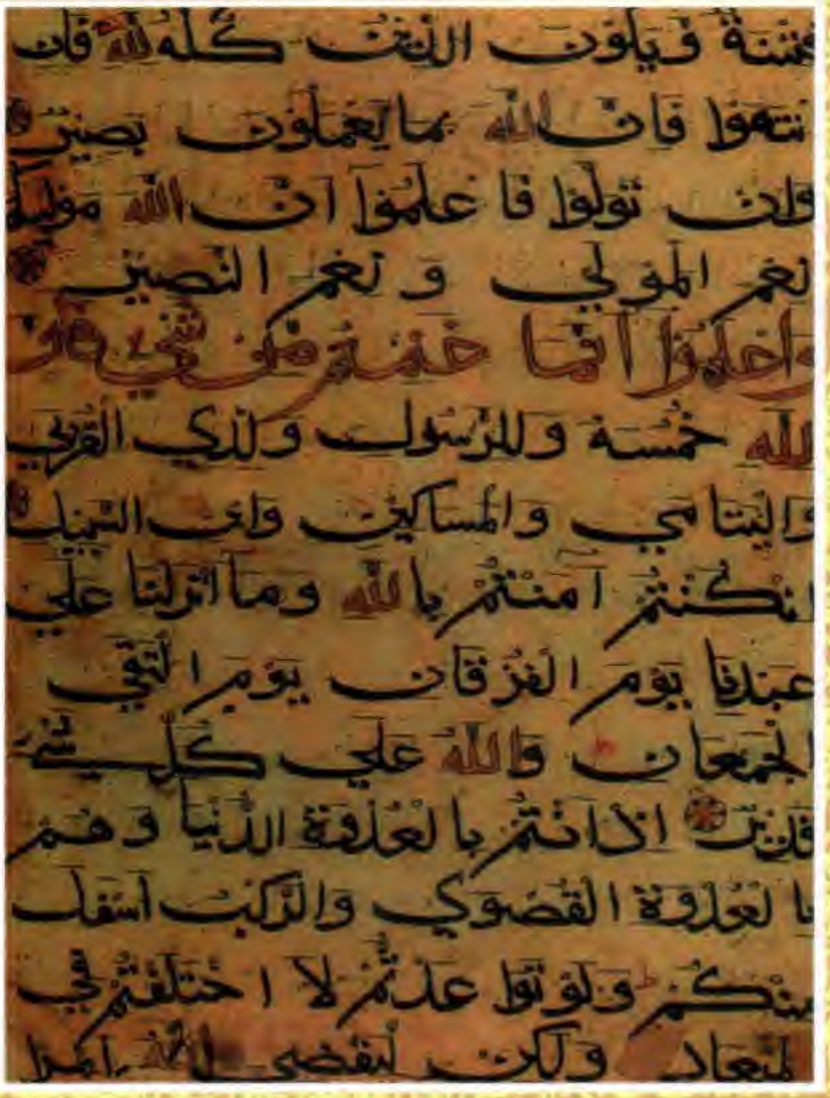
الجامع لأحكام القرآن

el-Câmiu li-Ahkâmi'l-Kur'ân

İmam Kurtubî

BURUC
BURUC YAYINLARI

بسم الله الرحمن الرحيم

İMAM KURTUBÎ

EL-CÂMİU Lİ AHKÂMİ'L-KUR'ÂN

Terceme ve Notlar
M. Beşir ERYARSOY

13. CİLD

BURUC YAYINLARI
Büyükkaraman Cad. No: 21 / A Fatih - İST
Tel: (0212) 631 10 98 - Fax: (0212) 533 71 66

buruc yayınları: 32 - 13

الجـامع لأحكام القرآن، والمبيِّن لما تضمّنه من السُّنّة وآي الفرقان

el-Câmiu Li Ahkâmi'l-Kur'ân Ve'l-Mübeyyinu
Limâ Tedammenchû Mine's-Sünneti Ve Âyi'l-Furkân

©
Her hakkı mahfuzdur.
Kaynak gösterilmeden alıntı yapılamaz.

Dizgi	:	Buruc Yayınları
Tashih	:	Buruc Yayınları
Mizanpaj	:	Buruc Yayınları
Baskı	:	**Enes Basın**Yayın
13. Cild	:	**Şubat 2002**
Birinci Baskı	:	**Şubat 2002**

Şuarâ Sûresi

1-227. ÂYETLERİN TEFSİRİ

بسم الله الرحمن الرحيم

Rahman ve Rahim Allah'ın Adı İle

Cumhûrun görüşüne göre Mekke'de inmiştir.

Mukatil bazı âyetleri Medine'de inmiştir. Şuarâ'nın söz konusu edildiği âyet ile; ***"Acaba İsrailoğulları alimlerinin onu bilmeleri onlar için bir delil değil midir?"*** (eş-Şuarâ, 26/197) buyruğu Medine'de inmiştir, demektedir.

İbn Abbas ile Katâde de şöyle demektedirler: Bu sûre Mekke'de inmiştir. Ancak yüce Allah'ın: ***"Şairlere de azgınlar uyar"*** (eş-Şuarâ, 26/224) buyruğundan itibaren sûrenin sonuna kadar Medine'de inmiş olan dört âyet müstesnâdır.

Bu sûre ikiyüzyirmiyedi âyet-i kerimedir. Bir rivayete göre de âyet sayısı ikiyüzyirmialtıdır.

İbn Abbas'tan rivayete göre Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: "Bakara'nın söz konusu edildiği sûre bana birinci zikirden verilmiştir. Tâ-Hâ ile Tâ, Sîn, Mîm sûreleri Musa'nın levhalarından; Kur'ân'ın başlangıç sûreleri ile Bakara Sûresi'nin sonları bana Arşın altından verildi. Mufassal sûreler de bana ayrıca nafile olarak verildi."(1)

el-Berâ b. Âzib'den rivayete göre de Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: "Şüphesiz yüce Allah yedi uzun sûreyi (es-Seb'u't-Tıvali) Tevrat'ın yerine, el-Miun'u İncil'in yerine, Tavasin (Ta, Sin ile başlayan) sûreleri Zebur'un yerine vermiş ve beni Ha, Mim'ler ve el-Mufassal sûrelerle üstün kılmıştır. Benden önce bunları hiçbir peygamber okumuş değildir."(2)

---

(1) el-Heysemî, ***Mecmau'z-Zevaid,*** I, 169-170

(2) Suyuti, ***el-Camiu'l-Kebir,*** I, 1487; ***el-Camiu's-Sağir,*** Hd. No: 1688 zayıf olduğu kaydıyla (Kurtubi Daru'l-Hadis baskısı XIII 94, dn. 3

طٰسٓمٓ ﴿١﴾ تِلْكَ اٰيَاتُ الْكِتَابِ الْمُبِينِ ﴿٢﴾ لَعَلَّكَ بَاخِعٌ نَفْسَكَ اَلَّا
يَكُونُوا مُؤْمِنِينَ ﴿٣﴾ اِنْ نَشَاْ نُنَزِّلْ عَلَيْهِمْ مِنَ السَّمَآءِ اٰيَةً فَظَلَّتْ
اَعْنَاقُهُمْ لَهَا خَاضِعِينَ ﴿٤﴾ وَمَا يَاْتِيهِمْ مِنْ ذِكْرٍ مِنَ الرَّحْمٰنِ مُحْدَثٍ
اِلَّا كَانُوا عَنْهُ مُعْرِضِينَ ﴿٥﴾ فَقَدْ كَذَّبُوا فَسَيَاْتِيهِمْ اَنْۢبٰٓؤُا مَا كَانُوا
بِهٖ يَسْتَهْزِؤُنَ ﴿٦﴾ اَوَلَمْ يَرَوْا اِلَى الْاَرْضِ كَمْ اَنْۢبَتْنَا فِيهَا مِنْ كُلِّ زَوْجٍ
كَرِيمٍ ﴿٧﴾ اِنَّ فِي ذٰلِكَ لَاٰيَةً ۖ وَمَا كَانَ اَكْثَرُهُمْ مُؤْمِنِينَ ﴿٨﴾ وَاِنَّ
رَبَّكَ لَهُوَ الْعَزِيزُ الرَّحِيمُ ﴿٩﴾

1. **Tâ. Sîn. Mîm.**
2. **Bunlar apaçık Kitabın âyetleridir.**
3. **İman etmiyorlar diye neredeyse kendini öldüreceksin.**
4. **Eğer istesek gökten üzerlerine bir mucize indiririz de boyunları ona eğiliverirdi.**
5. **Onlara Rahman'dan yeni bir öğüt gelse, muhakkak ondan yüz çevirirler.**
6. **Artık onlar gerçekten yalanladılar. Alay ettikleri şeyin haberleri kendilerine yakında gelecektir.**
7. **Yeryüzüne bakmazlar mı ki, Biz orada her güzel çiftten nice bitkiler bitirdik.**
8. **Muhakkak bunda bir âyet vardır. Halbuki onların çoğu mü'min değildirler.**
9. **Muhakkak Rabbin mutlak galib ve esirgeyici olanın tâ kendisidir.**

"Tâ, Sîn, Mîm" buyruğunu el-A'meş, Yahya, Ebu Bekir, el-Mufaddal, Hamza, el-Kisaî ve Halef bu sûrede ve bunun benzeri olan diğer iki sûrede "ti" harfini işbâ' (tok bir ses) ile ve imâle (hemze ile ye arası bir ses ile) yaparak okumuşlardır. Nafi', Ebu Ca'fer, Şeybe ve ez-Zührî ise iki telaffuz arasında okumuşlardır. Ebu Ubeyd ile Ebu Hatim bunu tercih etmişlerdir. Diğerleri ise işbâ' ile üstün olarak okumuşlardır. es-Sa'lebî dedi ki: Bunların hepsi de fasih lugatlerdir. Bu hususta en-Nehhas'ın görüşü daha önce Tâ-Hâ Sû-

resi'nde (20/1. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

en-Nehhâs dedi ki: Medineliler, Ebu Amr, Âsım ve el-Kisaî **"Tâ, Sîn, Mîm"**i "nun"u, "mim" harfine idgam ile okumuşlardır. el-Ferra ise "nun"un ihfa ile okunacağını söylemiştir. el-A'meş ve Hamza: **"Tâ, Sîn, Mîm"** şeklin de "nûn" harfini izhar ile okumuştur.

en-Nehhâs dedi ki: Sibeveyh'e göre sakin "nun" ile tenvin dört kısımdır: Halk (boğaz harfleri) ile birlikte olurlarsa, açıkça okunurlar. "Ra", "lam", mim, "vav" ve "ye" ile beraber olurlarsa idğam olunurlar. "Be" ile birlikte "mim"e kalbedilirler ve genizden çıkartılırlar, açık (beyan ile) okunmazlar. İşte Sibeveyh'in açıkça belirttiği bu dört kısma göre bu kıraat, bu şekilde caiz olamaz. Zira burada halk (boğaz) harflerinden herhangi bir harf yoktur ki; ona göre "nun" açık okunsun. Fakat bu hususta bir dereceye kadar uygun bir açıklama yapılabilir. O da şudur: Mu'cem (sözlük, alfabe) harflerinin hükmü, üzerlerinde vakıf ile okunmalarıdır. Bunlar üzerinde vakıf yapılacak olursa, "nun" beyan ile (açıklanarak) okunabilir.

es-Sa'lebî dedi ki: İdğam ile okumak -Kur'ân'ın geneline kıyas ile- Ebu Ubeyd ve Ebu Hatim'in tercihidir. Bir kısmının bunu izhar ile okumaları açıkça harfleri ifade etmek ve temkin içindir. Diğerlerinin bunu idgam ile okuması ise ağız harflerine komşu oluşundan ötürüdür.

en-Nehhâs dedi ki: Ebu İshak'ın: ***"Fî Mâ Yücrâ ve fi mâ lâ Yücrâ"*** adlı kitabında naklettiğine göre "Ta, Sine, Mimu" denilerek "nun" üstün, "mim" de ötreli olarak okunabilir. (هذا معدي كربُ): Bu ma'di keribbu'dur, denilebildiği gibi.

Ebu Hatim dedi ki: Halid "Ta, Sine, Mimu" diye okumuştur.

İbn Abbas dedi ki: **"Tâ, Sîn, Mîm"** bir kasemdir ve bu, yüce Allah'ın isimlerinden bir isimdir. Hakkında yemin olunan ise: **"Eğer istesek gökten üzerlerine bir mucize indiririz"** buyruğudur.

Katâde dedi ki: Bu Kur'ân'ın isimlerinden bir isim olup yüce Allah buna yemin etmiştir. Mücahid ise: Bu sûrenin ismidir. Sûrenin başlangıcını güzelleştirmektedir.

er-Rabî' dedi ki: Bu bir kavmin süresinin hesabını ifade eder. Bir diğer açıklamaya göre bu bir kavmin başına gelecek musibeti anlatmaktadır. **"Tâ, Sîn, Mîm"** ile "Tâ, Sîn" aynı şeydir. Şair dedi ki:

وَفَاؤُكُمَا كَالرَّبْعِ أَشْجَاهُ طَاسِمُهْ بِأَن تُسْعِدَا والدَّمْعُ أَشْفَاهُ سَاجِمُهْ

"Sizin bana verdiğiniz sözde durmanız, eğer sicim gibi gözyaşlarınızdan yaş akıtmayacak olursanız,

İlaç olarak tıpkı kalınan yerdeki izlerin kaybolmasına benzeyecektir, fakat gözyaşlarınızı akıtacak olursanız, o vakit şifa bulurum." (1)

el-Kurazî dedi ki: Yüce Allah, tavline (kudretine), senasına (yücelik ve üstünlüğüne) ve mülküne yemin etmektedir.

Abdullah b. Muhammed b. Akîl dedi ki: **"Tâ"**, Tur-u Sina, **"Sîn"**, İskenderiye, **"Mîm"** de Mekke demektir.

Cafer b. Muhammed b. Ali de dedi ki: **"Tâ"**, Tûğba ağacı, **"Sîn"**, Sidre-i Münteha, **"Mîm"** de Muhammed (sav)'dır. Bir diğer açıklamaya göre; **"Tâ"** Tahir'den, **"Sîn"**, Kuddüs'den (es-Semi'den ve es-Selam'dan da denilmiştir) **"Mîm"** de el-Mecid'den (rumuzdur). er-Rahim'den ve el-Melik'den olduğu da söylenmiştir. Bu anlamdaki açıklamalar daha önceden el-Bakara Sûresi'nin baş taraflarında (2/1-2. âyetlerin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

et-Tavasim ve et-Tavasin Kur'ân-ı Kerîm'de bir takım sûrelerin adı olup, kıyasa uygun olmayan bir surette çoğul yapılmış lafızlardır. Ebu Ubeyde şu beyiti zikretmektedir:

وبـالـطّواسِيم التي قـد ثُلّثت وبـالحـواميم التي قـد سُبّعت

"Üç tane olan Tavâsîn hakkı için,
Yedi tane olan Havamim (Ha, Mim'ler) hakkı için"

el-Cevherî dedi ki: Doğru olan bunun çoğulunun "zevat (...li)" ile yapılıp, bunun bire izafe edilmesidir. O vakit: Zevatu ta, sin, mim ile zevatu ha, mim (Ta, Sin, Mim'li sûreler, ha, mim'li sûreler) denilir.

"Bunlar apaçık Kitabın âyetleridir" buyruğu mübtedâ takdiri ile ref' edilmiştir. Yani (هذه): İşte **"bunlar"** daha önceden size vaadolunmuş **"apaçık kitabın âyetleridir."** Çünkü Tevrat ve İncil'de, Kur'ân'ın indirileceği vaadi onlara verilmişti. Buradaki (تِلْكَ): şunlar (mealde:) **"bunlar"**ın; (هذه): Bunlar anlamında olduğu da söylenmiştir.

"İman etmiyorlar diye" yani imanı terkettiklerinden dolayı **"neredeyse kendini öldüreceksin"** helâke sürükleyeceksin. Buna dair açıklamalar daha önceden el-Kehf Sûresi'nde (18/1-3. âyetler ile 6. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

---

(1) Mütenebbi'ye ait olan bu beyitin açıklanmasında divanını şerh edenlerin de birbirinden yakın ve uzak açıklamaları vardır. Biz burada bu açıklamalardan birisini esas alarak beyiti tercüme etmeye çalıştık. Bk. Abdurrahman el-Berkukî, *Şerhu Divani'l-Mütenebbi*, Beyrut, 1399/1979, IV, 43

el Ferrâ dedi ki: "(أَيْ): **... mi... diye**"deki "(أن): ....diye" nasb mahallindedir, çünkü cevabtır.

en Nehhâs dedi ki: Bunun yerine; (إن) ile nasb mahallindedir, çünkü bu bir cevab (ceza)dır, denilmesi alışılagelen bir husustur. Ancak bu hususta kabul edilen görüş Ebu İshak'ın (ez-Zeccâc'ın), *(İ'râbu'l-) Kur'ân*'a dair yazmış olduğu kitapta söylediklerideir: "(أَنْ): ...diye" mef'ulün leh olarak nasb mahallindedir, anlamı ise: Onlar imanı terkettikleri için sen neredeyse kendini öldüreceksin, şeklindedir.

"Eğer istesek gökten üzerlerine" apaçık **"bir mucize"** ve göz kamaştırıcı bir şekilde kudretimizin bir tecellisini **"indiririz de"** o vakit onların bu hususstaki bilgileri kesin bir bilgi haline gelir ve kaçınılmaz olarak bu bilgiye sahip olurlar. Şu kadar var ki; bu hususstaki bilgilerin nazarî olarak (akıl yolu ile) elde edilen bilgiler olmasını takdir etmişizdir.

Ebu Hamza es-Sümalî bu âyet-i kerime hakkında şöyle demiştir: Bana ulaştığına göre bu âyet-i kerimenin ramazan ayının ortasında semadan işitilen bir sesi vardır. Bundan dolayı yavru kuşlar yuvalarından çıkarlar ve yer büyük bir ses çıkartır. Ancak bu uzak bir ihtimaldir. Çünkü maksat Kureyş'lilerdir, başkaları değildir.

"Boyunları ona eğiliverirdi." Mücahid dedi ki: Burada **"Boyunlar"**dan kasıt, onların ileri gelenleridir. en-Nehhâs dedi ki: Boyunun ne demek olduğu dilde bilinen bir husustur. Mesela, "(جاءني عُنُق من الناس): İnsanlardan bir boyun bana geldi" denilirken onların ileri gelenleri, reisleri bana geldi, denmek istenir.

Ebu Zeyd ile el-Ahfeş dedi ki: "**Boyunları**"ndan kasıt, onların topluluklarıdır. "(جاءني عُنُق من الناس): İnsanlardan bir boyun bana geldi" yani bir topluluk bana geldi, demektir.

Bir diğer açıklamaya göre bununla boyun sahipleri denmek istenmiştir. Burada muzaf hazfedilmiş olup, muzafun ileyh onun yerine ikame edilmiştir.

Katâde dedi ki: Yani eğer yüce Allah dilemiş olsaydı, boyun eğerek kabul etmek zorunda kalacakları bir mucize indirirdi ve hiç kimse aralarından bir masiyet işlemek kastıyla boynunu başka bir tarafa çevirmezdi.

İbn Abbas dedi ki: Bu âyet-i kerime biz ve Ümeyyeoğulları hakkında inmiştir. Devran bizim lehimize dönecek ve Muaviye'den sonra onların boyunları bizim önümüzde eğilecektir. Bunu es-Sa'lebî ile el-Ğaznevî zikretmişlerdir. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

"(خاضعين): **Boyun eğenler**" ile -aynı anlamdaki- (خاضعة) şekli arasında bu-

rada bir fark yoktur. Bu açıklamayı İsa b. Ömer yapmış olup, el-Müberred de bunu tercih etmiştir. Anlamı şudur: Yani onların boyunları eğilecek olursa, kendileri de eğilmiş olacaklardır. Buna göre **"boyunlar"** hakkında verilen haber o boyunların sahipleri hakkında demektir. Arap dilinde birincisi ile ilgili haberi bırakıp, ikincisi hakkında haber vermek uygundur. Nitekim recez vezninde şair şöyle demektedir:

طُولُ اللَّيالي أسْرعَتْ في نَقْضي طَوَيْنَ طُولي وطَوَيْنَ عَرْضي

"Uzun geceler çabukça çözdü beni,
Hem uzunluğumu katlayıp dürdüler, hem de enimi katlayıp dürdüler."

Böylelikle o, geceler hakkında haber verip gecelerin uzunluğu ile ilgili haber vermemiştir. Şair Cerir de şöyle demektedir:

أرَى مَرَّ السنين أخَذْنَ مِنّي كما أخَذَ السِّرارُ من الهِلالِ

"Görüyorum ki geçen yıllar benden aldı,
Tıpkı ay'ın görünmediği gecelerinin ay'ı eksilttiği gibi"

Bunun caiz oluş sebebi ise eğer ifadeden hem "geçen", hem "uzunluk" kelimeleri kaldırılacak olursa manası bozulmaz. Aynı şekilde yüce Allah'ın: **"boyunları ona eğiliverirdi"** buyruğunda fiilin zamire bağlanması da bu şekildedir. Zira burada **"boyunlar"** lafzı zikredilmeyecek olursa, ifadede bozukluk olmaz. Geri kalan sözler bunun anlamını ifade ederlerdi ve yalnızca: "(فظلوا لها خاضعين): Onlar, o âyetlere boyun eğerlerdi" denilebilirdi. el-Ferrâ ve Ebu Ubeyde bu açıklamayı benimsemişlerdir. el-Kisaî'nin kanaatine göre ise anlamı: "(خاضعيها هم): Onlar, onları (boyunlarını) eğerlerdi" demektir. Ancak bu Basralılarla, Ferrâ'ya göre bir yanlışlıktır. Böyle bir hazif hiçbir ifadede gerçekleşmez. Bu açıklamayı en-Nehhâs yapmıştır.

"Onlara Rahman'dan yeni bir öğüt gelse, muhakkak ondan yüz çevirirler." Bu buyruk(un benzeri ve ona dair açıklamalar) daha önceden el-Enbiya Sûresi'nde (21/2. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

"Artık onlar gerçekten yalanladılar" yani yüz çevirdiler. Bir şeyden yüz çeviren de onu kabul etmez, o bakımdan bu o şeyi yalanlaması demektir.

"Alay ettikleri şeyin haberleri kendilerine yakında gelecektir." Bu onlara bir tehdittir, yani yalanladıkları şeyin ve kendisi ile alay ettikleri husu-

sun akibeti gelip onları bulacaktır.

"Yeryüzüne bakmazlar mı ki; Biz orada her güzel çiftten nice bitkiler bitirdik." Yüce Allah bu buyrukla azametine, kudretine dikkat çekmektedir. Eğer onlar kalpleriyle görüp, basiretleriyle bakacak olurlarsa ibadete layık olanın yalnızca O olduğunu elbette bileceklerdi. Zira herşeye kadir olan O'dur.

"**Zevc**: çift" çeşit anlamındadır. Bu açıklamayı el-Ferrâ yapmıştır. "(كريم): **Güzel**" ise güzel ve şerefli demektir. **"Kerem"** sözlükte şeref ve üstünlük anlamındadır. Mesela "kerim bir hurma ağacı" denilecek olursa, değerli ve meyvesi bol demek olur. "Kerim bir adam" şerefli, faziletli ve kusurlara aldırış etmeyen kişi demektir.

"(نبت الأرض): Yeryüzü bitki bitirdi"; ile (انبت) aynı manayadır. Buna dair açıklamalar daha önceden el-Bakara Sûresi'nde (2/22. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır. Bu ekini çıkartan ve bitiren şanı yüce Allah'tır. eş-Şa'bî'den şöyle dediği rivayet edilmiştir: İnsanlar yeryüzü nebatındandır. Onlardan cennete giden güzel ve kerimdir. Cehenneme giden ise bayağı ve âdidir.

"Muhakkak bunda bir âyet vardır." Sözü edilen yeryüzünden ekinleri bitirmek de yüce Allah'ın herşeye kadir ve hiçbir şeyin O'nu âciz bırakmadığına açık delâlet vardır.

"Halbuki onların çoğu mü'min değildirler." Benim onlar hakkında geçen ilmimin bir tecellisi olarak tasdik eden kimseler değildirler. Sibeveyh'in görüşüne göre buradaki (كَانَ) sıladır (zaid'dir) takdiri aynı anlamda ve bu lafız olmaksızın: (ما أكثرهم مؤمنين) şeklindedir.

"Muhakkak Rabbin mutlak galib ve esirgeyici olanın tâ kendisidir." Düşmanlarından intikam alan ve kendisine hiçbir şekilde zarar verilemeyen gerçek dostlarına da merhametli olan demektir.

وَإِذْ نَادَىٰ رَبُّكَ مُوسَىٰ أَنِ ائْتِ الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ ﴿١٠﴾ قَوْمَ فِرْعَوْنَ ۚ
أَلَا يَتَّقُونَ ﴿١١﴾ قَالَ رَبِّ إِنِّي أَخَافُ أَنْ يُكَذِّبُونِ ﴿١٢﴾ وَيَضِيقُ
صَدْرِي وَلَا يَنْطَلِقُ لِسَانِي فَأَرْسِلْ إِلَىٰ هَارُونَ ﴿١٣﴾ وَلَهُمْ عَلَيَّ
ذَنْبٌ فَأَخَافُ أَنْ يَقْتُلُونِ ﴿١٤﴾ قَالَ كَلَّا ۖ فَاذْهَبَا بِآيَاتِنَا إِنَّا
مَعَكُمْ مُسْتَمِعُونَ ﴿١٥﴾

10. Hani Rabbin Musa'ya şöyle seslenmişti: "Git o zalimler topluluğuna;
11. "Firavun'un kavmine. Korkmazlar mı onlar?"
12. Dedi ki: "Rabbim gerçekten ben, beni yalanlarlar diye korkarım;
13. "Ve göğsüm daralır, dilim çözülmez. Bunun için Harun'a da elçilik ver.
14. "Ayrıca onların bana isnad ettikleri bir suç da vardır. Onun için beni öldürmelerinden korkuyorum."
15. Buyurdu ki: "Asla! İkiniz âyetlerimizle gidin. Muhakkak Biz sizinle birlikteyiz, işiticileriz."

"Hani Rabbin Musa'ya şöyle seslenmişti" buyruğundaki: "(إِذْ): **Hani**" nasb mahallindedir sen onlara **"hani Rabbin Musa'ya şöyle seslenmişti"** buyruğunu oku, anlamındadır. Anlamın böyle olduğuna daha sonra gelecek olan: *"Onlara İbrahim'in de haberini oku!"* (eş-Şuarâ, 26/69) buyruğu delildir. Bunu en-Nehhâs söylemiştir.

Anlamın: Sen Musa'ya seslendiği zamanı hatırla... şeklinde olduğu da söylenmiştir. Nitekim yüce Allah bu "hatırla" buyruğunu açıkça şu buyruklarda zikretmiş bulunmaktadır: *"Âd kavminin kardeşini ... de hatırla!"* (el-Ahkaf, 46/21); *"Kullarımız İbrahim'i... de hatırla!"* (Sad, 38/45); *"Kitapta Meryem'i de hatırla!"* (Meryem, 19/16)

Buyruğun: "Hani Rabbin Musa'ya şöyle seslenmişti" de şöyle şöyle olmuştu anlamında olduğu da söylenmiştir.

Seslenmek (nidâ); ey filan diye çağırmak demektir. Yani Rabbin ey Musa: **"Git, o zalimler topluluğuna"** diye buyurmuştu. Daha sonra da onların kimler olduğunu haber vererek: **"Firavun'un kavmine"** diye buyurmaktadır.

"Korkmazlar mı onlar" buyruğunda **"kavmi"** lafzı (**"zalimler topluluğu"**ndan) bedeldir. **"Korkmazlar mı onlar"** yani Allah'ın cezalandırmasından çekinmezler mi? Şöyle de açıklanmıştır: Bu bir şeye imada bulunmak kabilindendir. Çünkü yüce Allah ona zalimler topluluğuna gitmesini emretmiştir. Onun **"korkmazlar mı onlar"** buyruğu da onların korkmadıklarına ve onlara korkup, takvalı olmalarını emrettiğine delildir.

Bir diğer açıklamaya göre anlam şöyledir: Onlara "korkmaz mısınız" de. Buyruğun "ye" ile (korkmazlar mı anlamına) gelmesi hitab esnasında gaib oluşlarından dolayıdır. Eğer "te" ile gelmiş olsaydı, yine caiz olurdu. (O takdirde anlam: Sen onlara kormaz mısınız de, şeklinde olur.) **"(قُلْ لِلَّذِينَ كَفَرُوا سَتُغْلَبُونَ): *O inkâr edenlere de ki: Yakında siz yenik düşürüleceksiniz...*"** (Al-i İmran, 3/12) buyruğunun hem te ile (düşürüleceksiniz, anlamın-

da), hem de "ye" ile (düşürülecekler anlamında) okunması da buna benzemektedir. Ubeyd b. Umeyr ile Ebu Hazim bu buyruğu "(أَلَا تَتَّقُونَ): Korkmaz mısınız siz" şeklinde iki "te" ile okumuşlardır. Yani sen onlara: "Korkmaz mısınız siz" de.

Musa **"Rabbim gerçekten ben, beni"** risalet ve nübuvvet hususunda **"yalanlarlar diye korkarım ve"** onlar beni yalanlayacaklarından ötürü **"göğsüm daralır."** Burada: "(وَيَضِيقُ) **Daralır**" ile "(وَلَا يَنْطَلِقُ): **Çözülmez**" fiilleri umumi olarak isti'naf olmak üzere ref' ile okunmuşlardır. Ancak Ya'kub, İsa b. Ömer ve Ebu Hayve her iki fiili "(أَنْ يُكَذِّبُونِ): beni yalanlarlar diye" buyruğuna atıf kabul ederek nasb ile okumuşlardır.

el-Kisaî dedi ki: **"Ve göğsüm daralır ve dilim çözülmez"** buyruğundaki fiillerin ref' ile okunması iki türlü açıklanabilir: Birincisi ibtida (yeni cümle) olması, diğeri ise: "(وأني يضيق صدري ولا ينطلق لساني): Gerçek şu ki benim göğsüm daralır ve dilim çözülmez," anlamında olmasıdır.

Yani o takdirde bu "(إِنِّي أَخَافُ): **...korkarım**"a nesak atfı olur.

el-Ferrâ dedi ki: Bu nasb ile de okunur. Bu okuma el-A'rec, Talha ve İsa b. Ömer'den nakledilmiştir. Her iki okuyuşun da açıklanabilir bir tarafı vardır.

en-Nehhâs der ki: Uygun şekil ref' ile okumaktır. Çünkü nasb ile okunacak olursa **"beni yalanlarlar diye"** buyruğuna atfedilmesi gerekir. Bu ise uzak bir ihtimaldir, bunun böyle olduğuna da yüce Allah'ın: ***"Bir de dilimden bağı çöz ki sözümü anlasınlar"*** (Tâ-Hâ, 20/27-28) buyruğudur. İşte bu buyruk bunun da böyle olduğunu göstermektedir.

"Dilim çözülmez" buyruğu, istediğim şekilde delil getiremem anlamındadır. Onun dilinde daha önce Tâ-Hâ Sûresi'nde (20/27. âyetin tefsirinde) geçtiği üzere bir düğüm (ağırlık) vardı.

"Bunun için Harun'a da elçilik ver." Vahiy ile Cebrail'i ona gönder ve beni desteklemesi, bana yardımcı olması için onu da benimle birlikte rasûl gönder. Burada **"bana yardımcı olması"**ndan söz edilmemektedir. Çünkü bunun ne demek olduğu zaten biliniyordu. Tâ-Hâ Sûresi'nde de ***"bana ailemden bir yardımcı ver"*** (Tâ-Hâ, 20/29) buyruğunda bu hususu açıkça dile getirdiği gibi, el-Kasas Sûresi'nde de: ***"Onu bana yardımcı olarak gönder ki beni tasdik etsin"*** (el-Kasas, 28/34) buyruğunda bunu açıkça zikretmiş bulunmaktadır.

Görüldüğü kadarıyla böyle bir istekte bulunmak hususunda Musa (a.s)'a izin verilmiş idi. Yoksa bu, risalet görevinden affedilmek anlamında bir talep değil, kendisine yardımcı olacak birisini istemek şeklinde idi. Bu buyrukta tek başına bir işi yapamayıp, o hususta kusurlu davranacağından korkan

kimsenin o iş için kendisine yardımcı olacak kişileri alabileceğine ve bundan dolayı da kınanmayacağına delil vardır.

"Ayrıca onların bana isnad ettikleri bir suç da vardır. Onun için beni öldürmelerinden korkuyorum." Buradaki **"suç"** el-Kasas Sûresi'nde de geleceği üzere (28/15. âyetin tefsirinde ve devamında) Kıptî'nin öldürülmesidir. Adı da Fasûr idi. Tâ-Hâ Sûresi'nde de bundan söz edilmişti. Musa bu kişiye karşılık öldürüleceğinden korkmuştu. Bu buyruk peygamberlerin, fazilet sahibi kimselerin, velilerin Allah'ı tanımalarına, Allah'tan başka hiçbir failin olmadığını bilmelerine rağmen korkabileceklerini de göstermektedir. Çünkü yüce Allah dilediğini, dilediğine musallat kılar.

"Buyurdu ki: Asla" seni öldüremeyeceklerdir. Burada "(كَلَّا): Asla" böyle bir kanaate sahip olmayı kabul etmemekte ve bundan vazgeçmeyi emretmektedir. Yüce Allah'a güvenmeyi emretmektedir. Yani sen Allah'a güven ve onlardan duyduğun korkuyu bir kenara bırak. Onlar seni öldüremezler, buna güç yetiremezler.

"İkiniz" sen ve kardeşin -çünkü onu da seninle birlikte rasûl olarak görevlendirmiş bulunuyorum- **"âyetlerimizle"** apaçık belgelerimizle ve mucizelerle. Bir diğer açıklamaya göre (okunan) âyetlerimizle **"gidin. Muhakkak Biz, sizinle birlikteyiz."** Bununla yüce Allah kendi yüce zatını kastetmektedir.

"İşiticileriz" onların neler söylediklerini, onlara ne cevap verileceğini işitenleriz. Yüce Allah bununla ikisinin de kalbini pekiştirmeyi, onlara yardımcı olup onları koruyacağını bildirmeyi murad etmiştir. İşitmek, kulak vermekle olur. Şanı yüce Allah ise bu anlamda vasfedilemez. Şanı yüce Allah kendi zatını işiten (semi') ve gören (basir) olarak vasfetmiş bulunmaktadır. Tâ-Hâ Sûresi'nde de *"işitir ve görürüm"* (Tâ-Hâ, 20/46) diye buyurmuştur.

Burada "(مَعَكُمْ): **Sizinle birlikte**" diye buyurulmuş ve onların ikisini cemi' kabul etmiştir, çünkü iki kişi de bir cemaattir. Bununla birlikte bu zamirin ikisine ve bir de ikisinin kendilerine peygamber olarak gönderildikleri kimselere ait olması mümkün olabildiği gibi, bütün İsrailoğullarına ait bir zamir de olabilir.

فَأْتِيَا فِرْعَوْنَ فَقُولَآ إِنَّا رَسُولُ رَبِّ الْعَالَمِينَ ﴿١٦﴾ أَنْ أَرْسِلْ مَعَنَا
بَنِي إِسْرَآئِيلَ ﴿١٧﴾ قَالَ أَلَمْ نُرَبِّكَ فِينَا وَلِيدًا وَلَبِثْتَ فِينَا مِنْ
عُمُرِكَ سِنِينَ ﴿١٨﴾ وَفَعَلْتَ فَعْلَتَكَ الَّتِي فَعَلْتَ وَأَنْتَ مِنَ

الْكَافِرِينَ ﴿١٩﴾ قَالَ فَعَلْتُهَا إِذًا وَأَنَا مِنَ الضَّالِّينَ ﴿٢٠﴾ فَفَرَرْتُ
مِنْكُمْ لَمَّا خِفْتُكُمْ فَوَهَبَ لِي رَبِّي حُكْمًا وَجَعَلَنِي مِنَ الْمُرْسَلِينَ ﴿٢١﴾
وَتِلْكَ نِعْمَةٌ تَمُنُّهَا عَلَيَّ أَنْ عَبَّدْتَ بَنِي إِسْرَائِيلَ ﴿٢٢﴾

16. "İkiniz Firavun'a gidin ve deyiniz ki: Gerçekten biz âlemlerin Rabbinin rasûllcriyiz;
17. "İsrailoğullarını bizimle gönderesin diye."
18. Dedi ki: "Sen çocuk iken yanımızda seni beslemedik mi? Ömründen nice seneler aramızda eğlenmedin mi?
19. "Ve işlediğin o işi de yaptın. Sen nankörlerdensin."
20. "O işi işlediğim sırada ben cahillerden idim" dedi.
21. "Sizden korkunca da aranızdan kaçtım da Rabbim bana bir hüküm bağışladı ve beni peygamberlerden kıldı.
22. "Sen İsrailoğullarını köleleştirdiğin için bunu nimet diye başıma kakıyorsun."

"İkiniz Firavun'a gidin ve deyiniz ki: Gerçekten biz âlemlerin Rabbinin rasûlleriyiz" buyruğu ile ilgili olarak Ebu Ubeyde şöyle demiştir: Bu buyrukta "rasûl" risalet anlamındadır. Buna göre ifade: Biz âlemlerin Rabbinin risaletini getiren kimseleriz, demek olur. Şair el-Hüzlî dedi ki:

أَلِكْنِي إِلَيها وخَيْرُ الرَّسُو ... لِ أَعْلَمُهُمْ بِنَوَاحِي الخَبَرِ

"Ona beni gönder, çünkü elçilerin hayırlısı,
(Götürdüğü) haberi etraflıca en iyi bilenleridir."

Bir başka şair de şöyle demektedir:

لقد كَذَبَ الواشون ما بُحْتُ عندهمْ ... بِسِرٍّ ولا أَرْسلْتُهمْ برسولِ

"Haber getirenler yalan söyledi, onların yanında hiç bir sırrı söylemedim,
Hem ben onlarla bir rasûl (mesaj, risalet, haber)'de göndermedim."

Bir başka şair de şöyle demektedir:

أَلاَ أَبْلِغْ بني عمـرو رسـولاً بـأنـي عن فُتَـاحَتِكُمْ غـنيُّ

"Benden Amroğullarına şu risaleti (mesajı) tebliğ edecek yok mudur? Şüphesiz ki benim sizin hakemliğinize ihtiyacım yoktur (diye)"

el-Abbas b. Mirdas da dedi ki:

أَلاَ مَـن مُـبـلِغٌ عنّـي خُـفَـافـاً رسـولاً بـيتُ اهـلِك مُنْتَهـاهـا

"Benden Hufafa bir mesaj (risalet) tebliğ edecek var mıdır Senin aile halkının evi, onun varacağı son yerdir."

Burada "rasûl" kelimesi, risalet anlamında olduğundan dolayı onu müennes olarak kullanmıştır.

Ebu Ubeyd dedi ki: "Rasûl"in hem iki kişi, hem de çoğul anlamında olması da mümkündür. O bakımdan Araplar: Bu benim rasûlüm ve vekilimdir, dedikleri gibi, "Bu ikisi benim rasûlüm ve vekilimdir. Bunlar benim rasûlüm ve vekilimdir" de derler (rasûl kelimesini ayrıca tesniye ve çoğul olarak kullanmazlar.) Yüce Allah'ın: *"(فَإِنَّهُمْ عَدُوٌّ لِي): Onlar benim düşmanımdır"* (eş-Şuarâ, 26/77) buyruğu da bu kabildendir.

Bu buyruğun: Bizim herbirimiz âlemlerin Rabbinin rasûlüdür, anlamında olduğu da söylenmiştir.

"İsrailoğullarını bizimle gönderesin diye." Yani onları serbest bırak ve onların önünü tıkama ki bizimle birlikte Filistin'e gelsinler. Sen onları artık köleleştirme! Çünkü Firavun dörtyüz yıl süreyle onları köle olarak kullanmıştı. Bu dönemdeki sayıları ise altıyüzotuzaltıbin idi.

Musa ile Harun (ikisine de selâm olsun) Firavun'un yanına gittiler. Bir sene süreyle Firavun'un huzuruna çıkmak için onlara izin verilmedi. Nihayet kapıcı Firavun'un yanına girip; burada bir kişi var, âlemlerin Rabbinin rasûlü olduğunu iddia ediyor deyince, Firavun da: Ona izin ver belki bu vesileyle güler, eğleniriz, dedi. Bunun üzerine ikisi de Firavun'un yanına girdiler ve risalet görevlerini eksiksiz edâ ettiler.

Vehb ve başkalarının rivayetine göre Musa ile Harun, Firavun'un yanına girdiklerinde arslan, kaplan ve pars gibi yırtıcı bir takım hayvanları çıkartıp, onları seyretmekte olduğunu gördüler. Bunların bakıcıları Musa ve Ha-

nun'un üzerine atılacaklarından korktukları için hızlıca bu hayvanların yanına koşuştular. Yırtıcı hayvanlar da Musa ile Harun'un yanına koştular. Onların ayaklarını yalamaya ve kuyruklarını önlerinde sallamaya başlayıp, yanaklarını da onların bacaklarına yapıştırmaya koyuldular. Firavun buna şaşırarak, sizler kimlersiniz? deyince, her ikisi de: **"Gerçekten biz, âlemlerin Rabbinin rasûlleriyiz"** dediler. Firavun, Musa'yı tanıdı, çünkü o Firavun'un sarayında büyümüştü. Bundan dolayı **"dedi ki: Sen çocuk iken yanımızda seni beslemedik mi?"** O bu sözleriyle Musa (a.s)'ı minnet altında tutmak istemiş ve onu küçümsemeye kalkışmıştı. Yani küçükken biz seni besleyip, büyüttük, diğerlerini öldürdüğümüz gibi seni öldürmedik. **"Ömründen nice seneler aramızda eğlenmedin mi?"** Peki şu iddia ettiğin husus ne zaman gerçekleşti. Daha sonra **"ve işlediğin o işi de yaptın"** sözleri ile Kıptî'yi öldürdüğünü ona söyletmeye çalıştı. Bu buyruktaki "(الفَعْلة): *İş*" lafzında "fe" harfinin üstün olması bu fiilden bir defa yapmayı anlatan kip (bina-i merre) olmasından dolayıdır. eş-Şa'bî bunu (فِعلتك) şeklinde "fe" harfini esreli diye okumuş ise de üstün okunması daha uygundur. Çünkü bu bir defa o işi yapmayı anlatmaktadır. Esreli okunuş ise hey'et ve hal bildirir.

Yani sen bildiğin o işi yaptığına göre ve biz senin halini bildiğimize göre nasıl olur da Allah'ın seni rasûl olarak gönderdiğini iddia edebilirsin? Şair de şöyle demektedir:

كـأنّ مِشيَتَهـا مِـن بيت جـارتِهـا مـرُّ السَّحـابـةِ لا رَيْثٌ ولا عَجَلُ

"Onun komşusunun evinden yürüyüşü sanki,
Bulutun geçmesidir; ne ağır, ne de acele."(1)

"(كان ذلك أيام الرِّدة والرُّدة): Bu ridde ve redde günleri olmuştu" da denilir. (Fi'le ve fa'le vezinlerinde kullanılabilir).

"Sen nankörlerdensin." ed-Dahhak dedi ki: Yani sen Kıptî'yi öldürmek suretiyle nankörlerden oldun. Zira senin onu öldürmen helal değildi.

Benim senin üzerindeki terbiyem ve sana iyilikte bulunma nimetlerime karşı sen nankör idin, diye de açıklanmıştır. Bu açıklamayı İbn Zeyd yapmıştır.

el-Hasen dedi ki: **"Sen nankörlerdensin"** yani benim, senin ilâhın olduğunu inkar edenlerdensin.

es-Süddî ise: "Sen Allah'ı inkâr eden kâfirlerdensin" diye açıklamıştır. Çün-

(1) Burada yürüyüş "fi'le" vezninde olup, hey'et ve hal bildiriyor. Böylelikle "fa'le"nin esreli değil de, üstün okunuşunun daha uygun olacağını anlatmaktadır.

kü sen bizimle birlikte şu ayıplamış olduğun dinimiz üzere idin. Musa (a.s)'ın Kıptî'yi öldürmesinden sonra çıkıp gitmesi ile peygamber olarak geri dönmesi arasında bir kaç ay eksiği ile onbir yıllık bir süreyi bulmuştu.

"O işi işlediğim sırada" yani Kıptî'yi öldürdüğüm vakitlerde **"ben cahillerden idim, dedi."** Böylelikle Musa kendisinden nankörlüğü (küfür ve inkâr) reddetmiş olmakta ve bu işi bilmeden yaptığını haber vermektedir. Mücahid de böyle demiş ve buradaki ("sapıklardan idim..." anlamındaki) "(مِنَ الضَّالِّينَ) lafzını cahillerden idim, diye açıklamıştır.

İbn Zeyd: Ben attığım bir yumruğun öldürme sınırına kadar varacağını bilmiyordum diye açıklamıştır.

Abdullah b. Mes'ud'un Mushaf'ında bu buyruk: "(من الجاهلين): Cahillerden..." şeklindedir. Bir şeyi bilmeyen bir kimse hakkında da; "(ضل عنه): Onu bilmedi" denilebilir.

"Cahillerden idim" lafzının unutanlardandım anlamında olduğu da söylenmiştir. Bu açıklamayı da Ebu Ubeyde yapmıştır. **"Ben cahillerden idim"** buyruğu peygamberliği bilmiyordum, bu hususta yüce Allah'tan bana bir şey gelmemişti. Dolayısı ile o halde iken yaptığım işlerden ötürü benim azarlanmam söz konusu değildir, diye de açıklanmıştır. Böylelikle de aralarında yetişmiş olmanın peygamber olmaya, insanları affedip bağışlamaya aykırı olmadığını, öldürmenin hata yoluyla olduğunu ya da şeriatın bulunmadığı bir zamanda gerçekleştiğinde nubuvvetle çatışan bir tarafının bulunmadığını açıklamış olmaktadır.

"Sizden korkunca da aranızdan kaçtım." el-Kasas Sûresi'nde de belirtildiği gibi aranızdan çıkıp Medyen'e gittim: ***"Bunun üzerine korku ile etrafı gözeterek o şehirden çıktı."*** (el-Kasas, 28/21) Bu, Kıptî'yi öldürdüğü sırada olmuştu.

"Rabbim bana bir hüküm bağışladı." es-Süddî ve başkalarından rivayete göre, peygamberliği bağışladı. ez-Zeccac dedi ki: Allah'ın hükümlerini ihtiva eden Tevrat'ı öğretti. Bilgi ve kavrayış bağışladı, diye de açıklanmıştır. **"Ve beni peygamberlerden kıldı."**

"Sen İsrailoğullarını köleleştirdiğin için bunu nimet diye başıma kakıyorsun." Bu buyruğun anlamı hususunda tefsir alimleri farklı görüşlere sahiptir. es-Süddî, et-Taberî ve el-Ferrâ dedi ki: Bu buyruk Musa (a.s)'ın, üzerindeki nimeti ikrar etmek üzere söylediği sözlerdir. Şöyle demiş gibidir: Evet, senin beni beslemiş olman, benim üzerimde -başkalarını köleleştirip, beni köleleştirmemek bakımından- bir nimettir. Fakat bu benim risaletimin gereklerini yerine getirmeme mani değildir.

Şöyle de açıklanmıştır: Bu Musa (a.s)'ın reddetmek maksadıyla söyledi-

gi bir sözdür. Yani sen küçükken beni besleyip, büyütmüş olmanı başıma mı kakıyorsun? Aynı zamanda sen bütün İsrailoğullarını köleleştirmiş, onları öldürmüş bulunuyorsun. Yani bu bir nimet değildir, çünkü yapman gereken senin onları öldürmemen ve onları köleleştirmemendi, onlar benim kavmim dir. Peki, şimdi nasıl olur da sen özellikle bana yapmış olduğun iyiliği hatırlatabiliyorsun?

Bu anlamdaki açıklamayı Katade ve başkaları yapmıştır.

Şöyle de açıklanmıştır: Burada istifham (soru) takdiri söz konusudur. Yani senin bu dediğin bir nimet midir? Bu açıklamayı da el-Ahfeş ve yine el Ferrâ yapmış, ancak en Nehhâs ve başkaları kabul etmemiştir. en-Nehhâs de di ki: Böyle bir takdir caiz değildir, çünkü istifham için gelen hemze yeni bir mana ortaya çıkarmaktadır. Bunun hazfedilmesi ise ifadede; "(أم): ...mi...", yoksa bulunmadıkça imkansızdır. Şairin şu mısraında olduğu gibi:

تَرُوحُ من الحيّ أم تَبْتَكِر

"Sen bu mahalleden öğleden sonra mı gidersin, yoksa erken mi?"

Bu hususta el-Ferrâ'nın söylediği dışında nahiv bilginleri arasında bir görüş ayrılığı olduğunu bilmiyorum. O: İstifham hemzesinin şek ifade eden fiillerde hazfedilmesi caizdir deyip, "(تُرَى زيداً منطلقاً): Zeyd'in gidici olduğunu zannediyor (mu)sun?" ifadesinin; "(أترى): Zannediyor musun?" anlamında olduğunu nakletmiştir. Ali b. Süleyman da bu hususta şöyle derdi: O bunu avamın konuşmalarından almıştır.

es-Sa'lebî dedi ki: el-Ferrâ ile bunun inkâr için söylendiğini kabul edenler bu buyruğun anlamının: "(أو تلك نعمة): Bu da bir nimet midir?" diye istifham yollu olduğunu söylemişlerdir. Bu da bu bakımdan: "(هٰذَا رَبِّي): ***Bu muymuş benim Rabbim?"*** (el-En'am, 6/76); "(فَهُمُ الْخَالِدُونَ): ***Onlar ebedi mi kalacaklar?"*** (el-Enbiya, 21/34) buyruklarına benzer. Şair de şöyle demiştir:

رَفَّوْنِي وقالُوا يا خُوَيلِدُ لا تُرَعْ فقلتُ وأنكرتُ الوجوهَ هُمُ هُمُ

"Beni teskin ettiler ve: Korkma ey Huveylid dediler,
Ben o yüzleri tanımayarak: Bunlar onlar(mı)dır, dedim."

el-Ğaznevî de soru hemzesinin terkedileceğine tanık olmak üzere şu beyitleri zikretmektedir:

لم أنس يـوم الرحيـل وقفتهـا وجفنهـا من دمـوعهـا شـرِقُ
وقـولَـهـا والـركـابُ واقفـةٌ تَـركتنـي هكـذا وتَـنـطلقُ

"O ayrılış günü duruşunu unutamıyorum onun,
Göz kapaklarında, gözyaşları parıldıyorken.
Binekler duruyorken onun şu sözlerini de:
Beni böyle (mi) bırakıyor ve gidiyorsun?"

Derim ki: en-Nehhâs'ın dediğinin aksine burada "(أم): Mi, yoksa" bulunmamakla birlikte istifham hemzesi hazfedilmiştir.

ed-Dahhâk dedi ki: Bu ifade azarlama üslubu ile söylenmiştir. Azarlama ise soru ile de olabilir, sorusuz da olabilir. Anlam da şudur: Eğer sen İsrailoğullarını öldürmeye kalkışmamış olsaydın, beni annem-babam büyütecekti. Senin benim üzerimde ne gibi bir nimetin olabilir ki? Sen bana hiç de başa kakmaman gereken bir şeyi hatırlatarak minnet ediyorsun.

Anlamın şöyle olduğu da söylenmiştir: Sen, benim kavmimi hakir ve küçük düşürmüşken kavmi küçük düşürülmüş bir kimse zelil olurken beni besleyip büyütmüş olmayı nasıl minnet konusu yapabilirsin?.

"Köleleştirdiği için" buyruğu "nimet"den bedel olarak ref mahallindedir. Şu anlamda nasb mahallinde de olabilir: "(لأن عبدت بني إسرائيل): Çünkü sen İsrailoğullarını köleleştirdin, yani onları köle edindin."

(عبدته) ile (أعبدته) aynı anlamda olmak üzere: Onu köleleştirdim denilir. Bunu el-Ferrâ söylemiş ve şu beyiti zikretmiştir:

غـلامَ يُعبِدُني قـومي وقـد كَثُـرَت فيهم أُبَـاعِـرُ مـا شـاؤوا وعِبْدانُ

"Kavmim ne diye köleleştiriyor beni, halbuki aralarında pek çoktur,
Diledikleri kadar pek çok develeri ve köleleri vardır."

قَالَ فِرْعَوْنُ وَمَا رَبُّ الْعَالَمِينَ ﴿٢٣﴾ قَالَ رَبُّ السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَا ۖ
إِنْ كُنْتُمْ مُوقِنِينَ ﴿٢٤﴾ قَالَ لِمَنْ حَوْلَهُ أَلَا تَسْتَمِعُونَ ﴿٢٥﴾ قَالَ رَبُّكُمْ وَرَبُّ
آبَائِكُمُ الْأَوَّلِينَ ﴿٢٦﴾ قَالَ إِنَّ رَسُولَكُمُ الَّذِي أُرْسِلَ إِلَيْكُمْ لَمَجْنُونٌ

﴿٢٧﴾ قَالَ رَبُّ الْمَشْرِقِ وَالْمَغْرِبِ وَمَا بَيْنَهُمَا ۖ إِنْ كُنْتُمْ تَعْقِلُونَ
﴿٢٨﴾ قَالَ لَئِنِ اتَّخَذْتَ إِلٰهًا غَيْرِي لَأَجْعَلَنَّكَ مِنَ الْمَسْجُونِينَ
﴿٢٩﴾ قَالَ أَوَلَوْ جِئْتُكَ بِشَيْءٍ مُبِينٍ ﴿٣٠﴾ قَالَ فَأْتِ بِهِ إِنْ كُنْتَ مِنَ
الصَّادِقِينَ ﴿٣١﴾ فَأَلْقَىٰ عَصَاهُ فَإِذَا هِيَ ثُعْبَانٌ مُبِينٌ ﴿٣٢﴾ وَنَزَعَ يَدَهُ
فَإِذَا هِيَ بَيْضَاءُ لِلنَّاظِرِينَ ﴿٣٣﴾ قَالَ لِلْمَلَإِ حَوْلَهُ إِنَّ هٰذَا لَسَاحِرٌ
عَلِيمٌ ﴿٣٤﴾ يُرِيدُ أَنْ يُخْرِجَكُمْ مِنْ أَرْضِكُمْ بِسِحْرِهِ فَمَاذَا
تَأْمُرُونَ ﴿٣٥﴾ قَالُوا أَرْجِهْ وَأَخَاهُ وَابْعَثْ فِي الْمَدَائِنِ حَاشِرِينَ ﴿٣٦﴾
يَأْتُوكَ بِكُلِّ سَحَّارٍ عَلِيمٍ ﴿٣٧﴾ فَجُمِعَ السَّحَرَةُ لِمِيقَاتِ
يَوْمٍ مَعْلُومٍ ﴿٣٨﴾ وَقِيلَ لِلنَّاسِ هَلْ أَنْتُمْ مُجْتَمِعُونَ ﴿٣٩﴾
لَعَلَّنَا نَتَّبِعُ السَّحَرَةَ إِنْ كَانُوا هُمُ الْغَالِبِينَ ﴿٤٠﴾ فَلَمَّا جَاءَ السَّحَرَةُ
قَالُوا لِفِرْعَوْنَ أَئِنَّ لَنَا لَأَجْرًا إِنْ كُنَّا نَحْنُ الْغَالِبِينَ ﴿٤١﴾ قَالَ نَعَمْ
وَإِنَّكُمْ إِذًا لَمِنَ الْمُقَرَّبِينَ ﴿٤٢﴾ قَالَ لَهُمْ مُوسَىٰ أَلْقُوا مَا أَنْتُمْ مُلْقُونَ
﴿٤٣﴾ فَأَلْقَوْا حِبَالَهُمْ وَعِصِيَّهُمْ وَقَالُوا بِعِزَّةِ فِرْعَوْنَ إِنَّا لَنَحْنُ
الْغَالِبُونَ ﴿٤٤﴾ فَأَلْقَىٰ مُوسَىٰ عَصَاهُ فَإِذَا هِيَ تَلْقَفُ مَا يَأْفِكُونَ
﴿٤٥﴾ فَأُلْقِيَ السَّحَرَةُ سَاجِدِينَ ﴿٤٦﴾ قَالُوا آمَنَّا بِرَبِّ الْعَالَمِينَ ﴿٤٧﴾
رَبِّ مُوسَىٰ وَهَارُونَ ﴿٤٨﴾ قَالَ آمَنْتُمْ لَهُ قَبْلَ أَنْ آذَنَ لَكُمْ ۖ إِنَّهُ
لَكَبِيرُكُمُ الَّذِي عَلَّمَكُمُ السِّحْرَ ۚ فَلَسَوْفَ تَعْلَمُونَ ۖ لَأُقَطِّعَنَّ أَيْدِيَكُمْ

وَأَرْجُلَكُمْ مِنْ خِلَافٍ وَلَأُصَلِّبَنَّكُمْ أَجْمَعِينَ ﴿٤٩﴾ قَالُوا لَا ضَيْرَ ۖ إِنَّا
إِلَىٰ رَبِّنَا مُنْقَلِبُونَ ﴿٥٠﴾ إِنَّا نَطْمَعُ أَنْ يَغْفِرَ لَنَا رَبُّنَا خَطَايَانَا أَنْ كُنَّا
أَوَّلَ الْمُؤْمِنِينَ ﴿٥١﴾

23. Firavun: "Âlemlerin Rabbi dediğin nedir?" dedi.
24. Dedi ki: "Göklerle yerin ve onların arasında olanların Rabbidir, eğer gerçekten inanan kimseler iseniz..."
25. Etrafında bulunanlara: "İşitmiyor musunuz?" dedi.
26. "O sizin de Rabbinizdir, sizden önceki atalarınızın da Rabbidir" dedi.
27. Dedi ki: "Size gönderilen bu elçiniz, mutlaka delidir."
28. "Doğunun, batının ve onların aralarında olanların Rabbidir. Eğer akıl ederseniz" dedi.
29. "Eğer benden başka ilâh edinirsen, elbette seni hapsedilenlerden kılarım" dedi.
30. "Ben sana apaçık bir şeyle gelmişsem de mi? dedi.
31. "Eğer doğruyu söyleyenlerden isen, haydi onu getir!" dedi.
32. Bunun üzerine asasını bıraktı. O da hemen apaçık bir ejderha oluverdi.
33. Elini çıkardığında bakanlara bembeyaz görünüverdi.
34. Etrafındaki ileri gelenlere dedi ki: "Muhakkak ki bu, çok bilgili bir sihirbazdır.
35. "Sizi sihiri ile yerinizden çıkarmak istiyor. Ya siz ne buyurursunuz?"
36. Dediler ki: "Onu ve kardeşini oyala ve şehirlere toplayıcılar gönder.
37. "Çok iyi bilen bütün sihirbazları sana getirsinler."
38. Böylece sihirbazlar belirli günün bir vaktinde bir araya getirildi.
39. Ve insanlara da: "Siz de toplanır mısınız?" denildi.
40. "Umarız ki sihirbazlar galip gelirlerse, biz de onlara uyarız."
41. Sihirbazlar geldiklerinde, Firavuna dediler ki: "Eğer biz galib olursak, bize bir ödül var değil mi?"
42. "Evet, hem o takdirde siz elbette yakınlaştırılacaklardan da olursunuz" dedi.
43. Musa onlara: "Siz ne atacaksanız atın" dedi.

44. İplerini ve asalarını bıraktılar ve: "Firavun'un izzeti hakkı için, muhakkak biz galipleriz" dediler.
45. Musa asasını bırakır, bırakmaz onların hile ile yaptıklarını yutuverdi.
46. Sihirbazlar hemen secdeye kapanıverdiler.
47, 48. "Âlemlerin Rabbine, Musa ve Harun'un Rabbine iman ettik" dediler.
49. Dedi ki: "Ben size izin vermeden önce mi ona iman ettiniz? Demek ki o size sihri öğreten büyüğünüzmüş... Yakında bileceksiniz. Mutlaka el ve ayaklarınızı çaprazlama keseceğim ve hepinizi toptan asacağım.
50. "Olsun, zararı yok. Zaten biz Rabbimize dönücüleriz" dediler.
51. "Biz gerçekten ilk iman edenler olduğumuz için Rabbimizin günahlarımızı bağışlayacağını ümit ederiz."

"Firavun: 'Âlemlerin Rabbi dediğin nedir?' dedi." Musa (a.s) getirdiği delillerle Firavun'u yenik düşürüp, lanetli Firavun Musa (a.s)'ı besleyip, büyüttüğünü ileri sürmenin faydasını göremeyince, başka delili de olmadığından bu sefer Musa (a.s)'ın: "Âlemlerin Rabbinin rasûlü" olduğunu ileri sürmesi noktasından hareketle ona karşı çıkmaya koyuldu ve bilinmeyen şeyler hakkında soru üslûbu ile ona soru sordu.

Mekkî ve başkaları dediler ki: Ona cins isimler hakkında soru sorulduğu gibi sordu. Bundan dolayı "mâ: ne" ile ona soru sordu. Mekkî dedi ki: Bu hususta soru bir başka yerde "kim" diye varid olmuştur. Göründüğü kadarıyla herbir yerde ayrı şekilde soru sormuştur. Musa (a.s) hiçbir yaratığın Allah ile ortak olmadığına, Allah'ın yarattıkları arasından Allah'a delâlet eden sıfatları delil gösterdi. Firavun cins hakkında soru sormuştu. Oysa yüce Allah bir cins değildir. Çünkü cinsler sonradan yaratılmıştır. Musa (a.s) onun cahilliğini anladığından, onun bu şekilde soru sormasına iltifat etmeyerek, dinleyen kimseye Firavun'un bu hususta herhangi bir ortaklığının bulunmasının söz konusu olmayacağını açıkça ortaya koyan Allah'ın o pek büyük kudretini dile getirdi.

Bu sefer Firavun karşılarındakini harekete geçirmek ve (kendisince) söylenen sözün oldukça beyinsizce oluşundan ötürü hayrete düştüğünü belirten bir edâ ile: **"İşitmiyor musunuz?"** dedi. Çünkü Firavun kavminin inanışına göre, Firavun onların rabbi ve onların ma'budu idi. Ondan önceki Firavunlar da bu şekildeydi. Musa (a.s)'da: **"O sizin de Rabbinizdir, sizden önceki atalarınızın da Rabbidir"** sözleri ile açıklamalarını daha ileriye götürdü ve onların anlayabilecekleri bir delil ortaya koymuş oldu. Çünkü onlar da-

ha önceden atalarının bulunduğunu ve bu atalarının yok olup gittiklerini, onları bu şekilde değişikliğe uğratan birisinin varlığının kaçınılmaz olduğunu, önceleri varken sonradan yok olduklarını, onları mutlaka var eden bir kimsenin bulunması gerektiğini biliyorlardı.

Bu sırada Firavun da hafife alan bir üslûp ile: **"Size gönderilen bu elçiniz mutlaka delidir"** dedi. Yani o benim soruma cevap vermiyor demek istedi. Musa (a.s) da buna: **"Doğunun, batının ve onların aralarında olanların Rabbidir"** diyerek cevap verdi. Yani onun mülkü seninki gibi değildir. Çünkü sen ancak bir ülkeye maliksin ve başka yerde de senin emrin geçmez. Ölmesini istemediğin kimseler ölüyor. Halbuki beni sana peygamber olarak gönderen doğuya da, batıya da maliktir; **"onların aralarında olanların da Rabbidir."**

Denildiğine göre; Musa (a.s) onun soru sormaktan maksadının hakkında soru sorduğu zatı bilmek olduğunu da bilmişti. Bundan dolayı o da bugün Rabbi tanımak için izlenmesi gereken yol ne ise o şekilde cevap verdi. Ancak Firavun delil getirmek suretiyle karşı koyamayınca, bu sefer üstünlük taslamak ve zorbalık yapmak yoluna baş vurdu, Musa (a.s)'ı hapse atmakla tehdit etti. Bu ilâhın seni peygamber olarak gönderdiğine dair delilin nedir? demedi. Çünkü o takdirde kendisinden başka bir ilâhın varlığını itiraf etmiş olacaktı.

Onun Musa (a.s)'ı hapse atmakla tehdit etmesi, onun bir zaafıdır. Rivayete göre Firavun, Musa (a.s)'dan ileri derecede korkarmış. Öyle ki o melun korkusundan küçük abdestini tutamazmış. Yine rivayete göre onun hapsi öldürmekten betermiş. Bir kimseyi zindana attı mı ölünceye kadar da zindandan çıkartmazmış. Bundan dolayı zindanları çok korkunçtu.

Diğer taraftan Musa (a.s) yüce Allah'ın emri ile Firavun'un tehdidinden korkmayacak bir durumda olduğundan dolayı Firavuna yumuşak bir surette ve iman edeceği umudu ile: **"Ben sana apaçık bir şeyle gelmişsem de mi? dedi."** O takdirde bu getirdiğim şey ile benim doğruluğum, senin tarafından açıkça görülecektir. Firavun bu sözleri işitince bu arada karşı çıkabilecek bir husus bulabilir ümidi ile ona: **"Eğer doğruyu söyleyenlerden isen haydi onu getir, dedi."** Sibeveyh'e göre bu ifadede şartın cevabına gerek yoktur. Çünkü bundan önce ona ihtiyaç bırakmayacak ifadeler gelmiştir.

"Bunun üzerine asasını" elinden **"bıraktı"** ve yüce Allah'ın kıssada haber verdiği olaylar oldu. Buna kıssanın sonuna kadar anlatılan hususlara dair açıklamalar ve bunların tefsiri, el-A'raf Sûresi'nde (7/154. âyet ve devamının tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

Sihirbazlar, Firavun kendilerini el ve ayaklarının kesilmesi ile tehdit edin-

ce: "(لا ضَيْرَ): **"Olsun, zararı yok"** dediler, yani dünya azabından karşı karşıya kalacağımız sıkıntıların bize bir zararı olmaz. Senin azabın kısacık bir andır, biz de ona sabreder ve yüce Allah'ın huzuruna iman etmiş kimseler olarak çıkarız.

Bu husus onların son derece basiretli olduklarına, oldukça kuvvetli bir imanlarının bulunduğuna delildir. Malik dedi ki: Musa (a.s) Firavun'u kırk yıl süreyle İslâm'a davet etti. Sihirbazlar ise ona bir günde iman ediverdiler.

(لا ضَيْر ولا ضَوْر ولا ضَرّ ولا ضَرَر ولا ضارُورة); tabirleri hep "zararı yok" anlamındadır. Bu açıklamayı el-Herevî yapmıştır. Ebu Ubeyde de şu beyiti nakletmek tedir:

فـإنـكَ لا يَضُـورُكَ بعـدَ حَـوْلٍ أظـبـيٌ كـان أُمُّـكَ أمْ حِـمَـارُ

"Sen artık yeterince güçlendikten sonra sana zararı olmaz,
Annen bir ceylan mı olmuş, yoksa bir eşşek mi (farketmez)."

el-Cevherî de der ki: "(ضَارَه يَضُوره ويضيره ضَيْراً وضَوْراً): Ona zarar verdi" demektir.

el-Kisaî dedi ki: Ben "(ينفعني ذلك ولا يَضُورني): Bunun bana ne bir faydası vardır, ne de bir zararı" diyenleri duydum. (التَّضور): Dövme ya da aç kalma esnasında bağırmak ve kıvranmak, demektir. "Dad" harfi ötreli olarak (الضُّورَة) ise değersiz ve önemsenmeyen kişi demektir.

"Zaten biz Rabbimize dönücüleriz dediler." Bizler keremi bol, rahmeti sonsuz Rabbimize döneceğiz.

"Biz gerçekten ilk iman edenler olduğumuz için Rabbimizin günahlarımızı bağışlayacağını ümit ederiz" buyruğundaki; (fiile mastar onlamı veren) (أَنْ) edatı, "(أَنْ كُنَّا): **"Olduğumuz için"** dolayısı ile nasb mahallindedir. "(لأن كنا) Olduk diye" anlamındadır. el-Ferrâ bunun şart edatı olarak esreli okunmasını da caiz kabul etmiştir.

"İlk iman edenler" olmaları da mucizenin ortaya çıkması sırasında Firavun'un çevresinde bulunanlar arasından ilk iman edenler olmaları demektir. el-Ferrâ "çağımızın ilk iman edenleri" diye açıklamıştır. Ancak ez-Zeccâc bunu kabul etmeyerek şöyle der: Rivayet edildiğine göre onunla birlikte altıyüzyetmişbin kişi iman etmişti. İşte bunlar da Firavun'un kendileri hakkında: *"Gerçekten bunlar az bir topluluktur"* (eş-Şuarâ, 26/54) dediği kimselerdir. Bu İbn Mes'ud ve başkasından rivayet edilmiştir.

وَاَوْحَيْنَآ اِلٰى مُوسٰٓى اَنْ اَسْرِ بِعِبَادِىٓ اِنَّكُمْ مُتَّبَعُونَ ﴿٥٢﴾ فَاَرْسَلَ
فِرْعَوْنُ فِى الْمَدَآئِنِ حَاشِرِينَ ﴿٥٣﴾ اِنَّ هٰٓؤُلَآءِ لَشِرْذِمَةٌ قَلِيلُونَ ﴿٥٤﴾
وَاِنَّهُمْ لَنَا لَغَآئِظُونَ ﴿٥٥﴾ وَاِنَّا لَجَمِيعٌ حَاذِرُونَ ﴿٥٦﴾ فَاَخْرَجْنَاهُمْ مِنْ
جَنَّاتٍ وَعُيُونٍ ﴿٥٧﴾ وَكُنُوزٍ وَمَقَامٍ كَرِيمٍ ﴿٥٨﴾ كَذٰلِكَ وَاَوْرَثْنَاهَا
بَنِى اِسْرَآئِيلَ ﴿٥٩﴾ فَاَتْبَعُوهُمْ مُشْرِقِينَ ﴿٦٠﴾ فَلَمَّا تَرَآءَ الْجَمْعَانِ قَالَ
اَصْحَابُ مُوسٰٓى اِنَّا لَمُدْرَكُونَ ﴿٦١﴾ قَالَ كَلَّا اِنَّ مَعِىَ رَبِّى
سَيَهْدِينِ ﴿٦٢﴾ فَاَوْحَيْنَآ اِلٰى مُوسٰٓى اَنِ اضْرِبْ بِعَصَاكَ الْبَحْرَ فَانْفَلَقَ
فَكَانَ كُلُّ فِرْقٍ كَالطَّوْدِ الْعَظِيمِ ﴿٦٣﴾ وَاَزْلَفْنَا ثَمَّ الْاٰخَرِينَ ﴿٦٤﴾
وَاَنْجَيْنَا مُوسٰى وَمَنْ مَعَهٗٓ اَجْمَعِينَ ﴿٦٥﴾ ثُمَّ اَغْرَقْنَا الْاٰخَرِينَ ﴿٦٦﴾
اِنَّ فِى ذٰلِكَ لَاٰيَةً وَمَا كَانَ اَكْثَرُهُمْ مُؤْمِنِينَ ﴿٦٧﴾ وَاِنَّ رَبَّكَ
لَهُوَ الْعَزِيزُ الرَّحِيمُ ﴿٦٨﴾

52. Biz Musa'ya: "Kullarım ile geceleyin yola çık! Muhakkak izleneceksiniz" diye vahyettik.
53. Firavun şehirlere toplayıcı adamlar gönderdi:
54. "Gerçekten bunlar az bir topluluktur;
55. "Onlar bizi gerçekten kızdırdılar.
56. "Biz ise uyanık ve tedbirli bir topluluğuz."
57. Böylece onları bostanlarından, akar sularından çıkardık;
58. Ve hazinelerle şerefli makamlardan.
59. İşte böyle ...Ve Biz onlara İsrailoğullarını mirasçı kıldık.
60. Sonra güneş doğarken onların ardından gittiler.
61. İki topluluk birbirini görünce, Musa'nın arkadaşları: "İşte şimdi kıstırıldık" dediler.

62. "Asla! Muhakkak Rabbim benimledir. Bana doğru yolu gösterecektir" dedi.
63. Biz de Musa'ya: "Asanla denize vur" diye vahyettik. Ardından deniz ayrılıp herbir tarafı büyük bir dağ gibi oldu.
64. Diğerlerini de buraya yanaştırdık.
65. Musa'yı ve onunla birlikte olanların hepsini kurtardık.
66. Sonra diğerlerini suda boğduk.
67. Şüphesiz ki bunda bir âyet vardır. Fakat çoğu iman etmediler.
68. Şüphe yok ki Rabbin Azizdir, Rahimdir.

"Biz Musa'ya: 'Kullarım ile geceleyin yola çık. Muhakkak izleneceksiniz' diye vahyettik." Şanı yüce Allah'ın sünneti, gerçek dostları arasından iman edip tasdik eden rasûl ve peygamberlerinin risaletlerini kabul eden kullarını kurtarıp düşmanları arasından onları yalanlayan kâfirleri de helâk etme şeklinde olduğundan Musa (a.s)'a geceleyin İsrailoğullarını alıp, çıkmasını emretti. Onlardan da "kullarım" diye söz etti. Çünkü onlar Musa'ya iman etmişlerdi.

"Muhakkak izleneceksiniz" de Firavun ve kavmi sizi geri döndürmek için arkanızdan gelecekler, demektir. Bu sözlerin muhtevası içerisinde yüce Allah'ın Firavun ve adamlarından onları kurtaracağını da bildirmektedir.

Musa, seher vaktinde İsrailoğulları ile birlikte çıktı. Şam'a doğru giden yolu sol tarafına alarak, denize doğru yöneldi. İsrailoğullarından herhangi bir kimse yoldan ayrılmakta olduğunu hatırlatınca, o: Bana böyle emrolundu, diye cevap verirdi.

Firavun sabah vakti Musa (a.s)'ın İsrailoğullarını alıp geceleyin yola koyulduklarını öğrenince, izlerine koyuldu. Mısır şehirlerine haberciler göndererek, askerlerin gelip kendisine yetişmelerini emretti. Rivayete göre diğer renkler bir tarafa sadece siyah renkten beraberinde yüz atlı olduğu halde askerler gelip ona yetiştiler. Yine rivayet edildiğine göre İsrailoğulları da ikiyüzyetmişbin kişi idiler. Bunun sıhhat derecesini en iyi bilen Allah'tır. Âyet-i kerimeden kesin olarak anlaşılan şu ki; Musa (a.s) İsrailoğullarından oldukça büyük bir toplulukla yola koyuldu. Firavun da bunların bir kaç kat fazlası ile onun izini takip etti.

İbn Abbas dedi ki: Firavun ile birlikte bin zorba kişi vardı. Herbirisinin başında taç vardı ve bunların herbirisi de bir süvari birliğinin kumandanı idi.

"(الشّرذمة): **"Az bir topluluk"** önemsenmeyen küçük bir topluluk demektir. Çoğulu; (الشّراذم) diye gelir. el-Cevherî dedi ki: Bu, insanlardan bir kesim,

herhangi bir şeyin bir parçası anlamlarına gelir. "(ثوب شراذم): Parça parça elbise, kumaş" demektir. es-Sa'lebî şairin recez veznindeki şu beyiti nakleder:

جـاء الشتـاءُ وثيـابي أخْـلاقْ شَـراذِمٌ يَضحكُ منهـا النَّـوّاقْ

"Kış geldi ve elbiselerim eski püskü,
Parça parça olmuş; yamalayıcı bundan ötürü güler."

Yüce Allah'ın: "(لَشِرْذِمَةٌ): **Gerçekten... az bir topluluktur"** buyruğundaki "lam" te'kid lâmıdır. "(إن): **Gerçekten"** edatının haberinin başına çokça gelir. Ancak Kûfeliler -muhakkak Zeyd kalkacaktır anlamında-: (إن زيداً لسوف يقوم) demeyi caiz kabul etmezler. Ancak bunun caiz oluşunun delili yüce Allah'ın: "(فَلَسَوْفَ تَعْلَمُونَ): ***Yakında bileceksiniz"*** (eş-Şuara, 26/49) buyruğunda gelmiş olmasıdır. Burada bizatihi te'kid "lam"ı gelmiştir ve bu te'kid "lam"ı -nisbeten uzak geleceği ifade etmek için kullanılan-: (سوف)'in başına gelmiştir. Bu açıklamayı en-Nehhâs yapmıştır.

"Onlar bizi gerçekten kızdırdılar." Yani onlar dinimize muhalefet ettiklerinden ve -önceden geçtiği gibi- bizden iğreti olarak aldıkları mallarımızı alıp götürdüklerinden dolayı bizim düşmanlarımızdır. O gece ilk çocuklarının hepsi de öldü. Buna dair açıklamalar daha önceden el-A'raf (7/138. âyet ve devamında) ile Tâ-Hâ sûrelerinde (20/77. âyet ve devamında) yeteri kadar geçmiş bulunmaktadır.

"(غاظني كذا وأغاظني): Şu beni kızdırdı" demektir. (الغيظ): Gayz, kızgınlık öfke anlamındadır. "(التغيظ والاغتياظ): Öfkelenmek" de buradan gelmektedir. Yani onlar izin almaksızın çıkıp gittiklerinden ötürü bizi kızdırdılar.

"Biz ise uyanık ve tedbirli bir topluluğuz." Yani biz tedbirimizi almış, silahlarımızı kuşanmış, hazırlıklı bir topluluğuz. "(حَاذِرُونَ): **Uyanık ve tedbirli"** buyruğu (حَذِرُونَ) diye de okunmuştur. Her ikisi de çekinen, korkan kimseler demektir. el-Cevherî dedi ki: Bu lafız; (حَاذِرُونَ), (حَذِرُونَ) ve; (حَـذُرونَ) şeklinde "zel" harfi ötreli olarak da okunmuştur. Bunu da el-Ahfeş nakletmiştir. Bununla birlikte; "(حَاذِرُونَ): Hazırlıklı ve tedbirli kimseleriz" anlamında, buna karşılık; "(حَـذِرُونَ): Korkan, çekinen kimseleriz" anlamındadır.

en-Nehhâs dedi ki: (حَذِرُونَ) okuyuşu Medineliler ile Ebu Amr'ın okuyuşudur. Kûfeliler ise; (حَاذِرُونَ) diye okumuşlardır. Bu okuyuş Abdullah b. Mes'ud ile İbn Abbas'tan da geldiği bilinen bir okuyuştur. Noktasız "dal" ile (حَابِرُونَ) okuyuşu ise Ebu Abbad'ın okuyuşudur. Bunu da el-Mehdevî, İbn Ebi Ammar'dan, el-Maverdî ve es-Sa'lebî ise Sumayt b. Aclan'dan nakletmişlerdir. en-Nehhâs dedi ki: Ebu Ubeyde'nin kanaatine göre (حَذِرُونَ) ile (حَاذِرُونَ)

aynıdır. (Uyanık ve tedbirli kimseleriz anlamındadır). Sibeveyh'in görüşü de budur ve Sibeveyh "(هو حذِرٌ زيداً): O kimse Zeyd'e karşı tedbirlidir" ifadesini uygun görmüştür. Nitekim; "(حاذر زيداً) Zeyd'den çekinir, ona karşı tedbirlidir" denilmesi gibi. Sibeveyh şu beyiti de zikreder:

حَـذِرٌ أُمـوراً لا تَـضِـيـرُ وآمِـنٌ مـا لـيس مُنْـجِيَـهُ مـن الأقدارِ

"Anla, zarar vermeyen işlerden korkar (onlara karşı tedbirli davranır),
Bununla birlikte takdirlerden kendisini kurtaramayacak şeylere
(kadere karşı) güvenlik duyar."

Ebu Amr el-Cermî'nin görüşüne göre; "(هو حذِرٌ زيداً): O Zeyd'den çekinir, ona karşı tedbirlidir" denilerek; (من)'in hazfedilmesi caizdir. Ancak nahivcilerin çoğunluğu; (حذِر) ile (حاذر) arasında fark gözetirler. el-Kisaî, el-Ferrâ ve Muhammed b. Yezid bunlardandır. Bunların kanaatine göre; (حذِر): Yaratılışında hazer bulunandır, yani uyanık ve müteyakkız bulunan kimse demektir. Eğer fiilin anlamı bu ise, bu teaddi etmez (geçişsizdir.)

(حاذر)'in anlamı ise hazırlıklı ve tedbirli demektir. İşte önceki ilim adamlarından tefsir böylece gelmiştir.

Abdullah b. Mes'ud'un yüce Allah'ın: **"Biz ise uyanık ve tedbirli bir topluluğuz"** buyruğu hakkında şöyle dediği zikredilmektedir: Bizler silahları bulunan, araç ve gereçleri olan kimseleriz. İşte bu da o anlamın aynısıdır.

Anlamın şöyle olduğu da söylenmiştir: Bizim silahlarımız var, onların ise silahları yok. O bu sözleriyle onları (etrafındakileri) savaşa teşvik ediyordu.

"Dal" harfi ile; (حاذِرون) şeklindeki okuyuşa gelince, bu Arapların, "(عين حَذْرة): Dopdolu (iri) göz" ifadelerinden türetilmiştir. Yani biz onların kini ile doluyuz, anlamındadır. Şairin şu beyiti de bu kabildendir:

وعـيـنٌ لـهـا حَـدْرَةٌ بَـدْرَةٌ شُـقَّتْ مـآقِـيـهـمـا مِنْ أُخَـرْ

"Ve bir göz ki; geniş mi geniş, oldukça iridir,
Onun kapakları adeta sonuna kadar varılıp açılmıştır."

Dilbilginlerinin naklettiğine göre bir kimse eğer etine dolgun ise onun hakkında; "(رجل حاذِرٌ): Etine dolgun adam" denilir. Buna göre anlamın silahla dolup taşmak (çokça silahı bulunmak) şeklinde olması da mümkündür. el-Meh-

devi dedi ki: "(الحاذر): Güçlü, kuvvetli kimse" demektir.

"Böylece onları bostanlarından ve akar sularından" yani Mısır topraklarından **"çıkardık."**

Abdullah b. Ömer dedi ki: Bahçeler Asvan'dan, Reşid'e kadar Nil'in her iki tarafında da bulunuyordu. Bunlar arasında da ekin ekiliyordu.

Nil'in yedi tane halici vardır: İskenderiye halici, Seha halici, Dimyat halici, Serdus halici, Menf halici, Feyyum halici ile el-Menha halicidir. Bunlar birbirine bitişiktirler ve birbirleri arasında ayrılık ve kesinti yoktur. Bütün bu haliçler arasında da ekinler ekilir. Bütün Mısır toprakları planladıkları, ölçüp-biçtikleri kemerler, köprüler ve haliçler sebebiyle her tarafı su seviyesi onaltı arşınlık bir yerden sulanır. Bundan dolayı Nil'in nehri azalacak olursa, onun onaltı zira'lık bir bölümü "Nilu's-Sultan" diye adlandırılır. Bu Ali b. Ebi er-Reddad'a kadar uzanan bir uygulamadır. Bu uygulama günümüze kadar devam etmektedir. Ona "Nilu's-Sultan" denilmesinin sebebi o zamanda (suyun o yüksekliğe ulaşması halinde) insanların harac ödemelerinin gerekmesi dolayısıyladır.

Aslında bütün Mısır toprakları onyedi zira'lık (seviyedeki) bir suyun bir parmağından sulanırdı. Nil nehrinin seviyesi onyedi zira'dan aşağı düşüp de üzerinde "onsekiz zira'dan tek bir parmak" diye, seslenildi mi o vakit Mısır'ın haracı bir milyon dinar arttı demekti. Eğer böyle olmaz da onun üzerinde: Ondokuz zira'dan tek bir parmak diye seslenilirse, bu sefer de haracı bir milyon dinar azalırdı.

Buna sebep ise gerekli işler, haliçler, köprüler ve oranın imarına verilen ihtimam dolayısıyla yapılan harcamalardır. Şimdilerde ise oranın bir çok bölümü Mısır mikyası ile "ondokuz zira'dan bir parmak" diye seslenilmedikçe sulanmaz.

Yukarı Said'deki yerlere gelince, orada suyun yukarı Said bölgesinde yirmiiki zira'ı bulmadıkça sulanması tamamlanamayan yerler dahi vardır.

Derim ki: Şimdilerde Mısır'ın toprakları yirmi zira' ve bir kaç parmak yükselmedikçe sulanamamaktadır. Buna sebep ise arazinin yüksekliği ve orada yapılan köprü (ve kemer)lerin imarına gereken ihtimamın gösterilmeyişidir.

Nil dünyada hayrete düşüren şeylerdendir. Çünkü yeryüzünün her tarafına suları döküldü mü, bu nehirin suları artar, öyle ki bütün Mısır toprakları üzerinde akar. Şehirler adeta bir takım alametler gibi kalır, oraya ancak kayıklarla ve sallarla ulaşılabilmektedir.

Abdullah b. Amr b. el-Âs'dan şöyle dediği rivayet edilmektedir: Mısır Nil'i nehirlerin efendisidir. Yüce Allah doğudaki, batıdaki bütün nehirleri ona mü-

sahralar kılmış ve nehirlere onun için boyun eğdirmiştir. Yüce Allah Mısır, Nil'ini akıtmak istedi mi, bütün nehirlere ona sularından vermelerini emreder. Nehirler de ona sularıyla katkıda bulunur, yüce Allah onun için pınarlar fışkırtır. Yüce Allah'ın dilediği seviyeye ulaştı mı bu sefer herbir suya asıl yerine geri dönmesi için emir verir.

Kays b. el-Haccac dedi ki: Mısır fethedildiğinde, Mısır ahalisi Kıptî takviminin aylarından birisi olan Beûne (ki kıptî takvimin altıncı ayıdır) girince, Amr İbnu'l-As'ın huzuruna girip, ona şöyle dediler: Ey emir! Bizim bu Nil'imizin bir adeti vardır. O yerine gelmeden suları akmaz. Onlara: Nedir bu? diye sorunca, şöyle dediler: Bu ayın onikisi oldu mu bizler anne-babasının evinde bulunan bakire bir kız buluruz. Anne-babasını razı ederiz. En güzel elbiselerle, en değerli süs eşyalarını ona takarız. Sonra da onu bu Nil'e atarız.

Amr onlara: İslâmda böyle bir şey olmaz, çünkü İslâm hiç şüphesiz kendisinden önceki adetleri yıkmıştır. (Yedi ve sekizinci ayları olan) Ebib ve Mesra ayları boyunca beklediler. Bu sırada Nil az çok hiç akmadı. Oradan göç etmeyi kararlaştırdılar. Amr b. el-As bunun böyle olduğunu görünce, Ömer b. el-Hattab (Allah ikisinden de razı olsun)'a mektup yazıp, durumu ona bildirdi. Ömer b. el-Hattab ona şu mektubu yazdı: "Sen belirttiğin musibet ile karşı karşıya kaldın. Şüphesiz ki İslâm kendisinden önceki adetleri yıkmıştır." Böyle bir şey asla olmaz. Mektubunun arasına da ona küçük bir kağıt göndermişti. Amr'a da şunları yazmıştı: "Bu mektubumun arasına sana küçük de bir kağıt gönderiyorum. Sen onu mektubum sana ulaştığında Nil'e bırak."

Ömer'in mektubu Amr b. el-As'a ulaşınca, bu kağıt parçasını alıp açtı. Onda şunların yazılı olduğunu gördü: "Mü'minlerin emiri, Allah'ın kulu Ömer'den Mısır'ın Nil nehrine; Şimdi eğer sen kendiliğinden akan bir nehir isen akma ve eğer senin akmanı sağlayan bir ve herşeyi kahredici güce sahip olan Allah ise seni akıtacaktır. Biz, bir ve tek, gücü herşeyi kahreden yüce Allah'tan seni akıtmasını niyaz ederiz."

Amr İbnu'l-As "es-Salib"den bir gün önce o pusulayı Nil'e attı. O sırada Mısır halkı oradan çıkıp başka yere gitmek için hazırlanmışlardı. Zira Nil olmaksızın, onların işleri yürümezdi. Pusulayı Nil'e attıktan sonra Salib günü, bir gecede yüce Allah'ın o nehri onaltı zira' yüksekliğinde akıtmış oldu ve o sene yüce Allah Mısır ahalisinin ayrılıp gitmelerini de böylece önlemiş oldu.

Ka'b el-Ahbar dedi ki: Cennetten dört nehir vardır ki yüce Allah onları dünyaya bırakmıştır. Bunlar Seyhan, Ceyhan, Nil ve Fırat nehirleridir. Seyhan cennetteki su ırmağıdır, Ceyhan cennetteki süt ırmağıdır, Nil cennetteki bal ırmağıdır, Fırat da cennetteki şarap ırmağıdır.

İbn Lehia da: Dicle cennetteki süt ırmağıdır, demiştir.

Derim ki: Bu hususta Sahih'de yer alan, Ebu Hureyre yoluyla gelen şu hadistir: O dedi ki: Rasûlullah (sav) buyurdu ki: "Seyhan, Ceyhan, Nil ve Fırat; bunların hepsi cennet ırmaklarındandır."(1) Müslim'in lafzı ile rivayet bu şekildedir.

İsra hadisinde Enes b. Malik'in kavminden bir kişi olan Malik b. Sa'sa'dan şöyle dediği rivayet edilmektedir: Allah'ın, Peygamberinin anlattığına göre; "O dört ırmak gördü. Bunların kaynadıkları yerden ikisi açıktan akan, ikisi gizliden akan ırmak vardı. Ey Cebrail dedim, bu ırmaklar ne oluyor? Bana dedi ki: Gizli akan iki nehir, cennetteki iki nehirdir. Açıktan akan iki nehir ise Nil ve Fırat'tır." Müslim'in lafzı böyledir.(2)

Buhârî'de Şerik'den, o Enes'den şu rivayet kaydedilmektedir: "Dünya semasında kesintisiz olarak akan iki nehir görüverdi. Ey Cebrail, bu iki ırmak ne oluyor? deyince, o: Bunlar Nil ile Fırat'tır, onların ana unsurlarıdır, dedi. Daha sonra semada yol almaya devam etti. Üzerinde inci ve zebercetten bir köşk bulunan bir ırmak görüverdi. Eliyle ona dokundu, onun hoş kokulu misk olduğunu gördü. Bu nedir, Ey Cebrail dedi, o da: Bu, Rabbinin senin için sakladığı Kevser ırmağıdır dedi" ve hadisin geri kalan bölümünü zikretti.(3)

Cumhur'un kanaatine göre (âyet-i kerimede geçen): **"Akar sularından"** kasıt su pınarlarıdır.

Said b. Cübeyr dedi ki: Kasıt altın madenleridir. Nitekim ed-Duhan Sûresi'nde şöyle buyurulmaktadır: ***"Onlar nice bahçeleri, pınarları geride bırakmışlardı. Nice ekinleri de..."*** (ed-Duhan, 44/25-26). Denildiğine göre onlar Mısır'ın bir başından öbür başına kadar iki dağın arasındaki bütün alanları ekin ekerlerdi. ed-Duhan Sûresi'nde ise "hazineler"den söz edilmemektedir. "(وكنوز): Hazineler" kelimesi; (كنز)'in çoğuludur. Buna dair açıklamalar ise daha önceden et-Tevbe Sûresi'nde (9/34. âyet, 2. başlıkta) geçmiş bulunmaktadır. Burada kasıt hazinelerdir. Yer altında gömülü defineler olduğu da söylenmiştir. ed-Dahhâk ise kasıt ırmaklardır demişse de bu açıklama su götürür, çünkü **"akar sular, pınarlar"** bunları kapsar.

"Şerefli makamlardan" buyruğu ile ilgili olarak İbn Ömer, İbn Abbas ve Mücahid, şerefli makamlar minberlerdir, demektir. Bin tane zorbaya ait, bin tane minber vardı. Onlar bunların üzerinde Firavun'u ve onun mülkünü tazim ediyorlardı. Bunlardan kastın başkan ve emirlerin (komutanların) oturdukları yerler olduğu da söylenmiştir ki, bunu İbn İsa nakletmiştir. Bu da birinci açıklamaya yakındır.

---

(1) *Müslim*, IV, 2183.

(2) İbn Huzeyme, *Sahih*, I, 155; el-Hakîm, *el-Müstedrek*, I, 154; *Müsned*, III, 164.

(3) *Buhari*, VI, 2731.

Said b. Cübeyr dedi ki: Maksat güzel meskenlerdir. İbn Lehîa dedi ki: Ben burada sözü geçen **"şerefli makamlar"**dan kastın el-Feyyum olduğunu duydum. Denildiğine göre Yûsuf (a.s) meclislerinden birisi üzerinde! "Lâ ilâhe illallah, İbrahim halilullah" diye yazdırmıştı. Bundan dolayı yüce Allah buraya "şerefli makam" adını vermiştir.

Bir diğer açıklamaya göre bundan kasıt, ileri gelen önderlerin atlarını özel olarak bağladıkları yerlerdir. Bu şekilde atların bağlanması hem bir savaş hazırlığıdır, hem de bir ziynettir. Dolayısıyla onların kaldıkları yer, kalınan yerlerin en şereflileri olmuştur. Bu açıklamayı da el-Maverdî naklemiştir.

Daha kuvvetli görülen görüş, bunların güzel meskenler olduklarıdır. Bu meskenler onlar için çok değerli idi.

Sözlükte **"makam"** kelimesi hem yer adıdır, hem de mastardır. en Neh hâs dedi ki: Sözlükte "makam" yer demektir ve bu da; "(قام يقوم): İkamet etti, ikamet eder"den gelmektedir. "(المقامات): Makamlar" da bu şekildedir, bunun tekili de; (مقامة) şeklindedir. Şairin şu beyitinde olduğu gibi:

وفيهم مَقَـامـاتٌ حِسـانٌ وجـوهُهم وأنـديةٌ يتـابُهـا القـولُ والفعـلُ

"Ve oralarda yüzleri güzel makameler (ikamet edenler) vardır,
Ayrıca kimi zaman konuşulan, kimi zaman iş yapılan meclisler de vardır."

"Makam" aynı zamanda; "(قام يقوم): İkamet etti, ikamet eder, kalktı, kalkar"dan da mastardır. "Mukam" ise (أقام)'dan ism-i mekândır. Bunun da mastarı; "(أقام يقيم): İkamet etti, ikamet eder"den gelmektedir.

"İşte böyle... Ve Biz onlara İsrailoğullarını mirasçı kıldık." Bununla daha önce yüce Allah'ın söz konusu ettiği bahçeler, akar sular, hazineler, şerefli makam ve meskenlerin tümüyle Allah tarafından İsrailoğullarına miras verildiğini anlatmaktadır. el-Hasen ve başkaları dedi ki: Firavun ve kavminin helâk edilişinden sonra İsrailoğulları tekrar Mısır'a geri döndüler.

Bir diğer açıklamaya göre burada miras vermekten kasıt İsrailoğullarının Firavun hanedanından yüce Allah'ın emriyle âriyet olarak aldıkları şeylerdir.

Derim ki: Her iki husus da İsrailoğulları lehine gerçekleşmişti. Yüce Allah'a hamdolsun.

"Sonra güneş doğarken onların ardından gittiler." Yani Firavun ve kavmi İsrailoğullarının peşinden gittiler. es-Süddî dedi ki: Güneşin ışığı etrafı aydınlatınca takibe koyuldular. Katâde dedi ki: Yeryüzü güneş ışığıyla aydınlanınca takibe koyuldular. ez-Zeccâc dedi ki: Güneş doğduğu vakit;

(شَرَقت الشمسُ) denilir. Etrafı aydınlattığı vakit de; (أشرقت) denilir.

Firavun ve kavminin Musa ve İsrailoğullarının arkasından gitmekte gecikmesinin sebebi ile ilgili farklı iki görüş vardır. Birinci görüşe göre o gece ilk doğan çocuklarını defnetmekle meşgul oldukları için geciktiler. Çünkü o gece aralarında veba salgını baş göstermişti. Buna göre yüce Allah'ın **"güneş doğarken"** buyruğu Firavun kavminin halini ifade etmektedir.

İkinci görüşe göre bir bulut ve karanlık onları gölgelendirdi. Onlar da biz henüz gece karanlığındayız, dediler. Sabah oluncaya kadar bu karanlık ve bulut da dağılmadı.

Ebu Ubeyde dedi ki: "(فَأَتْبَعُوهُمْ مُشْرِقِينَ): **Güneş doğarken onların ardından gittiler"** buyruğu aslında doğu tarafına doğru onları takib ettiler, demektir.

el-Hasen ile Amr b. Meymun; (فَأَتَّبَعُوهُمْ مُشَرِّقِينَ) şeklinde "te" harfini ve "ra" harfini şeddeli ve vasl elifi ile okudular ki, "doğu tarafına doğru onları takip ettiler" demektir. Bu da; "(شرّق وغرّب): Doğu ve batı tarafına yürüdü" anlamındaki ifadelerinden alınmıştır.

Buyrukların anlamı şudur: Bizler İsrailoğullarının onları miras almalarını takdir ettik. Bundan dolayı Firavun kavmi İsrailoğullarının arkasından doğuya doğru takibe koyuldular ve sonunda helâk oldular. Böylelikle İsrailoğulları da onların ülkelerine mirasçı oldu.

"İki topluluk birbirini görünce" buyruğu herbir kesim diğerini görecek şekilde biri diğerinin karşısına gelince, buradaki: "(تَرَاءَى): Birbirini gördü" fiili "ru'yet" kökünden "tefâul" veznindedir.

"Musa'nın arkadaşları: İşte şimdi kıstırıldık, dediler." Yani artık düşman bize oldukça yaklaştı ve bizim ona karşı koyacak gücümüz yoktur.

"(لَمُدْرَكُونَ): **Kıstırıldık"** kelimesini büyük çoğunluk şeddesiz olarak; (لَمُدْرَكُونَ): Arkasından yetişti" fiilinden gelmiş bir kip olarak okumuşladır. Yüce Allah'ın: "(حَتَّى إِذَا أَدْرَكَهُ الْغَرَقُ): *Nihayet boğulmak ona yetişince (yani boğulacağı vakit)"* (Yunus, 10/90) buyruğunda da bu kökten gelmektedir.

Ebu Ubeyd b. Umeyr, el-A'rec ve ez-Zühri "dal" harfini şeddeli olarak; (لَمُدَّرَكُونَ) ve (أدّرك)'den gelen bir kip olarak okumuşlardır.

el-Ferrâ dedi ki: (حفر) ile (أحفر) aynı anlamda "kazdı"dır. Aynı şekilde; (لَمُدْرَكُونَ) ile (لَمُدَّرَكُونَ) okuyuşları da aynı anlamdadır.

en-Nehhâs dedi ki: Oldukça yetkin nahiv bilginleri ise böyle demektedirler. Onların açıklamalarına göre; (مُدْرَكون): bize yetişildi, demektir. "(مدّركون): Bize yetişilmek için çokça gayret edilmektedir" anlamındadır. Bu da isabet ettim, ele geçirdim anlamında; (كسبت) demek; buna karşılık gay-

ret ettim ve taleb ettim anlamında da; (اكتسبت) demek gibidir. Sîbeveyh'in açıklamalarının anlamı budur.

"Asla! Muhakkak Rabbim benimledir, bana doğru yolu gösterecektir, dedi." Firavun ordularıyla birlikte Musa (a.s)'ın beraberindeki topluluğa yetişip onlara yaklaşınca İsrailoğulları da bir taraftan güçlü düşmanı, diğer taraftan önlerinde de denizle karşı karşıya kalınca kötü zan beslemeye başladılar ve Musa'ya bir bakıma azarlayıcı ve katı bir üslupla: **"İşte şimdi kıstırıldık, dediler."** O da onların söylediklerini reddetti, bu sözleri dolayısıyla onları azarladı, onlara şanı yüce Allah'ın kendisine hidayet ve zafer vereceğine dair vaadini hatırlatarak **"asla"** kesinlikle size yetişemeyecekler. **"Rabbim benimledir"** düşmana karşı bana zafer verecektir. **"Bana doğru yolu"** kurtuluş yolunu **"gösterecektir dedi."**

İsrailoğulları büyük bir bela ile karşı karşıya kaldıklarını kabul edip artık güç yetiremeyecekleri miktardaki orduları da görünce, yüce Allah Musa (a.s)'a asasıyla denize vurmasını emretti. Çünkü şanı yüce Allah bu mucizenin Musa (a.s) ile ve onun yapacağı bir fiile taalluk etmesini istemişti. Yoksa denizi ayıran asayı vurmak değildir. Bu hususta bizatihi yardımcı da olmamıştır. Ancak bu işle birlikte söz konusu olan yüce Allah'ın kudreti ve harikulade yaratmasıyla olmuş bir şeydir. Denizin yarılma olayı ile ilgili açıklamalar daha önceden el-Bakara Sûresi'nde (2/50. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır. Deniz yarılınca İsrailoğullarının Sıbtları (kolları) sayısınca onda oniki tane yol açıldı. Su da aralarında pek büyük dağlar (et-tavd) gibi oldu. "et-Tavd" dağ demektir. İmruu'l-Kays'ın şu beyitinde de bu anlamda kullanılmıştır.

فبينا المرءُ في الأحياء طَوْدٌ رَمَاهُ الناسُ عن كَثَبٍ فمالا

"Kişi hayatta olanlar arasında bir dağ gibi iken,
İnsanlar yakından ona atış yaparlar o da yan yatar."

el-Esved b. Ya'fur da dedi ki:

حَلُّوا بأنقرةٍ يَسيلُ عليهمُ ماءُ الفُراتِ يجيءُ من أَطْوَادِ

"Onlar (Kûfe yakınlarında bir yer olan) Ankara'da
Konakladılar üzerlerine akmaktadır, dağlardan gelen Fırat suyu."

Şairin burada "etvâd: dağlar" diye kullandığı kelime "(طود): Dağ"ın çoğuludur.

Böylelikle Musa ve beraberindekiler için denizde kupkuru bir yol açılmış oldu. Musa'nın beraberindekiler denizden çıkıp Firavun'un beraberindeki son şahsın da denize girmesi -daha önce Yunus Sûresi'nde (10/90. âyetin tefsirinde) geçtiği üzere- tamamlanınca bu sefer deniz onların üzerine kapandı ve Firavun suda boğulmuş oldu. Musa'nın arkadaşlarından bazıları: Firavun suda boğulmadı dediler. Bunun üzerine Firavun denizin kıyısına atıldı ve onu da gözleriyle gördüler.

İbnu'l-Kasım'ın rivayetine göre Malik şöyle demiş: Musa (a.s) ile birlikte ticaretle uğraşanlardan iki kişi de denize doğru çıkmıştı. Onlar denizin yanına geldiklerinde, Allah sana neyi emretti? diye sordular. O da: Bu asam ile denize vurmakla emrolundum, o da yarılacaktır. Bunun üzerine onlar: Allah'ın sana emrettiğini yap. Asla sana verdiği sözünden caymayacaktır. Sonra da onu tasdik etmek üzere kendilerini denize attılar. Firavun ve beraberindekiler denize girinceye kadar bu durum böylece devam etti, sonra deniz eski haline döndü. Bu anlamdaki açıklamalar daha önceden el-Bakara Sûresi'nde (2/50. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

"Diğerlerini de buraya yanaştırdık." Onları yani Firavun ve kavmini denize yaklaştırdık. Bu açıklamayı İbn Abbas ve başkaları yapmıştır. Şair de şöyle demektedir:

وكـلُّ يـوم مَضَى أو ليلةٍ سلَفَتْ فِيهَـا النفوسُ إلى الآجـال تَزْدَلِفُ

"Geçen herbir gün yahut geride kalan herbir gecede,
Canlar ecellere daha bir yaklaşmaktadır."

Ebu Ubeyde dedi ki: "(أَزْلَفْنَا): **Yanaştırdık"** onları bir araya getirdik, topladık demektir. Müzdelife'de kalınan geceye "cem'" gecesi denilmesi bundan dolayıdır.

Ebu Abdullah b. el-Hâris ile Ubeyy b. Ka'b ve İbn Abbas bu lafzı "onları helâk ettik" anlamında kaf ile; (وَأَزْلَقْنَا) diye okumuşlardır ki bu da; "(أزلقت الناقةُ وأزلقت الفرسُ): Dişi deve ve kısrak, yavrusunu bıraktı" tabirinden alınmıştır ki; bunun isim-i faili: (مُزْلِق) diye gelir.

"Musa'yı ve onunla birlikte olanların hepsini kurtardık. Sonra diğerlerini" yani Firavun ve kavmini **"suda boğduk."**

"Şüphesiz ki bunda bir âyet" şanı yüce Allah'ın kudretine dair bir alâmet

"vardır. Fakat çoğu iman etmediler." Zira Firavun kavminden ancak Firavun hanedanının mü'minini diye bilinen Hazkiyel adındaki şahıs, onun kızı olan Firavun'un hanımı Âsiye, Yusûf es-Sıddîk (a.s)'ın kabrini gösteren yaşlı kadın ve Zâ Musa'nın kızı Meryem iman etmişti.

Yusûf (a.s)'ın kabrinin gösterilmesi de şöyle olmuştu: Musa (a.s) İsrailoğulları ile birlikte Mısır'dan dışarıya çıkınca ay görünmedi ve karanlık oldu. Kavmine: Bu nedir? diye sorunca, ilim adamları şöyle dedi: Yusûf (a.s)'ın ölüm vakti yaklaştığında o bizden Allah adına Mısır'dan çıkacak olursak, kemiklerini de mutlaka bizimle beraber alacağımıza dair söz almıştı. Bunun üzerine Musa: Hanginiz onun kabrinin nerede olduğunu bilir? diye sorunca, şöyle dedi: O kabri ancak İsrailoğullarının yaşlı kadını bilir. O kadına haber gönderdi, ona: Bana Yusûf'un kabrini göster, dedi.

Bunun üzerine kadın: Allah'a yemin ederim ki benim hükmümü vermediğin sürece böyle bir iş yapmayacağım, dedi. Ona: Hükmün nedir? diye sorunca, şöyle dedi: Benim hükmüm cennette seninle birlikte olmaktır. Bu iş ona ağır gelince, ona: Sen bu kadına istediğini ver, dediler. Bu sefer kadın da onlara Yusûf (a.s)'ın kabrini onlara gösterdi. Orayı kazıdılar ve kemiklerini oradan çıkardılar. Kemikleri oradan aldıktan sonra yolları gündüz gibi aydınlık oldu.

Bir diğer rivayette denildiğine göre; yüce Allah ona istediğini ver, diye vahyetti, o da bunu yaptı. Kadın da onları alıp bir su göletine götürdü. Onlara: Bu suyu çekiniz, dedi. Suyu çektiler ve Yusûf (a.s)'ın kemiklerini çıkardılar. Yol onlar için tıpkı gündüz aydınlığı gibi apaçık görünmeye başladı. Bu husus daha önce Yusûf Sûresi'nde (12/101. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

Ebu Burde'nin, Ebu Musa (r.a)'dan rivayetine göre Rasûlullah (sav) bedevi bir Arab'ın yanında misafir oldu ve ona ikram etti. Rasûlullah (sav) ona: Bir ihtiyacın var mı? diye sordu. O da şöyle dedi: Üzerinde yük taşıyacağım bir deve ile sütlerini sağacağım bir kaç keçiye ihtiyacım var. Bunun üzerine Rasûlullah (sav) şöyle buyurdu: "Ne diye İsrailoğullarının o kocakarısı gibi olamadın?" Ashabım: İsrailoğullarının kocakarısının durumu nedir? diye sorunca, onlara Musa (a.s)'a cennette onunla birlikte olma şartını koşan bu kocakarının durumunu anlattı.(1)

(Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır).

---

(1) İbn Hibbân, *Sahih*, II, 501; el-Hâkim, *el-Müstedrek*, II, 439.

وَاتْلُ عَلَيْهِمْ نَبَأَ إِبْرٰهِيمَ ﴿٦٩﴾ إِذْ قَالَ لِأَبِيهِ وَقَوْمِهِ مَا تَعْبُدُونَ ﴿٧٠﴾
قَالُوا نَعْبُدُ أَصْنَامًا فَنَظَلُّ لَهَا عَاكِفِينَ ﴿٧١﴾ قَالَ هَلْ يَسْمَعُونَكُمْ إِذْ
تَدْعُونَ ﴿٧٢﴾ أَوْ يَنفَعُونَكُمْ أَوْ يَضُرُّونَ ﴿٧٣﴾ قَالُوا بَلْ وَجَدْنَا آبَاءَنَا
كَذٰلِكَ يَفْعَلُونَ ﴿٧٤﴾ قَالَ أَفَرَأَيْتُم مَّا كُنتُمْ تَعْبُدُونَ ﴿٧٥﴾ أَنتُمْ
وَآبَاؤُكُمُ الْأَقْدَمُونَ ﴿٧٦﴾ فَإِنَّهُمْ عَدُوٌّ لِّي إِلَّا رَبَّ الْعَالَمِينَ ﴿٧٧﴾

69. Onlara İbrahim'in haberini de oku.
70. Hani o, babasına ve kavmine: "Neye ibadet edersiniz?" demişti.
71. Onlar: "Bir takım putlara ibadet ederiz ve onlara ibadete devam eder gideriz" dediler.
72. Dedi ki: "Acaba bunlar dua ettiğinizde sizi işitirler mi?"
73. "Yahut size fayda ya da zarar verirler mi?"
74. Onlar: "Hayır, ama biz atalarımızı böyle yapar bulduk" dediler.
75, 76. Dedi ki: "Gördünüz mü şu sizin ve önceki atalarınızın ibadet ettiklerini?
77. "Onlar -âlemlerin Rabbi müstesnâ- benim düşmanımdır."

"Onlara İbrahim'in haberini de oku" buyruğu ile yüce Allah, müşriklerin aşırı cehaletlerine dikkat çekmektedir. Çünkü onlar ataları olduğu halde İbrahim (a.s)'ın itikad ve dininden yüz çevirmişlerdi.

(النبأ); haber demektir. Yani ey Muhammed, sen onlara İbrahim'in haberini, onun sözlerini, kavmini tapındıkları uydurma ilahlar dolayısıyla ayıplamasını anlat. Bu, onların kabul etmek zorunda kalacakları bir delil olsun diye onlara söylenmiştir.

Kıraat âlimlerinin büyük çoğunluğu ikinci hemzenin tahfif edilerek okunacağını kabul etmişlerdir ki, en güzel şekil de budur. Çünkü icma ile aynı kelimedeki ikinci hemzeyi tahfif ile okuyacaklarını kabul etmişlerdir. "Âdem" kelimesinde olduğu gibi. Arzu edildiği takdirde her iki hemze de tahkik ile okunarak "(نبا ابراهيم): **İbrahim'in haberi"** diye de okunabilir. Arzu edildiği takdirde de ikisi de hafifletilerek; (نَبَا إِبْرَاهِيمَ) diye okunabilir, arzu edilirse sadece birinci hemze hafifletilerek okunabilir. Burada beşinci bir şekil daha vardır. Ancak bu Arapça açısından uzaktır. O da hemzenin, hemzeye idgam edil-

mesidir. Nitekim kelle satan kimseye; (رأاس) denilmesi gibi. Bunun uzak oluş sebebi ise, tek bir kelimede imişcesine her iki hemzeyi bir arada "şeddeli" okumaktır. Bunun "fe'aâl" vezninde güzel kaçması ancak idgamlı olarak gelişinden ötürüdür.

"Hani o babasına ve kavmine: 'Neye ibadet edersiniz?'" Yani ibadet etiğiniz şey nedir? **"demişti. Onlar: Bir takım putlara ibadet ederiz... dediler."** Onların putları altın, gümüş, bakır, demir ve tahtadan idi.

"Ve onlara ibadete devam eder, gideriz dediler." Yani onlara ibadetimizi sürdürürüz. Burada maksat belli bir vakti ifade etmek değildir. Aksine onların içinde bulundukları hali haber vermektedirler.

Denildiğine göre onlar putlarına geceleyin ibadet etmez, gündüzün ibadet ederlerdi. Geceleyin yıldızlara tapınırlardı.

Bir şeyi gündüzün yapmayı anlatmak üzere; (ظل يفعل كذا) denilir. Geceleyin yapmayı anlatmak üzere de; (وبات يفعل كذا) denilir.

"Dedi ki: Acaba bunlar dua ettiğinizde sizi işitirler mi?" buyruğunda el-Ahfeş'in dediğine göre hazfedilmiş ifade vardır. Yani; "(هل يسمعون منكم): Söylediklerinizi işitirler mi?" yahutta; "(هل يسمعون دعاءكم): Yaptığınız dualarınızı işitirler mi?" takdirindedir. Şair dedi ki:

القائد الخيلِ منكوباً دوابرُها قد أُحكِمَتْ حَكَماتِ القِدِّ والأَبَقا

"Toynaklarının arka tarafları yürümekten dolayı zedelenmiş,
Gerek deriden yapılmış, gerek kınnaptan yapılmış dizginlerle gemlenmiş,
atları süren..."

Burada mana (أحكمت حكمات الأبق): Kınnap'tan gemlerle gemlenmiş... demektir.

Katâde'den: "(هَلْ يَسْمَعُونَكُمْ): Onlar size işittirirler mi?" şeklinde "ye" harfini ötreli olarak okuduğu rivayet edilmiştir ki, "dua ettiğinizde" onlar kendi seslerini sizlere işittirirler mi? demektir.

"Yahut size fayda ya da zarar verirler mi?" Bu putların size bir faydası var mı? size rızık veriyorlar mı? Ya da bunların size bir hayır sağlamak yahut kendilerine isyan ettiğiniz takdirde bir zarar vermek imkanları var mı?

Bu, delili ortaya koymak için sorulmuş bir sorudur. Onlar size bir fayda sağlayamayıp bir zarar da veremediklerine göre sizin onlara ibadet etmenizin anlamı nedir?

"Onlar: Hayır ama biz atalarımızı böyle yapar bulduk, dediler." Bu sözleriyle herhangi bir delil ve bir belgeye dayalı olmaksızın taklide yöneldiklerini anlatmış oluyorlar. Bu hususa dair açıklamalar önceden geçmiş bulunmaktadır.

"İbrahim dedi ki: Gördünüz mü şu" putlardan **"sizin ve önceki ataların ibadet ettiklerini? Onlar... benim düşmanımdır."** Burada "düşman" lafzı tekil olmakla birlikte, çoğul anlamını ifade eder. (Yani hepsi benim düşmanlarımdır.) Aynı şekilde kadın için de hem; "(هي عدوّ الله): O Allah'ın düşmanıdır" denildiği gibi; (عدوّة الله) da denilebilir. Bu açıklamayı el-Ferrâ nakletmiştir.

Ali b. Süleyman dedi ki: Müenneslik "te"si ile kadına "Allah'ın düşmanı" diyen bir kimsenin bu ifadesi, Allah'a düşmanlık eden anlamındadır. Müennese ve çoğula, te'siz olarak; (عدوّة الله): düşman diyen kimse ise, bunu bir çeşit nisbet kabul etmiş demektir.

Cansız varlıkları düşman olmakla nitelendirmesinin anlamı da şudur: Şâyet ben onlara ibadet edecek olursam, onlar kıyamet gününde bana düşman kesileceklerdir. Bu anlamıyla yüce Allah'ın şu buyruğunu andırmaktadır: *"Hayır. Öyle değil, onların ibadetlerini reddedip onlara karşı olacaklar."* (Meryem, 19/82)

el-Ferrâ dedi ki: Bu buyruk maklub ifadelerdendir. Bunun anlamı şudur: Ben onlara düşmanım, çünkü senin düşmanlık ettiğin varlık da sana düşmanlık eder.

Daha sonra: **"Âlemlerin Rabbi müstesnâ"** demiştir. el-Kelbî dedi ki: Bu âlemlerin Rabbine ibadet eden kimseler müstesnâ demektir. Bu da; (إلا من عبد رب العالمين): Âlemlerin Rabbine tapan müstesnâ" anlamındadır ki, muzaf hazfedilmiş olmaktadır.

Ebu İshak ez-Zeccâc dedi ki: Nahivciler bu istisnânın munkatı' olduğunu söylemişlerdir. Ebu İshak da birincisinden yapılmış bir istisnâ olabileceğini kabul etmiştir. Şu anlamda ki: Onlar hem yüce Allah'a ibadet ediyorlar, hem de putlara ibadet ediyorlardı. Kendilerine Allah'ın dışında tapındıkları bütün ma'budlardan uzak kaldığını bildirmiş oldu.

el-Ferrâ ise bu istisnânın sadece putlardan yapılmış olduğu te'vilini benimsemiştir. Ona göre mana şöyle olur: Şüphesiz ki ben onlara ibadet edecek olursam -az önce zikrettiğimiz üzere- kıyamet gününde onlar da bana düşman olacaklardır.[1]

(1) Ancak Allah'a ibadet etme halim müstesnâ. Çünkü kendisine ibadet edenlere düşmanlık etmeyecek tek ma'bud Cenab-ı Allah'tır... demektir.

el-Cürcanî dedi ki: İfadenin takdiri şöyledir: Sizin ve sizden önceki ata larınızın ibadet ettiklerini gördünüz mü? Âlemlerin Rabbi müstesnâ. Onların hepsi benim düşmanımdır. Buna göre burada; (إلا) istisnâ edatı (دون) ile (سوى) anlamındadır. Bu da yüce Allah'ın: *"Onlar ilk ölüm müstesnâ, ölümü tatmazlar."* (ed-Duhan, 44/56) buyruğuna benzemektedir. Bu da ilk ölümün dışında... anlamındadır.

الَّذِي خَلَقَنِي فَهُوَ يَهْدِينِ ﴿٧٨﴾ وَالَّذِي هُوَ يُطْعِمُنِي
وَيَسْقِينِ ﴿٧٩﴾ وَإِذَا مَرِضْتُ فَهُوَ يَشْفِينِ ﴿٨٠﴾ وَالَّذِي يُمِيتُنِي
ثُمَّ يُحْيِينِ ﴿٨١﴾ وَالَّذِي أَطْمَعُ أَنْ يَغْفِرَ لِي خَطِيئَتِي يَوْمَ
الدِّينِ ﴿٨٢﴾

78. "O beni yaratandır ve bana doğru yolu gösterendir.
79. "Beni yediren ve bana içiren O'dur.
80. "Hastalandığımda bana şifa veren O'dur.
81. "Beni öldüren sonra diriltecek olan O'dur.
82. "Kıyamet gününde bana günahımı bağışlamasını ümit ettiğim O'dur."

"O, beni yaratandır ve bana doğru yolu gösterendir." Bu dini gösteren, beni ona irşad eden O'dur.

"Beni yediren ve bana içiren O'dur." Bana rızık veren O'dur.

Burada; "(هو): O" zamirinin girmesi, ondan başka herhangi bir kimsenin yedirip içirmediğini anlatmak içindir. Nitekim: "(زيد هو الذي فعل كذا): Bu işi yapan Zeyd'in kendisidir." ifadesinin, ondan başka bu işi kimse yapmamıştır, anlamında olması gibi.

"Hastalandığımda bana şifa veren O'dur." Burada **"hastalandığımda"** demesi edebe riâyet olsun diyedir. Yoksa hastalık da, şifa da hepsi yüce Allah'tandır. Bunun bir benzeri de Musa (a.s) ile birlikte bulunan gencin söylediği: *"Onu hatırlamamı bana şeytandan başkası unutturmadı."* (el-Kehf, 18/63) sözleri de (bu yönüyle) bunu andırmaktadır.

"Beni öldüren, sonra diriltecek olan O'dur." Bununla öldükten sonra di-

rilişe işaret etmektedir. Onlar ölümü sebeplere nisbet ediyorlardı. Böylelikle öldürenin de, hayat verenin de Allah olduğunu açıklamaktadır. Burada "(يهدين): **Bana doğru yolu gösteren**"; "(يشفين): **Bana şifa veren**" buyruklarından ye harfi hazfedilmiştir. Çünkü bütün âyet sonları arasında uyumun gerçekleşmesi için böyle bir hazif güzeldir.

Bununla birlikte İbn Ebi İshak, Arap ilimlerindeki müstesnâ yerine ve otorite oluşuna rağmen bunları hep "ye"li okumuştur. Çünkü "ye" bir isimdir ve burada belli bir sebebe bağlı olarak "nûn"un akabinde gelmiş bulunmaktadır.

Eğer: Bütün mahlukatın durumu bu şekildedir. İbrahim (a.s) nasıl bunları kendisinin hidayetine delil kıldığı halde başkaları bu yolla hidayet bulmamıştır, diye sorulacak olursa, şöyle cevap verilir:

O, bunları yüce Allah'a itaat etmenin vücubuna delil olmak üzere söz konusu etmiştir. Çünkü nimet ihsan edene itaat etmek ve ona asi olmamak gerekir. Böylelikle kendisinin ayrılmadığı itaat yolunu başkalarının da ayrılmamak üzere izlemesi gerektiğini anlatmak istemiştir. Bu da sağlam bir delillendirmedir.

Derim ki: Manaların gizli, kapalı olanlarını araştırmak noktasında işaret yoluyla tefsir yapan bazı kimseler aşırıya giderek burada sözünü ettiğimiz buyrukların zahirî anlamlarını bir kenara bırakıp İbrahim (a.s)'ın kastetmediği aklın apaçık gerçekleri tarafından görülen ve reddedilen yorumlar yapmışlar ve şöyle demişlerdir: **"Beni yediren ve bana içiren O'dur."** Yani imanın lezzetini bana tattıran, kabulün tatlılığını bana içiren O'dur. Bunlar yüce Allah'ın: **"Hastalandığımda bana şifa veren O'dur"** buyruğunu da iki şekilde açıklamışlardır: Ben ona muhalefet etmek suretiyle hastalanacak olursam, rahmetiyle beni şifaya kavuşturur. İkinci açıklamaları da şöyledir: Mahlukatın katılıkları sebebiyle hastalanacak olursam, hakka müşahede ile bana o şifa verir.

Cafer b. Muhammed es-Sadık da dedi ki: Günahlarla hastalanırsam, tevbe ile bana şifa verir.

Yüce Allah'ın: **"Beni öldüren, sonra diriltecek olan O'dur"** buyruğunu da birkaç şekilde yorumlamışlardır: 1- Masiyetlerle beni öldüren, itaatlerle beni diriltir. 2- Korku ile beni öldüren reca ile beni diriltir. 3- Tama' ile beni öldüren kanaat ile beni diriltir. 4- Adalet ile beni öldüren, lutfu ile beni diriltir. 5- Ayrılık ile beni öldüren, kavuşma ile beni diriltir. 6- Cehalet ile beni öldüren, akıl ile beni diriltir... ve buna benzer âyet-i kerimenin hiçbir şekilde murad etmediği daha başka yorumlar yaparlar. Bu gibi kapalı şeylerin yorumları ve gizli hususları anlamak ancak oldukça maharet kazanmış ve hakkı bilen kimseler için söz konusu olur. Hakka karşı kör olup da hakkı bilip

tanımayan bu tür kimseler zahir hususları terkedip de batın hususların rumuz tarzını nasıl olur da anlayabilirler? Böyle bir şey imkansızdır, doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

"Kıyamet gününde bana günahımı bağışlamasını ümit ettiğim O'dur" buyruğundaki; (أَطْمَعُ) lafzı "ümid ederim" demektir. Burada bu lafzın onun hakkında yakîn anlamında, onun dışındaki diğer mü'minler hakkında ise ümit etmek anlamında olduğu da söylenmiştir.

el Hasen ve İbn Ebi İshak tekil olarak değil de; "(خَطَايَايَ): Günahlarımı" diye okumuşlar ve "o tek bir günah değildi" demiştir.

en-Nehhâs dedi ki: "Günah"ın, "günahlar" anlamında kullanılması Arapçada bilinen bir hususdur. Kıraat alimleri yüce Allah'ın: "(فَاعْتَرَفُوا بِذَنْبِهِمْ): *Böylelikle günahlarını itiraf edecekler"* (el-Mülk, 67/11) buyruğunda "günah" kelimesi tekil olmakla birlikte, çoğul olarak; (بذنوبهم) anlamındadır. Aynı şekilde "(وَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ): *Namazı dosdoğru kılınız."* (el-Bakara, 2/43) buyruğunda da "namazları" anlamındadır. İşte eğer "günahları" varsa, buradaki "günahımı" buyruğu da çoğul anlamındadır. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

Mücahid dedi ki: İbrahim (a.s) **"günah"**ı ile yüce Allah'ın: *"Hayır, onların şu büyükleri bunu yapmıştır."* (el-Enbiya, 21/63) buyruğu ile; *"Muhakkak ben hastayım."* (es-Saffat, 37/89) sözlerini ve: Sare benim kızkardeşimdir, dediğini kastetmektedir. el-Hasen ayrıca onun yıldızlar ile ilgili olarak: *"Bu mu benim Rabbim?"* (el-En'am, 6/76) sözlerini de bunlara ilave eder. Buna dair yeterli açıklamalar daha önceden (el-En'am, 6/76'nın tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

ez-Zeccâc dedi ki: Peygamberler de beşerdirler. Onların bir hata işlemeleri mümkündür. Büyük günah işlemeleri elbetteki söz konusu olmaz. Çünkü onlar büyük günah işlemekten yana masumdurlar.

"Kıyamet gününde" buyruğundan kasıt amellerin karşılığının verileceği gündür (Din günü), O vakit kullara amellerinin karşılığı verilecektir.

İbrahim (as) günahının kendisine bağışlanacağını bilmekle birlikte, o bu sözleriyle Allah'a ubudiyetini izhar etmiş oluyordu.

Müslim'in, Sahih'indeki rivayete göre Âişe (r.anhâ) şöyle demiştir: Ey Allah'ın Rasûlü dedim, İbn Ced'ân cahiliye döneminde akrabalık bağlarını gözetir, yoksullara yemek yedirirdi. Bunun, ona bir faydası olacak mı? Şöyle buyurdu: "Hayır, ona bir faydası olmayacaktır. Çünkü o bir gün dahi: **"Rabbim kıyamet gününde bana günahımı bağışla"** dememiştir."(1)

(1) *Müslim*, I, 196; *Müsned*, VI, 93.

رَبِّ هَبْ لِي حُكْمًا وَأَلْحِقْنِي بِالصَّالِحِينَ ﴿٨٣﴾ وَاجْعَلْ لِي لِسَانَ
صِدْقٍ فِي الْآخِرِينَ ﴿٨٤﴾ وَاجْعَلْنِي مِنْ وَرَثَةِ جَنَّةِ النَّعِيمِ ﴿٨٥﴾
وَاغْفِرْ لِأَبِي إِنَّهُ كَانَ مِنَ الضَّالِّينَ ﴿٨٦﴾ وَلَا تُخْزِنِي يَوْمَ يُبْعَثُونَ
﴿٨٧﴾ يَوْمَ لَا يَنْفَعُ مَالٌ وَلَا بَنُونَ ﴿٨٨﴾ إِلَّا مَنْ أَتَى اللَّهَ بِقَلْبٍ سَلِيمٍ ﴿٨٩﴾

83. "Ya Rab! Bana bir hüküm bağışla ve beni salihlere kat!
84. "Sonrakiler arasında bana bir lisan-ı sıdk bağışla!"
85. "Ve beni Naîm cennetinin mirasçılarından kıl!"
86. "Ve babama mağfiret eyle! Çünkü o sapıtanlardandır.
87. "Öldükten sonra diriltilecekleri günde de beni zelil eyleme!
88. "O gün malın da, evladın da hiç faydası olmaz.
89. "Allah'a salim kalb ile gelmiş olanlar müstesnâ!"

"Ya Rab! Bana bir hüküm bağışla ve beni salihlere kat" buyruğundaki **"hüküm"** seni, hududunu, hükümlerini bilip tanımak demektir. Bu açıklamayı İbn Abbas yapmıştır. Mukatil de kavrayış ve bilgi diye açıklamıştır ki, birincisinin kapsamı içerisindedir.

el-Kelbî: Nubuvvet ve insanlara risalet diye açıklamıştır.

"Ve beni salihlere" derece itibariyle benden önceki peygamberlere **"kat!"** İbn Abbas ise beni cennet ehli arasına kat, diye açıklamıştır. Bu buyruk daha önce geçen: **"Bana bir hüküm bağışla"** buyruğunun te'kididir.

"Sonrakiler arasında bana bir lisan-ı sıdk bağışla!" İbn Abbas: **"Lisan-ı sıdk"** bütün ümmetlerin onun peygamberliğini ittifakla kabul etmeleridir demiştir. Mücahid de: Ondan güzel övgüyle söz etmek demektir, diye açıklamıştır.

İbn Atiyye dedi ki: Bu müfessirlerin icmaı ile güzel övgü ve üstün makam ve mevkidir. Yüce Allah da aynı şekilde onun duasını kabul etmiştir. Her ümmet ona sımsıkı sarılmakta ve onu ta'zim etmektedir. O ise Muhammed (sav)'ın getirmiş olduğu haniflik üzeredir.

Mekkî dedi ki: Bunun anlamının şöyle olduğu söylenmiştir: O, âhir zamanda kendi soyundan gelecekler arasından hakkı dimdik ayakta tutan bir kimsenin gelmesini dilemiştir. Onun bu duası Muhammed (sav) hakkında kabul

edilmiştir.

İbn Atiyye dedi ki: Bu anlam itibariyle güzel bir açıklama olmakla birlikte âyetin lafzı -lafızlara tahakküm müstesnâ- bu anlamı vermemektedir.

el-Kuşeyrî dedi ki: O bununla kıyametin kopacağı vakte kadar, kendisine güzelce dua edilmesini kastetmiştir. Çünkü sevabın daha bir artıp çoğalması herkes tarafından istenen bir şeydir.

Derim ki: Yüce Allah bu isteğini vermiştir. Çünkü Peygamber (sav)'a salât u selâm getiren herkes mutlaka İbrahim (a.s)'a da salât u selâm getirmektedir. Bilhassa namazlarda ve hallerin de, derecelerin de en faziletlisi olan mühberlerde bu böyledir.

"Salât" rahmet ile duadır. "Lisan"dan kasıt söylenecek sözlerdir. Lisan asıl itibariyle konuşma organıdır. el-Kutebî dedi ki: Lisan, istiâre yoluyla söz söyleme yeridir. Araplar bunu bazen kinaye yoluyla kelime hakkında da kullanmaktadır. Şair el-A'şa dedi ki:

إِنِّي أَتَتْنِي لِسَانٌ لا أُسَرُّ بِهَا مِن عَلْوَ لا عَجَبٌ منها ولا سَخَرُ

"Gerçek şu ki bana bir kelime (haber) geldi de ondan dolayı sevinemem,
Yukarılardan (bir haber); bundan ne hayrete düştüm, ne de bundan gülünür."

Bana yukardan bir haber geldi, demektir. Fiilin müennes gelmesi ise "kelime" anlamı dolayısıyladır. Ona kardeşi el-Münteşir'in öldürüldüğü haberi gelmişti.

Eşheb'in rivayetine göre Malik şöyle demiştir: Yüce Allah: **"Sonrakiler arasında bana bir lisan-ı sıdk bağışla!"** diye buyurmuştur. Buna göre bir kimsenin salih olarak kendisinden övgüyle söz edilmesini sevmesinde, salih amelde bulunanlar arasında görülmeyi istemekte -bununla yüce Allah'ın rızasını kastetmesi şartıyla- bir sakınca yoktur. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmaktadır: *"Ve Ben tarafımdan senin üzerine bir muhabbet bıraktım."* (Tâ-Hâ, 20/39); *"Muhakkak iman edip salih amel işleyenlere Rahman bir sevgi varedecektir."* (Meryem, 19/96) diye buyurmaktadır. Yani kullarının kalbinde bir sevgi ve güzel bir övgü bırakacaktır.

Yüce Allah: **"Sonrakiler arasında bana bir lisan-ı sıdk bağışla!"** buyruğu ile güzel bir şekilde anılmayı miras bırakacak şeyleri kazanmaya çalışmanın müstehab olduğuna dikkat çekmektedir. el-Leys b. Süleyman dedi ki: Çünkü bu ikinci defa yaşamaktır. Nitekim şöyle denilmiştir:

قد مات قومٌ وهُمْ في النّاس أحْيـاءُ

"Bir takım kimseler vefat etmiş ama onlar insanlar arasında yaşıyorlar."

İbnu'l-Arabî dedi ki: Zühdün şeyhlerinden muhakkik olanlar şöyle demişlerdir: Bu buyrukta, insana güzel övgüyü kazandıracak salih amel işlemenin teşvik edildiğine delil vardır. Peygamber (sav) da şöyle buyurmuştur: "Ademoğlu öldü mü üç şey müstesnâ ameli kesilir..."[1]

Bir rivayette de ağaç dikmenin ve ekin ekmenin de durumunun böyle olduğu belirtilmektedir. Aynı şekilde İslâm ülkesinin sınırlarını koruyarak (murabıtlık yaparak) ölen kimseye de kıyamet gününe kadar ameli yazılır, durur. Biz buna dair açıklamaları daha önceden Al-i İmran Sûresi'nde (3/200. âyetin tefsirinde) zikretmiş bulunuyoruz. Allah'a hamdolsun.

"Ve beni Naîm cennetinin mirasçılarından kıl!" Bu da cennete ve oraya mirasçı olmaya dair bir duadır. Bu bazı kimselerin: Ben ne cenneti taleb ederim, ne de cehennemi, şeklindeki sözlerini reddetmektedir.

"Ve babama mağfiret eyle! Çünkü o sapıtanlardandır." Babası zahiren kendisine iman edeceğine söz vermişti. İşte bundan dolayı o da babasına mağfiret dilemişti. Onun verdiği sözde durmayacağını anlayınca ondan uzaklaştı. Bu anlamdaki açıklamalar daha önceden (et-Tevbe, 9/114. âyet, 1. başlıkta) geçmiş bulunmaktadır.

"Çünkü o sapıtanlardandır." Yani müşriklerdendir. Buradaki "(كان)", zaiddir.

"Öldükten sonra diriltilecekleri günde de beni zelil eyleme." Yani herkesin gözü önünde beni rezil etme yahut kıyamet gününde beni azaplandırma.

Buhârî'de yer alan bir rivayete göre Ebu Hureyre, Peygamber (sav)'ın şöyle buyurduğunu zikretmektedir: "İbrahim kıyamet gününde babasını üzerinde toz duman bulunduğu halde görecektir."[2]

Yine ondan gelen rivayete göre Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: "İbrahim babası ile karşılaşacak. Rabbim sen bana diriltilecekleri gün beni rüsvay etmeyeceğini vaadetmiştin diyecek. Yüce Allah şöyle buyuracak: Şüphesiz ki Ben cenneti kâfirlere haram kılmışımdır." Bu iki hadisi de sadece Buhârî (Allah'ın rahmeti üzerine olsun) rivayet etmiştir.[3]

---

(1) *Müslim*, III- 1255; *Ebû Dâvûd*, III, 117; *Tirmizi*, III, 660; *Müsned*, II, 316, 350, 372.
(2) *Buhari*, IV, 1787.
(3) *Buhari*, III, 1223.

"O günde malın da, evladın da hiç faydası olmaz." Buyruktaki; "(يَوْمَ): **O gün"** lafzı bir önce geçen **"günde"** lafzından bedeldir. Yani malın ve evladın hiçbir kimseye fayda vermeyeceği o günde (beni rüsvay eyleme.)

"Evlâd" buyruğu ile kastedilenler yardımcılardır. Çünkü evladın fayda vermesi söz konusu olmazsa, başkası nasıl fayda verebilir? Bir diğer açıklama şöyledir: Burada oğulların söz konusu edilmesi İbrahim (a.s)'ın babasının daha önceden söz konusu edilmesidir. Yani İbrahim babasına fayda sağlamayacaktır.

"Allah'a salim kalb ile gelmiş olanlar müstesnâ." Buradaki istisnâ kâfirlerdendir. Yani onların mallarının ve oğullarının kendilerine bir faydası olmaz. Bu istisnanın, cinsinden başkasından olduğu da söylenmiştir. Yani ama **"Allah'a salim kalb ile gelmiş olanlara"** kalblerinin selameti dolayısıyla evlatlarının faydası olacaktır. Özellikle kalbin söz konusu edilmesine gelince, buna sebeb kalbin salim olmasıyla diğer azaların da selamet bulmasıdır. Kalb bozulursa, diğer azalar da bozulur. el-Bakara Sûresi'nin baş taraflarında (2/7. âyet, 4. başlıkta) bu hususa dair açıklamalar geçmiş bulunmaktadır.

Salim kalb (kalb-i selim)'in ne olduğu hususunda görüş ayrılığı vardır. Şek ve şirkten uzak kalp diye açıklanmıştır. Günahlara gelince, hiç kimse günahlardan kendisini kurtaramaz. Bu açıklamayı Katâde, İbn Zeyd ve müfessirlerin çoğu yapmıştır.

Said b. el-Müseyyeb ise dedi ki: Salim kalb sağlam, sağlıklı kalp demektir ki o da mü'minin kalbidir. Çünkü kâfir ile münafıkın kalbi hastadır. Nitekim yüce Allah: **"Kalplerinde hastalık vardır onların"** (el-Bakara, 2/10) diye buyurmaktadır.

Ebu Osman es-Seyyârî dedi ki: Böyle bir kalp bid'atlerden uzak ve sünneti huzur ile kabul eden bir kalptir.

el-Hasen dedi ki: Mal ve evlat afetlerinden kendisini kurtarmış kalptir.

Cüneyd dedi ki: *Selim* sözlükte (zehirli bir hayvan tarafından) sokulmuş demektir. O halde bunun manası o, yüce Allah'ın korkusundan dolayı adeta sokulmuş gibi olan kalp demektir.

ed-Dahhâk da dedi ki: Salim (selim) kalp, halis kalp demektir.

Derim ki: Bu açıklama genel olarak bütün sözleri bir arada ifade edebilmektedir ve güzel bir açıklamadır. Yani yerilmesi gereken kötü vasıflardan arınmış, buna karşılık güzel vasıflarla bezenmiş kalp demektir. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

Urve'den şöyle dediği rivayet edilmiştir: Çocuklarım, sakın lanet okuyan-

lar olmayın. Çünkü İbrahim hiçbir şeye lanet okumadı. Yüce Allah: *"Çünkü o Rabbine selim bir kalp ile gelmişti"* (es-Saffat, 37/84) diye buyurmuştur.

Muhammed b. Sîrîn de dedi ki: Selim kalp, Allah'ın hak olduğunu, kıyametin mutlaka kopacağını, yüce Allah'ın kabirdekileri mutlaka dirilteceğini bilmesi demektir.

Müslim'in, Sahih'inde yer alan rivayete göre Ebu Hureyre Peygamber (sav)'dan şöyle buyurduğunu rivayet etmektedir: "Cennete kalpleri tıpkı kuşlarınkini andıran bir takım kimseler girecektir."(1)

Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır ya, bununla şunu kastetmektedir: Bu kalpler her türlü günahtan uzak, her türlü kusurdan arınmış olmak bakımından kuşların kalplerini andırır. Bu kalpler dünya işleri nedir, bilmez.

Enes b. Malik'ten de şöyle dediği rivayet edilmiştir: Rasûlullah (sav) buyurdu ki: "Cennet ehlinin çoğunluğu eblehlerdir."(2) Bu sahih bir hadistir. Bundan maksat ise Allah'a isyandan hiç haberdar olmayan kimselerdir. el-Ezherî dedi ki: Burada "ebleh" tabiatı itibariyle hayırlı olan ve şerden gafil, şerri bilmeyen kimse demektir.

el-Kutebî dedi ki: Ebleh kimseler genelde kalplerinde kötü niyetin, kötü düşüncenin hiç bulunmadığı ve insanlara hep hüsn-ü zan besleyen kimselerdir.

وَأُزْلِفَتِ الْجَنَّةُ لِلْمُتَّقِينَ ﴿٩٠﴾ وَبُرِّزَتِ الْجَحِيمُ لِلْغَاوِينَ ﴿٩١﴾
وَقِيلَ لَهُمْ أَيْنَ مَا كُنْتُمْ تَعْبُدُونَ ﴿٩٢﴾ مِنْ دُونِ اللَّهِ هَلْ يَنْصُرُونَكُمْ
أَوْ يَنْتَصِرُونَ ﴿٩٣﴾ فَكُبْكِبُوا فِيهَا هُمْ وَالْغَاوُونَ ﴿٩٤﴾ وَجُنُودُ إِبْلِيسَ
أَجْمَعُونَ ﴿٩٥﴾ قَالُوا وَهُمْ فِيهَا يَخْتَصِمُونَ ﴿٩٦﴾ تَاللَّهِ إِنْ كُنَّا لَفِي
ضَلَالٍ مُبِينٍ ﴿٩٧﴾ إِذْ نُسَوِّيكُمْ بِرَبِّ الْعَالَمِينَ ﴿٩٨﴾ وَمَا أَضَلَّنَا
إِلَّا الْمُجْرِمُونَ ﴿٩٩﴾ فَمَا لَنَا مِنْ شَافِعِينَ ﴿١٠٠﴾ وَلَا صَدِيقٍ حَمِيمٍ ﴿١٠١﴾

(1) *Müslim*, IV, 2183.

(2) el-Heysemî, *Mecmau'z-Zevâid*, VIII, 79, X, 264, X, 402. Yalnız bu son yerde ravilerinden Sellâme b. Ravh'ın hakkında ihtilâf edildiği kaydıyla.

فَلَوْ اَنَّ لَنَا كَرَّةً فَنَكُونَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ ﴿١٠٢﴾ اِنَّ فِى ذٰلِكَ لَاٰيَةً ۖ وَمَا كَانَ
اَكْثَرُهُمْ مُؤْمِنِينَ ﴿١٠٣﴾ وَاِنَّ رَبَّكَ لَهُوَ الْعَزِيزُ الرَّحِيمُ ﴿١٠٤﴾

90. Takvâ sahiplerine cennet yakınlaştırılır.
91. Azgınlara da cehennem açılıp gösterilir.
92, 93. Onlara denilir ki: "O sizin Allah'tan başka ibadet ettikleriniz nerede? Size yardım edebiliyor ya da kendilerine yardımları dokunuyor mu?"
94, 95. Onlar ve azgınlar İblis'in orduları ile hep birlikte yüzleri üstü oraya atılırlar.
96. Onlar orada tartışarak derler ki:
97. "Allah'a yemin olsun ki biz gerçekten apaçık bir sapıklıkta idik.
98. "Çünkü sizi âlemlerin Rabbi ile bir tutmuştuk.
99. "Bizi günahkârlardan başkası saptırmadı.
100. "Artık size şefaat edecek bir kimse de yoktur.
101. "Candan bir dostunuz da yok.
102. "Ne olurdu? Bir kere dönmek imkanımız olsaydı da mü'minlerden olsaydık."
103. Şüphe yok ki bunda bir âyet vardır. Fakat onların çoğu mü'min değillerdi.
104. Muhakkak Rabbin Azîz'dir, Rahîm'dir.

"Takvâ sahiplerine cennet" oraya girsinler diye **"yakınlaştırılır."** ez-Zeccâc dedi ki: Onların oraya girmeleri vakti yaklaştı, anlamındadır.

"Azgınlara" yani hidayet yolunu kaybetmiş, şaşkın kâfirlere **"da cehennem açılıp gösterilir."** Cehennemliklere onlar cehenneme girmeden önce cehennem açıkça gösterilir. Böylelikle korku ve keder duymaları sağlanır. Nitekim cennet ehli de cennete gireceklerini bildiklerinden ötürü sevinç duyacaklardır.

"Onlara denilir ki: O sizin Allah'tan başka ibadet ettikleriniz" putlarınız ve ortak koştuğunuz ilâhlar **"nerede?"** Allah'ın azabına karşı **"size yardım edebiliyor ya da kendilerine"** kendilerinin **"yardımları dokunuyor mu?"** Bütün bunlar bir azardır.

"Onlar ve azgınlar" yani uydurma ilahlar **"İblis'in orduları ile"** onun zür-

riyetinden gelenlerle beraber **"hep birlikte yüzleri üstü oraya atılırlar."** Tepe aşağı oraya yıkılırlar. Şöyle de açıklanmıştır: Onlar yukarıdan aşağıya oraya bırakılırlar ve biri diğerinin üstüne atılır. Orada bir araya toplanırlar, diye de açıklanmıştır.

"(فَكُبْكِبُوا): **Yüzleri üstü... atılırlar"** buyruğu, "topluluk" anlamına gelen (الكَبْكَبَة)'dan alınmıştır. Bu açıklamayı el-Herevî yapmıştır.

en-Nehhâs der ki: Bu lafız bir şeyin büyük çoğunluğu anlamına gelen; (كَوْكَبُ الشيء)'den türetilmiştir. Atılılar topluluğuna da; (كَوْكَبٌ) ile (كَبْكَبَة) denilir.

İbn Abbas dedi ki: Hepsi bir araya toplanır ve cehenneme atılırlar.

Mücahid ise (دهوروا): Yukarıdan aşağıya yuvarlanırlar, diye açıklamıştır. Mukatil de: Oraya bırakılırlar, atılırlar, demektir, der. Hepsinin de anlamı birdir. "(دهورت الشيء): Bir şeyi toplayıp, sonra da yerine fırlatıp attım" denilir. "(هو يدهور اللقم): O kimse büyük büyük lokmalar alıyor" denilir. Beddua esnasında da "(كبّ الله عدوّ المسلمين): Allah müslümanların düşmanlarını yıksın" denilir, (أكبه) denilmez. "(كبكبه): Onu döktü ve altını üstüne getirdi" demektir. İşte yüce Allah'ın: **"Hep birlikte yüzleri üstü oraya atılırlar"** buyruğu da buradan gelmektedir. Bunun aslı (كُبِّبُوا) şeklinde olup, ortadaki "be" harfi yerine iki "be"nin bir arada bulunmasının telaffuzu ağır geldiğinden dolayı değiştirilerek yerine "kef" harfi getirilmiştir.

es-Süddî dedi ki: **"Yüzleri üstü oraya atılırlar"** buyruğundaki zamir Arap müşriklerine aittir.

"İblis'in orduları" ile ilgili olarak yapılan bir açıklamaya göre de İblis'in putlara tapmaya çağırıp kendisine uyan herkes de onun ordusudur (ve onunla birlikte cehenneme atılacaklardandır.)

Katâde, el-Kelbî ve Mukatil dedi ki: **"Azgınlar"**dan kasıt şeytanların kendileridir. Bir diğer açıklamaya göre putlar demir ve bakır gibi maddelerden oldukları halde cehenneme atılacaktır. Buna sebeb ise onlarla başkalarını azaplandırmaktır.

"Onlar orada tartışarak derler ki" yani insanlar, şeytanlar, azgınlar ve kendilerine ibadet olunmuş olanlar o vakit tartışmaya koyulacaklardır.

"Allah'a yemin olsun ki" diye Allah adına yemin edeceklerdir. **"Biz gerçekten apaçık bir sapıklıkta idik."** Yani hüsrandaydık, yok oluşta idik. Haktan yana apaçık bir şaşkınlık içindeydik, çünkü biz Allah ile birlikte başka ilahlar edinmiş ve bunlara tapınmıştık. İşte yüce Allah'ın: **"Çünkü biz, sizi"** ibadet hususunda **"âlemlerin Rabbi ile bir tutmuştuk"** buyruğunun anlamı budur. Halbuki siz şu anda ne bize yardımcı olabiliyorsunuz, ne de kendinize yardım edebiliyorsunuz.

"Bizi günahkârlardan başkası saptırmadı." Maksat bize putlara ibadeti süslü gösteren şeytanlardır. Kendilerini taklid ettiğimiz bizden önceki atalarımız diye de açıklanmıştır. Ebu'l-Âliye ve İkrime dedi ki: **"Günahkârlar"**dan kasıt İblis ve Adem'in katil oğludur. Çünkü bunlar küfrü, öldürmeyi ve çeşitli masiyet türlerini ilk olarak başlatanlardır.

"Artık bize şefaat edecek bir kimse de yoktur." Ne meleklerden, ne peygamberlerden, ne de mü'minlerden.

"Candan bir dostumuz da yok." Bize şefkat gösterecek bir arkadaşımız da yok. Ali (r.a) şöyle dermiş: Kardeşlerinize dikkat ediniz, çünkü bunlar dünyada da azığınız, âhirette de azığınızdır. Cehennemliklerin: **"Artık bize şefaat edecek bir kimse de yoktur, candan bir dostumuz da yok"** diyecekleri hiç kulağınıza gelmedi mi?

ez-Zemahşerî dedi ki: Burada **"şefaatçiler"**in çoğul gelmesi, şefaatçilerin çokluğu **"candan dost"**un tekil gelmesi ise böyle bir dostun azlığından dolayıdır. Nitekim bir kimse bir zalimin baskısı altında mihnete uğrayacak olursa, sözüyle şehir ahalisinden kalabalık bir topluluk ona şefaatçi olmak (iltimasta bulunmak) için giderler. Bu hem o kişiye acımalarından ötürü hem de bunun ecrini Allah'tan bekledikleri için böyledir. İsterse onların çoğunluğu daha önceden o kişiyi tanımamış olsunlar. Dost (sadîk) ise sana duyduğu sevgisinde sadık olan, seni üzen şeye üzülen kimsedir. Böyle bir kişi kartal yumurtasından bile daha az bulunur.

Hakîmlerden birisine "sadîk: arkadaş" hakkında soru sorulmuş da o: Bu manası olmayan bir isimdir demiştir. O bu sözüyle sadîktan herkesi "hamîm" ile de çok yakın ve özel arkadaşı kastetmiş olabilir. **"Candan dost:** hamîm" kökünden kişinin akrabaları demek olan (حامّة الرجل) da gelmektedir. Bunun da aslı çok sıcak su demek olan "el-hamîm"den gelmektedir. Hammam ve hummâ da bu köktendir. Buna göre (حامّة الرجل) ile kişinin kendisini yakan şeyden kendileri de yanan kimseler kastedilir. Mesela "(هم حُزاتَه): Onu üzen onları da üzer" demektir. Yine "(حَمّ الشيء واحَمّ): O şey yakın oldu" denilir. "Humma" da buradan gelmektedir. Çünkü hummâ da kişiyi eceline yaklaştırır.

Ali b. İsa dedi ki: Yakın kimseye "hamîm: candan dost" denilmesinin sebebi arkadaşının öfkelenmesi dolayısıyla kendisinin de galeyana gelmesidir. Böylelikle o bu kelimenin "hamiyyet"den alınmış olduğunu kabul etmektedir.

Katâde dedi ki: Yüce Allah kıyamet gününde sadîkin (samimi arkadaşın) sevgisini ve hamîmin (candan arkadaşın) rikkatini giderir.

"(وَلَا صَدِيقٍ حَمِيمٍ): **Candan bir dostumuz da yok"** buyruğunun "(مِن شَافِعِينَ): **Şefaat edecek bir kimse"**nin mahalline atf ile merfu okunmaları caizdir. Çünkü bu ref' mahallindedir.

"Sadîk"in çoğulu (أصدِقاء وصُدقاء وصِداق) diye gelir. Sıfat ile başkası arasındaki fark dolayısıyla; (صُدُق) denilmez. Kûfelilerin naklettiklerine göre bu kelime (صُدْقان) şeklinde de çoğul yapılabilir. en-Nehhâs ise; bu uzak bir ihtimaldir demektedir. Çünkü bu sıfat olmayan şeyin çoğuludur, "(رغيف ورُغفان): Ekmek, ekmekler" gibi. Aynı şekilde onlar (أصادِق) diye çoğulunun yapılacağını da nakletmişlerdir. Ancak "efâil" vezni na't olmadığı takdirde "ef'al"in çoğulu olarak gelir. "(أشجع وأشاجع): Daha kahraman ve daha kahramanlar" gibi. Tekil, erkek, çoğul ve dişi için aynı olmak üzere (صديق) şeklinde gelir. Şair şöyle demiştir:

نَصَبْنَ الهوَى ثم آرتمين قلوبَنا بأعْيُنِ أعْدَاءٍ وهُنَّ صَدِيق

"Aşk yayını kurdular, sonra kalplerimize ok attılar,
Düşmanca gözlerle; oysa onlar arkadaştır."

"(فلان صُدَيُّقي): O benim en has arkadaşımdır" anlamındadır. Küçültme ismi yapılması ise medih yoluyladır. Hubab İbnu'l-Münzir'in şu sözlerinde olduğu gibi: "(أنا جُذَيْلُها المحكّك ، وعُذَيْقُها المرجَّب): Ben (develerin kendisiyle sürtünerek kaşınıp, şifa bulduğu) kaşınılan ağacın kökceğiziyim ve ben (hurma ağacının dalları yere düşmesin diye dallarının altına konulan, desteklenen) hurma ağaççığızıyım." Bunu (aynı harfin şeddeli tekrarı) el-Cevherî zikretmiştir.

en-Nehhâs dedi ki: "hamîm"in çoğulu (أحِمّاء وأحِمّة) şeklinde gelir. Bununla birlikte zayıf düşürmek dolayısıyla "ef'ilâ" vezni (yani bu çoğulun birinci şeklini) hoş karşılamamışlardır.

"Ne olurdu bir kere dönmek imkânımız olsaydı" anlamındaki buyrukta yer alan (أنْ) ref mahallindedir. Buyruğun anlamı da şudur: Eğer bizim dünyaya dönüşümüz söz konusu olursa, şefaatçilerimizin olması için hiç şüphesiz iman edeceğiz. Ancak onlar temenninin kendilerine fayda sağlayamayacağı bir zamanda temennide bulunacaklardır. Onlar bu sözlerini meleklerle, mü'minler şefaatçilik yapacakları vakit söyleyeceklerdir.

Cabir b. Abdullah dedi ki: Peygamber (sav) şöyle buyurdu: "Kişi cennette iken -arkadaşı cahîmde olduğu halde- filan kişi ne yaptı der ve nihayet ona şefaat etmek ister ve sonunda Allah da onu, o arkadaşı hakkında şefaatçi kılar. O kurtuldu mu bu sefer müşrikler: **"Artık bize şefaat edecek bir kimse de yoktur, candan bir dostumuz da yok"** diyeceklerdir."[1]

(1) *el-Mektebetu'l-Elfiyye...*'deki hadis kaynaklarında tesit edemedik.

el Hasen dedi ki: Allah'ı zikretmek üzere bir topluluk bir araya gelir de aralarında cennet ehlinden bir kul var ise mutlaka Allah onu o kimseler hakkında şefaatçi kılar. Şüphesiz ki iman ehli birbirlerine şefaat edeceklerdir. Onlar Allah nezdinde şefaatçilik edecek ve şefaatleri kabul olunacak kimselerdir.

Ka'b dedi ki: İki kişi dünyada arkadaş ise onlardan biri arkadaşının cehenneme doğru sürüklenmekte olduğunu görür. Bu sefer kardeşi kendisine: Allah'a yemin ederim ki, kendisi ile kurtulabileceğim sadece tek bir iyiliğim kalmıştır. Onu sen al ey kardeşim, gördüğüm bu halden böylelikle kurtul. Ben ve sen beraber A'raf'ta kalacaklar arasında kalalım. Bunun üzerine yüce Allah emir verir ve her ikisi de cennete sokulurlar.

"Şüphe yok ki bunda bir âyet vardır. Fakat onların çoğu mü'min değillerdi. Muhakkak Rabbin Azîz'dir, Rahîm'dir." Bu buyruklar daha önceden geçmiş bulunmaktadır. Yüce Allah'a hamdolsun.

كَذَّبَتْ قَوْمُ نُوحٍ الْمُرْسَلِينَ ﴿١٠٥﴾ إِذْ قَالَ لَهُمْ أَخُوهُمْ نُوحٌ أَلَا تَتَّقُونَ ﴿١٠٦﴾
إِنِّي لَكُمْ رَسُولٌ أَمِينٌ ﴿١٠٧﴾ فَاتَّقُوا اللَّهَ وَأَطِيعُونِ ﴿١٠٨﴾ وَمَا
أَسْأَلُكُمْ عَلَيْهِ مِنْ أَجْرٍ إِنْ أَجْرِيَ إِلَّا عَلَىٰ رَبِّ الْعَالَمِينَ ﴿١٠٩﴾
فَاتَّقُوا اللَّهَ وَأَطِيعُونِ ﴿١١٠﴾ قَالُوا أَنُؤْمِنُ لَكَ وَاتَّبَعَكَ الْأَرْذَلُونَ ﴿١١١﴾
قَالَ وَمَا عِلْمِي بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿١١٢﴾ إِنْ حِسَابُهُمْ إِلَّا عَلَىٰ رَبِّي لَوْ
تَشْعُرُونَ ﴿١١٣﴾ وَمَا أَنَا بِطَارِدِ الْمُؤْمِنِينَ ﴿١١٤﴾ إِنْ أَنَا إِلَّا نَذِيرٌ مُبِينٌ
﴿١١٥﴾ قَالُوا لَئِنْ لَمْ تَنْتَهِ يَا نُوحُ لَتَكُونَنَّ مِنَ الْمَرْجُومِينَ ﴿١١٦﴾ قَالَ
رَبِّ إِنَّ قَوْمِي كَذَّبُونِ ﴿١١٧﴾ فَافْتَحْ بَيْنِي وَبَيْنَهُمْ فَتْحًا وَنَجِّنِي وَمَنْ
مَعِيَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ ﴿١١٨﴾ فَأَنْجَيْنَاهُ وَمَنْ مَعَهُ فِي الْفُلْكِ الْمَشْحُونِ
﴿١١٩﴾ ثُمَّ أَغْرَقْنَا بَعْدُ الْبَاقِينَ ﴿١٢٠﴾ إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَآيَةً وَمَا كَانَ
أَكْثَرُهُمْ مُؤْمِنِينَ ﴿١٢١﴾ وَإِنَّ رَبَّكَ لَهُوَ الْعَزِيزُ الرَّحِيمُ ﴿١٢٢﴾

105. Nuh kavmi rasûlleri yalanladılar.
106. Hani kardeşleri Nuh onlara: "Korkmaz mısınız? demişti.
107. "Ben size gönderilmiş emin bir peygamberim.
108. "Artık Allah'tan korkun, bana itaat edin.
109. "Bunun için sizden hiçbir ücret istemem. Benim ecrimi vermek ancak âlemlerin Rabbine aittir.
110. "O halde Allah'tan korkun ve bana itaat edin."
111. (Kavmi): **"Sana sıradan kimseler tabi olmuş iken, sana iman mı edelim?" dediler.**
112. Dedi ki: "Onların yaptıkları hakkında benim bir bilgim yoktur.
113. "Onların hesabı ancak Rabbime aittir. Eğer inceden inceye kavrayan kimselerseniz.
114. "Ben mü'minleri kovacak değilim.
115. "Ben ancak apaçık bir uyarıcıyım."
116. Dediler ki: "Ey Nuh! Eğer vazgeçmez isen mutlaka taşlananlardan olacaksın."
117. Dedi ki: "Rabbim, kavmim gerçekten beni yalanladı.
118. "Artık benimle onlar arasında Sen ayırd edici hükmünü ver. Beni ve beraberimdeki mü'minleri de kurtar."
119. Biz de onu ve onunla birlikte olanları dopdolu o gemi içerisinde kurtardık.
120. Sonra geri kalanları da suda boğduk.
121. Muhakkak bunda bir âyet vardır. Onların çoğu iman etmediler.
122. Muhakkak Rabbin Aziz olandır, Rahim olandır.

"Nuh kavmi rasûlleri yalanladılar." Kavim müzekker olduğu halde te'nis alameti ile; "(كَذَّبَتْ): **Yalanladılar"** denilmiştir. Çünkü buyruğun anlamı, Nuh kavmi topluluğu yalanladılar şeklindedir. "Rasûller" denilmesinin sebebi ise bir rasûlü yalanlayan kimsenin bütün rasûlleri de yalanlamış olacağından dolayıdır. Zira herbir rasûl bütün rasûlleri tasdik etmeyi emreder.

Şöyle de açıklanmıştır: Onlar hem nübuvvet hususunda, hem de kendilerine kendisinden sonra rasûllerin geleceğine dair vermiş olduğu haberler hususunda Nuh (a.s)'ı yalanladılar.

Şöyle de açıklanmıştır: Burada cins (isim olarak rasûller) zikredilmiş, fakat maksat Nuh (a.s)'dır. Buna dair açıklamalar daha önce el-Furkan Sûresi'nde (25/37. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

"Hani kardeşleri" yani babalarının oğlu. Buradaki neseb kardeşliğidir, din kardeşliği değildir. Aynı cinsten olmak bakımından kardeşliktir, diye de açıklanmıştır. Nitekim yüce Allah: ***"Biz gönderdiğimiz herbir peygamberi ancak kendi kavminin diliyle gönderdik"*** (İbrahim, 14/4) diye buyurmaktadır. Buna dair açıklamalar da daha önceden el-A'raf Sûresi'nde (7/65. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

Bu buyruğun Arapların: Ey Temimoğullarının kardeşi, sözleri kabilinden olduğu da söylenmiştir. Onlar bununla, onlardan olan bir kişi demek isterler. ez-Zemahşerî dedi ki: *el-Hamase*'de yer alan şu beyit de bu kabildendir.

لا يَسْـألـون أخـاهم حِينَ يَنْـدُبُهم في النَّـائبـاتِ على مـا قـال بُرْهـانَـا

"Onlar musibetler esnasında kardeşleri kendilerini yardıma çağırdığında,
Sormazlar sorduklarına dair herhangi bir delil."

"Kardeşleri Nuh onlara: Kormaz mısınız?" yani putlara ibadet hususunda Allah'tan korkmaz mısınız? **"demişti. Ben size gönderilmiş emin bir peygamberim."** Allah'tan size tebliğ ettiklerim hususunda doğru söyleyenim. Ben sizin aranızda "emin" bir kimseyim, diye de açıklanmıştır. Çünkü onlar, onun emin ve doğru bir kişi olduğunu önceden biliyorlardı. Tıpkı Kureyş arasında Muhammed (sav)'in durumu gibi. **"Artık Allah'tan korkun."** Yüce Allah'ın azabından, O'na itaat etmek suretiyle kendinizi koruyun.

"Bana" size imandan olmak üzere emretmiş olduğum hususlarda **"itaat edin."**

"Bunun için sizden hiçbir ücret istemem." Yani benim sizin malınızda hiç gözüm yok.**"Benim ecrimi"** yaptıklarımın karşılığını **"vermek ancak âlemlerin Rabbine aittir."**

"O halde Allah'tan korkun ve bana itaat edin" emrini de te'kid olmak üzere ikinci bir defa tekrarlamıştır.

"Sana sıradan kimseler tabi olmuş iken sana iman mı edelim, dediler" buyruğu ile ilgili açıklamalarımızı iki başlık halinde sunacağız:

1- Buyruğun Anlamı:

"(وَاتَّبَعَكَ الأَرْذَلُونَ): **Sana sıradan kimseler tabi olmuş iken"** buyruğundaki "vav" hal içindir. Burada; (قد), mukadder olarak vardır. (قد اتبعك) takdirindedir. **"Sana iman mı edelim?"** Senin söylediklerini tasdik mi edelim?

"(الأَرْذَلُونَ): **Sıradan kimseler"** lafzı "(الأرذل): Sıradan kimse"nin çoğuludur.

Bunun kırık çoğulu ise (الأراذل) şeklinde gelir. Müennesi (الرُّذْلَى), çoğulu da, (الرُّذُل) diye gelir.

en-Nehhâs dedi ki: Bildiğimiz kadarıyla nahivcilerden hiçbir kimse bunlardan herhangi birisinde "elif" ile "lam"ın hazfedilmesini caiz görmüş değildir.

İbn Mes'ud, ed-Dahhâk, Yakub el-Hadramî ve diğerleri; "(وَاتَّبَاعُكَ الأَرْذَلُونَ): Sana uyanlar bayağı kimseler iken..." diye okumuşlardır. en-Nehhâs: Bu güzel bir kıraattir, demiştir. Buradaki "vav"ın arkasından çoğunlukla isimler gelir, fiiller ise (قد) ile birlikte gelir. "(أتباع): Uyanlar, tabiler" lafzı (تبع) ile (تبيع)'in çoğuludur. Bu tekil için de, çoğul için de kullanılabilir. Şair der ki:

لـه تَبَعٌ قـد يعلمُ النـاسُ أنّـه على من يُـدانِي ضَيْفَهُ ورَبِيـعُ

"Onun tabileri vardır, insanlar bilir ki o,
Yakınlaştığı kimse için hem yaz olur, hem bahar."

(Bu kıraate göre) "(أَتْبَاعُكَ): **Sana uyanlar"** lafzının merfû' gelmesi mübtedâ olması dolayısıyla olabilir. O takdirde "(الأَرْذَلُونَ): **Sıradan kimseler"** de onun haberi olur. İfadenin takdiri de şöyle olur: Sana tabi olanlar ancak bayağı kimseler iken sana iman mı edelim? Bununla birlikte yüce Allah'ın: **"Sana iman mı edelim?"** buyruğundaki zamire atfedilmiş olması da mümkündür. O vakit ifadenin takdiri şöyle olur: Sana uyanlar bayağı kimseler iken biz sana iman edelim de onlardan mı sayılalım? Buradaki ifade takdirinde; "(أنؤمن لك): Sana iman mı edelim?" derken, (لَكَ): Sana" diye fasıl yapmak güzeldir.

"Sıradan kimseler" ile ilgili yeterli açıklamalar daha önceden Hud Sûresi'nde (11/27. âyet, 2. başlıkta) geçmiş bulunmaktadır. Burada ise buna ek bir açıklamada bulunalım ki bu da bir sonraki başlığın konusunu teşkil etmektedir.

2- Nuh (a.s)'a İman Edenler:

Denildiğine göre ona iman edenler; oğulları, kızları, gelinleri ve oğullarının oğulları olmuştur. Beraberlerinde başkaları olup, olmadığı hususunda görüş ayrılığı vardır. Her iki halde de hepsi de salih kimseler idi. Nuh (a.s) da: **"Beni ve beraberimdeki mü'minleri de kurtar"** diye dua etmişti. Onunla beraber olanlar, ona tabi olanlardı. Kâfirlerin onlar hakkında söyledikleri sözlerden dolayı onlar hakkında herhangi bir kusur ya da yerilmeyi gerektirecek bir husus söz konusu olamaz. Bilakis asıl bayağı kimseler onları yalanlayan kimselerdir.

es-Süheylî dedi ki: Avamın bir çoğu bu âyetin tefsirinde rivayet edilmiş şu sözlere aldanmıştır: Güya ona iman edenler dokumacılar ve hacamatçılar imiş. Eğer iddia ettikleri gibi bunlar dokumacı kimseler olsaydı, hiç şüphesiz Allah'ın peygamberine iman etmeleri ve ona tabi olmaları onlar için şeref verici bir husus olurdu. Tıpkı Bilal ve Selma'nın erken müslüman olmakla şerefyab olmaları gibi. Her ikisi de Peygamber (sav)'ın ashabının ileri gelenlerinden ve büyüklerindendir. Ama Nuh (a.s)'ın çoluk-çocuğu dokumacı ve hacamatçı olmadığı gibi; dokumacı ve hacamatçılar da hakkında söyledikleri sözler eğer o peygamberlere iman etmiş iseler kâfirlerin söyledikleri gibi hiçbir şekilde bayağı kimseler olamazlar. Nitekim bugün bizim dokumacılarımıza da herhangi bir yergi veya bir eksiklik ulaşamaz. Çünkü bu, kâfirlerin söyledikleri sözlerin nakledilmesinden ibarettir. Kâfirlerin bu söylediklerine dair herhangi bir delil ileri sürmeleri ise asla mümkün değildir. Bunun bir ayıp olarak görülmesi de çok büyük bir cahilliktir. Esasen yüce Allah da sanat ve mesleklerin din açısından kişiye hiçbir şekilde zararlı olamayacağını açıkça bildirmiştir.

"Dedi ki: Onların yaptıkları hakkında benim bir bilgim yoktur." Bu buyruktaki; (كان) zaiddir. Ben onların neler yaptıklarını bilmiyorum, demektir. Bunun da anlamı şudur: Ben onların amellerini bilmekle yükümlü değilim. Benim yükümlülüğüm onları imana davet etmektir. Asıl göz önünde bulundurulması gereken de imandır, meslekler ya da sanatlar değildir. Sanki onlar: Sana şu zayıf kimselerin tabi olmalarının sebebi bu yolla güç kazanıp mal sahibi olmayı umut etmeleridir demişler de, o da onlara şöyle cevap vermiş gibidir: Ben onların içlerinde gizlediklerini bilemem. Beni ilgilendiren sadece onların zahiri durumlarıdır. Anlamın şöyle olduğu da söylenmiştir: Ben yüce Allah'ın onlara hidayet verip sizi saptıracağını, onları doğruya iletip sizi azdıracağını, onları muvaffak kılıp sizi yardımsız bırakacağını bilemem.

"Onların" amelleri ve imanları itibariyle **"hesabı ancak Rabbime aittir. Eğer inceden inceye kavrayan kimselerseniz."**

Burada "(لو): **Eğer"**in cevabı hazfedilmiştir. Yani eğer siz onların hesaplarının Rablerine ait olduğunu bilseydiniz sanatları, meslekleri dolayısıyla onları ayıplamazdınız.

"(تشعرون): **Kavrıyorsunuz"** fiili genel olarak kâfirlere hitab olmak üzere "te" ile okunmuştur. Zahir (kuvvetli olan) da budur. Ancak İbn Ebi Able ile Muhammed b. es-Sümeyka: "(لو يشعرون): İnceden inceye kavrayan kimseler olsalardı" şeklinde "ye" ile okumuşlardır. Bu şekliyle adeta kâfirlerin durumu hakkında bir haber vermek gibidir ve onlara hitab terkedilmiş gibidir. Yüce Allah'ın: ***"Hatta siz gemilerde bulunduğunuz zaman onlar da içindekileri güzel bir rüzgar ile götürüp..."*** (Yunus, 10/22) buyruğunda olduğu gibi.

Rivayete göre Süfyan'a, müslüman olduğu halde zina etmiş ve çocuğunu öldürmüş bir kadının durumu hakkında: Bu kadının kesinlikle cehennemde olduğu söylenebilir mi? diye sorulmuş, o da: **"Onların hesabı ancak Rabbime aittir, eğer inceden inceye kavrayan kimselerseniz"** âyetini okudu.

"Ben mü'minleri kovacak değilim." Onların durumları düşüktür, işleri bayağıdır diye böyle bir şey yapmam. Sanki onlar -Kureyş'in istediği gibi- zayıf kimseleri kovmayı kendisinden istemiş gibidirler.

"Ben ancak apaçık bir uyarıcıyım." Yani yüce Allah beni fakirleri bir kenarda tutup özellikle zenginlere göndermiş değildir. Ben bir rasûlüm, size benimle gönderileni tebliğ ederim. Kim bana itaat ederse Allah nezdinde mutlu ve bahtiyar odur, isterse fakir olsun.

"Dediler ki: Ey Nuh eğer" bizim ilahlarımıza dil uzatmaktan, dinimizi ayıplamaktan **"vazgeçmez isen mutlaka taşlananlardan olacaksın."** Bu taşlamanın taşlarla olacağını Katâde söylemiştir. İbn Abbas ve Mukatil ise bunu, öldürülenlerden olacaksın diye açıklamışlardır. es-Sümalî dedi ki: Kur'ân-ı Kerîm'de geçen *"taşlananlar"* ifadelerinin hepsi öldürmek demektir. Meryem Sûresi'ndeki: *"Eğer vazgeçmezsen seni mutlaka taşlarım."* (Meryem, 19/46) bundan müstesnâdır. Burada, mutlaka sana ağır söz söylerim demektir.

"Taşlananlardan" ifadesinin kendilerine dil uzatılan, sövülüp sayılanlardan... anlamında olduğu da söylenmiştir ki bu açıklamayı es-Süddî yapmıştır. Ebu Duâd'ın şu sözü de bu kabildendir...[1]

"Dedi ki: Rabbim, kavmim gerçekten beni yalanladı. Artık benimle onlar arasında sen ayırdedici hükmünü ver. Beni ve beraberimdeki mü'minleri de kurtar." Nuh (a.s) onların iman edeceklerinden yana ümidini kesince, bu sözleri söylemişti. -Âyet-i kerimede sözü geçen-: **"el-Feth"** hüküm vermek demektir ki buna dair açıklamalar daha önceden (el-A'raf, 7/89. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

"Biz de onu ve onunla birlikte olanları dopdolu o gemi içerisinde kurtardık." Bununla tufanda bindikleri gemiyi kastetmektedir ki, daha önceden bundan söz edilmişti.

"(المشحون): **Dopdolu"** demektir, "(الشحن): Dolu olmak" ise geminin insanlarla, canlılarla ve başka şeylerle dolup taşmasıdır. Burada (الفلك) lafzında "Gemi" müennes gelmemiştir, çünkü burada bu lafız çoğul değil, tekildir.

"Sonra" Nuh'u ve iman edenleri kurtardıktan sonra **"geri kalanları da suda boğduk. Muhakkak bunda bir âyet vardır, onların çoğu iman etmediler. Muhakkak Rabbin Âziz olandır, Rahîm olandır."**

---

(1) Asıl yazma nüshalarda da böyle olduğu ve Ebû Duâd'ın sözlerinin nakledilmediği, Kurtubî Tefsiri'nin Arapça baskısını hazırlayanlarca ifade edilmektedir. Ayrıca, el-A'raf, 7/91. âyetin tefsirine de bakınız.

كَذَّبَتْ عَادٌ الْمُرْسَلِينَ ﴿١٢٣﴾ إِذْ قَالَ لَهُمْ أَخُوهُمْ هُودٌ أَلَا تَتَّقُونَ ﴿١٢٤﴾ إِنِّي
لَكُمْ رَسُولٌ أَمِينٌ ﴿١٢٥﴾ فَاتَّقُوا اللَّهَ وَأَطِيعُونِ ﴿١٢٦﴾ وَمَا أَسْأَلُكُمْ عَلَيْهِ
مِنْ أَجْرٍ إِنْ أَجْرِيَ إِلَّا عَلَىٰ رَبِّ الْعَالَمِينَ ﴿١٢٧﴾ أَتَبْنُونَ بِكُلِّ رِيعٍ
آيَةً تَعْبَثُونَ ﴿١٢٨﴾ وَتَتَّخِذُونَ مَصَانِعَ لَعَلَّكُمْ تَخْلُدُونَ ﴿١٢٩﴾ وَإِذَا
بَطَشْتُمْ بَطَشْتُمْ جَبَّارِينَ ﴿١٣٠﴾ فَاتَّقُوا اللَّهَ وَأَطِيعُونِ ﴿١٣١﴾ وَاتَّقُوا
الَّذِي أَمَدَّكُمْ بِمَا تَعْلَمُونَ ﴿١٣٢﴾ أَمَدَّكُمْ بِأَنْعَامٍ وَبَنِينَ ﴿١٣٣﴾
وَجَنَّاتٍ وَعُيُونٍ ﴿١٣٤﴾ إِنِّي أَخَافُ عَلَيْكُمْ عَذَابَ يَوْمٍ عَظِيمٍ
﴿١٣٥﴾ قَالُوا سَوَاءٌ عَلَيْنَا أَوَعَظْتَ أَمْ لَمْ تَكُنْ مِنَ الْوَاعِظِينَ ﴿١٣٦﴾
إِنْ هَٰذَا إِلَّا خُلُقُ الْأَوَّلِينَ ﴿١٣٧﴾ وَمَا نَحْنُ بِمُعَذَّبِينَ ﴿١٣٨﴾ فَكَذَّبُوهُ
فَأَهْلَكْنَاهُمْ إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَآيَةً وَمَا كَانَ أَكْثَرُهُمْ مُؤْمِنِينَ ﴿١٣٩﴾ وَإِنَّ
رَبَّكَ لَهُوَ الْعَزِيزُ الرَّحِيمُ ﴿١٤٠﴾

123. Âd (kavmi) **rasûlleri yalanladılar.**
124. Hani kardeşleri Hûd onlara: "Sakınmaz mısınız?" demişti.
125. "Muhakkak ben size gönderilmiş emin bir peygamberim.
126. "Artık Allah'tan korkun ve bana itaat edin.
127. "Buna karşılık sizden hiçbir ücret istemiyorum. Benim ücretim ancak âlemlerin Rabbine aittir.
128. "Siz her yüksek yerde eğlenmek için koca bir bina mı inşa edip durursunuz?
129. "Ve ebedi kalırsınız ümidi ile sapasağlam kaleler mi yapar durursunuz?
130. "Yakaladığınız zaman da zorbaca mı davranırsınız?
131. "Artık Allah'tan korkun ve bana itaat edin.
132. "Size bildiğiniz nimetlerle destek verenden sakının;
133. "O size hem davarlar ve çocuklarla destek verdi;

134. "Hem de bahçeler ve pınarlarla.
135. "Gerçekten sizin için büyük bir günün azabından korkarım."
136. Onlar dediler ki: "Sen öğüt versen de, öğüt verenlerden olmasan da bizim için birdir.
137. "Bu öncekilerin âdetlerinden başka bir şey değildir.
138. "Biz azab olunacaklardan da değiliz."
139. Böylece onu yalanladılar. Biz de onları helâk ettik. Muhakkak ki bunda bir âyet vardır. Onların çoğu da mü'min değildi.
140. Muhakkak Rabbin Aziz olandır, Rahim olandır.

"Âd (kavmi) rasûlleri yalanladılar" buyruğundaki "(كَذَّبَتْ): **Yalanladılar"** fiilindeki müenneslik te'si kabile ve cemaat anlamı ihtiva ettiğinden dolayıdır. Rasûlleri yalanlamaları da daha önceden geçtiği gibidir.

"Hani kardeşleri Hûd onlara: sakınmaz mısınız? demişti. Muhakkak ki ben size gönderilmiş emin bir peygamberim. Artık Allah'tan korkun ve bana itaat edin. Buna karşılık sizden hiçbir ücret istemiyorum. Benim ücretim âncak âlemlerin Rabbine aittir." Bu buyrukların anlamı açıktır, daha önce de benzerleri geçmişti.

"Siz her yüksek yerde eğlenmek için koca bir bina mı inşa edip duruyorsunuz?" buyruğundaki: "(الرّيع): Yerden yüksekçe olan herşey" hakkında kullanılır. Bu açıklama İbn Abbas ve başkalarına aittir. (ريعة)'in çoğuludur. "(وكم ريع أرضك): Arazinin yüksekliği ne kadardır?" demektir.

Katâde, bu yol demektir, diye açıklamıştır. Bu aynı zamanda ed-Dahhâk, el-Kelbî, Mukatil ve es-Süddî'nin de görüşüdür. İbn Abbas da yine bu görüşü ifade etmiştir. el-Müseyyeb b. Ales'in şu beyitinde de bu anlamda kullanılmıştır:

في الآلِ يَخفِضُها ويَرفَعُها رِيعٌ يَلُوحُ كَأنّه سَحْلُ

"Serap, onu bir alçaltıyor, bir yükseltiyor.
Beyaz bir elbiseymiş gibi parlayan yol."

Burada görüldüğü gibi (yol demek olan açıklamakta olduğumuz kelime ile) yolu beyaz elbiseye benzetmektedir.

en-Nehhâs dedi ki: Yerin yüksekçe taraflarına da, yola da; (رِيعٌ) denilmesi sözlükte bilinen bir husustur.

Şair de şöyle demektedir:

طَراقُ الخَوافي مشرف فَوْقَ رِبعَةٍ نَدَى لَيلِهِ في ريشِهِ يَتَرَقرَقُ

"Üstüste binmiş kanadının tüyleri parıldıyor dağın üzerinde,
Gecenin çiğleri tüyleri üzerinde parıldayıp duruyor."

Umare dedi ki: "(الريع); Dağ" demektir, tekili (ربعة), çoğulu da (رباع) diye gelir. Mücahid: İki dağ arasındaki geçit, yol demektir, demiştir. Ondan gelen bir başka rivayete göre ise küçük tepecik anlamındadır. Yine ondan rivayete göre etrafın gözetlenmesine yarayan yüksekçe yer demektir.

İkrime ve Mukatil dedi ki: Bunlar yolculuğa çıktıkları vakit yıldızlarla yollarını buluyorlardı. O bakımdan yollarda doğru yoldan şaşırmamak için uzunca alâmetler bina ederlerdi. Buna da yüce Allah'ın: "Âyet: alâmet (meâlde: koca bir bina)" lafzı delil teşkil etmektedir.

Mücahid'den rivayete göre bu güvercinler için yapılan yapılar anlamındadır. Buna delil de: **"Eğlenmek için"** buyruğudur ki, oynamak için demektir. Yani sizler yüksek herbir yerde güvercinler için yapılan bina ve burçlar kabilinden kendileriyle oyun oynamak maksadıyla yüksek bir alâmet mi dikersiniz?

Bu, yolda gidip gelenlerle oynayıp eğlenmek maksadıyla... diye de açıklanmıştır. Yani siz gidip gelenlere yukardan bakıp kontrol edecek şekilde yüksek olan herbir yerde yolcularla alay etmek maksadıyla bir bina mı yaparsınız?

el-Kelbî dedi ki: Bu öşürcülerin (vergi ve gümrük memurlarının) yanlarından geçen kimselerin malları ile istedikleri gibi oynamalarını ifade eder. Bunu da el-Maverdî nakletmiştir.

İbnu'l-A'râbî dedi ki: "(الريع): Manastır" demektir. Yine bu kelime sahrada güvercinlerin kondukları yüksekçe yer anlamına da gelir. Aynı zamanda yüksekçe tepe manası da vardır. Bu kelime iki türlü telaffuz edilebilir. "Ra" harfi esreli ve üstün olmak üzere çoğulu da (أرباع) şeklinde gelir. Bu açıklamayı es-Sa'lebî zikretmiştir.

"Ve ebedi kalırsınız ümidi ile sapasağlam kaleler mi yapar dururşunuz?" el-Kelbî konaklar mı, diye açıklamıştır. Bunun yüksekçe kaleler anlamına geldiği de söylenmiştir ki; bu İbn Abbas ve Mücahid'in açıklamasıdır. Şairin şu beyitinde de bu anlamdadır.

تَرَكْنَا دِيارَهُم مِنهم قِفَاراً وَهَدَّمْنَا المَصانِعَ وَالبُرُوجَا

"Onların yurtlarını kupkuru ve ıpıssız kıldık,
Yüksekçe kaleleri ve burçları da yerle bir ettik."

Bunun "yüksek köşkler" anlamına geldiği de söylenmiştir. Yine bu açıklamayı Mücahid yapmıştır. Ondan gelen bir diğer rivayete göre bunlardan kasıt (çöllerde yapılan) güvercin kuleleri (burçları)dır. es-Süddî de böyle demiştir.

Derim ki: Mücahid'den böyle bir rivayetin nakledilmiş olma ihtimali uzaktır. Çünkü "(az önce geçen) koca bir bina: er-rî'" hakkında bunun güvercin burçları ve kuleleri anlamında olduğunu söylediği belirtilmişti. O vakit bu (burada da aynı manaya gelirse) ifadede bir tekrar olur.

Katâde dedi ki: Bu, yerin altında sular için sarnıç demektir. ez-Zeccâc da bunlar, su için yapılan yerler demektir diye açıklamıştır. Bunun tekili de; (مُصْنَعَةٌ) ile (وَمَصْنَعٌ) şeklinde gelir. Lebid'in şu beyitinde de bu anlamda kullanılmıştır:

بَلِينَا وما تَبْلَى النجومُ الطوالعُ وتبقَى الجبالُ بَعْدَنَا والمَصَانِعُ

"Çürüdük bizler; fakat çürümez doğup duran yıldızlar
Bizden sonra geriye dağlar ile yaptığımız su sarnıçları (havuzları) kalacaktır."

el-Cevherî dedi ki: "(المصنَعة): İçinde yağmur sularının toplandığı havuz gibi bir şeydir." "Nun" harfi ötreli olarak kullanılırsa da aynı anlama gelir. (المصانع) ise kaleler demektir. Ebu Ubeyde yapılan herbir binaya: (مصنعة) denilir demiştir. Bunu el-Mehdevî nakletmektedir.

Abdu'r-Rezzak dedi ki: "(المصانع): Sapasağlam kaleler" bizde Yemenlilerin lehçesinde Âd kavminden kalma köşkler demektir.

"Ve ebedi kalırsınız ümidi ile" ebedi kalmak maksadıyla (böyle mi yaparsınız?)

Bir açıklamaya göre buradaki istifham (soru) azarlamak anlamına da gelebilir. "Siz ebedi kalacağınızı mı zannediyorsunuz" demek olur. Bu da bir kimsenin: "Bana sövdüğünü ümid ederim" deyip: (لعلك تشتمني): Bana sövüyor musun, demek istemesine benzer. Bu anlamdaki bir açıklama İbn Zeyd'den rivayet edilmiştir.

el-Ferrâ dedi ki: Ebedi kalmak düşüncesiyle böyle yapıyor, fakat ölümü hiç düşünmüyorsunuz, demektir. İbn Abbas ve Katâde de şöyle demiştir: Sanki siz oralarda ebedi ve baki kalacaksınız gibi... demektir.

Bir kıraatte de "(كَأَنَّكُمْ تُخْلَدُونَ): Ebedi bırakılacakmışcasına..." şeklindedir ki bunu da en-Nehhâs zikretmiştir.

Katâde'nin naklettiğine göre bu ifade kıraatlerin birisinde; "(كأنكم خالدون): Ebedi imişsiniz gibi" şeklinde idi (sahih görülmediğinden terkedilmiştir).

"Yakaladığınız zaman da zorbaca mı davranırsınız?"

Bu buyruktaki "(البطش): Yakalamak" satvet ve şiddetle almak demektir. "(وقد بَطَش به يبطش ويبطِش بطشاً): Onu şiddetle yakaladı, yakalar" denilir. "(باطشه): Onu yakalamaya çalıştı" demektir; mastarı da: (مباطشة) şeklinde gelir.

İbn Abbas ve Mücahid dedi ki: Batş (şiddetle yakalamak) kılıçla öldürmek yahut kamçıyla dövmek suretiyle şiddet uygulamak demektir. Bu da, siz bu işi zulmen yapıyorsunuz demektir.

Yine Mücahid: Bu, kamçı ile dövmek demektir, demiştir. Bunu da İbnu'l-Arabî'nin naklettiğine göre Malik b. Enes, Nafi'den, o da İbn Ömer'den rivayet etmiştir.

Haksızca kılıçla öldürmek demek olduğu da söylenmiştir. Bunu da Yahya b. Sellâm nakletmiştir.

el-Kelbî ile el-Hasen dedi ki: Bu, gerekli araştırmayı yapmaksızın kızgınlık ve öfke ile birisini öldürmek demektir. Bütün bu açıklamalar İbn Abbas'ın açıklamasının kapsamındadır.

Bir diğer açıklamaya göre bu; affetmeksizin ve herhangi bir şekilde mühlet tanımaksızın gerek kasten, gerek hata yoluyla sorgulamak (ve öldürmek) demektir.

İbnu'l-Arabî dedi ki: Malik'in yaptığı açıklamayı yüce Allah'ın Musa (a.s) hakkındaki şu buyrukları da desteklemektedir: ***"(Musa) ikisinin de düşmanı olanı yakalamak*** (açıklamakta olduğumuz kelime ile aynı kökten gelen "batş" fiili ile) ***isteyince dedi ki: Ey Musa! Dün bir kişiyi öldürdüğün gibi beni de mi öldürmek istiyorsun. Sen ancak yeryüzünde bir zorba olmak istersin."*** (el-Kasas, 28/19) Çünkü Musa (a.s) böyle birisine ne kılıç çekmiş, ne de mızrak saplamıştı, sadece ona bir yumruk indirmişti ve bu yumruğu sebebiyle adam ölmüştü. "Batş" el ile de olabilir. Bunun asgari miktarı ise yumruk vurmak ve itmektir. Bundan sonra da kamçı ve sopa ile vurmak, arkasından demir (silah) ile vurmak gelir. Hak ile olması dışında bunların hepsi yerilmiş şeylerdir.

Âyet-i kerime daha önceden gelmiş ümmetler hakkında haber vermek üzere, yüce Allah tarafından bu fiilleri sebebiyle kendilerini yerdiği ve uygun görmediğini ifade ettiği gibi; bu fiilden uzak durmak noktasında da bize öğüt olmak üzere nâzil olmuştur.

Derim ki: Verilmiş olan bu nitelikler, bu ümmetin bir çoğunda kendisini göstermeye başlamıştır. Özellikle de Bahrî (Memlûk)'lerin yönetim başına geldikleri zamandan itibaren Mısır diyarında bu böyledir. Bunlar haksız yere insanları kamçılarla, sopalarla dövüp yakalamaktadır. Zaten Peygamber (sav) bunun olacağını da haber vermiştir. Nitekim Müslim'in *Sahih*'inde yer alan rivayete göre Ebu Hureyre şöyle demiştir: Rasûlullah (sav) buyurdu ki: "Cehennem ehli olan iki sınıf vardır ki henüz daha bunları görmüyorum. (Birisi) beraberlerinde inek kuyruklarını andıran kamçılar ile insanları vuran bir topluluk, diğeri ise giyinmiş fakat çıplak başkalarını kendilerine meylettiren, kendileri de başkalarına meyleden, başları yana yatmış deve hörgüçlerini andıran kadınlardır. Böylesi kadınlar ne cennete girerler, ne kokusunu alırlar ve hiç şüphesiz ki oranın kokusu şu kadar şu kadar mesafeden alınır."(1)

Ebû Dâvûd'un rivayetine göre de İbn Ömer şöyle demiştir: Rasûlullah (sav)'ı şöyle buyururken dinledim: "Sizler 'îne(2) satışını yapıp, ineklerin kuyruklarını yakalayıp, ziraate razı olur ve cihadı terkedecek olursanız, Allah üzerinize -tekrar dininize geri dönünceye kadar- hiçbir şekilde kaldırmayacağı bir zilleti musallat kılar."(3)

"Zorbaca" öldürücüler olarak... demektir. ***Zorba (cebbâr)*** haksız yere öldüren kişi demektir. Yüce Allah'ın: ***"Sen ancak yeryüzünde bir zorba (cebbâr) olmak istersin"*** (el-Kasas, 28/19) buyruğunda da bu anlamdadır. Bu açıklamayı el-Herevî yapmıştır.

Zorba (cebbar)'ın azgın ve başkalarına tasallut eden kimse anlamında olduğu da söylenmiştir. Yüce Allah'ın: ***"Sen üzerlerinde bir zorlayıcı (cebbar) değilsin."*** (Kâf, 50/45) buyruğunda da bu anlamdadır. Yani sen onlara musallat kılınmış bir kimse değilsin. Şair de şöyle demektedir:

سَلَبْنَا من الجَبَّار بالسَّيف مُلْكَهُ عَشِيًّا وأطرافُ الرِّمَاحِ شَوَارِعُ

"Biz o zorbadan hükümdarlığını kılıçla, zorla aldık
Akşam vakti idi ve meydandaydı mızraklarımızın uçları"

Yüce Allah'ın: **"Artık Allah'tan korkun ve bana itaat edin"** buyruğunun anlamı daha önce geçmiş bulunmaktadır.

"Size bildiğiniz nimetlerle" yani bir çok hayır ve bereketlerle **"destek ve-**

(1) *Müslim*, III, 1680, IV, 2192.
(2) *'îne satışı:* Bir kimseye belli bir malı belli bir fiata ve belli bir va'de ile (veresiye) sattıktan sonra, aynı malı peşin fakat daha düşük bir bedelle tekrar satın almaktır.
(3) *Ebû Dâvûd*, III, 274.

renden sakının" buyurduktan sonra bu nimetlerin neler olduğunu şu buyrukları ile açıklamaktadır:

"O size hem davarlar ve çocuklarla destek verdi, hem de bahçeler ve pınarlarla." O bunları size müsahhar kıldı, lutfuyla bunları size ihsan etti. O halde kendisine ibadet olunması, şükredilmesi ve küfredilip, kendisine karşı nankörlük edilmemesi gereken O'dur.

"Gerçekten ben sizin için" eğer onu inkâr ile kâfir olur ve bu haliniz üzere ısrar edecek olursanız **"büyük bir günün azabından korkarım."**

"Onlar dediler ki: Sen öğüt versen de öğüt verenlerden olmasan da bizim için birdir." Hiçbirisi farketmez, çünkü biz senin sözlerini dinlemeyecek, söylediklerine kulak asmayacağız.

el-Abbas, Ebu Amr ile Bişr'den, o el-Kisaî'den "(أَوَعَظْتَ): **Öğüt versen de"** buyruğunu "zı" ile "te" harflerini birbirine idgam edilmiş olarak; (أَوَعَظْتَ) şeklinde okuduğunu rivayet etmiştir. Ancak bu uzak bir ihtimaldir, çünkü "zı" ıtbak harfidir, ona ancak son derece yakın olan harfler ile onun gibi (misli) ve mahreci aynı olan harfler idgam edilir.

"Bu öncekilerin adetlerinden başka bir şey değildir." İbn Abbas ve başkalarından nakledildiğine göre, öncekilerin dininden başka bir şey değildir, demektir. el-Ferrâ da öncekilerin adetleri... diye açıklamıştır.

İbn Kesir, Ebu Amr ve el-Kisaî, (خُلُقُ الْأَوَّلِينَ) diye okumuş, diğerleri ise; (خُلُقُ) diye okumuşlardır.

el-Herevî dedi ki: Yüce Allah'ın bu buyruğu (İbn Kesir, Ebu Amr ve el-Kisaî'nin kıraatine göre) onların uydurmaları ve yalanları anlamındadır. Buna karşılık; (خُلُقُ) okuyuşu ise, onların adetleri... anlamındadır. Arapların; (حدّثنا فلان بأحاديث الخَلْق) sözleri "filan kişi bizlere öncekilerin uydurulmuş hurafe ve sözlerini anlattı" demektir.

İbnu'l-A'râbî dedi ki: (الخُلُق); din, karakter ve mürüvvet (insanlık) anlamındadır. en-Nehhâs dedi ki: Bu okuyuş el-Ferrâ'ya göre öncekilerin adeti anlamındadır. Bize Muhammed b. el-Velid, Muhammed b. Yezid'den dedi ki: "(خُلُقُ الْأَوَّلِينَ): Öncekilerin adetleri" demek onların izledikleri yol ve tutturdukları gidiş demektir. Ebu Ca'fer (en-Nehhâs) dedi ki: Her iki görüş de birbirine yakındır. Peygamber (sav)'ın şu hadisinde de bu anlamdadır:

"(أكمل المؤمنين إيماناً أحسنهم خلقاً): İman bakımından mü'minlerin en kamil olanı ahlakı itibariyle en güzel olanlarıdır."[1] Yani davranışları, alışkanlıkları, yüce Allah'a itaat hususunda izlediği yolu en güzel olan demektir. Ahlâkı güzel olmakla birlikte fâcir bir kimsenin faziletli olması imkânsız olduğu gibi; kö-

(1) Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Evsat*, IV, 356.

lü ahlâklı fakat facir olmayan bir kimsenin iman itibariyle daha mükemmel olması da söz konusu olamaz. Ebu Ca'fer (en-Nehhâs) dedi ki: Bize Muhammed b. Yezid'den nakledildiğine göre; "(خُلُقُ الأَوَّلِينَ): Öncekilerin yalanlamaları ve asılsız kanaat ve tahminleri" anlamındadır. Şu kadar var ki; o birinci kıraate meylederdi. Çünkü bu kıraatte kendi atalarını övmek muhtevası vardır. Kur'ân-ı Kerîm'de bu halleri ile ilgili varid olmuş buyrukların çoğunda atalarını methettikleri görülmektedir. Onların: ***"Biz atalarımızı bir din üzere bulduk"*** (ez-Zuhruf, 43/23) buyruğunda da (böyledir). Ebu Kılabe'den rivayete göre ise o "hı" harfini ötreli, "lam" harfini de sakin olarak ve: "(خُلْق): Adetler" kelimesinin hafifletilmiş şekli olarak okumuştur. Ayrıca bunu İbn Cübeyr, Nafi'in arkadaşlarından, onların Nafi'den naklettiği rivayet olarak da zikretmiştir.

(خُلُقُ الأَوَّلِينَ)'in "öncekilerin dini" demek olduğu da söylenmiştir. Yüce Allah'ın: "(فَلَيُغَيِّرُنَّ خَلْقَ اللهِ) ***Allah'ın yarattığını değiştireceklerdir."*** (en-Nisa, 4/119) Burada Allah'ın dinini değiştireceklerdir, anlamındadır. Buna karşılık; "(خُلُقُ الأَوَّلِينَ): Öncekilerin adetleri" demektir. Yani ortada önce hayat, sonra ölüm vardır. Öldükten sonra diriliş diye bir şey yoktur.

Şöyle de açıklanmıştır: Senin karşı çıktığın bizim yapılarımız ve zorbaca yakalayışımız ancak bizden öncekilerin bir adetidir, biz de onlara uyuyoruz, demektir.

"Biz" yaptıklarımızdan ötürü **"azab olunacaklardan da değiliz"** buyruğu şöyle açıklanmıştır: Yani öncekilerin cisimleri yaratılmıştır, biz de bizden önce yaratılıp da ölenler gibi yaratılıyoruz. Onların başlarına bizim kendisi ile sakındırdığın azab namına bir şey de inmedi.

"Böylece onu yalanladılar. Biz de" ileride el-Hakka Sûresi'nde (69/6. âyetin ve devamının tefsirinde) geleceği üzere ıslıklı ve azgın bir fırtına ile **"onları helâk ettik. Muhakkak bunda bir âyet vardır, onların çoğu da mü'min değildi."** Kimi ilim adamının dediğine göre peygamberleri ile birlikte üçyüz bin ve birkaç yüz kişi iman etti, geri kalanları ise helâk oldu.

"Muhakkak Rabbin Azîz olandır, Rahîm olandır."

كَذَّبَتْ ثَمُودُ الْمُرْسَلِينَ ﴿١٤١﴾ إِذْ قَالَ لَهُمْ أَخُوهُمْ صَالِحٌ أَلَا
تَتَّقُونَ ﴿١٤٢﴾ إِنِّي لَكُمْ رَسُولٌ أَمِينٌ ﴿١٤٣﴾ فَاتَّقُوا اللَّهَ وَأَطِيعُونِ ﴿١٤٤﴾
وَمَا أَسْأَلُكُمْ عَلَيْهِ مِنْ أَجْرٍ إِنْ أَجْرِيَ إِلَّا عَلَىٰ رَبِّ الْعَالَمِينَ

﴿١٤٠﴾ أَتُتْرَكُونَ فِي مَا هٰهُنَآ اٰمِنِينَ ﴿١٤٦﴾ فِي جَنَّاتٍ وَعُيُونٍ ﴿١٤٧﴾
وَزُرُوعٍ وَنَخْلٍ طَلْعُهَا هَضِيمٌ ﴿١٤٨﴾ وَتَنْحِتُونَ مِنَ الْجِبَالِ بُيُوتًا
فَارِهِينَ ﴿١٤٩﴾ فَاتَّقُوا اللّٰهَ وَاَطِيعُونِ ﴿١٥٠﴾ وَلَا تُطِيعُوا اَمْرَ الْمُسْرِفِينَ
﴿١٥١﴾ الَّذِينَ يُفْسِدُونَ فِي الْاَرْضِ وَلَا يُصْلِحُونَ ﴿١٥٢﴾ قَالُوا اِنَّمَآ
اَنْتَ مِنَ الْمُسَحَّرِينَ ﴿١٥٣﴾ مَآ اَنْتَ اِلَّا بَشَرٌ مِثْلُنَا فَاْتِ بِاٰيَةٍ
اِنْ كُنْتَ مِنَ الصَّادِقِينَ ﴿١٥٤﴾ قَالَ هٰذِهِ نَاقَةٌ لَهَا شِرْبٌ وَلَكُمْ
شِرْبُ يَوْمٍ مَعْلُومٍ ﴿١٥٥﴾ وَلَا تَمَسُّوهَا بِسُوٓءٍ فَيَاْخُذَكُمْ عَذَابُ
يَوْمٍ عَظِيمٍ ﴿١٥٦﴾ فَعَقَرُوهَا فَاَصْبَحُوا نَادِمِينَ ﴿١٥٧﴾ فَاَخَذَهُمُ
الْعَذَابُ اِنَّ فِي ذٰلِكَ لَاٰيَةً وَمَا كَانَ اَكْثَرُهُمْ مُؤْمِنِينَ ﴿١٥٨﴾
وَاِنَّ رَبَّكَ لَهُوَ الْعَزِيزُ الرَّحِيمُ ﴿١٥٩﴾

141. Semûd (kavmi) **de peygamberleri yalanladılar.**
142. Hani kardeşleri Salih onlara demişti ki: "Korkmaz mısınız?
143. "Ben sizin için güvenilir bir elçiyim.
144. "O halde Allah'tan korkun ve bana itaat edin.
145. "Buna karşılık sizden bir ücret istemem. Benim ücretim ancak âlemlerin Rabbine aittir.
146. "Siz burada güven içinde bırakılacağınızı mı sanıyorsunuz?
147. "Bahçelerde ve akarsular arasında;
148. "Ekinler ve meyveleri olgunlaşmış güzel hurma ağaçları arasında,
149. "Dağlardan azgınlığınızdan ve şımarıklık olsun diye evler yontuyorsunuz.
150. "Artık Allah'tan korkun ve bana itaat edin.
151, 152. "Şu günahkârların yeryüzünde fesad yapıp, ıslah etmeyenlerin emrine de itaat etmeyin."

153. Dediler ki: "Sen muhakkak aşırı bir şekilde büyülenmişlerdensin.
154. "Sen de ancak bizim gibi bir insansın. Eğer doğru söyleyenlerden isen haydi bir âyet getir."
155. Dedi ki: "İşte bu dişi devedir. Onun da belli bir su içme nöbeti vardır, sizin de belirli bir günde su içme nöbetiniz vardır.
156. "Ona kötülükle el sürmeyin. O zaman sizi büyük bir günün azabı yakalar."
157. Derken onu boğazladılar da pişman oluverdiler.
158. Bunun üzerine azab onları yakaladı. Muhakkak bunda bir âyet vardır; ama onların çoğu iman etmediler.
159. Muhakkak senin Rabbin Azîz olandır, Rahîm olandır.

"Semûd (kavmi) **de peygamberleri yalanladılar."** Burada Salih (a.s) ile onun kavmi Semûd'un kıssası zikredilmektedir. Daha önce el-Hicr Sûresi'nde (15/80. âyetin ve devamının tefsirinde) belirtildiği gibi bunlar el-Hicr denilen yerde yaşıyorlardı. Orası pek çok hurma ağaçları, ekinleri ve suları bulunan bir yerdi.

"Siz burada güven içinde bırakılacağınızı mı sanıyorsunuz?" Yani dünyada ölüm ve azaptan yana emniyet içerisinde bırakılacağınızı mı sanıyorsunuz? İbn Abbas dedi ki: Onlara çok uzun ömür verilmişti. O bakımdan yaptıkları binalar onlar kadar varlığını sürdüremiyordu. Buna da yüce Allah'ın: *"O sizi... uzun bir ömür boyu yaşattı"* (Hud, 11/61) buyruğu delil teşkil etmektedir. Salih (a.s) bu tutumları dolayısıyla onları azarlayarak dedi ki: Siz dünyada ölümsüz olarak kalacağınızı mı zannediyorsunuz? **"Bahçelerde ve akarsular arasında, ekinler ve meyveleri olgunlaşmış güzel hurma ağaçları arasında."**

ez-Zemahşerî dedi ki, "bahçeler" buyruğundan sonra "hurma ağaçları arasında" diye buyurmuştur. Nasıl ki "ne'am" denildiğinde çift yaratılmış hayvanlar arasından öncelikle deveyi kapsadığı gibi "bahçeler" denildiğinde de öncelikle hurma ağaçlarını kapsar. Hatta öyleki Araplar bahçe (cennet)i zikrederken, sadece hurma ağacını kastederler. Nitekim "ne'am" deyip de sadece deveyi kastettikleri gibi. Şair Züheyr de şöyle demiştir:

كَأَنَّ عُيُونِي فِي غُرُبَيِ مُقَتَّلَةٍ مِنَ النَّوَاضِحِ تَسْقِي جَنَّةً سُحُقَا

"Gözlerim kovalarındadır sanki su taşıyan bir devenin,
Uzun boylu hurma ağaçları bulunan bir bahçeyi sulayan ve
bundan yorgun düşmüş bir devenin."

Görüldüğü gibi burada hurma ağaçlarını kastetmektedir diye sorulursa; deriz ki: Bunu iki şekilde açıklayabiliriz: 1- Genel olarak ağaçların kapsamına girmekle birlikte özellikle hurma ağacının söz konusu edilmesi diğer ağaçlardan olan üstünlüğüne dikkat çekmek içindir. 2- Bahçelerle hurma ağaçları dışında ağaçları bulunan diğer bahçeleri kastetmiş olma ihtimalidir. Çünkü lafız buna elverişlidir. Bundan sonra da ona hurma ağaçları atfedilmiştir.

"(الطلعة): Meyve" lafzı aslında kılıcın sivri ucu gibi hurma ağacından çıkan ve içinde salkımın çöpleri bulunan demektir. (القِنو) ise salkımı ile birlikte gövdeden çıkan büyükçe salkıma denilir.

"(هَضِيم): *Olgunlaşmış*" ile ilgili olarak İbn Abbas şu açıklamayı yapmıştır: Bu, kabında kaldığı sürece hurma meyvesinin güzel halini ifade eder. Bu kelime aynı zamanda latif ve ince manasına gelir. Şair İmruu'l-Kays'ın şu mısraında da bu anlamda kullanılmıştır:

عَلَيَّ هَضِيمَ الكَشْحِ رَيَّا المُخَلْخَلِ

"Eğildi üzerime yumuşak, ince beliyle ve dolgun bacaklarıyla"

el-Cevherî dedi ki: Yeni çıkan hurma meyvesine kapçığından çıkmadığı sürece (هَضِيم) denilir. Buna sebeb ise içiçe olmasıdır. Kadınlar hakkında ise ince belli olduğunu anlatmak için kullanılır. Buna yakın açıklamayı el-Herevî de zikretmiş olup şöyle demiştir: Bu henüz kabında birbiri üstünde bulunan ortaya çıkmadan önceki hurma meyvesidir. "(رجل هضيم الجنبين): Yanları, böğürleri birbirine yakın (ince belli adam)" tabiri de buradan gelmektedir, dilcilerin açıklaması budur.

el-Maverdî ve başkaları ise bu hususta oniki görüş nakletmektedirler:

1- Henüz taze ve yumuşak olana denir. Bu açıklamayı İkrime yapmıştır.

2- Taze hurmanın sapı ve çöpü ayrılmamış olandır. Bu açıklamayı da Said b. Cübeyr yapmıştır. en-Nehhâs dedi ki: Ebu İshak, Yezid'den -ki bu İbn Ebi Ziyad'dır, Kûfelidir. Yezid b. Ebi Meryem ise Şamlıdır- Yüce Allah'ın: **"Ve meyveleri olgunlaşmış güzel hurma ağaçları"** buyruğu hakkında şöyle dediğini rivayet etmektedir: Yani bunların kimisi yenebilecek hale gelmiş tazedir, kimisi henüz sapından koparılmamış demektir.

3- Bu içinde çekirdeği bulunmayan hurma demektir. Bu açıklamayı da el-Hasen yapmıştır.

4- Oldukça yumuşak, dağılabilen, el değer değmez dağılan demektir. Bu

açıklamayı da Mücahid yapmıştır. Ebu'l-Âliye ise ağızda eriyip dağılan diye açıklamıştır.

5- Birbiri üstüne bindiğinden dolayı birbirine geçmiş ve küçülmüş demektir. Bu açıklamayı ed-Dahhâk ve Mukatil yapmıştır.

6- Biri diğerine yapışmış, geçmiş anlamındadır. Bu açıklamayı da Ebu Sahr yapmıştır.

7- Birbirinden ayrılıp yeşillenmeye başladığı zamadaki meyvedir. Bunu da ed-Dahhâk söylemiştir.

8- Taze, olgunlaşmış anlamındadır. Bu açıklamayı İbn Abbas yapmıştır.

9- Üzerinde kabuğu çatlamadan önce saklı bulunan demektir. Bunu da İbn Şecere nakletmiştir. Şair dedi ki:

كـأنّ حَمـولـةً تُجْلَى عليـهِ هَضِيمٌ مـا يُحسُّ لـه شُقُـوقُ

"Sanki o üzerinde çatlakları fark edilemeyen,
Kabukları üzerinden çatlamamış (hurmaların), üzerinde taşındığı
bir yük hayvanıdır."

10- Gevşek demektir. Bu açıklamayı el-Hasen yapmıştır.

11- İlk baş gösterdiği sıradaki yumuşak halinin adıdır. Bu açıklamayı el-Herevî yapmıştır.

12- Bundan kasıt el-Bernî denilen hurma türüdür. Bu açıklamayı da İbnu'l-A'râbî yapmıştır. Bu fâil anlamında feil vezninde bir kelimedir. Yani yenilen şeyin güzel bir şekilde hazmedilmesi manasınadır."(انهضام الطعام): Yemeğin hazmedilmesi" tabirinden gelmektedir.

"(الطلع): Meyve" kelimesi (الطلوع)'den türemiş bir isimdir. Bu da ortaya çıkmak anlamındadır. Güneşin, ayın ve bitkilerin ortaya çıkışını anlatmak için; (طلوع)'ın kullanılması da buradan gelmektedir.

"Dağlardan, azgınlığınızdan ve şımarıklık olsun diye evler yontuyorsunuz" buyruğunda geçen **"yontuyorsunuz"** fiilinin mastarı olan; "(النّحت): Yontmak, traşlamak" demektir. "(نحته ينحته نحتاً): Onu yonttu, traş etti" anlamındadır. "(النّحاتة): Yontma sonrası meydana gelen artıklar" demektir. "(المِنْحَت): Yontma aleti" demektir. es-Saffat'ta da: ***"Siz elinizle yonttuğunuz şeylere mi tapıyorsunuz?"*** (es-Saffat, 37/95) diye buyurulmaktadır.

Ömürleri uzayıp da yaptıkları binaların yıkılması üzerine evlerini dağlarda yontmaya başladılar.

"(فَارِهِينَ): Şımaraklık olsun diye..." buyruğunu İbn Kesir, Ebu Amr ve Nafi' "elif"siz okumuşlardır. Diğerleri ise "elif"li okumuşlardır. Ebu Ubeyde ve başkalarının görüşüne göre her ikisinin de anlamı birdir. Yüce Allah'ın: *"(عِظَاماً نَخِرَةً): Çürümüş, dağılmış kemikler..."* (en-Nâziât, 79/11) buyruğundaki *"çürümüş, dağılmış"* anlamındaki lafzın hem "elif"siz olarak, hem de; (نَخِرَةً) şeklinde "elif" ile okunabileceği gibi. Bunu da Kutrub nakletmiştir.

"(فَرُهَ يفرُه) Gayretli, çalışkan oldu, olur" demektir. Bunun ism-i faili (فاره) şeklinde gelir. (فَرِهَ يفرَه) şeklinin ism-i fâili de (فرِهٌ وفاره) şekillerinde gelir. (Anlam aynıdır.) Hal olarak mansub gelmiştir. Bazıları ise iki okuyuş arasında fark gözeterek (فَارِهِينَ)'ın "maharetle yontanlar" anlamında olduğunu söylemişlerdir. Bu açıklamayı Ebu Ubeyde yapmıştır. İbn Abbas, Ebu Salih ve başkalarından da bu nakledilmiştir. Abdullah b. Şeddâd ise bunun "zorbalık edenler" olarak anlamına geldiğini söylemiştir. Yine İbn Abbas'tan gelen rivayete göre; (فَرِهِينَ) "elif"siz şekli, azgın ve şımarıklar olarak anlamındadır. Mücahid de böyle demiştir. Yine ondan, bunun "açgözlülükle" anlamında olduğunu söylediği rivayet edilmiştir. ed-Dahhâk ise: Akıllıca davrananlar olarak diye açıklamış, Katâde ise böbürlenenler olarak diye açıklamıştır. Bunu el-Kelbî nakletmiştir. Ondan nimet içerisinde nimetten istifade edenler olarak dediği de nakledilmiştir. Yine ondan; kendilerini emniyet içerisinde görenler olarak diye açıkladığı da rivayet edilmiştir. el-Hasen'in görüşü de budur. Bunun seçenler ve tercih edenler olarak anlamına geldiği de söylenmiştir ki; bu açıklamayı da el-Kelbî ve es-Süddî yapmıştır. Şairin şu beyitinde de bu anlamdadır:

إلى فَـرِهٍ يمـاجـد كـلّ أمـرٍ قصـدتُ له لأختبـر الطِّبَـاعَـا

"Bir zorba ki herbir iş ile şeref yarışına girişir,
Tabiatları denemek için ben de ona gittim."

Bunun, taaccübe kapılan kimseler anlamında olduğu da söylenmiştir. Bu açıklamayı Husayf yapmıştır. İbn Zeyd ise güçlü, kuvvetliler olarak diye açıklamıştır. Bunun şımarıkça sevinenler anlamında olduğu da söylenmiştir. Bu açıklamayı da el-Ahfeş yapmıştır. Bu anlamda gelmesi "he" harfinin, "ha" olarak kullanılmasından ibarettir. Araplar bu harfleri birbirlerinin yerine kullanırlar. Mesela; "(مدحته): Onu övdüm" derken "ha" yerine "he"yi de kullanırlar. O halde; "(الفره): Sevinmesi azgınlık sınırına ulaşmış olan" demektir. Şımarmak anlamı ile sevinmek (ferah) ise yerilmiş bir şeydir. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmaktadır: *"Yeryüzünde de kibir ve azametle yürüme"* (el-İs-

ra, 17/37); *"Şımarma! Çünkü Allah şımaranları sevmez."* (el-Kasas, 28/76)

"Artık Allah'tan korkun ve bana itaat edin. Şu günahkârların... emrine de itaat etmeyin." Bununla dişi deveyi kesen kimselerin kastedildiği söylendiği gibi, yeryüzünde fesad çıkartıp bir türlü ıslah olmayan dokuz kişi olduğu da söylenmiştir.

es-Süddî ve başkaları da dediler ki: Yüce Allah Salih'e: Senin kavmin sana mucize olarak verdiğimiz dişi deveyi keseceklerdir diye vahyetmişti. O da onlara bunu söylemişti. Onlar ise: Hayır böyle bir şey yapmayız diye cevap vermişlerdi. Bunun üzerine Salih onlara şöyle dedi: Bu ay sizin birinizin bir çocuğu olacak ve o bu dişi deveyi kesecek ve sizin helâkiniz de bundan ötürü olacak. Bu sefer: Bu ay ne kadar erkek çocuk doğarsa onu öldüreceğiz dediler. Aynı ayda dokuz kişinin oğulları oldu, hepsi de oğullarını kestiler. Onuncu bir kimsenin oğlu oldu o oğlunu kesmeyi kabul etmedi. Bundan önce hiçbir oğlu olmamıştı. Bu onuncularının oğlu mavi ve kırmızı rengi arasında birisi idi, çok çabuk gelişti. Çocuklarını öldüren o dokuz kişinin yanından geçip onlar onu gördüklerinde: Oğullarımız hayatta kalsaydı, bunun gibi olacaktı diyorlardı. Bu dokuz kişi Salih (a.s)'a kızdılar, çünkü çocuklarının öldürülmesine o sebeb olmuştu. Bundan dolayı galeyana gelip geceleyin çocuklarıyla birlikte onu mutlaka öldüreceklerine dair birbirleriyle ahitleştiler ve şöyle dediler: Biz yolculuk yapmak üzere evimizden çıkıp gideceğiz. Herkes bizim yola çıktığımızı görecek. Bir mağarada bulunacağız. Nihayet gece bastırıp Salih de mescidine gitmek üzere çıkacak olursa, gider onu öldürürüz. Sonra da onun öldürülüşüne tanık olmadık, şüphesiz ki biz doğru söyleyenleriz diyeceğiz. Onlar bizim yolculuğa çıktığımızı biliyorlardı. Dolayısıyla da bizi tasdik edecekler. Salih kasabalarında onlarla birlikte uyumaz. Mescidine gider, orada geceyi geçirirdi. Sabahleyin oldu mu onlara gelir, onlara öğüt verirdi.

Bu kişiler mağaraya gelip de oradan çıkmak istediklerinde mağara üzerlerine yıkıldı ve öldüler. Bu olaya muttali olmuş bir takım kimseler bunu görünce, kasabalılar arasında: Ey Allah'ın kulları Salih bunların çocuklarını öldürmekle yetinmedi. Bunları da öldürdü, dedi. Bunun üzerine kasaba ahalisi dişi deveyi öldürmek üzerine ittifak ettiler.

İbn İshak dedi ki: Bu dokuz kişi dişi deveyi kestikten ve Salih (a.s)'ın da onları azab ile korkutup uyarmasından sonra -ileride yüce Allah'ın izniyle en-Neml Sûresi'nde (27/48-49. âyetlerin tefsirinde) açıklaması geleceği üzere ona -söz birliği halinde hakaret etmeye başladılar.

"Dediler ki: Sen muhakkak aşırı bir şekilde büyülenmişlerdensin" buyruğundaki **"(الْمُسَحَّرِينَ): Büyülenmişler"** sözü el-Mehdevî'nin belirttiğine göre Mücahid ile Katâde'nin görüşüne göre; bu kelime "sihir"den gelmekte-

dir. Yani sana sihir isabet etti, bundan dolayı da aklın çalışmaz oldu. Çünkü sen de bizim gibi bir insansın. Biz dururken ne diye sen risalet iddiasında bulunuyorsun.

Bir diğer görüşe göre bu kelime, sen de bizim gibi yemek ve içmek illeti ile malulsün. Bu açıklamayı da es-Sa'lebî'nin belirttiğine göre İbn Abbas, el-Kelbî, yine Mücahid ve Katâde ifade etmişlerdir. Bu görüşe göre ise bu kelime; (السَّحر)'den gelmektedir ki, bu da ciğer demektir. Yani sen de bizim gibi yiyen ve içen, ciğeri bulunan bir insansın. Şair Lebid'in dediği gibi:

فإن تسألينا فيمَ نحن فإنّنا عصافيرُ من هذا الأنام المُسَحَّرِ

"Eğer bize sorarsan neyle meşgulüz diye,
Şüphesiz ki bizler de bu ciğerleri bulunan (yemek ve içmekle oyalanan) mahlukattan kuşlarız"

İmruu'l-Kays'da şöyle demektedir:

ونُسَحَرُ بالطَّعام وبالشَّرابِ

"Ve yemekle, içmekle oyalanıyoruz."

"Eğer" bu sözlerinde **"doğru söyleyenlerden isen haydi bir âyet** (mucize) **getir."**

"Dedi ki: İşte bu dişi devedir. Onun da belli bir su içme nöbeti vardır, sizin de belirli bir günde su içme nöbetiniz vardır." İbn Abbas dedi ki: Onlar: Eğer sen doğru söyleyen birisi isen Allah'a dua et de şu dağdan on aylık hamile kırmızı bir deve çıkarsın. Çıkar çıkmaz da hemen gözümüzün önünde yavrulayıversin. Şu suya da gitsin ve oranın suyunu içsin, içtiği su miktarında da bize süt versin.

Bunun üzerine yüce Allah'a dua etti. Allah da istenileni yaptı. O da **"dedi ki: İşte bu dişi devedir. Onun da belli bir su içme nöbeti vardır."** Yani su payı vardır. Bu da şu demektir: Siz bir gün suyu içeceksiniz, o da bir gün suyu içecek. Dişi deve su içme günü geldi mi günün başında sularının tamamını içer, günün sonunda da onlara süt verirdi. Onların suyu kullanma nöbetinde suyu kendileri, davarları ve arazileri için kullanırlardı. Dişi devenin su içme gününde onlar hiçbir şekilde suyu kullanamazlardı. O da onların suyu kullanma nöbetlerinde onların sularından hiçbir şey almazdı.

el-Ferrâ dedi ki: "(الشُّرب): Su içme nöbeti, sudan hakedilen pay" demektir. en-Nehhâs dedi ki: Bunun mastarına gelince; "(شرب شَرْباًوشُرباً وشِرباً): İçti, içmek" denilir. Ancak çoğunlukla ötreli kullanılır, çünkü esreli ve üstün kullanımın başka anlamlarla ortaklığı vardır. Bu durumda esreli kullanım sudan hakedilen pay, üstün ise "(شارب): İçenin" çoğuludur. Nitekim şair şöyle demiştir:

فقلتُ للشَّرْبِ في دُرْنَا وقد ثَمِلُوا

"(Benimle) Durne (Yemame)'de içki içip sarhoş olanlara dedim ki..."

Ancak Ebu Amr b. el-Alâ ve el-Kisaî "şın"ın üstün ile okunmasının mastar hali olduğunu tercih ederler. Bu hususta da kimi ilim adamları Peygamber (sav)'ın: "(إنها أيام أكل وشُرْب): O günler yeme ve içme günleridir."[1] şeklindeki rivayeti delil gösterirler.

"Ona kötülükle el sürmeyin" buyruğunda: **"(تَمَسُّوهَا): Ona el sürmeyin"** lafzındaki şeddeli "sin" harflerinin çözülmesi caiz değildir. Çünkü ikisi de aynı cinsten harekeli harflerdir.

"O zaman sizi büyük bir günün azabı yakalar" buyruğu da nehyin cevabıdır. **"(فَيَأْخُذَكُمْ): Sizi... yakalar"**den "fe"nin hazfi caiz değildir. Emirde olduğu gibi cezmedilmesi de caiz değildir, ancak el-Kisaî'den bunu caiz gördüğüne dair bir rivayet gelmiştir.

"Derken onu boğazladılar da" azabın kesinlikle başlarına geleceğini anlayınca, onu kestikleri için **"pişman oluverdiler."** Şöyle ki; Salih (a.s) onlara üç gün süre vermişti. Hergün azabın alametleri görüldü. Pişman oldular, ancak azabı gözleriyle gördükten sonra pişmanlığın onlara bir faydası olmadı. Denildiğine göre pişmanlığın onlara fayda vermeyiş sebebi tevbe etmeyişleri idi. Tevbe edecek yerde kesinlikle azab edileceklerini anlayınca, Salih (a.s)'ı öldürmek üzere arkasından gittiler.

Bir diğer görüşe göre; onların pişmanlıkları dişi deve yavrusunu annesiyle beraber öldürmedikleri için olmuştu. Ancak bu uzak bir ihtimaldir.

"Muhakkak bunda bir âyet vardır..." diye başlayan buyruklar da daha önceden geçmiş bulunmaktadır.

Denildiğine göre o ümmetler arasından Salih (a.s)'a erkek ve kadın sadece 2800 kişi iman etmiştir. Bir diğer görüşe göre 4000 kişi idiler. Ka'b dedi ki: Salih'in kavmi 12.000 kabile idi, herbir kabile de kadın ve çocuklar dışında 12.000 kişi idiler. Âd kavmi ise onların altı katı idiler.

(1) *Müslim*, II, 800; *Müsned*, IV, 152.

كَذَّبَتْ قَوْمُ لُوطٍ الْمُرْسَلِينَ ﴿١٦٠﴾ إِذْ قَالَ لَهُمْ أَخُوهُمْ لُوطٌ أَلَا
تَتَّقُونَ ﴿١٦١﴾ إِنِّي لَكُمْ رَسُولٌ أَمِينٌ ﴿١٦٢﴾ فَاتَّقُوا اللَّهَ وَأَطِيعُونِ ﴿١٦٣﴾
وَمَا أَسْأَلُكُمْ عَلَيْهِ مِنْ أَجْرٍ إِنْ أَجْرِيَ إِلَّا عَلَىٰ رَبِّ الْعَالَمِينَ
﴿١٦٤﴾ أَتَأْتُونَ الذُّكْرَانَ مِنَ الْعَالَمِينَ ﴿١٦٥﴾ وَتَذَرُونَ مَا خَلَقَ لَكُمْ رَبُّكُمْ
مِنْ أَزْوَاجِكُمْ بَلْ أَنْتُمْ قَوْمٌ عَادُونَ ﴿١٦٦﴾ قَالُوا لَئِنْ لَمْ تَنْتَهِ يَا لُوطُ
لَتَكُونَنَّ مِنَ الْمُخْرَجِينَ ﴿١٦٧﴾ قَالَ إِنِّي لِعَمَلِكُمْ مِنَ الْقَالِينَ ﴿١٦٨﴾
رَبِّ نَجِّنِي وَأَهْلِي مِمَّا يَعْمَلُونَ ﴿١٦٩﴾ فَنَجَّيْنَاهُ وَأَهْلَهُ أَجْمَعِينَ ﴿١٧٠﴾
إِلَّا عَجُوزًا فِي الْغَابِرِينَ ﴿١٧١﴾ ثُمَّ دَمَّرْنَا الْآخَرِينَ ﴿١٧٢﴾ وَأَمْطَرْنَا عَلَيْهِمْ
مَطَرًا فَسَاءَ مَطَرُ الْمُنْذَرِينَ ﴿١٧٣﴾ إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَآيَةً وَمَا كَانَ أَكْثَرُهُمْ
مُؤْمِنِينَ ﴿١٧٤﴾ وَإِنَّ رَبَّكَ لَهُوَ الْعَزِيزُ الرَّحِيمُ ﴿١٧٥﴾

160. Lût kavmi peygamberleri yalanladılar.
161. Hani kardeşleri Lût onlara: "Kormaz mısınız?" demişti.
162. "Gerçekten ben size gönderilmiş emin bir peygamberim.
163. "Artık Allah'tan korkun ve bana itaat edin.
164. "Bunun için sizden herhangi bir ücret istemem. Benim mükâfatım ancak âlemlerin Rabbine aittir.
165. "Âlemler arasından erkeklere yaklaşırsınız ha!
166. "Rabbinizin sizin için yarattığı eşlerinizi terkedersiniz demek? Hayır, siz haddi aşan bir kavimsiniz."
167. Dediler ki: "Ey Lût! Eğer sen vazgeçmez isen elbette sürülenlerden olursun."
168. "Ben sizin yaptıklarınıza oldukça buğzedenlerdenim" dedi.
169. "Rabbim, beni ve ailemi yaptıklarından kurtar."
170. Biz de onu ve ailesini topluca kurtardık.
171. Ancak bir koca karı geride kalanlar arasında oldu.
172. Sonra da diğerlerini yıkıp yok ettik.

173. Ve onların üzerine bir yağmur yağdırdık. O korkutulanların yağmuru ne kötü idi!
174. Muhakkak bunda bir âyet (ibret) **vardır. Onların çoğu iman edenler olmadı.**
175. Ve muhakkak Rabbin Azîz olandır, Rahîm olandır.

"Lût kavmi peygamberleri yalanladılar" buyruğunun anlamı ve buna dair kıssa, el-A'raf (7/80. âyet ve devamında) ile Hud (11/77. âyet ve devamında) sûrelerinde gerekli açıklamalarıyla birlikte geçmiş bulunmaktadır. Yüce Allah'a hamd olsun.

"Âlemler arasından erkeklere yaklaşırsınız ha!" Onlar erkeklere arkalarından yaklaşıyorlar ve bunu daha önce el-A'raf Sûresi'nde geçtiği üzere yabancılara yapıyorlardı.

"Rabbinizin sizin için yarattığı eşlerinizi terkedersiniz demek?" Yani yüce Allah hanımları erkekler tarafından nikâhlansın diye yaratmıştır. İbrahim b. Muhacir dedi ki: Mücahid bana Abdullah'ın: **"Rabbinizin sizin için yarattığı eşlerinizi terkedersiniz demek?"** (anlamındaki) buyruğunu nasıl okuduğunu sordu. Ben ona şöyle dedim: "(وتذرون ما أصلح لكم ربكم من أزواجكم): Rabbinizin eşlerinizden sizin için ıslah ettiğini (elverişli kıldığını) bırakırsınız ha?" diye okuyor dedim. O: Bundan kasıt, fercdir, dedi. (Devamla) dedi ki: Nitekim yüce Allah: *"... o zaman Allah'ın size emrettiği yerden onlara varın."* (el-Bakara, 2/222) diye buyurmaktadır.

"Hayır, siz haddi aşan bir kavimsiniz." Allah'ın sınırlarını aşan kimselersiniz.

"Dediler ki: Ey Lût! Eğer sen" bu söylediklerinden **"vazgeçmez isen elbette"** beldemizden ve kasabamızdan **"sürülenlerden olursun. Ben sizin yaptıklarınıza"** yani bu livata işinize **"oldukça buğzedenlerdenim dedi."**

"(الْقَالِينَ): Buğzedenlerden" ism-i failinin mastarını teşkil eden; (القلى) lafzı, buğzetmek demektir. "(قليته أقليه قِلىً وقَلاء): Ona buğzettim, ederim, buğzetmek" denilir. Şair der ki:

فلستُ بمقليِّ الخِـلّال ولا قَـالِي

"Ben huylarına buğzedilen kimse de değilim, buğzeden bir kişi de değilim."

Bir başka şair de şöyle demektedir:

عليـك الســلامُ لا مُـلِلتِ قَـرِيبَـةً وَمَـالَـكِ عنـدي إن نـأيتِ قَـلاءُ

"Selam olsun sana, yakın kaldığın sürece usanılmayasıca senden,
Şâyet uzaklaşacak olursan da ben sana buğzedecek değilim."

"Rabbim, beni ve ailemi yaptıklarından" yani amellerinin azabından **"kurtar!"** Lût (a.s), kavminin iman edeceklerinden yana ümidini kesince, onlara isabet edecek azaptan kendisine isabet etmemesi için Allah'a dua etti.

"Biz de onu ve ailesini topluca kurtardık." Daha önceden Hud Sûresi'nde (11/77. âyet ve devamında), geçtiği üzere ailesi efradından ona sadece iki kızı iman etmişti.

"Ancak bir kocakarı geride kalanlar arasında oldu." Said'in rivayetine göre Katâde şöyle demiştir: Bu kadın yüce Allah'ın azabında kaldı. Ebu Ubeyde'nin kanaatine göre ise mana: O iyice yaşlanıp kocayıncaya kadar kaldı demektir.

en-Nehhâs dedi ki: Giden kimseye; "(غابر): Kalan" denildiği gibi, kalan kimseye de aynı şekilde; (غابر) denilir. Şairin şu beyitinde olduğu gibi:

لا تَكْسَـعِ الشَّـول بـأَغْبَـارِهَـا إنَّـكَ لا تَـدْرِي مَـنِ النَّـاتِـجُ

"Memelerinde geriye kalan süt ile birlikte hamileliği ya da
doğumları üzerinden yedi ay geçmiş olan develerin
Seneye daha güçlü olsunlar diye sütlerinin çekilmesi için memelerine
soğuk su vurma! Çünkü sen hangisinin yavrulayacağını bilemezsin."

Bir başka şair de şöyle demiştir:

فمـا وَنَى محمـدٌ مـذ انْ غَفَـرْ لـه الإلـهُ مـا مَضَى ومـا غَبَـرْ

"Yüce Allah geçmiş ve kalan günahlarını bağışladığından beri,
Muhammed asla gevşek davranmadı."

Görüldüğü gibi burada da; (غَبَـرْ): Kalan demektir. (Birinci beyitte geçen): (الأغبار) ise, memede kalan sütler demektir.

"Sonra da diğerlerini yıkıp, yoketti." Yerin dibine geçmek ve üzerlerine taş yağdırmak suretiyle onları helâk etti. Mukatil dedi ki: Yüce Allah, Lût

kavmini yerin dibine geçirdiği gibi kasabalarının dışında olanlar üzerine de taş yağdırdı.

"Ve onların üzerlerine bir yağmur yağdırdık." Maksat yağdırılan taşlardır.

"O korkutulanların yağmuru ne kötü idi!" Denildiğine göre Cebrail onların kasabalarını yerin dibine geçirdi ve onların altını üstüne getirdi. Daha sonra da yüce Allah arkasından onlara taş yağdırdı.

"Muhakkak bunda bir âyet vardır. Onların çoğu iman edenler olmadı." Aralarında Lût'un aile efradı ve iki kızından başka iman eden olmadı.

كَذَّبَ أَصْحَابُ لْـَٔيْكَةِ الْمُرْسَلِينَ ﴿١٧٦﴾ إِذْ قَالَ لَهُمْ شُعَيْبٌ أَلَا تَتَّقُونَ
﴿١٧٧﴾ إِنِّي لَكُمْ رَسُولٌ أَمِينٌ ﴿١٧٨﴾ فَاتَّقُوا اللَّهَ وَأَطِيعُونِ ﴿١٧٩﴾ وَمَا
أَسْأَلُكُمْ عَلَيْهِ مِنْ أَجْرٍ إِنْ أَجْرِيَ إِلَّا عَلَىٰ رَبِّ الْعَالَمِينَ ﴿١٨٠﴾
أَوْفُوا الْكَيْلَ وَلَا تَكُونُوا مِنَ الْمُخْسِرِينَ ﴿١٨١﴾ وَزِنُوا بِالْقِسْطَاسِ
الْمُسْتَقِيمِ ﴿١٨٢﴾ وَلَا تَبْخَسُوا النَّاسَ أَشْيَاءَهُمْ وَلَا تَعْثَوْا فِي الْأَرْضِ
مُفْسِدِينَ ﴿١٨٣﴾ وَاتَّقُوا الَّذِي خَلَقَكُمْ وَالْجِبِلَّةَ الْأَوَّلِينَ ﴿١٨٤﴾
قَالُوا إِنَّمَا أَنْتَ مِنَ الْمُسَحَّرِينَ ﴿١٨٥﴾ وَمَا أَنْتَ إِلَّا بَشَرٌ مِثْلُنَا
وَإِنْ نَظُنُّكَ لَمِنَ الْكَاذِبِينَ ﴿١٨٦﴾ فَأَسْقِطْ عَلَيْنَا كِسَفًا مِنَ السَّمَاءِ
إِنْ كُنْتَ مِنَ الصَّادِقِينَ ﴿١٨٧﴾ قَالَ رَبِّي أَعْلَمُ بِمَا تَعْمَلُونَ ﴿١٨٨﴾
فَكَذَّبُوهُ فَأَخَذَهُمْ عَذَابُ يَوْمِ الظُّلَّةِ إِنَّهُ كَانَ عَذَابَ يَوْمٍ عَظِيمٍ
﴿١٨٩﴾ إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَآيَةً وَمَا كَانَ أَكْثَرُهُمْ مُؤْمِنِينَ ﴿١٩٠﴾ وَإِنَّ رَبَّكَ
لَهُوَ الْعَزِيزُ الرَّحِيمُ ﴿١٩١﴾

176. Ashabu'l-Eyke peygamberleri yalanladılar.
177. Hani Şuayb onlara: "Korkmaz mısınız?" demişti.
178. "Gerçekten ben size gönderilmiş güvenilir bir peygamberim.
179. "Artık Allah'tan korkun ve bana itaat edin.
180. "Ben sizden bunun için herhangi bir ücret de istemiyorum. Benim mükâfatım ancak âlemlerin Rabbine aittir.
181. "Ölçüyü tam yapın ve zarar verenlerden olmayın.
182. "Dosdoğru terazi ile tartın.
183. "Ve insanların eşyasından bir şey eksiltmeyin ve yeryüzünde bozgunculuk yapmaya çalışmayın.
184. "Sizi ve önceki nesilleri yaratandan korkun."
185. Dediler ki: "Sen ancak büyülenmişlerdensin;
186. "Sen ancak bizim gibi bir beşersin ve muhakkak biz seni yalancılardan sanıyoruz.
187. "Eğer doğru söyleyenlerden isen haydi üzerimize gökten parçalar indir."
188. "Rabbim sizin yaptıklarınızı dahi iyi bilir" dedi. Derken onu yalanladılar, bunun üzerine onları Yevmu'z-zulle azabı gelip yakaladı. Gerçekten o büyük bir günün azabı idi.
190. Muhakkak bunda bir âyet (alâmet) **vardır. Onların çoğu zaten mü'min değildi.**
191. Muhakkak Rabbin Azîz olandır, Rahîm olandır.

"**Ashabu'l-Eyke peygamberleri yalanladılar.**" "**el-Eyk**" birbirine sarmaş dolaş olmuş pek çok ağaç demektir. Bunun tekili "eyke" gelir. "(أَصْحَابُ الْأَيْكَةِ) **Ashabu'l-Eyke**" diye okuyanların kıraatine göre maksat, sık ağaçlık (orman)dır. Buna karşılık; (لَيْكَةَ) diye okuyanlara göre de eyke kasabanın adıdır. Bununla birlikte bunlar Bekke ve Mekke gibi (aynı yerin iki), adı olduğu da söylenir. Bu açıklamayı da el-Cevherî yapmıştır.

en-Nehhâs dedi ki: Ebu Ca'fer ve Nafî' "(كَذَّبَ أَصْحَابُ لَيْكَةَ الْمُرْسَلِينَ): Ashabu'l-eyke (yani Eyke denilen kasabalılar) peygamberleri yalanladılar." diye okumuşlardır. Sad Sûresi'nde (38/13. âyette) de böyle okumuşlardır. Ancak kıraat alimleri el-Hicr Sûresi'nde (15/78. âyette) ve Kâf Sûresi'nde (50/14. âyette) geçen kelimeyi icma ile esreli okumuşlardır. O halde hakkında ihtilaf ettikleri yeri, icma' ettikleri kıraate göre okumak gerekir. Çünkü (hepsinde) mana birdir.

Ebu Ubeyd'in naklettiği "Leyke"nin yaşadıkları kasabanın adı olduğu ve "el-Eyke"nin bir belde adı olduğu görüşüne gelince, bu sabit olan bir şey değildir. Bunun kim tarafından söylendiği de bilinmemektedir ki, bu hususta bir

bilgi sabit olabilsin. Kimin söylediği bilinse dahi bu tartışılır iddiadır. Çünkü tefsir ve Arap dilini bilen ehil kimseler icma' ile bu kanaatte değildirler.

Abdullah b. Vehb, Cerir b. Hâzim'den, onun da Katâde'den rivayetine göre Katâde şöyle demiştir: Şuayb (a.s) iki ümmete gönderilmiştir. Medyen ahalisi olan kendi kavmi ile Ashabu'l-Eyke'ye gönderilmiştir. el-Eyke ise sık ağaçlı bir ormanlık demektir.

Said'in, Katâde'den rivayetine göre de Katâde şöyle demiştir: Ashabu'l-Eyke sık ağaçlıklı bir yer ahalisi idiler. Onların ağaçları genellikle sedir ağacı idi.

İbn Cübeyr, ed-Dahhâk'tan şöyle dediğini rivayet etmektedir: Ashabu'l-Eyke -kendilerine sıcak isabet edince- dışarı çıkıp ağaçlıklar arasına girdiler. Yüce Allah üzerlerine bir bulut gönderdi. O bulutun gölgesine geçtiler, hepsi bulutun altında toplanınca yakıldılar.

Şâyet bu olmasaydı bile İbn Abbas'tan "el-Eyke"nin ağaçlık demek olduğunu söylediği rivayet edilmiştir. Ayrıca biz dil bilginleri arasında "el-eyke"nin sık ağaçlıklı yer anlamına geldiği hususunda görüş ayrılığı da bilmiyoruz. Bazı kimselerin belirtilen iki yerde üstün ile okumalarını delil göstermelerine ve bunun; "(ليكة): Leyke" diye yazılmış olduğunu ileri sürmelerine gelince, bunun delil olacak bir tarafı yoktur. Bu hususta kabul edilmesi gereken şudur: Bunun aslı "el-eyke"dir, daha sonra hemze hafifletilerek harekesi ondan önceki "lam"a verildi. Böylelikle hemze düştü ve vasl elifine de ihtiyaç görülmedi. Çünkü artık lam hareke almıştır. Bu durumda sadece esreli okunması caiz olur. Nitekim; "(بالأحمر): Kırmızı" denilirken hemze tahkik ile söylenir. Diğer taraftan; (بلَحمر) diye hemze hafifletilebilir. Bu durumda arzu edildiği takdirde ilk yazıldığı şekilde bu hemze isterse yazılır, isterse hazfedildiği için yazılması terkedilebilir ve bu takdirde de sadece esreli okunması caiz olur. Sibeveyh dedi ki: Şunu bilelim ki munsarıf olmayan isimlerin başına "elif, lam" gelir yahutta muzaf olursa, munsarıf gibi hareke alır. Bizler bu hususta Sibeveyh'e muhalefet eden bir kimse olduğunu bilmiyoruz.

el-Halil dedi ki: "el-Eyke" sedir, erak ve buna benzer ufak ağaçların yetiştiği sık ağaçlık yer demektir.

"Hani Şuayb onlara" Allah'tan **"korkmaz mısınız? demişti."** Burada "kardeşleri Şuayb" denilmeyişinin sebebi onun neseb itibariyle Ashabu'l-Eyke'nin kardeşi olmayışıdır. Medyenlilerden söz edilince ise ***"kardeşleri Şuayb'ı"*** (el-A'raf, 7/85) diye buyurulmuştur. Çünkü o Medyen'li idi. el-A'raf Sûresi'nde (7/85-87. âyetlerin tefsiri, 1. başlıkta) Şuayb (a.s)'ın nesebi ile ilgili açıklamalar geçmiş bulunmaktadır.

İbn Zeyd dedi ki: Yüce Allah, Şuayb'i kavmi olan Medyenlilere, bir de çöl

ahalisi olan Ashabu'l-Eyke'ye rasûl olarak göndermişti. Katâde de böyle demiştir. Biz bu görüşleri daha önceden kaydetmiş bulunmaktayız.

"Gerçekten ben size gönderilmiş, güvenilir bir peygamberim. Artık Allah'tan korkun ve bana itaat edin." Burada bu rasûllerin verdikleri cevap tek şekilde idi. Çünkü hepsi de takvâyı emretmek, itaat, ibadette ihlaslı olmak ve risaleti tebliğ karşılığında herhangi bir ücret almamak hususunda aynı tebliğe sahip idiler.

"Ölçüyü tam yapın ve zarar verenlerden" ölçüyü ve tartıyı eksik yapanlardan **"olmayın. Dosdoğru terazi ile tartın."** Hakkı eksiksiz verin. Bu hususa dair açıklamalar daha önceden el-İsra Sûresi'nde (17/35. âyetin tefsirinde) ve başka yerlerde geçmiş bulunmaktadır.

"Ve insanların eşyasından bir şey eksiltmeyin ve yeryüzünde bozgunculuk yapmaya çalışmayın." Buna dair açıklamalar da daha önce Hud Sûresi'nde (11/85-86. âyetlerin tefsirinde) ve diğerlerinde geçmiş bulunmaktadır.

"Sizi ve önceki nesilleri yaratandan korkun." Mücahid der ki: **"(الجِبِلة): Nesiller"**, yaratılmışlar anlamındadır. "(جُبِل فلان على كذا): Filan kişi şu husus üzere yaratıldı" demektir.

Buna göre huy ve yaratılış; (جِبِلّة وجُبِلّة وجِبْلّة وجُبْلّة وجَبْلة) diye adlandırılır. Bunu en-Nehhâs ***"Meâni'l-Kur'ân"*** adlı eserinde zikretmiştir.

"Nesiller" anlamındaki bu kelime (sizi) anlamındaki "kaf" ve "mim"den oluşan zamire atfedilmiştir.

el-Herevî dedi ki: (الجِبِلّة والجُبْلّة والجِبِلّ والجُبُلّ والجَبْلّ) şekilleri bu kelimenin çeşitli söylenişlerini ifade eder. Anlamı insanlardan çok sayıdaki topluluk demektir. Yüce Allah'ın: ***"(جِبِلاً كَثِيراً): Pek çok kimseleri"*** (Yâ Sîn, 36/62) buyruğunda da aynı kelimedir. en-Nehhâs ***"İ'rabû'l-Kur'ân"*** adlı eserinde de şöyle demektedir: Bu kelime; (جُبْلّة) şeklinde de söylenilir. Her ikisinde de çoğulu; (جُبَال) diye gelir. "Be" harfinin ötresi ve esresinin hazfedildiği de olur. Aynı şekilde "lam" harfinden şedde de hazfedilebilir. Bu durumda; (جُبْلَة) ile (جُبَل) denilir. Aynı şekilde (جِبْلَة) da (جِبَال) da denilir. Bütün bunlardan "he" (yuvarlak te) hazf de edilebilir. el-Hasen ise kendisinden gelen farklı rivayetlerle "(وَالْجُبُلَةَ الأَوَّلِينَ): Önceki nesilleri" diye "cim" ve "be" harflerini ötreli okumuştur. Bu kıraat Şeybe ve el-A'rec'den de rivayet edilmiştir. Diğerleri ise (her iki harfi de) esreli okumuşlardır.

Şair şöyle demiştir:

والـمـوتُ أعـظمُ حـادثٍ فـيمـا يَـمـرُّ عـلى الـجِـبِـلّه

"Ve ölüm en büyük bir olaydır,
Nesiller başından geçen."

"Dediler ki: Sen ancak büyülenmişlerdensin." Önceden de geçtiği üzere yani yemek yiyip içenlerdensin.

"Ve muhakkak biz seni yalancılardan sanıyoruz." Yani bizler senin yüce Allah tarafından gönderilmiş bir peygamber olduğun iddiasında yalan söylediğini zannediyoruz.

"Eğer doğru söyleyenlerden isen haydi üzerimize gökten parçalar" göğün bir tarafını yahut ondan bir parça **"indir"** de biz de ona bakalım. Nitekim yüce Allah (bu buyruktaki "parça") anlamındaki lafzı da kullanarak şöyle buyurmaktadır: ***"Eğer gökten düşen bir parça görseler: üstüste yığılmış bir buluttur, diyeceklerdir."*** (et-Tûr, 52/44)

Şöyle de açıklanmıştır: Onlar bu sözleriyle, üzerimize azabı indir, demek istemişlerdir. Bu ise yalanlamakta aşırı gittiklerini göstermektedir.

Ebu Ubeyde dedi ki: "(الكِسْف): **Parçalar"** kelimesi, (كِسْفَةٍ)'in çoğuludur. Tıpkı "(سِدْرٍ): Sedir ağaçları"nın (سِدْرَةٍ)'in çoğulu olması gibi.

es-Sülemî ve Hafs; "(كِسَفاً): Parçalar" diye okumuşlardır. Bu da aynı şekilde (كِسْفَة)'in çoğuludur. Parça ve yan anlamındadır. İfadenin takdiri ise ardı arkasına, parça parça olarak şeklindedir.

el-Cevherî dedi ki: "(الكِسْفة); Bir şeyin parçası" demektir. Mesela; (أعطني كِسفة من ثوبك): Elbisenden bana bir parça ver" denilir. Çoğulu (كِسَفٌ) ile (كُسُفٌ) şeklinde gelir. (الكِسْف) ile (الكِسْفَة)'ın aynı şeyler olduğu da söylenir.

el-Ahfeş dedi ki: Bu lafzı; (كِسَفاً) diye okuyanlar tekil olarak okurlar, (كِسْفاً) diye okuyanlar ise çoğul olarak okurlar. Buna dair açıklamalar daha önceden el-İsra Sûresi'nde (17/92. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

el-Herevî de der ki: Bunu; (كِسْفاً) diye tekil olarak okuyanların bu şeklinin çoğulu (أكساف) ile (كسوف) şekillerinde gelir. Bu da: (işaret el-İsra Sûresi 17/92. âyetedir) "Yahutta semayı üzerimize tek bir parça halinde bir defada düşüresin" demek olur. Bu ise; "(كسفت الشيء كسفاً): O şeyi örttüm, örtmek"den gelmektedir.

"Rabbim sizin yaptıklarınızı daha iyi bilir, dedi." Bu ifade bir tehdiddir. Yani bana düşen sadece tebliğdir. Sizin gelmesini istediğiniz azabı getirmek benim elimde değildir. Sizi cezalandıracak olan O'dur.

"Derken onu yalanladılar. Bunun üzerine onları yevmu'z-zulle azabı gelip yakaladı." İbn Abbas dedi ki: Çok şiddetli bir sıcak oldu. Yüce Allah da bir bulut gönderdi, altında gölgelenmek üzere ona doğru kaçtılar. Gölgenin

altında toplandıktan sonra onların üzerine bir çığlık koptu ve hep helâk oldular.

Bir diğer açıklamaya göre; yüce Allah bu bulutu başlarının üzerinde tuttu. Sıcaktan adeta alev saçıyordu. Sonunda helâk olup öldüler. O gün dün yada görülmüş en büyük günlerden bir gün idi.

Denildiğine göre; yüce Allah onların üzerine çok sıcak bir rüzgar gönderdi. Ağaçların gölgelerine çekildiler. Yüce Allah, ağaçlığı tutuşturdu ve hepsi de yandılar.

Yine İbn Abbas ve başkalarından rivayete göre yüce Allah, üzerlerine cehennem kapılarından bir kapı açtı, üzerlerine son derece şiddetli bir sıcak gönderdi. Nefes alamaz oldular, evlerine girdiler, gölgenin onlara bir faydası olmadı, suyun da bir faydası olmadı. Sıcaktan piştiler, sıcaktan kaçmak için ovaya çıktılar. Yüce Allah üzerlerine bir bulut gönderdi ve bu bulut onları gölgelendirdi. Orada bir miktar serinlik, rahatlık ve hoş rüzgar buldular. Biri diğerini çağırmaya başladı, hepsi o bulut altında toplanınca yüce Allah, o bulutu alevle tutuşturdu. Altlarından yer sarsıldı, kavrulan çekirgelerin yandığı gibi yandılar ve küle döndüler. İşte yüce Allah'ın: *"...yurtlarında diz üstü çöküp kaldılar. Sanki orada kalmamışlardı."* (Hud, 11/67) buyruğu ile **"Bunun üzerine onları yevmu'z-zulle azabı gelip yakaladı. Gerçekten o büyük bir günün azabı idi"** buyruğunda anlatılan budur.

Yine denildiğine göre; yüce Allah yedi gün süreyle onları rüzgarsız bıraktı. Üzerlerine sıcağı musallat etti, nefes alamaz oldular. Ne bir gölgenin, ne bir suyun onlara faydası oldu. O bakımdan serinlemek maksadıyla dehlizlere giriyorlardı, fakat oranın dışardan daha sıcak olduğunu görüyorlardı. Nihayet çöle kaçtılar. Bir bulut onları gölgelendirdi. İşte "ez-zulle" budur. Altında bir serinlik ve bir esinti buldular. Üzerlerine ateş yağdırdı ve yandılar.

Yezid el-Cüreyrî dedi ki: Yüce Allah, geceli gündüzlü yedi gün onlara sıcağı musallat kıldı. Daha sonra uzaklardaki bir dağı yükseltti. Bir adam oraya vardı, altında nehirler, pınarlar, ağaçlar ve soğuk su olduğunu gördü. Hepsi o dağın altında toplandılar. Dağ üzerlerine düştü. İşte "ez-zulle" denilen budur.

Katâde dedi ki: Yüce Allah, Şuayb'ı iki ümmete göndermiştir. Birisi Medyenliler, diğeri ise Ashabu'l-Eyke'dir. Allah Ashabu'l-Eyke'yi ez-zulle ile helâk etti. Medyen ashabına gelince, Cebrail üzerlerine bir çığlık kopardı, hep birlikte helâk oldular.

"Muhakkak bunda bir âyet vardır. Onların çoğu zaten mü'min değildi." Denildiğine göre; her iki kesimden Şuayb'e dokuzyüz kişi iman etmişti.

وَإِنَّهُ لَتَنْزِيلُ رَبِّ الْعَالَمِينَ ﴿١٩٢﴾ نَزَلَ بِهِ الرُّوحُ الْأَمِينُ ﴿١٩٣﴾ عَلَىٰ قَلْبِكَ لِتَكُونَ مِنَ الْمُنْذِرِينَ ﴿١٩٤﴾ بِلِسَانٍ عَرَبِيٍّ مُبِينٍ ﴿١٩٥﴾ وَإِنَّهُ لَفِي زُبُرِ الْأَوَّلِينَ ﴿١٩٦﴾

192. Muhakkak bu âlemlerin Rabbinin indirdiğidir.
193. Onu Ruhu'l-Emin indirdi.
194. Uyarıcılardan olasın diye, kalbin üzere;
195. Apaçık bir Arapça lisan ile,
196. Şüphesiz ki o daha öncekilerin kitaplarında da vardır.

"Muhakkak bu âlemlerin Rabbinin indirdiğidir" buyruğu ile sûrenin baş taraflarında müşriklerin Kur'ân-ı Kerîm'den yüz çevirişleriyle ilgili açıklamalara tekrar dönmektedir.

"Onu Ruhu'l-Emin indirdi. Uyarıcılardan olasın diye; kalbin üzere." Bu buyrukta **"(نَزَّلَ): İn(dir)di"** lafzını Nâfi', İbn Kesir ve Ebu Amr şeddesiz olarak, diğerleri ise; (نَزَّلَ) şeddeli olarak ve "Ruhu'l-Emin" buyruğunu da; (الرُّوحَ الْأَمِينَ) şeklinde nasb ile okumuşlardır.(1)

Ebu Hatim'le Ebu Ubeyd'in tercih ettiği budur. Buna sebeb **"(وَإِنَّهُ لَتَنْزِيلَ): Muhakkak bu ... indirdiğidir"** buyruğudur. Bu ise şeddeli okuyuşun mastarıdır.

Şeddesiz okuyanların kıraatlerinin lehine delil ise; bu ifade takdir edilmemiştir, demektir. Çünkü anlam, Kur'ân-ı Kerîm her ne kadar âlemlerin Rabbi tarafından indirilmiş ise de onu sana Cebrail indirmiştir, şeklindedir. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmaktadır: ***"De ki: Kim Cebrail'e düşman ise muhakkak ki onu... kalbine... indirmiştir."*** (el-Bakara, 2/97) Bu da; bu Kur'ân'ı sana okur ve senin kalbin de onu beller anlamındadır. Böylelikle kalbine sebat versin diye... anlamında olduğu da söylenmiştir.

"Uyarıcılardan olasın diye; kalbin üzere; apaçık bir Arapça lisan ile" Böylelikle biz senin ne söylediğini anlayamıyoruz, diyemesinler.

"Şüphesiz ki o daha öncekilerin kitaplarında da vardır." Yani elbette öncekilerin kitaplarında yani önceki peygamberlerin kitaplarında bu kitabın indirileceğinden sözedilmiştir.

---

(1) Bu okuyuşa göre buyruğun anlamı şöyle olur: "O Kur'ân ile Ruhu'l-Emin'i indirdi." Yani Ruhu'l-Emin ile o Kur'ân'ı indirdi anlamında kalbedilmiş bir ifade şeklinde olur.

Şöyle de açıklanmıştır: Yani Muhammed (sav)'dan önceki kitaplarda sö z konusu edilmiştir. Yüce Allah'ın şu buyruğunda olduğu gibi: *"Onlar ki, yanlarındaki Tevrat'ta ve İncil'de yazılı bulacakları... ümmi peygamber olan o rasûle uyarlar."* (el-A'raf, 7/157)

"ez-Zubur" kitaplar demektir, tekili "zebûr"dur. "Resûl" kelimesinin çoğulunun, "rusûl" gelmesi gibi. Buna dair açıklamalar daha önceden geçmiş bulunmaktadır.

أَوَلَمْ يَكُنْ لَهُمْ آيَةً أَنْ يَعْلَمَهُ عُلَمَٰؤُا بَنِي إِسْرَائِيلَ ﴿١٩٧﴾ وَلَوْ نَزَّلْنَاهُ
عَلَىٰ بَعْضِ الْأَعْجَمِينَ ﴿١٩٨﴾ فَقَرَأَهُ عَلَيْهِمْ مَا كَانُوا بِهِ مُؤْمِنِينَ
﴿١٩٩﴾ كَذَٰلِكَ سَلَكْنَاهُ فِي قُلُوبِ الْمُجْرِمِينَ ﴿٢٠٠﴾ لَا يُؤْمِنُونَ
بِهِ حَتَّىٰ يَرَوُا الْعَذَابَ الْأَلِيمَ ﴿٢٠١﴾ فَيَأْتِيَهُمْ بَغْتَةً وَهُمْ
لَا يَشْعُرُونَ ﴿٢٠٢﴾ فَيَقُولُوا هَلْ نَحْنُ مُنظَرُونَ ﴿٢٠٣﴾

197. Acaba İsrailoğulları âlimlerinin onu bilmeleri, onlar için bir delil değil midir?
198. Eğer Biz onu Arapça bilmeyen biri üzerine indirmiş olsaydık;
199. O da onu bunlara okusaydı, onlar yine de ona iman etmezlerdi.
200. Biz onu günahkârların kalplerine öyle bir yerleştirip soktuk ki,
201. Onlar acıklı azabı görünceye kadar artık ona iman etmezler.
202. Azab onlara ansızın gelecek ve farkında bile olmayacaklar.
203. Hemen ardından: "Acaba bize mühlet verilir mi?" derler.

"Acaba İsrailoğulları âlimlerinin onu bilmeleri onlar için bir delil değil mi?" buyruğu hakkında Mücahid şöyle demiştir: Abdullah b. Selâm, Selman ve bunların dışında müslüman olan diğerleri kastedilmektedir. İbn Abbas da dedi ki: Mekkeliler, Medine'de bulunan yahudilere haber göndererek Muhammed (sav) hakkında onlara soru sordular, yahudiler de onlara: Şu dönem onun ortaya çıkma zamanıdır. Biz Tevrat'ta onun vasıflarını, niteliklerini görüyoruz, diye cevap verdiler. Bu takdirde "âlimler" lafzı -bu görüşe gö-

re kitab ehlinin kitapları hakkında bilgi sahibi olup da İslâma giren ya da girmeyen kimseleri kapsamaktadır. Ayrıca kitab ehlinin şahitliği de müşriklere karşı bir delil olmuştur. Çünkü onlar din ile ilgili bir takım hususlarda kitab ehline başvuruyorlardı. Zira kitab ehlinin bilgi sahibi oldukları kanaatinde idiler.

İbn Âmir "(آيَةً): **bir delil"** lafzını ötreli okumuşken, diğerleri (kâne'ye) haber olarak nasb ile okumuşlardır. İsmi ise "(أَنْ يَعْلَمَهُ): Bilmeleri" lafzıdır. İfadenin takdiri de şöyle olur: İslâma giren İsrailoğulları alimlerinin ilmi onlar için apaçık bir delil değil midir? Birinci kıraate göre ise "kâne"nin ismi "bir delil"; haberi ise; **"İsrailoğulları alimlerinin onu bilmeleri"** anlamındaki buyruktur.

Âsım el-Cahderî ise "(أَنْ تَعْلَمَهُ عُلَمَاءُ بَنِي إِسْرَائِيلَ): İsrailoğullarının onu bilmeleri" diye (bilmeleri anlamındaki fiili ye ile değil de te ile) okumuştur. (Anlam değişmemektedir).

"Eğer Biz onu Arapça bilmeyen" yani ana dili Arapça olmayan **"biri üzerine indirmiş olsaydık. O da onu bunlara"** Arapça ile değil de bir başka dille **"okumuş olsaydı, onlar yine iman etmezlerdi"** ve biz bunu anlayamıyoruz, derledi. Bunun bir benzeri de yüce Allah'ın: ***"Eğer Biz onu Arap dilinden başka (bir dil ile) bir Kur'ân yapsa idik..."*** (Fussilet, 41/44) buyruğudur.

Anlamın şöyle olduğu da söylenmiştir: Eğer Biz bu kitabı Arap olmayan birisi üzerine indirmiş olsaydık, büyüklenerek ve kendilerine yedirmedikleri için ona iman etmezlerdi. Bir kişi Arap olsa dahi eğer fasih konuşmuyor ise ona "a'cem ve a'cemi" denilir. Acemi adam ise fasih dahi olsa aslına nisbet edilir. Şu kadar var ki el-Ferrâ "a'cemî" anlamında "acemî" denilmesini uygun kabul etmiştir.

el-Hasen "(عَلَى بَعْضِ الْأَعْجَمِيِّينَ): Arapça bilmeyenlerden biri üzerine" şeklinde biri şeddeli, iki "ya" ile nisbet ismi kabul ederek okumuştur. "(الْأَعْجَمِينَ): Arapça bilmeyen(ler)" şeklinde okuyanların kıraatine gelince, bunun (اعجم)'in çoğulu olduğu söylenmiş ise de bu uzak bir ihtimaldir. Çünkü müennesi "fe'lâ" vezninden gelen sıfatlar "vav" ve "nun" ile de cem edilmezler. "Elif" ve "te" ile de cem edilmezler. Nitekim (kırmızılar anlamında): (احمرون) da, (حمراوات) da denilmez.

Bunun aslının el-Cahderî'nin kıraatinde olduğu gibi; (الاعجمين) şeklinde olduğu daha sonra ise; nisbet "ya"sının hazfedildiği, böylelikle buna delil teşkil etmek üzere de çoğulunun "ye" ve "nûn" ile yapıldığı da söylenmiştir. Bu açıklamayı Ebu'l-Feth Osman b. Cinnî yapmıştır. Sibeveyh'in görüşü de budur.

"Biz onu" yani Kur'ân'ı yani onu inkâr etmeyi **"günahkarların kalpleri-**

ne öyle bir yerleştirip soktuk ki; onlar acıklı azabı görünceye kadar artık ona iman etmezler." Yalanlamayı kalplerine soktuk diye de açıklanmıştır. İşte onları iman etmekten alıkoyan da budur. Bu açıklamayı Yahya b. Sellâm yapmıştır. İkrime ise kasveti, katı kalpliliği yerleştirdik diye açıklamıştır. Anlamlar birbirine yakındır. Buna dair açıklamalar daha önceden el-Hicr Sûresi'nde (15/12-13. âyetlerin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

el-Ferrâ **"(لَا يُؤْمِنُونَ): iman etmezler"** fiilinin cezm ile okunmasının caiz olduğunu belirtmiştir. Çünkü burada şart ve ceza manası vardır. Onun iddiasına göre Araplar bu gibi yerlerde değil de eğer; (لا)'yı, (كي) yerine kullanacak olurlarsa, bundan sonra gelen fiili kimi zaman cezmederler, kimi zaman da ref' ederler. O bakımdan: "(ربطت الفرس لا ينفلت): Başını alıp, gitmesin diye atı bağladım" derken müzari fiili ref' ile de, cezm ile de okurlar. Çünkü manası; "(إن لم أربطه ينفلت): Eğer onu bağlamayacak olursam başını alır gider" şeklindedir. Ref ile manası ise "(كيلا ينفلت): Başını alıp gitmesin diye" şeklindedir. el-Ferrâ, Ukayloğullarından birisine ait olan şu beyiti de (tanık olarak) zikreder:

وحتى رأينا أحسنَ الفعلِ بيننا مُساكَنَةٌ لا يقرِفُ الشرَّ قارِفُ

"Nihayet gördük ki aramızda en güzel iş:
Karşılıklı sakinleşmektir, hiçbir kimse şerri işlemesin."

Burada; (كي) hazfedildiğinden fiil ref' ile gelmiştir. Cezm ile geldiği yerlere örnek olarak da diğer bir şairin şu beyiti gösterilmiştir:

لَطالَما حَلَّأْتُماهَا لا تَرِدْ فخَلِّياها والسِّجالَ تَبْتَرِدْ

"Madem siz uzun süre onun suya varmasını engellediniz,
Artık onu kovalar ile başbaşa bırakınız, içini soğutsun."

en-Nehhâs dedi ki: Bütün bunlar "(يُؤْمِنُونَ): İman et(mez)ler" ile ilgili Basralılara göre yanlış açıklamalardır. Cezm edici edat olmaksızın, cezm caiz olmaz. Varlığından daha güçlü bir şekilde hazfedildiği takdirde amel edebilen hiçbir şey (edat) da yoktur. Bu da apaçık bir delillendirmedir.

"Onlar acıklı azabı görünceye kadar artık ona iman etmezler. Azab onlara ansızın gelecek." el-Hasen **"(فَيَأْتِيَهُمْ): Onlara gelecek"** lafzını "te" ile

(فَتَأْتِيَهُمْ) diye okumuştur. Yani kıyamet onlara ansızın gelecek. Kıyamette gerçekleşecek olan azabın delâleti dolayısıyla "kıyamet" hazfedilmiştir. Diğer bir sebeb ise Kur'ân-ı Kerîm'de kıyametin çokça söz konusu edilmesidir.

el-Hasen buyruğu, bu şekilde okuduğu bir sırada bir adam ona şöyle demiş: Ey Ebu Said, (buyruk) ancak azab onlara ansızın gelir (şeklinde olmalıdır), diyerek "ya" ile okuması gerektiğine işaret eder. el-Hasen onu azarlayarak: Burada söz konusu kıyamettir. Kıyamet onlara ansızın gelecektir (deyip "te" ile okuyuşu tercih ettiğini belirtir). **"Ve"** (kıraatlere göre kıyamet ya da azab) gelişinin **"farkında bile olmayacaklar."**

"Hemen ardından: Acaba bize mühlet verilir mi? derler." Ertelenir miyiz, bize süre tanınır mı? Onlar o vakit geri döndürülmeyi isteyecekler ama bu istekleri kabul edilmeyecektir.

el-Kuşeyrî dedi ki: **"Onlara... gelecek"** buyruğu daha önce geçen: **"Görünceye kadar"** buyruğuna atfedilmiş değildir. Aksine o **"iman etmezler"** buyruğunun cevabıdır. **"Onlara... gelecek"** buyruğu nefyin cevabı olduğundan dolayı nasb ile gelmiştir. Yüce Allah'ın **"derler"** buyruğu da böyledir (o da aynı sebebten ötürü nasb ile gelmiştir).

أَفَبِعَذَابِنَا يَسْتَعْجِلُونَ ﴿٢٠٤﴾ أَفَرَأَيْتَ إِنْ مَتَّعْنَاهُمْ سِنِينَ ﴿٢٠٥﴾
ثُمَّ جَآءَهُمْ مَا كَانُوا يُوعَدُونَ ﴿٢٠٦﴾ مَآ أَغْنَىٰ عَنْهُمْ مَا كَانُوا
يُمَتَّعُونَ ﴿٢٠٧﴾ وَمَآ أَهْلَكْنَا مِنْ قَرْيَةٍ إِلَّا لَهَا مُنذِرُونَ ﴿٢٠٨﴾ ذِكْرَىٰ
وَمَا كُنَّا ظَالِمِينَ ﴿٢٠٩﴾

204. Acaba bunlar azabımızın mı çabuk gelmesini isterler?
205. Ne dersin, Biz onları nice seneler geçindirsek,
206. Sonra onlara vaad olundukları gelse,
207. Faydalandırıldıkları nimetlerin onlara bir yararı olmaz (değil mi?)
208. Biz uyarıcıları olmaksızın hiç bir ülkeyi helâk etmiş değiliz.
209. (Bu bir) **hatırlatmadır. Biz zulmedenler olmadık.**

"Acaba bunlar azabımızın mı çabuk gelmesini isterler?" Mukatil dedi ki: Müşrikler Peygamber (sav)'a: Ey Muhammed! Sen ne zamana kadar daha bi-

zi azab ile tehdit edeceksin ve onu bir türlü getirmeyeceksin? Bunun üzerine: **"Acaba bunlar azabımızın mı çabuk gelmesini isterler"** buyruğu nâzil oldu.

"Ne dersin? Biz onları" dünyada**"nice seneler geçindirsek..."** ed-Dahhak ve başkalarının görüşüne göre maksat Mekkelilerdir.

"Sonra onlara vaad olundukları" azab ve helâk oluş **"gelse. Faydalandırıldıkları nimetlerin onlara bir yararı olmaz."**

Bu buyruklardaki: "(مَا أَغْنَى عَنْهُمْ مَا كَانُوا يُمَتَّعُونَ): **Faydalandırıldıkları nimetlerin onlara bir yararı olmaz"** buyruğunda yer alan birinci (ما); Takrir anlamını ifade eden bir istifhamdır (sorudur). Bu **"(أَغْنَى): Fayda verdi"** ile nasb mahallindedir. İkinci (ما) ise ref' mahallindedir.(1)

İkincisinin irabta mahalli olmayan nefy edatı olması da mümkündür.(2)

Bir diğer görüşe göre birinci (ما), nefy edatı, ikincisi ise; "(أغنى): Yararı oldu" fiili ile ref' mahallinde, aid olan "he" ise hazfedilmiştir. İfadenin takdiri de: Kendisinde yararlandırıldıkları sürenin onlara faydası olmaz, şeklindedir.

ez-Zührî'den nakledildiğine göre Ömer b. Abdu'l-Aziz sabah oldu mu sakalını tutar, sonra da: **"Ne dersin, Biz onları nice seneler geçindirsek, sonra onlara vaad olundukları gelse; faydalandırıldıkları nimetlerin onlara bir yararı olmaz"** buyruğunu okur ve ağlardı. Sonra da şu beyitleri okurdu:

نهارُك يا مغرورُ سهوٌ وغفلةٌ ... ولـيـلـكُ نـومٌ والـرَّدَى لـك لازمُ
فـلا أنتَ في الأيقاظ يقظانُ حازمٌ ... ولا أنتَ في النُّوَّام ناجٍ فسالمُ
تُسَرُّ بما يَفْنَى وتفرحُ بالمنى ... كما سُرَّ باللذات في النوم حالمُ
وتَسعى إلى ما سوف تكره غِبُّهُ ... كذلك في الدنيا تَعيشُ البهائمُ

"Ey aldanmış kişi! Gündüzün yanılma ve gafletle geçiyor,
Gecense uykuyla; helâk oluş da yakanı bırakmıyor.
Sen ne uyanık kimseler arasında kararlı bir uyanıksın,
Ne de uyuyanlar arasında kurtulmuş ve tehlikeden uzaksın.
Fani olanla sevinirsin, temennilerle de neşelenirsin,
Rüya gören kimsenin uykudaki lezzetlerle sevindiği gibi.
Sonucundan hoşlanmayacağın şeylere doğru koşarsın,
İşte hayvanlar da dünyada böylece yaşarlar."

(1) Buna göre buyruğun manası şu olur: Faydalandırıldıkları şeylerin kendilerine ne faydası olur?

(2) Bu takdirde manası: Onlara ne faydası olur ki. Onlar faydalandırılıyor değillerdi olur.

Yüce Allah'ın: **"Biz uyarıcıları"** yani peygamberleri, rasûlleri **"olmaksızın hiçbir ülkeyi helâk etmiş değiliz"** buyruğundaki **"(وَمَا أَهْلَكْنَا مِنْ قَرْيَةٍ): Hiçbir ülkeyi helâk etmiş değiliz"** buyruğunda yer alan; (مِن) sıladır (fazladan gelmiştir.)

"Hatırlatmadır" buyruğu hakkında el-Kisaî dedi ki: Burada: **"(ذِكْرَى): Hatırlatma"** lafzı hal olarak nasb mahallindedir. en-Nehhas dedi ki: Böyle bir şey olmaz. Bu hususta kabul edilecek görüş el-Ferrâ ile Ebu İshak'ın mastar olarak nasb mahallinde olduğu görüşüdür. el-Ferrâ dedi ki: Bu "(يذكّرون ذكرى): (O rasûller) bir hatırlatmada bulunurlar" takdirindedir ve sahih bir görüştür. Çünkü **"uyarıcıları olmaksızın"** buyruğu hatırlatıcıları olmaksızın anlamındadır. **"(ذِكْرَى): Hatırlatma,"** lafzı üzerinde i'rab açıkça görülmez. Çünkü sonu elif-i maksuredir. Bununla birlikte tenvin ile okunması da caizdir.

Diğer taraftan bunun mübteda takdiri ile merfu olması da mümkündür. Ebu İshak dedi ki: "(إنذارنا ذكرى): Bizim uyarmamız bir hatırlatmadır" demek olur. el-Ferrâ da şöyle demektedir: Yani "(ذلك ذكرى): Bu bir hatırlatmadır."

İbnu'l-Enbarî dedi ki: Kimi müfessirler de şöyle demiştir: eş-Şuarâ Sûresi'nde yüce Allah'ın: **"(إِلَّا لَهَا مُنْذِرُونَ): Uyarıcıları olmaksızın"** buyruğu dışında tam bir vakıf (bulunan bir âyet sonu) yoktur. Bize göre de bu hasen bir vakıftır. Bundan sonra **"(ذِكْرَى): Hatırlatmadır"** ile okumaya başlar ki; bu da: "(هي ذكرى): O bir hatırlatmadır" anlamındadır. Yani onlara bir hatırlatmada bulunur demektir. Bununla birlikte **"hatırlatmadır"** buyruğu üzerinde vakıf yapmak daha güzeldir.

"Biz zulmedenler olmadık." Önceden onlara delilleri göndermiş ve onların ileri sürecek bir mazeretlerini bırakmamış olduğumuzdan dolayı onlara azab etmekle onlara zulmetmedik.

وَمَا تَنَزَّلَتْ بِهِ الشَّيَاطِينُ ﴿٢١٠﴾ وَمَا يَنْبَغِي لَهُمْ وَمَا يَسْتَطِيعُونَ ﴿٢١١﴾ إِنَّهُمْ عَنِ السَّمْعِ لَمَعْزُولُونَ ﴿٢١٢﴾ فَلَا تَدْعُ مَعَ اللَّهِ إِلَٰهًا آخَرَ فَتَكُونَ مِنَ الْمُعَذَّبِينَ ﴿٢١٣﴾

210. Onu şeytanlar indirmemiştir.
211. Bu onlara yaraşmaz ve esasen buna güçleri de yoktur.
212. Çünkü onlar işitmekten kesinlikle uzak tutulmuşlardır.

213. O halde; Allah ile birlikte başka bir ilâha dua etme. O takdirde azab edilenlerden olursun.

"Onu" yani Kur'ân-ı Kerîm'i **"şeytanlar indirmemiştir."** Bilakis onu indiren er-Rûhu'l-Emin'dir.

"Bu, onlara yaraşmaz ve esasen buna güçleri de yoktur. Çünkü onlar işitmekten" daha önce el-Hicr Sûresi'nde (15/17. âyet ve devamının tefsirinde) açıklandığı üzere alevli ateşlerle kovalandıkları için **"işitmekten kesinlikle uzak tutulmuşlardır."**

el-Hasen ile Muhammed b. es-Sümeyka, **"Onu şeytanlar indirmemiştir"** anlamındaki buyruğu; (وما تَنَزَّلَتْ بِهِ الشَّيَاطُونُ) diye okumuşlardır. el-Mehdevî dedi ki: Bu Arapçada doğru olmayan bir okuyuştur, (Kur'ân) hattına da muhaliftir.

en-Nehhâs dedi ki: Bu bütün nahivcilere göre bir yanlışlıktır. Ali b. Süleyman'ı şöyle derken dinledim: Ben Muhammed b. Yezid'i şöyle derken dinledim: Bu ilim adamlarına göre bir yanlışlıktır. Sadece bu hususta bir şüphenin etkisi ile böyle okumuş olabilir. Şöyle ki el-Hasen sonunda (şeyatîn kelimesinin sonunda) "ye" ile "nûn"u görünce ve bunun ref' mahallinde olduğundan bunun cem-i müzekker-i salim olduğu noktasında tereddüde düşmüş ve yanılmıştır.

Hadis-i şerif'te de: "Alimin yanılmasından sakınınız."[1] diye buyurulmuştur. Halbuki kendisi başka yerde herkes gibi *"(وَإِذَا خَلَوْا إِلَى شَيَاطِينِهِمْ): Ama kendi şeytanlarıyla başbaşa kaldıklarında"* (el-Bakara, 2/14) buyruğunu (buradaki gibi kırık çoğul olarak) okumuştur. Eğer bu "vav" ile ref' mahallinde bulunmuş olsaydı, o takdirde izafet dolayısıyla "nûn"un da hazfedilmesi icab ederdi.

es-Sa'lebî dedi ki: el-Ferrâ dedi ki: Büyük ilim adamı -el-Hasen'i kastediyor- yanlışlık yapmıştır. Bu husus en-Nadr b. Şumeyl'e zikredilince şöyle demiştir: Eğer Ru'be, el-Accac ve onlara benzer kimselerin sözleri delil gösterilebiliyorsa el-Hasen ve arkadaşının sözünün de delil gösterilebilmesi lazım. Bununla birlikte bizler bu hususta bir şey işitmemiş olsalardı, böyle okumayacaklarını da biliyoruz.

el-Müerric dedi ki: Eğer şeytan lafzı; (شاط يشيط) kökünden türemiş ise onların bu kıraatleri izah edilebilir.

Yunus b. Habib der ki: Ben Bedevî bir Arabın; "(دخلنا بساتين من ورائها بساتون): Biz arkalarında bahçeler bulunan bahçelere girdik" dediğini duydum. Ben

(1) Suyutî, *el-Câmiu's-Sağîr*, had. no: 244

de: Bu el-Hasen'in kıraatine ne kadar da benziyor, dedim.[1]

"O halde; Allah ile birlikte başka bir ilaha dua etme! O takdirde azab edilenlerden olursun." Denildiğine göre bu buyruk, sen kâfir olan kimselere bunu söyle anlamındadır. Bir diğer açıklamaya göre; Muhammed (sav)'a -böyle bir işi yapmayacak olsa dahi- bir hitabtır, çünkü o hem masumdur, hem seçilmiş bir peygamberdir. Ancak bununla ona hitab edilmiş olmakla birlikte maksat başkalarıdır. Buna da yüce Allah'ın: **"Yakın akrabanı uyar"** buyruğu delil teşkil etmektedir. Yani onlar neseb ve akrabalıklarına güvenerek yerine getirmeleri gereken şeyleri terketmesinler.

وَأَنذِرْ عَشِيرَتَكَ الْأَقْرَبِينَ ﴿٢١٤﴾ وَاخْفِضْ جَنَاحَكَ لِمَنِ اتَّبَعَكَ
مِنَ الْمُؤْمِنِينَ ﴿٢١٥﴾ فَإِنْ عَصَوْكَ فَقُلْ إِنِّي بَرِيءٌ مِمَّا تَعْمَلُونَ ﴿٢١٦﴾
وَتَوَكَّلْ عَلَى الْعَزِيزِ الرَّحِيمِ ﴿٢١٧﴾ الَّذِي يَرَاكَ حِينَ تَقُومُ ﴿٢١٨﴾
وَتَقَلُّبَكَ فِي السَّاجِدِينَ ﴿٢١٩﴾ إِنَّهُ هُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ ﴿٢٢٠﴾

214. Yakın akrabanı uyar.
215. Sana tabi olan mü'minlere de kanadını indir.
216. Sana isyan ederlerse: "Muhakkak ben yaptıklarınızdan uzağım" de.
217. Ve o Azîz ve Rahîm olana tevekkül et.
218. O seni kalkınca da görür.
219. Secde edenler arasındaki dolaşmanı da.
220. Muhakkak O, herşeyi işitendir, bilendir.

Yüce Allah'ın: **"Yakın akrabanı uyar"** buyruğu ile ilgili açıklamalarımızı iki başlık halinde sunacağız:

(1) Burada da kırık çoğul olan "bahçeler" anlamındaki kelime tıpkı cem-i müzekker-i salim gibi değerlendirildiğinden el-Hasen'in "şeytanlar" anlamındaki kelimeyi "şeyâtûnu" diye okumasına benzemektedir.

1- Yakın Akrabayı Uyarmak:

"Yakın akrabanı uyar" buyruğunda özellikle yakın akrabayı uyarmasını emretmesi, akrabası olmayan kimseler ile diğer yabancıların şirk hususunda kendilerinden ayrılıp uzaklaşması noktasında (kendilerine döner diye) ümitlerini tamamen kesmek içindir. Onun yakın akrabaları (aşireti) ise Kureyşlilerdir, Abdumenafoğulları olduğu da söylenmiştir. Müslim'in, ***Sahih***'in de bu buyruk: "Yakın akrabanı ve aralarından senin en yakın olan ihlasa erdirilmiş olanlarını uyar" şeklinde vaki olmuştur.(1)

Bu rivayetin zahirine göre fazla bölüm okunan bir Kur'ân idi, sonradan nesh olundu. Zira bu bölümün mushafta nakli sabit değildir, mütevâtiren de gelmemiştir. Ancak bunun sabit olduğunu kabul edecek olursak, izah edilmesi gereken bazı hususlar ortaya çıkacaktır. Şöyle ki; bu durumda onun sadece aşiretinden iman eden kimseleri uyarması gerekir. Çünkü İslâm dininde ihlâsa ve Peygamber (sav)'ı sevme niteliği sadece mü'minlere aittir, müşriklerin öyle bir vasfı yoktur. Zira onların bu kabilden hiçbir özellikleri bulunmamaktadır. Peygamber (sav) ise mü'minleriyle, kâfirleriyle aşiretinin tümünü davet etmiştir. Onların hepsini, onlarla birlikte olanları ve onlardan sonra gelecek olanları da uyarmıştır. O halde; böyle bir şey ne nakil itibariyle, ne de mana itibariyle sabit olamaz.

Müslim'in rivayetine göre Ebu Hureyre şöyle demiştir: **"Yakın akrabanı uyar"** âyeti nazil olunca, Rasûlullah (sav) Kureyşlileri çağırdı, hepsi bir araya toplandılar. Genel ve özel olarak (davette bulundu) ve şöyle buyurdu: "Ey Ka'b b. Lüeyoğulları, kendinizi ateşten kurtarınız. Ey Murre b. Ka'boğulları, kendinizi ateşten kurtarınız. Ey Abduşşemsoğulları, kendinizi ateşten kurtarınız. Ey Abdumenafoğulları, kendinizi ateşten kurtarınız. Ey Haşimoğulları, kendinizi ateşten kurtarınız. Ey Abdulmuttalib oğulları kendinizi ateşten kurtarınız. Ey Fatıma, kendini ateşten kurtar. Çünkü Allah'ın azabı karşısında yarın benim size hiçbir faydam olmayacaktır. Şu kadar var ki benim sizinle bir akrabalığım vardır. O akrabalığın gereğini de yerine getireceğim."(2)

2- Akrabalık Bağı İle İlgili Bazı Hükümler:

Bu hadis ile âyet-i kerimede eğer sebepler bakımından bir uzaklık var ise, neseb itibariyle yakınlığın faydasının olmayacağına delil vardır. Ayrıca mü'minin, kâfirin akrabalık bağını gözetmesinin, ona irşadda bulunup, öğüt vermesinin caiz olduğuna da delil vardır. Çünkü Peygamber (sav): "Sizin be-

(1) *Müslim,* I, 193; *Buhârî,* IV, 1902

(2) *Müslim,* I, 192; *Tirmizî,* V, 338; *Müsned,* II, 333, 360, 519.

nimle bir akrabalığınız vardır, o akrabalık bağının gereğini yerine getireceğim" demiştir. Yüce Allah'ın *"Sizinle din hususunda savaşmamış... olanlara iyilik yapmanızı... Allah size yasaklamaz."* (el-Mumtehine, 60/80) buyruğu da -ileride yüce Allah'ın izniyle bu buyruk açıklanırken geleceği üzere- bunu gerektirmektedir.

"Sana tabi olan mü'minlere de kanadını indir." Bu buyruğa dair açıklamalar daha önce el-Hicr Sûresi (15/88. âyetin tefsiri) ile el-İsra Sûresi (15/23-24. âyet, 14. başlık)da geçmiş bulunmaktadır.

"(خفض جناحه): Kanadını alçalttı" tabiri yumuşadı anlamındadır.

"Sana isyan ederlerse" emrine muhalefet ederlerse **"muhakkak ben yaptıklarınızdan uzağım, de."** Yani sizin bana isyan etmenizle benim bir ilgim yoktur. Çünkü onların yüce peygambere isyan etmeleri, yüce Allah'a isyan etmek demektir. Zira Peygamber (sav) ancak Allah'ın razı olacağı şeyleri emreder. Peygamberin uzaklaştığı kimseden Allah da uzaklaşır.

"Ve o Azîz ve Rahîm olana tevekkül et." Yani sen işini O'na havale et. Çünkü O, asla yenik düşürülemeyen, en güçlü olan (Aziz)'dır. Dostlarını yardımsız bırakmayan, Rahim (merhametli olan)dır. Burada "(وَتَوَكَّلْ): Ve tevekkül et" buyruğu genel olarak "vav" ile okunmuştur, Mushaflarda da böyledir.

Ancak Nâfî' ile İbn Âmir bunu ("vav" yerine) "fe" ile okumuşlardır. Medine ile Şam mushaflarında da bu şekildedir.

"O seni kalkınca da görür." Müfessirlerin çoğunluğunun yani İbn Abbas ve diğerlerinin görüşüne göre namaza kalktığın zaman demektir. Mücahid ise: Nerede olursan ol, kalktığın zaman anlamındadır der.

"Secde edenler arasındaki dolaşmanı da." Mücahid ile Katâde dediler ki: Namaz kılanlar arasındaki dolaşmanı da... demektir. İbn Abbas dedi ki: Yüce Allah onu peygamber olarak çıkartıncaya kadar Âdem, Nuh ve İbrahim gibi atalarının sulblerinde dolaşmasını, demektir.

İkrime dedi ki: O sen ayakta iken de, rukûda iken de, secdede iken de seni görür. Bu açıklamayı İbn Abbas da yapmıştır.

Anlamın şöyle olduğu da söylenmiştir: Sen namazda iken kalbin ile arkanda bulunan kimseleri, önünde bulunanları gözlerinle gördüğün gibi görürsün. Bu görüş Mücahid'den de rivayet edilmiştir. Bunu el-Maverdî ile es-Sa'lebî zikretmiştir. Peygamber (sav) önünde bulunanları gördüğü gibi, arkasında olanları da görürdü. Bu sahih hadislerde sabit olmakla birlikte, âyetin bu şekilde yorumlanması uzak bir ihtimaldir.

"Muhakkak O, herşeyi işitendir, bilendir." Bu gibi buyruklar daha önceden geçmiş bulunmaktadır.

هَلْ اُنَبِّئُكُمْ عَلٰى مَنْ تَنَزَّلُ الشَّيَاطِينُ ﴿٢٢١﴾ تَنَزَّلُ عَلٰى كُلِّ اَفَّاكٍ
اَثِيمٍ ﴿٢٢٢﴾ يُلْقُونَ السَّمْعَ وَاَكْثَرُهُمْ كَاذِبُونَ ﴿٢٢٣﴾

221. Size şeytanların kimin üzerine indiğini haber vereyim mi?
222. Her yalancı günahkâr üzerine inerler.
223. Onlar, şeytanın yalanlarına kulak verirler ve onların çoğu yalan söylerler.

"Size şeytanların kimin üzerine indiğini haber vereyim mi? Her yalancı günahkâr üzerine inerler." Bu buyrukta; **"(تَنَزَّلُ): İnerler"** denilmesi, çoğunlukla onların havada oluşlarından ve rüzgar arasında gidip gelmelerinden dolayıdır.

"Onlar... kulak verirler ve onların çoğu yalan söylerler." Bu buyruğa dair açıklamalar daha önceden el-Hicr Sûresi'nde (15/17-18. âyetlerin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

Burada **"(يُلْقُونَ السَّمْعَ): kulak verirler"** ifadesi şeytanların sıfatlarıdır. **"Onların çoğu"** ise kâhinlere racidir, şeytanlara raci olduğu da söylenmiştir.

وَالشُّعَرَاءُ يَتَّبِعُهُمُ الْغَاوُونَ ﴿٢٢٤﴾ اَلَمْ تَرَ اَنَّهُمْ فِي كُلِّ وَادٍ
يَهِيمُونَ ﴿٢٢٥﴾ وَاَنَّهُمْ يَقُولُونَ مَالَا يَفْعَلُونَ ﴿٢٢٦﴾ اِلَّا الَّذِينَ
اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ وَذَكَرُوا اللّٰهَ كَثِيرًا وَانْتَصَرُوا مِنْ
بَعْدِ مَاظُلِمُوا وَسَيَعْلَمُ الَّذِينَ ظَلَمُوا اَيَّ مُنْقَلَبٍ يَنْقَلِبُونَ ﴿٢٢٧﴾

224. Şairlere de azgınlar uyar.
225. Görmedin mi onlar her vadide serserice gezerler?
226. Ve gerçekten onlar yapmadıkları şeyi söylerler.
227. Ancak iman edip, salih amel işleyen, Allah'ı çokça zikreden ve kendilerine zulmedildikten sonra öclerini alanlar müstesnâ. Zulmedenler de yakında nasıl bir yere devrileceklerini bileceklerdir.

Yüce Allah'ın: **"Şairlere de azgınlar uyar"** buyruğu ile ilgili açıklamalarımızı altı başlık halinde sunacağız:

1- Şiirin Hükmü Mahiyetine Göredir:

Yüce Allah'ın: **"(الشُّعَرَاءُ): Şairler"** kelimesi "şair"in çoğuludur. "Cahil" kelimesinin çoğulunun, "cühelâ" şeklinde gelmesi gibi. İbn Abbas dedi ki: Burada kastedilenler kâfirlerdir, onlara cin ve insanlar arasından sapık olanlar **"uyar." "Azgınlar** (el-ğâvûn)"ın haktan uzaklaşmış olanlar anlamında olduğu söylenmiştir. Böylelikle şairlerin de aynı şekilde azgın kimseler olduklarını göstermektedir. Çünkü şairler azgın kimseler olmasalardı, kendilerine uyanlar da onlar gibi olmazdı. Biz daha önceden en-Nur Sûresi'nde (24/36-38. âyetlerin tefsirinde, 7. başlıkta) kimi şiirleri okumanın caiz, kimilerini okumanın mekruh, kimilerini okumanın da haram olduğunu açıklamış bulunuyoruz.

Müslim'in rivayetine göre Amr b. eş-Şerrîd babasından şöyle dediğini nakletmiştir: Bir gün Rasûlullah (sav)'ın terkisine binmiştim. "Ümeyye b. Ebi's-Salt'ın şiirlerinden bir şey biliyor musun?" diye sordu. Ben: Evet dedim, o: "Oku" dedi. Ben de ona bir beyit okudum. Bir daha: "oku" dedi, yine ona bir beyit daha okudum, tekrar: "oku" dedi ve bu ona yüz beyit okuyuncaya kadar böylece devam etti.(1) Senedin doğru şekli ve sahih rivayeti bu şekildedir. Müslim'in ravilerinden bazılarında şöyle denilmektedir: Amr b. eş-Şerrid'den, o babası eş-Şerrid'den şeklindedir. Bu ise bir vehimdir, eş-Şerrid Rasûlullah (sav)'ın terkisine aldığı kişidir. Ebu'ş-Şerrid'in adı ise Süveyd'dir.

Bu hadiste, eğer bir takım hikmetler şer'an ve tabiat itibariyle güzel görülen bir takım manalar ihtiva ediyor ise, şiir ezberleyip, onlara itina gösterilebileceğine delil vardır. Peygamber (sav) Ümeyye şiirinden kendisine daha çok okunmasını istemiştir. Çünkü Ümeyye hakîm birisi idi. Nitekim Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: "Ümeyye b. Ebi's-Salt az kalsın müslüman oluyordu."(2)

Yüce Allah'ı zikretmeyi, O'na hamd u senada bulunmayı ihtiva eden şiirlere gelince, bu şiirler de mendub şiirlerdir. Şairin şu beyitinde olduğu gibi:

الحمد لله العليّ المنان صار الثريد في رؤوس العيدان

"O pek yüce ve pek lutufkâr olan Allah'a hamd olsun,
Tirit sopaların başında olmuştur."(3)

(1) *Müslim,* IV, 1767; *Müsned,* IV, 390.

(2) *Müslim,* IV, 1767; *İbn Mâce,* II, 1236; *Müsned,* IV, 388, 389.

(3) Asıl yazma nüshalarda da böyle olduğu, baskıya hazırlayanlar tarafından belirtilmiştir.

el-Abbas'ın şu beyitlerinde olduğu gibi Allah Rasûlünden söz eden yahut onu öven şiirler de böyledir.

مِن قبلها طِبْتَ في الظِّلال وفي مُسْـ ـتودعٍ حيث يُخصَفُ الـورقُ
ثم هبطت البلاد لا بشرٌ أنـ ـتَ ولا مُضْغةٌ ولا عَلَقُ
بل نطفة تركب السَّفِينَ وقد أَلْـ ـجَمَ نَسْراً وأهلَه الغَرَقُ
تنقلُ مِن صالبٍ إلى رَحِمٍ إذا مَضَى عالَمٌ بَدَا طَبَقُ

"Önceden sen tertemizdin gölgelerde de,
Yaprakların (avretler üzerine) dikildiği o emanet mahallinde de,
Sonra dünyaya indin, bir beşer değildin (henüz)
Ne bir çiğnemlik et, ne de bir kan pıhtısı,
Aksine gemiye binen bir nutfe idin, o vakit Nesrin (putunun) ve ona tapınanların,
Seller ağızlarını gemlemişti,
Erkeklerin sulbünden, kadınların rahimlerine taşınırdın,
Bir âlem geçip gitti mi, yeni bir nesil baş gösterirdi."

Bunun üzerine Peygamber (sav) ona: "Allah ağzına sağlık versin" diye buyurdu.(1)

Hassan'ın şu beyitinde olduğu gibi, peygamberi savunmayı ihtiva eden şiirler de böyledir:

هجوتَ محمداً فأجبتُ عنه وعند اللّهِ في ذاك الجزاءُ

"Sen Muhammed'e hicvettin, ben de onun adına cevap veriyorum,
Bu hususta mükafat Allah'tandır."

Müslim'in, *Sahih*'inde zikrettiği bir kaç beyit daha devam etmektedir ki, bu şiirler siyerde daha da mükemmeldir.(2)

Zeyd b. Eslem'in rivayet ettiği gibi Peygambere salat ve selam ihtiva eden şiirler de böyledir: Ömer bir gece bekçilik yapmak üzere dışarıya çıkmıştı. Bir evde bir kandilin yanmakta olduğunu gördü. Bir yaşlı kadının yün atarken şunları söylediğini duydu:

(1) el-Heysemî, *Mecmau'z-Zevâid*, VIII, 217; el-Heysemî "bu hadisi Taberânî rivayet etmiş, ancak senedinde tanımadığım raviler vardır" kaydını eklemektedir.
(2) *Müslim*, IV, 1936;

على محمـدٍ صـلاةُ الأبـرار صلى عليه الطيّبون الأخيارْ
قـد كنتَ قوّامـاً بُكاً بـالأسحارْ يا ليتَ شِعْري والمنـايا أطـوارْ
هل يَجمعنّي وحبيبي الدارْ

"İyilerin salatı Muhammed'e olsun,
En iyiler, en hayırlılar ona salat eylesin.
Sen seher vakitlerinde çokça namaz kılan ve ağlayandın,
Ah keşke bilebilsem -ölümler çeşit çeşittir-
Acaba sevgilimle aynı yurtta bir arada olabilecek miyim?"

Bununla Peygamber (sav)'ı kastediyordu. Bunu duyan Ömer (r.a) oturup, ağladı.

Peygamber (sav)'ın ashabını anmak ve onları övmek de bu şekildedir. Muhammed b. Sabık'ın şu beyitleri ne kadar güzeldir:

إنّي رضيتُ عليـاً للهُـدَى عَلَمـاً كمـا رضيتُ عَتيقاً صـاحبَ الغارِ
وقـد رضيتُ أبـا حفصٍ وشيعَتُـه وما رضيتُ بقتل الشيخِ في الدارِ
كـلُّ الصحابـة عنـدي قُـدوةٌ عَلَمٌ فهـل عليّ بهـذا القـول من عـارِ
إن كـنتَ تـعلم أنّـي لا أحبُّهـمُ إلا من أجلك فـاعتقني من النار

"Hidayetin bayrağı olarak Ali'yi seçtim ben,
Aynı şekilde mağara arkadaşı Atik'i (Ebubekir'i) seçtiğim gibi,
Ben Ebu Hafs'tan (Ömer'den) ve onun taraftarlarından da razıyım,
O yaşlı (halife Osman)'ın evinde öldürülmesine ise razı değilim.
Bana göre bütün sahabiler uyulacak önderlerdir,
Bu sözümden dolayı acaba benim için bir ar olur mu?
Benim onları yalnız senin için sevdiğimi,
Biliyorsan eğer, Sen de beni cehennem ateşinden azad et."

Bir başka şairin şu beyitleri de güzeldir:

حُبُّ النبيِّ رسـول الله مُفْتَـرَضٌ وحُبُّ أصحـابِه نـورٌ ببـرهـانِ
من كـان يعـلم أن الله خـالقـه لا يَـرمينَّ أبـا بـكـرٍ ببـهتـانِ
ولا أبـا حفصٍ الفاروقَ صـاحبَه ولا الخليفـة عثمـان بن عفـانِ
أمّـا عـليٌّ فمشـهـورٌ فـضـائلُه والبيت لا يَستـوي إلا بـأركـانِ

"Allah'ın Rasûlü, Peygamberi sevmek bir farzdır,
Ashabını sevmek ise bir nur ve bir burhandır.
Allah'ın kendisini yarattığını bilen herkes,
Sakın Ebubekir'e iftirada bulunmasın.
Arkadaşı Ebu Hafs el-Faruk'a da,
Halife Osman b. Affan'a da.
Ali'ye gelince, meşhurdur onun faziletleri,
Bir evin dimdik ayakta durması ancak temelleriyledir."

İbnu'l-Arabî dedi ki: Teşbihlerde yapılan istiârelere gelince, haddi aşacak ve alışılmışın ötesine gidecek olsa dahi, bu hususta onlara izin verilmiştir. İşte görevli olan meleğin rüyada misaller getirip, örneklendirmesi de bu kabildendir. Ka'b b. Züheyr, Peygamber (sav)'a şu beyitler (ile başlayan meşhur kasidesin)i okumuştur:

بانت سعادُ فقلبي اليوم مَتْبُولُ — مُتَيَّمٌ إثْرَهـا لم يُفْـدَ مَكْبُـولُ
وما سُعادُ غَـداةَ البَيْنِ إذ رَحَلُوا — إلا أَغَنُّ غَضيضُ الطَّرْفِ مَكحولُ
تَجلُو عَوَارِضَ ذِي ظَلْمٍ إذا ابتسمتْ — كـأنّـه مُنْهَـلٌ بـالـرّاح مَعْلولُ

"Suâd ayrıldı bugün, kalbim hastadır bu yüzden,
Bir köledir ardında azad edilmeyen ve zincirlere vurulmuş.
Yola koyulduklarında ayrılık sabahında Suâd'ın,
Tatlı bir nâme vardı sesinde sürmeli bakışlarıyla da bakıyordu önüne,
Islak, parlak dişleri görülürdü ağzında gülümsediğinde,
Andırıyor tükürüğü ardı arkasına şarap içirilmiş, susamış bir ağzı."

Kâ'b bu kasidesinde harikulade istiare ve benzetmelerde bulunmuş, Peygamber (sav) bunları dinlemiş. Suâd'ın ağzındaki tükürüğü şaraba benzetmesine de karşı çıkmamıştı. Ebubekr (r.a)'da şu beyitleri söylemiştir:

فَقَـدْنـا الـوحيَ إذ ولّيتَ عنّـا — ووُدِّعْـنَـا مـن الله الـكـلامُ
سـوى مـا قـد تـركتَ لنـا رهيناً — تَـوارَثَـه الـقَـرَاطيسُ الـكـرامُ
فـقـد أورثتنـا ميـراثَ صـدقٍ — عليـك بـه التحيـةُ والـسـلامُ

"Sen bizi bırakıp gitmekle biz de vahyi yitirdik,
Artık Allah'ın kelâmı bize elveda dedi.
Değerli kağıtların miras aldıkları,
Ve bize bıraktıkların dışında...
Sen bize bir doğruluk mirası bıraktın,
Bundan ötürü selam ve salat sana."

Rasûlullah (sav) şiiri dinlediğine, Ebubekir şiir söylediğine göre artık bundan daha ileri derecede taklit edilecek ve uyulacak kimseler olabilir mi?

Ebu Ömer (b. Abdi'l-Berr) dedi ki: İlim ehlinden ve akıl sahiplerinden hiçbir kimse güzel olan şiire karşı çıkmaz. Ashabın büyüklerinden, ilim ehlinden ve kendisine uyulacak konumda olanlardan şiir söylememiş, yahut şiir okumamış ya da hikmet yahut mübah kabilden olup da muhtevasında hayasızlık, düşüklük, müslümana da herhangi bir eziyet ihtiva etmeyen bir şiiri dinleyip de beğenmemiş hiçbir kimse yoktur. Şâyet şiirde ahlaksızca ifadeler, kötü sözler ve müslümana eziyet eden ifadeler bulunursa, şiir ile nesir arasında hiçbir fark yoktur. Onun da dinlenmesi de, söylenmesi de helal değildir.

Ebu Hureyre rivayetle dedi ki: Ben Rasûlullah (sav)'ı minber üzerinde iken şöyle buyururken dinledim: "Arapların söylemiş olduğu en doğru -ya da en şairene- söz Lebid'in söylediği:

أَلَا كُلُّ شَيْءٍ مَا خَلَا اللَّهَ بَاطِلُ

"Şunu bil ki: Allah'ın dışındaki herşey batıldır."(1)

Bu hadisi Müslim rivayet etmiş ve ayrıca şunu eklemiştir: "Ümeyye b. Ebi's-Salt da az kalsın müslüman olacaktı."(2)

İbn Sîrîn'in rivayet ettiğine göre o bir sefer bir şiir okumuş, meclisinde bulunanlardan birisi ona: Ey Ebubekr senin gibi birisi şiir mi okurmuş? deyince, şu cevabı vermiş: Be hey adam, şiir diğer sözlerden kafiyeleri dışında herhangi bir farkı bulunan bir söz müdür? Onun güzeli güzel, çirkini çirkindir. Dedi ki: Onlar şiirin müzakeresini dahi yapıyorlardı. Yine dedi ki: Ben İbn Ömer'i şu beyiti okurken dinlemiştim:

(1) *Müslim*, IV, 1768; *Müsned*, II, 444, 480.
(2) *Müslim*, IV, 1768;

يُحِبُّ الخمرَ من مـال النُّـدامى ويَكـرهُ أن يفـارقَـهُ الغـلُوسُ

"O içki arkadaşlarının malından şarabı sever,
Sabah erkenden suya gidenlerin de kendisinden ayrılmasından hoşlanmaz."

Ubeydullah b. Abdullah b. Utbe b. Mes'ud -Medine'deki on fakihten birisidir- ondan sonra Medine'nin yedi fukahasından birisidir. Oldukça üstün bir şair ve şiirde ileri seviyeye ulaşmış birisiydi. Kadı ez-Zübeyr b. Bekkâr'ın da bir şiir kitabı vardır. Asme adında güzel de bir hanımı vardı. Bir gün bir işten dolayı ona kızdı ve onu boşadı. Onun hakkında söylediği pek çok şiirleri vardır. Bunlardan birisi de şöyledir:

تغلغـل حُبُّ عثْمـةَ في فـؤادي فبـاديـه مـع الخـافي يسـيـرُ
تغلغـل حيث لـم يبـلغ شَـرابٌ ولا حـزنٌ ولـم يبـلغ سـرورُ
أكـاد إذا ذكـرتُ العهـد منهـا أطيـر لـو أن إنسـانـاً يَـطيـرُ

"Asme'nin sevgisi işledi kalbimin ta içine,
Onun dışa vuran kısmı gizlisine göre pek azdır.
Hiçbir içkinin ulaşamadığı yere kadar işledi,
Ve kederin de ve hiçbir sevincin de ulaşamadığı bir yere.
Onunla birlikte olduğum zamanları hatırladığımda neredeyse,
Uçacağım; eğer insan için uçmak mukadderse."

İbn Şihab dedi ki: Ben ona bu kadar ibadet eden, bu kadar faziletli bir kimse olmana rağmen şiir söylüyorsun (öyle mi)? dedim. O şöyle dedi: Göğsünden (kalbinden) rahatsız olan bir kimse derin nefes alabildi mi iyileşir.

2- Dinlenmesi Helal Olmayan, Söylenmesi Uygun Görülmeyen Şiir ve Bu Tür Şairlerin Hükmü:

Dinlenmesi helal olmayan, söyleyeni de yerilen, zemmedilmiş şiire gelince, bu batıl sözlerin bulunduğu şiirdir. Öyleki insanların en korkağını Antere'ye, en cimrilerini Hatim'e üstün gibi gösterirler. Suçsuz, günahsız kimseye iftira ederler. Takva sahibi kimsenin fasık olduğunu ileri sürerler. Kişinin yapmadığı şeyleri yapmış gibi söyleyecek kadar aşırı giderler. Bunu da can sıkıntısını gidermek ve sözleri güzelleştirmek için yaparlar. el-Ferezdak ile ilgili olarak gelen rivayete göre Süleyman b. Abdu'l-Melik onun şu beyitini işitmiş:

فبِتْنَ بجانبيَّ مُصَرَّعاتٍ وبِتُّ أفُضُّ أغلاقَ الختامِ

"O kadınlar sağımda ve solumda sarhoş olarak yıkılıp geceyi geçirdiler,
Ve ben de gece boyunca yüzüklerin tılsımlarını çözüp durdum."

Bunun üzerine Süleyman: Sana had uygulamak icab eder deyince, Ferezdak şöyle dedi: Ey mü'minlerin emiri, yüce Allah: **"Ve gerçekten onlar yapmadıkları şeyi söylerler"** buyruğu ile benden haddi uzaklaştırmış bulunuyor.

Rivayete göre en-Numan b. Adî b. Nadla, Ömer b. el-Hattab (r.a)'ın tayin ettiği bir görevli idi. O şöyle demişti:

مَنْ مُبْلِغُ الحسناءِ أنّ حليلَها بميْسانَ يُسقى في زُجاجٍ وحَنْتَمِ
إذا شئتُ غنتني دَهاقينُ قريةٍ ورقّاصةٌ تَجْذو على كلِّ مَنْسِمِ
فإن كنت نَدْماني فبالأكبرِ اسقِني ولا تَسقِني بالأصغرِ المتثلِّمِ
لعلَّ أميرَ المؤمنين يَسوءهُ تَنادُمنا بالْجَوْسَقِ المتهدِّمِ

"Kim o güzel kadına şu haberi götürebilir ki; onun kocasına
Meysan'da cam (kâselerle) ve testilerle (şarap) içiriliyor.
İstersem bir köyün dihkanları (sahipleri, otoriteleri) bana şarkı söyler,
Ve bir rakkase herbir parmak ucu üzerinde yükselir.
Şâyet sen bana içki sunan kimse isen, o büyük kâse ile sun bana,
Küçük ve ağzı pürüzlü olanla sunma sakın.
Belki mü'minlerin emirinin hoşuna gitmez.
Bizim o yıkık, eski köşkte içki sohbetimiz."

Bu husus Ömer (r.a)'a ulaşınca, yanına gelmek üzere ona haber gönderdi ve: Evet, Allah'a yemin ederim ki, bu benim hoşuma gitmez, dedi. Bu sefer en-Numan b. Adî: Ey mü'minlerin emiri, söylediklerimin hiçbirisini yapmış değilim. Sadece fuzuli bir takım sözlerden ibaretti onlar, zaten yüce Allah da: **"Şairlere de azgınlar uyar, görmedin mi onlar her vadide serserice gezerler ve gerçekten onlar yapmadıkları şeyi söylerler."** diye buyurmaktadır.

Bunun üzerine Ömer (r.a) ona şöyle dedi: Evet, senin gösterdiğin bu mazeret sana uygulanacak haddin önünü almıştır. Fakat sen bu sözleri söyledikten sonra ebediyyen benim emrimde çalışmayacaksın.

ez-Zübeyr b. Bekkâr dedi ki: Bana Mus'ab b. Osman'ın anlattığına göre Ömer b. Abdu'l-Aziz halifeliğe gelince, tek düşündüğü Ömer b. Ebi Rabia ile el-Ahvas idi. Medine'deki valisine şöyle bir mektup yazdı: Ben Ömer ile el Ahvas'ın kötü ve şerli kimseler olduklarını biliyorum. Bu mektubum sana ulaşır, ulaşmaz onları yakala ve bana gönder. Bu mektubu ona ulaşınca, hemen bu iki kişiyi ona gönderdi. Önce Ömer'e: Söyle bakalım, dedi (ve şu beyitlerini okudu):

فلم أرَ كالتَّجميرِ منظرَ ناظرٍ ولا كليالي الحج أفلتنَ ذا هَوَى
وكم سالىء عينيه من شيء غيرِه إذا راح نحو الجمرةِ البيضُ كالدُّمَى

"Görmedim cemrelere taş atıldığı sırada gören kimsenin
Gördüğü gibisini ve bir de hac geceleri gibi; sevdalı olanı bırakanları,
Başkasına ait şeylerden gözleri dolduran nice kimse vardır ki,
Cemreye doğru gitti mi, orada fildişi heykeller gibi beyazlarla karşılaşır."

Allah'a yemin ederim ki, sen haccınla ilgilenen bir kimse olsaydın, kendinden başka hiçbir şeye bakmazdın. Bugünlerde insanlar senden kurtulamazlarsa ne zaman kurtulurlar, dedikten sonra sürgüne gönderilmesini emretti. Bu sefer: Ey mü'minlerin emiri bundan daha hayırlı bir şeye ne dersin? dedi. O neymiş, deyince, dedi ki: Bir daha böyle şiirler söylememeye Allah adına söz veriyorum. Ebediyyen hiçbir şiirde kadınlardan söz etmeyeceğim ve artık tevbemi bozmayacağım. Ömer b. Abdu'l-Aziz ona: Gerçekten bunu yapacak mısın? deyince, şair: Evet dedi. Tevbesine sadık kalacağına dair Allah adına yemin etti, onu serbest bıraktı.

Ömer b. Abdu'l-Aziz daha sonra el-Ahvas'ı çağırdı. Ona: Sen bu beyite ne dersin? dedi:

الله بيني وبينَ قَيِّمِها يَفِرُ منِّي بها وأتْبَعُ

"Benimle onun kayyımı arasında Allah vardır,
O, onu benden alıp kaçıyor, bense arkasından gidiyordum."

Evet Allah onun kayyımı ile senin kayyımın arasındadır dedi, sonra da sürgüne gönderilmesini emretti. Ensar'dan bir takım kimseler onun hakkında Ömer b. Abdu'l-Aziz ile konuştularsa da kabul etmedi ve: Ben bu makam-

da kaldığım sürece Allah'a yemin ederim ki onu geri çevirmeyeceğim. Çünkü o açıktan açığa fasıklık eden bir kimsedir, dedi.

İşte yerilen şiirler ile bu şiirlerin şairlerinin hükmü budur. Böyle bir şiiri dinlemek mescid veya bir başka yerde okumak helal olmaz. Tıpkı çirkin nesir sözler ve benzerinde olduğu gibi.

İsmail b. Ayyaş, Abdullah b. Avn'dan, o Muhammed b. Sîrîn'den, o Ebu Hureyre'den rivayetle dedi ki: Rasûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: "Güzel şiir, güzel söz gibidir. Çirkini de, çirkin söz gibidir." Bunu İsmail b. Abdullah eş-Şamî rivayet etmiştir. Onun Şam ahalisinden yaptığı rivayetler Yahya b. Main ve başkalarının söylediklerine göre sahihtir.

Abdullah b. Amr b. el-Âs rivayetle dedi ki: Rasûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: "Şiir de söz ayarındadır. Onun güzeli güzel söz gibidir, çirkini de çirkin söz gibidir."(1)

3- Olumsuz Şiire Karşı Tavır:

Müslim'in rivayetine göre Ebu Hureyre (r.a) şöyle demiştir: Rasûlullah (sav) buyurdu ki: "Sizden herhangi birinizin içinin tıka basa irinle dolması, şiir ile dolmasından daha hayırlıdır."(2) Yine Sahih'de Ebu Said el-Hudrî'den şöyle dediği rivayet edilmiştir: Rasûlullah (sav) ile birlikte yolda giderken şiir okuyan bir şair ile karşılaştık. Rasûlullah (sav) şöyle buyurdu: "Şu şeytanı yakalayınız. Çünkü herhangi bir kimsenin içinin irin ile dolması, şiir ile dolmasından onun için daha hayırlıdır."(3)

İlim adamlarımız der ki: Peygamber (sav)'ın bu şaire böyle bir uygulama yapması, onun halini bilmesinden sonradır. Bu şairin şiiri kazanç elde etmek için bir yol edinmiş olduğunu ve kendisine mal verilecek olursa, övmekte aşırı gittiği, verilmeyecek olursa hiciv ve yergide ileri giderek, insanlara mallarında ve namuslarında eziyet verdiğini daha önceden öğrenmiş olabilir.

Böyle bir durumda olan bir şairin şiir sebebiyle elde ettiği her türlü kazancın haram olduğunda görüş ayrılığı yoktur. Bu hususta söylediklerinin hepsi de onun için haramdır, ona kulak asmak helal olmaz. Aksine ona gereken şekilde tepki göstermek icab eder. Eğer dilinden gelecek zarardan korkulmakla birlikte önlenemiyor ise o takdirde elinden geldiğince böyle bir kimseyi idare etmeye, mümkün olduğu kadar ondan uzak durmaya çalışmalıdır. Daha işin başından ona bir şeyler vermesi helal olmaz, çünkü bu masiyete

(1) Buharî, *el-Edebu'l-Müfred*, I, 299; *Dârakutnî*, IV, 156; el-Heysemî, *Mecmau'z-Zevâid*, VIII, 122.
(2) *Müslim*, IV, 1769; *Buharî*, V, 2279; *Tirmizî*, V, 140, 141; *Müsned*, II, 39, 288, 478, 480.
(3) *Müslim*, IV, 1769; *Müsned*, III, 8, 41.

bir yardımdır. Şâyet başka bir çare bulamayacak olursa, haysiyetini korumak niyetiyle ona bir şeyler verir. Çünkü kişinin kendisi vasıtasıyla namus ve haysiyetini korumak için harcadığı şeyler onun için bir sadaka olarak yazılır.

Derim ki: Peygamber (sav)'ın: "Sizden herhangi birinizin içinin tıka basa irin ile dolması..." buyruğundaki "(القيح): Kanın karıştığı cerahat" demektir. "(قاح الجُرْح يَقِيح وتقَيّح وقَيُح): Yara irin topladı, toplar" ifadeleri de buradan gelmektedir.

"(يَريه): Onu yemesi" hakkında el-Esmaî şöyle demektedir: Bu kelime (الوَرْي) kökünden gelmektedir, (الرمي): Atmak gibi. Bu da karnında hastalıklar olması anlamındadır. Bu kökten olmak üzere; "(رجل مَوْرِيّ): Karnı çok hastalıklı, demek olup, "ya" harfi şeddelidir fakat hemze yoktur. ***es-Sihah***'da da şöyle denilmektedir: "(وروى القيح جوفه يريه وريا): İrin karnının her tarafını kapladı" demektir. el-Yezidî de şu mısraı zikretmiştir:

قالت له وَرْياً إذا تَنحنحا

"O öksürdüğünde, hay irin, karnını doldursun, dedi ona."

Bu hadisin yorumu ile ilgili olarak yapılmış en güzel açıklama şudur: Böyle bir hüküm şiirin etkisi altında kalan ve onun dışında herhangi bir bilgi sahibi olmaksızın hep onu öğrenip belleyen kimse hakkındadır. Bu kimse zikir namına hiçbir şey bilmez ve bu şiirlerle de hep batıla dalar gider, kendisi için öğünülmeyecek türden yollar izler. Boş sözler, gelişi güzel konuşmalar, gıybet ve çirkin sözleri çokça söyleyen gibi. Bu şekilde şiirin etkisi altında kalmış bir kimseden bu aşağılık ve yerilmiş vasıflar ondan ayrılmaz. Çünkü edebi adet bunu gerektirmektedir. İşte Buhârî'nin ***Sahih***'inde bu hadisin başında açmış olduğu babta (başlıkta) zikrettiği ifadelerle bu hususa işaret etmektedir: "İnsanın şiirin etkisi altında kalmasının mekruh oluşu (ile ilgili varid olmuş rivayetler)"[1]

Bu hadisin te'vili ile ilgili olarak şunlar da söylenmiştir: Bundan maksat Peygamber (sav)'ın ve başkalarının hicvedildiği şiirlerdir. Ancak bu açıklamanın bir kıymati yoktur, çünkü Peygamber (sav)'ı az ya da çok ifadelerle hicvetmek aynı şeydir, böyle bir davranış küfürdür ve yerilmiş bir işdir. Peygamber (sav)'ın dışındaki müslümanları hicvetmek de azıyla çoğuyla haram kılınmıştır. Dolayısıyla burada yermenin sadece çok miktara tahsis edilmesinin hiçbir anlamı yoktur.

(1) *Buhari*, V, 2279.

4- Şiirin Hükmü Muhtevası İle İlgilidir:

Şafiî dedi ki: Şiir bir çeşit sözdür. Onun güzeli güzel çirkini de çirkin söz gibidir. Yani şiir bizatihi hoşlanılmayan bir şey değildir. O muhtevaları dolayısıyla mekruh görülür. Arapların nezdinde şiirin pek büyük bir etkisi vardı. O bakımdan onlardan birisi çok önceleri şöyle demiştir:

وجُرح اللسانِ كجُرْح اليدِ

"Ve dilin yarası elin açtığı yara gibidir."

Peygamber (sav) da Hassan'ın müşriklere cevap vermiş olduğu şiir hakkında şöyle buyurmuştur: "Şüphesiz ki bu onlarda ok atmaktan daha güçlü bir etki bırakır."(1) Bu hadisi Müslim rivayet etmiştir.

Tirmizî de sahih olduğunu belirterek kaydettiği rivayete göre İbn Abbas'tan şöyle nakledilmiştir: Peygamber (sav) kaza umresi esnasında Abdullah b. Revaha önünde yürüdüğü halde Mekke'ye girdi. Bu sırada Abdullah b. Revaha şöyle diyordu:

خَلُّوا بني الكفّار عن سبيله اليومَ نَضربْكُمْ على تنزيله
ضرباً يزيلُ الهامَ عن مَقيله ويُذهِلُ الخليلَ عن خليله

"Ey kâfir oğulları! Açılın yolumdan,
Bu gün sizinle onun (Kur'ân'ın) indirilmesi dolayısıyla çarpışırız,
Öyle darbeler indiririz ki, kelleleri boyunlarından ayırır,
Ve dosta dostunu hatırlatmaz olur."

Ömer: Ey İbn Revâha! Allah'ın hareminde ve Rasulullah (sav)'ın huzurunda mı (böyle diyorsun)? Rasulullah (sav) şöyle buyurdu: "Bırak onu ey Ömer! Andolsun bu onlara atılan oklardan daha hızlı etki eder."(2)

5- Şairlerin İzleyicileri:

Yüce Allah'ın: **"Şairlere de azgınlar uyar"** buyruğunda yer alan **"şairler"** lafzının merfû' okunduğu hususunda -bildiğim kadarıyla- kıraat âlimleri

(1) *Müslim*, IV, 1935.
(2) Ebu Abdullah Muhammed b. Abdilvâhid el-Makdisî, *el-Ehâdîsu'l-Muhtara*, IV, 416, 417.

arasında ihtilâf yoktur. Bununla birlikte daha sonra gelen **"onlara azgınlar uyar"** anlamındaki fiilin açıkladığı bir fiilin takdiri ile nasb edilmesi de caizdir. İsa b. Ömer de böyle okumuştur. Ebu Ubeyd dedi ki: O çoğunlukla nasb ile okumayı severdi. Mesela ***"hırsız erkek ile hırsız kadın"*** (el-Maide, 5/38); ***"odun taşıyıcısı olarak"*** (Tebbet, 111/4); ***"Bu indirdiğimiz bir sûredir."*** (en-Nur, 24/1) buyruklarında hep nasb ile okunmuştur. Nafi', Şeybe, el-Hasen ve es-Sülemî de **"onlara uyar"** anlamındaki buyruğu; (يتبعهم) şeklinde şeddesiz olarak okumuşlardır. Diğerleri ise şeddeli okumuşlardır.

ed-Dahhâk dedi ki: Biri ensardan diğeri muhacirlerden iki kişi Rasûlullah (sav)'ın döneminde karşılıklı olarak hicivleştiler. Bunların herbirisinin yanında da kavminin azgın olanları -demek olan beyinsizleri- vardı. Bunun üzerine bu âyet-i kerime nazil oldu. İbn Abbas da böyle demiştir. Yine ondan gelen rivayete göre bunlardan kasıt şiirleri rivayet edenlerdir.

Yine Ali b. Ebi Talha'nın ondan rivayetine göre bunlardan kasıt kâfirlerdir. Onlara cin ve insanların sapıkları uyar. Bunu daha önceden zikretmiş bulunuyoruz.

Ğudayf'in rivayetine göre de Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: "Kim İslâm dininde hicvetme çığırını aşarsa onun dilini kesiniz."(1)

İbn Abbas'tan rivayete göre de Peygamber (sav) Mekke'yi fethedince İblis kederle öyle bir bağırdı ve etrafında zürriyetini topladı ve dedi ki: Artık Muhammed (sav)'ın ümmetini bugünden sonra tekrar şirke döndüreceğinizden yana ümidinizi kesiniz. Fakat bu iki yerde -Mekke ve Medine'de- şiiri yaygınlaştırınız.

6- Şiirleriyle Öç Alanlar:

Yüce Allah'ın: **"Görmedin mi onlar her vadide serserice gezerler"** buyruğu şu demektir: Onlar her boş işe dalarlar. Hak yola uymazlar. Çünkü hak yola uyup söylediği sözlerin aleyhine yazılacağını bilen bir kimse söyleyeceği sözleri tartar ve öyle söyler. Bu kimse burnunun doğrultusunda, ne söylediğine aldırmadan serserice söz söylemez. Bu âyet-i kerime Abdullah b. ez-Ziba'rî, Müsafi' b. Abd Menaf ve Umeyye b. Ebi's-Salt hakkında inmiştir.

"Ve gerçekten onlar yapmadıkları şeyi söylerler." Yani onların çoğu yalan söylerler. Sözlerinde cömertlikten ve iyi şeylerden söz ederler, ama onlar bu işi yapmazlar. Bu âyet-i kerimenin Ebu Azze el-Cumahî'nin şu beyitleri söylemesi üzerine onun hakkında nâzil olduğu da söylenmiştir:

(1) el-Heysemî, *Mecmau'z-Zevâid,* VIII, 123.

أَلا أبلغا عَنّي النبيّ محمداً بأنّك حَقٌّ والمليكُ حميدُ
ولَكنْ إذا ذُكّرتُ بَدْراً وأهلَهُ تَأوّهَ مِنّي أعظمٌ وجلودُ

"Dikkat edin! Benden peygamber Muhammed'e şu haberi götürün:
Muhakkak ki sen hak (peygamber)sın. Mutlak malik olan Allah her hamde layıktır.
Fakat bana Bedir ve Bedir'dekiler hatırlatıldı mı,
Kemiklerim de, derilerim de ah çekip inler."

Daha sonra Hassan b. Sabit, Abdullah b. Revâha, Ka'b b. Malik, Ka'b b. Züheyr ve hak sözü söylemek bakımından onların izinden giden mü'min şairlerin şiirlerini istisnâ ederek şöyle buyurmaktadır: **"Ancak iman edip, salih amel işleyen, Allah'ı** (sözlerinde) **çokça zikreden ve kendilerine zulmedildikten sonra öclerini alanlar müstesnâ."** Öc almak ancak hak ile ve yüce Allah'ın çizdiği sınırlar çerçevesinde olur. Eğer bu sınırları aşacak olursa, bu sefer batıl yol ile intikam alınmış olur.

Ebu'l-Hasen el-Müberred dedi ki: **"Şairlere de"** buyruğu nâzil olunca, Hassan, Ka'b b. Malik ve İbn Revâha ağlayarak Peygamber (sav)'ın huzuruna geldiler ve: Ey Allah'ın peygamberi dediler. Allah bizim şair olduğumuzu bildiği halde bu âyet-i kerimeyi indirmiş bulunuyor. Peygamber (sav) bu sefer onlara ondan sonraki buyrukları okuyun dedi: **"Ancak iman edip salih amel işleyen"** kimseler sizlersiniz. **"Allah'ı çokça zikreden ve kendilerine zulmedildikten sonra öclerini alanlar müstesnâ!"** İşte bunlar da sizlersiniz. Öc almak ise müşriklere cevap vermekle olur. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: "Haydi siz de öcünüzü alınız, fakat haktan başka bir şey söylemeyiniz. Babalardan, annelerden de söz etmeyiniz." Hassan, Ebu Süfyan'a şöyle demişti:

هجوتَ محمداً فأجبتُ عنه وعندَ الله في ذاك الجزاءُ
وإنّ أبي ووالدتي وعِرْضي لِعِرضِ محمد منكم وِقاءُ
أتشتمه ولستَ له بكفءٍ فشركما لخيركما الفِداءُ
لساني صارمٌ لا عيبَ فيهِ وبحري لا تُكدِّره الدِّلاءُ

"Muhammed'i hicvettin, ben onun adına cevap veriyorum,
Bu hususta mükâfatım Allah nezdindedir.
Şüphesiz benim babam, annem, şeref ve haysiyetim,
Muhammed'in şeref ve haysiyetini size karşı korumak içindir,

Sen ona denk olmadığın halde ona nasıl söversin?
Sizin kötü olanınız kimse hayırlı olana feda olsun.
Dilim keskin bir kılıçtır, onda hiçbir kusur yoktur.
O akar durur, kovalar onu bulandırmaz."

Kâ'b da: Ey Allah'ın Rasûlü dedi. Şüphesiz ki Allah şiir hakkında senin bildiğin buyrukları indirmiş bulunuyor. Bu hususta ne dersin? Peygamber (sav) şöyle buyurdu: "Muhakkak mü'min canıyla, kılıcıyla ve diliyle cihad eder. Nefsim elinde olana yemin ederim ki sizlerin onlara attıklarınız tıpkı oklar gibidir."(1)

Kâ'b dedi ki:

جاءت سَخِينةُ كي تُغالبَ ربَّها وَلَيُغْلَبَنَّ مُغالِبُ الغَلاَّبِ

"Suhayna (çorbacılar, Kureyş'i kastediyor) geldi ki Rabbi ile
yarışsın da mağlup etsin diye,
Herkesi yenik düşüren kimse ile yarışa kalkan, elbette yenik düşecektir."

Peygamber (sav) buyurdu ki: "Andolsun ey Ka'b şu sözün dolayısıyla yüce Allah seni methetmiştir."(2)

ed-Dahhâk'ın İbn Abbad'dan rivayetine göre o yüce Allah'ın: **"Şairlere de azgınlar uyar"** buyruğu daha sonra gelen **"ancak iman edip, salih amel işleyen...ler müstesnâ"** buyruğu ile neshedilmiştir.

el-Mehdevî dedi ki: ***Sahih***'te, İbn Abbas'dan gelen rivayete göre bu bir (nesih değil) istisnadır.

"Zulmedenler de yakında nasıl bir yere devrileceklerini bileceklerdir." Bu buyrukta intikam alırken zulmedenler tehdit edilmektedir. Şüreyh dedi ki: Zalimler Allah'ın elinden nasıl kurtulacaklarını bileceklerdir. Çünkü zalim cezalandırılmayı bekler, mazlum yardım ve zaferi gözetler. İbn Abbas; **"nasıl bir yere devrileceklerini"** anlamındaki buyruğu (أي مُنْقَلَبٍ يَنْقَلِبُونَ): Nasıl bir yere kurtulup, bırakılacaklarını diye "fe" ve "te" ile okumuşlardır ki anlamları birdir. Bunu da es-Sa'lebî zikretmiştir.

"(أيَّ مُنْقَلَبٍ يَنْقَلِبُونَ): Nasıl bir yere devrileceklerini" buyruğunun anlamı da şudur: Nasıl bir dönüş yerine varacaklarını ve nasıl bir yere döndürüleceklerini (bileceklerdir) demektir. Çünkü onların varacakları yer cehennem

(1) ***Müsned,*** VI, 387.
(2) Sıddîk b. Hasen el-Kannûcî, ***Edebu'l-Ulûm,*** I, 330

ateşidir ve o en çirkin bir dönüş yeridir. Onların dönecekleri yer de cezadır ve o da en kötü bir dönüş yeridir.

"Munkaleb: **Devrilecek yer"** ile marci' (dönüş yeri) arasındaki farka gelince, munkaleb içinde bulunduğu halin zıttına geçiştir. Marci' ise içinde bulunduğu halden daha önce bulunduğu hale dönüş demektir. Dolayısıyla herbir dönüş yeri (merci'), münkaleb (devrilecek yer) demek olur. Fakat herbir munkaleb merci' değildir. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır. Bunu da el-Maverdî zikretmiştir.

"(أَيَّ): Nasıl" lafzı **"devrilecekler"** ile nasbedilmiştir ve mastar manasınadır. Bunun **"bileceklerdir"** anlamındaki lafız ile nasb olması caiz değildir. Çünkü bu edat ile diğer istifham edatlarında nahivcilerin naklettiklerine göre makabli yani kendisinden önceki amiller amel etmezler. en-Nehhâs dedi ki: Bu hususta gerçek şudur: İstifham bir manadır, onun makabli de bir başka manadır. Eğer makabli onda amel edecek olursa, bu sefer manalar birbirine karışır (içinden çıkılamaz).

Neml Sûresi

1-93. ÂYETLERİN TEFSİRİ

بسم الله الرحمن الرحيم

Rahman ve Rahim Allah'ın Adı İle

Tümüyle Mekke'de indiği hususunda icmâ' vardır. Doksanüç âyettir, doksandört âyet olduğu da söylenmiştir.

طٰسٓ ۚ تِلْكَ اٰيَاتُ الْقُرْاٰنِ وَكِتَابٍ مُبِينٍ ۙ ﴿١﴾ هُدًى وَبُشْرٰى
لِلْمُؤْمِنِينَ ۙ ﴿٢﴾ اَلَّذِينَ يُقِيمُونَ الصَّلٰوةَ وَيُؤْتُونَ الزَّكٰوةَ وَهُمْ بِالْاٰخِرَةِ
هُمْ يُوقِنُونَ ﴿٣﴾ اِنَّ الَّذِينَ لَايُؤْمِنُونَ بِالْاٰخِرَةِ زَيَّنَّا لَهُمْ اَعْمَالَهُمْ
فَهُمْ يَعْمَهُونَ ۭ ﴿٤﴾ اُولٰٓئِكَ الَّذِينَ لَهُمْ سُوٓءُ الْعَذَابِ وَهُمْ فِى
الْاٰخِرَةِ هُمُ الْاَخْسَرُونَ ﴿٥﴾ وَاِنَّكَ لَتُلَقَّى الْقُرْاٰنَ مِنْ لَدُنْ حَكِيمٍ
عَلِيمٍ ﴿٦﴾

1. **Tâ. Sîn. Bunlar Kur'ân'ın ve apaçık kitabın âyetleridir.**
2. **İman edenlere doğru yolu gösterici ve müjde olmak üzere** (indirilmiştir).
3. **Namazlarını dosdoğru kılan, zekâtı veren ve âhirete kesin olarak inananların tâ kendileridir onlar.**
4. **Âhirete iman etmeyenlerin amellerini kendilerine süslü göstermişizdir. Bu sebepten onlar körelmişler ve şaşırmışlardır.**
5. **İşte bunlaradır azabın en kötüsü, bunlara! Âhirette en çok ziyanda olacaklar da bizzat onlardır.**
6. **Muhakkak sen Kur'ân'ı Hakîm, Alîm olandan almaktasın.**

"Tâ, Sîn. Bunlar Kur'ân'ın ve apaçık bir kitabın âyetleridir" buyruğunda geçen mukatta' harflere dair açıklamalar daha önceden el-Bakara Sûresi'nde(2/1-2. âyetlerin tefsirinde) ve başka yerlerde geçmiş bulunmaktadır.

"(تِلْكَ) **Bu** (ya da: bunlar)" anlamındadır. Yani bu sûre Kur'ân'ın ve apaçık bir kitabın âyetleridir. Burada **"Kur'ân"** lam-ı tarif ile zikredilmiştir. Ancak **"apaçık bir kitab"** nekre lafzı ile zikredilmiştir. Şu kadar var ki **"apaçık bir kitab"** terkibi marife manasını ihtiva eder. Bu da: "(فلان رجل عاقل) Filan kişi akıllı bir adamdır" demek ile "(فلان الرجل العاقل): Filan kişi akıllı adamdır" demeye benzer.

Kitab, Kur'ân'ın kendisidir. Böylelikle onun iki tane vasfı bir arada zikredilmiştir. Bir taraftan o Kur'ân (okunan)'dır. Diğer taraftan o bir kitaptır. Çünkü o hem kitabet (yazı ile) hem de kıraat ile ortaya çıkandır. Bu iki lafzın türedikleri köklere dair açıklamalar daha önceden el-Bakara Sûresi'nde geçmiş bulunmaktadır. el-Hicr Sûresi'nde de: ***"Elif, Lâm, Râ. Bunlar kitabın ve açık açık anlatan Kur'ân'ın âyetleridir."*** (el-Hicr, 15/1) buyruğunda ***"kitab"*** marife olarak ***"Kur'ân"*** ise nekre (belirtisiz) olarak zikredilmiştir. Buna sebeb ise Kur'ân ve kitabın herbirisinin ayrı ayrı hem marife, hem sıfat yapılmaya elverişli iki isim olmalarıdır.

Kur'ân'ın **"apaçık"** olmakla vasfedilmesi ise bu kitapta yüce Allah'ın emirleri, nehiyleri, helal ve haramları, vaadleri ve tehditlerinin açıkça belirtilmiş olmasından dolayıdır. Yine buna dair açıklamalar geçmiş bulunmaktadır.

"İman edenlere doğru yolu gösterici ve müjde olmak üzere indirilmiştir" buyruğunda geçen **"(هُدًى): Yol gösterici olmak üzere"** buyruğu "kitab" lafzından hal olarak nasb mahallindedir. Yani bunlar doğru yolu gösteren ve müjdeleyen olarak kitabın âyetleridir. Mübteda olarak merfu olmaları da mümkündür. Yani o bir hidayettir. Arzu edilirse sıfat harfi hazfedilmiş olarak da merfu kabul edilebilir. "(فيه هدى): Onda bir hidayet vardır" demek olur. Haberin **"iman edenlere"** buyruğu olması da mümkündür. Daha sonra yüce Allah onların niteliklerini belirterek şöyle buyurmaktadır:

"Namazlarını dosdoğru kılan, zekâtı veren ve âhirete kesin olarak inananların tâ kendileridir onlar." Buna dair açıklamalar daha önceden el-Bakara Sûresi'nin baş taraflarında (2/2. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

"Âhirete iman etmeyenlerin" öldükten sonra dirilişi tasdik etmeyenlerin **"amellerini kendilerine süslü göstermişizdir."** Yani kötü amellerini, iyi görecek şekilde onlara süsledik diye açıklandığı gibi, Biz güzel amellerini onlara süslü gösterdik, fakat o amelleri işlemediler diye de açıklanmıştır. ez-Zeccâc da şöyle demiştir: Onların küfürlerine ceza olarak Biz de içinde bulun-

dukları hali onlara süslü gösterdik.

"Bu sebepten onlar körelmişler ve şaşırmışlardır." Kötü amelleri ve sapıklıkları içerisinde gidip gelmektedirler. Bu açıklama İbn Abbas'tan rivayet edilmiştir. Ebu'l-Âliye ise: Sürekli bunları devam ettirmektedirler, diye açıklamıştır. Katâde oyalanıp durmaktadırlar diye açıklarken, el-Hasen şaşkın şaşkın kalmaktadırlar, diye açıklamıştır. Recez vezninde şair şöyle demiştir:

وَمَهْمَهٍ أطرافُه في مَهْمَهِ أعْمَى الهُدَى بالحائرين العُمَّهِ

"Ve bir geçit ki onun uçları da bir geçit içinde,
Şaşırmış ve körelmiş olanları doğruyu görmekten yana kör bırakmış."

"İşte bunlaradır azabın en kötüsü" olan cehennem **"bunlara! Âhirette en çok ziyanda olacaklar da bizzat onlardır."** Bu buyruktaki **"âhirette"** lafzı bir beyandır. **"(الْأَخْسَرُونَ): En çok ziyanda olacaklar"**a bağlı değildir, çünkü insanlar arasından dünyayı kaybetmiş, fakat âhirette kar etmiş olanlar vardır. Bunlar ise küfürleri sebebiyle âhireti kaybetmiş ve zarara uğramış kimselerdir. O bakımdan onlar ziyana uğramış olan herkesten daha çok ziyandadırlar.

"Muhakkak sen Kur'ân'ı Hakîm, Alîm olandan almaktasın." Bu Kur'ân sana indirilmekte, sen de onu almaktasın, onu öğrenmekte ve bellemektesin. **"(لَدُنْ): ...dan"** burada "nezdinden" anlamındadır. Ancak bu lafız mu'rab olmayıp mebnidir. Çünkü i'rab almaya elverişli değildir. Bunun çeşitli söylenişleri vardır ki; bunlar daha önceden el-Kehf Sûresi'nde (18/2. âyetin tefsirinde) söz konusu edilmiştir.

Bu âyet-i kerime, yüce Allah'ın anlatmak istediği kıssalar, bu kıssalardaki hikmetinin incelikleri ve herşeyin inceliğine varan ilmi ile ilgili hususları anlatmak için bir hazırlık mahiyetindedir.

إِذْ قَالَ مُوسَىٰ لِأَهْلِهِ إِنِّي آنَسْتُ نَارًا ۖ سَآتِيكُمْ مِنْهَا بِخَبَرٍ أَوْ
آتِيكُمْ بِشِهَابٍ قَبَسٍ لَعَلَّكُمْ تَصْطَلُونَ ﴿٧﴾ فَلَمَّا جَاءَهَا نُودِيَ أَنْ
بُورِكَ مَنْ فِي النَّارِ وَمَنْ حَوْلَهَا ۖ وَسُبْحَانَ اللَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ ﴿٨﴾ يَا مُوسَىٰ
إِنَّهُ أَنَا اللَّهُ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ ﴿٩﴾ وَأَلْقِ عَصَاكَ ۖ فَلَمَّا رَآهَا تَهْتَزُّ

كَأَنَّهَا جَآنٌّ وَلَّىٰ مُدْبِرًا وَلَمْ يُعَقِّبْ ۖ يَٰمُوسَىٰ لَا تَخَفْ إِنِّى لَا يَخَافُ
لَدَىَّ ٱلْمُرْسَلُونَ ﴿١٠﴾ إِلَّا مَن ظَلَمَ ثُمَّ بَدَّلَ حُسْنًۢا بَعْدَ سُوٓءٍ فَإِنِّى
غَفُورٌ رَّحِيمٌ ﴿١١﴾ وَأَدْخِلْ يَدَكَ فِى جَيْبِكَ تَخْرُجْ بَيْضَآءَ مِنْ غَيْرِ
سُوٓءٍ فِى تِسْعِ ءَايَٰتٍ إِلَىٰ فِرْعَوْنَ وَقَوْمِهِۦٓ ۚ إِنَّهُمْ كَانُوا۟ قَوْمًا فَٰسِقِينَ
﴿١٢﴾ فَلَمَّا جَآءَتْهُمْ ءَايَٰتُنَا مُبْصِرَةً قَالُوا۟ هَٰذَا سِحْرٌ مُّبِينٌ ۚ ﴿١٣﴾ وَجَحَدُوا۟
بِهَا وَٱسْتَيْقَنَتْهَآ أَنفُسُهُمْ ظُلْمًا وَعُلُوًّا ۚ فَٱنظُرْ كَيْفَ كَانَ عَٰقِبَةُ
ٱلْمُفْسِدِينَ ﴿١٤﴾

7. **Hani Mûsâ aile halkına demişti ki: "Ben gerçekten bir ateş gördüm. Size ondan bir haber getirir veya ısınmanız için size parlak bir parça ateş getiririm."**
8. **Onun yanına gelince ona: "O ateşin yanında ve onun çevresinde olanlar da mübarek kılındı. Âlemlerin Rabbi Allah münezzehtir" diye seslenildi.**
9. **"Ey Musa! Şüphesiz ki Ben Azîz ve Hakîm olan Allah'ım!**
10. **"Asa'nı bırak." Onun ince yılanmış gibi hareket ettiğini görünce, arkasına bakmaksızın dönüp gitti. "Korkma ey Musa! Çünkü Benim katımda rasûller korkmaz.**
11. **"Zulmedenler müstesnâ. Sonra da kötü halini iyilikle değiştirene muhakkak Ben mağfiret ve rahmet ediciyim.**
12. **"Elini de yakana sok! Firavun'a ve kavmine dokuz mucize arasında olmak üzere kusursuz, bembeyaz çıkacaktır. Şüphesiz onlar fasık bir topluluklurlar.**
13. **Âyetlerimiz kendilerine apaydınlık geldiğinde onlar: "Bu, apaçık bir sihirdir" dediler.**
14. **Kalpleri onlara inandığı halde zulümle büyüklenmeleri sebebi ile onları inkâr ettiler. Bozguncuların sonunun nasıl olduğuna bir bak!**

"Hani Musa aile halkına demişti ki" buyruğundaki **"(إذْ): Hani"** hazfedilmiş bir fiil dolayısıyla nasbedilmiştir ki; o da "hatırla ki" anlamındadır. San-

ki **"muhakkak sen Kur'ân'ı Hakîm, Alîm olandan almaktasın"** buyruğunun akabinde şöyle buyurmuş gibidir: İşte ey Muhammed, O'nun hikmet ve ilminin tecellilerinden olmak üzere Musa'nın kıssasını an! Hani o aile halkına demişti ki: **"Ben gerçekten"** uzaktan **"bir ateş gördüm."** Şair el-Haris b. Hillize ("gördüm" anlamındaki fiili kullanarak) şöyle demiştir:

آنست نَبَّأةً وَأفزَعَها القَنَاصُ عصراً وقَدْ دَنَا الإمساءُ

"Ben oldukça gizli bir ses hissettim fakat onu,
İkindi vakti ve akşam yaklaştığı sırada avcılar onu ürküttü."

"Size ondan bir haber getirir veya ısınmanız için size parlak bir parça ateş getiririm."

Âsım, Hamza ve el-Kisaî: **"Parlak bir parça ateş"** (بِشِهَابٍ قَبَسٍ) buyruğunun: **"(شِهابٍ): Parlak ateş"** lafzını tenvinli okumuştur. Diğerleri ise izafet terkibi olmak üzere tenvinsiz okumuşlardır. Bu da; bir ateş parçası anlamındadır. Ebu Ubeyd ve Ebu Hâtim de bu okuyuşu tercih etmiştir. el-Ferrâ tenvinsiz okumanın Arapların! "(ولدار الآخرة، ومسجد الجامع، وصلاة الأولى): Andolsun âhiret yurdu, cami mescid, ilk namaz" kabilinden isimleri farklı olması halinde bir şeyin kendi kendisine izafe edilmesi kabilinden olduğunu iddia etmiştir.

en-Nehhâs ise şöyle demektedir: Basralılara göre bir şeyin kendi kendisine izafe edilmesi imkansızdır. Çünkü sözlükte izafet bir şeyin, bir şeye katılması anlamındadır. Dolayısıyla bir şeyin kendi kendisine katılması imkansızdır. Bir şeyin, bir diğer şeye izafe edilmesi ise ancak mülkiyet ya da nev' (tür, çeşit) anlamının açığa çıkması içindir. Kişinin kendisine malik olduğunun yahut kendi nefsinden bir türe malik olduğunun açıklığa çıkartılması ise imkansızdır. Buna göre izafetsiz olarak "(شِهابٍ قبسٍ): Bir parça ateş" şeklindeki kıraatte nev' ve cins izafeti söz konusudur.

Nitekim; "(هذا ثوبُ خزٍّ، وخاتمُ حديدٍ): Bu ipek bir elbisedir, demir bir yüzüktür" ve benzeri ifadeler bu kabildendir.

Şihâb, aydınlığı olan herbir şeydir. Yıldız ve yakılmış bir odun parçası gibi. **Kabes** ise kor ateş ve benzerinden alınan (parça)nın ismidir. Buna göre bu izafet; (بشهاب من قبس): Parlak bir parça ateş" demek olur.

Mesela; "(أقبست قبساً): Bir parça ateş aldım, almak" denilir. İsmi ise (قبس) diye gelir. Nitekim; "(قبضت قبضاً): Yakaladım, yakalamak" demek de böyledir. Bundan da isim; "(القبض): Yakalamak, kabzetmek" şeklinde gelir.

Her iki kelimeyi de tenvinli okuyanlar ikincisini, birincisinden bedel ka-

bul eder. el-Mehdevî; yahut onun sıfatı da olabilir, der. Çünkü "kabes"in sıfat olmayan bir isim olması da mümkündür, sıfat olması da mümkündür. Sıfat olmayış sebebi, Arapların; "(قبسته أقبسه قبساً): Ben onu aldım, alıyorum, almak" şeklindeki kullanımlarıdır. "Kabes" de; "(المقبوس): Alınan şey" anlamındadır. Şâyet sıfat kabul edilirse, en güzeli bunun bir niteleme (na't) olmasıdır. Sıfat değilse, izafet olması daha güzeldir. Bu da nev'in kendi cinsine izafe edilmesi kabilindendir. Gümüş yüzük ve benzeri tabirlerde olduğu gibi. Eğer "kabes" lafzı temyiz ya da hal olarak mansub okunursa daha güzel olur. Kur'ân'ın dışında da mastar (mef'ul-u mutlak) yahut temyiz ya da hal olarak; (بشهاب قبساً) da denilebilir.

"(لَعَلَّكُمْ تَصْطَلُونَ): Isınmanız için" buyruğundaki "tı" aslında "te"dir. Burada "te"nin yerine ibdal ile "tı" harfi getirilmiştir. Çünkü "tı" harfi mutbaktır, "sad" da mutbaktır. O bakımdan bu iki harfin arka arkaya getirilmesi güzeldir. Soğuğa karşı ısınmanız için, şeklindedir. Bir kimsenin ısındığını anlatmak üzere; "(اصطلى يصطلي): Isındı, ısınır" denilir. Şair de şöyle demiştir:

النـارُ فـاكهـةُ الشتـاءِ فمن يـردْ أكـلَ الفـواكـهِ شـاتيـاً فليصـطلِ

"Ateş kışın meyvesidir, kim isterse
Kış mevsiminde meyve yemeyi (ateşte ısınsın)"

ez-Zeccâc dedi ki: Aydınlığı olan beyaz herbir şeye "şihab" denilir. Ebu Ubeyde de; Şihab ateş demektir, demiştir. Ebu'n-Necm der ki:

كـأنمـا كـان شهـابـاً واقـدَا أضـاء ضـوءاً ثم صـار خـامـدَا

"O sanki alev alev yanan bir ateşti,
Bir aydınlık saçtı, sonra da dindi."

Ahmed b. Yahya dedi ki: **Şihab**'dan kasıt iki tarafından birisinde kor ateş, diğerinde ise ateş olmayan bir değnek demektir. en-Nehhâs'ın bu hususta ki açıklaması güzeldir: **Şihab** aydınlatıcı ışın (şua) demektir. Semada ışığı uzayıp giden yıldıza da bu ismin verilmesi buradan gelmektedir. Şair de şöyle demiştir:

في كفِّـه صَعْـدَةٌ مثقَّفـةٌ فيهـا سِنـانٌ كشُـعلة القَبَسِ

"Elinde dümdüz bir mızrak vardı onun,
O mızrağın başındaki sivri uç, kor ateş alevi gibiydi."

"Onun yanına gelince" buyruğu, Musa aslında nur olan ve ateş zannettiği o şeyin yanına vardığında, demektir. Bu açıklamayı Vehb b. Münebbih yapmıştır. Musa ateşi gördüğünde ona yakın bir yerde durdu. Ateşin son derece yeşil ve "el-ullayk: sarmaşık" adı verilen bitkinin bir dalından çıkmakta olduğunu gördü. Gördüğü bu ateş gittikçe büyüyor ve alevi artıyordu. Diğer taraftan ağaç gittikçe daha çok yeşilleniyor ve güzelleşiyordu. Musa buna hayret etti ve ondan bir alev almak maksadıyla elindeki bir çubuğu ona uzattı. Ağaç ona doğru eğildi, bundan korkup geriye doğru çekildi. Bu şekilde ağaç ona eğilip o da ondan alev almak isteyip durdu. Nihayet bu ağacın durumu bilinemeyecek şekilde emir altında olduğu şeklindeki halini açıkça anladı. Bunu da: **"O ateşin yanında ve onun çevresinde olanlar da mübarek kılındı... diye"** ona seslenildiğinde anladı. Bu hususa dair açıklamalar daha önceden Tâ-Hâ Sûresi'nde (20/11-12. âyetlerin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

"Seslenildi" yani yüce Allah ona seslendi. Nitekim: *"Biz ona Tûr'un sağ tarafından seslendik"* (Meryem, 19/52) diye buyurmaktadır.

"(أَنْ بُورِكَ): Mübarek kılındı..." buyruğundaki; **"(أَنْ): Diye"** nasb mahallinde ve; (بأنه) anlamındadır. Bunun meçhul bir fiilin naib-i faili olarak ref' mahallinde olması da mümkündür.

Ebu Hâtim'in naklettiğine göre Ubeyy, İbn Abbas ve Mücahid'in kıraati; "(أن بوركت النار ومن حولها): Ateş ve onun etrafındakiler mübarek kılındı" şeklindedir. en-Nehhâs dedi ki: Böyle bir rivayet sahih bir isnad ile elimizde bulunmamaktadır. Bulunsa dahi bu bir tefsir olarak kabul edilir. Bu durumda "bereket" ateşe ve onun etrafında bulunan melekler ile Musa'ya raci olur.

el-Kisaî, Arapların: "(باركك الله): Allah seni mübarek kılsın" söyleyişini naklettiği gibi yine aynı anlamda olmak üzere; (بارك فيك) söyleyişini de nakletmiştir. es-Salebî dedi ki:

Araplar: "(باركك الله، وبارك فيك، وبارك عليك، وبارك لك): Allah seni mübarek kılsın" anlamında dört türlü söylerler. Şair de dedi ki:

فبـوركتَ مولـوداً وبـوركتَ نـاشِئـاً وبـوركتَ عنـد الشَّيبِ إذ أنتَ أشـيبُ

"Yeni doğmuş bebekken de mübarek kılındın yetişkinken de mübarek kılındın,
Ve sen saçların ağarmışken de yaşlanmışken de mübarek kılındın."

Taberî dedi ki: Yüce Allah: **"Ateşin yanında... olanlar da mübarek kılındı"** diye buyurup da "(بورك في من في النار): Ateşin içinde bulunanlar mübarek kılındı" diye buyurmaması, "(باركك الله): Allah seni mübarek kılsın" şeklindeki kullanıma uygun gelmiştir. Nitekim aynı anlamda olmak üzere: "(باركه الله، وبارك له، وبارك عليه، وبارك فيه): Allah onu mübarek kılsın" denilir. Bu ateşin etrafında bulunanlar mübarek kılındı, demektir. Bu da Musa'dır ya da ateşin yakınında bulunanlar mübarek kılındı, demektir. Çünkü o, ateşin ortasında idi.

es-Süddî dedi ki: Ateşte melekler vardı. Dolayısıyla mübarek kılınma Musa ve meleklere aittir. Yani ey Musa, sen ve onun etrafında bulunan melekler mübarek kılındınız. Bu da yüce Allah'ın Musa (a.s)'a selâmı ve lutfudur. Tıpkı meleklerin İbrahim (a.s)'ın huzuruna girdiklerinde ona selam verdikleri gibi. Yüce Allah (melekler vasıtasıyla) şöyle buyurmuştu: *"Allah'ın rahmet ve bereketleri sizin üzerinize olsun, ey hane halkı"* (Hud, 11/73)

Üçüncü bir görüş de İbn Abbas, el-Hasen ve Said b. Cübeyr tarafından ifade edilmiştir: Ateşin yanında bulunan, her türlü kusurdan mukaddes ve münezzehtir. Bununla şanı yüce Allah, kendi mübarek zatını kastetmiştir.

İbn Abbas ve Muhammed b. Ka'b dediler ki: Ateş yüce Allah'ın nuru idi. Yüce Allah o nurun yakınından Musa (a.s)'a seslenmiştir. Bunun da te'vili şöyledir: Musa (a.s) pek büyük bir nur gördü, onu ateş zannetti. Çünkü yüce Allah Musa (a.s)'a belgeleri (âyetleri) ve kelamı ile ateş cihetinden görünmüştü, yoksa belli bir yerde mekan tuttuğu anlamında değildi bu. Çünkü: *"O gökte de ilâh olandır, yerde de ilâh olandır."* (ez-Zuhruf, 43/84) Yoksa yüce Allah gökte ve yerde mekân tutuyor anlamında değildir. Bunun anlamı şudur: Herbir fiilde O'nun tecellisi görülür ve böylelikle failin varlığı bilinir. Buna binaen de şöyle denilmiştir: Ateşin yanında bulunanın saltanat ve kudreti ne mübarektir! Bir diğer açıklama da şöyle yapılmıştır: Yani ateşte bulunan ve bunu alâmet kılan Allah'ın emri ne mübarektir!

Derim ki: İbn Abbas'ın görüşünün sahih olduğunun delillerinden birisi de Müslim'in, Sahih'inde ve -lafız kendisine ait olmak üzere- İbn Mace'nin de Sünen'inde kaydettikleri şu rivayettir: Ebu Musa dedi ki: Rasûlullah (sav) şöyle buyurdu: "Muhakkak Allah uyumaz. Onun uyuması da gerekmez (ya da şanına yakışmaz). O adalet (terazisin)i alçaltır ve yükseltir, onun hicabı nurdur. Eğer onu açacak olursa, yüzünün parıltıları, gözünün değdiği herbir şeyi mutlaka yakardı. Daha sonra Ebu Ubeyde: **"O ateşin yanında ve onun çevresinde olanlar da mübarek kılındı. Âlemlerin Rabbi Allah münezzehdir"** buyruğunu okudu. Bunu el-Beyhakî de rivayet etmiştir.(1)

(1) *Müslim*, I, 161; *İbn Mâce*, I, 71; *Müsned*, IV, 400

Müslim'in, Ebu Musa yoluyla kaydettiği lafız da şöyledir: Rasûlullah (sav) hutbe irad etmek maksadıyla önümüzde ayağa kalktı, beş hususu söz konusu etti ve şöyle buyurdu: "Şüphesiz ki aziz ve celil olan Allah uyumaz. Zaten uyumak ona yaraşmaz da. O adalet terazisin(i) alçaltır ve yükseltir. Gecenin ameli O'na gündüzden önce yükseltilir, gündüzün ameli de geceden önce O'na yükseltilir, O'nun hicabı nurdur. -Ebu Bekrin rivayetinde ise nârdır. Eğer onu açacak olursa, O'nun yüzünün parıltıları gözünün mahlukatından değdiği herbir şeyi elbette yakardı."(1)

Ebu Ubeyd dedi ki: Denilir ki: "Subuhât: Parıltılar" O'nun zatının celalidir. "Subhanallar"da buradan hareketle söylenmiş bir tesbihtir. Bu ise yüce Allah'ı ta'zim ve tenzihi ifade eder. Yüce Allah'ın: **"Eğer onu açacak olursa"** buyruğu da şu demektir: Eğer insanların gözleri üzerinden perdeyi kaldıracak olursa ve kendisini görmeleri için onlara sebat vermezse yanarlar ve buna tahammül edemezler.

İbn Cüreyc dedi ki: Ateş hicablardan bir hicabtır. Bu hicablar: Hicabu'l Izze, Hicabu'l-Mülk, Hicabu's-Sultan, Hicabu'n-Nar, Hicabu'n-Nur, Hicabu'l-Ğamâm ve Hicabu'l-Mâ olmak üzere yedi tanedir. Hakikatte asıl mahcub olan (yani önünde perde bulunan) mahluktur. Yüce Allah'ı ise hiçbir şey hacb etmez (perdelemez). İşte oradaki ateş aslında nur idi, ancak yüce Allah ondan nar (ateş) lafzı ile sözetmiştir. Çünkü Musa onu ateş zannetmişti. Diğer taraftan Araplar da bu lafızların birini diğerinin yerine kullanabilmektedirler.

Said b. Cübeyr de şöyle demiştir: Onun gördüğü bizatihi ateşti. Yüce Allah, sesini ona ateşin bulunduğu taraftan işittirdi ve ona ateşin bulunduğu cihetten rububiyetini izhar etti. Bu da Tevrat'ta yazılı olduğu rivayet olunan şu ifadeleri andırmaktadır: "Allah, Sina'dan geldi ve Sair (dağın)dan parıldadı. Fârân dağlarından da yükseldi."

Yüce Allah'ın Sina'dan gelmesi orada Musa'yı peygamber göndermesidir. Sair tepelerinden parıldaması, Mesih İsa'yı orada peygamber göndermesidir. Fârân dağlarından yükselmesi ise Muhammed (sav)'ı peygamber olarak göndermesidir, Fârân da Mekke'dir. İleride el-Kasas Sûresi'nde (28/30. âyetin tefsirinde) şanı yüce Allah'ın Musa (a.s)'a kelâmını ağaçtan işittirmesi ile ilgili daha geniş açıklamalar gelecektir, inşaallah.

"Âlemlerin Rabbi münezzehtir." Âlemlerin Rabbi olan Allah'ı tenzih ve takdis ediyorum. Buna dair açıklamalar daha önceden bir kaç yerde geçmiş bulunmaktadır. Buyruğun anlamı da şudur: Onun etrafında bulunanlar **"âlemlerin Rabbi münezzehtir"** derler, şeklindedir ki; bu ifadeler hazfedil-

(1) *Müslim,* 161; *İbn Mâce,* I, 70; *Müsned,* IV, 405

mıştır. Bir diğer açıklama da şöyledir: Musa (a.s) yüce Rabbin nidasını işittikten sonra yüce Allah'ın yardımını dilemek ve O'nu tenzih etmek üzere bu sözleri söylemiştir. Bu açıklamayı es-Süddî yapmıştır.

Bu buyrukların yüce Allah'ın sözlerinden olduğu da söylenmiştir. Anlamı da şudur: Âlemlerin Rabbi olan Allah'ı tesbih edenler mübarek kılınmıştır. Bunu da İbn Şecere nakletmiştir.

"Ey Musa şüphesiz Ben Azîz ve Hakîm olan Allah'ım" buyruğundaki: **"(إِنَّهُ): Şüphesiz"** lafzındaki "he" imaddır. Kûfelilerin görüşlerine göre bir zamir değildir. sahih olan ise bunun durum ve şan'dan kinaye (zamiru şan) olduğudur.

"Ben Azîz" benzeri bulunmayan mutlak galip; emir ve fiillerinde hikmeti sonsuz olan **"Hakîm olan Allah'ım!"** Denildiğine göre Musa; Rabbim bana seslenen kimdi, diye sordu. Ona: **"Şüphesiz ki"** sana seslenen Ben idim. **"Ben Allah'ım"** diye buyurdu.

"Asanı bırak." Vehb b. Münebbih dedi ki: Musa yüce Allah'ın kendisine asasını bir kenara atmasını söylediğini zannetmişti. Yine denildiğine göre yüce Allah'ın Musa'ya bunu söylemesinin sebebi, kendisi ile konuşanın Allah olduğunu, Musa'nın da rasûl olduğunu, herbir peygamber için bizzat kendi nefsinde peygamberliğini bilmek maksadı ile mutlaka bir âyet, (belge ve mucize)nin bulunduğunu bilmesi için söylemiştir.

Âyet-i kerimede hazfedilmiş lafızlar vardır. Yani asanı bırak, o da asasını elinden bıraktı, derhal küçük bir yılanmış gibi hızlıca hareket eden bir ejderha oluverdi. el-Kelbî dedi ki: Bu küçük de olmayan, büyük de olmayan bir yılandı. Bir diğer açıklamaya göre asası önce küçük ve hareketli bir yılan olmuştu, ona alışınca bu sefer büyükçe bir ejderha oluvermişti. Bir diğer açıklamaya göre bir sefer küçük bir yılan, bir sefer hızlıca koşan dişi bir yılan, bir sefer de erkek büyük bir ejderhaya dönüşmüştü.

Bir diğer açıklamaya göre de anlam şöyledir: Bu küçük bir yılan gibi hareket eden bir ejderhaya dönüşüvermişti. Ejderhanın büyüklüğü ve küçük yılanın hafifliği ile hızlıca hareket etmek özellikleri bu yılanda vardı. İşte hızlıca koşan bir yılan, bir ejderhadan kasıt budur.

*"(الجانّ): İnce küçük yılan"*ın çoğulu; (جِنّان) şeklinde gelir. Şu hadis-i şerifte de bu çoğul şekil kullanılmıştır: "(نهي عن قتل الجِنّان التي في البيوت): Peygamber evlerde bulunan küçük yılanların öldürülmesini yasakladı."(1)

"Arkasına bakmaksızın" Mücahid'in açıklamasına göre dönmeksizin, Katâde ise bakmaksızın diye açıklamıştır. **"Dönüp, gitti"** insanların adeti üzere korkup kaçtı.

(1) *Müslim*, IV, 1753, 1754; *Buharî*, III, 1204; *Muvatta*, II, 976; *Müsned*, VI, 83.

Yılandan ve zarar vermesinden **"Korkma ey Musa, çünkü Benim katımda rasûller korkmaz."** İfade burada tamam olmaktadır. Daha sonra munkatı' bir istisnâ yaparak şöyle buyurmaktadır:

"Zulmedenler müstesnâ!" Bunun hazfedilmiş bir isimden istisnâ olduğu da söylenmiştir. Yani: Benim huzurumda rasûller korkmaz. Ancak onların dışında zulmeden kimseler korkar.

"Zulmedenler müstesna, sonra da kötü halini iyilikle değiştirene..." İşte böyle bir kimse korkar. el-Ferrâ böyle açıklamıştır.

en-Nehhâs dedi ki: Bu muhal bir mahzuftan istisnâ yapılmıştır. Çünkü bu zikredilmemiş bir şeyden yapılmış bir istisnâdır. Eğer böyle bir istisnâ caiz olsaydı: "Ben Zeyd müstesnâ, o kavmi vuruyorum" şeklindeki sözlerin; ben o kavmi vurmam, onların dışındakileri "Zeyd dışındakileri" vururum demek de caiz olmalıydı. Bu ise beyan (açık seçik konuşma)ya aykırıdır ve anlamı bilinmeyen ifadeler kullanmaktır.

Yine el-Ferrâ'nın naklettiğine göre bazı nahivciler; (إلا) istisnâ edatını "vav" anlamında kullanabilirler. Yani bir de zulmedenler (benim katımda korkmaz); demek olur. Şair şöyle demiştir:

وكـلُّ اخٍ مـفـارقُـه اخـوهُ لَعَمْـرُ أبيـكَ إلا الْفَـرْقَـدانِ

"Herbir kardeş mutlaka kardeşinden ayrılır,
Yemin olsun ki (bu böyledir) hatta el-Ferkadân dahi."

en-Nehhâs dedi ki: (إلاْ) istisnâ edatının "vav" anlamında olması izah edilemez ve bu dilde hiçbir şekilde caiz olmaz. Diğer taraftan bu edatın anlamı "vav"dan çok farklıdır. Çünkü bir kimse; "(جاءني إخوتك إلا زيداً): Zeyd dışında kardeşlerin bana geldi" diyecek olursa, kardeşlerin kapsamına girdikleri hükmün dışına Zeyd çıkarılmış olur. Dolayısıyla bu istisnâ edatı ile "vav" arasında herhangi bir yakınlık bulunmamaktadır.

Âyet-i kerime ile ilgili bir başka görüş daha vardır. O da buradaki istisnânın muttasıl bir istisnâ olmasıdır. Anlam da şöyle olur: Hiçbir kimsenin kendisini kurtaramadığı küçük günahları işlemek suretiyle peygamberler arasından zulmedenler müstesnâdır. Ancak Zekeriya oğlu Yahya (selam ona) istisnâ olarak küçük günah işlememiştir. Ayrıca yüce Allah'ın Peygamber (sav) efendimiz hakkında *"Allah geçmiş ve gelecek günahını bağışlasın..."* (el-Feth, 48/2) buyruğunda sözünü ettiği husus da müstesnâdır. Bunu da el-Mehdevî zikretmiş olup en-Nehhâs tercih etmiş ve şöyle demiştir: Yüce Allah onlar arasından (belirtilen şekilde küçük günahla) isyan edenlere Allah korku-

sunun müyesser kılındığını bildiğinden dolayı onları istisnâ ederek şöyle buyurmuştur: **"Zulmedenler müstesnâ, sonra da kötü halini iyilikle değiştiren..."** kimse; o korkar, Ben ona mağfiret etsem dahi.

ed-Dahhâk dedi ki: Bu buyruğu ile Âdem ve Dâvûd (ikisine de selâm olsun)'u kastetmektedir.

ez-Zemahşerî dedi ki: Âdem, Yunus, Dâvûd, Süleyman, Yusûf'un kardeşleri gibilerinin yaptıkları kusurlar ile Musa (a.s)'ın Kıptî'yi indirdiği darbe ile öldürmesi bu kabildendir. Bir kimse dese ki: Tevbe ve mağfiretten sonra korkunun manası nedir? Ona şöyle cevap verilir: Yüce Allah'ı bilip tanıyanların hali budur. Onlar her zaman için masiyetlerinden ötürü korkarlar ve kalpleri titrer. Aynı şekilde onlar tevbelerinin kabul edilmesi için gerekli şartlardan yerine getirmemiş olabilecekleri bir takım şartlarının olmadığından da emin olmazlar. Dolayısıyla bu eksik şart(lar)ın yerine getirilmesinin isteneceğinden korkarlar.

el-Hasen ve İbn Cüreyc dedi ki: Yüce Allah, Musa'ya sen o canı öldürdüğün için Ben de seni korkuttum, demiştir.

el-Hasen dedi ki: Geçmişte peygamberler küçük günah işler ve bundan dolayı cezalandırılırlardı.

es-Sa'lebî, el-Kuşeyrî, el-Maverdî ve başkaları da şöyle demişlerdir: Buna göre burada istisnâ sahihtir, yani peygamberlerden, rasûllerden nübuvvet öncesi işlemiş oldukları küçük günahlar ile nefsine zulmeden kimseler müstesnâdır. Musâ, Kıptî'yi öldürmekten dolayı korkmuş ve bundan ötürü de tevbe etmişti.

Şöyle de denilmiştir: Peygamberler, peygamberlikten sonra küçük günahlardan da, büyük günahlardan da korunmuşlardır. Bu hususa dair açıklamalar daha önceden el-Bakara Sûresi'nde (2/35. âyet, 13. başlıkta) geçmiş bulunmaktadır.

Derim ki: Birincisi daha doğrudur, çünkü onlar şefaat hadisinde de belirtildiği üzere kıyamet gününde bu günahlarından sıyrılmış olacaklardır. Allah'a yakın kılınmış bir kimse (mukarreb) herhangi bir kusur işleyecek olursa, bu kusuru ona bağışlanmış olsa dahi, bu kusurun izleri kalıcıdır. Bu iz ve etki devam ettiği sürece korku da devam eder. Ancak bu korku cezalandırılma korkusu değil, ilahi azamet korkusudur. Sultan nezdinde günah işlediği zannolunan bir kimse, bu zan dolayısı ile içinde rahatsız edici bir duygu bulunur. Bu da ona duyulan güvenin saflığını bulandırır. Musa (a.s) da o Firavun kavmine mensub kişiye karşı böyle bir davranışta bulunmuş, sonra Allah'tan mağfiret dilemiş ve kendi nefsine zulmettiğini itiraf etmişti. Yüce Allah da onun günahını bağışlamıştı. Bu bağışlanmadan sonra da: ***"Rabbim, bana verdiğin nimet hakkı için artık günahkârlara arka çıkmam"*** (el-Kasas,

28/17) demişti. Ertesi gün bu sefer Firavun kavmine mensub bir başka kişi ile sınanmış, onu da yakalamak istemişti. Bu isteyişi ile birlikte de bir başka olay olmuştu. Ertesi gün bu şekilde sınanmasına sebeb ise onun: ***"Artık günahkarlara arka çıkmam"*** demiş olması idi. Böyle bir ifade ise kendisinin başlı başına bir güç sahibi olduğunu dile getirmektedir. Dolayısıyla o yakalamak isteyip de, bunu yapmayınca böyle bir irade ve kasıt gösterdiğinden dolayı cezalandırıldı. İsrailoğullarına mensub şahsı onun sırrını açığa vurmak suretiyle musallat kıldı. Çünkü İsrailoğullarından olan kişi Firavun kavmine mensub olan kimseyi yakalamaya hazırlandığını gördüğünde kendisini yakalamak istediğini zannetmiş, onun gizlediği sırrı açığa çıkartarak: ***"Ey Musa, dün bir kişiyi öldürdüğün gibi beni de mi öldürmek istiyorsun?"*** (el-Kasas, 28/19) demişti. Bunun üzerine Firavun kavmine mensub şahıs kaçmış ve İsrailoğullarına mensub şahsın Musa aleyhinde yaptığı açıklamayı Firavun'a bildirmişti. Bir gün önce öldürülen şahsın durumu ise gizli kalmış ve kim tarafından öldürüldüğü bilinmemişti. Firavun durumu öğrenince, yakalanıp, öldürülmesi için Musa'nın ardından takipçiler gönderdi. Takip işi sıkılaştırıldı ve yolların başları tutuldu. Koşarak bir adam geldi ve: ***"Ey Musa! İleri gelenler seni öldürmek için hakkında danışıyorlar."*** (el-Kasas, 28/20) dedi. Daha sonra da yüce Allah'ın bize haber verdiği şekilde Mısır'dan çıktı. İşte Musa (a.s)'ın bu korkusu, bu olaydan ötürü olmuştu. Rabbi her ne kadar onu kendisine yakınlaştırmış, ona ikramda bulunmuş, onunla konuşmak için özellikle seçmiş ise de böyle bir suçun kalan izleri onun arkasına bakmadan kaçıp gitmesine sebeb teşkil etmişti.

"Elini de yakana sok... Kusursuz, bembeyaz çıkacaktır." Bu buyruğa dair açıklamalar daha önceden Tâ-Hâ Sûresi'nde (20/22. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

"Dokuz mucize arasında" buyruğu ile ilgili olarak en-Nehhâs şöyle demektedir: Bu hususta yapılmış en güzel açıklamaya göre anlam şöyledir: Bu âyet (bu mucize) dokuz mucizenin kapsamı içerisindedir. el-Mehdevî dedi ki: Buyruğun anlamı şudur: **"Asanı bırak"** ... **"elini de yakana sok."** İşte bunlar dokuz mucizeden ikisidir.

el-Kuşeyrî de anlamı şöyledir: Sen onlardan birisi olduğun halde ben on kişi arasında (onlarla beraber) çıktım demeye benzer. Ben on kişinin onuncusuydum. Buna göre buradaki: **"(في): Arasında"** "(من)...den, dan" anlamındadır. (On âyetten (biri) demek olur). Çünkü burada bu edat (anlam itibariyle) ona oldukça yakındır. Nitekim sen; "(خذ لي عشراً من الإبل فيها فحلان): Sen bana aralarında iki erkek deve bulunan on deve al" derken, "aralarında" anlamındaki lafız; "(منها): Onlardan..." anlamında kullanılmıştır. Nitekim el-Asmaî İmruu'l-Kays'ın:

وهل يَنْعَمَنْ من كان آخرُ عهدِه ثلاثين شهراً في ثلاثة أحوالِ

"Hiç rahat bulur mu ömrünün sonları,
Otuz yıl içerisinde otuz ay olan (yani otuz ayı otuz yıl gibi uzun gelen)?"

beyitinde; "(في) edatı (من) anlamında kullanıldığını söylemiştir.

Bu edatın; "(مع): Beraberinde" anlamında olduğu da söylenmiştir.[1] Buna göre on âyetten biri de el mucizesidir. Diğer dokuz âyete gelince: Denizin yarılması, asa, çekirge, haşerat, tufan, kan, kurbağalar, kıtlık yılları ve malların yerin dibine geçirilmesidir. Bütün bunlara dair açıklamalar daha önceden (Yunus, 10/88. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

"Firavuna ve kavmine" buyruğu hakkında el-Ferrâ şöyle demiştir: Burada ifadenin delaleti dolayısıyla sözlerde hazfedilmiş lafızlar vardır. Şüphesiz ki sen Firavun'a ve kavmine elçi olarak gönderilmişsindir, demektir.

"Şüphesiz onlar fâsık bir toplulukturlar." Yüce Allah'a itaatın dışına çıkmışlardır. Buna dair açıklamalar da daha önceden geçmiş bulunmaktadır.

"Âyetlerimiz kendilerine apaydınlık" açık ve seçik bir şekilde **"geldiğinde"** buyruğu ile ilgili olarak; el-Ahfeş: Burada mastar olan: **"(مُبْصِرَةً): Apaydınlık"** lafzının; (مَبصرة) şeklinde olması da mümkündür. Bu da mastar olur. Bu da "(الولد مَجْبَنة): Evlat bir korkaklık (sebebi)dir" demeye benzer, demektedir.

"Bu apaçık bir sihirdir, dediler." Yalanlamaktaki adetlerini aynen devam ettirdiler. Bundan dolayı da yüce Allah şöyle buyurmaktadır: **"Kalpleri onlara inandığı halde zulümle büyüklenmeleri sebebi ile onları inkâr ettiler."** Yani onlar bu âyetlerin Allah'tan geldiğine ve büyü olmadıklarına kesinlikle inanıyorlardı, fakat Musa'ya iman etmeyi büyüklüklerine yedirmediler ve kâfir oldular. Bu onların inad eden kimseler olduklarını göstermektedir. Buradaki; (ظُلْماً) ile (عُلُوّاً) (mealde: zulümle büyüklenmeleri sebebiyle) lafızları hazfedilmiş bir mastarın sıfatı olarak nasbedilmişlerdir. Yani "(وجحدوا بها جحوداً ظلماً وعلواً): Onlar âyetlerimizi büyüklenerek ve zulüm ile inkâr ettiler." "(بها): Onları (âyetleri)"lafzındaki "be" zaiddir ve bu; "(وجحدوها): Onları inkar ettiler" anlamındadır. Bu açıklamayı Ebu Ubeyde yapmıştır.

Ey Muhammed **"bozguncuların"** kâfir ve azgınların işlerinin **"sonunun nasıl olduğuna bir bak!"** Yani sen buna kalp gözünle bir bak ve üzerinde düşün! Burada hitab ona olmakla birlikte, maksat ondan başkalarıdır.

---

(1) Bu durumda buyruk "...dokuz ayetle birlikte..." anlamına gelir.

وَلَقَدْ اٰتَيْنَا دَاوٗدَ وَسُلَيْمٰنَ عِلْمًا ۚ وَقَالَا الْحَمْدُ لِلّٰهِ الَّذِى فَضَّلَنَا
عَلٰى كَثِيرٍ مِنْ عِبَادِهِ الْمُؤْمِنِيْنَ ﴿١٥﴾ وَوَرِثَ سُلَيْمٰنُ دَاوٗدَ
وَقَالَ يٰٓاَيُّهَا النَّاسُ عُلِّمْنَا مَنْطِقَ الطَّيْرِ وَاُوْتِينَا مِنْ كُلِّ شَىْءٍ ۖ
اِنَّ هٰذَا لَهُوَ الْفَضْلُ الْمُبِيْنُ ﴿١٦﴾

15. Andolsun Biz, Dâvûd'a ve Süleyman'a bir ilim verdik. İkisi de: "Bizi mü'min kullarının pek çoğuna üstün kılan Allah'a hamd olsun" dediler.

16. Süleyman, Dâvûd'a mirasçı oldu. Dedi ki: "Ey insanlar! Bize kuşların dili öğretildi, herşeyden bize verildi. Muhakkak ki bu apaçık üstünlüğün tâ kendisidir."

"Andolsun Biz, Dâvûd'a ve Süleyman'a bir ilim" yani Katâde'ye göre bir kavrayış **"verdik."** Bunun din, hüküm vermek ve bunların dışındaki hususlara dair bilgi demek olduğu da söylenmiştir. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmaktadır: *"Ve Biz ona sizin faydanıza... giyecek (zırh) yapma sanatını öğrettik."* (el-Enbiya, 21/80) Bunun kimya sanatı olduğu da söylenmiştir ki, bu şaz bir görüştür. Yüce Allah'ın onlara verdiği ise peygamberlik, yeryüzünde halifelik ve Zebur'dur.

"Bizi mü'min kullarının pek çoğuna üstün kılan Allah'a hamd olsun, dediler." Bu âyet-i kerimede ilmin şerefine, konumunun üstünlüğüne ve ilim ehli kimselerin önderliklerine, ilim nimetinin en değerli nimetlerden ve en büyük kısmetlerden birisi olduğuna, kendisine ilim verilen kimseye yüce Allah'ın diğer mü'min kullarına göre pek büyük bir üstünlük vermiş olduğuna delil teşkil etmektedir. *"Allah sizden iman edenleri ve (özellikle) kendilerine ilim verilenleri dereceler ile yükseltsin."* (el-Mücadele, 68/11) Bu hususa daha önceden bir kaç yerde de değinilmiş bulunmaktadır.

"Süleyman, Dâvûd'a mirasçı oldu. Dedi ki: Ey insanlar, bize kuşların dili öğretildi, herşeyden bize verildi..." el-Kelbî dedi ki: Dâvûd (a.s)'ın ondokuz çocuğu vardı. Aralarından onun peygamberliğine ve mülküne Süleyman mirasçı oldu. Eğer bu mirasçılık bir mal mirasçılığı olsaydı, onun bütün evlatlarının bu hususta eşit olmaları gerekirdi. İbnu'l-Arabî de böyle demiştir. (İbnu'l-Arabî devamla) dedi ki: Eğer bu, mala bir mirasçılık olsaydı, bu malın sayılarına göre paylaştırılması gerekirdi. Yüce Allah Dâvûd (a.s)'ın sa-

hip olduğu hikmet ve nübuvveti (diğer kardeşleri arasından) özellikle Süleyman (a.s)'a verdi. Ayrıca lütuf ve kereminden de kendisinden sonra hiçbir kimseye verilmemiş büyük bir mülk de verdi.

İbn Atiyye dedi ki: Dâvûd İsrailoğullarından idi. O bir hükümdar idi. Süleyman da onun hükümdarlığına ve peygamberlik mevkiine mirasçı oldu. Yani babasının vefatından sonra bunlar ona verildi. Dolayısıyla bunlara mecazi olarak "miras" dendi. Bu da Peygamber (sav)'ın: "İlim adamları, peygamberlerin mirasçılarıdır."(1) buyruğuna benzer. Ayrıca Peygamber (sav): "Muhakkak biz peygamberler topluluğuna mirasçı olunmaz."(2) buyruğu ile de şunu kastetmiş olabilir: Böyle bir durum peygamberlerin işi ve yaşayışının bir gereğidir. Her ne kadar aralarında bu hususta ki en meşhur görüşe göre Zekeriya gibi malı mirasçı alınmış kimse bulunsa da bu böyledir. Bu da -müslümanların çoğunlukla davranışlarını gözönünde bulundurup-; biz müslümanlar topluluğunu ibadet yeteri kadar meşgul etmektedir, demeye benzer. İşte Sibeveyh'in naklettiği şu: Biz Araplar topluluğu insanlar arasında misafirlere en çok ikramda bulunanlarız, ifadeleri de bu kabildendir.

Derim ki: Bu husus daha önceden Meryem Sûresi'nde (19/6. âyet, 1. başlık ve devamında) geçmiş bulunmaktadır. Ancak sahih olan birinci görüştür. Çünkü Peygamber (sav): "Biz peygamberler topluluğuna mirasçı olunmaz" diye buyurmuştur ve bu buyruk umumidir. Herhangi bir delil ile olmadığı sürece kimse bunun kapsamı dışında tutulamaz.

Mukatil dedi ki: Süleyman (a.s)'ın mülkü (hükümdarlığı) Davud'dan daha büyük ve hüküm vermesi, hakimliği ondan daha ileri derecede idi. Dâvûd da, Süleyman (a.s)'dan ibadete daha düşkün birisi idi.

Başkası da şöyle demiştir: Hiçbir peygamberin mülkü ve hükümdarlığı onun mülkü ve hükümdarlığının ulaştığı seviyeye ulaşmamıştır. Çünkü yüce Allah insanları, cinleri, kuşları, yabani hayvanları onun emrine verdiği gibi, alemlerden hiçbir kimseye vermediği şeyleri ona vermiştir. Süleyman hükümdarlık ve peygamberlik bakımından babasına mirasçı olmuştur. Ondan sonra onun şeriatı ile hükmetmiştir. Musa'dan sonra peygamber olarak gelen herkes, ister ayrıca risalet verilmiş olsun, ister verilmemiş olsun Musa (a.s)'ın şeriati ile hükmetmiştir ve bu yüce Allah'ın Mesih İsa'yı peygamber gönderip onun şeriatını neshettiği vakte kadar böylece sürmüştür. Süleyman (a.s) ile hicret arasında yaklaşık 1800 yıllık bir süre vardır. Yahudiler ise 1362

(1) *Buharî*, I, 37 -bab başlığında-; İbn Hibbân, *es-Sahih*, I, 289, 290; *Tirmizî*, V, 48; *Darimî*, I, 110; *Ebû Dâvûd*, III, 317; *İbn Mâce*, I, 81; *Müsned*, V, 196.

(2) *Müslim*, III, 1378-1381; *Buharî*, III, 1126, 1127, 1360, IV, 1479, 1481; *Tirmizî*, II, 158; *Ebû Dâvûd*, III, 139, 142, 144, 145; *Nesai*, VII, 132, 136; *Muvatta*, II, 993; *Müsned*, I, 4, 6, 9, 10..., II, 463, VI, 145, 242.

yıl vardır, derler.(1)

Yine denildiğine göre, Süleyman (a.s)'ın vefatı ile Peygamberimizin doğumu arasında yaklaşık 1700 yıl vardır. Yahudiler ise bundan üçyüz yıl eksik bir tarih verirler. Süleyman, elli küsur yıl yaşamıştır.

Yüce Allah'ın:**"Dedi ki: Ey insanlar"** buyruğu şu demektir: Süleyman, İsrailoğullarına yüce Allah'ın nimetlerine şükürünü ifade etmek üzere **"bize kuşların dili öğretildi"** dedi. Yani yüce Allah, Dâvûd (a.s)'dan miras olarak aldığımız ilim, peygamberlik ve yeryüzünde halifeliğine mirasçı oluşumuzdan ayrı olarak, bizlere kuşların çıkardığı seslerden içlerindeki manaları kavrama lütfunu da ihsan etmiştir.

Mukatil bu âyet-i kerime hakkında şöyle demektedir: Bir gün Süleyman (a.s) oturur iken yanında belli bir şeyin etrafında dönen bir kuş geçti. Yanında bulunanlara: Bu kuşun ne dediklerini biliyor musunuz? Bu kuş bana şunları söyledi: Ey saltanat sahibi hükümdar ve ey İsrailoğullarının peygamberi selam sana! Yüce Allah sana ikramda bulunmuştur. Seni düşmanlarına karşı muzaffer kılmıştır. Ben şimdi yavrularımın yanına gideceğim, ikinci bir defa sana geleceğim. O biraz sonra bize ikinci defa gelecek derken kuş döndü, Süleyman (a.s) dedi ki: Bu kuş şöyle diyor: Ey saltanat sahibi hükümdar selam sana. Eğer izin verirsen ben yavrularım için bir şeyler kazanayım ta ki yetişsinler, sonra senin yanına geleyim o vakit bana istediğini yap. Süleyman onlara kuşun söylediklerini bildirdi, ondan sonra da ona izin verdi, kuş da gitti.

Ferkad es-Sebehî dedi ki: Süleyman bir ağacın üzerinde kafasını oynatan, kuyruğunu hareket ettiren bir bülbülün yanından geçiyordu. Arkadaşlarına bu: Bülbülün ne dediğini biliyor musunuz? diye sordu. Onlar: Hayır ey Allah'ın peygamberi dediler. Süleyman dedi ki: Bu bülbül şöyle diyor: Ben bir meyvenin yarısını yedim. Artık bundan sonra dünya umurumda değil. Yine bir ağacın üstünde bir hüdhüd kuşu gördü, küçük bir çocuk da ona bir tuzak kurmuştu. Süleyman: Ey hüdhüd dikkat et dedi, kuş: Ey Allah'ın peygamberi bu akılsız bir çocuktur, ben de onunla dalga geçiyorum, dedi.

Daha sonra Süleyman geri döndüğünde kuşun çocuğun tuzağına yakalanmış olduğunu ve çocuğun elinde bulunduğunu gördü. Ey hüdhüd bu da ne? dedi. Hüdhüd: Ey Allah'ın peygamberi ben o tuzağı göremedim ve nihayet ona düştüm dedi. Süleyman: Yazık sana, sen yerin altındaki suyu görüyorsun da sana kurulan tuzağı görmüyor musun? Hüdhüd dedi ki: Ey Allah'ın

(1) Gerek bu rivayetlere gerekse bundan sonra gelecek olan kuşların neler söylediklerine dair Süleyman (a.s.)'ın açıklamalarını ihtiva eden rivayetlere -Peygamber Efendimiz'e kadar ulaşan sahih bir senetleri bulunmadığından- itibar etmek söz konusu değildir.

peygamberi tedbirin takdire karşı faydası yoktur.

Ka'b dedi ki: Süleyman b. Dâvûd'un yanında bir yaban güvercini (ya da erkek kumru) öttü. Süleyman: Bunun ne dediğini biliyor musunuz? diye sordu. Onlar: Hayır dediler, dedi ki: Bu kuş diyor ki: Ölmek için doğunuz, sonunda yıkılsın diye bina yapınız.

Bir üveyik kuşu öttü, bunun ne dediğini biliyor musunuz? diye sordu. Onlar: Hayır dediler. Dedi ki: Bu kuş şöyle diyor: Keşke bu mahlukat yaratılmamış olsaydı, madem yaratıldılar keşke ne için yaratıldıklarını bilmiş olsalardı.

Yine onun önünde bir tavus kuşu öttü. Bunun ne dediğini biliyor musunuz? diye sordu. Onlar: Hayır dediler. Dedi ki: Bu ne şekilde davranırsan sana öyle muamele yapılır demektedir. Yanında bir hüdhüd kuşu öttü, bunun ne dediğini biliyor musunuz? diye sordu. Onlar: Hayır dediler. Dedi ki: Bu: Merhamet etmeyene, merhamet olunmaz dedi.

Yine yanında bir göçeğen kuşu öttü. Bunun ne dediğini biliyor musunuz? diye sordu. Onlar: Hayır dediler. Dedi ki: Ey günahkârlar Allah'tan mağfiret dileyin. İşte bundan dolayı Rasûlullah (sav) o kuşun öldürülmesini yasaklamıştır.

Denildiğine göre göçeğen kuşu Evin (Kabe'nin) mekânını Âdem'e gösteren kuştur. İlk oruç tutan kuş odur. Bundan dolayı bu kuşa "es-savvâm" denilmiştir. Bu da Ebu Hureyre'den rivayet edilmiştir.

Huzurunda bir bağırtlak kuşu öttü. Bunun ne dediğini biliyor musunuz? diye sordu. Onlar: Hayır dediler. Dedi ki: Bu diyor ki: Her yaşayan ölür, her yeni eskir.

Yanında dişi bir kırlangıç öttü. Bunun ne dediğini biliyor musunuz? diye sordu. Onlar: Hayır dediler. Dedi ki: Bu kuş diyor ki: Önden hayır gönderiniz, onu bulacaksınızdır. Bundan dolayı Rasûlullah (sav) kırlangıç kuşunun öldürülmesini yasaklamıştır.

Denildiğine göre; Âdem cennetten çıktı, yüce Allah'a yalnızlıktan şikayet etti. Yüce Allah ona kırlangıç kuşu ile teselli verdi ve bu kuşun evlerde barınmasını takdir buyurdu. O bakımdan bu kuşlar teselli vermek için Âdem oğullarından ayrılmazlar.

Bu kuş yüce Allah'ın kitabından dört âyet-i kerimeyi de bilir: *"Şâyet Biz bu Kur'ân'ı bir dağa indirseydik..."* buyruğundan sûrenin sonuna kadar bilir ve yüce Allah'ın: *"O Azîzdir, Hakîmdir."* (el-Haşr, 59/21-24) buyruğunu da okurken sesini uzatır.

Süleyman (a.s)'ın huzurunda bir güvercin öttü. Ne dediğini biliyor musunuz? diye sordu. Onlar: Hayır dediler. Dedi ki: Bu güvercin diyor ki: Sema-

vât ve arzında mevcut olan varlıkların sayısınca subhane rabbiye'l a'lâ.

Yine Süleyman (a.s)'ın yanında bir kumru öttü. Bunun ne dediğini biliyor musunuz? diye sordu. Onlar: Hayır dediler. Dedi ki: Bu kuş: Subhane rabbiye'l-aziym el-Müheymin (pek büyük ve herşeye mutlak egemen olan Rab'bimin şanı ne yücedir) demektedir.

Ka'b dedi ki: Yine Süleyman onlara anlatmaya devam etti. Dedi ki: Karga şöyle diyor: Allah'ım gümrük ve vergi memurlarına lanet eyle! Çaylak da şöyle diyor: **"O'nun zatı müstesnâ herşey helâk olacaktır."** Keklik: Susan esenliğe kavuşur der. Papağan: Bütün çabası dünya için olanın vay haline! Kurbağa: Subhane Rabbiye'l-Kuddus. Kartal: Subhane Rabbiy ve bi hamdihi. Yengeç: Her mekanda her dil ile adı anılanın şanı ne yücedir, diyor dedi.

Mekhûl dedi ki: Süleyman'ın yanında turaç kuşu öttü. Bu ne diyor biliyor musunuz? diye sordu. Onlar: hayır dediler. Dedi ki: Bu kuş: "Rahman (olan Allah) Arşa istiva etti" diyor.

el-Hasen dedi ki: Peygamber (sav) şöyle buyurdu: "Horoz öttüğü vakit ey gafiller Allah'ı anın der."(1)

el-Hasen b. Ali b. Ebi Talib dedi ki: Peygamber (sav) şöyle buyurdu: "Kerkez öttüğünde der ki: Ey Âdemoğlu istediğin kadar yaşa, sonunda öleceksin. Tavşancıl kuşu da öttü mü der ki: İnsanlardan uzak kalmak rahattır. Kamber kuşu öttü mü şöyle der: Allah'ım, Muhammed soyundan gelenlere buğzedenlere lanet et. Kırlangıç kuşu öttü mü: "Elhamdu lillahi Rabbi'l-alemiyn"i sonuna kadar okur ve "vele'd-dalliyn" diyerek Kur'ân okuyan kimsenin yaptığı gibi sesini uzatır."(2)

Katâde ve eş-Şa'bî dedi ki: Bu husus sadece kuşlara mahsustur. Çünkü Süleyman (a.s): **"Bize kuşların dili öğretildi"** demiştir. Karınca da uçan bir varlıktır, çünkü bazılarının kanatları bulunabilir. eş-Şa'bî dedi ki: İşte bu karınca da iki kanatlı bir karınca idi.

Bir kesim de şöyle demiştir: Süleyman (a.s)'a bütün hayvanların dili öğretilmişti. Özellikle kuşların söz konusu edilmesi, Süleyman (a.s)'ın güneşe karşı gölgelenmek, bir takım işler için onları göndermek hususunda onlara duyduğu ihtiyaç dolayısıyla zikredilmişlerdir. Kuşların bu şekilde çokça müdahaleleri olduğundan ötürü bilhassa anılmışlardır. Diğer taraftan; diğer hayvanların bu gibi özellikleri nadirdir ve kuşlarda görüldüğü gibi çokça tekrarlanmaz.

Ebu Ca'fer en-Nehhâs dedi ki: Mantık (dil) bazen söz söylemeksizin de anlaşılabilen şeyler hakkında kullanılır. Bununla birlikte neyi murad ettiği-

(1) el-Munâvî, *Feydu'l-Kadîr*, 1, 380

(2) Herhangi bir kaynakta tespit edemedik. Allah en doğruyu bilendir.

ni en iyi bilen yüce Allah'tır.

İbnu'l-Arabî dedi ki: Süleyman (a.s) için o sadece kuşların dilini biliyordu diyen kimselerin bu bilgileri büyük bir eksikliktir. Çünkü insanlar ittifakla şunu kabul etmişlerdir: O, konuşmayan varlıkların sözlerini anlardı. Hatta bitkilerde dahi onun için konuşma kabiliyeti halk edilirdi. Herbir bitki ona: Ben filan bitkiyim, filan ağacım, şu şu işe yararım ve şöyle şöyle zararlarım vardır, derlerdi. Durum böyle olduğuna göre ya hayvanlar hakkında ne denilir!

وَحُشِرَ لِسُلَيْمٰنَ جُنُودُهُ مِنَ الْجِنِّ وَالْإِنْسِ وَالطَّيْرِ فَهُمْ يُوزَعُونَ ﴿١٧﴾

17. Süleyman'ın cin, insan ve kuşlardan orduları huzuruna toplandı. Onlar topluca yol alır ve idare olunurlardı.

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı iki başlık halinde sunacağız:

1- Hz. Süleyman'ın Orduları:

Şanı yüce Allah'ın: **"Süleyman'ın... huzuruna toplandı"** buyruğundaki; "(حُشِرَ): Toplandı" demektir. Haşretmek, toplamak demektir. Yüce Allah'ın: *"Onları da hiçbirini bırakmaksızın mahşerde haşretmiş (toplamış) olacağız"* (el-Kehf, 18/47) buyruğunda da bu manadadır.

İnsanlar Süleyman (a.s)'ın ordusunun miktarı hususunda farklı görüşlere sahiptirler. Onun kışlasının yüze yüz fersah olduğu söylenmiştir. Bunun yirmibeşi cinlere, yirmibeşi insanlara, yirmibeşi kuşlara, yirmibeşi de vahşi hayvanlara aitti. Tahtalar üzerinde sırçadan bin odası vardı. Bunlarda da üçyüzü nikahlı, yediyüzü de cariye olmak üzere toplam bin hanımı vardı. (En doğrusunu Allah bilir).

İbn Atiyye dedi ki: Onun kışlası ve askerlerinin miktarı hususunda çokça ihtilaf edilmiştir. Ancak doğrusu şu ki; onun hükümdarlığı pek büyüktü, yeryüzünü doldurmuştu. Yeryüzünün bütün sakin bölgeleri ona boyun eğmişti. **"Onlar topluca yol alır ve idare olunurlardı."** Yani öndekileri, sondakilere göre yürütülür ve ileri gitmekten alıkonulurlardı.

Katâde dedi ki: Herbir sınıfın rütbeleri, oturacakları yerler ve yürüdükleri vakitde yeryüzünde belirli amirleri vardı.

"(يُوزَعُونَ): **Yol alır ve idare olunurlardı**" kökünden olmak üzere; "(وزعت أوزعه وزعًا): Onu alıkoydum, önledim" demektir. Savaşta (الوازع) ise, ileri gidenleri hizaya sokan saflarla görevli kimse demektir.

Muhammed b. İshak, Ebubekir (r.a)'ın kızı Esma (r.anha)'dan şöyle dediğini rivayet etmektedir: Rasûlullah (sav) -Mekke'nin fethedildiği günü- Zû Tavâ'da vakfe yaptığında Ebu Kuhafe -ki o sıralarda gözleri kör olmuştu- kızına dedi ki: Beni Ebu Kubeys tepesine çıkar. Esma dedi ki: Onu tepeye çıkardı, Ne görüyorsun? diye sordu. Ona: Bir araya toplanmış büyük bir kalabalık görüyorum dedi. O: O gördüklerin atlılardır dedi. Devamla dedi ki: O kalabalık arasından bir adamın bir öne, bir arkaya doğru gidip geldiğini görüyorum dedi. Ebu Kuhafe dedi ki: İşte o Vazî'dir, onların dağılmalarını önlemektedir... diye haberin geri kalan bölümlerini aktardı.

Peygamber (sav)'ın şu buyruğunda da bu anlamda kullanılmıştır: "Şeytan Arafe gününde görüldüğünden daha küçük, daha zelil, daha hakir ve daha öfkeli hiçbir günde görülmemiştir. Bunun tek sebebi ise rahmetin sağanak sağanak indiğini, yüce Allah'ın pek büyük günahları bağışlamış olduğunu görmesidir. Ancak Bedir günü gördükleri bundan müstesnâdır." Ey Allah'ın Rasûlü! Bedir günü ne gördü ki? diye sorulunca, şöyle buyurdu: "O Cebrail'i, melekleri disiplinli bir şekilde yürütürken gördü." Bu hadisi Muvatta' rivayet etmiştir.(1)

en-Nâbiğa'nın şu beyitinde de bu anlamda kullanılmıştır:

على حينَ عاتبتُ المَشيبَ على الصِّبَا وقلت ألَمّـا أصْـحُ والـشَّيْـبُ وازعُ

"Ağaran saçlarıma, çocukluk etmek istediği için sitem ettiğim,
Ve: Şu yaşlılık (veya ağaran saçlar) bu hususta engelleyici iken,
artık ayıkmadın mı dediğim bir zamanda..."

Bir başka şair de şöyle demiştir:

ولمـا تَـلاقَينـا جـرت من جُفـونِنا دمـوعٌ وَزَعْنـا غَـرْبَهـا بـالأصـابـع

"Karşılaştığımızda göz kapaklarımızdan aktı yaşlarımız,
Onun kovalarını parmaklarımızla sildik."

Bir başkası da şöyle demiştir:

(1) *Muvatta*, I, 422; Abdurrezzak, *Musannaf*, IV, 378; İbn Abdi'l-Berr, *et-Temhid*, I, 115.

ولا يَـزَعُ النفس اللَّجوجَ عن الهـوى من النـاس إلا وافرُ العقـل كـامله

"O coşan nefsi hevâdan kimse alıkoyamaz,
İnsanlar arasında; aklı tam ve eksiksiz olandan başka."

Şöyle de açıklanmıştır: Bu kelime dağıtmak anlamına gelen "tevzi'"den gelmiştir. (والقوم أوزاع) ifadesi o kavim taife taifedir, anlamındadır.

Kıssada nakledildiğine göre şeytanlar ona boyu bir fersah, eni bir fersah altın ve ibrişimden bir kilim dokudu. Onun için altından bir taht kurulurdu. O tahtın etrafında da altın ve gümüşten olmak üzere üçbin taht daha kurulurdu. Peygamber olanlar altın tahtlar üzerinde, ilim adamları da gümüş tahtlar üzerinde otururlardı.

2- Yönetici ve Hakimlerin Disiplini Sağlamakla Görevli Memurlar Görevlendirmeleri:

Âyet-i kerimede yönetici ve hakimlerin insanların birbirlerine haksızlık etmelerini önlemekle görevli memurlar (âyet-i kerimedeki aynı kökten gelen engelleyiciler, disipline sokucular anlamında: vezea) edinebileceklerine dair delil vardır. Çünkü yöneticiler bunu bizzat kendileri yapamazlar. İbn Avn dedi ki: Ben el-Hasen'i -insanların neler yaptıklarını görünce- yargı meclisinde bulunurken şöyle derken dinledim: Allah'a yemin ederim ki; bu insanları ancak bu maksatla görevli kimseler (vezea) ıslah edebilir.

Yine el-Hasen dedi ki: İnsanlar için bir engelleyici (vâzi') mutlaka gereklidir. Yani onları alıkoyacak bir otorite kaçınılmazdır.

İbnu'l-Kasım dedi ki: Bize Malik'in anlattığına göre Osman b. Affan şöyle derdi: "(ما يَزَعُ الإمام أكثر مما يَزَعُ القرآن): İmamın alıkoyduğu, Kur'ân'ın alıkoyduğundan daha çoktur." İnsanları kötülükten alıkoymayı kastetmektedir.

İbnu'l-Kasım dedi ki: Ben Malik'e; (يزع): "Alıkoyar" ne demektir? O: Engeller diye açıkladı.

Kadı Ebubekr İbnu'l-Arabî dedi ki: Bazı kimseler bu ifadelerden kastın ne olduğunu anlayamamışlardır. Onlar bundan maksadın sultanın (devlet otoritesinin) yetkisinin insanları Kuran-ı Kerim'in hadlerinden daha fazla alıkoyup, engellediğini zannetmişlerdir. Ancak bu yüce Allah'ı ve O'nun hikmetini bilmemektir. Çünkü yüce Allah hadleri ancak umumi bir maslahat, kötülüklerden alıkoyan ve insanları doğruluk üzere tutmak için göndermiştir. Bunlara bir fazlalık söz konusu olmaz, bunların eksiltilmeleri de mümkün değildir. Bunun dışındaki hükümler de elverişli olamaz. Fakat zalimler bu hü-

kümleri gereği gibi uygulamadılar, bu hükümleri uygulamakta kusurlu hareket ettiler ve ne yaptılarsa herhangi bir niyet taşımadan yaptılar, ilahi hükümlerin gereğini uygularken Allah'ın rızasını da gözetmediler. Bundan dolayı insanlar bu hükümler sebebiyle suçlardan geri durmadılar. Şâyet adalet le hükmedip, niyetleri ihlaslı olmuş olsaydı, elbetteki bütün işler dosdoğru olur ve büyük çoğunluk ıslah olurdu.

حَتّٰٓى اِذَآ اَتَوْا عَلٰى وَادِ النَّمْلِ ۙ قَالَتْ نَمْلَةٌ يّٰٓاَيُّهَا النَّمْلُ
ادْخُلُوْا مَسٰكِنَكُمْ ۚ لَا يَحْطِمَنَّكُمْ سُلَيْمٰنُ وَجُنُوْدُهٗ ۙ وَهُمْ
لَا يَشْعُرُوْنَ ﴿١٨﴾ فَتَبَسَّمَ ضَاحِكًا مِّنْ قَوْلِهَا وَقَالَ رَبِّ اَوْزِعْنِىْٓ
اَنْ اَشْكُرَ نِعْمَتَكَ الَّتِىْٓ اَنْعَمْتَ عَلَىَّ وَعَلٰى وَالِدَىَّ وَاَنْ اَعْمَلَ
صَالِحًا تَرْضٰىهُ وَاَدْخِلْنِىْ بِرَحْمَتِكَ فِىْ عِبَادِكَ الصّٰلِحِيْنَ ﴿١٩﴾

18. Nihayet karıncalar vadisine geldiklerinde bir karınca dedi ki: "Ey karıncalar! Yuvalarınıza girin. Süleyman ve askerleri farkında olmadan, sizi çiğnemesin.

19. Sözünden dolayı gülercesine tebessüm edip dedi ki: "Rabbim! Bana ve ana-babama ihsan ettiğin nimetine şükür etmeyi ilham et. Razı olacağın salih amel işlemeye de muvaffak kıl. Rahmetinle beni salih kullarının arasına kat."

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı altı başlık halinde sunacağız:

1- Seslenen Karınca ve Bu Karıncanın Söyledikleri:

"Nihayet karıncalar vadisine geldiklerinde" buyruğu hakkında Katâde dedi ki: Bize nakledildiğine göre bu Şam topraklarında bir vadidir. Ka'b ise Taif'dedir demiştir.

"Bir karınca dedi ki: Ey karıncalar" eş-Şa'bî dedi ki: Bu karıncanın iki kanadı vardı. Dolayısıyla bu da uçan kuşlardan sayılmıştır. Bundan dolayı Süleyman (a.s) bu karıncanın dilini bilmişti. Durum böyle olmasaydı, onun dilini anlayamazdı. Buna dair açıklamalar az önce geçtiği gibi ileride de gelecektir.

Süleyman et-Teymî Mekke'de "karınca" anlamındaki kelimeyi; (نَمْلَةٌ) şeklinde; "Karıncalar" anlamındaki kelimeyi de (النَّمْلُ) şeklinde "nun" harfini üstün ve "mim" harfini de ötreli olarak okumuştur. Yine ondan hepsini ötreli olarak okuduğu da rivayet edilmiştir.

Karıncaya "nemle" adının verilmesi, çokça hareket edip, az duraklamasından dolayıdır. Ka'b dedi ki: Süleyman (a.s) Taif vadilerinden es-Sedîr vadisinden geçti ve bu arada yolu karıncalar vadisine uğradı. Bu arada kurt kadar büyük, topal bir karınca tek bir ayağı üzerinde yükselerek "ey karıncalar" diye (âyet-i kerimede belirtildiği şekilde) seslendi.

ez-Zemahşerî dedi ki: Süleyman bu karıncanın sözlerini üç millik mesafeden duydu. Bu karınca topal olduğu halde tek ayak üzerinde yürürdü. Denildiğine göre bu karıncanın adı Tâhiye imiş.

es-Süheylî dedi ki: Süleyman (a.s)'ın konuşmasını duyduğu karıncanın ismini zikretmişler ve Harmiyâ olduğunu söylemişlerdir. Karıncalar biribirlerine isim vermedikleri, insanların da karıncaları birbirlerinden ayırdedemediklerinden ötürü onlara özel isim vermeleri imkansız olduğundan, insanların da onlara isim vermeleri söz konusu değilken, bir karıncanın özel isminin olduğu nasıl düşünülebilir? Ayrıca karıncalar, atlar, köpekler ve benzeri hayvanlar gibi Âdemoğullarının mülkiyeti altında da değillerdir. Çünkü özel isim bu şekildeki hayvanlar hakkında Araplar arasında görülen bir uygulama idi. Eğer özel isimler -sırtlan hakkında söz konusu olduğu gibi- Suâle, Üsâme, Caârî, Kasamî gibi cins isimler hakkında söz konusudur denilecek olursa, şunu belirtelim ki; karıncanın isminin olması bu kabilden değildir. Zira onun adını verenler bu ismin diğer karıncalar arasından muayyen bir karıncanın özel adı olduğunu iddia ederler. Suâle ve benzeri isimler ise cins arasından tek bir kimsenin özel ismi değildir. Aksine o cinsten gördüğümüz herbir tanesine Suâle denilebilir. Üsâme, İbn Âvi, İbn Us ve benzeri (hayvan isimleri) de bu kabildedir. Şâyet dedikleri sahih ise bunu şöylece açıklamak mümkündür: Bu konuşan karınca Tevrat'ta, Zebur'da ya da bazı semavi sahifelerde yüce Allah tarafından bu isim ile adlandırılmış ve Süleyman'dan önce ya da peygamberlerden birisi bu karıncayı bu ismiyle tanımış, konuşması ve imanı dolayısı ile ona özel olarak isim vermiştir. Bu bir açıklamadır, bizim bu karıncanın iman ettiğini söylememizin anlamı ise onun sair karıncalara söylediği şu sözlerde ortaya çıkmaktadır: **"Süleyman ve askerleri farkında olmadan sizi çiğnemesin."** Bu karıncanın "farkında olmadan" şeklindeki ifadesi mü'minice kullanılmış incelikli bir ifadedir. Yani Süleyman'ın adaleti ve fazileti ayrıca askerlerinin de fazileti dolayısıyla onlar bir karıncayı olsun daha büyük olsun, ancak farketmeyecek olurlarsa çiğneyebilirler.

Şöyle de denilmiştir: Süleyman'ın tebessüm etmesi, karıncanın söylediği

bu sözlere sevinmesinden dolayıdır. Bundan dolayı onun tebessümü **"güler-cesine"** buyruğu ile te'kid edilmiştir. Zira tebessüm gülmeksizin ve razı olunmaksızın da olabilir. Nitekim Arapların: O öfkeli birisi gibi tebessüm etti, yahut alay edenler gibi tebessüm etti, dedikleri bilinen bir hususiur. Güle rcesine tebessüm etmek ise ancak sevinçten ötürü olur. Hiçbir peygamber ise dünyevi bir iş dolayısıyla sevinmez. Onun sevinci ancak âhiret ve din bakımından meydana gelen iş dolayısıyla olmuştu.

Karıncanın: **"Onlar farkında olmadan"** şeklindeki sözleri dindarlığa, adalete ve merhamete işarettir. Karıncanın, Süleyman (a.s.)'ın askerleri hakkında: **"Onlar farkında olmadan"** şeklindeki sözlerinin bir benzeri de yüce Allah'ın Muhammed (s.a.v)in askerleri hakkındaki: *"...ve size onlardan dolayı bir keder ve üzüntü dokunmayacak olsaydı..."* (el-Feth, 48/25) buyruğudur. Bununla onların hiçbir mü'minin kanını boşuna akıtmak istemediklerine işaret etmektedir. Ancak Süleyman (a.s.)'dan övgü ile söz eden Allah'ın izni ile bir karıncadır. Muhammed (sav)in askerlerinden sözeden ise bizzat yüce Allah'tır. Çünkü Muhammed (a.s.) bütün peygamberlerden daha faziletli olduğu gibi, onun askerleri de onun dışındaki peygamberlerin askerlerinden daha faziletlidir.

Şehr b. Havşeb, **"yuvalarınıza"** buyruğunu tekil olarak: "(مَسْكَنَكُمْ): Yuvanıza" diye okumuştur. Ubeyy'in mushafında: "(مَسَاكِنَكُنَّ لَا يَحْطِمَنَّكُمْ): Yuvalarınıza... sizi çiğnemesinler..." şeklindedir. Süleyman et-Teymi de: "(مَسَاكِنَكُمْ لَا يَحْطِمَنَّكُنَّ): "...yuvalarınıza... sizi çiğnemesinler..." diye okumuştur.(1)

Buyruk; onlar sizi fark etmeyerek sizi çiğneyip kırıp dökmesinler, anlamındadır.

el-Mehdevi dedi ki: Yüce Allah'ın bu hususu karıncanın kavramasını sağlaması, Süleyman (a.s.)'a mucize olması içindir.

Vehb (b. Münebbih) dedi ki: Yüce Allah rüzgara, kim ne söylerse söylesin onu mutlaka Süleyman (a.s.)'a uluştarmasını ve duyurmasını söylmeşti. Çünkü şeytanlar ona kötülük yapmak istemişlerdi.

Şöyle de söylenmiştir: Bu olayın cereyan ettiği vadi, Yemen'de idi. Bu sözleri söyleyen karınca da alışılmış türden küçük bir karınca idi. Bu açıklama el-Kelbî'ye aittir.

Nevf eş-Şamî ile Şahik b. Seleme dedi ki: Bu vadideki karıncalar, kurt kadar büyüktüler. Bureyde el-Eslemi, koyun kadardılar, demiştir.

---

(1) Übeyy'in Mushafında kayıtlı olduğu bildirilen şekil ile Süleyman et-Teymi'nin kıraati arasındaki fark; birincisinde dişi-çoğul-hitap zamiri "yuvalar" anlamındaki lafza bitişmiştir; ikincisinde ise aynı zamir, fiilin sonuna bitişmiştir.

Muhammed b. Ali et-Tirmizî dedi ki: Eğer karınca bu kadar büyük idiyse, bunun sesi de vardı, demektir. Ancak karıncanın sasinin duyulmaması hacim itibariyle küçük olduğundandır. Çünkü kuşların ve diğer hayvanların seslerinin olduğu bir gerçektir. Onların konuşmaları da budur. Onlar bu konuşma kabiliyetleriyle tesbih eder ve diğer şeyleri söylerler. İşte yüce Allah'ın: *"O'nu hamd ile tesbih etmeyen hiçbir şey yoktur. Fakat siz onların tesbihlerini anlamazsınız."* (el-İsra, 17/74) buyruğu bunu anlatmaktadır.

Derim ki: Yüce Allah'ın: **"...Sizi çiğnemesin..."** buyruğu, el-Kelbî'nin sözlerinin doğru olduğuna delildir. Çünkü bu karıncalar kurt veya koyun büyüklüğünde olsa idi, çiğnenerek ezilmeleri söz konusu olmazdı. Doğruyu en iyi bilen Allah'tır.

Yüce Allah'ın: **"Yuvalarınıza girin"** buyruğunda hitab insanlar için kullanılan zamirlerle olmuştur. Çünkü burada karınca insanlar gibi konuşunca, insanlar gibi değerlendirilmiştir. Ebu İshak es-Sa'lebî dedi ki: Ben Süleyman'a nisbet edilen kitaplardan birisinde şunu gördüm: O, bu karıncaya: Diğer karıncaları ne diye sakındırdın? Benim zulmedeceğimden mi korktun? Benim adaletli bir peygamber olduğumu bilmiyor muydun? Neden: **"Süleyman ve askerleri... sizi çiğnemesin"** dedin, diye sordu. Karınca şu cevabı verdi: Sen benim: "farketmeyip" dediğimi de duymadın mı? Hem ben onları bedenlerini çiğnemeyi kastetmedim. Ben bunun yerine kalplerinin çiğnenmesini kastetmiştim. Çünkü sana verilenlerin bir benzerini temenni edeceklerinden, yahut dünya fitnesine kapılarak senin mülküne bakıp seyrederken, tesbih ve zikirden uzak kalacaklarından korktum. Süleyman ona: Bana öğüt ver dedi. Karınca dedi ki: Babana niye Dâvûd adının verildiğini bilmiyor musun? Süleyman: Hayır deyince, karınca dedi ki: Çünkü o kalbinin yarasını tedavi etmişti. Sana niye Süleyman adının verildiğini biliyor musun? Süleyman: Hayır deyince, karınca dedi ki: Çünkü sen kalbinin temizliği dolayısıyla sana verilenlerden ötürü sair organlarınla da selamete eren bir kimsesin. Babana yetişmek de senin bir hakkındır. Daha sonra şöyle dedi: Allah'ın sana rüzgarı niye müsahhar kıldığını biliyor musun? Süleyman: Hayır deyince, karınca dedi ki: Böylelikle sana dünyanın tamamının bir rüzgar olduğunu haber vermiş oldu.

"Sözünden dolayı gülercesine tebessüm etti." Bu tebessümü hayretle olmuştu. Daha sonra karınca hızlıca hemcinslerinin yanına gidip, dedi ki: Yanınızda yüce Allah'ın şu peygamberine takdim edeceğiniz bir hediye var mı? Onlar: Bizim ona vereceğimiz hediyenin kıymeti ne olur ki? Allah'a yemin ederiz ki yanımızda bir tek köknar yemişinden başka bir şey yok. Karınca: Güzel, onu bana getirin, dedi. O yemişi ona götürdüler, ağzıyla o yemişi taşıyıp onu çekmeye koyuldu. Yüce Allah rüzgara emir vererek onu taşıdı. Ki-

limin üzerinde insanların, cinlerin, ilim adamlarının, peygamberlerin arasından -onları yara yara- geçti ve nihayet önünde düştü. Sonra ağzındaki bu kök nar yemişini onun avucuna bıraktı ve şunları söylemeye koyuldu:

"Bizim yüce Allah'a kendi malını hediye verdiğimizi görmez misin?
Her ne kadar O'nun ona ihtiyacı yoksa da O bunu kabul eder.
Eğer üstün ve değerli olana kadrine göre hediye verilecek olsaydı,
Bir gün gelir deniz de, sahili de buna güç yetiremezdi.
Bununla birlikte biz sevdiğimiz kimseye hediye takdim ederiz.
O da bununla bizden hoşnut olur ve bu işi yapanın davranışını güzel karşılar.
Elbetteki bu onun soylu davranışlarındandır.
Yoksa bizim mülkümüzde ona layık hiçbir şey yoktur."

Süleyman (a.s) ona dedi ki: Allah sizi mübarek kılsın. İşte karıncalar bu dua sayesinde yüce Allah'ın yaratıkları arasında O'na en çok şükreden ve sayıca en kalabalık olanlarıdır.

İbn Abbas dedi ki: Peygamber (sav) dört canlının öldürülmesini yasaklamıştır: Hüdhüd, göçeyen kuşu, karınca ve arı. Bu hadisi Ebu Dâvûd rivayet etmiş olup[1], Ebu Muhammed Abdu'l-Hak sahih olduğunu belirtmiştir. Ayrıca Ebu Hureyre yoluyla da bu hadis rivayet edilmiştir. Daha önce de el-A'raf Sûresi'nde (7/133. âyet, 5. başlıkta) geçmiş bulunmaktadır.

Karınca Süleyman (a.s)'ı övmüş ve gücünün yettiği en güzel şekilde; onlar sizi çiğneyecek olurlarsa, farkında olmadan çiğneyeceklerini, bu işi kasten yapmayacaklarını belirtmiş ve ifade etmişti. Böylelikle onların zulmeden kimseler olmadıklarını dile getirmişti. Bundan dolayı öldürülmesini nehyetmiştir. Hüdhüd'ün de öldürülmesini nehyetmiştir, çünkü hüdhüd Süleyman (a.s)'a suyun bulunduğu yerleri gösteriyor ve Belkıs'a onun gönderdiği elçi idi.

İkrime dedi ki: Yüce Allah'ın Süleyman'ın hüdhüd kuşuna vereceği zararı önlemesi anne babasına iyilik yapan birisi olmasından ötürüdür. Göçeğen kuşuna gelince, ona çok oruç tutan (savvâm) denilir.

Bu Ebu Hureyre'den de rivayet edilmiştir. O dedi ki: İlk oruç tutan kişi göçeğen kuşudur. İbrahim (a.s) Şam'dan, Harem bölgesine Beytullah'ı bina etmek üzere çıkıp gittiğinde beraberinde Sekine ile göçeğen kuşu vardı. Göçeğen kuşu ona gideceği yerin kılavuzluğunu yapıyordu. Sekine ise bina edeceği ev miktarında idi. O evi yapacağı yere ulaşınca, bu sefer Sekine (gölge bırakan bulut) evin yerine düştü ve seslenerek dedi ki: Ey İbrahim gölgem miktarınca evi inşa et. Yine el-A'raf Sûresi'nde (az önce belirtilen yer-

(1) İbn Mâce, II, 1074'te hem İbn Abbas'ın, hem işaret edilen Ebu Hureyre'nin rivayeti yer almaktadır. Ebû Dâvud'da tespit edemedik.

de) kurbağanın öldürülüşünün yasaklanma sebebi zikredilmişti. en-Nahl Sûresi'nde ise (16/68. âyet, 1. başlıkta) arının öldürülmesinin yasaklanışının sebebi de açıklanmış bulunmaktadır. En doğrusunu bilen Allah'a hamdolsun.

2- "Farkedemeyenler"in Kimlikleri:

el-Hasen yüce Allah'ın: **"Sizi çiğnemesin"** buyruğunu (لَا يَحْطِمَنَّكُمْ) şeklinde okumuştur. Yine ondan gelen bir rivayete göre (لَا يَحِطَمَنَّكُمْ) diye okumuştur. Ondan ve Ebu Recâ'dan nakledildiğine göre (لَا يُحَطِّمَنَّكُمْ) diye okumuşlardır. (الحطم) ise "kırmak, geçirmek" demektir. "(حطمته حطماً) Onu paramparça etti" anlamındadır, "(تحطم): Paramparça oldu, kırıldı, döküldü" demektir. (التحطيم) da kırıp, dökmek, paramparça etmek anlamındadır.

"(وَهُمْ لَا يَشْعُرُونَ): **Onlar farkında olmadan**"in Süleyman ve askerlerinin hali olması mümkündür. Bu durumda halde amel eden **"sizi çiğnemesin"** buyruğudur. Yahutta karıncanın halini ifade eden bir lafız olabilir, o takdirde âmil **"dedi ki"** buyruğudur. Karınca askerlerin farkında olmadıkları bir halde iken bu sözleri söyledi, demek olur. Bu da: "(قمت والناس غافلون): İnsanlar gafil iken ben ayağa kalktım" demeye benzer. Yahut yine "karınca"dan hal olabilir. Âmil de "dedi ki" olup: Karıncalar Süleyman'ın o karıncanın söylediği sözleri anladığının farkında değilken... dedi ki... demek olur. Ancak böyle bir mana uzak bir ihtimaldir, ileride gelecektir.

3- Hayvanları Cezalandırmanın Hükmü:

Müslim'in kaydettiği rivayete göre Ebu Hureyre: Rasûlullah (sav)'dan şöyle buyurduğunu nakletmektedir: "Bir karınca peygamberlerden birisini ısırdı. Peygamber oradaki karınca yuvalarının yakılmasını emretti. Yüce Allah ona: Seni ısıran bir karınca sebebiyle mi tesbih eden bir topluluğu helâk ettin." diye vahyetti. Bir başka rivayetinde: "Niye (sen de) tek bir karıncayı cezalandırmadın?..." şeklindedir.(1)

İlim adamlarımız dedi ki: Denildiğine göre bu peygamberin Musa (a.s) olduğu söylenmektedir. O şöyle sormuştu: Sen de bir kasaba halkını masiyetleri sebebiyle -aralarında itaatkar kimseler olduğu halde- helâk ediyorsun? Sanki Yüce Allah ona bunun hikmetini göstermeyi dilediği için ona aşırı bir sıcak yaptı. Nihayet dinlenmek üzere bir ağacın gölgesine çekildi. Yakınında da karınca yuvaları vardı. Ağacın gölgesinde uyuya kaldı. Tam uykunun tadına varmışken bir karınca onu ısırıp rahatsız etti. Bu karıncaları ayaklarıyla ezdi ve öldürdü. Yuvalarının yakınında bulunan o ağacı da yaktı. Yü-

(1) *Müslim*, IV, 1759; *Buharî*, III, 1099; *Ebû Dâvûd, IV, 367; İbn Mâce*, II, 1075; *Müsned*, II, 402.

ce Allah da bu hususta ona ibret yönünü gösterdi: Çünkü o da kendisini bir karınca ısırdığı halde, o karıncaya verilmesi gereken cezayı diğerlerine de ver mişti.

Bununla şuna dikkatini çekmek istemişti: Allah'ın verdiği (dünyevi) azap, geneli kapsar. Bu cezalar itaatkarlar için bir rahmet, bir bereket olur. İsyan karlar için de bir kötülük ve intikam olur. Buna göre hadis-i şerifte karınca ları öldürmenin mekruh ya da yasak olduğuna delalet edecek bir taraf olmaz. Çünkü sana eziyet veren herbir şeyi kendinden uzaklaştırmak senin için mü bahtır. Yüce Allah'ın yarattıkları arasında ise mü'minlerden daha üstün ve de ğerli bir kimse de yoktur. Âdemoğlunun dahi gerektiğinde belirtilen ölçüler çerçevesinde kendisini savunmak kastı ile saldıranı öldürmek ya da dövmek le bertaraf etmesi mübah kılınmıştır. Âdemoğlu için müsahhar kılınmış ve in sanların emrine verilmiş olan haşerat ve canlıların durumu ya nasıl olacak? Bu gibi canlılar insana eziyet vericek olurlarsa, onları öldürmek mübah olur.

Buna göre, hadis, karıncaların öldürülmesi yasak ya da mekruh bir iş olduğuna delil teşkil etmez.Çünkü kişiye eziyet veren varlığı, kişinin kendisindenuzaklaştırması helaldir. Allah'ın yaratıkları arasında mü'min kadar hürmete değer ve eziyete uğratılması yasak bir yaratık yoktur. Böyle eziyet veren bir varlığı, -boyutuna göre- öldürmek ya da vurmak suretiyle defetmek, mübahtır. Hele insanlara müsahhar kılınmış ve emrine verilmiş hayvanlar ve haşerat hıkkında daha ne söylenebilir? Bunlar kişiye eziyet verecek olurlarsa, öldürülmeleri mübah olur.

İbrahim (en-Nehai)'den: Seni rahatsız eden karıncayı öldür, dediği rivayet edilmiştir.

Hadis-i şerifteki: "Niye tek bir karıncayı cezalandırmadın?" ifadesi eziyet verene eziyet edilebileceğine ve öldürülebileceğine delildir. Öldürmek, bir fayda sağlamak ya da bir zararı önlemek için olduğu sürece ilim adamlarınca sakıncalı görülmemiştir.

O'na, "Herhangi bir karınca" öldürebileceği söylenmiş ve bizzat onu ısıran karınca diğerleri arasından tahsis edilmemiştir. Çünkü bundan kasıt kısas değildi. zira kısası kast etmiş olsaydı, ona: Niye seni ısıran karıncayı öldürmekle yetinmedin, denilecekti. Ancak böyle denilmeyip ona: (Eziyet veren) bir karıncanın yerine, neden bir karıncayı cezalandırmakla yetinmedin, denildi. Bu ifade ile cinayeti işleyeni de, suçsuzu da genel olarak kapsadı. Böylece onun Rabbine sorduğu "aralarında itaatkar ve isyankar insanlar bulunduğu halde bir kasaba halkına ne diye azab ettiği?" sorusunun cevabına dikkatini çekmek istemişti.

Şöyle de açıklanmıştır: Sözü edilen peygamberin şeriatinde hayvanları yakmak suretiyle cezalandırmak caiz idi. Bundan dolayı yüce Allah bizzat yaktığı için değil de pek çok karıncayı yaktığı için ona sitemde bulunmuştur. Nitekim Hz. Peygamber'in: "Niye bir tek karıncaya değil de..." diye sorulduğunu belirttiğini görüyoruz. Yani sen niçin sadece bir karınca yakmakla yetinmedin? Bu ise bizim şeriatimize uygun değildir. Çünkü Peygamber (sav) ateşle yakmak suretiyle azaplandırmayı yasaklamış ve: "Allah'tan başka hiçbir kimse ateş ile azaplandırmaz."(1) diye buyurmuştur.

Aynı şekilde o peygamberin şeriatinde de karıncaları öldürmek mübah idi. O bakımdan yüce Allah bizzat karıncaları öldürdü diye ona sitem etmemiştir. Bizim şeriatimizde ise İbn Abbas ve Ebu Hureyre yoluyla gelen hadislerde bu hususun nehyedildiği bilinmektedir.(2)

İmam Malik, karıncanın zarar vermesi ve bu zararın ancak öldürmek ile önlenebilmesi hali dışında, karıncaların öldürülmesini mekruh kabul etmiştir.

Şöyle de denilmiştir: Sözü geçen peygambere yüce Allah, bir tanenin eziyet etmesine rağmen büyük bir topluluğu helâk etmek suretiyle nefsi için intikam alması dolayısıyla sitem etmiştir. Oysa uygun olanı onun sabredip affetmesi idi. Fakat peygamber bu türün Âdemoğullarına eziyet verdiğini tesbit etmiştir. Âdemoğlunun saygınlığı ise nâtık olmayan diğer canlıların saygınlığından çok daha büyüktür. Şâyet sadece bu mantıkla hareket edip tabiî olarak intikam alıp içini soğutma arzusu buna katılmamış olsaydı, bundan dolayı da ona sitem edilmezdi. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır. Fakat hadisin ifadelerinin delâlet ettiği şekilde; intikamını susturma arzusu buna eklenince, bu davranışı dolayısıyla ona sitem olundu.

4- Canlı Varlıkların Tesbihi Nasıldır:

Hadis-i şerifte geçen: "Seni ısıran bir karınca sebebiyle mi tesbih eden ümmetlerden bir ümmeti helâk ettin.?" sözü onların tesbihinin sözlü ve nutk ile yapılmış olmasını gerektirmektedir. Nitekim yüce Allah da karıncaların kendi aralarında konuştuklarını, Süleyman (a.s)'ın da -bir mucize olmak üzere- bunu anladığını ve karıncanın sözleri dolayısıyla tebessüm ettiğini haber vermektedir.

İşte bu çok açık bir şekilde karıncaların bir konuşmalarının olduğunu, fa-

---

(1) Ebû Dâvûd, III, 54, 55, IV, 367; İbnu'l-Cârûd, ***el-Munteka,*** I, 365; ***Dârimî,*** II, 293; Beyhakî, ***es-Sunenu'l-Kübrâ,*** IX, 71, 72; ***Müsned,*** II, 307, 338, 453.

(2) 18. ve 19. ayetlerin tefsiri 1. başlık'ın sonlarında hadis geçmişti. Oradaki nota ve el-A'raf, 7/133. ayet ve 5. başlığa bakınız.

kat herkesin de bu konuşmayı duyamadığını göstermektedir. Yüce Allah'ın olağanüstü olarak işitmesini istediği herhangi bir peygamber ya da bir veli dışında kimse onların konuşmalarını duyamaz. Biz kendimiz böyle bir konuşma sesini duymuyoruz diye bunu inkâr etmeyiz. Çünkü idrâk edememek, idrâk olunan bir şeyin bizatihi olmamasını gerektirmez. Diğer taraftan insan bazen içinden bir takım söz ve konuşmaları geçirdiği halde, ancak diliyle söyledikleri işitilir.

Şanı yüce Allah, Peygamberimiz Muhammed (sav) için de olağanüstü bir hadise olmak üzere kendi kendilerine konuşan bir topluluğun içinden konuştukları sözleri ona işittirmiş, o da onlara içinden geçirdiklerini haber vermiştir. Nitekim bir çok imamımız Peygamber (sav)'a mucizelere dair yazılmış kitaplarda bu kabilden bir çok rivayet nakletmişlerdir. Aynı şekilde yüce Allah'ın keramet ihsan ettiği velilerin bir çoğu da bir çok vesile ile benzeri şeyler göstermişlerdir. Peygamber (sav)'ın: "Benim ümmetim arasında özel ilhama mazhar kimseler vardır. Şüphesiz ki Ömer de bunlardandır"[1] hadisinde kastettiği de budur.

Cansız varlıkların tesibihi ile ilgili açıklamalar ise daha önceden el-İsra Sûresi'nde (17/44. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır. Ayrıca bunun delâlet-i hal yolu ile bir tesbih olmayıp, dille ve sözle yapılan bir tesbih olduğu da orada açıklanmıştır. Yüce Allah'a hamdolsun.

5- Gülümsemek ve Gülmek:

Yüce Allah'ın: **"Sözünden dolayı gülercesine tebessüm edip, dedi ki..."** buyruğunda "gülercesine" anlamındaki; (ضَاحِكاً) kelimesini İbn es-Sümeyka' elifsiz olarak (ضحكاً) diye okumuştur. Bu kelime "tebessüm"ün delalet ettiği hazfedilmiş bir fiilin masdarı olarak nasbedilmiştir. Sanki; (ضحك ضحكاً) bir şekilde güldü, demiş gibidir. Sibeveyh'in görüşü budur. Sibeveyh'in dışındaki ilim adamlarına göre ise; bu bizzat "tebessüm edip" fiili ile nasbedilmiştir, çünkü bu da "güldü" anlamındadır.

Bunu elifle okuyanların kıraatine göre ise "tebessüm edip"deki zamirden hal olmak üzere nasbedilmiştir. Anlamı ise gülmek kadar tebessüm etti, şeklindedir. Çünkü gülmek tebessümü kapsar, tebessüm ise gülmekten aşağıdır ve gülmenin başlangıcıdır.

"(بَسَمَ يَبْسِمُ بَسْماً): Gülümsedi, gülümser, gülümsemek" denilir. İsm-i faili (باسم) şeklinde gelir. Fiil; "(أبتسم وتبسم): Gülümsedi, gülümser, gülümsemek" şeklinde de kullanılır. (المَبْسِم) ise ağız (gülümseme yeri) demektir. Bu da; "(المجلس): Oturma yeri" meclis lafzının (جلس يجلس)den gelmesine benzer.

(1) İbn Kuteybe, *Te'vilu Muhtelifi'l-Hadis*, s. 162.

"(رجل بسام وبسّام): Çokça gülümseyen adam" demektir. Kısacası gülümsemek (tebessüm) gülmenin başlangıcıdır. "(الضحك): Gülmek" ise başlangıcı ve sonu ifade eder. Şu kadar var ki gülmek gülümsemeden daha ileri olmayı gerektirir. Eğer kişi gülümsemeden ileriye gidip de kendisini zaptetmeyecek olursa, bu sefer; "(قهقه): Kahkaha ile güldü" denilir.

Tebessüm, peygamberlerin çoğunlukla gülmelerini teşkil eder. Sahih hadiste yer alan rivayete göre Cabir b. Semura'ya şöyle sorulmuş: Sen Peygamber (sav) ile birlikte aynı mecliste oturur kalkar mıydın? o: Evet pek çok diye cevap verdi. Sabah namazını kıldığı yerinden güneş doğuncaya kadar kalkmazdı. Güneş doğduktan sonra yerinden kalkardı. Bu arada (ashab) birbirleriyle konuşup, cahiliye dönemindeki hallerinden sözederler gülerlerdi, o da tebessüm ederdi.(1)

Yine Sahih'teki rivayete göre Sa'd şöyle demiş: Müşriklerden müslümanlara pek çok zarar vermiş bir kişi vardı. Peygamber (sav), Sa'd'a: "Anam babam sana feda olsun! Ok at" diye buyurdu. Sa'd dedi ki: Temreni bulunmayan bir ok çektim. O oku böğrüne isabet ettirdim. Yere düştü, avreti açıldı. Rasûlullah (sav) da, ben onun azı dişlerini görünceye kadar güldü.(2)

Rasûlullah (sav) çoğunlukla tebessüm ederdi. Bazı hallerde de tebessümden daha ileri ve küçük dilin görüldüğü aşırı derecedeki gülmekten daha aşağı derecede gülerdi. Aşırı derecede bir işi beğendiğinde nadiren büyük azı dişleri görülünceye kadar da güldüğü olurdu.

İlim adamları bu türden çokça gülmeyi mekruh görmüşlerdir. Nitekim Lukman oğluna şöyle demiştir: Oğulcağızım! Çokça gülmekten sakın, çünkü o kalbi söndürür.

Bu ifade Ebu Zerr ve başkaları yoluyla merfu bir hadis olarak da nakledilmiştir.(3) Peygamber (sav) da, Sa'd (r.a) sözü edilen adama ok atıp, isabet ettirince azı dişleri görününceye kadar güldü. Buna sebeb ise adamın avretinin açılması değil, isabet alması dolayısıyla sevinmesi idi. Çünkü Peygamber böyle bir şeye gülmekten münezzehtir.

6- Hayvanların Akılları ve Kavrayışları:

İlim adamlarına göre bütün hayvanların kavrayışları ve akılları vardır. Bunda görüş ayrılığı yoktur. Şafiî de: Güvercin kuşların en akıllılarıdır, demiştir.

İbn Atiyye dedi ki: Karınca da uyanık, güçlü, koku alma duyusu son de-

(1) *Müslim*, I, 463, 1810; *Müsned*, V, 91
(2) *Müslim*, IV, 1876.
(3) el-Heysemi, *Mecmau'z-Zevâid*, IV, 216

rece kuvvetli, bir takım şeyleri saklayan, yuvalar yapan, yeşermesin diye ta neyi iki parçaya, kişnişi dörde bölen bir hayvandır. Çünkü kişniş iki parça ya bölündü mü yeşerir. Bir yıl boyunca topladıklarının yarısını yer, geri ka lanını ise yedek olarak bırakır.

İbnu'l-Arabî der ki: Bize göre bu özel ilimlerdendir. Karınca ise yüce Al lah'ın onun yaratılışında verdiği özellikleriyle bunları kavrayabilmiştir. Üs tad Ebu'l-Muzaffer Şah Nur el-İsferayinî der ki: Hayvanların, alemin ve ya ratılmışların hadis olduklarını (sonradan yaratılmış olduklarını) ve yüce Al lah'ın vahdaniyetini idrak etmeleri de uzak bir ihtimal değildir. Şu kadar var ki; biz onların dillerini anlayamadığımız gibi, onlar da bizim dilimizi anlamaz lar. Bizim bu hayvanların peşinden koşmamız, onların da bizden kaçmala rına gelince; bu da cinslerin ayrılıklarının bir gereğidir.

"Rabbim bana ve ana babama ihsan ettiğin nimetine şükür etmeyi il ham et!" Buyrukdaki; (أن) mastar manası verir. (أَوْزِعْنِي) da "bana bunu ilham et" demektir. Aslı da; (وزع)'den gelmektedir. O: Seni gazaplandıran işlerden beni uzak tut, demiş gibidir.

Muhammed b. İshak dedi ki: Kitap ehlinin iddiasına göre Süleyman'ın an nesi yüce Allah'ın Dâvûd (a.s)'ı kendisiyle imtihan ettiği Orya denilen (ku mandanının) hanımı idi. Yahutta kocası vefat ettikten sonra Dâvûd (a.s) onun la evlenmiş ve ona Süleyman (a.s)'ı doğurmuştu. Buna dair daha geniş açık lamalar yüce Allah'ın izniyle Sa'd Sûresi'nde (38/21-25. âyetler, 18. başlıkta) gelecektir.

"Rahmetinle beni salih kullarının arasına kat!" İbn Zeyd'den rivayete göre beni onlarla birlikte kıl, demektir. Anlamın: Beni de salih kullarının ara sına kat, demek olduğu da söylenmiştir. (Mealdeki gibi).

وَتَفَقَّدَ الطَّيْرَ فَقَالَ مَالِيَ لَآ أَرَى الْهُدْهُدَ أَمْ كَانَ مِنَ الْغَآئِبِينَ
﴿٢٠﴾ لَأُعَذِّبَنَّهُ عَذَابًا شَدِيدًا أَوْ لَأَاذْبَحَنَّهُ أَوْ لَيَأْتِيَنِّي بِسُلْطَانٍ
مُّبِينٍ ﴿٢١﴾ فَمَكَثَ غَيْرَ بَعِيدٍ فَقَالَ أَحَطْتُ بِمَا لَمْ
تُحِطْ بِهِ وَجِئْتُكَ مِنْ سَبَإٍ بِنَبَإٍ يَقِينٍ ﴿٢٢﴾ إِنِّي وَجَدْتُ
امْرَأَةً تَمْلِكُهُمْ وَأُوتِيَتْ مِنْ كُلِّ شَيْءٍ وَلَهَا عَرْشٌ عَظِيمٌ ﴿٢٣﴾

وَجَدْتُهَا وَقَوْمَهَا يَسْجُدُونَ لِلشَّمْسِ مِنْ دُونِ اللَّهِ وَزَيَّنَ لَهُمُ
الشَّيْطَانُ أَعْمَالَهُمْ فَصَدَّهُمْ عَنِ السَّبِيلِ فَهُمْ لَا يَهْتَدُونَ ﴿٢٤﴾
أَلَّا يَسْجُدُوا لِلَّهِ الَّذِي يُخْرِجُ الْخَبْءَ فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَيَعْلَمُ
مَا تُخْفُونَ وَمَا تُعْلِنُونَ ﴿٢٥﴾ اللَّهُ لَا إِلَٰهَ إِلَّا هُوَ رَبُّ الْعَرْشِ
الْعَظِيمِ ﴿٢٦﴾ قَالَ سَنَنظُرُ أَصَدَقْتَ أَمْ كُنتَ مِنَ الْكَاذِبِينَ ﴿٢٧﴾
اذْهَب بِّكِتَابِي هَٰذَا فَأَلْقِهْ إِلَيْهِمْ ثُمَّ تَوَلَّ عَنْهُمْ فَانظُرْ مَاذَا
يَرْجِعُونَ ﴿٢٨﴾

20. Bir de kuşları araştırdı ve dedi ki: "Neden hüdhüdü göremiyorum, Yoksa o kayıplara karışanlardan mı oldu?
21. "Ben onu elbette ya şiddetli bir azab ile azaplandırırım veya muhakkak onu kestiririm ya da bana apaçık bir delil getirir."
22. Çok eğlenmeden geldi ve dedi ki: "Senin bilmediğin şeyi ben gördüm ve Sebe'den sana kesin bir haber ile geldim.
23. "Gerçekten ben bir kadını onlara hükümdarlık eder buldum. Kendisine herşeyden verilmiş; onun bir de büyük bir tahtı var.
24. "Onu ve kavmini Allah'tan gayrı güneşe secde eder buldum. Şeytan onlara amellerini süslü göstermiş ve onları doğru yoldan alıkoymuş. Onun için onlar doğru yola gelemiyorlar.
25. "Göklerde ve yerde olan, gizliyi açığa çıkartan, gizlediğiniz ve açıkladığınız şeyleri bilen Allah'a secde etmesinler diye!"
26. Allah O'dur ki, O'ndan başka ilah yoktur. Çok büyük Arş'ın Rabbidir."
27. "Bakalım doğru mu söyledin? Yoksa yalancılardan mısın?" dedi.
28. "Bu mektubumu al, götür ve onu kendilerine bırak. Sonra da onlardan geri çekilip ne şekilde karşılık vereceklerine bak!"

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı onsekiz başlık halinde sunacağız:

1- Hz. Süleyman'ın Hüdhüd Kuşunu Araştırmasının Sebebi:

"Bir de kuşları araştırdı" buyruğu ile yüce Allah daha önce sözü edilen şekilde karınca ile ilgili olayın geçtiği yolculuk esnasında, başından geçen bir başka olayı söz konusu etmektedir.

"(التفقد): Araştırmak, gözünün önünden kaybolan bir şeyi arayıp, bulmak istemek" demektir. Tayr (kuş) ise çoğul bir isimdir, bunun da tekili (طائر)'dır. Burada kuşlardan kasıt, kuşların cinsi ve kuşların topluluğudur. Kuşlar yolculuğu esnasında onunla birlikte bulunur, kanatlarıyla ona gölge yaparlardı.

Süleyman (a.s)'ın kuşları araştırmasının ne demek olduğu hususunda farklı görüşler vardır. Bir kesime göre bu yönetim işlerine gösterilen itinanın ve yönetim işlerinin herbirisine gereken ihtimamı göstermenin bir gereğidir. Âyetin zahirinden de anlaşılan budur.

Bir başka kesimin görüşü de şöyledir: Onun kuşları araştırmasının sebebi, hüdhüd kuşunun kaybolması üzerine güneşin onun bıraktığı boşluktan girmesi idi. İşte bu, kuşları araştırmasının sebebi olmuştu. Böylelikle güneşin nereden girdiğini tesbit etmiş olacaktı.

Abdullah b. Selam da dedi ki: Hüdhüd'ü aramasına sebeb suyun yerin ne kadar derinliğinde olduğunu bilme ihtiyacını hissetmesi idi. Çünkü Süleyman (a.s) su bulunmayan bir yerde konaklamıştı. Hüdhüd ise yerin içini de, dışını da görürdü. Süleyman'a da suyun nerede bulunduğunu haber verirdi. Daha sonra da cinler kısa bir zaman zarfında bu suyu çıkartırlardı. Tıpkı koyunun derisinin yüzüldüğü gibi, yeryüzü toprağını o suyun üzerinden öylece soyarlardı. Bu açıklamayı İbn Selam'dan gelen rivayete göre İbn Abbas yapmıştır.

Ebu Miclez dedi ki: İbn Abbas, Abdullah b. Selam'a: Sana üç soru sormak istiyorum dedi. Abdullah: Sen Kur'ân okuyan birisi olduğun halde bana mı soru soracaksın? deyince, İbn Abbas: Evet, diye üç defa tekrarladı ve şöyle sordu: Süleyman diğer bütün kuşlar arasından niye hüdhüdü araştırdı? İbn Selam dedi ki: Suya ihtiyacı oldu ve suyun ne kadar derinlikte olduğunu - ya da mesafede diye söyledi- bilemiyordu. Hüdhüd ise diğer kuşlar arasından bunu bilebiliyordu, onu araştırmasının sebebi budur.

en-Nekkaş'ın kitabında da şöyle denilmektedir: Hüdhüd mühendis idi.

Rivayete göre Nafi' b. el-Ezrak, İbn Abbas'ın hüdhüd ile ilgili açıklamalarda bulunduğunu duymuş, ona: Dur ey (delil yoksa) duran kişi! Hüdhüd kendisine kurulan tuzağa düşen ve bu tuzağı göremeyen bir kuş iken, yerin içini nasıl görebilir? İbn Abbas ona: Kader geldi mi göz kör olur, diye cevap verdi.

Mücahid dedi ki: İbn Abbas'a kuşlar arasından hüdhüdü nasıl araştırdı? diye soruldu, şu cevabı verdi: Bir yerde konakladı, suyun ne kadar derinlikte olduğunu bilmiyordu. Hüdhüd ise bunu bilebiliyordu, ona sormak istedi.

Mücahid dedi ki: Küçük çocuk hüdhüd kuşuna ağ serer ve onu avlar. Nasıl bunları bulabilir? İbn Abbas dedi ki: Kader geldi mi göz kör olur.

İbnu'l-Arabî dedi ki: Kur'ân'ı iyice bilen bir kimseden başka böyle bir cevap veremez.

Derim ki: Bu cevabı daha önceden de belirttiğimiz gibi hüdhüdün kendisi Süleyman'a vermişti. Şöyle bir şiir söylenmiştir:

إذا أراد الله أمراً بأمرىء ... وكان ذا عقلٍ ورأيٍ ونَظَرْ
وحيلةٍ يعملها في دفع ما ... يأتي به مكروهُ أسبابِ القَدَرْ
غَطّى عليه سمعَه وعقلَه ... وسَلَّه من ذهنه سلَّ الشَّعَرْ
حتى إذا أنفذ فيه حكمه ... ردّ عليه عقلَه ليعتبرْ

"Yüce Allah bir kişi hakkında bir işi murad ederse,
Hem o kişi akıl, görüş ve basiret sahibi olsa dahi,
Ve bir de çarelerin üstüne gelen olup da bütün bu çareleri,
Kaderin hoşlanmayan sebeblerinden gelecek olanları
defetmek için ortaya koyarsa,
Yüce Allah onun kulaklarını, aklını kapatır.
Ve aklını kafasından kılın çekilmesi gibi sıyırır, çeker,
Nihayet hükmünü onun hakkında icra eyledi mi
İbret alsın diye aklını ona geri verir."

el-Kelbî dedi ki: Yolculuğu esnasında yanına sadece bir hüdhüd kuşu almıştı. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

2- Yöneticinin Yönettiklerinin İşleri İle İlgilenmesi:

Bu âyet-i kerimede imamın (İslâm devlet başkanının ve yöneticilerinin) yönetimleri altında bulunanların durumlarını iyice araştırmalarına, onları gereği gibi korumalarına delil vardır. Küçüklüğüne rağmen hüdhüdün durumu Süleyman (a.s)'a gizli kalmamıştı. Ya büyük işler hakkında ne düşünülür? Yüce Allah Ömer (r.a)'a rahmetini ihsan eylesin. O da aynı yolu izlerdi. Şöyle demişti: Fırat kenarında bir kurt bir keçiyi kapacak olsa, şüphesiz Ömer ondan sorumlu tutulacaktır. Yönetimi altındaki ülkelerin harab olduğu, yönettiklerinin zayi olduğu, çobanların kaybolduğu bir yönetici hakkında ne düşünürsünüz?

Sahih'teki rivayete göre Abdullah b. Abbas'tan şöyle kaydedilmektedir: Ömer b. el-Hattab, Şam'a gitmek üzere yola koyuldu. Serğ denilen yerde ordu kumandanları onu karşılamaya geldi: Ebu Ubeyde ve arkadaşları, ona Şam bölgesinde veba bulunduğu haberini verdiler... İlim adamlarımız dediler ki: Ömer (r.a)'ın Şam'a gitmek üzere yola çıkması (Halifenin tebasını kontrol etiğine işaret vardır). -Halife b. Hayyat'ın belirttiğine göre- Beytu'l-Makdis'in hicri 17. yılda fethedilmesinden sonra olmuştu. O yönettiklerinin hallerini ve kumandanlarının durumlarını bizzat kendisi araştırırdı. Kur'ân, sünnet, yöneticinin yönettiği kimselerin durumlarını araştırmasına ve bunu bizzat doğrudan kendisinin yapmasına, uzun dahi olsa bu maksatla yolculuk yapmasına açıkça delalet etmekte ve bunu ifade etmektedir. Şu beyiti söyleyen İbnu'l-Mübarek'in Allah'ın rahmetine nâil olmasını dileriz:

وهـل أفسـدَ الـدينَ إلاّ الملوكُ واحـبـارُ سـوءٍ ورهـبـانُـهـا

"Zaten dini kim bozdu ki hükümdarlardan,
Ve kötü ilim adamları ile kötü abidlerden başka?"

3- "Hüdhüdü Neden Göremiyorum?"

Yüce Allah'ın **"(مَالِيَ لَآ أَرَى الْهُدْهُدَ): Neden hüdhüdü göremiyorum"** buyruğu "(ما للهدهد لا أراه): Hüdhüde ne oldu ki ben onu göremiyorum?" anlamındadır. Bu da manası sebebi bilinmeyen kalb (ifadelerin yer değiştirmesi) kabilindendir. Yine bir kimsenin diğerine; "(ما لي أراك كئيباً): Bana ne oluyor ki seni kederli görüyorum?" yani; "(ما لك): Neyin var (kederlisin)" demeye benzer.

Hüdhüd bilinen bir kuştur. Onun sesine de hedhede denilir.

İbn Atiyye der ki: Bu ifadeden maksat hüdhüdün ortada olmadığını, kaybolduğunu anlatmaktır. Fakat Süleyman (a.s) hüdhüdün kayboluşunun gereği olan onu görmeyişini esas alarak, bu gereklilik konusunda kendisine bilgi verilmesi için soru sorma cihetine gitmiştir. Bu da bir çeşit icaz (veciz) konuşmaktır. Onun "(مَالِيَ) Neden... um?" şeklindeki sorusu; (أم) edatının (ve soru cümlesinin başında ayrıca gelmesi gereken) elif (soru hemzesi)nin yerini tutmuştur.

Şöyle de denilmiştir: Süleyman (a.s): **"Neden hüdhüdü göremiyorum"** derken, kendisinin halini gözönünde bulundurmuştur. Zira o kendisine pek büyük bir mülkün verildiğini, mahlukatın emrine müsahhar kılındığını biliyordu. İşte şükür etme gereği onun itaatkâr olmasını, adaleti de sürekli kılmasını gerektirmişti. Hüdhüd nimetini bulamayınca şükür bakımından bir kusur işlemiş olabileceği hatırına geldi ve bu kusuru dolayısıyla bu nimetten

mahrum olduğu kanaatine kapıldı. O bakımdan kendi halini araştırmaya koyuldu ve bundan dolayı **"neden göremiyorum"** dedi.

İbnu'l-Arabî der ki: Mutasavvıf şeyhlerinin mallarını kaybettikleri vakit yaptıkları budur, onlar da kendi amellerini araştırırlar. Bu ise adab ile alakalı hususlarda böyle olduğuna göre peki ya bugün biz farzlarda bile kusurlu hareket ederken, ne yapmalıyız?

İbn Kesir, İbn Muhaysın, Âsım, el-Kisaî, Hişam ve Eyyub **"neden... um"** anlamındaki soruyu; (مَالِيَ) şeklinde "ya" harfini üstün okumuşlardır. Aynı şekilde Yâsîn Sûresi'nde: ***"Ben, beni yaratana ne diye ibadet etmeyecek mişim?"*** (Yâsîn, 36/22) buyruğunda da böyle okumuşlardır. Ancak Hamza ile Yakub bunu sakin okumuşlardır. Geriye kalan Medine kıraat alimleri ile Ebu Amr ise Yâsîn Sûresi'ndekini üstün ile bunu ise sakin (yani harfi med olarak) okumuşlardır.

Ebu Amr dedi ki: Çünkü bu Neml Sûresi'nde bulunan, istifhamdır. Diğeri ise intifâ (nefyetmek)dir. Ebu Hatim ile Ebu Ubeyd sakin okuyuşu tercih ederek, "(فَقَالَ مَالِي): Dedi ki: Neden... um?" diye okumuştur. Ebu Ca'fer en-Nehhas: Bazıları mübteda olan ile kendisinden önceki ifadelere atfedilen arasında fark gözetmek istemişlerdir. Ancak bunun hiçbir kıymeti yoktur. Buradaki "ya" nefs-i mütekellim "ya"sıdır. Araplar arasından bunu üstün ile okuyanlar olduğu gibi, sakin okuyanlar da vardır. O bakımdan kıraat alimleri her iki şekilde de okumuşlardır. Mütekellim "ya"sı ile ilgili fasih söyleyiş ise onun meftuh olarak okunmasıdır, çünkü o hem bir isimdir, hem de tek bir harftir. Dolayısıyla tercih edilen sakin okunmayışıdır. Böylelikle isme haksızlık edilmemiş olur.

"Yoksa o kayıplara karışanlardan mı oldu?" buyruğundaki; "(أَمْ): Yoksa"; "(بل) (Hayır)" anlamındadır.

4- Verilecek Cezaların Takdirinde Ölçü:

Yüce Allah'ın:**"Ben onu elbette ya şiddetli bir azap ile azaplandırırım veya muhakkak onu kestiririm..."** buyruğu uygulanacak olan cezanın bedene göre değil de, işlenen suça göre olacağına delil teşkil etmektedir. Bununla birlikte cezalandırılacak olan şahsa zaman ve niteliği itibariyle yumuşaklık gösterilebilir.

İbn Abbas, Mücahid ve İbn Cüreyc'den rivayete göre onun kuşu azaplandırması tüyünü yolması suretinde idi. İbn Cüreyc de tüyünün tamamen yolunması diye söylemiştir. Yezid b. Ruman da kanatlarının yolunması diye açıklamıştır.

Süleyman (a.s)'ın bu uygulaması ile isyankarlara karşı sert bir tavır takın-

mak, görevini ve konumunu ihlal eden tutumu dolayısıyla Hüdhüdü ceza landırmak istemişti. Yüce Allah hayvanları, kuşları yemek ve başka bir takım menfaatler maksadıyla boğazlamayı mübah kıldığı gibi ona da bunu mübah kılmış olabilirdi. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

Nevâdiru'l-Usul'de (et-Tirmizî el-Hakim) şöyle demektedir: Bize Süleyman b. Humeyd Ebu'r-Rabi' el-İyadî anlattı, dedi ki: Bize Avn b. Umare, el Huseyn el-Cuhfî'den anlattı, el-Huseyn, ez-Zübeyr b. el-Hırrîd'den, o İkrime'den naklen dedi ki: Yüce Allah'ın, Süleyman'ın hüdhüde vermek istediği cezayı alıkoyması, onun anne ve babasına karşı itaatkâr olmasından dolayı idi. İleride de gelecektir.

Yine denildiğine göre, hüdhüdü azaplandırmak, onu kendisine uymayan zıt tabiatlı hayvanlarla birlike bulundurmaktır. Kimilerinden nakledildiğine göre en dar hapis zıt tabiatlı kimselerle birlikte bulunmaktır.

Bir diğer açıklamaya göre, ben onu kendisine denk kimselere hizmet etmek zorunda bırakacağım anlamındadır. Bir diğer görüşe göre onu kafese koyacağım, bir başka açıklama: Tüyünü yolduktan sonra onu güneşte bırakacaktım. Onu hizmetinden uzaklaştırmak suretiyle cezalandıracağım, diye de açıklanmıştır. Çünkü hükümdarlar bedenin birlikte olmaya alıştığı kimseleri ayırmakla, uzaklaştırmakla te'dib ederler.

"Ben onu ya şiddetli bir azab ile azablandırırım veya muhakkak onu kestiririm..." buyruğunda fiiller şeddeli "nun" ile te'kid edilmiştir. Böyle bir "nun" ya şeddeli veya şeddesiz olarak (te'kid maksadıyla) getirilir. Ebu Hatim dedi ki: Eğer; "(لَأُعَذِّبَنَّهُ عَذَاباً شَدِيداً أَوْ لَأَذْبَحَنَّهُ): Ben onu elbette ya şiddetli bir azab ile azaplandırırım veya muhakkak onu kestiririm" şeklinde (tek mim ile) okunsa bu da caizdir.

"Ya da bana apaçık bir delil getirir" buyruğundaki "(لَيَأْتِيَنِّي): **Bana... getirir"** lafzındaki lam, lam-ı kasem değildir. Çünkü Süleyman hüdhüdün yapacağı bir iş için kasem etmez. Ancak bu buyruk "(لَأُعَذِّبَنَّهُ): Onu elbette... azaplandırırım"ın akabinde geldiğinden dolayı -ki bu da kasemin caiz olduğu hususlardandır- sonraki bu fiili de aynı şekilde kullanmıştır. Sadece İbn Kesir "bana... getirir" anlamındaki fiili, iki "nûn" ile; (لَيَأْتِيَنِّنِي) diye okumuştur.

5- Çok Geçmeden Gelen Hüdhüd:

"Çok eğlenmeden geldi" buyruğunda kasıt hüdhüddür. Kıraat alimlerinin büyük çoğunluğu; "(فَمَكَثَ): Geç...ti", fiilinin "kef" harfini ötreli okumuşlardır. Yalnızca Âsım bunu üstün okumuştur. Her iki kıraatte de anlamı "vakit geçirdi, kaldı" şeklindedir. Sibeveyh dedi ki: Bu "(مَكَثَ يَمْكُثُ مُكُوثاً): Dur-

du kaldı, durur kalır, kalmak" fiili; (harakeleri itibariyle); "(قعد يقعد قعوداً): Oturdu, oturur, oturmak" gibidir, (مَكُث) şekli ise (ظَرُف)e benzer.

Başkaları da şöyle demektedir: Bunun üstün okunması yüce Allah'ın: "(مَاكِثِينَ): *Kalıcılar"* (el-Kehf, 18/3) buyruğu dolayısıyla daha uygundur. Çünkü bu (مكث)'den gelmektedir. "(مَكُث يَمكُث): Kaldı, kalır" denilir ism-i faili de; (ماكِثٌ) diye gelir. (مَكُث يمكُث) kullanımı, (عَظُم يعظُم) gibidir. İsm-i faili (مكيثٌ) şeklinde, (عظيم) gibi gelir. (مَكُث يمكُث)'den ism-i fail ise (ماكثٌ) şeklinde gelir. "(حَمُض يَحمُض): Ekşidi, ekşir" fiilinin ism-i failinin (حامض) şeklinde gelmesi gibi.

"Çok eğlenmeden geldi" deki zamirin Süleyman (a.s)'a ait olma ihtimali vardır. Anlamı şöyle olur: Süleyman (a.s) kuşları araştırıp tehdidinde bulunduktan sonra aradan fazla zaman geçmeden geldi, demek olur. Buradaki zamirin hüdhüde ait olma ihtimali de vardır. Daha kuvvetli ihtimal budur, daha sonra da hüdhüd gelip: **"Senin bilmediğin şeyi ben gördüm"** dedi. Bu da bir sonraki başlığın konusunu teşkil etmektedir.

6- Hüdhüdün Getirdiği Haber:

Yani ben senin bilmediğin hususları öğrendim. İşte bu peygamberler gaybı bilir, diyenlerin kanaatlerini reddetmektedir.

el-Ferrâ "(أَحَطْتُ): **Gördüm"** fiilinin "te" ve "tı" harfleri birbirine idgam edilerek; (أَحَطُّ) diye okunduğunu naklettiği gibi "tı" harfi, te'ye kalbedilip idgam edilmek suretiyle; (أَحَتُّ) diye okunduğunu da nakletmiştir.

7- Sebe' İle İlgili Gelen Haber:

"Ve Sebe'den sana kesin bir haber ile geldim" buyruğu ile onun Süleyman (a.s)'a bilmediği şeyi öğretmiş olduğunu anlıyoruz. Böylelikle o Süleyman (a.s)'ın kendisini tehdit etmiş olduğu azab ve kesilme cezasını bertaraf etmiş oldu. Cumhur "Sebe'" kelimesini; (سبإٍ) şeklinde tenvinli olarak munsarıf bir kelime gibi okumuştur. İbn Kesir ve Ebu Amr ise munsarıf olmayan bir kelime olarak, hemzeyi üstünle; (سَبَأَ) diye okumuştur. Birinci okuyuş, kendisine bir kavmin nisbet edildiği bir adam ismi kabul edilmesine göredir. Şairin şu mısraı da buna göredir:

الـواردون وتـيـم فـي ذُرَى سـبَـإٍ قـد عَضّ أعنـاقَهُمْ جلدُ الجـواميسِ

"Sebe'in zirvelerinde gelenler ile Teymlilerin,
Boyunlarında iz bırakmıştır, camışların derileri."

ez-Zeccac, Sebe'in bir adam ismi olduğunu kabul etmeyerek, şöyle demiştir: Sebe', Yemen'in Me'rib denilen bölgesinde San'a ile arasında üç günlük mesafe bulunan bilinen bir şehirdir.

Derim ki: el-Ğaznevî'nin *"Uyunu'l-Meanî"* adlı eserinde üç millik mesafe denilmektedir. Katâde ve es-Süddî dedi ki: Oraya oniki peygamber gönderilmiştir.

(ez-Zeccac, görüşüne delil olarak) en-Nâbiğa el-Ca'dî'nin şu beyitini zikretmektedir:

مِن سَبَأَ الحَاضِرِينَ مَأْرِبَ إِذْ يَبْنُونَ مِن دُونِ سَيْلِهِ العَرِمَا

"Me'rib'de hazır bulunan Sebe'den,
Onların selinin önünde Arim'i (seddi) bina ettiklerinde."

(ez-Zeccac devamla) dedi ki: Bunu munsarıf kabul etmeyenler, bunun bir şehir ismi olduğunu söyler. Munsarıf kabul edenler de -ki bunlar çoğunluğu teşkil ederler- buranın bir şehir ismi olması dolayısıyla müzekker adı verilmiş, müzekker bir yer kabul ederler.

Sebe'in şehire ad olarak verilen bir kadın adı olduğu da söylenmiştir. Doğrusu bunun bir erkek adı olduğudur. Tirmizî'nin kitabında (Sünen'inde) Ferve b. Museyk el-Muradî'nin Peygamber (sav)'dan naklettiği ve yüce Allah'ın izniyle (Sebe', 34/15. ayetin tefsirinde) gelecek olan hadiste de bu şekildedir.

İbn Atiyye dedi ki: ez-Zeccâc bu hadisi bilmediğinden dolayı o gelişigüzel açıklamalarda bulunmuştur. el-Ferrâ'nın iddiasına göre de er-Ruâsî, Ebu Amr b. el-Alâ'ya, Sebe'e dair soru sormuş, o da ben onun ne olduğunu bilmiyorum, demiş.

en-Nehhas dedi ki: el-Ferrâ, Ebu Amr adına te'vilde bulunmuş ve onun meçhul olduğu için bu ismi gayr-ı munsarıf kabul ettiğini belirtmiştir. Bir şey de eğer bilinmeyecek olursa gayr-ı munsarıf olur.

en-Nehhas da şöyle demektedir: Ebu Amr gibi birisi böyle bir söz söylemez. er-Ruâsî'den yapılan nakilde de bu kelimeyi bilmediği için bunu gayr-ı munsarıf kabul ettiğine dair de bir delil bulunmamaktadır. O sadece ben onu bilmiyorum demiştir. Eğer nahiv bilgini birisine herhangi bir isim hakkında sorulacak da, o da ben onu bilmiyorum diyecek olursa, bu o nahivcinin bu ismi gayr-ı munsarıf kabul ettiğine delil teşkil etmez. Aksine hak bunun dışındadır. Bu durumda eğer onu bilmiyorsa, onu munsarıf kabul etmesi ge-

rekir. Çünkü isimlerde aslolan munsarıf olmaktır. Bir şeyin gayr-ı munsarıf olması ona dahil olan herhangi bir ek sebep dolayısıyladır. Asıl kaide kesin olarak böylece sabittir. Bilinmeyen bir şey dolayısıyla bu kaide ortadan kalkmaz. Daha sonra nahivcilerden uzun açıklamalar naklettikten sonra sonunda şunları söyler: Sebe' hakkında kabul edilen görüş bu hususta gelen rivayet olmalıdır ki, bu da aslında Sebe'in bir adam adı olduğudur. Eğer bunu munsarıf kabul edecek olursak, bu artık hayatta olan birisinin adı olduğundan dolayıdır. Şâyet munsarıf kabul etmeyecek olursak, bunu "Semud" gibi bir kabile adı olarak kabul ederiz. Şu kadar var ki Sibeveyh'in tercih ettiği görüş munsarıf olduğudur ve bu konudaki delili de kat'îdir. Zira bu isim hem müzekker, hem de müennes gelebildiğine göre bunun müzekker kabul edilmesi daha uygundur. Zira aslolan ve daha hafif olan da odur.

8- Küçüğün Büyüğe, Öğrencinin Hocaya: Ben Senin Bilmediğini Biliyorum, Demesi Uygun mu?

Bu âyet-i kerimede küçüğün büyüğe, öğrencinin hocaya -kesinlikle bu hususu bilmesi şartıyla-; ben senin bilmediğin bir şey biliyorum diyebileceğine delil vardır.

İşte Ömer b. el-Hattab (r.a) yüceliğine ve bilgisine rağmen üç defa izin istendikten sonra cevap alınmazsa, geri dönülebileceğini bilmiyordu. Teyemmümü Ammar ve başkaları biliyordu. Halbuki Ömer ve İbn Mes'ud bu konuda bilgileri etraflı olmadığından cünup kimse teyemmüm etmez, diyorlardı.

İbn Abbas ay hali olan kadının Arafat'ta vakfe yapabileceği hükmünü bildiği halde, Ömer de, Zeyd b. Sabit de bunu bilmiyordu. İhramlı bir kimsenin başını yıkayabileceğini İbn Abbas bilmekle birlikte el-Misver b. Mahreme bunu bilmiyordu. Bunun benzeri daha pek çok husus vardır ki bunları kaydederek uzatmaya gerek yoktur.

9- Hz. Süleyman'ın, Sebe' Ülkesinden Haberdar Olmayışı ve Cinlerle İlgili Bazı Hükümler:

Hüdhüd: **"Ve Sebe'den sana kesin bir haber ile geldim"** deyince, Süleyman (a.s): Bu haber nedir? diye sorunca, hüdhüd de: **"Gerçekten ben bir kadını onlara hükümdarlık eder buldum"** diye cevab verdi. Bu kadın Şerahil kızı Belkıs idi. O Sebe'lilerin hükümdarlığını yapıyordu. Süleyman (a.s)'ın konakladığı yer ile Belkıs'ın ülkesi birbirine yakın olduğu halde -ki bu mesafe San'a ile Me'rib arasında üç günlük bir mesafedir- Süleyman nasıl oldu da bu durumu bilemedi, diye sorulursa cevap şudur: Yüce Allah Yakub (a.s)'a, Yusûf (a.s)'ın bulunduğu yeri bildirmediği gibi: bir maslahata binaen de Sü-

leyman (a.s)'a Belkıs'ın yerini bildirmemiştir, saklı tutmuştur.

Rivayete göre Belkıs'ın ebeveyninden birisi cinlerden idi. İbn Arabî de di ki: Bu inkârcıların reddettiği bir husustur. Onlar cinler yemezler ve doğur mazlar derler. Allah'ın laneti hepsinin üzerine olsun, yalan söylüyorlar. Böyle bir şey doğrudur. Onlarla evlenilmesi de aklen caizdir, naklen de sa hih olarak sabit olursa mesele kalmaz.

Derim ki: Ebu Dâvûd'un rivayetine göre Abdullah b. Mes'ud şöyle demiş tir: Cinlerden bir heyet Rasûlullah (sav)'ın huzuruna gelerek şöyle dediler: Ey Muhammed! Ümmetine kemikle, hayvan pisliği ile yahut kafa tası ile is tinca yapmalarını yasaklayıver. Çünkü yüce Allah onlarda bize rızık ihsan edi yor.(1)

Müslim'in, Sahih'inde de Peygamber (sav)'ın şöyle buyurduğu kaydedil mektedir: "Üzerinde Allah'ın adı anılıp da elinize geçen herbir kemik olabil diğince etli bir şekilde sizin olsun. Herbir davar pisliği de sizin hayvanları nızın alafı olsun."(2)

Bunun üzerine Rasûlullah (sav) şöyle buyurdu: "Bundan dolayı siz de bunlarla istincada bulunmayınız, çünkü bunlar cinden kardeşlerinizin yiyecekleridir."(3)

Buhârî'de yer alan rivayete göre de Ebu Hureyre şöyle demiştir: Ey Allah'ın Rasûlü! Kemiğin ve davar pisliğinin durumu nedir? diye sordum. Şöyle buyurdu: "Bunlar cinlilerin yiyecekleridir. Bana Nasîbin cinleri heyeti geldi ki, onlar ne iyi cinlerdir! Bana kendilerine azık vermemi istediler. Ben de yüce Allah'a dua ederek nerde kemik, davar pisliği bulurlarsa mutlaka üzerinde yiyecek bir şeyler bulmalarını niyaz ettim."(4)

Bütün bunlar onların yemek yedikleri hususunda açık nasslardır. Onlarla evlenmeye gelince, buna dair işaret de daha önce el-İsra Sûresi'nde yüce Allah'ın: ***"Mallarına, evlatlarına ortak ol"*** (el-İsra, 17/64) buyruğu açıklanırken (4. başlıkta) değinilmiş idi.

Vuheyb b. Cerir b. Hazim de, el-Halil b. Ahmed'den, o Osman b. Hadır'dan şöyle dediğini rivayet etmektedir: Belkıs'ın annesi cinlerden idi, adı da Şeysan kızı Belame idi. Yüce Allah'ın izniyle buna dair daha geniş açıklamalar gelecektir.

---

(1) *Ebû Dâvûd*, I, 10

(2) *Müslim*, I, 332; *Tirmizi*, V, 382; *Müsned*, I, 436.

(3) Bir önceki notta belirtilen yerler.

(4) *Buharî*, III, 1401; *Müsned*, I, 458(de Abdullah b. Mes'ud'dan aynı manada)

10- Kadının Yöneticiliği ve Hakimliği:

Buhârî'de yer alan ve İbn Abbas'tan gelen rivayete göre Peygamber (sav) Farsların, Kisra'nın kızını başlarına kraliçe tayin ettikleri haberini alınca: "İşlerinin başına bir kadın geçiren bir kavim, asla iflah olmaz" diye buyurdu.(1)

Kadı Ebu Bekir b. el-Arabî dedi ki: Bu kadının halife olamayacağı hususunda açık bir nasstır. Zaten bu hususta görüş ayrılığı da yoktur. Muhammed b. Cerir et-Taberî'den kadının hakim olmasının caiz olduğu görüşü nakledilmiş ise de bu sahih değildir. Bunun Ebu Hanife'den gelen nakil gibi olması da muhtemeldir. O da şu şekildedir: Kadın şahitlik yapabildiği hususlarda hakimlik yapabilir, yoksa mutlak olarak hakim olabilir diye söylemiş olamaz. Aynı şekilde ona "filan kadın hakimlik yapmak üzere takdim edilmiştir" diye bir görev emri de yazılamaz. Bunun olabilecek şekli onun hakem tayin edilmesi ve tek bir meselede vekaleten görev yapması suretinde olabilir. Kanaatimizce Ebu Hanife ile İbn Cerir'in görüşleri bu çerçevededir.

Ömer (r.a)'dan bir kadını çarşı muhtesipliği görevine tayin ettiği rivayet edilmiş ise de bu da sahih değildir, kimse buna iltifat etmesin. Hiç şüphesiz bu da bid'atçilerin hadislere soktukları desiselerdendir. Malikî ve Eş'arî olan Kadı Ebubekir b. et-Tayyib ile Şafiîlerin ileri gelen ilim adamı Ebu'l-Ferec b. Tarâr bu meselede birbirleriyle tartışmışlardır. Ebu'l-Ferec dedi ki: Kadının hakimlik yapabileceğinin delili şudur: Ahkâmın varlığından maksat hakimin bunları uygulamaya koyması, ahkâma dair delilleri dinlemek ve bu hususta hasımlar arasında ayırdedici hükmü vermektir. Böyle bir iş ise erkek tarafından yapılabildiği gibi kadın tarafından da yapılabilir.

Ancak Kadı Ebubekr ona itiraz edip, onun bu iddiasını İmamet-i Kübrâ'yı (halifeliği) ileri sürerek çürütmüştür. Çünkü bundan kasıt sınırların korunması, işlerin idare edilmesi, İslâm topraklarının himaye edilmesi, haracın toplanıp hak sahiplerine verilmesidir. Bunları erkek yapabildiği kadar kadın yapamaz. İbnu'l-Arabî dedi ki: Bu mesele hakkında bu iki ilim adamının da açıklamalarının bir kıymeti yoktur. Bir defa kadının meclislere çıkması beklenemez, erkeklerle karışması beklenemez. Her bakımdan birbirine denk iki kişinin birbirleriyle tartıştığı gibi, onlarla tartışamaz. Çünkü eğer bu kadın genç ise ona bakmak ve onun kelamını dinlemek haram olur. Şâyet erkekler arasına çıkma ruhsatına sahip yaşlı bir kadın ise erkeklerle oldukça sıkışabileceği bir şekilde meclislerde oturup kalkamaz, onlarla tartışmalara girişemez. Böyle bir şeyin olabileceğini düşünen de, inanan da asla iflâh olmaz.

(1) *Buharî*, IV, 1610, VI, 2600; *Tirmizî*, IV, 527; *Müsned*, V, 38, 47.

11- Sebe' Hükümdarının Sahip Olduğu İmkânlar:

"Kendisine herşeyden verilmiş" ifadesi bir mübalağadır. Yani krallığının, ülkesinin gerek duyacağı herşey verilmiş demektir. Anlamın kendi döneminde bulunan herşeyden ona bir miktar verilmiş şeklinde olduğu ve böylelikle (bir miktar anlamındaki) mefulün hazfedildiği de söylenmiştir. Çünkü ifade buna delalet etmektedir.

"Onun bir de büyük bir tahtı var." Bu tahtı hem görünüşü, hem de saltanat mertebesi itibariyle büyüklükle nitelendirmiştir. Denildiğine göre bu tahtı altından olup, onun üzerinde otururdu. Bir diğer görüşe göre burada "tahtı"tan kasıt hükümdarlıktır, ancak birinci görüş daha doğrudur. Çünkü ileride geleceği üzere ***"kadının tahtını hanginiz bana getirebilirsiniz"*** (en-Neml, 27/28) diye buyurulmaktadır.

ez-Zemahşerî dedi ki: Eğer hüdhüd Belkıs'ın tahtını "azim; büyük" ile nitelendirmekle yüce Allah'ın arşının "azim: büyük" vasfı ile eşit tutarak aynı şekilde nitelendirmiştir; bu nasıl olur? dersen, ben de şöyle cevap veririm: Bu iki vasıf arasında çok büyük bir fark vardır. Çünkü onun arşını (tahtını) büyük olmakla nitelendirmek kendisi gibi insan olan hükümdarların tahtlarına nisbetle büyüktür anlamındadır. Yüce Allah'ın arşının büyüklükle nitelendirilmesi ise O'nun yaratmış olduğu semavata ve arza nisbetledir.

İbn Abbas dedi ki: Bu kadının tahtının uzunluğu seksen zira', eni de kırk zira' idi. Yukarı doğru yüksekliği de otuz zira' idi. İnci, kırmızı yakut ve yeşil zebercetle süslü idi.

Katâde dedi ki: Ayakları inci ve cevherdendi, üstündeki örtüler ise ince ve kalın ipektendi. Üzerinde de yedi tane kilit vardı.

Mukatil dedi ki: Tahtı seksene seksen zira' idi, yerden yüksekliği de seksen zira' idi. Mücevherlerle süslenmişti.

İbn İshak dedi ki: Ona kadınlar hizmet ederdi. Beraberinde ona hizmet etmek için altıyüz kadın vardı.

İbn Atiyye dedi ki: Âyet-i kerime'den anlaşılması gereken şu ki: O, Yemen şehirlerini elinde tutan kadın bir hükümdardı. Bunun büyük bir mülkü ve büyük bir tahtı vardı, kâfir bir kavimden gelme, kâfir bir kadın idi.

12- Allah'tan Başkasına Tapmak ve Şeytan'ın Hakimiyetine Girmek:

Yüce Allah'ın: **"Onu ve kavmini Allah'tan gayri güneşe secde eder buldum"** buyruğu ile ilgili olarak şöyle denilmiştir: Bu toplum güneşe tapanlardandı. Çünkü bunlar rivayete göre zındık idiler. Bir diğer görüşe göre bunlar ışığa, aydınlığa tapınan mecusilerdi.

Nafî'den rivayet edildiğine göre vakıf (durak): (عرش) lafzı üzerindedir. el-Mehdevî dedi ki: Buna göre "azim: büyük" kendisinden sonraki buyruklar ile alakalı demektir. Buna göre ifade; "(عظيم أن وجدتها): Ben onu... buluşum çok büyük bir iştir" anlamında olmalıdır. Yani benim onu kâfir bir kadın olarak bulmam büyük bir iştir. İbnu'l-Enbarî dedi ki: "(وَلَهَا عَرْشٌ عَظِيمٌ): **Onun bir de büyük bir tahtı var"** buyruğunda durak yapmak güzel bir vakıftır. "Arş: Taht" üzerinde durak yapılıp, (عَظِيمٌ وَجَدْتُهَا) diye başlamak ancak sonrasını hatırlayamayan kimseye hatırlatmak için caiz olabilir. Çünkü "azim" tahtın sıfatıdır, eğer **"onu... buldum"** ile alakalı olsaydı, o takdirde (عظيمة وجدتها) demek icab ederdi. Bu ise her bakımdan imkansız bir şeydir. Bana Ebubekir Muhammed b. el-Hüseyin b. Şehriyar anlattı dedi ki: Bize Ebu Abdullah el-Hüseyin b. el-Esved el-Iclî bir ilim adamından anlatarak dedi ki: "Arş" lafzı üzerinde vakıf yapılır ve "azim" lafzı ile okumaya başlanılır. Bu da, benim onları güneş ve aya ibadet eder buluşum büyük bir iştir, anlamına gelir. Bu şahıs dedi ki: Ben bu kanaati teyid edenleri de duydum ve buna delil olarak şunları söylediklerini gördüm: O kadının arşı (tahtı) yüce Allah tarafından "azim: büyük" olmakla vasfedilmeyecek kadar değersiz ve basittir. İbnu'l-Enbarî dedi ki: Benim tercih ettiğim ise başta zikrettiğimdir, çünkü burada "güneşe ve aya ibadet"in (bu ifadede olduğu gibi) takdir edilebileceğine dair bir delil de bulunmamaktadır. Diğer taraftan hüdhüd bu tahtı son derece enli ve uzun bir taht olarak gördüğünden dolayı azim (büyük) olmakla nitelendirmesi de kabul edilmeyecek bir şey değildir. Ayrıca bu lafzın "arş"ın i'rabını alması da onun sıfatının olduğunun bir delilidir.

"Şeytan onlara amellerini" içinde bulundukları küfrü **"süslü göstermiş ve onları doğru yoldan"** tevhid yolundan **"alıkoymuş."** Bununla tevhid yolu olmayan herhangi bir yolu izlemenin kesinlikle hiçbir fayda sağlamayacağını açıklamış olmaktadır.

"Onun için onlar doğru yola" yüce Allah'a ve O'nu tevhide **"gelemiyorlar."**

13- Niye Allah'a Secde Etmiyorlar?

"(أَلَّا يَسْجُدُوا لِلَّهِ): Allah'a secde etmesinler diye" buyruğunu Ebu Amr, Nafî', Asım ve Hamza; "(أَلَّا)... **me... diye"**yi şeddeli okumuşlardır. İbnu'l-Enbarî dedi ki: **"Onun için onlar doğru yola gelemiyorlar"** buyruğunda vakıf, "lam" harfini şeddeli okuyanlar için tam bir vakıf değildir, çünkü anlam: Şeytan onlara Allah'a secde etmemelerini süslü göstermiştir, şeklindedir.

en-Nehhas da şöyle demektedir: Bu (أن)'den sonra (لا)'in gelmiş halidir ve burada; (أن)da nasb mahallindedir. el-Ahfeş dedi ki: Bunun nasbı da;

"(زين): Süsledi" fiili iledir. Yani; şeytan onlara Allah'a secde etmemelerini de süslü göstermiştir.

el-Kisaî ise "(فصدّهم): **Onları... alıkoymuş"** ile nasb mahallindedir. Yani Allah'a secde etmesinler diye onları alıkoymuş demektir, der. Her iki açıklamaya göre de bu mef'ulün lehtir.

el-Yezidî ile Ali b. Süleyman da şöyle demektedir:

(أن) lafzı **"(أعمالهم): Amellerini"** lafzından bedel olarak nasb mahallindedir.(1)

Ebu Amr ise şöyle demektedir: Burada; "(أن) **"Doğru yoldan"** lafzı bedel olarak cer mahallindedir.(2)

Bir diğer görüşe göre bu buyrukta âmil **"doğru yola gelemiyorlar"** anlamındaki buyruktur. Yani onlar yüce Allah'a secde etmeye yol bulamıyorlar. Bu da; onlar bu işin kendilerine farz olduğunu bilmiyorlar, demektir. Bu açıklamaya göre de (لا) zaid demektir. Yüce Allah'ın: "(مَا مَنَعَكَ أَلَّا تَسْجُدَ): ***seni secde etmekten alıkoyan nedir?"*** (el-A'raf, 7/12) buyruğuna benzemektedir ki bu; (ما منعك أن تسجد) manasınadır. Bu kıraate göre burada secde yoktur. Çünkü onların ya şeytanın amellerini kendilerine süslü göstermesi yahut onları engellemesi ya da doğru yolu bulmalarına engel teşkil etmesi suretiyle onların secde etmeyi terkettiklerine dair bir haber vermek mahiyetindedir.

ez-Zührî, el-Kisaî ve başkaları ise; (أَلَّا يَسْجُدُوا لِلَّهِ) diye okumuşlardır ki bu da; "(يا هؤلاء اسجدوا): Ey şu kimseler, Allah'a secde ediniz" anlamındadır. Çünkü "yâ" nidâ harfi ile fiillere değil, isimlere seslenilir. Sibeveyh de şu beyiti nakletmektedir:

يـا لـعنـةُ الـلّهِ والأقـوامِ كـلّهـمُ والصّـالحين على سِمْعَـانَ من جَـارِ

"Ey (şunlar) Allah'ın ve bütün kavimlerin,
Ve hatta salihlerin laneti Sim'an gibi bir komşunun üzerine olsun."

Sibeveyh dedi ki: "Ya; ey" nidâ edatı, lanette nidâ değildir. Çünkü ona nida olsaydı, onu nasbetmesi gerekirdi. Zira bu takdirde muzaf bir münada olur. Ancak ifadenin takdiri: (يا هؤلاء لعنة الله والأقوام على سِمعان): Ey sözümü işitenler, Allah'ın laneti ve bütün kavimlerin laneti Sim'an'a olsun" şeklindedir. Bazıla-

(1) Bu durumda mana şöyle olur: Şeytan onlara amellerini, Allah'a secde etmemelerini, onlara süslü göstermiş...

(2) Buna göre de mana şöyle olabilir: Onları doğru yoldan, Allah'a secde etmekten alıkoymuş...

rı da Araplardan şu ifadeleri duyduğunu nakleder: (ألا يا ارحموا ألا يا اصدقوا). Bununla: "(ألا يا قوم ارحموا اصدقوا): Ey kavim merhamet ediniz, doğru söyleyiniz" demek isterler. Bu kıraate göre **"(اسْجُدُوا): Secde ediniz"** emr-i hazır olmak itibariyle cezm mahallindedir.

Vakıf da; "(أَلَا يَا): Ey..." üzerinde yapılır, bundan sonra da okumaya başlanarak; "(اسْجُدُوا): Secde edin" diye okunur.

el-Kisaî dedi ki: Ben hocaları ancak emir manasına bunu şeddesiz okuduklarını duymuşumdur, başka türlü okuduklarını da duymadım.

Abdullah'ın kıraatinde; "(أَلَا هَلْ تَسْجُدُونَ لِلَّهِ): Allah'a secde etmeniz gerekmiyor mu?" şeklinde "te" ve "nun" iledir.

Ubeyy'in kıraatinde ise; "(أَلَا تَسْجُدُونَ لِلَّهِ): Niye Allah'a secde etmezsiniz?" şeklindedir. Bu iki kıraat şeddesiz okuyanların lehine bir delildir.

ez-Zeccâc dedi ki: Şeddesiz okuyuş secde etmeyi gerektirmekle birlikte, şeddeli okuyuş secde etmeyi gerektirmemektedir. Ebu Hatim ile Ebu Ubeyde de şeddeli okuyuşu tercih etmişlerdir. (ez-Zeccac) ayrıca der ki: Şeddesiz okuyuş güzel bir şekildir, ancak bu takdirde Sebe'in durumu ile ilgili haber kesintiye uğradıktan sonra tekrar onlardan söz konusu olur. Şeddeli okuyuşta ise verilen haberde arada bir kesinti olmaksızın ardı arkasına geliş söz konusudur.

en-Nehhas da buna yakın bir açıklamada bulunmuş ve şöyle demiştir: Şeddesiz okuyuş uzak bir ihtimaldir, çünkü bu durumda ifadede i'tiraz (ara cümleleri) söz konusu olur. Şeddeli okuyuşta ise ifadede bir yeknesaklık ortaya çıkar. Aynı şekilde çoğunluk da bu (şeddisiz) kıraati benimsememiştir. Zira (şeddesiz okuyuşta) iki "elif" hazfedilmiş demek olur. Ancak bu gibi hallerde sadece bir "elif" hazfedilerek ihtisar yapılır. "(يا عيسى بن مريم): Ey Meryem oğlu İsa" demek gibi.

İbnu'l-Enbarî dedi ki: "(اسجدوا): Secde edin" emrinin "elif"i, (هؤلاء) da düştüğü gibi düşmüştür. "Ya: Ey"nın "elif"i düşüp bu **"secde edin"** emrindeki "elif"e bitişince, "elif" düşmüş oldu. Onun düşmesi ihtisara ve hafif gelip, lafızları az olanın tercihine bir delâlet sayılmıştır. el-Cevherî ise kitabının sonlarında şöyle demektedir: Bazıları derler ki: "Ya" böyle bir yerde ancak tenbih içindir. Sanki o; "(ألا اسجدوا لله): Dikkat edin yalnız Allah'a secde edin!" demiş gibidir. Onun başına dikkat çekmek (tenbih) için "ya" getirilince bu sefer "secde edin" emrindeki "elif" vasıl elifi olduğundan dolayı düşmüştür ve böylelikle iki sakinin bir arada bulunması dolayısıyla da "ya"daki elif gitmiştir. Çünkü bu elif ile "secde edin" emrindeki elif sakindir. Şair Zu'r-Rimme de şöyle demektedir:

أَلَا يَا اسْلَمِي يَا دَارَ مَيَّ عَلَى الْبِلَى وَلَا زَالَ مُنْهَلًا بِجَرْعَائِكِ الْقَطْرُ

"Ey Meyyae'nin diyarı sen esenlikte ol; her türlü musibetten,
Ve senin o ekin bitirmeyen arazine yağmur hep bol bol yağsın."

el-Cürcanî dedi ki: Bu ifadeler hüdhüdün yahut Süleyman'ın ya da yüce Allah'ın söylediği araya girmiş sözlerdir. Bunun da anlamı: Dikkat edin, onlar Allah'a secde etmelidirler... Bu da yüce Allah'ın şu buyruğunu andırmaktadır: *"Mü'minlere de ki: Allah'ın günlerini beklemeyenlere aldırmasınlar."* (el-Câsiye, 45/14) Denildiğine göre bu, onlara verilmiş bir emirdir. Yani onları bağışlasınlar. Mushaf'ta da bu şekilde yazılır, burada nidâ harfi yoktur.

İbn Atiyye dedi ki: Denildiğine göre yüce Allah'ın: **"... Çok büyük Arş'ın Rabbidir"** buyruğuna kadar olan sözler, hüdhüdün söyledikleri sözlerdir. İbn Zeyd ve İbn İshak'ın görüşü de budur. Burada hüdhüdün şer'î teklife muhatap olmayıp şer'î hususlara dair nasıl konuşur şeklinde bir itiraz söz konusu olabilir. Bununla birlikte bu sözlerin hüdhüdün kendisine o kavme dair haber vermesi üzerine Süleyman (a.s)'ın sözleri olma ihtimali de vardır, ayrıca yüce Allah'ın buyrukları olma ihtimali de vardır. O takdirde bu iki söz arasında bir ara cümlesi ifadeleridir. Dikkatle düşünülecek olursa, sabit görülecek sağlam görüş budur. (أَلَّا)'in şeddeli okunuşu da bu sözlerin hüdhüde ait olduğu anlamını vermektedir, şeddesiz okunuş böyle bir manaya engeldir. Şeddesiz okuyuş az önce açıklamış olduğumuz üzere yüce Allah'a secde etme emrini ihtiva eder.

ez-Zemahşerî dedi ki: Eğer: Her iki kıraate göre mi secde vaciptir yoksa bu iki kıraatten birisine göre mi? diye sorarsan, şöyle cevap veririm: Bu her iki kıraate göre vacip bir secdedir, çünkü secde yerlerinde ya secde etme emri verilir, yahut secde edenler övülür, yahutta secdeyi terkedenler yerilir. Bu iki kıraatten birisinde secde etme emri manası vardır, diğerinde ise secdeyi terkedenlerin yerilmesi manası vardır.

Derim ki: Şanı yüce Allah, kâfirlerin secde etmediklerini haber vermektedir. el-İnşikak Sûresi'nde (84/21. âyetinde) olduğu gibi. Buhârî'de ve başka kaynaklarda sabit olduğu üzere de Peygamber (sav) burada secde etmiştir.[1] İşte en-Neml Sûresi'nde de böyledir. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

ez-Zemahşerî dedi ki: ez-Zeccac'ın belirttiği şeddesiz okuyuşta secde vaciptir. Şeddeli okuyuşta değildir, şeklindeki görüşü ise kabul edilmiş bir görüş değildir.

(1) *Buharî*, I, 365.

"Göklerde ve yerlerde olan gizliyi açığa çıkartan" buyruğunda sözü geçen, göklerdeki gizli şeyler yağmurlardır. Yerin gizlilikleri ise hazineleri ve bitkileridir. Katâde dedi ki: Gizliden kasıt sırdır. en-Nehhâs ise bu daha uygundur demiştir. Yani göklerde ve yerde gaib olan şeyleri o açığa çıkartır. Buna yüce Allah'ın: **"Gizlediğiniz ve açıkladığınız şeyleri bilen"** buyruğu da delil teşkil etmektedir.

"(الخب): Gizli" lafzını İkrime ve Malik b. Dinar hemzesiz olarak ve "be" harfi üstün olmak üzere okumuştur. el-Mehdevî: Bu kıyasi bir tahfif ile okumadır, dedikten sonra, burada vakıf yapanlar arasından hemzeyi okumayı terkedenlerin ismini vermektedir.

en-Nehhas dedi ki: Ebu Hatim'in naklettiğine göre İkrime hemzesiz olarak "elif" ile; (الْخَبَا) diye okumuştur. Ancak Arapçada bunun caiz olmadığını da ileri sürmüş ve gerekçe olarak şunu göstermiştir: Eğer hemze okunmayacak olursa, onun harekesi "be" harfine verilir, bu durumda "(الْخَبَ فِى السَّمٰوٰتِ وَالْأَرْضِ): Göklerde ve yerde olan gizliyi" diye okur. Şâyet hemzeyi tahvil edecek olursa, o takdirde "be" harfini sakin ve ondan sonra da "ye" olmak üzere; (الْخَبْيَ) diye okuması gerekir.

en-Nehhas dedi ki: Ben Ali b. Süleyman'ı şöyle derken dinledim: Ben Muhammed b. Yezid'i şöyle derken dinledim: Ebu Hatim nahiv bakımından diğer akranlarından daha geride idi, onlara ulaşamamıştı. Ancak o beldesinden dışarıya çıktı mı kendisinden daha alim hiçbir kimseyle de karşılaşması mümkün olmazdı.

Sibeveyh'in Araplardan naklettiğine göre hemze eğer öncesinde sakin harf bulunup kendisi de üstün ise "elif"e değiştirilebilir. Eğer kendisinden önceki harf sakin olup kendisi ötreli olursa "vav"a dönüştürülür, şâyet ondan önceki harf sakin olup kendisi esreli olursa bu takdirde de "ye"ye dönüştürülür. Bu durumda; "(هذا الْوَثْوُ وعجبت من الوَثْيِ ورأيت الْوَثَا): İşte bu vesîdir, ben vesîye hayret ettim, vesîyi gördüm." Bu da; "(وَثِئت يدُه): Eli vesyoldu"[1] tabirinden gelmektedir.

Aynı şekilde: "(هذا الْخَبْوُ وعجبت من الْخَبْيِ ، ورأيت الخَبَا): Bu çadırdır, çadıra hayret ettim, çadırı gördüm" de böyledir. Bunun böyle olmasının sebebi ise hemzenin şeddesiz olup, onun yerine bu harflerin ibdal ile getirilmesidir. Yine Sibeveyh'in, Temimoğulları ile Esedoğullarından naklettiklerine göre onlar; "(هذا الخبُو): Bu çadırdır" diyerek eğer hemze ötreli ise sakin olan (önceki harfi) da ötreli okuduklarını, eğer hemze esreli ise sakin olan harfi esreli okuyup hemzeyi de telaffuz ettiklerini, şâyet hemze üstün ise sakin olan harfi üstün okuduklarını nakletmektedir. Yine Sibeveyh'in naklettiklerine göre hem-

(1) Vesyolmak ise eti kesen fakat kemiği kırmaksızın kemiğe kadar ulaşan darbe demektir.

ze ötreli olsa dahi (önceki harfi) esreli okurlar, ancak bu sadece Temimoğullarından nakledilmiştir. Böyle okuyanlar; "(الرِّدْيءُ): Bayağı, adi" derler. Yine onun iddiasına göre bu kelimede "dal" harfini ötreli okumazlar. Çünkü onlar öncesinde esre bulunan ötre telaffuzundan hoşlanmazlar. Çünkü dilde; (فِعْلٌ) vezninde bir kelime yoktur.

Bütün bunlar, kıraat âlimleri topluluğunun okudukları ve dilde var olan telaffuz şekilleridir. Abdullah (b. Mes'ud)'ın kıraatinde; "(الَّذِي يُخْرِجُ الْخَبَا مِنَ السَّمَوَاتِ): Göklerde... olan gizliyi açığa çıkartan" şeklindedir ki; (من) ile (في) harfleri biri diğerinin yerine kullanılabilir. Nitekim Araplar; "(لأستخرجنّ العلم فيكم): Aranızdaki bilgiyi mutlaka açığa çıkartacağım" derlerken; (منكم) demek isterler. Bu açıklamayı da el-Ferrâ yapmıştır.

"Gizlediğiniz ve açıkladığınız şeyleri bilen" anlamındaki buyruğu genel olarak kıraat alimleri; "(وَيَعْلَمُ مَا يُخْفُونَ وَمَا يُعْلِنُونَ): Gizledikleri ve açıkladıkları şeyleri bilen" diye her iki fiilde de gaib "ya"sı ile okumuşlardır. Bu okuyuş, âyet-i kerimenin hüdhüdün söylediği sözlerden olmasını, yüce Allah'ın hüdhüde kendisini tevhid etmek, yalnızca O'na secde etme gereği, güneşe secde etmeyi red ve bunu şeytana izafe edip şeytanın bu işi kendilerine süslü gösterdiği bilgisini özellikle verdiğini, diğer kuşlar ile sair hayvanlara da böyle özel bilgi vermeyip üstün akılların dahi kolay kolay elde edemeyeceği oldukça incelikli bilgileri özellikle ihsan etmiş olduğu anlamını vermektedir.

el-Cahderî, İsa b. Ömer, Hafs ve el-Kisaî ise bu fiilleri muhatab "te"si ile; "(تُخْفُونَ): Gizlediğiniz" ve; "(تُعْلِنُونَ): Açıkladığınız" diye okumuşlardır. Bu okuyuşa göre; âyet-i kerime yüce Allah'ın Muhammed (sav)'ın ümmetine bir hitabı olmaktadır.

"Allah O'dur ki, O'ndan başka ilah yoktur. Çok büyük Arş'ın Rabbidir." İbn Muhaysın "çok büyük" anlamındaki; (العظيمُ) lafzını yüce Allah'ın sıfatı olarak ötreli okumuştur.(1) Diğerleri ise Arşın niteliği olarak esreli okumuşlardır. Özellikle Arşın söz konusu edilmesi, mahlukatın en büyüğü, onun dışındaki bütün mahlukatın onun kapsamı içerisinde olmasından dolayıdır.

14- Verilen Haberi Tetkik Etmek:

Yüce Allah'ın: **"Bakalım"** buyruğu düşünmek ve işi tetkik etmek anlamına gelen "nazar"dan gelmektedir. Bu söylediklerinde "doğru mu söyledin, yoksa yalancılardan mısın?" anlamını vermektedir. Buradaki; "(كنت): İdin" sözü sen anlamındadır. Süleyman (a.s)'ın: "bakalım doğru mu söyledin?" deyip, senin işine bir bakalım dememiş olması, şundan ötürüdür: Hüdhüd: "Se-

(1) Bu durumda bu buyrukların meali şöyle olur: "Allah, O'dur ki: O'ndan başka ilah yoktur, O çok büyüktür, arşın Rabbidir."

nin bilmediğin şeyi ben gördüm" diyerek, bildikleri ile açıktan açığa öğündüğünü ortaya koyunca, Süleyman (a.s) da açıkça ona: Bakalım doğru mu söyledin, yalan mı söyledin? demiştir. Bu da onun söylediklerine denk bir cevap teşkil etmektedir.

15- Yöneticilerin ve Sair İnsanların Mazeret Kabul Etmeleri:

Yüce Allah'ın: **"Doğru mu söyledin, yoksa yalancılardan mısın?"** buyruğunda imamın, İslâm halifesinin, İslâm devlet başkanının yönettiği kimselerin mazeretini kabul etmesi ve gizli mazeretleri dolayısıyla zahir hallerindeki cezaları, onlardan uzaklaştırması gerektiğine dair delil vardır. Çünkü Süleyman (a.s) kendisine mazeretini belirtince hüdhüdü cezalandırmadı. Hüdhüdün doğru söylemiş olması onun için bir mazeret teşkil etti, zira o cihadı gerektiren bir hususa dair haber vermişti. Süleyman (a.s)'a da cihad sevdirilmişti. Sahih'deki rivayete göre Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: "Yüce Allah'tan mazur görmeyi daha çok seven hiçbir kimse yoktur. İşte bunun için o kitabı indirmiş ve rasûller göndermiştir."(1)

Ömer (r.a) da, en-Numan b. Adiy'in mazeretini kabul etmiş ve onu cezalandırmamıştı. Bununla birlikte imamın eğer şer'î bir hüküm ile alakalı ise bu hususu gereği gibi denemesi ve tetkik etmesi gerekmektedir. Nitekim Süleyman (a.s) da böyle yapmıştır. Hüdhüd kendisine: **"Gerçekten ben bir kadını onlara hükümdarlık eder buldum. Kendisine herşeyden verilmiş, onun bir de büyük bir tahtı var"** deyince; hemen tamaha kapılarak gelişigüzel bir karar almadı. Mülkünü artırma arzusu onun hüdhüdün sözünü kesmesine sebeb teşkil etmedi. Nihayet hüdhüd ona: **"Onu ve kavmini Allah'tan gayri güneşe secde eder buldum"** deyince, o vakit duydukları onu öfkelendirdi ve verdiği haberi sona erdirmesini, bu hususta onun göremediği hususları da öğrenme isteğinde bulundu. Bu maksatla da: **"Bakalım doğru mu söyledin, yoksa yalancılardan mısın?"** dedi.

Sahih'de el-Misver b. Mahreme'den rivayet edilen şu olay da (bu bakımdan) bununla benzerlik arzetmektedir. Ömer (r.a) karnına vurulduğu için ceninini erken bırakan kadının durumu hakkında ashab ile istişare ettiğinde el-Muğire b. Şu'be şöyle demişti: Ben Peygamber (sav)'ın onun hakkında küçük yaşta bir erkek köle ya da bir cariye verilmesi gerektiğini hükme bağladığına tanıklık ederim. Bunun üzerine Ömer (r.a): Seninle beraber şahitlik edecek kimseleri bana getir, dedi. Muhammed b. Mesleme bu hususta onun lehine şahitlik etti. Bir diğer rivayette de şöyle denilmektedir: Sen bu hususta işin içinden çıkmadıkça bundan elini çekemezsin. (Muğire b. Şu'be)

(1) *Müslim*, II, 1136, IV, 2114; *Buhari*, VI, 2698; *Müsned*, IV, 248.

dedi ki: Dışarı çıktım, Muhammed b. Mesleme'yi gördüm, onu getirdim, o da şahitlik etti.(1) İzin istemeye dair Ebu Musa hadisi(2) ve başkaları da bu kabildendir.

16- Hz. Süleyman'ın Mektubu:

"Bu mektubumu al, götür ve onu kendilerine bırak" buyruğunun **"(فَأَلْقِهْ إِلَيْهِمْ): Onu kendilerine bırak"** bölümü ile ilgili olarak ez-Zeccac şöyle demektedir: Bunda beş kıraat şekli vardır: (فَأَلْقِهِ ءِ إِلَيْهِمْ) şeklinde "ya" harfinin de telaffuz edilmesi suretiyle. İkinci kıraat "ya" harfi hazfedilip ona delalet eden esreyi isbat ile; (فَأَلْقِهِ إِلَيْهِم) şeklinde, üçüncü olarak "he" harfi ötreli ve aslı üzere "vav" harfini de isbat ile; (فَأَلْقِهُو إِلَيْهِمْ) şeklinde.

Dördüncü olarak "vav"ı hazfedip ötreyi isbat ile: (فَأَلْقِهُ إِلَيْهِمْ) şeklindeki okuyuştur. Beşinci okuyuşda Hamza'ya ait olup bu da "he" harfini sakin olarak; (فَأَلْقِهْ إِلَيْهِمْ) diye okumaktır.

en-Nehhas dedi ki: Böyle bir okuyuş nahivcilere göre ancak nisbeten uzak ihtimalli bir yolla olabilir. O da takdiri bir vakıf kabul edilir. Ben Ali b. Süleyman'ı şöyle derken dinledim: Sen bu gerekçeye iltifat etme, eğer vakfı niyet edip vasletmesi caiz olsaydı isimlerin sonlarından i'rabın da hazfedilmesi caiz olurdu. Yine (en-Nehhas) dedi ki: Burada **"(إليهم): kendilerine"** diye çoğul lafzını kullanıp "ona" lafzını kullanmayış sebebi, daha önceden: **"Onu ve kavmini Allah'tan gayri güneşe secde eder buldum"** diye buyurmuş olmasıdır. Sanki: Sen bunu dinleri bu şekilde olan kimselere götür, bırak demiş gibidir. Böylelikle o asıl önemi dine vermiş olmakta ve din hususunu göz önünde bulundururken, diğer hususlara önem vermemektedir. İşte mektuptaki hitabı da çoğul lafzı ile kullanmasının sebebi budur.

Bu âyet ile ilgili kıssalar arasında rivayet olunduğuna göre, hüdhüd oraya ulaştığında bu kraliçenin etrafının duvarlarla kapatılmış olduğunu gördü. Belkıs'ın güneşe ibadeti dolayısı ile doğduğunda güneşin girmesi için duvarda bırakmış olduğu bir küçük boşluğa gitti. Rivayete göre Belkıs uykuda iken mektubu bıraktı. Uyandığında mektubu gördü ve bundan dolayı korkuya kapıldı. Uykudayken birilerinin yanına girdiğini zannetti. Uykudan kalktığında kendisinde bir değişiklik görmedi. Güneşin durumunu öğrenmek üzere duvardaki boşluğa bakınca, hüdhüdü gördü ve böylelikle durumu anladı.

Vehb ile İbn Zeyd de şöyle demişlerdir: Onun güneşin doğuş yerine bakan bir duvar boşluğu vardı, güneş doğdu mu secde ederdi. Hüdhüd bu boş-

(1) *Müslim*, III, 1311; *Müsned*, IV, 253.
(2) İbn Abdi'l-Berr, *et-Temhid*, III, 195.

luğu kanadıyla kapattı, güneş yükseldi. Belkıs bunun farkına varmadı, güneşin doğuşunun geciktiğini anlayınca, ayağa kalkıp oraya baktı. Hüdhüd de mektubu ona attı. Mektubun üzerindeki mührü görünce, titredi ve boyun eğdi. Çünkü Süleyman (a.s)'ın mülkü mühründe idi. Mektubu okuduktan sonra kavminin ileri gelenlerini topladı ve (âyette) daha sonra gelecek olan sözlerle onlara hitab etti.

Mukatil de dedi ki: Hüdhüd mektubu gagasıyla taşıdı. Etrafında askerleri ve kumandanları bulunduğu sırada kadının tepesinde duruncaya kadar uçtu. Herkesin gözü önünde bulunduğu yerde kanatlarını çırpıp durdu. Kadın da başını kaldırıp ona bakınca mektubu göğsünün üzerine bıraktı.

17- Müşriklere Mektup Yazarak Davet Tebliğ Etmek:

Bu âyet-i kerimede müşriklere mektuplar gönderip İslâm davetinin onlara tebliğ edileceğine ve İslâm'a çağırılacaklarına delil vardır. Nitekim Peygamber (sav)'da Kisra'ya, Kayser'e ve herbir zorbaya -daha önce Al-i İmran Sûresi'nde (3/64. âyet, 1. başlıkta) geçtiği üzere- mektuplar göndermişti.

18- Hazreti Süleyman'ın Talimatı:

Yüce Allah'ın: **"Sonra da onlardan geri çekil"** diyerek, ona geri çekilmesini emretmesi, krallara karşı takınılan edebe uygun olarak bir kenara çekilip, güzel bir edeb örneğini göstermesini istemiştir. Anlamı da şudur: Sen onların konu hakkındaki tartışmalarını görecek şekilde yakınlarında bulun. Bu açıklamayı Vehb b. Münebbih yapmıştır. İbn Zeyd de şöyle demiştir: Burada "geri çekilme" emri yanına geri dönmek anlamındadır, yani bu mektubu onlara bırak ve geri dön. **"Ne şekilde karşılık vereceklerine bak"** buyruğu ise "geri çekil" buyruğundan takdim manasını taşır. (Yani bu sözlerde belirtilenler daha önce yapılması gereken işlerdir.) Ancak ifadedeki tertib daha kuvvetli görülmektedir, yani sen bu mektubu onlara bırak, sonra bir kenara çekil. Bu arada da bir bak, yani bekle.

Şöyle de açıklanmıştır: Burada "bak" bil demektir. Yüce Allah'ın: *"O günde kişi iki elinin önden yolladığına bakacak (bilecek.)"* (en-Nebe', 78/40) buyruğunda olduğu gibi. Yani onların ne şekilde karşılık vereceklerini öğren, ne cevap vereceklerini ve ne gibi sözlerle karşılık vereceklerini öğren, anlamındadır. **"Ne şekilde karşılık vereceklerine bak"** kendi aralarında bu hususu nasıl tartışacaklarını gör, anlamında olduğu da söylenmiştir.

قَالَتْ يَآ اَيُّهَا الْمَلَؤُا اِنِّى اُلْقِىَ اِلَىَّ كِتَابٌ كَرِيمٌ ﴿٢٩﴾ اِنَّهُ مِنْ
سُلَيْمٰنَ وَاِنَّهُ بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ ﴿٣٠﴾ اَلَّا تَعْلُوا
عَلَىَّ وَاْتُونِى مُسْلِمِينَ ﴿٣١﴾

29. Dedi ki: "Ey ileri gelenler! Gerçekten bana çok şerefli bir mektup bırakıldı.
30. "O (mektup) **gerçekten Süleyman'dandır ve gerçekten o Rahman ve Rahim Allah'ın adı ile** (diye başlıyor).
31. "Bana karşı büyüklenmeyin ve müslümanlar olarak bana gelin, diye yazıyor."

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı altı başlık halinde sunacağız:

1- Süleyman (a.s)'ın Değerli Mektubu:

Yüce Allah'ın: **"Dedi ki: Ey ileri gelenler..."** buyruğunda hazfedilmiş ifadeler vardır. Yani: Hüdhüd gitti, mektubu onlara bıraktı. O kadının da: "Ey ileri gelenler" diyen sözlerini de işitti. Daha sonra bu kadın kendisine gönderilen mektubu "kerim: çok şerefli" diye nitelendirmektedir. Bu ya kendisine ve kendilerine göre büyük bir şahsiyetten geldiğinden ötürü idi. Süleyman (a.s)'ı tebcil gayesiyle mektubuna ta'zimde bulundu. İbn Zeyd'in görüşü budur. Ya da o bu sözleriyle mektubun mühür ile kapatılmış olduğuna işaret etmiştir. Çünkü mektubun şerefi onun mührüdür. Bu ifade Rasûlullah (sav)'dan da rivayet edilmiştir.(1) Bir diğer görüşe göre bu mektuba "rahman ve rahim Allah'ın adı ile" diye başladığı için böyle demiştir. Peygamber (sav) da: "Rahman ve Rahim olan Allah'ın adı ile başlanılmayan herbir söz kesiktir" diye buyurmuştur.(2) Bir diğer açıklamaya göre bu mektub Süleyman (a.s)'ın adı ile başladığından dolayı çok şerefli kabul edilmişti. Çünkü böyle bir şeyi ancak üstün ve değerli şahsiyetler yapar.

İbn Ömer'den gelen rivayete göre o Abdu'l-Melik b. Mervan'a yazdığı bey'at mektubunda şöyle demiş: Abdullah (b. Ömer)'dan mü'minlerin emi-

(1) el-Heysemî, *Mecmau'z-Zevaid,* VIII, 99; ravilerinden Muhammed b. Mervan es-Süddi es-Sagir'in "metrûk olduğu kaydıyla.
(2) Benzer rivayetler için bk. Suyûtî, *el-Câmiu'l-Kebîr,* III, 306.

ri Abdu'l-Melik b. Mervan'a: Ben sana gücüm yettiği ölçüde dinleyip, itaat edeceğimi bildiriyorum. Benim çocuklarım da senin için bunu kabul etmektedirler.(1)

Şöyle de denilmiştir: O bu mektubun semadan geldiği vehmine kapılmıştı. Zira bu mektubu kendisine ulaştıran bir kuştu.

Buradaki "kerim: çok şerefli"nin güzel anlamına geldiği de söylenmiştir. Yüce Allah'ın: *"(وَمَقَامٍ كَرِيمٍ): Şerefli makamlarda"* (eş-Şuara, 26/58) buyruğunda olduğu gibi. Bu da oturulacak güzel yer demektir.

Bir diğer açıklama da şöyledir: Mektubu bu şekilde nitelendirmesinin sebebi, bu mektubun peygamberlerin yüce Allah'ın yoluna davet ederken benimsedikleri adet üzere yumuşak sözler, yüce Allah'a ibadete çağırmak için verilen öğütler ihtiva etmesi, herhangi bir sövme ve lanetleme muhtevası olmaksızın güzel bir şekilde duygularını kendisine meylettirme ve ince ifadeler kullanması, duyguları olumsuz şekilde etkileyecek sözler bulunmaması, bayağı ve anlaşılamaz ifadeler taşımaması dolayısıyladır. Yüce Allah'ın peygamberine söylediği şu buyruklarda olduğu gibi: *"Rabbinin yoluna hikmetle, güzel öğütle davet et."* (en-Nahl, 16/125) Nitekim Musa ve Harun (ikisine de selam olsun)'a da böyle buyurmuştu: *"Ona yumuşak söz söyleyin, belki öğüt alır yahut korkar."* (Tâ-Hâ, 20/44)

Bütün bunlar güzel açıklama şekilleridir. Bu (sonuncusu) en güzelleridir. Rivayete göre Süleyman (a.s)'dan önce hiçbir kimse "Rahman ve rahim Allah'ın adıyla" ifadesini yazmış değildir.

Abdullah'ın kıraatinde bir "vav" fazlalığı ile, "(وَإِنَّهُ مِنْ سُلَيْمَانَ): Ve o gerçekten Süleyman'dandır" şeklindedir.

2- Mektubun Niteliği:

Burada mektubun "kerim: çok şerefli" diye nitelendirilmesi olabilecek en ileri derecedeki bir nitelendirmedir. Nitekim yüce Allah: *"Muhakkak o, çok kerim (şerefli) bir Kur'ân'dır"* (el-Vakıa, 56/77) diye buyurmaktadır.

Çağımızdakiler ise mektupları çok önemli, çok üstün, çok iyi ve çok güzel diye nitelendirmektedir. Eğer bu mektup bir hükümdara ait ise onu "aziz" diye nitelendirirler ve gafilliklerinden dolayı "kerim" diye nitelendirmezler. Halbuki bu, bu gibi hasletlerin en üstünüdür. Aziz vasfına gelince, yüce Allah şu buyruğunda Kur'ân-ı Kerim'i aziz olarak nitelendirmiştir: *"Halbuki o hiç şüphesiz aziz bir kitaptır. Önünden de, arkasından da batıl ona erişemez."* (Fussilet, 41/41-42) İşte bu kitabın izzeti budur. Böyle bir

(1) *Buharî*, VI, 2634; Beyhakî, *es-Sünenu'l-Kübrâ*, 147.

izzet onun dışında hiçbir kimse (ve şey) hakkında söz konusu olamaz. O bakımdan yazdığınız mektupları böyle nitelendirmekten uzak durunuz. Bunun yerine "el-ali: üstün" vasfını kullanınız. Böylelikle yöneticilik hakkının gereğini yerine getirmiş, diyaneten de ihtiyat yolunu seçmiş olursunuz. Bu açıklamayı Kadı Ebubekr İbnu'l-Arabî yapmıştır.

3- Mektubun Başında Zikredilecek İsim:

Eskiden bir mektup yazdılar mı önce kendilerini belirterek filandan filana derlerdi. Rivayetler de bu şekilde gelmiştir. er-Rabî' b. Enes'in şöyle dediği rivayet edilmektedir: Kimse Peygamber (sav)'dan daha büyük hürmete layık değildi. Bununla birlikte ashabı da mektup yazdılar mı önce kendi isimlerini yazarak başlarlardı.

İbn Sîrîn dedi ki: Peygamber (sav) şöyle buyurdu: "Faris (fers) ahalisi mektup yazdıklarında öncelikle büyüklerinin adını anarak başlarlar. O bakımdan kim mektub yazarsa, ancak kendi adı ile başlasın."(1)

Ebu'l-Leys (es-Semerkandî) *"el-Bustan (Bustanu'l-Arifîn)"* adlı eserinde şöyle demektedir: Mektuba, mektub gönderdiği şahsın adını zikrederek başlasa da caizdir. Çünkü artık ümmet bu hususta icma etmiş ve bu konuda gördükleri bir maslahat dolayısıyla bunu uygulamış bulunuyorlar. Ya da böylelikle daha önceki uygulama neshedilmiş olmaktadır. Artık bu gün için uygun olan kendisine mektub gönderilenin adının anılarak mektuba başlamaktır, sonra da kendi adını anmaktır. Çünkü kişinin mektuba kendi adı ile başlaması, onun mektup gönderdiği kişiyi hafife alması, ona karşı büyüklenmesi olarak kabul edilmektedir. Ancak kölelerinden yahut emrinin altındakilerden birisine yazması hali müstesnâdır.

4- Mektupta Verilen Selamı Almak:

Bir kimseye selam ya da buna benzer ifadeler ihtiva eden bir mektup gelirse, buna gereken cevabın verilmesi gerekir. Çünkü hazır olmayanın gönderdiği mektub huzurda bulunan kimsenin verdiği selam gibidir. İbn Abbas'dan gelen rivayete göre o selam almayı vacip gördüğü gibi, mektuba cevap yazmayı da vacip görürdü. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

5- Mektuplara "Bismillahirrahmanirrahim" Yazmak:

Gönderilen mektup ve risalelerin başına Bismillahirrahmanirrahim yazmak ve mektupları mühürlemek ittifakla kabul edilmiş bir şeydir. Çünkü böy-

(1) İbn Hacer, *Fethu'l-Bâri*, VIII, 223'ten rivayetin birinci cümlesi Meymûn'un sözü olarak.

lesi şüpheyi daha bir uzaklaştırıcıdır. Resmi uygulamalar da böyle devam etmiştir. Ömer b. el-Hattab'dan rivayete göre o şöyle demiştir: Eğer bir mektup mühürlü değil ise, o olduğu hal üzere bırakılmış gibidir. Hadiste de: "Mektubun değeri onun mührüdür" diye buyurulmuştur. Ediplerden birisi -ki İbnu'l-Mukaffa'dır- şöyle demiştir: Kim kardeşine bir mektup yazar da, onu mühürlemezse onu hafife almış demektir. Çünkü mühür (hatm) hitama erdirmektir.

Enes dedi ki: Peygamber (sav) Arap olmayan (hükümdar)lara mektup yazmak isteyince ona: Onlar, üzerinde mühür bulunmayan mektubu kabul etmezler, denildi. Bunun üzerine o bir mühür yaptırdı ve mührün taşı üzerine; "lâ ilâhe illallah Muhammedu'r-Rasûlullah" ibaresini nakşetti. Ben şimdi o mühürün parıltısını ve elindeki beyazlığını görüyor gibiyim.(1)

6- Davetin Özü: İslâm'a Girmek:

Yüce Allah'ın: **"O gerçekten Süleyman'dandır ve gerçekten o Rahman ve Rahim Allah'ın adı ile (başlıyor)"** buyruğunda geçen **"(إِنَّهُ): ve gerçekten o"**ibaresinde hemze her ikisinde de esrelidir. Yani şüphesiz ki bu söz ya da şüphesiz ki bu sözün başlangıcı "Rahman ve Rahim Allah'ın adı ile"dir. el-Ferrâ ise buradaki hemzelerin ikisinin de üstün ile okunmasını caiz kabul etmiştir. O takdirde bunlar "mektub" anlamındaki lafızdan bedel olarak ref mahallindedirler. Yani bana Süleyman'dan gelmiş bir mektub bırakıldı, demek olur. Cer edici amilin hazfedilmesi esası üzere nasb mahallinde olabileceklerini de caiz kabul etmiştir. Yani; "(أَنَّهُ مِنْ سُلَيْمَانَ وَأَنَّهُ): Çünkü o Süleymandandır ve çünkü o..." takdirinde olur. Sanki böylelikle mektubun şerefli oluşuna Süleyman'dan gelişi ile Allah'ın adı ile başlamasını gerekçe göstermiş olmaktadır.

el-Eşheb el-Ukaylî ile Muhammed b. es-Sümeyka' **"büyüklenmeyin"** anlamındaki buyruğu; "(أَلَّا تَعْلُوا): Bana karşı aşırıya gitmeyin, baş kaldırmayın" diye okumuştur. Bu okuyuş Vehb b. Münebbih'den de rivayet edilmiştir ki; bu haddi aşıp, büyüklenmeyi ifade eden; (غلا يغلو) fiilinden gelen bir okuyuştur. Bu da cemaatin okuyuşunun anlamına racidir.

"Ve müslümanlar olarak" boyun eğenler, itaat edenler ve iman edenler olarak **"bana gelin."**

(1) *Buhari*, VI, 2619; *Nesai*, VIII, 176.

قَالَتْ يَا أَيُّهَا الْمَلَؤُا أَفْتُونِي فِي أَمْرِي ۚ مَا كُنْتُ قَاطِعَةً أَمْرًا حَتَّىٰ
تَشْهَدُونِ ﴿٣٢﴾ قَالُوا نَحْنُ أُولُوا قُوَّةٍ وَأُولُوا بَأْسٍ شَدِيدٍ وَالْأَمْرُ
إِلَيْكِ فَانْظُرِي مَاذَا تَأْمُرِينَ ﴿٣٣﴾ قَالَتْ إِنَّ الْمُلُوكَ إِذَا دَخَلُوا قَرْيَةً
أَفْسَدُوهَا وَجَعَلُوا أَعِزَّةَ أَهْلِهَا أَذِلَّةً ۚ وَكَذَٰلِكَ يَفْعَلُونَ ﴿٣٤﴾

32. Dedi ki: "Ey ileri gelenler! Benim bu işim hakkında bana görüş belirtin. Ben sizler yanımda hazır olmadıkça hiçbir işi kesip atmış değilim."
33. Dediler ki: "Biz güç sahibi kimseleriz, çetin savaşçılarız. Bununla beraber emir senindir. Artık ne emredeceğini sen düşün, karar ver."
34. Dedi ki: "Şüphesiz hükümdarlar bir şehre girdiklerinde onu harab ederler, ahalisinin şereflilerini zelil kılarlar. Gerçekten de onlar böyle yaparlar."

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı üç başlık halinde sunacağız:

1- Belkıs'ın Danışması:

Yüce Allah'ın: **"Dedi ki: Ey ileri gelenler! Benim bu işim hakkında bana görüş belirtin"** buyruğunda geçen "el-mele': ileri gelenler" bir kavmin eşrafına denilir. Buna dair açıklamalar da daha önceden el-Bakara Sûresi'nde (2/246. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır. İbn Abbas dedi ki: Beraberinde bin tane prens vardı. Onikibin prens olduğu da söylenmiştir. Herbir prens ile birlikte yüzbin kişi vardı. Prens (el-Kayl) en büyük hükümdarın altındaki hükümdar demektir. Kendisi kavmine karşı edebe uygun riayet etti ve yapacağı iş hususunda onlarla danıştı. Onlara bu şekilde danışmasının, karşı karşıya kalınan herbir işte sürekli olarak başvurduğu bir yol olduğunu da: **"Ben sizler yanımda hazır olmadıkça hiçbir işi kesip atmış değilim"** sözleriyle ifade etti. Nasıl böyle büyük bir işte kestirip atar? İleri gelenler de ona kendisini memnun edecek şekilde cevap verdiler. Kendilerinin büyük bir güç sahibi ve savaşma gücüne sahip olduklarını ona bildirdiler, sonra da işi onun görüşüne havale ettiler.

Herkesin gerçekten güzel bir katılımda bulunduğu bir konuşma olmuştu.

Katâde dedi ki: Bize nakledildiğine göre onun kendileri ile danıştığı üçyüzonüç kişi vardı. Bunların herbirisi de onbin kişinin başında idi.

2- Danışma (Müşavere):

Bu âyet-i kerimede müşaverenin sıhhatine delil vardır. Yüce Allah da peygamberine (salat ve selam ona): ***"İş hususunda onlarla müşavere et"*** (Al-i İmran, 3/159) diye emir vermiştir. Bu da ya görüşlerinden istifade etmek, yahutta yetki sahibi kimseler ile idari yükleri paylaşmak ve gönüllerini hoş tutmak için olur. Şanı yüce Allah da fazilet sahibi kimseleri: *"İşleri de aralarında müşavere iledir"* (eş-Şura, 42/38) buyruğu ile methetmiş bulunmaktadır. Müşavere özellikle savaşta çok eskiden beri uygulanagelen bir iştir. İşte güneşe tapınan ve cahili bir kadın olan Belkıs: **"Dedi ki: Ey ileri gelenler, benim bu işim hakkında bana görüş belirtin. Ben sizler yanımda hazır olmadıkça hiçbir işi kesip atmış değilim"** diyerek onların düşmanlarına karşı durmaktaki kararlılıklarını ve işlerini yola koyacak hususlardaki ısrarlarını, kendisine itaate devam edip etmeyeceklerini denemeye kalkışmıştı. Çünkü o şunu biliyordu: Eğer bu ileri gelenler canlarını, mallarını, kanlarını kendisi uğrunda vermeyecek olurlarsa, hiçbir zaman düşmanına karşı direnebilecek gücü bulamazdı. Eğer onlar görüş birliği edip kararlılıkla ve gayretle işe koyulmayacak olurlarsa, bu kendilerinin aleyhine ve düşmanlarına bir destek olurdu. Şâyet onların kanaatlerini öğrenmeyip, kararlılıklarının derecesini bilmemiş olsaydı, onların ne yapacakları hususunda sağlıklı bir görüş sahibi olamazdı. Kendi görüşünü dayatması halinde ona itaatlerinde bir parça gevşeklik olabilir, kendi durumlarını değerlendirmekte bir takım kanaatlere kapılabilirlerdi. Ancak onlarla danışmak ve onların görüşlerini almak suretiyle kendisinin istediği o savaş, güç ve kararlılıkları ile güçlü savunmalarını elde etmiş olacaktı. Nitekim onlar verdikleri cevapta: **"Biz güç sahibi kimseleriz, çetin savaşçılarız"** demişlerdi.

İbn Abbas dedi ki: Onlardan herhangi birisinin gücünün bir göstergesi olarak atını koşturur, nihayet en hızlı koştuğu bir sırada bacaklarını kapatır ve gücü ile atını durdururdu.

3- Belkıs'ın İstişaresi ve Hükümdarların Tabiatı:

"Bununla beraber emir senindir. Artık ne emredeceğini sen düşün, karar ver" sözleriyle ona savaştaki güçlerini ifade ettikten sonra işi onun görüşüne havale ettiler. Onlar bu şekilde davranınca, o da hükümdarların galip gelerek ellerine geçirdikleri şehirlere yaptıkları uygulamaları haber verdi. Bu ifadeleriyle kavmi için korktuğunu, onlar için ihtiyatlı olmak istediğini, Sü-

leyman (a.s)'ın durumunun büyüklüğünü takdir ettiğini göstermektedir.

"Gerçekten de onlar böyle yaparlar" sözleri bir görüşe göre Belkıs'ın söylediği sözlerden olup anlatmak istediği hususu pekiştirmek için kullandığı bir ifadedir. İbn Abbas da der ki: Bu, yüce Allah'ın Muhammed (sav) ve onun ümmetine bu hususu bildirmek ve onlara haber vermek için bir buyruğudur.

İbn Vehb dedi ki: Kadın onlara mektubu okuduğunda Allah adını bilmiyordu, bu nedir? diye sordu. Orada bulunanlardan birisi: Bu olsa olsa kendisi vasıtasıyla bu hükümdarın istediğini elde edebilme gücüne sahip olduğu cinlerden pek büyük bir ifritin adı olabilir. Hazır bulunanlar onu susturdular. Bir diğeri, benim görüşüme göre bunlar üç ifritin isimleridir dedi, onu da susturdular. Bilgi sahibi olan bir genç: Ey hükümdarların hanımefendisi dedi. Süleyman'a semanın mutlak meliki çok büyük bir mülk vermiş bulunuyor. O bakımdan o konuştu mu mutlaka kendi ilahının adını anarak konuşmasına başlar. İşte "Allah" da semanın melikinin (mutlak malik ve egemeninin) adıdır. er-Rahman, er-Rahim de O'nun sıfatlarıdır. O vakit kadın: **"Benim bu işim hakkında bana görüş belirtin"** dedi. Onlar da: **"Biz"** savaşta **"güç sahibi kimseleriz."** Savaşta ve düşman ile karşılaşma halinde **"çetin savaşçılarız. Bununla beraber emir senindir"** diyerek, onun görüşlerinin kendileri için güzel sonuçlar verdiğini önceki deneylerinden bildiklerinden dolayı işi ona havale etmiş oldular. **"Artık ne emredeceğini sen düşün, karar ver."** Bunun üzerine **"dedi ki: Şüphesiz hükümdarlar bir şehre girdiklerinde, onu harab ederler. Ahalisinin şereflilerini zelil kılarlar."** Kendilerinin işlerini yola koymak için oranın şereflilerini küçük düşürürler. Yüce Allah da onun bu sözlerini tasdik ederek: **"Gerçekten de onlar böyle yaparlar"** diye buyurmaktadır.

İbnu'l-Enbarî dedi ki: **"Ahalisinin şereflilerini zelil kılarlar"** ifadesinin sonunda yapılan vakıf tam bir vakıftır. Yüce Allah onun sözünün gerçek olduğunu bildirmek üzere; **"Gerçekten de böyle yaparlar"** diye buyurmaktadır. el-A'raf Sûresi'nde yer alan şu buyruklar da buna benzemektedir: ***"Firavun kavminden ileri gelenler muhakkak bu gayet bilgin bir sihirbazdır dediler. Sizi yurdunuzdan çıkarmak istiyor."*** Burada ifade tamam olmaktadır. Bunun üzerine Firavun: ***"O halde ne buyurursunuz?"*** (el-A'raf, 7/109-110) dedi.

İbn Şecere dedi ki: Bu ifadeler de Belkıs'ın sözlerindendir. Buna göre vakıf: **"Gerçekten de onlar böyle yaparlar"** buyruğu üzerinde olmalıdır. Yani Süleyman da ülkemize girecek olursa, böyle yapacaktır.

وَإِنِّي مُرْسِلَةٌ إِلَيْهِمْ بِهَدِيَّةٍ فَنَاظِرَةٌ بِمَ يَرْجِعُ الْمُرْسَلُونَ ﴿٣٥﴾

35. "Muhakkak ben onlara bir hediye gönderip elçilerin ne ile döneceklerine bakacağım."

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı altı başlık halinde sunacağız:

1- Belkıs'ın Gönderdiği Hediye ve Elçi:(1)

"Muhakkak ben onlara bir hediye gönderip..." ifadesinde dile getirilen husus, onun güzel bir görüş ve güzel bir idare sahibi olduğunu göstermektedir. Yani ben bu adamı göndereceğim hediye ile deneyeceğim. Ona bu hediyeler arasında nefis mallar verecek ve ülkemin çeşitli işlerinin oldukça alışılmadık hususlarını ona göstereceğim. Eğer bu dünyevi bir hükümdar ise göndereceğimiz mal onu hoşnut edecektir. Biz de onunla buna göre davranırız. Şâyet bir peygamber ise bu mal kendisini razı etmeyecek ve dininin emri hususunda bizden isteklerini yerine getirmemizi talep etmeye devam edecektir. O vakit bizim ona iman etmemiz ve dini üzere ona uymamız gerekecektir. Bunun üzerine ona-insanların tafsilatı hakkında çokça sözler söylediği- pek büyük bir hediye gönderdi. Said b. Cübeyr, İbn Abbas'dan naklen dedi ki: Ona altından bir kerpiç gönderdi. Giden elçiler duvarların altından olduğunu görünce bu sefer getirdikleri hediye gözlerinde önemini kaybetti.

Mücahid dedi ki: Ona ikiyüz köle ile ikiyüz cariye gönderdi. İbn Abbas'tan rivayete göre de onlara erkek elbisesi giydirdiği oniki kız hizmetçi, kadın elbiselerini giydirdiği oniki erkek hizmetçi gönderdi. Bu hizmetçilerin elinde de misk ve anber tabakları vardı. Ayrıca altın kerpiçler yüklenmiş oniki asil deve de göndermişti. Birisi deliği açılmamış, diğeri eğimli bir şekilde deliği açılmış iki tane de boncuk gönderdi. İçinde bir şey bulunmayan büyükçe bir kase ile Himyer hükümdarlarının birbirlerinden miras aldığı bir de asa gönderdi. Bu hediyeleri kavminden bir toplulukla birlikte ona gönderdi.

Elçinin bir kişi olduğu da söylenmiştir. Ancak onunla beraber hizmetçiler vardı.

Bir diğer görüşe göre o el-Münzir b. Amr adında kavminin eşrafından bir

(1) Görüleceği gibi bu rivayetlerin hiç birisi sağlam ve belli bir senedle peygamber Efendimize ya da ashaba ulaşmamakadır. İsrâiliyyât olma ihtimalleri çok yüksek olup bunların hiç birisinin ilmî bakımdan itibar edilecek bir yanları da bulunmamaktadır.

adam göndermişti. Ona da akıl ve görüş sahibi bir takım kimseleri katmıştı. Gönderdiği hediye ise yüz erkek ve yüz kadın hizmetçi idi. Erkeklere kadın, kadınlara da erkek elbisesi giydirilmişti. Erkek hizmetçilere şu talimatı vermişti: Süleyman sizinle konuşacak olursa, siz de onunla kadınların konuşmasına benzer bir eda ile konuşunuz. Kadınlara da: Onunla erkeklerin sözlerine benziyen nisbeten kaba sözlerle konuşunuz.

Denildiğine göre hüdhüd gelip, Süleyman'a bütün bunları haber verdi.

Yine denildiğine göre yüce Allah, Süleyman'a bunları haber vermiştir. Süleyman (a.s) bulunduğu yerden dokuz fersahlik bir mesafeye kadar altın ve gümüş kerpiçlerle döşenmesini emretti. Sonra da şöyle dedi: Karada ve denizde gördüğünüz en güzel hayvanlar hangileridir. Onlar: Ey Allah'ın peygamberi, şöyle bir denizde noktalı ve muhtelif renkli hayvanlar görmüştük. Bunların kanatları, başlarında yeleleri ve perçemleri vardı. Süleyman (a.s) emir verdi ve bu binekler getirildi. Meydanın sağ ve soluna altın ve gümüş kerpiçlerin üzerine bağlandı, önlerine de yemleri kondu. Sonra da cinlere: Bana çocuklarınızı getiriniz, dedi. En güzel gençler kılığında onları meydanın sağ ve soluna yerleştirdi. Daha sonra Süleyman (a.s) meclisinde tahtına oturdu. Sağında dörtbin koltuk, solunda da dörtbin koltuk yerleştirildi. Bunların üzerlerine de peygamberleri ve ilim adamlarını oturttu. Şeytanlara, cinlere ve insanlara da fersahlar boyunca saf saf dizilmelerini emretti. Yırtıcı hayvanlara, yabani hayvanlara, haşerata ve kuşlara da emrederek onlar da sağında ve solunda fersahlar boyunca dizildiler. Elçiler meydana yaklaşıp, Süleyman'ın mülkünü görünce daha önce gözlerinin daha güzelini göremedikleri atların, altın ve gümüş kerpiçler üzerinde pisliklerini görünce, bu sefer kendilerinin ne kadar küçük olduklarını anladılar. Beraberinde bulunan hediyeleri bir kenara attılar.

Bir rivayette de şöyle denilmektedir: Süleyman emrinin altındakilere meydanın altın ve gümüş kerpiçlerle döşenmesini emredince, ayrıca yollarında bir kilimlik kadarlık bir yerin de döşenmeden bırakılmasını emretmişti. Buraya uğradıklarında bu işi kendilerinin yapmış olabilecekleri ithamından korktuklarından beraberlerinde getirdikleri hediyeleri buraya bıraktılar. Şeytanları görünce son derece dehşetli ve korkunç bir manzara ile karşılaştıklarından korktular ve çekindiler. Şeytanlar onlara: Geçiniz, size bir zarar gelmeyecektir dediler. Onlar böylece bölük bölük cinlerin, insanların, hayvanların, kuşların, yırtıcı ve yabani hayvanların yanlarından geçe geçe gittiler ve nihayet Süleyman'ın önünde durdular. Süleyman onlara güler bir yüzle, güzel bir şekilde baktı. Belkıs elçisine şöyle demişti: Sana kızgın bir eda ile bakacak olursa, bil ki o bir hükümdardır. Onun bu bakışı seni dehşete düşürmesin, ben ondan daha güçlüyüm. Eğer adamın sana güleryüzle

ve yumuşak baktığını görecek olursan, bil ki o Allah tarafından gönderilmiş bir peygamberdir. Onun ne söylediğini anlamaya çalış ve ona göre cevap ver. Bunun üzerine hüdhüd de Süleyman'a az önce geçtiği üzere bu hususları haber verdi.

Belkıs altından bir hokka içerisinde delinmemiş ve eşi bulunmadık bir inci bırakmıştı, bir de eğri bir şekilde delinmiş bir boncuk. Elçisi ile beraber gönderdiği mektupta da şu ifadeleri yazmıştı: "Eğer sen bir peygamber isen kimlerin erkek, kimlerin kız hizmetçi olduklarını ayır. Hokkanın içerisinde bulunanı bildir, asanın başı neresi altı neresi bana söyle, şu inciyi de düz bir şekilde del, boncuğun ipini geçir, bu kâseyi de yerden de semadan da olmayan bir su ile doldur.

Elçi huzura varıp Süleyman'ın önünde durunca, hükümdarın mektubunu ona verdi. Süleyman kadının mektubuna baktı ve: Hokka nerede? dedi. Elçi hokkayı getirdi, Süleyman hokkayı hareket ettirdi. Cebrail ona içinde neler olduğunu haber verdi, daha sonra Süleyman da onlara durumu bildirdi. Elçi ona: Evet doğru söyledin dedi, şimdi inciyi del ve boncuktan da ipi geçir dedi. Süleyman cin ve insanlardan inciyi delmelerini istedi, beceremediler. Şeytanlara bu hususta görüşünüz nedir? diye sordu. Onlar: Sen ağaç kurtçuğuna haber gönder dediler. Kurtçuk geldi ve ağzına bir kıl aldı. Nihayet incinin öbür tarafından çıktı. Süleyman ona ihtiyacın nedir? diye sorunca, kurtçuk da: Rızkımın ağaçta olmasını dile, dedi. Süleyman da istediğin sana verilecektir, dedi. Daha sonra Süleyman: Bu boncuktan, bu ipi kim geçirebilir, dedi. Beyaz bir meyve kurdu: Bunu ben yapabilirim ey Allah'ın peygamberi dedi. Meyva kurdu ipi ağzına aldı, deliğin bir tarafından girdi, öbür tarafından çıktı. Süleyman ona: İhtiyacın nedir? diye sordu. O da: Rızkımın meyvelerde kılınmasını dile dedi. O da: Senin de istediğin olacaktır dedi. Daha sonra erkek hizmetçilerle, kadın hizmetçileri birbirinden ayırdı.

es-Süddî dedi ki: Onlara abdest almalarını emretti. Erkekler el ve ayaklarına suları yukardan dökmeye başladılar, kızlar, sol elleri ile sağ ellerine, sağ ellerinden de sol ellerine su döktüler. Böylelikle onları birbirinden ayırdı.

Şöyle de denilmiştir: Kızlar bir eliyle kaptan suyu alır, diğer elinin yanına getirir, sonra da böylece yüzlerini yıkarlardı. Erkekler ise suyu kaptan aldıkları gibi, yüzlerine çalıyorlardı. Kızlar kollarının iç tarafları üzerine suyu dökerken, erkekler dış taraflarına, kızlar suyu usulüne göre dökerken, erkekler yukardan aşağı ellerine dökerlerdi. Böylece onları birbirinden ayırdı.

Yahya b. Müslim'in rivayetine göre Said b. Cübeyr şöyle demiştir: Belkıs ikiyüz erkek ve kadın hizmetçi göndermiş ve şöyle demişti: Eğer bir peygamber ise erkeklerle dişileri birbirinden ayırdedebilecektir. O da onlara abdest almalarını emretti. Abdest alanlardan elinden önce dirseğini yıkayanların di-

şi, elini dirseğinden önce yıkayanların da erkek olduğu ortaya çıktı. Sonra asayı havaya attı ve şöyle dedi: Bu uçların hangisi yere daha önce değerse asanın başı orasıdır. Daha sonra atlara emir vererek terleyinceye kadar koşturuldu. Ona gönderilen kaseyi de atın teri ile doldurdu. Sonra da Süleyman bu hediyeyi ona geri gönderdi.

Rivayete göre hediyeyi Belkıs'a geri gönderip de, elçisi gördüklerini ona anlatınca kadın kavmine: Bu semavi bir emirdir, dedi.

2- Hediyenin Mahiyeti ve Hediyeyi Kabul Etmek Sünneti:

Peygamber (sav) hediyeyi kabul eder, hediyeye karşılık verirdi. Fakat sadaka almazdı. Süleyman (a.s) ile sair peygamberler de -Allah'ın salât ve selâmı hepsine olsun- böyle idi.

Belkıs'ın, hediyeyi kabul edip etmemeyi belirttiğimiz şekilde kanaatine göre Süleyman'ın bir hükümdar ya da bir peygamber oluşuna alamet olarak kabul etmesi, onun göndermiş olduğu mektupta: **"Bana karşı büyüklenmeyin ve müslümanlar olarak bana gelin"** demiş olmasıydı. Böyle bir teklifte ise fidye kabul olunamaz ve böyle bir teklif karşılığında da hediye alınamazdı. Bu husus şeriatın hükümlerine göre hediyenin kabul olunabileceği bir husus değildi. Böyle bir teklif karşılığında hediye kabul etmek ancak bir rüşvettir ve hakkı batıla değişmektir, bu ise helal olmayan rüşvettir. Karşılıklı sevgi ve aradaki bağları gözetmek maksadı ile mutlak olarak hediye vermeye gelince, o herkesin herkese vermesi caiz olan bir şeydir. El verir ki hediye veren müşrik olmasın.

3- Müşrikin Hediyesinin Hükmü:

Eğer hediye müşrikten gelirse hadis-i şerifte: "Bana müşriklerin verecekleri bağışlar yasak kılındı" denilmektedir.(1) Müşriklerin verdiği hediyeyi kabul ettiği de rivayet edilmiştir. Malik'in, Sevr b. Zeyd ed-Dî'lî ile başkalarından yaptığı rivayette olduğu gibi.(2) İlim adamlarından bir topluluk her iki hususta da neshedildiğini söylemişlerdir. Başkaları da bu hususta neshedici de yoktur, mensuh da yoktur, demiştir. Burada (Peygamber Efendimizin) göz önünde bulundurduğu husus şuydu: Yenik düşüreceği, ülkesini alacağı ve İslâm'a gireceğini ümit ettiği kimsenin hediyesini kabul etmezdi. İşte Süleyman (a.s)'ın durumu da bu şekilde idi. Böyle bir durumda olan bir kimsenin hediyesinin kabul edilmesi "ona artık ilişilmez" diye yorumlanabilece-

(1) İbnu'l-Cârûd, *el-Munteka*, I, 280; *Tirmizî*, IV, 140.

(2) Peygamber Efendimiz'in hediyeyi kabul ettiğine dair rivayetler için bk. *Müslim*, II, 754; *Buharî*, II, 910-913, 922 vs....

ğinden dolayı nehyedilmiştir. Bu hususta ilim adamlarının en güzel te'vili budur. Bu yolla hadislerin arası telif edilmiş olmaktadır. Bundan başka görüşler de vardır.

4- Hediyeleşmenin Hükmü:

Hediyeleşmek mendubtur. Hediyeleşmek karşılıklı sevgiye sebeptir, düşmanlığı giderir. Malik, Ata b. Abdullah el-Horosanî'den şöyle dediğini rivayet eder: Rasûlullah (sav) buyurdu ki: "Birbirinizin kusurlarını bağışlayınız, böylelikle kin gider. Karşılıklı hediyeleşiniz, birbirinizi seversiniz ve içinizdeki çekememezlikler gider."(1)

Muaviye b. el-Hakem dedi ki: Ben Rasûlullah (sav)'ı şöyle buyururken dinledim: "Hediyeleşiniz, çünkü o sevgiyi kat kat arttırır ve kalplerdeki kötü duyguları giderir."(2) Darakutnî dedi ki: Bu hadisi İbn Büceyr babasından, o da Malik'ten münferiden rivayet etmiştir. İbn Büceyr pek beğenilen bir kişi değildi. Böyle bir rivayet Malik'ten de, ez-Zührî'den de sahih değildir.

İbn Şihab'dan da şöyle dediği rivayet edilmiştir: Rasûlullah (sav)'ın şöyle buyurduğu bize ulaşmıştır: "Kendi aranızda hediyeleşiniz, çünkü hediye kini giderir."(3)

İbn Vehb dedi ki: Ben Yunus'a (hadiste geçen): "Sahime (kin)"in ne anlama geldiğini sordum. O da bana: "o ğıll (kin)dir" dedi.

Bu hadisi el-Vakkasî Osman, ez-Zührî'den mevsul olarak rivayet etmiştir ki o zayıf bir ravidir. Özellikle Peygamber (sav)'ın hediyeyi kabul ettiği sabit olmuştur. Bu konuda uyulmaya değer güzel örnek olarak o yeter. Sünnete tabi olmakla birlikte hediyenin faziletleri arasında şu da vardır: O nefislerdeki kötü duyguları izale eder. Hediye edene de, kendisine hediye verilene de karşılaşma halinde, meclislerde oturma halinde kalbi duyguları kazandırır. Şu beyitleri söyleyen ne güzel söylemiş:

"Birbirlerine hediye vermeleri insanların,
Kalpleri arasında bir bağ meydana getirir.
Kalbe bir sevgi ve bir muhabbet tohumu eker.
Karşılaştıklarında da onlara bir güzellik kazandırır."

(1) *Muvatta,* II, 908. İbn Hacer, ***Fethu'l-Bârî,*** XI, 55'te bu rivayeti kayd ettikten sonra, hadisin mevsul (yani senedinde kopukluk bulunmayan) bir rivayetini tespit edemediğini kayd etmektedir.

(2) Muhammed b. Selâme el-Kudâî, ***Müsnedu'ş-Şihâb,*** I, 382.

(3) Taberânî, ***el-Mu'cemu'l-Evsat,*** II, 146.

Bir başkası da şöyle demiştir:

"Hediyelerin -geldiler mi- üstün bir payları vardır,
Evladın o şefkatli baba nezdindeki mevkiinden daha büyük."

5- Aynı Mecliste Bulunanların Hediyedeki Hakları:

Peygamber (sav)'dan şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir: "Sizinle aynı meclis te oturanlar, hediyede sizin ortaklarınızdır."(1)

Hadisin anlamı hususunda farklı görüşler vardır. Hadisin zahirine göre hamledileceği söylendiği gibi, hediye alan kişi mecliste bulunanları hediye ye bir lütuf, bir kerem ve insanlık olarak onları ortak kılar. Böyle bir işi yapmayacak olursa buna mecbur tutulmaz. Ebu Yusûf da: Bu meyve ve benzeri hususlarda olur demiştir. Kimisi de: Onlar hediyede değil, sevinçte onun ortaklarıdırlar, derler. Bu haber Ashab-ı Suffa, Hankâh ve Ribatlarda oturan kimseler ve benzerleri hakkında yorumlanmıştır. Şâyet böyle bir kişi fakihlerden birisi ise hediyeyi özel olarak o alır ve arkadaşlarının onda bir ortaklığı bulunmaz. Eğer onları ortak edecek olursa, bu onun bir cömertliği ve keremi olur.

6- Hediyenin Etkisi:

"Elçilerin ne ile döneceklerine bir bakayım" bekleyeyim.

Katâde dedi ki: Allah ona rahmetini ihsan etsin. O gerçekten müslüman iken de, müşrik iken de çok akıllı idi. Hediyenin insanlar üzerindeki etkisini çok iyi biliyordu.

"(بِمَ): Ne ile" lafzından elifin düşmesi haber (ما)'sı ile arasındaki farkı göstermek içindir. Bununla birlikte bu elifin yazılması da caiz olabilir. Nitekim şair şöyle demiştir:

على مـا قـام يشتمني لئيمٌ كخنـزيـر تمـرّغ في رمـادِ

"Âdinin birisi ne diye kalkıp bana sövüyor,
Külde debelenen bir domuz gibi."

(1) İbn Abdi'l-Berr, *et-Temhîd*, VI, 156'da "...eğer senedi sahih ise..." kaydını XXI, 124'te senedinin "leyyin" olduğu kaydını eklemektedir.

فَلَمَّا جَآءَ سُلَيْمٰنَ قَالَ اَتُمِدُّونَنِ بِمَالٍ فَمَآ اٰتٰنِىَ اللّٰهُ خَيْرٌ مِّمَّآ
اٰتٰىكُمْ ۚ بَلْ اَنْتُمْ بِهَدِيَّتِكُمْ تَفْرَحُونَ ﴿٣٦﴾ اِرْجِعْ اِلَيْهِمْ فَلَنَاْتِيَنَّهُمْ
بِجُنُودٍ لَّا قِبَلَ لَهُمْ بِهَا وَلَنُخْرِجَنَّهُمْ مِّنْهَآ اَذِلَّةً وَّهُمْ صَاغِرُونَ ﴿٣٧﴾
قَالَ يٰٓاَيُّهَا الْمَلَؤُا اَيُّكُمْ يَاْتِينِى بِعَرْشِهَا قَبْلَ اَنْ يَّاْتُونِى مُسْلِمِينَ ﴿٣٨﴾
قَالَ عِفْرِيتٌ مِّنَ الْجِنِّ اَنَا اٰتِيكَ بِهٖ قَبْلَ اَنْ تَقُومَ مِنْ مَّقَامِكَ ۚ وَاِنِّى
عَلَيْهِ لَقَوِىٌّ اَمِينٌ ﴿٣٩﴾ قَالَ الَّذِى عِنْدَهُ عِلْمٌ مِّنَ الْكِتَابِ اَنَا اٰتِيكَ
بِهٖ قَبْلَ اَنْ يَّرْتَدَّ اِلَيْكَ طَرْفُكَ ۭ فَلَمَّا رَاٰهُ مُسْتَقِرًّا عِنْدَهُ قَالَ هٰذَا
مِنْ فَضْلِ رَبِّى ۖ لِيَبْلُوَنِىٓ ءَاَشْكُرُ اَمْ اَكْفُرُ ۭ وَمَنْ شَكَرَ فَاِنَّمَا يَشْكُرُ
لِنَفْسِهٖ ۚ وَمَنْ كَفَرَ فَاِنَّ رَبِّى غَنِىٌّ كَرِيمٌ ﴿٤٠﴾

36. Süleyman'a geldiğinde dedi ki: "Bana mal ile mi yardım ediyorsunuz? Halbuki Allah'ın bana verdiği, size verdiğinden daha hayırlıdır. Siz ise bu hediyeniz sebebiyle böbürleniyorsunuz.

37. "Dön onlara! Andolsun üzerlerine karşı duramayacakları ordularla geleceğiz ve onları -andolsun- oradan zelil ve küçük düşmüşler olarak çıkartacağız."

38. Dedi ki: "Ey ileri gelenler! Onlar bana müslümanlar olarak gelmezden önce, kadının tahtını hanginiz bana getirebilirsiniz?"

39. Cinlerden bir ifrit dedi ki: "Ben onu sana, sen yerinden kalkmazdan önce getirebilirim ve muhakkak ben buna gücü yeten ve güvenilir bir kimseyim."

40. Nezdinde kitaptan bir bilgi bulunan kişi dedi ki: "Ben onu sana gözünü kırpmadan getiririm." Onun derhal yanında durduğunu görünce dedi ki: "Bu, benim Rabbimin lütfundandır. Acaba şükür mü ederim yoksa nankörlük mü ederim diye beni sınaması içindir. Kim şükür ederse kendi lehinedir, kim de nankörlük ederse, muhakkak Rabbim Ganîdir, kerem sahibidir."

"Süleyman'a geldiğinde dedi ki: Bana mal ile mi yardım ediyorsunuz?" Yani elçi Süleyman'a hediyeyi getirip gelince, o da: "Bana mal ile mi yardım ediyorsunuz?" dedi.

"(أَتُمِدُّونَنِي): Bana... mı yardım ediyorsunuz?" buyruğunu Hamza, Ya'kub ve el-A'meş şeddeli tek "nun" ve ondan sonra da sabit bir "ya" ile okumuş lardır. Diğerleri ise iki "nun" ile okumuşlardır ki; Ebu Ubeyd'in tercihi budur. Çünkü bütün mushaflarda bu iki "nun" ile yazılmıştır. İshak'ın, Nâfi'den riva yetine göre o: (أَتُمِدُّونِ) şeklinde, sonrasında lafız itibariyle "ya" bulunan şed desiz tek bir "nun" ile okurdu. İbnu'l-Enbarî dedi ki: Bu kıraatte vakıf yapıl ması halinde "ya"nin tesbit edilmesi lazımdır ki bu kıraat için Mushaf'ın ya zılış harflerine uygunluk, sahih olarak söz konusu olabilsin. "Nun"da aslolan şeddeli olmasıdır. Böyle bir yerde nûn'un şeddesinin kaldırılması "ben şahit lik ederim ki şüphesiz sen bir alimsin" anlamında; (أشهد أنك عالم) ifadesinde "nûn"un şeddesiz okunmasına benzer. ***"Haklarında anlaşmazlığa düştüğü nüz..."*** (en-Nahl, 16/27) buyruğunu; (تُشَاقُّونِ فِيهِمْ) şeklinde ve ***"Benimle Allah hakkında mücadele mi ediyorsunuz?"*** (el-En'am, 6/80) anlamındaki buyru ğu da; (أَتُحَاجُّونِ فِي اللَّهِ) şeklinde okuyanlar buna göre böyle okumuşlardır.

Araplar da; "(الرجال يضربونِ ويقصدونِ): Adamlar beni dövüyorlar, bana geli yorlar" diye kullanmışlardır ki bunun aslı; (يضربونني ويقصدونني) şeklindedir.

Çünkü (يضربونني ويقصدونني) şekillerinin idgamlı söyleyişi böyledir. Şair de şöyle demektedir:

تَـرْهَبِينِ والجِيـدُ منـكِ لِـلَيْلَى والـحَشَـا والـبُغَـامُ والـعـيـنَـانِ

"Gerdanın da Leyla'ya ait iken, böğürlerin de,
Güzel sesin de, gözlerin de, (hep böyleyken) benden (mi) korkarsın?"

Burada da "benden korkarsın" anlamındaki lafızın aslı (ترهبيني) şeklinde olup, "ya" harfi düşmüştür.

"Bana... mı yardım ediyorsunuz?" sorusu! Benim gördüğünüz bunca malıma rağmen siz benim malımı (getirdiğiniz hediyelerinizle) arttıracağını zı mı zannediyorsunuz? demektir.

"Halbuki Allah'ın bana verdiği, size verdiğinden daha hayırlıdır." Al lah'ın bana vermiş olduğu İslâm, hükümdarlık ve peygamberlik size verdi ğinden daha hayırlıdır. O bakımdan mal beni sevindirmez.

"Bana verdiği" anlamındaki lafız bütün mushaflarda; (آتَانِ) şeklinde "ya"sız olarak yazılmıştır. Ebu Amr, Nâfi' ve Hafs ise üstün "ya" ile; (آتَانِيَ) şek-

linde okumuşlardır. Vakıf yaparlarsa (ya'yı) hazfederler. Ya'kub ise vakıf halinde "ya"yi okur ve vasl halinde ise hazfeder. Buna sebep ise iki sakinin arka arkaya gelmesidir. Diğerleri ise her iki halde de "ye"siz okurlar.

"Siz ise bu hediyeniz sebebiyle böbürleniyorsunuz." Çünkü sizler dünya hayatında böbürlenenler ve çoklukla övünen kimselersiniz.

"Dön onlara!" Yani Süleyman elçi heyetinin emiri el-Münzir b. Amr'a gönderdikleri hediyeleriyle birlikte onlara: Geri dönün, dedi. **"Andolsun üzerlerine karşı duramayacakları ordularla geleceğiz"** buyruğundaki **"(لَنَأْتِيَنَّهُمْ): Andolsun onlara... geleceğiz"** lafzındaki "lam" kasem (yemin) "lam"ıdır. Bu durumda şeddeli "nun" da onunla birlikte gelmelidir.

en-Nehhas dedi ki: Ben Ebu'l-Hasen b. Keysan'ı şöyle derken dinledim: Buradaki "lam" te'kid "lam"ıdır. Bu şekilde ona göre bütün "lam" çeşitleri üç türlüdür, ona göre dördüncüleri yoktur. Bu da te'kid "lam"ı, emir "lam"ı ve harf-i cer olarak kullanılan "lam." Nahiv bilginlerinin ileri gelenleri de bu görüştedir. Çünkü onlar herbir şeyi aslına irca' ederler. Bu ise, Arap dili üzerindeki eğitimi oldukça ileri kimseler için ancak mümkün olabilir.

"Karşı duramayacakları" yani onların karşı koymaya güç bulamayacakları... demektir.

"Ve onları -andolsun- oradan" kendi ülkelerinden **"zelil ve küçük düşmüşler olarak çıkartacağız."** Buradaki **"oradan"** ile kastın Sebe'den demek olduğu söylenmiştir. *"Şüphesiz hükümdarlar bir şehre girdiklerinde onu harab ederler"* buyruğunda bu kasabadan (veya şehirden) söz edilmiş idi.

"Zelil" mülkleri ve şerefleri ellerinden alınmış **"ve küçük düşmüşler olarak"** küçük düşürüldükleri için zelil kılınmış ve hakarete uğratılmışlar olarak **"çıkartacağız."** Bu ise müslüman olmamaları halinde karşı karşıya kalacakları zillettir. Gönderdiği elçisi yanına geri döndü ve ona durumu haber verince, hükümdar kadın şöyle dedi: Ben onun bir kral olmadığını anlamıştım. Bizlerin Allah'ın peygamberlerinden bir peygambere karşı savaşacak gücümüz yoktur. Daha sonra emir vererek tahtının yedi sarayın sonuncusunda bulunan içiçe yedi odadan sonuncusuna konulmasını emretti ve kapıları kilitledi, üzerine de bekçiler yerleştirdi. Yemen hükümdarlarından onikibin hükümdar ile birlikte ve herbir hükümdarın da komutası altında yüzbin kişi bulunduğu halde Süleyman (a.s)'ın huzuruna gitmek üzere yola koyuldu.

İbn Abbas dedi ki: Süleyman heybetli bir kişi idi. Kendisi bir hususu sormadan ilk olarak kimse ona bir şey demezdi. Bir gün yakınlarda bir toz bulutu gördü, bu ne oluyor? dedi. Yanında bulunanlar: Ey Allah'ın peygamberi, Belkıs dediler. Bunun üzerine Süleyman askerlerine -Vehb ve başkaları da cinlere dediler- dedi ki:

"Onlar bana müslümanlar olarak gelmezden önce kadının tahtını hanginiz bana getirebilirsiniz?" Abdullah b. Şeddad dedi ki: Süleyman (a.s): **"Kadının tahtını hanginiz bana getirebilirsiniz?"** dediğinde Belkıs bir fersahlık uzaklıkta bulunuyordu, tahtını ise Sebe'de bırakmış, onu korumak için de muhafızlar görevlendirmişti.

Denildiğine göre Belkıs hediyesini gönderdiği sırada elçilerini askerleriyle birlikte göndermişti. Bundan maksadı ise şâyet Süleyman eğer krallık peşinde koşan birisi ise gerekli hazırlıklarını yapmadan, onunla aniden bir savaş başlatmak idi. Süleyman (a.s) bu durumu öğrenince **"kadının tahtını hanginiz bana getirebilirsiniz?"** dedi. İbn Abbas dedi ki: Kadının tahtının getirilmesine dair verdiği emir ona mektub yazmadan önce idi. Kadının tahtı kendisine getirilmeden de ona mektub yazmamıştı.

İbn Atiyye dedi ki: Ancak âyetlerin zahirine göre Süleyman (a.s) bu sözlerini kadının gönderdiği hediyenin ulaşıp, onun kendisine cevap vermesinden ve hüdhüd ile mektubunu göndermesinden sonra olmuştur. Te'vil bilginlerinin büyük çoğunluğu da bu kanaattedir. Te'vil bilginleri kadının tahtının getirilmesini istemesinin faydasının ne olduğu hususunda farklı görüşlere sahiptir. Katâde dedi ki: Ona bu tahtın büyüklüğü ve mükemmeliğinden sözedilmişti. O da, müslüman olarak kendisini ve kavmini ve mallarını İslâm himaye altına almadan önce bu tahtı ele geçirmek istemişti. Çünkü İslâm bunu gerektirmektedir. Bu İbn Cüreyc'in de görüşüdür.

İbn Zeyd de dedi ki: Tahtın getirilmesini istemesi, Belkıs'a Allah tarafından kendisine verilmiş olan kudreti göstermek ve bunu peygamberliğine delil olarak ortaya koymak istemesi idi. Çünkü herhangi bir ordu ve savaş söz konusu olmaksızın bu tahtı ele geçirmiş olacaktı.

Bu açıklamaya göre **"müslümanlar olarak"** buyruğu, teslim olmuşlar olarak, demektir. İbn Abbas'ın görüşü de budur. Yine İbn Zeyd dedi ki: O bu yolla kadının aklını denemek istemişti, bundan dolayı: ***"Tahtını onun tanıyamayacağı bir şekilde değiştirin. Bakalım o yol bulacak mı, yoksa yol bulamayacaklardan mı olacak?"*** demişti.

Yine denildiğine göre cinler Süleyman (a.s)'ın onunla evleneceğinden ve ondan çocuğunun olacağından, böylece Süleyman (a.s)'ın soyundan geleceklerini de angarya ve hizmetlerinin sürüp gideceğinden korkmuşlardı. O bakımdan cinler kendisine bu kadının aklı pek sağlam değildir, demişlerdi. İşte bundan ötürü o da tahtı ile kadını sınamak istemişti.

Bir diğer açıklamaya göre o hüdhüdün: ***"Onun bir de büyük bir tahtı var"*** sözünün doğruluğunu tesbit etmek istemişti. Bu açıklamayı da Taberî yapmıştır.

Katâde'den rivayete göre Süleyman (a.s) hüdhüdün tahtı nitelemesi sebebiyle, tahtı görmek istemişti. İlim adamlarının çoğunluğunun kabul ettiği görüş birinci görüştür. Çünkü yüce Allah: **"Onlar bana müslümanlar olarak gelmezden önce"** diye buyurmuştur. Bir diğer sebeb de şudur: Belkıs eğer İslâma girmiş olsaydı, onun malına el sürmek haram olurdu. Dolayısıyla onun izni olmaksızın o taht da getirilemezdi.

Rivayet edildiğine göre tahtı kırmızı yakut ve mücevherat ile süslenmiş, gümüş ve altından yapılmıştı. Tahtı o sırada üzerinde yedi kilit bulunan, içiçe yedi odanın içinde bulunuyordu.

"Cinden bir ifrit dedi ki..." buyruğundaki **"ifrit"** lafzını cumhur; **"(عِفْرِيت): İfrit"** diye okumuştur. Ebu Reca' ve İsa es-Sakafî ise; (عِفْرِيَة) diye okumuşlardır. Bu kıraat Ebubekir es-Sıddiyk (r.a)'dan da rivayet edilmiştir. Hadiste de: "(إن الله يُبغِض العِفرِية النفرية): Şüphesiz ki Allah ifrîte de, nifrîte de buğzeder"[1] diye buyrulmuştur. Buradaki nifrît, ifrite itbâ ile söylenmiştir. (Türkçede ifrit, mifrit demek gibi).

Katâde dedi ki: Bu fevkalede akıllı anlamındadır. en-Nehhâs dedi ki: Güçlü kuvvetli bir kimse ayrıca hilebaz ve çok ileri derecede kurnaz birisi ise ona; (عِفر وعِفرية وعِفريت وعُفَارية) denilir. "İfrit"in reis anlamında olduğu da söylenmiştir. Bir kesim de bu kelimeyi; (عِفْرٌ) şeklinde "ayn" harfi de esreli olarak okumuşlardır. Bunu da İbn Atiyye nakletmiştir.

en-Nehhâs dedi ki: Bu lafzı (عفرية) şeklinde kabul edenler çoğulunu; (عفارٍ) diye getirirler. (عفريت) ise üç türlü çoğul yapılabilir. Arzu edilirse (عفاريت) şeklinde yahut (عَفار) diye çoğulu yapılır, çünkü "te" zaiddir. Nitekim (طواغٍ): Tağutlar'ın, (طاغوت): Tağut'un çoğulu olduğu gibi; "ye" de "te"nin yerine "ya" getirilerek; (عَفارِي) denilebilir.

Şeytanlardan bir ifrit ise güçlü ve itaate gelmeyen anlamındadır, te de zaiddir. "(تَعَفْرَتْ الرجل): Adam ifritleşti" tabiri, başkalarına eziyet etmeyi huy haline getirdi, anlamında kullanırlar.

Vehb b. Münebbih dedi ki: Bu ifritin adı Kûden idi. Bunu da en-Nehhas zikretmiştir. Zekvân olduğu da söylenmiştir, bunu da es-Süheylî söylemiştir. Şuayb el-Cubbaî de: Adı De'van idi demiştir. İbn Abbas'tan gelen rivayete göre de adının Sahr el-Cinnî olduğu söylenmiştir.

Zü'r-Rimme'nin şu beyitinde ifrit şöylece kullanılmıştır:

كـأنّـه كـوكبٌ في إثْـرِ عِفْـريـةٍ مُصَـوَّبٌ في سـوادِ الليـل مُنْقَضِبُ

(1) er-Râmehurmuzî, *Emsâlu'l-Hadîs*, s. 163; İbn Selâme el-Kudâî, *Müsnedu'ş-Şihâb*, II, 155.

"Sanki o bir ifritin arkasından giden bir yıldız gibidir,
Gece karanlığında yerinden kopup, ona doğru akan."

el-Kisaî de şu beyiti nakletmektedir:

إذ قـال شـيـطانُهُـمُ العِفـريتُ لـيـس لـكـمْ مُـلكٌ ولا تـثـبـيتُ

"Onların ifrit şeytanları demişti ki:
Sizin ne mülkünüz vardır, ne de sebat bulmanız."

Sahih'teki rivayete göre de Ebu Hureyre şöyle demiştir: Rasûlullah (sav) buyurdu ki: "Dün cinlerden bir ifrit namazımı bozmak için beni aldatmaya (ya da boş anımı yakalamaya) çalışıyordu. Allah da ona karşı bana güç verdi, ben de onu şiddetlice ittim..."(1) deyip, hadisin geri kalan bölümünü nakletti.

Buhârî'de de "beni aldatmaya koyuldu" yerine, "dün ansızın karşıma çıktı" şeklindedir.(2)

Muvatta'da da Yahya b. Said'den şöyle dediği nakledilmektedir: Rasûlullah (sav) İsra'ya götürüldüğünde cinlerden bir ifritin, bir ateş alevi ile onu takip etmekte olduğunu gördü. Rasûlullah (sav) yanına baktıkça onu görüyordu. Cibril ona: Ben sana söyleyeceğin bazı sözler öğreteyim mi? Sen bunları söyleyecek olursan, elindeki ateş alevi söner ve yüzüstü yıkılır. Rasûlullah (sav) "tabi öğret" deyince, şöyle dedi:

أعوذ بـالله الكريم وبكلمات الله التامات التي لا يجاوزهن بَرٌّ ولا فاجر من شرّ ما ينزل من السماء وشرّ ما يَعرُج فيها وشرّ ما ذرأ في الأرض ، وشر ما يخرج منها ومن فِتَن الليل والنهار ومن طوارق الليل والنهار إلا طارقاً يَطرُق بخيرٍ يا رحمن

" Semadan inenlerin, oraya yükselenlerin, yerde bitip yetişenlerin, yerden çıkanların, gece ve gündüzün fitnelerinin şerrinden -hayır ile gelen dışında- gece ile gündüzün gelenlerin hepsinden, iyi olsun, günahkâr olsun hiç kimsenin aşamadığı Allah'ın eksiksiz kelimeleri ile kerim olan Allah'a sığınırım, ey Rahman."(3)

(1) *Müslim, I, 384.*
(2) *Buharî*, I, 176, III, 1260, IV, 1809; *Müsned*, II, 298.
(3) el-Heysemî, *Mecmau'z-Zevâid*, X, 125, 126.

"Ben onu sana, sen yerinden" yani hüküm verdiğin meclisinden **"kalkmazdan önce getirebilirim ve muhakkak ben buna gücü yeten"** onu taşıma gücüne sahip olan **"ve"** içindekilere karşı da **"güvenilir bir kimseyim."** İbn Abbas dedi ki: Bundan kasıt kadının namus ve iffetine karşı kendisine güvenilen bir kimseyim demektir. Bu açıklamayı el-Mehdevî zikretmiştir. Süleyman (a.s) ben daha da hızlı gelmesini istiyorum deyince,

"Nezdinde kitaptan bir bilgi bulunan kişi dedi ki: Ben onu sana gözünü kırpmadan getiririm." Müfessirlerin çoğunun kanaatine göre nezdinde kitap bilgisi bulunan kişinin adı Asaf b. Berhiya'dır ve bu İsrailoğullarına mensubtur. Bu kişi sıddîklardan olup, yüce Allah'ın kendisi anılarak istenileni verdiği, kendisi anılarak dua edildiğinde duayı kabul ettiği, yüce Allah'ın ism-i a'zamını biliyordu. Âişe (r.a) dedi ki: Peygamber (sav) buyurdu ki: "Asaf b. Berhiya'nın kendisini anarak dua ettiği Allah'ın ism-i a'zam'ı: Ya hayyu, ya kayyum idi."[1] Denildiğine göre bu onların dilinde "(اهيا شراهيا): Âhiya, şerâhiyâ" diye söylenirmiş.

ez-Zührî dedi ki: Yüce Allah'ın ism-i a'zam'ını bilen o zatın yaptığı dua şu idi: "(يا إلهنا وإله كل شيء إلها واحدا لا إله إلا أنت ايتني بعرشها): Ey bizim ilahımız, herşeyin bir ve tek ilahı. Senden başka hiçbir ilah yoktur, bana onun tahtını getir." Hemen taht onun önüne getirildi.

Mücahid dedi ki: Dua ederken şöyle dedi:

"(يا إلهنا وإله كل شيء يا ذا الجلال والإكرام): Ey bizim ve herşeyin ilahı, ey celal ve ikram sahibi..."

es-Süheylî dedi ki: Nezdinde kitabın bilgisi bulunan şahıs, Süleyman'ın teyzesinin oğlu Âsaf b. Berhiyâ idi. Bu kişi yüce Allah'ın isimlerinden ism-i a'zamı biliyordu.

Bir diğer görüşe göre bu şahıs bizzat Süleyman (a.s) idi. Ancak ifadelerin akışı arasında böyle bir açıklama doğru görülemez. İbn Atiyye dedi ki: Bir kesim bunun Süleyman (a.s) olduğunu söylemiştir. Bu açıklamaya göre ifrit: **"Ben onu sana sen yerinden kalkmazdan önce getirebilirim"** deyince, Süleyman (a.s) bu süreyi geç bulmuş da onu küçültmek anlamını ihtiva eden bir üslupla ifrite hitaben: **"Ben onu sana gözünü kırpmadan getiririm"** demiş olur. Bu görüşün sahipleri de delil olarak Süleyman (a.s)'ın: **"Bu benim Rabbimin lütfundandır"** sözlerini delil göstermişlerdir.

Derim ki: İbn Atiyye'nin sözünü ettiği görüşü en-Nehhas *"Meani'l-Kur'ân"* adlı eserinde ifade etmiştir. Yüce Allah'ın izniyle bu güzel bir görüştür. Bahr dedi ki: Bu elinde takdirlerin yazılı olduğu kitabın bulunduğu bir melektir. İfritin bu sözleri söylediği sırada yüce Allah onu göndermiş idi.

(1) Benzer rivayetler için bk. *Taberî*, XIX, 163, 164.

es-Süheylî dedi ki: Muhammed b. el-Hasen el-Mukrî'in naklettiğine göre bu kişinin adı Dabbe b. Udd idi. Ancak bu hiçbir şekilde sahih olamaz, çünkü Dabbeb Udd'ün oğlu o da Tabiha'nın oğludur. Adı ise Amr b. İlyas b. Mudar b. Nizar b. Mead'dır. Mead ise Buht Nassar dönemlerinde idi. Bu dönem ise Süleyman (a.s)'ın döneminden çok sonradır. Mead, Süleyman (a.s)'ın döneminde yaşıyamadığına göre ondan beş ata sonra gelen Dabbe b. Udd nasıl onun çağdaşı olabilir? Bu husus üzerinde düşünen kimse bunu açıkça görecektir.

İbn Lehia dedi ki: Bu kişi Hıdır (a.s)'dır. İbn Zeyd de dedi ki: Yanında kitabın bilgisi bulunan kişi denizdeki adalardan birisinde bulunan salih bir zat idi. Bu şahıs adasından yeryüzünde kimlerin bulunduğunu yüce Allah'a ibadet edenin olup olmadığını görmek üzere çıkmıştı. Süleyman'ı görünce, o da yüce Allah'ın isimlerinden bir ismi anarak dua etti ve böylelikle kadının tahtı getirildi.

Yedinci bir görüş: Bu kişi Yemliha adında İsrailoğullarına mensub bir adam idi. Yüce Allah'ın ism-i a'zamını biliyordu. Bunu da el-Kuşeyrî zikretmiştir.

İbn Ebi Berze derki: Kitabın bilgisine sahip kişi Ustum idi. Bu İsrailoğulları arasında çok ibadet eden bir zatdı, bunu el-Ğaznevî zikretmektedir.

Muhammed b. el-Münkedir dedi ki: Bu bizzat Süleyman (a.s)'dır. İnsanların, o yüce Allah'ın ism-i a'zamını biliyordu şeklindeki görüşlerine gelince, durum böyle değildir. Bu kişi İsrailoğullarına mensub bilgili, yüce Allah'ın da kendisine ilim ve fıkıh (dini kavrayış) verdiği bir adam idi. Bu kişi: **"Ben onu sana gözünü kırpmadan getiririm"** deyince, haydi getir dedi. Bu sefer adam: Sen Allah'ın bir peygamberisin ve Allah'ın peygamberinin oğlusun. Eğer yüce Allah'a dua edecek olursan, o sana bu tahtı getirir. Bunun üzerine Süleyman (a.s) yüce Allah'a dua etti. Yüce Allah da tahtı ona getirdi.

Sekizinci bir görüş de şöyledir: Bu kişi Cebrail (a.s)'dır. Bunu da en-Nehaî söylemiştir. Bu görüş İbn Abbas'tan da rivayet edilmiştir. Buna göre "kitap ilmi" onun Allah'ın indirmiş olduğu kitaplarda ve Levh-i Mahfuz'da bulunanlara dair bilgisidir. Süleyman (a.s)'ın Belkıs'a gönderdiği mektuptaki bilgidir, diye de açıklanmıştır.

İbn Atiyye der ki: İnsanların çoğunluğunun kabul ettiği görüş şudur: Bu kişi Âsaf b. Berhiyâ adında, İsrailoğullarına mensub salih bir kişi idi. Rivayete göre iki rekat namaz kıldıktan sonra Süleyman (a.s)'a şöyle demiştir: Ey Allah'ın peygamberi, uzağa doğru bir bak, o da Yemen'e doğru baktı ve tahtı önünde buldu. Süleyman daha gözünü kırpmadan taht yanında idi.

Mücahid dedi ki: Burada kasıt kişinin gözünü yorgun ve bitkin olarak kapatıncaya kadar bakışını devam ettirmesidir.

Bir diğer görüşe göre gözünü açıp kırpacak kadar bir zamanı kastetmiş-

tir. Bu da kişinin: Bu işi bir lahzada yap, demesine benzer. Bu görüş daha kuvvetli gibidir, çünkü eğer tahtı getiren Süleyman (a.s)'ın yaptığı bir iş olsaydı, bu bir mucize olurdu. Şâyet Asaf veya onun dışındaki Allah'ın veli kullarının işi ise o takdirde bu bir keramettir. Velinin kerameti ise tabi olduğu peygamber için bir mucizedir.

el-Kuşeyrî dedi ki: Nezdinde kitabın bilgisi bulunan kişi Süleyman'dır, diyenler velilerin kerametini inkâr etmektedirler. Çünkü (bunlara göre) Süleyman (a.s) ifrite: **"Ben onu sana gözünü kırpmadan getiririm"** demiş. Bunlara göre de ifritin yaptığı ne mucizedir, ne de bir keramettir. Çünkü cinlerin bu gibi şeylere zaten güçleri yeter. Bir cevher aynı halde iki yerde bulunamaz. Aksine bu yüce Allah'ın bir cevheri doğunun en uzak noktasında yok edip, sonra onu ikinci halde var etmesi olarak düşünülebilir. Bu ise batının en uzak noktasında yok oluştan sonraki haldir ya da aradaki mekanları yok eder, sonra bu mekanları iade eder.

el-Kuşeyrî dedi ki: Bu görüşü Vehb, Malik'ten de rivayet etmiştir.

Şöyle de denilmiştir: Belkıs'ın tahtı havada getirilmiştir, bu da Mücahid'in görüşüdür.

Süleyman ile taht arasında da, Kûfe ile Hire arası kadar bir mesafe vardı. Malik dedi ki: Belkıs Yemen'de, Süleyman (a.s)'da Şam'da bulunuyordu.

Tefsirlerde kaydedildiğine göre Belkıs'ın tahtı içinde bulunduğu yeri deldi, sonra da Süleyman'ın önünde bitiverdi. Abdullah b. Şeddad dedi ki: Taht yerdeki bir tünelden çıktı. Bunların hangisinin olduğunu en iyi bilen Allah'tır.

"Onun derhal yanında durduğunu" yanında sabit olarak bulunduğunu **"görünce dedi ki: Bu"** yardım, bu imkan ve iktidar **"Benim Rabbimin lütfundandır. Acaba şükür mü ederim, yoksa nankörlük mü ederim diye beni sınaması içindir."** el-Ahfeş dedi ki: Yani benim ne yapacağımı ortaya çıkarması içindir. Başkaları da şöyle demiştir: **"Sınaması içindir"** benim ona ibadet etmem içindir, demektir. Bu da mecazi bir ifadedir. Sınamada aslolan ise denemektir, yani ben nimetine karşı şükür mü edeceğim, yoksa nankörlük mü edeceğim. Beni denemek içindir.

"Kim şükür ederse, kendi lehinedir." Bunun faydası sadece kendisine döner. Zira o şükretmekle üzerindeki nimetin tamamlanmasına, devam etmesine ve o nimetin daha da artmasına hak kazanmış olur. Çünkü şükür sayesinde mevcut nimet sağlama bağlanmış olur, elde bulunmayan nimetlere de bu yolla nail olunur.

"Kim de nankörlük ederse, muhakkak Rabbim" şükre muhtaç olmayan **"Ğanidir"** lütuf ve ihsan etmekte **"kerem sahibidir."** Çok cömerttir.

قَالَ نَكِّرُوا لَهَا عَرْشَهَا نَنظُرْ أَتَهْتَدِي أَمْ تَكُونُ مِنَ الَّذِينَ لَا يَهْتَدُونَ
﴿٤١﴾ فَلَمَّا جَاءَتْ قِيلَ أَهَٰكَذَا عَرْشُكِ ۖ قَالَتْ كَأَنَّهُ هُوَ ۚ وَأُوتِينَا الْعِلْمَ
مِن قَبْلِهَا وَكُنَّا مُسْلِمِينَ ﴿٤٢﴾ وَصَدَّهَا مَا كَانَتْ تَعْبُدُ مِن دُونِ
اللَّهِ ۖ إِنَّهَا كَانَتْ مِن قَوْمٍ كَافِرِينَ ﴿٤٣﴾

41. Dedi ki: "Tahtını onun tanıyamayacağı bir şekilde değiştirin. Bakalım, o yol bulacak mı, yoksa yol bulamayacaklardan mı olacak?"

42. Kadın geldiğinde (ona) **şöyle denildi: "Senin tahtın böyle midir?" O da: "Sanki bu odur" dedi. "Ve bize bundan önce ilim verilmiş olup biz teslim olanlardan olmuştuk."**

43. Daha önce Allah'tan başka taptığı şeyler ona mani olmuştu. Çünkü o kâfir bir kavimden idi.

"Dedi ki: Tahtını onun tanıyamayacağı bir şekilde değiştirin." Onda değişiklikler yapın.

Denildiğine göre altını üstüne, üstünü de altına getirdiler. Fazlalık ya da eksiklikle değiştirdiler, diye de açıklanmıştır. el-Ferrâ ve başkası da şöyle demiştir: Onu tanıyamayacağı bir hale getirmelerini emretmesinin sebebi şudur: Şeytanlar ona: Aklı pek sağlam değildir, demişti. Süleyman (a.s) da bu açıdan onu denemek istemişti.

Bir diğer açıklamaya göre: Cinler Süleyman (a.s)'ın onunla evlenip ondan çocuklarının olacağından ve böylelikle ebediyyen Süleyman (a.s)'ın soyundan geleceklerin emri altında çalışmaya mecbur kalacaklarından korktular. Bu bakımdan Hz. Süleyman'a: Bu kadının aklı zayıftır, ayakları da eşek ayağı gibidir, dediler. O da: **"Tahtını onun tanıyamayacağı bir şekilde değiştirin"** de biz de onun aklının ölçüsünü bilelim, demişti.

Süleyman (a.s)'a cinlerden samimi olarak öğüt veren ve iyiliğini isteyen birisi vardı. Ona: Ben bu kadına bacaklarını açmasını söylemeden, ayaklarını nasıl görebilirim? diye sordu. O da: Sen bu saraya bir su doldur, suyun üstünü de camla kapat, o su olduğunu zannedecek eteklerini kaldıracak, sen de o zaman ayaklarını göreceksin. İşte yüce Allah'ın haber verdiği "köşk" budur.

"Kadın geldiğinde" kasıt Belkıs'dır. Ona **"şöyle denildi: Senin tahtın böyle midir? O da: Sanki bu odur, dedi"** Gördüğünü kendi tahtına benzetti. Çünkü o kendi tahtını kilitli odalarda bırakmıştı. Ne bunun kendi tahtı olduğunu söyledi, ne de reddetti. Böylece Süleyman (a.s) aklının ne kadar mükemmel olduğunu öğrenmiş oldu.

İkrime dedi ki: Kadın hikmetli bir kadındı. O bakımdan: **"Sanki bu odur"** demişti.

Mukatil dedi ki: Kadın tahtını tanıdı, ancak onlar kendisini tereddüde düşürmek istedikleri gibi, o da onlara bu şekilde bir cevap vermişti. Şâyet ona: Senin tahtın bu mudur? diye sormuş olsalardı, o da onlara: Evet budur, diyecekti. el-Hasen b. el-Fadl da böyle açıklamıştır.

Denildiğine göre; Süleyman bu kadına elindeki imkanların bir nübuvvet olduğunu bilip kendisine iman etmesi için cinlerin de, aynı şekilde şeytanların da emri altında olduğunu göstermek istemişti. Bir diğer açıklamaya göre tahta yapılan bu uygulama, onun göndermiş olduğu erkek ve kadın hizmetçiler ile ilgili olarak yaptığı karışıklığa bir karşılık idi.

"Ve bize bundan önce ilim verilmiş olup" buyrukları, denildiğine göre Belkıs'ın sözlerindendir. Yani tahttaki bu mucizeden önce de Süleyman'ın peygamberliğinin doğruluğu bilgisi zaten bize verilmişti. **"Biz teslim olanlardan olmuştuk."** Yani onun emrine itaat edenlerden idik.

Bir diğer açıklamaya göre bu Süleyman (a.s)'ın sözlerindendir. Yani bu seferkinden önce de yüce Allah'ın dilediği herşeye kadir olduğuna dair bize bilgi verilmişti.

Bir diğer açıklama: "Bize... ilim verilmiş olup" onun müslüman olup, itaat ile gelmekte olduğuna dair bilgi onun gelişinden önce bize verilmişti, şeklindedir.

Bu sözleri Süleyman (a.s)'ın kavminin söylediği sözler olduğu da söylenmiştir? Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

"Daha önce Allah'tan başka taptığı şeyler ona mani olmuştu" buyruğunda anlam tamam olmaktadır ve burada vakıf güzeldir. Yani tapındığı güneş ve ay onu Allah'a ibadet etmekten alıkoymuştu. Buna göre burada; "(ما): Şeyler" ref' mahallindedir.

en-Nehhas dedi ki: Buyruğun anlamı şöyledir: Onun Allah'tan başkalarına ibadet etmesi, bizim onun müslüman olacağına dair bildiğimizi bilmesini engelledi. Buradaki (ما)'ın nasb mahallinde olması da mümkündür. O vakit ifadenin takdiri şöyle olur: Süleyman onu Allah'tan başka ibadet ettiği şeylerden alıkoydu. Yani onun Allah'tan başka varlıklara ibadet etmesine engel teşkil etti.

Anlamın şöyle olması da mümkündür: Allah onu alıkoydu. Yani; "(منعها الله عن عبادتها): Allah onu kendisinden başkasına ibadet etmekten alıkoydu" demek olup, burada "(عن): ...den" hazfedilip, fiil, harf-i cersiz olarak teaddi etmiş oldu. Bunun bir benzeri de Allah'ın: *"(وَٱخْتَارَ مُوسَىٰ قَوْمَهُ): Musa... kavminden yetmiş adam seçti."* (el-A'raf, 7/153) Bu da: "(من قومه) ...kavmi arasından..." demektir. Sibeveyh şu beyiti nakletmektedir:

وَنُبِّئْتُ عبـدَ الله بـالجـوِّ أصبحتْ كِـراماً مـواليهـا لئيمـاً صميمُهـا

"Abdullah (b. Darim kabilesin)den naklen bana havanın haberi verildi ki, Onların köleleri artık şerefli olmuş, asil şahsiyetleri de bayağılaşmış."

Burada ona göre anlam; "(نبئت عن عبد الله): Abdullah (b. Darim) kabilesi(nden) bana haber verildi" şeklindedir.

"Çünkü o kâfir bir kavimden idi." Said b. Cübeyr buradaki; **"(أنها): Çünkü o"** lafzının hemzesini üstün olarak okumuştur. Burada nasb mahallinde; (لأنها) anlamındadır. Bununla birlikte; "(ما): Şeylerden" bedel olması da mümkündür. Eğer bu "mani olma"nın faili ise ref' mahallindedir. Esreli okuyuş ise isti'nâf (başlangıç) kabul edilmesine göredir.

قِيلَ لَهَا ادْخُلِي الصَّرْحَ ۖ فَلَمَّا رَأَتْهُ حَسِبَتْهُ لُجَّةً وَكَشَفَتْ عَن
سَاقَيْهَا ۚ قَالَ إِنَّهُ صَرْحٌ مُمَرَّدٌ مِّن قَوَارِيرَ ۗ قَالَتْ رَبِّ إِنِّي ظَلَمْتُ
نَفْسِي وَأَسْلَمْتُ مَعَ سُلَيْمَانَ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ ﴿٤٤﴾

44. O kadına: "Köşke gir" denildi. Onu görünce derin bir su sanıp ayaklarının üzerini açtı. (Süleyman)**: "Gerçekten o billurdan yapılmış, iyice düzeltilmiş bir köşktür" dedi. Kadın dedi ki: "Rabbim, ben nefsime zulmettim ve Süleyman'la birlikte âlemlerin Rabbi olan Allah'a teslim oldum."**

"O kadına: Köşke gir denildi" buyruğunda; **"(ٱدْخُلِي الصَّرْحَ): Köşke gir"** ifadesinin takdiri Sibeveyh'e göre; "(ادخلي إلى الصرح): Köşke gir" şeklindedir. Burada harf-i cer hazfedilip fiil dolaysız olarak teaddi etmiştir (geçişli olmuş-

tur). Ebu'l-Abbas ise bu hususta onun hatalı olduğunu söylemektedir: Çünkü zaten giriş, girilen bir yere delâlet etmektedir.

Burada köşkten kasıt, içinde balıkların bulunduğu suyun üstünde camdan (billurdan) yapılmış geniş bir avlu idi. O bunu kadına kendi mülkünden daha büyük bir mülkü göstermek üzere yaptırmıştı. Bu açıklamayı Mücahid yapmıştır.

Katâde dedi ki: Bu köşk arkasında su bulunan sırça bir köşk idi. Kadın da onu "derin bir su" sandı. Ebu Ubeyde'den nakledildiğine göre "sarh" köşk demektir. Şairin şu mısraında olduğu gibi:

تَحسِبُ أعلامَهنّ الصُّروحَا

"Onların yüksek binalarını köşkler zannedersin."

Sarh (mealde köşk)'in avlu olduğu da söylenmiştir. Nitekim: "(هذه صَرْحة الدار وباحتها): Bu evin sarhası ve avlusu" denildiği zaman bu iki lafız da aynı manadadır. Ebu Ubeyde de *"el-Ğarib el-Musannef"* adlı eserinde yerden yükseltilmiş, yüksek herbir binaya sarh denilir. **"Mümerred** (iyice düzeltilmiş)" ise uzun ve yüksek anlamındadır.

en-Nehhas dedi ki: Bunun aslı şudur: Tek bir elden çıkmış gibi yapılmış herbir binaya "sarh" denilir. Bu da Arapların su katılmamış süt hakkında kullandıkları: "(لبن صريح): Sarih (saf) süt" tabirlerinden alınmıştır. Aynı şekilde işi tasrih etti, sözlerinden de gelmektedir. Bu sarih bir Araptır (salih bir Araptır) ifadesi de buradan gelmektedir.

Denildiğine göre Süleyman (a.s) bu köşkü cinlerin hakkında söyledikleri: Annesi cinlerden idi, ayakları da eşek ayağına benzer, şeklindeki sözlerinin doğruluğunu araştırmak için yapmıştı. Bu açıklamayı Vehb b. Münebbih yapmıştır.

Kadın suyu görünce korktu ve kendisini suda boğmak istediğini zannetti. Ayrıca onun tahtının su üzerinde oluşundan da hayrete düştü. Kendisini dehşete düşürecek daha başka şeyler de gördü, fakat ona verilen emri yerine getirmekten başka bir yolu yoktu. **"Ayaklarının üzerini açtı."** Bir de ne görsün! İnsanlar arasında bacakları en güzel olanlardan birisi idi. Cinlerin söylediklerinden hiçbir eser yoktu, ancak tüyleri fazlaca idi. Bu noktaya varınca, Süleyman (a.s) yüzünü ondan çevirdikten sonra: **"Gerçekten o billurdan yapılmış, iyice düzeltilmiş bir köşktür"** dedi.

"İyice düzeltilmiş" (anlamı verilen: el-mumerred) zımparalanmış, düzel-

tilmiş demektir. Tüysüz olana "emred" denilmesi buradan gelmektedir. "(تمرد الرجل): Ergenlik yaşına geldikten sonra sakalının bitmesi gecikti" demektir. Bu açıklamayı el-Ferrâ yapmıştır. Üzerinde yaprak bulunmayan çıplak ağaca; (الشجرة المرداء) denilmesi de buradan gelmektedir. Bitki yetişmeyen kumluk yere de; (رملة مرداء) denilir. "Mumerred" aynı zamanda uzatılmış anlamına da gelir. Kaleye; (مارد) denilmesi de buradan gelmektedir. Ebu Salih dedi ki: Bu, hurma ağacı şeklinde uzun demektir. İbn Şecere de: Eni de, boyu da oldukça fazla anlamındadır, demiştir. Şair şöyle demiştir:

فغدوت صباحاً باكراً فوجدتهم قبيل الضحا في السّابريّ الممرّد

"Sabah erkenden gittim onları buldum,
Kuşluk vaktinden önce mümerred (eni boyu fazla) zırhlar içinde."

Görüldüğü gibi burada şair "mümerred" kelimesini bol ve geniş anlamında kullanmıştır.

İşte o vakit Belkıs teslimiyetini gösterdi, itaatini arzetti, müslüman oldu ve kendisi hakkında -ileride geleceği üzere- zalimlik ettiğini itiraf etti. Süleyman (a.s) onun ayaklarını görünce, şeytanlar arasından kendisine doğru şeyler söyleyip iyiliğini isteyen kimseye şöyle dedi: Bedenine zarar vermeksizin bu tüyleri nasıl yok edebilirim? Bu şeytan ona kıl dökme ilacının nasıl yapılacağını öğretti. İşte bu ilaçlar ve hamamlar o günden beri yapılmaya başlandı.

Rivayet olunduğuna göre Süleyman (a.s) o vakit onunla evlendi ve onu Şam'a yerleştirdi. Bunu da ed-Dahhak söylemiştir.

Said b. Abdu'l-Aziz: ***"Kitabu'n-Nekkaş"***da şöyle demektedir: Onunla evlendi ve tekrar onu Yemen'deki hükümdarlığına geri gönderdi. Ayda bir defa rüzgar ile onun yanına giderdi. Ona kendi döneminde vefat etmiş, Dâvûd adını verdiği bir çocuk doğurdu. Kimi haberlerde belirtildiğine göre Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: "Belkıs dünyada bacakları en güzel kadınlardan idi. O cennette Süleyman (a.s)'ın hanımları arasında olacaktır. Âişe: Onun bacakları benden de mi güzeldi? deyince, Peygamber şöyle buyurdu: "Cennette senin bacakların ondan güzel olacaktır."[1] Bunu el-Kuşeyrî zikretmiştir. es-Sa'lebî'nin de naklettiğine göre Ebu Musa, Rasûlullah (sav)'ın şöyle bu-

(1) Rivayetin sadece Belkıs ile ilgili olan bölümü: *Taberî*, XIX, 169'da yer almaktadır. Âişe Validemizin soru ve cevabını ihtiva eden biryer tespit edemedik. Esasen Kurtubî de kullandığı ifadelerle rivayetin güvenilir olmadığına dikkat çekmektedir.

yurduğunu rivayet etmektedir: "İlk hamam edinen kişi Süleyman b. Dâvûd'dur. O sırtını duvara yapıştırınca hamamın sıcağı ona dokundu. Bu sefer: "Yüce Allah'ın azabından vay halimize!" dedi."(1)

Süleyman (sav) Belkıs'ı çokça sevdi ve onu Yemen'deki hükümdarlığında bıraktı. Cinlere emir vererek ona insanların benzerini görmediği yükseklikte üç kale inşa etti. Bunlar Selhun, Beynun ve Umdan kaleleridir. Diğer taraftan Süleyman ayda bir defa onu ziyaret eder, yanında üç gün ikamet ederdi.

eş-Şa'bî'nin naklettiğine göre Himyerlilerden bazıları kralların mezarlarını kazdılar. Orada üzerinde, altın ile dokunmuş elbiseler bulunan kadının bulunduğu bir kabir buldular. Bu kabrin baş ucunda da şu beyitlerin yazılı olduğu bir mermer parçası gördüler:

"Ey kavimler hep birlikte dönün,
Benim kabrimin olduğu yerde de develeri rahatça serbest bırakın.
Bilin ki ben o kadın hükümdardım ki,
Bir zamanlar Belkıs diye anılırdım.
Kavmim Himyerliler arasında krallık sarayını yükselttim,
Eskiden (bir zamanlar) orada insanlar yaşardı.
Hükümdarlığımda ve mülkümü idare edişimde,
Allah uğrunda burunları yere sürterdim.
Kocam peygamber Süleyman'dı ki,
O Tevrat'ı çokça okuyandı.
Rüzgar ona binek olarak müsahhar kılınmıştı,
Kimi zaman uçarak eserdi.
Dâvûd'un oğlu o peygamber ile birlikte ki,
Rahman olan Allah onu takdis etmiştir."

Muhammed b. İshak ile Vehb b. Münebbih dediler ki: Süleyman, Belkıs ile evlenmedi ona: Kendine bir koca seç dedi, o da: Benim gibi birisi -böyle hükümdarlığı olmuş iken- başkasının nikahı altına girmez. Bu sefer ona: İslâmda nikahlanman kaçınılmaz bir şeydir, dedi. Bunun üzerine Hemdan hükümdarı Zu Tübba'ı seçti. O da Hemdan hükümdarını Belkıs ile evlendirdi ve Belkıs'ı Yemen'e geri gönderdi. Yemen cinlerinin emiri Zevbea'ya da Zu Tubba'a itaat etmesini emretti. Ona çok yüksek kaleler inşa etti. Süleyman (a.s) vefat edinceye kadar emirliği devam etti.

Bazıları da şöyle demiştir: Ne Süleyman'ın Belkıs ile evlendiği, ne de onu

(1) Beyhakî, *Şuabu'l-İman*, VI, 160, râvilerinden İsmail b. el-Ezdî'nin güvenirliğinin tartışmalı olduğu kaydıyla.

başkası ile evlendirdiği hususunda sahih herhangi bir haber varid olmuş değildir.

Belkıs'ın babası es-Serh b. el-Hedahid b. Şerahil b. Eded b. Hadr b. es Serh b. el-Hares b. Kays b. Sayfî b. Sebe' b. Yeşceb b. Ya'rub b. Kahtan b. Âbir b. Şâlih b. Erfahşed b. Sam b. Nuh'dur. Dedesi el-Hedhad şanı büyük bir hükümdar idi, hepsi de kral; kırk oğlu olmuştu. Bütün Yemen topraklarını eline geçirmişti. Babası es-Serh ise çevre hükümdarlarına şöyle derdi: Aranızda bana denk hiçbir kimse yoktur. O bakımdan onların kızları ile evlenmeyi kabul etmedi. Bundan dolayı Reyhane bintü's-Seken diye anılan cinlerden bir kadın ile onu evlendirdiler. Bu kadından Belkame diye bir kızı oldu ki; Belkıs budur. Bundan başka da bir çocuğu olmamıştır.

Ebu Hureyre dedi ki: Peygamber (sav) şöyle buyurdu: "Belkıs'ın ebeveyninden birisi cinni idi."(1) Babası vefat ettiğinde kavmi ona karşı ikiye bölündüler. O bakımdan başlarına birisini hükümdar olarak geçirdiler; o da çok kötü uygulamalarda bulundu. Nihayet yönetiminin altındakilerin kadınları ile hayasızca ilişkilere girdi. Belkıs bundan dolayı gayrete geldi ve kendisi ile evlenmesini teklif edince, onunla evlendi. Ona içki içirdi ve nihayet onun kafasını kesti, evinin kapısına kafasını astı, sonra da onu kendilerine kraliçe yaptılar.

Ebubekre dedi ki: Peygamber (sav)'ın nezdinde Belkıs'den söz edildi. Bunun üzerine o: "Yönetim işlerinin başına bir kadını getiren bir toplum asla iflâh olmaz." diye buyurdu.(2)

Şöyle de denilmektedir: Belkıs'ın babasının cinlerden birisiyle evlenmesinin sebebi şudur: Babası oldukça zorba ve yönetimi altındakilerin kadınlarına zorla el koyan azgın bir hükümdarın veziri idi. Vezir olarak da kendisi çok kıskanç birisiydi, bundan dolayı hiç evlenmedi. Bir sefer yolda tanımadığı birisiyle arkadaşlık etti. Ona: Evli misin? diye sordu, o: Ebediyyen evlenmem dedi. Çünkü bizim ülkemizin hükümdarı kadınları kocalarından zorla alıyor. Arkadaşı kendisine: Şâyet benim kızımla evlenecek olursan, ebediyyen onu senden alamaz. Babası: Hayır alır deyince, arkadaşı ona: Biz cinlerden bir topluluğuz, asla bize güç yetiremez, dedi. Bunun üzerine arkadaşının kızı ile evlendi ve ona Belkıs'ı doğurdu. Daha sonra anne vefat etti. Belkıs da çölde bir köşk inşa etti, derken babası bir seferinde yanılarak kızının durumundan sözetti. Kızının bu haberi hükümdara ulaştırılınca, ona şöyle dedi: Ey filan kişi, benim kadınlara olan düşkünlüğümü bildiğin halde, senin de böyle güzel bir kızın varken onu bana getirmiyorsun olur mu? Sonra hap-

(1) Ebû Şucâ' ed-Deylemî, *el-Firdevs*, III, 277

(2) *Buhari*, IV, 1610, VI, 2600; *Tirmizi*, IV, 527; *Nesaî*, VIII, 227; *Müsned*, V, 38, 43, 47, 51.

sedilmesini emretti. Belkıs ona: Ben senin emrindeyim diye haber gönderdi. Kral sarayına gitmek üzere hazırlıklarını yaptı. Beraberindekilerle birlikte içeri girmek isteyince, ona yüzleri güneş parçası gibi olan cin kızlarından cariyeleri çıkarıp gönderdi ve kendisine şöyle dediler: Utanmıyor musun? Bizim hanımefendimiz sana şöyle diyor: Bu erkekler seninle birlikte iken sen hanımının yanına mı gireceksin? Kral beraberindekilere gitmeleri için izin verdi ve tek başına saraya girdi. Belkıs üzerine kapıyı kapattı ve ayakkabılarla vurarak öldürdü. Sonra başını kopartıp askerlerin arasına başını attı. Onlar da Belkıs'ı başlarına kraliçe seçtiler. Hüdhüd onun durumunu Süleyman (a.s)'a bildirinceye kadar bu hali üzere devam etti.

Bu da şöyle olmuştu: Süleyman (a.s) bir yerde konakladığı bir sırada hüdhüd: Süleyman konaklamak ile meşguldür deyip, semaya doğru yükseldi. Dünyanın enini boyunu gördü, dünyanın sağını solunu gördü. Belkıs'ın bir bahçesinde bir hüdhüd gördü. O hüdhüdün adı Ufeyr idi. Yemen'in Ufeyr adındaki hüdhüdü, Süleyman'ın Ya'fur adındaki hüdhüdüne: Nereden geldin? nereye gitmek istiyorsun? diye sordu. O da: Ben Şam'dan benim sahibim Dâvûd oğlu Süleyman ile birlikte geldim. Ufeyr: Süleyman da kim? diye sorunca, Ya'fur: O cinlerin, insanların, şeytanların, kuşların, yabani hayvanların, rüzgarın, sema ile arz arasındaki herbir şeyin hükümdarıdır. Peki sen nerelisin? deyince, Ufeyr şöyle dedi: Ben de bu ülkedenim, bu ülkeye Belkıs adındaki bir kadın hükümdar oldu. Onun emri altında onikibin hükümdar vardır. Herbir hükümdarın emri altında da kadın ve çocuklar dışında yüzbin savaşçı bulunmaktadır. Onunla beraber gidip, Belkıs'a ve onun krallığına baktı, sonra ikindi vakti Süleyman (a.s)'ın yanına döndü. Süleyman (a.s) namaz vaktinde onu aramış fakat bulamamıştı. Bulundukları yerde de sü yoktu. Bir rivayete göre İbn Abbas: Üzerine bir parça güneş düşmüştü. Kuşlardan sorumlu vezire: Burası kimin yeridir? diye sorunca, vezir: Ey Allah'ın peygamberi bu hüdhüdün yeridir dedi. Süleyman (a.s): Nereye gitti? diye sordu, vezir: Allah hükümdarımızın işlerini yoluna koysun bilemiyorum, dedi. Süleyman kızıp: ***"Ben onu elbette şiddetli bir azab ile azablandırırım..."*** (Neml, 27/21) dedi.

Daha sonra kuşların efendisi en kararlısı ve en güçlüsü olan kartalı çağırdı. Kartal ona: Ey Allah'ın peygamberi emrin nedir? diye sordu. O da: Derhal bana hüdhüdü getir, dedi. Kartal semaya doğru yükseldi, dünyaya sizden herhangi birinizin önündeki tepsi gibi baktı. Hüdhüdün Yemen tarafından gelmekte olduğunu gördü. Ona doğru indi ve pençesiyle onu yakaladı. Hüdhüd ona dedi ki: Sana beni ele geçirebilecek güç ve kudreti veren Allah adı için and veriyorum ki bana merhamet eyle. Kartal ona vay başına geleceklere anan seni kaybedesice dedi. Çünkü Allah'ın peygamberi Süleyman mutlaka seni azaplandıracak ya da kesecek diye yemin etti. Sonra hüdhüdü alıp gitti. Ak-

babalar ve diğer kuş askerleri onu karşıladı, vay başına geleceklere dediler. Allah'ın peygamberi seni tehdid etti. Hüdhüd: Benim değerim ne, ben neyim ki, hiç yemininde istisnâ yapmadı mı? diye sordu. Evet dediler çünkü o: ***"Ya da bana apaçık bir delil getirir"*** (Neml, 27/21) dedi. Sonra Süleyman (a.s)'ın huzuruna girdi, başını kaldırıp kanatlarını ve kuyruğunu Süleyman (a.s)'ın önünde alçak gönüllülük göstererek yere doğru gevşetti. Süleyman ona: Hizmetini ve yerini bırakıp nereye gittin? Ben seni ya çetin bir şekilde azaplandıracak ya da keseceğim dedi. Hüdhüd ona: Ey Allah'ın peygamberi sen Allah'ın huzurundaki duruşunu, benim senin huzurundaki şu duruşum ile bir karşılaştır. Bu sefer Süleyman'ın tüyleri diken diken oldu, titredi ve onu affetti.

İkrime dedi ki: Yüce Allah, Süleyman'ın, hüdhüdü kesmesine mani oldu, çünkü o anne babasına iyilikle davranan birisi idi. Onlara yemek taşır ve onları beslerdi. Daha sonra Süleyman ona şöyle dedi: Gecikmene sebeb nedir? Hüdhüd ona yüce Allah'ın bize haber verdiği şekilde Belkıs'dan, tahtından ve kavminden -az önce geçtiği üzere- sözetti.

el-Maverdî dedi ki: Belkıs'ın annesinin cinlerden olduğu görüşü cinslerin farklılığı, tabiatların ayrılığı, her iki varlık türünün hislerinin birbirine benzememesi dolayısı ile akıl tarafından kabul edilemez. Çünkü Âdemoğulları cismanidir, cinler ise ruhanidir. Yüce Allah Âdemoğullarını ses veren kurumuş çamurdan yarattı, cinleri ise dumansız ateş alevinden yarattı. Böyle bir farklılık varken, bunların birbirleriyle imtizacı mümkün değildir. Bu ayrılıklarla birlikte bunlardan ortak bir nesil çıkması imkansız bir şeydir.

Derim ki: Bu hususta açıklamalar önceden geçmiş bulunmaktadır. Ancak bu hususta gelmiş olan haber ile birlikte akıl böyle bir şeyi imkansız görmemektedir. Eğer hilkatin aslına bakılacak olursa, önceden de açıklandığı gibi hilkatin aslı sudur. Böyle bir şey de uzak bir ihtimal görülemez, doğrusunu en iyi bilen Allah'tır. Kur'ân-ı Kerim'de ise daha önceden de geçtiği gibi: ***"Mallarına, evlatlarına ortak ol"*** (el-İsra, 17/64) diye buyurulmuştur. İleride geleceği üzere de er-Rahman Sûresi'nde de: ***"O ikisinde de bunlardan evvel ne bir insanın, ne de bir cinnin asla dokunmadığı... eşler vardır"*** (er-Rahman, 55/56) diye buyurmaktadır.

"Rabbim ben nefsime" İbn Şecere'nin dediğine göre şirk üzere bulunmaktan dolayı **"zulmettim."** Süfyan da şöyle demiştir: Süleyman hakkında sahib olduğum zanlarla zulmettim. Çünkü ona büyükçe salondan geçip gelmesini emredince o burayı büyük bir su zannetmiş, Süleyman'ın da kendisinin o suda boğulmasını istediği kanaatine kapılmıştı. Bunun sırçadan son derece güzel düzeltilmiş bir köşk olduğunu anlayınca, bu zan sebebiyle kendisine zulmetmiş olduğunu anladı.

Burada; (إن)'nin hemzesinin meksur gelmesi "dedi ki"den sonra başa gelmiş olmasından dolayıdır. Araplar arasından bunu üstün okuyarak **"demek"** fiilinin onda amel etmesini sağlayanlar da vardır.

"Ve Süleyman'la birlikte âlemlerin Rabbi olan Allah'a teslim oldum." Bu buyruktaki; "(مع): Birlikte, beraber" lafzı sakin okunacak olursa, o takdirde belli bir mana için getirilmiş bir harftir ve bu hususta nahivciler arasında görüş ayrılığı yoktur. Şâyet üstün okunacak olursa, bu hususta iki görüş vardır. Birincisine göre bu zarf anlamında bir isimdir, diğerine göre bu fetha üzere mebni cer harfidir. Bu açıklamayı da en-Nehhas yapmıştır.

وَلَقَدْ أَرْسَلْنَا إِلَىٰ ثَمُودَ أَخَاهُمْ صَالِحًا أَنِ اعْبُدُوا اللَّهَ
فَإِذَا هُمْ فَرِيقَانِ يَخْتَصِمُونَ ﴿٤٥﴾ قَالَ يَا قَوْمِ لِمَ
تَسْتَعْجِلُونَ بِالسَّيِّئَةِ قَبْلَ الْحَسَنَةِ ۖ لَوْلَا تَسْتَغْفِرُونَ اللَّهَ
لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ ﴿٤٦﴾ قَالُوا اطَّيَّرْنَا بِكَ وَبِمَنْ مَعَكَ ۚ قَالَ
طَائِرُكُمْ عِنْدَ اللَّهِ بَلْ أَنْتُمْ قَوْمٌ تُفْتَنُونَ ﴿٤٧﴾

45. Andolsun ki Semûd'a kardeşleri Salih'i: "Allah'a ibadet edin" diye gönderdik. Bunlar iki fırka olup birbirleriyle çekişmeye başlayıverdiler.
46. Dedi ki: "Kavmim, iyilikten önce ne diye kötülüğün çabucak gelmesini istersiniz? Allah'tan mağfiret dilemelisiniz değil mi? Belki size merhamet olunur."
47. Dediler ki: "Sen ve sana uyanlar bize uğursuzluk getirdiniz." Dedi ki: "Sizin uğursuzluğunuz Allah nezdindedir. Esasen siz denenen bir kavimsiniz."

Allah'ın: **"Andolsun ki Semûd'a kardeşleri Salih'i: 'Allah'a ibadet edin' diye gönderdik"** buyruğunun anlamı daha önceden geçmiş bulunmaktadır.

"Bunlar iki fırka olup birbirleri ile çekişmeye başlayıverdiler." Mücahid dedi ki: Yani bir kesimi mü'min, bir kesimi kâfir oldu. Aralarındaki tartışma ise şanı yüce Allah'ın: *"Salih'in gerçekten Rabbi tarafından gönderilmiş bir peygamber olduğunu biliyor musunuz... inkâr edenleriz, dediler"* (el-A'raf, 7/75-76) buyruğunda bize açıkladıklarıdır.

Bir diğer görüşe göre, birbirleriyle tartışmaları herbir kesimin: Hak üzere olanlar siz değil, bizleriz demeleridir.

"Dedi ki: Kavmim, iyilikten önce ne diye kötülüğün çabucak gelmesini istersiniz?" buyruğu ile ilgili olarak Mücahid şöyle demektedir: Ne diye rahmetten önce azabı istersiniz? Yani: Sizler, sizin sevap ve mükâfat almanızı gerektirecek imanı ne diye erteliyor, ceza görmenizi gerektiren küfrü önden gönderiyorsunuz? Çünkü kâfirler inkârlarının aşırılığı sebebiyle: Bize azabı getir diyorlardı.

Şöyle de açıklanmıştır: Ne diye kendisi sebebiyle ceza görmeyi hakedeceğiniz işler yapıyorsunuz? Yoksa onlar azabın acele gelmesini istemiş değillerdi.

"Allah'tan mağfiret dilemelisiniz değil mi?" Yani ne diye şirki bırakıp, Allah'a tevbe ederek geri dönmüyorsunuz?

"Belki size merhamet olunur." Belki ilahi merhamete nail olursunuz. Buna dair açıklamalar da daha önceden geçmiş bulunmaktadır.

"Dediler ki: Sen ve sana uyanlar bize uğursuzluk getirdiniz." Yani biz sizin uğursuzluk getirdiğinizi kabul ediyoruz. Uğursuzluk inancına sahip olmak kadar, insanın sağlam görüşüne zarar veren ve alması gereken tedbirleri bozan hiçbir şey yoktur. İneğin böğürmesi yahut karganın ötmesinin bir kazayı önleyeceğini yahutta takdir edilmiş bir şeyi defedeceğini zanneden bir kimse; elbetteki cahillik eder. Şair de şöyle demiştir:

"Zamanın uğursuzluğu hiçbir takdiri geri çevirmez,
O bakımdan sen zamanı mazur gör, sakın onu kınama.
Musibetler her gün inip dururken,
O günün mutlu gün olma özelliğini kazandıran nedir?
Mutluluğun ve bedbahtlığın olmadığı hiçbir gün yoktur.
Bunlar bir kavimden, bir kavime giderler."

Araplar insanlar arasında uğursuzluğa en düşkün kimselerdi. O bakımdan bir yolculuğa çıkmak istediklerinde bir kuşu ürkütürlerdi. Bu kuş sağa doğru uçarsa yollarına koyulur ve bunu uğur kabul ederlerdi, sola doğru uçarsa geri dönerler ve yolculuğa çıkmayı uğursuzluk kabul ederlerdi. Peygamber (sav) şöyle buyurdu: "Siz kuşları yuvalarında bırakınız, oradan rahatsız etmeyiniz."[1] Nitekim buna dair açıklamalar daha önce el-Maide Sûresi'nde (5/3. âyet, 19. başlıkta) geçmiş bulunmaktadır.

---

(1) el-Heysemî, *Mecmau'z-Zevâid*, V, 106; "Taberi tarafından muhtelif senedlerle rivayet edildiği,, bunlardan birisinin ravilerinin sika olduğu kaydıyla.

"Dedi ki: Sizin uğursuzluğunuz" yani başınıza gelen musibetleriniz **"Allah nezdindedir. Esasen siz denenen"** sınanan **"bir kavimsiniz."** Günahlarınız dolayısıyla azaplandırılan bir kavimsiniz, diye de açıklanmıştır.

وَكَانَ فِي الْمَدِينَةِ تِسْعَةُ رَهْطٍ يُفْسِدُونَ فِي الْأَرْضِ وَلَا
يُصْلِحُونَ ﴿٤٨﴾ قَالُوا تَقَاسَمُوا بِاللَّهِ لَنُبَيِّتَنَّهُ وَأَهْلَهُ ثُمَّ
لَنَقُولَنَّ لِوَلِيِّهِ مَا شَهِدْنَا مَهْلِكَ أَهْلِهِ وَإِنَّا لَصَادِقُونَ ﴿٤٩﴾

48. O şehirde yeryüzünde bozgunculuk yapan, fakat ıslâh etmeyen dokuz kişi vardı.

49. Onlar kendi aralarında Allah adına yemin ederek dediler ki: "Ona ve aile halkına gece baskın yapalım, sonra da velisine: 'Biz aile halkının helâk edildikleri yere bile tanık olmadık. Biz gerçekten doğru söyleyenlerdeniz' diyelim."

Yüce Allah'ın: **"O şehirde"** yani Salih (a.s)'ın şehri olan el-Hicr'de **"yeryüzünde bozgunculuk yapan fakat ıslah etmeyen dokuz kişi vardı."** Onların soylularının oğullarından dokuz adam vardı. ed-Dahhak dedi ki: Bu dokuz kişi o şehrin büyükleri idi. Bunlar hem yeryüzünde bozgunculuk çıkartıyor, hem bozgunculuğu emrediyorlardı. Pek büyükçe bir kayanın yakınında oturmuşlardı, yüce Allah o kayayı üzerlerine devirdi.

Ata b. Ebi Rebah dedi ki: Bana ulaştığına göre bunlar dinar ve dirhemlerin kenarlarını kesiyorlardı. Bu da yeryüzünde fesad çıkartmak kabilindendir. Said b. el-Müseyyeb de böyle demiştir.

Bir diğer açıklamaya göre onların bozgunculukları şu idi: Onlar insanların kusurlarını araştırıyor ve bu kusurlarını yayılmasın diye setretmiyorlardı. Bunun dışında başka şeyler de söylenmiştir. Âyet-i kerimeden anlaşılması gereken ed-Dahhak ve diğerlerinin söylediklerdir. Bunlar kavimlerinin en ileri gelenleri, servetleri en çok ve en varlıklı kimseleri idiler. Ayrıca bunlar hem küfre sapmış, hem de çokça masiyet işleyen kimselerdi. Onlar genellikle fesad çıkartırlar ve hiç de düzeltmezlerdi.

(الرهط): Topluluk ismidir. Sanki bu dokuz kişi, herbirisinin arkasından bir topluluk gelen ileri gelen kimseler gibi idiler. (Bu bakımdan bu çoğul isimle adlandırılmışlardır). Bunun çoğulu da; (أرهط) ile (أراهط) şekillerinde gelir. Şair şöyle demiştir:

يـا بـؤس لـلحـرب الـتي وضعت أراهط فـاستـراحـوا

"Rahtlarını (silahlarını) koyup da dinlendikleri,
O savaş ne kötüdür!"

Burada sözü edilen kimseler dişi deveyi kesen Kudar'in arkadaşları idiler. Bunu İbn Atiyye zikretmiştir.

Derim ki: Bu dokuz kişinin isimleri hususunda farklı görüşler vardır. el-Ğaznevi dedi ki: Bunların isimleri şöyledir: Kudar b. Salif, Misda', Eslem, Desmâ, Züheym, Za'mâ, Zuaym, Kattal ve Saddâk.

İbn İshak dedi ki: Bunların başı Kudar b. Salif ile Misda' b. Mehra' idi, bunların arkasından da yedi kişi gelirdi ki, bunlar da Bel' b. Meylâ, Duayr b. Ğunm, Züâb b. Mehrec ile isimleri bilinmeyen dört kişi daha vardı.

ez-Zemahşerî, Vehb b. Münebbih'den naklen onların isimlerini şöylece zikretmektedir: el-Hüzeyl b. Abdi Rabb, Ğunm b. Ğunn, Riyâb b. Mehrec, Misda' b. Mehrec, Umeyr b. Kerdube, Âsım b. Mahreme, Sübeyt b. Sadaka, Sem'an b. Safî, Kudar b. Salif. Dişi devenin öldürülmesi için çalışanlar da bunlardı. Bunlar Salih kavminin azgınları idiler. Bunlar kavmin en soylularının oğullarındandılar.

es-Süheylî dedi ki: en-Nekkaş yeryüzünde bozgunculuk çıkartıp ıslah etmeyen dokuz kişiyi zikretmiş ve onların isimlerini tek tek saymıştır. Ancak bunun bir rivayet ile tesbiti söz konusu değildir. Şu kadar var ki ben bu isimleri içtihad ve tahmine binaen kaydediyorum. Şu kadar var ki bizler Muhammed b. Habib'in kitabında bulduğumuz şekilde bu isimleri veriyoruz. Bunlar: Misda' b. Dehr -ki Dehm de denilir-, Kudar b. Salif, Hureym, Savab, Riyab, Dabb, Da'ma, Herma, Duayn b. Umeyr'dir.

Derim ki: el-Maverdî, İbn Abbas'tan rivayetle onların isimlerini şöylece zikretmektedir: Bunlar Da'ma, Duayn, Herma, Hureym, Dâbb, Savab, Riyab, Mistah ve Kudar idiler. Şam topraklarında bir yer olan Hicr diyarındaydılar.

"Onlar kendi aralarında Allah adına yemin ederek dediler ki: Ona ve aile halkına gece baskın yapalım." Buradaki **"(تَقَاسَمُوا): Kendi aralarında... yemin ederek"**in müstakbel bir fiil olması mümkündür. O zaman bu bir emir olur, yani biri diğerine yemin ediniz, dedi. Bununla birlikte hal manasında mazi bir fiil de olabilir. Sanki: Onlar Allah adına kendi aralarında yemin ederek dediler ki... denilmiş gibi olur. Bu yorumun delili ise Abdullah (b. Mes'ud)'ın şu şekildeki kıraatidir: "(يُفْسِدُونَ فِي الْأَرْضِ وَلَا يُصْلِحُونَ . تَقَاسَمُوا بِاللَّهِ): Bozgunculuk yapan fakat ıslah etmeyen dokuz kişi vardı, onlar kendi aralarında Allah adına yemin ettiler." Onun bu kıraatinde **"dediler ki"** lafzı bulunmamaktadır.

"(لَنُبَيِّتَنَّهُ وَأَهْلَهُ ثُمَّ لَنَقُولَنَّ لِوَلِيِّهِ):**Ona ve aile halkına gece baskın yapalım, sonra da velisine... diyelim"** buyrukları genel olarak her ikisinde de "nûn" (cem-i' mütekellim) ile okunmuştur. Ebu Hatim de bunu tercih etmiştir. Hamza ve el-Kisaî ise her iki fiili "te" ile, "te" ve "lam" harfini hitab olmak üzere ötreli okumuşlardır. Yani onlar kendi aralarında böylece birbirlerine hitab ettiler. Bunu da Ebu Ubeyd tercih etmiştir.

Mücahid ile Humeyd her iki fiili "ya" ile okumuşlar, "ya" ve "lam" harflerini de haber vermek üzere ötreli okumuşlardır.(1)

"Velisine" lafzının anlamı Salih'in kanını taleb etmek velayetine sahip yakınları, akrabaları demektir.

"Biz aile halkının helâk edildikleri yere bile tanık olmadık." Orada bulunmadık, onu, aile halkını kimin öldürdüğünü bilmiyoruz.

"Biz gerçekten" onun öldürülmesi hakkında bilgi sahibi olmadığımız hususunda **"doğru söyleyenleriz."**

"Helâk edilme yeri" anlamındaki lafız "mim" harfi üstün değil de ötreli olarak da; (المُهْلَك) şeklinde okunmuştur ki, bu helâk etme, edilme anlamındadır. Yer anlamına gelmesi de mümkündür. Asım ve es-Sülemî de, helâk olmak anlamında "mim" ile "lam" harfini üstün olarak okumuşlardır. Mesela; "(ضرب يضرب مَضْرَبًا): Vurdu, vurur, vurmak" denilir. el-Mufaddal ile Ebubekir ise mim harfini üstün, "lam" harfini de esreli okumuşlardır. O takdirde bu "oturma yeri" demek olan "meclis" gibi, mekan ismi olur. Mastar olması da mümkündür. Bu da yüce Allah'ın: *"(إِلَيْهِ مَرْجِعُكُمْ): Dönüşünüz ancak O'nadır"* (Yunus, 10/4) buyruğunda mastar anlamında olduğu gibi.

وَمَكَرُوا مَكْرًا وَمَكَرْنَا مَكْرًا وَهُمْ لَا يَشْعُرُونَ ﴿٥٠﴾
فَانْظُرْ كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ مَكْرِهِمْ أَنَّا دَمَّرْنَاهُمْ وَقَوْمَهُمْ
أَجْمَعِينَ ﴿٥١﴾ فَتِلْكَ بُيُوتُهُمْ خَاوِيَةً بِمَا ظَلَمُوا إِنَّ
فِي ذَٰلِكَ لَآيَةً لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ ﴿٥٢﴾ وَأَنْجَيْنَا الَّذِينَ آمَنُوا
وَكَانُوا يَتَّقُونَ ﴿٥٣﴾

(1) "Te" ile okuyuşun anlamı: Gece aile halkına baskın yapacaksınız... diyeceksiniz; şeklinde, "ya" harfi ile okuyuş gece baskın yapacaklar... diyecekler demek olur.

50. Onlar tuzak kurdular. Biz de -onlar farketmeksizin- bir tuzak kurduk.
51. Tuzaklarının âkıbeti nasıl oldu, bir bak! Çünkü Biz onları da, kavimlerini de hep birlikte helâk ettik.
52. İşte zulümleri sebebi ile onların bomboş ve harab olmuş evleri... Artık bunda bilen bir topluluk için bir âyet vardır.
53. İman edenleri ve sakınmakta olanları da kurtardık.

"Onlar tuzak kurdular. Biz de -onlar farketmeksizin- bir tuzak kurduk" buyruğunda sözü edilen onların tuzakları, rivayette nakledildiğine göre devenin öldürülmesinden sonraki ilk üç günde, Salih (a.s) kendilerine azab ın gelmekte olduğunu haber vermiş idi. Bunlar da geceleyin Salih (a.s)'ın evine gidip onu ve ona yakın akrabalarını öldürmek üzere ittifak etmiş ve anlaşmışlerdi. Kendi aralarında şöyle demişlerdi: Eğer bize yaptığı tehditte yalan söylüyor ise, biz ona hakettiği işi yapmış olacağız. Şâyet bize doğru söylemiş ise o zaman da bizden önce onu öldürmüş olacağız ve böylelikle yüreğimize su serpmiş olacağız. Bu açıklamayı Mücahid ve başkaları yapmıştır.

İbn Abbas da dedi ki: Yüce Allah o gece melekleri gönderdi. Salih'in evi meleklerle doldu. Bu dokuz kişi kılıçlarını kınlarından sıyırmış olarak Salih'in evine geldiler. Melekler onlara attıkları taşlarla onları öldürdüler. Bu dokuz kişi taşları görüyor ancak taşları kimin attığını göremiyorlardı.

Katâde dedi ki: Bunlar çabucak ve hızlıca Salih'e gitmek üzere yola koyuldular. Elinde bir kaya parçası bulunan bir melek onlara musallat kılındı ve bu melek onları öldürdü.

es-Süddî dedi ki: Bunlar bir uçurum kenarında oturmuşlardı. Bu uçurum onların altında yıkılıp gitti, yüce Allah da onları o uçurumun altında bırakarak helâk etti. Denildiğine göre onlar Salih'in evine yakın bir mağarada saklanmışlardı. Bir kaya parçası gelip, onların üzerine yıkıldı ve hepsini öldürdü. İşte onların tuzakları bu idi. Şanı yüce Allah'ın tuzağı ise buna karşılık onları cezalandırmasıdır.

"Tuzaklarının âkıbeti nasıl oldu, bir bak! Çünkü Biz onları da kavimlerini de hep birlikte helâk ettik." Yani Biz onları kendilerini helâk eden çığlıkla helâk ettik. Şöyle denilmiştir: Hepsinin helâk edilmesi, Cebrail'in çığlığı ile olmuştu. Ancak daha kuvvetli görülen, bu dokuz kişinin ayrı bir azab ile helâk edildikleridir. Daha sonra ise diğerleri çığlıkla gelen helâk ile helâk oldular.

el-A'meş, el-Hasen, İbn Ebi İshak, Âsım, Hamza ve el-Kisaî **"(أَنَّا): Çünkü Biz"**in hemzesini üstün ile okurlardı. İbnu'l-Enbarî dedi ki: Bu görüşe göre

"(عَاقِبَةَ مَكْرِهِمْ): **Tuzaklarının akıbeti...**" üzerinde vakıf güzel olmaz, çünkü; **"Çünkü Biz onları... helâk ettik"** anlamındaki buyruk; "(كَانَ): Oldu" lafzının haberidir. Bununla birlikte "akıbet"e tabi kılmak suretiyle, ref mahallinde kabul etmek de caiz olur. el-Ferrâ'nın görüşüne göre nasb mahallinde, el-Kisaî'nin görüşüne göre de cer mahallinde kabul etmek mümkündür ki, bu da: "(بأنا دمرناهم ولأنا دمرناهم): Çünkü Biz onları... helâk ettik" anlamlarında olur.

Ayrıca bunu; "(كَيْفَ): Nasıl"ın mahallen i'rabına tabi kabul ederek nasb mahallinde de kabul etmemiz mümkündür. İşte bu görüşlere göre "tuzaklarının" anlamındaki lafız üzerinde vakıf güzel olmaz.

İbn Kesir, Nafi' ve Ebu Amr ise; "(إِنَّا دَمَّرْنَاهُمْ): Şüphesiz Biz onları helâk et tik" şeklinde yeni bir başlangıç olarak hemzeyi esreli okumuşlardır. Bu okuyuşa göre **"tuzakları"** anlamındaki kelime üzerinde vakıf güzel olur.

en-Nehhas dedi ki: "(عَاقِبَةُ): Akıbeti" kelimesini "(كَانَ): Oldu" lafzının haberi olarak nasbetmek caizdir. Bu durumda; "(إِنَّا): Muhakkak Biz" de ismi olarak ref' mahallinde olur. Bununla birlikte akıbeti açıklamak üzere mübteda takdiri ile ref' mahallinde de olabilir. Bu durumda ifadenin takdiri şudur: O akıbet şu ki: Biz onları helâk ettik. Ebu Hatim dedi ki: Ubeyy'in kıraatinde üstün ile okunacağını doğrular mahiyette; "(أَنَّ دَمَّرْنَاهُمْ): Bizim onları helâk etmemiz(e bak)!" şeklindedir.

"İşte zulümleri sebebi ile onların bomboş ve harab olmuş evleri" buyruğundaki; "(خَاوِيَةً): Bomboş ve harab olmuş" lafzı genel olarak el-Ferrâ ve en-Nehhas'a göre hal olmak üzere nasb ile okunmuştur. Yani oraları ahalisi boşalmış, sakinleri bulunmayan harabe haldedir.

el-Kisaî ve Ebu Ubeyde bunun nasb ile okunması kat' manasınadır takdiri de; "(فتلك بيوتهم الخاوية): İşte bomboş ve ıpıssız evleri" şeklindedir. Burada "elif" ve "lam"ı kaldırılınca (yani sıfat yapılmayınca), hal olarak nasbedilmiştir. Yüce Allah'ın: "(وَلَهُ الدِّينُ وَاصِباً):*Din de daima ve yalnız O'nadır."* (en-Nahl, 16/52) buyruğunda olduğu gibi.

İsa b. Ömer, Nasr b. Âsım ve el-Cahderî ise; "(تِلْكَ): İşte"nin haberi ve; "(بُيُوتُهُمْ): Evleri" de "işte"den bedel olmak üzere "bomboş ve harab olmuş" anlamındaki lafzı ref' ile okumuşlardır. "Evleri"nin atf-ı beyan, "bomboş"un ise "işte"den haber olması da mümkündür. Diğer taraftan "bomboş" lafzının mahzuf bir mübtedanın haberi olarak ref ile gelmesi de mümkündür. Yani onlar bomboştur, ya da "evleri"nden bedel olabilir. Çünkü nekre marifeden bedel yapılabilir.

"Artık bunda bilen bir topluluk için bir âyet vardır." Salih'e **"iman edenleri ve"** Allah'tan korkup azabından çekinen **"sakınmakta olanları da kurtardık."**

Denildiğine göre Salih'e yaklaşık dörtbin kişi iman etti. Diğerlerinin ise Mukatil ve başkalarının dediklerine göre- bedenlerinde nohut tanesi büyüklüğünde kabarcıklar oluştu. Birinci gün bu kabarcık kırmızı idi, ertesi gün sarardı, üçüncü gün karardı. Deveyi ise çarşamba günü öldürmüşlerdi, onlar da pazar günü helâk oldular. Mukatil dedi ki: Bu kabarcıklar patladı, bu esnada da Cebrail onların üzerine çığlığını kopardı ve hepsi de cansız yere serildiler. Bu da kuşluk vaktinde olmuştu.

Salih iman edenlerle beraber Hadramevt'e gitti. Oraya girdiğinde vefat etti. Bundan dolayı buraya "Hadramevt" adı verildi.

ed-Dahhak dedi ki: -daha sonra bu dörtbin kişi daha önce Ashab-ı Ress kıssasında açıklandığı üzere- Hâdûrâ denilen bir şehir inşa ettiler.

وَلُوطًا إِذْ قَالَ لِقَوْمِهِۦٓ أَتَأْتُونَ ٱلْفَٰحِشَةَ وَأَنتُمْ تُبْصِرُونَ ﴿٥٤﴾ أَئِنَّكُمْ لَتَأْتُونَ ٱلرِّجَالَ شَهْوَةً مِّن دُونِ ٱلنِّسَآءِ ۚ بَلْ أَنتُمْ قَوْمٌ تَجْهَلُونَ ﴿٥٥﴾ فَمَا كَانَ جَوَابَ قَوْمِهِۦٓ إِلَّآ أَن قَالُوٓا۟ أَخْرِجُوٓا۟ ءَالَ لُوطٍ مِّن قَرْيَتِكُمْ ۖ إِنَّهُمْ أُنَاسٌ يَتَطَهَّرُونَ ﴿٥٦﴾ فَأَنجَيْنَٰهُ وَأَهْلَهُۥٓ إِلَّا ٱمْرَأَتَهُۥ قَدَّرْنَٰهَا مِنَ ٱلْغَٰبِرِينَ ﴿٥٧﴾ وَأَمْطَرْنَا عَلَيْهِم مَّطَرًا ۖ فَسَآءَ مَطَرُ ٱلْمُنذَرِينَ ﴿٥٨﴾

54. Lût'u da (peygamber gönderdik). **Hani o kavmine demişti ki: "Siz bu fuhşu bile bile mi işlersiniz?"**

55. "Siz kadınları bırakıp, şehvetle erkeklere mi yaklaşırsınız? Doğrusu siz cahillik eden bir kavimsiniz."

56. Kavminin cevabı: "Lût(u ve) **ailesini memleketinizden çıkarın. Çünkü onlar temizlik taslar kimselerdir" demelerinden başka bir şey olmadı.**

57. Biz de onu ve ailesini kurtardık, karısı müstesnâ. Onun kalanlardan olmasını takdir etmiştik.

58. Biz üzerlerine bir yağmur yağdırdık. Korkutulanların yağmuru ne kötüdür!

"Lût'u da" yani onu da peygamber gönderdik, yahut Lût'u da an, demektir. **"Hani o kavmine"** ki onlar Sedumlulardır. **"Demişti ki: Siz bu fuhşu"** bu son derece çirkin fiili **"bile bile mi işlersiniz?"** Bunun hayasızlık olduğunu bilerek mi yaparsınız? Bu ise onların günahlarının daha da büyük olmasını gerektiriyordu. Şöyle de açıklanmıştır: Sizler bu işi yapanlara bakıp dururken, birbirinizle ilişki mi kurarsınız? Onlar daha bir azgınlık olsun diye bu işi yaparken örtünmezlerdi. **"Siz kadınları bırakıp, şehvetle erkeklere mi yaklaşırsınız?"** Bu işin aşırı derecedeki çirkin ve kötülüğü dolayısıyla tekrar onu söz konusu etmektedir.

"Doğrusu siz cahillik eden bir kavimsiniz." Ya bunun haram olduğunu bilmiyorsunuz yahutta bunun cezasını bilmiyorsunuz. el-Halil ile Sibeveyh: "(أَئِنَّكُمْ): Siz... mi" de ikinci hemzeyi tahfif ile okumayı tercih etmişlerdir. Ancak bunun bütün okuma şekillerine göre elif ile yazılması gerekir. Çünkü bu, hemzelerden birisi, başına istifham hemzesi gelmiş ibtida hemzesidir.

"Kavminin cevabı: Lût(u ve) ailesini memleketinizden çıkarın. Çünkü onlar temizlik taslar kimselerdir' demelerinden başka bir şey olmadı" buyruğunda kastedilen "temizlik" onların erkeklere arka yoldan yaklaşmaktan uzak durmalarıdır. Onlar bu sözleri ile Lût ve ailesi ile alay ediyorlardı. Bu açıklamayı Mücahid yapmıştır.

Katâde de dedi ki: Allah'a yemin ederim onlar, hiç de ayıp olmayan bir şey ile kötü amellerden temizlenmek istemekle ayıplamışlardı.

"Biz de onu ve ailesini kurtardık, karısı müstesnâ. Onun kalanlardan olmasını takdir etmiştik" buyruğundaki; "(قَدَّرْنَاهَا): Onun... takdir etmiştik" buyruğunu Âsım şeddesiz olarak; (قَدَرْنَا) diye okumuştur ki, mana aynıdır. Nitekim, bir şeyi takdir ettim, anlamında; (قد قَدَرتُ الشيء قَدْراً وقَدَراً) da, (قدّرته) da denilir.

"Biz üzerlerine bir yağmur yağdırdık. Korkutulanların" yani korkutulup da bu korkutup uyarmayı kabul etmeyenlerin **"yağmuru ne kötüdür!"** Buna dair açıklamalar daha önceden el-A'raf Sûresi (7/84. âyetin tefsiri) ile Hud Sûresi (11/82. âyetin tefsiri)nde geçmiş bulunmaktadır.

قُلِ الْحَمْدُ لِلّٰهِ وَسَلَامٌ عَلٰى عِبَادِهِ الَّذِينَ اصْطَفٰى ۗ آللّٰهُ
خَيْرٌ اَمَّا يُشْرِكُونَ ﴿٥٩﴾ اَمَّنْ خَلَقَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ
وَاَنْزَلَ لَكُمْ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً ۚ فَاَنْبَتْنَا بِهٖ حَدَائِقَ ذَاتَ

بَهْجَةٍ ۚ مَا كَانَ لَكُمْ أَنْ تُنْبِتُوا شَجَرَهَا ۗ أَإِلَٰهٌ مَعَ اللَّهِ ۚ
بَلْ هُمْ قَوْمٌ يَعْدِلُونَ ﴿٦٠﴾ أَمَّنْ جَعَلَ الْأَرْضَ قَرَارًا وَجَعَلَ
خِلَالَهَا أَنْهَارًا وَجَعَلَ لَهَا رَوَاسِيَ وَجَعَلَ بَيْنَ الْبَحْرَيْنِ
حَاجِزًا ۗ أَإِلَٰهٌ مَعَ اللَّهِ ۚ بَلْ أَكْثَرُهُمْ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٦١﴾

59. "Allah'a hamdolsun, seçtiği kullarına da selam olsun" de. "Allah mı hayırlıdır, yoksa koştukları ortaklar mı?"

60. Göklerle yeri yaratan ve sizin için gökten bir su indiren mi? Onunla göz alıcı bahçeler bitirdik. Onların ağaçlarını bitirmek sizin için mümkün olmaz. Allah ile birlikte bir ilâh mı var? Hayır, onlar sapan bir topluluktur.

61. Yoksa yeri barınılabilir halde yaratan, aralarında akar sular var eden, orada sabit dağlar yaratan ve iki deniz arasında engel kılan mı? Allah ile birlikte bir ilâh mı var? Hayır, onların çoğu bilmezler.

"Allah'a hamdolsun seçtiği kullarına da selâm olsun, de." el-Ferra dedi ki: Meâni âlimleri dediler ki: Lût'a: helâk edildikleri için "Allah'a hamdolsun de" denildi. Ancak bu hususta ilim adamlarından bir topluluk el-Ferrâ'ya muhalefet ederek şöyle demişlerdir: Bu Peygamberimiz Muhammed (sav)'a bir hitaptır, yani geçmişteki kâfir ümmetlerin helâk edilişi dolayısıyla Allah'a hamdolsun, de.

en-Nehhas dedi ki: Bu daha uygundur. Çünkü Kur'ân Muhammed (sav)'a indirilmiştir. Bu Kur'ân'da ne varsa o da onunla muhatabtır. Bundan sadece ancak başkasına hitab olduğu takdirde anlamı sahih olabilen buyruklar müstesnâdır.

Anlamın şöyle olduğu da söylenmiştir: Ey Muhammed: **"Allah'a hamdolsun, seçtiği kullarına da selam olsun, de."** Burada da onun ümmeti kastedilmektedir. el-Kelbî dedi ki: Allah onların kendisini tanımaları ve kendisine itaat etmeleri suretiyle onları seçmiş bulunmaktadır.

İbn Abbas ve Süfyan dedi ki: Bunlar Muhammed (sav)'ın ashabıdırlar.

Şöyle de denilmiştir: Rasûlullah (sav) yüce Allah'ın vahdâniyetine, herşeye kadir olduğuna, hikmetine dair apaçık belgeleri ortaya koyan bu âyet-i ke-

rimeleri okumakla, buna yüce Allah'a hamd u sena ile peygamberlere ve kulları arasından seçilmiş olanlara da selam getirmekle başlamakla emrolundu. Ayrıca bu buyruklarda güzel bir hususun öğretilmesi, güzel bir edebin bildirilmesi, bu iki zikirin bereketinden, hayrından istifade etmenin teşvik edilmesi, dinleyenlere yapılan hitabları kabul edip, söylenenlere kulak vermeleri için bu iki hususun taşıdıkları önemin ortaya çıkarılması, söylenecek sözlerin kulak veren kimsenin dinlemek istediği sözler seviyesine getirilmesi açısından taşıdıkları önem de ortaya konulmaktadır.

İşte bu edebi ilim adamları, hatibler ve vaizler biri diğerinden miras olarak devralagelmişlerdir. Onlar yüce Allah'a hamd, Rasûlüne de salat ve selamı faydalı herbir bilginin başında zikrettiler. Herbir vaazın öncesinde ve herbir hutbenin başlangıcında bunu dile getirdiler. Mektub yazıcıları da bu hususta onlara tabi olarak fetihler, tebrik ve kutlamalar ve buna benzer önemli olaylar dolayısıyla yazdıkları mektublarının başına bunları yazdılar.

"Seçtiği kullar" risaleti için beğenip seçtiği kimseler demektir. Bunlar da peygamberlerdir. Hepsine salat ve selam olsun. Bunun da delili yüce Allah'ın: ***"Gönderilmiş peygamberlere selâm olsun."*** (es-Sâffât, 37/181) buyruğudur.

"(آللّٰهُ خَيْرٌ): Allah mı hayırlıdır" buyruğunu Ebu Hatim; (آللّٰهُ خَيْرٌ) şeklinde iki hemze ile okumayı caiz kabul etmektedir. en-Nehhas der ki: Bu hususta ona tabi olan kimse olduğunu bilmiyoruz. Çünkü buradaki medin geliş sebebi, istifham ile haber arasındaki farkı ortaya koymaktır. Buradaki elif tevkif elifi diye bilinir. **"Hayırlıdır"** da burada, "daha faziletlidir" anlamında değildir. Bu şairin şu beyitinde kullandığı manadadır.

أتهجوه ولست له بكفء فشركما لخيركما الفداء

"Onu hicvetmek haddine mi düştü, sen ona denk olmadığın halde,
İkinizin kötü olanı kimse, hayırlı olanınıza feda olsun."

Yani sizin ikinizden şerli olan kimse, hayırlı olan kimseye feda olsun. Burada "(فلان شر من فلان): Filan kişi, filandan daha şerlidir" sözündeki anlamda olması caiz olamaz, bu ifadeye göre her ikisinde de şer vardır, demektir.

Şöyle de açıklanmıştır: Anlam şudur: Hayır bunda mıdır? Yoksa sizin ibadette ortak koştuğunuzda mıdır? Sibeveyh de; "Sen mutluluğu mu daha çok seversin, yoksa bedbahtlığı mı?" şeklinde bir ifadenin, -muhatabın- mutluluğu daha çok sevdiğini bilmekle birlikte- kullanıldığını da nakletmiştir.

Şöyle de denilmiştir: Burada **"hayırlıdır"** ifadesi asıl kipi olan tafdil anlamındadır. Yani Allah mı hayırlıdır? Yoksa sizin ortak koştuklarınız mı? Bu da şu demektir: Onun sevabı mı hayırlıdır? Yoksa ortak koşmanızın cezası mı hayırlıdır? Şöyle de açıklanmıştır: Onlara bunu söylemesinin sebebi kendilerinin putlara ibadet edişlerinde bir hayır bulunduğuna inanmış olmalarıdır. Yüce Allah, böylelikle onların inançlarını doğru farzederek onlara hitab etmiştir.

Buradaki ifadenin soru, manasının da haber vermek anlamında olduğu da söylenmiştir.

Ebu Amr, Âsım ve Ya'kub; "(يُشْرِكُونَ): Ortak koştukları" şeklinde haber olarak "ya" ile okumuşlardır. Diğerleri ise muhatab kipi olarak "te" ile ("koştuklarınız" anlamında) okumuşlardır. Ebu Ubeyd'le Ebu Hatim'in tercih ettiği budur. Peygamber (sav) bu âyeti okuyunca: "(بل الله خير وأبقى وأجل وأكرم): Hayır, Allah en hayırlıdır, bakidir, en yücedir ve en kerim olandır" derdi.

"Göklerle yeri yaratan... mı?" Ebu Hatim dedi ki: İfadenin takdiri şöyledir: Sizin ilahlarınız mı hayırlıdır? Yoksa göklerle yeri yaratan mı? Bu da az önce geçmiş bulunmaktadır. Bu da; onları yaratmaya kadir olan anlamındadır. Anlamın şöyle olduğu da söylenmiştir: Tapındığınız putlara ibadet mi hayırlıdır? Yoksa gökleri ve yeri yaratana ibadet mi? Bu da mana itibariyle az öncekinin kapsamı içerisindedir. Böyle bir soruda onları azarlama manası ile yüce Allah'ın kudretine, ilâhlarının da âcizliklerine dikkat çekme anlamı vardır.

"Onunla göz alıcı bahçeler bitirdik." Burada "bahçe: el-hadika" etrafı duvar ile çevrilmiş olana denilir. **"(البهجة): Göz alıcı"** görünüşü güzel anlamındadır.

el-Ferrâ dedi ki: Hadika, duvar ile etrafı çevrilmiş ve başkalarına karşı korunmuş bahçe demektir. Eğer etrafında duvar yoksa ona bustan denilir, buna hadika adı verilmez. Katade ve İkrime dedi ki: "Bahçeler" göz alıcı hurma ağaçlarıdır. Göz alıcı ise süs ve güzel demektir. Onu görenin gözlerini kamaştırır.

"Onların ağaçlarını bitirmek sizin için mümkün olmaz." Bu buyruktaki: (ما) nefy içindir. Bu, siz böyle bir işi yapamazsınız, buna imkanınız yoktur, demektir. Yani insanların bunun ağaçlarını bitirebilme imkanları, güç ve kudretleri yoktur. Zira insanlar da tıpkı o ağaçlar gibi acizdirler. Zira ağaçların bitirilmesi bir şeyin yokluktan varlığa çıkartılması demektir.

Suret Yapmanın Hükmü:

Derim ki: Bu buyruktan ister canlı olsun, ister olmasın herhangi bir şeyin suretini yapmanın yasaklığına delil gösterilebilir. Bu da Mücahid'in görüşü-

dür. Bunu da Peygamber (sav)'ın şu buyruğu desteklemektedir: "Aziz ve celil olan Allah buyurdu ki: Benim yarattığım gibi yaratmaya kalkışan kimseden daha zalim kim olabilir? Haydi bir zerre yahut bir tane ya da bir arpa yaratsınlar."(1) Bunu Müslim, ***Sahih***'inde, Ebu Hureyre'den rivayet etmiştir. Ebu Hureyre dedi ki: Ben Rasûlullah (sav)'ı şöyle buyururken dinledim: Aziz ve celil olan Allah buyurdu ki deyip, hadisi zikretti.

Görüldüğü gibi burada yüce Allah'ın yaratmış olduğu yaratıklardan herhangi bir şeyi tasvire kalkışıp yüce Allah'ın tek başına yaratıp tek başına var ettiği mahlukatı ona benzetmeye kalkışan kimselerin hepsini genel olarak yermiş, tehdit etmiş ve yaptıkları işin çirkin olduğunu ifade etmiştir. Bu da açıkça anlaşılan bir husustur.

Bununla birlikte cumhurun kanaatine göre cansız varlıkların suretlerinin yapılması ve bu yolla para kazanılması caizdir.

İbn Abbas suret yapmak isteyen ve bu maksatla soru soran kimseye şöyle demiştir: Eğer bu işi mutlaka yapacak isen, ağaçların ve canı olmayan varlıkların suretini yap. Bunu da Müslim rivayet etmiştir.(2)

Bu işin yasaklığı ise, belirtmiş olduğumuz husus dolayısıyla -Allahualem- daha uygundur. İleride buna dair daha etraflı açıklamalar yüce Allah'ın izni ile Sebe' Sûresi'nde (34/13. âyet, 2. başlık ve devamında) gelecektir.

Daha sonra yüce Allah azarlayıcı bir üslûpla: **"Allah ile birlikte bir ilah mı var?"** Yüce Allah ile birlikte bu hususta ona yardımcı olacak bir mabud mu var?

"Hayır, onlar sapan bir kavimdirler." Yani onlar Allah'a başkalarını eş tutan kimselerdir. Burada; (يَعْدِلُونَ)'in; (mealde olduğu gibi) "haktan ve doğru yoldan sapan kimseler" yani inkar edip kâfir olan kimseler" anlamında olduğu da söylenmiştir.

Şöyle de denilmiştir: "İlah" buyruğu **"(مع): ile birlikte"** dolayısıyla merfudur. Bunun da takdiri "(أمع الله ويلكم إله): Vay sizin halinize! Allah ile birlikte bir ilah mı var?" şeklindedir. **"(مَعَ اللهِ): Allah ile birlikte..."** buyruğu üzerinde vakıf yapmak güzeldir.

"Yoksa yeri barınılabilir" karar kılınan **"halde yaratan, aralarında"** yani yerin ortasında **"akar sular var eden"** bu da yüce Allah'ın: ***"Bunların arasında da bir ırmak akıtmıştık"*** (el-Kehf, 18/33) buyruğunu andırmaktadır.

"Orada sabit dağlar yaratan" yani orayı tutan ve (gereksiz) hareketlenmeden engelleyen dağlar var eden **"ve iki deniz arasında engel kılan mı?"**

---

(1) *Buhari*, VI, 2747; *Müslim*, III, 1671; *Müsned*, II, 232, 259, 451.
(2) *Müslim*, III, 1670.

Acı su, tatlı suya karışmasın diye kudretinin bir tecellisi olarak bir engel var eden mi? İbn Abbas dedi ki: Kendi kudretinden bir sultan var eden mi? demektir. Ne bu öbürünü değiştirir, ne öbürü berikini değiştirir.

"Hâciz: Engel"in masdarı olan "hacz" alıkoymak, engellemek demektir. **"Allah ile birlikte bir ilâh mı var?"** Yani bütün bunları O'ndan başkasının yapmaya muktedir olmadığı sabit olduğuna göre niçin fayda da veremeyen, zarar da veremeyen varlıklara ibadet ediyorlar?

"Hayır, onların çoğu bilmezler." Yani sanki onlar Allah'ı bilmiyor gibi dirler. Onlar yüce Allah'ın hakkında inanılması gereken vahdaniyetini bilmemektedirler.

أَمَّنْ يُجِيبُ الْمُضْطَرَّ إِذَا دَعَاهُ وَيَكْشِفُ السُّوءَ
وَيَجْعَلُكُمْ خُلَفَاءَ الْأَرْضِ ۗ أَإِلَٰهٌ مَعَ اللَّهِ ۚ قَلِيلًا مَا تَذَكَّرُونَ ۝٦٢
أَمَّنْ يَهْدِيكُمْ فِي ظُلُمَاتِ الْبَرِّ وَالْبَحْرِ وَمَنْ يُرْسِلُ
الرِّيَاحَ بُشْرًا بَيْنَ يَدَيْ رَحْمَتِهِ ۗ أَإِلَٰهٌ مَعَ اللَّهِ ۚ تَعَالَى
اللَّهُ عَمَّا يُشْرِكُونَ ۝٦٣ أَمَّنْ يَبْدَؤُا الْخَلْقَ ثُمَّ يُعِيدُهُ وَمَنْ
يَرْزُقُكُمْ مِنَ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ ۗ أَإِلَٰهٌ مَعَ اللَّهِ ۚ قُلْ هَاتُوا
بُرْهَانَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ ۝٦٤

62. Yoksa bunalmış olana kendisine dua ettiğinde duasını kabul edip, o kötülüğü gideren ve sizi yeryüzünün halifeleri yapan mı? Allah ile birlikte ilâh mı vardır? Ne kadar az düşünüyorsunuz?

63. Yoksa kara ve denizin karanlıklarında size yol gösteren ve rahmetinin önünde müjde olarak rüzgârları gönderen mi? Allah ile birlikte bir ilah mı var? Allah, koştukları ortaklardan çok yücedir.

64. Yoksa ilkin yaratan, sonra da onu tekrar var edecek olan, gökten ve yerden size rızık veren mi? Allah ile birlikte başka bir ilâh mı varmış? De ki: Eğer doğru söyleyenler iseniz, haydi delilinizi getirin.

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı üç başlık halinde sunacağız:

1- Bunalmış Olanın Duasını Kabul Eden:

Yüce Allah'ın: **"Yoksa bunalmış olana kendisine dua ettiğinde, duasını kabul edip..."** buyruğunda geçen "el-muztarr; bunalmış olan" kimse İbn Abbas'ın dediğine göre zaruret sahibi, çaresizlik içerisinde kalmış ve bunalmış kimse demektir. es-Süddî de: Hiçbir güç ve takati olmayan kimse demektir. Zünnun da: Allah'ın dışındaki herkesden bütün ilişkileri koparmış olan kimsedir, diye açıklamıştır.

Ebu Ca'fer ile Ebu Osman en-Nisaburî: Bu müflis (iflas etmiş) kimsedir. Sehl b. Abdullah da: Yüce Allah'a dua etmek üzere ellerini kaldırıp da daha önceden yapmış olduğu itaat türünden herhangi bir ameli bulunmayan kimse demektir. Bir adam Malik b. Dinar'a gelip şöyle dedi: Allah adına ben senden bana dua etmeni istiyorum. Çünkü ben bunalmış (muztar) bir kimseyim. O da şöyle dedi: O halde sen O'na dua et. Çünkü O, kendisine dua ettiği vakit muztar (bunalmış) olanın duasını kabul eder. Şair şöyle demektedir:

وإنّـي لأدعُـو الله والأمـرُ ضـيِّـقٌ علـيّ فمـا ينفَـكُّ أن يَتـفـرّجـا
ورُبَّ أخٍ سُـدَّتْ عليـه وُجـوهُـهُ أصـاب لَهـا لَمـا دعـا الله مَخْـرَجَـا

"İş benim için çokça daralmışken Allah'a dua ederim,
Fazla vakit geçmeden bu bunalmışlığım açılır,
Nice kardeş vardır ki, karşısında çıkış yolları tıkanmıştır,
Fakat Allah'a dua edince, o yollar için çıkış bulmuştur."

2- Bunalmış Olanın Yapacağı Dua:

Ebu Dâvûd et-Tayâlisî'nin, ***Müsned***'inde Ebu Bekre'den şöyle dediği kaydedilmektedir: Rasûlullah (sav) bunalmış (muztar) kimsenin duası hakkında şöyle buyurmuştur:

"(اللهم رحمتك أرجو فلا تَكِلْني إلى نفسي طَرْفة عين وأصلح لي شأني كلّه لا إله إلا أنت): Allah'ım ben Senin rahmetini ümit ederim. Bunun için bir göz açıp kırpacak kadar bir süre dahi beni bana bırakma! Benim için bütün işlerimi Sen düzelt. Senden başka hiçbir ilah yoktur."(1)

(1) Ebû Dâvûd et-Tayalisî, ***Müsned***, I, 117; ***Müsned***, V, 42.

3- Bunalmış Olanın Duasının Kabulü:

Yüce Allah kendisine dua etmesi halinde bunalmış olanın duasını kabul edeceğini taahhüt etmekte ve bu hususta kendi zatı hakkında böylece haber vermektedir. Çünkü zorunlu olarak O'na sığınmak, ihlâsın bir neticesidir. Kalbin O'ndan başka herkesten ilişkiyi koparmasının bir belirtisidir. Yüce Allah'ın nezdinde ise ihlâsın önemli bir yeri ve bir mükafatı vardır. Bu ister mü'minin ortaya koyduğu bir tavır olsun, ister kâfirin, ister itaatkar bunu yapsın, ister günahkar. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmaktadır: "... ***Nihayet siz gemilerde bulunduğunuz zaman, onlar da içindekileri güzel bir rüzgar ile götürüp kendileri de bununla sevindikleri sırada o gemilere şiddetli bir fırtına gelip çatar. Her taraftan da şiddetli dalgalar onlara hucum etmeye başlayıp kendilerinin çepeçevre kuşatıldıklarını sandıkları bir sırada dinlerini yalnızca Allah'a hâlis kılanlar olarak O'na şöyle dua ederler: Andolsun ki, eğer bizi kurtarırsan, muhakkak şükredenlerden oluruz."*** (Yunus, 10/22); ***"Onları karaya kurtarınca da bakarsın ki onlar ortak koşarlar."*** (el-Ankebut, 29/35) Yüce Allah onların çaresizlikten bunaldıkları bir sırada ihlas ile dua ettikleri vakit dualarını kabul etti. Bununla beraber onların tekrar şirk ve küfürlerine geri döneceklerini de biliyordu. Yüce Allah: ***"Gemiye bindiklerinde dini yalnız Allah'a hâlis kılanlar olarak O'na yalvarırlar"*** (el-Ankebut, 29/65) diye buyurmaktadır. Buna göre o çaresiz kalıp, bunalmış olanın duasını çaresizliği ve ihlası dolayısı ile kabul eder.

Hadiste de şöyle buyurulmaktadır: "Üç dua vardır ki, kabul olunur; bunda hiçbir şüphe yoktur: Mazlumun duası, yolcunun duası ve babanın evladına duası."(1) Bunu ***eş-Şihab*** sahibi zikretmiş olup, sahih bir hadistir. Müslim'in, Sahih'inde de Peygamber (sav)'dan nakledildiğine göre o Muaz (b. Cebel)'e kendisini Yemen'e gönderdiğinde şöyle demiştir: "Bir de mazlumun bedduasından sakın. Çünkü onun duası ile Allah arasında hiçbir perde yoktur."(2)

Yine ***eş-Şihab*** adlı eserde şöyle denmektedir: "Mazlumun duasından çekinin. Çünkü o bulutlar üzerinde taşınır da şanı yüce ve mübarek olan Allah şöyle buyurur: İzzetim ve celalim hakkı için bir süre sonra dahi olsa mutlaka sana yardım edeceğim."(3) Bu da sahih bir hadistir.

el-Âcurrî de Ebu Zerr yoluyla gelen hadiste Peygamber (sav)'ın şöyle buyurduğunu kaydetmektedir: "Şüphesiz ben o duayı geri çevirmem, isterse bir

(1) ***Ebû Dâvûd,*** II, 89; ***Tirmizî,*** IV, 314, V, 502; ***Müsned,*** II, 258, 348; Muhammed b. Selâme el-Kudaî, ***eş-Şihâb,*** I, 208.

(2) ***Müslim,*** I, 50; ***Buharî,*** II, 864; ***Tirmizî,*** III, 21, IV, 368; ***Ebû Dâvûd,*** II, 104; ***İbn Mâce,*** I, 568.

(3) el-Kudaî, ***a.g.e.,*** I, 427; el- Heysemî, ***Mecmau'z-Zevaid,*** X, 152.

kâfirin ağzından çıkmış olsun."[1]

O çaresizliği dolayısıyla, ihlâsının öneminden ötürü ve kereminin bir gereği olarak mazlumun duasını kabul eder. Böylelikle onun ihlâsına karşılık verir, isterse kâfir olsun. Aynı şekilde din bakımından günahkâr bir kimse dahi olsa böyledir. Demek ki, günahkârın günahı, kâfirin küfrü, O'nun mutlak egemenliğinin hükümdarlığını herhangi bir şekilde eksiltmez ve gevşetmez. Dolayısı ile bunalmış olan kimse hakkında vermiş olduğu hüküm, onun duasını kabul etmesine de engel değildir. Mazlumun duasının kabul edilmesini de şanı yüce Allah'ın ona zulmedeni kahretmek yahut ona kısas uygulamak ya da onu kahredecek bir başka zalimi musallat etmek suretiyle, yüce Allah'ın dilediği herhangi bir şekilde ona zulmedene karşı yardımcı olması ile açıklanmıştır. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmaktadır: ***"İşte Biz zalimlerin kimini kimine böylece musallat ederiz."*** (el-En'am, 6/129) Hz. Peygamber'in hadisinde mazlumun duasının çabucak kabul edileceğini, "bulutlar üzerinde taşınır" ifadesi ile pekiştirmektedir. Bunun da anlamı -Allahualem- şöyledir: Yüce Allah mazlumun duasını karşılamak ve bunu bulutların üzerinde taşımak üzere melekleri görevlendirmiştir. Onlar da bu duayı alıp semaya yükseltirler. Sema ise duanın kıblesidir. Buna sebeb ise meleklerin tümünün görmesidir. İşte böylece mazluma yardımı da tahakkuk eder, melekler de mazlumun duasının kabul edilmesi için -ona merhametleri dolayısıyla- şefaat ederler.

Bu ifadeler genel olarak zulümden sakındırmaktadır. Çünkü zulüm Allah'ın gazabını gerektirdiği gibi, Allah'a bir isyan, O'nun emrine muhalefettir. Yüce Allah peygamberinin ifadeleriyle Müslim'in ***Sahih***'inde ve diğerlerinde şöyle buyurmaktadır: "Ey kullarım, şüphesiz ki Ben zulmü kendime haram kıldım. Ben onu kendi aranızda da haram kıldım. O halde birbirinize zulmetmeyiniz..."[2]

O halde mazlum kimse "bunalmış (çaresiz kalmış)" bir kimsedir. Yolcunun hali de buna yakındır, çünkü yolculukta bulunan bir kimse ailesinden, vatanından uzaktadır. Yanında dost ve samimi arkadaş yoktur, kalbi mutluluk verecek hiçbir şey dolayısıyla huzur bulmaz, garibliği dolayısıyla da yardımcısı olmaz. Dolayısıyla onun da yüce Mevlaya kesin muhtaç oluşu ortadadır. Bundan dolayı yüce Allah'a sığınmasında ihlâs bulunur. Kendisine dua ettiği vakit bunalmışın duasını kabul eden de yüce Allah'tır. Aynı şekilde babanın evladına duası (bedduası) da böyledir. Babanın evladına olan düşkün-

(1) Ebu Hureyre'den rivayete göre Peygamber Efendimiz: "Mazulumun duası kabul edilir. İsterse günahkâr olsun", *Mecmau'z-Zevâid*, X, 151.

(2) *Müslim*, IV, 1994.

lük ve şefkati bilinen bir hususdur. Evladına beddua etmesi ancak ona karşı hiçbir şey yapamayacağı, gerçekten bunaldığı, evladının kendisine iyi davranmaktan ümidini kestiği, bununla beraber evladının kendisine eziyet ettiği bir zamanda mümkün olur. İşte o vakit de Cenab-ı Hak onun yaptığı beddua'yı çabucak kabul eder.

"O kötülüğü" yani zarureti çaresizlik ve bunalmışlığı el-Kelbî'nin ifadesine göre zulmü **"gideren ve sizi yeryüzünün halifeleri"** yani sakinleri **"yapan mı?"** Çünkü bir kavmi helâk ederken, başka kavimleri vareder. *"Kitabu'n-Nekkâş"*da da şöyle denilmektedir: Yani sizin evlatlarınızı, sizin halefiniz kılar. el-Kelbî dedi ki: Kâfirlere halef kılar ve sizi onların topraklarına yerleştirir. Onların küfürlerinden sonra da mü'minler Allah'a itaat etmeye başlar.

"Allah ile birlikte ilâh mı vardır?" Bu da azarlamak üslubu ile söylenmiştir. Sanki, yazıklar olsun size, Allah'la beraber bir ilah mı olur? demiş gibidir. Buna göre **"ilah"** lafzı: **"(مع): ile birlikte** "ile merfudur. Bununla birlikte; "(أإله مع الله يفعل ذلك فتعبدوه): Allah ile birlikte bunları yapan bir başka ilah mı var ki ona ibadet edesiniz?" takdiri ile merfu olması da mümkündür. Burada vakıf **"(مَعَ اللهِ): Allah ile birlikte"** buyruğu üzerinde yapılırsa, güzel bir vakıf olur.

"Ne kadar az düşünüyorsunuz?" Ebu Amr, Hişam ve Ya'kub haber olmak üzere "ya" ile; "(يَذَّكَّرُونَ): Düşünüyorlar?" şeklinde okumuşlardır. Yüce Allah'ın: **"Hayır, onların çoğu bilmezler"** buyruğu ile **"Allah koştukları ortaklardan çok yücedir"** buyruklarında olduğu gibi. Hem bu âyetten önce, hem de bu âyetten sonra haber olarak (fiilleri "ya" ile) zikretmiştir. Ebu Hatim de bunu tercih etmiştir, diğerleri ise yüce Allah'ın: **"Ve sizi yeryüzünün halifeleri yapan mı?"** buyruğu dolayısıyla hitab olmak üzere "te" ile (ne kadar az düşünüyorsunuz! anlamında) okumuşlardır.

"Yoksa" gece ve gündüz kendilerine doğru yol aldığınız ülkelere yolculuk yaptığınız sırada **"kara ve denizin karanlıklarında size"** gideceğiniz yolu**"gösteren..."** Şöyle de denilmiştir: O herhangi bir alâmeti bulunmayan kara geçitlerini yaratmıştır. Deniz dalgaları ise tıpkı karanlıkları andırmaktadır. Çünkü oralarda kendileri vasıtası ile yolun bulunabileceği herhangi bir alâmet yoktur.

"Ve rahmetinin önünde müjde olarak rüzgarları gönderen mi?" Burada te'vil bilginlerinin ittifakı ile yağmurdan önce demektir.

"Allah ile birlikte" bunları yapan ve bu hususta ona yardımcı olan. **"bir ilâh mı var?"**

"Allah" kendisine **"koştukları ortaklardan çok yücedir."**

"Yoksa ilkin yaratan, sonra onu tekrar var edecek olan..." Onlar yüce Allah'ın yaratıcı ve rızık verici olduğunu kabul ediyorlardı. Böylelikle onları öldükten sonra dirilişi kabul etmek zorunda bırakmaktadır. Yani O, ilkin yaratmaya kadir olduğuna göre -zorunlu- olarak tekrar yaratmaya da kadirdir ve bu O'nun için daha bir kolaydır.

"Allah ile birlikte" yaratan, rızık veren, ilkin var eden ve tekrar yaratacak olan **"başka bir ilâh mı varmış? De ki: Eğer doğru söyleyenler iseniz haydi delilinizi"** yüce Allah'ın ortağı olduğuna dair delilinizi yahutta Allah'tan başka bu görülen varlıklardan herhangi birisini yaratmış bir kimsenin bulunduğuna dair delilinizi **"getirin."**

قُلْ لَا يَعْلَمُ مَنْ فِي السَّمٰوٰتِ وَالْأَرْضِ الْغَيْبَ إِلَّا اللّٰهُ ۚ وَمَا
يَشْعُرُونَ أَيَّانَ يُبْعَثُونَ ﴿٦٥﴾ بَلِ ادَّارَكَ عِلْمُهُمْ فِي الْآخِرَةِ ۖ
بَلْ هُمْ فِي شَكٍّ مِنْهَا ۖ بَلْ هُمْ مِنْهَا عَمُونَ ﴿٦٦﴾

65. De ki: "Göklerde ve yerde gaybı Allah'tan başka kimse bilmez. Onlar ne vakit diriltileceklerini de bilmezler."

66. Halbuki âhirete dair bilgileri ardarda (kendilerine) **ulaştırılmıştır. Onlar ise bundan yana şüphe içindedirler. Bilakis onlar, ona karşı kördürler.**

"De ki: Göklerde ve yerde gaybı Allah'tan başka kimse bilmez" buyruğu ile ilgili olarak kimi ilim adamı şöyle demiştir: O gaybını yaratıklarından gizlemiştir. Kullarından herhangi bir kimse yüce Allah'ın imtihanından yana emin olmaması için, hiç kimse O'nun gaybına muttali olamaz.

Denildiğine göre âyet-i kerime, Peygamber (sav)'a müşriklerin kıyametin kopmasına dair soru sormaları üzerine nâzil olmuştur.

Buradaki "(مَنْ): Kimse" lafzı ref' mahallindedir. Yani: De ki: Allah'tan başka hiçbir kimse gaybı bilemez. Burada; "(أحد): Kimse" lafzı (مَن)'den bedeldir. Bu açıklamayı ez-Zeccac yapmıştır.

el-Ferra da şöyle demiştir: "(إلا): Başka" anlamındaki istisnâ edatından sonra (müstesnânın) merfu gelmesi, bu edattan önceki ifalerin cahd (inkâr, red) olmasından dolayıdır. Bu da bir kimsenin: "(ما ذهب أحد إلا أبوك): Babandan başka kimse gitmedi" demesine benzer, mana birdir. ez-Zeccac dedi ki:

Bunu nasb ile okuyanlar da istisnâ olmak üzere nasbetmişlerdir. Yani ifade de bir istisnâ vardır. en-Nehhas dedi ki: Ben onun bu âyet-i kerimeyi bir müneccimin (yıldız falcısının) söylediklerini doğru kabul eden kimseye karşı delil gösterirken dinledim ve bu arada: Böyle bir kimsenin bu âyet-i kerimeyi inkar etmiş olacağından korkarım, demişti.

Derim ki: Bu husus, yeterli açıklamalarla beraber daha önceden el-En'âm Sûresi'nde (6/59. âyet, 2. başlık ve devamında) geçmiş bulunmaktadır. Âişe (r.nha) dedi ki: Kim Muhammed'in yarın ne olacağını bildiğini iddia ediyor ise hiç şüphesiz yüce Allah'a karşı büyük bir iftirada bulunmuş olur. Çünkü yüce Allah: **"De ki: Göklerde ve yerde gaybı Allah'tan başka kimse bilmez."** diye buyurmaktadır. Bu hadisi ***Müslim*** rivayet etmiştir.(1)

Rivayete göre Haccac'ın huzuruna müneccim bir şahıs girmiş, Haccac onu tutuklamış. Sonra eline saydığı bir kaç çakıl taşı almış, sonra da: Elimde kaç tane çakıl taşı var diye sormuş. Müneccim hesap yaptıktan sonra şu kadar deyip, isabet ettirmiş. Bir daha onu bir yerde tuttuktan sonra bu sefer saymaksızın bir kaç çakıl taşı almış ve elimde kaç tane çakıl taşı var demiş. Müneccim yine hesap etmiş fakat bu sefer yanılmış. Tekrar hesab etmiş, tekrar yanılmış, sonra şöyle demiş: Ey emir, zannederim sen de bunların kaç tane olduklarını bilmiyorsun. Haccac, hayır bilmiyorum deyince, müneccim: O zaman ben isabet ettiremem demiş. Peki aradaki fark nedir? diye sorunca şu cevabı vermiş: Birincisinin kaç tane olduklarını sen saydın. Dolayısıyla bunlar gaybın sınırları dışına çıkmış oldu. Şimdikileri ise saymadın, o bakımdan bunlar bir gaybdır ve: **"Göklerde ve yerde gaybı Allah'tan başka kimse bilmez."** Bu husus daha önceden Al-i İmran Sûresi'nde (3/7. âyet, 8. başlıkta) geçmiş bulunmaktadır. Yüce Allah'a hamdolsun.

"Halbuki âhirete dair bilgileri ardarda (kendilerine) **ulaştırılmıştır."** Aralarında Asım, Şeybe, Nâfi, Yahya b. Vessâb, el-A'meş, Hamza ve el-Kisaî'nin de bulunduğu çoğu kimse **"Ardarda ulaştırılmıştır"** anlamı verilen lafzı; (ادّٰرَكَ) diye okumuşlardır.(2) Buna karşılık Ebu Ca'fer, İbn Kesir, Ebu Amr ve Humeyd ise "idrâk: yetişmek, ulaşmak"dan gelen bir fiil olarak; "(أَدْرَكَ): Ulaştı, geldi" diye okumuşlardır. Ata b. Yesar ile kardeşi Süleyman b. Yesar ve el-A'meş ise hemzesiz ve şeddeli olarak; (ادّرَكَ) diye okumuşlardır. İbn Muhaysın ise istifham olmak üzere; (آدّرَكَ) diye okumuştur. İbn Abbas "ya" ile birlikte; "(بَلٰى): Evet" diye ve; (أدّارَكَ) şeklinde kat' hemzesi ile "dal" harfi şeddeli ve ondan sonra da bir "elif" ile okumuştur.

en-Nehhas dedi ki: Bunun isnadı sahih bir isnaddır. Rivayet Şu'be yoluy-

(1) *Müslim*, I, 159; *Tirmizî*, V, 262; *Müsned*, VI, 49.

(2) Bu farklı kıraatlerin ne anlama geldiği, biraz sonra merhum müfessir tarafından açıklanacaktır.

la gelmekte olup, onu İbn Abbas'a merfu olarak rivayet etmektedir. Harun el-Karî' de Ubeyy'in kıraatinin; (تَدَارَكَ) şeklinde olduğunu iddia etmiştir. es-Sa'lebî'nin naklettiğine göre ise Ubeyy'in kıraatinde; (أم تدارك) şeklindedir. Araplar eğer sözün başında istifham var ise; (بَلْ) ile (أم)'i birbirlerinin yerine kullanmaktadır. Şairin şu beyitinde olduğu gibi:

فـواللهِ لا أدري أسلمى تقـولـت أم القـول أم كـل إليَّ حـبيـب

"Allah'a yemin ederim ki bilemiyorum, Selma mı (renk renk boyanmakla) gulyabani'ye benzedi,
Yoksa hepsi mi benim sevgilimdir."(1)

Burada görüldüğü gibi (أم) edatı (بل) anlamında kullanılmıştır. en-Nehhas dedi ki: Birinci ve sonuncu kıraatlerin anlamı birdir. Çünkü (ادَّارَكَ)'ın aslı (تدارك) şeklindedir. Burada "dal" harfi "te"ye idgam edilmiş ve vasl elifi getirilmiştir. Bunun ne anlama geldiği hususunda da iki görüş vardır. Birincisine göre anlam şöyledir: Onların âhirete dair bilgileri mükemmellik derecesine ulaşmıştır. Çünkü onlara vaadolunan herbir şeyi gözleriyle görmüş bulunuyorlar, böylelikle onların ilmi mükemmellik derecesindedir.

Diğer görüşe göre anlam şöyledir: Onların âhirete dair bilgileri arka arkaya gelmiştir. Onlar olacak da dediler, olmayacak da dediler.

İkinci kıraatin anlamı hususunda da yine iki görüş vardır. Birincisine göre anlam, onların âhiret hakkındaki bilgileri kemale ermiştir, bu da birincisi gibidir. Mücahid dedi ki: Yani onların âhiret hakkındaki ilimleri idrâk edilecektir. Onlar âhireti bilmenin kendilerine fayda vermeyeceği bir zamanda, âhireti gözleriyle görecekleri vakit o bilgiyi de bilmiş olacaklardır. Bunun onlara fayda vermeyiş sebebi ise, dünyada iken yalanlayıcılardan olmalarıdır. İkinci görüşe göre de anlam inkar manasınadır. Bu da Ebu İshak'ın görüşüdür. O bu görüşün doğruluğuna bundan sonra: **"Bilakis onlar ona karşı kördürler"** buyruğunu delil göstermektedir. Yani onların bilgileri âhireti bilecek noktaya erişmemiştir.

Şöyle de açıklanmıştır: Onların âhiret hakkındaki bilgileri sapmıştır ve şaşmıştır. Onların bu hususta herhangi bir bilgileri yoktur.

Üçüncü kıraat ise; (بَلِ ادَّرَكَ) şeklindedir ki bu da; (بَلِ ادَّارَكَ)'in (yani birin-

(1) Burada Kurtubî'de birinci mısraın sonundaki "tekavvelet" kelimesi "teğavvelet: Gulyabani'ye benzedi", ikinci mısranın başındaki "el-kavl kelimesi" en-nevm: uyku" kelimesi kabul edilerek tercüme edilmiştir. Bu şekildeki düzeltme ise el-Ferra, *Meâni'l-Kur'ân*, II, 299'e göre yapılmıştır.

ci kıraatin) anlamı ile aynıdır. Çünkü (افتعل) kipi ile (تفاعل) kipi aynı anlamı da gelebilir. Bundan dolayı, (ازدوجوا) ifadesi, (تزاوجوا) anlamında kullanıldığı takdirde, sahih bir kullanış olarak kabul edilmiştir.

Dördüncü kıraate gelince, bunun anlamı ile ilgili olarak sadece bir görüş vardır. Bunda da inkâr anlamı söz konusudur. Bir kimsenin: Seninle ben mi çarpıştım (çarpışmadım anlamında) demesine benzer. Bu durumda anlam: Onlar bu bilgiyi elde edememişlerdir, olur. İbn Abbas'ın kıraatinin anlamı da buna racidir. İbn Abbas dedi ki: "(بَلَى ٱدَّارَكَ عِلْمُهُمْ فِي الْآخِرَةِ): Hayır, onların âhiret hakkındaki bilgileri erişmemiştir" yani onların bilgileri bu noktaya ulaşmamıştır.

el-Ferrâ dedi ki: Bu güzel bir açıklamadır. Sanki o bu açıklamasını öldükten sonra dirilişi yalanlayanlar ile bir çeşit alay diye yorumlamış gibidir. Mesela senin yalanladığın bir kimseye: Hayır, yemin olsun ki sen selefe ulaşmış bulunuyorsun ve sen benim rivayet etmediğim şeyleri rivayet ediyorsun. Bu sözlerden maksat ise muhatabı yalanlamaktır.

Yedinci bir kıraat; "lam" harfi üstün olarak; (بَلْ ٱدْرَكَ) şeklindeki kıraattir. Burada "lam" harfinin üstün okunması, üstünün hafifliğinden ötürüdür. Buna benzer bir kıraat şekli Kutrub'dan *"(قُمِ ٱللَّيْلَ): Geceleyin kalk"* (el-Müzzemmil, 73/2) buyruğunda nakledilmiştir. Burada (esre yerine) üstün okumuştur. Aynı şekilde; "(بِعَ الثوبَ): Elbiseyi sat" ve benzeri kullanımlarda böyledir.

ez-Zemahşerî *(el-Keşşaf)*'da şunu nakletmektedir: Bu buyruk iki hemze ile; (بَلْ ٱأَدْرَكَ) diye de okunmuştur. İki hemze arasında bir elif ile; (بَلْ آأَدْرَكَ) diye okunmuştur, (بَلَى ٱأَدْرَكَ) şeklinde, (أَمْ تَدَارَكَ) şeklinde ve; (أَمْ أَدْرَكَ) şeklinde de okumuştur. Böylelikle oniki kıraat şekli ortaya çıkmaktadır. Zemahşerî daha sonra bu kıraat şekillerini izah etmeye koyulur ve şöyle der: Eğer (بَلْ ٱأَدْرَكَ) kıraatinin istifham anlamı ile okunması nasıl açıklanır diye soracak olursan derim ki: Bu, onların bilgilerinin bu noktaya ulaştığını inkâr etmek anlamında bir istifhamdır. Aynı şekilde; (أَمْ أَدْرَكَ) ile (أَمْ تَدَارَكَ) diye okuyanların kıraati de böyledir. Çünkü burada; (ام), (بل) ile soru hemzesi anlamındadır. (بَلَى ٱأَدْرَكَ) şeklinde istifham ile okuyanların kıraatine gelince, bunun da anlamı şudur: Evet, onlar ne zaman diriltileceklerinin farkındadırlar. Daha sonra onların kıyametin ne zaman kopacağına dair bilgi sahibi olmadıklarını belirtmektedir. Onların kopacağına dair bilgilerinin olmadığını belirttiğine göre; ne zaman gerçekleşeceğine dair herhangi bir bilgileri veya şuurları (farkına varmaları) da gerçekleşmez. Çünkü olacak bir şeyin vaktine dair bilgi, olacak şeyin oluşu ile ilgili bilgiye tabidir.

"Âhirete dair" âhiret ile ilgili ve âhiretin anlamı ile ilgili demektir.

"Bilakis onlar" dünya hayatında **"ona karşı"** kalpleriyle **"kördürler."**

"(عُمُونَ): **Kördürler**"in tekili (عمٍ)'dır. Tekilinin (عَمٍ) olduğu da söylenmiştir. Aslı ise; (عمين) olup, iki sakinin arka arkaya gelmesi dolayısıyla "ya" hazfedilmiştir. Harekenin ağırlığı dolayısıyla da harekelenmesi caiz değildir.

وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوٓا ءَإِذَا كُنَّا تُرَابًا وَءَابَآؤُنَآ أَئِنَّا لَمُخْرَجُونَ ﴿٦٧﴾
لَقَدْ وُعِدْنَا هَٰذَا نَحْنُ وَءَابَآؤُنَا مِن قَبْلُ إِنْ هَٰذَآ إِلَّآ أَسَٰطِيرُ
ٱلْأَوَّلِينَ ﴿٦٨﴾

67. Kâfirler dediler ki: "Biz ve babalarımız toprak olduktan sonra mı, gerçekten tekrar çıkartılır mıyız?"
68. "Andolsun ki bundan önce biz de, atalarımız da bununla tehdit olunmuştuk. Bu eskilerin masallarından başka bir şey değildir."

"Kâfirler" Mekke müşrikleri **"dediler ki: Biz ve babalarımız... gerçekten tekrar çıkartılır mıyız?"** anlamındaki (إِذَا كُنَّا تُرَابًا وَآبَاؤُنَا أَئِنَّا لَمُخْرَجُونَ) buyruğunu Nafi' burada ve el-Ankebût Sûresi'nde (29/29. âyette) böyle[1] okumaktadır. Ebu Amr (meâldeki gibi) iki istifham (soru) ile okumuştur. Ancak o hemzeyi hafif okumuştur. Âsım ve Hamza da istifham ile ve iki hemzeyi de tahkik ile okumuşlardır. Sözünü ettiğimiz bütün bu hususlar her iki sûrede de aynı şekildedir. el-Kisaî, İbn Âmir, Ruveys ve Ya'kub; (أَئِذَا): şeklinde iki hemze ile; **"(إِنَّا): Gerçekten biz"** lafzını da bu sûrede haber olmak üzere iki "nun" ile okumuşlardır.[2] el-Ankebut Sûresi'nde ise iki istifham ile okumuşlardır.

Ebu Cafer en-Nehhâs dedi ki: "(إِذَا كُنَّا تُرَابًا وَآبَاؤُنَا أَئِنَّا لَمُخْرَجُونَ): Biz ve babalarımız toprak olduktan sonra gerçekten çıkartılır mıyız?" şeklindeki kıraat hatta uygundur ve güzel bir kıraattir. Ancak bu hususta Ebu Hatim ona itiraz eder ve şu anlamdaki sözleriyle bu itirazını dile getirir: (إِذَا) istifham değildir. (إِنَّ) ise bir istifhamdır. Ayrıca bunda bir de "(إِنَّ): Gerçekten" edatı da vardır. Peki istifhamdan sonra gelen bu edat kendisinden önceki ifadelerde nasıl amel edebilir? Aynı şekilde bu edattan sonraki ifadeler de ondan öncekilerde nasıl amel edebilir? ve -muhakkak Zeyd yarın gidecek anlamında: (غداً إن زيداً خارج) nasıl denilebilir? Eğer bunda istifham da varsa, böyle bir kullanımın doğru olma ihtimali daha da uzak olur. Evet, bu hususa dair soru so-

(1) Tek soru ile. Buna göre meâl: "Biz ve babalarımız toprak olduktan sonra gerçekten tekrar çıkartılır mıyız?" şeklinde olur.
(2) Buna göre de meal: "... toprak olduktan sonra mı, gerçekten çıkartılacağız?" şeklinde olur.

rulacak olursa belirttiği hususlar dolayısıyla cevaplandırılması zordur.

Ebu Cafer (en-Nehhas) dedi ki: Ben Muhammed b. el-Velid'i şöyle derken dinledim: Biz Ebu'l-Abbas'a Kur'ân-ı Kerim'den zor ve içinden kolay kolay çıkılamayan bir âyete dair soru sorduk. O da yüce Allah'ın şu buyruğudur: "(وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا هَلْ نَدُلُّكُمْ عَلَى رَجُلٍ يُنَبِّئُكُمْ إِذَا مُزِّقْتُمْ كُلَّ مُمَزَّقٍ إِنَّكُمْ لَفِي خَلْقٍ جَدِيدٍ): ***Kâfirler dediler ki: 'Siz çürüyüp, paramparça olduktan sonra muhakkak yeniden yaratılırsınız diye size haber veren bir adamı gösterelim mi size?'*** (Sebe', 34/7) Dedi ki: "Şâyet: (إِذَا): (mealde:) sonra edatında: "(ينبئكم): ***Size haber veren"*** buyruğunun amel ettiği kabul edilirse bu imkansızdır. Çünkü o, o vakit onlara bu haberi vermeyecektir. Eğer bunda: "(إِنَّ): Muhakkak"dan sonrasının amel ettiği kabul edilirse, o zaman anlam doğru olur, ancak Arapça kaideleri açısından bu edatın öncesinde gelen ifadelerin, sonrasında gelenlerde amel etmesi bir hatadır. Bu (cevabı) açık bir sorudur ve ben bu cevabın âyetin bulunduğu sûrede zikredilmesini uygun gördüm.

Ebu Ubeyd ise Nâfi'in kıraatine meylederek iki istifhamın bir arada bulunmasını reddederek yüce Allah'ın: "(أَفَإِنْ مَاتَ أَوْ قُتِلَ انْقَلَبْتُمْ عَلَى أَعْقَابِكُمْ): ***Eğer o ölür veya öldürülürse, ökçelerinizin üstünde geriye mi döneceksiniz?"*** (Al-i İmran, 3/144) buyruğu ile; "(أَفَإِنْ مِتَّ فَهُمُ الْخَالِدُونَ): ***Sen ölürsen eğer, onlar ebedi mi kalacaklar?"*** (el-Enbiya, 21/34) buyruklarını delil göstermiştir. Ebu Amr, Âsım, Hamza, Talha ve el-A'rec'e verilen bu cevap hiçbir şeyi gerektirmemektedir (itiraz olarak bir değeri yoktur.) Onun getirdiği örneklerin de bu âyete benzer bir tarafı yoktur. Aralarındaki fark da şudur: Şart ve cevabı tek şey gibidir, yüce Allah'ın: ***"Sen ölürsen eğer onlar ebedi mi kalacakla?"*** (el-Enbiya, 21/34) buyruğu yani sen ölürsen onlar ebedi bırakılacaklar mı? demektir. Bunun bir benzeri de "(أزيد منطلق): Gitmekte olan Zeyd midir?" ifadesidir. Halbuki; (أزيد أمنطلق) şeklinde (iki istifham edatı kullanılmak suretiyle) denilmez. Çünkü bu aynı şey gibidir, âyet-i kerimede ise durum böyle değildir. Zira ikincisi başlı başına bir cümledir. O bakımdan onda istifham uygun düşmektedir. Birincisi de istifhamın uygun düştüğü bir ifadedir. İkincisinden istifhamı kaldırıp birincisinde kabul ederek "(أَئِذَا كُنَّا تُرَابًا وَآبَاؤُنَا إِنَّنَا): Biz ve atalarımız toprak olduktan sonra şüphesiz biz..." diye okuyup, ikincisinden istifhamı hazfedenlerin bu okuması da ifadede -inkâr anlamında- bu istifhama delil bulunmasından dolayıdır.

"Andolsun ki bundan önce biz de, atalarımız da bununla tehdit olunmuştuk. Bu, eskilerin masallarından başka bir şey değildir." Buyruğuna dair açıklamalar daha önce el-Mu'minun Sûresi'nde (23/82-83. âyetlerin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır. Peygamberler ileri derecede sakındırmak maksadı ile öldükten sonra dirilişin yakın olduğunu özellikle hatırlatıyorlardı. Zaten gelecek olan herbir şey pek yakın demektir.

قُلْ سِيرُوا فِي الْأَرْضِ فَانْظُرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُجْرِمِينَ ﴿٦٩﴾ وَلَا تَحْزَنْ عَلَيْهِمْ وَلَا تَكُنْ فِي ضَيْقٍ مِمَّا يَمْكُرُونَ ﴿٧٠﴾ وَيَقُولُونَ مَتَىٰ هَٰذَا الْوَعْدُ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ ﴿٧١﴾

69. De ki: "Yeryüzünde gezip günahkârların sonunun nasıl olduğunu bir görün!"
70. Onlara üzülme, kurdukları düzenlerden dolayı da sıkılma!
71. Derler ki: "Eğer doğru söylüyor iseniz, bu tehdidiniz ne zaman (gerçekleşecek)?"

Şu kâfirlere **"de ki: yeryüzünde"** Şam, Hicaz ve Yemen topraklarında **"gezip günahkârların"** peygamberlerini yalanlayanların **"sonunun nasıl olduğunu"** kalplerinizle ve gözlerinizle **"bir görün!"**

"Onlara" iman etmeyecek olurlarsa Mekke kâfirlerine **"üzülme, kurdukları düzenlerden dolayı da sıkılma"** kalbin daralmasın!

Bu buyrukların kendi aralarında Mekke'nin yollarını bölüştürerek (Peygamber (sav) ile) alay eden kimseler hakkında inmiştir. Daha önce (el-Hicr, 15/89-90. âyetlerin tefsirinde) bunlardan sözedilmişti.

"... da sıkılma" buyruğundaki; (ضَيْقٍ) lafzı esreli olarak (ضِيقٍ) diye de okunmuştur. Buna dair açıklamalar en-Nahl Sûresi'nin sonlarında (16/123. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

"Derler ki: Eğer doğru söylüyor iseniz, bu tehdidiniz" yani yalanlamamız sebebiyle bize geleceğini söylediğiniz azabın vakti **"ne zaman"** gerçekleşecek?

قُلْ عَسَىٰ أَنْ يَكُونَ رَدِفَ لَكُمْ بَعْضُ الَّذِي تَسْتَعْجِلُونَ ﴿٧٢﴾ وَإِنَّ رَبَّكَ لَذُو فَضْلٍ عَلَى النَّاسِ وَلَٰكِنَّ أَكْثَرَهُمْ لَا يَشْكُرُونَ ﴿٧٣﴾ وَإِنَّ رَبَّكَ لَيَعْلَمُ مَا تُكِنُّ صُدُورُهُمْ وَمَا يُعْلِنُونَ ﴿٧٤﴾ وَمَا مِنْ غَائِبَةٍ فِي السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ إِلَّا فِي كِتَابٍ مُبِينٍ ﴿٧٥﴾

72. De ki: "O acele ettiğinizin bir bölümü hemen ardınızda bulunuyordur, belki."
73. Şüphesiz Rabbin insanlara bir lütuf sahibidir; fakat onların çoğu şükretmezler.
74. Muhakkak Rabbin göğüslerinin gizlediklerini de, açığa vurduklarını da elbette bilir.
75. Gökte ve yerde gizli olan herşey mutlaka apaçık bir kitaptadır.

"De ki: O acele ettiğinizin" İbn Abbas'ın dediğine göre çabuk gelmesini istediğiniz azabın **"bir bölümü hemen ardınızda bulunuyordur."** Size çok ça yaklaşmıştır **"belki."**

"Hemen ardında bulunmak" tabiri bir şey diğerinin arkasında olup, hemen peşinden gelmeyi ifade eden; "(ردفه): Hemen onun arkasından geldi" tabirinden alınmıştır; "(لكم): ...nızda" lafzında da "lam" harfinin gelişi ise anlamın; "(أقترب لكم ودنا لكم): Size yaklaştı, yakınınıza geldi" şeklinde oluşundan dolayıdır. Yahutta bu harf mastara taalluk etmektedir. Anlamının sizinle birliktedir şeklinde olduğu da söylenmiştir. İbn Şecere de: O hemen sizin arkanızdan gelmektedir, diye açıklamıştır. "(رِدْف المرأة): Kadının arkası" tabiri de buradan gelmektedir, çünkü o ona tabi ve onun arkasında bulunmaktadır. Ebu Züeyb'in şu beyiti de bu kabildendir:

عـاد الـسـوادُ بيـاضـاً في مَفَـارِقِـهِ لا مَـرحبـاً بيـاض الشَّيْبِ إذْ رَدِفَـا

"Saçını ayırdığı yerlerdeki siyah saçlar beyazlaştı,
Hemen (siyahın) arkasından gelen ağarmış beyaz saçlara, merhaba diyemem."

el-Cevherî de şöyle demektedir: (وَأَرْدَفَه أمرٌ): Arkasından bir iş geldi, şekli, (رَدِفه)'in bir başka söyleyişidir. Tıpkı "(تَبعه وأتبعه): Arkasından geldi" gibi. Huzeyme b. Malik b. Nehd de şöyle demektedir:

إذا الـجـوزاءُ أردفتِ الـثُّـرَيّـا ظَنَنتُ بـآل فـاطمـةَ الـظُّنـونَـا

"el-Cevza (ikizler), süreyya (ülker) yıldızının hemen arkasından geldi mi,
Ben de Fatıma hanedanı hakkında türlü zanlar beslerim."

Burada iki Kariz'den (yücelik sahibi) birisi olan Yezkur b. Aneze kızı Fatıma'yı kastetmektedir.

el-Ferra dedi ki: **"Hemen ardınızda bulunuyordur"** buyruğu size çok yakındır, anlamındadır. İşte bundan dolayı; (لَكُمْ): denilmiştir. (رَدِفَه) ile "(رَدِفَ): Onun hemen ardından geldi" ifadeleri aynı anlamdadır. Bu durumda "lam" te'kid için ilave edilir. Bu açıklama da yine el-Ferra'dan nakledilmiştir. Nitekim; "(نقدته ونقدت له ، وكلته ووزنته ، ووكلت له ووزنت له): Ona nakit ödedim, ona ölçtüm ve tarttım" ve benzeri ifadelerde de böyledir.

"Acele ettiğinizin" acele gelmesini istediğiniz azabın **"bir bölümü"** de Bedir günü gerçekleşmiş idi. Bunun kabir azabı olduğu da söylenmiştir.

"Şüphesiz Rabbin" onları cezalandırmayı ertelemek ve buna rağmen onlara bol bol rızık vermek suretiyle **"insanlara bir lütuf sahibidir, fakat onların çoğu"** O'nun lütuf ve nimetlerine **"şükretmezler. Muhakkak Rabbin göğüslerinin gizlediklerini"** kalblerinde neleri sakladıklarını **"da, açığa vurduklarını da"** açığa çıkardıkları işlerini de **"elbette bilir."**

İbn Muhaysın ile Humeyd "(مَا تُكِنُّ): Gizlediklerini" lafzını; (مَا تَكُنُّ) diye okumuşlardır. Bu da; "(كَنَنْتُ الشيء): O şeyi gizleyip, sakladın" tabirinden alınmıştır. İfadenin burada ve el-Kasas Sûresi'nde (28/69. âyette) ki takdiri: "(ما تكنّ صدورهم عليه): Göğüslerinin içinde gizledikleri" şeklindedir. Sanki **"göğüsler"**deki zamir adeta hareket eden bir beden gibi değerlendirilmiştir. Buna karşılık; (تُكِنُّ) diye okuyanların kıraati ise bilinen kıraat şeklidir. Bu da; "(أكننت الشيء): O şeyi içimde gizledim" tabirinden alınmıştır.

"Gökte ve yerde gizli olan herşey mutlaka apaçık bir kitaptadır" buyruğu ile ilgili olarak el-Hasen şöyle demektedir: Burada "gizli olan şey" kıyamet demektir. Bunun, onların göremedikleri, onlar için gizli olan sema ve arz azapları olduğu da söylenmiştir. Bu açıklamayı da en-Nekkaş nakletmiştir. İbn Şecere de şöyle demiştir: Burada sözü edilen **"gizli şey"** yüce Allah'ın mahlukatından gizleyip sakladığı ve onlar için gayb haline getirdiği herbir şeydir. Bu da umumi bir ifadedir. **"Gizli şey"** anlamındaki; (غَائِبَةٍ)'in sonuna he (yuvarlak te) gelmesinin sebebi çoğula işaret içindir. Yani insanlardan, yaratıklardan ne kadar gizli bir husus var ise mutlaka yüce Allah onu bilir ve onu nezdindeki Ana Kitap'ta tesbit etmiştir. Buna göre bunların gizleyip açıkladıkları herbir şey, nasıl olur da O'nun için gizli olabilir?

Şöyle de denilmiştir: Herşey Ana Kitap'ta tesbit edilmiştir. Herbir şeyin vakti gelince, onu tayin edilen vaktinde çıkartır. Dolayısıyla bunların acele gelmesini istedikleri azabın da tayin edilmiş bir vadesi vardır ve ne önce olur, ne de sonraya bırakılır.

Buradaki Kitap'tan kasıt Levh-i Mahfuz'dur. Yüce Allah bu Kitap'ta istediği herbir hususu tesbit etmiştir. Bundan maksat ise, bu yolla meleklerinden dilediklerine bu hususları bildirmektir.

إِنَّ هٰذَا الْقُرْاٰنَ يَقُصُّ عَلٰى بَنِىٓ إِسْرَآئِيلَ أَكْثَرَ الَّذِى هُمْ
فِيهِ يَخْتَلِفُونَ ﴿٧٦﴾ وَإِنَّهُ لَهُدًى وَرَحْمَةٌ لِلْمُؤْمِنِينَ ﴿٧٧﴾
إِنَّ رَبَّكَ يَقْضِى بَيْنَهُمْ بِحُكْمِهِۦ ۚ وَهُوَ الْعَزِيزُ الْعَلِيمُ ۚ ﴿٧٨﴾
فَتَوَكَّلْ عَلَى اللهِ ۖ إِنَّكَ عَلَى الْحَقِّ الْمُبِينِ ﴿٧٩﴾ إِنَّكَ لَا تُسْمِعُ
الْمَوْتٰى وَلَا تُسْمِعُ الصُّمَّ الدُّعَآءَ إِذَا وَلَّوْا مُدْبِرِينَ ﴿٨٠﴾
وَمَآ أَنتَ بِهَادِى الْعُمْىِ عَنْ ضَلَٰلَتِهِمْ ۖ إِنْ تُسْمِعُ إِلَّا مَنْ
يُؤْمِنُ بِاٰيَاتِنَا فَهُمْ مُسْلِمُونَ ﴿٨١﴾

76. Gerçekten bu Kur'ân, İsrailoğullarına hakkında anlaşmazlığa düştükleri şeylerin çoğunu anlatır.
77. Muhakkak o, mü'minlere bir hidayet ve bir rahmettir.
78. Elbette Rabbin aralarında hükmünü verecektir. Ve O, Aziz'dir, herşeyi bilendir.
79. O halde sen Allah'a tevekkül et! Çünkü sen şüphesiz apaçık hak üzeresin.
80. Çünkü sen davetini ölülere de işittiremezsin, arkalarını dönüp gittikleri takdirde sağırlara da işittiremezsin.
81. Körleri de sapıklıklarından doğru yola erdiremezsin. Sen ancak âyetlerimize iman edip teslimiyette olanlara dinletirsin.

"Gerçekten bu Kur'ân, İsrailoğullarına hakkında anlaşmazlığa düştükleri şeylerin çoğunu anlatır." Çünkü onlar bir çok hususlarda anlaşmazlığa düşmüşlerdir ve nihayet biri diğerine lanet okuyacak hale gelmiştir. Âyet bunun üzerine nâzil olmuştur. Buyruğun anlamı şudur: Bu Kur'ân eğer onun gereğini kabul edecek olurlarsa, onlara hakkında ihtilâfa düştükleri bütün hususları açık açık bildirmektedir. Anlaşmazlığa düştükleri hususlar ise Tevrat ve İncil'deki tahrifleri ile kitaplarında (tahrif sonucu) kaldırılmış olan hükümlerdir.

"Muhakkak o" yani Kur'ân-ı Kerim **"mü'minlere bir hidayet ve bir rahmettir."** Özellikle mü'minleri söz konusu etmesi yararlananların onlar olmasından dolayıdır.

"Elbette Rabbin aralarında hükmünü verecektir." Yani İsrailoğulları arasında, hakkında anlaşmazlığa düştükleri hususlarda âhirette hüküm verecek ve haklı olana da, haksız olup batılın peşinden gidene de hakettiği karşılığı verecektir.

Şöyle de açıklanmıştır: Dünyada aralarında hüküm verecek ve böylelikle onların yaptıkları tahrifler ortaya çıkacaktır.

"O, Azizdir" emrine karşı konulamayan, kendisine zarar verilemeyen mutlak galibdir, kendisine hiçbir şey gizli kalmayan **"herşeyi bilendir."**

"O halde sen Allah'a tevekkül et." Yani sen işini O'na havale et, O'na güven, sana O yardım edecektir. **"Çünkü sen şüphesiz apaçık hak üzeresin."** Düşünen kimselere doğruyu gösterensin diye de açıklanmıştır.

"Çünkü sen davetini ölülere de işittiremezsin." Maksat düşünmeyi terkettikleri için kâfirlerdir. Çünkü onlar duyuları, akılları bulunmayan ölü gibidirler. Bu buyruğun yüce Allah tarafından iman etmeyecekleri bilinen kimseler hakkında olduğu da söylenmiştir.

"Arkalarını dönüp gittikleri takdirde sağırlara da işittiremezsin." Yani verilen öğütleri kabul etmemek suretiyle sağır durumunda bulunan kâfirlere işittiremezsin. Bunlar hayra davet olunduklarında yüzlerini çevirirler ve hiç işitmemiş gibi arkalarını dönüp giderler. Önceden de geçtiği üzere yüce Allah'ın: *"Onlar sağırdırlar, dilsizdirler..."* (el-Bakara, 2/18) buyruğu da buna benzemektedir.

İbn Muhaysın, Humeyd, İbn Kesir, İbn Ebi İshak ve Abbas, Ebu Amr'dan -"işittiremezsin" anlamındaki- buyruğu; "(وَلَا يَسْمَعُ): **İşitmez"** şeklinde "ya" ile "mim" harfi üstün; "sağırlara" anlamındaki buyruğu da; "(الصُّمُّ): **Sağırlar** (işitmez)" şeklinde, fail olmak üzere merfu okumuşlardır. Diğerleri ise; "(تُسْمِعُ): İşittirmezsin" şeklinde; "(اسمعت): İşittirdin" şeklinden muzari fiil olarak; "(الصَّمَّ): Sağırlara" lafzını da nasb ile okumuşlardır.

Hz. Âişe'nin Bedir'de Öldürülen Müşriklerin Peygamber Efendimizin Seslenmesini İşittiğini Kabul Etmemesi ve Dayanağı:

Âişe (r.anha) Bedir'de öldürülüp kuyuya atıldıktan sonra Peygamber (sav)'ın sesini onlara işittirmesini kabul etmezken, bu âyeti delil göstermektedir. O meseleye aklî bir kıyas ile bakmış ve bu âyet-i kerimenin hükmünü benimsemiştir. Halbuki Peygamber (sav)'ın: "Sizler onlardan daha iyi işitiyor değilsiniz" diye buyurmuştur. İbn Atiyye dedi ki: Göründüğü kadarıyla Bedir'de cereyan eden bu olay Muhammed (sav) için olağanüstü bir olay (bir mucize)dir. Çünkü yüce Allah müşriklere idrâklerini geri çevirmiş ve onun söylediği sözü bu yolla işitmişlerdir. Eğer Rasûlullah (sav) bizlere

söylediği sözleri işittiklerini haber vermemiş olsaydı, onun kendilerine seslenişini geri kalan kâfirlere azarlamak ve mü'minlerin gönüllerini rahatlatmak anlamında bir davranış olarak yorumlayacaktık.

Derim ki: Buhârî rivayet ediyor: Bana Abdullah b. Muhammed anlattı, o Ravh b. Ubade'yi şöyle derken dinlemiş: Bize Said b. Ebu Arube, Katade'den anlattı, dedi ki: Enes b. Malik'in bize Ebu Talha'dan zikrettiğine göre Allah'ın peygamberi (sav) Bedir günü Kureyş'in ileri gelenlerinden yirmi dört kişinin Bedir'deki susuz kuyulardan, pis mi pis bir kuyuya atılmalarını emretti. Bir kavme karşı zafer kazandı mı orada üç gün ikamet ederdi. Bedir'de üçüncü günde yük devesinin getirilmesini emretti ve onun üzerine yükleri bağlandı. Sonra yürüyerek yola koyuldu, ashabı da arkasından gitti. Zannederiz, o bir ihtiyacını görmek üzere gitmektedir, diye düşündüler. Nihayet kuyunun ağzına gelip durdu, onların ve atalarının isimlerini zikrederek: "Ey filan oğlu filan, ey filan oğlu filan Allah'a ve rasûlüne itaat etmiş olmanız sizin için daha iyi olmaz mıydı?" diye sesleniyordu. "Çünkü biz Rabbimizin bize vaadettiğinin hak olduğunu gördük. Sizler de Rabbinizin size vaadettiğini hak olarak gördünüz mü?" Bu sefer Ömer (r.a): Ey Allah'ın Rasûlü dedi, sen ancak ruhları bulunmayan cesetlerle konuşuyorsun. Peygamber (sav) şöyle buyurdu: "Muhammedin nefsi elinde olana yemin olsun ki, sizler benim bu sözlerimi onlardan daha iyi işitmiyorsunuz." Katade dedi ki: Yüce Allah onları söylediği sözleri işittirinceye kadar -onlara azar olsun, onları küçültsün, onlara bir musibet, bir hasret ve bir pişmanlık olsun diye- sözünü onlara işittirdi.(1) Bu hadisi Müslim de rivayet etmiştir.(2)

Buhârî dedi ki: Bize Osman anlattı, dedi ki: Bize Abde anlattı, o Hişam'dan, o babasından, o İbn Ömer'den dedi ki: Peygamber (sav) Bedir kuyusunun başında durup şöyle buyurdu: "Rabbinizin size vaadettiğini hak olarak buldunuz mu?" Daha sonra dedi ki: "Şu anda onlar hiç şüphesiz vaktiyle benim kendilerine söylemiş olduklarımın hakkın kendisi olduğunu bilmektedirler." Sonra (Âişe) şu: **"Çünkü sen davetini ölülere de işittiremezsin"** âyetini bitirinceye kadar okudu.(3)

Bu âyet-i kerime Bedir kıssası ile, kabirdekilere selam vermek ile ilgili hadislerle çelişki halindedir. Ayrıca bu hususta ruhların belli bir takım vakitlerde kabirlerin kenarlarında bulunduklarına, ölünün yakınları kendilerini bırakıp gittikten sonra ayak seslerini duyduğunu belirten rivayetler ve benzeri rivayetlerle de çelişki halindedir. Çünkü eğer ölü işitmese ona selam verilmezdi, bu da açık bir husustur. Biz bunları *"et-Tezkire"* adlı eserimizde açık-

(1) *Buharî*, IV, 1416; *Müsned*, IV, 29.
(2) *Müslim*, IV, 2202, 2203.
(3) *Buharî*, IV, 1462.

lanmış bulunuyoruz.

"Körleri de sapıklıklarından" yani küfürlerinden **"doğru yola erdiremezsin."** Yani sen kalplerinde imanı yaratabilecek güce sahip değilsin.

Hamza bu buyrukları; "(وَمَا أَنْتَ تَهْدِي الْعُمْيَ عَنْ ضَلَالَتِهِمْ): Sen körleri sapıklıklarından hidayete iletemezsin" şeklinde; *"(أَفَأَنْتَ تَهْدِي الْعُمْيَ): Körlere doğru yolu sen gösterebilir misin?"* (Yunus, 10/45) gibi okumuştur. Diğerleri ise "(بِهَادِي الْعُمْيِ): Körleri de... doğru yola erdiremezsin" diye okumuşlardır. Ebu Ubeyd ve Ebu Hatim'in tercih ettiği okuyuş da budur. er-Rum Sûresi'nde (30/53. âyette) de bunun gibidir. Hepsi; (وَمَا أَنْتَ بِهَادِ الْعُمْيِ) kelimesi üzerinde vakıf yaptıkları takdirde, bu sûrede "ya' ile vakıf yaparlar. er-Rum Sûresi'nde ise Mushaf'a tabi olarak "ya"sız vakıf yaparlar, ancak Ya'kub her iki yerde de "ya" ile vakıf yapmıştır. el-Ferra ile Ebu Hatim ise; (وَمَا أَنْ تَهْدِي الْعُمْيَ) şeklindeki okuyuşu da caiz kabul etmişlerdir. Abdullah (b. Mesud)'un kıraatinde ise; (وَمَا أَنْ تَهْدِي الْعُمْيَ) şeklindedir.

"Sen ancak, âyetlerimize iman edip teslimiyette olanlara dinletirsin." İbn Abbas dedi ki: Ancak benim mutlu olması için yarattığım kimselere işittirirsin, işte onlar tevhidde ihlâs sahibi olan kimselerdir.

وَإِذَا وَقَعَ الْقَوْلُ عَلَيْهِمْ أَخْرَجْنَا لَهُمْ دَابَّةً مِنَ الْأَرْضِ تُكَلِّمُهُمْ
أَنَّ النَّاسَ كَانُوا بِآيَاتِنَا لَا يُوقِنُونَ ﴿٨٢﴾ وَيَوْمَ نَحْشُرُ مِنْ كُلِّ أُمَّةٍ
فَوْجًا مِمَّنْ يُكَذِّبُ بِآيَاتِنَا فَهُمْ يُوزَعُونَ ﴿٨٣﴾ حَتَّى إِذَا جَاءُوا
قَالَ أَكَذَّبْتُمْ بِآيَاتِي وَلَمْ تُحِيطُوا بِهَا عِلْمًا أَمَّاذَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ
﴿٨٤﴾ وَوَقَعَ الْقَوْلُ عَلَيْهِمْ بِمَا ظَلَمُوا فَهُمْ لَا يَنْطِقُونَ ﴿٨٥﴾ أَلَمْ
يَرَوْا أَنَّا جَعَلْنَا اللَّيْلَ لِيَسْكُنُوا فِيهِ وَالنَّهَارَ مُبْصِرًا إِنَّ فِي
ذَٰلِكَ لَآيَاتٍ لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ ﴿٨٦﴾

82. O söz aleyhlerine gerçekleşince, Biz onlara yerden bir Dâbbe çıkartırız. Onlara: "İnsanlar âyetlerimize inanmıyorlardı" diye söyler.

83. Âyetlerimizi yalanlayan her ümmetten bir topluluk haşredeceğimiz gün onlar bir arada durdurulurlar.

84. Nihayet geldiklerinde der ki: "Benim âyetlerimi -onları bir bilgiye dayanarak kavramadığınız halde- yalanladınız ha! Yoksa ne yapıyordunuz?"

85. Zulmetmeleri sebebi ile söz aleyhlerine gerçekleşti. Artık konuşamazlar.

86. Bizim geceyi, o vakitte dinlensinler diye yarattığımızı, gündüzü de aydınlık kıldığımızı görmediler mi? Muhakkak bunda inanan bir topluluk için âyetler vardır.

Yüce Allah'ın: **"O söz aleyhlerine gerçekleşince biz onlara yerden bir Dâbbe çıkartırız. Onlara... söyler"** buyruğunda geçen: **"söz aleyhlerine gerçekleşince"** buyruğu ile **"Dâbbe"**nin ne olduğu hususunda farklı görüşler vardır.

Bir görüşe göre; **"o söz aleyhlerine gerçekleşince"** yani aleyhlerine ilahi gazab vacib olunca, demektir. Bu açıklamayı Katade yapmıştır. Mücahid de şöyle demiştir: Bu, onların iman etmeyeceklerine dair aleyhlerinde söz hak olunca, anlamındadır.

İbn Ömer ile Ebu Said el-Hudrî (r. anhuma) dediler ki: İyiliği emretmeyip kötülükten sakındırmayacak olurlarsa ilahi gazab aleyhlerine vacip olur.

Abdullah b. Mes'ud dedi ki: **"Sözün gerçekleşmesi"** alimlerin ölümü, ilmin yok olması ve Kur'ân'ın kaldırılması demektir. Yine Abdullah (b. Mes'ud) dedi ki: Kaldırılmadan önce çokça Kur'ân okuyunuz. Dediler ki: Peki haydi mushaflar kaldırıldı, ya onu ezberlemiş olanların ezberleri ne olacak? Şöyle dedi: Geceleyin onun üzerine bir yürüyüş tertiplenir, onlar Kur'ân'dan yana kupkuru sabahı ederler. Lâ ilâhe illallah'ı unuturlar, cahiliyenin sözlerine ve şiirlerine dalarlar. İşte bu, sözün aleyhlerine gerçekleşeceği vakittir.

Derim ki: Bunu Ebubekr el-Bezzâr senedini kaydederek zikreder. el-Bezzar dedi ki: Abdullah b. Yusuf es-Sakafî anlattı, dedi ki: Bize Abdu'l-Mecid b. Abdu'l-Aziz, Musa b. Ubeyde'den anlattı. Musa Safvan b. Suleym'den, o Abdullah b. Mes'ud'un oğlundan (Allah ondan ve babasından razı olsun) rivayete göre; Abdullah dedi ki: Kaldırılmadan ve insanlar onun mekânını unutmadan önce şu Beyt'i çokça ziyaret ediniz. Kaldırılmadan önce şu Kur'ân'ı çokça okuyunuz. Ey Abdu'r-Rahman, dediler: Haydi mushaflar kaldırıldı diyelim, peki ya onu ezberlemiş olanların kalplerinden nasıl kaldırılacak? Dedi ki: Sabahı edecekler ve bizler bir söz söylüyorduk, bizler bir söz söylüyorduk ama... diyecekler ve bu sefer cahiliye şiirlerine ve cahiliye hikâyelerine dönecekler. İşte bu sözün aleyhlerine hak olacağı zamandır.(1)

(1) Beyhakî, *Şuabu'l-İman*, II, 355; İbnu'l-Mubârek, *ez-Zühd*, s. 277.

Bir diğer açıklamaya göre sözü edilen **"hak olacak söz"** yüce Allah'ın şu buyruğunda dile getirilmektedir: ***"Fakat benden sadır olan: Cehennemi... elbette dolduracağım, sözü hak olmuştur."*** (es-Secde, 32/13) Buna göre sözün gerçekleşmesi bunların hakkında cezanın vacip olmasıdır. İşte bunlar tevbelerinin kabul olunmayacağı ve kendilerinden mü'min bir evladın olmayacağı bir noktaya geldiklerinde, o vakitte kıyamet kopmuş olacaktır. Bunu da el-Kuşeyrî zikretmektedir. Altıncı bir görüş de şöyledir: Hafsa bint-i Sîrîn dedi ki: Ben Ebu'l-Âliye'ye şanı yüce Allah'ın: **"O söz aleyhlerine gerçekleşince biz onlara yerden bir Dâbbe çıkartırız. Onlara... söyler."** buyruğu hakkında sordum da şöyle cevap verdi: Yüce Allah Nuh (a.s)'a: ***"Kavmimden daha evvel iman etmiş olanlardan başkası asla iman etmeyecektir."*** (Hud, 11/36) diye vahyetmişti. (Onun bu açıklamasını işitince) sanki yüzümün üstünde bir perde vardı da, açılmış oldu.

en-Nehhas dedi ki: Bu da verilen güzel cevaplardandır. Çünkü insanlar imtihan edilirler ve geride bırakılırlar. Zira aralarında mü'min ve salih kimseler de vardır. Yüce Allah'ın daha sonra iman edip tevbe edeceğini bildiği kimseler de vardır. Bundan dolayı onlara mühlet verildi ve biz de (iman etmeyenlerden) cizye almakla emrolunduk. İşte bu husus ortadan kalktı mı artık söz aleyhlerine gerçekleşir ve onlar da şanı yüce Allah'ın: ***"Kavminden daha evvel iman etmiş olanlardan başkası asla iman etmeyecektir."*** (Hud, 11/36) diye buyurduğu Nuh kavmi gibi olurlar.

Derim ki: Üzerlerinde düşünülecek olursa, bütün görüşlerin aynı anlamda olduğu görülecektir. Buna delil ise âyetin sonunda yer alan: **"İnsanlar âyetlerimize inanmıyorlardı"** buyruğudur. Bu buyrukta; (أَنَّ)'in hemzesi üstün olarak da okunmuştur. Biraz sonra gelecektir.

Müslim'in ***Sahih***'inde belirtildiğine göre Ebu Hureyre (r.a) şöyle demiştir: Rasûlullah (sav) buyurdu ki: "Üç husus ortaya çıktı mı eğer önceden iman etmemiş yahut imanı halinde herhangi bir hayır kazanmamış ise hiçbir nefse imanının faydası olmayacaktır. (Bunlar): Güneşin batıdan doğması, Deccal ve Dabbetu'l-arz'ın çıkmasıdır."[1] Bu hadis daha önceden de geçmiş bulunmaktadır. Dâbbe'nin tayini, nitelikleri ve nerden çıkacağı hususunda pek çok görüş ayrılıkları vardır. Biz bunları ***et-Tezkire*** adlı eserimizde zikrettiğimiz gibi burada da ondan yüce Allah'ın izniyle yeteri kadar sözedeceğiz.

İlk görüş, bu Dâbbe'nin Salih (a.s)'ın devesinin yavrusu olduğudur. Bu hususdaki görüşlerin -doğrusunu en iyi bilen Allah'tır ya- en sahihi de budur. Çünkü Ebu Dâvûd et-Tayalisî, ***Müsned***'inde Huzeyfe (r.a)'ın şöyle dediğini kaydetmektedir: Rasûlullah (sav) bizlere Dâbbe'yi zikredip şöyle dedi: "Bu

(1) ***Müslim***, I, 138; ***Tirmizî***, V, 264; ***Müsned***, II, 445.

Dâbbe zaman içinde üç defa çıkacaktır. Evvela çölün en uzak yerinde çıkacak ve bu kasabaya -yani Mekke'ye- onun adı dahi girmeyecektir. Sonra uzun bir süre gizli kalacak, sonra bir daha fakat öncekinden daha kısa bir süre çıkacaktır. Yine onun çölde adı yayılacak ve bu sefer onun adından bu kasabada da -yani Mekke'de de- sözedilecektir." Rasûlullah (sav) devamla buyurdu ki: "Sonra insanlar bütün mescitler arasında Allah nezdinde en çok saygı değer olan, bütün mescitlerin en hayırlısı ve Allah için hepsinin en değerlisi, şereflisi olan Mescid-i Haram'da bulundukları bir sırada aniden bu Dâbbe Rükün ile Makam arasında böğürüverecek ve başının üzerinde toprağı silkeleyecektir. İnsanlar bölük pörçük etrafa dağılacaklar. Mü'minlerden Allah'ın elinden kurtulamayacaklarını bilen bir topluluk sebat gösterecektir. O da onlarla işe başlayacak, onların yüzlerini aydınlatacaktır. Adeta onları yüzlerini inci gibi parıldayan bir yıldız haline getirecektir. Sonra yeryüzünde yol almaya koyulacaktır. Arkasından koşacak hiç kimse ona yetişemeyecek, önünden kaçan hiç kimse de elinden kurtulamayacaktır. Öyle ki adam ondan korunmak için namaza duracak, bu sefer arkasından gelip: Ey filan sen şimdi mi namaz kılıyorsun? diyecek. Sonra da önünden gelip onun yüzünü damgalayacak, sonra bırakıp gidecektir. İnsanlar mallarda ortak olacak, şehirlerde birbirleriyle barış içinde yaşayacaklar. Mü'min, kâfirden ayırdedilecektir. Öyle ki mü'min: Ey kâfir hakkımı öde diyecektir."(1)

Bu hadiste Dâbbe'nin Hz. Salih'in dişi devesinin yavrusu olduğuna delil teşkil edecek taraf "ve o böğürecektir" ifadeleridir. Böğürmek (er-ruğa) develer hakkında kullanılır. Diğer taraftan dişi deve öldürülünce, onun yavrusu kaçtı. Bir kaya parçası önünde açılınca o da kayanın içine girdi, sonra da kaya üzerine kapandı. Yüce Allah'ın izni ile ortaya çıkıncaya kadar orada kalacaktır.

Bu Dâbbe'nin tüylü, kıllı, altmış zira' uzunluğunda ayakları bulunan bir varlık olduğu da rivayet edilmiştir. Bunun el-Cessâse olduğu da söylenir. Bu da Abdullah b. Ömer'in görüşüdür.

Yine İbn Ömer'den gelen rivayete göre Dâbbe yaratılış itibariyle Âdemoğulları gibidir. Bu Dâbbe'nin başı bulutlarda, ayakları ise yerde olacaktır.

Yine rivayete göre bu Dâbbe'de herbir canlının hilkatinden (bir miktar) bulunacaktır.

el-Maverdî ve es-Sa'lebî'nin naklettiklerine göre, başı öküz başı, gözleri domuz gözleri, kulakları fil kulakları, boynuzları dağ keçisi boynuzu, boynu devekuşu boynu, göğsü arslan göğsü, rengi kaplan rengi, böğürleri kedi böğrü, kuyruğu koç kuyruğu, ayakları deve ayakları olacaktır. Herbir eklem

(1) Ebû Dâvûd, et-Tayalisi, ***el-Müsned***, I, 144.

arasında da oniki zira' bulunacaktır. -ez-Zemahşerî: Âdemoğlu ziraıyla diye kayıt koymuştur. Onunla birlikte Musa'nın asası, Süleyman'ın mühürü de çıkacaktır. Müslümanın yüzüne Musa'nın asası ile beyaz bir nokta koyacak yüzü ağaracaktır. Kâfirin yüzüne de Süleyman (a.s)'ın mührünü basacak yüzü simsiyah kesilecektir. Bunu (Abdullah) ibn ez-Zübeyir (r.a) söylemiştir.

Kitabu'n-Nekkaş'ta İbn Abbas (r.a)'dan şöyle dediği kaydedilmektedir: Dâbbe, Kureyş'liler Kâbe'yi yeniden inşa etmek istediklerinde kartalın gelip, kaldırdığı Kâbe'nin duvarı üzerine çıkan ejderhadır.

el-Maverdî de Muhammed b. Kâb'dan, onun Ali b. Ebi Talib (r.a)'dan rivayetine göre ona Dâbbe hakkında sorulmuş ve şöyle demiştir: Allah'a yemin ederim ki onun kuyruğu yoktur, fakat sakalı vardır. el-Maverdî dedi ki: Onun bu sözü Dâbbe'nin -açıkça ifade etmese dahi- insanlardan olduğuna bir işarette bulunmaktadır.

Derim ki: İşte -Allahualem- müteahhir müfessirlerden birisi bundan dolayı şöyle demiştir: Daha kuvvetli ihtimal bu Dâbbe'nin bid'at ve küfür ehli ile tartışarak onları susturmak üzere, onlarla tartışacak konuşan bir insan olma ihtimali en yüksektir. Böylelikle helâk olan apaçık bir delil üzere helâk olacak, hayatta kalan da apaçık bir delil üzere hayatta kalacaktır.

Hocamız İmam Ebu'l-Abbas Ahmed b. Ömer el-Kurtubî *"el-Müfhim"* adlı eserinde şöyle demektedir: Bu görüşü benimseyenin kanaatine göre en kuvvetli ihtimalin bu olmasının sebebi yüce Allah'ın: **"Onlara... diye söyler"** buyurmuş olmasıdır. Buna göre bu Dabbe'de olağanüstü ve özel bir âyet (mucize, belge) söz konusu olmayacaktır ve bu hadis-i şerifte sözü edilen on alâmetten biri de olmayacaktır. Çünkü bid'at ehline karşı delil getirip onlarla tartışanların varlığı çoktur. Böyle olmasında özel bir alâmet olacak taraf bulunmamaktadır. O halde Dâbbe'nin (Kıyametten önce görüleceği bildirilen) on alâmet ile birlikte zikredilmemesi gerekir. Böylelikle **"söz gerçekleşince"** onun varlığının özelliği kalkmış olacaktır. Diğer taraftan bu kanaatin kabul edilmesi halinde yeryüzünde yaşayan insanlara göre bilgili, faziletli ve onlarla tartışan bu insana, insan adı verilmeyip, alim ya da imam denilmeyip, ona Dâbbe denilmek yolu tercih edilmiş olur. Bu ise fasih şahsiyetlerin adeti ve ilim adamlarının ta'zimi dışındadır. Akıl sahibi kimselerin yolu da bu değildir. O halde evla olan tefsir alimlerinin söylediklerıdir. İşlerin gerçeklerini en iyi bilen yüce Allah'tır.

Derim ki: Bu Dâbbe ile ilgili olarak bizim zikrettiğimiz Huzeyfe yoluyla gelen hadis-i şerif konuyla ilgili anlaşılmaz ve içinden çıkılamaz noktaları çözümleyip ortadan kaldırmaktadır. Dolayısıyla ona güvenmek ve dayanmak gerekir.

Dâbbe'nin nereden çıkacağı hususunda da görüş ayrılığı vardır. Abdullah b. Ömer dedi ki: Bu Dâbbe Mekke'deki Safa tepesinden çıkacaktır. Bu tepe çatlayacak ve o da içinden çıkacaktır. Abdullah b. Amr da buna yakın bir söz söylemiş ve şöyle demiştir: Şâyet ayağımı çıkacağı yere koymak istesem koyabilirim.

Peygamber (sav)'dan gelen bir haberde şöyle denilmektedir: "İsa (a.s) müslümanlarla birlikte Beytullah'ı tavaf ederken, Sa'y cihetinde bulundukları bir sırada Dâbbe'nin üzerinden yer yarılacak ve içinden Dâbbe çıkacaktır. Dâbbe Safa'dan çıkarak mü'minin gözleri arasına mü'mindir diye bir alamet koyacaktır. Bu alamet adeta inci gibi parıldayan bir yıldız gibi olacaktır. Kâfirin de gözleri arasına kâfir diye siyah bir nokta koyacaktır."(1) Zikredilen bu haberde, bu Dâbbe'nin kılının ve tüyünün olacağı da zikredilmektedir. Bu rivayeti de el-Mehdevî kaydetmiştir. İbn Abbas'tan rivayete göre bu Dâbbe dağ arasındaki bir yoldan çıkacaktır. Başı bulutlara değerken, ayakları da yerde olacaktır. Beraberinde Musa'nın asası ile Süleyman (a.s)'ın mührü olduğu halde çıkacaktır.

Huzeyfe'den gelen rivayete göre de Dâbbe üç defa çıkacaktır. Birincisinde çöllerden birisinde çıkacak sonra gizlenecektir, daha sonra kasaba ve şehirlerde çıkacaktır, akıtılacak kanlar oldukça fazla bir miktarı bulacak şekilde de emirler birbirleriyle bu şehirlerde çarpışacaklardır. Üçüncü bir çıkışı ise mescidlerin en büyüğü, en şereflisi, Allah nezdinde en değerlisi ve faziletlisi olan mescid'den (Mescid-i Haram'dan) olacaktır.

ez-Zemahşerî dedi ki: Bu Dâbbe mescidden çıkarken sağda kalan Mahzumoğulları evinin hizasında Rukün arasından çıkacaktır. Kimileri ondan kaçacak, kimileri durup seyredeceklerdir.

Katâde'den gelen rivayete göre Dâbbe Tihame'de çıkacaktır. Yine bu Dâbbe'nin Nuh (a.s)'ın tufanının kaynamaya başladığı yer olan Tandır'dan, Kûfe'deki mescidden çıkacağı da rivayet edilmiştir.

Taif'ten çıkacağı da söylenmiştir. Ebu Kubeyl dedi ki: Abdullah b. Amr ayağıyla Taif topraklarını vurup, şöyle dedi: İnsanlarla konuşacak olan Dâbbe buradan çıkacaktır.

Tihame vadilerinden birisinden çıkacağı da söylenmiştir ki, bu da İbn Abbas'ın görüşüdür. Ecyâd taraflarındaki bir kayadan çıkacağı da söylenmiştir, bu da Abdullah b. Amr'ın görüşüdür. Sedum denizinden (gölünden) çıkacağı da söylenmiştir ki, bu da Vehb b. Münebbih'in görüşüdür.

---

(1) Bu lafız ve manada tespit edemedik. ancak, ***Müsned,*** V, 268'de Ebu Umame'den gelen bir rivayette, "Dâbbe'nin genel olarak insanları burunları üzerinde mühürleyeceğinden" söz edilmekte, fakat buradaki diğer tafsilât zikredilmemektedir.

Bu son üç görüşü el-Maverdî Kitab'ında zikretmiş bulunmaktadır.

el-Bağavî Ebu'l-Kasım Abdullah b. Muhammed b. Abdu'l-Aziz de şöyle demektedir: Bize Ali b. el-Ca'd anlattı. Ali, Fudayl b. Merzuk er-Rukaşî el-Ağar'den -ki Yahya b. Main'e hakkında sorulmuş, o da: Güvenilir birisidir, demiştir- o Atiyye el-Avfî'den, o İbn Ömer'den dedi ki: Dâbbe, Kabe'deki bir çatlaktan atın yürüyüşünü andırırcasına çıkacaktır. Üç gün süre ile onun sadece üçte biri çıkmış olacaktır.

Derim ki: İşte Dâbbe'nin çıkışı ve nitelikleri ile ilgili Ashab ve Tabiînin görüşleri bunlardır. Bunlar da müfessirler arasından: Dâbbe bir konuşan insandır, bid'at ehli ile ve kâfirler ile konuşup tartışır diyenlerin görüşlerini reddetmektedir. Ebu Umame'nin rivayetine göre de Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: "Dâbbe çıkacak ve burunları üzere insanlara işaret koyacaktır."(1) Bunu da el-Maverdî zikretmiştir.

-Kelam kökünden gelen bir lafız olarak- "te" harfi ötreli, "lâm" harfi de esreli ve şeddeli olarak **"(تُكَلِّمُهُمْ): Onlara... söyler"** şeklindeki okuyuş umumun kıraatidir. Buna da Ubeyy'in; **"(تُنَبِّئُهُمْ): onlara haber verir"** şeklindeki okuyuşu ayrıca delil teşkil etmektedir.

es-Süddî dedi ki: Onlara İslâm dini dışındaki bütün dinlerin batıl olduğunu söyleyecektir. Onların hoşlarına gitmeyecek şeyler söyleyecektir, diye de açıklanmıştır. Onlara akıcı bir dille söz söyleyeceği ve uzakta olsun, yakında olsun herkesin işiteceği bir sesle onlara şöyle diyeceği de söylenmiştir: "İnsanlar âyetlerimize inanmıyorlardı." Bundan kasıt benim çıkışımdır, çünkü onun çıkışı âyetlerdendir. Dâbbe ayrıca: Şunu bilin ki, Allah'ın laneti zalimlerin üzerinedir" diyecektir.

Ebu Zür'a, İbn Abbas, el-Hasen ve Ebu Recâ ise bu lafzı; (تَكْلِمُهُمْ) şeklinde "yara açmak" anlamındaki (الكلم) kökünden gelen bir kelime olarak "te" harfini üstün okumuşlardır. İkrime dedi ki: Bu da onlara işaret vurur anlamındadır. Ebu'l-Cevza dedi ki: Ben İbn Abbas'a bu: **"Onlara... söyler"** midir? yoksa **"onları yaralar"** şeklinde midir? diye sordum. O da bana şöyle dedi: Allah'a yemin ederim, o onlarla hem konuşacaktır, hem de onları yaralayacaktır. Mü'min ile konuşacak, kâfir ile faciri ise yaralayacaktır.

Ebu Hatim de şöyle demektedir: Burada **"(تُكَلِّمُهُمْ): Onlara... söyler"** buyruğu aynı zamanda; "(تَجْرَحُهم): Onları yaralar" demek gibidir. O bu kanaatiyle bu lafzın; "(تُكَلِّمُهُمْ): Onları yaralar" çokluk anlamı ifade eden kipi olduğu kanaatindedir.

"İnsanlar âyetlerimize inanmıyorlardı" buyruğundaki; (إِنَّ)'ı Kûfeliler, İbn Ebi İshak ve Yahya; (اِنْ) diye üstün okumuşlardır. Haremeyn ehli,

(1) *Müsned*, V, 268.

Şamlılar ve Basralılar ise esreli okumuşlardır. en-Nehhas dedi ki: Hem üstün okuyuş ile hem de esreli okuyuş ile ilgili iki görüş vardır. el-Ahfeş dedi ki: Üstün okuyuş; "(بِأَنَّ): Diye..." demektir. İbn Mes'ud aynı şekilde: (بِأَنَّ) diye okumuştur. Ebu Ubeyde dedi ki: Fiilin üzerinde vaki olması dolayısıyla nasb mahallindedir. Yani onlara: İnsanlar... diye haber verecektir.

el-Kisaî ve el-Ferra ise yeni bir cümle (isti'naf) olarak esreli okumuşlardır. el-Ahfeş dedi ki: Bu okuyuş; "(تقول إن الناس): Muhakkak insanlar... diyecektir" anlamındadır. Burada insanlardan kasıt kâfirlerdir.

"Ayetlerimize" yani Kur'ân-ı Kerim'e ve Muhammed (sav)'a **"inanmıyorlardı."** Bu ise şanı yüce Allah'ın kâfirin imanını kabul etmeyeceği ve Dâbbe'nin çıkışından önce yüce Allah'ın ilmine göre mü'min ve kâfir olanlar dışında kimsenin kalmayacağı bir zamanda olacağını göstermekterir. Doğru sunu en iyi bilen Allah'tır.

"Âyetlerimizi" Kur'ân-ı Kerim'i, hakka delalet eden belgelerimizi **"yalanlayan her ümmetten bir topluluk"** bir zümre, bir cemaat **"haşredeceğimiz gün onlar da durdurulurlar."** Yani hesaplarının görüleceği yere itilir ve sürüklenirler. eş-Şemmâh dedi ki:

وكَم وَزَعْنَا من خَميسٍ جَحْفَلٍ وكَمْ حَبَوْنَا من رئيسٍ بِسَخْلِ

"Nice büyük orduları önümüze kattık, sürükledik,
Nice kahraman başkandan da bağışlar aldık."

Katade dedi ki: **"(يُوزَعُونَ): Durdurulurlar"** burada başları sonlarına iade edilir, döndürülür, anlamındadır.

"Nihayet geldiklerinde" yüce Allah **"der ki: Benim âyetlerimi"** peygamberime indirdiğim âyetlerimi ve tevhidime delil olmak üzere ortaya koyduğum belgelerimi **"onları bir bilgiye dayanarak kavramadığınız halde"** onların batıl olduklarını bilmediğiniz halde **"onlardan yüz çevirdiniz".** Delilsiz olarak ve cahilce onları **"yalanladınız ha! Yoksa ne yapıyordunuz?"** Bu ifade bir azardır, yani sizler bu âyetler hakkında araştırmanızı yapmayıp bunların hakkında düşünmediğiniz zamanlarda ne yapıyordunuz?

"Zulmetmeleri sebebi ile söz aleyhlerine gerçekleşti." Zulümleri yani şirkleri dolayısıyla haklarında azab vacib oldu.

"Artık konuşamazlar." Yani herhangi bir mazeret ve delilleri yoktur. Denildiğine göre ağızlarına mühür vurulacak ve bundan dolayı konuşamayacaklardır. Müfessirlerin çoğu böyle demişlerdir.

"Bizim geceyi o vakitte dinlensinler" yani rahat bulup uyusunlar **"diye yarattığımızı, gündüzü de"** rızık için çalışmak maksadıyla etrafın görüldüğü **"aydınlık kıldığımızı görmediler mi? Muhakkak bunda"** Allah'a **"inanan bir topluluk için âyetler vardır."** Yüce Allah burada ulûhiyet ve kudretinin delâletlerini söz konusu etmektedir. Yani onlar bizim kudretimizin kemalini bilip niye iman etmediler?

وَيَوْمَ يُنْفَخُ فِي الصُّورِ فَفَزِعَ مَنْ فِي السَّمٰوَاتِ وَمَنْ فِي الْأَرْضِ
إِلَّا مَنْ شَاءَ اللّٰهُ ۚ وَكُلٌّ أَتَوْهُ دَاخِرِينَ ﴿٨٧﴾ وَتَرَى الْجِبَالَ تَحْسَبُهَا
جَامِدَةً وَهِيَ تَمُرُّ مَرَّ السَّحَابِ ۚ صُنْعَ اللّٰهِ الَّذِي أَتْقَنَ كُلَّ شَيْءٍ ۚ
إِنَّهُ خَبِيرٌ بِمَا تَفْعَلُونَ ﴿٨٨﴾ مَنْ جَاءَ بِالْحَسَنَةِ فَلَهُ خَيْرٌ مِنْهَا ۖ
وَهُمْ مِنْ فَزَعٍ يَوْمَئِذٍ آمِنُونَ ﴿٨٩﴾ وَمَنْ جَاءَ بِالسَّيِّئَةِ فَكُبَّتْ
وُجُوهُهُمْ فِي النَّارِ ۚ هَلْ تُجْزَوْنَ إِلَّا مَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ ﴿٩٠﴾

87. Sûr'a üfürüleceği günde -Allah'ın dilediği kimseler dışında- göklerde olanlar da, yerde olanlar da dehşetle korkarlar. Hepsi de huzuruna küçülmüşler olarak geleceklerdir.

88. Sen dağları görür ve onları yerinde duruyor sanırsın. Halbuki onlar bulutların gitmesi gibi giderler. Allah'ın herşeyi sapasağlam yapan yaratmasına bak! Muhakkak O, yaptıklarınızdan haberdardır.

89. Kim iyilikle gelirse ona, ondan hayırlısı vardır. Hem onlar o günde dehşetli bir korkudan yana güvenlik içindedirler.

90. Kim de kötülükle gelirse, yüzleri üzere ateşe dökülürler. (Onlara): **"işlediğinizden başkası ile mi cezalandırılacaksınız ki"?** (denilir.)

"Sûr'a üfürüleceği günde" yani sen Sûr'a üfürüleceği günü hatırla, yahut onlara bunu hatırlat. el-Ferra'nın kabul ettiği görüşe göre anlamı şudur: İşte o gün Sûr'a üfürüleceği gündür, deyip burada; "(ذلكم): İşte o" ism-i işaretinin hazfedileceğini caiz kabul etmiştir.

Sûr ile ilgili doğru olan görüş, onun İsrafil'in kendisine üfleyeceği nurdan

bir boynuz olduğudur. Mücahid borazan şeklindedir, demiştir. Sûr'un Yemenlilerin lehçesindeki borazan (el-bûk) olduğu söylenmiştir. Buna dair açıklamalar ile ilim adamlarının bu hususlaki görüşleri daha önceden el-En'âm Sûresi'nde (6/73. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

"Allah'ın dilediği kimseler dışında göklerde olanlar da, yerde olanlar da dehşetle korkarlar." Ebu Hureyre dedi ki: Peygamber (sav) buyurdu ki: "Yüce Allah gökleri yaratmayı bitirdikten sonra Sûr'u yarattı. Onu İsrafil'e verdi. O bu Sûr'u ağzına koymuş, gözünü Arşa dikmiş, ne zaman üfürmekle emrolunacağına bakmaktadır." Ey Allah'ın Rasûlü Sûr nedir? diye sordum. Şöyle buyurdu: "O bir boynuzdur. Allah'a yemin ederim ki, çok büyüktür. Beni hak ile gönderene yemin olsun ki ondaki bir dairenin büyüklüğü göklerle yerin eni kadardır. Ona üç defa üfleyecektir. Birinci üfürüş feza' (dehşete kapılma) üfürüşüdür. İkinci üfürüş baygınlık (sa'k) üfürüşüdür. Üçüncüsü ise öldükten sonra diriliş ve âlemlerin Rabbinin huzuruna kalkış üfürüşüdür."[1] diye hadisin geri kalan bölümlerini zikretti. Bu hadisi Ali b. Ma'bed, et-Taberî, es-Sa'lebî ve başkaları zikretmiş olup, İbnu'l-Arabî sahih olduğunu belirtmiştir. Ben bu hadisi ***et-Tezkire*** adlı eserimde zikrettiğim gibi, ona dair orada açıklamalarda da bulunmuştum. Sûr'a üfürmenin sayısı hususunda sahih olan ise bunların üç değil iki olduğudur. Feza' (korku ve dehşete kapılma) üfürüşü aslında baygınlık (sa'k) üfürüşüne racidir. Çünkü bu iki husus, bu iki üfürüşle birlikte olacaktır. Yani onlar öyle bir dehşete kapılacaklardır ki, bundan dolayı öleceklerdir. Yahutta öldükten sonra diriliş nefhasına racidir, bu da el-Kuşeyrî ve başkalarının tercihidir. O bu âyet-i kerime ile ilgili açıklamaları esnasında şöyle demektedir: İkinci üfürüşten kasıt; onların dehşete kapılmış olarak diriltilmeleri: ***"Yattığımız yerden kim kaldırdı bizi?"*** (Yâsîn, 36/52) diyecekleri ve kendilerini dehşete düşürüp korku duymalarına sebeb teşkil edecek işler görecek olmalarıdır. İşte bu üfürüş borazan sesi gibi olacaktır. İnsanlar da amellerinin karşılıklarını görecekleri yerde toplanacaklardır. Bunu da Katade söylemiştir. el-Maverdî dedi ki: **"Sûr'a üfürüleceği günde"** buyruğundaki gün, kabirlerden kalkılacağı gündür. Korku hakkında da iki görüş vardır demiştir. Birincisine göre seslenişin gereğini yerine getirmek ve bu maksatla acele etmektir. Bu da Arapların sana yardım etmek üzere seslenilmesi halinde çabucak koşmanı anlatan; "(فزعت إليك في كذا): Bu hususta ben sana hızlıca geldim" ifadelerinden alınmıştır. İkinci görüşe göre ise burada sözü edilen korku ve dehşet, korku ve üzüntüden ileri gelen alışılmış bir dehşettir. Çünkü onlar kabirlerinden tedirgin edilecekler, bundan dolayı korku ve dehşetle kalkacaklardır. İki görüşün doğruya yakın olanı da budur.

(1) Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XVI, 30.

Derim ki: Ebu Hureyre ile Abdullah b. Amr'ın rivayet ettiği hadislerden sabit olan sünnet, üfürmelerin üç değil, iki defa olacağını göstermektedir. Bu iki hadisi de Müslim rivayet etmiş olup, biz bunları *"et-Tezkire"* adlı eserimizde zikretmiş bulunuyoruz. Doğrusu da yüce Allah'ın izniyle bu üfürmelerin iki defa olacağıdır. Yüce Allah: ***"Sûr'a üfürülmüş -Allah'ın dilediklerî müstesnâ- göklerde ve yerde olanların hepsi ölmüş olacaktır"*** (ez-Zümer, 39/68) buyruğunda korku ve dehşet nefhasında istisnâda bulunduğu gibi, burada da istisnâda bulunmaktadır. Bu da bu iki yerde sözü edilen üfürüşlerin aynı üfürüş olduğunun delilidir. İbnu'l-Mübarek, el-Hasen'den şöyle dediğini rivayet etmektedir: Rasûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: "İki nefha (üfürüş) arasında kırk yıl olacaktır. Birincisinde yüce Allah herbir canlıyı öldürmüş olacak, ikincisinde de yüce Allah ölmüş olan herbir kişiyi diriltecektir."(1)

Şâyet: Yüce Allah'ın: **"Arkasından onu Râdife izleyecek"** buyruğundan itibaren... *"O ancak bir tek haykırıştır."* (en-Naziat, 79/7-13) buyrukları zahiri gereğince bu üfürüşlerin üç tane olması gerekir denilecek olursa, böyle diyene şöyle cevap verilir: Hayır, durum böyle değildir. Burada haykırış (Zecra)'dan kasıt, insanların kabirlerinden çıkışlarının arkasından gerçekleşeceği ikinci üfürüştür. İbn Abbas, Mücahid, Ata, İbn Zeyd ve başkaları da böyle demiştir. Mücahid dedi ki: Bunlar iki sayha (haykırış)dır. Birincisinde yüce Allah'ın izniyle bu üfürüş sonucunda herkes ölecektir. İkincisinde ise yüce Allah'ın izniyle bu üfürüş ile herşey diriltilecektir. Ata dedi ki: (en-Nâziât, 79/6) buyruğunda sözü edilen sarsıcı (er-Racife) kıyamet günüdür. "er-Râdife" ise öldükten sonra diriliş demektir. İbn Zeyd dedi ki: er-Râcife'den kasıt ölümdür, er-Râdife'den kasıt da kıyamet saatidir. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

"Allah'ın dilediği kimseler dışında" buyruğunda istisnâ edilenlerin kimler olduğu hususunda da farklı görüşler vardır. Ebu Hureyre yoluyla gelen hadise göre bu istisnâ edilenler Rabbleri nezdinde kendilerine rızık verilen şehidlerdir. Bu korku ve dehşet sadece hayatta olanlar içindir. Said b. Cübeyr'in görüşü de budur. Bunlar Arşın etrafında kılıçlarını kuşanmış olan şehitlerdir. el-Kuşeyrî dedi ki: Peygamberler de onların kapsamına girer. Çünkü onların peygamberlikle beraber bir de şehitlikleri vardır.

İstisnâ edilenlerin melekler oldukları da söylenmiştir. el-Hasen dedi ki: Yüce Allah iki nefha (üfürüş) arasında ölecek bir takım melekleri de istisnâ etmiştir.

Mukatil dedi ki: Bununla Cebrail, Mikail, İsrafil ve ölüm meleğini kastet-

(1) Hadis, görüldüğü gibi mürseldir. Ancak Ebû Hureyre'den gelen ve "iki üfürüş arasında kırk vardır." deyip, bu kırkın mahiyetini sorulan soruya rağmen belirtmediği rivayet için bk.: ***Buharî,*** IV, 1813, 1881; ***Müslim,*** IV, 2270.

mektedir. Maksadın el-hûru'l'în oldukları da söylenmiştir. Bunlar mü'minler dir, diye de açıklanmıştır. Çünkü yüce Allah bu buyruğun akabinde şöyle bu yurmaktadır: **"Kim iyilikle gelirse ona, ondan hayırlısı vardır. Hem onlar o günde dehşetli bir korkudan yana güvenlik içindedirler."**

Kimi ilim adamımız da şöyle demiştir: Sahih olan bunların kimliklerinin tayini hususunda sahih herhangi bir haberin gelmemiş olduğudur, hepsi ihtimal dahilindedir.

Derim ki: Bu, ilim adamımız Kadı Ebubekr İbnu'l-Arabî'nin de sahih olduğunu belirttiği, Ebu Hureyre yoluyla gelen hadisi görememiştir. O bakımdan bu hadis, bu konuda dayanak alınmalıdır. Zira kimliklerin tayini hususunda bu hadis nasstır, diğerleri ise bir içtihaddır, doğrusunu en iyi bilen Allah'tır. İleride ez-Zümer Sûresi'nde (39/68. âyetin tefsirinde) geleceği üzere bundan başka görüşler de ileri sürülmüştür.

Yüce Allah'ın: **"Göklerde olanlar da... dehşetle korkarlar"** buyruğunda fiil mazi, **"üfürüleceği günde"** buyruğunda ise fiil muzari olarak kullanılmıştır. Peki bu durumda mazi fiil nasıl muzari fiile atfedilmiştir diye sorulabilir. el-Ferrâ'nın kanaatine göre burada atıf manaya göredir, çünkü anlam: Sûr'a üfürüldüğünde... korkarlar, şeklindedir. **"Allah'ın dilediği kimseler dışında"** buyruğunda da müstesnâ olarak nasb halindedir.

"Hepsi de huzuruna küçülmüş olarak geleceklerdir." buyruğunda geçen ve **"ona geleceklerdir"** anlamındaki buyruğu Ebu Amr, Âsım, el-Kisaî, Nafi', İbn Âmir ve İbn Kesir; (أَتَوْهُ) şeklinde müstakbel (müzari) bir fiil olarak okumuşlardır. el-A'meş, Yahya, Hamza ve Âsım'dan Hafs ise medsiz olarak ve mazi fiil olmak üzere; (أَتَوْهُ) diye okumuşlardır. İbn Mes'ud da böyle okumuştur. Katade'den de "(أَتَاهُ): Ona gelecektir" (şeklinde fiilin faili müfred olarak) okumuştur.

en-Nehhas dedi ki: Benim Ebu İshak'dan naklen kıraatlere dair yazdıklarımda şunlar da vardır. Kim; (وَكُلٌّ أَتَوْهُ) diye okursa, (كُلٌّ) lafzına binaen fiili tekil okur. Kim de; "(آتُوهُ): Gelicidirler" diye okursa, manasına binaen çoğul okur. Ancak böyle bir görüş çirkin bir hatadır: Çünkü (وَكُلٌّ أَتَوْهُ) diye okunduğu takdirde tekil değil, çoğul okunmuş olur. Eğer tekil okuyacak olsa; (أَتَاهُ) demek icab ederdi. Fakat (أَتَوْهُ) diyenler manaya binaen çoğul okumuş olurlar ve fiili mazi kullanmış olurlar. Çünkü o bu durumda fiili "(فَزِعَ): dehşetle korkar" fiili gibi değerlendirmiştir. Buna karşılık; (وَكُلٌّ آتَوْهُ) diye okuyanlar ise yine manaya göre ve önceki cümle ile anlamı kopuk olduğundan dolayı böyle okumuşlardır.

İbn Nasr dedi ki: Ebu İshak -Allah'ın rahmeti üzerine olsun-dan söylemediği bir söz nakledilmiş bulunmaktadır. (en-Nehhâs'ın nakline işaret ediyor.)

Ebu İshak'ın kullandığı ifade şöyledir: "(وَكُلٌّ أَتَوْهُ دَاخِرِينَ): **Hepsi de huzuruna küçülmüşler olarak geleceklerdir"** buyruğu "(أَتَوْهُ): Gelicidirler" diye de okunur. Tekil okuyan kimse (كُلٌّ)'ın lafzı dolayısıyla tekil okur, çoğul okuyanlar da anlamı dolayısıyla çoğul okurlar. O şunu anlatmak istemektedir: İster Kur'ân'da, ister Kur'ân-ı Kerim'in dışında; "(كلّ): Hepsi" lafzının haberi eğer müfred olarak gelirse lafza göre müfred gelmiştir, çoğul olarak gelmişse manaya göre çoğul olarak gelir. Ebu Cafer (en-Nehhâs) bu manayı esas alarak söylediklerini söylememiştir.

el-Mehdevî dedi ki: "(وَكُلٌّ أَتَوْهُ دَاخِرِينَ): **Hepsi de huzuruna küçülmüş olarak geleceklerdir"** buyruğunda fiil; "(الإتيان): Gelmek" mastarındandır ve burada (fail), "(كل): Hepsi"nin anlamına binaen gelmiştir, lafzına göre değildir. Buna karşılık "(وَكُلٌّ أَتُوهُ دَاخِرِينَ): Hepsi de ona küçülmüşler olarak gelicilerdir," diye okuyanların okuyuşunda ise bu "(أتى): Geldi"den isim-i faildir. Buna da yüce Allah'ın: وَكُلُّهُمْ آتِيهِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ فَرْدًا): *Hepsi kıyamet gününde ona yalnız başına gelicidirler"* (Meryem, 19/95) buyruğu delildir.

"(وَكُلٌّ أَتَاهُ): Herkes ona gelir" diye zamiri müfred okuyanlar ise "hepsi"nin anlamına göre değil de, lafzına göre okumuşlardır. Buna karşılık: "(دَاخِرِينَ): Küçülmüşler olarak" lafzının çoğul gelmesi de manaya göredir. Anlamının "küçülmüşler olarak" olduğu İbn Abbas ve Katade'den rivayet edilmiştir. Buna dair açıklamalar da daha önceden en-Nahl Sûresi'nde (16/48. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

"Sen dağları görür ve onları yerinde duruyor sanırsın. Halbuki onlar bulutların gitmesi gibi giderler" buyruğu hakkında İbn Abbas dedi ki: Sen dağları dimdik ayakta görürsün, gerçekte ise onlar kesintisiz, aralıksız olarak yürümektedir. el-Kutebî dedi ki: Çünkü dağlar bir araya getirilecek ve yürütülecektir. İnsan gözüyle ayakta duruyor gibi görünecek, gerçekte ise onlar yürümektedirler. Büyük olan herşey ve büyük kalabalıkları göz tamamiyle ihata etmekten uzaktır. Buna sebeb ise bunların çoklukları ve enleri ile boyu arasındaki mesafelerin büyüklüğüdür. Bu görenin bir yanılmasıdır. O, onları duruyor gibi görecektir, gerçekte ise onlar yürümektedirler. Şair Nâbiğa bir orduyu nitelendirirken şöyle demektedir:

بِأَزْعَرَ مثل الطَّودِ تَحسبُ أنَّهمْ وُقوفٌ لِحَاجٍ والرِّكَابُ تُهملِجُ

"Büyük dağı andıran çok yüksek bir dağda sanırsın onları
-Binekleri hızlıca yol aldığı halde- bir takım ihtiyaçları için durmuşlar (gibi görürsün)."

el-Kuşeyrî dedi ki: Bu kıyamet gününde olacaktır. Yani dağlar çoklukları dolayısıyla duruyorlar gibi gelecektir. Bu da insan gözüne böyle görünecektir. Gerçekte ise onlar bulutların yürümesi gibi yürümektedirler. Nitekim üstüste yığılmış olan bulut da gerçekte yürürken duruyor zannedilir. Yani bu dağlar geriye onlardan hiçbir şey kalmayıncaya kadar bulutlar gibi yürüyüp gidecektir. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmaktadır: ***"Dağlar da yürütülüp bir serap olacak."*** (en-Nebe', 78/20)

Denilir ki: Yüce Allah dağları çeşitli şekillerde nitelendirmiştir. Hepsinin ortak anlamı bunların yeryüzünden alınacakları, gizledikleri şeyleri açığa çıkartacakları şeklindedir. İlk vasıfları dağların dümdüz edilmeleridir. Bu da (kıyamet) sarsıntısından önce olacaktır. Sonra atılmış pamuk gibi olacaklardır, bu da semanın erimiş maden gibi olacağı vakit gerçekleşecektir. Yüce Allah şu buyruğunda onları bir arada zikretmektedir: ***"O gün gök erimiş maden gibi olacak, dağlar da renk renk boyanmış (ve atılmış) yün gibi olacak."*** (el-Meâric, 70/8-9) Üçüncü halleri dağların toz zerrecikleri gibi olmasıdır. Bu da önceleri atılmış yün gibi iken, zerrelerinin birbirinden koparılması ile gerçekleşecektir.

Dördüncü halde dağlar yerlerinden sökülüp, atılacak, çünkü önceki hallerinde dağlar yerlerinde durmuş olacaklar ve altlarından yer görünmeyecektir. Altlarında neyin olduğunun açığa çıkması için; üzerlerine rüzgarların gönderilmesi suretiyle dağlar savrulacaklardır.

Beşinci hal: Rüzgarlar dağları yeryüzünün yukarısına çıkartacaklar ve adeta toz zerreleri gibi; havada bir ışık gibi görüneceklerdir. Uzaktan onlara bakan bir kimse ise kesiflikleri dolayısıyla cansız ceset gibi görecektir. Hakikatte ise bunlar yürümektedirler, ancak onların yürümeleri dümdüz edilmiş ve darmadağın olmuşcasına rüzgarlar peşinden olacaktır.

Altıncı hal ise dağların serap gibi görünmeleridir. Onların bulundukları yere bakan bir kimse serap görmek halinde olduğu gibi, onların bulundukları yerde dağlardan hiçbir şey göremeyecektir.

Mukatil dedi ki: Dağlar yerin üzerine çökecekler ve yerle dümdüz edileceklerdir. Daha sonra da bu açıklamaların bir benzeri yapılmaktadır.

el-Maverdî dedi ki: Bunun neye misal verildiği hususunda üç görüş vardır:

1- Bu yüce Allah'ın dünyaya vermiş olduğu bir misaldir. Ona bakan bir kimse, onun dağlar gibi durmakta olduğunu zanneder, fakat dünya tıpkı bulutlar gibi yok oluştan payını almaya devam etmektedir. Bu açıklamayı Sehl b. Abdullah yapmıştır.

2- Bu yüce Allah'ın imana vermiş olduğu bir misaldir. Sen imanı kalpte sa-

bit zannedersin, onun ameli ise semaya doğru yükselmektedir.

3- Bu yüce Allah'ın ruhun çıkışı sırasında nefse vermiş olduğu bir misaldir. Gerçekte ruh bu esnada Arşa doğru yükselmektedir.

"Allah'ın herşeyi sapasağlam yapan yaratmasına bak!" Yani bu yüce Allah'ın yaptıklarındandır. Yüce Allah'ın yaptıkları da elbetteki sapasağlamdır.

"Sen... görür" anlamındaki fiil gözün görmesindendir. Şâyet kalbin görmesi ile ilgili olsaydı, iki mefule geçiş yapması gerekirdi. "(تَرَى): Görürsün" fiilinin aslı (رؤية) şeklindedir. Hemzenin harekesi "ra" harfine verildikten sonra "ra" harfi harekelenmiş oldu, sonra da hemze hazfedildi. Eğer mâkabli (ondan önceki harf) sakin ise hemzenin hafifletilme yolu budur. Ancak burada bu fiilin hafifletilmesi ayrılmaz bir özelliğidir.

Kûfeliler **"(تَحْسَبُهَا): Onları... sanırsın"** fiilini "sin" harfi üstün olarak okurlar. Kıyas böyle okumayı gerektirir. Çünkü bu fiil; "(حَسِبَ يَحْسَبُ): Sandı, sanır"dan gelmektedir. Şu kadar var ki Peygamber (sav)'dan bundan farklı olarak müzaride "sin" harfini esreli okuduğu rivayet edilmiştir. O takdirde bu fiilin vezni; (فَعِلَ يَفْعِلُ) şeklinde salim fiillerden; (نَعِمَ يَنْعِمُ) ile; (بَئِسَ يَبْئِسُ) gibi olur. (بَئِسَ يَبْئِسُ) da zikredilmiştir. Arapçada bu fiillerin dışında bu şekilde kullanılanı bilinmemektedir.

"(وَهِيَ تَمُرُّ مَرَّ السَّحَابِ):**Halbuki onlar bulutların gitmesi gibi giderler"** ifadesinin takdiri; (مرّاً مثل مرّ السحاب) şeklindedir. Burada sıfat mevsufun yerine muzaf da muzafun ileyhin yerine getirilmiştir. Dağlar yeryüzündeki yerlerinden izale edilecekler. Bir araya getirilecek ve bulutların yürütüldüğü gibi yürütüleceklerdir. Sonra da dağlar paramparça edildikten sonra tekrar yere geri döneceklerdir. Nitekim yüce Allah: *"Ve dağlar parça parça ufalandığı zaman"* (el-Vâkıa, 56/5) diye buyurmaktadır.

"(صُنْعَ اللهِ): Allah'ın yaratması" buyruğu el-Halil ve Sibeveyh'e göre mastar olarak nasbedilmiştir. Çünkü Allah: **"Halbuki onlar bulutların gitmesi gibi giderler"** diye buyurması onun bunu bilhassa yarattığına (müfessir bunu mef'ul-i mutlak kipiyle anlatmaktadır) delil teşkil etmektedir. Bununla birlikte iğra olmak üzere nasbedilmesi de caizdir. Yani "(أنظروا صنع الله): Allah'ın yaratmasına bir bak" anlamında olur (mealde olduğu gibi). Bu durumda; "(السَّحَابِ): Bulutlar" kelimesi üzerinde vakıf yapılır, ancak birinci takdire göre bunun üzerinde vakıf yapılmaz. Bununla birlikte; "(ذلك صنع الله): Bu Allah'ın yaratmasıdır" takdirine göre ref ile okunması da mümkündür.

"Herşeyi sapasağlam yapan" son derece muhkem kılan demektir. Peygamber (sav)'ın şu hadisinde de bu kökten gelen kelime kullanılmıştır: "(رحم الله من عمل عملاً فأتقنه): Bir iş yapıp da onu sapasağlam yapan kimseye Al-

lah'ın rahmeti olsun."[1]

Katade ise bunun herşeyi güzel yapan anlamında olduğunu söylemiştir. İtkam ise muhkem kılmak sağlam yapmak demektir. Mesela; "(رجل يتقن): Eş yayı iyi bilen, iyi yapan" anlamındadır. ez-Zührî der ki: Bunun aslı İbn Tikn'dan gelmektedir. Bu da Ad kavminden gelen bir adamın adıdır. Hiçbir oku hedefini şaşırmazdı. O bakımdan o misal gösterilmiştir. Mesela: "(أرمى من ابن يتقن): İbn Tikn'den daha iyi ok atıcı" denilir. İşte herbir işte oldukça maharetli olan kimseye; (تقن) denilir.

"Muhakkak O yaptıklarınızdan haberdardır." Cumhur hitap kipi ile "te" ile okumuşlardır. İbn Kesir, Ebu Amr ve Hişam ise ya ile ("yaptıklarını dan" anlamında) okumuşlardır.

"Kim iyilikle gelirse, ona ondan hayırlısı vardır." İbn Mes'ud ve İbn Abbas (r.anhumâ) dediler ki: İyilik lâ ilahe illallah'tır. Ebu Ma'şer dedi ki: İbrahim kendisinden başka hiçbir ilâh olmayan Allah hakkı için diye yemin eder ve bu yemininde hiç de istisnâ yapmadan iyilik (el-hasene) lâ ilahe illallah Muhammedu'r-Rasûlullah'dır derdi.

Ali b. el-Huseyn b. Ali (r.anhum) dedi ki: Bir adam gazaya çıktı bir yerde yalnız kaldı mı: Lâ ilahe illallah vahdehû lâ şerîke leh: Allah'tan başka hiçbir ilah yoktur, O bir ve tektir, O'nun hiçbir ortağı yoktur derdi. O, Rum (Bizans) topraklarından kurak ve çorak bir yerde iken yüksek sesle la ilahe illallah vahdehu la şerîke leh dedi. Karşısına üzerinde beyaz elbiseler bulunan bir atlı çıktı ve ona şöyle dedi: Nefsim elinde olana yemin ederim ki; bu şanı yüce Allah'ın: **"Kim iyilikle gelirse ona, ondan hayırlısı vardır"** diye buyurduğu sözdür.

Ebu Zerr dedi ki: Ey Allah'ın Rasûlü, bana vasiyette bulun. Şöyle dedi: "Allah'tan kork ve bir kötülük işledin mi hemen arkasından bir iyilik yap ki onu silsin." Ben: Ey Allah'ın Rasûlü la ilahe illallah hasenâttan (iyiliklerden) mıdır? diye sordum. O: "Hasenatın en faziletlilerindendir" diye buyurdu. Bir rivayette de şöyle buyurmuştur: "Evet o hasenatın en iyisidir." Bunu el-Beyhakî zikretmiştir.[2]

Katade dedi ki: **"Kim iyilikle gelirse"** ihlas ve tevhidle gelirse demektir. Bütün farzları eda ile gelirse, diye de açıklanmıştır.

Derim ki: Bir kimse gerçek anlamıyla lâ ilâhe illallahı söyleyecek ve bunun gereklerini -daha önce İbrahim Sûresi'nde (14/24-25. âyetlerin tefsirin-

(1) Mana itibariyle yakın bir rivayet için bk.: *Nesaî*, II, 68; *Ebû Dâvûd*, II, 48

(2) Kelime-i Tevhid ile ilgili bölümü bulunmayan bir rivayet Beyhaki, *Fudail-İman*, II, 245'te ancak "mürsel" *olduğu kaydıyla.*

de) açıklandığı üzere- yerine getirecek olursa, o kimse hem tevhidi, hem ihlâsı, hem de farzları yerine getirmiş olur.

"Ona ondan hayırlısı vardır" buyruğu ile ilgili olarak İbn Abbas dedi ki: Yani ondan kendisine hayır ulaşır. Mücahid de böyle demiştir. Bir diğer görüşe göre ona güzel karşılık verilecektir ki; bu da cennettir. Buradaki; "(خير): Hayırlı" tabiri ism-i tafdil değildir. İkrime ve İbn Cüreyc dedi ki: Burada o kimseye ondan hayırlısı verilecektir, ifadesinin imandan hayırlısı verilecektir anlamı kastedilirse, böyle bir şey söz konusu olmayacaktır. Çünkü lâ ilâhe illallah diyenden daha hayırlı hiçbir şey yoktur, fakat o kimseye lâ ilahe illallah'tan hayır verilecektir, demektir.

"Ona, ondan hayırlısı vardır" buyruğunun tafdil için olduğu da söylenmiştir. Yani yüce Allah'ın vereceği mükâfat kulun amelinden, söylediği sözden ve zikrinden hayırlıdır. Aynı şekilde yüce Allah'ın razı olması da kul için kulun yaptığı işten hayırlıdır. Bu açıklamayı da İbn Abbas yapmıştır.

Bir diğer görüşe göre bu, mükâfatın kat kat verilmesi ile alakalıdır. Şanı yüce Allah bire karşı on verecektir. Kısa sürelik bir iman karşılığında ona ebedi mükafat ihsan edecektir. Bu açıklamayı Muhammed b. Ka'b ile Abdu'r-Rahman b. Zeyd yapmışlardır.

"Hem onlar o günde dehşetli bir korkudan yana güvenlik içindedirler" buyruğundaki "(فَزَعٍ يَوْمَئِذٍ): O günde dehşetli bir korku" buyruğunu Âsım, Hamza ve el-Kisaî izafet olmak üzere; "(فَزَعِ يَوْمَئِذٍ): O günün dehşetli korkusu" diye okumuşlardır. Ebu Ubeyd dedi ki: Böyle bir okuyuşu ben daha uygun bulmaktayım, çünkü o günün dehşetli korkularının tümünden yana emniyette olmak bu hususteki iki te'vilden daha genel kapsamlı olanı ifade eder. Buna karşılık diğer kıraatteki anlamı ile "o günde dehşetli bir korkudan" denilecek olursa, sanki çeşitli mertebelerde korkular olacak gibi bir anlam anlaşılır.

el-Kuşeyrî dedi ki: Bu buyruk; "(مِنْ فَزَعٍ): Dehşetli bir korku"dan şeklinde tenvin ile okunmuştur. Sonra da bununla kastedilen tek bir dehşetli korkudur, denilmiştir. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmaktadır: *"En büyük korku onları üzmez."* (el-Enbiya, 21/103) Bir diğer görüşe göre bundan çokluk kastedilmiştir. Çünkü burada mastar kullanılmıştır. Mastar ise çokluk anlamını ihtiva etmeye elverişlidir.

Derim ki: Bu açıklamaya göre her iki kıraatin de anlamı birdir. el-Mehdevî dedi ki: "(مِنْ فَزَعٍ يَوْمَئِذٍ): O günde dehşetli bir korkudan" diye tenvin ile okuyanın kıraatine göre; "(يَوْمَئِذٍ): O günde" lafzı "dehşetli korku" anlamındaki mastar ile nasbedilmiştir. Bunun "dehşetli korku"nun sıfatı olması ve bir mahzufa taalluk etmesi de mümkündür. Çünkü mastarlara dair zaman isimleri ile

haber verilebildiği gibi onları sıfat olarak alırlar. Bununla birlikte; "(آمِنُونَ): **Güvenlik içindedirler**" ism-i failine taalluk etmesi de caizdir. İzafet zarfların buna elverişli oluşundan dolayıdır. Tenvini hazfedip "mim" harfini de üstün okuyanlara göre zarf-ı zaman olduğundan dolayı onlar bu lafzı, "yevm: gün" lafzını mebni kabul etmişlerdir. Çünkü zaman zarflarında i'rab mütemekkin değildir. Mütemekkin olmayana ve mu'reb de olmayana izafe olununca bu sefer mebni olmuştur. Sibeveyh şu beyiti nakletmiştir:

على حينَ أَلْهَى النَّاسَ جُلُّ أُمُورِهِمْ فَنَـدلاً زُرَيْقَ المـالِ نَـدْلَ الثَّعَـالِبِ

"İnsanların pek büyük işleri kendilerini meşgul ettiği bir zamanda Ey-Zureykliler tilkilerin kapıp gitmeleri gibi siz de malı kapınız."

"Kim de kötülükle gelirse" buradaki "kötülük" şirk demektir. Bu açıklamayı İbn Abbas, en-Nehaî, Ebu Hureyre, Mücahid, Kays b. Sa'd ve el-Hasen yapmışlardır. Te'vil ehli bir önceki âyette geçen "el-Hasen'e: İyilik"ten kastın lâ ilahe illallah, burada geçen "es-seyyie: Kötülük"ten kastın da bu âyette şirk anlamında olduğunu icma ile kabul etmişlerdir.

"Yüzleri üzere ateşe dökülürler." İbn Abbas: bırakılırlar, ed-Dahhak: Atılırlar diye açıklamışlardır. "(كببت الإناء): Kabı yüzüstü tersine çevirdim" denilir. Bunun lazım şekli de; (أكب) diye gelir. Arapçada bu şekil çok az kullanılır.

"İşlediğinizden" yani amellerinizin karşılığından **"başkası ile mi cezalandırılırsınız ki?"** Yani onlara ...cezalandırılır mısınız ki? denilecektir. Bu yüce Allah'ın söyleyeceği bir buyruk da olabilir, meleklerin söyleyeceği bir buyruk da olabilir.

إِنَّمَآ أُمِرْتُ أَنْ أَعْبُدَ رَبَّ هٰذِهِ الْبَلْدَةِ الَّذِى حَرَّمَهَا وَلَهُ كُلُّ شَىْءٍ
وَأُمِرْتُ أَنْ أَكُونَ مِنَ الْمُسْلِمِينَ ﴿٩١﴾ وَأَنْ أَتْلُوَا الْقُرْاٰنَ
فَمَنِ اهْتَدٰى فَإِنَّمَا يَهْتَدِى لِنَفْسِهِ وَمَنْ ضَلَّ فَقُلْ إِنَّمَآ أَنَا
مِنَ الْمُنْذِرِينَ ﴿٩٢﴾ وَقُلِ الْحَمْدُ لِلّٰهِ سَيُرِيكُمْ اٰيَاتِهِ فَتَعْرِفُونَهَا
وَمَا رَبُّكَ بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ ﴿٩٣﴾

91. Ben ancak burayı saygıdeğer kılan ve herşey kendisinin olan bu beldenin Rabbine ibadet etmekle emrolundum. Müslümanlardan olmakla da emrolundum;
92. Kur'ân'ı okumakla da. Kim hidayet bulursa, ancak kendi lehine hidayet bulur. Kim de sapıklığa düşerse, de ki: "Ben ancak uyarıcılardanım."
93. Ve de ki: "Hamdolsun Allah'a. O size âyetlerini gösterecek, siz de onları tanıyacaksınız. Rabbim yaptıklarınızdan gâfil değildir."

"Ben ancak burayı saygıdeğer kılan" yaratmak ve mülkü itibariyle **"herşey kendisinin olan bu beldenin Rabbine ibadet etmekle emrolundum"** buyruğunda sözü edilen "bu belde" yüce Allah'ın çok saygıdeğer kıldığı Mekke'dir. Yani O, burayı -birkaç yerde daha önce açıklandığı üzere- güvenlikli bir harem kılmıştır, orada kan dökülmez, kimseye zulmedilmez. Orada av avlanılmaz, hiçbir ağaç sökülmez.

İbn Abbas **"burayı saygıdeğer kılan"** buyruğunu **"belde"** lafzına uygun olmak üzere; (الَّتِي حَرَّمَهَا) diye okumuştur. Ancak diğerleri (الَّذِي) diye okumuşlardır. Bu da nasb mahallinde ve "Rabb"in sıfatıdır. Eğer "elif" ve "lam" ile olmuş olsaydı, o takdirde; (المحرِّمها) demek icab ederdi. Çünkü bu takdirde fiil kendisine ait olduğu failden başkasına uygun olarak gelmiş olacaktır. Eğer (الذي حرمها) dediğimiz takdirde ayrıca; (هو) zamirini takdir etmemize ihtiyaç kalmaz.

"Müslümanlardan" emrine itaatle boyun eğen ve O'nu tevhid edenlerden **"olmakla da emrolundum. Kur'ân'ı okumakla da."** Yani Kur'ân'ı okumakla da emrolundum; yani bana onu oku, denildi.

"Kim hidayet bulursa ancak kendi lehine hidayet bulur." Yani hidayet bulmasının sevabı ona aittir.

"Kim de sapıklığa düşerse" bana düşen tebliğ etmektir, üzerimde başka bir sorumluluğum yoktur. Bunu kital (savaşı emreden) âyet neshetmiştir.

en-Nehhas dedi ki: **"(وَأَنْ أَتْلُوَ): Kur'ân'ı okumakla"** buyruğu (أن) ile nasb mahallindedir. el-Ferra: İki kıraatten birisi; "(وَأَنِ اتْلُ): Ve Kur'ân'ı oku diye..." şeklindedir, demiş ve emr dolayısıyla cezm mahallinde olduğunu iddia etmiştir. İşte "vav"ın hazfediliş sebebi budur. en-Nehhas dedi ki: Bizler kimsenin bu şekilde okuduğunu bilmiyoruz ve bu, bütün mushaflara muhalif bir hattır.

"Ve de ki hamdolsun Allah'a." O'nun nimetlerine ve bizi doğru yola iletmesine.

"O size âyetlerini" gerek kendi nefislerinizde, gerek dışınızda **"göstere-**

cek." Nitekim yüce Allah şöyle buyurmaktadır: *"Âyetlerimizi onlara hem afakta (dış dünyalarında) hem de nefislerinde göstereceğiz."* (Fussilet, 41/53)

"Siz de onları" yani gerek kendi nefislerinizde, gerek göklerde, gerekse de yerde vahdaniyet ve kudretinin delillerini **"tanıyacaksınız."** Yüce Allah'ın şu buyruğu da buna benzemektedir: *"Yakînleri olanlar için yeryüzünde âyetler vardır. Kendi nefislerinizde de. Artık görmez misiniz?"* (ez-Zâriyât, 51/20-21)

"Rabbin yaptıklarınızdan gafil değildir." Medineliler, Şamlılar ve Âsım'dan rivayetle Hafs "te" ile muhatap kipi ile okumuşlardır. Buna sebeb ise; "**O size âyetlerini gösterecek ve siz de onları tanıyacaksınız**" diye buyurulmuş olmasıdır. Bu durumda ifadeler tek bir şekilde uyum halinde devam eder, diğerleri ise öncesinde gelen: **"kim hidayet bulursa"** buyruğuna göre "ya" ile okumuşlardır. (Rabbin onların yaptıklarından gafil değildir demek olur). Böylelikle o âyet-i kerime hakkında burada haber verilmiş olmaktadır.

Sûre burada tamam olmaktadır. Âlemlerin Rabbi olan Allah'a hamdolsun. Efendimiz Muhammed'e, onun aile halkına ve ashabına da Allah'ın salât ve selâmları olsun.

Kasas Sûresi

1-88. ÂYETLERİN TEFSİRİ

بسم الله الرحمن الرحيم

Rahman ve Rahim Allah'ın Adı İle

el-Hasen, İkrime ve Ata'nın görüşüne göre hepsi Mekke'de inmiştir. İbn Abbas ve Katade ise, Mekke ile Medine arasında inmiş, tek bir âyet müstesnâdır, derler. İbn Selam dedi ki: Bu âyet el-Cuhfe'de Rasûlullah (sav)'in Medine'ye hicreti esnasında inmiştir. Bu da yüce Allah'ın: ***"Sana Kur'ân'ı farz kılan Allah elbette seni bir dönüş yerine geri çevirecektir."*** (el-Kasas, 28/85) buyruğudur.

Mukatil de şöyle demektedir: Bu sûrede Medine'de inen buyruklar: ***"Ondan önce kendilerine kitap verdiğimiz kimseler..."*** buyruğundan itibaren: ***"Bizim cahillerle işimiz yok"*** (el-Kasas, 28/52-55) âyetleridir.

Bu sûre seksensekiz âyet-i kerimedir.

طٰسٓمٓ ﴿١﴾ تِلْكَ اٰيَاتُ الْكِتَابِ الْمُبِينِ ﴿٢﴾ نَتْلُوا عَلَيْكَ
مِنْ نَبَإِ مُوسٰى وَفِرْعَوْنَ بِالْحَقِّ لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ ﴿٣﴾ اِنَّ
فِرْعَوْنَ عَلَا فِى الْاَرْضِ وَجَعَلَ اَهْلَهَا شِيَعًا يَسْتَضْعِفُ
طَآئِفَةً مِنْهُمْ يُذَبِّحُ اَبْنَآءَهُمْ وَيَسْتَحْيٖ نِسَآءَهُمْ ۭ اِنَّهُ كَانَ
مِنَ الْمُفْسِدِينَ ﴿٤﴾ وَنُرِيدُ اَنْ نَمُنَّ عَلَى الَّذِينَ اسْتُضْعِفُوا
فِى الْاَرْضِ وَنَجْعَلَهُمْ اَئِمَّةً وَنَجْعَلَهُمُ الْوَارِثِينَ ﴿٥﴾
وَنُمَكِّنَ لَهُمْ فِى الْاَرْضِ وَنُرِىَ فِرْعَوْنَ وَهَامَانَ وَجُنُودَهُمَا
مِنْهُمْ مَا كَانُوا يَحْذَرُونَ ﴿٦﴾

1. **Tâ. Sîn. Mîm.**
2. **Bunlar açıklayıcı kitabın âyetleridir.**
3. **İman eden bir topluluk için Biz sana Mûsa ve Firavun'un haberinden bazısını hak ile okuyacağız.**
4. **Şüphe yok ki Firavun arzda üstünlük sağlamaya kalkıştı ve ora ahalisini bölük bölük ayırıp onlardan bir kesimi zayıf düşürmek istiyor; oğullarını boğazlatıp, kadınlarını hayatta alıkoyuyordu. Gerçekten o bozgunculardan idi.**
5. **Biz ise o arzda mustaz'aflara lütuf etmek, onları önderler yapmak ve onları varisler kılmak istiyorduk.**
6. **Ve onlara arzda güç ve imkân verelim, Fir'avun'a ve Haman'a ve ordularına da onlardan korkageldiklerini gösterelim** (istiyorduk).

"Tâ. Sîn. Mîm" buyruğuna dair açıklamalar daha önceden geçmiş bulunmaktadır.

"Bunlar açıklayıcı kitabın âyetleridir" buyruğundaki **"(تِلْكَ): Bunlar"** ref' mahallinde olup; "(هذه تلك): Bunlar, onlar" anlamındadır ve **"âyetler"** ondan bedeldir. Bununla birlikte **"okuyacağız"** buyruğu ile nasb mahallinde olması **"âyetler"**in de ondan yine bedel olması da mümkündür. Bunun nasb kabul edilmesi de; "(ضربت زيداً): Zeyd'i vurdum" demeye benzer.

"Açıklayıcı" yani bereket ve hayrı apaçık, hakkı batıldan, helâli haramdan açıkça ayırdeden, peygamberlerin kıssaları ile Muhammed (sav)'ın peygamberliğini açıkça ortaya koyan... demektir. "(بان الشيء وأبان): O şey açıklık kazandı" denilir. (1)

"İman eden bir topluluk için Biz sana Mûsa ve Firavun'un haberinden bazısını hak ile okuyacağız." Mûsa (a.s) ile Firavun ve Karun kıssaları (bu sûrede) zikredilmektedir. Böylelikle Kureyş müşriklerine karşı delil ortaya konulmakta ve Karun'un Mûsa'ya yakınlığının, kâfir olması dolayısıyla kendisine bir fayda sağlamadığını açıklamaktadır. İşte Kureyş'in Muhammed'e yakınlığı da böyledir. Ayrıca Firavun'un yeryüzünde üstünlük ve zorbalık tasladığını da açıklamaktadır. Onun bu hali ise küfründen kaynaklanıyordu. Dolayısıyla yeryüzünde büyüklük taslamaktan uzak durulmalıdır. Mal çokluğuna güvenerek güç ve kuvvete aldanmamalıdır. Çünkü bu iki tavır Firavun ve Karun'un sergilediği tavırlardandı.

"Sana Mûsa ve Firavun'un haberinden bazısını" onların bir kısmını

(1) Burada merhum müfessir, bu fiilin ziyadesiz ve başına hemze ziyadeli halinin aynı anlamı ifade ettiğine işaret ediyor.

"hak ile okuyacağız." Bizim emrimize binaen Cebrail sana okuyacaktır.

"(من): (Mealde:) **Bazısı"** burada teb'îz (kısmilik bildirme) içindir. **"Haberinden"** buyruğu **"okuyacağız"** buyruğunun mefulüdür. Yani Biz, sana onlara dair haberlerin bir kısmını okuyacağız. (Bu yönüyle buyruk), yüce Allah'ın: *"(تَنبُتُ بالدُّهْنِ): Yağ veren..."* (el-Mu'minûn, 23/20) buyruğuna benzemektedir.(1)

"Hak ile" nin ise; kendisinde herhangi bir şüphe ve yalanın asla söz konusu olmayacağı doğruluk ile demektir.

"İman eden bir topluluk için" Kur'ân'ı tasdik eden ve onun yüce Allah tarafından indirildiğini bilen bir topluluk için... demektir. İman etmeyenler ise bunların hak olduğuna inanmazlar.

"Şüphe yok ki Firavun arzda üstünlük sağlamaya kalkıştı." Büyüklük tasladı, zorbalık etti. Bu açıklamayı İbn Abbas ve es-Süddî yapmıştır. Katade dedi ki: O kâfirliği dolayısıyla Rabbine ibadeti kendi büyüklüğüne yedirmeyip rubûbiyet iddiasında bulundu. Mülkü ve saltanatı ile büyüklük tasladı, dolayısıyla elinin altında bulunanlara karşı üstünlük kurmaya kalkıştı, diye de açıklanmıştır. Buradaki **"arzda"** buyruğundan kasıt da Mısır arazisidir.

"Ve ora ahalisini bölük bölük ayırıp..." hizmet hususunda onları çeşitli fırkalara ve sınıflara ayırmıştı. el-A'şâ dedi ki:

وبلدة يَـرْهَبُ الجـوّابُ دجلتَهـا حتى تـراه عليهـا يَبْتغي الشَّيَعـا

"O öyle bir beldedir ki; ülkeleri yürüyerek kateden bir kimse korkar (orada);
Öyle ki; böyle birisi, sen orada (kendisine arkadaşlık edecek)
arkadaşlar aradığını görürsün."

"Onlardan bir kesimi" yani İsrailoğullarını **"zayıf düşürmek istiyor. Oğullarını boğazlatıp kadınlarını hayatta alıkoyuyordu. Gerçekten o bozgunculardan idi."** Bu hususa dair açıklamalar daha önce el-Bakara Sûresi'nde yüce Allah'ın: *"Oğullarınızı boğazlatıp kızlarınızı sağ bırakmakla size azabın en kötüsünü yükleyen Firavun hanedanından..."* (el-Bakara, 2/49) âyetini açıklarken geçmiş bulunmaktadır. Bunu yapmasına sebep ise kâhinlerin ona: İsrailoğulları arasında doğacak bir çocuk senin mülküne ve krallığına son verecektir, demiş olmalarıydı. Ya da bu sözü ona söyleyenler müneccimler idi. Bir diğer görüşe göre o bir rüya görmüş ve bu şekilde yorumlanmış idi.

(1) Burada merhum müfessir bu fiilin harf-i cer gelmeden mef'ul almış gibi (lâzimî) bir mana taşıdığına işaret etmektedir.

ez-Zeccâc dedi ki: Firavun'un ahmaklığından hayret edilecek husus şu ki; o şâyet kahin doğru söylemişse çocukları öldürmenin ona faydasının olmayacağını, eğer yalancıysa öldürmenin anlamının olmayacağını farkedememişti.

Denildiğine göre; onları çeşitli bölüklere ayırmıştı. İsrailoğullarından herbir kavmi ayrı ve başlı başına bir işte angarya olmak üzere çalıştırıyordu.

"Gerçekten o" yeryüzünde yaptığı işleriyle, isyanlarıyla ve zorbalığıyla **"bozgunculardan idi."**

"Biz ise o arzda mustaz'aflara lütuf etmek" onlara lütuf ve ihsanda bulunmak, nimetler bağışlamak **"onları önderler yapmak..."** İbn Abbas: Hayırlarda liderler, Mücahid: hayra davet edenler, Katade de yöneticiler ve hükümdarlar yapmak... diye açıklamıştır. Katade'nin delili de yüce Allah'ın: *"Sizi hükümdarlar yapmış..."* (el-Maide, 5/20) buyruğudur.

Derim ki: Bu daha umumi bir açıklamadır. Çünkü hükümdar aynı zamanda kendisine uyulan ve arkasından gidilen imam yani önder demektir.

"Ve onları" Firavun'un mülküne **"vârisler kılmak istiyorduk."** Onun mülküne mirasçı olacaklar ve Kıptîlerin meskenlerine yerleşecekler. Bunlar geçmişte gerçekleşen olayların anlatımıdır. İşte yüce Allah'ın: *"Rabbinin İsrailoğullarına olan o pek güzel vaadi, sabretmelerinden ötürü bütünüyle yerini buldu"* (el-A'raf, 7/137) buyruğunun anlamı da budur.

"Ve onlara arzda güç ve imkân verelim." Yeryüzünde ve ora ahalisi üzerinde onlara imkân ve iktidar verelim, tâ ki orayı yönetimleri altına alsınlar. Arzdan kasıt da Şam ve Mısır'dır. **"Firavun'a, Haman'a ve ordularına da onlardan korkageldiklerini gösterelim."** Yani Biz, Firavun'a bunları da göstermek istiyorduk.

el-A'meş, Yahya, Hamza, el-Kisaî ve Halef **"gösterelim"** buyruğunu; "(نَرَى): Görsün" diye "ya" ile ve: "(رأى): Gördü" fiilinin sülâsisi (ziyadesiz şekli) diye okumuşlardır. Buna karşılık **"Firavun, Haman ve orduları"** buyruklarını da fail olduklarından dolayı ref' ile okumuşlardır. Diğerleri ise ötreli "nûn" ve esreli ra ile; "(أرى يُرِي): Gösterdi, gösterir"den rubai bir fiil olarak **"gösterelim"** anlamında okumuşlardır. İfadenin akışına uygun olan okuyuş budur. Çünkü bundan öncesi **"istiyorduk"** bu fiilden sonrası da **"imkân verelim"** şeklinde idi. Dolayısıyla **"Firavun'a, Haman'a ve ordularına"** anlamındaki buyrukları da fiilin mefulü olarak nasb ile okumuşlardır. el-Ferra da "Allah Firavun'a göstersin" anlamında olmak üzere; "(نُرِيَ) şeklinde "ya" ötreli, "ra" esreli ve sonraki "ya" üstün olarak okumayı caiz kabul etmiştir.

"Onlardan korkageldikleri" buyruğu şu demektir: Onlara İsrailoğullarından bir adamın eli üzere helâk edilecekleri haber verilmişti. Bundan dolayı **"onlardan"** yüce Allah kendilerine **"korkageldikleri"** şeyi göstermiş oldu.

Katade dedi ki: Firavun'un bir müneccimi vardı. Bu müneccim kendisine şöyle demişti: Bu sene doğacak bir evlat senin hükümdarlığına son verecek tir. Bunun üzerine Firavun o sene doğan çocukların öldürülmesini emretmiş ti. Buna dair açıklamalar daha önceden geçmiş bulunmaktadır.

وَأَوْحَيْنَآ إِلَىٰٓ أُمِّ مُوسَىٰٓ أَنْ أَرْضِعِيهِ ۖ فَإِذَا خِفْتِ عَلَيْهِ فَأَلْقِيهِ
فِى ٱلْيَمِّ وَلَا تَخَافِى وَلَا تَحْزَنِى ۖ إِنَّا رَآدُّوهُ إِلَيْكِ وَجَاعِلُوهُ
مِنَ ٱلْمُرْسَلِينَ ﴿٧﴾ فَٱلْتَقَطَهُۥٓ ءَالُ فِرْعَوْنَ لِيَكُونَ لَهُمْ عَدُوًّا
وَحَزَنًا ۗ إِنَّ فِرْعَوْنَ وَهَٰمَٰنَ وَجُنُودَهُمَا كَانُوا۟ خَٰطِـِٔينَ
﴿٨﴾ وَقَالَتِ ٱمْرَأَتُ فِرْعَوْنَ قُرَّتُ عَيْنٍ لِى وَلَكَ ۖ لَا تَقْتُلُوهُ ۖ
عَسَىٰٓ أَن يَنفَعَنَآ أَوْ نَتَّخِذَهُۥ وَلَدًا وَهُمْ لَا يَشْعُرُونَ ﴿٩﴾

7. **Mûsa'nın anasına: "Onu emzir, onun adına bir tehlikeden korkarsan onu hemen denize bırak. Korkma ve üzülme! Şüphesiz Biz onu sana döndürecek ve onu peygamberlerden kılacağız" diye vahyettik.**
8. **Sonra Firavun hanedanı onu aldılar. Çünkü sonunda onlara bir düşman, bir tasa olacaktı. Muhakkak Firavun, Haman ve orduları suçlu kimselerdi.**
9. **Firavun'un hanımı dedi ki: "Benim için de, senin için de bir gözbebeği** (olsun)**; onu öldürmeyin, belki bize faydalı olur, yahut onu evlad ediniriz." Onlarsa farkında değillerdi.**

"Mûsa'nın anasına: 'Onu emzir...' diye vahyettik" buyruğunda geçen vahyin anlamına ve ne şekilde yorumlanacağına dair açıklamalar daha önceden (mesela Al-i İmran, 3/44. âyetin, Meryem, 19/11. âyetin, Tâ-Hâ, 20/38. âyetin tefsirlerinde) geçmiş bulunmaktadır.

Mûsa'nın annesine yapılan bu vahyin mahiyeti hakkında görüş ayrılıkları vardır. Bir kesim bu rüyada ona söylenmiş bir sözdür derken, Katade bu bir ilham idi demiştir. Bir başka kesim: Bu kendisine görünen bir melek vasıtasıyla olmuştur demiştir. Mukatil dedi ki: Cebrail bu hususu ona bildirmiş-

ti. Buna göre bu ilham değil, bildirmek suretinde bir vahiydir. Bununla birlikte herkes Mûsa'nın annesinin peygamber olmadığını icma ile kabul etmiştir. Ona meleğin gönderilmesi ise meleğin Buhârî ve Müslim tarafından rivayet edilen meşhur hadiste kel, abraş ve kör ile konuşması kabilindendir. Biz bu hadisi daha önceden et-Tevbe Sûresi'nde (9/60. âyetin tefsirinde, 24. başlığın sonlarında) zikretmiş bulunuyoruz. Bunun dışında ayrıca peygamberlik söz konusu olmaksızın, meleklerin insanlarla konuştuklarına dair gelen başka rivayetler de bu kabildendir. Melekler İmran b. Husayn'a selam vermişlerdir. Fakat o bununla peygamber olmamıştı.

Mûsa'nın annesinin adı Ayariha idi. es-Süheylî'nin naklettiğine göre Eyarihat de denilmiştir. es-Sa'lebî dedi ki: Mûsa'nın annesinin adı Luha'dır, babasından itibaren de Haned b. Lavî b. Ya'kub'dur.

"(أَنْ أَرْضِعِيهِ): **Onu emzir"** buyruğunu Ömer b. Abdu'l-Aziz "nûn" harfini esreli ve elifi de vasıl elifi kabul ederek; (أَنِ ارْضِعِيهِ) diye okumuştur. **"Onu emzir"** fiilinin başındaki hemzenin hazfedilmesi tahfif iledir, daha sonra iki sakinin arka arkaya gelmesi dolasıyla "nûn"u esre ile harekelemiştir.

Mücahid dedi ki: Onu emzirmek ile ilgili vahiy doğumundan önce idi. Başkası ise sonra olmuştur demektedir. es-Süddî de dedi ki: Mûsa'nın annesi Mûsa'yı doğurunca doğumun akabinde ona süt vermesi emri verildi ve âyet-i kerimede belirtilen hususları yapması söylendi. Çünkü korkuya kapılması doğumunun akabinde olmuştu.

İbn Cüreyc dedi ki: Ona bir bahçede dört ay süreyle süt emzirmesi emredildi. Şâyet sütü ona yeterli gelmeyeceğinden dolayı ağlayıp sesini yükseltmesinden korkarsa bu sefer belirtilen hususları yapması emredilmişti.

Ancak birinci görüş daha kuvvetlidir. Şu kadar var ki sonuncu görüşü de yüce Allah'ın: **"Onun adına bir tehlikeden korkarsan"** buyruğu desteklemektedir. Çünkü; (إِذَا) şart edatı gelecek zaman için kullanılır.

Rivayet olunduğuna göre; o, hasır otundan bir sanduka yaptı ve onu içinden ziftledi. Mûsa'yı içine bıraktıktan sonra da bu sandukayı Mısır'daki Nil nehrine bıraktı. Buna dair haberler daha önceden Tâ-Hâ Sûresi'nde (20/36. âyet ve devamının tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

İbn Abbas dedi ki: İsrailoğulları Mısır'da çoğalınca insanlara haksızlık etmeye ve masiyetler işlemeye koyuldular. Allah da Kıptî'leri onlara musallat etti, onları en kötü şekilde azaba uğrattılar ve bu, yüce Allah onları Mûsa (a.s) vasıtası ile kurtarıncaya kadar devam etti.

Vehb dedi ki: Bana ulaştığına göre Firavun, Mûsa sebebiyle yetmişbin çocuk kesti. Doksanbin çocuk kestiği de söylenmektedir.

Rivayet olunduğuna göre, annesinin doğumu yaklaşıp doğum sancıları baş-

layınca İsrailoğullarından doğum yapacak hamilelerle görevli ebelerden birisinin, annesine karşı samimi bir sevgisi vardı. Bu ebeye: Haydi senin bana duyduğun sevginin bugün bana faydası olsun dedi. Ona doğumu yaptırdı. Mûsa dünyaya gelince, gözünün önündeki "nur" kadını dehşete düşürdü, iliklerine kadar titredi. Ona duyduğu sevgi kalbine işleyiverdi ve sonra şunları söyledi: Ben aslında senin yanına çocuğunu öldürmek ve durumu Firavun'a haber vermek için gelmiştim. Fakat senin oğluna karşı duyduğum sevginin benzerini asla kimseye karşı duymuş değilim, sen onu iyi koru. Ebe kadının yanından çıkıp, gidince Firavun'un casusları geldi. Onu bir bezle sarıp, ateş yanmakta olan bir tandıra bıraktı. Aklı başından gittiği için ne yaptığını bilemiyordu. Etrafı araştıran casuslar bir şey bulamayınca çıkıp gittiler. Annesi onu nereye bıraktığını dahi bilmiyordu. Tandırdan bir ağlama sesi duydu, yüce Allah ateşi onun için serin ve selametli kılmıştı.

"Korkma" buyruğu iki türlü açıklanmıştır: İbn Zeyd'in açıklamasına göre suda boğulacağından yana onun için korkma, Yahya b. Sellam'ın açıklamasına göre de onun zayi olacağından yana korkma, demektir.

"Ve üzülme." Bunda da iki türlü açıklama söz konusudur: Ondan ayrılacağın için üzülme, bu açıklamayı İbn Zeyd yapmıştır. Öldürüleceğinden yana üzülme diye de açıklanmıştır. Bu açıklama da Yahya b. Sellâm'a aittir.

Denildiğine göre annesi onu dört ay süreyle emzirdikten sonra eni beş karış, boyu beş karış olan bir sandukaya koydu, anahtarı da sandukaya yerleştirdikten sonra suya bıraktı. el-Kelbî'nin naklettiğine göre başkaları üç ay, daha başkaları da sekiz ay emzirmiştir, demiştir.

Yine nakledildiğine göre marangoz bu sandukayı yapıp bitirdikten sonra durumu gidip Firavun'a ulaştırdı. Onunla birlikte Mûsa'yı alıp getirecek kimseler gönderdi. Yüce Allah marangozun gözlerini ve kalbini mühürledi, yolu bir türlü bulamadı. Bu sefer Firavun'un kendisinden korktuğu küçük çocuğun bu olduğuna inandı ve o andan itibaren imana geldi. İşte Firavun hanedanından iman eden şahıs budur. Bunu da el-Maverdî zikretmiştir.

İbn Abbas dedi ki: Mûsa (a.s), sandukası içinde annesinin gözünden kaybolduktan sonra, şeytan ona pişmanlık duyguları verdi ve kendi kendisine şöyle dedi: Benim yanımda kesilseydi de onu kefenleseydim ve gömseydim. Bu benim onu denize bırakmamdan daha iyiydi. Bunun üzerine yüce Allah: "**Şüphesiz Biz, onu sana döndürecek ve onu**" Mısır halkına **"peygamber kılacağız"** diye buyurdu.

el-Esmaî dedi ki: Ben bedevi arap bir kadını şu beyitleri okurken dinledim:

أستغفر الله لذنبي كله قبّلتُ إنساناً بغير حِلّه
مثل الغزال ناعماً في دَلّه فانتصف الليل ولم أصلّه

"Mağfiret dilerim bütün günahlarım için Allah'tan,
Bana helal olmayan bir insanı öptüm ben.
Ceylan gibi yumuşak bir tavrı vardı onun,
Gece yarı oldu ve ben daha namazımı kılmadım."

-Allah kahretsin seni ne kadar da fasihsin! dedim, o şöyle dedi: Yüce Allah: **"Mûsa'nın anasına... onu emzir... diye vahyettik."** buyruğunda tek bir âyette iki emir, iki yasak, iki haber ve iki müjdeyi bir arada zikretmişken benim, bu söylediklerim fasih mi sayılır? dedi.

"Sonra Firavun hanedanı onu aldılar, çünkü sonunda onlara bir düşman, bir tasa olacaktı." Çünkü onların onu alışları, sonuç itibariyle onlara düşman ve bir tasa sebebi olmasına kadar götürecekti. Buna göre buradaki: "(ليكون): **Olacaktı"** lafzındaki lam, lam-ı akıbet ve lam-ı sayruret diye bilinir. Çünkü onlar Mûsa (a.s)'ı kendileri için bir göz aydınlığı olsun diye aldılar, fakat sonunda onlara düşman ve tasa sebebi oldu. Böylelikle yüce Allah, burada hali, âkıbetin durumu ile zikretmektedir. Nitekim şair şöyle demektedir:

وللمنايا تُربّي كلُّ مُرْضِعةٍ وَدُورُنا لخراب الدهر نَبْنِيها

"(Sonunda) ölüm için büyütmektedir herbir süt emziren,
Evlerimizi de zaman onları yıksın diye bina ediyoruz."

Bir başka şair de şöyle demektedir:

فللموت تَغْذُو الوالداتُ سِخَالَها كما لخراب الدهر تُبْنَى المساكنُ

"Anneler oğlaklarını (yavrularını) ölüm için beslemektedir,
Tıpkı meskenlerin zamanla sonunda yıkılması için bina edilmesi gibi."

Yani binanın akıbeti yıkımdır. Hal-i hazırda bina yapılıyor diye sevinilse dahi.

İltikat: Almak, bir şeyi aramaksızın, istemeksizin bulmak demektir. Araplar aramaksızın ve istemeksizin buldukları bir şey hakkında; "(التقطه التقاطاً):

Onu buldu, bulmak"; "(لقيت فلاناً ٱلتقاطاً): Filan kişiyi aramaksızın buldum" derler. Recez vezninde de şair şöyle demiştir:

وَمَنْهَلٍ وردتُه ٱلتقاطا

"Ve bir su kaynağı ki, onu aramadan buldum."

Lukata (buluntu) da buradan gelmektedir. Buna dair hükümler yeteri kadarı ile daha önceden Yusûf Sûresi'nde (12/10. âyet, 5. başlık ve devamında) geçmiş bulunmaktadır.

el-A'meş, Yahya, el-Mufaddal, Hamza, el-Kisaî ve Halef **"bir tasa"** anlamındaki buyruğu (وَحُزْناً) şeklinde "ha" ötreli ve "ze" sakin olarak okumuştur. Diğerleri ise her iki harfi de üstün olarak okumuşlardır. Ebu Ubeyd de bu okuyuşu tercih etmiştir. Ebu Hatim de üstün okuyuşu benimsemiştir. Bunların iki-si de, iki ayrı söyleyiştir. Tıpkı; "(العَدَم والعُدْم، والسَّقَم والسُّقْم، والرَّشَد والرُّشْد): Yokluk, hastalık, doğruluk" kelimelerinin iki türlü söylenişi gibi.

"Muhakkak Firavun, Haman" onun Kıptîlerden veziridir **"ve orduları suçlu"** isyankâr, müşrik ve günahkâr **"kimselerdi."**

"Firavun'un hanımı dedi ki: Benim için de, senin için de bir gözbebeği (olsun)**; onu öldürmeyin."** Rivayete göre Firavun'un Hanımı Âsiye sandukanın suda yüzmekte olduğunu görünce, bu sandukanın kendisine doğru sürüklendirilmesini ve açılmasını emretti. İçinde küçük bir bebek görünce, ona acıdı ve sevdi. Bunun için Firavun'a: **"Benim için de, senin için de bir gözbebeği** (olsun)" dedi. Yani bu benim için de, senin için de bir gözbebeğidir. Buna göre **"gözbebeği"** lafzı mahzuf bir mübtedânın haberidir. el-Kisaî böyle demiştir. en-Nehhas dedi ki: Bunda Ebu İshak'ın söz konusu ettiği uzak ihtimalli bir açıklama şekli daha vardır. O da mübtedâ olarak merfu olması, haberinin ise **"onu öldürmeyin"** buyruğunun olmasıdır. Bunun uzak olma ihtimali şudur: Çünkü bu durumda mana: O gözbebeği olmakla tanınan birisidir, şeklinde olur. Bu şekilde olmasının caiz olması da mananın şu şekilde olması halinde söz konusudur: O benim için de, senin için de bir gözbebeği olduğuna göre onu öldürmeyiniz.

Yüce Allah'ın: **"(وَلَكَ): Ve sana"** buyruğunda ifadenin tamam olduğu da söylenmiştir. en-Nehhâs dedi ki: Buna delil de Abdullah b. Mes'ud'un şu şekildeki okuyuşudur: "(وَقَالَتِ ٱمْرَأَةُ فِرْعَوْنَ لَا تَقْتُلُوهُ قُرَّةُ عَيْنٍ لِي وَلَكَ): Firavun'un hanımı dedi ki: Onu öldürmeyiniz, benim için ve senin için bir gözbebeğidir (bu)."

"Gözbebeği" anlamındaki kelimenin; "(لا تقتلوا قرةَ عين لى ولـك): Benim için ve

senin için gözbebeği olanı öldürme" anlamında nasb ile okunması caizdir.

Firavun'un hanımı: **"Onu öldürmeyin"** deyip de "onu öldürme" demeyiş olması Firavun'a zorbalara hitab edildiği gibi ve zorbaların kendileri hakkında haber verdikleri şekilde hitab etmesinden dolayıdır.

Bir diğer açıklamaya göre: **"Onu öldürmeyin"** demesi şu demektir: Çünkü Allah, onu Mısır dışındaki bir yerden buraya sürüklemiştir, İsrailoğullarından birisi değildir.

"Belki bize faydalı olur." Böylelikle biz ondan hayır elde ederiz. **"Yahut onu evlad ediniriz."** Âsiye'nin çocuğu olmuyordu, o bakımdan Mûsa'yı, Firavun'dan kendisine bağışlamasını istedi. O da Mûsa'yı ona bağışladı. Firavun rüyasını görüp, kahinlerine ve alimlerine -daha önce geçtiği üzere- anlatınca onlar şöyle demişlerdi: İsrailoğullarından bir kişi senin bu hükümdarlığının sonunu getirecektir. Bunun üzerine İsrailoğullarının çocuklarını kesmeye koyuldu. Fakat bu gidişle nesillerini kurutacağını görünce, bir sene kesmeye, bir sene de hayatta bırakmaya karar verdi. Harun (a.s) kesme emrinin uygulanmadığı sene, Mûsa ise kesme emrinin uygulandığı sene doğmuştu.

"Onlarsa farkında değillerdi." Bu şanı, yüce Allah'ın olayın anlatımı ile ilgili yeni bir buyruğudur. Yani onlar helâklerinin onun sebebiyle olacağının farkında değillerdi. Bunun kadının söylediği sözlerin devamı olduğu da söylenmiştir. Yani İsrailoğulları bizim onu aldığımızı bilmiyorlar, onlar ancak onun bizim çocuğumuz olduğunu biliyorlar.

Te'vil bilginleri Firavun hanımının: **"Benim için de, senin için de gözbebeği** (olsun)" sözlerini ne zaman söylediği hususunda farklı görüşlere sahiptirler. Bir kesim bu sözleri Firavun'a durumu haber verip de sandukayı sudan aldıkları sırada söylemişti. Ona bunu haber verdiğinde o hemen İsrailoğullarından olduğunu anlamıştı. Bu şekilde sandukaya bırakılmasından maksadın kesilmekten kurtulması olduğunu da anlamıştı. O bakımdan: Bana kesicileri getirin diye emir verince, hanımı da belirtilen sözleri söyledi. Bunun üzerine Firavun: Benim için gözbebeği olmasına gelince, böyle bir şey söz konusu değildir, diye cevap vermişti.

Peygamber (sav) buyurdu ki: "Eğer Firavun evet benim için de böyle olsun, demiş olsaydı, Mûsa'ya iman edecekti ve onun için de bir gözbebeği olacaktı."(1)

es-Süddî dedi ki: Firavun'un hanımı Mûsa'yı yürüme çağına gelinceye kadar yetiştirdi. Firavun onda bir yiğitlik gördü. Onun İsrailoğullarından olduğunu anladı, onu eline aldı. Mûsa eliyle Firavun'un sakalını çekiştirmeye başladı. İşte o vakit onu kesmek istedi ve hanımı da o sırada bu sözleri ona söy-

(1) İbn Kesir, *Tefsir*, III, 149.

ledi. Yakut ile kor ateşle de o zaman onu denedi. İşte -daha önceden Tâ-Hâ Sûresi'nde (20/27. âyetin tefsirinde) geçtiği üzere- dili o zaman yandı ve dilindeki ağırlık (düğüm) o zaman oldu.

el-Ferra dedi ki: Ben kendisine es-Süddî denilen, Muhammed b. Mervan', el-Kelbî'den, o Ebu Salih'ten, o İbn Abbas'tan şunları söylediğini naklederken dinledim: Kadın: "(قُرَّةُ عَيْنٍ لِي وَلَكَ لَا): Benim için bir gözbebeğidir, senin için ise değil" dedikten sonra: "(تَقْتُلُوهُ): Onu öldüreceksiniz ha!" dedi. el-Ferra dedi ki: Bu ise bir lahn (kurallara uygun olmayan) bir okuyuştur.

İbnu'l-Enbarî dedi ki: Böyle bir okuyuşun lahn olduğuna hüküm vermesinin sebebi şudur: Eğer böyle olsaydı, bunun "nûn" ile; "(تقتلونه): Onu öldüreceksiniz" şeklinde olması gerekirdi. Çünkü muzari fiil başına nasb eden ya da cezm eden bir amil gelmediği sürece merfu olur. "Nûn"un sabit olması onda ref' alametidir.

el-Ferra (devamla) dedi ki: Bu şekildeki okuyuşu reddetmeyi pekiştiren husus da Abdullah b. Mes'ud'un; "(وَقَالَتْ امْرَأَةُ فِرْعَوْنَ لَا تَقْتُلُوهُ قُرَّةُ عَيْنٍ لِي وَلَكَ): Firavun'un hanımı dedi ki: Onu öldürmeyiniz, benim için de, senin için de bir gözbebeği (olsun)" şeklinde ve "onu öldürmeyiniz" emrini başa alarak okumuş olmasıdır.

وَأَصْبَحَ فُؤَادُ أُمِّ مُوسَىٰ فَارِغًا ۖ إِنْ كَادَتْ لَتُبْدِي بِهِ لَوْلَا أَنْ
رَبَطْنَا عَلَىٰ قَلْبِهَا لِتَكُونَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ ﴿١٠﴾ وَقَالَتْ
لِأُخْتِهِ قُصِّيهِ ۖ فَبَصُرَتْ بِهِ عَنْ جُنُبٍ وَهُمْ لَا يَشْعُرُونَ ۙ
﴿١١﴾ وَحَرَّمْنَا عَلَيْهِ الْمَرَاضِعَ مِنْ قَبْلُ فَقَالَتْ هَلْ أَدُلُّكُمْ
عَلَىٰ أَهْلِ بَيْتٍ يَكْفُلُونَهُ لَكُمْ وَهُمْ لَهُ نَاصِحُونَ ﴿١٢﴾
فَرَدَدْنَاهُ إِلَىٰ أُمِّهِ كَيْ تَقَرَّ عَيْنُهَا وَلَا تَحْزَنَ وَلِتَعْلَمَ
أَنَّ وَعْدَ اللَّهِ حَقٌّ وَلَٰكِنَّ أَكْثَرَهُمْ لَا يَعْلَمُونَ ﴿١٣﴾
وَلَمَّا بَلَغَ أَشُدَّهُ وَاسْتَوَىٰ آتَيْنَاهُ حُكْمًا وَعِلْمًا ۚ وَكَذَٰلِكَ نَجْزِي
الْمُحْسِنِينَ ﴿١٤﴾

10. Mûsa'nın annesi kalbi bomboş sabahı etti. Şâyet inananlardan olsun diye kalbini pekiştirmeseydik, az kalsın onu açıklayıverecekti.
11. Anası, kızkardeşine: "Git, onu izle" dedi. Onlar farkında olmaksızın, onu uzaktan gözetledi.
12. Önceden Biz onun süt analarının memesini almamasını sağlamıştık. Bunun üzerine (kızkardeşi) **dedi ki: "Sizin için ona bakacak, hem de ona iyilikte bulunacak bir aile göstereyim mi?"**
13. Biz onu böylece anasına geri çevirdik ki gözü aydın olup üzülmesin ve gerçekten Allah'ın vaadinin hak olduğunu da bilsin diye. Fakat onların çoğu bilmezler.
14. Kıvamına erip olgunlaşınca Biz ona hüküm ve ilim verdik. Biz iyi davrananları işte böyle mükâfatlandırırız.

"Mûsa'nın annesi kalbi bomboş sabahı etti" buyruğu hakkında İbn Mes'ud, İbn Abbas, el-Hasen, Mücahid, İkrime, Katade, ed-Dahhak, Ebu İmran el-Cevnî ve Ebu Ubeyde dünyada Mûsa dışında hiçbir şey hatırından geçirmeyerek sabahı etti, diye açıklamışlardır. Yine el-Hasen, İbn İshak ve İbn Zeyd dediler ki: Yüce Allah'ın kendisine vahyedip de onu denize atmasını emrettiğinde kendisine **"korkma ve üzülme"** denildiğini, Mûsa'yı kendisine tekrar geri döndürüp onu peygamberlerden kılacağını taahhüd ettiğini belirtmiş olduğu vahiyden yana **"kalbi bomboş"** sabahı etmişti. Şeytan kendisine: Ey Mûsa'nın annesi, sen Firavun'un Mûsa'yı öldürmesinden hoşlanmadın, bizzat kendin onu suda boğdun. Sonra ona Mûsa'nın, Firavun'un eline düşmüş olduğu haberi ulaştı ve böylelikle bu belânın büyüklüğü daha önce yüce Allah'ın kendisine yaptığı taahhüdü unutturdu.

Ebu Ubeyde dedi ki: O Mûsa'nın suda boğulmadığını bildiğinden dolayı gam ve kederden yana kalbi bomboş sabahı etti, demektir. el-Ahfeş de böyle demiştir.

el-Alâ b. Zeyd dedi ki: **"Bomboş"** yani nefret edici olarak anlamındadır. el-Kisaî ise herşeyi unutmuş ve hiçbir şeyi hatırına getirmeyen, diye açıklamıştır. Kalbi ona bağlanmış olduğu halde... diye de açıklanmıştır ki; bunu da Said b. Cübeyr rivayet etmiştir.

İbnu'l-Kasım, Malik'ten: **"Bomboş"** demek aklın gitmesi demektir. Yani Mûsa'nın Firavun'un eline düştüğünü işitince aşırı korku ve dehşetinden dolayı aklı başından gitti. Yüce Allah'ın: ***"Kalpleri ise bomboş olacaktır."*** (İbrahim, 14/43) buyruğu da bu anlama yakındır. Yani İbrahim Sûresi'nde (belirtilen âyetin tefsirinde) belirtildiği gibi akılları kendilerinde bulunmayarak, bomboş halde... demektir. Çünkü kalpler akılların merkezidir. Nitekim yü-

ce Allah ***"Kendileri ile akledecek kalpleri..."*** (el-Hac, 22/46) diye buyurmaktadır: **"bomboş"** anlamındaki kelimeyi-: "(فَزِعاً) Korku ve dehşete kapılmış olarak" diye okuyanların kıraati bu açıklamanın lehine delil teşkil etmektedir.

en-Nehhas der ki: Bu görüşlerin en sahihi birincisidir. Bu görüşte olanlar yüce Allah'ın kitabını en iyi bilenlerdir. Eğer kalbi Mûsa'yı anmanın dışında herşeyden yana bomboş ise vahyi de hatırlamıyordu demektir. Ebu Ubeyde'nin kederden yana bomboş şeklindeki açıklaması ise çirkin bir hatadır, çünkü ondan hemen sonra: **"Şayet inananlardan olsun diye kalbini pekiştirmeseydik, az kalsın onu açıklayıverecekti"** diye buyurmaktadır.

Said b. Cübeyr de İbn Abbas'tan şöyle dediğini rivayet etmektedir: O neredeyse: Vah oğlumun başına gelenler! diyecekti.

Fadale b. Ubeyd el-Ensarî (r.a), Muhammed b. es-Sümeyka, Ebu'l-Aliye ve İbn Muhaysın; "(فَزِعاً): Korku ve dehşete kapılmış olarak" şeklinde "fe" ve "ayn" ile; (الفزع): Korku ve dehşete kapılmak"dan gelmiş gibi okumaktadır. Öldürüleceğinden yana korkuya kapılmıştı, demektir. İbn Abbas ise "kaf", "ra" ve "ayn" ile; "(قِرعاً) şeklinde okumuştur ki bu da cemaatin okuyuşu olan: "(فَارِغاً): Bomboş" kıraatine racidir. Bundan dolayı üzerinde saç bulunmayan başa; (أقرع) denilmiştir, çünkü saçtan yana bomboştur.

Kutrub, Peygamber (sav)'ın ashabından kimisinin elifsiz olarak; (فَرْغاً) diye okuduğunu rivayet etmiştir. Bu da "heder ve batıl olarak" demeye benzer. "(دماؤهم بينهم فَرْغ): Kanları kendi aralarında hederdir" demektir. Buna göre de buyruğun anlamı şöyle olur: Kalbi hiçbir iş görmez olmuş, aklı gitmiş ve başına gelen musibetin ağırlığından dolayı kalpsiz kalmış gibi oldu.

Yüce Allah'ın; **"(وَأَصْبَحَ): Sabahı etti"** buyruğu ile ilgili iki türlü açıklama yapılmıştır. Birincisine göre o Mûsa'yı geceleyin suya bırakmıştı, gündüzün kalbi bomboş sabahı etti. İkinci açıklamaya göre; o Mûsa'yı gündüzün suya bırakmıştı. Burada **"sabahı etti"** ise oldu, anlamındadır. Şairin şu beyitinde olduğu gibi:

مضى الخلفاء بالأمر الرشيد وأصبحت المدينة للوليد

"Halifeler o çok doğru işleri yapıp gittiler,
Artık Medine de Velid'in oldu."

"(إِنْ كَادَتْ): **Az kalsın"**; "(إنها كادت): Az kalsın o..." takdirindedir. Burada zamir hazfedildiğinden ötürü "nûn" da sakin gelmiştir. O halde bu (muhakkak demek olan) muhaffef (إِنْ)dir. Bundan dolayı **"(لَتُبْدِي بِهِ): Onu açıklayıvere-**

cekti" buyruğunun başına "lam" harfi gelmiş bulunmaktadır. Az kalsın durumunu açığa çıkaracaktı, demek olup; "(بدا يبدو): Açığa çıktı, çıkar, göründü, görünür" kökünden gelmektedir.

İbn Abbas dedi ki: Yani onu suya bıraktığında az kalsın vay benim yavrum, diye feryad edecekti.

es-Süddî dedi ki: Yavrusu emzirmek ve onu yetiştirmek üzere götürüldüğünde az kalsın o benim oğlumdur diyecekti.

Şöyle de denilmiştir: Mûsa gençlik çağına erişince, herkesin: Firavun oğlu Mûsa demekte olduğunu işitti. Bu ona ağır geldi ve bundan dolayı kalbi daraldı. Az kalsın: O benim oğlumdur deyiverecekti.

Bir başka açıklamaya göre **"onu"**daki zamir vahye ait olup ifade: Az kalsın bizim kendisine Mûsa'yı ona geri döndüreceğimize dair yaptığımız vahyi açıklayacaktı, takdirindedir. Ancak birinci açıklama daha kuvvetlidir.

İbn Mes'ud dedi ki: Az kalsın: Onun anası benim, diyecekti. el-Ferrâ dedi ki: Bu konuda kalbi daralmış olduğundan dolayı, az kalsın onun ismini açıklayıverecekti.

"Kalbini pekiştirmeseydik" buyruğunu, Katade; iman ile, es-Süddî onu korumak suretiyle... diye açıklamışlardır. Sabır ile diye de açıklanmıştır. Kalbi pekiştirmek (rabt) sabır ilham etmek demektir.

"Şayet inananlardan olsun diye..." yüce Allah kendisine: "**Biz onu sana döndüreceğiz"** buyruğundaki vaadini tasdik edip, doğrulayanlardan olsun diye... demektir.

Yüce Allah burada; **"(لَتُبْدِي بِهِ): Onu açıklayıverecekti"** diye buyurup da (لتبديه) diye buyurmamış olması, bu gibi sıfat (teaddi, geçiş) harflerinin ifadelerde bazen fazladan ilave edilmesinden dolayıdır. Mesela; "(أخذت الحبل): Halatı aldım" denildiği gibi (be harfi ziyadesiyle:), (بالحبل) de denilebilir. Bunun; "(لتبدي القول به): Onun hakkında söz söyleyip açıklayıverecekti" anlamında olduğu da söylenmiştir.

"Anası, kızkardeşine: Git onu izle, dedi." Yani Mûsa'nın annesi, Mûsa'nın kızkardeşine: Onun haberini öğrenmek üzere, onun izini takip et, dedi.

Kızkardeşinin adı İmran kızı Meryem idi. Bu şekilde adı İsa (a.s)'ın annesi Meryem'in adı gibidir. Bunu es-Süheylî ve es-Sa'lebî zikretmişlerdir. el-Maverdî ise ed-Dahhak'tan adının Kelseme olduğunu nakletmektedir. es-Süheylî de Külsûm demiştir. Bu da ez-Zübeyr b. Bekkâr'ın rivayet ettiği bir hadiste varid olmuştur. Buna göre Rasûlullah (sav) Hatice (r.anha)'ya şöyle demiştir: "Yüce Allah'ın cennette bana seninle birlikte İmran kızı Meryem'i, Mûsa'nın kızkardeşi Külsum'u ve Firavun'un hanımı Asiye'yi de eş vereceğini biliyor musun?" O: Bunu Allah mı sana bildirdi diye sorunca, Peygamber: "Evet" di-

ye buyurdu. Bunun üzerine Hatice: Hayırlı, uğurlu ve bol nesilli olsun, diye dua etti.(1)

"Onlar farkında olmaksızın" Mûsa'yı aldıklarını görünceye kadar nehrin kıyısında yürüdüğünden dolayı onun kızkardeşi olduğunu farketmeksizin **"onu uzaktan gözetledi."** Buradaki; (جُنُبٍ)'ın "uzaktan" anlamına geldiğini Mücahid söylemiştir. "el-ecnebi: yabancı" kelimesi de buradan gelmektedir. Şair de şöyle demektedir:

فَلاَ تَحْرِمَنِّي نَائِلاً عن جَنَابَةٍ فَإِنِّي امْرُؤٌ وَسْطَ القِبَابِ غَرِيبُ

"Beni Nâil'den uzakta tutarak mahrum etme,
Çünkü ben çadırların ortasında bir yabancıyım."

Bunun aslı: "(مكان جنب): Uzak yerden..." şeklindedir. İbn Abbas dedi ki burada "Uzaktan" yan taraftan anlamındadır. Nitekim en-Numan b. Salim de; "(عن جانبٍ): Bir yandan" diye okumuştur.

Özlemle, şevkle... diye de açıklanmıştır. Ebu Amr b. el-A'lâ'nın naklettiğine göre ise bu Cüzâmlıların bir söyleyişidir. Onlar; "(جنبت إليك): Seni özledim" derler. Bunun, kendisi ondan uzak kalarak, böylelikle hiçbir şekilde onun annesi olduğunu bilemedikleri anlamında olduğu da söylenmiştir. Katade dedi ki: Sanki onu istemiyormuşcasına bir tarafta oturup ona bakmaya koyuldu. O bu buyruğu; "(عَنْ جَنْبٍ): Bir taraftan kıyıdan, kenardan" diye "cim" harfini üstün, "nun" harfini de sakin olarak okurdu.

"Önceden Biz onun süt analarının memesini almamasını sağlamıştık." Annesi ve kızkardeşinin gelişinden önce onun süt emmesini engellemiştik, demektir.

"(الْمَرَاضِعَ): Süt emzirenler" kelimesi (مُرْضِع)'in çoğuludur. Çoğul olarak; (مراضيع) diye kullanılırsa, bunun tekili (مِرضاع)'dan gelir. Bu kelimenin vezni olan (mif'âl) vezni çokluk anlatmak içindir. Müennes ile müzekkeri birbirinden ayırmak için de bunun sonuna ayrıca "te" (müenneslik "te"si) girmez. Çünkü bu iş fiil üzerinde cereyan etmemektedir. Bununla birlikte (مِرضاعة): Çok süt emziren" denilecek olursa, buradaki "he" (yuvarlak te) mübalağa içindir. "Çokça çalgı çalan" anlamında; (مِطرابة) denilmesi gibi.

İbn Abbas dedi ki: Ne kadar süt anne getirildiyse hiçbirisini kabul etmedi. Buradaki "haram kılma" (mealde; "almamasını sağlamak") men (engelle-

(1) el-Heysemî, *Mecmau'z-Zevaid*, IX, 218; senedi munkatı ve ravileri arasında zayıf kişi bulunduğu kaydıyla.

me, alıkoyma) anlamında bir tahrimdir, şer'î anlamıyla bir tahrim değildir. Şair İmruu'l-Kays da şöyle demiştir:

جَالَتْ لِتَصْرَعَنِي فقلت لها اقْصِرِي إِنِّي امرؤٌ صَرْعِي عليكِ حَرَامُ

"(Deven) beni yere yıkmak için dönüp durdu, ona vazgeç bu işten, dedim, Çünkü senin beni yıkman, senin için haramdır (olmayacak bir şeydir.)"

Kızkardeşi durumu görünce: **"Sizin için ona bakacak, hem de ona iyilikte bulunacak bir aile göstereyim mi?"** dedi. Onlar: Nerden biliyorsun, sen onun ailesini biliyor olabilirsin, dediler. Kızkardeşi: Hayır fakat onlar hükümdarın sevinmesini çok arzu ederler ve ona süt annelik yapmayı isterler, diye cevap verdi.

es-Süddî ve İbn Cüreyc dediler ki: O: **"Hem de ona iyilikte bulunacak bir aile göstereyim mi"** deyince, ona: Sen bu çocuğun ailesini biliyor olmalısın, haydi onları bize göster, dediler. O: Ben: Onlar hükümdara iyilikte bulunacaklar demek istemiştim dedi ve onlara Mûsa'nın annesini gösterdi. Onların emriyle Mûsa'nın annesine gidip onu yanlarına getirdi. Firavun ise şefkatinden dolayı bebeği eline almış, ağlamamasını sağlamaya çalışıyordu. Ancak Mûsa ağlayıp süt emmek istiyordu. Annesi gelince, bebeği ona verdi. Çocuk annesinin kokusunu alınca, memesini kabul etti.

İbn Zeyd dedi ki: Kızkardeşi bu sözleri söyleyince, ondan şüphelendiler. Bu sefer o: Onlar hükümdara iyilik yapmak isteyen kimselerdir, dedi.

Yine denildiğine göre kızkardeşi: **"Sizin için ona bakacak, hem de... bir aile göstereyim mi?"** deyince -ki bu arada memesini kabul edecek bir süt anne aramayı ısrarla sürdürüyorlardı-; Bu kim olabilir? diye sordular. Benim annem, dedi. Peki sütü var mı? diye sordular. Evet Harun'un sütü var dedi. -Ki Harun çocukların öldürülmediği yıl dünyaya gelmişti- Bu sefer Allah'a yemin olsun ki bu doğru söylüyor, dediler.

"Hem de ona iyilikte bulunacak bir aile" yani bu aile hem şefkatlidir, hem de iyilik sahibidir.

Rivayete göre Mûsa, annesinin memesini kabul edince, annesine: Bu nasıl oldu da senden başka hiç kimsenin memesini kabul etmezken senin memeni kabul etti? diye sordular. Şöyle dedi: Ben kokusu hoş ve sütü güzel bir kadınım. Bana ne kadar çocuk getirildiyse, hemen hemen benden süt almıştır, diye cevap verdi.

Ebu İmran el-Cevnî dedi ki: Firavun, Mûsa'nın annesine hergün bir dinar veriyordu.

ez-Zemahşerî dedi ki: Çocuğuna süt emzirdiği için ücret alması onun için nasıl helal oldu, diye sorarsan, derim ki: O bunu süt emzirme ücreti olarak almıyordu. Bunu mübah kabul ederek harbî olan bir kimsenin malıdır diye alıyordu.

"Biz onu böylece anasına geri çevirdik." Bu sırada yüce Allah düşmanının kalbini ona karşı merhametle doldurmuştu. Böylece ona verdiğimiz sözü de yerine getirdik. **"Ki"** çocuğu dolayısıyla **"gözü aydın olup"** yavrusundan ayrı düştüğü için **"üzülmesin ve gerçekten Allah'ın vaadinin hak olduğunu bilsin diye."** Bu vaadin mutlaka gerçekleşeceğini bilsin diye. Çünkü o, çocuğunun kendisine geri döndürülmesinin gerçekleşeceğini biliyordu.

"Fakat onların çoğu bilmezler." Yani Firavun hanedanının çoğu bilmezler. Bu da şu demektir: Onlar ilahi takdirden ve kazanın sırrından yana gaflet içindeydiler. Şöyle de açıklanmıştır: İnsanların çoğu Allah'ın bütün vaadlerinin hak olduğunu bilmemektedirler.

"Kıvamına erip olgunlaşınca, Biz ona hüküm ve ilim verdik." Kıvamına ermeye dair açıklamalar daha önceden el-En'âm Sûresi'nde (6/151-153. âyetlerin tefsiri, 11. başlıkta) geçmiş bulunmaktadır. Rabia ve Malik'in görüşüne göre bu, ergenlik yaşına ulaşmaktır. Bu hususta yapılmış en kabule şayan açıklama budur. Çünkü yüce Allah: *"Yetimleri evlilik çağına erdikleri zamana kadar deneyin."* (en-Nisa, 4/6) diye buyurmaktadır. İşte bu, kıvamına erişin ilk çağıdır. Bunun en ileri derecesi ise otuzdört yaşıdır. Bu da Süfyan es-Sevrî'nin görüşüdür.

"Olgunlaşınca" buyruğu hakkında İbn Abbas kırk yaşına gelince, diye açıklamada bulunmuştur. Buyruktaki **"hüküm"** peygamberlikten önceki hikmet anlamındadır. Dinde fıkıh (derin ve incelikli bilgi) anlamında olduğu da söylenmiştir. Buna dair açıklamalar daha önceden el-Bakara Sûresi'nde (2/129. âyetin tefsirinde) ve başka yerlerde geçmiş bulunmaktadır. İlimden kasıt da es-Süddî'nin görüşüne göre kavrayıştır; nübuvvet olduğu da söylenmiştir. Mücahid fıkıhtır, demiştir. Muhammed b. İshak ise kendisinin dini ve atalarının dini ile ilgili bilgi demektir. Çünkü İsrailoğullarından dokuz kişi onun sözlerini dinliyorlar, ona uyuyorlar, onun etrafında toplanıyorlardı. Bu ise peygamberliğinden önce olmuştu.

"Biz iyi davrananları işte böyle mükâfatlandırırız." Yani Mûsa'nın annesi yüce Allah'ın emrine teslim olup yavrusunu denize bırakıp yüce Allah'ın vaadini tasdik ederek teslimiyet gösterip Biz de annesi emniyet içerisinde olduğu halde, çocuğunu kendisine çeşitli ikram ve armağanlarla geri çevirdikten sonra, ona aklı, hikmeti ve nübuvveti vererek mükâfatlandırdığımız gibi, ihsan edici, iyi davranıcı herkesi böylece mükâfatlandırırız.

وَدَخَلَ الْمَدِينَةَ عَلَىٰ حِينِ غَفْلَةٍ مِنْ أَهْلِهَا فَوَجَدَ فِيهَا رَجُلَيْنِ
يَقْتَتِلَانِ هَٰذَا مِنْ شِيعَتِهِ وَهَٰذَا مِنْ عَدُوِّهِ ۚ فَاسْتَغَاثَهُ الَّذِي مِنْ
شِيعَتِهِ عَلَى الَّذِي مِنْ عَدُوِّهِ ۖ فَوَكَزَهُ مُوسَىٰ فَقَضَىٰ عَلَيْهِ ۖ قَالَ
هَٰذَا مِنْ عَمَلِ الشَّيْطَانِ ۖ إِنَّهُ عَدُوٌّ مُضِلٌّ مُبِينٌ ﴿١٥﴾ قَالَ رَبِّ إِنِّي
ظَلَمْتُ نَفْسِي فَاغْفِرْ لِي فَغَفَرَ لَهُ ۖ إِنَّهُ هُوَ الْغَفُورُ الرَّحِيمُ ﴿١٦﴾
قَالَ رَبِّ بِمَا أَنْعَمْتَ عَلَيَّ فَلَنْ أَكُونَ ظَهِيرًا لِلْمُجْرِمِينَ ﴿١٧﴾
فَأَصْبَحَ فِي الْمَدِينَةِ خَائِفًا يَتَرَقَّبُ فَإِذَا الَّذِي اسْتَنْصَرَهُ بِالْأَمْسِ
يَسْتَصْرِخُهُ ۖ قَالَ لَهُ مُوسَىٰ إِنَّكَ لَغَوِيٌّ مُبِينٌ ﴿١٨﴾ فَلَمَّا أَنْ أَرَادَ
أَنْ يَبْطِشَ بِالَّذِي هُوَ عَدُوٌّ لَهُمَا ۚ قَالَ يَا مُوسَىٰ أَتُرِيدُ أَنْ تَقْتُلَنِي
كَمَا قَتَلْتَ نَفْسًا بِالْأَمْسِ ۖ إِنْ تُرِيدُ إِلَّا أَنْ تَكُونَ جَبَّارًا فِي الْأَرْضِ
وَمَا تُرِيدُ أَنْ تَكُونَ مِنَ الْمُصْلِحِينَ ﴿١٩﴾

15. Şehre, ahalisinin haberi olmadığı bir vakitte, girdi. Orada birbiri ile döğüşen iki adam buldu. Şu kendi taraftarlarından, öbürü düşmanından. Taraftarlarından olan düşmanından olana karşı kendisinden yardım istedi. Mûsa ona bir yumruk vurmakla ölümüne sebeb olunca: "Bu, şeytanın işindendir. Şüphesiz ki o, apaçık saptırıcı bir düşmandır" dedi.

16. "Rabbim, gerçekten ben nefsime zulmettim. Onun için bana mağfiret eyle" dedi. O da ona mağfiret etti. Çünkü O, Ğafurdur, Rahimdir.

17. Dedi ki: "Rabbim bana verdiğin nimet hakkı için artık günahkârlara arka çıkmam."

18. Nihayet şehirde korku ile gözetleyerek sabahı etti. Baktı ki dün kendisinden yardım isteyen yine ona feryad ediyordu. Mûsa ona: "Gerçekten sen apaçık azgın bir kimsesin" dedi.

19. İkisinin de düşmanı olanı yakalamak isteyince dedi ki: "Ey Mûsa, dün bir kişiyi öldürdüğün gibi beni de mi öldürmek istiyorsun? Sen ancak yeryüzünde bir zorba olmak istersin, fakat ıslâh edicilerden olmak istemezsin."

"Şehre ahalisinin haberi olmadığı bir vakitte girdi" buyruğu ile ilgili olarak şöyle denilmiştir: Mûsa (a.s) dininin hak olduğunu bilince, bu sefer Firavun'un kavminin izlediği yolu ayıplamaya koyuldu. Onun bu hali yaygınlık kazandı, bundan dolayı onu korkuttular. O da onlardan korktu. Bu bakımdan Firavun'un şehrine ancak korku ile ve gizlice giriyordu.

es-Süddî dedi ki: Mûsa bu kıssanın cereyan ettiği sırada Firavun ile resmi seviyede ilişkisi olan birisiydi. Onun bindiği bineklere biniyor ve hatta, Firavun'un oğlu Mûsa diye biliniyordu. Firavun bir gün bineklerine binip Mısır şehirlerinden Menuf -Mukatil Mısır'dan iki fersah uzaklıktadır demiştir- diye bir yere gitti. Mûsa, Firavun'un binip gittiğini öğrenince o da arkasından bindi ve öğle vakti istirahati sırasında o kasabaya ulaştı. Bu da habersiz kalınan bir gaflet zamanıdır. Bu açıklamayı İbn Abbas yapmıştır. Yine o: Sözü edilen bu vakit akşam ile yatsı arasıdır, demiştir.

İbn İshak dedi ki: Burada sözü edilen şehir Mısır şehrinin kendisidir. Mûsa o dönemde Firavun'a muhalif olduğunu açıkça ifade ediyordu. Firavun'a ve putlara tapılmasını da ayıplıyordu. Bir gün Firavun'un şehrine ahalisinin haberi olmadığı bir sırada girdi.

Said b. Cübeyr ile Katade: Öğle vakti insanların uykuda olduğu bir sırada girdi, demiştir. İbn Zeyd de şöyle demektedir: Firavun, Mûsa ile tartışmış ve onu şehirden dışarıya göndermişti. Mûsa da bu şehirden yıllarca uzak kalmıştı. Durumunu unuttukları ve aradan uzunca bir zaman geçtiği için haberleri olmadık bir zamanda (onlardan habersiz) geldi. O gün bir bayram günüydü.

ed-Dahhak dedi ki: O ahalisinin haberlerinin olmayacağı bir zamanda şehire girmek istedi. Onların bu hallerini bildikleri bir zamanda şehire girdi. Öldürülme emrini (Allah'tan) almadan önce o adamı öldürme işi de elinden çıktı. Rabbinden mağfiret dileyince, Allah da ona mağfiret buyurdu.

"Ahalisinin farkında olmadığı bir sırada şehire girdim" anlamında (دخلت المدينة حين غفل أهلها) denilir, amma; "(على حين غفل أهلها) denilmez. Bu âyet-i kerimede; (على)'in gelmesi ise asıl maksadın "gaflet: habersizlik" oluşundan dolayıdır. Böylelikle bu: "(جئت على غفلة) Gafil oldukları (habersiz oldukları) bir zamanda geldim" demeye benzer. Arzu edilirse; "(جئت على حين غفلة): Habersiz oldukları bir zamanda geldim" de denilebilir. Ayet de bu şekildedir.

"Orada birbiri ile döğüşen iki adam buldu. Şu kendi taraftarlarından" yani dışardan bakan bir kimse bu onun taraftarlarındandır. Yani İsrailoğullarındandır, diyebiliyordu. **"Öbürü düşmanından"** yani Firavun kavminden idi.

"Taraftarlarından olan, düşmanından olana karşı kendisinden yardım istedi." Kendisine yardım etmesini, imdadına yetişmesini istedi. Daha sonra gelecek olan âyet-i kerimede de: **"Baktı ki; dün kendisinden yardım isteyen yine ona feryad ediyordu"** diye buyurulmuştur. Yani bir başka Kıptî'ye karşı kendisinden yardım istiyordu. Mûsa'nın ona yardım etmesinin sebebi, mazluma yardımcı olmanın bütün ümmetlerin dininde bulunan bir hüküm olduğundan dolayıdır ve bütün şeriatlerde farz olduğu içindir. Katade dedi ki: Kıptî, İsrailoğullarından olana angarya iş yükleyerek, Firavun'un mutfağına odun taşımasını istemişti. İsrailoğullarına mensub kişi bunu kabul etmeyince, Mûsa'nın yardımını istedi. Said b. Cübeyr dedi ki: Bu kişi Firavun'un ekmekçisi idi.

"Mûsa ona bir yumruk vurmakla ölümüne sebeb olunca..." Katade: Asasına vurmakla... diye açıklamıştır. Mücahid ise avucuyla vurmakla diye açıklamıştır, yani onu itmekle...

(الوكز واللَّكْز واللَّهْز واللَّهْد) lafızları hep aynı anlamda olup, eli (bugün kullanılan Arap harfleriyle) yetmişüç şeklinde düğümlemek gibi parmakları bir araya getirmekle (yumrukla) vurmak demektir. İbn Mes'ud bunu; (فَلَكَزَهُ) diye okumuştur.

(اللَّكز)'in çeneye; (الوكز)'in ise göğüse yumruk vurmak demek olduğu da söylenmiştir. es-Sa'lebî'nin naklettiğine göre Abdullah b. Mes'ud'un Mushaf'ında bu lafız "nûn" harfi ile; (فَنَكَزَهُ) şeklindedir. Manası birdir.

el-Cevherî, Ebu Ubeyde'den naklen şöyle demektedir: "(اللكز) Yumrukla göğse vurmak" demektir. Ebu Zeyd ise vücudun her tarafına vurmaktır, diye açıklamıştır. (اللهز) ise tıpkı (اللَّكْز) gibi yumrukla göğse vurmak demektir. Bu açıklama da yine Ebu Ubeyde'den nakledilmiştir. Ebu Zeyd de der ki: Bu çenelere ve boyna yumrukla vurmak demektir. "(ملهز); Yumruk vuran adam" demek olup, "mim" esreli kullanılır. el-Esmaî dedi ki: "(نكزه): Onu vurup itti" demektir. el-Kisaî dedi ki: (نهزه) lafzı tıpkı (نكزه ووكزه) gibidir, yani vurup itti, demektir. (لهده لهداً) ise zilleti dolayısıyla onu itti demek olup, bu muameleye maruz kalana da; (ملهود) denilir. (لهده) da aynı anlamdadır. (Zilleti dolayısıyla onu itti) demektir. Tarafe bir adamı hicvederken şöyle demektedir:

بطيء عن الدّاعي سريع إلى الخنا ذَلُول بأَجْمَاعِ الرجالِ مُلَهَّدِ

"(Savaşa) çağıranın (çağrısına) geç kulak verir, buna karşılık kötü sözlerde eli çabuktur,
Yiğitlerin yumruklarıyla çokça ve zelil kılınmış itilip, kakılmış bir kimsedir o."

Burada; (مُلَهَّدٍ) çokça itilip, kakılan demektir. Bunu şeddeli kullanması ise çokluk anlamını ifade etmek içindir.

Âişe (r.anha) da şöyle demektedir: "(فَلَهَدَنِي - تعني النبي ﷺ - لَهْدة أوجعني): Beni -Peygamber (sav)'ı kastediyor- öyle bir itti ki; canımı acıttı" demektedir. Bunu Müslim rivayet etmiştir.(1)

Mûsa (a.s) Kıptî'yi öldürme kastı olmaksızın bu işi yapmıştı. Onun maksadı sadece adamı itmekti, ancak bununla öleceği mukaddermiş. İşte yüce Allah'ın: "(فَقَضَى عَلَيْهِ): **Ölümüne sebeb olunca...**" buyruğunun anlamı budur. Bir şeyi yapıp bitirmeye de; "(قضيت عليه): Ben o işi bitirdim" denilir. Şair de şöyle demektedir:

قَدْ عَضَّهُ فَقَضَى عليه الأَشْجَعُ

"el-Eşca' ısırdı onu ve işini bitirdi."

"Bu, şeytanın işindendir." Onun aldatmalarındandır. el-Hasen dedi ki: O gün için o durumda kâfirin öldürülmesi helal değildi. Çünkü o sırada savaştan uzak durma hali söz konusu idi. **"Şüphesiz ki o apaçık saptırıcı bir düşmandır, dedi"** buyrukları da haberden sonra haber mahiyetindedir.

"Rabbim gerçekten ben nefsime zulmettim, onun için bana mağfiret eyle, dedi. O da ona mağfiret etti." Mûsa (a.s) bir canın ölümüne sebeb teşkil eden o yumruğundan dolayı pişman oldu. Onun bu pişmanlığı Rabbinin önünde alçak gönüllülükle eğilmesine ve günahından ötürü Rabbinden mağfiret dilemesine itti.

Katade dedi ki: Allah'a andolsun ki o, bu işten nasıl kurtulacağını bilmişti. Bunun için Allah'tan mağfiret diledi. O kendisine mağfiret edildiğini bilmekle birlikte, kendi aleyhine bu işi sayıp dökmeye devam etmiştir. Nihayet kıyamet gününde de: Ben öldürmekle emrolunmadığım bir canı öldürdüm, diyecektir. O bunu kendi aleyhine bir günah olarak değerlendirmiş ve: **"Rabbim gerçekten ben nefsime zulmettim. Onun için bana mağfiret eyle"** diye buyurmuştur. Çünkü hiçbir peygamberin emrolunmadıkça öldürmemesi gerekir. Aynı şekilde peygamberler başkalarında bulunmayan korku ve şefkate sahiptirler.

(1) *Müslim*, II- 670; el-Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, V, 288, 289.

en-Nekkaş dedi ki: O Kıptî'ye öldürmek maksadıyla vurmadı ve kasti olarak öldürmedi. O, sadece zulmünü bertaraf etmek maksadıyla Kıptî'ye yumruk vurmuştu. (en-Nekkaş devamla) dedi ki: Denildiğine göre bu peygamberlikten önce olmuştur.

Ka'b dedi ki: O sırada oniki yaşında idi. Bununla birlikte öldürmesi de hata yoluyla bir öldürme idi, çünkü yumruk çoğunlukla öldürmez.

Müslim'in rivayetine göre Salim b. Abdullah şöyle demiştir: Ey Irak ahalisi, sizler ne kadar çok küçük günahları soruyor ve aynı zamanda büyük günahları işliyorsunuz. Ben babam Abdullah b. Ömer'i şöyle derken dinlemiştim: Ben Rasûlullah (sav)'ı şöyle buyururken dinledim: Fitne hiç şüphesiz buradan -bu arada doğu tarafına eliyle işaret etti- şu şeytanın iki boynuzunun çıktığı yerden gelecektir ve sizler birbirinizin boynunu vuracaksınız. Şunu bilin ki; Mûsa Firavun hanedanından öldürdüğü kişiyi hataen öldürmüştü. Yüce Allah ise şöyle buyurmaktadır: *"Ve sen birisini öldürmüştün; ama yine de seni gamdan kurtardık ve seni deneyip mihnetten mihnete uğrattık."* (Tâ-Hâ, 20/40)[1]

Yüce Allah'ın: **"Dedi ki: Rabbim, bana verdiğin nimet hakkı için artık günahkârlara arka çıkmam"** buyruğu ile ilgili açıklamalarımızı da iki başlık halinde sunacağız:

1- Yüce Allah'ın Nimetlerine Karşı Şükrün Belirtileri:

Yüce Allah'ın: **"Dedi ki: Rabbim, bana verdiğin nimet hakkı için"** bana verdiğin bilgi, hüküm (hikmet) ve tevhid hakkı için **"artık günahkârlara"** kâfirlere **"arka çıkmam"** yardımcı olmam.

el-Kuşeyrî dedi ki: Bana yaptığın mağfiret hakkı için demeyiş sebebi, bunun vahiy döneminden önce olması ve yüce Allah'ın kendisine bu öldürme günahını bağışlamış olduğunu bilmemesi idi.

el-Maverdî dedi ki: **"Bana verdiğin nimet hakkı için"** buyruğu ile ilgili iki açıklama söz konusudur. Birincisine göre nimetten kasıt mağfirettir. el-Mehdevî ve es-Sa'lebî böyle demişlerdir. el-Mehdevî dedi ki: **"Bana verdiğin nimet hakkı için"** buyruğu, bana mağfirette bulunup beni cezalandırmadığın için anlamındadır. İkinci açıklama ise bana verdiğin hidayet hakkı için... demektir.

Derim ki: Yüce Allah'ın (bir önceki âyette geçen): **"O da ona mağfiret etti"** buyruğu günahının bağışlanmış olduğuna delil teşkil etmektedir. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

(1) *Müslim*, IV, 2229.

ez-Zemahşerî dedi ki: Yüce Allah'ın: **"Bana verdiğin nimet hakkı için"** buyruğu cevabı hazfedilmiş bir yemin olabilir. İfadenin takdiri de şöyle olur: Senin bana mağfirette bulunmak suretiyle ihsan etmiş olduğun nimetin hakkı için elbette tevbe edeceğim ve **"artık günahkârlara arka çıkmayacağım."** Yüce Allah'ın rahmet ve atıfetini celbedecek bir ifade de olabilir. Şöyle demiş gibidir: Rabbim, bana nimet olarak ihsan ettiğin mağfiret hakkı için beni korursan, ben de -beni koruduğun takdirde- asla günahkârlara arka çıkmayacağım. O günahkârlara arka çıkmakla ya Firavun ile birlikte ar kadaşlık edip onunla birlikte olanlar arasına katılarak etrafındakilerin sayı sını arttırmayı kastetmiştir. Çünkü tıpkı çocuğun babasıyla birlikte binmesi gibi, Firavun'la beraber binerdi ve Firavun'un oğlu diye adlandırılıyordu. Ya da kendisine yardımcı olunması, günaha ve suça götüren kimselere yardımcı olmamayı kastetmiş olabilir. Tıpkı İsrailoğullarına mensup kimseye yaptığı yardımın kendisi için öldürülmesi helal olmayan kişiyi öldürmekle sonuçlandığı gibi.

Bir görüşe göre de şunu demek istemiştir: Emrolunmadığım bu öldürmede ben kötü bir iş yapmış olmakla birlikte, suçlulara karşı müslümanlara yardımcı olmayı asla bırakmayacağım. Buna göre İsrailoğullarına mensup kişi mü'min idi. Mü'min kimseye yardımcı olmak ise bütün şeriatlerde farzdır.

Bir rivayette şöyle denilmektedir: İsrailoğullarına mensup o kişi kâfir idi. Ona onun taraftarlarından deniliş sebebi, İsrailoğullarına mensup olması idi, yoksa din bakımından ona uygunluk kastedilmiş değildir. Buna göre Mûsa (a.s) pişman olmuştur. Çünkü o kâfire karşı bir diğer kâfire yardımcı olmuştur. O bakımdan: Artık bundan sonra hiçbir zaman kâfirlere yardımcı olmayacağım, demiştir.

Şöyle de açıklanmıştır: Bu Mûsa (a.s)'ın verdiği bir haber değildir, bu bir duadır. Yani artık ben bundan sonra... yardımcı olmayayım, demektir. Yani Rabbim Sen beni günahkârlara yardımcı kılma, anlamındadır.

el-Ferrâ dedi ki: Anlam şudur: Allah'ım, ben asla günahkarlara yardımcı olmayacağım. el-Ferrâ bu açıklamasının aynı zamanda İbn Abbas'ın görüşü olduğunu da iddia etmektedir.

en-Nehhâs dedi ki: Bununla birlikte bu ifadelerin haber anlamında olması, ifadelerin akışı itibariyle daha uygun düşmektedir. Bu sözler: Ben Sana isyan etmeyeceğim, çünkü Sen bana nimet ihsan etmiş bulunuyorsun, demeye benzer. Gerçekte İbn Abbas'ın görüşü budur, el-Ferra'nın naklettiği değildir. Çünkü İbn Abbas şöyle demiştir: Mûsa bu sözünde (inşaallah diyerek) istisnâda bulunmadığından ikinci gün tekrar sınandı. Duada ise istisnâ yapılmaz ve: Allah'ım dilersen, Sen bana mağfiret buyur denilmez. En hayret edilecek hususlardan birisi de el-Ferra'nın, İbn Abbas'tan bunu rivayet etmesi

daha sonra da onun sözünü böylece nakletmesidir.

Derim ki: Bu hususun özet bir açıklaması en-Neml Sûresi'nde (27/11. âyetin tefsirinde) geçmiştir. Bunun bir dua olduğu, haber olmadığı orada belirtilmiştir. İbn Abbas'tan da: İstisnâda bulunmadığından dolayı ikinci bir defa onunla sınandı, yani o inşaallah olmayacağım demedi, demişitr. Bu da yüce Allah'ın: ***"Bir de zulmedenlere meyletmeyin..."*** (Hud, 11/113) buyruğunu andırmaktadır.

2- Zalimlere Yardımcı Olmaktan Kaçınmak:

Seleme b. Nubayt dedi ki: Abdu'r-Rahman b. Müslim, ed-Dahhak'a Buhara ahalisinin maaşlarını gönderdi ve: Bunu onlara ver dedi. ed-Dahhak: Bu işten beni affet dedi ve kendisini affedinceye kadar affedilmesini isteyip durdu. Ona: Senin onlara bir zararın olmadığı halde bağışlarını ne diye onlara vermiyorsun? denilince şöyle dedi: Ben hiçbir işlerinde zalimlere yardımcı olmayı sevmiyorum.

Ubeydullah b. el-Velid el-Vassâfî dedi ki: Ata b. Ebi Rebah'a şöyle dedim: Benim kalemim ile iş gören ve karşılığında bir ücret alan bir kardeşim var. Gireni ve çıkanı hesap ediyor. Çoluk-çocuğu da var, eğer bu işi bırakacak olursa muhtaç olur ve borçlanmak zorunda kalır. Ata ona: Baş kim? diye sordu. Ben: Halid b. Abdullah el-Kasrî'dir deyince, şöyle dedi: Sen yüce Allah'ın o salih kulunun: **"Rabbim bana verdiğin nimet hakkı için günahkârlara arka çıkmam"** dediği buyruğunu hiç okumuyor musun? İbn Abbas dedi ki: Mûsa bu sözlerinde istisnâda (inşaallah diyerek) bulunmadığından dolayı ikinci defa benzer bir işle sınandı, fakat Allah ona yardım etti. Bundan dolayı sen kardeşine söyle, onlara yardımcı olmasın. Allah ona yardımcı olacaktır.

Ata dedi ki: Hiçbir kimseye bir zalime yardımcı olmak, ona katiplik yapmak, onunla arkadaşlık yapmak helal değildir. Bunlardan herhangi birisini yapacak olursa, o zalimlere yardımcı olmuş olur.

Hadiste şöyle buyurulmaktadır: "Kıyamet gününde bir münadi: Nerede zalimler, nerede zalimlere benzeyenler ve zalimlere yardımcı olanlar, hatta onlara mürekkep hokkası uzatan yahut onların bir kalemini yontan dahi olsa(nerede)? Bunların hepsi demirden bir tabuta topluca konulurlar ve bu tabutta cehenneme atılır."(1)

Peygamber (sav)'dan da şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Uğradığı zulümde yardımcı olmak üzere bir mazlum ile yürüyen bir kimsenin ayaklarını kıyamet günü o ayakların kaydığı o günde sırat üzerinde sabit kılar. Her

(1) ed-Deylemî, ***el-Firdevs***, I, 255.

kim de bir zalim ile birlikte zulmünde ona yardımcı olmak üzere yürüyecek olursa, yüce Allah ayakların kaydığı o günde sıratın üzerinde ayaklarını kaydıracaktır."[1]

Yine hadiste: "Bir zalimle birlikte yürüyen günah işlemiş olur." denilmektedir.[2]

Zalimle ancak ona yardımcı olmak maksadıyla yürüdüğü takdirde günah olur. Zira o yüce Allah'ın: ***"Günah işlemek ve haddi aşmak üzerinde ise yardımlaşmayın"*** (el-Mâide, 5/2) buyruğundaki yasağı işlemiş olur.

"Nihayet şehirde korku ile gözetleyerek sabahı etti" buyruğunda bunu aykırı iddialarda bulunanların kanaatleri reddedilmekte; korkmanın marifetullah'a da, ona tevekkül etmeye de aykırı olmadığına işaret edilmektedir. Nitekim daha önceden Tâ-Hâ Sûresi'nde (20/46. âyetin tefsirinde) ve başka yerlerde bu husus açıklanmıştır.

Denildi ki: Mûsa (a.s) öldürdüğü kişi karşılığında, öldürülmekten korkarak sabahı etti. Kavminin kendisini teslim edeceğinden korkarak diye açıklandığı gibi yüce Allah'tan korkarak diye de açıklanmıştır.

"Gözetleyerek" buyruğunu Said b. Cübeyr: Korkusundan dolayı etrafına bakınarak diye açıklamıştır. Yakalanmayı gözetleyerek insanların kendisi hakkında neler söylediklerini tesbite çalışarak, diye de açıklanmıştır.

Katade dedi ki: **"Gözetleyerek"** yani takip edilmeyi gözetleyerek.

Denildiğine göre o, durumun haberini öğrenmek üzere dışarı çıktı. İsrailoğullarına mensup o kişinin dışında Kıptî'nin öldürülmüş olduğunu bilen yoktu.

"(أَصْبَحَ): Sabahı etti" buyruğunun; "(صار): İdi, oldu" anlamında olma ihtimali de vardır. Yani o katil olunca korkmaya başladı. Bunun "sabah vaktine girdi (sabahı etti)" anlamında olma ihtimali de vardır. Yani öldürdüğü günün ertesi gününün sabahında demek olur.

"(خَائِفًا): Korku ile" buyruğu **"(أصبح): Sabahı etti"** buyruğunun haberi olarak nasbedilmiştir. Hal olarak nasbedildiği de kabul edilebilir. Bu durumda zarf, haber mahallinde olur.

"Baktı ki dün kendisinden yardım isteyen yine ona feryad ediyordu." Yani dün kurtarmış olduğu İsrailoğullarına mensup aynı kişi kendisine angarya iş yükletmek isteyen bir başka Kıptî ile kavga etmektedir.

"(الاستصراخ): Yardım istemek" demektir. Bu da; "(الصراخ): Feryad etmek"-

(1) Benzer bir rivayet: el-Kudaî, ***Müsnedu'ş-Şihâb,*** I, 315.

(2) "...günah işlemiş olur" yerine: "...İslâm'dan çıkmış olur" şeklinde: el-Heysemî, ***Mecmau-z-Zevaid,*** IV, 205, ravilerinden birisinin hal tercemesine rastlanmadığı kaydıyla.

ten gelir, çünkü yardım isteyen kimse (el-müstağis) yüksek sesle bağırarak yardım ister. Şair şöyle demektedir:

كُنَّا إذا ما أتانا صارخٌ فزعٌ كَانَ الصُّراخُ لَه قَرعَ الظَّنابيب

"(Bizlere) dehşete kapılmış bir feryad edici (yardım isteyen) geldi mi,
Onun feryadına karşı feryadımız; (atlarımızın) bacaklarına
kamçıları vurmak olurdu (çabucak yardımına koşardık)"

Denildiğine göre, İsrailoğullarına mensub olan yardım isteyen o kişi Samiri idi. Firavun'un mutfakçısı, mutfağa odun taşıma işini ona yükletmek istemişti. Bunu el-Kuşeyrî zikretmektedir.

"(الَّذِي): ...en (kişi)" mübtedâ olarak merfudur. **"(يَسْتَصْرِخُهُ): Ona feryad ediyordu"** haber mahallindedir. Hal olarak nasb konumunda olması da mümkündür. "(أمس): Dün" ise içinde bulunduğumuz bugünün önceki günü demektir. Bu kelime iki sakinin arka arkaya gelmesi dolayısıyla esre üzere mebnidir. Başına elif lam gelecek yahut izafet olursa, o takdirde nahivcilerin çoğunluğuna göre ref' ve fetha ile i'rabı yapılabilir. "Eliflam"lı olduğu halde nahivcilerden onu mebni kabul edenler de vardır. Sibeveyh ve başkalarının naklettiğine göre Araplar arasından bu lafzı sadece ref' halinde iken gayr-ı munsarıf gibi değerlendirenler vardır. Şair de kimi zaman şiir zarureti dolayısıyla cer ve nasb halinde de aynı şeyi yapabilir. Şair der ki:

لَقَد رأيتُ عَجَباً مُذ أمسِ

"Andolsun dünden beri ben hayret edilecek bir şey gördüm"

Şair burada; (مذ) edatı ile geçmiş günü belirten bu lafzı mecrur okumuştur. Halbuki güzel söyleyiş bunun merfu olmasıdır. O burada; "(أمس): Dün" lafzını cer halinde ikinci söyleyişe uygun olarak ref' halindeki gibi kullanmıştır.

"Mûsa ona: Gerçekten sen apaçık azgın bir kimsesin dedi." Buradaki; "(الغويّ): Azgın, hüsrana uğramış" demektir. Çünkü sen güç yetiremeyeceğin kimselere karşı çıkıyorsun. Bunun apaçık sapık anlamında olduğu da söylenmiştir. Yani ben senden ötürü dün bir adam öldürdüm, bugün de beni bir başkası için çağırmaktasın.

"(الغويّ): Azgın" lafzı; "(أغوى يُغوي): Azdırdı, azdırır" fiilinden "faîl" veznin-

dedir ve; "(مُغوٍ): Azdırıcı" anlamındadır. Bu da; (الوجيع) ile (الأليم)'in "acıtıcı ve can yakıcı" anlamlarına gelmesine benzer. (الغويّ)'in "azan kimse" demek olduğu da söylenmiştir. Yani sen, sana yapacağı kötülüğü defedemeyeceğin kimselerle kavgaya tutuşmak suretiyle çok azgın (azan, azdırıcı) bir kimsesin.

el-Hasen dedi ki: Mûsa (a.s): **"Gerçekten sen apaçık azgın bir kimsesin"** sözlerini İsrailoğullarına mensub kimseye angarya iş yükletmesi dolayısıyla Kıptî'ye söylemiş ve onu yakalamak istemişti.

"(بَطَش يَبْطُش ويبطِش): Yakaladı, yakalar" demektir. Bunun (muzari halinin "t" harfinin) ötreli okunması kıyasa daha uygundur, çünkü bu müteaddi olmayan bir fiildir.

"Dedi ki: Ey Mûsa, dün bir kişiyi öldürdüğün gibi benide mi öldürmek istiyorsun?" İbn Cübeyr dedi ki: Mûsa aslında Kıptî'yi yakalamak istemişti. İsrailoğullarına mensup kişi ise kendisini yakalamak istediğini sanmıştı. Çünkü ona ağır bir söz söylemişti ve: "Dün bir kişiyi öldürdüğün gibi beni de mi öldürmek istiyorsun?" demişti. Kıptî bu sözü işitince etrafa yaydı.

Şöyle de denilmiştir: İsrailoğullarından biri Kıptî'yi yakalamak istemişti, Mûsa ise bu işi yapmamasını ona söyleyince, ondan korktu ve: **"Dün bir kişiyi öldürdüğün gibi benide mi öldürmek istiyorsun?"** deyivermişti.

"Sen ancak yeryüzünde bir zorba" adam öldüren **"olmak istersin."** İkrime ve eş-Şa'bî: Bir insan haksız yere iki kişi öldürmediği sürece zorba (cebbar) olmaz.(1)

"Fakat ıslâh edicilerden olmak" insanların arasını düzeltmeye çalışanlardan olmak **"istemezsin."**

وَجَآءَ رَجُلٌ مِنْ اَقْصَا الْمَدِينَةِ يَسْعٰى ۙ قَالَ يٰمُوسٰٓى اِنَّ الْمَلَاَ يَاْتَمِرُونَ
بِكَ لِيَقْتُلُوكَ فَاخْرُجْ اِنِّى لَكَ مِنَ النَّاصِحِينَ ﴿٢٠﴾ فَخَرَجَ
مِنْهَا خَآئِفًا يَتَرَقَّبُ ۙ قَالَ رَبِّ نَجِّنِى مِنَ الْقَوْمِ الظّٰلِمِينَ ﴿٢١﴾
وَلَمَّا تَوَجَّهَ تِلْقَآءَ مَدْيَنَ قَالَ عَسٰى رَبِّى اَنْ يَهْدِيَنِى سَوَآءَ
السَّبِيلِ ﴿٢٢﴾

(1) Zorba (Cebbâr) lafzına dair kısa bir açıklama da bundan sonra 20. ayetin tefsirinde gelecektir.

20. Derken, şehrin uzak tarafından bir adam seyirterek geldi. Dedi ki: "Ey Mûsa, ileri gelenler seni öldürmek için hakkında danışıyorlar. Çık, git. Muhakkak ben sana öğüt verenlerdenim."
21. Bunun üzerine korku ile etrafı gözeterek o şehirden çıkıp: "Rabbim, beni zalimler topluluğundan kurtar" dedi.
22. Medyen'e doğru yönelince: "Umarım Rabbim beni doğru yola iletir" dedi.

"Derken şehrin uzak tarafından bir adam seyirterek geldi" buyruğu ile ilgili olarak tefsir alimlerinin çoğunluğu şöyle demişlerdir: Bu kişi Firavun hanedanından iman eden şahıs olan Hazkiyel b. Saburâ'dır. Firavun'un amcasının oğlu idi. Bunu es-Sa'lebî zikretmiştir.

Bu kişinin adının Talut olduğu da söylenmiştir. Bunu da es-Süheylî zikretmektedir.

el-Mehdevî, Katade'den naklen adının Şem'un olup Firavun hanedanından iman eden kişi olduğunu nakletmektedir, Şem'ân adında olduğu da söylenmiştir. Darakutnî dedi ki: Şem'ân diye Firavun hanedanından iman eden kişiden başkasının adı bilinmemektedir.[1] Rivayete göre Firavun, Mûsa'nın öldürülmesini emredince bu adam elini çabuk tutarak haberi Mûsa'ya ulaştırmış ve: **"Dedi ki: Ey Mûsa ileri gelenler seni öldürmek için hakkında danışıyorlar."** Dün öldürmüş olduğun Kıptî'ye karşılık olarak, seni öldürmeyi görüşüyorlar, demişti.

"(يَأْتَمِرُونَ): Danışıyorlar"ın biri diğerine emrediyor anlamında olduğu da söylenmiştir. el-Ezherî dedi ki: "(ائتمر القوم وتآمروا): Biri diğerine emretti" demektir. Bunun benzeri yüce Allah'ın: **"(وَأْتَمِرُوا بَيْنَكُمْ بِمَعْرُوفٍ): *Aranızda maruf ile danışın*** (el-Ezherî'nin açıklamasına göre: Birbirinize marufu emredin)" (Talak, 65/6) buyruğudur.

en-Nemir b. Tevleb de şöyle demektedir:

أرى النـاسَ قد أحـدثـوا بِيعـةً وفـي كـل حـادثـةٍ يُـؤْتَـمَـرْ

"Ben insanların yeni bir huy icad ettiklerini görüyorum,
Ve elbetteki herbir hadisede danışılır (ya da: kimi kimine emir verir)"

(1) Dârakutnî bu açıklamaları *el-Mu'telif ve'l-Muhtelif* adlı eserinde zikretmektedir. (İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, VI, 428)

"Çık, git. Muhakkak ben sana öğüt verenlerdenim. Bunun üzerine korku ile etrafı gözeterek" takip edilip edilmediğine bakarak **"o şehirden çıkıp: Rabbim beni zalimler topluluğundan kurtar, dedi."**

Denildi ki: Cebbar (zorba) dilediği şekilde haksızca döven ve öldüren, akı betlere bakmayan ve gelecek bir zarar ya da tehlikeyi en güzel yol hangisi ise onunla savmayan kimse demektir. Yüce Allah'ın emrine karşı alçak gönüllülük göstermeyip büyüklenen kimse olduğu da söylenmiştir.(1)

"Medyen'e doğru yönelince: Umarım Rabbim beni doğru yola iletir, dedi." Mûsa (sav) tek başına korku ile kendisini kurtarmak maksadıyla çıkıp gittiğinde beraberinde ne azık, ne binek, ne ayakkabı hiçbir şey bulunmaksızın Medyen'e doğru yola koyuldu. Buna sebeb ise kendisi ile onlar arasındaki neseb bağı idi.

Çünkü Medyenliler İbrahim (a.s)'ın soyundan geliyorlardı. Mûsa (a.s) da İbrahim'in oğlu İshak'ın oğlu Ya'kub'un soyundan idi. O kendi halini, yolu bilemediğini, azıksız olduğunu ve başka hiçbir şeyinin bulunmadığını görünce işini yüce Allah'a şu sözleriyle havale etmişti: **"Umarım Rabbim beni doğru yola iletir."** İşte çaresiz kalanın hali budur.

Derim ki: Rivayet olunduğuna göre o ağaç yapraklarını yiyerek besleniyordu. Ayaklarının tabanı düşmeden önce de oraya varamadı. Ebu Malik dedi ki: Firavun onu takib edip yakalamak üzere takipçiler göndermiş ve onlara şu talimatı vermişti: Siz onu yol ayırımlarında arayınız, çünkü Mûsa yolu bilmemektedir. Bir melek beraberinde bir harbe ile birlikte ata binmiş olarak onun yanına geldi. Mûsa'ya: Beni takib et, dedi. Mûsa onu takib etti ve onu yola iletti.

Denildiğine göre melek Mûsa'ya elindeki harbeyi de verdi. O da Mûsa'nın asası olmuştu. Rivayet olunduğuna göre o asasını koyun otlatmak maksadıyla Medyen'den almıştı. Daha çok kişinin yaptığı ve daha sahih olan rivayet budur.

Mukatil ve es-Süddî dedi ki: Yüce Allah ona Cebrail'i gönderdi. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

Medyen ile Mısır arasında da sekiz günlük bir mesafe vardır. Bunu İbn Cübeyr ve sair insanlar söylemişlerdir. Medyen o sırada Firavun'un mülkünde değildi.

(1) Bu paragrafın daha önce geçen 19. ayetteki "cebbâr: zorba" lafzına dair bir açıklama olup, bu ayetle bir ilgisi olmadığı açıktır.

وَلَمَّا وَرَدَ مَاءَ مَدْيَنَ وَجَدَ عَلَيْهِ أُمَّةً مِنَ النَّاسِ يَسْقُونَ ۖ
وَوَجَدَ مِنْ دُونِهِمُ امْرَأَتَيْنِ تَذُودَانِ ۚ قَالَ مَا خَطْبُكُمَا ۖ قَالَتَا
لَا نَسْقِي حَتَّىٰ يُصْدِرَ الرِّعَاءُ وَأَبُونَا شَيْخٌ كَبِيرٌ ﴿٢٣﴾
فَسَقَىٰ لَهُمَا ثُمَّ تَوَلَّىٰ إِلَى الظِّلِّ فَقَالَ رَبِّ إِنِّي لِمَا أَنْزَلْتَ
إِلَيَّ مِنْ خَيْرٍ فَقِيرٌ ﴿٢٤﴾ فَجَاءَتْهُ إِحْدَاهُمَا تَمْشِي عَلَى
اسْتِحْيَاءٍ ۖ قَالَتْ إِنَّ أَبِي يَدْعُوكَ لِيَجْزِيَكَ أَجْرَ مَا سَقَيْتَ لَنَا ۚ
فَلَمَّا جَاءَهُ وَقَصَّ عَلَيْهِ الْقَصَصَ ۙ قَالَ لَا تَخَفْ ۖ نَجَوْتَ
مِنَ الْقَوْمِ الظَّالِمِينَ ﴿٢٥﴾ قَالَتْ إِحْدَاهُمَا يَا أَبَتِ اسْتَأْجِرْهُ ۖ
إِنَّ خَيْرَ مَنِ اسْتَأْجَرْتَ الْقَوِيُّ الْأَمِينُ ﴿٢٦﴾ قَالَ إِنِّي أُرِيدُ
أَنْ أُنْكِحَكَ إِحْدَى ابْنَتَيَّ هَاتَيْنِ عَلَىٰ أَنْ تَأْجُرَنِي ثَمَانِيَ
حِجَجٍ ۖ فَإِنْ أَتْمَمْتَ عَشْرًا فَمِنْ عِنْدِكَ ۖ وَمَا أُرِيدُ أَنْ
أَشُقَّ عَلَيْكَ ۚ سَتَجِدُنِي إِنْ شَاءَ اللَّهُ مِنَ الصَّالِحِينَ ﴿٢٧﴾
قَالَ ذَٰلِكَ بَيْنِي وَبَيْنَكَ ۖ أَيَّمَا الْأَجَلَيْنِ قَضَيْتُ فَلَا عُدْوَانَ
عَلَيَّ ۖ وَاللَّهُ عَلَىٰ مَا نَقُولُ وَكِيلٌ ﴿٢٨﴾

23. Medyen suyuna varınca üst tarafında (davarlarını) **sulayan bir grub insan buldu. Onların gerisinde ise karışmasın diye** (koyunlarını) **kollayan iki hanım buldu. "Haliniz nedir?" dedi. "Çobanlar gidinceye kadar biz sulamayız. Babamız ise çok yaşlı bir ihtiyardır" dediler.**

24. Nihayet onların yerine davarlarını suladıktan sonra bir gölgeye varıp: "Rabbim, doğrusu bana indireceğin hayra muhtacım" dedi.

25. Sonra onlardan birisi utana utana yürüyerek ona gelip: "Bize suladığının ücretini sana vermek üzere babam seni çağırıyor" dedi. Onun yanına gelip kıssayı ona anlatınca: "Korkma! O zalimler topluluğundan kurtuldun" dedi.

26. İkisinden biri dedi ki: "Babacığım, onu ücretle tut. Çünkü senin ücretle tuttuklarının en iyisi, kudretli ve emin bir kişidir."

27. Dedi ki: "Sekiz yıl bana hizmet etmen üzere bu iki kızımdan birini sana nikâh edeyim istiyorum. Eğer ona tamamlarsan o senin bir lütfun olur. Bununla beraber sana zorluk çektirmek de istemem. İnşaallah beni iyilerden bulacaksın."

28. Dedi ki: "Bu seninle benim aramdadır. İki vadeden hangisini bitirirsem aleyhime bir düşmanlık olmasın. Allah da bu söylediğimize vekildir."

Bu buyruklara dair açıklamalarımızı yirmidört başlık halinde sunacağız[1]:

1- Medyen Suyunun Başında:

"Medyen suyuna varınca" yani Mûsa (a.s) Medyen suyuna varıncaya kadar yürüdü. Onun suya varışı, oraya ulaşması demektir, içine girdiği anlamını taşımaz. (الورود): Ulaşmak: Bazen gidilen varılan yere girmek anlamını da ifade eder. Bazan içine girilmese dahi oraya muttali olmak ve oraya ulaşmak anlamına da gelir. Mûsa'nın bu suya ulaşması ona varmasından ibaretti. Şair Züheyr'in şu beyitinde de bu anlamda kullanılmıştır:

فَلَمَّا وَرَدْنَ الماءَ زُرْقاً جِمَامُهُ وَضَعْنَ عِصِيَّ الحاضِرِ المُتَخَيِّم

"Derin yerleri mavimtrak olan o suya vardıklarında,
Çadırını kurmuş ikamet eden kimse gibi bastonlarını bıraktılar."

(1) Ancak görüleceği gibi, başlık sayısı yirmidört değil, yirmi üçtür.

Yine bu anlamdaki açıklamalar daha önce yüce Allah'ın: ***"Şüphe yok ki aranızda oraya uğramayacak hiç kimse yoktur."*** (Meryem, 19/71) buyruğu açıklanırken geçmiş bulunmaktadır.

"Medyen" munsarıf değildir, çünkü o bilinen bir şehirdir. Şair de şöyle demektedir:

رُهبانُ مدينَ لو راوكِ تَنَزَّلوا والعُصْمُ من شَعَفِ الجبالِ الفادِرِ

"Medyen rahipleri görseler seni, inerler,
Genç ve yaşlı ceylanlar dahi dağların tepelerinden."

Medyen'in, İbrahim oğlu Medyen'in soyundan gelen bir kabile olduğu da söylenmiştir. Buna dair açıklamalar da daha önceden el-A'raf Sûresi'nde (7/85. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

Ümmet (meâlde: bir grup insan); büyük topluluk demektir. O, davarlarını **"Sulayan"** bir topluluk görmüştü.

"Onların gerisinde ise" onun geldiği tarafta... anlamındadır. Yani o topluluğun yanına varmadan önce bu iki hanımın yanına varmış ve bunların davarlarını alıkoymakta olduklarını görmüştü. Peygamber (sav)'ın şu buyruğunda da bu kökten gelen lafız şöylece kullanılmıştır: "(فَلَيُذَادَنَّ رجالٌ عن حوضي): Gerçekten bir takım insanlar benim Havzımdan uzaklaştırılacaklardır..."[1]

Bazı Mushaflarda "(امرأتين حابستين تذودان): Kollayan ve alıkoyan iki hanım" şeklindedir. "(ذاد يذود): Alıkoydu, alıkoyar" demektir, (ذدت الشيء) Bir şeyi engelledim, alıkoydum demektir. Şair de şöyle demektedir:

أبيت على باب القَوافِي كأنّما أذُودُ بها سِرْباً من الوحشِ نُزَّعا

"Kafiyeler kapısında geceyi geçiririm sanki ben,
Onlarla yabani ve yabancı bir sürüyü alıkoyar (engeller) gibiyim."

"(تَذُودَانِ): Alıkoyan, kollayan"ın kovan, uzaklaştıran anlamında olduğu da söylenmiştir. Şair şöyle demektedir:

لقد سَلبتْ عصاكَ بنو تميم فما تَدْرِي بأي عصاً تَذُودُ

(1) *Müslim*, I, 218; İbn Hibban, *es-Sahih*, III, 321, XVI, 224.

"Temimoğulları senin asanı almış bulunuyor,
Sen hangi asa ile kovacağını bilemiyorsun."

Yani kovacağını, engelleyeceğini, alıkoyacağını... İbn Selam dedi ki: Başkalarının koyunlarıyla karışmasın diye koyunlarını engelleyen, alıkoyan demektir. Burada ya muhataba durumu hissettirmek için ya da bildiği için gerek görülmediğinden meful hazfedilmiştir.

İbn Abbas dedi ki: Güçlü, kuvvetli sulayıcılardan korktukları için davarlarını suya gitmekten alıkoymaya çalışıyorlardı. Katade dedi ki: Bu onlar sair insanları koyunlarına karışmaktan alıkoyuyorlardı demektir. en-Nehhas dedi ki: Ancak birinci anlam daha uygundur, çünkü bundan sonra: **gidinceye kadar biz sulamayız"** buyruğu gelmektedir. Eğer onlar insanların koyunlarına karışmalarını engellemeye çalışıyor olsalardı, sulamalarını geciktirme sebebini çobanların gitmesine bağlamazlardı. Mûsa (a.s) onların bu hallerini görünce, onlara: **"Haliniz nedir?"** yani bu durumunuz niye diye sormuştu. Şair Ru'be (hal anlamındaki hatb kelimesini kullanarak) şöyle demektedir:

يا عَجباً ما خَطْبُه وخَطبي

"Onun hali ile benim halime şaşılır doğrusu"

İbn Atiyye dedi ki: ***"Hatb; hal"*** kullanılarak soru sorulması, musibete uğrayan yahut bir zulme maruz kalan, yahut kendisine şefkat duyulan ya da uygun olmayan bir iş yapan kimseler hakkında söz konusu idi. Kısacası bu kelime genelde kötü haller ile ilgili sorularda kullanılırdı. İki hanım da ona durumlarını bildirdiler. Babalarının yaşlı bir adam olduğunu söylediler. Yani zayıf ve güçsüz olduğundan dolayı koyunlarını bizzat sulayamıyordu, kendileri ise zayıf olduklarından güçleri de yetmediğinden güçlü, kuvvetli çobanlar ile bir arada bulunamıyorlardı. Diğer taraftan onların adeti, insanlar sulamalarını bitirip, gidinceye kadar davarlarını sulamayı geciktirmek idi. Herkes gittikten sonra o vakit kendileri davarlarını sulamaya koyulurlardı.

İbn Âmir ve Ebu Amr; **"(يَصْدُرَ): Gidinceye"** diye (صَدَرَ)'den gelen muzari bir fiil olarak okumuşlardır. Bu da; "(وَرَدَ): (suya) geldi" lafzının zıttıdır. Çobanlar dönünceye kadar... demektir. Diğerleri ise "ya" harfini ötreli olarak; (أصدر)'ın muzari fiili olarak okumuşlardır. Bu da, onlar su içirmeye getirdikleri davarlarını geri götürünceye kadar... demek olur. "(الرِّعاء): Çobanlar" da (راع)'in çoğuludur, tıpkı "(تاجر): Tacir"in çoğulunun; "(تِجار): Tacirler" diye; "(صاحب): Sahip" kelimesinin çoğulunun da; "(صِحاب): Sahipler" diye gelmesi gibi.

Bir kesim dedi ki: Kuyular o zaman üstü açık idi. İnsanların kuyuların başında kalabalık yapmaları da onların yaklaşmalarına engel oluyordu. Mûsa onlara koyunlarını sulamak isteyince, diğer insanlar arasına girdi ve onlardan önce sulama işini gerçekleştirdi. İşte onun diğerlerine baskın çıkması dolayısı ile hanımlardan birisi onu güçlü, kuvvetli olmakla nitelendirdi.

Bir kesim de şöyle demektedir: Bu hanımlar sarnıçlarda artan sularla koyunlarını sularlardı. Eğer havuzlarda bir şeyler kalmışsa bu suyu koyunlarına içirirlerdi, bir şey kalmamış ise koyunları susuz kalırdı. Mûsa onların hallerine acıdı, üstü kapalı bir kuyuya gitti. Diğer insanlar ise başka kuyulardan koyunlarını sulamaktaydı. Bu kuyunun üzerindeki taşı İbn Zeyd'e göre ancak yedi, İbn Cüreyc'e göre on, İbn Abbas'a göre otuz ve ez-Zeccac'a göre ancak kırk kişi kaldırabiliyordu. Bu taşı kendisi tek başına kaldırdı ve hanımların davarlarını suladı. İşte bu koca kaya parçasını kaldırdığından dolayı o hanımlardan birisi onu güçlü kuvvetli olmakla nitelendirdi.

Bir başka görüşe göre hepsinin kuyuları bir idi. O diğer sulayıcıların ayrılmasından sonra kuyunun ağzındaki taşı kaldırdı. Çünkü o iki hanımın adeti artan sularla davarlarını sulamaktı. Amr b. Meymun, Ömer b. el-Hattab'dan şöyle dediğini rivayet eder: Çobanlar sularını aldıktan sonra kuyuyu on adamın kaldırabileceği bir kaya parçası ile örttüler. Mûsa (a.s) gelip o taşı kaldırdı ve tek bir kova su çekti. İkinci bir kova su çekmeye de ihtiyaç duymadı. Bu suyla da koyunlarını suladı.

2- Bir Peygamber Kızlarının Koyun Sulamasına Nasıl İzin Verebilir?

Şâyet: Şuayb (sav) gibi bir peygamber kızlarının davarları sulamalarını nasıl uygun buldu, diye sorulacak olursa, şöyle cevap verilir: Böyle bir şey haram değildir, din de böyle bir şeyi reddetmez. Mertlik duygularına gelince, insanlar bu hususta farklı farklıdırlar. Bu konuda adetler arasında da farklılık vardır. Bu hususta Arapların durumu ile Arap olmayanların durumu arasında değişiklik vardır. Çölde yaşayanların bu hususta tutturdukları yol ile şehirde yaşayanların yolu ayrıdır. Özellikle durum bir zaruret hali olursa.

3- Allah'a Muhtaç Oluş:

Yüce Allah'ın: **"Sonra bir gölgeye varıp"** İbn Mes'ud'a göre bir Arabistan kirazı ağacı gölgesine varıp, yüce Allah'tan umduğu şeyleri dilemeye koyularak: **"Rabbim, doğrusu bana indireceğin hayıra muhtacım, dedi."** Yedi gündür hiçbir yemeğin tadına bakmamıştı, karnı sırtına yapışmıştı. Duaya kalkışmakla birlikte açıkça bir talepte bulunmadı. Bütün müfessirlerin bu şekilde rivayet ettiklerine göre o bu sözleriyle Allah'tan yiyecek bir şeyler iste-

mişti. Çünkü "hayır" şu âyet-i kerimede olduğu gibi yemek manasına da gelir. Yüce Allah'ın: ***"Eğer bir hayır bırakacak olursa"*** (el-Bakara, 2/180) buyruğu ile: ***"Ve gerçekten o hayır (mal) sevgisinde pek katıdır"*** (el-Adiyat, 100/8) buyruklarında olduğu gibi mal anlamında: ***"Bunlar mı hayırlıdır, yoksa Tubba' kavmi mi?"*** (ed-Duhan, 44/37) buyruğunda olduğu gibi güç manasına: ***"Ve Biz, onlara hayırlar işlemelerini vahyettik"*** (el-Enbiya, 21/73) buyruğunda olduğu gibi ibadet manasına gelebilir.

İbn Abbas dedi ki: Oldukça acıkmıştı, hep yeşillikler, sebzeler yediği için adeta rengi yeşile çalmaya başlamıştı. Halbuki o yüce Allah nezdinde insanların en değerlisi idi. Rivayet edildiğine göre ayaklarının alt tarafı soyulmadan Medyen'e ulaşamamıştı. İşte bu hususlar dünyanın yüce Allah nezdinde çok önemsiz olduğunu ortaya koymaktadır.

Ebubekr b. Tahir yüce Allah'ın: **"Rabbim, doğrusu bana indireceğin hayra muhtacım"** buyruğu hakkında dedi ki: Yani Senin dışında kalan varlıklara muhtaç etmeyecek şekilde Senin lütfuna ve Senin zengin kılmana ihtiyacım var.

Derim ki: Tefsir alimlerinin sözünü ettikleri açıklamalar daha uygundur. Yüce Allah onu Şuayb vasıtası ile ihtiyaçtan kurtarmıştı.

4- Hayalı Kadın ve Emin Erkek:

Yüce Allah'ın: **"Sonra onlardan birisi utana utana yürüyerek ona gelip..."** buyruğunda, bu açık ifadelerin delâlet ettiği bir ihtisar vardır. İbn Abbas bunu şöylece takdir etmiştir: Bu iki kız babalarına hızlıca gittiler. Halbuki sulamadan geç gelmek adetleri idi. Babalarına kendileri için davarlarını sulayan adamın yaptıklarını anlattılar. O da kızlarından büyük olanına -küçük olanına da söylenmiştir- gidip kendisini yanına çağırmasını emretti. Bu âyet-i kerimede belirtildiği üzere ona geldi...

Amr b. Meymûn dedi ki: Bu kız erkeklere karşı gelişi güzel davranan, çokça heryere girip çıkan birisi değildi. Yüzünü gömleğinin yeni ile örterek geldi, diye de söylenmiştir ki, bunu da Ömer b. el-Hattab söylemiştir.

Rivayete göre bu kızlardan birisinin adı Leyya, diğerinin adı Safûriyâ olup, babalarının adı da Yesrûn idi. Yesrûn ise Şuayb (a.s)'ın kendisidir. Şuayb'ın kardeşinin oğlunun adı olduğu ve Şuayb'ın da daha önceden ölmüş olduğu da söylenmiştir. Ancak çoğunluk bunların Şuayb (a.s)'ın kızları olduğunu kabul etmektedir. Kur'ân'ın zahirinden anlaşılan da odur. Çünkü yüce Allah: ***"Medyen'e de kardeşleri Şuayb'ı (peygamber gönderdik)"*** (el-A'raf, 80/5) diye buyurmaktadır. el-A'raf Sûresi'nde böyle buyurulduğu gibi, eş-Şuara Sûresi'nde de şöyle buyurulmaktadır: ***"Ashabu'l-Eyke peygamberleri***

yalanladılar. Hani Şuayb onlara... demişti." (eş-Şuara, 26/176-177)

Katade dedi ki: Yüce Allah Şuayb'ı Ashabu'l-Eyke ile Medyenlilere peygamber olarak gönderdi. Babasının adı ile ilgili görüş ayrılıkları el-A'raf Sûresi'nde (belirtilen yerde) geçmiş bulunmaktadır.

Rivayete göre Mûsa (a.s)'a, Şuayb (a.s)'ın kızı haberi getirince, kalkıp onun arkasından yürüdü. Mûsa (a.s)'ın bulunduğu yer ile babasının bulunduğu yer arasında üç millik bir mesafe vardı. Esen bir rüzgar üzerindeki elbiseyi vücuduna yapıştırdı ve vücudunun hatlarını gösterdi. Mûsa ona bakmaktan çekinerek: Sen arkama geç ve sesinle bana yolu göster, dedi. Bir diğer görüşe göre Mûsa (a.s) baştan beri: Benim arkamdan gel, çünkü ben İbrani bir adamım, hanımlara arkadan bakmam ve yolun sağına mı soluna mı gidileceğini sen bana söyle, dedi. İşte kızın Mûsa (a.s) hakkında emin olduğunu söylemesine sebeb budur. Bu açıklama İbn Abbas'a aittir.

Nihayet Mûsa kendisini davet edenin yanına ulaştı. Ona durumunu başından sonuna kadar anlattı. Bu şahıs: "Korkma! O zalimler topluluğundan kurtuldun" diyerek onu teselli etti. Medyen, Firavun krallığının sınırları dışında idi. Önüne yemek getirdi, Mûsa: Yemem dedi. Çünkü biz dinimizi yeryüzü dolu altın karşılığında dahi olsa satmayız. Şuayb: Bu senin bize davarları sulamanın bedeli değildir. Fakat misafirlerime ikram etmek, onlara yemek yedirmek benim ve benim atalarımın adetidir, deyince Mûsa yemek yedi.

5- İcare Akdi Toplumsal Hayatın Bir Zorunluluğudur:

"İkisinden biri dedi ki: Babacığım onu ücretle tut" buyruğu icare akdinin onlar arasında meşru ve bilinen bir akit olduğuna delildir. İcare aynı şekilde her dinde böyledir. İnsanlar için bir zorunluluktur, insanların birlikte bir arada yaşama maslahatının bir gereğidir. Bu akdi işitmekten yana sağır gibi duran el-Asam'ın muhalefetine rağmen bu böyledir.

6- Velinin, Kızı İle Evlenilmesini Teklif Etmesi:

"...Bu iki kızımdan birini sana nikâh edeyim, istiyorum" âyeti şunu göstermektedir: Veli erkeğe kızı ile evlenmesi teklifinde bulunabilir. Bu uygulanagelmiş bir sünnettir, işte Medyen'in o salih zatı kızını İsrailoğullarının salih zatına teklif etti. Ömer b. el-Hattab kızı Hafsa'yı Ebubekir ve Osman'a teklif etti. Kendisini Peygamber (sav)'a adamış olan hanım aynı şekilde peygamberin kendisiyle evlenmesi teklifinde bulundu.(1) Buna göre adamın velisi olduğu kızı teklif etmesi, hanımın kendisini salih bir erkeğe teklif etmesi, selef-i salihe uymak suretiyle bunu yapması güzel bir şeydir.

(1) *Buhari*, V, 1972, 1973, 1975; *Ebû Dâvud*, II, 236; *Nesai*, II, 113, 123.

İbn Ömer dedi ki: Hafsa dul kalınca, Ömer, Osman'a: Eğer istiyorsan sana Ömer'in kızı Hafsa'yı nikâhlayabilirim... demişti. Bu hadisi Buhârî tek başına rivayet etmiştir.(1)

7- Velayet Altındaki Kızı Evlendirme Hakkı Velisine Aittir:

Bu âyet-i kerimede nikâh yetkisinin veliye ait olduğuna, kadının bu konuda herhangi bir hak sahibi bulunmadığına delil vardır. Çünkü Medyen'deki o salih zat bu işi üstlenmiştir. Çeşitli bölgelerin fukahası da bu görüştedir. Ancak bu hususta Ebu Hanife muhalefet etmiştir. Buna dair açıklamalar daha önceden geçmiş bulunmaktadır.

8- Babanın Bakire Kızını Evlendirme Yetkisi:

Bu âyet-i kerime babanın buluğa ermiş bakire kızını onun görüşünü almadan evlendirebileceğine delil teşkil etmektedir. Malik bu görüşü benimsemiş ve bu âyeti delil göstermiştir. Bu, bu hususta güçlü bir delildir. Onun bu âyeti delil göstermesi İsrailoğullarına dair (bizim nasslarda yer alan) haberleri (Şer'u men kablenâ: Bizden öncekilerin şeriatini) dayanak almış olduğunun delilidir. Daha önceden geçtiği gibi.

Bu meselede Şafiî ve pek çok ilim adamı da Malik'in görüşündedirler. Ebu Hanife ise şöyle demektedir: Küçük kız buluğa erdi mi artık hiçbir kimse onun rızası olmadan onu evlendiremez. Çünkü artık o mükellefiyet sınırına ulaşmış bulunmaktadır. Eğer buluğa ermemiş küçük ise, o takdirde onun rızasını almadan onu evlendirebilir. Zira küçüğün izin ve rızasının olmadığı hususunda görüş ayrılığı yoktur.

9- Nikâh Akdinde Kullanılabilecek Lafızlar:

Şafiî mezhebine mensub ilim adamları "... sana nikâh edeyim istiyorum" buyruğunu nikâh akdinin tezvic (evlendirme) ve inkâh (nikâhlama) lafızları ile yapılabileceğine delil göstermişlerdir. Rabia, Ebu Sevr, Ebu Ubeyd, Dâvûd ve -bu hususta ondan gelen farklı rivayetler olmakla birlikte- Malik de bu görüşü benimsemişlerdir.

Maliki mezhebine mensub ilim adamlarının meşhur görüşü ise, nikâh akdinin her türlü lafız ile gerçekleşeceği şeklindedir.

Ebu Hanife dedi ki: nikâh akdi ebedi olarak temliki gerektiren herbir lafız ile gerçekleşir.

(1) *Buhari*, V, 1471, V, 1971, 1976.

Bu âyet-i kerimede Şafiîlerin lehine delil teşkil edecek bir taraf yoktur. Çünkü bu bizden öncekilerin şeriatidir (şer'u men kablenâ) Onlar ise -mezheblerinde meşhur olan görüşe göre- hiçbir hususta bunu delil kabul etmezler.

Ebu Hanife, onun mezhebine mensub ilim adamları, es-Sevrî ve el-Hasen b. Hayy de şöyle demişlerdir: Nikâh eğer akde şahit tutulmuş ise hibe ve daha başka lafızlarla akd olur. Çünkü boşama da sarih ve kinaye lafızlarla gerçekleşir. İşte nikâh da böyledir demişlerdir. Yine onlar derler ki: Peygamber (sav)'ın "hibe" lafzı ile özellikle kastettiği nikâh değil, bud'un (kadının erkeğe helal olmasının) herhangi bir menfaatten uzak olmasıdır. Bu hususta İbnu'l-Kasım da onlara uyarak şöyle demiştir: Şâyet baba kızını nikâhlamak maksadı ile hibe edecek olursa, Malik'ten bu hususta herhangi bir şey bellemiş değilim -ama, kanaatime göre bu alış-veriş gibi caizdir.

Ebu Ömer b. Abdi'l-Berr de şöyle demektedir: Sahih olan görüş şudur: Nikâh lafzı ile herhangi bir malın hibesi akdi gerçekleşmeyeceği gibi, hibe lafzı ile de hiçbir nikâh akdi gerçekleşmez. Aynı şekilde nikâh akdinin sarih ifadelerle yapılması lazımdır ki hakkında şahitlik söz konusu olabilsin. Üstelik nikâh talakın zıddıdır, nasıl ona kıyas edilebilir? Fukaha nikâhın (babanın): Sana mübah kıldım, sana helal kıldım, gibi sözlerle akd olmayacağını ittifakla kabul etmişlerdir, hibe de böyledir. Peygamber (sav) da: "Siz onların iffetlerini Allah'ın kelimesi ile kendinize helal kılmış oldunuz."[1] diye buyurmuştur. Burada kastettiği Kur'ân-ı Kerîm'dir. Kur'ân-ı Kerîm'de ise hibe lafzıyla nikâh akdinin yapılacağına dair bir işaret yoktur. Kur'ân-ı Kerîm'de bulunan evlendirmek ve nikâhtır. Nikâhın hibe lafzıyla olabileceğini kabul etmek de Peygamber (sav)'ın hususiyetini kısmen de olsa iptal etmek söz konusudur.[2]

10- Şuayb (a.s)'ın Yaptığı Teklif miydi? Yoksa Akit miydi?:

"Bu iki kızımdan birini" buyruğu onun bu sözlerinin akit olmayıp, bir arz (teklif) olduğuna delildir. Çünkü bu bir akit olsaydı, üzerinde akit yapılanın tayin edilmesi gerekirdi. Çünkü ilim adamları her ne kadar: Ben sana şu iki kölemden birisini şu fiyata satıyorum demesi halinde satışın caiz olup olmadığı hususunda ihtilaf etmiş iseler de; nikâhta böyle bir şeyin caiz olmayacağını ittifakla kabul etmişlerdir. Çünkü böyle bir şey muhayyerliktir, nikâhta ise herhangi bir muhayyerlik söz konusu olmaz.

---

(1) et-Tirmizi el-Hakîm, *Nevâdiru'l-Usûl,* II, 151.

(2) Merhum İbn Abdi'l-Berr bununla: Peygamber Efendimiz'in "... bir de nefsini Peygamber'e hibe eden (bağışlayan) kadını... diğer mü'minler bir yana yalnız sana has olmak üzere helal kıldık" (el-Ahzâb, 33/50) ayet-i kerimesinde dile getirilen hususiyetine işaret etmektedir.

11- Nikâh İle İlgili Dört Husus:

Mekkî dedi ki: Bu âyet-i kerimede nikaha dair bir takım hususlar söz konusudur. Zevcenin tayin edilmemesi, sürenin başının tahdid edilmemesi, icarenin mehir olması, mehir olarak herhangi bir nakit ödemeden gerdeğe girmesi bunlardandır.

Derim ki: İşte bunlar onbirinci başlığın kapsamına giren dört hususlar:

Birinci Husus: Zevcenin Tayin Edilmesi:

Bu meselelerin ilki zevcenin tayin edilmesi meselesidir. İlim adamlarımız derler ki: Tayin göründüğü kadarıyla bu hususlaki görüşmelerin ikinci aşamasında söz konusu olmuştur. Önce genel olarak ona durumu arzetmiş, bundan sonra tayine geçilmiştir. Şöyle denilmiştir: O (Şuayb) Mûsa'ya küçük kızı Safûriyâ'yı evlendirdi. Ebu Zerr'den de şöyle dediği rivayet edilmektedir: Rasûlullah (sav) bana dedi ki: "Sana Mûsa iki süreden hangisini tamamladı diye sorulacak olursa, sen de onların en hayırlısını ve en tam olanını, diye cevap ver. (Eğer iki kızdan hangisi ile evlendiği sorulacak olursa, küçüğü ile de. Onun arkasından gelen ve: **"Babacığım onu ücretle tut. Çünkü senin ücretle tuttuklarının en iyisi, kudretli ve emin bir kişidir"**, diyen de odur."[1]

Denildi ki: Büyük kızdan önce küçük kız ile onu evlendirmesindeki hikmet -büyük kızın evliliğe ihtiyacı daha fazla olmakla birlikte- Mûsa'nın küçük kıza meyledeceğini beklediğinden dolayıdır. Çünkü haberci olarak ona gönderdiğinde, o kızı görmüş idi. Babasına gelince, onunla beraber yolda yürümüştü. Eğer ona büyük kızını teklif etmiş olsaydı, belki o da bu tercihi kabul eder görünürdü ama içinde de başka bir kanaat gizliyor olabilirdi. Daha başka açıklamalar da yapılmıştır. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

el-Kuşeyrî'nin naklettiğine göre bazı haberlerde büyük kız ile evlendiği de bildirilmiştir.

İkinci Husus: Sürenin Başlangıcının Belirtilmesi:

Sürenin başlangıcının belirtilmesine gelince, âyet-i kerimede bunun ortadan kaldırılmasını gerektiren bir husus yoktur. Aksine burada kendisinden sözedilmemiştir. Ya bu süreyi tesbit etmişlerdir, ya etmemişlerdir. Etmemişlerse, akdin başlangıcından itibaren süre de başlamış demektir.

(1) Buraya kadar: Hakim, *el-Müstedrek*, II, 442; İbn Abbas'tan

Üçüncü Husus: İcare Karşılığında Nikâh:

İcare karşılığında nikaha gelince, bu âyet-i kerimeden açıkça anlaşılmaktadır. Bu bizim şeriatın da kabul ettiği bir hususdur. Hadis imamlarının rivayet ettiği ve ezberlemiş olduğu Kur'ân-ı Kerîm'den başka hiçbir şeyi bulunmayan hadiste meydana gelen olay da budur. Bu hadisin rivayet yollarından birisinde şöyle denilmektedir: Rasûlullah (sav) ona (erkeğe): "Kur'ân'dan neleri ezbere biliyorsun?" diye sorunca, o da: Ben Bakara Sûresi ile ondan sonraki sureyi biliyorum, demişti. Peygamber (sav) şöyle buyurdu: "Sen buna yirmi âyet-i kerime öğret. Bu senin hanımın olmuştur."(1)

İlim adamlarının bu mesele hakkında üç farklı görüşü vardır: Malik böyle bir akdi mekruh görmüş, İbnu'l-Kasım kabul etmemiş, İbn Habib ise caiz görmüştür. Aynı zamanda bu Şafii'nin ve mezhebine mensub ilim adamlarının görüşüdür. Bunlar derler ki: Hür bir kimsenin sağlayacağı menfaatin mehir olması caizdir. Elbise dikmek, bina ve Kur'ân öğretmek gibi.

Ebu Hanife dedi ki: Böyle bir şey sahih olmaz. Bununla birlikte kölesinin hanımına bir sene süreyle hizmet etmesi yahutta kendi evinde bir sene onu yerleştirmesi karşılığında o hanım ile evlenmesi caizdir. Çünkü köle ile ev birer maldır. Ancak kendisinin bizzat hanımına hizmet etmesi ise mal değildir.

Ebu'l-Hasen el-Kerhî dedi ki: İcare lafzı ile nikâh akdi caizdir. Çünkü yüce Allah: *"Onlara ecirlerini (mehirlerini) veriniz"* (en-Nisa, 4/24) diye buyurmaktadır.

Ebubekr er-Razî dedi ki: Böyle bir akit sahih olmaz, çünkü icare geçici bir akittir. nikâh ise ebedi bir akittir, dolayısıyla bu iki akit birbirine aykırıdır.

İbnu'l-Kasım dedi ki: Bu şekilde yapılan bir akit gerdeğe girilmeden önce fesh olur, fakat gerdeğe girildikten sonra da sabit kabul edilir.

Esbağ dedi ki: Eğer bununla birlikte nakit bir şeyler verecek olursa, bunda görüş ayrılığı vardır. Şâyet hiçbir nakit vermezse bu daha da ağırdır, eğer tamamen terkedecek olursa Şuayb (a.s) kıssasının delil olarak kabul edilmesi ile her durumda akit geçerli olur. Bunu Malik, İbnu'l-Mevvaz ve Eşheb söylemiştir.

Böyle bir olayda müteahhir ve mütekaddim alimlerinden bir topluluk bu âyet-i kerimeyi dayanak kabul etmektedir. İbn Huveyzimendâd dedi ki: Bu âyet-i kerime icare akdi üzere nikâhı ve bu akdin sahih olduğunu, bununla birlikte icarenin mehir kabul edilmesinin mekruh olduğunu, mehrin de yüce Allah'ın şu buyruğunda olduğu gibi bir mal olması gerektiği hükümleri-

(1) Bk. *Müslim*, II, 1040, 1041.

mi ihtiva etmektedir: ***"İffetinizi koruyup, zinaya sapmaksızın mallarınızla (nikâhlanma yolunu) aramanız size helal kılındı."*** (en-Nisa, 4/24) Bizim mezhebimize mensub bütün ilim adamlarının kabul ettikleri görüş budur.

Dördüncü Husus: Mehir Olarak Nakit Verilmeden Gerdeğe Girilirse:

(Mekkî'nin): "(Mehir olarak) nakit vermeksizin gerdeğe girmesi" sözüne gelince, bu hususta insanlar arasında görüş ayrılığı vardır. Acaba o akit yaptığı zaman mı gerdeğe girdi, yoksa yolculuğa çıktığı zaman mı? Şâyet akdi yaptığı sırada nakit (mehir) vermiş ise nakit olarak ne verdi? Kaldı ki bizim ilim adamlarımız çeyrek dinar dahi olsa, nakit olarak bir şeyler vermeden gerdeğe girmeyi kabul etmemişlerdir. Bu İbnu'l-Kasım'ın görüşüdür. Eğer nakit bir şeyler ödemeden gerdeğe girerse geçerli olur. Çünkü mezhebimize mensub müteahhir ilim adamları şöyle demişlerdir: Mehrin kısmen veya tamamen peşin verilmesi müstehabtır. Bu da şu hususa binaendir: Eğer mehir koyunları otlatmak ise, işe başlamak onun için nakit ödeme gibi olur. Şâyet yolculuğa çıktığı vakit gerdeğe girmiş ise, o zaman nikâhta uzun süre beklemek caizdir. İsterse -şart koşmaksızın- ömür boyu olsun, eğer şart koşulacak olursa maksadın sahih olması hali dışında caiz olmaz. Gerdeğe girmek için hazırlanmak yahut eğer zevce küçük ise gerdeğe girişe elverişli olmasını beklemek gibi. İlim adamlarımız bunu böylece ifade etmişlerdir.

12- İcare ve Nikâh Akitleri Bir Arada Yapılabilir mi?:

Bu âyet-i kerimede icare ve nikâh akitlerinden bir arada söz edilmektedir. Bu hususta ilim adamlarımızın üç farklı görüşü vardır. Birinci görüş Ebu Zeyd'in ***"Semaniye"***sinde şöyle denilmektedir: Baştan beri bu şekilde bir akit yapmak mekruhtur, şâyet yapılırsa geçerli olur.

İkinci görüş; Malik ve meşhur rivayete göre İbnu'l-Kasım dediler ki: Böyle bir akit caiz olmaz, duhulden önce de sonra da fesh olur. Çünkü birbirinden farklı diğer akitlerde olduğu gibi bu iki aktin maksatları da farklıdır.

Üçüncü görüş Eşheb ve Esbağ bunu caiz kabul etmişlerdir. İbnu'l-Arabî dedi ki: Sahih olan budur, âyet-i kerime de buna delâlet etmektedir. Malik de şöyle demiştir: Alış-verişlere en çok benzeyen şey nikâhtır. Peki icare ile satış ya da satış ile nikâh arasında ne gibi bir fark vardır?

Şâyet hanımına mehir olarak mübah olan bir şiir öğretmeyi tesbit edecek olursa, bu sahih olur. el-Müzenî dedi ki:

Şairin şu beyiti buna örnektir:

يقول العبد فالدتي ومالي وتقوى الله أفضل ما أستفادا

"Kul benim menfaatim, benim malım der,
Halbuki Allah korkusu elde ettiği menfaatlerin en üstünüdür."

Şâyet hiciv ya da çirkin sözler ihtiva eden bir şiir öğretmeyi mehir olarak verecek olursa, bu ona şarab ya da domuzu mehir olarak vermeye benzer.

13- Akitlerde Zikredilmesi Gereken Hususlar İle Zikredilmesi Zorunlu Olmayan Hususlar:

Yüce Allah'ın: **"Sekiz yıl bana hizmet etmen üzere"** buyruğunda **"hizmet"**den mutlak olarak sözedilmiştir. Malik dedi ki: Böyle bir ifade ile akit caizdir. Mutlak, örfe göre yorumlanır, ayrıca hizmet sırasında yapılacak işleri ismen zikretmeye gerek yoktur. Mûsa (a.s)'ın kıssasının zahirinden anlaşılan budur. O burada mutlak olarak icareden sözetmektedir.

Ebû Hanife ve Şafiî derler ki: "İsmen zikredilmedikçe caiz olmaz, çünkü bu meçhuldür." Buhârî ise: Yüce Allah'ın: **'Sekiz yıl bana hizmet etmen üzere'** buyruğu dolayısı ile bir işçiyi ücretle tutup da ona süreyi açıklamakla birlikte yapacağı işi açıklamayacak olursa (hükmün ne olacağına dair) bir bab"[1] diye bir başlık açmıştır.

el-Mühelleb dedi ki: Ancak durum Buhârî'nin açtığı başlıkta belirttiği şekilde değildi. Çünkü onlara göre yapılacak iş sulamak, tarlayı sürmek, davarları otlatmak ve buna benzer o çölde yaşayan ahalinin yaptıkları işler türünden olup kendilerince bilinen işlerdi. Böyle şeyler örf ile bilinir. Yapılacak işler ismen sayılmasa ve miktarları belirtilmese dahi örf yoluyla bunların neler oldukları bellidir. Mesela ona: Sen senenin şu kadar zamanında araziyi süreceksin, senenin şu kadarında koyun otlatacaksın, demesine gerek yoktur. Çünkü bu, bu gibi yerlerdeki hizmetlerde alışılagelmiş bir şekildir. Herkesin ittifakla caiz kabul etmediği, akit süresinin belli olmaması, yapılacak işin de alışılmadık ve meçhul olması halidir. Bu husus(lar) bilinmedikçe böyle bir (icare) akdi caiz olmaz.

İbnu'l-Arabî dedi ki: Tefsir bilginlerinin zikrettiklerine göre o Mûsa (a.s)'a koyun otlatmayı açıkça tayin etmiştir. Ancak bu sahih bir yolla rivayet edilmiş değildir. Fakat şöyle demişlerdir: Medyenli salih zatın koyun otlatmanın dışında yapılacak bir işi yoktu. Dolayısıyla onun halinin bu yönünün bilinmesi, bu hususta yapılacak hizmetin tayin edilmesi gibidir.

(1) *Buhari*, K. İcare, 6. bab.

14- Çobanlık İçin İcare Akdinde Belirtilmesi Gereken Hususlar:

İlim adamları ittifakla şunu kabul etmişlerdir: Bir kimsenin belli aylar, belli bir ücret ve sayıları belli koyunları otlatmak üzere bir çobanı ücretle tutması caizdir. Eğer bu koyunların sayıları belli ve muayyen ise mezhebimize (Mâlikî mezhebine) mensup ilim adamlarımızın konu ile ilgili etraflı görüşleri vardır. İbnu'l-Kasım dedi ki: Şâyet koyunlardan ölen olursa, onun yerine o sayıda koyun eklemeyi şart koşmadıkça caiz olmaz. Ancak bu oldukça zayıf bir rivayettir. Medyenli salih zat, Mûsa'yı koyunlarını otlatmak üzere ücretle tutmuş, o da koyunların miktarını görmüş olmakla birlikte, ölenlerin yerine başkalarının katılması şartı koşulmamıştır. Şâyet koyunların sayısı belirli olmayıp mutlak bırakılmış ve tayin de edilmemişse, böyle bir akit mezhebimiz ilim adamlarına göre caizdir.

Ebu Hanife ve Şafiî'ye göre ise; bu hususta bilgisizlik dolayısıyla caiz olmaz, demişlerdir. Mezhebimize mensup ilim adamları az önce belirttiğimiz üzere bu hususta örfü dayanak kabul etmişlerdir ve ona gücünün kaldırabileceği kadar (koyun) verilir. İlim adamlarımızdan kimisi şunu da ilave etmiştir: Ücretle çoban tutan kimse, çobanın gücünün miktarını bilmedikçe caiz olmaz. Bu sahih bir görüştür, çünkü Medyen'li salih zat, taşı kaldırması suretiyle Mûsa (a.s)'ın kuvvetinin miktarını bilmiş idi.

15- Sürüden Telef Olursa, Çoban Tazminat Öder mi?:

Malik dedi ki: Çobanın tazminat ödeme yükümlülüğü yoktur. Telef olan yahut çalınanlar hususunda onun sözü doğru kabul edilir. Çünkü çoban da vekil gibi emin bir kimsedir. Buhârî: "Çoban yahut vekil ölmekte olan bir koyunu yahut telef olacak bir şeyi görüp de bozulacağından korkulan şeyi düzeltirse"(1) diye bir başlık açtıktan sonra; Ka'b b. Malik'in babasından nakletmiş olduğu şu hadisi kaydeder: "Kendilerinin Sel' dağında otlayan koyunları vardı. Bizim (çobanlık yapan) cariyemiz koyunlarımız arasından birisinin ölmek üzere olduğunu gördü. Bir taş kırıp o taşla onu kesti. (Babam) onlara: Peygamber (sav)'a soruncaya -ya da Peygamber (sav)'a soracak kimse gönderinceye- kadar yemeyin, dedi. O da Peygamber (sav)'a sordu -ya da ona birisini gönderdi-. Peygamber ona o koyundan yemeyi emretti. Abdullah dedi ki: Bunun hem bir cariye olması, hem de koyunu kesmiş olması benim hayret ettiğim bir hususdur.(2)

el-Mühelleb dedi ki: Bu hadisteki fıkhî inceliklerden birisi de şudur: Çoban ve vekil kendilerine emanet olarak verilmiş hususlarda -hainlik ettikle-

(1) *Buhârî*, K. Vekale, 4. bab.
(2) *Buhari*, II, 808, V, 2096; *Müsned*, II, 12, 76, 80.

rine ya da yalan söylediklerine dair aleyhlerinde bir delil ortaya konulmadıkça- sözleri doğru kabul edilir. Malik'in ve bir fukahâ topluluğunun görüşü budur.

İbnu'l-Kasım dedi ki: Bir koyunun öleceğinden korkar da onu boğazlayacak olursa, koyunu kesilmiş olarak getirmiş olması halinde tazminat ödemez ve söylediği tasdik edilir. Başkası ise: Söylediğini beyyine ile açıklamadığı sürece tazminat öder, demişlerdir.

16- Çoban Sürüdeki Koyunlara Koç Katarsa:

Çoban eğer sürüdeki koyunlara sahiplerinin izni olmaksızın koç katıp da bu koyunlar telef olursa, İbnu'l-Kasım ve Eşheb'in bu hususta farklı kanaatleri vardır. İbnu'l-Kasım bu durumda çobanın tazminat ödemesi gerekmez, der. Çünkü koyunlara koç katmak, malı ıslah etmek ve onu arttırmak kabilindendir. Eşheb ise tazminat ödemesi gerekir, demiştir. Ka'b'ın hadisi delil olarak İbnu'l-Kasım'ın görüşüne daha uygundur ve bu durumda -eğer salih kimselerden ve malı koruduğu bilinenlerden ise- içtihadı ile telef olanlar dolayısıyla tazminat ödemesi gerekmez. Şâyet fasık ve fesad ehli kimselerden olup mal sahibi onun tazminat ödemesini isteyecek olursa, bunu da yapabilir. Çünkü onun fasık olduğu bilindiğinden dolayı, bir koyunun ölmekte olduğunu gördüğüne dair söylediği sözleri doğru kabul edilmez.

17- Mûsa (a.s)'ın Aldığı Ücret:

Mûsa (a.s)'ın aldığı ücretin ne olduğu nakledilmemiştir. Fakat Yahya b. Sellâm'ın rivayetine göre Medyenli salih zat, annesinden farklı bir renkte doğan herbir keçiyi Mûsa'ya verecekti. Yüce Allah da Mûsa'ya sen asanı onların arasına bırak o koyunların hepsi kendilerine benzemeyen farklı renklerde yavru yapacaklardır, diye vahyetti.

Yahya'dan başkaları da şöyle demiştir: Siyah ve beyaz renkli doğacak her yavruyu ona vereceğini söyledi. Hepsi de siyah beyaz yavrular doğurdu.

el-Kuşeyrî'nin naklettiğine göre Şuayb (a.s), Mûsa (a.s)'ı ücretle işçi tutunca ona şöyle dedi: Filan odaya gir ve o odada bulunan asalardan birisini al. Mûsa bir asa çıkardı, bu asayı Âdem cennetten çıkartmıştı. Peygamberler biribirlerinden miras olarak bu asayı devralmışlar ve nihayet Şuayb'ın eline geçmişti. Şuayb o asayı odaya bırakıp bir başka asa almasını emretti. Yine içeri girdi, tekrar aynı asayı çıkarıp getirdi. Bu iş yedi defa tekrarlandı, yedi defasında da eline bu asadan başka bir asa geçmiyordu. Şuayb, Mûsa (a.s)'ın özel bir durumunun olduğunu anladı. Sabah olunca ona: Koyunları yol ayırımına kadar güt, ondan sonra sağ tarafa sap. Orada fazla ot yoktur. Ancak

sol tarafa da sakın gitme, çünkü orada pek çok ot, fakat davarların gelmesini kabul etmeyen oldukça büyük bir keler vardır. Mûsa yol ayırımına kadar koyunları güttü, fakat koyunlar sol tarafa gitti ve onları bir türlü zapte demedi. Mûsa uyudu ve bu keler çıktı. Asa hareket etti ve çatal kısmı demir oluverdi. Büyükçe vahşi keleri öldürünceye kadar savaştı ve tekrar Mûsa (a.s)'ın yanına geri döndü. Mûsa uyandığında asanın kana bulanmış olduğunu ve bu kelerin de öldürülmüş olduğunu gördü. Akşam Şuayb'a geri döndü, Şuayb'ın gözleri görmüyordu. Eliyle koyunları yokladı, koyunların bol bir otlakta otladıklarının izlerini hissetti. Ona durumu sordu, o da olanları anlattı. Şuayb sevindi ve: Bu sene bu davarların doğuracakları iki renkli bütün yavrular senin olacaktır, dedi. O sene bütün yavrular iki renkli doğdu. Şuayb, Mûsa'nın Allah nezdinde özel bir yerinin olduğunu anladı.

Uyeyne b. Hısn'ın rivayetine göre Rasûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: "Mûsa karın tokluğuna ve iffetini korumak üzere kendisini ücretle çalıştırdı."[1]

Şuayb ona: Bu koyunlardan iki renkli doğan bütün yavrular -aralarında azûz, feşûş, kemûş, dabûb ve saûl olmamak üzere- senin olacaktır.

el-Herevî dedi ki: Azûz, sert arazi demek olan el-azâz'dan alınmıştır. Az süt veren demektir.

Feşûş ise, sağılmaksızın sütü akan demektir. Buna sebeb ise memelerinin deliklerinin geniş olmasıdır. el-fetuh ve es-serûr da bu anlamdadır. Arapların darb-ı mesellerinden birisi de şudur: "(لأفشّنّك فشّ الوطب): Senin öfkeni ve kibrini başından çıkartacağım." "(فشّ السّقاء): Kırbanın içindeki havayı boşaltı" denilir.

Şu hadis de bu kabildendir: "(إن الشيطان يَفُشّ بين أليتي أحدكم حتى يُخيَّل إليه أنه أحدث): Şüphesiz şeytan sizden herhangi birinizin kaba etleri arasında hava çıkartır; ta ki o kişi kendisinin abdestini bozduğunu zanneder.[2] Yani çok cılız bir üfleme üfler demektir.

el-Kemûş memeleri küçük demektir, kemîşe de denilir. Bu ismin verilmesi ise memelerinin büzülmüş olmasından dolayıdır. "(رجل كميش الإزار): Belden aşağı sardığı elbisesi büzülü adam" tabiri de buradan gelmektedir. Keşûd da kemûş gibidir.

ed-Dabûb ise meme uçlarındaki deliği dar demektir. ed-Dabb da şiddetle sıkmak suretiyle süt sağmak demektir.

es-Saûl memelerinde fazladan uç bulunan koyun demektir, es-sa'l da denilir. es-Sa'l aynı zamanda yaşlılık anlamındadır. Bu fazlalığa da "er-ruâl" de-

(1) *İbn Mâce*, II, 917; Ahmed b. Amr eş-Şeybânî, *el-Âhâd ve'l-Mesânî*, III, 63.

(2) Bu manada çok rivayet olmakla birlikte bu lafızla tespit edemedik.

nilir. "Es'al adam" yaşlı adam demektir. Es'al aynı zamanda sütün çıkış yerinin dar olması anlamındadır. el-Herevî dedi ki: "İki renkli (kalibu levn)" tabiri bu rivayette annelerinden farklı renkte doğarlarsa... anlamındadır.

18- Bilinmeyen Bedel Karşılığında İcare:

Bilinmeyen bedel karşılığında icare caiz değildir. (Yukarıda sözü edilen) koyunların doğumu malum olan bir şey değildir. Verimli bazı yerlerde kat'i olarak koyunların doğumu, bunların sayısı, yavrularının sağlıklı olup olmayışları bilinebilir. Mısır diyarı ve benzerlerinde olduğu gibi. Bununla birlikte bu bizim şeriatimizde caiz değildir. Çünkü Peygamber (sav) gararlı akitleri yasaklamıştır. Aynı şekilde medâmîn ve melâkîh diye bilinen akit şekillerini de yasaklamıştır. Medâmîn dişilerin karnındaki yavrular, melâkîh ise erkeklerin sulblerindekilerdir. Şair ise şu mısraında bunun aksini dile getirmiştir:

مَلْقُوحَةٌ فِي بَطْنِ نَابٍ حَامِلٍ

"Yaşlı ve hamile dişi devenin karnında o aşılanmıştır."

Buna dair açıklamalar el-Hicr Sûresi'nde (15/22. âyet, 5. başlık ve devamında) geçmiş bulunmaktadır. Bununla birlikte Raşid b. Ma'mer üçte bir ve dörtte bir koyun karşılığında icareyi caiz kabul etmiştir. İbn Sîrîn ve Ata da şöyle demişlerdir: Bir kumaş ondan alınacak belli bir pay karşılığında dokunabilir. İmam Ahmed de böyle demiştir.

19- Nikâhta Kefâet (Denklik):

Nikâhta kefâete (denkliğe) itibar edilir. İlim adamları bu kefâet acaba dinde, malda ve konum (haseb)de midir? yoksa bunların birisinde midir? Sahih olan mevali erkeklerin Arap ve Kureyş'e mensub kadınları nikâhlamasının caiz olduğudur. Çünkü yüce Allah: ***"Şüphesiz ki Allah'ın katında sizin en şereflîniz, en takvâlı olanınızdır"*** (el-Hucurat, 49/13) diye buyurmaktadır. Mûsa (a.s) da Medyenli salih zatın yanına yabancı, kovulmuş, korkan, yalnız, aç ve çıplak olarak geldiği halde; onun dininden kesinlikle emin olup onun halini görünce, kızını ona nikâhladı ve bunun dışındaki herbir şeyden yüz çevirdi. Yüce Allah'a hamdolsun ki; bu mesele daha önceden etraflı bir şekilde geçmiş bulunmaktadır.

20- Veli Mehirden Ayrı Olarak Kendisi Adına Malî Bir Ödeme İsteyebilir mi?:

Bazı ilim adamları şöyle demiştir: Şuayb (a.s)'ın yaptığı bu akitte kadının alacağı mehirden söz edilmemektedir. O sadece bedevîlerin yaptığı şekilde kendisi adına şart koşmuştur. Çünkü bedevîler evlendirecekleri kızlarının mehirlerini şart koşarken şöyle de derler: Özel olarak bana şu kadar verilecektir. Burada mehir tefviz edilmiştir. Tevfiz nikâhı da caizdir.

İbnu'l-Arabî dedi ki: Bedevîlerin yaptıkları bu iş aslında bir çeşit ikrami ye ve mehirden ayrı bir şeydir. Bu ise haramdır ve peygamberlere yakışmaz. Ancak veli kendisi adına bir şeylerin verilmesini şart koşacak olursa, ilim adamları kocanın elinden çıkıp kadının eline girmeyen malların hükmü hakkında iki ayrı görüş ortaya atmışlardır. Bir görüşe göre bu caizdir, diğerine göre ise caiz değildir. Bana göre sahih olan ise, bu hususta duruma göre hükmün değişeceğidir. Şöyle ki kadın ya bakiredir, ya duldur. Eğer dul ise bu caizdir, çünkü dul kadının nikâhı kendi yetkisindedir. Veli ise sadece akdi doğrudan yapan kişidir. Vekilin satış akdi dolayısıyla bir ücret alması caiz olduğu gibi, burada da ücret alması yasak kabul edilemez. Şâyet evlenecek olan bakire ise bu durumda onun nikâh akid yetkisi babasının elindedir. Sanki bu durumda nikâh esnasında kocadan başkası için bir ivaz söz konusu edilmiş gibidir ki, bu da batıldır. Şâyet böyle bir şey olursa, eğer henüz gerdeğe girilmemişse fesh olur. Bu hususdaki meşhur rivayete göre gerdeğe girildikten sonra ise bu fazlalık sabit olur. Hamd, Allah'a mahsustur.

21- Akitte İttifakla Kabul Edilen Şartlarla İsteğe Bağlı Şartlar:

Medyenli salih zat şartı zikrettikten sonra on yılda da onu serbest bırakmak suretiyle herbirisinin hükmü ayrıca tesbit edilmiş olmaktadır. Sonraki şart birinci şartın hükmünü taşımaz ve zorunlu şart ile isteğe bağlı şart hüküm-de ortak olmaz. Bundan dolayı akitlerde ittifakla kabul edilen şartlar yazıldıktan sonra, bunlar da isteğe bağlı şartlardır, denilir. Böylelikle ittifakla kabul edilen şartlar hükümlerine göre değerlendirilir, isteğe bağlı olan şartlar da hükümlerine göre değerlendirilir. Bu yolla yerine getirilmesi zorunlu olan şart ile isteğe bağlı şart birbirinden ayrılmaktadır.

Denildiğine göre, Şuayb (a.s)'ın akitlerde kullanılan lafızlar arasında nikâh ile ilgili olarak kullandığı lafız güzeldir. Buna göre; "(أنكحه إياها): Ben bu erkeği, bu kadına nikâhlıyorum" ifadesi; "(أنكحها إياه): Bu kadını, bu erkeğe nikâhlıyorum" ifadesinden daha uygundur. İleride el-Ahzab Sûresi'nde (33/49. âyet, 1. başlıkta) geleceği üzere Şuayb (a.s) sekiz yıllık hizmeti şart, ona kadar tamamlamayı da isteğe bağlı bırakmıştır.

22- Hz. Mûsa'nın Şartları Kabulü ve Yüce Allah'ın Şahit Tutulması:

"Dedi ki: Bu seninle benim aramdadır. İki vadeden hangisini bitirirsem aleyhime bir düşmanlık olmasın" buyruğunda görüldüğü gibi; Şuayb (a.s)'ın sözleri bittikten sonra, Mûsa (a.s) bu şartları kabul ettiğini belirtip, ittifak olunan şartın sekiz yıllık sürede söz konusu olduğunu belgelemek suretiyle Şuayb'ın koştuğu şartın anlamını tekrarlamış olmaktadır.

"(أَيَّمَا): Hangisi" istifham (soru) edatı olup, **"(قَضَيْتُ): bitirirsem"** ile nasb edilmiştir. **"İki va'deden"** anlamındaki buyruk da; "(أي): Hangi" lafzının onlara izafeti dolayısıyla mecrurdur. Ondan sonraki (ما) ise te'kid için bir sıladır. Bunda şart manası vardır, cevabı da **"aleyhime bir düşmanlık olmasın"** anlamındaki buyruktur. "Düşmanlık" anlamındaki lafız da; "(لا): Olmasın" ile nasbedilmiştir.

İbn Keysan dedi ki: (ما); ona (أي)'ın izafe edilmesi dolayısıyla cer mahallindedir ve nekredir. **"İki vade"** ise ondan bedeldir. Şanı yüce Allah'ın: ***"(فَبِمَا رَحْمَةٍ مِنَ اللهِ): Allah'tan bir rahmet sayesinde..."*** (Al-i İmran, 3/159) buyruğunda da böyledir. Yani burada "rahmet" (ما)'dan bedeldir.

Mekkî dedi ki: O (İbn Keysan) Kur'ân-ı Kerîm'de herhangi bir lafzın zaid olmadığını göstermeye çokça dikkat ederdi ve herbir lafız için zaid olmadığını ortaya koyacak uygun bir açıklama bulurdu.

el-Hasen: **"Hangisini"** anlamındaki buyruğu "ya" harfini sakin olarak; (أَيْمَا) diye okumuştur. İbn Mes'ud da: **"iki vadeden hangisini bitirirsem"** anlamındaki lafızları; (أَيَّ الأَجَلَيْنِ مَا قَضَيْتُ) diye okumuştur.

Cumhur **"bir düşmanlık"** anlamındaki lafzı; (عُدْوَان) şeklinde "ayn" harfi ötreli olarak okumuşlardır. Ebu Hayve ise bunu esreli okumuştur. Anlam da şudur: Bu süreye fazlalık katmak konusunda benim herhangi bir sorumluluğum yoktur ve benden böyle bir talepte bulunulamaz. "Udvân" farz olmayan hususlardaki haddi aşmaktır. "el-Hicec" da yıllar demektir. Şair der ki:

لمن الديار بقنة الحجر أقوين من حجج ومن دهر

"Hicr'in yüksekçe yerlerindeki yurtlar kimindir?
Yıllardan ve uzun zamandan beri oralar bomboş ve kuraktır."

Tekili "ha" harfi esreli olarak "hicce" diye gelir.

"Allah da bu söylediğimize vekildir." Denildiğine göre bunlar Mûsa'nın söylediği sözlerdendir. Bu sözü hanımın babası söylemiştir de denilmiştir.

O iki salih zat -Allah'ın salat ve selamları üzerlerine olsun- yaptıkları bu akde Allah'ı şahit tutmakla yetindiler ve insanlardan kimseyi şahit tutmadı-

lar. Nikâhta şahit tutmanın gereği hususunda ilim adamlarının farklı görüş leri vardır ki; bu da bir sonraki başlığımızın konusudur.

23- Nikâhta Şahit Tutmanın Hükmü:

Nikâhta şahit tutmanın vacip olup olmadığı hususunda iki görüş vardır. Bu iki görüşten birisine göre iki şahit olmadıkça nikâh akdi olmaz. Ebu Hanife ve Şafiî bu görüştedir. Malik ise nikâh akdi şahitsiz olur demiştir, çünkü bu karşılıklı bir ivaz akdidir. Dolayısıyla bu akitte şahit tutmak şartı yoktur, fakat bunda ilan ve açıklama şartı aranır. nikâh ile zina arasındaki fark ise tef çalmak (ilan etmek)dır. Bu mesele yeterli açıklamalarla el-Bakara Sûresi'nde (2/221. âyetin 2. bölümü ile ilgili açıklamaların 9. başlığında) geçmiş bulunmaktadır.

Buhârî'deki rivayete göre de Ebu Hureyre şöyle demiştir: İsrailoğullarından birisi, İsrailoğullarından birisinden kendisine bin dinar borç vermesini istedi. Ona bana, onları şahit tutacağın şahitler getir deyince, borç isteyen: Şahit olarak Allah yeter dedi. Bu sefer: Bana bir kefil getir, dedi. Borç isteyen, kefil olarak Allah yeter dedi. O da: Doğru söyledin deyip, ona bin dinarı verdi. Sonra da hadisin geri kalan bölümünü zikretti.(1)

فَلَمَّا قَضٰى مُوسَى الْاَجَلَ وَسَارَ بِاَهْلِهٖٓ اٰنَسَ مِنْ جَانِبِ
الطُّورِ نَارًا ۚ قَالَ لِاَهْلِهِ امْكُثُوٓا اِنِّٓى اٰنَسْتُ نَارًا لَعَلِّٓى
اٰتِيكُمْ مِنْهَا بِخَبَرٍ اَوْ جَذْوَةٍ مِنَ النَّارِ لَعَلَّكُمْ تَصْطَلُونَ ﴿٢٩﴾

29. Mûsâ süreyi tamamlayıp ailesi ile yola çıkınca Tûr'un yan tarafından bir ateş gördü. Ailesine: "Siz durun, çünkü ben bir ateş gördüm. Belki ateşten size bir haber veya ısınmanız için ateşten bir parça getiririm" dedi.

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı üç başlık halinde sunacağız:

1- Mûsa (a.s) İki Süreden Hangisini Tamamladı:

Yüce Allah'ın: **"Mûsa süreyi tamamlayıp"** buyruğu ile ilgili olarak Said b. Cübeyr dedi ki: Hristiyanlardan bir adam bana Mûsa iki süreden hangisi-

(1) *Buhari*, II, 545, 801, 847, 980.

ni tamamladı, diye sordu. Ben: Bilmiyorum, şu Arapların bilginine -İbn Abbas'ı kastediyor- gidip, ona bu hususu sorayım, dedim. Onun yanına gittim, sordum, dedi ki: Bu iki sürenin en mükemmel ve en eksiksiz olanını yerine getirdi, dedi. Ben de durumu hristiyana bildirince, o: Allah'a yemin ederim, bu alim doğru söyledi, dedi.

İbn Abbas'tan rivayete göre Peygamber (sav) bu hususta Cebrail'e sormuş, o da ona on yılı tamamladığını haber vermiştir.

Taberî Mücahid'den naklettiğine göre; on yılı ve ondan sonra bir on yıl daha bitirdi, dediğini nakletmektedir. Bunu el-Hakem b. Ebân, İkrime'den o İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. İbn Atiyye dedi ki: Bu, zayıf bir rivayettir.

2- Erkek Hanımını Dilediği Yere Götürebilir:

Yüce Allah'ın: **"Ailesi ile yola çıkınca"** buyruğu ile ilgili olarak şöyle denilmiştir: Bu buyrukta erkeğin hanımını dilediği yere götürebileceğine delil vardır. Çünkü onun kavvâmiyyeti ve bir derece fazlalığı vardır. Ancak bu hususta onun koştuğu herhangi bir şarta bağlı kalması hali müstesnâdır. Çünkü mü'minler şartlarına bağlıdırlar. Yerine getirilmesi en layık şartlar da hiç şüphesiz kendileri sebebiyle evliliği helâl kılan şartlardır.

3- Tûr'un Yan Tarafından Görülen Ateş:

"Tûr'un yan tarafından bir ateş gördü" buyruğu ile ilgili açıklamalar daha önce Tâ-Hâ Sûresi'nde (20/10. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

"Bir parça" anlamındaki kelimeyi kıraât âlimleri genel olarak, "cim" harfi esreli olarak; (الجِذوة) diye okumuşlardır. Hamza ve Yahya ise ötreli okumuşlardır. Âsım, es-Sülemî ve Zirr b. Hubeyş ise üstün okumuşlardır. el-Cevherî dedi ki: "(الجِذْوة والْجُذْوَة وَالْجَذْوَة): Hep alevli ateş" demektir. Çoğulu ise; (جِذاً وجُذاً وَجَذاً) diye gelir.

Mücahid yüce Allah'ın: **"Veya... ateşten bir parça"** buyruğunu kor ateşten bir parça demektir, diye açıklamıştır. Ayrıca der ki: Bu bütün Arapların şivesinde böyledir. Ebu Ubeyde dedi ki: (الجِذْوة): Bir ucunda ateş bulunsun ya da bulunmasın tahtadan kalınca bir parça, anlamındadır. Şair İbn Mukbil şöyle demiştir:

بَـاتَتْ حَـوَاطِبُ لَيْلَى يَلْتَمِسْنَ لَـهَـا جَـزْلَ الْـجِـذَا غَيْـرَ خَـوَّارٍ وَلَا دَعِـرِ

"Leyla için odun toplayanlar arayıp durdular,
Çürük olmayan ve yanınca duman çıkarmayan, ucu iyice yanacak odunları."

Yine (şair) der ki:

وَأَلْقَى عَلَى قَيْسٍ مِنَ النَّارِ جِذْوَةً شَدِيداً عليها حَمْيُهَا ولهيبُهَا

"Kayslılar üzerine öyle bir ateş parçası bıraktı ki,
Onlara hem alevi, hem de sıcaklığı çok ağır geldi."

فَلَمَّآ اَتٰيهَا نُودِيَ مِنْ شَاطِئِ الْوَادِ الْاَيْمَنِ فِي الْبُقْعَةِ
الْمُبَارَكَةِ مِنَ الشَّجَرَةِ اَنْ يَا مُوسٰٓى اِنِّي اَنَا اللّٰهُ رَبُّ الْعَالَمِينَ ﴿٣٠﴾

30. Oraya varınca, o mübarek yerdeki vadinin sağ kıyısından, o ağaçtan ona şöyle seslenildi: "Ey Mûsa! Muhakkak Ben âlemlerin Rabbi olan Allah'ım."

"Oraya" o ağacın yakınına... Burada zamir ağaçtan önce zikredilmiştir. **"...Varınca... vadinin sağ kıyısından... ona şöyle seslenildi"** buyruğundaki **"kıyısından"** lafzındaki; **"(مِنْ) ...dan"** ile **"o ağaçtan"** lafzındaki ikinci; **"(من) ...dan"** gayenin ibtidâsı (yani başlama noktasını anlatmak) içindir. Vadinin kıyısından ağaç tarafından ona ses geldi, seslenildi demektir. **"O ağaçtan"** buyruğu **"vadinin sağ kıyısından"** buyruğundan bedelu'l-iştimal'dır, çünkü ağaç kıyının kenarı üzerinde idi. (شاطىء الوادي) ile "(شطه): Vadinin yan tarafı, kıyısı" demektir. Çoğulları da; (شُطْآن وشواطىء) diye gelir. Bunu da el-Kuşeyrî zikretmiştir.

el-Cevherî dedi ki: "(شاطىء الأودية): Vadilerin kıyısı" denilir ve (kıyı anlamındaki lafzın) çoğulu yapılmaz. (شاطآت الرجل) ise senin bir kıyıda, onun ise bir başka kıyıda yürümesi halinde kullanılır.

"Sağ kıyısından" ifadesi Mûsa'nın sağından anlamındadır, dağın sağından diye de açıklanmıştır.

"O mübarek yerdeki" buyruğunda geçen **"yerdeki"** anlamındaki lafzı el-Eşheb el-Ukaylî "be" harfini ötre yerine üstün olarak; (الْبَقْعَةِ) diye okumuştur. Bunun çoğulunun; (بِقَاع) diye yapılması, "be" harfi üstün okuyuşunun lehine bir delildir. Nitekim; "(جَفْنَة): Toprak tencere"nin çoğulunun (جِفَان) diye gelmesi de böyledir. Bunun tekilini; (بُقْعة) diye kullananlara göre bunun çoğulu; (بُقَع) diye gelir. "(غُرْفة): Oda"nın çoğulunun; (غُرَف) diye gelmesi gibi.

"O ağaçtan" ağacın tarafından demektir. Bu ağacın sarmaşık olduğu söylenmiştir. Bunun bir Arabistan kirazı ağacı olduğu ya da bir böğürtlen ağacı olduğu da söylenmiştir. Asası da bu ağaçtan idi. Bunu da ez-Zemahşerî zikretmiştir.

Bu ağacın unnab ağacı olduğu da söylenmiştir. Böğürtlen ağacı büyüdüğü takdirde ona "el-ğarkad" denilir. Hadiste belirtildiğine göre bu yahudilerin ağaçlarındandır. İsa nazil olup, Deccâl ile birlikte yer alan yahudileri öldüreceğinde herhangi bir ağacın arkasında onlardan birisi saklandı mı mutlaka o ağaç konuşacak ve: Ey müslüman, işte arkamda bir yahudi vardır, gel ve onu öldür diyecektir. el-Ğarkad bundan müstesnâdır, çünkü o yahudilerin ağaçlarındandır ve bu ağaç (bu şekilde) konuşmaz." Bu hadisi Müslim rivayet etmiştir.(1)

el-Mehdevî dedi ki: Yüce Allah, Mûsa (a.s) ile Arşının üstünden konuşmuş ve dilediği şekilde ağaç cihetinden ona sesini işittirmiştir.

Allah'ın bir yerden bir yere intikal etmekle, bir yerden bir yere zail olmakla ve buna benzer mahlukata ait sıfatlarla nitelendirilmesi caiz değildir.

Ebu'l-Meâlî dedi ki: Meânî ehli (Me'âni'l-Kur'ân ilminde uzman olanlar) ile hak ehli derler ki: Yüce Allah'ın kendisiyle konuşup en yüksek mertebeye yükseltmek ve en ileri noktaya çıkartmak gibi bir hususiyet verdiği kimseler, yüce Allah'ın harflere, seslere, ibarelere, nağmelere ve çeşitli dillere benzemekten münezzeh ve mukaddes olan kadim kelamını idrak ederler. Tıpkı yüce Allah'ın çeşitli keramet mevkilerine yükseltip, üzerindeki nimetlerini tamamladığı, ona Allah'ı görmeyi nasib ettiği kimselere özel bir mevki verdiği gibi. Böyle birisi de şanı yüce Allah'ı cisimlere benzemekten ve hadislerin hükümlerinden münezzeh olarak görür. Esasen şanı yüce Allah'ın zatında da, sıfatlarında da hiçbir benzeri yoktur. Ümmet (âlimleri) şanı yüce Allah'ın Mûsa (a.s) ile onun dışında seçkin meleklere kelâmını işittirmek gibi bir özellik vermiş olduğunu icma ile kabul etmiştir.

Üstad Ebu İshak (el-İsferâyînî) da şöyle demektedir: Hak ehli ittifakla şunu kabul etmişlerdir: Yüce Allah, Mûsa (a.s)'a manalardan bir mana yaratmış ve bu mana vasıtası ile onun kelâmını idrâk etmiştir. Bunun özelliği de onun bu sözü işitmesinde idi. Elbetteki o bütün mahlukatında benzerini de yaratmaya kadirdir. Bizim Peygamberimiz (sav)'ın İsra gecesinde Allah'ın kelâmını işitip işitmediği hususunda ve Cebrail'in de O'nun kelamını işitip işitmediği hususunda iki görüş vardır. Bunlardan birisini öğrenmenin yolu kat'i olan nakildir ki; bu da bulunmamaktadır. Bununla birlikte Kur'ân-ı Kerîm'in okunması halinde insanların Allah'ın kelâmını duyduklarını ittifakla kabul et-

(1) *Müslim*, IV, 2239; *Müsned*, II, 417.

mişlerdir. Şu anlamda ki; onlar yüce Allah'ın kelâmını bizatihi değil de kendisi vasıtasıyla manasını bilip, tanıdıkları ibareleri işitmektedirler.

Abdullah b. Sa'd b. Küllâb dedi ki: Mûsa (a.s) yüce Allah'ın bazı cisimler de tesbit ettiği halkedilmiş bir takım seslerden Allah'ın kadim kelâmını anlamıştır.

Ebu'l-Meâlî (el-Cuveynî) dedi ki: Bu ise merdud bir görüştür. Aksine harikulade bir şekilde Mûsa (a.s)'ın yüce Allah'ın, kelâmını idrak etmiş olmak özelliğine sahip olması gerekir. Eğer bu görüşü kabul etmeyecek olursak, Mûsa (a.s) ile yüce Allah'ın konuşması özelliğinin herhangi bir manası da olmaz. Şanı yüce Allah ona kelâm-ı azizini işittirmiş ve bu hususta onda zaruri bir ilim yaratarak böylelikle o işittiği sözün Allah'ın kelâmı olduğunu bilmiştir. Kendisi ile konuşanın ve kendisine seslenenin alemlerin Rabbi Allah olduğunu katiyyetle bilmiştir. Kıssalarda vârid olduğuna göre Mûsa (a.s) şöyle demiştir: Ben Rabbimin kelâmını bütün azalarımla duydum. Onu tek bir cihetten de duymadım.

Bu anlamdaki açıklamalar yeteri kadarıyla daha önce el-Bakara Sûresi'nde (2/35. âyet, 7. başlıkta) geçmiş bulunmaktadır.

"Ey Mûsa (diye seslenildi)" buyruğundaki; "(أَنْ) ... diye" cer harfinin hazfedilmesi sebebiyle nasb mahallindedir; (بِأَنْ) demektir.

"Muhakkak Ben âlemlerin Rabbi olan Allah'ım!" Bu buyrukla şanı yüce Allah'ın dışındaki varlıkların rububiyeti nefyedilmektedir.

Mûsa (a.s) bu kelâm ile yüce Allah'ın rasûllerinden değil de seçkin kullarından olmuştur. Çünkü rasûl olmak, ancak ona risalet emri verildikten sonra söz konusu olur. Risalet emri ise onunla bu şekilde konuştuktan sonra verilmiştir.

وَأَنْ أَلْقِ عَصَاكَ ۖ فَلَمَّا رَآهَا تَهْتَزُّ كَأَنَّهَا جَانٌّ وَلَّىٰ مُدْبِرًا
وَلَمْ يُعَقِّبْ ۚ يَا مُوسَىٰ أَقْبِلْ وَلَا تَخَفْ ۖ إِنَّكَ مِنَ الْآمِنِينَ ﴿٣١﴾

31. "Ve asanı da yere bırak!" Onu ufak yılan gibi hareket ediyor görünce, arkasına bakmaksızın dönüp kaçtı. "Ey Mûsa, geri gel ve korkma! Çünkü sen güven altında olanlardansın."

"Ve asanı da yere bırak" buyruğu yüce Allah'ın: **"Ey Mûsa..."** buyruğuna atfedilmiştir. Bu hususa dair açıklamalar daha önce en-Neml Sûresi (27/7.

âyet ve devamının tefsiri) ile Tâ-Hâ Sûresi (20/17-18. âyetlerin tefsiri)nde geçmiş bulunmaktadır.

"(مُدْبِراً): **Dönüp"** buyruğu hal olarak nasbedilmiştir. Aynı şekilde yüce Allah'ın: "**Arkasına bakmaksızın"** buyruğu da hal olarak mahallen mansubtur.

"Ey Mûsa, geri gel ve korkma!" buyruğu ile ilgili olarak Vehb dedi ki: Ona: Eskiden olduğun yere geri dön, denildi. O da geri döndü ve cübbesinin ön tarafını elinin üzerine sardı. Melek ona dedi ki: Yüce Allah senin çekindiğin şeyi başına getirmeyi murad edecek olursa, senin elini bu şekilde elbisene sarmanın sana bir faydası olur mu dersin? O: Hayır, fakat ben zayıf bir kimseyim ve zayıflıktan yaratılmışım, dedi. Ondan sonra elini açıp yılanın ağzına soktu, eskisi gibi asa oldu.

"Çünkü sen" sakındığın şeylerden yana **"güven altında olanlardansın."**

اُسْلُكْ يَدَكَ فِي جَيْبِكَ تَخْرُجْ بَيْضَاءَ مِنْ غَيْرِ سُوءٍ ۖ
وَاضْمُمْ إِلَيْكَ جَنَاحَكَ مِنَ الرَّهْبِ فَذَانِكَ بُرْهَانَانِ مِنْ رَبِّكَ
إِلَىٰ فِرْعَوْنَ وَمَلَإِيْهِ ۚ إِنَّهُمْ كَانُوا قَوْمًا فَاسِقِينَ ﴿٣٢﴾ قَالَ
رَبِّ إِنِّي قَتَلْتُ مِنْهُمْ نَفْسًا فَأَخَافُ أَنْ يَقْتُلُونِ ﴿٣٣﴾ وَأَخِي
هَارُونُ هُوَ أَفْصَحُ مِنِّي لِسَانًا فَأَرْسِلْهُ مَعِيَ رِدْءًا يُصَدِّقُنِي ۖ
إِنِّي أَخَافُ أَنْ يُكَذِّبُونِ ﴿٣٤﴾ قَالَ سَنَشُدُّ عَضُدَكَ بِأَخِيكَ
وَنَجْعَلُ لَكُمَا سُلْطَانًا فَلَا يَصِلُونَ إِلَيْكُمَا بِآيَاتِنَا ۚ أَنْتُمَا
وَمَنِ اتَّبَعَكُمَا الْغَالِبُونَ ﴿٣٥﴾

32. "Elini yakana sok. Hastalıksız, bembeyaz çıkar ve ürkmeden dolayı (elini) **koltuğunun altına koy. İşte bunlar Firavun'a ve ileri gelenlerine Rabbin tarafından iki burhandır. Çünkü onlar fâsık bir kavimdirler."**

33. Dedi ki: "Rabbim, ben onlardan bir kişi öldürmüştüm de, beni öldürmelerinden korkarım.

34. "Kardeşim Hârûn'un ise onun dili benden fasihtir. Onu bana yardımcı olarak gönder ki; beni tasdik etsin. Çünkü ben, beni yalanlamalarından korkuyorum."

35. Buyurdu ki: "Gücünü kardeşinle pekiştireceğiz ve size öyle bir güç vereceğiz ki; âyetlerimiz sayesinde size ulaşamayacaklar. Siz ve size uyanlar galiplersiniz."

"Elini yakana sok..." âyetiyle ilgili açıklamalar daha önceden geçmiş bulunmaktadır.

"Ürkmeden dolayı (elini) **koltuğunun altına koy"** buyruğunda yer alan; **"(مِنَ الرَّهْبِ): Ürkmeden"**deki "(من)...den" edatı "(وَلَّى): Kaçtı" buyruğuna taalluk etmektedir. Korktuğundan dolayı geri dönüp kaçtı, demektir.

Hafs, es-Sülemî, İsa b. Ömer ve İbn Ebi İshak **"ürkmeden"** anlamındaki buyruğunu "re" harfini üstün, he harfini de sakin olarak okumuşlardır. İbn Amir ile -Hafs müstesnâ- Kûfeliler ise "re" harfini ötreli, "he" harfini de cezm ile okumuşlardır. Diğerleri ise "re" ve "he" harflerini üstün ile okumuşlardır. Ebu Ubeyd ile Ebu Hatim de bunu tercih etmişlerdir. Buna sebeb ise yüce Allah'ın: *"(وَيَدْعُونَنَا رَغَباً وَرَهَباً): Umarak, korkarak Bize dua ederlerdi"* (el-Enbiyâ, 21/90) buyruğunda bu şekilde kullanılmış olmasıdır. Hepsi de değişik söyleyişler olup "korkmak" anlamındadır. Buyruğun anlamı şudur: Elinin hali ve parıltısı seni dehşete düşürecek olursa, sen onu yakana sok ve tekrar oraya geri çevir, önceki haline dönecektir.

Bir açıklamaya göre yüce Allah ona elini göğsüne götürmesini emretmiştir. Böylelikle yılandan duyduğu korkusu uzaklaşmış olacaktır. Bu açıklama Mücahid ve başkalarından rivayet edilmiştir. ed-Dahhak bunu İbn Abbas'tan da rivayet etmiş ve şöyle demiştir: İbn Abbas dedi ki: Artık Mûsa (a.s)'dan sonra herhangi bir kimse eğer korkacak olursa, elini sokup göğsüne koydu mu, mutlaka onun korkusu gider.

Ömer b. Abdu'l-Aziz hakkında da nakledildiğine göre: Bir katib huzurunda yazı yazıyorken elinde olmayarak yelleniverdi. Bundan çok utandı ve üzüldü. Bu sebebten kalkıp, kalemini yere vurdu. Ömer ona dedi ki: Sen kalemini al ve elini koynuna sok. Senin korkun böylelikle uzaklaşıp gitsin. Hem ben böyle bir şeyin sesini bizzat kendimden duyduğumdan daha çok kimseden de duymuş değilim.

Anlamın şu şekilde olduğu da söylenmiştir: Yüce Allah'ın senin kalbindeki korkuyu gidermesi için elini kalbinin üzerine koy.

Mûsa ya Firavun hanedanından yahut yılandan korkusundan titriyor idi. Elin (lafzi anlamıyla "kanat" demek olan cenahîn) koyna sokulması sükûnun

kendisidir. Yüce Allah'ın şu buyruğunda olduğu gibi: *"Merhametinden dolayı onlara alçak gönüllülük kanadını indir."* (el-İsra, 17/24) Burada yumuşaklığı kastetmektedir. Yüce Allah'ın: *"Sana tabi olan mü'minlere de kanadını indir"* (eş-Şuarâ, 26/215) buyruğu da böyledir. Onlara merhamet anlamındadır.

el-Ferrâ dedi ki: Burada "cenâh" ile asasını kastetmiştir. Kimi Meânî bilgini de şöyle demiştir. er-Rahb (meâlde ürkme) Himyer ile Hanifeoğulları lehçesinde elbisenin yeni anlamındadır. Mukatil dedi ki: Bedevî bir Arap kadın ben yemek yerken bana bir şey sordu. Ben de elimi doldurup, ona işarette bulundum. O da: İşte burada benim rahbimde, derken benim kolumun yeninde demek istemişti. el-Esmaî dedi ki: Ben bedevî bir Arabın bir diğerine: Bana rahbini ver dediğini duydum. Ona rahbin ne olduğunu sorunca, o da: Kolun yenidir, dedi.

Buna göre buyruğun anlamı şöyle olur: Sen elini kendine doğru çek ve onu yeninden çıkart. Çünkü o elini yeninden çıkartmaksızın asayı eliyle tutmuştu. Yüce Allah'ın: **"Elini yakana sok"** buyruğu da bunun sağ el olduğunu göstermektedir. Çünkü yaka sol tarafta olur. Bunu da el-Kuşeyrî zikretmiştir.

Derim ki: Müfessirlerin elin göğse götürülmesi şeklindeki açıklamaları yakanın yerinin göğüs olduğuna delil teşkil etmektedir. Buna dair açıklamalar da daha önceden en-Nur Sûresi'nde (24/31. âyet, 8. başlıkta) geçmiş bulunmaktadır.

ez-Zemahşerî dedi ki: Tefsirlerdeki bid'atlerden birisi de şudur: Güya "errahb" Himyerlilerin lehçesinde elbisenin yeni demekmiş ve güya onlar: rahbinde (yeninde) bulunandan bana da ver, derlermiş. Keşke dilde bunun nasıl doğru olduğunu bilebilseydim. Acaba Arapçaları beğenilen güvenilir ve sağlam kimselerden böyle bir şey işitilmiş olabilir mi? Keşke bu lafzın bu âyeti kerimede nasıl kullanıldığı da bilinseydi ve keşke bunun Kur'ân-ı Kerîm'in sair kelimelerine etraflı bir şekilde nasıl uygulanabildiği bilinebilseydi. Halbuki Mûsa (Allah'ın salat ve selamları üzerine olsun)'nın üzerinde münacat gecesinde sadece yenleri bulunmayan yünden bir cübbe vardı.

el-Kuşeyrî dedi ki: Yüce Allah'ın **"koltuğunun altına koy"** buyruğundan -şâyet bununla yılandan korktuğundan ötürü emniyette olmasını kastettiği görüşünü kabul edersek- kasıt ellerdir. Bununla birlikte **"koltuğunun altına koy"** buyruğunun risaletin yüklerini taşımak üzere kendini hazırla, anlamında olduğu da söylenmiştir.

Derim ki: İşte buna göre; **"Çünkü sen güven altında olanlardansın"** buyruğu sen rasûl olarak gönderileceklerdensin, demektir diye açıklanmıştır. Çün-

kü yüce Allah: ***"Çünkü benim katımda rasûller korkmaz"*** (en-Neml, 27/10) diye buyurmuştur.

İbn Bahr dedi ki: Bu açıklamaya göre o bu buyruklarla rasûl olmuş olur. Halbuki onun ancak yüce Allah'ın: ***"İşte bunlar Firavun'a ve ileri gelenlerine Rabbin tarafından iki burdandır"*** buyruğu ile rasûl olduğu söylenmiştir. İki burhandan kasıt ise el ve asadır.

İbn Kesir; "(فَذَانِكَ): İşte bunlar(ın ikisi)" buyruğunda "nûn"u şeddeli okumuştur, diğerleri ise şeddesiz okumuşlardır. Ebu Umâre'nin, Ebu'l-Fadl'dan, onun Ebubekir'den, onun da İbn Kesir'den rivayetine göre ise İbn Kesir şeddeli ve "ya" ile; (فَذَانِّيكَ) diye okumuştur. Yine Ebu Amr'dan rivayete göre o şöyle demiştir: Hüzeyllilerin şivesi şeddesiz ve "ya" ile; (فَذَانِيكَ) şeklindedir. Kureyşlilerin şivesi ise Ebu Amr ve İbn Kesir'in okuduğu gibi; (فَذَانِكَ) şeklindedir.

Bunun gerekçesi hususunda beş görüş vardır. Bir görüşe göre "nûn"un şeddeli okunması (ذانك)'deki elifin yerine geçmesinden dolayıdır. Bu da merfu olan; (ذا)'ın tesniyesidir ve mübtedâ olarak ref halindedir. (ذا)'ın elifi ise tesniye elifi geldiğinden dolayı hazfedilmiştir. Burada iki sakinin arka arkaya gelmesi göz önünde bulundurulmamıştır, çünkü bunun aslı; (فذانك) şeklinde olup, birinci elif şeddeli "nûn"un yerine geçmek üzere hazfedilmiştir.

Bir diğer görüşe göre şeddeli "nûn", buraya "lam"ı ayrıca soktukları gibi te'kid içindir. Mekkî dedi ki: Denildiğine göre "nûn"u şeddeli okuyan kimse tekilini (ذلك) diye kullananların şivesine göre bina etmiştir. O bu şekilde kullanınca tesniye "nûn"undan sonra "lâm"ı da tesbit etmiş, daha sonra ise ikincinin birincisine idgam edilmesi hükmüne göre "lâm"ı "nûn"a idgam etmiştir. Halbuki aslolan her zaman için birincinin, ikincisine idgam edilmesidir. Bundan tek istisnâ buna herhangi bir illetin engel teşkil etmesidir. O takdirde ikincisi, birincisine idgam edilir. Bu hususta birincinin, ikincisine idgamını engelleyen illet ise şudur: Eğer böyle bir şey yapılacak olursa, o takdirde tesniyeye delâlet eden "nûn"un yerinde şeddeli bir "lam" olur. Bu durumda tesniye lafzı değişikliğe uğrar. İşte bu sebebten dolayı ikinci harf, birincisine idgam edilmiştir ve böylelikle şeddeli bir "nûn" ortaya çıkmıştır.

Yine denildi ki: Böyle bir şey söz konusu olmadığından dolayı "nun"dan önce "lam" isbat edilmiş, sonra da birinci harf idgamın usulüne uygun olarak ikincisine idgam edilmiştir. Böylelikle bu şeddeli bir "nûn" haline gelmiştir.

Bir diğer açıklama şöyledir: Nûn'un şeddeli olması, bu nûn ile izafet sebebiyle "nûn"u sakıt olan lafızlar arasındaki farkı belirtmek içindir. Çünkü; (ذان)'ın izafesi yapılmaz.

Bir diğer görüşe göre bu nûn, mütemekkin (i'rabı olan) isim ile bu işaret

ismi arasındaki farkı göstermek içindir. Aynı şekilde; "(اللذان): O ikisi" ile; "(هذان): Bu ikisi" lafızlarında "nûn"un şeddeli okunmasının illeti (sebebi) de budur.

Ebu Amr dedi ki: Ebu Amr'ın kendi türünden bütün tesniyeler arasında bilhassa bu kelimeyi şeddeli kabul etmesi, harflerinin azlığından ötürüdür. Bundan dolayı şeddeli okumuştur.

Bu lafzı; (فَذَانِيكَ) diye "nûn" şeddesiz olmakla birlikte "ya" ile okuyanların kıraatine göre bunun aslı; (فَذَانِّكَ) şeklinde şeddeli "nûn"dur. Tad'ıf (aynı harfi şeddeli okuma)den hoşlanılmadığı için "ya" harfi ikinci "nûn"dan bedel olarak getirilmiştir. Tıpkı; "(لا أملاه): Ben ondan usanmam" şeklini aslı olan; (لا أمَلُّه)'ın yerine kullanarak, ikinci "lam"ın yerine "elif" kullandıkları gibi.

Şeddeli "nûn"dan sonra "ya" ile okuyanların kıraati de şöyle açıklanır: Bu şekilde okuyanlar "nûn"un esresini işbâ' ile okurken, bu esre'den "ya" harfi ortaya çıkmış olmaktadır.

"Onu bana yardımcı olarak gönder" buyruğundaki **"(رِدْءاً): Yardımcı olarak"** lafzı "(أردأته): Ona yardım ettim"den türemektedir. (الردء) da "yardım" demektir. Şair der ki:

أَلَم تَرَ أنّ أَضْرَم كَانَ رِدْئي وخيرَ النَّاسِ في قُلٍّ ومَالِ

"Asam'ın benim yardımcım olduğunu görmedin mi;
Ve malım azken de, varken de insanların en hayırlısı olduğunu."

en-Nehhas dedi ki: "(قد أردأه ورداه): Ona yardım etti" anlamındadır. (İkinci şekilde) hemzenin terkedilmesi hafif olsun diyedir. Nâfi' de böyle okumuştur. Hemzeli ile aynı anlamdadır.

el-Mehdevî dedi ki: Hemzesiz okuyuşun Arapların; "(أردى على المائة): Yaşı yüzü geçti" tabirinden gelmesi de mümkündür. Sanki anlam şöyle olur: Onu da beni daha çok tasdik olsun diye benimle birlikte gönder. Bu açıklamayı Müslim b. Cündeb yapmış olup, şairin şu beyitini de zikretmiştir:

وأسمر خَطِّيًّا كأنّ كُعُوبَه نوى القَسْبِ قد أردَى فراعاً على العَشْرِ

"(Bahreyn'de yapılan) Hattî bir mızrak ki; boğumları sert,
ağızda eriyen hurmanın çekirdeklerini andırır;
Ve adeta onun boyu on zira'dan da fazladır."

el-Maverdî bu beyiti, bu şekilde; "(قد أردى): Daha fazladır" diye zikretmiş, el-Gaznevî ve es-Sıhah'ta el-Cevherî ise; (قد أرمى) diye zikretmiştir. (Bu da aynı anlamdadır.)[1]

el-Cevherî dedi ki: "(ردؤ الشيء يردؤ ردءاً): Bir şey bozuldu, bozulur, bozuk olmak" demektir. (ردئ): Bozuk demektir. (أردأته): Onu bozdum, aynı şekilde; (أردأته بنفسي): Ona yardım ettim, anlamındadır. Mesela; (كنت له ردءا): Ben ona yardımcı idim, demektir. Yüce Allah da: **"Onu bana yardımcı olarak gönder"** diye buyurmaktadır.

en-Nehhas dedi ki: "(ردأته : رِدءاً): Ona yardım ettim, yardım etmek" şeklinde nakledilmiştir. (ردء): Yardımcı'nın çoğulu; (أَرْدَاء) diye gelmektedir.

Âsım ile Hamza **"beni tasdik etsin"** anlamındaki; (يُصَدِّقُنِي) buyruğunu ref' ile okumuşlardır, diğerleri ise cezm ile okumuşlardır. Ebu Hatim'in tercih ettiği okuyuş da -duanın cevabı olmak üzere- budur. Ebu Ubeyd ise ref' ile okuyuşu tercih etmiştir. Bu okuyuşa göre bu **"onu... gönder"** buyruğundaki **"o"** zamirinden haldir. Tasdik halinde sen onu doğrulayıcı bir yardımcı olarak gönder, demektir. Yüce Allah'ın: ***"Bize gökten bir sofra indir ki... olsun"*** (el-Maide, 5/114) fiilin müzari anlamında kabul edilmesi halinde **"olmak üzere"** anlamındadır. Bununla birlikte (**"beni tasdik etsin"** anlamındaki fiil) yüce Allah'ın: **"yardımcı olarak"** buyruğunun sıfatı da olabilir.

"Çünkü ben" herhangi bir yardımcı ve destekleyicimin olmaması halinde **"beni yalanlamalarından korkuyorum."** Çünkü onların benim söyleyeceklerimi anlamaları oldukça güçtür.

Bunun üzerine yüce Allah **"buyurdu ki: gücünü kardeşinle pekiştireceğiz"** onunla seni güçlendireceğiz. Bu ifade bir temsildir.[2] Çünkü elin gücü pazu iledir. Şair Tarafe de şöyle demiştir:

بَنِي لُبَيْنَى لَسْتُمْ بِيدٍ إلاَّ يَداً ليست لها عَضُد

"Ey Lübeynâ oğulları, siz bir el değilsiniz,
Olsa olsa pazusu olmayan bir elsiniz."

Hayır dua edilirken de: "Allah senin pazunu (gücünü) pekiştirsin" denilir. Bunun zıttında (yani bedduada): "Allah senin pazunu darmadağın etsin (güçsüz bıraksın), denilir.

---

(1) Bundan sonra merhum Kurtubî beyitte geçen bazı kelimelerin izahına dair bir satırlık bir açıklamada bulunmaktadır. Bu açıklama beyitin tercümesinde yer aldığı için ayrıca tercüme edilmeye gerek görülmemiştir.

(2) Güç manası verilen kelimenin asıl anlamı aslında pazu demek olup, mecazi anlamı güçtür.

"Ve size öyle bir güç" yani delil ve belge **"vereceğiz ki; âyetlerimiz sayesinde size"** eziyet vermek maksadıyla **"ulaşamayacaklar."** Yani siz **"âyetlerimizle"** onlara karşı korunacaksınız. Burada **"(إِلَيْكُمَا): Size"** üzerinde vakıf yapılabilir, bu durumda ifadede takdim ve te'hir söz konusu olur. İfadenin takdirinin şöyle olacağı söylenmiştir: Sizler ve size tabi olanlar, âyetlerimiz sayesinde galip gelecek kimseler olacaksınız. Bu açıklamayı el-Ahfeş ve et-Taberî yapmıştır. el-Mehdevî dedi ki: Bu şekilde olursa sılanın mevsûle takdim edilmesi söz konusudur. Ancak; "(أنتما غالبان بآياتنا أنتما ومن اتبعكما الغالبون): Âyetlerimiz sayesinde galip gelecekler sizlersiniz. Sizler ve size tabi olanlar galiplerdir" diye takdirde bulunulması hali müstesnâdır. Burada **"âyetler"**den kasıt, diğer mucizeleridir.

فَلَمَّا جَاءَهُمْ مُوسٰى بِاٰيَاتِنَا بَيِّنَاتٍ قَالُوا مَا هٰذَآ اِلَّا سِحْرٌ
مُفْتَرًى وَمَا سَمِعْنَا بِهٰذَا فِىٓ اٰبَآئِنَا الْاَوَّلِينَ ﴿٣٦﴾ وَقَالَ
مُوسٰى رَبِّىٓ اَعْلَمُ بِمَنْ جَآءَ بِالْهُدٰى مِنْ عِنْدِهٖ وَمَنْ
تَكُونُ لَهُ عَاقِبَةُ الدَّارِ ۖ اِنَّهُ لَا يُفْلِحُ الظَّالِمُونَ ﴿٣٧﴾ وَقَالَ
فِرْعَوْنُ يَا اَيُّهَا الْمَلَاُ مَا عَلِمْتُ لَكُمْ مِنْ اِلٰهٍ غَيْرِى ۚ
فَاَوْقِدْ لِى يَا هَامَانُ عَلَى الطِّينِ فَاجْعَلْ لِى صَرْحًا
لَعَلِّىٓ اَطَّلِعُ اِلٰٓى اِلٰهِ مُوسٰى ۙ وَاِنِّى لَاَظُنُّهُ مِنَ الْكَاذِبِينَ
﴿٣٨﴾ وَاسْتَكْبَرَ هُوَ وَجُنُودُهُ فِى الْاَرْضِ بِغَيْرِ الْحَقِّ
وَظَنُّٓوا اَنَّهُمْ اِلَيْنَا لَا يُرْجَعُونَ ﴿٣٩﴾ فَاَخَذْنَاهُ وَجُنُودَهُ
فَنَبَذْنَاهُمْ فِى الْيَمِّ ۚ فَانْظُرْ كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الظَّالِمِينَ
﴿٤٠﴾ وَجَعَلْنَاهُمْ اَئِمَّةً يَدْعُونَ اِلَى النَّارِ ۚ وَيَوْمَ الْقِيٰمَةِ
لَا يُنْصَرُونَ ﴿٤١﴾ وَاَتْبَعْنَاهُمْ فِى هٰذِهِ الدُّنْيَا لَعْنَةً ۚ
وَيَوْمَ الْقِيٰمَةِ هُمْ مِنَ الْمَقْبُوحِينَ ﴿٤٢﴾

36. Mûsa onlara apaçık âyetlerimizle gelince dediler ki: "Bu ancak düzmece bir büyüdür. Biz önceki atalarımız arasında da böylesini işitmemişiz."
37. Mûsa dedi ki: "Rabbim, kimin nezdinden hidayet getirdiğini ve yurdun (güzel) **akıbetinin de kimin olacağını bilir. Doğrusu zulmedenler kurtulamazlar."**
38. Firavun dedi ki: "Ey ileri gelenler, sizin benden başka ilâhınız olduğunu bilmiyorum. Artık ey Hâmân, benim için çamura ateş yak. Bana yüksek bir kule yap! Olur ki Mûsa'nın ilâhının yanına çıkarım. Hem ben onu kesinlikle yalancılardan sanıyorum."
39. O da, orduları da arzda haksız yere büyüklendiler ve Bize döndürülmeyeceklerini sandılar.
40. Bunun üzerine onu ve ordularını yakalayıp denize attık. Zalimlerin âkıbetlerinin nasıl olduğuna bir bak!
41. Biz onları ateşe çağıran önderler kıldık. Kıyamet gününde ise onlara yardım olunmaz.
42. Bu dünyada da arkalarına bir lânet taktık. Kıyamet gününde de onlar çirkinleştirilmiş kimselerden olacaklardır.

"Mûsa onlara apaçık" açık seçik **"âyetlerimizle gelince dediler ki: Bu, ancak düzmece"** yalandan uydurulmuş **"bir büyüdür. Biz önceki atalarımız arasında da böylesini işitmemişiz."**

Denildiğine göre bu âyetler, Mûsa (a.s)'ın tevhidi ispatlamak için ortaya koymuş olduğu aklî delillerdir. Buradaki âyetlerin onun gösterdiği mucizeler olduğu da söylenmiştir.

"(وَقَالَ مُوسَى): Mûsa dedi ki" buyruğu genel olarak başında "vav" ile okunmuştur. Mücahid, İbn Kesir ve İbn Muhaysın ise başında "vav" harfi olmaksızın okumuşlardır. Mekkelilerin Mushafında da böyledir.

"Rabbim kimin nezdinden hidayet" doğru yola irşadı **"getirdiğini ve yurdun güzel âkıbetinin de kimin olacağını bilir."** Burada **"(تَكُونُ): olacağı"** buyruğunu Âsım dışında Kûfeliler; (يكون) şeklinde "ye" ile diğerleri ise "te" ile okumuşlardır. Buna dair açıklamalar daha önceden geçmiş bulunmaktadır. "Yurdun âkıbeti", amellerin karşılığının verileceği yurt demektir.

"(إِنَّهُ): Doğrusu" buyruğundaki "he" zamiri şe'n zamiridir. **"Zulmedenler kurtulamazlar."**

"Firavun dedi ki: Ey ileri gelenler, sizin benden başka ilâhınız olduğunu bilmiyorum." İbn Abbas dedi ki: Bu sözü ile onun: *"Ben sizin en yüce rabbinizim."* (en-Nâziât, 79/24) sözleri arasında kırk yıllık bir süre geçmiştir. Lanet olasıca Allah düşmanı yalan söylüyordu. Aksine o, bir Rabbinin ol-

duğunu ve bu Rabbin kendisinin ve kavminin yaratıcısı olduğunu biliyordu: *"Andolsun sen onlara kendilerini kimin yarattığını sorarsan, elbette: 'Allah' diyeceklerdir."* (ez-Zuhruf, 43/87)

"Firavun (devamla) **dedi ki: Artık ey Haman, benim için çamura ateş yak!"** Yani sen benim için tuğla yap. Bu açıklama İbn Abbas (r.a)'dan nakledilmiştir. Katade dedi ki: O tuğla yapıp onunla bina yapan ilk kişidir.

Firavun veziri Haman'a bu şekilde bir kule yapmasını emredince Haman işçileri topladı. -Denildiğine göre bunlar, çeşitli hizmetlerde çalıştırılan işçiler ile ücretliler dışında, ellibin inşaat ustası idi.- Tuğlaların ve kirecin pişirilmesini, kerestelerin yayılmasını, çivilerin çakılmasını emretti. Onlar da binayı yapıp yükselttiler. Yüce Allah'ın gökleri ve yeri yarattığı günden o zamana kadar bu şekilde yüksek bir bina yapılmamıştı. Öyle ki binayı yapan kişi, binanın tepesinde ayakta dikilemiyordu. Nihayet yüce Allah bu bina sebebiyle onları fitneye düşürmek istedi. es-Süddî'nin naklettiğine göre Firavun damına çıktı ve semaya doğru bir ok attı. Attığı bu ok kendisine kanlara bulanmış olarak geri döndü. Bunun üzerine: Mûsa'nın ilahını öldürdüm, dedi. Rivayet olunduğuna göre Firavun bu sözleri söyleyince, yüce Allah da Cebrail (a.s)'ı gönderdi ve o kuleye kanadıyla bir darbe indirdi, üç parçaya bölündü. Bir parçası Firavun'un askerleri üzerine düştü ve onlardan bir milyon kişi öldü. Bir parçası denize düştü, bir parçası da batı tarafına düştü. Bu kulenin yapımında herhangi bir iş yapmış olan herkes helâk oldu. Bunun ne kadar sahih olduğunu ancak Allah bilir.

"Hem ben onu kesinlikle yalancılardan sanıyorum." Burada "zan (sanmak)" şüphe etmek anlamındadır. Böylelikle o şüphe üzere küfre girmiş oluyordu. Çünkü o, sağlam fıtrat sahibi için herhangi bir kapalı nokta bırakmayan apaçık belgeler görmüş idi.

"O da orduları da o arzda haksız yere" Mûsa'ya iman etmeyerek **"büyüklendiler"** büyüklük tasladılar. Bunda da haklı değillerdi. Yani Mûsa'nın getirdiklerini çürütecek herhangi bir delilleri yoktu.

"Ve Bize döndürülmeyeceklerini sandılar." Öldükten sonra diriliş olmadığı vehmine kapıldılar.

Nafi', İbn Muhaysın, Şeybe, Humeyd, Ya'kub, Hamza ve el-Kisaî **"döndürülmeyeceklerini"** buyruğunu "ya" harfi üstün, "cim" harfini de esreli olarak fail-i ma'lum bir fiil olmak üzere; "(لَا يَرْجِعُونَ): Dönmeyeceklerini" diye okumuşlardır, diğerleri ise meçhul bir fiil olarak (**"Döndürülmeyeceklerini"** anlamında) okumuşlardır. Ebu Ubeyd'in tercih ettiği şekil budur. Birincisi ise Ebu Hatim'in tercih ettiği okumadır.

"Bunun üzerine onu ve ordularını" -ki ikimilyonaltıyüzbin kişi idiler- **"yakalayıp, denize attık."** Onları tuzlu denize bıraktık. Katade dedi ki: Bu Mı-

sır'ın ötesinde İsaf denilen bir denizdir. Yüce Allah onları bu denizde boğdu.

Vehb ile es-Süddî de şöyle demişlerdir: Yüce Allah'ın kendilerini boğduğu deniz Batn-ı Mureyre diye bilinen Kızıl Deniz taraflarında bir yerdir. Burası bugüne kadar çok dalgalı bir yerdir. Mukatil dedi ki: Kastettiği Nil nehridir. Ancak bu görüş zayıftır, meşhur olan birinci görüştür.

"Zalimlerin âkıbetlerinin" işlerinin sonlarının **"nasıl olduğuna bir bak"** ey Muhammed!

"Biz, onları ateşe çağıran" yani cehennemliklerin amelleri ile amel etmeye davet eden **"önderler kıldık."** Biz, onları küfür üzere kendilerine uyulan liderler yaptık. Böylelikle onlar hem kendi veballerini yüklenecekler, hem de kendilerine tabi olanların günahlarını yüklenecekler ki; cezaları daha büyük olsun.

Şöyle de denilmiştir: Yüce Allah, onun kavminin mele'ini (ileri gelenlerini) böyle olmayan aşağı tabakadakilerin başkanları kıldı. İşte onlar da (alt tabakadakileri) cehenneme çağırıyorlardı.

Bir diğer açıklamaya göre de; onları ibret alanların kendilerine uyup, basiret sahiplerinin de kendilerinden öğütler çıkartacağı önderler kıldık, demektir.

"Kıyamet gününde ise onlara yardım olunmaz. Biz dünyada da arkalarına bir lanet taktık." Yani kullara onlara lanet okumalarını emrettik. Onları anan onlara lanet okur. Laneti yani hayırdan uzak kalmayı peşlerine taktık, diye de açıklanmıştır.

"Kıyamet gününde de onlar çirkinleştirilmiş" yani helâk edilmiş ve kendilerine gazab olunmuş **"kimselerden olacaklardır."** Bu şekildeki açıklamayı İbn Keysan ve Ebu Ubeyde yapmıştır. İbn Abbas ise şöyle açıklamıştır: Yüzlerinin siyahlığı, gözlerinin maviliği (morluğu) ile yaratılışları çirkinleştirilecektir. Uzaklaştırılmışlardan olacaklardır, diye de açıklanmıştır. Mesela (قبحه الله): (lafzi manasıyla: Allah onu çirkin etsin, denilir). Allah her türlü hayırdan uzaklaştırsın anlamındadır. "(وقَبَحَه وقَبَّحه): Onu çirkin yaptı" demektir. Ebu Amr dedi ki: Şeddesiz olarak; (قبحت وجهه) şekli, şeddeli olarak; (قُبِّحت) ile aynı anlamda: "Yüzü çirkin oldu" demektir. Şair de şöyle demiştir:

أَلَا قَبَّحَ اللّٰهُ البَرَاجِمَ كُلَّهَا وقُبِّحَ يَرْبُوعاً وقُبِّحَ دَارِمَا

"Çirkinleştirsin (kahretsin) Allah bütün Berâcimeyi,
Ve kahretsin Yerbû'u ve kahretsin Dârim'i."

"Gününde" anlamındaki lafız ise **"bu dünyada da"** anlamındaki buyruğun mahalli i'rabına hamledilerek nasb ile gelmiştir. Ayrıca **"çirkinleştirilmiş kimselerden"** anlamındaki buyruğun başına atıf harfi getirmeye, *"Sayıları üçtür, dördüncüleri köpekleridir, diyeceklerdir"* (el-Kehf, 18/22) buyruğunda olduğu gibi gerek görülmemiştir.

"Gününde" lafzının âmilinin **"onlar çirkinleştirilmiş kimselerden"** buyruğunun delâlet ettiği gizli bir fiil olması da mümkündür. O takdirde yüce Allah'ın: *"Melekleri görecekleri gün, işte o günde günahkârlara müjde yoktur."* (el-Furkan, 25/22) buyruğuna benzer. **"Gününde"** buyruğundaki âmilin -zarf önceden geçmiş olsa dahi- yüce Allah'ın: **"Onlar çirkinleştirilmiş kimselerden"** olması da mümkündür, ayrıca bunun mef'ul olarak kabul edilmesi de mümkündür. Sanki; "(وأتبعناهم في هذه الدنيا لعنة ولعنة يوم القيامة): Biz, bu dünyada da onların peşlerine bir lanet taktık, kıyamet gününde de bir lanet (taktık)" denilmiş gibidir.

وَلَقَدْ آتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ مِنْ بَعْدِ مَا أَهْلَكْنَا
الْقُرُونَ الْأُولَى بَصَائِرَ لِلنَّاسِ وَهُدًى وَرَحْمَةً
لَعَلَّهُمْ يَتَذَكَّرُونَ ﴿٤٣﴾

43. Andolsun önceki nesilleri helâk ettikten sonra Mûsa'ya kitabı; insanlara basiretler, hidâyet ve rahmet olmak üzere verdik. Olur ki öğüt alırlar.

"Andolsun ki... Mûsa'ya kitabı" Katade'nin açıklamasına göre Tevrat'ı **"...verdik."** Yahya b. Sellam dedi ki: Tevrat farzların, hududun ve ahkâmın nâzil olduğu ilk kitaptır. Burada sözü edilen kitabın yüce Allah'ın rasûlü Muhammed (sav)'a indirmiş olduğu es-Seb'u'l-Mesânî (diye bilinen yedi uzun sûrenin) altısı olduğu da söylenmiştir ki; bunu İbn Abbas söylemiş ve (peygambere atfen) merfu olarak da rivayet etmiştir.

"Önceki nesilleri helâk ettikten sonra" buyruğuna gelince, Ebu Said el-Hudrî dedi ki: Peygamber (sav) şöyle buyurdu: "Allah, Mûsa'ya Tevrat'ı indirdiğinden beri semadan olsun, arzdan olsun gönderdiği azab ile herhangi bir kavmi, bir nesli, bir ümmeti ya da bir kasaba ahalisini -maymunlara dönüştürülen kasaba ahalisi dışında- kimseyi helâk etmiş değildir. Yüce Allah'ın:

"Andolsun önceki nesilleri helâk ettikten sonra Mûsa'ya kitabı... verdik" buyruğunu hiç düşünmez misin?"[1] Yani Nuh, Âd ve Semud kavminden sonra böyle bir helâk olmamıştır. Firavun ve kavmini suda boğup, Karun'u da yerin dibine geçirişimizden sonra diye de açıklanmıştır.

"İnsanlara basiretler" yani Biz, ona kitabı basiretleri açılsın diye verdik. **"Hidayet"** gereğince amel eden kimseler için sapıklıktan hidayete ileten bir kitaptır, **"ve"** ona iman eden kimseler için de **"rahmet olmak üzere verdik. Olur ki öğüt alırlar."** Bu nimeti hatırlasınlar da dünya hayatında imanları üzere kalmaya devam etsinler, âhirette bunun mükâfatını alacaklarına da güvensinler, emin olsunlar.

وَمَا كُنْتَ بِجَانِبِ الْغَرْبِيِّ إِذْ قَضَيْنَآ إِلَى مُوسَى الْأَمْرَ وَمَا
كُنْتَ مِنَ الشَّاهِدِينَ ﴿٤٤﴾ وَلٰكِنَّآ أَنْشَأْنَا قُرُونًا فَتَطَاوَلَ
عَلَيْهِمُ الْعُمُرُ ۚ وَمَا كُنْتَ ثَاوِيًا فِي أَهْلِ مَدْيَنَ تَتْلُوا
عَلَيْهِمْ آيَاتِنَا وَلٰكِنَّا كُنَّا مُرْسِلِينَ ﴿٤٥﴾

44. Biz Mûsa'ya o buyruğu vahyettiğimizde sen batı tarafında değildin, sen hazır bulunanlardan da değildin.

45. Fakat Biz, çeşitli nesiller yarattık da onların ömürleri uzadıkça uzadı. Hem sen Medyenliler arasında kalan değildin ki, âyetlerimizi onlara okuyasın. Fakat gönderenler gerçekten Bizleriz.

"Biz Mûsa'ya o buyruğu vahyettiğimizde" onu emir ve yasaklarımızla mükellef kılıp ona verdiğimiz ahitleri yerine getirmekle yükümlü kıldığımızda **"sen"** ey Muhammed, **"batı tarafında"** yani dağın batı tarafında **"değildin."** Şair şöyle demiştir:

أعطاكَ من أعطى الهُدَى النبيَّا نُوراً يُزيِنُ المِنبَرَ الغربيَّا

"Sana hidayeti veren ey peygamber,
Batı tarafındaki minberi süsleyen nuru da verdi."

(1) el-Hakim, *el-Müstedrek*, II, 442.

"Biz Mûsa'ya o buyruğu vahyettiğimizde" buyruğu şöyle de açıklanmıştır: Yani Biz, Mûsa'ya senin durumunu vahyedip seni en hayırlı bir şekilde andığımızda... (sen batı tarafında değildin), demektir. İbn Abbas dedi ki: **"Vahyettiğimizde"** Muhammed ümmetinin ümmetlerin en hayırlısı olduğunu bildirdiğimizde, anlamındadır...

"Sen hazır bulunanlardan da değildin." Bütün bunlara tanık olmamıştın.

"Fakat Biz" Mûsa'dan sonra **"çeşitli nesiller yarattık da onların ömürleri uzadıkça uzadı."** Öyle ki onlar Allah'ın zikrini yani ahdini ve emrini unuttular. Bunun bir benzeri de yüce Allah'ın: *"Üzerlerinden uzun bir zaman geçti diye kalpleri katılaşmış bulunanlar..."* (el-Hadid, 57/16) buyruğudur.

Bu buyruğun zahiri şunu gerektirmektedir: O dönemde de bizim peygamberimizden söz edilmiş, yüce Allah'ın onu peygamber olarak göndereceği belirtilmiştir. Fakat aradan uzun bir süre geçip kalplerin katılaşması yaygın bir hal alınca onlar bu hususu unuttular.

Şöyle de açıklanmıştır: Biz Mûsa'ya kitabı verdik ve onun kavmi hakkında ahitler aldık. Sonra aradan geçen bu süre uzayınca küfre saptılar. Nihayet Muhammed'i dini yenileyici ve insanları ona davet edici olarak gönderdik.

"Ve sen Medyenliler arasında kalan" Mûsa ile Şuayb'in aralarında ikamet ettiği gibi ikamet eden **"değildin ki..."**

el-Accâc ("kalan, ikamet eden" anlamındaki lafzı kullanarak) şöyle demiştir:

فباتَ حيث يدخلُ الثَّوِيُّ

"Kalan kimsenin girdiği yerde geceyi geceledi."

İkamet eden misafirin... demektir.

"Âyetlerimizi onlara okuyasın" Allah'ın mükafat vaadi ile azab tehdidini onlara hatırlatasın. **"Fakat gönderenler gerçekten Bizleriz."** Yani Biz de seni Mekkeliler arasında peygamber gönderdik ve sana içinde bu haberlerin bulunduğu bir kitap verdik. Eğer bu olmasaydı senin bunları bilmene imkân olmazdı.

وَمَا كُنْتَ بِجَانِبِ الطُّورِ إِذْ نَادَيْنَا وَلَٰكِنْ رَحْمَةً مِنْ رَبِّكَ لِتُنْذِرَ قَوْمًا مَا أَتَاهُمْ مِنْ نَذِيرٍ مِنْ قَبْلِكَ لَعَلَّهُمْ يَتَذَكَّرُونَ ﴿٤٦﴾

46. Biz, seslendiğimizde sen Tûr tarafında değildin. Fakat senden önce kendilerine hiçbir korkutucu gelmemiş bir kavmi korkutasın diye, Rabbinden bir rahmet olmak üzere (gönderildin). **Umulur ki öğüt alırlar.**

"Biz, seslendiğimizde sen Tûr tarafında değildin." Yani yüce Allah Mûsa'yı Firavun'a rasûl olarak gönderdiği vakit batı tarafında bulunmadığın gibi, yetmiş kişi ile birlikte Mîkat'a geldiğinde Mûsa'ya seslendiğimiz vakit de Tûr'un yakınında değildin.

Amr b. Dinar, merfu olarak yaptığı rivayetinde şöyle demektedir: "Ey Muhammed ümmeti, Ben siz bana dua etmeden önce duanızı kabul ettim. Benden istekte bulunmadan önce size verdim." İşte yüce Allah'ın: **"Biz, seslendiğimizde sen batı tarafında değildin"** buyruğunda anlatılan (sesleniş) budur.

Ebu Hureyre -bir rivayete göre de İbn Abbas- dedi ki: Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: "Ey Muhammed ümmeti, Bana dua etmeden önce Ben duanızı kabul ettim. Benden istemeden önce Ben size verdim. Benden mağfiret istemeden önce, size mağfiret ettim. Benden merhamet istemeden önce size merhamet ettim."(1)

Vehb dedi ki: Bu da şöyle olmuştu: Mûsa (sav)'a yüce Allah Muhammed'in ve ümmetinin faziletini zikredince, Rabbim onları bana göster, dedi. Yüce Allah: "Sen onlara yetişemeyeceksin, fakat arzu edersen Ben onlara seslenirim ve sana seslerini işittiririm" dedi. Musa: Peki Rabbim, dedi. Yüce Allah: "Ey Muhammed ümmeti" diye seslendi. Atalarının sulblerinden ona cevap verdiler. Şöyle buyurdu: "Siz Bana dua etmeden önce, Ben sizin duanızı kabul buyurdum."

Buna göre âyetin anlamı şöyle olur: Biz Mûsa ile konuşup senin ümmetine seslendiğimiz ve senin ve ümmetin için dünyanın nihayetine kadar takdir etmiş olduğumuz rahmeti ona haber verdiğimizde Tûr tarafında değildin.

(1) İbn Kesir, *Tefsir*, III, 392, Taberî'den naklen.

"Fakat" Biz bunu **"senden önce kendilerine"** yani Araplara **"hiçbir korkutucu gelmemiş bir kavmi korkutasın diye"** bunu yaptık. Yani sen bu haberlere tanık olmadın. Fakat Bizim bu haberleri sana vahyedişimiz, kendilerine peygamber olarak gönderilmiş olduğun kimseleri bunlarla uyarıp korkutasın diyedir ve Bizden size **"bir rahmet olmak üzere"** böyle yaptık.

el-Ahfeş dedi ki: **"(رَحْمَةً): Bir rahmet olmak üzere"** buyruğu mastar olarak nasbedilmiştir. Biz sana bir rahmette bulunduk anlamındadır. ez-Zeccac ise şöyle demiştir: Bu mef'ulün lehtir. Yani yüce Allah bunu sana rahmet olması için yapmıştır. (Meal de buna göredir.) en-Nehhâs dedi ki: Yani sen peygamberlerin kıssalarına tanık olmadın, bunlar sana önceden de okunmuş değildir. Ancak Biz, seni rahmet olmak için peygamber olarak gönderdik ve sana vahiyde bulunduk.

el-Kisaî de: Bu (كان)'in haberi olarak nasbedilmiştir. İfadenin takdiri de: "(ولكن كان رحمة): Fakat Bizden bir rahmettir" şeklindedir. O şöyle demiştir: Bununla birlikte; "(هي رحمة): O bir rahmettir" anlamında merfu olması da caizdir. ez-Zeccac dedi ki: Merfu olması; "(لكن فعل ذلك رحمة): Fakat bunu yapış(ımız) bir rahmettir" takdirine göredir. **"Umulur ki öğüt alırlar."**

وَلَوْلَآ اَنْ تُصِيبَهُمْ مُصِيبَةٌ بِمَا قَدَّمَتْ اَيْدِيهِمْ فَيَقُولُوا
رَبَّنَا لَوْلَآ اَرْسَلْتَ اِلَيْنَا رَسُولًا فَنَتَّبِعَ اٰيَاتِكَ وَنَكُونَ
مِنَ الْمُؤْمِنِينَ ﴿٤٧﴾ فَلَمَّا جَآءَهُمُ الْحَقُّ مِنْ عِنْدِنَا قَالُوا
لَوْلَآ اُوتِيَ مِثْلَ مَآ اُوتِيَ مُوسٰى ۭ اَوَلَمْ يَكْفُرُوا بِمَآ اُوتِيَ
مُوسٰى مِنْ قَبْلُ ۚ قَالُوا سِحْرَانِ تَظَاهَرَا ۡ وَقَالُوٓا اِنَّا بِكُلٍّ
كَافِرُونَ ﴿٤٨﴾

47. Eğer ellerinin önden gönderdikleri sebebi ile kendilerine bir musibet gelip çattığında: "Rabbimiz, Sen bize bir peygamber göndermeli değil miydin? O takdirde biz de Senin âyetlerine uyar ve mü'minlerden olurduk" demeyecek olsalardı (Biz onlara peygamber göndermezdik).

48. Ama onlara nezdimizden hak gelince dediler ki: "Mûsa'ya verilenler gibi ona da verilmeli değil miydi?" Acaba onlar önceden Mûsa'ya verilenleri inkâr etmemişler miydi? "İki sihir birbirine yardım etti" dediler ve yine dediler ki: "Biz onların hepsini inkâr edenleriz."

"Eğer ellerinin önden gönderdikleri" küfür ve isyanlar -özellikle "eller"in söz konusu edilmesi ise yapılan işlerin çoğunlukla ellerle yapılması dolayısıyladır- **"sebebi ile kendilerine"** Kureyşlileri kastetmektedir, yahudiler diye de söylenmiştir **"bir musibet"** yani bir ceza ve intikam **"gelip, çattığında... demeyecek olsalardı..."**

"(لَوْلَا): ...meyecek olsaydı" edatının cevabı hazfedilmiştir. Yani eğer daha önceden işledikleri masiyetler sebebiyle kendilerine bir azab **"gelip çattığında Rabbimiz, sen bize bir peygamber göndermeli değil miydin?... demeyecek olsalardı"** Biz de peygamber göndermezdik, takdirindedir. Bunun... mutlaka onları âcilen cezalandırırdık, takdirinde olduğu da söylenmiştir. Peygamberlerin gönderilmesi daha önceden de el-İsra (17/16. âyet, 1. başlık) ile Tâ-Hâ Sûresi (20/133. âyet ve devamının tefsirinde)'nin sonlarında geçtiği üzere kâfirlerin ileri sürebilecekleri mazeretleri ortadan kaldırmak içindir.

"Biz de senin âyetlerine uyar" buyruğundaki **"(فَنَتَّبِعَ): Uyardık"** lafzı tahdid (teşvik)in cevabı olmak üzere nasb mahallindedir. **"Mü'minlerden"** tasdik edicilerden **"olurduk"** anlamındaki buyruk da ona atfedilmiştir.

Akıl, iman ve şükür etmeyi gerektirir diyenler bu âyeti delil gösterirler. Çünkü yüce Allah: **"Ellerinin önden gönderdikleri sebebi ile"** diye buyurmaktadır. Bu da ceza görmeyi gerektirir. Zira rasûllerin gönderilmesinden önce vücubun kesinleşmiş olması söz konusudur. Bu da ancak akıl ile olur.

el-Kuşeyrî dedi ki: Sahih olan hazfedilen ifadelerin: Eğer şu olmasaydı, peygamberlerin tekrar tekrar yeniden gönderilmesine gerek duyulmazdı, takdirinde olduğudur. Yani şu kâfirler artık mazur değillerdir, çünkü daha önce gönderilmiş olan şeriatler ve tevhide çağrı onlara ulaşmış bulunmaktadır. Fakat aradan uzun bir zaman geçmiştir. Eğer onları azablandıracak olursak, aralarından: Uzun zamandan beri peygamber gönderilmemiştir, diyen çıkabilir ve bunun özür olabileceğini sanabilir. Halbuki rasûllerin haberi kendilerine ulaştıktan sonra ileri sürebilecekleri bir mazeretleri kalmaz. Fakat Bizler hiçbir şekilde mazeret bırakmadık ve beyanı eksiksiz yaptık. O bakımdan ey Muhammed, seni onlara peygamber gönderdik. Şanı yüce Allah da beyanı ve delil göstermeyi tamamlayıp peygamberleri göndermedikçe de hiçbir kulu cezalandırmayacağını hükme bağlamıştır.

"Ama onlara nezdimizden hak" yani Muhammed (sav)**"gelince"** Mekke kâfirleri **"dediler ki: Mûsa'ya verilenler"** asa ve beyaz el **"gibi ona da veril-**

meli değil miydi?" Ona da Kur'ân-ı Kerîm -Tevrat gibi- bir defada indirilmeli değil miydi? Muhammed (sav)'dan önce Mûsa (a.s)'ın bu durumu kendilerine ulaşmış bulunuyordu. Şanı yüce Allah ise şöyle buyurmaktadır:

"Acaba onlar önceden Mûsa'ya verilenleri inkâr etmemişler miydi? İki sihir birbirlerine yardım etti, dediler." Yani Mûsa ile Muhammed sihir üzere birbirleriyle yardımlaştı, dediler.

el-Kelbî dedi ki: Kureyşliler yahudilere adam göndererek, onlara Muhammed (sav)'ın peygamber olarak gönderilmesi ve durumu hakkında soru sordular. Yahudiler: Biz onu vasıflarıyla, nitelikleriyle Tevrat'ta görüyoruz. Bu şekilde onlara cevap gelince, **"İki sihir birbirine yardım etti, dediler."**

Kimileri de şöyle demiştir: Yahudiler müşriklere öğrettiler ve onlara Muhammed'e şöyle deyin dediler: Sana da Mûsa'ya verilenin bir benzeri verilmeli değil miydi? Ona Tevrat bir defada verilmişti.

Bu durumda bu delil getirme yahudilere karşıdır. Yani bu yahudiler, Mûsa ile Harun hakkında bunlar iki sihirbazdır dediklerinde ve "biz onların hepsini inkâr edenleriz" yani biz onların herbirisini ayrı ayrı inkâr ediyoruz diye karşı çıktıklarında, Mûsa'ya verilenleri de inkâr etmemişler miydi?

Kûfeliler **"(سِحْرَانِ): İki sihir"** diye "elif"siz olarak okumuşlardır ki; bu İncil ve Kur'ân demektir. Tevrat ile Furkan diye de açıklanmıştır ki; bu da el-Ferra'ya aittir. Tevrat ve İncil diye de açıklanmıştır. Bu açıklamayı da Ebu Rezîn yapmıştır. Diğerleri ise "(سَاحِرَانِ): İki sihirbaz" diye elif ile okumuşlardır (ki, az önceki açıklamalar bu okuyuşa binaen yapılmıştır.) Bu hususta da üç türlü görüş vardır: Birincisine göre bu iki sihirbaz Mûsa ile Muhammed (ikisine de selam olsun)'dır. Bu Arap müşriklerinin sözüdür, İbn Abbas ve el-Hasen böyle demiştir.

İkinci görüş, Mûsa ile Harun'dur, bu da risaletlerinin başlangıçları döneminde yahudilerin onlara söylediklerdir. Said b. Cübeyr, Mücahid ve İbn Zeyd de bu görüştedirler. Bu durumda bu buyruk, onlara karşı getirilen bir delil olmaktadır. Bu da yüce Allah'ın: **"Kendilerine bir musibet gelip çatmayacak olsaydı"** buyruğunda mahzuf ifadenin: Ardı arkasına peygamberleri göndermezdik şeklinde olduğunu göstermektedir. Çünkü yahudiler peygamberlikleri itiraf etmişler, ancak hem tahrif etmişler, hem değiştirmişler. O bakımdan ilahi cezayı hak etmişlerdir. Yüce Allah da şöyle buyurmaktadır: **"Biz de Muhammed (sav)'ı göndermekle onların mazeretlerini eksiksiz bir şekilde bertaraf etmiş olmaktayız."**

Üçüncü görüşe göre sözü edilen iki sihirbaz İsa ve Muhammed (ikisine de salat ve selam olsun)'dır. Bu da günümüz yahudilerinin görüşüdür, Katade de böyle demiştir. Şöyle de denilmiştir: Bütün yahudiler Mûsa'ya Tevrat'ta bildirilen Mesih'in, İncil'in ve Kur'ân-ı Kerîm'in söz konusu edilmesini red ve inkâr etmediler mi? Böylelikle Mûsa'yı ve Muhammed'i iki sihirbaz, iki kitabı da iki sihir olarak görmediler mi?

قُلْ فَأْتُوا بِكِتَابٍ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ هُوَ أَهْدَىٰ مِنْهُمَا أَتَّبِعْهُ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ ﴿٤٩﴾ فَإِنْ لَمْ يَسْتَجِيبُوا لَكَ فَاعْلَمْ أَنَّمَا يَتَّبِعُونَ أَهْوَاءَهُمْ ۚ وَمَنْ أَضَلُّ مِمَّنِ اتَّبَعَ هَوَاهُ بِغَيْرِ هُدًى مِنَ اللَّهِ ۚ إِنَّ اللَّهَ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ ﴿٥٠﴾ وَلَقَدْ وَصَّلْنَا لَهُمُ الْقَوْلَ لَعَلَّهُمْ يَتَذَكَّرُونَ ﴿٥١﴾

49. De ki: "Eğer siz doğru söyleyenler iseniz, o halde Allah katından ikisinden daha doğru yol gösterici bir kitap getirin ki, ben de ona uyayım."

50. Eğer sana cevap vermezlerse, bil ki onlar ancak hevâlarına uymaktadırlar. Allah'tan bir hidayet olmaksızın hevâsına uyandan daha sapık kim olabilir ki? Muhakkak Allah zalimler topluluğunu doğruya iletmez.

51. Andolsun ki Biz, belki öğüt alırlar diye sözü onlara birbiri ardınca ulaştırdık.

"De ki: Eğer siz" ikisinin sihirbaz oldukları hususunda **"doğru söyleyenler iseniz, o halde Allah katından ikisinden daha doğru yol gösterici bir kitap getirin ki, ben de ona uyayım."** Yani ey Muhammed de ki: Siz müşrikler topluluğu madem bu iki kitabı inkâr ediyorsunuz **"o halde Allah katında ikisinden daha doğru yol gösterici bir kitap getirin ki, ben de ona uyayım."** Böylelikle bu sizin kâfir olmanıza bir mazeret teşkil etsin. Yahutta Musa ile Muhammed (ikisine de selam olsun)'a verilen kitaplardan daha çok doğru yolu gösteren bir kitap getirin. Bu da Kûfelilerin "iki sihir" şeklindeki kıraatlerini pekiştirmektedir.

"(أَتَّبِعْهُ): ona uyayım" buyruğunu el-Ferra ref' ile okumuştur. Çünkü bu "Kitab"ın sıfatıdır ve o da nekredir. el-Ferra dedi ki: Eğer (ona uyayım anlamındaki buyruğu) meczum okursan -ki güzel olan budur- şart(ın cevabı) olarak meczum olmuştur.

"Eğer" ey Muhammed, Allah'tan bir kitap getirmek suretiyle **"sana cevap vermezlerse, bil ki onlar ancak hevâlarına uymaktadırlar"** yani kendi arzularına, güzel gördüklerine, şeytanın kendilerine sevdirdiği şeylere uymak-

tadırlar. Bu ise onlar lehine bir delil teşkil edemez.

"Allah'tan bir hidayet olmaksızın hevâsına uyandan daha sapık kim olabilir ki?" Hiç kimse böylesinden daha sapık olamaz. **"Muhakkak Allah zalimler topluluğunu hidayete iletmez."**

"Andolsun ki Biz... sözü onlara birbiri ardınca ulaştırdık." Birini diğerinin izinden gönderdik. Bir peygamberin arkasından bir diğer peygamber gönderdik.

el-Hasen **"(وَصَّلْنَا): Birbiri ardınca ulaştırdık"** buyruğunu şeddesiz olarak; "(وَصَلْنَا): Birini diğerine ekledik" diye okumuştur. Ebu Ubeyde ve el-Ahfeş şöyle demektedirler: Bu, tamamladık, eksik bırakmadık demektir. Birşeyi birbirine eklemek gibi. İbn Uyeyne ve es-Süddî ise; beyan ettik diye açıklamışlardır. İbn Abbas da böyle demiştir. Mücahid ise Biz bunu geniş geniş açıkladık, diye açıklamıştır. O bu lafzı böylece okurdu. İbn Zeyd dedi ki: Biz dünyaya ait haberi onlar için, âhirete ait habere iliştirdik. Öyle ki onlar dünyada iken âhirette gibidirler.

Meânî alimleri de şöyle demişlerdir: Bizler peşi peşine, ardı arkasına sözü ulaştırdık ve Kur'ân-ı Kerîm'i va'd, vaid, tehdit" kıssalar, ibretler, nasihatler ve öğütler olmak üzere, bir kısmı diğer bir kısmının ardından indirdik. Bundan maksadımız ise onların öğüt alarak kurtuluşa ermeleridir. Bu okuyuşun aslı; "(وصل الحبال بعضها ببعض): İplerin birini diğerine ekledi" ifadesinden gelmektedir. Şair dedi ki:

فقل لبني مروان ما بال ذِمّةٍ وحبلٍ ضعيفٍ ما يزال يُوَصَّلُ

"De ki Mervanoğullarına: Nedir hali öyle bir himayenin
Ve sürekli birbirine eklenen (eskimiş, çürümüş) güçsüz bir ipin (himayenin)"

İmruu'l-Kays da şöyle demiştir:

دِرِيرٍ كَخُذروفِ الوليدِ أُمَرَّهُ تَقَلَّبُ كفَّيه بخيطٍ مُوَصَّلِ

"(Benim atımın) hızlı koşusu çocuğun birbirine eklenmiş
İpe bağlı bir fırfırı elinde döndürmesi gibi hızlıdır."

"Onlara" lafzındaki zamir Mücahid'den gelen rivayete göre Kureyş'e aittir. Yahudilere ait olduğu da söylenmiştir. Bir görüşe göre her ikisine de aittir.

Âyet-i kerime Kur'ân-ı Kerîm Muhammed (sav)'a bir defada verilmedi, diyenlerin bu itirazlarını reddetmektedir.

"Belki öğüt alırlar diye," İbn Abbas dedi ki: Muhammed'in tebliğinden öğüt alırlar da ona iman ederler.

Şöyle de açıklanmıştır: Öğüt alırlar da kendilerinden öncekilere inen azabın benzeri bir azab üzerlerine iner diye korkarlar. Bu açıklamayı da Ali b. İsa yapmıştır. Bir diğer açıklama da şöyledir: Belki Kur'ân ile öğüt alıp putlara ibadetten vazgeçerler. Bu açıklamayı da en-Nekkaş nakletmiştir.

اَلَّذِينَ اٰتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ مِنْ قَبْلِهٖ هُمْ بِهٖ يُؤْمِنُونَ ﴿٥٢﴾ وَاِذَا يُتْلٰى عَلَيْهِمْ قَالُوا اٰمَنَّا بِهٖٓ اِنَّهُ الْحَقُّ مِنْ رَبِّنَآ اِنَّا كُنَّا مِنْ قَبْلِهٖ مُسْلِمِينَ ﴿٥٣﴾

52. Ondan önce kendilerine kitap verdiğimiz kimseler ona inanıyorlar.

53. Onlara okunduğunda da dediler ki: "Biz ona iman ettik. Çünkü o Rabbimiz tarafından (indirilmiş) **haktır. Muhakkak biz ondan önce de müslümanlardan idik."**

"Ondan önce kendilerine kitap verdiğimiz kimseler ona inanıyorlar." Yüce Allah İsrailoğulları arasında kendilerine Kur'ân'dan önce kitap verilmiş olanlardan bir kesimin -Abdullah b. Selam ve Selman gibi- Kur'ân-ı Kerîm'e iman ettiklerini haber vermektedir. Hristiyan ilim adamlarından İslâm'a girmiş kimseler de bunun kapsamına dahildir. Bunlar da kırk kişidirler. Cafer b. Ebi Talib ile birlikte Medine'ye gelmişlerdi. Bunların otuziki kişisi Habeşistan'dan idiler. Sekiz kişi de Şam tarafından gelmişlerdi ki, bunlar da hristiyanların ileri gelenleri idi. Bunlar rahib Bahira, Ebrehe, el-Eşref, Âmir, Eymen, İdris ve Nafi' adında idiler. el-Maverdî isimlerini böylece vermektedir.

Yüce Allah onlar hakkında bu âyet-i kerime ile bundan sonraki: ***"İşte bunlara sabrettikleri için ecirleri iki kere verilir"*** (el-Kasas, 28/54) âyeti nazil olmuştur. Bunu Katade söylemiştir. Yine ondan nakledildiğine göre bu âyet-i kerime Abdullah b. Selam, Temim ed-Dârî, el-Cârûd el-Abdî ve Selman el-Farisî hakkında inmiştir. Hepsi de İslâm'a girdiler, bu âyet-i kerime de onlar hakkında nâzil olmuştur.

Rifâa el-Kurazî de der ki: Bu âyet-i kerime on kişi hakkında nâzil olmuştur, onlardan birisi de benim.

Urve b. ez-Zübeyr dedi ki: Bu âyet-i kerime Necaşi ve arkadaşları hakkında inmiştir. O oniki kişi göndermişti. Bunlar Peygamber (sav) ile birlikte oturdular. Ebu Cehil ve ashabı da onlara yakın idi. Bunlar Peygamber (sav)'a iman ettiler. Yanından kalkıp gittiklerinde Ebu Cehil ve beraberindekiler onların peşlerinden gitti ve şöyle dedi: Allah sizin gibi bir kafileye hayır yüzü göstertmesin. Siz ne kadar kötü bir heyetsiniz, hemen onu tasdik ediverdiniz. Sizden daha ahmak, sizden daha cahil bir kafile görmüş değiliz. Bunun üzerine: "Selamı olsun sizlere" biz kendimiz için hayrı arayıp bulmakta hiç kusur göstermedik. ***"Bizim amellerimiz bizim, sizin amelleriniz sizin olsun."*** (el-Kasas, 28/55) Bu hususa dair yeterli açıklamalar daha önceden el-Maide Sûresi'nde yüce Allah'ın: ***"Peygambere indirileni işittiklerinde..."*** (el-Maide, 5/83) buyruğu açıklanırken geçmiş bulunmaktadır.

Ebu'l-Aliye dedi ki: Bunlar Muhammed (sav) peygamber olarak gönderilmeden önce ona iman eden bir topluluktur. Bazıları da ona yetişmişlerdir.

"Ondan önce" Kur'ân'dan önce demektir. Muhammed (sav)'dan önce, diye de açıklanmıştır.

"...Kimseler ona" yani Kur'ân-ı Kerîm'e ya da Muhammed (sav)'a **"inanıyorlar."**

"Onlara okunduğunda da dediler ki: Biz ona iman ettik. Çünkü o Rabbimiz tarafından haktır." Yani onlara Kur'ân-ı Kerîm okunduğunda; biz onun içindeki buyrukları tasdik ettik. **"Muhakkak biz ondan önce"** indirilmesinden önce ya da Muhammed (sav)'ın peygamber olarak gönderilmesinden önce **"de müslümanlardan"** muvahhidlerden yahutta Muhammed'in peygamber olarak gönderileceğine ve kendisine Kur'ân-ı Kerîm'in indirileceğine inananlardan **"idik."**

أُولَٰئِكَ يُؤْتَوْنَ أَجْرَهُم مَّرَّتَيْنِ بِمَا صَبَرُوا وَيَدْرَءُونَ بِالْحَسَنَةِ
السَّيِّئَةَ وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنفِقُونَ ﴿٥٤﴾ وَإِذَا سَمِعُوا اللَّغْوَ
أَعْرَضُوا عَنْهُ وَقَالُوا لَنَا أَعْمَالُنَا وَلَكُمْ أَعْمَالُكُمْ سَلَامٌ
عَلَيْكُمْ لَا نَبْتَغِي الْجَاهِلِينَ ﴿٥٥﴾

54. İşte bunlara sabrettikleri için ecirleri iki kere verilir. Hem onlar kötülüğü iyilikle savarlar ve kendilerine verdiğimiz rızıktan infak ederler.

55. Boş söz işittiklerinde de ondan yüz çevirirler ve derler ki: "Bizim amellerimiz bizim, sizin amelleriniz sizin olsun. Selâm olsun sizlere! Bizim cahillerle işimiz yok."

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı dört başlık halinde sunacağız:

1- İki Defa Ecir Alanlar:

Yüce Allah'ın: **"İşte bunlara sabrettikleri için ecirleri iki kere verilir"** buyruğu ile ilgili olarak Müslim'in *Sahih*'inde sabit olduğuna göre Ebu Musa, Rasûlullah (sav)'ın şöyle buyurduğunu nakletmektedir: "Üç kişiye ecirleri iki defa verilir: Kitap ehlinden olup peygamberine iman eden, sonra da peygambere (sav) yetişip ona da iman eden, ona tabi olup onu tasdik eden kimseye iki ecir vardır. Köle bir kul olup hem yüce Allah'ın üzerindeki hakkını eksiksiz yerine getiren, hem de efendisinin hakkını yerine getirene de iki ecir vardır. Bir kişinin, bir cariyesi bulunup da onu besler, hem de güzel şekilde besler. Sonra güzel bir şekilde te'dib eder, sonra onu azad edip onunla da evlenirse onun için de iki ecir vardır."(1)

eş-Şa'bî, el-Horasanî'ye dedi ki: Sen bu hadisi hiçbir karşılık vermeden al. Çünkü eskiden bir adam bundan daha azı için bile ta Medine'ye kadar yolculuk yapardı. Bu hadisi Buhârî de rivayet etmiştir.(2)

Bizim (mezhebimize mensub) âlimlerimiz dediler ki: Bunların herbirisi iki açıdan iki ayrı emre muhatab olduklarından ötürü, herbirisi iki ayrı eciri hak kazanmıştır. Kitab ehline mensub kişi kendi peygamberi cihetinden muhatab idi. Daha sonra da bizim peygamberimiz cihetinden muhatab oldu, onun çağrısını kabul edip ona uydu. O bakımdan ona her iki hak dinin de ecri verilir. Köle de hem yüce Allah'ın emrine muhatabtır, hem de efendisinin emirlerine uymalıdır. Cariyenin sahibi de onu terbiye etmek ve te'dib etmek yönüyle muhatab olduğu hususları yerine getirdiği için o cariyesine terbiye yoluyla hayat vermiş demektir. Daha sonra da onu hürriyetine kavuşturup onunla evlenince bu sefer o cariyesini kendi konumuna yükseltmiş olduğu hürriyeti ile de diriltmiş olur. Böylelikle o cariye hakkında emrolunduğu her iki hususu da yerine getirmiş olur. O bakımdan bunların herbirisi iki ecir alır. Diğer taraftan bu iki ecrin herbirisi de kendi özü itibariyle kat kat

(1) *Buhari*, I, 48, III, 1096, V, 1995; *Müslim*, I, 134; *Nesai*, VI, 115; *Müsned*, IV, 405.
(2) *Buhari*, III, 1096, V, 1995.

mükâfatı gerektirir. Herbir iyilik on misli ile karşılık görecektir. Böylelikle ecirler de katlanmış olur. Bundan dolayı şöyle denilmiştir: Hem efendisinin hakkını, hem de yüce Allah'ın hakkını yerine getiren bir köle, hür bir kimseden daha faziletlidir. İşte Ebu Ömer b. Abdi'l-Berr'in ve başkalarının beğendiği açıklama budur.

Sahih'de, Ebu Hureyre'den şöyle dediği kaydedilmektedir: Rasûlullah (sav) buyurdu ki: "Mülkiyet altında bulunan ve ıslah edici köle için iki ecir vardır." Ebu Hureyre'nin nefsi elinde olana yemin ederim ki şâyet Allah yolunda cihad, haccetmek ve anneme karşı iyi davranmak yükümlülükleri olmasaydı, köle olarak ölmeyi arzu edecektim.(1)

Said b. el-Müseyyeb dedi ki: Bize ulaştığına göre Ebu Hureyre annesi ile birlikte bulunmak için vefat edinceye kadar hacca gitmedi.(2)

Yine Sahih'te kaydedildiğine göre Ebu Hureyre şöyle demiştir: Rasûlullah (sav) buyurdu ki: "Hem Allah'a ibadetini güzel yapmış, hem de efendisine güzel bir şekilde arkadaşlık etmiş olan köleye ne mutlu! Ne mutlu o kimseye!"(3)

2- Sabrın Karşılığı:

Yüce Allah'ın: **"Sabrettikleri için"** buyruğu onların kendi dinleri üzerinde sabırları hususunda umumidir. Diğer taraftan hem kendi dinleri üzerinde vaktiyle sabrettiklerinden, hem de kâfirlerden gördükleri eziyetlerine karşı sabırları ve başka hususlar sebebiyle de gösterdikleri bütün sabırlar hakkında umumidir.

3- İyilikle Kötülüğü Uzaklaştırmak:

"Hem onlar kötülüğü iyilikle savarlar" uzaklaştırırlar, geriye iterler. "(درأت): Geriye ittim" demektir, "(الدرء): İtmek" anlamındadır. Hadis-i şerifte de "(ادرؤوا): Hadleri şüphelerle uzaklaştırınız, bertaraf ediniz"(4) denilmektedir.

Denildi ki: Onlar kötülüklere tahammül ederek ve güzel sözlerle eziyeti defederler. Tevbe ve günahları için mağfiret dilemekle de günahları savarlar, diye de açıklanmıştır.

Birinci açıklamaya göre bu ahlâkın üstün değerlerinin bir özelliğidir.

(1) *Müslim*, III, 1284; *Müsned*, III, 330, 402.
(2) *Müslim*, III, 1284.
(3) *Müslim*, III, 1285; *Müsned*, II, 390.
(4) *Tirmizî*, IV, 33.

Yani bir kimse onlara kötü bir söz söyleyecek olursa, ona karşı yumuşak davranırlar ve onu önleyecek türden güzel sözlerle karşılık verirler.

Bu âyet-i kerime bir antlaşmadır. İslâmın ilk dönemleri ile ilgilidir. Bu âyet-i kerime de (cihadı emreden) kılıç âyetinin neshettiği âyetlerdendir. Bununla birlikte Muhammed ümmetinin küfrün dışında yapacağı bütün işler hakkında, hükmü kıyamete kadar bakidir. Peygamber (sav)'ın, Muaz (r.a)'a söylediği: "Ve kötülüğün arkasında iyiliği yetiştir ki, onu silsin. İnsanlarla da güzel bir ahlâk ile geçin" (1) buyruğu da bu kabildendir. Hoşlanılmayan şeyleri ve eziyet verici hususları önlemek de güzel ahlâkın bir parçasıdır. Katı muamelelere karşı sabır, böyle davrananlardan yüz çevirmek ve yumuşak söz söylemekle olur.

4- Rızıklarından İnfak Edenler:

Yüce Allah: **"Ve kendilerine verdiğimiz rızıktan infak ederler"** buyruğu ile mallarından itaat yolunda ve şeriatın çizdiği sınırlar çerçevesinde harcamakta olduklarını belirterek onları övmektedir. Bu buyrukla sadaka vermek teşvik edilmektedir. İnfak kimi zaman oruç ve namaz gibi bedenlerden olur. Diğer taraftan yüce Allah onları boş sözlerden yüz çevirdikleri için de övmektedir. Nitekim yüce Allah bir başka yerde şöyle buyurmaktadır: ***"Lağve (boş ve bâtıl şeylere) rastladıklarında da şereflice yüz çevirip geçerler."*** (el-Furkan, 25/72) Yani müşriklerin kendilerine söyledikleri rahatsız edici sözleri, sövüp saymaları işittiklerinde, o sözlerden yüz çevirirler, yani onlarla uğraşmazlar.

"Ve derler ki: Bizim amellerimiz bizim, sizin amelleriniz sizin olsun." Bu onları (kendi kendilerine) terketmektir. Bu da yüce Allah'ın: *"Cahiller onlara hitab ettiklerinde onlar: Selam der, geçerler."* (el-Furkan, 25/62) Yani bizim dinimiz bizim, sizin dininiz sizin derler, buyruğuna benzemektedir.

"Selam olsun sizlere." Yani bizden yana size eman var, biz sizinle savaşmayız. Size karşılık vererek sövmeyiz. Yoksa bunun selamlaşmak ile bir ilgisi yoktur. ez-Zeccac dedi ki: Bu savaşma emrinden önce idi.

"Bizim cahillerle işimiz yok." Yani tartışmakla, karşılıklı sözler söylemek ya da sövmek maksadıyla biz onları aramayız.

---

(1) Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Evsat*, IV, 126; *el-Mu'cemu'l-Kebir*, XX, 145; Beyhaki, *Şu'abu'l-İman*, VI, 244.

إِنَّكَ لَا تَهْدِي مَنْ أَحْبَبْتَ وَلَٰكِنَّ اللَّهَ يَهْدِي مَنْ يَشَاءُ ۚ وَهُوَ أَعْلَمُ بِالْمُهْتَدِينَ ﴿٥٦﴾

56. Muhakkak ki sen sevdiğini hidâyete erdiremezsin. Fakat Allah dilediğine hidayet verir ve O, hidayet bulanları daha iyi bilir.

Allah'ın: "**Muhakkak ki sen sevdiğini hidâyete erdiremezsin**" buyruğu ile ilgili olarak ez-Zeccac şöyle demektedir: Bu âyet-i kerimenin Ebu Talib hakkında nâzil olduğunu bütün müslümanlar icma' ile kabul etmişlerdir.

Derim ki: Doğrusu, müfessirlerin büyük çoğunluğunun bu âyet-i kerimenin Peygamber (sav)'ın amcası Ebu Talib hakkında indiğini ittifakla kabul etmiş olduklarıdır. Buhârî ve Müslim'in hadisinin açıkça söyledikleri budur.[1] Bu hususa dair açıklamalar daha önceden et-Tevbe Sûresi'nde (9/113. âyet, 1. başlıkta) geçmiş bulunmaktadır.

Ebu Ravk dedi ki: Yüce Allah'ın: **"Fakat Allah dilediğine hidayet verir"** buyruğu el-Abbas'a bir işarettir. Katade de böyle demiştir.

"Ve o hidayet bulanları" Mücahid dedi ki: Hidayet bulacağı takdir edilmiş kimseleri demektir, **"daha iyi bilir."**

"Sen sevdiğini" buyruğunun hidayete ermesini sevdiğini anlamında olduğu söylenmiştir. Cübeyr b. Mut'im dedi ki: Ebubekir es-Sıddîk dışında vahyin peygambere indirilmekte olduğunu kimse işitmiş değildir. O, Cebrail'i: Ey Muhammed oku: **"Muhakkak ki sen sevdiğini hidayete erdiremezsin. Fakat Allah dilediğine hidayet verir"** derken duymuştur.

وَقَالُوا إِنْ نَتَّبِعِ الْهُدَىٰ مَعَكَ نُتَخَطَّفْ مِنْ أَرْضِنَا ۚ أَوَلَمْ نُمَكِّنْ لَهُمْ حَرَمًا آمِنًا يُجْبَىٰ إِلَيْهِ ثَمَرَاتُ كُلِّ شَيْءٍ رِزْقًا مِنْ لَدُنَّا وَلَٰكِنَّ أَكْثَرَهُمْ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٥٧﴾ وَكَمْ أَهْلَكْنَا مِنْ قَرْيَةٍ بَطِرَتْ مَعِيشَتَهَا ۚ فَتِلْكَ مَسَاكِنُهُمْ لَمْ تُسْكَنْ مِنْ بَعْدِهِمْ إِلَّا قَلِيلًا ۖ وَكُنَّا نَحْنُ الْوَارِثِينَ ﴿٥٨﴾

(1) *Buhari, Tefsir* 28. sûre 1; *Müslim, İman,* 42; *Tirmizi, Tefsir,* 28. sûre.

57. Dediler ki: "Seninle birlikte hidayete uyarsak, hemen yerimizden çıkarılırız." Biz onları tarafımızdan bir rızık olmak üzere herşeyin mahsüllerinin toplandığı güven dolu bir Haremde yerleştirmedik mi? Fakat onların çoğu bilmezler.

58. Biz geçimlerinde şımarmış nice ülkeleri helâk ettik. İşte onlardan sonra -çok kısa bir müddet dışında- kimsenin oturmadığı meskenleri! Vâris olanlar Biz olduk Biz.

"Dediler ki: Seninle birlikte hidayete uyarsak, hemen yerimizden çıkarılırız." Bu Mekke müşriklerinin söylediği sözdür. İbn Abbas dedi ki: Kureyş arasından bu sözü söyleyen kişi el-Hâris b. Osman b. Nevfel b. Abdi Menaf el-Kureşî'dir. Peygamber (sav)'a dedi ki: Bizler gerçekten senin söylediklerinin hak olduğunu biliyoruz, ancak seninle birlikte hidayete tabi olmamızı ve sana iman etmemizi engelleyen husus Arapların bizleri bu topraklarımızdan -yani Mekke'den- çıkartacaklarından korkmamızdır. Zira onlar bize muhalefet konusunda söz birliği edeceklerdir ve bizim onlara gücümüz yetmez.

Bu onların ileri sürdükleri gerekçelerdendi. Yüce Allah el-Haris'in gösterdiği bu gerekçeye: **"Biz onları... güven dolu bir Haremde"** güvenliği olan bir Haremde **"yerleştirmedik mi?"** diye cevap vermektedir. Şöyle ki: Araplar cahiliye döneminde birbirlerine baskın düzenler ve birbirlerini öldürürlerdi. Mekkeliler ise Haremin hürmeti sayesinde güvenlik içinde idiler. Yüce Allah böylece Beyt'in saygınlığı sayesinde, onları güvenliğe kavuşturmuş, düşmanlarının kendilerine saldırmalarını engellemiş olduğunu bildirmektedir. O halde; Arapların kendileriyle savaşmayı helal görerek bu saygınlığı ihlal edeceklerinden korkmasınlar.

"(التخطف): Yerinden çıkarılmak" (aslında) süratle sökülüp alınmak demektir. Buna dair açıklamalar daha önceden (el-Bakara, 2/20. ayetin tefsirinde) geçmişti.

Yahya b. Selam dedi ki: Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: Siz, Benim rızkımı yemekle birlikte, benden başkasına ibadet ediyordunuz ve yine de güvenlik içinde idiniz, korkmuyordunuz. Peki, Bana ibadet etmek ve iman etmek halinde mi korkacaksınız?

"Biz onları tarafımızdan bir rızık" Bizim kendilerine verdiğimiz bir rızık **"olmak üzere herşeyin mahsullerinin toplandığı... yerleştirmedik mi?"** Yani her yerin, her beldenin meyveleri toplanarak oraya getirilmektedir. İbn Abbas ve başkalarından rivayet edilmiştir.

"(جبى الماء في الحوض): Suyu havuzda topladı" denilir. "(الجابية): Büyük ha-

vuz" anlamındadır. Nâfi' **"toplandığı"** anlamındaki buyruğu "te" ile; (تُجْبَى) diye okumuştur. Buna sebeb ise **"mahsuller"** kelimesi(nin çoğul olması ve bu tür çoğulun da müennes hükmünde olması)dır. Diğerleri ise "ya" ile okumuşlardır, buna sebeb ise **"herşeyin"** buyruğudur. Ebu Ubeyd de bunu tercih etmiş ve şöyle demiştir: Çünkü bu müennes isim ile onun fiili arasına bir başka lafız girmiştir. Diğer taraftan "mahsuller" çoğuldur, hakiki müennes değildir.

"Fakat onların çoğu bilmezler." Yani akıllarını kullanmazlar. Bu da istidlâlde bulunmaktan yana gaflet içindedirler, demektir. Kâfir oldukları geçmiş zamanda onlara rızık verip onları güvenlik altında tutan kimse, müslüman oldukları takdirde yine onları rızıklandıracak ve o halde de kâfirlerin onlara zarar vermelerini engelleyecek olan O'dur..

"(رِزْقًا): Rızık olmak üzere" buyruğu mef'ulün leh olarak nasbedilmiştir. Mana yoluyla mastar olmak üzere nasbedilmiş olması da caizdir. Çünkü **"toplandığı"** buyruğu **"rızık olarak geldiği"** anlamındadır. **"Toplandığı"** anlamındaki lafız; "(يُجْبَى): Toplandığı" diye de okunmuştur ki; bu da; "(الجبا): Mahsül toplamak"tan gelmektedir. Bu buyruğun (إلى) harfi ile teaddi etmesi (geçişi) de; "(يجبى إلى فيه ويجبى إلى الخانة): Ağzına toplayıp götürmekte, heybesine toplamakta" demeye benzer.

"Biz geçimlerinde şımarmış nice ülkeleri helâk ettik." Bu buyrukla eğer iman edecek olurlarsa Arapların kendileriyle savaşacaklarını zanneden kimselere imanı terketmek halinde korkunun daha ileri derecede olacağını beyan etmektedir. Çünkü kâfir olmuş nice topluluk vardır ki; sonra da helâk olup gitmişlerdir.

"(البطر): Şımarmak" ni'met dolayısıyla azgınlaşmak demektir. Bu açıklamayı ez-Zeccac yapmıştır. **"Geçimlerinde"** anlamındaki buyrukta; (في) hazfedilmiştir. Bu hazfedildiğinden dolayı fiil doğrudan ona teaddi etmiştir. Bu açıklamayı da el-Mâzinî yapmıştır. ez-Zeccac dedi ki: Bu da yüce Allah'ın: *"(وَاخْتَارَ مُوسَى قَوْمَهُ سَبْعِينَ رَجُلًا): Musa tayin ettiğimiz vakit için kavminden yetmiş adam seçti"* (el-A'raf, 7/155) buyruğu gibidir.(1)

el-Ferrâ ise tefsir (temyiz) olmak üzere nasbedilmiştir demektedir. Bu da; "(أبطرت مالك وبطرته): Malından dolayı şımardın" demeye benzer. Bunun benzeri de ona göre yüce Allah'ın şu buyruğudur: *"(إِلَّا مَنْ سَفِهَ نَفْسَهُ): Kendini bilmezden başka kim..."* (el-Bakara, 2/130)

Aynı şekilde: *"(فَإِنْ طِبْنَ لَكُمْ عَنْ شَيْءٍ مِنْهُ نَفْسًا): Gönül hoşluğu ile size onun bir*

(1) Bu buyrukta da **"kavminden"** anlamındaki lafızdan önce "min: ...den, dan" harf-i cerri hazf edilmiştir. O bakımdan fiil, bu harf olmadan mef'ul almış (geçiş yapmış) olmaktadır.

kısmını bağışlarlarsa..." (en-Nisa, 4/4) buyruğu da böyledir.

Basralılara göre ise marifelerin tefsir (temyiz) olarak nasbedilmeleri imkansızdır. Çünkü tefsir ve temyizin anlamı bir şeyin nekre olup cinse delalet etmesidir.

Bir diğer görüşe göre bu ("geçimlerinde" lafzı) **"şımarmış"** anlamındaki buyruk ile nasbedilmiştir. **"Şımarmış"** da cahillik etmiş demektir. Buna göre "geçiminin şükrünü bilmemiş, bilmeyen" anlamında olur.

"İşte onlardan sonra -çok kısa bir müddet dışında- kimsenin oturmadığı meskenleri." Yani bu meskenlerde yaşayanların ahalisi helâk edildikten sonra ancak çok az meskenlerde kalınabilmiştir. Çoğunluğu ise harabdır. Burada istisnâ "meskenler"e aittir. Yani bu meskenlerin bir bölümünde kalınabilmektedir. Bu açıklamayı ez-Zeccac yapmıştır. Ancak ona itiraz edilerek şöyle denilmiştir: Şâyet istisnâ meskenlere ait olsaydı; "(**إلا قليل**): Çok az" demek gerekirdi. Çünkü sen; "(**القوم لم تضرب إلا قليل**): Çok az dışında topluluğa vurmadın" dediğin zaman eğer vurulanlar az ise (müstesnâ) merfu gelir. Şâyet nasb ile okunacak olursa, o takdirde "az" vurmanın sıfatı olur. Yani sen çok az vurma dışında vurmadın demek olur. Buna göre buyruğun anlamı şöyle olur: İşte onların meskenleri! Onların meskenlerinde ancak yolcular ve oralardan geçenler, bir gün yahutta bir günün bir kısmı kalırlar. Yani meskenlerinde onlardan sonra ancak az bir süre kalınmıştır. İbn Abbas da böyle demiştir: O meskenlerde ancak yolcular yahut yoldan geçenler bir gün veya bir saat kalırlar.

Onlar helâk olup geride bırakacaklarını bıraktıktan sonra **"vâris olanlar Biz olduk Biz."**

وَمَا كَانَ رَبُّكَ مُهْلِكَ الْقُرٰى حَتّٰى يَبْعَثَ فِىٓ أُمِّهَا رَسُولًا
يَتْلُوا عَلَيْهِمْ اٰيَاتِنَا ۚ وَمَا كُنَّا مُهْلِكِى الْقُرٰٓى اِلَّا وَاَهْلُهَا
ظَالِمُونَ ﴿٥٩﴾ وَمَآ اُوتِيتُمْ مِنْ شَىْءٍ فَمَتَاعُ الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا
وَزِينَتُهَا ۚ وَمَا عِنْدَ اللّٰهِ خَيْرٌ وَاَبْقٰى ۗ اَفَلَا تَعْقِلُونَ ۚ ﴿٦٠﴾ اَفَمَنْ
وَعَدْنَاهُ وَعْدًا حَسَنًا فَهُوَ لَاقِيهِ كَمَنْ مَتَّعْنَاهُ مَتَاعَ الْحَيٰوةِ
الدُّنْيَا ثُمَّ هُوَ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ مِنَ الْمُحْضَرِينَ ﴿٦١﴾

59. Rabbin ana şehirlerine, onlara âyetlerimizi okuyan bir peygamber göndermedikçe ülkeleri helâk edici değildir ve Biz ahalisi zalimler olmadıkça ülkeleri helâk edenler değiliz.

60. Size verilen herşey dünya hayatının bir geçimliği ve bir süsüdür. Allah'ın yanında olan ise daha hayırlı ve kalıcıdır. Hâlâ düşünmez misiniz?

61. Acaba kendisine güzel bir vaadde bulunduğumuz -ki o elbette onunla karşılaşacaktır- bir kimse dünya hayatında kendisine geçimlik verdiğimiz, bundan sonra da kıyamet gününde huzura getirilecek olan kimse gibi midir?

"Rabbin ana şehirlerine onlara âyetlerimizi okuyan bir peygamber" yani Muhammed (sav)'ı **"göndermedikçe ülkeleri"** yani ahalisi kâfir olan ülkeleri **"helâk edici değildir."** Buyrukta geçen **"(أُمِّهَا): Ana..."** buyruğu hemze ötreli olarak okunduğu gibi (önceki kelimenin son harekesi) cerre itbâ' ile (uydurarak) hemze esreli olarak da okunmuştur. Kasıt Mekke'dir. **"Ana şehirleri"**nin en büyükleri anlamında olduğu da söylenmiştir. Gönderilecek **"bir peygamber"** de o şehrin ahalisini uyarıp korkutmak içindir. el-Hasen ise **"ana şehirleri"** ile ilklerinin kastedildiğini söylemiştir.

Derim ki: Mekke saygınlığı dolayısıyla şehirlerin en büyüğü ve ilkidir. Çünkü yüce Allah: *"Şüphesiz insanlar için ilk kurulan ev, Mekke'de bulunan... evdir."* (Âl-i İmran, 3/96) diye buyurmaktadır. Bu şehrin en büyük olma özelliği ise Allah Rasûlünün orada peygamber olarak gönderilmesidir. Zira rasûller en şereflilere gönderilir. Bunlar ise şehirlerde otururlar. Mekke ise etrafındaki şehirlerin anasıdır. Bu anlamdaki açıklamalar daha önce Yusûf Sûresi'nin sonlarında (12/109.âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

"Onlara âyetlerimizi okuyan" buyruğundaki **"okuyan"** sıfat mahallindedir. İman etmedikleri takdirde başlarına inecek azabı kendilerine haber veren... demektir.

"Biz ahalisi zalimler olmadıkça ülkeleri helâk edenler değiliz" buyruğunda geçen **"(مُهْلِكِي): Helâk edenler"**den "nûn"un düşme sebebi izafettir. *"(ظَالِمِي أَنْفُسِهِمْ): Nefislerinin zalimleri..."* (en-Nisa, 4/97) buyruğunda olduğu gibi. Buyruğun anlamına gelince: Ben o ahaliyi onların ileri sürebilecekleri bir mazeret bırakmadıktan sonra ve küfürleri üzere ısrarları sebebiyle helâk edilmeyi haketmedikleri sürece helâk etmedim. Bu buyruk, onun adaletini ve zulümden münezzeh olduğunu açıklamaktadır. Şanı yüce Allah zulümleri sebebiyle helâk edilmeyi haketmedikleri sürece onları helâk etmemiş olduğunu haber vermektedir. Onlar zalim olmakla beraber onlara karşı getirilen deliller pekiştirilmedikçe, peygamberlerin gönderilmesiyle de onlar

için bağlayıcı hükümler ortaya konulmadıkça onları helâk etmez. Hallerine dair bilgisini onlara karşı bir delil kılmaz. O kendi zatını, onlar zulmetmeyenler oldukları halde onları helâk etmekten münezzeh kılmıştır. Nitekim şanı yüce Rabbimiz şöyle buyurmaktadır: ***"Rabbin o ülkeleri ahalisi ıslah edip dururlarken, zulümle onları helâk edecek değildi."*** (Hud, 11/117) Buyruğunda yüce Allah'ın "zulümle" kaydı açıkça şunu göstermektedir: Eğer o, ıslah ediciler oldukları halde kendilerini helâk edecek olsaydı, bu onun onlara bir zulmü olurdu. O'nun böyle bir şeye muhtaç olmaması, yani mutlak olarak gani olması ve hikmeti, zulmetmesine aykırıdır. Buna da nefy harfiyle birlikte nefy lamını kullanması delalet etmektedir ki; yüce Allah'ın şu (meâldeki) buyruğunda da böyledir: ***"Allah imanınızı boşa çıkaracak değildir."*** (el Bakara, 2/143)

"Size verilen herşey" ey Mekkeliler**"dünya hayatının bir geçimliği ve bir süsüdür."** Bunlarla hayatınız süresince faydalanırsınız, yahutta hayatınız içerisinde bir süre faydalanırsınız. Daha sonra ya siz bu nimetleri bırakır gidersiniz yahut o nimetler elinizden gider.

"Allah'ın yanında olan ise daha hayırlı ve kalıcıdır." Daha üstün ve süreklidir. Bununla âhiret yurdunu yani cenneti kastetmektedir. **"Hâlâ"** kalıcı olanın fani olandan daha üstün olduğunu **"düşünmez misiniz?"**

Ebu Amr: **"düşünmez misiniz?"** anlamındaki buyruğu "ya" ile; "(يَعْقِلُونَ): Düşünmezler" diye okumuştur. Diğerleri ise muhatap "te"si ile (düşünmez misiniz) okumuşlardır. Yüce Allah'ın: **"Size verilen herşey"** buyruğu dolayısıyla tercih edilen okuyuş da budur.

"Acaba kendisine güzel bir vaadde bulunduğumuz" yani cenneti ve içindeki mükâfatları vaadettiğimiz **"-ki o elbette onunla karşılaşacaktır- bir kimse, dünya hayatında kendisine geçimlik verdiğimiz"** dünyadan istediklerinin bir bölümü kendisine verilmiş olan **"bundan sonra da kıyamet gününde"** cehennem ateşinde **"huzura getirilecek olan kimse gibi midir?"** Bu buyruğun bir benzeri de şu âyet-i kerimedir: ***"Eğer Rabbimin nimeti olmasaydı ben de (cehennemde) hazır edilenlerden olurdum."*** (es-Sâffât, 37/57)

İbn Abbas dedi ki: Bu âyet-i kerime Hamza b. Abdu'l-Muttalib ile Ebu Cehil b. Hişam hakkında inmiştir. Mücahid de dedi ki: Bu âyet-i kerime Peygamber (sav) ile Ebu Cehil hakkında inmiştir. Muhammed b. Ka'b da bu âyet-i kerime Hamza ve Ali ile Ebu Cehil ve Umâre b. el-Velid hakkında inmiştir, demiştir. Âyetin Ammâr ile el-Velid b. el-Muğîre hakkında indiği de söylenmiştir. Bunu da es-Süddî demiştir.

el-Kuşeyrî dedi ki: Sahih olan ise bu âyet-i kerimenin genel olarak mü'minler ve kâfirler hakkında nâzil olduğudur.

es-Sa'lebî dedi ki: Özetle bu âyet-i kerime, dünya hayatında afiyet, sağlık ve zenginlik gibi nimetlerle faydalandırılmış, âhirette de cehennem ateşine atılacak herbir kâfir ile yüce Allah'ın vaadine güvenerek dünya hayatında belâya sabreden ve âhirette kendisine cennet verilecek olan her mü'min hakkında inmiştir.

وَيَوْمَ يُنَادِيهِمْ فَيَقُولُ أَيْنَ شُرَكَائِيَ الَّذِينَ كُنْتُمْ تَزْعُمُونَ ﴿٦٢﴾
قَالَ الَّذِينَ حَقَّ عَلَيْهِمُ الْقَوْلُ رَبَّنَا هَٰؤُلَاءِ الَّذِينَ أَغْوَيْنَا ۚ أَغْوَيْنَاهُمْ
كَمَا غَوَيْنَا ۚ تَبَرَّأْنَا إِلَيْكَ ۖ مَا كَانُوا إِيَّانَا يَعْبُدُونَ ﴿٦٣﴾ وَقِيلَ ادْعُوا
شُرَكَاءَكُمْ فَدَعَوْهُمْ فَلَمْ يَسْتَجِيبُوا لَهُمْ وَرَأَوُا الْعَذَابَ ۚ لَوْ
أَنَّهُمْ كَانُوا يَهْتَدُونَ ﴿٦٤﴾ وَيَوْمَ يُنَادِيهِمْ فَيَقُولُ مَاذَا أَجَبْتُمُ
الْمُرْسَلِينَ ﴿٦٥﴾ فَعَمِيَتْ عَلَيْهِمُ الْأَنْبَاءُ يَوْمَئِذٍ فَهُمْ لَا يَتَسَاءَلُونَ
﴿٦٦﴾ فَأَمَّا مَنْ تَابَ وَآمَنَ وَعَمِلَ صَالِحًا فَعَسَىٰ أَنْ يَكُونَ
مِنَ الْمُفْلِحِينَ ﴿٦٧﴾

62. Onlara sesleneceği o gün şöyle diyecektir: "İddia ettiğiniz ortaklarım hani nerede?"

63. Aleyhlerine söz hak olanlar diyecekler ki: "Rabbimiz, işte azdırdığımız kimseler bunlardır. Biz azdığımız gibi, onları da azdırdık. Biz, Sana onlardan uzak olduğumuzu bildiriyoruz. Onlar bize ibadet etmiyorlardı."

64. Ve onlara: "Ortaklarınızı çağırın" denilecek. Bunun üzerine onları çağıranlar da kendilerine cevap vermezler. Üstelik azabı da görürler. Keşke hidâyet bulmuş olsalardı...

65. O gün onları çağırıp buyuracak ki: "Peygamberlere ne cevap verdiniz?"

66. O günde onlara haberler kapanacak. Birbirlerine soru da sormayacaklar.

67. Ama kim tevbe edip imana gelir ve salih amel işlerse, onun felâh bulanlardan olması umulur.

"Onlara seslenecekği o gün" yani yüce Allah'ın şu müşriklere seslenece ği o kıyamet gününde **"şöyle diyecektir:"** Kendi iddianıza göre size yardım edeceklerini, size şefaat edeceklerini kabul ettiğiniz **"iddia ettiğiniz ortaklarım hani nerede?"**

"Aleyhlerine söz hak olanlar" -el-Kelbî'ye göre- haklarında azab sözü hak olmuş olan ileri gelenler; Katade'ye göre de şeytanlar **"diyecekler ki: Rabbimiz işte azdırdığımız"** yani kendilerini azgınlığa davet ettiğimiz**"kimseler bunlardır."** Onlara: Siz gerçekten bunları azdırdınız mı? diye sorulacak, onlar da:

"Biz azdığımız gibi onları da azdırdık." Yani biz nasıl sapık idiysek onları da öylece saptırdık. **"Biz sana onlardan uzak olduğumuzu bildiriyoruz."** Yani kimisi kimisinden uzaklığını ilan edecek. Şeytanlar kendilerine itaat edenlerden uzaklıklarını bildirecek; başkanlar kendilerinin söylediklerini kabul edenlerden uzak olduklarını bildirecek. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmaktadır: *"O gün dostlar birbirlerine düşmandır, takvâ sahipleri müstesnâ."* (ez-Zuhruf, 43/67)

"Ve onlara" kâfirlere **": ortaklarınızı çağırın"** yani dünyada iken kendilerine ibadet ettiğiniz ilâhlarınızı size yardım etsinler ve sizden azabı uzaklaştırsınlar diye yardımınıza gelmelerini isteyin **"denilecek. Bunun üzerine onları çağırırlar"** yardımlarını isterler **"da kendilerine cevap vermezler."** Onlardan cevap almayacaklar ve onların faydalarını göremeyecekler.

"Üstelik azabı da görürler, keşke hidayet bulmuş olsalardı." ez-Zeccac dedi ki: **"(لَوْ): Keşke"**nin cevabı hazfedilmiştir, yani eğer onlar hidayet bulmuş olsalardı, elbetteki hidayet onları kurtarırdı ve sonunda azaba düçar olmazlardı. Şöyle de açıklanmıştır: Yani eğer onlar hidayet bulmuş olsalardı, onları çağırmazlardı. Anlamın şöyle olduğu da söylenmiştir: Azabı göreceklerinde, kıyamet günündeki azabı görecekleri vakit keşke dünyada iken hidayet bulsalardı, diye arzu edeceklerdir.

"O gün onları çağırıp buyuracak ki: Peygamberlere ne şekilde cevap verdiniz?" Yani yüce Allah onlara: Size gönderilmiş olan peygamberlere benim mesajlarımı tebliğ ettiklerinde cevabınız ne oldu? diyecektir.

"O günde onlara haberler kapanacak." Yani ne gibi bir delil getirecek-lerini bilemeyecekler. Bu açıklamayı Mücahid yapmıştır. Çünkü yüce Allah dünya hayatında iken onların ileri sürebilecekleri bir mazeretlerini bırakmamıştır. Dolayısıyla kıyamet gününde de onların ileri sürebilecekleri bir mazeret ve bir delilleri de olmayacaktır.

"(الْأَنْبَاءُ): Haberler" demektir. Onların getirecekleri delillere bu şekilde **"haberler"** denilmesi, onların bunları haber diye bildireceklerinden dolayıdır.

"Birbirlerine soru da sormayacaklar." Biri diğerine deliller ile ilgili bir şey soramayacak. Çünkü yüce Allah onların delillerini çürütmüş bulunmaktadır. Bu açıklamayı ed-Dahhak yapmıştır. İbn Abbas da şöyle demektedir: **"Birbirlerine soru soramayacaklar"** yani onlar hiçbir delil ileri sürüp konuşamayacaklardır. O saatte, o vakitte **"birbirlerine soru soramayacaklar"** ve o anın dehşetinden dolayı ne cevap vereceklerini bilemeyeceklerdir.

Daha sonra ise yüce Allah'ın onların: *"Rabbimiz olan Allah hakkı için biz müşriklerden olmadık."* (el-En'âm, 6/23) diyeceklerini haber verdiği üzere cevap vereceklerdir, diye de açıklanmıştır.

Mücahid de dedi ki: Nesebleri ileri sürerek biribirlerinden bir şey isteyemeyeceklerdir. Biri diğerinden günahlarının bir bölümünü taşımasını isteyemeyecektir diye de açıklanmıştır ki, bu açıklamayı İbn İsa nakletmiştir.

"Ama kim" şirkten **"tevbe edip imana gelir"** tasdik eder **"ve salih amel işlerse"** farzları eda edip çokça da nafile işlerse **"onun felâh bulanlardan"** yani bahtiyarlığa erenlerden **"olması umulur."**

Yüce Allah'ın kendi zatı hakkında kullandığı; **"(عسى): Umulur"** lafzı vücub ifade eder. (Yani böyleleri kurtuluşa ereceklerdir).

وَرَبُّكَ يَخْلُقُ مَا يَشَآءُ وَيَخْتَارُ ۗ مَا كَانَ لَهُمُ الْخِيَرَةُ ۚ
سُبْحَانَ اللَّهِ وَتَعَالَىٰ عَمَّا يُشْرِكُونَ ﴿٦٨﴾ وَرَبُّكَ يَعْلَمُ مَا تُكِنُّ
صُدُورُهُمْ وَمَا يُعْلِنُونَ ﴿٦٩﴾ وَهُوَ اللَّهُ لَآ إِلَٰهَ إِلَّا هُوَ ۖ لَهُ الْحَمْدُ
فِي الْأُولَىٰ وَالْآخِرَةِ ۖ وَلَهُ الْحُكْمُ وَإِلَيْهِ تُرْجَعُونَ ﴿٧٠﴾

68. Rabbin dilediğini yaratır ve seçer. Onların seçme yetkileri yoktur. Allah, şirk koştukları şeylerden yüce ve münezzehtir.
69. Rabbin kalplerinin ne gizlediklerini ve neyi açığa vurduklarını bilir.
70. O öyle Allah'tır ki, kendisinden başka hiçbir ilâh yoktur. Hem dünyada hem âhirette hamd yalnız O'nundur, hüküm de yalnız O'nundur. Siz zaten O'na döndürüleceksiniz.

"Rabbin dilediğini yaratır ve seçer" buyruğu müşriklerin tapındıkları ve şefaat için seçtikleri, ortak koştukları varlıklar ile alakalıdır. Yani şefaatte bu-

lunacakları belirleme ve seçme hakkı Allah'a aittir, müşriklere ait değildir. Bu buyruğun el-Velid b. el-Muğire'nin: ***"Bu Kur'ân iki kasabanın birindeki büyük bir adama indirilmeli değil miydi?"*** (ez-Zuhruf, 43/31) demesine bir cevap olarak indiği söylenmiştir. el-Velid bununla kendisini ve bir de Taif'ten, Urve b. Mes'ud es-Sakafî'yi kastediyordu.

Bu âyet-i kerimenin yahudilere bir cevap olduğu da söylenmiştir. Çünkü onlar şöyle demişlerdi: Eğer Muhammed'e gönderilen elçi melek Cebrail'den başkası olsaydı, biz de Muhammed'e iman ederdik.

İbn Abbas dedi ki: Buyruk şu demektir: Rabbim yarattıklarından dilediğini yaratır ve onlar arasından dilediği kimseleri de kendisine itaat için seçer.

Yahya b. Sellâm da şöyle açıklamıştır: Yani Rabbim yarattıklarından dilediğini yaratır ve dilediği kimseyi de kendisine peygamber olmak üzere seçer.

en-Nekkaş'ın naklettiğine göre de anlam şöyledir: Rabbim yarattıklarından dilediğini yaratır. Bundan kasıt Muhammed (sav)'dır. Ensarı da dini için seçendir.

Derim ki: el-Bezzar'ın Kitab'ında merfu ve sahih bir rivayet olarak Hz. Cabir'den şöyle dediği kaydedilmektedir: (Peygamber -sav- buyurdu ki): "Yüce Allah peygamberler ve rasûller dışında ashabını bütün âlemler arasından seçmiş (ve üstün kılmış)tir. Ashabım arasından da benim için dört kişiyi seçmiştir. -Ebubekir, Ömer, Osman ve Ali'yi kastetmektedir.- Onları benim ashabım kılmıştır. Bununla birlikte bütün ashabımda da hayır vardır. Ümmetimi de diğer ümmetler arasından seçmiş (ve üstün kılmış)tır. Ümmetimden de benim için dört nesil seçmiştir."[1]

Süfyan b. Uyeyne, Amr b. Dinar'dan, o Vehb b. Münebbih'den, o babasından naklen yüce Allah'ın: **"Rabbim dilediğini yaratır ve seçer"** buyruğu hakkında şöyle dediğini kaydetmektedir: Yani davarlar arasından koyun türünü, kuşlar arasından da güvercinleri (seçmiştir.)

Burada: **"(وَيَخْتَارُ): Ve seçer"** buyruğu üzerinde tam bir vakıf vardır. Ali b. Süleyman dedi ki: Bu tam bir vakıftır. (Ve hemen bu kelimeden sonra gelen): **"(لَهُمُ): Yoktur"** lafzının **"seçer"** buyruğu ile nasb mahallinde olması mümkün değildir. Çünkü nasb mahallinde olsaydı, ona ait herhangi bir şey olmazdı. İşte bu ifadede de Kaderiye'nin kanaatleri reddedilmektedir. en-Nehhas dedi ki: **"Ve seçer"** buyruğunda mana tamam olmaktadır "ve rasûlleri o seçer" demektir.

(1) el-Heysemî, *Mecmau'z-Zevâid*, X, 16. Ravileri güvenilir (sika) olmakla birlikte bazıları hakkında görüş ayrılıkları bulunduğu kaydıyla.

"Onların seçme yetkileri yoktur." Yani onların bizzat seçtikleri kimseleri o, peygamber olarak göndermez. Ebu İshak dedi ki: **"Ve seçer"** buyruğunda tam bir vakıf vardır ve tercih edilen budur. Bununla birlikte; **"(ما): Yoktur"** buyruğunun **"seçer"** buyruğu ile nasb mahallinde olması da caizdir. Buna göre de anlam şöyle olur: Kendilerinin seçme imkanına sahip oldukları şeyleri kendileri için seçer. el-Kuşeyrî dedi ki: Ancak sahih olan birinci görüştür. Çünkü (ilim adamları) yüce Allah'ın: **"ve seçer"** buyruğu üzerinde vakıf yapılacağını ittifakla kabul etmişlerdir. el-Mehdevî der ki: Ehl-i sünnet mezhebine daha uygun olan da budur. Yüce Allah'ın: **"Onların seçme yetkileri yoktur"** buyruğundaki: **"(ما): Yoktur"** herbir şeyi kapsayan umumi bir nefiydir. Yani kulun yüce Allah'ın kudreti ile kazandığı şeyler dışında seçebileceği hiçbir şey yoktur.

ez-Zemahşerî der ki: **"Onların seçme yetkileri yoktur"** buyruğu, yüce Allah'ın **"ve seçer"** buyruğunu açıklamaktadır. Çünkü bu, o dilediğini seçer, demektir. İşte bundan dolayı araya da atıf edatı girmemiştir. Mana da şöyle olur: Fiillerinde seçme yüce Allah'a aittir. O bu fiilleri seçmekteki hikmet yönlerini en iyi bilendir. O'nun mahlukatından hiçbir kimsenin, O'nun yerine bir tercihte bulunması mümkün değildir.

ez-Zeccâc ve başkaları ise buradaki; **"(ما): Yoktur"** lafzının **"seçer"** buyruğu ile nasbedilmiş olacağını mümkün görmektedirler. et-Taberî de: Onların geçmişte bir seçme yetkileri yoktu, fakat gelecekte böyle bir yetkileri vardır, diye bir anlamın ortaya çıkmaması için, diğer taraftan nefy ile bir söz geçmediğinden dolayı buradaki; (ما)'nın nefy edatı olmasını kabul etmez.

el-Mehdevî dedi ki: Ancak böyle bir şey olması gerekmemektedir. Çünkü; (ما) hem hali, hem istikbali nefyeder. Tıpkı; (ليس) gibidir, bundan dolayı bu edatın ameli gibi amel etmiştir. Diğer taraftan âyetler, Peygamber (sav)'ın üzerine, hakkında soru sorulan hususlara ve onların üzerinde ısrar ettikleri amellere dair -bu hususta doğrudan bir nass olmasa dahi- nâzil oluyordu.

Taberî'ye göre âyetin takdiri şöyledir: O kendisine veli olmaları için yarattıklarından hayırlı olan kimseleri seçer, çünkü müşrikler mallarının hayırlılarını seçer ve bunu kendi ilâhlarına ayırırlardı. Yüce Allah da: **"Rabbim dilediğini yaratır ve seçer"** diye buyurmaktadır. Yani kendi ilminde bahtiyar olacaklarını bildiği kimseleri mahlukatı arasından hidayet için seçer. Tıpkı müşriklerin mallarının iyilerini ilâhları için seçtikleri gibi.

Buna göre; (ما) aklı eren varlıklar hakkında kullanılmış olup; (الذي) anlamında bir mevsul isimdir. "(الْخِيَرَةُ): Seçme"de mübteda olarak merfu olur, **"(لَهُمُ): Onların"** da haberdir. Cümle de bütünüyle; (كان)'nın haberidir. Bu-

nun bir benzeri de bizim; "(كان زيد أبوه منطلق): Zeyd'in babası gidiyor idi" ifadesidir. Ancak bu açıklamada bir parça zaaf vardır. Zira sözde; (كان)'nin ismine bir aid yoktur. Ancak bir hazfedilmiş aid takdiri halinde olabilir. Bu da uzak bir ihtimal olarak caiz olur.

et-Taberî'nin sözlerinin anlamına gelecek bir rivayet İbn Abbas'tan da gelmiştir. es-Sa'lebî dedi ki: "(ما): Yoktur", lafzı bir nefy edatıdır, yani onların Allah'a karşı bir seçme yetkileri bulunmamaktadır. Bu daha doğrudur. Bu yönüyle Yüce Allah'ın: ***"Allah ve Rasûlü bir işi hükme bağladığında hiçbir mü'min erkek ve hiçbir mü'min kadına o işlerinde istediklerini yapmak hakları yoktur"*** (el-Ahzab, 33/36) buyruğuna benzemektedir. Mahmud el-Verrak dedi ki:

توكّل على الرحمن في كل حاجةٍ ... أردتَ فإن الله يقضي ويقدِر
إذا ما يردْ ذو العرش أمراً بعبده ... يصبْه وما للعبد ما يتخير
وقد يهلك الإنسانُ من وجهِ حِذْره ... وينجو بحمد الله من حيث يحذر

"İstediğin her türlü ihtiyacında Rahman'a tevekkül et,
Muhakkak Allah hükmeder ve takdir eder.
Arş'ın sahibi kulu hakkında bir şeyi murad etti mi,
Onu gelip bulur, kulun ise seçebilme yetkisi yoktur.
Bazen insan sakındığı taraftan (gelen tehlike ile) helâk olur gider,
Yüce Allah'a hamdolsun, (kimi zaman) sakındığı cihetten de kurtuluşa erer."

Bir başka şair şöyle demektedir:

العبدُ ذو ضَجَرٍ والربُّ ذو قَدَرٍ ... والدّهرُ ذو دُولٍ والرِّزْقُ مقسومُ
والخيرُ أجمعُ فيما آختار خالقُنا ... وفي آختيار سواه اللّومُ والشُّومُ

"Kul usanır durur, Rab ise takdir eder,
Zaman döner dolaşır, rızık paylaştırılmıştır.
Bütün hayırlar yaratıcımızın seçtiğindedir,
O'ndan başkasının seçtiklerinde ise kınama vardır, uğursuzluk vardır."

İstihare Namazı:

Kimi ilim adamı şöyle demiştir: Dünya işlerinden herhangi bir işi yapmak üzere Yüce Allah'a o husus için iki rekat istihare namazı kılmadıkça kimse,

o işe kalkışmamalıdır. Kılacağı bu namazın ilk rekatında Fatiha'dan sonra: *"De ki: Ey kâfirler"* (el-Kâfirun, 109/1) Sûresi'ni ikinci rekatte de: *"De ki: O Allah'tır, bir tektir."* (el-İhlas, 112/1) Sûresi'ni okur. Kimi ilim adamı ise birinci rekatte yüce Allah'ın: **"Rabbim dilediğini yaratır ve seçer. Onların seçme yetkileri yoktur..."** âyetini ikinci rekatte ise: *"Allah ve Rasûlü bir işi hükme bağladığında hiçbir mü'min erkek ve hiçbir mü'min kadına o işlerinde istediklerini yapmak hakları yoktur"* (el-Ahzab, 33/36) âyetini okur. Hepsi de güzeldir. Daha sonra selamın akabinde Buhârî'nin *Sahih*'inde, Cabir b. Abdullah'tan rivayet ettiği duayı okur. Cabir dedi ki: Peygamber (sav) bizlere bütün işlerde istihâreyi -Kur'ân-ı Kerîm'den bir sûreyi öğretir gibi öğretiyor- ve şöyle diyordu: "Sizden herhangi bir kimse bir işi yapmak istedi mi, farzın dışında iki rekat kılıversin, sonra da şöyle dua etsin:

اللهم إني أستخيرك بعلمك وأستقدرك بقدرتك وأسألك من فضلك العظيم فإنك تقدر ولا أقدر وتعلم ولا أعلم وأنت علام الغيوب اللهم إن كنت تعلم أن هذا الأمر خير لي في ديني ومعاشي وعاقبة أمري ـ أو قال في عاجل أمري وآجله ـ فاقْدُره لي ويسره لي ثم بارك لي فيه اللهم وإن كنت تعلم أن هذا الأمر شر لي في ديني ودنياي حيث كان ومعاشي وعاقبة أمري ـ أو قال في عاجل أمري وآجله ـ فاصرفه عني واصرفني عنه واقدر لي الخير ثم رضني به

"Allah'ım, Senin ilmin ile Senden hayırlı olanı diliyorum. Kudretinle bana güç vermeni diliyor ve Senin büyük lütfundan istiyorum. Şüphesiz ki Sen kadirsin, benim gücüm yetmez. Sen bilirsin, ben bilmem. Sen bütün gizlilikleri bilensin. Allah'ım, eğer şu işimin dinimde, hayatımda ve işimin sonunda benim için hayırlı olduğunu biliyor isen -ya da: "dünya işimde ve âhiretimde" dedi- onu benim için mukadder kıl, benim için kolaylaştır. Sonra da onu benim için bereketli kıl. Allah'ım eğer Sen bu işin dinimde, dünyamda yaşayışımda ve işimin sonunda -ya da dünyamda ve âhiretimde dedi- kötü olduğunu biliyor isen onu benden, beni de ondan uzak tut. Hayır nerdeyse onu benim için takdir buyur, sonra da beni ona razı kıl." Dedi ki: "Bu arada ihtiyacının ne olduğunu da söyler."(1)

Âişe (r.anha)'ın da, Ebubekir (r.a)'dan rivayetine göre Peygamber (sav) bir işi yapmak istedi mi: "(اللهم خِرْ لي وآخترلي): Allah'ım benim için seç, benim için tercih et" derdi.(2)

(1) *Buhari*, I, 391, V, 2345, VI, 2690; *Tirmizi*, II, 345; *Ebu Dâvud*, II, 89; *Nesai, VI, 80; İbn Mâce*, I, 440; *Müsned*, III, 344.

(2) *Tirmizi*, V, 535.

Enes'in rivayet ettiğine göre Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: "Ey Enes, bir işi yapmak istedin mi o hususta yedi defa Rabbinden hayırlı olanı takdir etmesini dile. Sonra da öncelikle neyin kalbinde geçtiğine bir bak. Şüphesiz ki hayır ordadır."(1)

İlim adamları dediler ki: Bu kimsenin kalbinden bütün düşünceleri uzaklaştırması gerekir ki, herhangi bir işe kalbi meyletmesin. İşte o vakit öncelikle kalbinde geçene bakar ve ona göre amel eder. Yüce Allah'ın izniyle hayır oradadır. Şâyet bir yolculuğa çıkmayı kararlaştıracak olursa, Rasûlullah (sav)'a uyarak perşembe ya da pazartesi gününe denk getirmeye çalışır.

Daha sonra yüce Allah şu hak buyruğu ile kendi zatını tenzih ederek şöyle buyurmaktadır: **"Allah şirk koştukları şeylerden yüce ve münezzehtir."** Şanı ve şerefi bundan pek yükseklerdedir.

"Rabbin kalplerinin ne gizlediklerini ve neyi açığa vurduklarını bilir." İbn Muhaysın ve Humeyd burada geçen: **"Gizlediklerini"** buyruğunu "te" harfini üstün, "kef" harfini de ötreli okumuştur. Bu husus daha önceden en-Neml Sûresi'nde (27/74. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

Yüce Allah gizli ve açık olan herşeyi bildiğini, hiçbir şeyin kendisine gizli kalmadığını belirterek zatını şöylece övmektedir: **"O, öyle Allah'tır ki kendisinden başka hiçbir ilâh yoktur. Hem dünya ve hem de âhirette hamd yalnız O'nundur, hüküm de yalnız O'nundur. Siz zaten O'na döndürüleceksiniz."** Bu buyrukların anlamı daha önceden geçmiş bulunmaktadır. O tek başına bir ve tektir. Bütün hamdler, övgüler ancak O'nun içindir. O'ndan başkasının hükmü yoktur. Kimse hüküm koyamaz, dönüş yalnız O'nadır.

قُلْ اَرَاَيْتُمْ اِنْ جَعَلَ اللّٰهُ عَلَيْكُمُ الَّيْلَ سَرْمَدًا اِلٰى يَوْمِ
الْقِيٰمَةِ مَنْ اِلٰهٌ غَيْرُ اللّٰهِ يَاْتِيكُمْ بِضِيَاءٍ ۗ اَفَلَا تَسْمَعُونَ
﴿٧١﴾ قُلْ اَرَاَيْتُمْ اِنْ جَعَلَ اللّٰهُ عَلَيْكُمُ النَّهَارَ سَرْمَدًا اِلٰى
يَوْمِ الْقِيٰمَةِ مَنْ اِلٰهٌ غَيْرُ اللّٰهِ يَاْتِيكُمْ بِلَيْلٍ تَسْكُنُونَ فِيهِ ۗ
اَفَلَا تُبْصِرُونَ ﴿٧٢﴾ وَمِنْ رَحْمَتِهِ جَعَلَ لَكُمُ الَّيْلَ وَالنَّهَارَ
لِتَسْكُنُوا فِيهِ وَلِتَبْتَغُوا مِنْ فَضْلِهِ وَلَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ ﴿٧٣﴾

(1) el-Muttakî, *Kenzu'l-Ummâl*, V, no: 21539. (Dâru'l-Hadîs baskısı)

71. De ki: "Ne dersiniz? Eğer Allah kıyamet gününe dek üzerinize geceyi kesintisiz sürdürürse, Allah'tan başka size aydınlık getirecek kimdir? Hâlâ dinlemeyecek misiniz?"

72. De ki: "Ne dersiniz? Eğer Allah kıyamet gününe kadar üzerinize gündüzü kesintisiz sürdürürse Allah'tan başka size içinde rahat bulacağınız geceyi getirecek ilâh kimdir? Hâlâ görmeyecek misiniz?"

73. Geceyi ve gündüzü sizin için sükûn bulasınız ve lütfundan arayasınız diye yaratmış olması, O'nun rahmetindendir. Olur ki şükredersiniz.

"De ki: Ne dersiniz? Eğer Allah kıyamet gününe dek üzerinize geceyi kesintisiz sürdürürse" daimi kılarsa, demektir. Şair Tarafe'nin şu beyitinde de bu anlamda kullanılmıştır:

لعمرُك ما أمري عليّ بغُمّةٍ نهاري ولا ليلي عليّ بسَرْمَدِ

"Yemin olsun ki benim işim, benim için karanlık değildir,
Gecem de gündüzüm de benim için ebedi değildir."

Şanı yüce Allah, nimetlerine karşılık şükürlerini edâ etmeleri için, geçim sebeplerini hazırlamış olduğunu beyan etmektedir.

"Allah'tan başka size aydınlık getirecek kimdir?" Aydınlığında geçiminizi arayacağınız bir ışığı kim getirir size? Şöyle de açıklanmıştır: Geçim yollarını ve sebeplerini görmenizi sağlayacak ve mahsüllerin ve bitkilerin yetişmesini gerçekleştirecek bir gündüzü kim getirir?

"Hâlâ" anlayacak ve kabul edecek şekilde **"dinlemeyecek misiniz?"**

"De ki: Ne dersiniz? Eğer Allah kıyamet gününe kadar üzerinize gündüzü kesintisiz sürdürürse Allah'tan başka size içinde rahat bulacağınız" yorgunluktan dinlenip sükûn bulacağınız **"geceyi getirecek ilâh kimdir? Hâlâ"** başkasına ibadet etmekle işlediğiniz hatayı **"görmeyecek misiniz?"** Eğer gece ve gündüzü O'ndan başka getirmeye kimsenin gücünün yetmediğini kabul ediyorsanız, ne diye O'na başkalarını ortak koşuyorsunuz?

"Geceyi ve gündüzü sizin için onda" yani her ikisinde, demektir. Zamirin zamana yani gece ve gündüze ait olduğu da söylenmiştir. **"Sükûn bulasınız ve lütfundan"** o vakit O'nun rızkından -yani gündüz vaktinde demek olup hazfedilmiştir- **"arayasınız diye yaratmış olması, O'nun rahmetindendir. Olur ki şükredersiniz."**

وَيَوْمَ يُنَادِيهِمْ فَيَقُولُ أَيْنَ شُرَكَائِيَ الَّذِينَ كُنْتُمْ تَزْعُمُونَ ﴿٧٤﴾
وَنَزَعْنَا مِنْ كُلِّ أُمَّةٍ شَهِيدًا فَقُلْنَا هَاتُوا بُرْهَانَكُمْ فَعَلِمُوا
أَنَّ الْحَقَّ لِلَّهِ وَضَلَّ عَنْهُمْ مَا كَانُوا يَفْتَرُونَ ﴿٧٥﴾

74. O gün onlara: "İddia ettiğiniz ortaklarım nerede?" diye seslenecektir.

75. Her ümmetten birer şahit çıkarır ve deriz ki: "Haydi delilinizi getirin!" Böylece hakkın gerçekten Allah'ın olduğunu bilecekler ve iftira edegeldikleri şeyler de önlerinden kaybolup gidecektir.

"O gün onlara: İddia ettiğiniz ortaklarım nerede? diye seslenecektir" Yüce Allah'ın burada zamiri tekrarlaması iki durumun (62. âyet-i kerimede sözü edilen hal ile buradaki halin) farklı oluşundan dolayıdır. Bir defa onlara seslenilir ve: **"İddia ettiğiniz ortaklarım nerede?"** denilir. Onlar da putlara dua ederler, fakat onların dualarına cevap verilmez. Böylece onların şaşkınlıkları da ortaya çıkacaktır. Daha sonra bir defa daha onlara seslenilecek ve bu sefer de ses çıkarmayacaklardır. Bu ise hem bir azarlama, hem de horluklarının daha bir artması demektir. Buradaki sesleniş Allah tarafından değildir. Çünkü yüce Allah: *"Kıyamet gününde Allah onlarla konuşmaz."* (el-Bakara, 2/174) buyruğunda açıklandığı gibi, kâfirlerle konuşmayacaktır. Ancak yüce Allah, onları azarlayacak ve yaptıklarını başlarına kakacak kimselere (böyle demelerini) emredecek ve hesap verme konumunda onlara karşı delilini ortaya koyacaktır.

Bu azarın yüce Allah tarafından yapılacağı ihtimali de vardır. Yüce Allah'ın: **"Allah onlarla konuşmayacaktır"** buyruğu: *"Yıkılın içerisine Bana da söz söylemeyin"* (el-Mu'minun, 23/108) diye kendilerine söyleneceği vakit tecelli edecektir. Yüce Allah'ın burada: **"Ortaklarım"** diye buyurması, onların bu ortaklara kendi mallarından belli bir pay ayırmış olmalarından dolayıdır.

"Her ümmetten birer şahit çıkarırız." Mücâhid'den gelen rivayete göre birer peygamber çıkarırız, demektir. Bunların âhiretteki adaletli şahsiyetler olduğu da söylenmiştir. Bunlar kullara karşı dünya hayatındaki amellerinin ne olduğunu belirterek kullara karşı şahitlik edeceklerdir. Ancak birinci görüş daha güçlüdür, çünkü yüce Allah şöyle buyurmaktadır: *"Her ümmet-*

ten birer şahit getirip bunlara karşı da seni şahit göstereceğimiz zaman halleri nice olur?" (en-Nisa, 4/41) Her ümmetin şahidi de ona karşı şahidlik edecek rasûlüdür. (Ayetteki lafzıyla): Şehid (şahid) hazır bulunan demektir. Yani Biz, onlara gönderilmiş olan rasûllerini de huzura getirmiş olacağız.

"Ve deriz ki: Haydi delilinizi" huccetinizi, belgenizi **"getirin. Böylece hakkın gerçekten Allah'ın olduğunu bilecekler."** Yani peygamberlerin getirdiklerinin doğru olduğunu bilecekler **"ve iftira edegeldikleri şeyler de önlerinden kaybolup gideceklerdir."** Yüce Allah'a yalan uydurarak, onun ile birlikte kendilerine ibadet olunan başka ilâhlar vardır, şeklindeki iftiraları ile uydurma ilâhlar önlerinden kaybolup gidecek; batıl oldukları ortaya çıkacaktır.

إِنَّ قَارُونَ كَانَ مِنْ قَوْمِ مُوسَىٰ فَبَغَىٰ عَلَيْهِمْ ۖ وَآتَيْنَاهُ
مِنَ الْكُنُوزِ مَا إِنَّ مَفَاتِحَهُ لَتَنُوأُ بِالْعُصْبَةِ أُولِي الْقُوَّةِ ۖ إِذْ
قَالَ لَهُ قَوْمُهُ لَا تَفْرَحْ إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ الْفَرِحِينَ ﴿٧٦﴾
وَابْتَغِ فِيمَا آتَاكَ اللَّهُ الدَّارَ الْآخِرَةَ ۖ وَلَا تَنْسَ نَصِيبَكَ مِنَ
الدُّنْيَا ۖ وَأَحْسِنْ كَمَا أَحْسَنَ اللَّهُ إِلَيْكَ ۖ وَلَا تَبْغِ الْفَسَادَ فِي
الْأَرْضِ ۖ إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ الْمُفْسِدِينَ ﴿٧٧﴾

76. Gerçekte Karûn Musa'nın kavminden idi. Fakat onlara karşı azgınlık etti. Biz ona öyle hazineler vermiştik ki onların anahtarları dahi güç sahibi bir topluluğa ağır gelirdi. Hani kavmi ona şöyle demişti: "Şımarma, çünkü Allah şımaranları sevmez."

77. "Allah'ın sana verdiği ile âhiret yurdunu ara! Dünyadan da nasibini unutma! Allah sana ihsan ettiği gibi sen de ihsan et! Yeryüzünde de fesad isteme. Çünkü Allah fesad çıkaranları sevmez."

"Gerçekte Karûn, Musa'nın kavminden idi" buyruğundan önce yüce Allah: *"Size verilen herşey dünya hayatının bir geçimliği ve bir süsüdür."* (el-Kasas, 28/60) diye buyurmuştu. Şimdi de Karûn'a bu geçimlik ve bu süsün verilmiş olduğu, onun bunlara aldandığı, bunların Firavun'u Allah'ın azabından korumadığı gibi Karûn'u da korumadığını açıklamaktadır. Siz ey

müşrikler, sayınız da, malınız da Karûn ve Firavun'dan fazla değildir. Firavun'a askerlerinin ve mallarının faydası olmadı, Karûn'a da Musa'ya akrabalığının da, hazinelerinin de bir faydası olmadı.

en-Nehaî, Katade ve başkaları dediler ki: Karûn, Musa'nın öz amcasının oğlu idi. Karûn'un geriye doğru nesebi şöyle idi: Karûn b. Yeshur, b. Kahes, b. Lavi, b. Ya'kub. Musa da ibn İmran b. Kahes idi.

İbn İshak dedi ki: O anne baba bir Musa'nın amcası idi. Teyzesinin oğlu olduğu da söylenmiştir. Karûn ismi ucme (Arapça olmayan bir isim) ve marife olduğundan ötürü munsarıf değildir. Arapça olmayıp fâul vezninde olan kelimelerin başına elif lam gelmesi, güzel olmuyorsa, marife halinde munsarıf olmaz, nekre halinde munsarıf olur. Şâyet başına elif lam'ın gelmesi güzel olursa, eğer tavus ve râkûd gibi müzekker isim ise munsarıf olur. ez-Zeccac dedi ki: Şâyet, Karûn "(قرنت الشيء): O şeyi ona eş kıldım" tabirinden geliyor olsaydı, munsarıf olması gerekirdi.

"Fakat onlara karşı azgınlık etti." Onun azgınlığı, elbisesini bir karış uzun yapması idi. Bu açıklamayı Şehr b. Havşeb yapmıştır. Hadiste de şöyle buyurulmaktadır: "Yüce Allah azgınlık ederek, elbisesini sürükleyene (rahmet nazarı ile) bakmaz."(1)

Bir diğer görüşe göre onun azgınlığı yüce Allah'ı inkâr ederek kâfir olmasıdır. Bu açıklamayı ed-Dahhâk yapmıştır. Azgınlığının mal ve evlâdının çokluğu sebebiyle onları hafife alıp küçümsemesi olduğu da söylenmiştir ki; bu da Katade'nin görüşüdür. Bir diğer görüşe göre onun azgınlığı, yüce Allah'ın kendisine vermiş olduğu hazineleri bilgi ve bu hususta ki becerisi dolayısıyla kendi kendisine nisbet etmesi idi. Bunu da İbn Bahr söylemiştir.

Azgınlığının: "Eğer peygamberlik Musa'ya, kurban kesme yeri ve kurban da Harun'a ait ise, peki ya benim neyim var?" demesi olduğu da söylenmiştir.

Rivayet olunduğuna göre Musa, İsrailoğullarıyla birlikte denizi aşıp risalet Musa'ya, habr'lık (alimlik) Harun'a ait bir görev olunca, Harun kurbanı sunup onların arasında başkanlık konumuna yükselince -ki kurban Musa'ya ait bir görev idi, Musa onu kardeşine vermişti- Karûn bu işten içten içe rahatsız oldu ve her ikisini de kıskandı. Musa'ya: Bütün işler sizin elinizde benim ise hiçbir şeyim yok. Ben ne zamana kadar sabredeceğim? dedi. Musa: Bu Allah'ın takdiridir deyince, Karûn dedi ki: Allah'a yemin ederim bir mucize getirmediğin sürece seni tasdik etmeyeceğim. Bunun üzerine İsrailoğullarının başkanlarının herbirisine asasını getirmesini emretti. Bunları bir demet yapıp üzerinde vahyin nâzil olduğu çadıra koydu. Bekçiler, geceleyin

(1) *Buharî*, V, 2181; *Tirmizî*, IV, 223; *Ebû Dâvûd*, IV, 59; *İbn Mâce*, II, 1181, 1182; *Müsned*, II, 42, 55, 60...

bu asaları koruyorlardı. Sabah olduğunda Harun'un asasının hareket edip yapraklarının yeşermiş olduğunu görüverdiler. Harun'a ait olan sopa bademağacından idi. Karûn: Bu iş, yapmış olduğun sihirden daha da şaşırtıcı bir şey değildir, dedi. Buna göre **"onlara karşı azgınlık etti"** buyruğunda dile getirilen "bağy: azgınlık" zulmün kendisi demektir.

Yahya b. Sellam ile İbnu'l-Müseyyeb dedi ki: Karûn zengin birisi idi. İsrailoğulları üzerinde Firavun adına memurluk yapıyordu. Onlara, onlardan birisi olduğu halde haksızlık etti ve zulmetti.

Yedinci bir görüş de şöyledir: İbn Abbas'tan şöyle dediği rivayet edilmiştir: Yüce Allah zina eden kimsenin recmedilmesini emredince, Karûn fahişe bir kadına giderek ona bir miktar mal verdi ve Musa'nın kendisi ile zina ettiğine ve kendisini hamile bıraktığına dair iddiada bulunmasını sağladı. Bu iş Musa'ya çok ağır geldi ve İsrailoğulları için denizi yaran, Tevrat'ı Musa'ya indiren Allah adına mutlaka doğru söyleyeceğine dair ona yemin ettirdi. Yüce Allah kadının yardımına yetişerek: Şehadet ederim ki sen suçsuzsun. Karûn bana bir miktar mal verdi ve bu iddiada bulunmak için beni zorladı. Şüphesiz doğru söyleyen sensin, yalan söyleyen de Karûn'dur, dedi. Bunun üzerine yüce Allah Karûn'un işini Musa'ya havale etti. Yeryüzüne de Musa'ya itaat etmesi için emir verdi. Karûn, Musa'nın yanına geldiğinde o yeryüzüne: Ey arz onu al, ey arz onu al, diyordu. Arz da parça parça onu içine alıyor. Karûn ise: Ey Musa! diye imdat istiyordu. Nihayet o, evi ve onun yolundan giden, onunla beraber oturup kalkanların hepsi yerin dibine geçti.

Yine rivayete göre yüce Allah Musa'ya: Kullarım senden yardım istediler. Sen onlara merhamet etmedin. Ancak Bana dua etselerdi, şüphesiz Beni yakın ve duaları kabul edici olduğumu göreceklerdi, dedi.

İbn Cüreyc dedi ki: Bize ulaştığına göre onlar her gün bir adam boyu kadar yerin dibine geçiyorlar. Kıyamet gününe kadar da yerin en aşağısına ulaşmayacaklardır. İbn Ebi'd-Dünya da ***"Kitabu'l-Farac"*** adlı eserde şunu zikretmektedir: Bana İbrahim b. Râşid anlattı, dedi ki: Bize Dâvûd b. Mehran anlattı: Dâvûd, el-Velid b. Müslim'den, o Mervan b. Cünah'tan, o Yunus b. Meysere b. Halbes'den dedi ki: Karûn denizin karanlıklarında Yunus ile karşılaştı. Bunun üzerine Karûn, Yunus'a şöyle seslendi: Ey Yunus, Allah'a tevbe et. Şüphesiz ki atacağın ve böylelikle kendisine döneceğin ilk adımında O'nu bulacaksın. Bunun üzerine Yunus ona: Peki seni tevbe etmekten alıkoyan ne oldu? dedi. Şu cevabı verdi: Benim tevbemin kabulü yetkisi amcamın oğluna havale edilmişti, o da benim tevbemi kabul etmedi. Haberde nakledildiğine göre Karûn yedinci arzın dibine ulaşacak olursa, İsrafil de Sûr'a üfürecektir. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

es-Süddî dedi ki: Bu fahişe kadının adı Seberka idi. Karûn ona ikibin dir-

hem vermişti. Katade dedi ki: Karûn, Musa ile birlikte denizi geçmişti. Tevrat'ta suretinin güzelliğinden dolayı "el-münevver" diye adlandırılıyordu. Fakat Samiri münafıklık ettiği gibi o Allah'ın düşmanı da münafıklık etti.

"Biz ona öyle hazineler vermiştik ki..." Ata dedi ki: O, Yusûf (a.s)'ın hazinelerinin bir çoğunu bulmuştu. el-Velid b. Mervan ise: O kimya ilmi ile uğraşırdı, demiştir.

"(مَاإِنَّ مَفَاتِحَهُ): Onların anahtarları" buyruğunda; (إنّ), onun ismi ve haberi; (ما)'nın sılası içerisindedir. Bu da **"vermiştik"**in mefulüdür. en-Nehhas dedi ki: Ben Ali b. Süleyman'ı şöyle derken dinledim: Kûfelilerin sılalar ile ilgili söyledikleri ne kadar çirkindir. Çünkü; (الذي) ile benzerlerinin sılası (إن) ile kendilerinde amel ettiklerinin olması caiz değildir. Kur'ân-ı Kerîm'de de **"(مَا إِنَّ مَفَاتِحَهُ): onların anahtarları"** buyruğu vardır. **"Anahtarlar** (anlamındaki mefâtîh)"in tekili esreli olarak; (مِفتح) diye gelir. Bu da kendisi ile açılan, açma aleti (anahtar) demektir. Tekili (مفتاح) diye kullanan, çoğulunu da; (مفاتيح) diye getirir. Bunların **"hazineler"** olduğunu söyleyenlerin görüşüne göre de tekili üstün olarak; (مَفتح) diye gelir.

"...güç sahibi bir topluluğa ağır gelirdi." Bu hususta yapılmış en güzel açıklama şudur: Bu anahtarlar güçlü kuvvetli kimseleri bile ağır olduklarından dolayı -yana doğru meylettirirdi. Buyruk; "(لتنيء العصبة): Güçlü kuvvetlileri (ağırlığından ötürü) meylettirirdi" şeklinde olmakla birlikte, "te" harfi üstün okununca bu sefer (fiilin mefulü olan "güçlü kuvvetli kimseler" anlamındaki) ismin başına "be" gelmiştir. Nitekim: "(هو يذهب بالبؤس): O meşakkati giderir" denildiği gibi (aynı anlamda); (يُذهِب البؤس) da denilebilir. Dolayısıyla burada buyruk **"(لَتَنُوءُ بِالْعُصْبَةِ): Güç sahibi bir topluluğa ağır gelirdi"** denilmiştir. Bu durumda güç sahibi olan topluluk, ağır olduklarından zorlanarak onları kaldırıyordu, denmiş olur. Bu da bizim; "(قم بنا): Bizimle kalk (ya da: kalkalım" dememize benzer. "(ناء ينوء نوءاً): Zorlukla kalktı, kalkar, zorlukla kalkmak" denilir. Şair şöyle demektedir:

تنـوء بـأخـراهـا فـلأيـاً قِيـامُهـا وتَمشِي الهُـوَينى عن قـريبٍ فَتَبْهَـرُ

"Arkası dolayısıyla (ağır geldiğinden) zor kalkar ve kalkışında yan yatar,
Yakınından yavaş yürüdü mü de şaşkına çevirir."

Bir başka şair de şöyle demektedir:

أخـذتُ فلم أملك ونُـؤْتُ فلم أَقُمْ كـأنّيَ من طـول الـزمـان مـقيَّـدُ

"Aldım, fakat malik olamadım; eğildim, fakat kalkamadım,
Sanki ben zaman uzayıp gittiğinden dolayı zincire vurulmuş gibiyim."

"(أناءني) Bana ağır geldi" demektir. Açıklama İbn Zeyd'den nakledilmiştir.

Ebu Ubeyde dedi ki: Allah'ın **"(لَتَنُوءُ بِالْعُصْبَةِ): Güç sahibi bir topluluğa ağır gelirdi"** buyruğu kalbedilmiş bir ifadedir ve; "(لتنوء بها العصبة): Güç sahibi topluluk onu zor kaldırırdı" anlamındadır. Ebu Zeyd dedi ki: "(نؤت بالحمل): Yükü kaldırdım" denilir. Şair de şöyle demiştir:

إنـا وجـدنـا خَلَفـاً بئس الخَـلف عبـداً إذا مـا نـاء بـالحمـل وقف

"Biz, bizden sonra gelen birini (halef) bulduk, ne kötü bir haleftir ki;
O yükü kaldırdı mı duran bir köledir."

Birinci açıklama İbn Abbas, Ebu Salih ve es-Süddî'nin görüşlerinin anlamını ifade eder. el-Ferrâ'nın görüşü de budur, en-Nehhas da onu tercih etmiştir. Bu da; "onu götürdüm" anlamında; (ذهبت به) ile (أذهبته) denilmesi, "onu getirdim" anlamında da; (جئت به) ile (اجأته) demeye benzer. İşte "onu kaldırdım" anlamında; (نؤت به) ile (أَنَأْتُهُ) demek de böyledir.

Arapların: "(له عندي ما ساءه وناءه): Onun benim yanımda, onu üzecek ve ona ağır gelecek sözler vardır" ifadelerine gelince, bu ifadelerde itba' (sonraki kelimenin bir öncekine uydurulması) söz konusudur. Aslında; (أناءه) demek gerekirdi. Bunun bir benzeri de; "(هنأني الطعام ومرأني): Yemek bana afiyet verdi" ile; "(أخذه ما قدُم وما حدُث): İlgili ilgisiz herşey onu yakaladı (hatırına geldi)" demek gibidir. Bir görüşe göre bu kelime uzaklık anlamındaki; (النأي)'den alınmıştır. Şairin şu beyitinde de bu anlamdadır:

يَنْـأَوْنَ عنـا ومـا تَنْـأَى مـودَّتُهـم فـالقلبُ فيهم رهينٌ حيثمـا كـانـوا

"Onlar bizden uzaklaşıyorlar amma uzaklaşmıyor sevgileri bizden,
Nerede olurlarsa olsunlar kalb(imiz) onların tutsağıdır."

Budeyl b. Meysere bu lafzı "ya" harfi ile; (لَيَنُوءُ) diye okumuştur. "O, güçlü kuvvetli topluluktan birisine ağır gelir" yahut da "anılan..." demek olur ki; bu da manaya hamledilerek böyle gelmiştir. Ebu Ubeyde dedi ki: Ru'be b. el-Accâc'a:

فيهـا خـطوطٌ من سـوادٍ وبَلَقْ كَـأنّه في الجِلدِ تَـوْلِيـعُ البَهَقْ

"Onda siyahlıktan ve siyah beyazlıktan çizgiler vardır,
Sanki o, derideki baras hastalığının beyazlığı gibidir."

diye söylediği beyiti hakkında şunları dedim: Eğer çizgileri kastetmişsen; (الخطوط), eğer siyahlığı ve siyah ve beyaz çizgileri kastediyorsan; (كانهما) demen gerekirdi. O: Ben bunların hepsini kastetmiştim, diye cevap verdi.

"Biri diğerinin gücüne güç katan topluluk" demek olan ***"el-usbe"*** hakkında onbir görüş vardır:

1- Üç adam demektir. Bu İbn Abbas'ın görüşüdür.

2- Yine ondan gelen rivayete göre üçten ona kadardır.

3- Mücahid dedi ki: Burada usbe yirmiden, yirmibeş kişiye kadardır.

4- Yine ondan gelen rivayete göre ondan onbeşe kadardır.

5- Ondan gelen bir başka rivayete göre beş ile on arasıdır. Birinci rivayeti es-Sa'lebî, ikincisini el-Kuşeyrî ile el-Maverdî, üçüncüsünü el-Mehdevî zikretmiştir.

6- Ebu Salih, el-Hakem b. Uteybe, Katade ve ed-Dahhak kırk adamdır, demişlerdir.

7- es-Süddî'ye göre on ile kırk arasıdır. Yine Katade de böyle demiştir.

8- İkrime dedi ki: Kimisi kırk, kimisi yetmiş adamdır demiştir. Bu aynı zamanda Ebu Salih'in görüşüdür. O, usbe yetmiş adamdır demiştir. Bunu da el-Maverdî zikretmiştir. Birincisini de ondan es-Sa'lebî nakletmektedir.

9- Altmış adam da denilmiştir. Said b. Cübeyr de altı veya yedi kişidir, der.

10- Abdurrahman b. Zeyd: Üç ile dokuz arasıdır demiştir ki, nefer de bu demektir.

el-Kelbî dedi ki: Yusûf'un kardeşlerinin: ***"Biz güçlü bir topluluk (usbe) olduğumuz halde"*** (Yusûf, 12/8) sözleri dolayısıyla on kişidir. Mukatil de böyle demiştir.

Hayseme dedi ki: Ben İncil'de şunu gördüm: Karûn'un hazinelerinin anahtarları alınları ve ayakları beyaz altmış katır yükü idi. Ağır olduklarından dolayı bu bineklere ağır gelirdi. Bu anahtarların hiçbirisi de bir parmaktan daha büyük değildi. Bu anahtarların herbirisi bir hazine mal içindi. Eğer o hazine Basra ahalisine paylaştırılacak olsaydı, onlara yeterli gelirdi.

Mücahid dedi ki: Anahtarlar deve derisinden idi. Hafif olmaları için inek derisinden yapıldıkları da söylenmiştir. Bineğine binecek olursa, bu anahtar-

lar onunla birlikte -el-Kuşeyrî'nin naklettiğine göre- yetmiş katıra yükletilirdi. Kırk katıra yükletildiği de söylenmiştir. Bu da ed-Dahhak'ın görüşüdür. Yine ondan gelen rivayete göre anahtarlarından kasıt kaplarıdır. Ebu Salih de böyle demiştir: Anahtarlardan kasıt hazinelerdir. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

"Hani kavmi" yani es-Süddî'nin dediğine göre İsrailoğullarından iman edenler **"ona şöyle demişti..."** Yahya b. Sellâm dedi ki: Burada kavminden kasıt, Musa (a.s)'dır. el-Ferrâ da şöyle demiştir: Bu çoğul isim olmakla birlikte tek kişi kastedilmiştir. Yüce Allah'ın: *"Onlar öyle kimselerdir ki, insanlar kendilerine... dediler"* (Âl-i İmran, 3/173) buyruğu gibidir. Burada önceden de geçtiği gibi diyen kişi sadece Nuaym b. Mes'ud'dur.

"Şımarma!" Azgınlaşma! **"Çünkü Allah şımaranları"** azgınlaşanları **"sevmez."** Bu açıklamayı Mücahid ve es-Süddî yapmıştır. Şair de şöyle demiştir:

ولستُ بِمِفْراحٍ إذا الدهرُ سَرَّني ولا ضارعٌ في صرفه المتقلب

"Zaman beni sevindirecek olursa, şımaran birisi değilim,
Zamanın dönüp duran musibetleri karşısında da zaafa düşen birisi değilim."

ez-Zeccâc dedi ki: Sen malın dolayısıyla şımarma! Çünkü mal dolayısıyla şımaran bir kimse o maldaki hakkı ödemez. Mübeşşir b. Abdullah da şöyle demiştir: Şımarma! Bozulursun. Şair de şöyle demiştir:

إذا أنتَ لم تبرح تؤدّي أمانةً وتحملُ أخرى أفرحتك الودائعُ

"Eğer sen hiç durmadan bir emaneti edâ ederken
Diğerini yüklenirsen, (bu sefer) o emanetler seni şımartır."

İfsad eder, demektir.

Ebu Amr: (Bu kelime) "ağır borç altına girdi" demektir deyip az önce zikrettiğimiz beyiti zikretti. Yine; "(سره) Onu sevindirdi" anlamındadır. O halde bu fiil müşterek (birden çok anlam hakkında ortak olarak kullanılan) bir fiildir.

ez-Zeccac dedi ki; "(الفرحين): Şımaranlar, sevinenler" ile (الفارحين) aynı anlama gelir. Ancak el-Ferrâ bu ikisi arasında ayırım gözeterek şöyle demiştir: "(الفرحين) Şımarıklık halinde olanlar" yani halen şımarıklık edenler demektir. (الفارحين) ise "gelecekte şımaracaklar" anlamındadır. O ayrıca; "(طمع) Ta-

mah eden" ile "(طامع): Tamah edecek olan" "(ميّت): Ölü" ile "(مائت): Ölecek olan" lafızlarının da bu kabilden olduğunu iddia etmiştir. Ancak yüce Allah'ın şu buyruğu onun söylediğinin hilafına delil teşkil eder: "(إِنَّكَ مَيِّتٌ وَإِنَّهُمْ مَيِّتُونَ): **Muhakkak sen de öleceksin, hiç şüphesiz onlar da öleceklerdir.**" Burada görüldüğü gibi; (مائت) diye buyurulmamıştır.

Mücahid de şöyle demiştir: **"Şımarma"** yani azgınlaşma **"çünkü Allah şımaranları sevmez."** İbn Bahr dedi ki: Cimrilik etme, çünkü Allah cimrilik edenleri sevmez, demektir.

"Allah'ın sana verdiği ile âhiret yurdunu ara!" Allah'ın sana verdiği dünyalık ile âhiret yurdu olan cenneti ara! Çünkü mü'mine layık olan dünya hayatında iken âhirette kendisine faydalı olacak yollarda harcamalarda bulunmaktır, zorbalık ve azgınlık uğrunda değil.

"Dünyadan da nasibini unutma" buyruğunun anlamı hakkında görüş ayrılığı vardır. İbn Abbas ve büyük çoğunluk (cumhur) şöyle demiştir: Sen dünyanda salih amel işlememek suretiyle ömrünü boşuna geçirme. Zira ancak âhiret için amel edilir. Dolayısıyla insanın dünyadan nasibi, ömrü ve o dünyadaki salih amelidir. Bu açıklamaya göre ifade son derece büyük bir öğüt taşımaktadır.

el-Hasen ve Katade ise şöyle demişlerdir: Sen helâlden istifade etmek ve helali talep etmek ve dünyada âkıbetini göz önünde bulundurmak suretiyle, dünyadan payını almayı unutma, elden çıkarma!

Bu te'vile göre de buyrukta ona bir parça yumuşak ifade vardır ve onun canının çektiği işin ıslah edilmesi söz konusudur. Bu da, sert ifadelerden ötürü uzaklaşılır korkusu ile, kendisine öğüt verilene karşı izlenmesi gereken bir yoldur. Bunu İbn Atiyye söylemiştir.

Derim ki: Bu iki te'vili İbn Ömer şu sözlerinde bir arada zikretmiş bulunmaktadır: "Ebediyyen yaşayacakmış gibi dünyan için ekin ek, yarın ölecekmiş gibi âhiretin için çalış!" el-Hasen'den şöyle dediği nakledilmiştir: İhtiyacından arta kalanı önden gönder (hayır yollarında harca) ve sana yetecek kadarını da yanında alıkoy.

Malik dedi ki: Bu, israfa gitmeksizin yemek ve içmektir. "Nasib"inden kastın kefen olduğu söylenmiştir. İşte bu kesintisiz bir öğüttür. Sanki şöyle demiş gibidirler: Sen şu kefen diye bilinen nasibin dışında, malının tümünü terkedip gideceğini unutma!

Şairin şu beyiti de buna yakındır:

نَصيبُك مما تجمعُ الدهرَ كلَّه رداءان تُلْوَى فيهما وحَنُوط

"Ömrün boyunca bütün topladıklarından payın,
İçinde sarmalanacağın iki bez ve bir hanût (denilen kefen kokusu)dur."

Bir başka şair de şöyle demiştir:

وهي القناعة لا تبغي بها بدلاً فيها النعيم وفيها راحة البدن
آنظر لمن ملك الدنيا بأجمعها هل راح منها بغير القطن والكفن

"Önemli olan kanaattir. Hiçbir şeye değişme onu,
Büyük nimetler ondadır, beden rahatı ondadır.
Bütünüyle dünyaya malik olana bir bak,
Bir pamuk ile bir kefenden başka bir dünyalık beraberinde götürdü mü?"

İbnu'l-Arabî dedi ki: Bu hususta bana göre en güzel açıklama Katade'nin şu sözüdür: Sen helal olan nasibini unutma. İşte bu senin dünyadan alacağın nasibindir. Gerçekten, bundan da güzel ne vardır!

"Allah sana ihsan ettiği gibi, sen de ihsan et." Allah sana nasıl nimetler bağışlamış ise sen de O'na öylece itaat et ve ibadet et. Şu hadisteki bu ifade de ihsanı anlatmaktadır; "İhsan nedir? (Peygamber buyurdu ki): "Allah'a onu görüyormuşsun gibi ibadet etmendir."(1)

Bir görüşe göre burada yoksulları gözetme emri verilmiştir. İbnu'l-Arabî dedi ki: Bu hususta pek çok görüşler vardır. Hepsinin ortak noktası Allah'ın nimetlerini, Allah'a itaat yolunda kullanmaktır. Malik dedi ki: İsrafa gitmeksizin yemek ve içmektir. İbnu'l-Arabî dedi ki: Görüşüme göre Malik bu sözleriyle ibadette ve kıt kanaat geçinmekte aşırı giden kimselerin görüşlerini reddetmek istemiştir. Çünkü Peygamber (sav) tatlıları sever, bal (şerbeti) içer. Közde kızartılmış şeyleri yer, soğuk su içerdi.

Bu anlamdaki açıklamalar daha önce bir kaç yerde geçmiş bulunmaktadır.

"Yeryüzünde de fesad isteme!" Masiyet işleme! **"Çünkü Allah fesâd çıkaranları sevmez."**

(1) *Müslim*, I, 37, 39, 40; *Buharî*, IV, 1793; *Tirmizî*, V, 6; *Ebu Dâvûd*, IV, 223; *İbn Mâce*, I, 24, 25; *Müsned*, I, 27, 51, 52, 319, II, 107, 426, IV, 129, 164.

قَالَ إِنَّمَا أُوتِيتُهُ عَلَىٰ عِلْمٍ عِندِي ۚ أَوَلَمْ يَعْلَمْ أَنَّ اللَّهَ قَدْ
أَهْلَكَ مِن قَبْلِهِ مِنَ الْقُرُونِ مَنْ هُوَ أَشَدُّ مِنْهُ قُوَّةً وَأَكْثَرُ
جَمْعًا ۚ وَلَا يُسْأَلُ عَن ذُنُوبِهِمُ الْمُجْرِمُونَ ﴿٧٨﴾

78. Dedi ki: "Bu bana ancak bende olan bir ilim dolayısıyla verilmiştir." O bilmedi mi ki şüphesiz Allah, ondan önce kuvvetçe kendisinden daha güçlü, topladıkları mal daha çok nice nesilleri helâk etmiştir? Suçlulara günahları sorulmaz.

"Dedi ki: Bu bana ancak bende olan bir ilim dolayısıyla verilmiştir." Bununla Tevrat bilgisini kastetmektedir. Rivayet olunduğuna göre insanlar arasında Tevrat'ı en çok okuyan ve Tevrat'ı en iyi bilen kimselerden idi. Musa (a.s)'ın Mîykat'a gitmek üzere seçtiği yetmiş ilim adamından birisiydi.

İbn Zeyd dedi ki: Yani bu mal bana O'nun benim faziletimi bilmesi ve benden razı olması dolayısıyla verilmiştir. Buna göre **"bende olan"** buyruğunun anlamı şu demek olur: Benim kanaatime göre yüce Allah bu hazineleri bana, bendeki bir fazilet dolayısıyla onları hakettiğimi bildiğinden dolayı vermiştir.

Şöyle de açıklanmıştır: Bu mal benim çeşitli ticaret ve kazanç yollarına dair bilgim dolayısıyla bana verilmiştir. Bu açıklamayı Ali b. İsa yapmıştır.

O, eğer yüce Allah ona bunca serveti kazanmayı kolaylaştırmamış olsaydı, bu malların toplanmayacağını bilmedi.

İbn Abbas dedi ki: Ben altın yapmaya dair sahib olduğum bir bilgiye binaen bana bu servet verilmiştir. O bununla kimya ilmine işaret etmektedir.

en-Nekkaş'ın naklettiğine göre Musa (a.s) ona kimya sanatının üçte birini, Yuşa'a üçte birini, Harun'a da üçte birini öğretmişti. Karûn, Yuşa ile Harun'u -imanı üzere olmakla birlikte- aldattı ve nihayet onların bildikleri kimya ilmini öğrendi. Böylece malları çoğalmış oldu.

Şöyle de denilmiştir: Musa kimyayı üç kişiye öğretti. Yuşa b. Nun, Kâlib b. Yufennâ ve Karûn. ez-Zeccac ise birinci görüşü tercih etmiş ve onun kimya ile uğraştığını söyleyenlerin görüşlerini kabul etmemiştir. Çünkü kimya (yani basit ve değersiz madenleri altına çevirme bilgisi) batıldır, gerçeği yoktur. Yine denildiğine göre Musa kimyayı kızkardeşine öğretmişti. Kızkardeşi de Karûn'un zevcesi idi. Musa'nın kızkardeşi de bu işi Karûn'a öğretmişti. Doğ-

rusunu en iyi bilen Allah'tır.

"O bilmedi mi ki, şüphesiz Allah ondan önce kuvvetçe kendisinden güçlü, topladıkları mal da daha çok nice nesilleri" geçmişteki kâfir ümmetleri azab ile **"helâk etmiştir?"** Eğer mal bir fazilete delâlet etseydi, bu nesilleri helâk etmezdi. Buradaki kuvvetten kastın araçlar, gereçler, destekleyici ve yardımcı kimselerin topluluğu olduğu da söylenmiştir. İfade şanı yüce Allah'ın Karûn'u azarlaması sadedindedir. Yani Karûn **"bilmedi mi ki, şüphesiz Allah ondan önce kuvvetçe kendisinden güçlü, topladıkları mal daha çok nice nesilleri helâk etmiştir?"**

"Suçlulara günahları sorulmaz." Yani onlara mazeret belirtmelerini isteyen bir üslûpla soru sorulmaz. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmaktadır: *"Mazeret bildirerek (Rabblerini razı etmeleri) de istenmez."* (er-Rum, 30/57);*"Onlardan razı olunmaz (mazeretleri kabul edilmez.)"* (Fussilet, 41/24) Ama yüce Allah'ın: *"Rabbine andolsun ki, onların hepsine elbette soracağız."* (el-Hicr, 15/92) buyruğu dolayısıyla onlara azarlamak maksadıyla soru sorulacaktır. Bu açıklamaları el-Hasen yapmıştır.

Mücahid de şöyle demiştir: Melekler yarın günahkârları sormayacaklar, çünkü onlar simalarından tanınacaklardır. Günahkârlar yüzleri siyah, gözleri mavi haşredileceklerdir. Katade dedi ki: Günahkârlara, günahlarının açıkça ortada olması ve çokluğu dolayısıyla işledikleri günahlar hakkında soru sorulmayacaktır. Aksine onlar hesapları görülmeden cehennem ateşine gireceklerdir. Bir başka açıklama da şöyledir: Bu ümmetin günahkarlarına dünyada azaba uğratılmış bulunan geçmiş ümmetlerin günahları sorulmayacaktır.

Denildiğine göre; helâk edilmiş olan nesiller yüce Allah'ın günahlarına dair bilgisi dolayısıyla helâk edilmişlerdir. Bundan ötürü onların günahlarının sorulmasına ihtiyaç olmayacaktır.

فَخَرَجَ عَلَىٰ قَوْمِهِۦ فِى زِينَتِهِۦ ۖ قَالَ ٱلَّذِينَ يُرِيدُونَ ٱلْحَيَوٰةَ
ٱلدُّنْيَا يَٰلَيْتَ لَنَا مِثْلَ مَآ أُوتِىَ قَٰرُونُ ۙ إِنَّهُۥ لَذُو حَظٍّ عَظِيمٍ
﴿٧٩﴾ وَقَالَ ٱلَّذِينَ أُوتُوا۟ ٱلْعِلْمَ وَيْلَكُمْ ثَوَابُ ٱللَّهِ خَيْرٌ
لِّمَنْ ءَامَنَ وَعَمِلَ صَٰلِحًا ۚ وَلَا يُلَقَّىٰهَآ إِلَّا ٱلصَّٰبِرُونَ ﴿٨٠﴾

79. Derken ziyneti içinde kavminin karşısına çıktı. Dünya hayatını isteyenler dediler ki: "Keşke Karûn'a verilen gibi, bize de verilseydi. Gerçekten de o büyük bir nasip sahibidir."
80. Kendilerine ilim verilenler ise dediler ki: "Vah size! İman edip salih amel işleyenler için Allah'ın sevabı daha hayırlıdır. Ona da ancak sabredenler kavuşturulur."

"Derken ziyneti içinde kavminin karşısına çıktı." İsrailoğullarının karşısına bir bayram günü ziynet olarak gördüğü dünya hayatının metaından sayılan elbise, binek, süs eşyaları ve benzer şeylerle çıktı. el-Ğaznevî dedi ki: Bugün bir cumartesi günüydü.

"Ziyneti içinde" ziyneti ile anlamındadır. Şair dedi ki:

إذا ما قلوبُ القومِ طارت مخافةً من الموت أرسوا بالنفوس المواجد

"İnsanların kalpleri ölüm korkusuyla yerinden fırlayacak oldu mu,
Bu sefer canlarını öfkelendirecek yerlere dahi atarlar."

Burada "canlarıyla birlikte (atılırlar)" demektir.

O, üzerlerinde aspur ile boyanmış elbiseler bulunan, hizmetçilerinden yetmişbin kişi ile birlikte çıkmıştı. Elbiseleri aspura boyayan ilk kişi o olmuştur. es-Süddî ise bin tanesi beyaz katırlar üzerinde altın eğerlerle ve arguvanlı kadifelerle, bin beyaz cariye ile birlikte çıktı, demektedir. İbn Abbas dedi ki: O beyaz katırlar üzerinde çıkmıştı. Mücahid de: Üzerlerinde arguvan eğerler bulunan beyaz katanalar üzerinde çıkmıştı. Üzerlerinde aspurlu elbiseler vardı. Bu aspurlu elbiselerin ilk görüldüğü gündür.

Katade dedi ki: Üzerlerinde kırmızı örtüler bulunan dörtbin binek ile birlikte çıktı. Bu bineklerin bini beyaz katır olup üzerlerinde kırmızı kadifeler vardı. İbn Cüreyc dedi ki: Kendisi üzerinde arguvan bulunan beyaz bir katır üzerinde çıkmıştı. Beraberinde de yine kırmızı elbiseler giyinmiş ve beyaz katırlar üzerinde üçyüz cariye vardı. İbn Zeyd dedi ki: Üzerlerinde aspurlu elbiseler bulunan yetmişbin kişi ile birlikte çıktı. el-Kelbî dedi ki: O yüce Allah'ın Musa'ya cennetten indirmiş olduğu yeşil bir elbiseyi giyinerek çıkmıştı. Karûn bu elbiseyi Musa (a.s)'dan çalmıştı. Cabir b. Abdullah (r.a) dedi ki: Onun ziyneti kırmız idi.

Derim ki: Kırmız arguvan gibi kırmızı bir boyadır. Arguvan da sözlükte kırmızı boya demektir. Bunu da el-Kuşeyrî zikretmiştir.

"Dünya hayatını isteyenler dediler ki: Keşke Karûn'a verilen gibi bize de verilseydi. Gerçekten de o büyük bir nasib sahibidir." Ona dünyadan çok büyük bir pay verilmiştir.

Şöyle denilmiştir: Bu sözler o dönemin mü'minlerinin sözleridir. Onlar dünyayı arzulayarak serveti gibi mala sahip olmayı temenni etmişlerdi. Bir diğer görüşe göre bu, âhirete iman etmeyen, âhireti de arzulamayan kâfir olan bir topluluğun sözüdür.

"Kendilerine ilim verilenler ise" ki bunlar İsrailoğullarının hahamları idiler. Onun yerinde olmayı temenni eden kimselere **"dediler ki: Vah size! İman edip salih amel işleyenler için Allah'ın sevabı"** yani cennet **"daha hayırlıdır. Ona da ancak sabredenler kavuşturulur."** Yani salih ameller ancak onlara verilir yahutta âhirette cennet ancak Allah'a itaat üzere sabredenlere verilir. Burada; "(ها): O" (tekil dişi) zamirinin kullanılabilmesi yüce Allah'ın; **"Allah'ın sevabı"** buyruğu ile âhiretin kastedilmiş olmasındandır.[1]

فَخَسَفْنَا بِهِ وَبِدَارِهِ الْأَرْضَ فَمَا كَانَ لَهُ مِنْ فِئَةٍ يَنْصُرُونَهُ مِنْ
دُونِ اللَّهِ ۖ وَمَا كَانَ مِنَ الْمُنْتَصِرِينَ ﴿٨١﴾ وَأَصْبَحَ الَّذِينَ تَمَنَّوْا
مَكَانَهُ بِالْأَمْسِ يَقُولُونَ وَيْكَأَنَّ اللَّهَ يَبْسُطُ الرِّزْقَ لِمَنْ يَشَاءُ
مِنْ عِبَادِهِ وَيَقْدِرُ ۚ لَوْلَا أَنْ مَنَّ اللَّهُ عَلَيْنَا لَخَسَفَ بِنَا ۖ وَيْكَأَنَّهُ
لَا يُفْلِحُ الْكَافِرُونَ ﴿٨٢﴾

81. Sonra Biz, onu da evini de yere geçirdik. Allah'a karşı ona yardım edecek bir topluluğu yoktu. Kendisi de yardım edebileceklerden olmadı.

82. Dün onun yerinde olmayı temenni edenler, sabah şöyle diyorlardı: "Vay, demek ki Allah kullarından dilediğine rızkı genişletir ve daraltır! Eğer Allah bize lütfetmeseydi, bizi de elbette yere geçirirdi. Vay, demek ki kâfirler ıslah olmazlar!"

(1) Yani âhiret müenneslik alameti taşıyan bir kelime olduğundan dolayı ona raci olan zamirin de müennes gelmesi uygundur.

"Sonra Biz, onu da, evini de yere geçirdik" buyruğu ile ilgili olarak Mukatil dedi ki: Musa yere emredip de, yer onu yutunca İsrailoğulları: Musa'nın onu helâk etmesi, malına mirasçı olması içindir, dediler. Çünkü Karûn onun amcasının oğlu idi. Bunun üzerine yüce Allah Karûn'u, evini, bütün mallarını da üç gün sonra yerin dibine geçirdi. Yüce Allah, Musa'ya şunu vahyetti: Ben, senden sonra yeryüzüne kimseye itaat etmesi emrini ebediyyen bir daha vermeyeceğim.

"(خَسَفَ المكانُ يخسِف خُسوفاً): Yer, yerin dibine geçti, geçer, yerin dibine geçmek" denilir. Yerin içinde gitti, kayboldu demektir. "(وخَسَفَ الله به الأرض خَسْفاً): Allah onu yerin dibine geçirdi" denilir. Yani onun içinde kayboldu. Yüce Allah'ın: **"Biz onu da, evini de yere geçirdik"** buyruğu da bu şekilde kullanılmıştır. "(خَسَفَ هو في الأرض): O yerin dibine geçti" denildiği gibi, "(خُسِفَ به): O yerin dibine geçirildi" de denilir. "(خسوف القمر) Ay tutulması" demektir. Sa'leb dedi ki: "(كَسَفَتِ الشمسُ): Güneş tutuldu"; "(خَسَفَ القمرُ): Ay tutuldu" demektir. En güzel söyleyiş ve kullanım budur. "(الخسف): Noksanlık" demektir, mesela; "(رضي فلان بالخسف): Filan kişi noksanlığa razı oldu" denilir.

"Allah'a karşı ona yardım edecek bir topluluğu" bir cemaati, bir takım kimseleri **"yoktu. Kendisi de yardım edilebileceklerden olmadı."** Onun başına inen yerin dibine geçmek azabına karşı kendisini koruyabilenlerden olmadı. Rivayet edildiğine göre Karûn her gün bir adam boyu yerin dibine geçmektedir. Nihayet yerin en alt tabakasının dibine ulaşacağında İsrafil Sûr'a üfürmüş olacaktır. Bu daha önceden geçmişti. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

"Dün onun yerinde olmayı temenni edenler" böyle bir temennide bulunmaktan ötürü pişman olmaya başladılar ve sabah olunca şöyle demeye koyuldular: **"Vay demek ki Allah..."** buyruğundaki "vay" pişmanlık ifade eden bir edattır. en-Nehhas dedi ki: Bu hususta yapılmış en güzel açıklama el-Halil, Sibeveyh, Yunus ve el-Kisaî'nin şu açıklamalarıdır: Bunlar ya kendileri uyandılar veya uyarıldılar. Bunun üzerine: "Vay..." dediler. Pişmanlık duyan, Arapça konuşan bir kimse pişmanlığı esnasında "Vay" der.

el-Cevherî dedi ki: Vay, bir teaccüb lafzıdır. Mesela; "(وَيْلَكَ ووَيْ لعبد الله): Vay sana ve vay Abdullah'a" denilir. Bazen "vay" şeddeli ya da şeddesiz; (كأن)'ın başına gelir ve; "(ويكأن الله): Vay demek ki Allah..." denilir. el-Halil dedi ki: Burada "vay" ayrı bir lafızdır, önce "vay" denilir, sonra da yeni bir başlangıç yapılarak; (كَأَنَّ) denilir.

es-Sa'lebî dedi ki: el-Ferra dedi ki: Bu bir takrir (muhataba sözü söyletme) ifadesidir. Bir kimsenin: "Allah'ın san'atını ve ihsanını görmez misin?" demeye benzer. Onun naklettiğine göre bedevî Arap bir kadın kocasına: "(أين ابنكَ وَيْكَ): Nerde oğlun vay sana" deyince, kocası da "(وَيْ كأنه وراء البيت): Vay görmüyor musun? o evin arkasındadır" diye cevap vermiş.

İbn Abbas ve el-Hasen derler ki: "(ويك) Vay sana!" kelimesi hem ibtida hem de tahkik ifadesidir. Bunun (buyruktaki ifadenin) takdiri de şöyledir: Muhakkak Allah rızkı yayar. Bir görüşe göre bu; "(ألا تفعل): Dikkat et, bunu yapmayacak mısın?" sözlerindeki; (ألا) uyarma (tenbih) edatı ile "(أمّا): İmdi" sözündeki (أما بعد) gibidir. Şair şöyle demiştir:

سألتاني الطلاقَ إذ رأتاني ... قلّ مالي قد جئتماني بنُكْر
وَيْ كأنْ مَنْ يكُنْ له نَشَبٌ يُحْبَبْ ... ومَنْ يفتقرْ يَعِشْ عيش ضُرّ

"İkisi benden (kendilerini) boşamamı istedi, çünkü gördüler
malımın azaldığını,
Siz ikiniz bana bu işi kabul etmeyerek geldiniz,
Vay! Demek ki malı olan sevilir.
Fakir düşen de bir zaruret hayatı sürer."

Kutrub dedi ki: Bunun aslı; "(ويلك): Vay sana" şeklindedir. Bunun "lam" harfi düşürüldükten sonra hitab için gelen "kef" de "vay"a ilave edilmiştir. Antere dedi ki:

ولقد شَفَى نفسي وأبْرَأ سُقْمَها ... قَوْلُ الفوارِس وَيْلَكَ عَنْتَرَ أقْدِمِ

"Andolsun nefsime şifa oldu, hastalığımdan iyileştirdi,
Atlıların: Vay sana Anter! İleri atılsana demeleri."

Ancak en-Nehhas ve başkaları bunu kabul etmeyerek şöyle demişlerdir: Böyle bir mana doğru olamaz, çünkü (bu buyrukta sözü edilen) topluluk kimseye hitab etmiyordu ki ona: "Vay sana" desinler. Hem böyle olsaydı, o takdirde (إنه)'in hemzesinin esreli olması gerekirdi. "Lam"ın (ويلك)'den hazfedilmesi de caiz olmaz.

Kimisi de şöyle demiştir: İfadenin takdiri: "(ويلك أعلم أنه): Vay sana, sen şunu bil ki..." şeklinde olup "bil" emri takdir edilmiştir. İbnu'l-A'râbî dedi ki: "(وَيْكَأنَّ اللّٰه): Vay demek ki Allah" buyruğu "şunu bil ki" demektir. Anlamının; "görmedin mi ki Allah..." şeklinde olduğu da söylenmiştir.

el-Kutebî dedi ki: Bunun anlamı Himyerlilerin şivesinde; "sana rahmet olsun"dur. el-Kisaî dedi ki: "Vay"da teaccüb manası vardır. Yine ondan "vay"

üzerinde vakıf yaptığı ve bu bir tefeccü' (karşı karşıya kalınan faciayı dile getirme) kelimesi olduğunu söylediği rivayet edilmiştir.

Bu lafzı (ويك) diye kabul edip de "kef" üzerinde vakıf yapanların, bu okuyuşlarının anlamı şu olur: Hayret et! Çünkü yüce Allah rızkı yayar ve yine hayret et, çünkü kâfirler iflah olmaz. Bu durumda "kef"in isim değil bir hitab harfi olması gerekir. Çünkü "vay" izafe olarak kullanılan lafızlardan değildir. Bunun muttasıl (kef'e bitişik) olarak yazılması çokça kullanılması dolayısıyla kendisinden sonraki lafızla aynı şey kabul edilmesinden dolayıdır.

"Eğer Allah bize" iman ve rahmet ile **"lütfetmeseydi"** ve bizleri Kârûn'un izlemiş olduğu azgınlık ve şımarıklıktan korumamış olsaydı **"bizi de elbette yere geçirirdi."**

el-A'meş: **"Eğer Allah bize lütfetmeseydi"** anlamındaki buyruğu "(لَوْلَا مَنُّ اللهِ عَلَيْنَا): Eğer Allah'ın üzerimizdeki lutfu olmasaydı" şeklinde okumuştur. Hafs da: **"Bizi de elbette yere geçirirdi"** anlamındaki buyruğu ma'lum fiil olarak okumuş, diğerleri ise meçhul fiil olarak okumuşlardır. (Biz de yerin dibine geçirilmiş olurduk, anlamında.) Ebu Ubeyd'in tercih ettiği okuyuş budur. Abdullah'ın kıraatinde ise; "(لانْخُسِفَ بِنَا): Elbette biz de yerin dibine geçirilirdik" şeklindedir, "(انطلق بنا): Biz götürüldük" demek gibi. el-A'meş ve Talha b. Musarrif de böyle okumuşlardır.

Ebu Hatim cemaatin kıraatini şu iki sebeb dolayısıyla tercih etmiştir: Birincisi yüce Allah'ın: **"Sonra Biz onu da, evini de yere geçirdik"** buyruğu, ikincisi ise: **"Eğer Allah bize lütfetmeseydi"** buyruğudur. O halde burada "bizi de elbette yere geçirirdi" fiilinin, ona en yakın ismin yüce Allah'ın adı olması dolayısıyla Allah'a izafe edilmesi en uygunudur.

"Vay demek ki kâfirler" Allah nezdinde **"iflah olmazlar."**

تِلْكَ الدَّارُ الْآخِرَةُ نَجْعَلُهَا لِلَّذِينَ لَا يُرِيدُونَ عُلُوًّا فِي الْأَرْضِ
وَلَا فَسَادًا ۚ وَالْعَاقِبَةُ لِلْمُتَّقِينَ ﴿٨٣﴾ مَنْ جَاءَ بِالْحَسَنَةِ فَلَهُ
خَيْرٌ مِنْهَا ۖ وَمَنْ جَاءَ بِالسَّيِّئَةِ فَلَا يُجْزَى الَّذِينَ عَمِلُوا السَّيِّئَاتِ
إِلَّا مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿٨٤﴾

83. İşte âhiret yurdu! Biz onu yeryüzünde üstünlük sağlamak ve bozgunculuk yapmak istemeyenlere veririz. (Güzel) **âkıbet ise takvâ sahiplerinindir.**

84. Kim iyilikle gelirse, onun için ondan hayırlısı vardır. Kim de kötülükle gelirse, kötülükleri işleyenlere ancak yaptıklarının karşılığı verilir.

"İşte âhiret yurdu!" yani cennet. Yüce Allah'ın böyle buyurması cenneti ta'zim ve şanının büyüklüğünü ifade etmek içindir. Yani işte orası, senin anılışını işittiğin ve vasıfları sana ulaşmış olan yurttur.

"Biz onu yeryüzünde üstünlük sağlamak" imana ve mü'minlere karşı üstünlük ve büyüklük taslamak **"ve bozgunculuk yapmak"** masiyetlerle amel etmek **"istemeyenlere veririz."**

Bozgunculuğun, masiyetlerle amel şeklindeki açıklaması İbn Cüreyc ve Mukatil'e aittir. İkrime ile Müslim el-Batîn ise fesad, haksız yere malı almaktır demişlerdir. el-Kelbî dedi ki: Fesad, Allah'tan başkasına ibadete davet etmektir. Yahya b. Sellam ise peygamberleri ve mü'minleri öldürmektir, demiştir.

"Güzel (âkıbet) **ise takvâ sahiplerinindir."** ed-Dahhak: Cennet diye açıklamıştır. Ebu Muaviye de şöyle demiştir: Üstünlük sağlamak istemeyen kişi, dünyanın zilletinden korkmayan, dünya gücünde de başkalarıyla yarışmayan kimsedir. Allah nezdinde insanların en üstünü en çok mütevazi olanlarıdır ve yarın en güçlü ve aziz olacakları da bugün alçak gönüllülüğe en çok bağlı olan kimsedir.

Süfyan b. Uyeyne, İsmail b. Ebi Halid'den şöyle dediğini rivayet etmektedir: Ali b. el-Huseyn bineğinin üzerinde giderken, ekmek parçalarını yiyen yoksulların yanından geçti. Onlara selam verdi, onlar da kendileriyle yemek yemeye onu davet ettiler. O da şu: **"İşte âhiret yurdu! Biz onu yeryüzünde üstünlük sağlamak ve bozgunculuk yapmak istemeyenlere veririz."** âyetini okudu. Sonra bineğinden inip onlarla beraber yedi ve: Ben sizin davetinizi kabul ettim, siz de benim davetimi kabul ediniz deyip onları evine götürdü. Onlara yemek yedirdi, onlara giyecek verdi ve gönderdi. Bunu Ebu Kasım et-Taberanî Süleyman b. Ahmed rivayet etti ve dedi ki: Bize Abdullah b. Ahmed b. Hanbel anlattı, dedi ki: Bana babam anlattı, dedi ki: Bize Süfyan b. Uyeyne anlattı, deyip hadisi zikretti.

"Âhiret yurdu" lafzının hem sevabı, hem de ikabı (cezayı) kapsadığı da söylenmiştir. Yani, bu âhiret yurdundan ancak takva sahibi olanlar istifade edebilir. Takvalı olmayanlara gelince, âhiret yurdu onların iyiliğine değil, zararlarına olacaktır. Çünkü böyle kimselere âhiret fayda sağlamayacak, zarar verecektir.

"Kim iyilikle gelirse, onun için ondan hayırlısı vardır." Bu buyruğa da-

ir açıklamalar daha önceden en-Neml Sûresi'nde (27/89-90. âyetlerin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır. İkrime dedi ki: Lâ ilâhe illallah'dan hayırlı hiç bir şey yoktur. Buyruk; kim lâ ilâhe illallah ile gelirse, onun için ondan bir hayır vardır, demektir.

"Kim de kötülükle" yani şirk ile **"gelirse, kötülükleri işleyenlere ancak yaptıklarının karşılığı verilir."** Yani ameline uygun ceza ile cezalandırılır.

إِنَّ الَّذِي فَرَضَ عَلَيْكَ الْقُرْآنَ لَرَادُّكَ إِلَىٰ مَعَادٍ ۚ قُلْ رَبِّي
أَعْلَمُ مَنْ جَاءَ بِالْهُدَىٰ وَمَنْ هُوَ فِي ضَلَالٍ مُبِينٍ ﴿٨٥﴾
وَمَا كُنْتَ تَرْجُو أَنْ يُلْقَىٰ إِلَيْكَ الْكِتَابُ إِلَّا رَحْمَةً مِنْ رَبِّكَ
فَلَا تَكُونَنَّ ظَهِيرًا لِلْكَافِرِينَ ﴿٨٦﴾ وَلَا يَصُدُّنَّكَ عَنْ آيَاتِ
اللَّهِ بَعْدَ إِذْ أُنْزِلَتْ إِلَيْكَ وَادْعُ إِلَىٰ رَبِّكَ وَلَا تَكُونَنَّ مِنَ
الْمُشْرِكِينَ ﴿٨٧﴾ وَلَا تَدْعُ مَعَ اللَّهِ إِلَٰهًا آخَرَ ۘ لَا إِلَٰهَ إِلَّا هُوَ ۚ
كُلُّ شَيْءٍ هَالِكٌ إِلَّا وَجْهَهُ ۚ لَهُ الْحُكْمُ وَإِلَيْهِ تُرْجَعُونَ ﴿٨٨﴾

85. Sana Kur'ân'ı farz kılan (Allah) **elbette seni bir dönüş yerine geri çeviricidir. De ki: "Rabbim, hidayetle geleni ve apaçık sapıklıkta olanı daha iyi bilir."**

86. Sen bu Kitabın sana verileceği ümidinde değildin. Ancak Rabbinden bir rahmet olarak... O halde sen asla kâfirlere yardımcı olma.

87. Allah'ın âyetleri sana indirildikten sonra, sakın seni onlardan alıkoymasınlar. Ve Rabbine davet et, asla müşriklerden olma!

88. Allah ile birlikte başka bir ilâha dua (ve ibadet) **etme! O'ndan başka hiçbir ilâh yoktur. O'nun vechinden başka herşey helâk olacaktır. Hüküm yalnız O'nundur ve yalnız O'na döndürüleceksiniz.**

"Sana Kur'ân'ı farz kılan (Allah) elbette seni bir dönüş yerine geri çeviricidir." buyruğu ile yüce Allah bu sûreyi, Peygamberi Muhammed (sav)'a,

düşmanlarını kahretmiş olarak tekrar onu Mekke'ye geri döndüreceği müjdesi ile bitirmektedir. Bu buyrukla ona cennetlik olduğu müjdesi verilmektedir, diye de söylenmiştir. Ancak birinci görüşü kabul edenler daha çoktur. Bu Cabir b. Abdullah, İbn Abbas, Mücahid ve başkalarının görüşüdür.

el-Kutebî dedi ki: Kişinin **"dönüş yeri"** onun beldesidir. Çünkü kişi oradan ayrılır, sonra tekrar geri döner.

Mukatil dedi ki: Peygamber (sav) takib edilir korkusuyla mağaradan geceleyin Medine'ye muhacir olarak ve Medine'ye giden yoldan başka bir yolu izleyerek çıktı. Medine'ye giden yola dönüp de el-Cuhfe'ye ulaşınca Mekke'ye giden yolu tanıdı, ona özlem duydu. Bunun üzerine Cebrail ona dedi ki: Muhakkak Allah: **"Sana Kur'ân'ı farz kılan, elbette seni bir dönüş yerine geri çeviricidir"** diye buyuruyor. Mekke'ye -ona karşı üstünlük sağlamış olarak- seni geri çeviricidir, demektir.

İbn Abbas dedi ki: Bu âyet-i kerime el-Cuhfe'de inmiştir. Ne Mekki'dir, ne de Medeni.

Said b. Cübeyr de İbn Abbas'tan: **"Bir dönüş yeri"**nden kasıt ölümdür, dediğini rivayet etmektedir.

Yine Mücahid'den, İkrime, ez-Zührî ve el-Hasen'den şöyle dedikleri rivayet edilmiştir: Bu, şüphesiz seni kıyamet gününe döndürecektir, demektir. ez-Zeccac'ın tercih ettiği açıklama da budur. Mesela; "(بيني وبينك المعاد): Benim ile senin aranda (hüküm) dönüş yerinde (mead'de) verilsin" denilir ki kıyamet günü verilsin demektir. Çünkü insanlar o günde canlı olarak döneceklerdir.

"Farz kılan" indiren anlamındadır. Yine Mücahid'den, Ebu Malik ve Ebu Salih'ten **"dönüş yerine"** buyruğunun cennete diye açıkladıkları nakledilmiştir. Bu aynı zamanda Ebu Said el-Hudrî ve yine İbn Abbas'ın da görüşüdür. Çünkü Peygamber (sav) İsra gecesi cennete girmişti.

Çünkü babası Adem de oradan çıkartılmıştı diye de açıklanmıştır.

"De ki: Rabbim hidayetle geleni ve apaçık sapıklıkta olanı daha iyi bilir." Yani Mekke kâfirleri sana: Şüphesiz ki sen apaçık bir sapıklıktasın diyecek olurlarsa, sen de onlara: **"Rabbim hidayetle geleni ve apaçık sapıklıkta olanı daha iyi bilir."** O ben miyim yoksa siz misiniz? de.

"Sen bu Kitabın sana verileceği ümidinde değildin." Bizim seni bütün insanlara bir peygamber olarak göndereceğimizi, üzerine Kur'ân-ı Kerîm'i indireceğimizi bilmiyordun. **"Ancak Rabbinden bir rahmet olarak..."** el-Kisaî dedi ki: Bu istisnâ munkatı' bir istisnâ olup lâkin (Rabbinden bir rahmet olarak sana indirildi) demektir.

"O halde sen asla kâfirlere yardımcı" destek ve arka çıkan **"olma!"** Bu buyruk bu sûrede daha önce de geçmiş bulunmaktadır.

"Allah'ın âyetleri sana indirildikten sonra seni sakın onlardan alıkoymasınlar." Kasıt onların sözleri, yalanları ve eziyetleridir. Sen bunlara iltifat etme, sen işine bak, emrolunduğunu yerine getir.

Ya'kub "(ولا يَصُدُّنَّكَ): Seni sakın alıkoymasınlar" anlamındaki buyruğun fiilini; (يَصُدُّنَّكَ) şeklinde "nûn" harfini sükûn ile okumuştur. Bu fiil; (يُصِدُّنَّكَ) diye (أصدّ)'den müzari fiil olarak da okunmuştur. Bu da; onu alıkoydu, anlamındadır.(1) Bu Kelb oğullarının bir şivesidir. Şair de şöyle demektedir:

أُنَاسٌ أصدوا النـاسَ بـالسيف عنهم صُـدُودَ السَّوَاقِي عن أنـوفِ الحَوَائِم

"Onlar öyle kimselerdir ki başkalarını kendilerine (ilişmekten) kılıçla engellemişlerdir,
Susamış hayvanların burunlarının su kanallarından alıkonulduğu gibi."

"Ve Rabbine" tevhide **"davet et!"** Bu buyruk savaşmamayı ve ateşkesi ihtiva eder. Bütün bunlar (cihadı emreden) kılıç âyeti ile neshedilmiştir. Bu âyetin nüzul sebebi ise Kureyşlilerin Rasûlullah (sav)'ı kendi putlarını ta'zim etmeye davet etmesidir. İşte o sırada şeytan daha önceden (el-Hac, 22/52. âyetin tefsirinde) geçtiği üzere Garanik ile ilgili sözleri katmaya çalışmıştı. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

"Allah ile birlikte başka bir ilâha dua etme!" Onunla birlikte başkasına ibadet etme! Çünkü **"O'ndan başka hiçbir ilâh yoktur."** Bu buyruk, O'nun dışındaki her türlü ma'budun nefyedildiğini ve yalnızca yüce Allah'a ibadetin sabit olduğunu ihtiva etmektedir.

"O'nun Vechi'nden başka herşey helâk olacaktır." Mücahid dedi ki: Vech'inden başka; O'ndan başka anlamındadır. es-Sadık; dininden başka, diye açıklamıştır. Ebu'l-Aliye ve Süfyan da şöyle demişlerdir: Kendisi ile yalnızca O'nun Vechi dilenen şeyler... (kalıcıdır) demektir. Yani sadece O'na yakınlaşmak maksadı ile yapılan ameller kalıcıdır. Şair der ki:

أستغفـرُ اللّٰهَ ذنبـاً لستُ مُحْصِيَـه ربَّ العبـادِ إليه الـوَجْـهُ والعمـلُ

"Sayamadığım kadar çok günahtan dolayı mağfiret dilerim Allah'tan,
O, ki kulların Rabbidir, yalnız O'nun Vechi (ona yakın olmak) kasdedilir ve amel yalnız O'nadır."

(1) Kıraatteki şekliyle seni alıkoymasınlar sakın demek olur.

Muhammed b. Yezid dedi ki: Bana es-Sevrî anlattı, dedi ki: Ben Ebu Ubeyde'ye yüce Allah'ın: **"O'nun Vech'inden başka herşey helâk olacaktır"** buyruğu hakkında sordum da: Onun yüce zatı demektir, dedi. Mesela; "(لفلان وجه في الناس): Filanın insanlar arasında bir vechi vardır" derken, bir makamı vardır, demektir.

Dünyada da, âhirette de **"hüküm yalnız O'nundur ve yalnız O'na döndürüleceksiniz."**

ez-Zeccac dedi ki: "(وَجْهَهُ): Onun vechi" müstesnâ olarak nasbedilmiştir. Eğer Kur'ân'dan başka bir yerde olsaydı, merfu olarak okunacaktı ve anlamı şöyle olurdu: O'nun Vechi dışındaki herşey helâk olucudur. Şairin şu beyitinde olduğu gibi:

وكـلُّ اخٍ مُـفـارقُـهُ اخـوه لَعَمْرُ ابيكَ إلاّ الْفَـرْقَـدَانِ

"Herbir kardeşinden kardeşi ayrılır,
Yemin olsun ki el-Ferkadân (diye bilinen iki yıldız) dışında."

Yani el-Ferkadân dışında herbir kardeş, kardeşinden ayrılır.

"Yalnız O'na döndürüleceksiniz" yalnız O'na döneceksiniz, anlamındadır.

el-Kasas Sûresi burada bitmektedir. Hamd yüce Allah'a mahsustur.

Ankebut Sûresi

1-69. ÂYETLERİN TEFSİRİ

بسم الله الرحمن الرحيم

Rahman ve Rahim Allah'ın Adı İle

el-Hasen, İkrime, Atâ ve Câbir'in görüşüne göre bütünüyle Mekke'de inmiştir.

İbn Abbas ile Katade'ye ait iki görüşten birisine göre tümüyle Medine'de inmiştir. Diğer görüşlerine göre ise, -ki bu aynı zamanda Yahya b. Sellam'ın da görüşüdür- başındaki ilk on âyet dışında Mekke'de inmiştir. Bu ilk on âyet Medine'de, Mekke'de bulunan müslümanlar hakkında inmiştir.

Ali b. Ebi Talib (r.a) dedi ki: Mekke ile Medine arasında inmiştir.

Bu sûre altmışdokuz âyet-i kerimedir.

Rahman ve Rahim Allah'ın adı ile.

الٓمٓ ﴿١﴾ أَحَسِبَ النَّاسُ أَنْ يُتْرَكُوٓا أَنْ يَقُولُوٓا ءَامَنَّا وَهُمْ لَا يُفْتَنُونَ ﴿٢﴾ وَلَقَدْ فَتَنَّا الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ فَلَيَعْلَمَنَّ اللَّهُ الَّذِينَ صَدَقُوا وَلَيَعْلَمَنَّ الْكَاذِبِينَ ﴿٣﴾

1. **Elif. Lâm. Mîm.**
2. **İnsanlar "iman ettik" demeleri ile bırakılıverileceklerini ve imtihan edilmeyeceklerini mi sandılar?**
3. **Andolsun onlardan önce geçenleri Biz imtihan etmişizdir. Allah elbette doğru olanları da bilir, yalancı olanları da bilir.**

"Elif. Lâm. Mîm. İnsanlar 'iman ettik' demeleri ile bırakılıverileceklerini ve imtihan edilmeyeceklerini mi sandılar?" Sûrelerin başlangıçları ile ilgili açıklamalar daha önceden geçmiş bulunmaktadır. İbn Abbas dedi ki: (Elif. Lâm. Mim); ben Allah'ım bilirim demektir. Bunun sûrenin adı olduğu söylendiği gibi, Kur'ân'ın adı olduğu da söylenmiştir.

"...mi sandılar" takrir ve azarlamak maksadı ile sorulmuş bir sorudur. Zannetmek demektir.

"Bırakılıverileceklerini" anlamındaki buyruk **"sandılar"** ile nasb mahallindedir. Sibeveyh'in görüşüne göre aynı zamanda iki mef'ulün yerini tutan sılasıdır da.

"Demeleri" buyruğunun başında yer alan ikinci; **"(أن)... me"** edatı da bu hususdaki iki görüşten birisine göre nasb mahallindedir ve; "(لأن يقولوا): Dedikleri için" yahut; "(بأن يقولوا): Demeleri sebebiyle" ya da; "(على أن يقولو): Demeleri üzerine..." anlamında olur. Diğer izaha göre ise bu bir tekrarlama cihetı ile nasb mahallindedir. İfade de: "Elif. Lâm. Mîm. İnsanlar bırakılıverileceklerini mi sandılar?" Sandılar mı ki "iman ettik demekle (bırakılacaklarını) ve imtihan edilmeyeceklerini" takdirindedir.

İbn Abbas ve başkaları şöyle demişlerdir: Burada **"insanlar"** ile Mekke'de bulunan mü'minlerden bir topluluğu kastetmektedir. Kureyş'in kâfirleri bunlara müslüman oldukları için eziyet ediyor, onlara işkence yapıyorlardı. Seleme b. Hişam, Ayyaş b. Ebi Rabia, el-Velid b. el-Velid, Ammar b. Yasir, babası Yasir, annesi Sümeyye, Mahzumoğullarından birkaç kişi ve başkaları gibi. Bundan dolayı oldukça sıkılıyorlar, hatta yüce Allah'ın kâfirlere mü'minlerin aleyhine böyle bir güç ve imkân vermesine tepki bile gösteriyorlardı.

Mücahid ve başkaları derler ki: Âyet-i kerime yüce Allah'ın mü'minleri sınamak, onları denemek maksadı ile kulları hakkında uygulayageldiği sünnetinin bu olduğunu öğretmek ve onları teselli etmek üzere nâzil olmuştur.

İbn Atiyye dedi ki: Bu âyet-i kerime her ne kadar bu sebeb yahutta bu anlamda belirtilen görüşler sebebiyle nâzil olmuş ise de, Muhammed (sav)'ın ümmeti arasında bakidir. Zaman durdukça hükmü de bu ümmet arasında kalmaya devam edecektir. Çünkü müslüman serhadlerde, müslümanların esir alınmak, düşmanlardan zarar görmek ve bunun dışında herhangi bir takım zorluklarla başbaşa kalmak suretiyle Allah tarafından fitne (sınama)'ye maruz kalmaları kalıcı bir husustur. Aynı şekilde herbir yer ibretle tetkik edilecek olursa, hastalıklarla ve türlü mihnetlerle de bunun gerçekleşmekte olduğunu görebiliriz. Şu kadar var ki, müslümanların serhadlerde düşmanlardan gördükleri zararları, çektikleri sıkıntıları Kureyşlilerle karşı karşıya kaldıkları musibet ve zorlukları andıran bir durumdur.

Derim ki: Onun bu söyledikleri ne kadar güzeldir! Gerçekten de söyledikleri doğrudur. Allah ondan razı olsun.

Mukatil dedi ki: Bu âyet-i kerime Ömer b. el-Hattab'ın azadlısı Mihca' hakkında nâzil olmuştur. O Bedir günü müslümanlar arasından öldürülen ilk kişidir. Âmir b. el-Hadramî'nin ona attığı bir okla şehid olmuştur. Peygamber

(sav) da o gün şöyle buyurmuştur: "Şehidlerin efendisi Mihca'dır. O cennetin kapısına bu ümmet arasından çağırılacak ilk kişidir."(1)

Annesi, babası ve hanımı onun acısına dayanamadılar. Bunun üzerine: **"Elif. Lâm. Mîm. İnsanlar yalnızca iman ettik demeleri ile bırakılıverileceklerini... mi sandılar?"** âyeti nâzil oldu. Onlara hakkınızda bir âyet-i kerime indi diye yazdılar. Bu sefer şu kararı verdiler: Biz (Mekke'den) çıkıp gideceğiz, arkamızdan gelen olursa da onunla çarpışırız. Müşrikler arkalarından geldiler, onlarla çarpıştılar. Kimileri öldürüldü, kimileri de kurtuldu. Bunların hakkında da yüce Allah'ın: *"Ayrıca Rabbin işkencelere uğratıldıktan sonra hicret edenlere... Ğafûr'dur, Rahîm'dir."* (en-Nahl, 16/110) buyruğu nâzil oldu.

"Ve imtihan edilmeyeceklerini" ... yani şu müşriklerin eziyetlerinden dolayı çokça sızlanan kimseler, "biz iman ettik" diyerek imanları dolayısıyla canlarında, mallarında, imanlarının hakikatlerini açıkça ortaya koyacak şekilde sınanmadan sadece **"biz mü'miniz"** demekle bırakılıverileceklerini ve bu kadarıyla yetinileceğini mi zannettiler?

"Andolsun onlardan önce geçenleri Biz imtihan etmişizdir." Ateşe atılan İbrahim el-Halil gibi. Allah'ın dini uğrunda testerelerle biçilip de imanlarından geri dönmeyen o mü'min topluluk gibi geçmişleri sınamış bulunuyoruz.

Buhârî'de şu rivayet yer almaktadır: el-Habbâb b. el-Eret'ten; (ashab) dediler ki: Rasûlullah (sav) Kâbe'nin gölgesinde bürdesine yaslanmış iken şikâyette bulunduk ve ona: Bizim için yardım dilemez misin? Bizim için dua etmez misin? dedik. Şöyle buyurdu: "Sizden öncekilerden bir adam alınır, onun için yerde bir çukur kazılır ve o çukura atılırdı. Sonra testere getirilir, başının üzerine konulur ve iki parçaya bölünürdü. Eti ve kemiği demir taraklarla birbirinden ayrılırdı ve bu dahi o kimseyi dininden geri döndürmezdi. Allah'a yemin ederim O, bu işi tamamlayacaktır. Öyle ki, bineği üzerinde kişi kalbinde Allah korkusu ile kurdun koyunlarına saldıracağı korkusundan başka hiçbir korku bulunmaksızın San'a'dan, Hadramût'a kadar yolculuk yapacaktır, fakat siz acele ediyorsunuz."(2)

İbn Mace'de yer alan rivayete göre de Ebu Said el-Hudrî şöyle demiştir: Peygamber (sav)'ın huzuruna girdim, ateşi oldukça yükselmişti. Elimi üzerine koydum, üzerindeki örtünün üstünden ateşinin sıcaklığını elimde hissettim. Ey Allah'ın Rasûlü dedim, ne kadar da ateşin var! O: "İşte bu şekil-

(1) Mâverdi, *en-Nüket;* IV, 275'ten başka bir yerde tespit edemedik. Söz konusu eserin tahkikli neşrini yapan es-Seyyid b. Abdulmaksud da, hadisin kaynağını tespit edemediğini belirtmektedir.

(2) *Buharî,* VI, 2546; *Ebû Dâvûd,* III, 47; *Müsned,* V, III, VI, 395.

de bela bize kat kat verilir, ecir de bize kat kat verilir." Ey Allah'ın Rasûlü dedim, insanlar arasında belası en ağır olanlar kimlerdir? "Peygamberlerdir" diye buyurdu. Sonra kimlerdir? diye sordum. "Sonra salihlerdir" diye buyurdu. "Onlardan herhangi bir kimse fakirlik ile öyle bir sınanıyordu ki devenin üstüne çul olarak bırakılan ters çevrilmiş abadan başka giyecek bir şey bulamıyordu. Onlardan herhangi birisi, sizin herhangi birinizin rahat ve bolluğa sevindiği gibi; o da belaya sevinirdi."(1)

Sa'd b. Ebi Vakkas da şöyle demiştir: Ey Allah'ın Rasûlü, insanlar arasında belaları en ağır kimlerdir? dedim. Şöyle buyurdu: "Peygamberlerdir, sonra en iyileri, sonra onlardan sonra gelenler. Kişi dinine göre belalara maruz kalır. Eğer dininde sapasağlam bir kimse ise belası artar. Şâyet dinine bağlılığı nisbeten zayıf ise dinine göre belalara maruz kalır. Bela kula gelip isabet etmeye devam eder durur ve nihayet kişiyi yeryüzünde üzerinde hiçbir günah olmaksızın yürüyecek hale getirir."(2)

Abdurrahman b. Zeyd'in rivayetine göre İsa (a.s)'ın bir veziri (yardımcısı) vardı. Bir gün bineğine binip gitti. Yırtıcı bir hayvan onu alıp yedi. İsa: Rabbim dedi, o senin dinin uğrunda benim vezirim (yardımcım), İsrailoğullarına karşı desteğim, onlar arasında benim halifem idi. Sen ona yırtıcı bir hayvanı musallat kıldın da onu yedi. Şöyle buyurdu: "Evet, onun benim nezdimde çok yüksek bir mertebesi vardı. Ameli ile ona ulaşmayacağını gördüm, bundan dolayı onu böyle bir belaya maruz kaldım ki; o mevkiye onu ulaştırayım."

Vehb dedi ki: Havarilerden bir adamın kitabında şunu okudum: Şâyet sen belâ yolundan yürütülüyor isen bundan dolayı gözün aydın olsun. Çünkü sen böylelikle peygamberlerin ve salihlerin yolunda yürütülmüş oluyorsun. Eğer bolluk ve rahatlık yolundan götürülmekte isen kendin için ağla. Çünkü sen onların yolundan başka bir yolda yürütülmüş oluyorsun.

"Allah, elbette, doğru olanları da bilir." Yani Allah, imanlarında doğru ve samimi olanları ortaya çıkartacaktır. Buna dair açıklamalar daha önceden el-Bakara Sûresi'nde (2/177. âyet, 8. başlıkta) ve başka yerlerde geçmiş bulunmaktadır.

ez-Zeccac dedi ki: Yüce Allah doğruların doğruluğunu, fiilen ortaya çıkarmak suretiyle bilsin diye, anlamındadır. Çünkü Cenab-ı Allah onları yaratmadan önce de kimin doğru, kimin yalancı olduğunu biliyordu. Burada maksat kula amelinin karşılığının verilmesini sağlayacak şekilde ilmine uygun olarak vakıanın meydana gelmesidir. Yoksa Cenab-ı Allah doğru olanın doğruluğu-

(1) *İbn Mâce*, II, 1334.
(2) *Tirmizî*, IV, 601; *İbn Mâce*, II, 1334; *Müsned*, I, 185.

mu, vukua geleceğini ve bunun böylece gerçekleşeceğini zaten biliyordu.

en-Nehhâs dedi ki: Bu hususta iki görüş vardır. Birincisine göre **"doğru olanlar"** buyruğu "sıdk: doğruluk"den türemiş olabilir. **"Yalancı olanlar"** buyruğu da doğruluğun zıttı olan "el-kezib: yalan"den türemiş olabilir. Bu durumda anlam şöyle olur: Andolsun yüce Allah doğru olup bizler mü'miniz deyip aynı şekilde inanan kimseler ile yalancı olup da başka türlü inanca sahip olan kimseleri birbirinden açıkça ayırt edecektir. İkinci görüşe göre **"doğru olanlar"** lafzı salabetli olmak demek olan; (الصِّدق)'den **"yalancı olanlar"** da bozguna uğradı anlamına gelen; (كَذْب)'den türemiş olabilir. O takdirde; Elbette yüce Allah savaşta sebat gösterenleri de, bozguna uğrayıp geri kaçanları da bilir, demek olur. Şairin şu beyitinde olduğu gibi:

لَيثٌ بِعَثَّرَ يَصطادُ الرِجالَ إذا ما اللَّيثُ كَذَّبَ عن أقرانِه صَدَقا

"(Yemen taraflarında arslanlarıyla meşhur bir yer olan) Asser denilen yerde yiğitleri avlayan bir arslandır o,
Arslan(lar) akranlarına karşı yalancı olduğunda (yani onları bırakıp geri çekildiğinde) o doğruluk gösterir (yerinde sebat eder.)"

Böylece: **"Elbette... bilir"** buyruğu mecazi olarak elbette açığa çıkartır anlamında kullanılmış olmaktadır.

"Elbette... bilir" anlamındaki buyruğu cemaat "ya" ve "lam" harflerini üstün olarak; (لَيَعْلَمَنَّ) diye okumuşlardır. Ali b. Ebi Talib ise "ya" harfini ötreli, "lam" harfini de esreli okumuştur (bildirecektir, anlamına gelir). Bu da en-Nehhas'ın yaptığı açıklamaların anlamına açıklık getirmektedir. Bunun da üç türlü manaya gelme ihtimali vardır: 1- Âhirette bu doğrulara ve yalancılara hem mükâfat ve ceza itibariyle konumlarını, hem de dünyadaki amellerini bildirecektir. Yani onların hallerine kendilerini vakıf kılacaktır. 2- Birinci mef'ul şu takdirde hazfedilmiş olabilir: Yüce Allah insanlara ve aleme bu doğru söyleyenleri de, yalancıları da bildirecektir, ilan edecektir. Yani onları açıklayacak, teşhir edecektir. Doğru olanları hayırda, yalancı olanları da şerde; ve bu hem dünyada, hem âhirette olacaktır. 3- Bu okuyuş "alamet"den gelebilir. Yani herbir kesime kendisi tanınacağı olacağı bir alamet koyacaktır. Buna göre âyet-i kerime (mana itibariyle) Peygamber (sav)'ın: "Kim içinde bir şey gizlerse, Allah da ona o şeyin elbisesini giydirir"[1] hadisine benzemiş olur.

(1) el-Heysemî, *Mecmau'z-Zevaid*, X, 225; ravilerinden Hamid b. Adem'in "yalancı" olduğu kaydıyla.

أَمْ حَسِبَ الَّذِينَ يَعْمَلُونَ السَّيِّئَاتِ أَنْ يَسْبِقُونَا ۚ
سَآءَ مَا يَحْكُمُونَ ﴿٤﴾ مَنْ كَانَ يَرْجُوا لِقَآءَ اللَّهِ فَإِنَّ
أَجَلَ اللَّهِ لَآتٍ ۚ وَهُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ ﴿٥﴾ وَمَنْ جَاهَدَ
فَإِنَّمَا يُجَاهِدُ لِنَفْسِهِ ۚ إِنَّ اللَّهَ لَغَنِيٌّ عَنِ الْعَالَمِينَ ﴿٦﴾
وَالَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَنُكَفِّرَنَّ عَنْهُمْ
سَيِّئَاتِهِمْ وَلَنَجْزِيَنَّهُمْ أَحْسَنَ الَّذِي كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿٧﴾

4. **Yoksa o kötülükleri işleyenler Bizden kurtulabileceklerini mi sanırlar? Ne kötü hüküm veriyorlar!**
5. **Kim Allah'a kavuşmayı ümid ediyorsa, muhakkak Allah'ın belirlediği vâde elbette gelicidir ve O, herşeyi işitendir, bilendir.**
6. **Kim cihad ederse, ancak kendisi için cihad eder. Şüphesiz Allah âlemlere muhtaç değildir.**
7. **İman edip salih amel işleyenlere gelince, andolsun ki Biz onların kötülüklerini elbette örteriz ve elbette onları yapageldikleri amellerden daha güzeliyle mükâfatlandırırız.**

"Yoksa o kötülükleri" yani şirki **"işleyenler Bizden kurtulabileceklerini"** Biz onları yaptıkları sebebiyle sorgulamadan, cezalandırmadan önce, Bizden kurtulup Bizi âciz bırakabileceklerini **"mi sanırlar?"** İbn Abbas dedi ki: el-Velid b. el-Muğire, Ebu Cehil, el-Esved, el-Âs b. Hişam, Şeybe, Utbe ve el-Velid b. Utbe, Ukbe b. Ebi Muayt, Hanzala b. Ebi Süfyan ve el-Âs b. Vâil'i kastetmektedir.

"Ne kötü hüküm veriyorlar!" Rabblerinin elinden kurtulabilmenin mümkün olduğunu kabul etmekle Rabblerinin sıfatı hakkındaki hükümleri ne kadar da kötüdür. Halbuki Allah herşeye gücü yetendir.

"(بِئْسَ): Ne" ne kötü şey ya da ne kötü hüküm ediyorlar anlamında nasb mahallindedir. Bunun; o ne kötü şeydir ve onların hükmü ne kötüdür, anlamında ref' mahallinde olması da mümkündür. Bu ez-Zeccac'ın görüşüdür.

İbn Keysan ise bundan farklı iki takdirde daha bulunmaktadır.

1- "Ne kötü hüküm veriyorlar" buyruğu tek bir şey hükmünde olur. Mesela "yaptığın şey hoşuma gitti" derken; "(ما صنعت): Yaptığın şey" ifadesinin; "(صنيعك): Yaptığın" anlamında olması gibi. Buna göre fiil ile birlikte; (ما) mastar olup ref' mahallindedir. İfade: "(ساء حكمهم): Onların hükümleri (ne kötüdür)" takdirinde olur.

2- Diğer takdire göre ise bu edatın irab'ta mahalli olmaz ve; "(ساء): Kötü"nün ismi konumunda yer alır. Nitekim; (نعم): Ne iyi, (بئس) ne kötü! de böyledir. Ebu'l Hasen İbn Keysan dedi ki: Ben gücümün yettiği her yerde (ما) edatının irabta mahalli olması görüşünü tercih ederim. Yüce Allah'ın: *"Allah'tan bir rahmet sayesinde sen..."* (Al-i İmran, 3/159); *"Onlar sözlerini bozdukları için"* (el-Maide, 5/13) Aynı şekilde: *"İki vadeden hangisini bitirirsem..."* (el-Kasas, 28/28) buyruklarında; (ما) hep cer mahallindedir, ondan sonraki lafızlar da ona tabidir. Aynı şekilde: *"Gerçekten Allah bir sivrisineği... misal vermekten çekinmez"* (el-Bakara, 2/26) buyruğunda da; (ما) nasb mahallinde olup ondan sonra gelen **"sivrisinek"** anlamındaki lafız da ona tabidir.

"Kim Allah'a kavuşmayı ümid ediyorsa" buyruğundaki; "(يَرْجُو): **ümid ediyor**(sa)" korkuyor(sa) anlamındadır. el-Hüzelî'nin bir balcıyı nitelendirirken söylediği şu mısraında olduğu gibi:

إِذَا لَسَعَتْهُ النَّحلُ لم يَرْجُ لسعَها

"Onu arılar soktu mu onların sokmalarından korkmaz."

Tefsir âlimleri anlamın icmâ' ile şöyle olduğunu bildirmişlerdir: Ölümden korkan salih amel işlesin. Çünkü ölümün gelip onu bulması kaçınılmaz bir şeydir. Bunu da en-Nehhas zikretmiştir. ez-Zeccac dedi ki: **"Kim Allah'a kavuşmayı ümid ediyorsa"** buyruğu yüce Allah'ın mükâfatını umuyorsa anlamındadır.

Burada **"kim"** anlamındaki lafız mübteda olarak merfu konumundadır. (كَانَ) ise haber konumundadır ve bu da şart dolayısıyla cezm mahallindedir. **"Ümid ediyor"** buyruğu da; (كان)'in haberi konumundadır. Şartın cevabı da: **"Muhakkak Allah'ın belirlediği vâde elbette gelicidir ve O herşeyi işitendir, bilendir"** buyruğudur.

"Kim cihad ederse, ancak kendisi için cihad eder." Yani kim din uğrunda cihad eder, kâfirlerle savaşmakta ve itaatleri işlemekte sabır ve sebat gösterirse, bu ancak kendisi için çalışmış olur. Yani bütün bunların sevabı sadece onadır. Bundan dolayı yüce Allah'a herhangi bir faydası olmaz.

"Şüphesiz Allah âlemlere" yani onların amellerine **"muhtaç değildir."** Anlamın şöyle olduğu da söylenmiştir: Kim kendi nefsi için düşmanı ile çarpışır, bu yolla da Allah'ın rızasını gözetmiyor ise; yüce Allah'ın böylesinin cihadına hiçbir ihtiyacı yoktur.

"İman edip" tasdik edip **"salih amel işleyenlere gelince, andolsun ki Biz onların kötülüklerini elbette"** onlara mağfirette bulunmak suretiyle **"örteriz."** Onlar için gizleriz **"ve elbette onları yapageldikleri amellerden daha güzeli ile mükâfatlandırırız."** Yani amellerinin en güzeli olan itaatlarla mükâfatlandırırız.

Diğer taraftan: Onların müşrik iken yaptıkları her türlü masiyetin örtüleceği, buna karşılık İslâm'da işledikleri herbir iyiliğin de mükâfatının verileceği anlamına geldiği söylenmiştir. Ayrıca; Biz onların kâfir iken de müslüman iken de işledikleri kötülüklerini örteriz ve kâfir iken de müslüman iken de yaptıkları iyilikleri dolayısıyla onları mükâfatlandırırız, anlamına da gelebilir.

وَوَصَّيْنَا الْإِنْسَانَ بِوَالِدَيْهِ حُسْنًا ۖ وَإِنْ جَاهَدَاكَ لِتُشْرِكَ بِي مَا لَيْسَ
لَكَ بِهِ عِلْمٌ فَلَا تُطِعْهُمَا ۚ إِلَيَّ مَرْجِعُكُمْ فَأُنَبِّئُكُمْ بِمَا كُنْتُمْ
تَعْمَلُونَ ﴿٨﴾ وَالَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَنُدْخِلَنَّهُمْ فِي
الصَّالِحِينَ ﴿٩﴾

8. **Biz insana ana-babasına iyi davranmasını tavsiye ettik. Eğer onlar, hakkında bilgin olmayan bir şeyi Bana ortak koşman için seni zorlarlarsa onlara itaat etme. Dönüşünüz yalnız Bana'dır, yaptıklarınızı size haber vereceğim.**
9. **İman edip salih amel işleyenleri Biz elbette salihler arasına katacağız.**

"Biz insana ana-babasına iyi davranmasını tavsiye ettik." Tirmizî'nin rivayetine göre bu âyet-i kerime Sa'd b. Ebi Vakkas hakkında nâzil olmuştur. Sa'd b. Ebi Vakkas: Hakkımda dört âyet-i kerime nâzil olmuştur deyip bir olay anlattı. Sa'd'ın anası dedi ki: Allah (anne babaya) iyi davranmayı emretmedi mi? Allah'a yemin ederim ben ölünceye yahut sen kâfir oluncaya (Muhammed'i inkâr edinceye) kadar bir şey yemeyecek bir şey içmeyeceğim. (Sa'd)

dedi ki: Ona bir şeyler yedirmek istedikleri vakit ağzını açmak için bir tahta parçası sokarlardı... Bunun üzerine şu: **"Biz insana ana-babasına iyi davranmasını tavsiye ettik"** âyeti nâzil oldu. Ebu İsa (et-Tirmizî) dedi ki: Bu hasen, sahih bir hadistir.(1)

Yine Sa'd'ın şöyle dediği rivayet edilmiştir. Ben anneme karşı çok iyi davranırdım. Müslüman oldum, bu sefer o: Ya dinini terkedersin, yahutta ben de ölünceye kadar bir şey yemeyecek ve içmeyeceğim. Böylece bana bu yaptıkların dolayısıyla sen de ayıplanacaksın, "ey anasının katili!" denilecek. Bir kaç gün bu şekilde kaldı, sonunda ona: Anacağım dedim. Senin yüz tane canın olsa ve bunların biri diğerinin arkasına çıksa yine de ben bu dinimi terkedecek değilim. İstersen ye, istemiyorsan yeme. Benim halimi görünce yemek yedi ve: **"Eğer onlar, hakkında bilgin olmayan birşeyi sana ortak kışman için seni zorlarlarsa..."** âyeti nâzil oldu.(2)

İbn Abbas dedi ki: Âyet-i kerime Ebu Cehil'in anne bir kardeşi Ayyaş b. Ebi Rebia hakkında nâzil olmuştur, o da böyle bir şey yapmıştı. Yine ondan rivayete göre bu âyet-i kerime bütün ümmet hakkında inmiştir. Zira yüce Allah'ın belâlarına karşı ancak sıddîklar sabreder.

"(وحُسناً): İyi davranmasını" lafzı Basralılara göre tekrar (fiilin tekrarı) dolayısıyla nasbedilmiştir. Yani; "(ووصيناه حسناً): Ve Biz ona iyilik tavsiye ettik" demektir. Bunun kat' üzere olduğu ve ifadenin takdirinin: "(ووصيناه بالحسن): Ve Biz ona iyilikle tavsiye ettik" şeklinde olduğu da söylenmiştir. Bu da "ona hayır tavsiye ettim" derken; (وصيته خيراً) demek gibidir ki; (بالخير) anlamındadır.

Kûfeliler ise şöyle demişlerdir: Bu; "(ووصينا الإنسان أن يفعل حسناً): Biz insana iyilik yapmasını tavsiye ettik" takdirindedir. Buna göre onun için bir fiil takdir edilmiş olur. Şair de şöyle demektedir:

عَجِبتُ من دَهْمَاء إذ تَشكُونَا ومن أبي دَهْمَاءَ إذْ يُوصِينَا
خيراً بها كأنّما خافونا

"Ben Dehmâ'ya hayret ettim, çünkü bizi şikayet ediyor,
Ebu Dehmâ'ya da hayret ettim, o da bize hayır tavsiye ediyor.
Dehmâ hakkında; sanki bizden korktular."

Bu da; o bize ona hayırlı bir şekilde davranmamızı tavsiye ediyor, anlamındadır. Yüce Allah'ın: *"Boyunlarını... sıvazlamaya başladı"* (Sâd, 38/133)

(1) *Tirmizî,* V, 341; *Müsned,* I, 185; *Müslim,* IV, 1878 (kısmen).
(2) İbn Kesir, *Tefsir,* III, 446, Taberani, *Kitabu'l-İşre*'den naklen.

buyruğunda olduğu gibi. Bu da; "(يمسح مسحاً): Bir şekilde sıvazlamaya başladı" demektir. İfadenin takdirinin: Biz ona güzel bir iş ve davranış tavsiye ettik, anlamında olduğu da söylenmiştir. Bu durumda sıfat mevsufun yerine geçirilmiş ve muzaf hazfedildikten sonra, muzafun ileyh de onun yerine getirilmiş olur.

Anlamının: "Biz ona güzel davranma zorunluluğunu koyduk" şeklinde olduğu da söylenmiştir.

"(حُسْناً): Güzel davranma" buyruğu genel olarak "ha" ötreli ve sin harfi de sakin olarak okunmuştur. Ancak Ebu Recâ, Ebu'l-Âliye ve ed-Dahhak "ha" ve "sin"i üstün okumuştur. el-Cahderî ise mastar olarak; (إِحْسَاناً) diye okumuştur. Ubeyy'in Mushaf'ında da böyledir.

İfadenin de takdiri: "(ووصينا الإنسان أن يحسن إليهما إحساناً): Biz insana annesine babasına iyilik yapmasını tavsiye ettik" şeklinde olup burada ("iyilik" anlamındaki lafız): **"(وصينا) tavsiye ettik"** ile nasb edilmiş değildir. Çünkü bu fiil hakettiği iki mefulünü almıştır.

"Dönüşünüz yalnız Bana'dır." Bu küfür ve nankörlük hususlarında anne-babaya itaat edilmesi halinde tehdit manasınadır. **"Dönüşünüz yalnız Banadır. Yaptıklarınızı size haber vereceğim."**

"İman edip salih amel işleyenleri Biz elbette salihler arasına katacağız." Yüce Allah, amel eden mü'minlerin halini yeniden söz konusu etmektedir ki; insanlar onların mertebelerine nâil olmak için şevk duysun.

"Biz elbette" onları **"salihler arasına katacağız"** buyruğu da bu manada bir mübalağadır. Yani salâhın en ileri derecesinde olup salâhın en uzak hedeflerine ulaşmış olanlar demektir. İşte mü'min bu noktaya geldi mi onun semeresini de, mükâfatını da elde eder ki, o da cennettir.

وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَقُولُ اٰمَنَّا بِاللّٰهِ فَاِذَآ اُوذِيَ فِى اللّٰهِ جَعَلَ
فِتْنَةَ النَّاسِ كَعَذَابِ اللّٰهِ ۖ وَلَئِنْ جَآءَ نَصْرٌ مِنْ رَبِّكَ لَيَقُولُنَّ
اِنَّا كُنَّا مَعَكُمْ ۖ اَوَلَيْسَ اللّٰهُ بِاَعْلَمَ بِمَا فِى صُدُورِ الْعَالَمِينَ ﴿١٠﴾
وَلَيَعْلَمَنَّ اللّٰهُ الَّذِينَ اٰمَنُوا وَلَيَعْلَمَنَّ الْمُنَافِقِينَ ﴿١١﴾

10. İnsanlardan bazısı: "Biz Allah'a iman ettik" derler. Ona Allah yolunda eziyet olunduğunda, insanların fitnesini Allah'ın azabı gi-

bi sayar. Eğer Rabbinden bir yardım gelirse, andolsun ki: "Şüphesiz biz sizinle beraber idik" diyeceklerdir. Allah âlemlerin kalbinde olanı en iyi bilen değil midir?

11. Allah mü'minleri de elbette bilir, münafıkları da elbette bilir.

"İnsanlardan bazısı: Biz Allah'a iman ettik, derler" âyet-i kerimesi "Allah'a iman ettik" diyen münafıklar hakkında inmiştir.

"Ona Allah yolunda eziyet olunduğunda insanların fitnesini" onların verdikleri eziyeti âhiretteki **"Allah'ın azabı gibi sayar"** ve irtidad eder. **"Eğer"** mü'minlere **"Rabbinden bir yardım gelirse, andolsun ki"** yalancı oldukları halde, bu mürtedler: **"Şüphesiz ki biz sizinle beraber idik, diyeceklerdir."**

Yüce Allah, onlara şöyle buyurmaktadır: **"Allah, âlemlerin kalbinde olanı, en iyi bilen değil midir?"** Yani yüce Allah, onların kalplerinde olanı bizzat kendilerinden daha iyi bilir.

Mücahid dedi ki: Bu âyet-i kerime dilleriyle iman eden bir takım kimseler hakkında inmiştir. Bunlara Allah'tan bir belâ ya da nefislerinde bir musibet gelip çatınca fitneye düştüler. ed-Dahhak da şöyle demiştir: Âyet-i kerime Mekke'de iken iman eden münafık bir takım kimseler hakkında inmiştir. Bunlara eziyet ve işkence yapılınca tekrar şirke geri döndüler.

İkrime de şöyle demiştir: Bunlar İslam'a girmiş bir topluluk idi. Müşrikler onları kendileri ile birlikte Bedir'e çıkmaya zorladılar. Bazıları Bedir'de öldürüldü. Bunun üzerine yüce Allah: *"Nefislerine zulmedenler olarak canlarını alacağı kimselere melekler..."* (en-Nisa, 4/97) buyruğunu indirdi. Medine'deki müslümanlar bu âyeti yazıp Mekke'deki müslümanlara gönderdi. Onlar da Mekke'den çıktılar, müşrikler arkalarından yetiştiler. Bazıları fitneye düştüler. İşte bu âyet-i kerime onların hakkında nâzil oldu.

Âyet-i kerimenin Ayyaş b. Ebi Rebia hakkında indiği de söylenmiştir. O müslüman olduktan sonra hicret etmişti, sonra da eziyete uğratıldı, dövüldü ve irtidad etti. Ebu Cehil ile el-Haris onu işkencelere maruz bıraktılar ki, anne bir kardeşleri idiler.

İbn Abbas dedi ki: Bundan sonra bir süre yaşadı ve İslam'a güzel bir şekilde bağlandı.

"Allah mü'minleri de elbette bilir, münafıkları da elbette bilir." Katade dedi ki: Bu âyet-i kerime müşriklerin Mekke'ye geri döndürdüğü topluluk hakkında nâzil olmuştur.

وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لِلَّذِينَ آمَنُوا اتَّبِعُوا سَبِيلَنَا وَلْنَحْمِلْ
خَطَايَاكُمْ وَمَا هُمْ بِحَامِلِينَ مِنْ خَطَايَاهُمْ مِنْ شَيْءٍ إِنَّهُمْ
لَكَاذِبُونَ ﴿١٢﴾ وَلَيَحْمِلُنَّ أَثْقَالَهُمْ وَأَثْقَالًا مَعَ أَثْقَالِهِمْ
وَلَيُسْأَلُنَّ يَوْمَ الْقِيَامَةِ عَمَّا كَانُوا يَفْتَرُونَ ﴿١٣﴾

12. İnkâr edenler, iman edenlere dediler ki: "Bizim yolumuza uyun, günahlarınızı biz yükleniriz." Halbuki onlar, ötekilerin günahlarından bir şeyi yüklenecek değillerdir. Muhakkak onlar, elbetteki yalancıdırlar.

13. Andolsun onlar hem kendi yüklerini taşıyacaklar, hem de kendi yükleriyle birlikte başka yükleri de yükleneceklerdir. Hiç şüphesiz yaptıkları iftiralardan kıyamet gününde muhakkak sorumlu tutulacaklardır.

"İnkâr edenler, iman edenlere dediler ki: Bizim yolumuza" dinimize **"uyun günahlarınızı biz yükleniriz"** buyruğundaki; **"(لْنَحْمِلْ): Biz yükleniriz"** lafzı emir kipi olması dolayısıyla cezmedilmiştir. el-Ferra ile ez-Zeccac dediler ki: Bu şart ve cevabı te'vilinde bir emirdir. Yani, eğer bizim yolumuza uyarsanız biz de günahlarınızı yükleniriz. Şairin şu beyitinde olduğu gibi:

فقلتُ ادعِي وأَدعُ فإنّ أنْدى لِصوتٍ أنْ يُنادِيَ داعِيانِ

"Ben ona: Sen de dua et, ben de dua edeyim dedim çünkü,
İki dua edenin seslenmesi, bir sesi daha da güzelleştirir."

Eğer sen dua edersen, ben de dua ederim, demek istemiştir.

el-Mehdevî dedi ki: Daha sonra: **"Muhakkak onlar elbetteki yalancılardır"** buyruğunun gelmesi manaya binaendir. Çünkü buyruk, eğer siz bizim yolumuza uyarsanız, biz de sizin günahlarınızı yükleniriz, anlamındadır. Burada bu husus mana itibariyle verilen bu habere raci olduğundan dolayı, haberin yalanlanması söz konusu olduğu gibi; bu ifadeleri de yalanlanmış olmaktadır.

Mücahid dedi ki: Kureyş'ten müşrikler: Biz de, siz de öldükten sonra diriltilmeyeceğiz. Eğer sizin bir günahınız varsa, bizim üzerimize olsun. Yani sizin için doğacak sorumlulukları adınıza biz taşıyacağız, dediler. Burada "taşımak" sorumlu olmak anlamındadır, yoksa sırtı üzerinde yüklenmek demek değildir. Rivayete göre bu sözleri söyleyen el-Velid b. el-Muğire imiş.

"Andolsun onlar hem kendi yüklerini taşıyacaklar, hem de kendi yükleriyle birlikte başka yükleri de taşıyacaklardır." Yani bunların hasenâtları bittikten sonra, zulmettikleri kimselerin günahlarından bunlara yüklenecektir. Bu anlamdaki bir hadis Peygamber (sav)'dan rivayet edilmiş olup Âl-i İmran Sûresi'nde (3/161. âyet, 2. başlıkta) geçmiş bulunmaktadır. Ebu Umame el-Bahilî dedi ki: "Kıyamet gününde bir adam, iyilikleri pek çok olduğu halde, getirilir. Hasenâtı sona erinceye kadar onun iyiliklerinden (başkalarına yaptıkları kötülükleri) takas edilir. Sonra yine ondan hak istemeler devam eder. Bunun üzerine aziz ve celil Allah şöyle buyurur: Kuluma (iyiliklerinden) takas yapınız. Melekler: Onun hiçbir iyiliği kalmadı, derler. Bu sefer: Zulme uğrayanın kötülüklerinden alınız, bunun üzerine bırakınız." diye buyurur. Rasûlullah (sav) daha sonra yüce Allah'ın: **"Andolsun onlar hem kendi yüklerini taşıyacaklar, hem de kendi yükleriyle birlikte başka yükleri de yüklenecekler"** âyetini okudu.(1)

Katade dedi ki: Herhangi bir sapıklığa çağıran kimse, hem o sapıklığın günahını yüklenir, hem de onunla amel edenin günahını. Bununla birlikte hiçbirisinin günahından da bir şey eksiltilmiş olmaz. Bunun bir benzeri de yüce Allah'ın şu buyruğudur: *"Onlar (böylelikle) kıyamet gününde kendilerinin yüklerini tamamen yüklendikten başka bilgisizce saptırdıkları kimselerin yüklerinden bir kısmını da yükleneceklerdir."* (en-Nahl, 16/25)

Bunun bir benzeri de Peygamber (sav)'ın şu buyruğudur: "Kim İslam'da kötü bir yol açacak olursa, o kötü yolun günahı ve ondan sonra da onunla amel edeceklerin günahı onun üzerinedir. Bununla birlikte hiçbirinin günahından da bir şey eksiltilmeyecektir."(2) Bu, Ebu Hureyre ve başkaları tarafından rivayet edilmiş bir hadistir.

el-Hasen dedi ki: Peygamber (sav) şöyle buyurdu: "Kim bir hidayete çağırır da bu yol üzere ona tabi olunur ve gereğince amel olunursa, ona tabi olanların ecirleri gibi ona da verilir. Bu durum ise onlardan hiçbirisinin ecirlerini eksiltmez. Kim de bir sapıklığa çağırır da bu hususta ona uyulur ve ondan sonra da onunla amelde bulunulursa ona tabi olan kimseler arasından o husus ile amel edenlerin günahlarının bir benzeri de ona verilir ve bu,

(1) Aynı manada Peygamber Efendimize merfu' bir hadis olarak: *Tirmizi*, IV, 6132

(2) *Müslim*, II, 705, IV, 2059; *Tirmizi*, V, 143; *İbn Mace*, I, 75; *Müsned*, II, 504, IV, 358, 360.

onlardan hiçbirisinin günahından bir şey eksiltmez." el-Hasen daha sonra: **"Andolsun onlar hem kendi yüklerini taşıyacaklar, hem de kendi yükleriyle birlikte başka yükleri de yükleneceklerdir"** buyruğunu okudu.

Derim ki: Bu mürsel bir rivayettir. Müslim tarafından rivayet edilen Ebu Hureyre hadisinin manası da budur. Enes b. Malik'in Rasûlullah (sav)'tan rivayet ettiği hadisin ifadeleri de şöyledir: Rasûlullah (sav) buyurdu ki: "Herhangi bir davetçi bir sapıklığa çağırır ve bu hususta ona tabi olunursa, ona kendisine tabi olanların günahlarının benzeri yazılır ve onların günahlarından da hiçbir şey eksiltilmez. Her kim hidayete çağırır da ona tabi olunursa, ona tabi olan kimselerin ecirlerinin bir benzeri onun için de vardır ve onların ecirlerinden hiçbir şey eksiltilmez." Bunu İbn Mace, *Sünen*'inde rivayet etmiştir.(1) Bu hususta Ebu Cuhayfe ve Cerir'den de rivayetler gelmiştir.

Şöyle de denilmiştir: Burada maksat, zalimlere yardımcı olanlardır. Maksadın bid'atleri üzere kendilerine tabi olunan bid'at sahipleri olduğu söylendiği gibi, kendilerinden sonra gelenler onunla amel edecek olurlarsa sonradan ortaya çıkmış sünnetler (bid'at yollar) ihdas edenlerdir de söylenmiştir. Mana birbirine yakındır, hadis bunların hepsini kapsamına almaktadır.

وَلَقَدْ أَرْسَلْنَا نُوحًا إِلَىٰ قَوْمِهِ فَلَبِثَ فِيهِمْ أَلْفَ سَنَةٍ إِلَّا خَمْسِينَ عَامًا ۖ فَأَخَذَهُمُ الطُّوفَانُ وَهُمْ ظَالِمُونَ ﴿١٤﴾ فَأَنْجَيْنَاهُ وَأَصْحَابَ السَّفِينَةِ وَجَعَلْنَاهَا آيَةً لِلْعَالَمِينَ ﴿١٥﴾

14. Andolsun Biz, Nûh'u kavmine gönderdik. O da onlar arasında elli yıl eksik olmak üzere bin yıl kaldı. Derken onlar zalimler oldukları halde tufan onları yakaladı.

15. Fakat Biz onu da, gemide olanları da kurtardık. Ve o gemiyi Biz âlemlere bir âyet (ibret) **kıldık.**

"Andolsun Biz, Nûh'u kavmine gönderdik. O da onlar arasında elli yıl eksik olmak üzere bin yıl kaldı." Nûh (a.s)'ın kıssasını yüce Allah peygamberini teselli etmek üzere zikretmektedir. Yani senden önceki peygamberler de kâfirler ile sınanmışlar ve sabretmişlerdi. Özellikle Nûh (a.s)'ın zikredilmesinin sebebi yeryüzüne gönderilen ilk rasûlün o oluşundan dolayıdır.

(1) *İbn Mace*, I, 75.

O sırada dünya, daha önce Hud Sûresi'nde (11/41-44. âyetlerin tefsirinde) açıklandığı üzere küfür ile dolmuştu. Yine el-Hasen'den nakledildiği üzere ve Hud Sûresi'nde de belirtildiği gibi, Nûh (a.s)'ın, kavminden çektiklerini hiçbir peygamber kavminden çekmiş değildir.

Katade'nin, Enes'ten rivayetine göre Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: "İlk rasûl peygamber Nûh'dur."

Katade dedi ki: Nûh (a.s) el-Cezire'de peygamber olarak gönderilmiştir. Kaç yıl ömür sürdüğü hususunda farklı görüşler vardır. Yaşının şanı yüce Allah'ın Kitabında zikrettiği kadar olduğu söylenmiştir. Katade dedi ki: O kendilerini davete başlamadan önce aralarında üçyüz yıl kaldı. Onları üçyüz yıl davet etti, Tufan'dan sonra da üçyüzelli yıl yaşadı.

İbn Abbas dedi ki: Nûh (a.s) kırk yaşında peygamber oldu. Kavmi arasında ise elli yıl eksiği ile bin yıl süreyle kaldı. Tufan'dan sonra ise insanlar çoğalıp etrafa yayılıncaya kadar altmış yıl yaşadı. Yine İbn Abbas'tan şöyle dediği rivayet edilmiştir: İkiyüzelli yaşında iken peygamber oldu, aralarında elli yıl eksiği ile bin yıl kaldı. Tufan'dan sonra da ikiyüz yıl yaşadı. Vehb dedi ki: Nûh (a.s) ikibindörtyüz yıl yaşadı. Ka'b el-Ahbar dedi ki: Nûh kavmi arasında elli yıl eksiği ile bin yıl kaldı. Tufan'dan sonra ise yetmiş yıl yaşadı. Böylelikle onun toplam yaşı binyirmi yıldır.

Avn b. Ebi Şeddad dedi ki: Nûh (a.s) üçyüzelli yaşında iken peygamber oldu. Kavmi arasında ise elli yıl eksiği ile bin yıl kaldı. Tufan'dan sonra ise üçyüzelli yıl yaşadı. Böylelikle toplam yaşı binaltıyüzelli yıl etmektedir. Buna yakın bir rivayet el-Hasen'den de gelmiştir. el-Hasen dedi ki: Ölüm meleği Nûh (a.s)'ın ruhunu kabzetmek üzere geldiğinde: Ey Nûh dedi. Dünyada kaç yıl yaşadın? O: Peygamberlikten önce üçyüz yıl, kavmim arasında elli eksiği ile bin yıl, Tufan'dan sonra da üçyüz elli yıl, dedi. Ölüm meleği dedi ki: Dünyayı nasıl buldun? Nûh dedi ki: İki kapısı olan bir ev gibi. Buradan girdim, öbüründen çıktım.

Enes'in de şöyle dediği rivayet edilmektedir: Rasûlullah (sav) buyurdu ki: "Yüce Allah, Nûh (a.s)'ı kavmine peygamber olarak göndereceğinde o ikiyüzelli yaşında idi. Kavmi arasında elli yıl eksiği ile bin yıl kaldı. Tufan'dan sonra da ikiyüzelli yıl kaldı. Ona ölüm meleği gelince: Ey Nûh dedi, ey peygamberlerin en büyüğü ve ey ömrü pek uzun, duası makbul olan kişi! Dünyayı nasıl buldun? diye sordu, şu cevabı verdi: Kendisine iki kapılı bir ev yapılmış bir adamın, bir kapıdan girip diğerinden çıkması gibi" dedi.

Şöyle de denilmiştir: ...Bu kapılardan birisinden girdi, bir süre oturdu, sonra da öbür kapıdan çıkıp gitti.

İbnu'l-Verdî dedi ki: Nûh (a.s) kamıştan bir ev yaptı: Ona: Bir başka ev

yapmış olsaydın keşke, denildi. O: Ölecek kimseye bu dahi fazladır, dedi.

Ebu'l-Muhacir dedi ki: Nûh (a.s) kavmi arasında elli yıl eksiği ile bin yıl süreyle kıldan bir çadır içerisinde kaldı. Kendisine: Ey Allah'ın peygamberi, bir ev yapsana, denildi, o: Bugün veya yarın (nasıl olsa) öleceğim, dedi.

Vehb b. Münebbih dedi ki: Nûh (a.s) ölüm korkusu ile beşyüz yıl süreyle kadınlara yaklaşmadı.

Mukatil ve Cüveybir dedi ki: Âdem (a.s)'ın yaşı ilerleyip kemiği zayıflayınca: Ey Rabbim, dedi. Ben ne zamana kadar çalışıp didineceğim? Ey Âdem dedi, senin sünnet edilmiş bir evladın oluncaya kadar, diye buyurdu. On batın sonra Nûh dünyaya geldi. O sırada Âdem -altmış yıl eksiği ile- bin yaşında idi. Bazıları ise kırk yıl eksiği ile demişlerdir. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

Nûh (a.s)'ın geriye doğru soyu şöyledir: Nûh b. Lâmek b. Müteveşlih b. İdris -ki o Ahnûh'dur- b. Yered b. Mehlayil b. Kaynân b. Enuş b. Şis b. Âdem.

Nûh'un ismi "es-Seken" idi. Ona es-Seken denilmesinin sebebi insanların Âdem'den sonra ona ulaşmaları, sakin olmalarıdır. O da onların babalarıdır. Onun Sam, Ham ve Yafes diye üç oğlu oldu. Sam'dan Araplar, Farslar ve Rumlar dünyaya geldi. Bunların hepsinde de hayır vardır. Ham'ın soyundan Kıptîler, Sudanlılar ve Berberliler dünyaya geldi. Yafes'in soyundan ise Türkler, İskitler, Ye'cuc ile Me'cuc dünyaya geldi. Bunlarda hayır yoktur.

İbn Abbas dedi ki: Sam'ın soyundan gelenler arasında beyaz tenlilikle, buğday tenlilik vardır. Ham'ın soyundan gelenler ise siyahtırlar, beyaz tenliler azdır. Yafes'in çocukları -ki bunlar Türklerle, İskitlerdir- sarı ve kırmızı tenlilik vardır. Onun dördüncü bir oğlu daha vardı ki, bu da suda boğulan Ken'an idi. Araplar da onu Yâm diye adlandırırlar.

Nûh (a.s)'a bu ismin veriliş sebebi, onun elli yıl eksiği ile bin yıl süreyle kavmini Allah'a davet ederek nevhetmesi (feryad etmesi)'dir. Onların kâfir olmaları üzerine ağladı ve onlar için feryad etti (nâhe).

el-Kuşeyrî Ebu'l-Kasım Abdu'l-Kerim ***"et-Tahbîr"*** adlı eserinde şöyle demektedir: Rivayet olunduğuna göre Nûh (a.s)'ın adı Yeşkur idi. Fakat günahı için çokça ağladığından ötürü yüce Allah ona: Ey Nûh, daha ne kadar ağlayacaksın, diye vahyetti. Bundan dolayı da ona Nûh denildi. Bunun üzerine: Ey Allah'ın Rasûlü onun günahı neydi? diye soruldu. O da şöyle dedi: Yolda geçerken bir köpek gördü, kendi içinden ne kadar da çirkindir, diye geçirdi. Yüce Allah ona: Haydi sen ondan daha güzelini yarat! diye vahyetti.

Yezid er-Rukaşî dedi ki: Ona Nûh adının veriliş sebebi, kendisi hakkında çokça nevh etmesi (ahufigan etmesi)dir.

Burada niçin: **"Elli yıl eksik olmak üzere bin yıl"** diye buyurularak, do-

kuzyüzelli yıl denilmedi? diye sorulacak olursa, Buna iki türlü cevap verilir:

1- Bundan maksat sayının çoğaltılmasıdır. Burada "bin" denilmesi hem lafız itibariyle hem de sayı itibariyle daha çok söylemeyi gerektirmektedir.

2- Rivayet olunduğuna göre, ona bin yıllık ömür verilmişti. O ömründen elli yılı çocuklarından birisine bağışlamıştı. Ölüm vakti gelince, bu sefer bini tamamlamaya döndü. Şanı yüce Allah bu eksiltmenin onun tarafından olduğuna dikkat çekmek üzere bunu böylece zikretti. (Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır).

"Derken onlar zalimler oldukları halde tufan onları yakaladı." İbn Abbas, Said b. Cübeyr ve Katade: Tufan'dan kasıt yağmurdur; ed-Dahhak da, suda boğulmaktır, demişlerdir, ölüm olduğu da söylenmiştir. Bunu da Aişe (r.anha), Peygamber (sav)'dan rivayet etmiştir. Şairin şu mısraında da bu anlamda kullanılmıştır:

أفـنـاهـم طـوفـانُ مـوتٍ جـارف

"Onları önüne katıp sürükleyici bir ölüm tufanı yok etti."

en-Nehhâs dedi ki: Yağmur, öldürmek ya da ölüm gibi herkesin etrafını kuşatan ve çok olan herşeye "tûfân" denilir.

"Onlar zalimler oldukları halde" cümlesi hal konumundadır. **"Bin yıl"** ise zarf olarak nasbedilmiştir. **"Elli yıl eksik olmak üzere"** anlamındaki buyruk da mûceb cümleden müstesnâ olarak nasbedilmiştir. Sibeveyh'e göre de bu mef'ul ayarındadır. Çünkü ona göre böyle bir istisnâya mef'ul gibi ihtiyaç duyulmaz. el-Müberred, Ebu'l-Abbas, Muhammed b. Yezid ise: O (istisnâ) ona göre katıksız mef'ul durumundadır. Sanki; "(استثنيت زيداً): Zeyd'i istisnâ ettim" denilmiş gibi olur.

Hasen b. Ğalib b. Necih Ebu'l-Kasım el-Mısrî rivayet ediyor: Bize Malik b. Enes, ez-Zührî'den o İbn el-Müseyyeb'den, o Übeyy b. Ka'b'dan dedi ki: Rasûlullah (sav) şöyle buyurdu: "Cebrail benim ile Ömer'in fazileti hususunda konuşuyor idi. Ben: Ey Cebrail Ömer'in fazileti ne derecedir? diye sordum. Bana: Ey Muhammed dedi. Eğer seninle birlikte Nûh'un kavmi arasında kaldığı süre kadar kalacak dahi olsam, ben sana Ömer'in faziletini yeteri kadar anlatmış olamam." Bunu el-Hatib Ebubekir Ahmed b. Sabit el-Bağdadî zikretmiş ve şöyle demiştir: Bu rivayeti Hassan b. Ğalib tek başına Malik'ten rivayet etmiştir. Malik'ten böyle bir hadis sabit değildir.

"Fakat Biz onu da, gemide olanları da" buyruğundaki **"gemide olanlar"** lafzı **"onu"** lafzındaki zamire atfedilmiştir.

"Kurtardık ve o gemiyi Biz alemlere bir âyet (ibret) **kıldık"** buyruğunda yer alan **"o gemiyi"** lafzındaki "elif" ve "he" zamiri (o) gemiye yahut cezaya ya da kurtuluşa ait bir zamirdir. Buna göre bu hususta üç görüş vardır.

وَإِبْرٰهِيمَ إِذْ قَالَ لِقَوْمِهِ اعْبُدُوا اللّٰهَ وَاتَّقُوهُ ۖ ذٰلِكُمْ خَيْرٌ
لَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ ﴿١٦﴾ إِنَّمَا تَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللّٰهِ
أَوْثَانًا وَتَخْلُقُونَ إِفْكًا ۚ إِنَّ الَّذِينَ تَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللّٰهِ
لَا يَمْلِكُونَ لَكُمْ رِزْقًا فَابْتَغُوا عِنْدَ اللّٰهِ الرِّزْقَ وَاعْبُدُوهُ
وَاشْكُرُوا لَهُ ۖ إِلَيْهِ تُرْجَعُونَ ﴿١٧﴾ وَإِنْ تُكَذِّبُوا فَقَدْ
كَذَّبَ أُمَمٌ مِنْ قَبْلِكُمْ ۖ وَمَا عَلَى الرَّسُولِ إِلَّا الْبَلَاغُ الْمُبِينُ
﴿١٨﴾ أَوَلَمْ يَرَوْا كَيْفَ يُبْدِئُ اللّٰهُ الْخَلْقَ ثُمَّ يُعِيدُهُ ۖ
إِنَّ ذٰلِكَ عَلَى اللّٰهِ يَسِيرٌ ﴿١٩﴾

16. **İbrahim'i de** (peygamber gönderdik). **Hani o kavmine şöyle demişti: "Allah'a ibadet edin ve O'ndan korkun. Çünkü bu sizin için daha hayırlıdır. Eğer bilirseniz.**
17. **"Siz ancak Allah'tan başka bir takım putlara ibadet ediyor ve aslı olmayan yalanlar düzüyorsunuz. Şu Allah'tan başka ibadet etmekte olduklarınız size bir rızık vermeye şüphesiz güç yetiremezler. O halde rızkı Allah katında arayın. O'na ibadet edin ve O'na şükrediniz. Yalnız O'na döndürüleceksiniz.**
18. **"Eğer yalanlarsanız, sizden önce gelen ümmetler de yalanlamıştır. Peygambere düşen apaçık tebliğ etmekten ibarettir."**
19. **Görmediler mi Allah yaratmaya nasıl başlıyor? Sonra da onu tekrar geri çevirecektir. Muhakkak bu Allah'a göre çok kolaydır.**

"İbrahim'i de" buyruğu ile ilgili el-Kisaî şöyle demektedir: **"(وَإِبْرَاهِيمَ): İbrahim'i de"** buyruğu **"kurtardık"** buyruğu ile nasbedilmiştir. Yani burada **"onu"** buyruğuna atfedilmiştir. el-Kisaî bu buyruğun "Nûh"a atfedilmiş olmasını da uygun kabul etmektedir. O takdirde: Biz İbrahim'i de peygamber ola-

rak gönderdik, anlamında olur. Üçüncü bir görüşe göre de "İbrahim'i de an" anlamında nasbedilmiş olabilir.

Hani o kavmine şöyle demişti: **"Allah'a ibadet edin"** ibadeti yalnız O'na yapın **"ve O'ndan"** O'nun ceza ve azabından **"korkun. Çünkü bu sizin için"** putlara ibadet etmekten **"daha hayırlıdır. Eğer bilirseniz."**

"Siz ancak Allah'tan başka bir takım putlara" heykellere **"ibadet ediyor...sunuz."** Ebu Ubeyde dedi ki: Sanem (heykel) altın, gümüş veya bakırdan yapılan ma'bud suretidir. Vesen (put) ise alçı ya da taştan yapılan ma'bud suretidir. el-Cevherî der ki: Vesen, sanem ile aynı anlamdadır. Vesen'in çoğulu; (وُثُنٌ) ile (اوثانٌ) diye gelir. "Arslan" anlamındaki lafzın; (أسد) ile (آساد) diye gelmesi gibi.

"Ve aslı olmayan yalanlar düzüyorsunuz." el-Hasen dedi ki: Buradaki **"(تَخْلُقُونَ): Düzüyorsunuz"** aslında yontuyorsunuz anlamındadır. Yani sizler bizzat kendinizin yapmış olduğu putlara ibadet ediyorsunuz. Mücahid dedi ki: İfk, yalan demektir. Yani sizler putlara ibadet ediyor ve yalan uyduruyorsunuz.

Ebu Abdu'r-Rahman da -"düzüyorsunuz" anlamındaki lafzı-: (وَتَخْلُقُونَ) diye okumaktadır. Bu (تُخَلِّقُونَ) diye de okunmuştur ki; bu da (خَلْق)'den gelip çokluk anlamını ifade eder. Buna karşılık; (تَخْلُقُونَ) ise (تَخَلُّق)'dan gelmektedir ki; çok çok yalan söyledi ve yalan iddialarda bulundu demek.

"Aslı olmayan yalanlar" anlamı verilen lafız da; (أُفْكًا) diye de okunmuştur. Bu da iki şekilde açıklanabilir. Ya; "(كَذِب) Yalan söyledi" ve; "(لَعِب): Oynadı" kabilinden bir mastar olur. Bu durumda "(الإفك): Aslı olmayan yalan" ondan hafifletilmiş (yani sakin olan fe esreli okunmuş) olur. "(الكذب): Yalan" ile; "(اللعب): Oyun" kelimeleri gibi; ya da "fa'il" vezninde bir sıfat(-ı müşebbehe) olabilir. Bu da (خلقاً أفكاً) anlamına gelir ki; asılsız olan batıl olan, bir şeyi uyduruyorsunuz, demek olur.

"Putlara" lafzı **"ibadet ediyor**(sunuz)" ile nasb edilmiştir. (ما) ise kâffe (yani başındaki inne'nin amelini önleyen)dir.

Kur'ân-ı Kerîm'in dışında (benzeri cümlelerde) **"putlar"** anlamındaki kelimenin (ما) edatı, (إنْ)'nin ismi kabul edilmek suretiyle ref olarak okunması **"ibadet ediyor**(sunuz)" da onun sılası kabul edilmesi mümkündür. Bu durumda "he" zamiri de ismin uzunluğundan ötürü hazfedilmiş, buna karşılık "putlar" anlamındaki kelime (إنْ)'nin haberi olmuştur.

"(وَتَخْلُقُونَ إفْكاً): Aslı olmayan yalanlar düzüyorsunuz" kıraatinde ise **"aslı olmayan yalanlar"** anlamındaki lafız fiil ile nasbedilmiştir. Başka bir açıklaması yoktur.

Aynı şekilde; **"Şu Allah'tan başka ibadet etmekte olduklarınız, size bir**

rızık vermeye güç yetiremezler" buyruğu da böyledir. Yani sizler rızıklarınız ile ilgili taleplerinizi sadece Allah'a yöneltiniz, yalnız O'ndan rızık isteyiniz, başkasından değil.

"Eğer yalanlarsanız, sizden önce gelen ümmetler de yalanlamıştır." Bu buyruğun İbrahim (a.s)'ın söylediği sözler cümlesinden olduğu belirtilmiştir. Yani yalanlamak kâfirlerin adetidir, rasûllerin ise tebliğ etmekten başka görevleri yoktur.

"Görmediler mi ki Allah yaratmaya nasıl başlıyor." Genelde **"(أَوَ لَمْ يَرَوْا): Görmediler mi ki"** buyruğu haber vermek ve onları azarlamak manasıyla "ya" ile okunmuştur. Ebu Ubeyd ile Ebu Hâtim'in tercihi budur. Ebu Ubeyd dedi ki: Çünkü daha önce ümmetlerden sözedilmiştir. Sanki şöyle buyurulmuş gibidir: Geçmiş ümmetler görmediler mi ki...

Buna karşılık Ebubekir, el-A'meş, İbn Vessâb, Hamza ve el-Kisaî ise hitap kipi ile; "(تَرَوْا): Görmediniz mi" diye "te" ile okumuşlardır. Çünkü daha önceden **"eğer yalanlarsanız"** diye buyurulmuştur. **"Eğer yalanlarsanız"** buyruğunun Kureyşlilere hitap olduğu, İbrahim (a.s)'ın sözlerinden olmadığı da söylenmiştir.

"Sonra onu tekrar geri çevirecektir." Yani tekrar yaratacak ve öldükten sonra diriltecektir.

Anlamın şöyle olduğu da söylenmiştir: Yani onlar yüce Allah'ın meyve ve mahsulleri nasıl ilkin yarattığını görmediler mi? Bunlar önce canlanmakta, sonra yok olmakta, sonra onları tekrar diriltmekte ve bu böylece sürüp gitmektedir. Aynı şekilde ilk olarak insanı da yaratmakta, sonra ondan çoluk-çocuk var ettikten sonra tekrar onu öldürmektedir. Çocuklarından başka çocuklar da var edip gitmektedir. Diğer canlılar da böyledir. Yani sizler O'nun yeniden yaratmaya ve icad etmeye dair kudretini gördüğünüze göre şunu bilin ki, O ölümden sonra tekrar yaratmaya da kadirdir. **"Muhakkak bu Allah'a göre çok kolaydır."** Çünkü O, bir şeyin var olmasını istedi mi ona ol der, o da hemen oluverir.

قُلْ سِيرُوا فِي الْأَرْضِ فَانْظُرُوا كَيْفَ بَدَأَ الْخَلْقَ ثُمَّ اللَّهُ
يُنْشِئُ النَّشْأَةَ الْآخِرَةَ ۚ إِنَّ اللَّهَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ﴿٢٠﴾
يُعَذِّبُ مَنْ يَشَاءُ وَيَرْحَمُ مَنْ يَشَاءُ ۖ وَإِلَيْهِ تُقْلَبُونَ ﴿٢١﴾
وَمَا أَنْتُمْ بِمُعْجِزِينَ فِي الْأَرْضِ وَلَا فِي السَّمَاءِ ۖ وَمَا

لَكُمْ مِنْ دُونِ اللهِ مِنْ وَلِيٍّ وَلَا نَصِيرٍ ﴿٢٢﴾ وَالَّذِينَ
كَفَرُوا بِآيَاتِ اللهِ وَلِقَائِهِ أُولَٰئِكَ يَئِسُوا مِنْ رَحْمَتِي وَأُولَٰئِكَ
لَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ ﴿٢٣﴾ فَمَا كَانَ جَوَابَ قَوْمِهِ إِلَّا أَنْ
قَالُوا اقْتُلُوهُ أَوْ حَرِّقُوهُ فَأَنْجَاهُ اللهُ مِنَ النَّارِ ۗ إِنَّ فِي ذَٰلِكَ
لَآيَاتٍ لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ ﴿٢٤﴾ وَقَالَ إِنَّمَا اتَّخَذْتُمْ مِنْ
دُونِ اللهِ أَوْثَانًا ۙ مَوَدَّةَ بَيْنِكُمْ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا ۚ ثُمَّ يَوْمَ
الْقِيَامَةِ يَكْفُرُ بَعْضُكُمْ بِبَعْضٍ وَيَلْعَنُ بَعْضُكُمْ بَعْضًا ۖ
وَمَأْوَاكُمُ النَّارُ وَمَا لَكُمْ مِنْ نَاصِرِينَ ﴿٢٥﴾

20. De ki: "Yeryüzünde gezip dolaşın da yaratmaya nasıl başladığına bir bakın. Bundan sonra Allah âhiret hayatını tekrar yaratacaktır. Çünkü Allah herşeye kadirdir.

21. Dilediğine azab eder, dilediğine de rahmet eder ve yalnız O'na çevrileceksiniz.

22. Yerde de, gökte de siz âciz bırakabilecekler değilsiniz. Sizin için Allah'tan başka bir veli ve bir yardımcı da yoktur.

23. Allah'ın âyetlerini ve O'na kavuşmayı inkâr edenler; onlar Benim rahmetimden ümit kestiler ve onlar için çok acıklı bir azab da vardır.

24. Bunun üzerine kavminin cevabı: "Onu öldürün yahut onu yakın" demelerinden başka bir şey olmadı. Allah onu ateşten kurtardı. Muhakkak bunda iman eden bir topluluk için âyetler vardır.

25. Dedi ki: "Siz ancak dünya hayatında kendi aranızda bir dostluk için Allah'tan başka bir takım putlar edindiniz. Sonra Kıyamet gününde kiminiz, kiminizi red ve inkâr edecek ve bazınız bazınıza lânet edecektir. Yeriniz de cehennemdir, yardımcılarınız da yoktur."

Ya Muhammed, onlara **"de ki: Yeryüzünde gezip dolaşın da yaratmaya"** yaratıkların çokluklarına, şekillerinin farklılıklarına, dillerinin, renk ve tabiatlarının ayrı ayrı oluşuna rağmen **"nasıl başladığına bir bakın!"** Önceki nesillerin yaşadıkları yerlere, onların ülkelerine, geriye bıraktıkları eserlerine ve onları nasıl helâk ettiğine bir bakın! Böylelikle yüce Allah'ın kudretinin kemalini bilmiş olacaksınız.

"Bundan sonra Allah âhiret hayatını tekrar yaratacaktır." Ebu Amr ve İbn Kesir ("hayat" anlamını verdiğimiz): (النَّشْأَة) kelimesini "şın" harfini üstün olmak üzere (النَّشَاءَة) diye okumuşlardır ki; bunlar iki ayrı söyleyiştir. Şefkat anlamına gelen "re'fet"in; (الرَّافِة) ile (الرَّأفة) diye okunması ve benzeri diğer kelimelerde olduğu gibi.

el-Cevherî dedi ki: "(انشاء الله); Allah onu yarattı" demektir. İsmi de; (النشأة) ile (النشاءة) şeklinde medle gelir. Bu da Ebu Amr b. el-Ala'dan nakledilmiştir.

"Çünkü Allah herşeye kadirdir, dilediğine" adaletinin tecellisi olarak **"azab eder, dilediğine de"** lütfu ile **"rahmet eder ve yalnız O'na çevrileceksiniz"** döndürüleceksiniz.

"Yerde de, gökte de siz aciz bırakabilecekler değilsiniz." el-Ferrâ dedi ki: Bu buyruk; "(ولا من في السماء بمعجزين الله): Gökte olan kimseler de Allah'ı âciz bırakamazlar" şeklindedir.[1] Arapçada bu söyleyiş üstü kapalı bir ifadedir. Buna sebeb ise ikincisinde ortaya çıkmayan (ve el-Ferra'nın; "kimse" anlamını verdiğimiz "men" diye takdir ettiği) ikinci (matuf) cümledeki zamirdir. Bu da Hassan'ın şu sözüne benzer:

فمن يَهْجو رسولَ اللّهِ منكم ويَمدحُهُ وينصرُه سَواءُ

"Aranızdan Allah Rasûlünü hicveden kimse de,
Onu öven ve ona yardım eden de birdir."

Şair burada "onu öven ve ona yardım eden kimse birdir" demek istemiş ve burada; "(مَن): Kimse" lafzını takdir etmiştir. Abdurrahman b. Zeyd de böyle demiştir. Bunun bir benzeri de yüce Allah'ın: "(وَما مِنّا إلّا لَهُ مَقامٌ مَعْلُومٌ): *Bizden bilinen bir makamı olmayan yoktur."* (es-Sâffât, 37/164) buyruğudur ki; "(مَن له): Herbirimiz için..." demektir. Âyet-i kerimenin anlamı şudur: Yeryüzünde yeryüzündekiler ve semadakiler -O'na isyan edecek olurlarsa- şüphesiz Allah'ı âciz bırakamazlar.

(1) Ayetin nazmı ile el-Ferra'nın bu açıklaması gözönünde bulundurulursa anlamı şöyle olur: "Sizler yerde aciz bırakılabilecekler değilsiniz; gökte olan kimseler de Allah'ı aciz bırakamazlar."

Kutrub dedi ki: Eğer orada olsaydınız semada da (âciz bırakamazdınız) demektir. Bu da bir kimsenin: Filan kişi Basra'da da elimden kurtulamaz, burada da elimden kurtulamaz, demeye benzer ki; Basra'ya gidecek olsa dahi elimden kurtulamaz demektir.

Şöyle de açıklanmıştır: Yerde olsun, gökte olsun O'ndan kaçamazlar anlamındadır. el-Müberred dedi ki: Buyruk; "(ولا مَن في السماء): Gökte bulunanlar da (âciz bırakabilecek değilsiniz)" anlamında olabilir. Bu durumda; "(مَن)...anlar" mevsul bir isim olmayıp nekredir ve "gökte" de onun sıfatı olur. Sıfat da mevsufun yerine geçirilmiş olur.

Ancak Ali b. Süleyman bunu kabul etmeyerek, bu caiz değildir der. Zira; (مَن) nekre olduğu takdirde onun sıfat alması kaçınılmazdır. Sıfatı da sıla gibidir. Mevsul'un hazfedilmesi ve sılanın bırakılması da caiz değildir. (Ali b. Süleyman) dedi ki: İnsanlarla aklen kavrayabilecekleri ifadelerle hitab edilmiştir. Yani sizler semada olsaydınız dahi Allah'ı âciz bırakamazdınız, demektir. Yüce Allah'ın: *"Yüksek kaleler içinde olsanız bile"* (en-Nisâ, 4/78) buyruğunda olduğu gibi.

"Sizin için Allah'tan başka bir veli ve bir yardımcı da yoktur." Bu buyrukta; "(وَلَا نَصِيرٍ): **Ve bir yardımcı da"** buyruğunun; (نَصِيرٌ) şeklinde mahalline atf ile merfu olması da mümkündür. Bu durumda; (مِن) zaid (fazladan) gelmiş olur.

"Allah'ın âyetlerini" yani Kur'ân-ı Kerîm'i ya da ortada mevcut bulunan delillerle pek büyük belge ve alâmetleri **"ve O'na kavuşmayı inkâr edenler, onlar Benim rahmetimden"** yani cennetten **"ümit kestiler."** Burada ye'si (ümit kesmeyi) onlara nisbet etmiş olmakla birlikte, onlar cennetten yana ümitsiz bırakılmışlardır, ümitleri kesilmiştir anlamındadır. Bu âyet-i kerimeler yüce Allah tarafından bir itiraz (kıssa arasına yerleştirilmiş ara cümleler) olup bunlardan maksat, Mekkelilere hatırlatıp öğüt vermek ve onları sakındırmaktır. Daha sonra hitab tekrar İbrahim (a.s)'ın kıssasına dönmekte ve şöyle buyurmaktadır:

İbrahim (a.s) kavmini yüce Allah'a davet ettiğinde **"kavminin cevabı: Onu öldürün yahut onu yakın demelerinden başka bir şey olmadı."** Sonra da onu yakmak noktasında görüş birliğine vardılar. **"Allah onu ateşten"** yani ateşin ona eziyet vermesinden **"kurtardı. Muhakkak bunda"** onun bu muazzam ateşe atılmasından sonra dahi onu yakmayarak, bu ateşten kurtarmasında **"iman eden bir topluluk için âyetler vardır."**

"(جَوَابَ): **Cevabı"** anlamındaki lafız genel olarak; "(كَانَ): İdi"nin haberi olmak üzere "be" harfini nasb (üstün) ile okunmuştur. "(أَنْ قَالُوا): **Demeleri"** lafzı da: (كَانَ)'nin ismi olarak ref' mahallindedir.

Salim el-Aftas ile Amr b. Dinar ise "cevabı" anlamındaki lafzı; (جَوَابٌ) şeklinde ref ile okuyarak (كانَ)'nin ismi kabul etmişler (أنْ)'i ise haber yerinde nasb mahallinde diye değerlendirmişlerdir.

İbrahim **"dedi ki: Siz ancak dünya hayatında kendi aranızda bir dostluk için Allah'tan başka bir takım putları edindiniz."** Hafs ile Hamza "(مَوَدَّةَ بَيْنِكُمْ): Kendi aranızda dostluk için" diye okumuşlardır. İbn Kesir, Ebu Amr ve el-Kisaî ise (مَوَدَّةُ بَيْنِكُمْ) diye okumuşlar, el-A'şa, Ebubekir'den, o da Âsım, İbn Vessâb ve el-A'meş'den; (مَوَدَّةَ بَيْنَكُمْ) diye, diğerleri ise; (مَوَدَّةُ بَيْنَكُمْ) şeklinde okumuşlardır.

İbn Kesir'in kıraati üç türlü açıklanabilir. ez-Zeccac bunlardan ikisini zikretmiştir.

1- "(المودة): Dostluk" kelimesi, (إنّ)'in haberi olarak merfu gelmiş olup (ما)da, (الذي) anlamında ism-i mevsuldür. İfadenin takdiri de şöyle olur: Sizin Allah'tan başka put edindikleriniz aranızdaki sevgidir.

2- Bir mübtedâ takdir edilmiş olur, o da; "(وهي مودّةُ): İşte o... bir dostluktur" yahutta; (تلك مودّة بينكم): İşte bu aranızdaki dostluktur," şeklinde olur. Buyruğun anlamı da: Sizin ilâhlarınız yahutta sizin topluluğunuz kendi aranızdaki bir dostluk(dan ibaret)dir.

İbnu'l-Enbarî dedi ki: "İşte bu aranızdaki sevgidir, dostluktur" takdiri ile **"dostluk"** anlamındaki lafzı merfu okuyanlar için **"Putları"** anlamındaki lafız üzerinde güzel bir vakıftır. **"Dostluk"** anlamındaki lafzı (إنّ)'in haberi olarak merfu okuyanlar ise vakıf yapmazlar.

3- ez-Zeccac'ın sözünü etmediği üçüncü şekle gelince, **"dostluk"** anlamındaki lafız mübtedâ olarak merfû' **"dünya hayatında"** lafzı da onun haberi olur. **"Dostluk"** anlamındaki lafzın **"aranızdaki"** lafza izafe yapılmasına gelince, o takdirde **"aranızda"** lafzı zarf değil, isim kabul edilmiş olur. Nahivciler ise bu gibi haller hakkında tevsi'an (genişleterek) bunu mef'ul kabul etmiştir, derler.

Sibeveyh de; "(يا سارق الليلة أهل الدار): Ey bu gece ev ahalisinden hırsızlık yapan kişi!" ifadesinin kullanıldığını nakletmiştir. Zarf olarak ona muzaf yapılması ise caiz değildir. Bunun sebebini zikretmenin yeri ise burası değildir.

"(مَوَدَّةُ): Dostluk" lafzını merfu ve tenvinli olarak okuyanlara gelince, az önce belirtilen anlamda kullanmış olur. **"Aranızda"** anlamındaki lafzı da nasb ile zarf olarak okumuş olur.

"(مَوَدَّةً): Dostluk" lafzını tenvinsiz olarak nasb edenlerin kıraatine göre ise; bunu "edinme" fiilinin mef'ulü olarak nasb etmiş ve **"(إنما): Ancak"** edatını tek bir edat olarak kabul edip bunu; (الذي) anlamında ism-i mevsul kabul et-

memiştir. Bununla birlikte **"dostluk"** anlamındaki lafzın mef'ulün leh olmak üzere nasb edilmesi de mümkündür. (Meâlde olduğu gibi.) Bu da bir kim senin; "(جئتك ابتغاء الخير): Hayır aramak için yanına geldim" ve; "(قصدت فلانا مودّة له): Filana olana olan sevgim dolayısıyla gittim" demeye benzer. **"Aranızda"** lafzı da cer ile okunur.

"(مَوَدَّةً): **Dostluk**"u tenvin ile ve nasb ile okuyanlara gelince, az önce belirtilen sebep dolayısıyla böyle okumuşlardır. **"Aranızda"** lafzını ise izafetsiz olarak nasb ile okurlar. İbnu'l-Enbarî dedi ki: "(مَوَدَّةَ بَيْنَكُمْ) Aranızda bir dostluk için" diye okuyanlar ile; "(مَوَدَّةُ بَيْنِكُمْ): Bir dostluk için" diye okuyanlar **"putları"** anlamındaki lafız üzerinde vakıf yapmaz **"dünya hayatında"** lafızları üzerinde vakıf yapar. Âyetin anlamı da şöyle olur: Sizler putları onlar dolayısıyla dünya hayatında birbirinize sevgi beslemek ve onlara ibadet etmek için ortaya koymuşsunuz, edinmişsiniz.

"Sonra kıyamet gününde kiminiz, kiminizi red ve inkâr edecek ve bazınız bazınıza lânet edecektir." Putlar kendilerine ibadet edenlerden uzaklıklarını bildirecekler. İleri gelenler diğerleriyle ilişkilerinin bulunmadığını söyleyeceklerdir. Yüce Allah'ın şu buyruğunda olduğu gibi: *"O günde dostlar birbirlerine düşmandır. Takvâ sahipleri müstesnâ."* (ez-Zuhruf, 43/67)

"Yeriniz de cehennemdir." Bu, ileri gelenleriyle, onlara uyanlarıyla, bütün puta tapıcılara yönelik bir hitabtır. Putların da bunun kapsamına girdiği de söylenmiştir. Yüce Allah'ın: *"Gerçekten siz de, Allah'tan başka taptıklarınız da cehennemin odunusunuz"* (el-Enbiya, 21/98) buyruğunda olduğu gibi.

فَاٰمَنَ لَهُ لُوطٌ ۘ وَقَالَ اِنِّي مُهَاجِرٌ اِلٰى رَبِّي ۭ اِنَّهُ هُوَ
الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ ﴿٢٦﴾ وَوَهَبْنَا لَهٗٓ اِسْحٰقَ وَيَعْقُوبَ
وَجَعَلْنَا فِي ذُرِّيَّتِهِ النُّبُوَّةَ وَالْكِتٰبَ وَاٰتَيْنٰهُ اَجْرَهُ فِي
الدُّنْيَا ۚ وَاِنَّهُ فِي الْاٰخِرَةِ لَمِنَ الصّٰلِحِينَ ﴿٢٧﴾

26. Bunun üzerine kendisine Lût iman etti ve: "Doğrusu ben Rabbime hicret edeceğim" dedi. Şüphe yok ki O Azîzdir, Hakîmdir.

27. Ve Biz ona İshak'ı ve Ya'kub'u da bağışladık. Soyundan gelenlere de peygamberlik ve kitabı verdik. Ona mükâfatını dünyada verdik, âhirette de muhakkak ki o, salihlerdendir.

"Bunun üzerine kendisine Lût iman etti." Lût, ateşin İbrahim (a.s) için serin ve selâmet olduğunu görünce ona ilk iman eden, onu ilk tasdik eden kişi olmuştu. İbn İshak dedi ki: Lût, İbrahim'e iman etti. Onun kızkardeşinin oğlu idi. Sara da ona iman etti, o da onun amcasının kızı idi.

"Ve doğrusu ben Rabbime hicret edeceğim, dedi." en-Nehaî ile Katade dediler ki: **"Doğrusu ben Rabbime hicret edeceğim"** diyen İbrahim (a.s)'dır. Katade dedi ki: İbrahim, Kûfe'ye bağlı bir kasaba olan Kûsâ'dan, Harran'a oradan Şam'a hicret etti. Beraberinde de kardeşinin oğlu Haran b. Tarih'in oğlu Lût ile kendi hanımı Sara da vardı.

el-Kelbî dedi ki: Harran topraklarından, Filistin'e hicret etti. O küfür topraklarından hicret eden ilk kişidir.

Mukatil dedi ki: İbrahim yetmişbeş yaşında iken hicret etti.

"Doğrusu ben Rabbime hicret edeceğim" diyenin Lût (a.s) olduğu da söylenmiştir. el-Beyhakî, Katade'den şöyle dediğini zikretmektedir: Allah için ailesiyle birlikte ilk hicret eden kişi Osman (r.a)'dır. Katade dedi ki: Ben en-Nadr b. Enes'i şöyle derken dinledim: Ben Ebu Hamza'yı -Enes b. Malik'i kastediyor- şöyle derken dinledim: Osman b. Affan beraberinde Rasûlullah (sav)'ın kızı Rukayye olduğu halde Habeş topraklarına hicret etti. Onlara dair haberin Rasûlullah'a (sav) ulaşması gecikti. Kureyşlilerden bir kadın gelip: Ey Muhammed, dedi. Ben senin damadını, hanımı ile birlikte gördüm. O: "Onları nasıl bir durumda gördün?" diye sorunca kadın şöyle dedi: Ben onu, hanımını şu pek hızlı yürüyemiyen zayıflar arasından bir eşeğe bindirmiş, kendisi de eşeği arkadan güttüğünü gördüm. Bunun üzerine Rasûlullah (sav) şöyle buyurdu: "Allah onlarla beraber olsun. Şüphesiz ki Osman, Lût'tan sonra ailesiyle birlikte hicret eden ilk kişidir."(1) el-Beyhakî dedi ki: Bu ilk (Habeşistan) hicretinde idi. Habeşistan'a ikinci hicret ise el-Vakidî'nin ileri sürdüğüne göre Rasûlullah (sav)'ın peygamberliğinin beşinci yılına rastlar.

"Rabbime" yani Rabbimin rızasına ve Rabbimin emrettiği yere **"hicret edeceğim, dedi. Şüphe yok ki O, Azîzdir, Hakîmdir."** Bu güzel isimlere dair açıklamalar daha önceden geçmiş bulunmaktadır. Hicrete dair açıklamalar da daha önceden en-Nisa Sûresi'nde (4/100. âyet, 5. başlıkta) ve başka yerlerde geçmiş bulunmaktadır.

"Ve Biz ona İshak'ı ve Yakub'u da bağışladık." Yani yüce Allah ona çocuklar bağışlamak suretiyle lutufta bulundu. Ona İshak'ı oğul olarak bağışladığı gibi, Yakub'u da oğlunun oğlu (torunu) olarak bağışladı. Ona İshak'ı, İsmail'den sonra bağışladı. Yakub da, İshak'tan torunudur.

---

(1) el-Müttaki, *Kenzu'l-Ummâl*, had. no: 36259 ve 46257 (Kurtubî, *Dâru'l-Hadîs* baskısı)

"Soyundan gelenlere de peygamberlik ve kitabı verdi." İbrahim (a.s)'dan sonra ne kadar peygamber gönderildi ise hep onun soyundan gelmiştir. Burada "kitab"ın tekil gelmesi "nübuvvet" gibi masdarın kastedilmiş olmasından dolayıdır. Maksat ise Tevrat, İncil ve Furkan'dır. Dolayısıyla burada "kitap" çoğulu ifade eden bir tabirdir. Tevrat, İbrahim (a.s)'ın soyundan gelen Musa (a.s)'a indirilmiştir. İncil yine onun soyundan gelenlerden İsa (a.s)'a, Furkan da onun soyundan gelen Muhammed (sav)'a indirilmiştir.

"Ona mükâfatını dünyada verdik." Bundan kasıt bütün din mensuplarının ortak bir şekilde ona saygı duymalarıdır. Bu açıklamayı İkrime yapmıştır. Süfyan, Humeyd b. Kays'dan şöyle dediğini rivayet etmektedir: Said b. Cübeyr birisine İkrime'ye yüce Allah'ın: **"Ona mükâfatını dünyada verdik"** buyruğu hakkında soru sormasını emretmişti. İkrime şöyle demişti: Herbir din mensubu ona bağlı olduğunu iddia eder ve o bizdendir, der. Said b. Cübeyr doğru söyledi, dedi. Katade dedi ki: Bu, yüce Allah'ın: ***"Biz ona dünyada bir güzellik verdik"*** (en-Nahl, 16/122) buyruğu gibidir. Yani ona güzel bir akıbet, salih bir amel ve güzel bir övgü verdik. Çünkü herbir din mensubu onu kendilerinden bilirler, onu veli edinirler.

"Ona mükâfatını dünyada verdik" buyruğu, peygamberlerin büyük çoğunluğu onun soyundan gelmişlerdir, diye de açıklanmıştır.

"Âhirette de muhakkak ki o salihlerdendir." Burada **"âhirette"** buyruğu sılanın kapsamında değildir. Bu bir temyizdir. Buna dair açıklamalar daha önce el-Bakara Sûresi'nde (2/130. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

Bütün bunlar hak din üzere sabır hususunda İbrahim (a.s)'a uymaya bir teşviktir.

وَلُوطًا إِذْ قَالَ لِقَوْمِهِۦٓ إِنَّكُمْ لَتَأْتُونَ ٱلْفَٰحِشَةَ
مَا سَبَقَكُم بِهَا مِنْ أَحَدٍ مِّنَ ٱلْعَٰلَمِينَ ﴿٢٨﴾
أَئِنَّكُمْ لَتَأْتُونَ ٱلرِّجَالَ وَتَقْطَعُونَ ٱلسَّبِيلَ وَتَأْتُونَ فِى
نَادِيكُمُ ٱلْمُنكَرَ ۖ فَمَا كَانَ جَوَابَ قَوْمِهِۦٓ إِلَّآ أَن
قَالُوا۟ ٱئْتِنَا بِعَذَابِ ٱللَّهِ إِن كُنتَ مِنَ ٱلصَّٰدِقِينَ
﴿٢٩﴾ قَالَ رَبِّ ٱنصُرْنِى عَلَى ٱلْقَوْمِ ٱلْمُفْسِدِينَ ﴿٣٠﴾

وَلَمَّا جَآءَتْ رُسُلُنَآ إِبْرٰهِيمَ بِالْبُشْرٰى ۙ قَالُوٓا إِنَّا مُهْلِكُوٓا
أَهْلِ هٰذِهِ الْقَرْيَةِ ۖ إِنَّ أَهْلَهَا كَانُوا ظَالِمِينَ ۚ ﴿٣١﴾ قَالَ
إِنَّ فِيهَا لُوطًا ۗ قَالُوا نَحْنُ أَعْلَمُ بِمَنْ فِيهَا ۖ لَنُنَجِّيَنَّهُ
وَأَهْلَهُۥٓ إِلَّا امْرَأَتَهُۥ كَانَتْ مِنَ الْغَابِرِينَ ﴿٣٢﴾ وَلَمَّآ أَنْ
جَآءَتْ رُسُلُنَا لُوطًا سِيٓءَ بِهِمْ وَضَاقَ بِهِمْ ذَرْعًا
وَقَالُوا لَا تَخَفْ وَلَا تَحْزَنْ ۖ إِنَّا مُنَجُّوكَ وَأَهْلَكَ
إِلَّا امْرَأَتَكَ كَانَتْ مِنَ الْغَابِرِينَ ﴿٣٣﴾ إِنَّا مُنْزِلُونَ
عَلٰٓى أَهْلِ هٰذِهِ الْقَرْيَةِ رِجْزًا مِنَ السَّمَآءِ بِمَا كَانُوا
يَفْسُقُونَ ﴿٣٤﴾ وَلَقَدْ تَرَكْنَا مِنْهَآ ءَايَةًۢ بَيِّنَةً لِقَوْمٍ يَعْقِلُونَ ﴿٣٥﴾

28. **Ve Lût'u da** (hatırla). **Hani o kavmine demişti ki: "Gerçekten sizler alemlerden sizden önce kimsenin işlemediği hayâsızca bir iş yapmaktasınız.**
29. **"Siz erkeklere yaklaşıp yol kesmeye ve toplantı yerinizde münkeri yapmaya devam edip duracaksınız öyle mi?" Kavminin cevabı: "Allah'ın azabını bize getir, eğer sâdıklardan isen" demekten başka olmadı.**
30. **O da: "Rabbim, bu fesatçılar topluluğuna karşı bana yardım et" dedi.**
31. **Elçilerimiz İbrahim'e müjde ile geldiklerinde dediler ki: "Muhakkak ki biz şu kasaba halkını helâk edeceğiz. Çünkü oranın halkı zalimler oldular."**
32. **"Ama orada Lût da var" dedi. "Biz orada olanları daha iyi biliriz. Biz onu ve -karısı dışında- aile halkını elbette kurtaracağız. Çünkü o kadın geride kalacaklardandır" dediler.**
33. **Elçilerimiz Lût'a geldiklerinde, onlar için tasalandı ve onlar için elinden bir şey gelmedi. Dediler ki: "Korkma ve kederlenme! Çünkü biz seni ve -karın müstesnâ- aile halkını kurtaracağız. Çünkü o geride kalacaklardandır.**

34. "Biz bu kasaba halkı üzerine, yaptıkları fâsıklık sebebi ile, muhakkak ki gökten bir azab indireceğiz."
35. Andolsun Biz, akıl erdiren bir topluluk için o kasabadan apaçık bir belge bıraktık.

"Ve Lût'u da (hatırla)! **Hani o kavmine demişti ki..."** el-Kisaî dedi ki: Buyruk Lût'u da kurtardık yahut Lût'u da peygamber olarak gönderdik, anlamındadır. (el-Kisai devamla) dedi ki: Bu şekildeki bir açıklamayı ben daha çok severim. Bununla birlikte anlamın Lût'u da hatırla, hani o kavmine onları azarlayarak ya da sakındırarak demişti ki... şeklinde olması da mümkündür.

"Gerçekten sizler âlemlerden sizden önce kimsenin işlemediği hayâsızca bir işi yapmaktasınız." Buyruğundaki **"(أَئِنَّكُمْ): gerçekten sizler... mi"** lafzının: "(أَئِنَّكُمْ): Gerçekten sizler... mi" şeklindeki kıraati ve bu kıraate dair açıklamalar daha önce el-Araf Sûresi'nde (7/81. âyetin tefsirinde) geçtiği gibi Lût (a.s)'ın ve kavminin kıssası da yine daha önce el-Araf Sûresi'nde (7/81. âyet ve devamının tefsirinde) ile Hud Sûresi'nde (11/77. âyet ve devamının tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

"Yol kesmeye..." Denildiğine göre onlar, yol kesicilikle uğraşırlardı. Bu açıklama İbn Zeyd'e aittir. Onların hayâsızlık işlemek maksadıyla yoldan gidip gelenleri aldıkları da söylenmiştir ki; bunu İbn Şecere nakletmiştir. Bir diğer açıklamaya göre burada maksat kadınları bırakıp erkeklere yönelmek suretiyle neslin kesilmesidir. Bu açıklamayı da Vehb b. Münebbih yapmıştır. Yani onlar erkeklerle uğraşarak kadınlara ihtiyaç hissetmemişlerdir.

Derim ki: Belki de bütün bunlar onlarda toplanmıştı. Hem mallarını alıyorlar, hem hayâsızlık işlemek için yol kesiyorlar ve böylelikle de kadınlara ihtiyaç duymuyorlardı.

"Ve toplantı yerinizde münkeri yapmaya devam edip duracaksınız öyle mi?" Âyet-i kerimede geçen "nâdî" meclis demektir. Meclislerinde işledikleri münkerin mahiyeti hakkında da görüş ayrılığı vardır. Bir kesim şöyle demiştir: Onlar kadınlara küçük taşlar fırlatır, yabancı kimselerle, yolları yanlarından uğrayanlarla alay ederlerdi. Um Hani' bunu, Peygamber (sav)'dan rivayet etmiştir. Um Hani' dedi ki: Ben Rasûlullah (sav)'a yüce Allah'ın: **"Ve toplantı yerinizde münkeri yapmaya devam edip duracaksınız öyle mi?"** buyruğu hakkında sordum da şöyle buyurdu: "Onlar bulundukları yerden geçenlere küçük taşlar atar, o kimselerle alay ederlerdi. İşte onların yaptıkları münker budur." Bunu Ebu Dâvûd et-Tayalisî, *Müsned*'inde zikretmiştir.(1)

(1) Yakın bir rivayet: *Tirmizi*, V, 342; Taberani, *el-Mu'cemu'l-Kabir*, XXIV, 412.

Ayrıca en-Nehhâs, es-Sa'lebî, el-Mehdevî ve el-Maverdî de bunu zikretmiştir. es-Sa'lebî'nin naklettiğine göre Muaviye şöyle demiştir: Peygamber (sav) buyurdu ki: "Lût kavmi meclislerinde otururlar ve herbir kişinin önünde içinde (gidip gelene) atmak maksadıyla çakıl taşları bulunan bir de kap bulunurdu. Yoldan geçen birisi önlerinden geçti mi ona taş atarlardı. Kim ona isabet ettirirse, o diğerlerine göre o kişi üzerinde öncelikli sayılırdı." Yani fuhuş işlemek üzere o kişiyi alır giderdi. İşte yüce Allah'ın: **"Toplantı yerinizde münkeri yapmaya..."** buyruğu bunu anlatmaktadır.

Âişe, İbn Abbas, el-Kasım b. Ebi Bezze ile el-Kasım b. Muhammed dediler ki: Lût kavmi meclislerinde osururlardı. Mansur, Mücahid'den naklen dedi ki: Onlar biri diğerinin gözü önünde meclislerinde erkeklere varırlardı.

Mücahid'den de şöyle dediği nakledilmiştir: Güvercinlerle oynamak, parmak uçlarını kınalamak, ıslık çalmak, çakıl taşları atmak ve bütün işlerinde hayayı bir kenara bırakmak, onların kötü adetlerindendi.

İbn Atiyye dedi ki: Bu hususların ümmet-i Muhammed arasındaki kimi günahkârlarda bulunması mümkündür. Böyle bir durumda nehyleşmek (bu münkeri işleyenlere vazgeçmelerini söylemek) bir farzdır.

Mekhûl dedi ki: Bu ümmette Lût kavmi ahlâkından on haslet vardır: Sakız çiğnemek, parmak uçlarını kınalamak, izarı çözmek (belden aşağıyı örten elbiseyi bağlamamak), parmakları çıtlatmak, (çıplak) başın etrafında sarık sarmak, teşâbük [1], küçük çakıl taşları atmak, ıslık çalmak, taş atmak ve lutîlik yapmak.

İbn Abbas dedi ki: Lût kavminin hayâsızlığın dışında da bir takım günahları vardı. Bazıları şunlardır: Birbirlerine zulmederlerdi, birbirlerine sövüp sayarlardı, meclislerinde osururlardı, çakıl taşları atar, zar ve satranç oynarlar, boyanmış elbiseler giyer, horoz döğüştürür, koçları toslaştırır, parmak uçlarını kınalarlar, erkekler kadınların elbiselerine benzer elbiseler, kadınlar da erkeklerinkine benzer elbiseler giyer, yoldan gidip gelen herkesten tayin edilmiş vergiler alırlardı. Bütün bunlarla birlikte de Allah'a şirk koşarlardı. Lutilik ve sihâk (lezbiyenlik) günahlarını da ilk işleyenler onlardı. Lût (a.s) bu hayâsızca işlerini durdurmak isteyince, onlar onu yalanlamaya ve ona karşı tartışmaya, direnmeye koyularak **"Allah'ın azabını bize getir"** dediler. Yani senin bu dediklerin olmaz ve Allah'ın buna gücü yetmez. Onlar bu sözlerini söylerken onun mutlaka yalan söylediğine de inanıyorlardı. Yoksa fıtraten bir kimsenin inad olsun diye böyle söyleyeceği düşünülemez.

Daha sonra Lût (a.s) Rabbinden yardım istedi. O da onları azablandırmak üzere melekler gönderdi. Melekler önce İbrahim (a.s)'a, Lût (a.s)'ın kavmi-

(1) Sözlüklerdeki açıklamalardan buraya uygun düşebilecek bir mana tespit edemedik.

ne karşı ilâhi yardıma mazhar olacağı müjdesini verdiler. Nitekim daha önce Hud Sûresi'nde (11/77. âyet ve devamının tefsirinde) ve başka yerlerde buna dair açıklamalar geçmiş bulunmaktadır.

el-A'meş, Ya'kub, Hamza ve el-Kisaî: **"Biz onu elbette kurtaracağız"** buyruğunu(n cim harfini) şeddesiz; (لَنُنْجِيَنَّهُ) diye okumuşlardır. Diğerleri şeddeli okumuşlardır. İbn Kesir, Ebu Bekr, Hamza ve el-Kisâî, **"Biz... seni kurtaracağız"** anlamındaki lafzı da "cim" harfini şeddisiz olarak: (مُنْجُوكَ) diye okumuşlardır. Bu da iki ayrı söyleyiştir. (أَنْجَى) ile (نَجَّى) aynı anlamda (olup kurtardı demek)dır. Daha önceden geçmiş bulunmaktadır.

İbn Âmir **"muhakkak ki... indireceğiz"** anlamındaki buyruğu; (إِنَّا مُنَزِّلُونَ) şeklinde şeddeli okumuştur. İbn Abbas'ın kıraati de böyledir. Diğerleri ise şeddesiz okumuşlardır.

"Andolsun Biz akıl erdiren bir topluluk için o kasabadan apaçık bir belge bıraktık." Katade dedi ki: Bu apaçık belge geriye bırakılan taşlardır. Ebu'l-Âliye de böyle demiştir. Bir görüşe göre: Bu ümmetten bir topluluk bu taşlar ile recm ederler. İbn Abbas dedi ki: Bu belgeler onların harab olmuş meskenlerinden geriye kalanlardır. Mücahid dedi ki: Buradaki belge yer üzerindeki siyah sudur. Bütün bunların hepsi kalmış bulunuyor. O halde açıklamalar arasında herhangi bir çelişki yoktur.

وَإِلَىٰ مَدْيَنَ أَخَاهُمْ شُعَيْبًا ۙ فَقَالَ يَا قَوْمِ اعْبُدُوا اللَّهَ
وَارْجُوا الْيَوْمَ الْآخِرَ وَلَا تَعْثَوْا فِي الْأَرْضِ مُفْسِدِينَ ﴿٣٦﴾
فَكَذَّبُوهُ فَأَخَذَتْهُمُ الرَّجْفَةُ فَأَصْبَحُوا فِي دَارِهِمْ جَاثِمِينَ ﴿٣٧﴾

36. Medyen'e de kardeşleri Şuayb'ı (gönderdik). **Dedi ki: "Ey kavmim, Allah'a ibadet edin ve âhiret gününü ümit edin. Yeryüzünde de fesatçılar olarak bozgunculuk çıkarmayın."**

37. Ama onu yalanladılar. Bunun üzerine onları sarsıntı alıp evlerinde dizleri üzere çökekaldılar.

"Medyen(liler)**'e de kardeşleri Şuayb'ı"** peygamber olarak gönderdik. Daha önceden el-A'raf Sûresi (7/85. âyet ve devamının tefsirinde) ile Hud Sûresi'nde (11/84. âyet ve devamının tefsirinde) onlardan ve fesadlarından söz edilmiş idi.

"Ve âhiret gününü ümit edin." Yunus en-Nahvî dedi ki: Amellerin karşılıklarının verileceği âhiretten korkun, demektir.

"Yeryüzünde de fesadçılar olarak bozgunculuk çıkarmayın." Yani kâfir olmayın, çünkü fesadın aslı odur. (العُثُوّ) ile (العِثيّ) fesadın, bozgunculuğun en ileri derecesini ifade ediyor. (عَثِيَ يَعثَى) ile (عَثَا يَعثُو) aynı anlamda olup bozgunculuk çıkardı, çıkarır demektir. Buna dair açıklamalar da daha önceden geçmiş bulunmaktadır.

"Ve âhiret gününü ümit edin" buyruğunun onu tasdik edin, anlamında olduğu da söylenmiştir. Çünkü onlar âhiret gününü inkâr ediyorlardı.

وَعَادًا وَثَمُودَا وَقَدْ تَبَيَّنَ لَكُمْ مِنْ مَسَاكِنِهِمْ ۖ
وَزَيَّنَ لَهُمُ الشَّيْطَانُ أَعْمَالَهُمْ فَصَدَّهُمْ عَنِ السَّبِيلِ
وَكَانُوا مُسْتَبْصِرِينَ ﴿٣٨﴾

38. Âd ve Semûd kavmini de (helâk ettik.) **Onların meskenlerinden bu, size belli olmaktadır. Şeytan onlara amellerini süsledi de onları yoldan alıkoydu. Halbuki onlar akılları ile bunu kavrayacak durumda idiler.**

"Âd ve Semûd kavmini de" buyruğu hakkında el-Kisaî şöyle demektedir: Bazıları bu sûrenin baş taraflarına râcidir, demektedir. Yani andolsun Biz onlardan öncekileri denedik. Âd ve Semûd'u da denedik. el-Kisaî der ki: Benim daha uygun gördüğüm ise bunun **"onları sarsıntı alıp"** buyruğuna atfedilmiş olmasıdır ve Âd ve Semûd'u da sarsıntı aldı, demek olur.

ez-Zeccâc'ın iddiasına göre ifadenin takdiri: Âd ve Semûd'u helâk ettik, şeklindedir. Şöyle de açıklanmıştır: Yani sen Ad'i hatırla, hani biz onlara Hud'u göndermiştik. Onu yalanladılar, biz de onları helâk ettik. Semûd'u da hatırla, hani Biz onlara Salih'i peygamber olarak göndermiş, onlar da onu yalanlamış; bu sebebten biz Ad'i kısır rüzgar ile helâk ettiğimiz gibi bunları da çığlıkla helâk etmiştik.

"Onların" el-Hicr ve el-Ahkaf'da bulunan **"meskenlerinden bu"** ey kâfirler topluluğu, **"size belli olmaktadır."** Onların helâk edilişlerinde sizin için apaçık belgeler ortada görülmektedir. Burada böylece **"belli olmaktadır"**ın

faili hazfedilmiş bulunmaktadır.

"Şeytan onlara amellerini süsledi." Onların değersiz amellerini süsledi; onlar da amellerini yüksek şeyler zannettiler **"de onları yoldan"** hak yoldan **"alıkoydu. Halbuki onlar akılları ile bunu kavrayacak durumda idiler."** Bu buyruk ile ilgili olarak da iki görüş vardır:

1- Onlar sapıklık içerisinde görür gibi görünüyorlardı. (Kendilerini hak üzere, basiret üzere zannediyorlardı). Bu açıklamayı Mücahid yapmıştır.

2- Onlar apaçık delillerin ortada olması dolayısıyla hakkı ve batılı birbirinden ayırdedebilecek basirete sahip idiler. Bu görüşün doğru olma ihtimali daha yakındır. Çünkü; (فلان مستبصر) ifadesi "filan kişi bu işi gerçeği üzere bildi" anlamında kullanılır. el-Ferra dedi ki: Bunlar akıl ve basiret sahibi kimselerdi. Fakat basiretlerinin kendilerine bir faydası olmadı. Şöyle de denilmiştir: Kendilerine âkıbetlerinin azab olduğu açıkça bildirilmiş ve gösterilmiş olmasına rağmen, yaptıklarını yaptılar.

وَقَارُونَ وَفِرْعَوْنَ وَهَامَانَ وَلَقَدْ جَاءَهُمْ مُوسَىٰ
بِالْبَيِّنَاتِ فَاسْتَكْبَرُوا فِي الْأَرْضِ وَمَا كَانُوا سَابِقِينَ ﴿٣٩﴾
فَكُلًّا أَخَذْنَا بِذَنبِهِ فَمِنْهُمْ مَنْ أَرْسَلْنَا عَلَيْهِ حَاصِبًا
وَمِنْهُمْ مَنْ أَخَذَتْهُ الصَّيْحَةُ وَمِنْهُمْ مَنْ خَسَفْنَا بِهِ
الْأَرْضَ وَمِنْهُمْ مَنْ أَغْرَقْنَا وَمَا كَانَ اللَّهُ لِيَظْلِمَهُمْ
وَلَٰكِنْ كَانُوا أَنفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ ﴿٤٠﴾

39. Karûn'u, Firavun'u ve Hâmân'ı da (helâk ettik.) **Andolsun ki Musa onlara apaçık belgelerle gelmişti de onlar o yerde büyüklendiler. Halbuki onlar ileriye geçip kurtulamadılar.**

40. Derken Biz, herbirini günahı ile aldık. Kimilerinin üzerine taş yağdıran kasırga gönderdik, kimilerini o çığlık yakaladı. Onlardan kimisini yere geçirdik. Kimilerini de suda boğduk. Allah onlara zulmetmiyordu, fakat onlar kendi nefislerine zulmediyorlardı.

"Karûn'u, Firavun'u ve Hâmân'ı da" buyruğu hakkında el-Kisaî dedi ki: Dilersen bu da (bir önceki âyette olduğu gibi) Âd ve Semûd'a atfedilmiş olabilir ki bundaki açıklamalar burada da sözkonusudur. Arzu edilirse bunu **"... onları yoldan alıkoydu"** buyruğuna atfedilmiş kabul edilebilir. Karûn'u, Firavun'u ve Hâmân'ı da doğru yoldan alıkoydu, demek olur. Bunlara peygamberler geldikten sonra, Biz bunları da helâk ettik, diye de açıklanmıştır.

"Onlar da o yerde" hakka ve yüce Allah'a ibadete karşı **"büyüklendiler."**

"Halbuki onlar ileri geçip kurtulamadılar." Bir açıklamaya göre onlar küfürde ileri geçenler (öncelikle kâfir olanlar) değillerdi. Onlardan önce küfre sapmış pek çok nesiller vardı ve Biz onları helâk etmiştik.(1)

"Derken Biz herbirini günahı ile aldık." el-Kisaî dedi ki: **"Herbirini"** anlamındaki buyruk **"aldık"** fiili ile nasbedilmiştir. "(أخذنا كلا بذنبه): Onların herbirini günahı sebebiyle aldık, yakaladık" demektir.

"Kimilerinin üzerine taş yağdıran kasırga gönderdik." Bunlardan kasıt Lût kavmidir. el-Hâsib: Küçük taş demek olan hasbâ getiren rüzgar demektir. Herbir azab hakkında da kullanılır.

"Kimilerini o çığlık yakaladı." Maksat Semûd kavmi ile Medyenlilerdir.

"Onlardan kimisini yere geçirdik." Karûn'u kastetmektedir.

"Kimilerini de" Nûh kavmi ile Firavun kavmini **"suda boğduk."**

"Allah onlara zulmetmiyordu." Çünkü onları korkutup uyardı, onlara mühlet verdi, peygamberler gönderdi ve ileri sürebilecekleri bir mazeretlerini bırakmadı.

مَثَلُ الَّذِينَ اتَّخَذُوا مِنْ دُونِ اللَّهِ أَوْلِيَاءَ كَمَثَلِ الْعَنْكَبُوتِ ۚ
اتَّخَذَتْ بَيْتًا ۖ وَإِنَّ أَوْهَنَ الْبُيُوتِ لَبَيْتُ الْعَنْكَبُوتِ ۘ
لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ ﴿٤١﴾ إِنَّ اللَّهَ يَعْلَمُ مَا يَدْعُونَ مِنْ
دُونِهِ مِنْ شَيْءٍ ۖ وَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ ﴿٤٢﴾ وَتِلْكَ
الْأَمْثَالُ نَضْرِبُهَا لِلنَّاسِ ۚ وَمَا يَعْقِلُهَا إِلَّا الْعَالِمُونَ ﴿٤٣﴾

(1) Buna göre bu kısmın meali: "Bunlar (bu büyüklenme işini) ilk yapan kimseler değildi"diye yapılabilir.

41. Allah'tan başka veliler edinenlerin durumu, kendine yuva yapan örümceğin durumuna benzer. Muhakkak yuvaların en gevşek olanları örümcek yuvasıdır, eğer bilselerdi."
42. Şüphesiz ki Allah kendinden başka neyi çağırıyorlarsa bilir. O Azîzdir, Hakîmdir.
43. İşte misaller! Biz bunları insanlara veriyoruz. Onlara âlimlerden başkası akıl erdiremez.

"Allah'tan başka veliler edinenlerin durumu, kendine yuva yapan örümceğin durumuna benzer" buyruğu ile ilgili olarak el-Ahfeş şöyle demektedir: **"Örümceğin durumuna benzer"** buyruğunda vakıf tamam olmaktadır. Daha sonra yüce Allah bu misali açarak: **"Kendine yuva yapan"** buyurmaktadır.

İbnu'l-Enbarî dedi ki: Bu bir yanlışlıktır, çünkü **"Kendine yuva yapan"** buyruğu "ankebût (örümcek)"in sılasıdır. Tıpkı; "(كمثل التي آتخذت بيتاً): Yuva yapanın misali gibidir" denmiş gibidir. Dolayısıyla mevsûlu bırakıp sıla üzerinde vakıf yapmak güzel olmaz. Bu da yüce Allah'ın: *"Kocaman kitaplar taşıyan eşeğin hali gibidir"* (el-Cuma, 62/5) buyruğuna benzemektedir. Burada *"taşıyan"* buyruğu *"eşek"* için bir sıladır. *"Taşıyan"* lafzını bırakıp *"eşek"* anlamındaki lafız üzerinde vakıf yapmak güzel olmaz.

el-Ferra dedi ki: Bu yüce Allah'ın, Allah'ı bırakıp da kendisine fayda da sağlamayan, zarar da vermeyen ilâhlar edinen kimseler için vermiş olduğu bir misaldir. Tıpkı örümcek yuvasının sıcağa ve soğuğa karşı örümceği koruyamadığı gibi. **"Örümcek"** anlamındaki lafız üzerinde vakıf yapmak güzel olmaz. Çünkü maksat (benzetilen) hiçbir şeye karşı koruyamayan örümcek yuvasına benzetmektir. Hiçbir fayda sağlayamayan, hiçbir zarar veremeyen uydurma ilâhlar örümcek yuvasına benzetilmiştir.

"Muhakkak yuvaların en gevşek olanları" en zayıf ve güçsüzleri **"örümcek yuvasıdır."** ed-Dahhak dedi ki: Yüce Allah onların ilâhlarının güçsüzlüklerine ve gevşekliklerine bir örnek vererek bunları örümcek yuvasına benzetmiştir.

"Eğer bilselerdi" buyruğundaki; "(لَوْ): Eğer" lafzı **"örümcek yuvası"**na taalluk etmektedir. Yani eğer bunlar putlara ibadet etmenin kendilerine hiçbir fayda sağlamayan örümceğin yuva edinmesine benzediğini ve onların örneklerinin bu olduğunu bilselerdi, elbette ki bu uydurma ilâhlara ibadet etmezlerdi. Yoksa, onlar örümceğin yuvasının zayıf olduğunu bilselerdi, denmek istenmemiştir.

Nahivciler derler ki: "(العنكبوت): Örümcek" lafzının sonundaki "te" zaiddir.

Çünkü bundan küçültme ismi ve çoğulu yapıldığı vakit bu "te" düşmektedir. Kelime müennesdir. el-Ferrâ bunun müzekker olduğunu da nakletmiş ve şu beyiti zikretmiştir:

عـلى هَـطّالِهِـمْ منـهـمْ بُـيـوتٌ كـأنّ العنكبوتَ قـد آبتـنـاها

"Onların Hattal (denilen tepe)ları üzerinde bir takım evler vardır,
Onları sanki örümcek yapmış gibidir."

Bu beyitin ilk mısraı şu şekilde de rivayet edilmektedir:

عـلى أهـطالهـم مـنـهـمْ بيـوتٌ

el-Cevherî dedi ki: el-Hattâl bir dağ adıdır. el-Ankebut (örümcek) ise havada ince ve delik deşik bir şekilde bir dokuması olan, bilinen böcektir. Bunun çoğulu; (عناكِب وعَنَاكِب وعِكَاب وعُكُب وأعْكُب) şekillerinde gelir. (عَنْكَب وَعَنْكَبَاة) diye kullanıldığını da nakletmiştir. Şair dedi ki:

كأنّما يـسقطُ من لُغَامِها بيتُ عَنْكَبَاةٍ على زِمَامِها

"Sanki onun ağzından akan salyalarından,
Dizginleri üzerine bir örümcek yuvası düşüyor gibi."

Bunun küçültme ismi de; (عُنَيْكِب) diye yapılır. Yezid b. Meysere'den nakledildiğine göre; örümcek yüce Allah'ın bu hale soktuğu bir şeytandır.

Ata el-Horasanî de şöyle demiştir: Örümcek iki defa ağını örmüştür. Bir seferinde Câlût kendisini aradığı vakit Dâvûd'un üzerinde ağ örmüştür. Bir seferinde de Peygamber (sav)'ın üzerinde ağını örmüştür. Bundan dolayı öldürülmesi yasaklanmıştır.

Rivayet edildiğine göre Ali (r.a) da şöyle demiştir: Evlerinizdeki örümcek ağlarını temizleyiniz, çünkü örümcek ağlarını evlerde bırakmak fakirlik sebebidir. Mayayı esirgemek de fakirlik sebebidir.

"Şüphe yok ki Allah, kendinden başka neyi çağırıyorlarsa bilir" buyruğundaki "(مَا يَدْعُونَ) Neyi çağırıyorlarsa"daki (ما) edatı; (الذي) anlamında bir ism-i mevsuldür. (مِنْ) ise teb'îz (kısmilik bildirmek için)dir. Eğer te'kid için fazladan gelmiş olsaydı mana değişik olurdu. Buyruğun anlamı şudur:

Şüphesiz ki Allah, kendisinden başka tapındıkları varlıkların zayıf olduğunu bilir.

Âsım, Ebu Amr ve Ya'kub **"(يَدْعُونَ): Çağırıyorlar"** şeklinde "ye" ile okumuşlardır. Ebu Ubeyd'in tercih ettiği budur, çünkü bundan önce **"ümmetler"**den sözedilmiştir. Diğerleri ise muhatab kipi ile "te" ile (çağırıyorsanız... diye) okumuşlardır.

"İşte misaller!" Yani Biz, bu misali ve bundan başka el-Bakara Sûresi'nde (2/26. âyette), el-Hac Sûresi'nde (22/73. âyette) ve başkalarında zikredilen misalleri, **"Biz bunları insanlara veriyoruz"** açıklıyoruz. **"Onlara âlimlerden"** Allah'ı bilenlerden **"başkası akıl erdiremez"** kavrayamaz. Nitekim Câbir, Peygamber (sav)'dan şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir: "Âlim kişi Allah'tan gelenleri aklıyla kavrayarak, O'na itaat ile amel eden, O'nu gazablandıran şeylerden de kaçınan kişidir."(1)

خَلَقَ اللّٰهُ السَّمٰوٰتِ وَالْاَرْضَ بِالْحَقِّ ۭ اِنَّ فِيْ ذٰلِكَ لَاٰيَةً لِّلْمُؤْمِنِيْنَ ﴿٤٤﴾

44. Allah göklerle yeri hak ile yarattı. Muhakkak bunda mü'minler için bir âyet vardır.

"Allah göklerle yeri hak ile" adalet ile **"yarattı."** Şöyle de açıklanmıştır: Kelâmıyla ve kudretiyle yaratmıştır. İşte "hak" budur.

"Muhakkak bunda mü'minler" tasdik edenler **"için bir âyet"** alâmet, delâlet **"vardır."**

اُتْلُ مَآ اُوْحِيَ اِلَيْكَ مِنَ الْكِتٰبِ وَاَقِمِ الصَّلٰوةَ ۭ اِنَّ الصَّلٰوةَ تَنْهٰى عَنِ الْفَحْشَاۗءِ وَالْمُنْكَرِ ۭ وَلَذِكْرُ اللّٰهِ اَكْبَرُ ۭ وَاللّٰهُ يَعْلَمُ مَا تَصْنَعُوْنَ ﴿٤٥﴾

(1) el-Haris b. Usâme el-Heysemî, *Müsnedu'l-Haris*, II, 816

45. Sana vahyolunan kitabı oku! Namazı da dosdoğru kıl! Çünkü namaz insanı hayâsızlıktan ve münkerden alıkor. Allah'ı zikretmek ise en büyüktür. Allah ne yaptığınızı bilir.

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı dört başlık halinde sunacağız:

1- Kur'ân Okuma Emri:

"...Kitabı oku" buyruğu Kur'ân'ı okuyup bunu sürdürmeye dair bir emirdir. Kur'ân okumaktan yüz çeviren kimselerin tehdit altında olduklarına dair açıklamalar daha önceden Tâ-Hâ Sûresi'nde (20/124. âyetin ve devamının tefsirinde) Kur'ân okumayı teşvikin emredildiğine dair açıklamalar da bu kitabımızın mukaddimesinde ("Allah'ın Kitabını Okuma Şekli ve Görüş Ayrılıkları" başlığı ve devamında) geçmiş bulunmaktadır.

Kitab'tan maksat da Kur'ân-ı Kerîm'dir.

2- "Namaz Kıl" Emri:

Yüce Allah'ın: **"Namazı da dosdoğru kıl"** emrinde hitab Peygamber (sav)'a ve onun ümmetinedir. Namazın dosdoğru kılınması ise vakitleri içerisinde, kıraatiyle, rükûuyla, sücûduyla, kuûduyla, teşehhüdüyle ve bütün şartlarıyla yerine getirilmesi demektir. Buna dair yeterli açıklamalar daha önceden el-Bakara Sûresi'nde (2/3. âyet, 5. başlıkta) geçmiş bulunmaktadır. Tekrarlamanın anlamı yoktur.

3- Namazın Müslümanın Hayatı Üzerindeki Etkisi:

"Çünkü namaz insanı hayâsızlıktan ve münkerden alıkor" buyruğunda kastedilen beş vakit namazdır. Vakitler arasındaki küçük günahlara kefaret olan budur. Peygamber (sav)'ın şu buyruğunda belirttiği gibi: "Şâyet sizden herhangi birinizin kapısı önünde bir nehir olur da, o da o ırmakta günde beş defa yıkanacak olursa, size göre o kimsenin üzerinde kir ve pastan bir eser kalır mı?" Ashab: Üzerinde kir ve pasından hiçbir şey kalmaz, dediler. Peygamber şöyle buyurdu: "İşte beş vakit namazın misali de böyledir. Allah onlar vasıtasıyla günahları siler." Bu hadisi Tirmizî, Ebu Hureyre'den rivayet etmiş ve hakkında: Hasen, sahih bir hadistir demiştir.(1)

İbn Ömer bu âyette namazdan kastın, Kur'ân-ı Kerîm olduğunu söylemiş-

(1) *Tirmizî*, V, 151; *Müslim*, I, 462; *Buharî*, I, 197; *Nesaî*, I, 230; *İbn Mâce*, I, 447; *Muvatta*, I, 174; *Müsned*, II, 379.

tir. Namazda okunan Kur'ân-ı Kerîm hayâsızlıktan ve münkerden, zinadan ve masiyetlerden alıkor, demektir.

Derim ki: Sahih hadiste sözü edilen: "Ben namazı kendimle kulum arasında iki yarıya böldüm"(1) buyruğunda da namazdan kastedilen bu anlamdır. Bununla Fatiha okumak kasdedilmiştir.

Hammâd b. Ebi Süleyman, İbn Cüreyc ve el-Kelbî dediler ki: Kul namazında bulunduğu sürece ne bir hayâsızlık işler, ne de bir münker. Sen namazda olduğun sürece namaz bundan alıkor, demektir.

İbn Atiyye dedi ki: Bu garib bir iddiadır. Böyle bir iddianın Enes b. Malik'in söylediği nakledilen şu rivayetle ne ilgisi vardır: Ensar'dan bir genç vardı. Peygamber (sav) ile birlikte namaz kılar, bununla birlikte ne kadar hayâsızlık, hırsızlık varsa mutlaka işlerdi. Bu kişiden Peygamber (sav)'a söz edilince şöyle dedi: "Şüphesiz ki namaz pek yakında onu (bu işlerinden) vazgeçirecektir."(2) Gerçekten aradan fazla bir zaman geçmeden tevbe etti ve halini düzeltti. Bunun üzerine Rasûlullah (sav): "Ben size demedim miydim?" diye buyurdu.

Âyet-i kerimenin tevili ile ilgili üçüncü bir görüş daha vardır ki; bu da muhakkıkların beğendiği, sufi şeyhlerinin kabul ettiği ve müfessirlerin zikrettiği bir görüştür. Buna göre **"namazı dosdoğru kıl"** buyruğundan kasıt, namazı devamlı kılmak ve namazın sınırlarına riâyet ederek, gereği gibi yerine getirmektir. Sonra da yüce Allah kendi tarafından vermiş olduğu bir hükmü haber vermekte ve namazın, namaz kılan ve namaza riayet eden kimseyi hayâsızlıktan ve münkerden alıkoyacağını bildirmektedir. Buna sebeb ise namazda öğütleri de ihtiva eden Kur'ân tilâvetinin söz konusu olmasıdır. Namaz, namaz kılanın bütün bedenini çalıştırır. Namaz kılan kişi kıbleye yönelip de Rabbinin önünde huşû' ve zilletle eğilip Rabbinin huzurunda bulunduğunu hatırlar, Rabbinin her halini görüp gözettiğini hatırlayacak olursa, bütün bunlar sebebiyle nefsi ıslah olur ve Rabbinin önünde zilletini arzeder. Yüce Allah'ın gözetimi altında olduğunu yakından hisseder, bunun heybeti de azaları üzerinde kendisini gösterir. Bu şekilde kıldığı bir namazdan daha aradan fazla bir vakit geçmeden yeni bir namazın gölgesi üzerine düşer, bu sefer öncekinden daha güzel bir hal ile bir başka namazı kılar. İşte bu hususlaki haberlerin anlamı budur. Çünkü mü'minin namazının böyle olması gerekir.

Derim ki: Özellikle kişi kendisine, bu onun son ameli olabilir, duygusunu kazandırabilirse, bu böyledir. Böylesi maksadı daha bir gerçekleştirici, isteğe daha bir ulaştırıcıdır. Çünkü ölümün sınırlı bir yaşı, özel bir zamanı, bel-

(1) *Müslim*, I, 296, 297; *Tirmizi*, V, 201; *Ebû Dâvûd*, I, 216; *İbn Mâce*, II, 1243; *Muvatta*, I, 8; *Müsned*, I, 285, 460

(2) Bu kadarıyla el-Heysemi *Mecmau'z-Zevaid*, II, 258

li bir hastalığı yoktur ve bu hususta da hiçbir görüş ayrılığı bulunmamaktadır. Selefin bazılarından rivayet edildiğine göre namaza kalktı mı titrer, rengi sararırdı. Bu hususta ona sebeb sorulunca, şu cevabı vermiş: Ben yüce Allah'ın huzurunda duruyorum. Dünya hükümdarları karşısında benim böyle davranmam uygun düşerken, ya bütün hükümdarların mutlak hakimi huzurunda nasıl davranabilirim?

İşte böyle bir namaz hiç şüphesiz hayâsızlıktan ve münkerden alıkor. Kıldığı namaz -bizim namazımız gibi- fıkhî ölçüler içerisinde geçerli bir namazın ötesine gitmiyor; -bizim namazımız da, keşke fıkhi ölçüler içerisinde geçerli olabilecek kadar dahi olsa- namazda huşu'u, tezekkürü ve fazilete riayeti yoksa işte böyle bir namaz kişiyi nerede olursa bulunduğu o konumda bırakır. Eğer o kimse yüce Allah'tan kendisini uzaklaştıracak masiyetler yolunda bulunuyorsa, namazı bundan sonra da bu halini sürdürecek şekilde onu öylece bırakır. İşte İbn Mes'ud, İbn Abbas'tan rivayet edilen hadis ile el-Hasen ve el-A'meş'in: "Kimin kıldığı namaz kendisini hayâsızlıktan ve münkerden alıkoymazsa o namaz onu ancak Allah'tan uzaklaştırır"[1] şeklindeki sözleri buna göre yorumlanır. el-Hasen'in, bu hadisi Peygamber (sav)'dan mürsel olarak rivayeti de gelmiş olmakla birlikte, bunun senedi sahih değildir.

İbn Atiyye dedi ki: Babam (Allah ondan razı olsun)'ı şöyle derken dinlemiştim: Eğer bizler bunun söylendiğini kabul edip bu sözün manasına bakılacak olursa, günahkâr kimsenin kıldığı namazın tıpkı bir masiyetmiş gibi, Allah'tan uzaklaştırdığını söylemek caiz olamaz. Bu ancak şu şekilde yorumlanabilir: Böyle bir namaz o kimseyi Allah'a yakınlaştırmak hususunda etkili olmaz. Onu, işlemiş olduğu hayâsızlık, münker ve Allah'tan uzak kalmayı gerektiren masiyetleri ve hali üzere bırakır ve namaz böyle bir kimseyi önceden tutturmuş olduğu ve kendisini Allah'tan uzak bırakan yol üzerinde bırakır. Bu haliyle böyle bir namaz o kişiyi Allah'a uzaklıktan alıkoymayınca, sanki onu Allah'tan uzaklaştırmış gibi olur. İbn Mes'ud'a şöyle denilmiş: Filan kişi çok namaz kılıyor: O: Namaz ancak kendisine itaat edenlere fayda verir, diye karşılık vermiş.

Derim ki: Özetle söylenecek olursa "onun namazı o kimseyi ancak Allah'tan uzaklaştırır; böyle bir namaz ancak o kimseye Allah'ın gazabını arttırır" şeklinde gelen ifadeler şuna işaret etmektedir: Hayâsızlık ve münkeri işleyen kimsenin kıldığı namazın kıymeti yoktur. Buna sebeb ise masiyetlerin o kimse üzerindeki baskın etkisidir.

Bunun emir manasına haber kipinde ifade olduğu da söylenmiştir. Yani namaz kılan kimse hayâsızlıktan ve münkerden uzak dursun. Yoksa bizati-

(1) el-Heysemî, *Mecmau'z-Zevâid*, II, 258.

hi namaz alıkoymaz, ancak bu işten vazgeçmeye bir sebebtir. Bu da yüce Allah'ın şu buyruklarına benzemektedir: ***"İşte bu, size hakkı söyleyen kitabımızdır."*** (el-Câsiye, 45/29); ***"Yoksa Biz onlara kesin bir delil indirdik de onlara ona ortak koşmalarını bu mu söylüyor?"*** (er-Rum, 30/35)

4- Kulun Allah'ı Anması ve Allah'ın Kulunu Anması:

"Allah'ı zikretmek ise elbette en büyüktür" buyruğunun anlamı şudur: Allah'ın sizi sevap ile sizden övgü ile sözedip anması sizin, ibadet ve namazlarınızda onu zikretmenizden çok daha büyüktür. Bu anlamdaki açıklamayı İbn Mes'ud, İbn Abbas, Ebu'd-Derda, Ebu Kurra, Selman ve el Hasen de ifade etmişlerdir. Taberî'nin tercih ettiği açıklama da budur. Bu anlamdaki açıklama merfu olarak Musa b. Ukbe yoluyla gelen hadiste de rivayet edilmiştir. Musa, Nâfi'den, onun İbn Ömer'den rivayetine göre Peygamber (sav) yüce Allah'ın: **"Allah'ı zikretmek ise en büyüktür"** buyruğu hakkında şöyle demiştir: "Allah'ın sizi anması, sizin onu anmanızdan daha büyüktür."(1)

Şöyle de açıklanmıştır: Sizin kıldığınız namazlarınızda, okuduğunuz Kur'ân-ı Kerîm'de Allah'ı zikretmeniz herşeyden daha faziletlidir. Bir diğer açıklamaya göre anlam şudur: Namazın hayâsızlıktan ve münkerden alıkoymasının devam etmesi ile birlikte Allah'ı zikretmek en büyüktür.

ed-Dahhâk şöyle demiştir: Haram kıldığı şeyler esnasında Allah'ı hatırlayarak, o haramı terketmek zikrin en büyüğüdür.

Anlamın şöyle olduğu da söylenmiştir: Yüce Allah'ın hayâsızlıkları ve münkeri yasakladığını hatırlamak en büyüktür; yani çok büyük bir iştir. Çünkü (Arapçada) "en büyük (ekber)" bazen "çok büyük (kebir)" anlamında kullanılır.

İbn Zeyd ve Katade şöyle demişlerdir: Yüce Allah'ı zikretmek herşeyden daha büyüktür. Yani zikirsiz yapılan bütün ibadetlerden daha faziletlidir. Şöyle de denilmiştir: Allah'ı zikretmek insanı masiyetten alıkoyar. Çünkü O'nu zikredip hatırlayan bir kimse O'nun emirlerine aykırı davranmaz.

İbn Atiyye dedi ki: Benim kanaatime göre anlam şöyledir: Allah'ı zikretmek mutlak olarak en büyüktür. Yani asıl hayâsızlıktan ve münkerden alıkoyan odur. Namazda bu zikrin bir parçası dahi bunu gerçekleştirir. Aynı şekilde namazın dışında da böyledir. Çünkü ancak Allah'ı hatırlayan, O'nun gözetimi altında olduğunun şuuruna varan kimse için günahlardan uzak durmak mümkün olabilir. Bunun mükâfatı da yüce Allah'ın o kimseyi hatırlamasıdır. Hadis-i şerifte belirtildiği gibi: "Kim Beni kendi nefsinde zikrederse, Ben

(1) Taberî, *Câmiu'l-Beyân,* XX, 156, 157; ancak mevkuf rivayetler halinde; Ebû Şuca' ed-Deylemî, *el-Firdevs,* IV, 406, İbn Abbas'ın sözü olarak.

de onu kendi nefsimde zikrederim. Kim Beni bir topluluk arasında zikrederse, Ben de onu onlardan daha hayırlı bir topluluk arasında zikrederim."(1)

Namazdaki hareketlerin herhangi bir günahtan alıkoymakta bir etkisi yoktur. Asıl fayda veren zikir, ilimle beraber kalbin yönelmesiyle ve Allah'ın dışındaki her şeyin kalpten uzaklaştırılması ile birlikte yapılan zikirdir. Dili aşmayan zikrin ise, mertebesi elbetteki böyle değildir. Yüce Allah'ın kulunu anması, onun üzerine hidayetini ve ilmin nurunu yağdırması demektir. İşte bu da kulun Rabbini zikretmesinin bir meyvesidir. Zaten yüce Allah şöyle buyurmaktadır: *"Öyle ise Beni anın ki Ben de sizi anayım."* (el-Bakara, 2/152)

Âyet-i kerimenin geri kalan bölümleri ise bir çeşit tehdit ve yüce Allah'ın gözetimi altında olduğunu hatırdan çıkarmamaya bir teşviktir.

وَلَا تُجَٰدِلُوٓا۟ أَهْلَ ٱلْكِتَٰبِ إِلَّا بِٱلَّتِى هِىَ أَحْسَنُ ۖ إِلَّا ٱلَّذِينَ
ظَلَمُوا۟ مِنْهُمْ ۖ وَقُولُوٓا۟ ءَامَنَّا بِٱلَّذِىٓ أُنزِلَ إِلَيْنَا وَأُنزِلَ إِلَيْكُمْ
وَإِلَٰهُنَا وَإِلَٰهُكُمْ وَٰحِدٌ وَنَحْنُ لَهُۥ مُسْلِمُونَ ﴿٤٦﴾
وَكَذَٰلِكَ أَنزَلْنَآ إِلَيْكَ ٱلْكِتَٰبَ ۚ فَٱلَّذِينَ ءَاتَيْنَٰهُمُ ٱلْكِتَٰبَ
يُؤْمِنُونَ بِهِۦ ۚ وَمِنْ هَٰٓؤُلَآءِ مَن يُؤْمِنُ بِهِۦ ۚ وَمَا يَجْحَدُ
بِـَٔايَٰتِنَآ إِلَّا ٱلْكَٰفِرُونَ ﴿٤٧﴾

46. Aralarından zulmedenler müstesnâ olmak üzere kitap ehli ile ancak en güzel yolla mücadele edin ve deyin ki: "Bize indirilene de, size indirilenlere de iman ettik. Bizim ilâhımız da, sizin ilâhınız da birdir. Biz ancak O'na teslim olanlarız."

47. İşte sana böylece Kitabı indirdik. Kendilerine (önceden) **kitap verdiklerimiz de ona iman ederler. Bunlar arasından da ona iman eden kimseler vardır. Âyetlerimizi ancak kâfirler bile bile inkâr ederler.**

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı iki başlık halinde sunacağız:

(1) *Müslim,* IV, 2061, 2067; *Buharî,* VI, 2694; *Tirmizî,* V, 581; *İbn Mace,* II, 1255; *Müsned,* II, 251, 354.

1- Kitab Ehli ile Mücadele Şekli:

İlim adamları yüce Allah'ın: **"... Kitab ehli ile ancak en güzel yolla mücadele edin"** buyruğunun anlamı hususunda farklı görüşlere sahiptirler. Mücahid bu âyet-i kerime muhkemdir, dolayısıyla kitab ehli ile onları yüce Allah'ın yoluna davet etmek ve O'nun delillerine, âyetlerine dikkat çekmek suretiyle en güzel yolla mücadele etmek caizdir. Belki bu yolla iman davetini kabul edebilirler. Onlarla mücadele sert ve kaba davranmak suretiyle yapılmaz. Bu açıklamaya göre yüce Allah'ın: **"Aralarından zulmedenler müstesnâ olmak üzere"** buyruğu, size zulmedenler müstesnâ... demek olur. Yoksa hepsi mutlak olarak zalimdirler.

Anlamın: Kitab ehlinden olup Muhammed (sav)'a iman eden Abdullah b. Selâm ve onunla birlikte iman edenler ile mücadele etmeyiniz, şeklinde olduğu da söylenmiştir. Bunlarla ancak **"en güzel yolla"** mücadele edilir. Yani size anlattıkları kendilerinden öncekilere dair haberler ile bundan başka hususlarda onlara muvafakat etmek suretiyle olur. Bu yoruma göre yüce Allah'ın: **"Zulmedenler müstesnâ"** buyruğu ile kastedilenler kitab ehlinden küfürleri üzere kalmaya devam edenlerdir. Kureyza ve Nadiroğullarından ve diğerlerinden küfrünü sürdürüp antlaşmalarına sadakat göstermeyenler gibi. Bu açıklamaya göre âyet-i kerime muhkemdir.

Bu âyetin kıtal âyeti ile neshedildiği de söylenmiştir. Bu da yüce Allah'ın: *"Kendilerine kitab verilmiş olanlardan... Allah'a ve âhiret gününe iman etmeyen... lerle savaşınız"* (et-Tevbe, 9/29) buyruğudur. Bu Katade'nin görüşüdür.

"Zulmedenler müstesnâ" buyruğu Allah'a evlâd isnad edenler ve: *"Allah'ın eli bağlıdır."* (el-Maide, 5/64) ve: *"Muhakkak Allah fakirdir..."* (Al-i İmran, 3/181) diyenlerdir. İşte bunlar müslümanlara savaş açan ve cizyeyi ödemeyen müşriklerdir. O bakımdan onlara karşı savaşılmış ve onlardan intikam alınmıştır.

en-Nehhâs ve başkaları şöyle demişlerdir: Bu âyetin nesholduğunu söyleyenler onun Mekke'de inmiş bir âyet olduğunu ve o sırada ne farz kılınmış bir savaş, ne cizye ödeme talebi, ne de benzeri başka bir hüküm inmemiş olduğunu delil gösterirler. Mücahid'in görüşü güzel bir görüştür. Çünkü yüce Allah'ın ahkâmı ile ilgili olarak bu hususta mazereti ortadan kaldıracak bir haber gelmedikçe yahutta aklî ve kat'î bir delil ortada olmadıkça nesholmuştur, denilemez. İbnu'l-Arabî de bu görüşü tercih etmiştir. Mücahid ve Said b. Cübeyr de şöyle demişlerdir: Yüce Allah'ın: **"Aralarından zulmedenler müstesnâ"** buyruğu mü'minlere savaş açanlar müstesnâ anlamındadır. Bunlarla yapılacak mücadele iman edinceye ya da cizyeyi ödeyecekleri vakte kadar kılıçla savaşmaktır.

2- Bize ve Bizden Öncekilere İndirilenlere İman Etmek:

Yüce Allah'ın: **"Ve deyin ki: Bize indirilene de, size indirilenlere de iman ettik"** buyruğu ile ilgili olarak Buhârî'de, Ebu Hureyre'den şöyle dediği rivayet edilmektedir: Kitab ehli Tevrat'ı İbranice okur ve müslüman olanlara Arapçasını açıklıyorlardı. Rasûlullah (sav) şöyle buyurdu: "Kitab ehlini ne tasdik ediniz, ne de yalanlayınız **"ve deyin ki: Bize indirilene de, size indirilenlere de iman ettik."** (1)

Abdullah b. Mes'ud'un rivayetine göre de Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: "Kitap ehline herhangi bir şeye dair soru sormayınız. Çünkü kendileri sapmış iken asla sizi hidayete iletemezler. (Onların size söylediklerini dinlemeniz halinde) ya hak olan bir şeyi yalanlamış olacaksınız, yahutta batıl olan bir şeyi tasdik edeceksiniz."(2)

Buhârî'de de şu rivayet yer almaktadır: Humeyd b. Abdu'r-Rahman'dan rivayete göre o Muâviye'yi Medine'de Kureyş'ten bir topluluk ile konuşurken dinlemiş. Bu sırada Ka'b el-Ahbar'dan söz edilmiş ve şöyle demiş: Şüphesiz ki bu, kitap ehli arasından rivayetler nakledenlerin en doğru sözlüsüdür. Bununla birlikte biz onun yalan söylemiş olabileceğini kabul ediyorduk.(3)

وَمَا كُنْتَ تَتْلُوا مِنْ قَبْلِهِ مِنْ كِتَابٍ وَلَا تَخُطُّهُ بِيَمِينِكَ
إِذًا لَارْتَابَ الْمُبْطِلُونَ ﴿٤٨﴾

48. Sen bundan önce hiçbir kitab okumuş değildin ve sağ elinle de onu yazmamıştın. O zaman bâtıl söyleyenler elbette şüphe ederlerdi.

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı üç başlık halinde sunacağız:

1- Peygamber (sav)'ın Ümmiliği:

Şanı yüce Allah'ın: **"Sen bundan önce hiçbir kitab okumuş değildin"** buyruğundaki **"bundan önce"**de yer alan zamir "kitab"a racidir. Bu da Muhammed (sav)'e indirilmiş olan Kur'ân-ı Kerîm'dir. Yani ey Muhammed, sen Kur'ân-ı Kerîm'den önce okuma bilmiyordun. Kitab ehlinin yanına da gidip

(1) *Buharî*, II, 953 (bab başlığında), VI, 2679, VI, 2742
(2) el-Heysemi, *Mecmau'z-Zevaid.*
(3) *Buharî*, VI, 2679.

gelmiyordun. Bilakis Biz sana bu Kur'ân-ı Kerîm'i son derece mucizevi bir üslup ile gaybî haberleri ve daha başka hususları ihtiva eden bir özellikte indirdik. Şâyet sen kitab okuyan ve yazı yazan kimselerden olsaydın **"o zaman"** kitab ehli arasından **"batıl söyleyenler elbette şüphe ederlerdi"** ve bu şüphelerinde bir dayanak noktaları olur ve: Bizim onun hakkında kitablarımızda bulduğumuz nitelikler okuması yazması olmayan ümmi birisi olduğu şeklindedir. Halbuki o şu anda böyle değildir, derlerdi.

Mücahid dedi ki: Kitab ehli, kitablarında Muhammed (sav)'ın okuma-yazma bilmediğini görüyorlardı. İşte bu âyet-i kerime bunun üzerine nâzil olmuştur.

en-Nehhâs dedi ki: Bu âyet-i kerime Kureyşliler için onun peygamberliğine bir delil teşkil ediyordu. Zira o ne okuması, ne yazması vardı, ne de kitab ehliyle oturup kalkardı, Mekke'de kitab ehli yoktu. Bununla birlikte onlara peygamberlerin ve önceki ümmetlerin haberlerini getirmişti. Böylelikle peygamberliği hususunda herhangi bir şüphe ve tereddüt kalmamış oluyordu.

2- Peygamber Efendimiz Daha Sonraları Okuma-Yazma Öğrendi mi?:

en-Nekkaş bu âyet-i kerimenin tefsirinde eş-Şa'bî'den şöyle dediğini nakletmektedir: Peygamber (sav) vefatından önce yazmayı (nisbeten) öğrenmişti. Aynı şekilde Ebu Kebşe es-Selûlî'nin hadisini de senediyle birlikte kaydetmektedir. Bu hadisin muhtevası da Peygamber (sav) Uyeyne b. Hasn'a ait bir sahifeyi okumuş ve orada neler yazdığını bildirmiştir.

İbn Atiyye dedi ki: Bütün bunlar zayıf rivayetlerdir. el-Bacî -Allah'ın rahmeti üzerine olsun-'nin görüşü de bu kabildendir.

Derim ki: Müslim'in, *Sahih*'inde belirtildiğine göre el-Berâ (b. Âzib)'in naklettiği Hudeybiye Barışı'nı anlatan hadis-i şerife göre Peygamber (sav), Ali (r.a)'a şöyle demiştir: "Aramızdaki antlaşmayı yaz! Bismillahirrahmanirrahîm. Bu Allah'ın Rasûlü Muhammed'in antlaştığı hususları ihtiva eder." Bunun üzerine müşrikler ona: Eğer biz senin Allah'ın Rasûlü olduğunu bilseydik, mutlaka sana uyardık. -Bir rivayette de; sana bey'at ederdik.- Ancak bunun yerine sen "Abdullah'ın oğlu Muhammed" diye yaz, dediler. Rasulullah (sav), Ali (r.a)'a o yazdığını silmesini emretti. Ali: Allah'a yemin ederim ki onu silmem deyince, Rasûlullah (sav): "Bana onun yerini göster" dedi. Ona yerini gösterince onu sildi ve (yerine) Abdullah'ın oğlu... diye yazdı.(1)

Bizim (mezhebimize mensub) ilim adamlarımız -Allah onlardan razı olsun-

(1) *Müslim*, III, 1410.

şöyle demişlerdir: İfadenin zahirinden anlaşıldığına göre Peygamber (sav); "Rasûlullah" ibaresini eliyle silmiş ve onun yerine; "Abdullah'ın oğlu..." diye yazmıştır.

Bunu Buhârî bundan daha açık ifadelerle rivayet etmiştir... Dedi ki: Rasûlullah (sav) belgeyi aldı ve yazdı. Bir başka rivayette şu fazlalığı da kaydetmektedir: Ancak güzel yazamıyordu.(1)

Bir topluluk; onun asıl halinin okuyup-yazmama olduğunu bununla birlikte eliyle yazmış olduğunu kabul etmişlerdir. es-Sümnânî, Ebu Zerr (Abdullah b. Ahmed el-Herevî) ile (Ebu'l-Velid) el-Bacî bunlardandır. Bunların görüşlerine göre bu onun ümmi oluşuna aykırı olmadığı gibi, yüce Allah'ın: hem **"Sen bundan önce hiçbir kitab okumuş değildin ve sağ elinle de onu yazmamıştın"** buyruğu ile hem Peygamber Efendimiz'in: "Biz ümmi bir ümmetiz, ne yazarız, ne hesab ederiz"(2) buyruğu ile çelişmemektedir. Bunun yerine onlar bu hususu mucizeleri arasında mütalaa etmişler, onun doğruluğunu ve risaletinin sıhhatini ortaya koyan bir belge olarak değerlendirmişlerdir. Çünkü o yazmayı öğrenmeksizin ve bunun için gerekli yollara başvurmaksızın yazabilmiştir. Yüce Allah onun elinin ve kaleminin okuyan kimse tarafından: "Abdullah'ın oğlu..." diye anlaşılacak şekilde hareketler ve çizgiler yapmasını sağlamıştır. Nitekim Peygamber öncekilerin de, sonrakilerin de ilmini herhangi bir şekilde ilim öğrenmeden ve bunu elde etmek için gerekli yollara başvurmadan öğrenmiştir. O bakımdan bu onun mucizeleri arasında en ileri mucizelerden, faziletlerinin en büyüklerinden olmuştur. Bu yolla onun "ümmi"lik vasfı da ortadan kalkmaz. Bundan dolayı ondan bu hususu rivayet eden ravi de: "Güzel yazmayı beceremiyordu" demiştir. Dolayısıyla onun hakkında "yazdı" demekle birlikte ümmilik vasfı da kalmaya devam etmiştir.

Hocamız Ebu'l-Abbas Ahmed b. Ömer dedi ki: Endülüs ve başka yerlerin fukahâsından pek çok kişi, bunu kabul etmemiş ve bu hususta redlerini çok ileri dereceye götürmüş, bu sözleri söyleyenin kâfir olacağını dahi ileri sürmüşlerdir. Bu ise onların nazari bilgileri bilmediklerine, müslümanları tekfir hususunda gerekli tedbirleri almadıklarına ve bazı hususların inceliklerini kavrayamadıklarına delildir. Çünkü müslümanın kâfir olduğunu söylemek, Peygamber (sav)'dan sahih hadiste geldiği üzere onu öldürmek gibidir. Özellikle çağdaşları tarafından ilim ve fazilet sahibi olduğuna tanıklık olunmuş, imamlığı kabul edilmiş bir kimse ise; üstelik bu hususta mesele kat'i de değildir. Aksine bu meselenin dayanağı sahih ve âhâd haberlerin zahiri ifade-

(1) ***Buhari***, IV, 1551; İbn Hacer, ***Fethu'l-Bâri***, VII, 503, 504.
(2) ***Müslim***, 761; ***Buhari***, II, 675; ***Ebu Davud***, II, 396; ***Nesai***, IV, 139, 140; ***Müsned***, II, 43, 52, 127, 129.

leridir. Şu kadar var ki; akıl bunları imkansız kabul etmemektedir, şeriatte de böyle bir şeyin vukua geleceğini imkânsız kılan kat'i bir delil bulunmuyor.

Derim ki: Müteahhir kimi ilim adamı şöyle demiştir: Bunun (yazı yazmasının) olağan üstü bir mucize olduğunu söyleyen kimselere şöyle denilir: Eğer bir başka âyete (mucizeye) -ki o da yazma bilemeyen ümmi oluşudur- ile çelişmemiş olsaydı, o takdirde bu inkâr olunmayacak bir âyet olurdu. Onun ümmi bir ümmet arasında ümmi oluşu ile huccet ortaya konulmuş ve inkârcılar susturulmuş, onların şüphelerinin sonu getirilmiş olduğuna göre; nasıl olur da yüce Allah onun eline serbestlik verir de yazı yazar ve bu bir âyet (mucize) olarak değerlendirilebilir? Asıl mucize onun hiçbir şekilde yazı yazmamasıdır. Mucizelerin birinin diğerini çürütmesine de imkân yoktur. Onun yazı yazmasının ve kalemi eline almasının anlamı ise katiplerinden herhangi birisine yazı yazmasını emretmesi demektir. Çünkü Peygamber (sav)'ın emri altında yirmialtı tane vahiy katibi bulunuyordu.

3- Peygamber Efendimiz Yazı Yazdı mı?

Kadı Iyad'ın, Muaviye yoluyla kaydettiği bir rivayete göre Muaviye, Peygamber (sav)'ın önünde yazı yazarken ona şöyle buyurmuştur: "Mürekkeb hokkasını (önüne) bırak. Kalemin ucunu sivrilt, "be"yi doğru çek, "sin"(in dişlerin)i birbirinden ayır, "mim"i kör yapma, Allah lafzını güzel yaz, er-Rahman lafzını uzat, er-Rahîm'in harflerini de açık seçik olarak yaz." Kadı Iyad dedi ki: Bu rivayet itibariyle, Peygamber (sav)'ın yazı yazdığı fiilen sahih olmamakla birlikte, ona yazı ilminin bağışlanmış, bununla birlikte okuma ve yazmasının engellenmiş olması uzak bir ihtimal değildir.

Derim ki: Bu hususta sahih olan budur. O tek bir harf dahi yazmamıştır. Ancak yazı yazanlara emirler vermiştir. Aynı şekilde ne okumuş, ne de harfleri hecelemiştir. Şâyet: Peygamber (sav) Deccal'i söz konusu ederken "gözleri arasında (alnının ortasında) "kef", "elif, fe ve ra" (kâfir) yazılıdır" diyerek harf hecelemiştir. Siz ise mucize onun ümmi oluşu ile gerçekleşir demektesiniz. Yüce Allah da: **"Sen bundan önce hiçbir kitap okumuş değildin"** diye buyurduğu gibi, Peygamber (sav) da: "Biz ümmi bir ümmetiz, ne yazarız, ne hesab ederiz" demiştir. Bu nasıl olur? denilirse, cevap Huzeyfe yoluyla gelen hadiste Peygamber (sav)'ın açıkça belirttiği şu ifadesidir. Hadis de, Kur'ân-ı Kerîm gibi bir bölümü, diğer bir bölümünü açıklar. Huzeyfe yoluyla gelen hadiste Peygamber şöyle buyurmaktadır: "Yazmayı bilen ve bilmeyen her mü'min onu okur."(1) Görüldüğü gibi bu hususta Peygamber efendimiz ümmi olanlar arasından yazmayı bilmeyenleri açıkça zikretmiştir. Bu ise olabildiğince açık bir cevaptır.

(1) *Müslim*, IV, 2248, 2249 (az farkla); el-Heysemî, *Mecmau'z-Zevaid*, VII, 339.

بَلْ هُوَ اٰيَاتٌ بَيِّنَاتٌ فِي صُدُورِ الَّذِينَ اُوتُوا الْعِلْمَ ۚ وَمَا يَجْحَدُ بِاٰيَاتِنَآ اِلَّا الظَّالِمُونَ ﴿٤٩﴾

49. Aksine o, kendilerine ilim verilmiş olanların göğüslerinde apaçık âyetlerdir. Âyetlerimizi ancak zalim olanlar bile bile inkâr eder.

"Aksine o, kendilerine ilim verilmiş olanların göğüslerinde apaçık âyetlerdir" buyruğunda kastedilen Kur'ân-ı Kerîm'dir. el-Hasen dedi ki: el-Ferrâ, Abdullah'ın kıraatinin "(هُوَ): O" zamirini; "(هِيَ): O(nlar)" diye okuduğunu ileri sürmüştür. Aksine Kur'ân'ın âyetleri apaçık âyetlerdir, demek olur. el-Hasen dedi ki: Bunun bir benzeri de yüce Allah'ın: ***"Bu... gözleri açan belgelerdir."*** (el-A'raf, 7/203) buyruğudur. Eğer; "(هٰذَا): Bu" yerine; "(هٰذِهِ): Bu(nlar)" olmuş olsaydı, bu da caiz olurdu. Yine bunun bir benzeri de: ***"İşte bu Rabbimden bir rahmettir"*** (el-Kehf, 18/98) buyruğudur.

el-Hasen dedi ki: Bu ümmete hafızlık ihsan edilmiştir. Bizden önceki ümmetler kitaplarını ancak bakarak okuyabiliyorlardı. Onu kapattılar mı onun içinde olanları peygamberler dışında ezbere bilenleri yoktu. Ka'b da bu ümmetin niteliklerini zikrederken şunları söyler: Onlar gerçekten hikmet sahibi kimseler ve ilim adamlarıdır. Onlar fıkıhta adeta peygamberler gibidir.

"Kendilerine ilim verilmiş olanların göğüslerinde apaçık âyetlerdir." Yani bu Kur'ân-ı Kerîm batılcıların ileri sürdükleri gibi sihir veya şiir değildir. Aksine o, kendileri vasıtası ile Allah'ın dininin ve hükümlerinin bilindiği apaçık alâmetler ve delillerdir. Aynı şekilde bunlar kendilerine ilim verilmiş olanların kalplerindedir. Bunlar ise Muhammed (sav)'ın ashabı ve ona iman edenlerdir. Onlar Kur'ân'ı ezbere biliyor ve okuyorlardı. İlim ile nitelendirilmeleri ise onlara verilmiş olan kavrayış sayesinde, Allah'ın kelamını, insanların ve şeytanların sözlerini birbirlerinden ayırdedebilmeleridir.

Katade ve İbn Abbas dediler ki: **"Aksine o"** yani Muhammed (sav) **"kendilerine ilim verilmiş olanların göğüslerinde apaçık âyetlerdir."** Kitab ehlinden ilim sahibi kimseler onu ellerinde bulunan kitablarda bu vasıfta, okuma-yazma bilmeyen ve ümmi bir kimse olarak bulurlar. Ancak onlar nefislerine zulmettiler ve gerçeği gizlediler. Taberî'nin tercih ettiği budur. Bu görüşün delili de İbn Mes'ud ile İbn es-Sümeyka'nın: "(بَلْ هٰذَا آيَاتٌ بَيِّنَاتٌ): Aksine bu... apaçık âyetlerdir" şeklindeki kıraatleridir. Peygamber (sav)'ın kendisi tek bir âyet değil, bir çok âyetler (mucizeler, belgeler) idi. Zira o dinin pek çok

hususuna delil olmuştur. Bundan dolayı yüce Allah: "Aksine o... apaçık âyet lerdir" diye buyurmuştur. Buyruğun; "(بل هو ذو آيات بيّنات): Aksine o, apaçık âyetleri bulunandır" şeklinde olup muzafın hazfedildiği de söylenmiştir.

"Âyetlerimizi ancak zalim olanlar" kâfirler **"bile bile inkâr ederler."** Çünkü onlar Peygamber efendimizin nübuvvetini ve getirdiklerini gerçek olduklarını bilerek inkâr etmişlerdir.

وَقَالُوا لَوْلَآ أُنْزِلَ عَلَيْهِ اٰيَاتٌ مِنْ رَبِّهٖ ۭ قُلْ اِنَّمَا الْاٰيٰتُ
عِنْدَ اللّٰهِ ۭ وَاِنَّمَآ اَنَا نَذِيْرٌ مُّبِيْنٌ ﴿٥٠﴾ اَوَلَمْ يَكْفِهِمْ اَنَّآ
اَنْزَلْنَا عَلَيْكَ الْكِتٰبَ يُتْلٰى عَلَيْهِمْ ۭ اِنَّ فِيْ ذٰلِكَ لَرَحْمَةً
وَّذِكْرٰى لِقَوْمٍ يُّؤْمِنُوْنَ ﴿٥١﴾ قُلْ كَفٰى بِاللّٰهِ بَيْنِيْ وَبَيْنَكُمْ
شَهِيْدًا ۚ يَعْلَمُ مَا فِي السَّمٰوٰتِ وَالْاَرْضِ ۭ وَالَّذِيْنَ
اٰمَنُوْا بِالْبَاطِلِ وَكَفَرُوْا بِاللّٰهِ ۙ اُولٰۗىِٕكَ هُمُ الْخٰسِرُوْنَ ﴿٥٢﴾

50. Dediler ki: "Üzerine Rabbinden âyetler indirilmeli değil miydi?" De ki: "Âyetler ancak Allah'ın nezdindedir. Ben ancak apaçık bir uyarıcıyım."
51. Kendilerine karşı okunup duran sana indirdiğimiz bu kitap onlara yetmedi mi? Şüphe yok ki bunda iman eden bir topluluk için bir rahmet, bir öğüt vardır.
52. De ki: "Benimle sizin aranızda şahit olarak Allah yeter. O göklerle yerde olanı bilir. Bâtıla iman edip Allah'ı inkâr edenler, işte onlar zarar edenlerin tâ kendileridir."

"Dediler ki: Üzerine Rabbinden âyetler indirilmeli değil miydi?" Bu, müşriklerin Rasûlullah (sav) hakkında söyledikleri sözlerdir. Yani niçin onun üzerine de peygamberlere verilen âyetler (mucizeler) gibi bir mucize verilmedi? Mesela, Salih'in dişi deve mucizesi, Musa'nın asa mucizesi, İsa'nın da ölüleri diriltme mucizesi gibi bir mucizesi niye yok? diye açıklanmıştır.

Ey Muhammed, onlara **"de ki: Âyetler ancak Allah'ın nezdindedir."**

Onları dilediği gibi gönderen O'dur. Arzu ederse gönderir, yoksa bende bunların hiçbirisi yoktur.

"Ben ancak apaçık bir uyarıcıyım."

İbn Kesir, Ebubekr, Hamza ve el-Kisaî **"âyetler"** lafzını "(آيَة): Âyet" diye tekil olarak okumuşlardır. Diğerleri çoğul okumuşlardır. Ebu Ubeyd'in tercih ettiği görüş budur. Çünkü yüce Allah: **"De ki: Âyetler ancak Allah'ın nezdindedir"** diye buyurmuştur.

"Kendilerine karşı okunup duran, sana indirdiğimiz bu kitab, onlara yetmedi mi?" Bu onların: **"Üzerine Rabbinden âyetler indirilmeli değil miydi?"** şeklindeki sözlerine bir cevaptır. Yani müşriklere, benzerini yahut onun bir sûresinin benzerini meydana getirmeleri için meydan okumuş da kendilerini aciz bırakan bu mucize kitab, istedikleri âyetlerin yerine yeterli gelmiyor mu? Sen bunlara Musa'nın ve İsa'nın mucizelerini getirecek olsan, şüphesiz: Bu bir büyüdür, biz ise büyünün nasıl olduğunu bilemiyoruz, derlerdi. Halbuki bunlar söz söyleme gücüne sahip kimselerdir. Buna rağmen Kur'ân'a karşı çıkmaktan yana acze düşmüşlerdir.

Denildiğine göre bu âyetlerin nüzûl sebebi, İbn Uyeyne'nin şu rivayetinde açıklandığı gibidir: İbn Uyeyne, Amr b. Dinar'dan o Yahya b. Ca'de'den rivayetle dedi ki: Peygamber (sav)'a üzerinde yazı bulunan bir kol kemiği getirildi, o da şöyle dedi: "Peygamberlerinin getirdiğinden yüz çevirip başka bir peygamberin getirdiklerine yahut kendi kitaplarından bir başka kitaba yönelmek bir kavme sapıklık olarak yeter." Bunun üzerine yüce Allah: **"Kendilerine karşı okunup duran, sana indirdiğimiz bu kitab, onlara yetmedi mi?"** âyetini indirdi. Bunu Ebu Muhammed ed-Darimî, *Müsned*'inde rivayet etmiş olup[1] tefsir âlimleri kitaplarında kaydetmişlerdir.

İşte buna benzer bir olay hakkında Peygamber (sav), Ömer (r.a)'a şöyle demiştir: "Şâyet İmran oğlu Musa hayatta olsaydı, onun için dahi bana uymaktan başka yapacak bir şey olamazdı."[2] Yine benzeri bir olay münasebetiyle Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: "Kur'ân-ı Kerîm ile teğanni etmeyen bizden değildir."[3] Yani Kur'ân ile yetinerek başka bir şeye ihtiyaç duymayacak hale gelmeyen bizden değildir. Buhârî (Allah'ın rahmeti üzerine olsun)'nin âyet-i kerimeyi te'vili bu şekildedir.[4]

Bu kitabımızın *Mukaddimesi*'nde zikrettiğimiz üzere; herbir harf karşılığında kişi yüce Rabbinden on hasene alacağına göre, bu kitabtan yüz çevirip başkasına yönelmek sapıklıktır, hüsrandır, aldanıştır, noksandır.

---

(1) Darimî, *Sünen*, I, 134.
(2) el-Heysemî, *Mecmau'z-Zevaid*, I, 174, VIII, 262; *Müsned*, III, 387.
(3) *Buharî*, III, 2737; *Ebu Dâvud*, II, 74; Darimî, *Sünen*, I, 417; *Müsned*, I, 175, 179, 210.
(4) *Buharî*, IV, 1918.

"Şüphe yok ki bunda" yani Kur'ân-ı Kerîm'de **"iman eden bir topluluk için"** dünya ve âhirette **"bir rahmet"**; onunla kendilerini dünyada hakka irşad etmek suretiyle de **"bir öğüt vardır."** Bir görüşe göre de rahmet, dünyada onları sapıklıktan kurtarmak suretiyle ortaya çıkar.

"De ki: Benimle sizin aranızda şahit olarak Allah yeter." Yani seni yalanlayanlara şunları söyle: Benim onun rasûlü olduğum iddiam ile bu Kur'ân'ın da O'nun kitabı olduğu iddiamda doğru söylediğime dair lehime şahitlik yapmak üzere şahit olarak Allah yeter.

"O göklerle yerde olanı bilir." Hiçbir şey O'na gizli kalmaz. Bu yüce Allah'ın onlar hakkındaki şahitliğinin doğruluğuna dair bir delildir. Çünkü onlar yüce Allah'ın herşeyi bildiğini kabul ediyorlardı. O halde onun şahitliğini de kabul etmeleri gerekirdi.

"Batıla" Yahya b. Sellâm'a göre İblis'e, bir görüşe göre de putlara ve heykellere ibadete -ki bu görüşü İbn Şecere nakletmiştir.- **"iman edip Allah'ı inkâr edenler"** yani rasûllerini yalanlayıp kitabını inkâr ettikleri için Allah'ı da inkâr edenler. Bir görüşe göre; ona putları ortak koşmak suretiyle, ona çocuklar ve zıtlar izafe etmek suretiyle Allah'ı inkâr edenler; **"işte onlar"** âhirette hem kendilerini, hem de amellerini kaybetmek suretiyle **"zarar edenlerin tâ kendileridir."**

وَيَسْتَعْجِلُونَكَ بِالْعَذَابِ ۖ وَلَوْلَا أَجَلٌ مُسَمًّى لَجَاءَهُمُ الْعَذَابُ ۖ
وَلَيَأْتِيَنَّهُمْ بَغْتَةً وَهُمْ لَا يَشْعُرُونَ ﴿٥٣﴾ يَسْتَعْجِلُونَكَ بِالْعَذَابِ ۖ
وَإِنَّ جَهَنَّمَ لَمُحِيطَةٌ بِالْكَافِرِينَ ﴿٥٤﴾ يَوْمَ يَغْشَاهُمُ الْعَذَابُ
مِنْ فَوْقِهِمْ وَمِنْ تَحْتِ أَرْجُلِهِمْ وَيَقُولُ ذُوقُوا مَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ ﴿٥٥﴾

53. Bununla beraber senden azabı çabucak isterler. Eğer belli bir vade olmasa idi, azab onlara elbette gelirdi. Andolsun -onlar farkında olmaksızın- azab kendilerine ansızın gelecektir.

54. Senden azabı çabucak isterler. Muhakkak cehennem kâfirleri kuşatıcıdır.

55. O gün azab onları hem üstlerinden, hem ayakları altından bürüyecek ve şöyle diyecektir: "Yapmakta olduklarınızı tadın."

"Bununla beraber senden azabı çabucak isterler." Onları azab ile korkutup uyarınca aşırı inkârları sebebiyle: Haydi bu azabı bize çabuk getir, dediler. Bir görüşe göre bu sözleri söyleyen en-Nadr b. el-Hâris ile Ebû Cehil'dir. Çünkü bunlar: *"Ey Allah, eğer bu senin katından (indirilmiş) hakkın kendisi ise durma bizim üzerimize gökten taş yağdır"* (el-Enfal, 8/32) diye yalvarmışlar ve: *"Rabbimiz hesap gününden önce payımızı bize çabuk ver"* (Sâ'd, 38/16) demişlerdi.

"Eğer" azabın indirilmesi için **"belli bir vâde olmasa idi.."** İbn Abbas dedi ki: Bundan maksat, kavmine azab etmeyip onları kıyamet gününe kadar erteleyeceğime dair vaadimdir. Yüce Allah'ın: *"Asıl onlara vaadolunan vakit kıyamettir"* (el-Kamer, 54/46) buyruğu bunu açıklamaktadır.

ed-Dahhak dedi ki: Bu vade onların dünya hayatındaki ömürleridir. Belirli vadeden kastın sur'a birinci üfürüş olduğu da söylenmiştir ki, bu da Yahya b. Sellam'ın görüşüdür. Bir başka görüşe göre maksat, yüce Allah'ın onları helâk etmek ve azablandırmak için takdir etmiş olduğu vakittir. Bunu da İbn Şecere demiştir. Bedir günü öldürülmeleri olduğu da söylenmiştir. Özetle herbir azabın belli bir vâdesi vardır. Bu ne öne geçer, ne geriye kalır. Bunun delili de yüce Allah'ın: *"Herbir haberin kararlaştırılmış bir zamanı vardır"* (el-En'am, 6/67) buyruğudur.

(Eğer bu vâde olmasa idi) acele gelmesini istedikleri**"azab onlara elbette gelirdi. Andolsun onlar farkında olmaksızın"** azabın üzerlerine ineceğini bilmeksizin**"azab kendilerine ansızın gelecektir."**

"Senden azabı çabucak isterler." Yüce Allah, onlara cehennemi hazırlamış olduğu ve kaçınılmaz olarak cehennem onları çepeçevre kuşatacağı halde, senden azabı çabucak istiyorlar. Böyle bir aceleciliğin anlamı ne?

Bu âyet-i kerimelerin Abdullah b. Ebi Ümeyye ile onun müşrik arkadaşları: *"Yahut iddia ettiğin gibi gökyüzünü üzerimize parça parça düşüresin..."* (el-İsrâ, 17/92) demeleri üzerine nâzil olduğu da söylenmiştir.

"O gün azab onları hem üstlerinden, hem ayakları altından bürüyecek" buyruğu denildiğine göre; önceki buyruklarla ilişkilidir. Yani azabın üstlerinden ve ayaklarının altından kendilerini gelip bulacağı günde azab onları bürüdü mü cehennem de onları çepeçevre kuşatmış olacaktır.

"Hem ayakları altından" diye buyurması buyruğun ("hem üstlerinden" buyruğuna) yakınlık dolayısıyladır. Yoksa Arapçada bürümek (el-ğaşeyân)'ın üstten olan örtmeler hakkında kullanılması daha umumi bir ifadedir. Şairin şu mısraında olduğu gibidir:

عَلَفْتُهَا تِبْناً وماءً بارِداً

"Ben ona yem olarak hem saman hem de soğuk su verdim."(1)

Bir başka şair de şöyle demiştir:

لقد كان قوّادَ الجيادِ إلى العِدَا عليهنّ غابٌ من قَنًى ودروع

"O, düşmanlar üzerine asil atları süren idi.
Üzerinde mızraklardan ve zırhlardan ormanlar bulunan düşmanlar üzerine."(2)

"Ve şöyle diyecektir: Yapmakta olduklarınızı tadın." Medineliler ile Kûfeliler "diyecektir" buyruğunu "(نَقُولُ): Diyeceğiz" diye "nûn" ile okumuşlar, diğerleri ise "ya" ile okumuşlardır. Ebu Ubeyd de yüce Allah'ın: **"De ki... Allah yeter"** buyruğu dolayısıyla bu okuyuşu tercih etmiştir. Onları azablandırmakla görevli olan meleğin onlara **"tadın"** diyecek olması ihtimali de vardır. Her iki kıraat de aynı manayı ifade eder. Yani melek bizim ona vereceğimiz emir üzerine: Tadın! diyecektir.

يَاعِبَادِيَ الَّذِينَ اٰمَنُوا اِنَّ اَرْضِي وَاسِعَةٌ فَاِيَّايَ فَاعْبُدُونِ ﴿٥٦﴾ كُلُّ نَفْسٍ ذَآئِقَةُ الْمَوْتِ ثُمَّ اِلَيْنَا تُرْجَعُونَ ﴿٥٧﴾ وَالَّذِينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَنُبَوِّئَنَّهُمْ مِنَ الْجَنَّةِ غُرَفًا تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْاَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا ۟ نِعْمَ اَجْرُ الْعَامِلِينَ ۝ ﴿٥٨﴾ اَلَّذِينَ صَبَرُوا وَعَلٰى رَبِّهِمْ يَتَوَكَّلُونَ ﴿٥٩﴾ وَكَاَيِّنْ مِنْ دَآبَّةٍ لَا تَحْمِلُ رِزْقَهَا ۖ اَللّٰهُ يَرْزُقُهَا وَاِيَّاكُمْ ۚ وَهُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ ﴿٦٠﴾

56. Ey Benim iman eden kullarım! Şüphesiz ki arzım geniştir. O halde yalnız Bana ibadet edin.

(1) Yem vermek, saman için kullanılır, su için kullanılmaz. Ayetteki ifade ile iki farklı iş için aynı fiilin kullanılmış olması cihetinden benzerlik vardır.

(2) Burada da aynı benzerlik sözkonusudur. Ormanlara benzeyen yalnız mızraklar olmakla birlikte, zırhlar da aynı ortak anlatımla ifade edilmiştir.

57. Herbir can ölümü tadıcıdır, sonra Bize döndürülürsünüz.
58. İman edip salih amel işleyenleri, elbette Biz onları cennette altlarından ırmaklar akan köşklere yerleştiririz. Onlar orada ebedidirler. Amel işleyenlerin ecri ne güzel olur!
59. Onlar ki sabrederler ve Rabblerine tevekkül ederler.
60. Kendi rızkını taşımayan nice canlı vardır. Allah onlara da rızkı verir, size de. O, işitendir, bilendir.

"Ey Benim iman eden kullarım! Şüphesiz ki arzım geniştir." Âyet-i kerimesi Mekke'de bulunan mü'minleri -Mukatil ve el-Kelbî'nin görüşüne göre- hicret etmeye teşvik etmektedir. Yüce Allah, onlara arzının geniş olduğunu ve yeryüzünün herhangi bir yerinde kâfirlerin eziyetlerine rağmen orada kalmanın doğru olmadığını haber vermektedir. Aksine doğru olan Allah'a ibadeti, Allah'ın arzında, Allah'ın salih kulları ile birlikte yapmanın yollarını aramaktır. Yani eğer sizler bulunduğunuz yerde imanınızı izhar etmekte sıkıntı çekiyor ve zorlanıyorsanız, o takdirde Medine'ye hicret ediniz. Orası, orada tevhidi açığa vurmak ve hakim kılmak için geniş bir alandır.

İbn Cübeyr ve Ata dedi ki: Zulüm ve münkerin bulunduğu bir yerde bu âyet-i kerime gereğince amel etmek icab eder ve hak olan bir beldeye oradan hicret etmek lazım olur. Malik de böyle demiştir.

Mücahid dedi ki: **"Şüphesiz ki arzım geniştir."** O halde siz de hicret edin, cihad edin.

Mutarrif b. eş-Şihhîr dedi ki: Muhakkak Benim rahmetim geniştir, demektir. Yine ondan gelen rivayete göre: Benim size olan rızkım pek geniştir, onu yeryüzünde arayınız, demektir.

Süfyan es-Sevrî dedi ki: Sen pahalılık olan bir yerde bulunuyor isen, başka bir yere geç. Orada keseni bir dirhem karşılığında ekmekle doldurabileceksin.

Şöyle de açıklanmıştır: Benim arzım olan o cennet pek geniştir. **"O halde"** orayı Ben size miras verinceye kadar **"yalnız Bana ibadet edin."**

"Yalnız Bana ibadet edin" buyruğundaki; **"(إِيَّايَ): Yalnız bana"** hazfedilmiş bir fiil ile nasbedilmiştir. Bu da; "(أي فاعبدوا إياي فاعبدون): O halde bana ibadet edin, bana ibadet edin" demektir. İki fiilden birisi ile yetinilerek diğerine gerek görülmemiştir. Yüce Allah'ın; **"(فَإِيَّايَ): O halde yalnız Bana"** buyruğunun başındaki "fe" şart manasınadır. Yani, eğer bir yerde sıkıntı çekecek olursanız, bir başka yerde yalnız Bana ibadet ediniz, çünkü Benim arzım geniştir.

"Herbir can ölümü tadıcıdır, sonra da Bize döndürülürsünüz" buyru-

ğu daha önce Âl-i İmran Sûresi'nde (3/185. âyet, 1. başlık ve devamında) geçmiş bulunmaktadır. Burada yüce Allah dünyanın ve dünyada korku veren hususların önemsizliğini belirtmek üzere ölümü söz konusu etmiştir. Sanki bazı mü'minler vatanı Mekke'den çıkmak dolayısı ile sonunda ya ölecek yahut aç kalacak ya da buna benzer bir tehlike ile karşı karşıya kalacak zannetmiş de, bunun üzerine yüce Allah da dünyanın önemsizliğini vurgulamış gibidir. Yani sizler kaçınılmaz olarak öleceksiniz ve Bizim huzurumuza toplanacaksınız. O halde Allah'a itaat etmek, O'na hicret etmek ve buna benzer hususlarda eli çabuk tutmak gerekir. Daha sonra amelde bulunan mü'minlere teşvikte bulunmak üzere cennete yerleştirme vaadinde bulunmakta, onların elde edecekleri mükâfatları söz konusu ettikten sonra da; **"Onlar ki sabrederler ve Rabblerine tevekkül ederler"** diye nitelendirmektedir.

Ebu Ömer, Ya'kub, el-Cahderî, İbn Ebi İshak, İbn Muhaysın, el-A'meş, Hamza, el-Kisaî ve Halef **"(يَا عِبَادِي): Ey Benim kullarım"** buyruğunda "ya" harfini sâkin (harekesiz) okumuşlardır. Diğerleri ise bunu üstün ile okumuşlardır.

"(إِنَّ أَرْضِي): Şüphesiz ki arzım" lafzında "ya"yı İbn Âmir üstün okumuş, diğerleri ise sakin (harf-i med olarak) okumuşlardır.

Rivayet olunduğuna göre Rasûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: "Her kim dini için bir yerden, bir yere kaçacak olursa (gittiği yer) bir karışlık kadar bir yer olsa dahi, onun için cennet vacib olur ve o Muhammed ve İbrahim'in yoldaşı olur." İkisine de selam olsun.

"Sonra Bize döndürülürsünüz" buyruğunu es-Sülemî ve Âsım'dan rivayetle Ebubekir "ya" harfi ile "(يُرْجَعُونَ): Döndürülürler" diye okumuşlardır. Çünkü **"herbir can ölümü tadıcıdır"** diye (gaibten söz edilmiştir) buyurulmuştur. Diğerleri ise "te" ile okumuşlardır. Çünkü yüce Allah: **"Ey Benim iman eden kullarım"** diye buyurmuştur.

Bazıları şu şiiri hatırlatırlar:

الموتُ في كلِّ حينٍ يَنْشُدُ الكَفَنَا	ونحن في غفلةٍ عَمَّا يُرادُ بِنَا
لا تَركَنَنَّ إلى الدُّنيا وزَهْرتِها	وإن تَوشَّحْتَ من أثوابِها الحَسَنا/
أينَ الأحبةُ والجيرانُ ما فَعَلُوا	أينَ الذين هُمُو كانوا لها سَكَنَا
سَقَاهُمُ الموتُ كأساً غيرَ صافيةٍ	صيرهم تحت أطباقِ الثَّرَى رُهُنَا

"Ölüm her an kefene seslenir,
Bizlerse gafletteyiz bizim için istenenlerden
Sakın dünyaya ve dünyanın süslerine meyletmeyesin,

İsterse en güzel elbiselerini giyinmiş olsun.
Nerde sevenler, nerde komşular, ne yaptılar?
Nerede bu dünyada bir zaman sakin olanlar.
Ölüm onlara arı duru olmayan bir kâse içirdi,
Ve onları toprağın tabakaları altında tutsak yaptı."

"İman edip salih amel işleyenleri elbette Biz onları cennette altlarından ırmaklar akan köşklere yerleştiririz" buyruğundaki **"(لَنُبَوِّئَنَّهُمْ): Elbette Biz onları... yerleştiririz"** lafzını İbn Mes'ud, el-A'meş, Yahya b. Vessâb, Hamza ve el-Kisaî "be" yerine "peltek se" harfi ile; "(لَنُثْوِيَنَّهُمْ): Mutlaka onları ikamet ettiririz," diye okumuşlardır ki bu da ikamet anlamına gelen; (الثوى) kökünden gelir. Yani Biz, onlara içlerinde ikamet edecekleri köşkler vereceğizdir. Ruveys, Ya'kub, el-Cahderî ve es-Sülemî'den "naklen" nun yerine "ya" ile; "(لَيُبَوِّئَنَّهُمْ): Elbette onları barındıracaktır" diye okumuştur. Diğerleri ise **"(لَنُبَوِّئَنَّهُمْ): Elbette Biz onları yerleştiririz"** diye okumuşlardır.

"(غُرَفاً): Köşkler" kelimesi (غرفة)'ın çoğulu olup bu da yüksek ve aşağı tarafları rahat gören hakim mesken demektir.

Müslim'in, ***Sahih***'indeki rivayete göre Sehl b. Sa'd, Rasûlullah (sav)'dan şöyle dediğini rivayet etmektedir: "Şüphesiz cennetlikler üstlerinde bulunan köşklerdeki kimseleri sizin doğu veya batı tarafında ufukta bulunan ve inci gibi parıldayan yıldızı gördüğünüz gibi göreceklerdir. Buna sebep ise aralarındaki fazilet farkıdır." Ey Allah'ın Rasûlü, o dedikleriniz peygamberlerin konumlarıdır, zaten onlardan başkaları kimse oraya ulaşamaz, dediler. Peygamber şöyle buyurdu: "Nefsim elinde olan hakkı için hayır, bunlar Allah'a iman eden ve rasûlleri tasdik eden bir takım kimselerdir."(1)

Tirmizî'de yer alan rivayete göre de Ali (r.a) şöyle demiştir: Rasûlullah (sav) buyurdu ki: "Cennette öyle yüksek köşkler vardır ki, içlerinden dışarıları, dışarılarından da içleri görülür." Bir bedevi ayağa kalkıp: Bunlar kimlere verilecektir, ey Allah'ın Rasûlü? diye sorunca şöyle buyurdu: "Bunlar sözü güzel söyleyen, yemek yediren, devamlı oruç tutan, insanlar uykudayken Allah için namaz kılanlara verilecektir."(2)

Biz bu hususa dair daha geniş açıklamaları ***"et-Tezkire"*** adlı eserimizde kaydetmiş bulunuyoruz. Yüce Allah'a hamdolsun.

"Kendi rızkını taşımayan nice canlı vardır. Allah onlara da rızkı verir, size de." el-Vahidî senedini kaydederek Yezid b. Harun'dan şöyle dediğini nakletmektedir: Bize Haccac b. el-Minhal ez-Zührî'den -ki o Abdurrahman

(1) *Müslim*, IV, 2177; *Buhari*, V, 2399; *Tirmizi*, IV, 690; *Müsned*, II, 339.
(2) *Tirmizi*, IV, 673.

b. Ata'dır- anlattı: ez-Zührî, Ata'dan, o İbn Ömer'den dedi ki: Rasûlullah (sav) ile birlikte çıktık. Nihayet Ensar'dan birisinin bahçesine girdi. Meyvelerden alıp yemeye başladı ve: "Niye yemiyorsun ey İbn Ömer?" dedi. Ben: Ey Allah'ın Rasûlü canım çekmiyor dedim. Şöyle buyurdu: "Fakat benim canım çekiyor. Bu hiçbir şeyin tadına bakmadığım dördüncü günün sabahı. İstersem Rabbime dua ederim, O da bana Kisra ve Kayser'in mülkü gibi mülk verir. Ne dersin?: Ey İbn Ömer sen bir yıllık rızıklarını saklayan ve yakînin oldukça zayıfladığı bir topluluk arasında kalırsan ne yaparsın?" (İbn Ömer) dedi ki: Allah'a yemin ederim, aradan fazla zaman geçmeden: **"Kendi rızkını taşımayan nice canlı vardır. Allah onlara da rızkı verir, size de. O işitendir, bilendir"** âyeti nâzil oldu.(1)

Derim ki: Bu zayıf bir rivayettir. Bunu Peygamber (sav)'ın kendi aile efradı için bir yıllık geçimlerini saklamış olması zayıflatmaktadır. Bu gerçeği de Buhârî ve Müslim ittifakla rivayet etmişlerdir. Sahabe de bu işi böyle yapıyordu ki; onlar arkalarından gelenlere önderlerdir, kendilerinden sonra gelecek olan takvâ sahibi ve mütevekkil kimselerin imamlarıdırlar.

İbn Abbas'ın rivayetine göre mü'minler Mekke'de müşrikler tarafından eziyete uğratılınca Peygamber (sav) onlara şöyle demiştir: "Medine'ye çıkıp gidin, oraya hicret edin. Zalimlere komşuluk etmeyin." Ashab şöyle dedi: Orada bizim ne evimiz, ne akarımız vardır, ne de bize yemek yedirecek, su içirecek kimsemiz vardır. Bunun üzerine: **"Kendi rızkını taşımayan nice canlı vardır. Allah onlara da rızkı verir, size de"** âyeti nâzil oldu. Yani bu canlılarla beraber rızıkları gizli ve saklı değildir, siz de böylesiniz. Allah sizi hicret edeceğiniz yerde rızıklandıracaktır. Bu birinci görüşe göre daha uygundur.

"(لَنُبَوِّئَنَّهُمْ) Nice" ile ilgili açıklamalar ve bunun aslen; (لَنُثْوِيَنَّهُمْ) olup başına benzetme edatı olan "kaf"ın geldiğine ve bunda; "(الثوى): Nice" anlamı bulunduğuna dair açıklamalar daha önceden (el-Kasas, 28/82. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır. el-Halil ve Sibeveyh'e göre bunda takdir sayı gibidir. Çok sayıda pek çok canlı vardır ki... demektir.

Mücahid dedi ki: Bununla kuşlar ve davarlar kastedilmektedir. Bu hayvanlar ağızlarıyla yerler ve beraberlerinde hiçbir şey taşımazlar. el-Hasen dedi ki: Bunlar o anlık yiyeceklerini yerler, ertesi gün için bir şey saklamazlar.

"Kendi rızkını taşımayan" yani rızkını elde etmeye kadir olamayan **"nice canlı vardır."** Onlar nereye giderlerse **"Allah onlara da rızkı verir, size de"** anlamında olduğu da söylenmiştir.

(1) el-Vahidî, *Esbâbu Nüzûli'l-Kur'an*, s. 258.

Şöyle de denilmiştir: Taşımak burada yükletmek anlamındadır.(1) en-Nekkaş dedi ki: Maksat Peygamber (sav)'dır. O yer fakat saklamazdı.

Derim ki: Bu görüşün hiçbir kıymeti yoktur. Çünkü burada "dabbe: canlı" lafzı mutlak olarak kullanılmıştır. Örfen bu lafız mutlak olarak kullanıldığında insan hakkında kullanılmaz. Peygamber (sav) hakkında nasıl kullanılabilir? Buna dair açıklamalar daha önce en-Neml Sûresi'nde yüce Allah'ın: *"O söz aleyhlerine gerçeklesince Biz onlara yerden bir dâbbe çıkartırız. Onlara... söyler."* (en-Neml, 27/82) buyruğunu açıklarken geçmişti.

İbn Abbas dedi ki: Dâbbeler canlılardan debelenen herbirisi demektir. Bunların hiçbirisi kendi rızkını taşımaz ve rızık da saklamaz. Âdemoğlu, karınca ve fareler müstesnâ. Kimisinin şöyle dediği nakledilmiştir: Ben bülbülün koynunda yiyecek sakladığını gördüm. Saksağanın da yiyecek sakladığı yerlerinin bulunduğu ancak bunları unuttuğu da söylenir.

"Allah onlara da rızkı verir, size de." Böylelikle verdiği rızkında hırs gösteren ile tevekkül edeni, çokça isteyen ile kanaatkarı, hilebaz ile âcizi birbirine eşit kılar taki çok çalışıp didinen kimse, çalışıp didinmesi sonucu kendisine rızık verildiğine aldanmasın. Âciz kimse de acizliği dolayısıyla rızkının alıkonulacağını düşünmesin.

Sahih'de, Peygamber (sav)'dan şöyle buyurduğu nakledilmektedir: "Eğer sizler yüce Allah'a hakkıyla tevekkkül edecek olursanız, sabahleyin kursakları boş gidip akşamleyin dolu olarak dönen kuşları rızıklandırdığı gibi sizi de rızıklandırırdı."(2)

"O" duanızı ve Medine'de harcayacak bir şey bulamayacağız şeklindeki sözlerinizi **"işitendir"** kalplerinizde bulunanları **"bilendir."**

وَلَئِنْ سَأَلْتَهُمْ مَنْ خَلَقَ السَّمٰوٰتِ وَالْأَرْضَ وَسَخَّرَ الشَّمْسَ وَالْقَمَرَ
لَيَقُولُنَّ اللّٰهُ ۚ فَأَنّٰى يُؤْفَكُونَ ﴿٦١﴾ اَللّٰهُ يَبْسُطُ الرِّزْقَ لِمَنْ يَشَآءُ مِنْ
عِبَادِهِ وَيَقْدِرُ لَهُ ۚ إِنَّ اللّٰهَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ ﴿٦٢﴾

61. Eğer sen onlara: "Göklerle yeri kim yarattı ve güneşi ve ay'ı kim emrinize verdi" diye sorsan, onlar elbette: "Allah" diyeceklerdir. O halde nasıl yüz çevirip döndürülüyorlar?

(1) Yani rızıklarını kazanma mükellefiyeti onlara verilmemiştir. Allah onları rızıklandırır.
(2) *Tirmizî*, IV, 573; *İbn Mâce*, II, 1394; *Müsned*, I, 30, 52.

62. Allah, kullarından dilediği kimseye rızkı genişletir, bazan ona daraltır da. Şüphesiz ki Allah, herşeyi çok iyi bilendir.

"Eğer sen onlara göklerle yeri kim yarattı... diye sorsan" âyet-i kerimesi müşriklerin müslümanları fakirlikleri dolayısıyla ayıplayıp: Eğer siz hak üzere olsaydınız, fakir olmazdınız demeleri üzerine, yüce Allah bu şüpheyi, bu buyruklarıyla izale etmiştir. Zira onların bu ifadeleri bir kelime oyunu idi ve kâfirler arasında da fakir kimseler vardı. Aynı şekilde: Biz hicret edecek olursak, harcayacak bir şey bulamayız, diyenler de vardı. Yani siz Allah'ın herbir şeyi yarattığını kabul ettiğinize göre rızık hususunda nasıl şüpheniz olur? Herbir varlığı yaratmak kudretine sahip olan O yüce zat, kulunun rızkını vermekten nasıl âciz olabilir? İşte bundan dolayı yüce Allah bu buyruğun akabinde: **"Allah kullarından dilediği kimseye rızkı genişletir, bazen ona daraltır da"** diye buyurmaktadır.

"O halde nasıl yüz çevirip döndürülüyorlar." Nasıl Benim tevhidimi inkâr ediyor ve ibadetimden yüz çeviriyorlar?

"Allah, kullarından dilediği kimseye rızkı genişletir" yani iman ve küfür sebebiyle rızıkta bir değişiklik olmaz. Rızkı genişletmek de, kısmak da O'ndandır. O halde fakirlik dolayısıyla başkalarının ayıplanması da söz konusu olmaz. Çünkü herbir şey Allah'ın kaza ve kaderi iledir.

"Şüphesiz ki Allah" halleriniz ve işlerinize ait **"herşeyi çok iyi bilendir"** buyruğu, dar rızık ya da bol rızıktan hangisinin sizin faydanıza olduğunu çok iyi bilendir, diye de açıklanmıştır.

وَلَئِنْ سَأَلْتَهُمْ مَنْ نَزَّلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَأَحْيَا بِهِ الْأَرْضَ
مِنْ بَعْدِ مَوْتِهَا لَيَقُولُنَّ اللَّهُ ۚ قُلِ الْحَمْدُ لِلَّهِ ۚ بَلْ أَكْثَرُهُمْ
لَا يَعْقِلُونَ ﴿٦٣﴾ وَمَا هَٰذِهِ الْحَيَاةُ الدُّنْيَا إِلَّا لَهْوٌ وَلَعِبٌ ۚ
وَإِنَّ الدَّارَ الْآخِرَةَ لَهِيَ الْحَيَوَانُ ۚ لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ ﴿٦٤﴾

63. Eğer sen onlara: "Gökten suyu indirip onunla yeri ölümünden sonra dirilten kimdir?" diye sorsan, onlar elbette: "Allah'tır" derler. "Allah'a hamd olsun" de. Fakat onların çoğu akıl etmezler.

64. Bu dünya hayatı bir eğlenceden ve bir oyundan başka bir şey değildir. Âhiret yurdu ise, asıl hayat yurdu işte orasıdır, bilmiş olsalardı.

"Eğer sen onlara: Gökten suyu" buluttan yağmuru **"indirip onunla yeri ölümünden"** yani kuraklıktan, orada yaşayanları kıtlık halinden **"sonra diriten kimdir, diye sorsan, onlar elbette Allah'tır derler."** Siz bunu itiraf ettiğinize göre niye O'na ortak koşuyor, öldükten sonra tekrar diriltilmeyi inkâr ediyorsunuz? O, bunları yapmaya kadir olduğuna göre mü'minleri zengin kılmaya da kadirdir. Bunu, te'kid olsun diye tekrarlamıştır.

"Allah'a" kudretine dair açıklamış olduğu apaçık delil ve belgeler dolayısıyla **"hamdolsun de. Fakat onların çoğu akıl etmezler."** Bu deliller üzerinde gereği gibi düşünmezler.

Onların bunu ikrar etmesi dolayısıyla **"Allah'a hamdolsun"** diye açıklandığı gibi; suyu indirip yeryüzünü canlandırdığı için Allah'a hamdolsun diye de açıklanmıştır.

"Bu dünya hayatı bir eğlenceden ve bir oyundan başka bir şey değildir." Yani bu dünya hayatı kendisi ile oyalanılan ve eğlenilen bir şeydir. Allah'ın zenginlere vermiş olduğu dünyalık mutlaka yok olur, zeval bulur. Tıpkı hakikati olmayan ve sebatı bulunmayan oyun gibidir. Bazıları şöyle demiştir: Dünya senin için baki kalsa bile, sen onun için baki kalmazsın. Şu beyitleri okumuşlardır:

تروحُ لنا الدنيا بغير الذي غَبَرَتْ وتَحدثُ من بعدِ الأمور أمورُ
وتجري الليالي باجتماعٍ وفُرقةٍ وتطلُعُ فيها أنجمٌ وتَغورُ
فمن ظنّ أنّ الدهرَ باقٍ سروره فذاكَ محالٌ لا يَدُومُ سرورُ
عَفا اللّهُ عَمّن صَيّر الهمّ واحداً وأيقن أن الدائراتِ تَدُور

"Dünyanın akşam bize gelişi, sabah gidişinden farklıdır.
Bir takım işlerden sonra başka işler meydana gelir.
Geceler (kimini) bir araya getirir, ayırır kimini,
Kimi yıldızlar doğar o gecede batar kimileri.
Her kim zamanın ve sevincinin kalıcı olduğunu sanırsa,
Bilsin ki imkansızdır bu, hiçbir sevinç devam etmez.
Ve affetsin Allah bütün endişesi tek bir şey olanı
Ve gelen musibetlerin dönüp dolaşıcı olduğuna inanan kimseyi."

Derim ki: Bütün bunlar mal, mevki, geçimin temel esasını sağlayacak ve itaatler için gerekli gücü temin edecek, zorunlu ihtiyaçtan fazla olan giyecek gibi; dünyalıklar hakkındadır. Bunlardan Allah için olanlara gelince; onlar âhiretin kapsamı içerisindedirler ve asıl kalacak olanlar onlardır. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmaktadır: *"Celal ve ikram sahibi Rabbimin Vechi ise ka-*

lıcıdır." (er-Rahman, 55/27) Yani kendisi ile Allah'ın mükâfat ve rızası aranılarak yapılan şeyler kalıcıdır.

"Âhiret yurdu ise; asıl hayat yurdu işte orasıdır." Asla sonu gelmeyen, ölümün söz konusu olmadığı kalıcı hayat yurdu orasıdır. Ebu Ubeyde; (الحيوان)'in, (الحياة) ile, "ha" harfi kesreli olarak; (الحيّ)'in aynı anlamda olduğunu iddia etmiştir. Nitekim şair şöyle demektedir:

وقد ترى إذ الحياةُ حيُّ

"Bazan bakarsın ki hayat hayattır."

Başkaları ise; (الجيّ)'in (فِعول) vezninde, "(عِصيّ): Sopalar" gibi çoğul olduğunu söylemektedir. (الحيوان) ise canlı olan herşey hakkında kullanılır. (حيوان); aynı zamanda cennetteki bir pınardır. (حيوان)'ın aslının, (حَيَيان) olduğu ve aynı iki harfin arka arkaya gelmesi dolayısıyla "vav"lardan birisinin "ya"ya değiştirildiği de söylenmiştir.

Bunun böyle olduğunu **"bilmiş olsalardı..."**

فَإِذَا رَكِبُوا فِي الْفُلْكِ دَعَوُا اللَّهَ مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ ۚ فَلَمَّا نَجَّاهُمْ إِلَى الْبَرِّ إِذَا هُمْ يُشْرِكُونَ ﴿٦٥﴾ لِيَكْفُرُوا بِمَا آتَيْنَاهُمْ وَلِيَتَمَتَّعُوا ۖ فَسَوْفَ يَعْلَمُونَ ﴿٦٦﴾

65. Gemiye bindiklerinde dini yalnız Allah'a halis kılanlar olarak O'na yalvarırlar. Onları karaya kurtarınca da bakarsın ki onlar ortak koşarlar.

66. Tâ ki kendilerine verdiğimize nankörlük etsinler ve yararlansınlar. Yakında bileceklerdir.

"Gemiye bindiklerinde" ve suda boğulmaktan korktuklarında **"dini yalnız Allah'a halis kılanlar olarak"** yani niyetlerinde samimi olarak**"O'na yalvarırlar."** Putlara ibadet ve dua etmeyi bırakırlar.

"Onları karaya kurtarınca da bakarsın ki onlar ortak koşarlar." Onunla birlikte başkasına ve hakkında herhangi bir delil indirmediği şeylere dua

ve ibadet ederler.

Denildiğine göre; onların şirk koşmaları herhangi bir kimsenin şu kabilden sözler söylemesi idi: Şâyet Allah ve kaptan yahut gemici olmasaydı boğulacaktık. Böylelikle Allah'ın onların faydasına olmak üzere onları kurtarmasını Allah ile mahlukatı arasında taksim etmiş (böylece O'na ortak koşmuş) oluyorlar.

"Tâ ki kendilerine verdiğimize nankörlük etsinler ve yararlansınlar." Denildiğine göre burada fiillerin başındaki iki "lâm" (mealde; tâ ki) key "lam"ı diye bilinen "lam"lardır. Kâfir olsunlar ve faydalansınlar diye, anlamındadır.

Şöyle de denilmiştir: **"Bakarsın ki onlar ortak koşarlar."** Onların şirklerinin neticesi Allah'ın nimetlerini inkâr etsinler ve dünya ile faydalansınlar diye...

Bir diğer görüşe göre buradaki "lam"lar emir lamı olup tehdit manasını ihtiva eder. Yani size ihsan etmiş olduğumuz nimete ve denizden kurtarmaya karşı nankörlük edin ve yararlanın, bakalım. Bu açıklamanın delili Ubeyy'in: "(وَتَمَتَّعُوا): Ve oyalanın" şeklindeki kıraatidir. İbnu'l-Enbarî dedi ki: Bunu ayrıca el-A'meş, Nafî' ve Hamza'nın "lam" harfini cezm ile; "(وَلْيَتَمَتَّعُوا): Ve yararlansınlar!..." şeklindeki kıraatleri pekiştirmektedir.

en-Nehhas dedi ki: **"Tâ ki yararlansınlar"** buyruğundaki "lam", key "lam"ıdır, emir "lam"ı olması da mümkündür. Çünkü emir lamında aslolan esreli okunmasıdır. Şu kadar var ki; bu emirde tehdit manası vardır. "Lam" harfini sakin olarak okuyanlar ise bu "lam"ı key "lam"ı olarak kabul etmezler. Çünkü key "lam"ının sakin okunması caiz değildir. Bu İbn Kesir, el-Müseyyeb ve Kalun'un, Nafî'den kıraatidir. Hamza, el-Kisaî ve Hafs'ın da Âsım'dan rivayet ettiği kıraati de böyledir. Diğerleri ise "lam"ı esreli okumuşlardır. Ebu'l-Aliye de "(لِيَكْفُرُوا بِمَا آتَيْنَاهُمْ فَتَمَتَّعُوا فَسَوْفَ تَعْلَمُونَ): Onlara verdiğimize nankörlük etsinler diye. Artık yararlanın yakında bileceksiniz" şeklinde bir tehdit olarak okumuştur.

أَوَلَمْ يَرَوْا أَنَّا جَعَلْنَا حَرَمًا آمِنًا وَيُتَخَطَّفُ النَّاسُ مِنْ حَوْلِهِمْ ۚ
أَفَبِالْبَاطِلِ يُؤْمِنُونَ وَبِنِعْمَةِ اللَّهِ يَكْفُرُونَ ﴿٦٧﴾ وَمَنْ أَظْلَمُ
مِمَّنِ افْتَرَىٰ عَلَى اللَّهِ كَذِبًا أَوْ كَذَّبَ بِالْحَقِّ لَمَّا جَاءَهُ ۚ أَلَيْسَ
فِي جَهَنَّمَ مَثْوًى لِلْكَافِرِينَ ﴿٦٨﴾

67. Çevrelerinde insanların zorla kapılıp götürülmesine rağmen, kendilerine güvenli kutsal bir belde yaptığımızı görmezler mi? Bundan sonra bâtıla inanıp Allah'ın nimetine nankörlük mü ediyorlar?

68. Allah'a karşı yalan uyduran veya kendisine hak gelince, onu yalanlayan kimseden daha zalim kim olabilir! Kâfirler için cehennemde kalacak yer mi yok?

"Çevrelerinde... kendilerine güvenli kutsal bir belde yaptığımızı görmezler mi?" Abdu'r-Rahman b. Zeyd dedi ki: Bu belde Mekke'dir. Kendilerinden söz edilenler de Kureyş'tir. Yüce Allah orada kendilerini güvenlik için de barındırmıştır.

"Çevrelerinde insanların zorla kapılıp götürülmesine rağmen" buyruğu hakkında ed-Dahhak şöyle demiştir: İnsanlar birbirlerini öldürüyor, birbirlerini esir alıyorlardı.

"(الخطف): Kapıp götürmek, hızlıca almak, yakalamak" demektir. Buna dair açıklamalar daha önceden el-Kasas Sûresi'nde (28/57. âyetin tefsirinde) ve başka yerlerde geçmiş bulunmaktadır.

Yüce Allah, onlara kendisine itaatla boyun eğsinler diye bu büyük nimeti hatırlatmaktadır. Yani Ben onlara esir alınmaktan, baskınlardan, öldürülmekten yana içinde emin oldukları güvenlikli bir belde kıldım. Onları denizde tehlikelerden kurtardığım gibi, karada da kurtardım. Fakat onlar karada Bana ortak koşuyorlar, denizde ortak koşmuyorlar. Bu ise onların bu hallerindeki çelişkinin hayret edilecek bir iş olduğuna dikkat çekmektir.

"Bundan sonra batıla inanıp" Katade şirke inanıp Yahya b. Sellam İblis'e inanıp diye açıklamışlardır.

"Allah'ın nimetine nankörlük mü ediyorlar?" İbn Abbas dedi ki: Allah'ın verdiği afiyete karşı nankörlük mü ediyorlar? İbn Şecere, Allah'ın bağış ve lütuflarına karşı mı nankörlük ediyorlar? diye açıklamış. İbn Sellâm da: Peygamber (sav)'ın getirmiş olduğu hidayete karşı mı nankörlük ediyorlar? diye açıklamışlardır. en-Nekkaş da şu açıklamayı nakletmektedir: Bunlar açken onlara yemek yedirmemize, korkudan sonra onlara güvenlik vermemize karşı mı nankörlük ediyorlar? Bu onların hallerinin hayret edilecek bir iş olduğunu ifade eder ve soru şeklinde bir inkâr (durumlarını red)dir.

"Allah'a karşı yalan uyduran... kimseden daha zalim kim olabilir?" Yüce Allah'la beraber, O'na ortak koşan, evladı olduğunu iddia edenden ve bir hayâsızlık işlediği zaman da: ***"Biz atalarımızı da bunun üzerinde bulduk, Allah da bize bunu emretti"*** (el-A'raf, 7/28) diyenden daha zalim hiçbir kim-

se yoktur, demektir.

"...Veya kendisine hak gelince onu yalanlayan kimseden daha zalim kim olabilir." Yahya b. Sellâm dedi ki: Hak'tan kasıt Kur'ân'dır. es-Süddî de tevhiddir demiştir. İbn Şecere de Muhammed (sav)'dır demiştir. Bu görüşlerin herbirisi diğer ikisini de kapsamına alır.

"Kâfirler için cehennemde kalacak yer mi yok?" Bu takriri bir istifhamdır. (Yer vardır, demektir.)

وَالَّذِينَ جَاهَدُوا فِينَا لَنَهْدِيَنَّهُمْ سُبُلَنَا ۚ وَإِنَّ اللَّهَ لَمَعَ الْمُحْسِنِينَ ﴿٦٩﴾

69. Uğrumuzda cihad edenleri, elbette Biz onları, yollarımıza iletiriz. Muhakkak ki Allah ihsan edenlerle beraberdir.

"Uğrumuzda cihad edenleri" bizim uğrumuzda yani bizim rızamızı isteyerek cihad edenleri...

es-Süddî ve başkaları dediler ki: Bu âyet-i kerime savaşın farz kılınışından önce inmiştir. İbn Atiyye dedi ki: Âyet-i kerime örfen bilinen cihaddan öncedir. Burada sözü edilen cihad, Allah'ın dini uğrunda ve O'nun rızasını talep yolunda umumi bir cihaddır. el-Hasen b. Ebi'l-Hasen dedi ki: Âyet-i kerime Allah'a çokça ibadet eden kimseler hakkındadır. İbn Abbas ile İbrahim b. Edhem şöyle demişlerdir: Bu âyet-i kerime bildikleri gereğince amel eden kimseler hakkındadır. Peygamber (sav) da şöyle buyurmuştur: "Bildikleriyle amel edene Allah bilmediklerini öğretir."(1)

Bazı ilim adamları da yüce Allah'ın: *"Allah'tan korkun. Allah size öğretiyor."* (el-Bakara, 2/282) buyruğuna işaret edildiğini kabul etmişlerdir. Ömer b. Abdulaziz de şöyle demiştir: Bilmediğimiz şeyleri öğrenmemizi engelleyen husus, bildiklerimizle amel etmekteki kusurumuzdur. Eğer bizler bildiklerimizin bir kısmı ile amel edecek olursak, şüphesiz ki Allah bizlere bedenlerimizin (fiilen) elde edemeyeceği kadar ilme bizi mirasçı kılar. Yüce Allah: **"Allah'tan korkun, Allah size öğretiyor"** diye buyurmaktadır.

Ebu Süleyman ed-Dârânî dedi ki: Âyet-i kerimede sözü edilen cihad yalnızca kâfirlerle savaşmak değildir. O dine yardımcı olmaktır, batılcıların görüşlerini reddetmek, zalimlerin kökünü kazımaktır. Bunun en büyük şekli de iyiliği emredip kötülükten alıkoymaktır. Allah'a itaat uğrunda nefislere karşı mücahede de onun bir parçasıdır ve en büyük cihad budur.

(1) İbn Kesir, Tefsir, III, 422'de mana itibariyle buna yakın bir rivayet zikretmektedir.

Süfyan b. Uyeyne, İbnu'l-Mübarek'e dedi ki: Sen insanların ihtilâf ettiklerini görecek olursan, mücahidlerle ve serhadlerde İslam diyarını koruyanlarla birlikte olmaya bak. Şüphesiz ki yüce Allah: **"Elbette Biz onları yollarımıza iletiriz"** diye buyurmaktadır.

ed-Dahhak dedi ki: Âyet-i kerimenin anlamı şudur: Hicret yolunda cihad eden kimseleri elbette iman üzere sebat yollarına ileteceğiz. Daha sonra şöyle demektedir: Dünyada sünnete tabi olmak, âhirette cennete benzer. Âhirette cennete giren kurtulur. Aynı şekilde dünyada da sünnete yapışan kurtulur.

Abdullah b. Abbas dedi ki: Bize itaat yolunda cihad edenleri elbette Biz de mükâfat yollarımıza ileteceğiz. Bu da itaatin genel anlamıyla kaydedilen bütün görüşleri kapsar.

Abdullah b. ez-Zübeyir'in şu sözü de buna yakındır: Hikmet der ki: Beni arayıp da bulamayan, iki yerde beni arasın: Bildiğinin en güzeli ile amel etsin ve bildiğinin en kötülerinden uzak kalsın.

el-Hasen b. el-Fadl dedi ki: İfadede bir takdim ve te'hir vardır. Yani Bizim kendilerine hidayet verdiğimiz kimseler, asıl yolumuzda cihad edenlerdir.

"Biz onları yollarımıza iletiriz." Yani cennet yollarına. Bu açıklamayı es-Süddî yapmıştır. en-Nekkaş dedi ki: Allah onları hak dine uymayı muvafık kılar. Yusuf b. Esbât dedi ki: Yani Biz onların niyetlerini, sadakalarını, namaz ve oruçlarını Allah için ihlâslı kılacağız.

"Muhakkak ki Allah ihsan edenlerle beraberdir" buyruğunda yer alan; (مَعَ)'in başındaki "lam" harfi te'kid "lam"ı olup bu "lam"ın başa gelmesi iki şekilden birisine göredir: Başına geldiği kelime isim olmalı, te'kid "lam"ı ancak isimlerin başına gelir. Yahutta harf (edat)'ın başına gelmelidir. Çünkü harfte de istikrar manası vardır. Mesela "(إن زيداً لفي الدار): Şüphesiz ki Zeyd evdedir" demek gibi. Sakin okunduğu takdirde sadece edattır, başka bir şey olmaz. Fethalı okunduğu takdirde ise isim olması da caizdir, harf olması da caizdir. Fakat çoğunluk belli bir mana için getirilmiş bir harf olduğu görüşündedir.

"İhsan ve ihsan edenler"in anlamına dair açıklamalar daha önceden el-Bakara Sûresi'nde (2/195. âyetin tefsirinde) ve başka yerlerde geçmiş bulunmaktadır.

Şanı yüce Allah, bu cihad edenlerle, yardımı ve onlara ihsan edeceği zaferlerle onları korumak, onları doğru yola iletmekle birliktedir. Bunlarla ve diğer herkesle ise; onları kuşatmak ve kudreti ile birliktedir. Her iki birlikte oluş arasında ise büyük bir fark vardır.

el-Ankebut Sûresi'nin tefsiri de burada sona ermektedir. Hamd, yalnız Allah'adır.

Rûm Sûresi

1-60. ÂYETLERİN TEFSİRİ

بسم الله الرحمن الرحيم

Rahman ve Rahim Allah'ın Adı İle

er-Rûm Sûresi'nin bütünüyle Mekkî olduğunda görüş ayrılığı yoktur. Altmış âyettir.

الٓمٓ ﴿١﴾ غُلِبَتِ الرُّومُ ﴿٢﴾ فِيٓ أَدۡنَى الۡأَرۡضِ وَهُم مِّنۢ بَعۡدِ
غَلَبِهِمۡ سَيَغۡلِبُونَ ﴿٣﴾ فِي بِضۡعِ سِنِينَۗ لِلَّهِ الۡأَمۡرُ
مِن قَبۡلُ وَمِنۢ بَعۡدُۚ وَيَوۡمَئِذٖ يَفۡرَحُ الۡمُؤۡمِنُونَ ﴿٤﴾
بِنَصۡرِ اللَّهِۚ يَنصُرُ مَن يَشَآءُۖ وَهُوَ الۡعَزِيزُ الرَّحِيمُ ﴿٥﴾

1. **Elif, Lâm. Mîm.**
2. **Rumlar yenildiler;**
3. **Yakın bir yerde. Onlar bu yenilmelerinden sonra galip geleceklerdir.**
4. **Üç ilâ dokuz yıl içinde... Önünde de, sonunda da emir Allah'ındır. O günde mü'minler sevineceklerdir;**
5. **Allah'ın yardımı dolayısı ile. O, dilediğine yardım eder. O Azizdir, Rahimdir.**

"Elif, Lâm. Mîm. Rumlar yenildiler; yakın bir yerde" buyruğu ile ilgili olarak Tirmizî, Ebu Said el-Hudrî'den şöyle dediğine dair bir rivayet kaydetmektedir: Bedir gününde Rumlar İranlılara galip geldiler ve bu, mü'minlerin hoşuna gitti. Bunun üzerine **"Elif, Lâm, Mîm. Rumlar yenildiler; Yakın bir yerde... O günde mü'minler sevineceklerdir; Allah'ın yardımı dolayısıyla"** (Ebu Said el-Hudrî) dedi ki: Bu sebebten ötürü mü'minler Bizanslıların,

İranlılara galip gelmesine sevindiler. (Tirmizî) dedi ki: Bu, bu rivâyet yoluyla garip bir hadistir. (Buradaki **"Rumlar yenildiler"** anlamındaki buyruğu) Nasr b. Ali el-Cehdamî; "(غَلَبَتِ الرُّومُ): **Rumlar yendiler"** diye okumuştur.(1)

Tirmizî yine bu hadisi İbn Abbas yoluyla, bundan daha geniş ve eksiksiz bir şekilde rivayet etmiştir. İbn Abbas yüce Allah'ın: **"Elif, Lâm, Mîm. Rumlar yenildiler; yakın bir yerde"** buyruğu hakkında; "(غَلَبَتِ): Yendiler" ve; "(غُلِبَتِ): Yenildiler" (diye okumuş) demiştir. (İbn Abbas devamla) dedi ki: Müşrikler, İranlıların, Bizanslılara galip gelmelerini arzu ediyorlardı. Çünkü kendileri de, diğerleri de putperest idiler. Müslümanlar ise Bizanslıların, İranlılara karşı galip gelmelerini istiyordu, çünkü onlar ehl-i kitap idiler. Bundan Ebubekir'e sözettiler, Ebubekir de bu hususu Rasûlullah (sav)'a söyleyince: "Bizanslılar pek yakında galip geleceklerdir" dedi. Ebubekir durumu onlara zikredince, bu sefer onlar: O halde bizimle senin aranda buna dair bir süre tesbit et, eğer biz(im tuttuklarımız) galip gelirlerse, bize şunları vereceksin. Şâyet siz(in taraftar olduklarınız) üstün gelirlerse, bu sefer size şunları şunları vereceğiz, dediler. Ebubekir (r.a) da bunun üzerine beş yıllık bir süre tesbit etti. Bu süre zarfında Bizans'lılar galip gelemediler. Durumu Peygamber (sav)'a söyleyince, şöyle buyurdu: "Niçin sen daha uzun bir süre - ki zannederim on yıl dedi- tesbit etmedin?" diye buyurdu. Ebu Said dedi ki: (Âyet-i kerîmede geçen) "bıd'" on yıldan daha az bir süredir. (Devamla) dedi ki: Daha sonra Bizanslılar galip geldiler. İşte yüce Allah'ın: **"Elif, Lâm, Mîm. Rumlar yenildiler... O günde mü'minler sevineceklerdir; Allah'ın yardımı dolayısı ile"** buyruklarını indirdi. Süfyan dedi ki: Duyduğuma göre Bizanslılar onlara karşı Bedir günü zafer kazandılar. Ebu İsa dedi ki: Bu hasen, sahih ve garib bir hadistir."(2)

Tirmizî yine bu hadisi Niyar b. Mükrem el-Eslemî yoluyla da rivayet etmiş olup, (buna göre Niyar) dedi ki: **"Elif, Lâm, Mîm. Rumlar yenildiler; yakın bir yerde. Onlar bu yenilmelerinden sonra galip geleceklerdir. Üç ila dokuz yıl içinde"** buyruğu nâzil olduğu günde İranlılar, Bizanslıları yenmişlerdi. Müslümanlar ise Bizans'lıların onlara galip gelmelerini istiyorlardı. Çünkü kendileri ve onlar kitap ehli idiler. İşte yüce Allah'ın: **"O günde mü'minler sevineceklerdir; Allah'ın yardımı dolayısı ile. O dilediğine yardım eder. O Aziz'dir, Rahimdir"** buyrukları bu hususta inmiştir. Kureyşliler ise İranlıların galip gelmelerini istiyorlardı. Çünkü onlar ve kendileri kitap ehli olmadıkları gibi; öldükten sonra dirilişe de iman etmiyorlardı. Yüce Allah bu âyet-i kerîmeyi indirince Ebubekir es-Sıddîk (r.a) dışarı çıkıp Mek-

(1) *Tirmizî*, V, 189

(2) *Tirmizî*, V, 343; *Müsned*, I, 276, 304

ke'nin dörtbir yanında yüksek sesle: **"Elif, Lâm, Mîm. Rumlar yenildiler; yakın bir yerde. Onlar bu yenilmelerinden sonra galip geleceklerdir. Üç ila dokuz yıl içinde"** buyruklarını okuyordu. Kureyşlilerden bazı kimseler Ebubekir'e: O halde bu hususta bizimle sizin aranızda bir sözleşme olsun. Senin arkadaşın Rumların (Bizanslıların) üç ila dokuz yıl arasında İranlılara galip geleceklerini iddia etmektedir. Bu hususta seninle bahse tutuşalım mı? dediler. O: Olur, dedi. Bu bahisleşmenin haram kılınmasından önce idi. Ebubekir ve müşrikler bahse tutuştular ve bu hususta aralarında anlaştılar. Ebubekir'e: Sözü edilen bıd' (üç ila dokuz) yılı ne kadar tesbit edeceksin? Üç yıl mı yoksa dokuz yıl mı? Bizimle senin aranda nihai olarak kabul edeceğimiz ortalama bir süre tayin et, dediler. (Niyar) dedi ki: Bunun üzerine aralarında altı yıllık bir süre tesbit ettiler. Ancak bu altı yıl geçtiği halde Rumlar galip gelmediler. Bu sefer müşrikler Ebubekir'in bahse konu olan malını aldılar. Yedinci yılın girişi ile birlikte Rumlar, İranlılara galip geldi. Bu sefer müslümanlar Ebubekir'in süreyi altı yıl olarak tesbit etmiş olmasını ayıpladılar. Çünkü yüce Allah: **"Üç ila dokuz yıl içinde"** diye buyurmaktadır. Bunun üzerine de pek çok kimse İslâm'a girmişti. Ebu İsa (et-Tirmizî) dedi ki: Bu, hasen, sahih, garib bir hadistir.(1)

el-Kuşeyrî, İbn Atiyye ve başkalarının rivayet ettiklerine göre bu âyet-i kerîmeler nazil olunca, Ebubekir müşriklerin yanına giderek: Bizanslıların yenilgiye uğramaları sizi memnun mu etti? Bizim peygamberimiz yüce Allah'tan bize onların üç ila dokuz yıl içerisinde galip geleceklerini bize haber vermektedirler. Bunun üzerine Ubeyy b. Halef ile onun kardeşi Ümeyye -denildiğine göre bir de Ebu Süfyan b. Harb- dediler ki: Ey Ebu Fasil! (Sütten kesilmiş deve yavrusu anlamında olup) -bununla Ebubekr künyesi ile bir çeşit alay etmeye çalışıyorlardı- Haydi bu hususta seninle bahse tutuşalım. Bunun üzerine Ebubekir onlarla bahse tutuştu.

Katade dedi ki: Bu olay kumarın haram kılınmasından önce olmuştu. Bahiste mal olarak tesbit ettikleri beş genç deve ile üç yıllık süre idi. Tesbit edilen deve sayısının üç olduğu da söylenmiştir. Daha sonra Ebubekir, Peygamber (sav)'ın yanına gitti ve durumu ona haber verince, Peygamber şöyle buyurdu: "Niye daha ihtiyatlı bir süre tesbit etmedin. Çünkü (âyet-i kerîmede geçen): bıd' üç ila dokuz ya da on yıl arası bir süredir. Bunun yerine git, hem bahis konusu olan malı arttır, hem de süreyi uzat." Ebubekir (r.a) denileni yaptı. Bunun üzerine tesbit edilen develerin sayısı yüz, süre ise dokuz yıl oldu ve bu süre zarfında da Rum'lar galip geldiler.

eş-Şa'bî dedi ki: Dokuz yıl içinde galip geldiler. el-Kuşeyrî de dedi ki: Rl-

(1) *Tirmizî*, V, 344

vayetlerde meşhur olan Rumların galibiyetlerinin İranlıların, Rumları yenik düşürmelerinin yedinci yılında gerçekleştiğidir. O bakımdan eş-Şa'bî'nin rivayetinde geçen dokuz yılın yedinin bazı nakilciler tarafından tahrifi olma ihtimali vardır. Kimi rivayetlerde de ikinci olarak tesbit edilen deve sayısının yedi, sürenin de dokuz yıla çıkarıldığı belirtilmektedir. Denildiğine göre bu Kisra Perviz'in son fethi olup, bu fetihte Konstantiniyye'yi ele geçirmiş ve orada bir ateş mabedi inşa etmişti. Bu husus Rasûlullah (sav)'a haber verilince, bundan dolayı üzülmüştü. Bunun üzerine de şanı yüce Allah bu iki âyet-i kerîmeyi indirmişti.

en-Nekkaş ve başkalarının da naklettiklerine göre Ebubekir es-Sıddîk (r.a), Peygamber (sav) ile birlikte hicret etmek isteyince, Ubeyy b. Halef ona asılarak şöyle demişti: İranlılar galip gelecek olursa, bahiste sözünü ettiğimiz develeri bana verecek bir kefil ver. Bunun üzerine oğlu Abdu'r-Rahman kefil oldu. Ubeyy, Uhud'a çıkıp gitmek isteyince, bu sefer Abdu'r-Rahman ondan kefil göstermesini istedi, o da ona kefil gösterdi. Daha sonra Ubeyy, Mekke'de Peygamber (sav)'ın, onun vücudunda açtığı bir yara neticesinde öldü. Rumlar da Hudeybiye günü bahse tutuştukları tarihten itibaren dokuzuncu yılın başında İranlılara galip geldiler.

eş-Şa'bî dedi ki: Süre tamamen bitmeden Rumlar, İranlılara galip geldiler. Medain şehrinde atlarını bağladılar ve Rumiyye şehrini inşa ettiler. Ebubekir, Ubeyy ile bahse tutuştu ve bahse konu edilen malları da mirasçılarından aldı. Peygamber (sav)'in ona: "Bu malı tasadduk et" demesi üzerine o da bu malı tasadduk etti.

Müfessirler dediler ki: Rumların, İranlılara galip gelmesinin sebebi şudur: İranlılar arasında çocukları hep hükümdar ve kahraman olan bir kadın vardı. Kisra bu kadına şöyle demişti: Ben Bizanslıların üzerine gitmek üzere hazırladığım bir ordunun başına senin çocuklarından birisini getirmek istiyorum. Kadın şöyle dedi: İşte Hürmüz. Çünkü o tilkiden daha kurnaz, kartaldan daha ihtiyatlıdır. İşte sana Ferruhan. Kılıçtan daha keskin, oktan daha derine işler. İşte Şehr i Bazan şundan şundan daha tahammülkâr. Bunlardan istediğini seç. Bunun üzerine Kisra o tahammülkâr olanı seçip, kumandan tayin etti. Şehr, İranlılardan hazırlanmış ordu ile Rumların üzerine yürüdü ve onlara galip geldi. İkrime ve başkaları dedi ki: Şehr Bazan, Bizanslılara galip gelince, körfeze varıncaya kadar bütün Rum diyarını tahrib etti. Kardeşi Ferruhan ona dedi ki: Ben kendimi Kisra'nın tahtı üzerinde oturur görüyorum. Bunun üzerine Kisra Şehr Bazan'a mektup yazarak bana Ferruhan'ın başını gönder dedi, ancak Şehr bunu yapmadı. Bu sefer Kisra, İranlılara şunu yazdı: Ben size Ferruhan'ı kumandan tayin ettim ve bunun yerine Şehr Bazan'ı da görevden aldım. Ferruhan'a da başa geçtiği takdirde Şehr Bazan'ı öl-

dürmesi için mektub yazdım. Ferruhan, Şehr'i öldürmek isteyince, Şehr ona Kisra'dan kardeşi Ferruhan'ı öldürmesini emreden üç ayrı mektub gösterdi ve Ferruhan'a şunları söyledi: Kisra bana seni öldürmek üzere üç ayrı mektub yazdı. Ben üçünde de: Bu emrini gözden geçir diye ona cevab verdim. Şimdi sen beni sadece bir mektub yazdığı için mi öldüreceksin? Bunun üzerine Ferruhan tekrar kumandanlığı kardeşine geri verdi. Şehr de Bizans hükümdarı Kayser'e mektub yazdı ve Kisra'ya karşı biribirleri ile yardımlaştılar. Böylelikle Bizanslılar da, İranlılara galip geldiler ve Kisra öldü. Buna dair haber Peygamber (sav)'a Hudeybiye günü ulaştı. O da beraberinde bulunan müslümanlar da bu işe sevindiler. İşte yüce Allah'ın: **"Elif, Lâm, Mîm. Rumlar yenildiler; yakın bir yerde"** buyruğu bunu anlatmaktadır ki; yakın yerden kasıt ise Şam (Suriye) diyarıdır.

İkrime ise, Ezriât diye açıklamıştır ki; burası da Arap toprakları ile Şam arasında bir yerdir. Denildiğine göre Kayser Yuhanna (Johannes) diye bilinen kumandan, buna karşılık Kisrada Bazan adında bir kumandan(ın komutasında birer ordu) gönderdiler. Her iki kumandan Ezriât ve Busra'da karşılaştılar ki; burası Şam'ın hem Arap, hem Acem topraklarına en yakın olan bölgesidir. Mücahid, el-Cezire'de karşılaştıklarını söyler ki, burası da Irak ile Şam arası bir yerdir. Mukatil Ürdün ve Filistin'de demişlerdir.

(Âyet-i kerîmede geçen) **"ednâ"** en yakın anlamındadır. İbn Atiyye dedi ki: Şâyet bu olay Ezriât'da olmuş ise bu Mekke'ye kıyasen en yakın yer demektir. İmruu'l-Kays'ın şu beyitinde sözünü ettiği yer de orasıdır:

تنـوّرتهـا من أذرعـات وأهلُهـا بيثـربَ أدنى دارِهـا نـظر عـالِ

"(Şam taraflarındaki) Ezriât'tan ona baktım; -ki akrabaları tâ Yesrib'tedir-
Ve onun en yakın evi(ni görmek) için bile çok yükseğe bakmak gerekir."

Eğer bu olay el-Cezire'de meydana gelmiş ise, Kisra (İran) topraklarına göre en yakın yer demektir. Şâyet Ürdün'de meydana gelmiş ise, o vakit bu, Bizans topraklarına en yakın yer demektir.

İşte bu galibiyet gerçekleşip Bizanslılar yenik düşünce, kâfirler sevindi. Yüce Allah da kullarına Bizanslıların galip geleceklerini ve savaşta onlara karşı muzaffer olacaklarını müjdeledi.

Sûrelerin başlangıcı(nda yer alan Mukatta' harfleri)ne dair açıklamalar daha önceden geçmiş bulunmaktadır.

Ebu Said el-Hudrî, Ali b. Ebi Talib ve Muaviye b. Kurre **"Rumlar yenildiler"** anlamındaki buyruğu "ğayn" ve "lam" harflerini üstün olmak üzere:

"(غُلِبَتِ الرُّومُ): Rumlar yendiler" diye okumuşlardır. Bu kıraatin açıklaması şöyledir: Bedir günü Rumlar galip gelmiş ve bu husus gerçekleşmişti. Bu ise Kureyş kâfirlerine çok ağır gelmiş, müslümanlarsa bundan dolayı sevinmişlerdi. Yüce Allah mü'min kullarına üç ila dokuz yıl arası bir süre zarfında bir daha galip geleceklerini müjdeledi. Bu açıklamayı Ebu Hatim zikretmiştir.

Ebu Ca'fer en-Nehhas dedi ki: İnsanların çoğunluğunun kıraati "ğayn" harfi ötreli, "lam" harfi de esreli olmak üzere; "(غُلِبت الروم): Rumlar yenildi" şeklindedir. Ancak İbn Ömer ve Ebu Said el-Hudrî'nin; "(غَلَبت الروم): Rumlar yendi" şeklinde ve "galip geleceklerdir" anlamındaki buyruğu da; "(سيُغلبون): Yenileceklerdir" diye okudukları rivayet edilmiştir.

Ebu Hatim'in naklettiğine göre İsmet, Harun'dan şöyle dediğini rivayet etmektedir: Bu Şam halkının kıraatidir. Ahmed b. Hanbel de der ki: Burada sözü edilen İsmet adındaki şahıs, zayıf bir ravidir. Ebu Hatim ise ondan pekçok nakillerde bulunmaktadır. İlgili hadis, uygun kıraatin "ğayn" harfi ötreli olarak; "(غُلِبت): **Yenildiler"** şeklinde olduğudur.

Verilen bu haber Muhammed (sav)'ın nübuvvetine bir delildir. Çünkü Bizanslılar, İranlılara yenilmiş, buna karşılık yüce Allah Peygamberi Muhammed (sav)'a Bizanslıların üç ila dokuz yıl arasında İranlıları yeneceklerini haber vermiş, mü'minlerin de bundan dolayı sevineceklerini bildirmiştir. Çünkü Bizanslılar kitab ehli idi. Böyle bir haber şanı yüce Allah'ın haber verdiği ve kendilerinin bilmeleri mümkün olmayan gayb bilgisine dairdi. (Peygamber de) Ebubekir'e bu hususta bahse tutuşmasını ve bahis konusu olan malı daha da arttırmasını emretmiş idi. Sonraları bahis haram kılındı ve kumarın haram kılınmasıyla (helâl hükmü) nesh oldu.

İbn Atiyye der ki: "Ğayn" harfi ötreli okunuşu daha doğrudur. Buna karşılık insanlar icma ile; "(سيغلبون): Galip geleceklerdir" buyruğunda "ya"yı da üstün okumuşlardır. Bundan kasıt da Rumlardır.

Yine İbn Ömer'den rivayet olunduğuna göre o **"galip geleceklerdir"** anlamındaki buyrukta "ya" harfini de ötreli okuduğu (yenileceklerdir, demek olur) da rivayet edilmiştir. Ancak bu okuyuşta rivayetlerin, ardı arkasına birbirini desteklediği mana tersyüz edilmektedir.

Ebu Ca'fer en-Nehhas dedi ki: "Ya" harfini ötreli olarak "yenileceklerdir" diye okuyanların okuyuşuna göre anlam şöyle olur: İranlılar bu galip gelişlerinden sonra yenik düşürüleceklerdir." Rivayet edildiğine göre Rumların, İranlılara galip gelmesi Bedir günü gerçekleşmişti. Nitekim Tirmizî'nin naklettiği Ebu Said el-Hudrî yoluyla gelen hadis "te" böyledir. Bu galibiyetin Hudeybiye günü gerçekleştiği ve buna dair haberin Rıdvan bey'atinin gerçek-

leştiği günü ulaştığı da söylenmiştir. Bu açıklamayı İkrime ve Katade yapmıştır.

İbn Atiyye dedi ki: Her iki günde de Allah'ın mü'minlere yardımı gerçekleşmişti.

İnsanların naklettiklerine göre; Bizanslıların galibiyetleri dolayısıyla müslümanların sevinmelerine, buna karşılık yenik düşmeleri dolayısıyla da üzülmelerine sebep Bizanslıların müslümanlar gibi kitab ehli olmaları, İranlıların ise putperest olmaları idi. Nitekim hadiste de böyle açıklanmıştır.

en-Nehhas dedi ki: Bundan daha uygun bir diğer görüşe göre; sevinmelerinin sebebi, yüce Allah'ın sözünü hak olarak gerçekleştirmesi idi. Çünkü bu peygamberin nübuvvetine bir delil teşkil etmektedir. Zira şanı yüce Allah, üç ila dokuz yıl arasında meydana gelecek olayı haber vermiş ve bu süre içerisinde verdiği haber gerçekleşmişti.

İbn Atiyye dedi ki: Buna şöyle bir mantıki gerekçe göstermek de mümkündür: Kişi küçük düşmanın galip gelmesini ister. Çünkü ona karşı yapılması gereken hazırlık daha az ve kolaydır. Büyük düşman galip gelirse, ondan daha çok korkulur. İşte bu hususu dikkatle göz önünde bulundurup Rasûlullah (sav)'ın aynı zamanda dininin ve yüce Allah'ın kendisi ile göndermiş olduğu şeriatinin üstün geleceğini ümit edip diğer ümmetlere karşı galibiyet sağlamasını arzuladığını, buna karşılık Mekke kâfirlerinin yüce Allah'ın kendisini kökten imha edecek bir krallığı başına tebelleş ederek, kendilerini ondan kurtarmasını arzu ettiklerini de göz önünde bulunduralım.

Bir açıklama da şöyledir: Mü'minlerin sevinmelerinin sebebi, Rasûlullah (sav)'ın müşriklere karşı zafer kazanması idi. Çünkü Cebrail bu hususu Bedir günü Peygamber (sav)'a bildirmişti. Bu açıklamayı da el-Kuşeyrî naklet-miştir.

Derim ki: Müslümanların sevinmelerinin bütün bunlar sebebiyle olma ihtimali de vardır. Onlar hem kendi düşmanlarına karşı zafer kazandıklarından, hem Rumların galip gelmelerinden, hem de yüce Allah'ın vaadinin gerçekleşmesinden dolayı sevinmiş olabilirler.

Ebu Hayve eş-Şamî ile Muhammed b. es-Sümeyka' bu **"yenilmelerinden sonra"** anlamındaki buyruğu "lam" harfini sakin olmak üzere; (من بعد غلبهم) diye okumuşlardır ki; bunlar tıpkı; (الظُّعْن) ile (الظَّعَن) gibi iki ayrı söyleyiştir. el-Ferra bunun asıl şeklinin; (من بعد غلبتهم) olduğunu ve yüce Allah'ın: "(وَإِقَامِ الصَّلَاةِ): Namazı dosdoğru kılmak" buyruğunda olduğu gibi, "te"nin hazfedildiğini iddia etmiştir. Çünkü bunun da aslı; (إقامة الصلاة): Ve namazı dosdoğru kılmak" şeklindedir.

en-Nehhas da şöyle demektedir: Bu ise yanlış bir kanaattir. Pekçok ilim

ehli bunun yanlışlığını kolaylıkla anlayabilir. Çünkü "(إقام الصلاة): Namazı kılmak" da mastar gelmiş olup bundan "te" harfinin hazfedilmesi fiilinin illetli olmasından dolayıdır. Bu gibi kelimelerde "te" hazfedilen harfin yerine kullanılır. "(غلب): Yenilme" ise ne illetli harfi bulunan bir fiildir, ne de ondan herhangi bir harf hazfedilmiştir.

el-Esmaî ise "kovdu, kovaladı, celbetti, sağdı ve galip geldi" anlamındaki fiilleri mastarlarıyla birlikte; (طَرَد طَرْداً، وجَلَب جَلْباً، وحَلَب حَلْباً، وغَلَب غَلْباً) şeklinde kullanıldıklarını nakletmektedir. Burada hazf neresidir? Acaba; "(أكَلَ أكْلاً): Yedi, yemek" fiilinde ve benzerlerinde birşeylerin hazfedilmiş olduğunu söylemek nasıl mümkün olur?

"Üç ila dokuz yıl arasında" buyruğunda yer alan; "(بضع): Üç ila dokuz" lafzından müzekker ile müennesin arasındaki farkı göstermek maksadı ile "he" harfi hazfedilmiştir. Buna dair açıklamalar, daha önceden Yusûf Sûresi'nde (12/42. âyet, 4. başlıkta) geçmiş bulunmaktadır.

"(سِنِينَ): Yıl(lar)" lafzında "nun" harfinin üstün gelmesi cem'i müzekker-i salim oluşundan dolayıdır. Araplar arasından; (في بضع سنين) şeklinde (yıllar anlamındaki lafzı esreli olarak) okuyarak "(غِسلِين): Ğıslîn" kelimesine benzeterek kullananlar da vardır. "Yıl" anlamındaki "sene"nin akıl sahibi varlıklar gibi "vav, nun ve ya, nun" ile çoğul yapılmasının caiz oluşu, bundan bir harfin hazfedilmiş olması ve bu şekilde çoğul yapılmak suretiyle tekilinde meydana getirilmiş eksikliğin bedeli olarak kullanılmasından ötürüdür. Çünkü "(سنة): Yıl"ın aslı; (سنهة) ya da (سنوة)dır. (Çoğul halinde) "sin" harfinin esreli gelmesi ise, çoğulunun, kıyasa göre gelmesi gereken benzerlerinin dışında bir surette gelmiş olmasından ötürüdür. Basralı nahivcilerin görüşü budur. el-Ferra'nın ise bu "sin" harfini öterli okuması gerekir. Çünkü o: Ötre, "vav"a delalet eder. Burada ise iki görüşten birisine göre "sene" lafzından bir "vav" hazfedilmiştir. Bununla birlikte bildiğimiz kadarıyla herhangi bir kimse bu kelimeyi ötreli okumuş değildir.

"Önünde de, sonunda da emir Allah'ındır" buyruğunda yüce Allah, mutlak olarak yanlız başına kadir olduğunu, âlemde görülen galibiyet ve buna benzer hususların ondan ve onun iradesi ve kudretiyle gerçekleştiğini haber vererek: **"Önünde de, sonunda da"** bu galibiyetten önce de, sonra da **"'emir"** hükümleri gerçekleştirmek **"Allah'ındır"** diye buyurmaktadır. Bir diğer açıklama da şöyledir: Herşeyden önce ve herşeyden sonra emir Allah'ındır.

"Önünde de, sonunda da" anlamındaki buyruklar, damme üzere mebni iki zarftırlar. Çünkü bunlar kendilerine izafe edilenin hazfedilmesi suretiyle marife olmuşlar ve böylelikle hazf olunanın anlamını da ihtiva etmiş ol-

dular. Bu yönleriyle isimlerin marife oluşuna göre farklılık arzederek, muhtevaların kendilerine yükletilmesi (tadmîn) bakımından da harflere (edatlara) benzer hale girdikleri için mebnî oldular. Ayrıca nekre olup, kendisine izafe yapıldığı takdirde binası ortadan kalkması açısından, müfred münadaya benzediklerinden, özellikle damme ile harekelendiler. Bununla birlikte; "(من قبلٍ ومن بعدٍ): Önceden de, sonradan da..." denilmesi mümkündür.

el-Kisaî, Beni Esed'den bazılarının "(لله الأمرُ من قبلِ ومِنْ بَعْدُ): Önceden de, sonrasından da emir Allah'ındır" ifadesinin birincisini (önceden lafzını) tenvinli ve mecrur, ikincisini ise tenvinsiz ve ötreli (madmum) diye kullandıklarını nakletmiştir. el-Ferra ise her ikisi de tenvinsiz ve esreli olarak; "(من قبلِ ومن بعدِ): Önceden de, sonradan da" diye bir kullanım nakletmekte, ancak en-Nehhas bunu kabul etmeyip, reddetmiş ve şunları söylemiştir: Bu bahiste el-Ferra'nın Kur'ân'a dair yazmış olduğu eserinde yanlış oldukları açıkça ortada bulunan birçok kanaati vardır. Bunlardan birisi de onun: "(من قبلِ ومن بعدِ): Önceden de, sonradan da..." şeklindeki kullanımın caiz olduğunu iddia etmesidir.[1] Ancak caiz olan şekil ikisi de nekre olmak üzere; (من قبلٍ ومن بعدٍ) şeklidir. ez-Zeccac: Bunun anlamı; "(من متقدّم ومن متأخر): Önceden de, sonrasından da..." şeklindedir, der.

"O günde mü'minler sevineceklerdir; Allah'ın yardımı dolayısı ile." Buna dair açıklamalar daha önceden sözkonusu edilmişti.

"O, dilediğine" yani dostlarından dilediği kimselere **"yardım eder."** Çünkü O'nun yardımı gerçek dostlarının, düşmanlarına galip gelmesi haline mahsustur. Düşmanlarının, dostlarına galip gelmesi ise, O'nun yardımı ile değildir. Bu sadece bir ibtilâdır. Buna bazen zafer adı da verilebilir.

"O" intikamında **"Aziz'dir"** kendisine itaat eden kimselere **"Rahimdir."**

وَعْدَ اللَّهِ ۖ لَا يُخْلِفُ اللَّهُ وَعْدَهُ وَلَٰكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ
﴿٦﴾ يَعْلَمُونَ ظَاهِرًا مِنَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا ۖ وَهُمْ عَنِ الْآخِرَةِ
هُمْ غَافِلُونَ ﴿٧﴾

(1) Merhum Kurtubî'nin Tefsiri'nin elimizdeki baskılarında, pek açık olmayan ve en-Nehhas'tan nakledildiği belirtilen bu ibareler, en-Nehhâs'ın *İ'râbu'l-Kur'an*, II, 579'dakî ifadeler esas alınarak tercüme edilmiştir. Ayrıca el-Ferrâ'nın bu hususdaki açıklamalarını örnekleriyle görmek isteyenler onun *Meâni'l-Kur'ân*, (I, 319 v.d.) adlı eserine bakabilirler.

6. (Bu) **Allah'ın vaadi**(dir). **Allah vaadinden caymaz. Fakat insanların çoğu bilmezler.**
7. **Dünya hayatından görünen kısmı bilirler. Fakat âhiretten yana gafil olanların tâ kendileridir onlar.**

"(Bu) **Allah'ın vaadi**(dir). **Allah vaadinden caymaz.**" Çünkü O'nun sözü doğrudur. "**Fakat insanların çoğu**" bunlar da çoğunluğu teşkil eden kâfirlerdir, "**bilmezler.**" Bununla Mekke müşriklerinin kastedildiği de söylenmiştir.

"(وَعْدَ اللهِ): **Allah'ın vaadi**" buyruğunda (vaad anlamındaki) kelimenin mansub gelmesi, mastar (mef'ul-i mutlak) olduğu içindir ve; "(وعد ذلك وعداً): O, bunu kat'i olarak vaadetmiştir" anlamındadır.

Daha sonra yüce Allah, onların ne kadarını bildiklerini açıklamak üzere şöyle buyurmaktadır: "**Dünya hayatından görünen kısmı bilirler.**" Yani onlar geçim ve dünyalıklarıyla ilgili işleri bilirler. Ne zaman ekeceklerini, ne zaman biçeceklerini, nasıl ağaç dikip nasıl bina yapacaklarını bilirler. Bu açıklama İbn Abbas, İkrime ve Katade tarafından yapılmıştır. ed-Dahhak dedi ki: Bu, dünyada saraylar yapmak, ırmakların akacakları kanalları açmak, ağaçlarını dikmesini bilmektir. Anlam birdir. Bir diğer açıklamaya göre maksat, şeytanların kendilerine dünya semasından hırsızlama birtakım hususları duydukları sırada dünya işleri ile ilgili yaptıkları telkinler ve bildirdikleri hususlardır. Bu açıklamayı da Said b. Cübeyr yapmıştır. Bunun yüce Allah'ın: *"Yoksa sözün zahirini mi..."* (er-Ra'd, 13/33) buyruğunda olduğu gibi; açık olanını da, gizli olanını da... anlamındadır.

Derim ki: İbn Abbas'ın açıklaması "dünya hayatının görüneni"ni açıklamaya daha uygundur. Öyle ki el-Hasen şöyle demiştir: Allah'a yemin ederim onlardan herhangi birisinin dünyaya dair bilgisi, dirhemin sahte olup olmadığını anlayıp, onun ağırlığını sana söyleyebilecek hale gelmiş oldukları halde doğru dürüst namaz kılmasını dahi bilemez.

Ebu'l-Abbas el-Müberrid dedi ki: Kisra günlerini paylaştırarak şöyle demiştir: Rüzgarlı gün uyumaya, bulutlu gün avlanmaya, yağmurlu gün içip eğlenmeye, günlük güneşlik gün ise ihtiyaçları görmeye elverişlidir. İbn Haleveyh dedi ki: Onlar, dünyalarının siyasetini ne kadar da iyi bilen kimselermiş; onlar dünya hayatının ancak zahir olanını bilirler.

"**Fakat âhiretten**" yani ona dair bilgi sahibi olup onun için amelde bulunmaktan "**yana gafil olanların tâ kendileridir.**"

Bir şair şöyle demiştir:

ومن البليّة أن ترى لك صاحبا في صورة الرجل السميع المبصر
فطن بكل مصيبة في ماله وإذا يصاب بدينه لم يشعر

"Büyük bir beladır, senin bir arkadaşının,
İşiten ve gören bir adam suretinde olup da,
Malına gelecek herbir musibet noktasında uyanık olduğu halde,
Dinine gelen musibetin ise farkına varmaz."

أَوَلَمْ يَتَفَكَّرُوا فِي أَنْفُسِهِمْ ۗ مَا خَلَقَ اللَّهُ السَّمٰوٰتِ وَالْأَرْضَ
وَمَا بَيْنَهُمَا إِلَّا بِالْحَقِّ وَأَجَلٍ مُسَمًّى ۗ وَإِنَّ كَثِيرًا مِنَ النَّاسِ
بِلِقَاءِ رَبِّهِمْ لَكَافِرُونَ ﴿٨﴾

8. Onlar kendileri hakkında düşünmezler mi? Allah göklerle yeri ve aralarında olanı ancak hak ile ve belli bir süre ile yarattı. İnsanların çoğu ise Rabblerine kavuşmayı gerçekten inkâr ediyorlar.

"Onlar kendileri hakkında düşünmezler mi?" buyruğunda geçen "kendileri hakkında" anlamındaki ifade, "düşünme"nin üzerinde cereyan edeceği bir zarftır, mef'ul değildir. Fiil olan **"düşünmezler"** anlamındaki lafız, cer harfi ile buna teaddi etmiştir. Çünkü onlara kendilerinin yaratılışı hakkında düşünmeleri emrolunmamıştır. Onlara göklerin, yerin ve kendilerinin yaratılışı üzerinde düşüncelerini kullanmaları emredilmiştir ki; şanı yüce Allah'ın gökleri ve başka şeyleri ancak hak ile yaratmış olduğunu bilsinler diye. ez-Zeccac der ki: İfadede; "(فيعلموا): Ve böylelikle bilmezler mi" anlamında bir hazf vardır. Çünkü ifadede böyle bir hazfe delil bulunmaktadır.

"Ancak hak ile" buyruğu hakkında el-Ferra, ancak hak için anlamındadır, demiştir. Bundan maksat da mükâfat ve cezadır. Ancak hakkı yerine getirmek için, diye açıklandığı gibi "hak ile" adalet ile anlamındadır, diye; hikmet ile yaratmıştır, diye de açıklanmıştır. Anlamlar birbirine yakındır. **"Hak ile"** buyruğu O, haktır ve hak için bunları yaratmıştır, diye de açıklanmıştır. Bu ise; O'nun tevhid ve kudretine delâlet etmeleri anlamındadır.

"Ve belli bir süre ile" yani göklerin ve yerin sona erecekleri bir süreleri vardır ki, bu da kıyamet günüdür. İşte bu ifade ile fani oluşa ve herbir ya-

ratılmışın sonunun geleceği bir süresinin bulunduğuna, iyilik yapanın mükâfat, kötülük yapanın da ceza göreceğine dikkat çekilmektedir.

"Ve belli bir süre" buyruğunun şu anlama geldiği de söylenmiştir: O, yarattığı herbir şey için, o şeyi içinde yaratacağı vakti de belirlemiştir.

"İnsanların çoğu ise Rabblerine kavuşmayı gerçekten inkâr ediyorlar" buyruğundaki; "(لَكَافِرُونَ): **İnkâr ediyorlar"** lafzının başındaki "lam" te'kid içindir. İfadenin takdiri de takdim ve te'hir olmak üzere; "(لكافرون بلقاء ربهم): Rabblerine kavuşmayı gerçekten inkâr ediyorlar" şeklindedir. Yani ölümden sonraki dirilişi inkâr ediyorlar. Mesela; "(إن زيدا في الدار لجالس): Şüphesiz ki Zeyd evde oturmaktadır" denilir. Bununla birlikte; "(إن زيداً لفي الدار لجالس) Şüphesiz Zeyd evde oturmaktadır" denilecek olsa, bu da uygun düşer. Ancak -aynı anlamda olmak üzere-; (إن زيدا جالس لفي الدار) denilecek olursa, caiz olmaz. Çünkü "lam" ancak; "(إن): Muhakkak ki, gerçekten" edatının isim ve haberini te'kid etmek için getirilir. Şâyet her ikisinde de "lam" getirilecek olursa, bu edatın getirilmesi caiz olmaz. Aynı şekilde; (إن زيدا لجالس لفي الدار) demek de caiz değildir.

أَوَلَمْ يَسِيرُوا فِي الْأَرْضِ فَيَنْظُرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الَّذِينَ مِنْ
قَبْلِهِمْ ۖ كَانُوا أَشَدَّ مِنْهُمْ قُوَّةً وَأَثَارُوا الْأَرْضَ وَعَمَرُوهَا
أَكْثَرَ مِمَّا عَمَرُوهَا وَجَاءَتْهُمْ رُسُلُهُمْ بِالْبَيِّنَاتِ ۖ فَمَا كَانَ
اللَّهُ لِيَظْلِمَهُمْ وَلَٰكِنْ كَانُوا أَنْفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ ﴿٩﴾

9. Yeryüzünde gezmezler mi ki, kendilerinden önce geçenlerin âkıbetinin nasıl olduğuna baksınlar. Onlar kuvvet bakımından bunlardan üstün idiler. Onlar yeri sürüp altüst ettiler ve bunların yeri imar ettiklerinden çok imar ettiler. Peygamberleri onlara apaçık delillerle gelmişlerdi. Allah onlara zulmetmiyordu, fakat onlar kendi nefislerine zulmettiler.

"Yeryüzünde gezmezler mi ki, kendilerinden önce geçenlerin âkıbetinin nasıl olduğuna" gözleriyle, kalbleriyle **"baksınlar. Onlar kuvvet bakımından bunlardan üstün idiler. Onlar yeri sürüp"** ziraat yapmak mak-

sadıyla **"altüst ettiler."** Çünkü Mekkeliler ziraat yapan kimseler değillerdi. Yüce Allah -"sürüp, altüst ettiler" anlamını verdiğimiz kelime ile -aynı kökten olmak üzere-; *"arazi sürmemiş..."* (el-Bakara, 2/71) diye buyurmaktadır.

"Ve bunların yeri imar ettiklerinden çok imar ettiler." Yani sözü edilen o kimseler şu muhatabların imar ettiklerinden daha çok yeri imar etmişlerdi. Ancak onların bu imarlarının da, uzun süre dünyada kalmalarının da kendilerine hiçbir faydası olmadı.

"Peygamberleri onlara apaçık delillerle" mucizelerle; ahkâm ile; diye de açıklanmıştır, **"gelmişlerdi."** Ancak onlar kâfir oldular, iman etmediler.

"Allah onlara" günahsız peygamber ve delil göndermeksizin helâk etmek suretiyle **"zulmetmiyordu. Fakat onlar"** şirk ve isyan ile **"kendi nefislerine zulmettiler."**

ثُمَّ كَانَ عَاقِبَةَ الَّذِينَ أَسَاءُوا السُّوأَىٰ أَنْ كَذَّبُوا بِآيَاتِ اللَّهِ
وَكَانُوا بِهَا يَسْتَهْزِئُونَ ﴿١٠﴾

10. Sonra kötülük edenlerin âkıbeti kötü oldu. Çünkü onlar Allah'ın âyetlerini yalanladılar. Üstelik onlarla alay da ederlerdi.

"Sonra kötülük edenlerin âkıbetleri kötü oldu" buyruğunda geçen; "(السّوءى): **Kötü"** lafzı; (السوء)'den "fu'lâ" vezninde ve: "(الاسوا): Daha kötü, en kötü ve daha çirkin" anlamına gelen lafzın müennesidir. Tıpkı "el-hüsnâ"nın "el-ahsen"in müennesi oluşu gibi.

Denildiğine göre; burada bu lafızla kastedilen cehennem ateşidir. Bu açıklamayı da İbn Abbas yapmıştır. **"Kötülük edenler"** de şirk koşanlar, demektir. Buna delil ise; **"Çünkü onlar Allah'ın âyetlerini yalanladılar"** buyruğudur. "(أَنْ كَذَّبُوا): Çünkü... yalanladılar" buyruğu el-Kisai'ye göre; (لأن كذبوا) takdirindedir. Bunun; (بأن كذبوا) takdirinde olduğu da söylenmiştir.(1)

Nafi', İbn Kesir ve Ebu Amr "âkıbet" anlamındaki kelimeyi; (كان)'nin ismi olarak merfû' okumuşlardır. Bunun müzekker olarak gelmesi ise "âkıbet" kelimesinin hakiki müennes olmayışıdır. "(السّوءى): Kötü" de; "(كان): Oldu"nun haberidir. Diğerleri ise "âkıbet" kelimesini (كان)'nin haberi olmak üze-

(1) Her iki takdirde de fazladan getirilen "lam" ve "be" harfleri mealde "çünkü" diye karşılanmıştır.

re nasb ile okumuşlardır. Buna karşılık "(السوءى): Kötü" kelimesi de onun ismi olarak merfu olur. "(كان): Oldu" lafzının isminin "tekzib: yalanlama" olması da mümkündür. Buna göre ifadenin takdiri şöyle olur:

"(ثم كان التكذيب عاقبة الذين أساؤوا): Sonra yalanlamak kötülük yapanların akıbeti oldu." Bu durumda; "(السوءى): Kötü lafzı ise "kötülük yapanlar"in mastarı (mef'ul-i mutlak'ı) ya da hazfedilmiş bir mevsufun sıfatı olur ki; bu da; "(الخَلّة السوءى): Kötü haslet" anlamında olur.

el-A'meş'ten onun: "(ثم كان عاقبة الذين أساءوا السوءُ): Daha sonra da kötülük yapanların akıbetleri kötülük oldu" diye "kötülük" anlamındaki lafzı ref' ile okuduğu rivayet edilmiştir. en-Nehhas dedi ki: "(السوء): Kötülük" şerrin en ileri derecesidir. (الفعلى) da bunun "fu'lan" veznine getirilmiş halidir.

"Çünkü onlar Allah'ın âyetlerini yalanladılar" buyruğu, Muhammed ve Kur'ân'ı yalanladılar; diye açıklanmıştır ki; bu açıklamayı el-Kelbî yapmıştır. Mukatil de azabın tepelerine inmesini yalanladılar, diye açıklarken, ed-Dahhak: Muhammed (sav)'ın mucizelerini yalanladılar, diye açıklamıştır. **"Üstelik onlarla alay da ederlerdi."**

اَللّٰهُ يَبْدَؤُا الْخَلْقَ ثُمَّ يُعِيدُهُ ثُمَّ اِلَيْهِ تُرْجَعُونَ ﴿١١﴾ وَيَوْمَ تَقُومُ
السَّاعَةُ يُبْلِسُ الْمُجْرِمُونَ ﴿١٢﴾ وَلَمْ يَكُنْ لَهُمْ مِنْ شُرَكَآئِهِمْ
شُفَعٰٓؤُا وَكَانُوا بِشُرَكَآئِهِمْ كَافِرِينَ ﴿١٣﴾

11. Allah mahlûkunu ilkin yaratır, sonra onu iade eder, sonra da O'na döndürülürsünüz.
12. Kıyametin kopacağı günde ise, günahkârlar ümitsizce susacaklardır.
13. Onların ortak koştuklarından şefaatçileri bulunmayacak ve ortaklarını inkâr dahi edeceklerdir.

Ebû Amr ile Ebû Bekir: **"Döndürülürsünüz"** anlamındaki buyruğu "ya" harfi ile "(يرجعون): Döndürülürler" diye okumuşlardır. Diğerleri ise; ("döndürülürsünüz" anlamında olmak üzere) "te" ile okumuşlardır.

"Kıyametin kopacağı günde ise günahkârlar ümitsizce susacaklardır" buyruğunda geçen "ümitsizce susacaklar" anlamındaki buyruğu, Ebu Abdur-

rahman es-Sülemî "lam" harfi üstün olmak üzere; "(يُبْلَسُ): Susturulacaklardır" diye okumuştur. Dilde bilinen anlamı ile; kişi susup da ileri sürecek bir delili kalmayıp, artık delilinin kalabilme ümidi de kesilince, "(أبلس الرجل): Adam ümitsizce sustu" denilir. Hayrete düştü, ne yapacağını bilemedi anlamındaki; (تحير) fiil de anlam itibariyle buna yakındır. Nitekim el-Accâc şöyle demiştir:

يا صاحِ هل تَعرِفُ رَسْماً مُكْرَسا قال نعم أعرفه وأبلسا

"Arkadaşım, sen hiç deve pisliklerinin kerme haline dönüştüğü eski kalıntıları olan bir yer biliyor musun?
Evet, onu biliyorum, dedi; şaşkın ve ne cevap vereceğini bilemeksizin sustu."

Bazı nahivcilerin iddiasına göre "iblis" kelimesi de buradan türemiştir. Onun anlamı da ileri sürecek bir delili bırakılmamış, kalmamış olması demektir. en-Nehhas dedi ki: Eğer bu nahivcinin iddiası gibi ise "iblis" kelimesinin munsarıf olması gerekirdi. Halbuki bu kelime Kur'ân-ı Kerîm'de munsarıf değildir. ez-Zeccac dedi ki: "(المبلس الساكت المنقطع في حجته); İleri sürecek delili kalmamış ve ileri sürecek bir delil bulabilmekten yana da ümidini kesip, susmuş kimse" demektir.

"Onların ortak koştuklarından" Allah'tan başka kendilerine ibadet ettiklerinden **"şefaatçileri bulunmayacak ve ortaklarını inkâr dahi edeceklerdir."** Yani ilah olmadıklarını söyleyecekler, onlardan uzak olduklarını bildirecekleri gibi; ortak koştukları varlıklar da kendilerine ibadet edenlerden uzaklıklarını bildireceklerdir. Nitekim daha önceden birkaç yerde de bu türden açıklamalar geçmiş bulunmaktadır.

وَيَوْمَ تَقُومُ السَّاعَةُ يَوْمَئِذٍ يَتَفَرَّقُونَ ﴿١٤﴾ فَأَمَّا الَّذِينَ آمَنُوا
وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ فَهُمْ فِي رَوْضَةٍ يُحْبَرُونَ ﴿١٥﴾

14. Kıyametin kopacağı güne, o gün ayrılıp dağılırlar.
15. İman edip salih amel işleyenler ise; onlar bir bahçede sevinirler.

"Kıyametin kopacağı güne" mü'minler, kâfirlerden **"o gün ayrılıp dağılırlar."** Daha sonra yüce Allah, bunları nasıl birbirlerinden ayrılıp dağılacak-

larını açıklamak üzere: **"İman edip salih amel işleyenler ise..."** diye buyurmaktadır. en-Nehhas dedi ki: Ben ez-Zeccac'ı şöyle derken dinledim: "(أمّا): tabiri" "daha önce söz konusu ettiğimiz hususu bırakalım da başka bir konuya geçelim" anlamındadır. Sibeveyh de şöyle demektedir: Bu, biz her neyi konuşuyor idiysek, onu bırakalım, başka bir konuya geçelim, demektir.

"Onlar bir bahçede sevinirler" buyruğu hakkında ed-Dahhak dedi ki: (الروضة): Cennet (bahçe)" demektir. Çoğulu olan; "(الرياض): Cennetler (bahçeler)" demektir. Ebu Ubeyde dedi ki: "(الروضة): Bahçe" alt taraflarda olan hakkında kullanılır. Eğer yüksekçe ve tümsekli gibiyse ona; (تُرْعة) denilir. Başkası ise şöyle demektedir: En güzel bahçe, yüksekçe bir yerde olandır. Nitekim el-A'şâ şöyle demektedir:

ما رَوْضَةٌ من رياض الحَزْن مُعْشِبَةٌ خَضْرَاءُ جَادَ عليها مُسْبِلٌ هَطِلُ
يضاحِكُ الشمسَ منها كوكَبٌ شَرِقٌ مُؤَزَّرٌ بعميم النَّبْتِ مُكْتَهِلُ
يوماً بأَطْيَبَ منها نَشْرَ رائحةٍ ولا بأحسنَ منها إذ دَنَا الأُصُلُ

"(Daha güzeli) olamaz bahçeler arasında yüksekçe yerde otu bitmiş,
Yemyeşil ve yağmurun bol bol yağdığı,
İçinde apaydınlık (ışıkların) hep güneşe güldüğü,
Olgunlaşmış, yumuşacık bitkilerle donanmış,
Böyle bir bahçeden daha hoş kokulusu olamaz
Ve bundan güzeli de; güneş batımı yaklaştığında."

Şu kadar var ki; bahçede yeşermiş bitki olmadıkça ona; "(روضة): Bahçe" denilmez. Şâyet onda bitki bulunmayıp yüksekçe bir yerde bulunuyor ise ona (ترعة) denilir. Buna dair başka açıklamalar da yapılmıştır.

el-Kuşeyrî dedi ki: Araplara göre; "bahçe" suyun etrafında yeşeren sebzelere denilir ve Araplara göre de bundan daha güzeli olmaz.

el-Cevherî dedi ki: Bunun çoğulu; (رَوْض) ile (رِياض) şeklinde gelir. Bu ikincisinde "ya" harfinin gelişi ondan önceki harfin esreli oluşundan dolayıdır. "(الرَّوض): Kırbanın yaklaşık yarısına kadar su ile dolması" anlamındadır. Şâyet havuzdaki su alt taraflarını örtecek kadar ise; "(في الحوض رَوْضة من ماء): Havuzda dibini örtecek kadar su vardır" denilir. Şair Ebu Amr da şöyle demiştir:

ورَوْضةٍ سَقَيْتُ منها نِضْوَتي

"Ve dibindeki sudan yolculuktan zayıf düşmüş bineğimi suladığım."

"Sevinirler" buyruğunu ed-Dahhak ve İbn Abbas, onlara ikram olunur, diye açıklamışlardır. Nimetlere mazhar kılınırlar, diye de açıklanmıştır ki, bunu da Mücahid ve Katade yapmıştır. Sevinç içerisinde olacaklar diye de açıklanmıştır. es-Süddî, sevinirler, demiştir.

Araplara göre; "(الحَبْرَة): Neşe ve sevinç" anlamındadır. Bu açıklamayı el-Maverdî zikretmiştir. el-Cevherî dedi ki: "(الحَبْر); Sevinç ve sürur" demek olan (الحُبُور) anlamındadır. Mesela; "(حبره يحبره حَبْراً وحَبَرَة): Sevindi, sevinir" denilir. Yüce Allah'ın: **"Onlar bir bahçede sevinirler"** buyruğu da; nimetlere ve ikramlara mazhar olurlar ve sevinirler, demektir. "(رجل يَحْبُور): Çok sevinçli adam" demek olup, burada "çok sevinçli" anlamındaki lafız; "(الحبور): Sevinç" lafzının "yef'ul" veznine nakledilmiş şekli ile kullanılmıştır.

en-Nehhas dedi ki: el-Kisaî; (حبرته) tabirini: Ona ikram ettim, ona nimetler verdim, anlamında olduğunu nakletmiştir. Ali b. Süleyman'ı da şöyle derken dinledim: Bu ifade Arapların; "(على أسنانه حَبْرة): Onun dişleri üzerinde bir iz, eser vardır" tabirlerinden türetilmiştir. Buna göre; "(يحبرون): **Sevinirler"** ifadesi "üzerlerinde nimetlerin etkileri, izleri açıkça görülür" anlamındadır. İşte; (الحبر) da buradan türemiştir. Şair şöyle demektedir:

لا تـمـلأ الـدّلْـوَ وغَـرِّق فـيهـا أمـا تَـرَى حَـبـارَ من يَـسْـقـيهَـا

"Kovayı büsbütün doldurma, ona az miktarda su al,
Sen onu sulayanın üzerindeki izi görmez misin?"

Bunun aslının "güzelleştirmek" anlamına gelen (التحبير)'den geldiği de söylenmiştir. Buna göre; "(يُحْبَرُونَ): **Sevinirler"** güzelleştirilirler anlamına gelir. Mesela bir kimsenin görünüşü hoş ve güzel olduğu takdirde; "(فلان حَسَن الحبر والسِّبْر): Filan kişinin görünüşü güzeldir" denilir.

Aynı şekilde "sin" harfi üstün olarak; (فلان حسن الحَبْر والسَّبْر) da denilebilir. Buna göre; bu sanki bir şeyi güzelleştirmeyi ifade etmek için kullanılan; (حَبَرْتُه حَبْراً)'dan gelen bir mastar gibidir. Birincisi ise isimdir.

"(يخرج رجل من النار ذهب حِبْره وسِبْره): Güzelliği gitmiş bir adam, cehennemden çıkar"[1] hadisi de bu kabildendir.

Yahya b. Ebi Kesir dedi ki: **"Onlar bir bahçede sevinirler"** buyruğu cennette şarkı dinlerler anlamındadır. el-Evzaî de böyle açıklamış ve şunları söylemiştir: Cennet ehli şarkıya başladılar mı, cennette söylenen şarkıla-

(1) İbn Kuteybe, *Te'vîlu Muhtelifi'l-Hadis*, s. 5; Ebu Nuaym el-İsbahânî, *Hilyetu'l-Evliyâ*, II, 201; İbnu'l-Esir, *en-Nihâye*, II, 333. Receb el-Hanbeli, *et-Tehvifu Mine'n-Nâr*, s. 156

ra tesbih ve takdis ile karşılık vermeyecek hiçbir ağaç kalmaz. el-Evzaî dedi ki: Yüce Allah'ın yarattıkları arasında sesi İsrafil'den daha güzel hiçbir kimse yoktur. O semaa başladı mı yedi semavatta bulunanların hepsinin dualarını ve tesbihlerini kesmelerine sebep olur. el-Evzaî'den başkaları bunu da eklerler: Ve cennette karşılık vermeyecek hiçbir ağaç kalmaz, harekete gelmeyecek hiçbir perde, açılmayacak hiçbir kapı kalmaz, türlü türlü çıkaracağı sesleriyle ses vermeyecek hiçbir halka, altından meydana gelmiş ağaçlıklar arasında bulunan kamışlıklar arasından o sesin esintisinin geçip de bu kamışların türlü sesler ve çalgılar çalmadığı hiçbir yer, huru'l-îyn'in cariyelerinden şarkı söylemedik hiçbir huri, çeşitli nağmeler dile getirmedik hiçbir kuş kalmayacaktır. Şanı yüce Allah meleklere: Siz de onlara cevap veriniz ve dünyada iken kulaklarını şeytanların çalgılarından uzak tutanlara şarkılar dinletiniz, diye vahyeder. Bunun üzerine melekler de ruhani nağme ve seslerle cevap verirler. Bütün bu sesler birbirine karışır ve tek bir ahenk halinde ortaya çıkar. Daha sonra şanı yüce Allah şöyle buyurur: Ey Dâvûd! Arşımın bacağının yanı başında kalk ve benim şanımı yücelt! Bunun üzerine Dâvûd bütün sesleri bastıracak, onların üstüne çıkacak bir sesle Rabbinin şanını yüceltir ve böylece alınan zevk ve lezzet kat kat artar. İşte yüce Allah'ın: **"Onlar bir bahçede sevinirler"** buyruğunun anlamı budur. Bunu et-Tirmizî el-Hakim (Allah'ın rahmeti üzerine olsun) zikretmektedir.(1)

es-Sa'lebî'nin Ebu'd-Derda'dan naklettiğine göre Rasûlullah (sav) insanlara öğüt vermekte iken cenneti, oradaki zevceleri ve nimetleri söz konusu etmişti. Hazır bulunanların geri taraflarında bedevi bir Arap, ey Allah'ın Rasûlü cennette şarkı olacak mı? diye sordu, şöyle buyurdu: "Evet ey bedevi, cennette bir nehir vardır. Her iki kıyısında da ince belli, beyaz tenli, insanların asla benzerini işitmedikleri seslerle şarkı söyleyecek bakireler olacaktır. İşte bu, cennet nimetlerinin en üstünüdür." Bir adam Ebu'd-Derda'ya: Onlar şarkılarında hangi sözleri söyleyeceklerdir? diye sorunca, Ebu'd-Derda: Tesbih diye cevap vermiştir.

Derim ki: İşte bütün bunlar nimet, sevinç ve ikramın kapsamı içerisindedir. O halde bu sözler arasında herhangi bir çelişki yoktur. Bütün bu açıklamaların anlatabildikleri nerede; yüce Rabbimizin ileride gelecek olan: ***"Onlara o işlediklerine mükâfat olmak üzere, gözleri aydınlatan ne nimetler gizlendiğini hiçbir kimse bilemez"*** (es-Secde, 32/17) buyruğunda anlatılanlar nerede? Peygamber (sav)'ın da şu buyruğu bu nimetleri dile getirmektedir: "Orada hiçbir gözün görmediği, hiçbir kulağın işitmediği ve hiçbir insanın hatırından geçirmediği nimetler vardır."(2) Rivayete göre: "Cennette üze-

(1) et-Tirmizî, el-Halîm'in *Nevâdiru'l-Usûl*'ünde tesbit edemedik

(2) ***Buhârî***, III, 1185, IV, 1794, VI, 2723; ***Müslim***, IV, 2174, 2175; ***Tirmizî***, V, 346, 400; ***Müsned***, II, 313, 369, 407, 416

rinde gümüşten çıngıraklar bulunan ağaçlar vardır. Cennet ehli şarkı dinlemek isteyecek olurlarsa, yüce Allah Arşın altından bir rüzgar gönderir. Bu rüzgar bu ağaçların üzerinde eser. Bu çıngırakları eğer dünya ehli işitecek olurlarsa, sevinçlerinden ölmelerine sebep teşkil edecek sesler çıkartacak şekilde harekete getirir."[1] Bunu da ez-Zemahşerî nakletmektedir.

وَأَمَّا الَّذِينَ كَفَرُوا وَكَذَّبُوا بِآيَاتِنَا وَلِقَاءِ الْآخِرَةِ فَأُولَٰئِكَ فِي الْعَذَابِ مُحْضَرُونَ ﴿١٦﴾

16. Kâfir olup âyetlerimizi ve âhirete kavuşmayı yalanlayanlara gelince, işte onlar daima azaba tutulurlar.

"Kâfir olup, âyetlerimizi... yalanlayanlara gelince" bölümüne dair açıklamalar daha önceden geçmiş bulunmaktadır.

"Ve âhirete kavuşmayı" öldükten sonra dirilişi **"yalanlayanlara gelince, işte onlar daima azaba tutulurlar."** Azabta kalacaklardır. Azabta bir araya getirilecekler, yahut azab göreceklerdir. Orada konaklayacaklardır, diye de açıklanmıştır.

Yüce Allah'ın: "(إِذَا حَضَرَ أَحَدَكُمُ الْمَوْتُ): *Sizden birine ölüm gelip çattığı zaman"* (el-Bakara, 2/180) buyruğunda da aynı kökten gelen fiil kullanılmıştır. Ölüm hali gelip, onu bulduğu zaman, demektir. Bu açıklamayı İbn Şecere; yapmıştır, anlamları birbirine yakındır.

فَسُبْحَانَ اللَّهِ حِينَ تُمْسُونَ وَحِينَ تُصْبِحُونَ ﴿١٧﴾ وَلَهُ الْحَمْدُ فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَعَشِيًّا وَحِينَ تُظْهِرُونَ ﴿١٨﴾

17. Akşamladığınız zaman ve sabahladığınızda Allah'ı tesbih edin.
18. Göklerde ve yerde hamd, yalnız O'nundur. Gündüzün sonunda ve öğle vaktine vardığınızda da (tesbih edin).

---

(1) Abdullah b. Adiyy, *el-Kâmil fi Duafâi'r-Ricâl,* III, 285; ez-Zehebî, ***Mizânu'l-İ'tidâl,*** III, 304; Mesleme el-Cühemî'den söz ederken bu rivâyeti kaydetmekte, onun hakkında Ebû Hâtim'in "kuvvetli bir ravi değildir" dediğini, İbn Hibbân ve başkalarınca (yalancılıkla) itham edildiğini, Buhârî'nin hakkında: "(rivâyet ettiği hadislerde) münker bir takım hususlar vardır" dediğini zikretmektedir.

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı üç başlık halinde sunacağız:

1- "Allah'ı Tesbih Edin"

Yüce Allah'ın: **"Allah'ı tesbih edin"** âyeti ile ilgili üç görüş vardır:

1- Bu, mü'minlere ibadet emrini ve bu vakitlerde namaz kılmayı teşviki ihtiva eden bir hitaptır. İbn Abbas dedi ki: Beş vakit namaz Kur'ân-ı Kerîm'de geçmektedir. Ona: Nerede? diye sorulunca şu cevabı vermiştir: "Yüce Allah: **"Akşamladığınız zaman"** diye buyurmaktadır. Burada maksat akşam ve yatsı namazlarıdır. **"Ve sabahladığınızda"** buyruğunda kasıt, sabah namazıdır. **"Gündüzün sonunda"** buyruğu ile kastedilen ikindi, **"öğle vaktine vardığınızda"** buyruğunda da kastedilen öğle namazıdır. ed-Dahhak ile Said b. Cübeyr de böyle demişlerdir. Yine İbn Abbas ve Katade'den şöyle dedikleri rivayet edilmiştir: Âyet-i kerîmede akşam, sabah, ikindi ve öğle namazlarına dikkat çekilmektedir. Derler ki: Yatsı namazı ise; bir başka âyet-i kerîmede yani *"gecenin de birbirine yakın saatlerinde..."* (Hûd, 11/114) buyruğunda ve bir de izin istemenin zorunlu olduğu vakitlerin söz konusu edildiği buyrukta dile getirilmektedir.

2- en-Nehhas dedi ki: Tefsir alimleri bu: **"Akşamladığınız zaman ve sabahladığınızda Allah'ı tesbih edin"** âyetinin, namazlar hakkında olduğu kanaatindedirler. Ben Ali b. Süleyman'ı da şöyle derken dinledim: Bunun bana göre gerçek maksadı, namazlarınızda Allah'ı tesbih edin şeklindedir, çünkü tesbih namazda olur. İşte bu da ikinci görüştür.

3- Üçüncü görüş ise; akşamladığınızda ve sabahladığınızda Allah'ı tesbih edin, şeklindeki görüş olup bunu da el-Maverdî zikretmektedir. O birinci görüşü de sözkonusu etmekte ve bunu şu sözlerle ifade etmektedir: Akşamı ettiğinizde ve sabahladığınızda Allah için namaz kılınız.

Namaza "tesbih" adının verilmesi ile ilgili iki türlü açıklama vardır:

1- Birincisine göre namaz hem rüku hem sücudda tesbih zikirlerini ihtiva etmektedir.

2- Tesbih subha'den alınmıştır, subha de namaz demektir. Peygamber (sav)'ın şu hadisinde de bu lafız kullanılmıştır: "Kıyamet gününde onların bir sübha'ları (namazları) olacaktır."(1)

2- Hamd Allah'ındır:

"Göklerde ve yerde hamd, yalnız O'nundur" buyruğu yüce Allah'ın nimet ve ihsanlarına karşı sürekli olarak hamd etme gereğini dile getiren bir

(1) Kaynağını tesbit edemedik

ara cümlesidir. Burada **"hamd yalnız O'nundur"** buyruğundan kastın, namaz yalnız O'nundur, olduğu söylenmiştir. Çünkü namazda hamd (Fatiha)'i okumak, namazın bir özelliğidir. Ancak birinci görüş daha kuvvetlidir. Yüce Allah'ın ta'zim edilmesi, O'na ibadetin teşvik edilmesi ve nimetinin devamı dolayısıyla O'na hamdetmek anlamındadır. Bu ise namazdan farklı bir hamd şeklidir. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

Yüce Allah'ın öncelikle akşam namazını zikrederek başlaması, gecenin gündüzden önce gelmesinden ötürüdür. el-İsra Sûresi'nde (17/78. âyet i kerîmede) ise önce öğle namazını söz konusu etmiştir. Çünkü öğle namazı ise Cebrail (a.s)'ın, Peygamber (sav)'a kıldırdığı ilk namazdır.

el-Maverdî der ki: Gece namazına özellikle "tesbih" adının, gündüz namazına ise "hamd" adının veriliş sebebi şudur: Çünkü insan gündüzün şanı yüce Allah'a hamd etmeyi gerektirecek çeşitli hallerde bulunur. Geceleyin ise yüce Allah'ın kötülüklerden tenzih edilmesini gerektiren bir yalnızlık hali sözkonusudur. Bundan dolayı gündüzün hamd daha özellikli bir haldir. Bundan dolayı gündüz namazına bu isim verilmiştir. Gece namazında ise tesbih daha özelliklidir. Bundan dolayı da gece namazına bu isim verilmiştir.

3- Akşam ve Gündüzün Sonu:

Yüce Allah'ın: **"Akşamladığınız zaman ve sabahladığınızda"** anlamındaki buyruğu İkrime; (حِيناً تُمْسُونَ وَحِيناً تُصْبِحُونَ) şeklinde okumuştur.

"(حيناً تمسون فيه وحيناً تصبحون فيه): Akşamı ettiğiniz vakitte ve sabahı ettiğiniz vakitte" anlamında olup burada; "(فيه) Vakitte, içinde, kendisinde" lafzı kolaylık olsun diye hazfedilmiştir. Bu kıraat ile ilgili açıklamalar, yüce Allah'ın: "(وَاتَّقُوا يَوْماً لاَ تَجْزِي نَفْسٌ عَنْ نَفْسٍ شَيْئاً): ***Ve öyle bir günden korkun ki, kimse kimseye hiçbir fayda veremez"*** (el-Bakara, 2/48) buyruğu ile ilgili açıklamalar gibidir.

"(وَعَشِيّاً): **Gündüzün sonunda"** buyruğu ile ilgili olarak el-Cevherî şunları söylemektedir: "(العَشِيّ والعَشِية); Akşam namazından, yatsı namazına kadar olan vakit" demektir. Mesela; "(أتيته عشية أمس وعشيّ أمس): Ona dün akşam gittim" denilir. Bunun küçültme ismi, büyültme ismine göre kıyasa uygun olmayarak; (عشيان) şeklindedir. Sanki bu şekliyle onlar; (عُشْيَاناً)'i küçültmüş gibidirler, çoğulu da; (عُشْيَانات) şeklinde gelir. Küçültme isminin; (عُشَيْشِيَان) şeklinde olduğu da söylenmiştir. Bunun çoğulu; (عُشَيْشِيَات) diye gelir. (العَشِيَّة)'in küçültme ismi ise; (عُشَيْشِية) şeklinde gelir, çoğulu da; (عُشَيْشِيات) diye yapılır.

"Ayn" harfi esreli ve med ile; "(العِشاء): Yatsı, gece" de (العِشيّ) gibidir. (العِشيّ) ise akşam ve yatsı anlamındadır. Bazılarının iddiasına göre; "(العِشاءان): Güneşin zevalinden itibaren tan yerinin ağırmasına kadar geçen

vakit"tir. Onlar bu hususta şu beyiti de naklederler:

غـدونـا غـدوة سـحـراً بـلـيـلٍ عِشـاء بعـدمـا أنـتصـف النـهـار

"Gece seher vaktinde, sabah erkenden yola çıktık,
Bir de günün ortasından sonra akşama doğru."

el-Maverdî dedi ki: Mesâ (akşam) ile ışâ arasındaki farka gelince, mesâ, güneşin batımından sonra karanlığın görülmesidir. Işâ ise güneşin batıya doğru meyletmesi sırasında gündüzün sonudur. Bu da gören kimsenin aydınlığının eksikliğini ifade eden; (عشا العين): Gözün görme zorluğu çekmesi, tabirinden alınmış olup, bu yönüyle (akşam vakti) güneşin aydınlığının eksilmesine benzetilmektedir.

يُخْـرِجُ الْحَىَّ مِـنَ الْمَيِّـتِ وَيُخْـرِجُ الْمَيِّـتَ مِنَ الْحَـيِّ
وَيُحْـيِ الْأَرْضَ بَعْـدَ مَوْتِهَا ۚ وَكَذٰلِكَ تُخْرَجُـونَ ﴿١٩﴾

19. Ölüden diriyi çıkartır, diriden de ölüyü çıkartır. Arzı da öldükten sonra diriltir. İşte siz de böyle çıkarılacaksınız.

Yüce Allah bu buyruğu ile kudretinin kemalini açıklamaktadır. O yeryüzünü cansız iken bitkileri çıkartmak suretiyle canlandırdığı gibi, sizi de ölümden sonra diriltecektir.

Bu buyrukta kıyasın sahih ve sağlam bir delil oluşuna delil vardır.

Yüce Allah'ın: **"Ölüden diriyi çıkartır, diriden de ölüyü çıkartır"** buyruğuna dair açıklamalar, Al-i İmran Sûresi'nde (3/27. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

وَمِنْ اٰيَاتِـهٖٓ اَنْ خَلَقَـكُمْ مِنْ تُـرَابٍ ثُـمَّ اِذَآ اَنْتُمْ بَشَـرٌ
تَنْتَشِـرُونَ ﴿٢٠﴾ وَمِنْ اٰيَاتِـهٖٓ اَنْ خَـلَقَ لَـكُمْ مِـنْ
اَنْـفُسِـكُمْ اَزْوَاجًـا لِتَسْـكُنُـٓوا اِلَـيْهَا وَجَعَـلَ بَيْـنَكُمْ مَـوَدَّةً

وَرَحْمَةً ۚ إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَآيَاتٍ لِّقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ
﴿٢١﴾ وَمِنْ آيَاتِهِ خَلْقُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَاخْتِلَافُ
أَلْسِنَتِكُمْ وَأَلْوَانِكُمْ ۚ إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَآيَاتٍ لِّلْعَالِمِينَ ﴿٢٢﴾ وَمِنْ
آيَاتِهِ مَنَامُكُم بِاللَّيْلِ وَالنَّهَارِ وَابْتِغَاؤُكُم مِّن فَضْلِهِ ۚ إِنَّ فِي
ذَٰلِكَ لَآيَاتٍ لِّقَوْمٍ يَسْمَعُونَ ﴿٢٣﴾ وَمِنْ آيَاتِهِ يُرِيكُمُ الْبَرْقَ
خَوْفًا وَطَمَعًا وَيُنَزِّلُ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَيُحْيِي بِهِ الْأَرْضَ
بَعْدَ مَوْتِهَا ۚ إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَآيَاتٍ لِّقَوْمٍ يَعْقِلُونَ ﴿٢٤﴾
وَمِنْ آيَاتِهِ أَن تَقُومَ السَّمَاءُ وَالْأَرْضُ بِأَمْرِهِ ۚ ثُمَّ إِذَا دَعَاكُمْ
دَعْوَةً مِّنَ الْأَرْضِ إِذَا أَنتُمْ تَخْرُجُونَ ﴿٢٥﴾ وَلَهُ مَن فِي
السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ ۖ كُلٌّ لَّهُ قَانِتُونَ ﴿٢٦﴾

20. Sizi topraktan yaratmış olması, sonra da beşer olup dağılmanız da O'nun âyetlerindendir.

21. Sizin için nefislerinizden kendileri ile sükûn bulacağınız ve aranızda muhabbet ve merhamet kıldığı eşler yaratmış olması da O'nun âyetlerindendir. Muhakkak bunlarda düşünen bir topluluk için âyetler vardır.

22. Göklerle yerin yaratılması, dillerinizin ve renklerinizin farklı olması da O'nun âyetlerindendir. Şüphesiz bunlarda âlimler için âyetler vardır.

23. Geceleyin ve gündüzün uyumanız ve O'nun lütfundan rızık aramanız da O'nun âyetlerindendir. Muhakkak bunlarda işiten bir topluluk için âyetler vardır.

24. Korku ve ümitle size şimşeği göstermesi ve gökten su indirerek yeryüzünü ölümünden sonra o su ile canlandırması da O'nun âyetlerindendir. Muhakkak bunda aklını kullanan bir topluluk için âyetler vardır.

25. Göklerin ve yerin O'nun emri ile durması da O'nun ayetlerindendir. Bundan sonra sizi bir tek çağırışla çağırınca hemen yerden çıkıverirsiniz.
26. Göklerle yerde olanlar O'nundur, hepsi O'na boyun eğicidirler.

"Sizi" yani atanızı -ki fer' de asıl gibidir- **"topraktan yaratmış olması da O'nun"** rubûbiyetinin ve vahdaniyetinin **"âyetlerindendir"** alametlerindendir. Buna dair açıklamalar daha önce el-En'âm Sûresi'nde (6/2. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

"(أن): **...ma"** mübtedâ olarak ref' mahallindedir. **"Sizin için nefislerinizden... eşler yaratmış olması da"** buyruğunda da aynı şekildedir.

"Sonra da beşer olup, dağılmanız" sizler aklı başında, konuşan ve geçiminizi sağlayacak şekilde tasarruflarda bulunan varlıklar olarak dağılmanız da O'nun âyetlerindendir. O, sizi boş yere yaratmış değildir. İşte bunu böylece takdir eden, elbetteki ibadete ve tesbih edilmeye layıktır.

"Sizin için nefislerinizden... eşler" yani kendileri ile sükûn bulacağınız kadınlar **"yaratmış olması da O'nun âyetlerindendir."** Bu buyruktaki **"nefislerinizden"** ifadesi, erkeklerin nutfelerinden ve sizin türünüzden anlamındadır. Maksadın Havva olduğu da söylenmiştir ki, Cenab-ı Allah onu Âdem'in eğe kemiğinden yaratmıştır. Bu açıklamayı da Katade yapmıştır.

"Aranızda muhabbet ve merhamet kıldığı" buyruğu hakkında İbn Abbas ve Mücahid şöyle demektedir: Muhabbetten kasıt cima', rahmetten kasıt evlattır. el-Hasen de böyle açıklamıştır. Sevgi ve merhametin, kalblerinin birbirlerine karşı şefkatli olması demek olduğu da söylenmiştir. es-Süddî dedi ki: Muhabbetten kasıt sevgi, rahmetten kasıt şefkattir. Bu anlamda bir açıklama İbn Abbas'tan da rivayet edilmiştir. Buna göre o şöyle demektedir: Muhabbetten kasıt kocanın hanımını sevmesidir, merhametten kasıt ise ona bir kötülük isabet eder korkusunu duyması ve ona karşı şefkatli olmasıdır.

Denildiğine göre erkeğin aslı yerdendir. O bakımdan onda yerin kuvveti vardır. Onda hilkatinin kendisinden başladığı ferci vardır. Bundan dolayı sükûn duymaya ihtiyacı vardır. İşte kadın da erkeğe sükûn vermek için yaratılmıştır. Yüce Allah da: **"Sizi topraktan yaratmış olması da... O'nun âyetlerindendir."** diye buyurduğu gibi: **"Sizin için nefislerinizden kendileri ile sükûn bulacağınız... eşler yaratmış olması da O'nun âyetlerindendir..."** diye buyurmaktadır. Buna göre erkeğin, kadın ile ilk beraberliği ve onunla sükûn bulması kendisindeki galeyanın kuvvetinin dinmesidir. Çünkü ferc harekete geçtiği takdirde, sulbteki su ona doğru gelir. İşte o, kadın ile sükûn bulur ve onun vasıtası ile heyecanından kurtulur. Onlar ile bu yön-

de lezzetin yaratılması, erkekler için takdir edilmiştir. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmaktadır: ***"Rabbinizin sizin için yarattığı eşlerinizi terk edersiniz demek?"*** (eş-Şuara, 26/166) Bu buyruklarıyla yüce Allah, erkeklere kadınlardaki o mahallin, erkekler için yaratılmış olduğunu haber vermektedir. Bundan dolayı kadının erkeğin kendisini çağıracağı her vakitte, bu isteğini ona cömertçe icabet etmesi görevidir. Eğer bu hususta ona engel olacaksa, kadın zalimlik etmiş olur ve pek büyük bir vebal altında kalır. Bu hususa dair varid olmuş buyruklardan Müslim'in ***Sahih***'inde yer alan Ebu Hureyre'nin şu rivayeti yeterlidir. Rasûlullah (sav) buyurdu ki: "Nefsim elinde olana yemin ederim ki, eğer bir erkek hanımını yatağına çağırdığı halde, o da onun bu isteğini kabul etmeyecek olursa, mutlaka semada bulunan (Allah) kendisinden razı oluncaya kadar ona gazab etmiş olur."[1] Bir başka lafızda da şöyle denilmektedir: "Kadın kocasının yatağını darılıp terketmiş olarak geçirecek olursa, sabahı edinceye kadar melekler ona lanet eder."[2]

"Göklerle yerin yaratılması... da O'nun âyetlerindendir" buyruğuna dair açıklamalar daha önceden el-Bakara Sûresi'nde (2/29. âyet, 3. başlıkta) geçmiş bulunmaktadır. Mekke müşrikleri yaratıcının yüce Allah olduğunu kabul ve itiraf ediyorlardı.

"Dillerinizin ve renklerinizin farklı olması da O'nun âyetlerindendir." Dil ağızdadır. Arapça, Acemce, Türkçe ve Rumca gibi farklı lugatler, diller onda ortaya çıkar. Renklerin farklılığı ise beyaz, siyah ve kırmızı tenlilik gibi suretlerde ortaya çıkar. Hemen hemen gördüğümüz herbir kişi ile diğeri arasında mutlaka bir fark olduğunu da tesbit ediyoruz. Bütün bunlar ne nutfenin yaptığı bir iştir, ne de anne babanın. Mutlaka bunları yapan birisi vardır. İşte bunu yapanın yüce Allah olduğu da bilinen bir hususdur. Bu da herşeyi tedbir eden mutlak yaratıcının varlığının en açık bir delilidir.

"Şüphesiz bunlarda âlimler[3] için âyetler vardır." Günahkâr ve iyi herkes için, demektir. Hafs "âlim"in çoğulu olarak, "lam" harfini esreli olarak; "(لِلْعَالِمِينَ): Âlimler için" diye okumuştur.

"Geceleyin ve gündüzün uyumanız ve O'nun lütfundan aramanız da O'nun âyetlerindendir." Bu âyet-i kerîmede takdim ve te'hir olduğu söylenmiştir. Mana şudur: "(ومن اياته منامكم بالليل وابتغاؤكم من فضله بالنهار) Geceleyin uyumanız, gündüzün de O'nun lütfundan aramanız O'nun âyetlerindendir." Burada **"gündüzün"** anlamındaki kelimenin başında cer harfinin hazfedilmiş olması; **"gece"** anlamındaki kelimenin hemen akabinde gelmesi ve ona atfe-

(1) *Müslim*, II, 1060

(2) *Müslim*, II, 1059; *Dârimî*, II, 209; *Müsned*, II, 201, 292.

(3) Tefsirin Arapça baskısını yayına hazırlayanın belirttiğine göre buradaki "âlimler" lafzını Nafi' "lam"ın fethasıyla âlemler diye okurdu. Müellif de Nafi' kıraatine göre okuyordu.

dilmiş olmasındandır. "Vav" (ve anlamındaki atıf harfi) de eğer özel olarak zahir isimde matufu'n-aleyh'e bitişik olarak gelecek olursa, cer harfinin yerini tutar.

"Muhakkak bunlarda işiten bir topluluk için âyetler vardır." Burada anlamak ve dikkatle düşünmek neticesini veren işitmeyi kastetmektedir. Hakkı işitip tabi olanlar, diye açıklandığı gibi, öğüdü dinleyip tehdidinden korkanlar, diye de açıklanmıştır. Kur'ân'ı işitip onu tasdik edenler diye de açıklanmıştır ki, bu manalar birbirine yakındır. Bir başka açıklamaya göre; aralarından huzurunda Kur'ân okunan kimse Kur'ân'ı dinlemesin diye kulaklarını tıkayanlar vardı. Şanı yüce Allah böyle bir kimsenin aleyhine bunca delili açıklamış olmaktadır.

"Korku ve ümitle size şimşeği göstermesi... da O'nun âyetlerindendir." Buradaki; (يُرِيكُمُ): Size gösteriyor" buyruğu; (أن يريكم): Size göstermesi" anlamındadır. İfadenin delaleti dolayısıyla; "(ان): ... me, ma" hazfedilmiştir. Şair Tarafe şöyle demektedir:

أَلاَ أَيُّهَـذا الـلائِمي أَحْضُـرُ الـوَغى وأَنْ أَشْهَدَ اللَّذاتِ هـل أنت مُخْلِدِي

"Ey savaşta bulunmam dolayısıyla beni kınayan kişi,
Ve zevk verici şeylerde hazır bulunmaktan, sen misin beni
hayatta bırakacak olan?"

Bu buyruktaki ifadenin takdim ve tehir üzere olduğu da söylenmiştir. Yani O, size şimşeği âyetlerinden biri olarak göstermektedir. Bir diğer açıklamaya göre şu demektir: O'nun âyetlerinden bir âyet de; size şimşeği göstermesidir. Nitekim şair şöyle demektedir:

وما الـدّهـر إلا تـارتـان فمنهما أموتُ وأُخْرَى أبتغي العيش أكْدَحُ

"Zaman dediğin şey iki defacıktır, bunlardan birisinde,
Ben ölürüm, diğerinde ise yaşamak maksadı ile çalışır dururum."

Bir başka açıklamaya göre: Size korku ve ümit olmak üzere âyetlerinden olan şimşeği göstermesi de O'nun âyetlerindendir. Bu açıklamayı ez-Zeccac yapmış olup, ona göre bu, cümlenin cümleye atfedilmesi şeklindedir.

"Korku" olması yolcu içindir, **"ümit"** olması ise mukim içindir. Bu açıklamayı Katade yapmıştır. ed-Dahhak dedi ki: Yıldırımlardan **"korku ve"**

yağmur yağması için de **"ümit ile"** demektir. Yahya b. Sellam: Dolunun ekini telef etmesi **"korkusu"** ile yağmurun ekini canlandırması için **"ümitle"** diye açıklamıştır. İbn Bahr da: Şimşeğin yağmur getirmeyen bir şimşek olması **"korku ve"** yağmur getiren cinsten **"ümitle"** diye açıklamıştır. Ayrıca şairin şu beyitini de zikretmektedir:

لا يكن بَـرْقُـك بـرقـاً خُـلّبـاً إن خيـر البـرق مـا الغيث معه

"Senin şimşeğin, ardından yağmur gelmeyen bir şimşek olmasın,
Çünkü hayırlı şimşek, beraberinde yağmur getirendir."

Bir başka şair de şöyle demektedir:

فـقـد أرِد الـمـيـاه بـغـيـر زاد سـوى عـذْي لهـا بـرق الغمـام

"Ben kimi zaman sulara azıksız (kılavuzsuz) giderim,
Oraya giderken bulutların çakan şimşeklerini saymamın
(ve bunu kılavuz edinmemin) dışında."

Kişiyi aldatıyormuşçasına yağmur getirmeyen şimşeğe; (البرق الخُلّب) denilir.[1] İşte söz verip de, verdiği sözü yerine getirmeyen kimseye: "(إنما أنت كبرقِ خُلّب): Sen ancak arkasından yağmur gelmeyen bir şimşeğe benzersin" denilmesi de buradan gelmektedir. (الخُلّب) Aynı zamanda, yağmur yükü taşımayan buluta da denilir. Bazan izafet şeklinde; (بَرْقُ خُلّب) diye kullanıldığı da olur.

"Ve gökten su indirerek yeryüzünü ölümünden sonra su ile canlandırması da O'nun âyetlerindendir. Muhakkak bunda aklını kullanan bir topluluk için âyetler vardır." Buna benzer buyruklar daha önce geçmiş bulunmaktadır.

"Göklerin ve yerin O'nun emri ile durması da O'nun âyetlerindendir" buyruğundaki "(أنْ): ...ma..." az önce geçtiği gibi ref' mahallindedir. Bunların ayakta durması ve sağlam bir şekilde birbirleriyle kenetli, direksiz olarak durmaları O'nun emri iledir anlamındadır. O'nun tedbir ve hikmeti iledir, diye de açıklanmıştır. Yani O, mahlukatın faydasına olmak üzere direksiz

(1) Bu ifade bir önceki beyitte: "Ardından yağmur gelmeyen şimşek" diye tercüme edilmiştir.

olarak bunları ayakta tutmaktadır. "Onun emri ile" anlamında olduğu da söylenmiştir, mana birdir.

"Bundan sonra sizi bir tek çağırışla çağırınca hemen yerden çıkıverirsiniz." Yani bütün bunları yapan sizi kabirlerinizden tekrar diriltmeye kadirdir. Maksat ise, bunun durmaksızın ve vakit geçirmeksizin çabucak ve hızlıca meydana geleceğini anlatmaktır. Tıpkı çağrısına itaat olunan bir kimseye davet ettiği kişinin cevap verip gelmesi gibi. Nitekim şair şöyle demiş:

دَعَوْتُ كُلَيباً بِاسمِه فكأنّما دعوت براس الطّود أو هو أسرع

"Ben Küleyb'i adıyla çağırdım sanki
Dağın tepesini çağırmışım gibi ya da ondan da hızlı (geldi)"

Şair burada "dağın tepesi" ifadesiyle yankıyı yahut ta yukardan aşağı doğru yuvarlanan taşın halini anlatmak istemektedir.

Bu buyruğun, göklerle yerin ayakta durmasına; "(ثم): Bundan sonra" ile atfedilmesi, bu işin büyüklüğü ve yüce Allah'ın da böyle bir şeye kadir olmasından dolayıdır. Çünkü yüce Allah, ey kabirdekiler kalkınız, diye buyuracak ve öncekilerden sonrakilere kadar ayağa dikilip, etrafına bakınmayacak tek bir canlı kalmayacaktır. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmaktadır: *"Sonra ona ikinci bir defa üfürülür. O anda onlar ayağa kalkar, bakınırlar."* (ez-Zümer, 39/68)

Yüce Allah'ın: **"Sizi... çağırınca"** buyruğundaki; (إذا) edatı şart içindir. Diğer taraftan **"hemen...siniz"** anlamındaki buyrukta yer alan; (إذا) ise müfaceet (aniden oluş bildirmek) içindir ve bu edat şartın cevabında "fe"nin yerini tutar.

Kıraat alimleri; "(تَخْرُجُونَ): **Çıkarsınız"** buyruğundaki "te"yi icma ile üstün okumuşlardır. Ancak el-A'raf'takinde ise ihtilaf etmişlerdir. Medineliler: "(تُخرجون): *Yine oradan çıkarılacaksınız"* (el-A'raf, 7/25) diye "te" harfini ötreli okumuşlar. Iraklılar ise üstün ile (yine oradan çıkacaksınız) anlamında okumuşlardır. Ebu Ubeyd de buna meyletmektedir. Her ikisinin de anlamı birbirine yakındır. Şu kadar var ki Medineliler bu iki yerde ifadelerin uyumu açısından fark gözetmişlerdir. el-A'raf Sûresi'nde ifadelerin arasında uyum açısından ötreli okunması daha uygundur. Çünkü ölüm onların (insanların) bir fiili değildir. Oradan (yani yerden) çıkartılmak da böyledir. Rûm Sûresi'nde ise bunun üstün ile okunması ifadelerin akışı açısından daha uygundur. Yani o sizi çağıracak olursa, siz de bulunduğunuz kabirlerinizden çıkacaksınız, yani emre itaat edeceksiniz. Burada da fiilin onlar tarafından yapıl-

ması, anlam itibariyle daha uygundur.

Burada söz konusu edilen çıkış -önceden geçtiği ve ileride de geleceği üzere- İsrafil'in sonuncu üfürüşü ile birlikte olacaktır. "(تخرجون): Çıkıverirsiniz" buyruğunda "te" harfi ötreli ve üstün olarak (çıkarılacaksınız, çıkarsınız anlamlarında) diye okunmuştur. Bunu ez-Zemahşerî zikretmiş ve bundan fazla bir açıklamada bulunmamıştır. Bununla birlikte bizim sözünü ettiğimiz farkı da zikretmiş değildir. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

"Göklerle yerde olanlar" yaratılmaları, mülkiyetleri ve kul olmaları itibariyle **"O'nundur. Hepsi O'na boyun eğicidirler."** Ebu Said el-Hudrî'den rivayet edildiğine göre Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: "Kur'ân-ı Kerîm'de kunut (kökünden) geçen her bir kelime itaat anlamındadır."(1)

en-Nehhas dedi ki: Emre riayet edenin itaat edişi gibi itaat edenler, demektir. Bunun ubudiyeti ister sözlü olarak, ister hallerinin delaleti itibariyle ikrar ve itiraf edenler, anlamında olduğu da söylenmiştir ki; bu açıklamayı İkrime, Ebu Malik ve es-Süddî yapmıştır. İbn Abbas dedi ki: "Boyun eğiciler"den kasıt "namaz kılanlar olarak"dır. er-Rabî' b. Enes dedi ki: **"Hepsi O'na boyun eğicidirler"** yani kıyamet gününde ayağa kalkacaklardır. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmaktadır: ***"O gün insanlar âlemlerin Rabbi huzurunda duracaklardır."*** (el-Mutaffifin, 83/6) Bundan maksat hesab için kalkacak olmalarıdır. el-Hasen dedi ki: Herkes Allah için kendisinin O'nun kulu olduğuna dair şahidlik edecektir. Said b. Cübeyr dedi ki: **"Boyun eğiciler"** ihlas ile O'na ibadet edenler, anlamındadır.

وَهُوَ الَّذِى يَبْدَؤُا الْخَلْقَ ثُمَّ يُعِيدُهُ وَهُوَ أَهْوَنُ عَلَيْهِ ۖ وَلَهُ
الْمَثَلُ الْأَعْلَىٰ فِى السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضِ ۚ وَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ ﴿٢٧﴾

27. Yaratıkları ilkin yoktan var eden, sonra da onu tekrar iâde eden O'dur ve bu, O'na göre daha kolaydır. Göklerde ve yerde en yüksek sıfat(lar) yalnız O'nundur. O Aziz'dir, Hakim'dir.

"Yaratıkları ilkin var eden, sonra da onu tekrar iade eden O'dur" buyruğunda sözü geçen yaratıkları ilkin O'nun var etmiş olması, canlının doğu-

(1) *Müsned*, III, 75; İbn Kesîr, *Tefsir*, I, 162; Hadisi, İmam Ahmed'in de rivâyet ettiğini belirtip, senedi ile ilgili bazı tenkidleri kayd ettikten sonra şunları söylemektedir: "Bu sened zayıftır. Ona güvenilemez. Hadisin Peygambere nisbet edilmesi (merfû') münkerdir. Sahabenin ya da sonra gelenlerin bir sözü olabilir."

mundan önce rahimde meydana gelmesi ile olur. İade etmesi ise, ölümden sonra diriliş için ikinci üfürüş ile ona hayat vermesi ile olur. Bu buyrukta yüce Allah, O'nun yaratıkları ilkin varetmiş olduğunun bilinmesini, henüz ortada olmayan ölümden sonra tekrar yaratılışına delil olarak göstermektedir. Böylelikle gözle görülen, gaibe (görülmeyene) delil kılınmaktadır. Daha sonra yüce Allah bunu: **"Ve bu, O'na göre daha kolaydır"** buyruğu ile te'kid etmektedir.

İbn Mes'ud ve İbn Ömer **"ilkin yoktan vareden"** anlamındaki buyruğu; (يَبْدِئُ الْخَلْقَ) diye "(ابدا يبدىء): İlkin var etti, vareder" kipinden gelmiş bir fiil olarak okumuşlardır. Bu okuyuşun delili de şanı yüce Allah'ın: "(إِنَّهُ هُوَ يُبْدِئُ وَيُعِيدُ): *Çünkü ilkin var eden de, diriltecek olan da O'dur."* (el-Buruc, 85/13) buyruğunun bu kipte gelmiş olmasıdır. Genel olarak öbür türlü okuyanların kıraatlerinin delili ise, yüce Allah'ın: "(كَمَا بَدَأَكُمْ تَعُودُونَ): *Sizi ilkin yarattığı gibi yine (O'na) döneceksiniz."* (el-A'raf, 7/29) buyruğunda, bu şekilde gelmiş olmasıdır.

"(أَهْوَنُ): **Daha kolaydır"** buyruğu "kolaydır" anlamındadır. Yani öldükten sonra tekrar diriltmek O'nun için kolaydır. Bu şekildeki açıklamayı er-Rabî' b. Huseyn ile el-Hasen yapmıştır. Bu durumda **"daha kolaydır"** buyruğu "kolaydır" anlamında demektir. Zira yüce Allah için bir işin bir başka işten kolay olması söz konusu olamaz. Ebu Ubeyde dedi ki: **"Daha kolay"** ifadesini bir şeyin diğer bir şeyden üstünlüğü anlamında kabul eden bir kimsenin bu görüşü şanı yüce Allah'ın: *"Bu da Allah'a pek kolaydır."* (en-Nisa, 4/30) buyruğu ile: *"Onları koruması O'na ağır gelmez."* (el-Bakara, 2/255) buyruğu ile reddedilir. Ayrıca Araplar "daha üstünlük" anlamını veren; (أفعل) kipini, üstünlük ifade eden; (فاعل) anlamında da kullanırlar. el-Ferezdak'ın şu beyiti bu kabildendir:

إن الـذي سَمَـك السمـاء بنى لنـا بـيـتـاً دعـائـمـه أعـزّ وأطـول

"Semayı düzenleyen o yüce zat hiç şüphesiz bizim için,
Öyle bir ev bina etmiş ki; onun esasları daha güçlü ve daha uzundur."

Esasları güçlü ve uzundur, demektir. Bir başka şair de şöyle demektedir:

لَـعَـمْـرُكَ مـا أدري وإنـي لأوْجَـل عـلى أيّنـا تَـغْـدُو الـمـنـيّـة أوّل

"Ömrüm hakkı için, bilemiyorum ve şüphesiz daha da korkuyorum,
Ölüm bizden hangimize daha erken hücum edeceğinden."

Bu beyitte de; ("şüphesiz daha korkarım" ifadesi): Gerçekten ben korkarım anlamında kullanılmıştır. Yine Ebu Ubeyde şu beyiti de zikretmektedir:

إني لأمْنَحُك الصّدود وإنني قَسَماً إليك مع الصُّدود لأميَلُ

"Şüphesiz ben sana alıkonulması gereken şeyleri dahi bağışlıyorum ve şüphesiz ki ben,
Sana yemin ile söylüyorum; bütün engellere rağmen daha çok meyletmekteyim."

Burada "meyletmekteyim" demek istemiştir. Ahmed b. Yahya da şu beyiti zikretmiştir:

تَمنّى رجال أن أموت وإن أمُتْ فتلك سبيلٌ لست فيها بأوْحَدِ

"Bazı kimseler öleyim diye temenni ettiler ve ölsem eğer,
Bu sadece ve yalnız olarak benim gittiğim bir yol değildir."

Burada da ism-i tafdil şeklinde kullanılan "sadece ben" anlamındaki lafız ile (بواحد): Yalnızca ben" anlamını kastetmiştir. Bir başka şair de şöyle demektedir:

لعمرك إن الزِّبرقان لباذل لمعروفه عند السنينَ وأفضل

"Ömrün hakkı için şüphesiz ki, ez-Zibrikan bol bol ihsan etmektedir,
İyiliklerini kıtlık zamanlarında ve (o) daha faziletlidir."

"O faziletlidir" demektir. Yine "(ism-i tafdil kipinde): Allahu ekber: Allah en büyüktür" ifadesi de bu şekildedir. Bu: (الله أكبر): Allah büyük olandır" anlamındadır.

Ma'mer, Katade'den şöyle dediğini rivayet etmektedir: Abdullah b. Mes'ud'un kıraati: "(أهون): Ve bu, ona göre kolaydır" şeklindedir. (İsm-i tafdil kipi ile değildir.) Mücahid, İkrime ve ed-Dahhak ise şöyle demişlerdir: Anlam şudur: Her ne kadar hepsi yüce Allah için kolay olsa dahi; tekrar yaratmak, Allah için ilkin yaratmaktan daha kolaydır. İbn Abbas da böyle demiştir. Bunun izahı da şöyle yapılır: Bu şanı yüce Allah'ın kullarına vermiş olduğu bir örnektir. Şöyle demektedir: Yaratıklara göre bir şeyi tekrar yarat-

mak, ilkin yaratmaktan daha kolaydır. Buna göre sizin anlayışınıza ve sizin kendi aranızdaki telakkinize göre ilkin yaratmaya kadir olan, öldükten sonra tekrar diriltmeye ilk olarak yaratmaktan daha da kadir olmalıdır.

"Ona göre" buyruğundaki zamirin yaratılmışlara ait olduğu da söylenmiştir. Yani o, onun yani yaratıklar için (yaratıklar açısından) daha kolaydır. Çünkü onlara sadece bir defa çağrıda bulunulacak, onlar da kabirlerinden kalkacaklar. Onlara: Olun denilecek, onlar da hemen oluvereceklerdir. İşte bu, onların önceleri bir nutfe, sonra bir alaka, sonra bir mudga (çiğnemlik et), sonra cenin, sonra çocuk, sonra yetişkin, sonra genç, sonra erkek ya da kadın olmalarından kendileri için daha kolay olacaktır. Bu açıklamayı İbn Abbas ve Kutrub yapmıştır. (أهون)'in; "(أسهل): Daha kolay" anlamında olduğu söylenmiştir. Şair de şöyle demiştir:

وهان على أسماء أن شطّت النّوى يحنّ إليها وّالهٌ ويتوق

"Esmaya alabildiğine uzaklaşmış olması, pek kolay geldi,
(Oysa diğer taraftan) ona düşkün bir kimse ona özlem duymakta,
onu arzulamaktadır."

Burada; (هان) fiili "kolay geldi" anlamına gelen: (سهل) fiili anlamında kullanılmıştır.

er-Rabî b. Huseyn de yüce Allah'ın: **"Ve bu O'na göre daha kolaydır"** buyruğu hakkında şöyle demiştir: Esasen hiçbir şey Allah için zor ve güç değildir. İkrime dedi ki: Kâfirler yüce Allah'ın ölüleri tekrar dirilteceğinden hayrete düştüler. Bunun üzerine bu âyet-i kerîme nâzil oldu.

"Göklerde ve yerde en yüksek sıfat(lar) yalnız O'nundur." Yani aziz ve celil olan Allah ne dilerse, olur. el-Halil dedi ki: Âyet-i kerîmedeki **"mesel"** sıfat anlamındadır. Yani **"göklerde ve yerde"** en yüksek sıfatlar yalnızca O'nundur. (Bu buyruk) yüce Allah'ın: *"Takva sahiplerine vaadolunan cennetin misali şudur"* (er-Rad, 13/35) buyruğuna benzemektedir. Onun sıfatı, nitelikleri şöyledir, demektir. Buna dair açıklamalar da daha önceden (sözü geçen âyet-i kerîmenin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

Mücahid'den gelen rivayete göre **"en yüksek sıfat** (mesel)": Lâ ilâhe illallah demektir. Bunun da manası şudur: En yüksek vasıf olan vahdaniyyet ile nitelendirilme vasfı yalnız O'nundur. Katade de böyle demiştir: En yüksek vasıf Allah'tan başka hiçbir ilâh olmadığına tanıklık etmektir. Bunu da yüce Allah'ın izniyle hemen biraz sonra açıklayacağımız: **"Size kendi nefislerinizden bir misal getirdi"** buyruğu desteklemektedir.

ez-Zeccac da şöyle demektedir: **"Göklerde ve yerde en yüksek sıfat(lar)"** buyruğundan kasıt, yüce Allah'ın: **"Ve bu O'na göre daha kolaydır"** buyruğudur. O, zor ve kolay gelen hususlara dair size bunu misal vermiştir, demektir. Bu sözleriyle bu buyruğa dair ilk açıklama şeklini kastetmektedir. İbn Abbas da dedi ki: O'nun benzeri hiçbir şey yoktur, demektir.

"O, Aziz'dir, Hakim'dir" buyruğuna dair açıklamalar da daha önceden (el Bakara, 2/129. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

ضَرَبَ لَكُمْ مَثَلًا مِنْ أَنْفُسِكُمْ ۖ هَلْ لَكُمْ مِنْ مَا مَلَكَتْ
أَيْمَانُكُمْ مِنْ شُرَكَاءَ فِي مَا رَزَقْنَاكُمْ فَأَنْتُمْ فِيهِ سَوَاءٌ تَخَافُونَهُمْ
كَخِيفَتِكُمْ أَنْفُسَكُمْ ۖ كَذَٰلِكَ نُفَصِّلُ الْآيَاتِ لِقَوْمٍ يَعْقِلُونَ ﴿٢٨﴾

28. (Allah) **size kendi nefislerinizden bir misal getirdi. Size rızık olarak verdiklerimizde, eliniz altındaki kölelerinizin size ortak olup o rızıkta hep birlikte eşit olmayı ve kendiniz** (gibi) **hür olan diğer ortaklarınızdan çekindiğiniz gibi onlardan da çekinmeyi kabul eder misiniz? İşte akıllarını kullanan bir topluluk için âyetleri böylece açıklarız.**

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı iki başlık halinde sunacağız:

1- Bu Buyrukta Müşriklere Dair Verilen Misal:

Yüce Allah: **"Size kendi nefislerinizden"** diye buyurduktan sonra; **"size ortak olup"** diye buyurmakta ve bunların **"eliniz altındaki kölelerinizden"** olmalarına da dikkat çekmektedir. Buna göre birinci "(مِنْ): ...den" ibtidâ (başlangıç noktası) içindir. Şöyle buyurulmuş gibidir: Ben size en yakın bir şey olan kendi öz nefislerinizden bir misal alıyorum demektir. **"Ortak olup"** anlamındaki kelimenin başına gelen ikinci; (مِنْ) ise tab'îz (kısmilik) bildirmek için; **"eliniz altındaki"** anlamındaki ifadedeki ise, istifhamı tekid etmek için zaid olarak gelmiştir.

Âyet-i kerîme Kureyş kâfirleri hakkında inmiştir. Çünkü onlar telbiye getirdiklerinde: "(لبيك لا شريك لك إلا شريكاً هو لك، تملكه وما ملك): Buyur, Rabbimiz buyur. Senin birisi dışında, hiçbir ortağın yoktur ki, o da senindir. Sen ona da maliksin, onun malik olduğunun da malikisin" diyorlardı. Bu açıklama-

yı Said b. Cübeyr yapmıştır. Katade de dedi ki: Bu yüce Allah'ın müşriklere dair vermiş olduğu bir misaldir. Yani sizden herhangi bir kimse sahib olduğu kölesinin malında da, canında da tıpkı kendisi gibi olmasını kabul edebilir mi? Buna razı olur mu? Siz kendiniz için buna razı olmadığınıza göre, yüce Allah'a nasıl olur da ortaklar koşuyorsunuz?

2- Allah'a Ortak Koşmanın Tutarsızlığı:

İlim adamlarından bazıları şöyle demiştir: Bu âyet-i kerîme insanların birbirlerine ihtiyacı oldukları için kendi aralarındaki ortaklığa, buna karşılık yüce Allah'a ortak koşmanın söz konusu olmayacağına dair açık bir delildir. Çünkü şanı yüce Allah: **"Size kendi nefislerinizden bir misal getirdi. Size rızık olarak verdiklerimizde, eliniz altındaki kölelerinizin size ortak olup..."** diye buyurması, onların: Bizim kölelerimiz bize rızık olarak verdiğin hususlarda bize ortak değildirler, demelerini gerektirmektedir. Bu sefer onlara şöyle denilir: Kullarınızın size ortak olmaktan kendinizi tenzih ederken, benim kullarımı bunca yaratıkları yaratmakta bana ortak koşabilmeniz nasıl düşünülebilir? Bu tutarsız bir hüküm, az düşünmenin bir sonucu ve bir kalb körlüğüdür. Efendilerin malik oldukları hususlar hakkında kölelerin efendileriyle ortaklıkları -ki hepsi yüce Allah'ın yaratığıdırlar, O'nun kuludurlar- batıl olduğuna göre; kâinatta herhangi bir varlığın yüce Allah'a, O'nun fiillerinden herhangi birisinde ortak oldukları iddiası da kendiliğinden çürümüş olur. Geriye sadece şu gerçek kalır: O bir ve tektir. O'nun ortağının olması imkansız bir şeydir. Çünkü ortaklık yardımlaşmayı gerektirir. Bizlerin mal ve iş itibariyle birbirimizin yardımına ihtiyacımız vardır. Kadim ve ezeli olan yüce Allah ise bundan münezzehtir.

Bu meseleyi bellemek bir ilim taleb eden kimse için fıkha dair mükemmel bir kitabı ezberlemiş olmaktan daha önemlidir. Çünkü bütün bedeni ibadetlerin sahih olması ancak kalbte bu meselenin sahih olarak bilinmesi ile mümkündür. Bunu iyice anlamalıyız.

بَلِ اتَّبَعَ الَّذِينَ ظَلَمُوا أَهْوَاءَهُمْ بِغَيْرِ عِلْمٍ ۚ فَمَنْ يَهْدِي
مَنْ أَضَلَّ اللَّهُ ۖ وَمَا لَهُمْ مِنْ نَاصِرِينَ ﴿٢٩﴾

29. Hayır, zulmedenler, bilgisizce hevâlarına uydular. Allah'ın saptırdığını hidayete ulaştıracak kimdir? Onlar için hiçbir yardımcı olmaz.

"Hayır, zulmedenler, bilgisizce hevâlarına uydular." Onlara karşı delil ortaya konulduktan sonra yüce Allah, bu buyruğuyla onların putlarına ibadette hevâlarına tabi olduklarını ve bu hususta geçmişlerini taklid ettikleri ni söz konusu etmektedir.

"Allah'ın saptırdığını hidâyete ulaştıracak kimdir?" Yani Allah'ın saptırdığını kimse hidâyete ulaştıramaz. İşte bu buyruk, Kaderiye'nin kanaatlerini de reddetmektedir. **"Onlar için hiçbir yardımcı olmaz."**

فَأَقِمْ وَجْهَكَ لِلدِّينِ حَنِيفًا ۚ فِطْرَتَ اللَّهِ الَّتِي فَطَرَ النَّاسَ عَلَيْهَا ۚ لَا تَبْدِيلَ لِخَلْقِ اللَّهِ ۚ ذَٰلِكَ الدِّينُ الْقَيِّمُ وَلَٰكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٣٠﴾

30. Sen yüzünü hanîf olarak dine, insanların üzerine yaratıldığı Allah'ın fıtratına dosdoğru çevir. Allah'ın yaratışını değiştirmek söz konusu değildir. Dosdoğru din işte budur. Fakat insanların çoğu bilmezler.

"Sen yüzünü hanîf olarak dine, insanların üzerine yaratıldığı Allah'ın fıtratına dosdoğru çevir" buyruğu ile ilgili açıklamalarımızı üç başlık halinde sunacağız:

1- Fıtrat:

ez-Zeccac dedi ki: **"Allah'ın fıtratına"** buyruğundaki "(فِطْرَةَ): **Fıtrat"** lafzı Allah'ın fıtratına tabi ol, anlamında nasb ile gelmiştir. Çünkü; **"sen yüzünü hanîf olarak dine... dosdoğru çevir"** buyruğu, sen hanif dine tabi ol ve Allah'ın fıtratına da tabi ol!" anlamındadır.

et-Taberî dedi ki: **"Allah'ın fıtratına"** buyruğu **"sen yüzünü... dosdoğru çevir"** buyruğunun taşıdığı anlam dolayısı ile masdar (mef'ul-i mutlak)'dır. Çünkü bu; "(فطر الله الناس على ذلك فِطرة): Allah insanları bir fıtrat ile bu şekilde yaratmıştır" takdirindedir. Bunun; siz Allah'ın insanları kendisi için yaratmış olduğu Allah'ın dinine tabi olun, anlamında olduğu da söylenmiştir. Bu görüşe göre; "(حَنِيفاً): Hanif olarak" buyruğu üzerinde vakıf tam bir vakıf olur.[1]

(1) Buna göre meal: "Sen yüzünü hanif olarak dine dosdoğru çevir" şeklinde olur.

İlk iki görüşe göre ise ifade muttasıl (sonraki buyruklarla da ilişkili) olup **"hanif olarak"** buyruğu üzerinde vakıf yapılmaz. (Meâlde olduğu gibi).

"Fıtrat"a din adının veriliş sebebi, insanların bunun için yaratılmış olmalarıdır. Nitekim yüce Allah: ***"Ben cinleri de insanları da ancak Bana ibadet etsinler diye yarattım"*** (ez-Zâriyât, 51/56) diye buyurmaktadır.

"(عَلَيْهَا): **Üzerine**"nin "(لها): Onun için, kendisi için" anlamında olduğu söylenmiştir.

Yüce Allah'ın: "(وَإِنْ أَسَأْتُمْ فَلَهَا): ***Kötülük ederseniz kendinize"*** (İsra, 17/7) buyruğunda olduğu (leha'nın aleyha anlamında kullanıldığı) gibi.

"Sen yüzünü... dosdoğru çevir" buyruğunda hitab Peygamber (sav)'adır. Ona, yüzünü dosdoğru dine, dosdoğru bir şekilde çevirmesini emretmektedir. Nitekim yüce Allah: ***"...Yüzünü o dosdoğru dine çevir."*** (er-Rum, 30/43) diye buyurmaktadır ki; buradaki din, İslâm dinidir.

Yüzün dosdoğru çevrilmesinden maksat, doğrultulması ve din amellerinde ciddiyetle çalışma güç ve gayreti demektir. Özellikle "yüz"ün anılmasının sebebi ise, insanın duyu organlarının orada bulunması ve insanın bedeninin en şerefli yerinin o olmasından dolayıdır. Bu hitabın kapsamına te'vil alimlerinin ittifakıyla peygamberin ümmeti de dahildir.

"Hanif olarak" tabiri ise; tahrif edilmiş, nesh olmuş bütün dinlerden uzaklaşmış olarak, tam bir itidal ve denge ile yönel, demektir.

2- İslâm Fıtratı:

Sahih'te, Ebu Hureyre'den şöyle dediği kaydedilmektedir: Rasûlullah (sav) buyurdu ki: "Doğan herbir kişi mutlaka fıtrat üzere doğar -bir rivayette de: Bu din üzere doğar şeklindedir- Anne-babası onu yahudi, hristiyan yahut ta mecusi yapar. Tıpkı bir hayvanın eksiksiz ve azaları yerli yerinde bir yavru doğurması gibi. Siz böyle bir yavrunun kulaklarının kesik olduğunu ve onda bir kusur bulunduğunu görebilir misiniz?" Daha sonra Ebu Hureyre dedi ki: Dilerseniz: **"İnsanları üzerine yarattığı Allah'ın fıtratına dosdoğru çevir. Allah'ın yaratışını değiştirmek söz konusu değildir"** buyruğunu okuyunuz.(1) Bir başka rivayette şöyle denilmektedir: "Siz onun kulaklarını kesinceye kadar... (onda bir kusur görür müsünüz?) denilmektedir. Onlar: Ey Allah'ın Rasûlü, dediler. Peki küçükken ölen kimse hakkındaki görüşünüz nedir? Şöyle buyurdu: "Yaşadıkları taktirde ne şekilde amel edeceklerini en iyi Allah bilir." Hadis Müslim'in lafzıyla bu şekildedir.(2)

---

(1) ***Buhârî,*** I, 456, 465, IV, 1792; ***Müsned,*** II, 233. ***Müslim,*** IV, 2048 (yakın ifadelerle)

(2) ***Müslim,*** IV, 2048, 2049; (Ebû Huseyri'den), ***Buhârî,*** I, 465 (sadece soru ve cevap bölümü, buradaki manasıyla); VI, 2434 (her iki rivâyet de İbn Abbas'tan).

3- Kitab ve Sünnette Geçen "Fıtrat"ın Anlamı İle İlgili İlim Adamlarının Görüşleri:

İlim adamları Kitab ve sünnette geçen fıtratın anlamı ile ilgili çeşitli görüşler ileri sürmüşlerdir. Bunlardan birisi İslâm'dır. Bunu Ebu Hureyre, İbn Şihab ve başkaları ileri sürmüştür. Bu görüşün sahipleri derler ki: Selef arasında te'vil ehli olan kimselerin genel olarak kabul ettikleri görüş budur. Bu görüşün sahipleri âyeti ve Ebu Hureyre'nin hadisini delil gösterirler. Bunu ayrıca Mücaşili, İyad b. Himar'ın rivayet ettiği şu hadisle de desteklemişlerdir: Rasûlullah (sav) bir gün insanlara dedi ki: "Yüce Allah'ın Kitabı'nda bana anlattığını ben de size anlatayım mı? Allah, Âdem'i ve oğullarını hanif ve müslümanlar olarak yarattı. Onlara arasında hiçbir haram bulunmaksızın malı helâl olarak verdi. Onlar ise Allah'ın kendilerine verdiklerinden bir bölümünü helâl, bir bölümünü haram kıldılar...[1]

Bu görüşü savunanlar Peygamber efendimizin şu hadisini de delil göstermişlerdir: "Beş şey fıtrattandır..."[2] Peygamber (sav) bunlar arasında İslâm'ın sünnetlerinden olduğu halde, bıyıkları kesmeyi de söz konusu etmiştir. Bu yoruma göre (az önceki) hadisin anlamı şöyle olur: Yüce Allah Âdemoğullarını sülbünden çıkarttıkları sırada çocuklar da onlardan almış olduğu ahde uygun olarak küfürden uzak bir şekilde yaratılmıştır. Çocuklar eğer büluğa ermeden önce ölecek olurlarsa, ister müslüman çocukları olsunlar, ister kâfir çocukları olsunlar cennetliktirler.

Diğerleri ise şöyle demektedir: Fıtrat yüce Allah'ın insanlığı ilk olarak üzerinde yarattığı haldir. Yani yüce Allah'ın yarattıklarını üzerinde yaratmış olduğu haldir. Şöyle ki: O onları ilk olarak hayat, ölüm, mutluluk, bedbahtlık için ve büluğ halinde ulaşacakları, varacakları hal için yaratmıştır. Bunlar derler ki: Fıtrat Arapçada başlangıç ve başlayış anlamındadır. Fâtır ise başlatan ve başlatıcı demektir. Bu görüşü savunanlar İbn Abbas'tan gelen şöyle dediğine dair rivayeti delil gösterirler: Ben bir kuyu hakkında davalaşan iki bedevi Arap ile karşılaşıncaya kadar göklerin ve yerin Fâtırı'nın ne anlama geldiğini bilmiyordum. Bu iki Bedeviden birisi: Bu kuyuyu fıtrat eden benim, yani ilk olarak açan ben oldum, demişti. el-Mervezî dedi ki: Ahmed b. Hambel önceleri bu kanaati benimsiyordu. Sonra bu görüşü terketti.

Ebu Ömer (b. Abdi'l-Berr) de *et-Temhid* adlı eserinde şunları söylemektedir: Malik'in, *Muvatta'*ında kaydedib de "Kader" bahsinde söz konusu ettiği bölümde birtakım rivayetler vardır ki, onun bu hususlaki görüşünün bu-

(1) *Müslim,* IV, 2197 İbn Hibban, *es-Sahîh,* II, 422-423, 426; Beyhakî, *es-Sünenu'l-Kübrâ,* V, 26; Taberânî, *el-Evsat,* III, 206; *Müsned,* IV, 162. (Hepside uzunca bir hadisin kapsamında benzer manalarla).

(2) *Buhârî,* V, 2209, 2320; *Müslim,* I, 222; *Tirmizî,* V, 91; *Müsned,* II, 239, 283, 489

na yakın olduğunu ortaya koymaktadır. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.(1)

Bu görüşün sahiplerinin gösterdikleri delillerden birisi de Ka'b el-Kurazî'den gelen, yüce Allah'ın: ***"O bir kısmına hidayet verdi, bir kısmına da sapıklık hak oldu"*** (el-A'raf, 7/30) buyruğu hakkında söylediği şu sözler de vardır: Yüce Allah'ın ta başından beri sapmak üzere yarattığı kimseyi sapıklığa götürür. İsterse hidayet gereği amelleri işlemiş olsun. Yüce Allah ta baştan beri hidayet üzere yarattığını da sonunda hidayete iletir, isterse sapıklığın amellerini işlemiş olsun. Allah iblisi ta baştan beri dalâlet üzere yarattı, o ise meleklerle birlikte bahtiyar kimselerin amelleri ile amel etti. Daha sonra yüce Allah onu ilkin yarattığı noktaya geri döndürdü ve onun hakkında: "Ve o kâfirlerdendi" diye buyurdu.

Derim ki: Ka'b'ın bu sözü daha önce el-A'raf Sûresi'nde (7/30. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır. Bu manayı ihtiva eden bir hadis de merfu olarak Âişe (r.anha)'nın rivayetiyle gelmiş bulunmaktadır. Âişe (r.anha) dedi ki: Rasûlullah (sav) ensar çocuklarından bir küçük çocuğun cenazesine çağırıldı. Ben: Ne mutlu ona, ey Allah'ın Rasûlü, dedim. Cennetin kuşlarından bir kuş olacak. O hiçbir kötülük yapmadığı gibi, kötülük işleme çağına da erişmedi. Şöyle buyurdu: "Bundan başkası da olamaz mı ey Âişe? Çünkü Allah cennete girecek kimseleri yarattı. Onları, onlar daha babalarının sülblerinde iken cennet için yarattı. Cehenneme girecek kimseleri de yarattı. Onları cehennem için onlar daha babalarının sülblerinde iken yarattı." Bu hadisi İbn Mace, ***Sünen***'inde rivayet etmiştir.(2)

Ebu İsa et-Tirmizî de, Abdullah b. Amr'dan şöyle dediğini rivayet etmektedir: Rasûlullah (sav) elinde yazılı iki belge olduğu halde yanımıza çıktı: "Bu yazılı iki belgede ne olduğunu biliyor musunuz?" dedi. Biz: Hayır, bize sen bildirmedikçe biz bilemeyiz; ey Allah'ın Rasûlü, dedik. Sağ elinde bulunan belge için dedi ki: "Bu alemlerin Rabbinden gelen bir belgedir. Üzerinde cennetliklerin, onların atalarının ve kabilelerinin ismi yazılıdır. Sonra da onların sonuncularının üzerine bir çizgi çekildi. Artık ebediyyen onlara ne bir kimse ilave edilebilir, ne de onlardan bir kimse çıkartılabilir." -Sonra da sol elinde bulunan için dedi ki-: "Bu da âlemlerin Rabbinden gelmiş bir belgedir. İçinde cehennemliklerin babalarının ve kabilelerinin ismi yazılıdır. En son kişileri üzerinde de bir çizgi çekilmiş, artık ebediyyen onlara ne bir kişi ilave edilecek, ne de bir kişi eksiltilecektir..." deyip, hadisin geri kalan bölümünü zikretti. Bu hadis hakkında (Tirmizî): Hasen bir hadistir, demiştir.(3)

---

(1) İbn Abdi'l-Berr, ***et-Temhîd,*** XVIII, 79, ayrıca bk. XVIII, 112.

(2) ***Müslim,*** IV, 2050, ***Nesai,*** IV, 57; ***İbn Mâce,*** I, 32; ***Müsned,*** VI, 46, 208

(3) ***Tirmizî,*** IV, 449, yalnız: "Bu hasen garib, sahih bir hadistir" hükmüyle; ***Müsned,*** II, 167

Bir başka kesim şöyle der: Ne yüce Allah'ın: **"İnsanları üzerine yarattığı Allah'ın fıtratına"** buyruğu ile ne de Peygamber (sav)'ın: "Her doğan fıtrat üzere doğar" buyruğu ile kastedilen umum (yani herkes) değildir. Bundan maksat, mü'min insanlardır. Zira bütün insanlar İslâm fıtratı üzere yaratılmış olsaydı, hiç kimse kâfir olmazdı. Halbuki onun birtakım kimseleri cehennem ateşi için yaratmış olduğu sabittir. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmaktadır: ***"Andolsun ki Biz cehennem için... çok kimseler yaratmışızdır."*** (el-A'raf, 7/179) Ayrıca yüce Allah, Âdem'in sulbünden zürriyetini siyah ve beyaz olarak çıkartmıştır. Hızır'ın öldürdüğü kişi hakkında da (Peygamber): "O yaratıldığı günden beri kâfir tabiatı ile yaratılmıştır"[1] diye buyurmuştur.

Ebu Said el-Hudrî'nin de şöyle dediği rivayet edilmektedir: Rasûlullah (sav) güneşin yükseklerde olduğu bir sırada bize ikindi namazını kıldırdı. Bu hadiste şu ifadeler yer almaktadır: O gün ondan bellediklerimiz arasında söylediği şu sözler de vardır: "Şunu bilin ki, Âdemoğulları çeşitli tabakalar halinde yaratılmışlardır. Onlardan kimisi mü'min olarak doğar, mü'min olarak yaşar, mü'min olarak ölür. Kimisi kâfir olarak doğar, kâfir olarak yaşar, kâfir olarak ölür. Kimisi mü'min olarak doğar, mü'min olarak yaşar, ama kâfir olarak ölür. Kimisi de kâfir olarak doğar, kâfir olarak yaşar ama mü'min olarak ölür. Onlardan kimisi ödemesini de güzel yapar, hakkını da güzel ister..." Bu hadisi Hammad b. Zeyd b. Seleme yoluyla et-Tayalisî'nin Müsned'inde zikretmekte ve şöyle demektedir: Bize Ali b. Zeyd anlattı, o Ebu Nadra'dan, o Ebu Salih'ten...[2]

Bu görüşün sahipleri derler ki: (Bu tabirde olduğu gibi) umumî ifadenin hususî anlamda kullanılması Arab dilinde çokça görülen bir husustur. Yüce Allah'ın şu buyruğunda olduğu gibi: ***"Rabbinin emri ile herşeyi helâk eder"*** (el-Ahkaf, 46/55) diye buyurduğu halde, gökleri ve yeri helâk edip, tahrib etmemiştir. Yine yüce Allah'ın: ***"Biz de üzerlerine herşeyin kapılarını açtık"*** (el-En'am, 6/44) diye buyurduğu halde, üzerlerine cennet kapıları açılmamıştır.

İshak b. Rahaveyh el-Hanzalî dedi ki: Yüce Allah'ın: **"Sen yüzünü hanif olarak dine... çevir"** buyruğunda ifade tamam olmaktadır. Daha sonra da: **"Allah'ın fıtratına..."** diye buyurmaktadır ki; bu, yüce Allah, insanları bir fıtrat üzere yaratmıştır ki bu ya cennet fıtratıdır, ya cehennem fıtratıdır, demektir. İşte Peygamber (sav) da: "Her doğan İslâm fıtratı üzere doğar." buyruğu ile buna işaret etmiştir. Bundan dolayı yüce Allah: **"Allah'ın yaratışını değiştirmek söz konusu değildir"** diye buyurmaktadır.

---

(1) *Müslim,* IV, 1851, 2050; İbn Hibbân, *es-Sahih,* XIV, 108; *Tirmizî,* V, 312; *Müsned,* V, 121.

(2) et-Tayâlisi, *Müsned,* I, 286; el-Hakim, *el-Müstedrek,* IV, 551; *Tirmizî,* IV, 483; *Müsned,* III, 19.

Hocamız Ebu'l-Abbas dedi ki: Bundan kasıt ezelde takdir edilmiş saadet ve bedbahtlıktır, diyen kimselerin bu açıklaması Kur'ân-ı kerîmde sözü geçen fıtrata uygun düşmektedir. Çünkü yüce Allah: **"Allah'ın yaratışını değiştirmek söz konusu değildir"** diye buyurmuştur. Hadiste söz konusu edilen ise bu değildir. Çünkü hadisin geri kalan bölümünde, bunun değiştirilip değişikliğe uğradığını haber vermektedir.

Fıkıh ve nazar ehli bir kesim de şöyle demektedir: Fıtrat doğan evladın Rabbini bilmek noktasında yaratılışında bulunan hususiyettir. Şöyle buyurmuş gibidir: Doğan herbir yavru bilmek noktasına ulaştığı takdirde, Rabbini kendisi ile bilip tanıyacağı bir hilkatte yaratılmıştır. O bununla yaratılışı ile Rabbini tanımak noktasına ulaşamayan hayvanların hilkatinden farklı bir yaratışla yaratıldıklarını anlatmak istemektedir. Bu kanaatin sahipleri fıtratın hilkat demek olduğuna, fâtırın da hâlik (yaratıcı) demek olduğuna, yüce Allah'ın şu buyruklarını delil göstermişlerdir: *"Hamd, göklerle yerin fâtırı olan Allah'a mahsustur."* (Fatır, 35/1) Kasıt onları yaratandır. Yüce Allah'ın: *"Ben, benim fâtırıma ne diye ibadet etmeyecek mişim?"* (Yâsîn, 36/22) buyruğunda da beni yaratana... demektir. *"Ve onları yoktan var eden (fatarahunne)"* (el-Enbiyâ, 21/56) Onları yaratan demektir. Bu görüşün sahibleri derler ki: O halde fıtrat; hilkat, yaratmak demektir. Fâtır da yaratıcı anlamındadır. Bununla birlikte doğan herbir evladın küfür yahut iman ya da tanıma ve inkâr üzere yaratılmış olmasını kabul etmezler ve şöyle derler: Doğan evlat çoğunlukla yaratılışı, tabiatı ve bünyesi itibariyle kusurlardan uzaktır. O beraberinde iman, küfür, inkâr ve marifet diye birşey getirmez. Daha sonra temyiz edebildikleri takdirde büluğdan sonra küfür ya da imanı itikad olarak benimserler. Bunlar hadiste geçen: "Nitekim bir hayvan da kusursuz bir yavru doğurur. Siz bunda herhangi bir kusur farkedebiliyor musunuz?" Burada "kusur"dan kasıt da kulağı kesik olmaktır. İşte burada Peygamber Âdemoğullarının kalplerini hayvanlara benzetmiştir. Çünkü bu hayvanlar herhangi bir eksiklik olmaksızın yaratılışları tam olarak doğarlar. Daha sonra bu hayvanların kulakları ve burunları kesilir ve bunlar bahîre ya da saîbedir denilir. İşte doğumları esnasında çocukların kalbleri de bu şekildedir. Onlar için ne küfür, ne iman söz konusudur. Marifet ya da inkârları da yoktur. Tıpkı salma hayvanlar gibi. İnsanlar büluğa erdiklerinde şeytanlar onların hevâlarına tabi olmaları için çalışırlar, onların büyük çoğunluğu da küfre sapar. Yüce Allah da onların az bir bölümünü himaye edip, korumuştur. Yine bu görüşün sahibleri derler ki: Şâyet çocuklar ta işlerinin başında iman ya da küfür fıtratı ile yaratılmış olsalardı, ebediyyen onu bırakıp başka bir yolu seçemezlerdi. Halbuki bizler onların bazan iman ettikten sonra küfre saptıklarını dahi görebiliyoruz. Diğer taraftan küçük çocuğun doğumu esnasında küfre ya da imana akıl erdir-

mesini kabul etmek aklen imkansızdır. Çünkü yüce Allah o insanları hiçbir şey anlayamayacakları bir halde yaratmıştır. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmaktadır: ***"Allah sizi analarınızın karınlarından kendiniz hiçbir şey bilmediğiniz bir halde çıkardı."*** (en-Nahl, 16/78) Hiçbir şey bilmeyen kimsenin küfür ya da iman, marifet ya da inkâra sahip olması imkansız bir hadisedir.

Ebu Ömer b. Abdi'l-Berr dedi ki: İnsanların üzerinde yaratılmış oldukları fıtratın anlamı ile ilgili yapılmış açıklamaların en doğru olanı budur. Bu hususta ileri sürülebilecek delillerden bazısı da yüce Allah'ın şu buyruklarıdır: ***"Siz ancak işlediğinizin karşılığını alacaksınız."*** (et-Tur, 52/16); ***"Herbir nefis kazandıkları karşılığında rehin alınmıştır."*** (el-Müddessir, 74/38) Amel edecek çağa ulaşmayan bir kimse ise, hiçbir şey karşılığında rehin alınmaz. Yine yüce Allah şöyle buyurmaktadır: ***"Biz bir rasûl göndermedikçe de azab ediciler değiliz."*** (el-İsra, 17/15) İlim adamları yara ve öldürmelerde kısasın, hadlerin ve günahların dünya hayatında büluğ çağına varmamış olanlardan defedileceğini, onlara uygulanmayacağını icma ile kabul ettiklerine göre; âhirette böyle bir şeyin olması öncelikle söz konusudur. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

Sözü edilen fıtratın -İbn Şihab'ın dediği gibi- İslâm olması imkânsızdır. Çünkü İslâm ile iman, dil ile söylemek, kalb ile inanmak, azalarla amel etmektir. Küçük çocuk hakkında ise bu söz konusu değildir. Akıl sahibi olan herkes bunu bilir.

el-Evzaî'nin şu sözüne gelince: Ben ez-Zührî'ye bir köle azad etmekle mükellef olan bir kimse eğer süt emmekte olan bir yavruyu azad edecek olursa, bu yeterli olur mu? diye sordum. O da: Evet dedi, çünkü o da fıtrat üzere -yani İslâm üzere- doğmuştur dedi. Böyle bir köleyi azad etmenin yeterli olacağını kabul edenlerin bunu kabul edişlerinin tek sebebi, küçük çocuğun hükmünün anne ve babasının hükmüne tabi oluşundan dolayıdır. Bu hususta başka ilim adamları onlara muhalefet etmiş ve şöyle demişlerdir: Köle azad etmek icab ettiği takdirde ancak namaz kılmak ve oruç tutmak durumunda olanların azad edilmesi geçerlidir. Yüce Allah'ın: ***"Sizi ilkin yarattığı gibi yine döneceksiniz"*** (el-A'raf, 7/29) buyruğunda da "Allah kul hakkında hüküm verip onun aleyhine takdir ettiği ile sona erdirilir" ifadesinde de küçük çocuğun mü'min ya da kâfir olarak dünyaya geldiğine delil olacak bir taraf yoktur. Çünkü akıllar şuna tanıklık etmektedir: O vakitte çocuk iman ya da küfrü akledebilecek yaşta değildir. Halbuki: " İnsanlar tabakalar halinde yaratılmışlardır." ifadesinin yer aldığı hadise gelince, bu hakkında herhangi bir tenkidin bulunmadığı hadislerden değildir. Zira bu hadisi tek başına Ali b. Zeyd b. Cüd'an rivayet etmiş olup, Şu'be onun hakkında tenkitlerde bulunurdu. Üstelik "mü'min doğar..." buyruğu yüce Allah'ın onun hakkında-

ki ezeli ilmine binaen o mü'min olmak üzere doğar, yahut kâfir olmak üzere doğar anlamına gelme ihtimali vardır. Hadis-i şerifte geçen: "Ben bunları cennet için yarattım, bunları da cehennem için yarattım." ifadesinde ise bunların nihai olarak ne şekilde vefat edeceklerine bakılacağına ve bunun gözönünde bulundurulacağına dikkat çekilmesinden fazla bir şey yoktur. Çocuklukları esnasında bile bunlar cennet ya da cehennemi hakeden yahut ta küfür ve imanı akleden kimseler oldukları kastedilmek istenmemektedir.

Derim ki: Ebu Ömer b. Abdi'l-Berr'in seçip beğendiği ve lehine delil getirdiği görüşe; aralarında Tefsir'inde fıtratın anlamına dair açıklamalarda bulunan muhakkiklerden İbn Atiyye ve hocamız Ebu'l-Abbas da vardır. İbn Atiyye dedi ki: Bu lafzın tefsiri hususunda dayanılacak nokta, bunun önceden hazır hale getirilmiş, çocuğun nefsinde (ruhunda) bulunan hilkat ve hey'et olduğudur. Çünkü çocuk bununla yüce Allah'ın yarattıklarını temyiz eder, birbirinden ayırt eder ve bunları Rabbinin varlığına delil görür, bu fıtrat ile de Allah'ın şer'î hükümlerini bilip O'na iman eder. Buna göre yüce Allah şöyle buyurmuş gibidir: Sen yüzünü hanif olan dine dosdoğru çevir. Bu din ise yüce Allah'ın insanların fıtratını ona karşı istidadlı olarak yaratmış olduğu Allah'ın fıtratıdır. Ancak onlar birtakım etkenlere maruz kalırlar. İşte Peygamber (sav)'ın: "Her doğan fıtrat üzere doğar. Sonra onun anne-babası onu yahudi ya da hristiyan yapar." buyruğunda da bu kabilden anlam kastedilmiştir. Burada anne-babanın söz konusu edilmesi, pekçok olan çeşitli arızi durumlara bir örnektir.

Hocamız da bu hususa dair açıklamalarda şöyle demektedir: Yüce Allah, Âdemoğullarının kalblerini hakkı kabule elverişli bir şekilde yaratmıştır. Tıpkı gözlerini ve kulaklarını görülecek şeyleri görmeye, işitilecek şeyleri işitmeye elverişli yarattığı gibi. Bu kalbler böyle bir şeyi kabul edebilecek halde ve bu yetkinlik üzere devam ettiği sürece, hakkı ve İslâm dinini idrak eder. Hak olan dinin o olduğunu anlar. Bu anlayışın sıhhatli olduğuna delil de Peygamber Efendimizin: "Tıpkı bir hayvanın hilkati tam ve eksiksiz bir yavru doğurması gibi, siz onun kulağının hiç kesik olduğunu görüyor musunuz" buyruğudur. Yani hayvan yavrusunu yaratılışı mükemmel ve çeşitli afetlerden uzak halde dünyaya getirir. Eğer o hilkati asli hali üzere bırakılacak olursa, kusurlardan uzak ve kamil şekliyle kalmaya devam eder. Ancak bu hayvan üzerinde tasarruflarda bulunularak kulağı kesilir, yüzü damgalanır. Böylelikle çeşitli afetler ve eksikliklerle karşı karşıya kalır ve asıl yaratılışının dışına çıkmış olur. İnsan da böyledir. O halde bu, vakıada görülene bir benzetmedir, bunun benzetme yönü de gayet açıktır.

Derim ki: Bu görüş ile birinci görüş mana itibariyle birbirine uygundur. Bu durum da, insanların dünya hallerini akıllarıyla kavrayıp, idrak etmele-

rinden ve gözle görülen apaçık belgelerin ortaya koydukları deliller ile onlara karşı yüce Allah'ın kudreti kesinlik kazandıktan sonra ortaya çıkar. Yerin ve göklerin yaratılması, güneş, ay, kara, deniz, gece ile gündüzün değişip durması, bu belgelerdendir. Onların hevâları bu insanlar üzerinde etkilerini gösterince, bu sefer şeytanlar onlara gelir, yahudiliğe ve hristiyanlığa onları davet eder. Hevâları ile birlikte onları sağa, sola götürür. Bununla birlikte bunlar küçük yaşta ölürlerse cennettedirler. Yani bütün küçük çocuklar cennetliktir. Çünkü yüce Allah Âdem (a.s)'ın zürriyetini soyundan zerrecikler halinde ortaya çıkardığında hepsi rububiyetini ikrar edip, itiraf etmişlerdir. Bu da yüce Allah'ın şu buyruğunda dile getirilmektedir: *"Rabbin, Âdemoğullarının sırtlarından zürriyetlerini almış ve onları kendilerine şahid tutup: Ben sizin Rabbiniz değil miyim? (diye buyurmuştu). Onlar da: Evet, şahid olduk demişlerdi."* (el-A'raf, 7/172) O'nun rububiyetini kabul etiklerinden, O'nun kendisinden başka hiçbir ilah bulunmayan Allah olduğunu itiraf ettikten sonra tekrar onları Âdem (a.s)'ın sulbüne geri iade etmiştir. Daha sonra kul, annesinin karnında iken bedbaht mı, yoksa bahtiyar mı olacak diye ilk yazılmış kitaba uygun olarak yazılır. İlk yazılı kitabta bedbaht olduğu kaydedilmiş kimseye sorumluluk çağına gelinceye kadar ömür verilir. Âdem'in sulbünde iken kendisinden alınmış olan sözü şirk koşmakla naks eder. İlk yazılı kitabta bahtiyar kimselerden olduğu yazılmış olanlara da sorumluluk çağına gelinceye kadar ömür verilir ve bu da bahtiyarlardan olur. Sorumluluk çağına gelmeden önce ölen müslümanların küçük çocuklarına gelince; bunlar da cennette babaları ile birlikte olacaklardır. Sorumluluk çağına gelmeden önce ölen müşriklerin çocukları ise, babalarıyla birlikte olmayacaklardır. Çünkü bunlar Âdem'in sulbünde iken kendilerinden alınmış bulunan ilk sözleri üzere ve bu sözlerini bozmadan ölmüş oluyorlar. Te'vil ehlinden bir grub bu kanaati benimsemiştir. Bu görüş hadislerin arasını te'lif etmekte ve böylelikle müşriklerin çocukları hakkında kendisine soru sorulduğunda cevab olarak verdiği: "**Onların** (büyümüş olsalardı) **ne şekilde amel edeceklerini en iyi Allah bilir**" buyruğunda "baliğ oldukları takdirde..." demek istemiş olduğu anlaşılmış olmaktadır.

Bu yoruma Buharî'nin rivayet ettiği şu hadis de delil teşkil etmektedir: Semura b. Cundub'dan rivayete göre Peygamber (sav) -uzunca rivayet edilmiş rüya hadisinde- şöyle buyurulmuştur: "Bahçede gördüğüm uzun boylu adam ise İbrahim (a.s)'dır. Etrafında bulunan küçük çocuklara gelince, bunlar da fıtrat üzere doğmuş herbir çocuktur." Ey Allah'ın Rasûlü, peki ya müşriklerin çocukları? diye sorulunca, Rasûlullah (sav): "Müşriklerin çocukları da dahil" diye buyurdu.[1]

(1) *Buhârî*, VI, 2585; İbn Hibbân, *es-Sahih*, II, 431

İşte bu da görüş ayrılıklarını ortadan kaldıran bir nasstır. Bu hususta gelmiş rivayetlerin en sahihi de budur. Bunun dışındaki diğer hadislerde ise fukahânın imamlarının kabul ettikleri hadisler arasında yer almayan ve bazı illetleri bulunan hadislerdir. Bu açıklamayı da Ebu Ömer b. Abdi'l-Berr yapmıştır.

Enes yoluyla rivayet edilen hadiste de şöyle demiştir: Rasûlullah (sav)'a müşriklerin çocukları ile ilgili soru soruldu, o da şöyle buyurdu: "Onların haseneleri yoktur ki, onlara karşılıkları verilerek cennetin maliklerinden olsunlar. Günahları yoktur ki, onlara karşılık cezalandırılarak cehennemliklerden olsunlar. İşte bu sebepten onlar cennetliklerin hizmetçileri olacaklardır."(1) Bu hadisi Yahya b. Sellam *"Tefsir"*inde zikretmiştir.

Biz de bu hususa dair *"et-Tezkire"* adlı eserimizde daha geniş açıklamalarda bulunduğumuz gibi *"el-Muktebes fi Şerhi Muvattai Malik İbn-i Enes"* adlı eserimizde de Ebu Ömer'in bu hususlaki açıklamalarını kaydetmiş bulunuyoruz. Cenab-ı Allah'a hamdolsun.

İshak b. Rahaveyh dedi ki: Bize Yahya b. Âdem anlattı, dedi ki: Bize Cerir b. Hâzim haber verdi. Cerir, Ebu Recâ el-Utaridî'den şöyle dediğini nakletti: Ben İbn Abbas'ı şöyle derken dinledim: Çocuklar ve kader hakkında söz söyleyinceye ya da bunlar üzerinde düşününceye kadar bu ümmetin işi, birbirine uygun ya da birbirine yakın -yahut ta bu ikisine benzer bir söz kullandı- kalmaya devam edecektir. Yahya b. Âdem dedi ki: Ben bunu İbnu'l-Mubarek'e zikrettim, şöyle dedi: Peki, insan cahilliğe karşı suskun kalabilir mi? Ben: Konuşmayı mı emrediyorsun? dedim, fakat sustu.

Ebubekir el-Verrâk dedi ki: **"İnsanları üzerine yarattığı Allah'ın fıtratına"** buyruğundan kasıt, fakirlik ve ihtiyaçtır. Bu güzel bir açıklamadır. Çünkü insan doğduğu andan, ölünceye kadar fakir ve muhtaçtır, doğru. Hatta âhirette de böyle olacaktır.

"Allah'ın yaratışını değiştirmek sözkonusu değildir." Bu fıtratın yaratıcı tarafından değiştirilmesi sözkonusu değildir. Hiçbir şekilde emir buna muhalif olarak gelmez. Yani yüce Allah'ın mutlu ve bahtiyar olarak yarattığı kimse, bedbaht olmaz. Bedbaht olarak yarattığı hiçbir kimse de bahtiyar olmaz.

Mücahid de dedi ki: Yani Allah'ın dininin değiştirilmesi sözkonusu değildir. Katade, İbn Cübeyr, ed-Dahhak, İbn Zeyd ve en-Nehaî de bu görüştedir. Onlar derler ki: Bu buyruğun anlamı, itikadi konular hakkında böyledir.

(1) Tayalisi, Müsned, I, 282; Taberani, *el-Evsât*, III, 220, V, 294 (Ali b. Zeyd, Enes'ten: "Zannederim Peygamber'den..." tereddütlü ifadesiyle; ayrıca: Ma'mer b. Râşid, *el-Câmi'*, XI, 117'de: Müşriklerin çocukları cennet ehlinin hizmetçileri olacaktır, anlamında ve Selman-ı Farisi'nin sözü olarak; Taberânî, el-Evsat, II, 302 de; bu kadarıyla, Semura b. Cundub'un rivâyet ettiği hadis olarak

İkrime de dedi ki: İbn Abbas ve Ömer b. el-Hattab'dan rivayet edildiğine göre anlam şudur: Yüce Allah'ın yaratmış olduğu davarların erkeklerinin burulması suretiyle Allah'ın hilkati değiştirilmemelidir. Buna göre buyruk, hayvanların erkeklerinin burulmasının yasaklanışı anlamındadır. Buna dair açıklamalar daha önceden en-Nisa Sûresi'nde (4/119. âyet, 2. başlık ve devamında) geçmiş bulunmaktadır.

"Dosdoğru din işte budur." Yani dosdoğru hüküm, kaza (takdir) budur. Bu açıklamayı İbn Abbas yapmıştır. Mukatil de: Apaçık hesap budur, diye açıklamıştır. **"Dosdoğru din işte budur."** İslâm dini dosdoğru dindir, diye de açıklanmıştır.

"Fakat insanların çoğu bilmezler." Yani düşünmezler ki; kendilerinin ibadete layık bir yaratıcılarının ve ezelden beri hüküm vermiş ve hükmü yerine gelip gerçekleşen bir ilahlarının bulunduğunu bilsinler.

مُنِيبِينَ إِلَيْهِ وَاتَّقُوهُ وَأَقِيمُوا الصَّلَوٰةَ وَلَا تَكُونُوا مِنَ
الْمُشْرِكِينَ ﴿٣١﴾ مِنَ الَّذِينَ فَرَّقُوا دِينَهُمْ وَكَانُوا شِيَعًا ۖ
كُلُّ حِزْبٍ بِمَا لَدَيْهِمْ فَرِحُونَ ﴿٣٢﴾

31. O'na dönenler olun, O'ndan korkun. Namazı da dosdoğru kılın ve müşriklerden olmayın.
32. Dinlerini parça parça eden ve fırkalara ayrılanlardan (olmayın). **Bununla beraber herbir fırka sahip olduğundan memnundur.**

"O'na dönenler olun" buyruğunun anlamı hakkında farklı görüşler vardır. Tevbe ve ihlas ile O'na dönenler olun, diye açıklanmıştır. Yahya b. Sellam ve el-Ferra: O'na yönelenler olun, diye açıklamışlardır. Abdurrahman b. Zeyd: O'na itaat edenler, diye açıkladığı gibi, günahlardan tevbe edenler olarak dönün, diye de açıklanmıştır. Ebu Kays b. el-Eslet'in şu beyiti de bu kabildendir:

فإن تابوا فإن بني سليم وقومهم هوازن قد أنابوا

"Tevbe ederlerse eğer Süleymoğulları,
Ve onların kavimleri olan Hevazinliler, dönmüş olurlar."

Mana (yani - dönüş anlamına gelen- tevbe ve inâbe) anlam itibariyle birdir. Çünkü; (ناب وتاب وثاب وآب) fiillerinin hepsi dönmek anlamını verir.

el-Maverdî dedi ki: İnâbe (dönüş)'nin asıl anlamı hususunda iki görüş vardır. Birincisine göre bunun asıl anlamı kesmektir. İşte: "(الناب): Azı dişi" adı kesici olduğundan dolayı buradan gelmektedir. Sanki inabe itaat etmek suretiyle yüce Allah'a doğru herşeyle ilişkiyi kesip yönelmek gibi kabul edilmiştir. İkinci görüşe göre asıl anlamı, dönüştür. Bu da ardıarkasına dönmeyi ifade eden; (ناب ينوب) fiilinden alınmış demektir. Nevbet de buradan gelmektedir. Çünkü o belli bir adete, alışkanlığa dönüşü ifade eder. el-Cevherî dedi ki: "(وأناب إلى الله) Allah'a yöneldi ve tevbe etti" anlamındadır. "Nevbet" de çoğulu olan (النّوب)'in tekilidir. Mesela: "(جاءت نَوْبتك ونيابتك): Nevbetin geldi" denilir. "(يتناوبون النّوبة فيما بينهم في الماء وغيره): Su ve başka hususlarda kendi aralarında nevbetleşirler" demektir.

"O'na dönenler olun" buyruğu hal olarak nasbedilmiştir. Muhammed b. Yezid dedi ki: Çünkü anlam şöyledir: ***"Sen yüzünü... dosdoğru çevir."*** (er-Rum, 30/30) O halde sizler de O'na dönenler olarak yüzünüzü dosdoğru çevirin.

el-Ferra da dedi ki: Anlam şudur: Sen yüzünü dosdoğru çevir, seninle birlikte olanlar da dönenler olarak (çevirsinler).

Denildiğine göre; bunun nasb ile gelmesi, önceki ifadeden munkatı' oluşundan dolayıdır. Yani sen yüzünü dosdoğru çevir, senin ümmetin de ona dönenler olsunlar. Çünkü ona verilen emir ümmetine verilen emirdir. O halde; "O'na dönenler olarak" diye buyurulması gayet güzeldir. Yüce Allah da şöyle buyurmaktadır: ***"Ey Peygamber! Kadınları boşadığınız zaman..."*** (et-Talâk, 65/1)

"O'ndan korkun" yani Allah'tan korkun ve O'nun size vermiş olduğu emirleri yerine getirin.

"Namazı da dosdoğru kılın ve müşriklerden olmayın" buyruğu ile ibadetin ancak ihlâs ile birlikte fayda vereceğini beyan etmektedir. Bundan dolayı yüce Allah: **"Ve müşriklerden olmayın"** diye buyurmaktadır. Bu husus etraflı açıklamalarıyla daha önceden en-Nisâ Sûresi (4/36. âyetin tefsirinde) ile el-Kehf Sûresi'nde (18/110. âyetin tefsirinde) ve başkalarında geçmiş bulunmaktadır.

"O dinlerini parça parça edenlerden..." buyruğunu Ebu Hureyre, Âişe ve Ebu Umame, kıble ehline mensup çeşitli hevâ ve bid'at sahibi kimseler hakkında yorumlamışlardır. Buna dair açıklamalar da daha önceden el-En'âm Sûresi'nde (6/159. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

er-Rabî' b. Enes de dedi ki: Dinlerini parça parça edenler, kitab ehli olan yahudilerle hristiyanlardır. Katade ve Ma'mer de böyle demiştir.

Hamza ve el-Kisaî, **"dinlerini parça parça edenler"** anlamındaki buyruğu: "(فارقوا دينهم): Dinlerinden ayrılanlar" diye okumuşlardır. Ali b. Ebi Talib de böyle okumuştur. Uyulması gereken -ki o da tevhiddir- dinlerinden ayrılanlar, anlamındadır.

"Ve fırkalara ayrılanlardan" çeşitli fırkalara bölünenlerden demek olup, bu açıklamayı el-Kelbî yapmıştır. Çeşitli dinlere ayrılanlar diye de açıklanmıştır ki, bu açıklama da Mukatil'indir.

"Bununla beraber herbir fırka sahip olduğundan memnundur." Sevinçlidir ve onu beğenmektedir. Çünkü onlar hakkı apaçık görmemişlerdir. Hal buki onu açık seçik görmekle yükümlü idiler. Denildiğine göre bu husus, farz hükümlerin nâzil oluşundan önce idi.

Bir görüşe göre; yüce Allah'a isyan eden bir kimse işlediği masiyetten ötürü sevinç duyabilir. İşte şeytan, yol kesiciler ve başkaları böyledir. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

el-Ferrâ'nın iddia ettiğine göre: **"Ve müşriklerden olmayın"** buyruğunda anlamın tamam olması mümkündür. Bu durumda: Dinlerinden ayrılıp, kendileri fırkalara ayrılanlardan (olmayın), demek olup, bu da yeni bir cümle başlangıcı olur. Bununla birlikte bu buyruğun kendisinden önceki buyruklarla muttasıl olması da mümkündür. en-Nehhas dedi ki: İfade kendisinden önceki buyruklarla muttasıl ise o takdirde Basralılara göre harfin (min edatının) tekrar edilmesi ile bedeldir.

Yüce Allah'ın: "(قَالَ الْمَلَأُ الَّذِينَ اسْتَكْبَرُوا مِنْ قَوْمِهِ لِلَّذِينَ اسْتُضْعِفُوا لِمَنْ آمَنَ مِنْهُمْ): *Kavminden müstekbir olanların ileri gelenleri, kendilerince zayıf kabul ettiklerine yani aralarından iman edenlere şöyle dediler..."* (el-A'raf, 7/75) buyruğunda olduğu gibi. Eğer edatsız bedel yapılacak olsa, yine caiz olur.

وَإِذَا مَسَّ النَّاسَ ضُرٌّ دَعَوْا رَبَّهُمْ مُنِيبِينَ إِلَيْهِ ثُمَّ إِذَا أَذَاقَهُمْ
مِنْهُ رَحْمَةً إِذَا فَرِيقٌ مِنْهُمْ بِرَبِّهِمْ يُشْرِكُونَ ﴿٣٣﴾

33. İnsanlara bir sıkıntı isabet etse, hemen Rabblerine yönelenler olarak O'na dua ederler. Sonra onlara nezdinden bir rahmet tattırırsa, bakarsın ki onlardan bir fırka, Rabblerine ortak koşar.

"İnsanlara bir sıkıntı" yani kıtlık ve zorluk **"isabet etse, hemen Rabblerine"** bunu üzerlerinden kaldırması için **"yönelenler olarak O'na dua ederler."** İbn Abbas dedi ki: Bütün kalbleriyle ve hiçbir şey ortak koşmak-

sızın O'na yönelirler. Bu buyruklarda bu halin hayret edilecek bir husus olduğu anlatılmaktadır. Bu buyruğu ile yüce Allah, müşriklerin, ardı arkasına gelen delillere rağmen yüce Allah'a dönmeyi terketmelerinden, peygamberinin hayret etmesi gerektiğine dikkat çekmektedir. Yani bu kâfirlere hastalık ya da darlık gibi bir sıkıntı isabet edecek olursa, hemen Rabblerine dua ederler. Yani başlarına gelen bu musibeti açıp gidermesi için O'ndan yardım isterler. Putları bir kenara bırakarak yalnızca O'na yönelirler. Çünkü putların kurtuluşa erdiremeyeceklerini çok iyi bilirler.

"Sonra onlara nezdinden bir rahmet" sağlık ve nimet **"tattırırsa, bakarsın ki onlardan bir fırka, Rablerine"** O'na ibadetlerinde **"ortak koşar."**

لِيَكْفُرُوا بِمَآ اٰتَيْنَاهُمْ ۭ فَتَمَتَّعُوا ۣ فَسَوْفَ تَعْلَمُوْنَ ﴿٣٤﴾

34. Kendilerine verdiklerimize nankörlük etsinler diye. Faydalanın bakalım, yakında bileceksiniz.

"Kendilerine verdiklerimize nankörlük etsinler diye" buyruğunda yer alan "lam"ın "key lam'ı ("diye" anlamında)" olduğu söylendiği gibi; tehdit anlamını taşıyan bir emir "lâm"ı olduğu da söylenmiştir.(1) Yüce Allah'ın şu buyruğunda olduğu gibi *"Artık, dileyen iman etsin, dileyen kâfir olsun."* (el-Kehf, 18/29)

"Faydalanın bakalım yakında bileceksiniz" buyruğu da bir tehdittir.

Abdullah b. Mes'ud'un Mushaf'ında "(وَلِيَتَمَتَّعُوا): Ve faydalansınlar..." şeklindedir. Yani Biz onlara faydalansınlar diye böyle bir imkan verdik. Bu, gaib bir kimse hakkında haber verme kipidir. Tıpkı "nankörlük etsinler" buyruğu gibi. Mushaf'ın hattında ise, gaib hakkında haber verildikten sonra hitab şeklindedir. Ey bunu yapanlar, faydalanın bakalım, demektir.

اَمْ اَنْزَلْنَا عَلَيْهِمْ سُلْطَانًا فَهُوَ يَتَكَلَّمُ بِمَا كَانُوْا بِهٖ يُشْرِكُوْنَ ﴿٣٥﴾

35. Yoksa Biz, onlara kesin bir delil indirdik de onlara onu koşmalarını bu mu söylüyor?

(1) O takdirde anlam: "Kendilerine verdiklerimize nankörlük etsinler de görelim" şeklinde olur.

"Yoksa Biz, onlara kesin bir delil indirdik de... mu?" buyruğundaki soru, tevkif (durumu bildirmek) anlamını taşıyan bir sorudur.

ed-Dahhak dedi ki: **"Kesin bir delil** (sultan)" kitab demektir. Katade ve er-Rabî b. Enes de böyle açıklamışlardır. Burada konuşmanın kitaba (sultana: kesin delile) izafe edilmesi, anlamın genişletilmesi (mecaz)'dir. el-Ferra'nın iddiasına göre Araplar "sultan (kesin delil)" lafzını müennes olarak kullanıp, "(قضت به عليك السلطان): Bu hususta sultan senin aleyhine hüküm vermiştir" derler.

Basralılara göre ise bu kelimenin müzekker olması daha fasihtir. Kur'ân-ı Kerîm'de de böyle kullanılmıştır. Bununla birlikte onlara göre müennes olarak kullanılması da mümkündür. Zira "hüccet (kesin delil)" anlamındadır. Yoksa bu delil sizin şirk koşabileceğinizi mi söylüyor? demek olur. Bu açıklamayı İbn Abbas ve ed-Dahhak da yapmıştır.

Ali b. Süleyman'ın, Ebu'l Abbas Muhammed b. Yezid'den rivayetine göre o şöyle demiştir: Sultan (kesin delil), selît'in cem'idir. Tıpkı; "(رغيف): Ekmek" lafzının çoğulunun; (رغفان) diye getirilmesi gibi. Onun müzekker kabul edilmesi çoğul anlamı, müennes kabul edilmesi ise cemaat (çokluk) anlamına göredir. Daha önce Al-i İmran Sûresi'nde (3/151. âyetin tefsirinde) sultan kelimesine dair açıklamalar yeteri kadar geçmiş bulunmaktadır. Sultan aynı zamanda insanın kendisi sebebiyle bir ceza görmesini gerektiren herhangi bir hususu, kendisi ile önleyebildiği şey demektir. Yüce Allah'ın: *"Veya muhakkak onu kestiririm ya da bana apaçık bir delil (sultan) getirir"* (en-Neml, 27/21) buyruğunda olduğu gibi.

وَإِذَآ أَذَقْنَا ٱلنَّاسَ رَحْمَةً فَرِحُوا۟ بِهَا ۖ وَإِن تُصِبْهُمْ سَيِّئَةٌۢ بِمَا قَدَّمَتْ
أَيْدِيهِمْ إِذَا هُمْ يَقْنَطُونَ ﴿٣٦﴾

36. İnsanlara bir rahmet tattırsak, ondan dolayı şımarıverirler. Ellerinin önünden gönderdikleri sebebi ile de onlara bir kötülük gelip çatarsa, hemen ümitlerini kesiverirler.

"İnsanlara" Yahya b. Sellam'a göre bolluk, genişlik, âfiyet; en-Nekkaş'a göre nimet ve yağmur, bir görüşe göre emniyet ve rahatlık, huzur -ki anlamları birbirine yakındır- **"tattırırsak, ondan dolayı"** yani rahmet ile **"şımarıverirler. Ellerinin önünden gönderdikleri"** işledikleri masiyetler **"sebebi ile de onlara bir kötülük"** Mücahid'e göre belâ ve ceza, es-Süddî'ye göre yağ-

mur yağmaması **"gelip çatarsa, hemen ümitlerini kesiverirler."** Yani rahmet ve kurtuluştan yana ümit keserler. Cumhur böyle açıklamıştır.

el-Hasen ise şöyle demektedir: Ümit kesmek, şanı yüce Allah'ın gizli hallerde farz kıldığı şeyleri terketmektir.

Genel olarak bu fiil; "(قَنِطَ يَقْنَطُ): Ümit kesti, keser" diye okunmuştur. Bununla birlikte; (قَنَطَ يَقْنِطُ) diye de okunur ki, bu da Ebu Amr, el-Kisaî ve Yakub'un kıraatidir.

el-A'meş ise (قَنِطَ يَقْنِطُ) diye her ikisinin de aynu'l-fiilini esreli okumuştur. "(حَسِبَ يَحْسِبُ): Sandı, sanır" gibi.

Âyet-i kerîme kâfirin niteliğini ortaya koymaktadır. Darlık ve zorluk zamanlarında ümit keser, nimet ile karşı karşıya kaldığı vakit şımarır. Şu beyitte söylenildiği gibi:

كحمار السُّوء إن أعلفته زَمَح الناس وإن جاع نهق

"Kötü merkeb gibi ki, ona yem verecek olursan,
İnsanları tekmeler ve eğer aç kalırsa anırır."

Kalbinde imanın iyice yer etmediği pek çok kimse de bu mesabededir. Bu kabilden açıklamalar daha önce birkaç yerde geçmiş bulunmaktadır. Mü'min ise nimet halinde Rabbine şükreder, darlık ve sıkıntılı zamanlarda da O'ndan ümidini kesmez.

أَوَلَمْ يَرَوْا أَنَّ اللَّهَ يَبْسُطُ الرِّزْقَ لِمَنْ يَشَاءُ وَيَقْدِرُ ۚ إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَآيَاتٍ لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ ﴿٣٧﴾

37. Görmezler mi ki, şüphesiz Allah, dilediğinin rızkını geniş tutar ve daraltır. Muhakkak bunda iman eden bir topluluk için âyetler vardır.

"Görmezler mi ki, şüphesiz Allah, dilediğinin rızkını geniş tutar ve daraltır." Yani dünya hayatında dilediği kimseye bol bol mal ihsan eder, yahut ta kısar. O halde fakirliğin insanları ümitsizliğe götürmemesi gerekir.

"Muhakkak bunda iman eden bir topluluk için âyetler vardır."

فَاٰتِ ذَا الْقُرْبٰى حَقَّهُ وَالْمِسْكِينَ وَابْنَ السَّبِيلِ ۖ ذٰلِكَ خَيْرٌ
لِّلَّذِينَ يُرِيدُونَ وَجْهَ اللّٰهِ ۖ وَأُولٰٓئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ ﴿٣٨﴾

38. Akrabaya, yoksula ve yolculara haklarını ver. Bu, Allah'ın rızasını isteyenler için daha hayırlıdır. İşte onlar, umduklarına kavuşanların tâ kendileridir.

Yüce Allah'ın: **"Akrabaya, yoksula... haklarını ver"** buyruğuna dair açık lamalarımızı üç başlık halinde sunacağız:

1- Âyetin Önceki Buyruklarla İlişkisi ve Sadakanın Faziletlisi:

Şanı yüce Allah, bundan önce dilediği kimselere rızkı genişletip yayacağını belirttikten sonra, rızkın kendisine genişletildiği kimseye de fakire yetecek kadarını ulaştırmasını emretmektedir ki, böylelikle zenginin şükür edip etmeyeceğini imtihan etsin. Hitab, Peygamber (sav)e olmakla birlikte, maksat o ve onun ümmetidir. Çünkü daha sonra: **"Bu, Allah'ın rızasını isteyenler için daha hayırlıdır"** diye buyurmaktadır.

Yüce Allah, akrabalığı dolayısıyla akrabalara sadaka verilmesini emretmektedir. Çünkü en hayırlı sadaka yakına verilen sadakadır ve bu sadaka ile bir de akrabalık bağı (sıla-i rahim) gözetilmektedir. Rasûlullah (sav) akrabalara sadaka vermeyi, köle azad etmekten faziletli tutmuştur. Meymune'ye bir küçük cariyeyi azad etmiş iken şöyle demişti: "Eğer sen onu dayılarına vermiş olsaydın, bunun ecri senin için daha büyük olurdu."(1)

2- Âyet-i Kerimenin Hükmü Nesh Edilmiş midir?:

Bu âyet-i kerîmenin hükmü hakkında ihtilâf edilmiştir. Bunun miras ile ilgili âyet ile nesholduğu söylendiği gibi; nesh olmadığı da söylenmiştir. Aksine yakın akrabanın, durum ne olursa olsun iyilik noktasında gözetilmesi gereken bir hakkı vardır. Doğru olan da budur.

Mücahid ve Katade dedi ki: Akrabalık bağını gözetmek yüce Allah'tan bir farizadır. Hatta Mücahid şöyle demiştir: Bir kimsenin akrabaları ihtiyaç halindeyken (başka yere) verdiği sadakası kabul edilmez.

(1) *Buhârî*, II, 916; *Müslim*, II, 694; *Müsned*, VI, 332; Ebû Ya'la, *Müsned*, XIII, 26

Bir diğer görüşe göre akrabalardan kasıt, Peygamber (sav)'ın akrabalarıdır. Ancak birincisi daha doğrudur. Çünkü peygamberlerin akrabalarının hakkı yüce Allah'ın Kitabında yer alan: ***"Ganimet olarak aldığınız herhangi bir şeyin beşte biri Allah'a, Rasûlüne, yakın akrabalara... aittir."*** (el-Enfal, 8/41) buyruğunda açıklanmaktadır.

Bir diğer görüşe göre yakın akrabaya verme emri, mendubluk bildirmek içindir. el-Hasen dedi ki: "Hakkı" buyruğundan kasıt, bolluk anında onu gözetmek, zorluk anında da güzel söz söylemektir.

"Yoksul (miskîn)" hakkında da İbn Abbas şöyle demektedir: Yani dolaşıp dilenen kimseye yemek yedir. Yolcu ise misafirdir. Buna göre o misafir ağırlamayı farz kılmaktadır. Bütün bunlara dair etraflı ve geniş açıklamalar ilgili yerlerde (mesela bk. el-Bakara, 2/83. âyet, 7. başlık, 177. âyet, 6. başlık, el-Enfal, 8/41. âyet, 11. başlık; Hûd, 11/69-71. âyetler, 2. başlık) geçmiş bulunmaktadır. Cenab-ı Allah'a hamdolsun.

3- Allah'ın Rızasını İsteyenler:

"Bu, Allah'ın rızasını isteyenler için daha hayırlıdır." Yani hakk eğer yüce Allah'ın rızası istenerek, O'na yakınlaşmak arzusu ile verilecek olursa, elbetteki cimrilik etmekten daha hayırlıdır.

"İşte onlar umduklarına kavuşanların tâ kendileridir. Âhirette istedikleri mükâfatı elde edenlerin tâ kendileridir." Buna dair açıklamalar da daha önce el-Bakara Sûresi'nde (2/5. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

وَمَآ اٰتَيْتُمْ مِنْ رِبًا لِيَرْبُوَا۟ فِىٓ اَمْوَالِ النَّاسِ فَلَا يَرْبُوا۟ عِنْدَ اللّٰهِ ۚ وَمَآ
اٰتَيْتُمْ مِنْ زَكٰوةٍ تُرِيدُونَ وَجْهَ اللّٰهِ فَاُولٰٓئِكَ هُمُ الْمُضْعِفُونَ ﴿٣٩﴾

39. İnsanların malları arasında artış göstersin diye verdiğiniz herhangi bir faiz, Allah katında artmaz. Fakat Allah'ın rızasını arayarak verdiğiniz zekâta gelince; işte onlar kat kat arttıranlardır.

Yüce Allah'ın: **"İnsanların malları arasında artış göstersin diye verdiğiniz herhangi bir faiz, Allah katında artmaz"** buyruğuna dair açıklamalarımızı dört başlık halinde sunacağız:

1- Bu Âyet-i Kerimede Sözü Edilen Faiz ile Yasak Kılınan Faiz:

Yüce Allah, kendi rızası için yapılanlar ve karşılığında mükâfat verdiği harcamaları sözkonusu ettikten sonra, bu şekilde olmayan ve bununla birlikte Allah'ın rızası da aranan bir hususdan sözetmektedir.

Bu buyrukta geçen **"verdiğiniz"** anlamındaki buyruğu Cumhur; (آتَيْتُمْ) diye med ile okumuşlardır ki, "verdiğiniz" demektir. İbn Kesir, Mücahid ve Humeyd ise bunu medsiz olarak; artsın diye işlediğiniz herhangi bir riba, anlamına gelecek şekilde okumuşlardır. Bu da: "(اتيت صواباً واتيت خطأ): Doğru iş yaptım, yanlış iş yaptım" demek gibidir. Bununla birlikte yüce Allah'ın: **"Fakat... verdiğiniz zekâta gelince"** anlamındaki buyrukta yer alan; "(آتَيْتُمْ): **Verdiğiniz"** buyruğunu icma ile medli okumuşlardır.

Ribâ, artış demektir. Bunun anlamına dair açıklamalar daha önce el-Bakara Sûresi'nde (2/275-279. âyetler, birinci başlık ve devamında) geçmiş bulunmaktadır. Ancak orada sözkonusu edilen riba (faiz) haramdır. Burada sözü edilen ise helâldir. Buna göre riba'nın bir kısmı helâl ve bir kısmı haram olmak üzere iki kısım olduğu ortaya çıkmaktadır.

İkrime dedi ki: Yüce Allah'ın: **"İnsanların malları arasında artış göstersin diye verdiğiniz herhangi bir faiz** (riba)" buyruğu hakkında dedi ki: Riba (faiz) iki türlüdür. Birisi helâl, birisi haramdır. Helâl olan kendisinden daha iyisi verilir maksadıyla hediye vermektir.

ed-Dahhak'tan da bu âyet-i kerîme hakkında şöyle dediği nakledilmektedir: Bundan kasıt kendisinden daha üstünü karşılık olarak verilsin diye hediye olarak verilen helâl ribadır. Böyle bir maksatla hediye vermenin ne kişinin lehine olan bir tarafı vardır, ne de aleyhine. Bundan dolayı kişi ecir de almaz, günah ta kazanmaz.

İbn Abbas da böyle demiştir: **"...verdiğiniz herhangi bir faiz..."** buyruğu ile adamın kendisinden daha fazlası karşılık verilir ümidiyle birşeyi hediye vermesini kastetmektedir. İşte Allah katında artış göstermeyen ve sahibine ecir de verilmeyen budur. Ancak bundan dolayı onun için günah da yoktur. İşte âyet-i kerîme buna dair nâzil olmuştur.

İbn Abbas, İbn Cübeyr, Tavus ve Mücahid dediler ki: Bu âyet-i kerîme hibetu's-sevab (karşılık istenerek yapılan hibe) hakkında inmiştir.

İbn Atiyye dedi ki: İnsanın kendisine mükâfat verilmesi maksadıyla -selam ve buna benzer- yaptığı işler de onun gibidir. Böyle bir kimse bu gibi halde günah kazanmasa dahi, bundan dolayı ecir almaz ve Allah nezdinde ona fazla bir mükâfat da verilmez. Kadı Ebubekr b. el-Arabî de bu görüşü ifade etmiştir.

Nesaî'nin, *Sünen*'inde Abdurrahman b. Alkame'nin şöyle dediği kaydedil-

mektedir: Sakiflilerden bir heyet Rasûlullah (sav)'ın huzuruna geldiler. Beraberlerinde de bir hediye vardı. Peygamber: "Bu bir hediye midir, yoksa bir sadaka mıdır? Eğer bu bir hediye ise bununla sadece Rasûlullah (sav)'ın hoşnutluğu ve ihtiyacın(ın) görülmesi kastedilmiştir. Eğer bu bir sadaka ise bununla ancak yüce Allah'ın rızası aranır." Onlar: Hayır, bu bir hediyedir, dediler. Peygamber (sav) onların hediyelerini kabul etti. Onlarla birlikte oturup, o onlara soru sordu, onlar da ona soru sordular.(1)

Yine İbn Abbas ve İbrahim en-Nehaî de şöyle demişlerdir: Bu âyet-i kerîme, akrabalarına ve kardeşlerine onlara faydalı olmak, onları mal sahibi yapmak ve onlara lütufta bulunmak gayesi ve bununla birlikte de kendilerine menfaat sağlayıp kendi mallarını arttırmak kastı ile veren bir topluluk hakkında nâzil olmuştur.

eş-Şa'bî dedi ki: Âyetin anlamı şudur: İnsan bir başkasına bir hizmette bulunur ve onun yanına çabukça koşup giderse, bundan da dünyasında faydalanmak maksadını güderse, yaptığı o hizmet karşılığında sağladığı bu menfaat dolayısıyla bu hizmeti Allah nezdinde artmaz.

Bir açıklamaya göre böyle bir iş, özellikle Peygamber (sav) için haram idi. Yüce Allah: ***"Daha fazlasını isteyerek minnet etme"*** (el-Müddessir, 74/6) buyruğunda bir şey verip, onun yerine ondan daha fazlasını almasını yasaklamaktadır.

Bir başka açıklamaya göre; âyet-i kerîmede kastedilen haram kılınan faizdir. Buna göre: **"Allah katında artmaz"** buyruğunun anlamı: Bu faiz onu alanındır, diye hüküm verilmez, aksine o kendisinden alınana aittir. es-Süddî dedi ki: Bu âyet-i kerîme Sakiflilerin faizi hakkında nâzil olmuştur. Çünkü onlar kendi aralarında faizli muameleler yaptıkları gibi, Kureyş'in kendileri de aralarında faizli muamelelerde bulunurlardı.

2- Daha Fazlasıyla Mükâfat Görmek Ümidiyle Hibe Vermek:

Kadı Ebubekir b. el-Arabî dedi ki: Âyet-i kerîmenin açık ifadesi mükâfat bakımından insanların mallarından daha fazlasını taleb ederek hibede bulunan kimse hakkındadır. el-Muhelleb dedi ki: Karşılığını isteyerek hibede bulunan ve: Ben bunun karşılığını almak istemiştim, diyen kimsenin durumu hakkında ilim adamlarının farklı görüşleri vardır. Malik dedi ki: Böylesinin durumuna bakılır, eğer onun benzerleri kendisine hibe edilen kimseden karşılığını isteyen tipten ise, bunu istemek hakkı vardır. Fakirin zengine, hizmetçinin sahibine, kişinin emirine ya da kendisinden yukarıdaki kimselere hibede bulunması gibi. Şafiî'nin iki görüşünden birisi de budur.

(1) *Nesâî*, VI, 279; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, IV, 135.

Ebu Hanife dedi ki: Şart koşmadığı takdirde onun karşılık alma hakkı yoktur. Şafiî'nin diğer bir görüşü de budur. O der ki: Karşılık almak maksadı ile yapılan hibe (hibetu's-sevâb) bâtıldır, hibe yapana faydası yoktur. Çünkü bu bedeli meçhul bir satıştır. el-Kufî buna delil olarak şunu göstermektedir: Hibe konusu teberrudur. Eğer bizler bu hususta karşılık vermeyi öngörecek olursak, bu takdirde teberru manası ortadan kalkar ve bu sefer hibe, ivazlı akitler durumuna geçer. Araplar ise alış-veriş (bey') lafzı ile hibe lafzı arasında ayırım gözetmiş, alış-verişi karşılığında bedele hak kazanılan, hibeyi ise böyle olmayan muameleler için tahsis etmişlerdir.

Bizim delilimiz ise Malik'in ***Muvatta'***ında kaydettiği şu rivayettir. Ömer b. el-Hattab (r.a) dedi ki: Bir kimse eğer bir hibede bulunur da o bunu ancak karşılığı verilsin diye vermişse, bu hususta razı edilinceye kadar hibesi hususunda serbesttir.(1)

Buna yakın bir rivayet de Ali (r.a)'dan gelmiştir. O şöyle demiştir: Hibeler üç türlüdür. Birisi Allah rızası istenerek yapılan hibe, birisi insanların hoşnutluğu gözetilerek yapılan hibe, diğeri de karşılığı beklenerek yapılan hibedir. Karşılığı beklenerek yapılan hibeyi, sahibi kendisine karşılık verilmeyecek olursa geri alır.

Buharî de -Allah'ın rahmeti üzerine olsun- "hibede mükâfat babı" diye bir başlık açtıktan sonra Âişe (r.anha)'nın şu hadisini zikretmektedir: Âişe dedi ki: Rasûlullah (sav) hediyeyi kabul eder ve ona karşılık verirdi.(2) O, sağmal bir dişi deve (hediye edilmesine) karşılık vermiş ve bunun karşılığını isteyen deve sahibine tepki göstermemişti. Onun tepki göstermesi sadece adamın verilen karşılığı beğenmemesi idi. Halbuki bu karşılık kıymetin üstünde idi. Bu hadisi Tirmizî de rivayet etmiştir.(3)

3- Hibenin Kısımları:

Ali (r.a)'ın hibeye dair anlattıkları ve onu kısımlara ayırması doğrudur. Çünkü hibede bulunan bir kişinin bu hibesi hakkında şu üç halden biri söz konusudur:

1- O hibesi ile yüce Allah'ın rızasını arar ve bu hibenin karşılığındaki sevabı ondan bekler.

2- Hibesiyle insanlar bundan dolayı kendisini övsünler ve bu sebeble de ondan övgüyle sözetsinler diye insanlar için hibede bulunması.

(1) ***Muvatta,*** II, 754

(2) ***Buhârî,*** II, 907; ***Tirmizî,*** IV, 338

(3) ***Tirmizî***'de tesbit edemedik. Hakim, ***el-Müstedrek,*** II, 71; Beyhaki, ***es-Sünenü'l-Kübrâ,*** VI, 180; el-Azîmâbâdî ***Avnu'l-Ma'bud,*** IX, 329

3- Verdiği hibenin, hibe verdiği şahıstan karşılığını bekleyerek vermesi. Buna dair açıklama daha önceden geçmiş bulunmaktadır. Peygamber (sav) da: "Ameller niyetlere göredir. Her kişiye ancak niyet ettiği ne ise o vardır"(1) diye buyurmuştur.

Eğer yaptığı hibe ile yüce Allah'ın rızasını gözetmiş ve karşılığında Allah'tan sevap almayı istemiş ise, bunun karşılığını Allah lütuf ve rahmetiyle verir. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmaktadır: **"Fakat Allah'ın rızasını arayarak verdiğiniz zekâta gelince, işte onlar kat kat arttıranlardır."**

Aynı şekilde zengin olsun, ihtiyaçtan kurtulsun, başkalarına yük teşkil etmesin diye akrabalarının hakkını gözetenin durumu da böyledir. Bu hususta da niyete bakılır. Şâyet bununla dünyevi bir gösteriş maksadını gözetiyor ise, bu Allah rızası için değil demektir. Eğer üzerindeki akrabalık hakkı ve aralarındaki bağ dolayısıyla bunu yapıyorsa, bu da Allah için demektir.

Hibesi ile riyakârlık yaparak bundan dolayı insanlar kendisini övsünler ve bundan ötürü kendisinden iyilikle sözetsinler maksadını güderek insanların hoşnutluğunu arayan kimseye gelince, böylesinin hibeden eline geçecek hiçbir fayda yoktur. Ne dünyada bunun sevabını alır, ne de âhirette ecir alır. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmaktadır: ***"Ey iman edenler! Malını sırf insanlara gösteriş olsun diye infak eden... kimse gibi sadakalarınızı başa kakmakla ve eziyet etmekle boşa çıkarmayın."*** (el-Bakara, 2/264)

Verdiği hibe ile hibe verdiği kimseden karşılık görmek isteyene gelince, o kimse hibesi karşılığında istediğini alabilir ve İbnu'l-Kasım'ın görüşüne göre hibesinin değeri ile kendisine karşılık verilmeyecek olursa, hibesinden geri döner. Ömer ve Ali (r.a)'ın sözlerinin zahirlerine göre de hibesinin kıymetinden daha fazla verilerek razı kılınmadığı sürece geri dönebilir. Aynı zamanda bu Mutarrif'in *el-Vâdıha*'daki görüşüdür: Hibe, bizzat mevcut ise; eğer artmış yahut eksilmiş ise hibe yapan kimse geri dönebilir. Kendisine hibe verilen kişi, o hibenin daha fazla değeri ile karşılık vermiş olsa dahi böyledir.

Şöyle de denilmiştir: Eğer hibe bizzat mevcut bulunuyor ve değişikliğe uğramamış ise, o dilediğini alabilir. Yine bir görüşe göre (kendisine hibe edilen kişinin) tefviz nikâhında olduğu gibi, kıymet ödemesi gerekir. Şâyet hibe telef olmuş ise ittifakla onun kıymetinden başkasını almak hakkı yoktur. Bunu da İbnu'l-Arabî söylemiştir.

4- Allah Rızası İçin ve Başka Maksatla Amelde Bulunmak:

Yüce Allah'ın: "(لِّيَرْبُوَ): **Artış göstersin diye"** buyruğunu yedi kıraat alimi-

(1) *Buhârî,* I, 3, 30; *Müslim,* III, 1515; *Ebû Dâvûd,* II, 262; *Tirmizî,* IV, 179; *İbn Mâce,* I, 426, II, 1413; *Müsned,* I, 43.

nin çoğunluğu fiili "ribâ (faiz)"ya isnad ederek "ya" ile okumuşlardır. Yalnız ca Nafi' bunu "te" ile ve "vav"ı da muhatab kipi için olmak üzere sakin oku muştur. "Fazlalık alasınız diye" demek olur. Aynı zamanda bu İbn Abbas, el-Hasen, Katade ve eş-Şa'bî'nin de kıraatidir. Ebu Hatim dedi ki: Bu bizim kı raatimizdir. Ebu Malik ise' "(لتربوها): Onu arttırasınız diye" şeklinde te'nis za miri ile okumuştur.

"Allah katında artmaz" yani bu temizlenmez ve Allah bunun karşılığın da sevap vermez. Zira o ancak kendi rızası için ve yalnız kendisi için ihlâs la yapılan ameli kabul eder. Buna dair açıklamalar daha önce en-Nisa Sûre si'nde (4/134. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

"Fakat Allah'ın rızasını arayarak verdiğiniz zekâta" İbn Abbas dedi ki: Herhangi bir sadakaya **"gelince, işte onlar kat kat arttıranlardır."** Yani yü ce Allah'ın kabul edip on kat fazlası ya da daha da fazla katlarıyla mükafat landıracağı budur.

Nitekim yüce Allah şöyle buyurmaktadır: ***"Allah'a güzel bir ödünç vere cek olan kimdir? Allah da o verdiğini ona kat kat arttırır."*** (el-Bakara, 2/245); ***"Allah'ın rızasını arayarak ve nefislerinden bir sebat ile mallarını infak edenlerin durumu da yüksek bir tepenin üstünde bulunan... bir bah çeye benzer."*** (el-Bakara, 2/265) İşte burada da: **"İşte onlar kat kat arttıran lardır"** diye buyurmakta, sizler kat kat arttıranlarsınız, diye buyurmamaktadır. Çünkü burada ifade hitabtan gaibe dönmüştür.

Yüce Allah'ın: ***"Hatta siz gemilerde bulunduğunuz zaman onlar da için dekileri güzel bir rüzgar ile götürüp..."*** (Yunus, 10/22) buyruğuna benzemektedir.

"Kat kat arttıranlar" ın anlamı hakkında da iki görüş vardır. Birincisine göre belirttiğimiz gibi, böylelerine iyilikleri kat kat verilir. Diğerine göre, hayır ve nimetler onlara kat kat verilmiştir. Yani bunlar kat kat mükâfatların sahibidirler. Nitekim güçlü develeri yahut tâ güçlü arkadaşları bulunan kimse hakkında; (فلان مُقْوٍ): Filan kişi güç sahibidir" denilir. Develeri semiz ise; "(مُسْمِن), eğer develeri susamış ise; (مُعْطِش), eğer zayıf ise; (مضعف) denilir. Peygamber (sav)'ın şu duası da bu kabildendir: "(اللهم إني أعوذ بك من الخبيث المخبث الشيطان الرجيم): Habis ve habis edici koğulmuş şeytandan Sana sığınırım Allah'ım."(1)

Habis edici (muhbis) ise kendisine habislik (pislik) isabet etmiş olandır. Mesela; (فلان رديء) denilirken bizatihi o aşağılık ve bayağı bir kimsedir, demektir (مرديء) ise; arkadaşları aşağılık kimselerdir, demektir.

(1) *İbn Mâce*, I, 109; Ebû Dâvûd, *el-Merâsîl*, s. 72

اَللّٰهُ الَّذِى خَلَقَكُمْ ثُمَّ رَزَقَكُمْ ثُمَّ يُمِيتُكُمْ ثُمَّ يُحْيِيكُمْ ۖ هَلْ مِنْ شُرَكَائِكُمْ مَنْ يَفْعَلُ مِنْ ذٰلِكُمْ مِنْ شَىْءٍ ۖ سُبْحَانَهُ وَتَعَالٰى عَمَّا يُشْرِكُونَ ﴿٤٠﴾

40. Allah, sizi yaratan, sonra size rızık veren, sonra sizi öldüren, sonra da sizi diriltecek olandır. Sizin ortaklarınızdan bu işlerden birisini olsun yapabilen var mıdır? O, koştukları ortaklardan yüce ve münezzehtir.

"Allah sizi yaratan...dır" buyruğu mübtedâ ve haberdir. Tekrar müşriklere karşı delil getirilmekte, O'nun yaratıcı, rızık veren, öldürüp dirilten olduğu belirtilmektedir. Daha sonra soru üslûbu ile: **"Sizin ortaklarınızdan bu işlerden birisini olsun yapabilen var mıdır?"** diye sormaktadır. Bunların herhangi birisini yapabilen başka hiçbir kimse yoktur.

Daha sonra yüce Allah kendi zatını dengi bulunmaktan, zıtlardan, eşten ve çocuklardan; hak olan: **"O koştukları ortaklardan yüce ve münezzehtir"** buyruğu ile tenzih etmektedir.

Ortakları onlara izafe etmesinin sebebi, ortaklarına ilah ve ortaklar adını vermeleri ve mallarından bir kısmını ortaklarına tahsis etmeleridir.

ظَهَرَ الْفَسَادُ فِى الْبَرِّ وَالْبَحْرِ بِمَا كَسَبَتْ اَيْدِى النَّاسِ لِيُذِيقَهُمْ بَعْضَ الَّذِى عَمِلُوا لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ ﴿٤١﴾

41. İnsanların kendi elleri ile kazandıklarından ötürü karada ve denizde fesad başgösterdi. İşlediklerinin bazısını onlara tattırsın diye. Belki dönerler.

"İnsanların kendi elleri ile kazandıklarından ötürü karada ve denizde fesad başgösterdi" buyruğunda sözü geçen, **"karada ve denizde fesad"**ın ne demek olduğu hususunda ilim adamlarının farklı görüşleri vardır. Katade ve es-Süddî, fesad şirktir demişlerdir ki, en büyük fesat, budur. İbn Abbas, İk-

rime ve Mücahid de şöyle demişlerdir: Karada fesad Âdemoğlunun kardeşini öldürmesidir. Kabil, Habil'i öldürmüştür. Denizde fesad ise, herbir gemiyi gasb ve haksızlık yoluyla alan hükümdar vasıtası ile olmuştur.

Bir açıklama da şöyledir: Fesattan kasıt yağmur yağmaması, bitki ve verimin az olması, bereketin gitmesidir. İbn Abbas da buna yakın bir açıklama yaparak şöyle demiştir: Fesat, kulların tevbe etsinler diye amelleri sebebiyle bereketin eksilmesidir. en-Nehhas dedi ki: Bu âyet-i kerîme hakkında yapılmış en güzel açıklama budur. Yine ondan nakledildiğine göre (İbn Abbas) şöyle demiştir: Denizde fesat, Âdemoğullarının günahları sebebiyle deniz av hayvanlarının kesilmesidir.

Atiyye (el-Avfî) dedi ki: Yağmur azaldı mı o vakit denize (avlanmak maksadıyla) dalmak ta azalır, avcılar tedirgin olup ne yapacaklarını bilmez, denizin canlıları da kör olur.

İbn Abbas dedi ki: Yağmur yağdı mı denizdeki sadefler açılır, semadan onların içine düşen yağmur, işte o inci tanelerini meydana getirir.

Bir başka açıklamaya göre fesat, piyasanın durgunlaşması ve geçim sebeplerinin azalmasıdır. Fesadın masiyetler, yol kesicilik ve zulüm olduğu da söylenmiştir. Yani yapılan bu işler ziraati, bayındırlığı ve ticareti engeller.

Bütün bu açıklamalar mana itibariyle birbirine yakındır.

Kara ve denizden kasıt da, sözlükte olsun, insanlar tarafından olsun bilinen ünlü varlıklardır. Bazı ibadet ehli kimselerin söyledikleri gibi, karadan kasıt dil, denizden kasıt kalb değildir. Bunu söylemelerine gerekçe olarak da, dilin üzerinde olanın görülmesi, kalbte olanın da gizli olmasını gösterirler.

Karadan kastın çölde kalınan yerler, denizden kastın ise kasabalar kentler olduğu da söylenmiştir. Bu açıklamayı da İkrime yapmıştır. Ayrıca Araplar büyük şehirlere bihar (denizler) adını da verirler. Katade dedi ki: Karadan kasıt, çadır ehli, denizden kasıt ise köy ve kasaba ehlidir.

İbn Abbas dedi ki: Kara nehir kıyısında bulunmayan şehir ve kasabalar demektir. Deniz ise nehir kıyısında bulunan yerler demektir. Mücahid de böyle açıklamıştır. O dedi ki: Allah'a yemin ederim bundan kasıt, sizin şu deniziniz değildir, ancak akar su kenarında bulunan herbir kasaba, denizdir.

Bu anlamdaki açıklamayı en-Nehhas da yapmıştır ve bunun iki anlamının olduğunu söylemiştir. Birincisi karada kuraklık başgöstermiştir, yani çöllerde ve çöllerdeki yerleşim birimlerinde. Denizde de yani deniz kıyısındaki şehirlerde... Bu da: *"O kasabaya sor"* (Yusuf, 12/82) buyruğu gibidir. Yani yağmurun azlığı ve fiyatların yüksekliği başgöstermiştir.

"İnsanların kendi elleri ile kazandıklarından ötürü" dür ve **"işlediklerinin bazısını"** yani yaptıklarının bazısının cezasını **"onlara tattırsın diye."**

Burada "ceza" lafzı hazfedilmiştir. Bir diğer görüşe göre; yol kesmek ve zulüm gibi masiyetler başgöstermiştir. İşte bu, gerçek anlamıyla fesadın tâ kendisidir. Birincisi ise mecazdır. Şu kadar var ki: İkinci cevaba göre ifadede bir hazf ve bir ihtisar sözkonusudur ki; buna da sonraki ibareler delâlet etmektedir. Buna göre de mana şöyle olur: Karada ve denizde masiyetler başgösterdiğinden ötürü Allah da her ikisine yağmur yağdırmadı. İnsanların ihtiyaçlarının fiyatlarını yükseltti, pahalılık oldu. Böylece işlediklerinin bazısının cezasını onlara tattırsın diye. **"Belki dönerler"** tevbe ederler.

Yüce Allah: **"İşlediklerinin bazısını"** diye buyurması, cezanın büyük bir bölümünün âhirette oluşundandır.

"Onlara tattırsın diye" anlamındaki buyruğun benimsenen kıraat şekli; (لِيُذِيقَهُمْ) şeklinde "ya" iledir. İbn Abbas ise bunu "nûn" ile "... tattıralım diye" anlamında okumuştur. Aynı zamanda bu es-Sülemî, İbn Muhaysın, Kunbul ve Ya'kub'un da kıraati olup, ta'zim ifade eder. Biz onlara işlediklerinin bazısının cezasını tattıralım diye demek olur.

قُلْ سِيرُوا فِي الْأَرْضِ فَانْظُرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الَّذِينَ مِنْ قَبْلُ ۚ كَانَ أَكْثَرُهُمْ مُشْرِكِينَ ﴿٤٢﴾

42. De ki: "Yeryüzünde gezip dolaşın da sizden önce geçenlerin âkıbetlerinin nasıl olduğuna bir bakın. Onların çoğu müşriklerdi."

"De ki: Yeryüzünde gezip dolaşın." Yani Ey Muhammed onlara: Kendilerinden öncekilerden ibret alsınlar. Peygamberleri yalanlayanların âkıbetinin nasıl olduğuna baksınlar diye, yeryüzünde dolaşın de.

"Onların çoğu müşriklerdi." Yani kâfir idiler, bundan dolayı da helâk edildiler.

فَأَقِمْ وَجْهَكَ لِلدِّينِ الْقَيِّمِ مِنْ قَبْلِ أَنْ يَأْتِيَ يَوْمٌ لَا مَرَدَّ لَهُ مِنَ اللَّهِ يَوْمَئِذٍ يَصَّدَّعُونَ ﴿٤٣﴾

43. Asla geri çevirilemeyecek ve insanların da bölük bölük ayrılacağı bir gün olan Allah'ın o günü gelmezden evvel yüzünü dosdoğru dine çevir.

"Yüzünü o dosdoğru dine çevir" buyruğu ile ilgili olarak ez-Zeccac dedi ki: Maksadın o dosdoğru din olsun, yöneleceğin taraf o dosdoğru dine yani İslâm'a uymak olsun. Anlamın: Sen hakkı açıkla ve kimsenin ileri sürecek bir mazereti kalmaması noktasında elinden geleni yap, bu halin ile meşgul ol ve onlar için de üzülme! şeklinde olduğu da söylenmiştir.

"Asla geri çevrilemeyecek" yani Allah'ın kendilerinden geri çevirmeyeceği **"ve insanların da bölük bölük ayrılacağı bir gün olan Allah'ın o günü gelmezden evvel..."** Bugünü Allah bile onlardan geri çevirmeyeceğine göre, hiç kimse onu geri çeviremeyecektir.

Sibeveyh'ten başkalarına göre: "(لَا مَرَدَّ لَهُ): Asla geri çevrilemeyecek" ifadesi; (لَا مَرَدَّ لَهُ) diye de okunabilir. Ancak Sibeveyh'e göre böyle bir okuyuşun doğru olma ihtimali, ifadede atıf bulunması hali müstesnâ, pek uzaktır. Maksat da kıyamet günüdür.

"İnsanların da bölük bölük ayrılacağı bir gün" ile ilgili olarak İbn Abbas: Yani onlar kısımlara ayrılacaklardır, demiştir. Şair de şöyle demektedir:

وكنّا كَنَدْمَانَيْ جَذِيمةَ حِقْبَةً من الدهر حتى قيل لن يَتَصدّعا

"Bizler bir süre Cezime'nin iki nedimi gibi beraber idik,
Bir zamanlar; öyle ki, bunlar asla birbirlerinden ayrılmayacaklar, denildi."

Bunun bir benzeri de yüce Allah'ın şu buyruklarıdır: *"Kıyametin kopacağı günde, o günde ayrılıp dağılırlar."* (er-Rum, 30/14); *"(O gün insanların bir kısmı cennette, bir kısmı cehennemde olacaktır."* (eş-Şura, 42/7)

"(يَصَّدَّعُونَ): **Bölük bölük ayrılacağı"** buyruğunun aslı; (يتصدّعون) şeklindedir. "(تصدّع القوم): Kavim bölük bölük dağıldı, ayrıldı" denilir. Yarım başağrısı anlamında; (الصداع) da buradan türetilmiştir. Çünkü bu, başın bölgelerini birbirinden ayırır.

مَنْ كَفَرَ فَعَلَيْهِ كُفْرُهُۥ ۖ وَمَنْ عَمِلَ صَٰلِحًا فَلِأَنفُسِهِمْ يَمْهَدُونَ ﴿٤٤﴾

44. Kim küfre saparsa, küfrü kendi aleyhine olur. Kim de salih amel işlerse, onlar da kendileri için hazırlamış olurlar.

"Kim küfre saparsa, küfrü" nün cezası **"kendi aleyhine olur. Kim de salih amel işlerse, onlar da kendileri için"** âhirette bir döşek, bir mesken ve kalabilecekleri bir yeri, salih amel ile **"hazırlamış olurlar."**

"(يَمْهَدُونَ): **Hazırlamış olurlar"** ile aynı kökten gelen; "(مهدَ الصبيّ): Küçük çocuk beşiği" demektir. "(المهاد): Döşek, yatak" demektir. "(قد مهدت الفراش مَهْداً): Döşeği hazırladım" yani yaydım ve yatılmaya hazır hale getirdim demektir. "(تمهيد الأمور): İşlerin düzene konulması ve gereken şekilde hazırlanması" demektir. "(تمهيد العذر): Mazeretin açıklanması ve kabul edilmesi" "(التمهّد): İmkan bulmak" anlamındadır.

İbn Ebi Necih'in, Mücahid'den rivayetine göre **"kendileri için hazırlamış olurlar"** buyruğu hakkında "kabirde" diye açıklama yapmıştır.

لِيَجْزِيَ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ مِنْ فَضْلِهِ ۚ إِنَّهُ لَا يُحِبُّ الْكَافِرِينَ ﴿٤٥﴾

45. Tâ ki iman edip salih amel işleyenlere kendi lütfundan karşılık versin. Çünkü O, kâfirleri sevmez.

"Tâ ki iman edip... karşılık versin." Yani onların kendileri için hazırlamaları yüce Allah'ın lütfuyla onları mükafatlandırması içindir. Bir diğer açıklamaya göre: Allah onların amellerinin karşılıklarını versin, diye bölük bölük ayrılırlar. Yani müslümanı kâfirden ayırsın diye böyle oluyor.

"Çünkü O, kâfirleri sevmez."

وَمِنْ آيَاتِهِ أَنْ يُرْسِلَ الرِّيَاحَ مُبَشِّرَاتٍ وَلِيُذِيقَكُمْ مِنْ رَحْمَتِهِ وَلِتَجْرِيَ الْفُلْكُ بِأَمْرِهِ وَلِتَبْتَغُوا مِنْ فَضْلِهِ وَلَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ ﴿٤٦﴾

46. Rahmetinden size tattırması, emri ile gemilerin akıp gitmesi. O'nun lütfundan arayasınız ve olur ki şükredersiniz diye rüzgarları müjdeciler olarak göndermesi de O'nun âyetlerindendir.

"Rahmetinden" yani yağmur ve bolluktan **"size tattırması... diye rüzgarları müjdeciler olarak göndermesi de O'nun âyetlerindendir."** Yani rüz-

garları, yağmuru müjdeleyiciler olarak göndermesi de O'nun kudretinin kemalinin belgelerindendir. Rüzgarların müjdeci oluşları ise, yağmurdan önce esiyor olmalarından ötürüdür. Buna dair açıklamalar da daha önceden el-Hicr Sûresi'nde (15/22. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

"Emri ile gemilerin akıp gitmesi" yani rüzgarların estiği sırada gemilerin denizde akıp gitmesi için **"bu rüzgarları göndermektedir."**

Burada **"emri ile"** ifadesinin ayrıca zikredilmesi şundandır: Rüzgarlar bazen esmekle birlikte, elverişli olmayabilir. Bu durumda gemilerin demirlemesi ve onları bir yerlere sığınmalarının yolunun bulunması kaçınılmazdır. Kimi zaman da rüzgarlar fırtına halinde eser ve yine O'nun emriyle bu gemilerin batmasına sebeb olurlar.

"O'nun lütfundan" buyruğu ile ticaret yoluyla rızık aramayı kastetmektedir. **"Arayasınız ve olur ki"** tevhid ve itaat ile bu nimetlere karşı **"şükredersiniz diye."** Bütün bunlara dair açıklamalar daha önceden (mesela bk. el-Bakara, 2/52. âyet, 3. başlık, 164. âyet, 3. başlık ve devamında) geçmiş bulunmaktadır.

وَلَقَدْ اَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ رُسُلًا اِلٰى قَوْمِهِمْ فَجَآؤُهُمْ بِالْبَيِّنَاتِ
فَانْتَقَمْنَا مِنَ الَّذِينَ اَجْرَمُوا ؕ وَكَانَ حَقًّا عَلَيْنَا نَصْرُ الْمُؤْمِنِينَ ﴿٤٧﴾

47. Andolsun ki Biz, senden önce kavimlerine rasûller gönderdik. Onlar da kavimlerine açık açık delillerle geldiler. Biz de günahkârlardan intikam aldık. Mü'minlere yardım etmek ise zaten üzerimize bir haktır.

"Andolsun ki Biz, senden önce kavimlerine rasûller gönderdik. Onlar da kavimlerine açık açık delillerle" mucizelerle, apaçık belgelerle **"geldiler. Biz de günahkârlardan intikam aldık."** Yani onlar kâfir oldular, bundan ötürü biz de kâfirlerden intikam aldık.

"Mü'minlere yardım etmek ise zaten üzerimize bir haktır" buyruğundaki: "(حقًا): **Bir haktır"** lafzının nasb ile gelmesi; (كان)'ın haberi oluşundan dolayıdır. "(نصر): **Yardım etmek"** ise onun ismidir. Ebubekir **"bir haktır"** üzerinde vakıf yapardı. Yani bizim cezalandırmamız bir haktır. Daha sonra da mübtedâ ve haber olmak üzere; "(عَلَيْنَا نَصْرُ الْمُؤْمِنِينَ): Mü'minlere yardım etmek de üzerimize düşer" diye okurdu. Yani yüce Allah, sözünden caymadığını ha-

her vermekte, ondan sonra da bizim haberimizde bir muhalefet, bir değişiklik yoktur demek olur.

Ebu'd-Derdâ yoluyla gelen hadiste şöyle dediği rivayet edilmektedir: Ben Peygamber (sav)'ı şöyle buyururken dinledim: "Kardeşinin ırzını (namus, şeref ve haysiyetini) savunan herbir müslümanın kıyamet gününde cehennem ateşini ondan geri çevirmesi, Allah'ın üzerinde bir haktır." Daha sonra da yüce Allah'ın: **"Mü'minlere yardım etmek ise zaten üzerimize bir haktır"** buyruğunu okumuştur.(1) Bunu da en-Nehhas, es-Sa'lebî, ez-Zemahşerî ve başkaları zikretmektedirler.

اَللّٰهُ الَّذِى يُرْسِلُ الرِّيَاحَ فَتُثِيرُ سَحَابًا فَيَبْسُطُهُ فِى السَّمَآءِ كَيْفَ
يَشَآءُ وَيَجْعَلُهُ كِسَفًا فَتَرَى الْوَدْقَ يَخْرُجُ مِنْ خِلَالِهِۦ ۖ فَإِذَآ أَصَابَ
بِهِۦ مَنْ يَشَآءُ مِنْ عِبَادِهِۦٓ إِذَا هُمْ يَسْتَبْشِرُونَ ﴿٤٨﴾ وَإِنْ كَانُوا مِنْ
قَبْلِ أَنْ يُنَزَّلَ عَلَيْهِمْ مِنْ قَبْلِهِۦ لَمُبْلِسِينَ ﴿٤٩﴾

48. Allah O'dur ki, rüzgarları gönderir de onlar bir bulut kaldırırlar. Gökte dilediği şekilde onu yayar, parça parça da eder. Yağmurun onların arasından çıktığını görürsün. Onu dilediği kullarına isabet ettirince, onlar hemen seviniverirler.
49. Halbuki onlar, bundan önce üzerlerine yağmur indirilmeden önce, gerçekten ümit kesmişlerdi.

"Allah O'dur ki, rüzgarları gönderir" buyruğundaki "rüzgarlar" anlamına gelen (الريح) lafzını İbn Muhaysın, İbn Kesir, Hamza ve el-Kisaî tekil olarak okurken, diğerleri çoğul okumuşlardır.

Ebu Amr dedi ki: Rahmet manasını ihtiva eden herbir şey çoğuldur. Azab manasını ihtiva eden herbir lafız da tekildir. Bu âyet-i kerîme'nin anlamı daha önceden el-Bakara Sûresi'nde (2/164. âyet, 9. başlık vd.) ile başka yerlerde geçmiş bulunmaktadır.

"(كِسَفًا): Parça parça, parçalar" lafzı parça anlamındaki; (كِسْفَة)'in çoğuludur. el-Hasen, Ebu Ca'fer, Abdurrahman el-A'rec ve İbn Âmir, "sin" harfini

(1) Yakın manadaki bir rivâyet için bk. el-Azîmâbâdî, *Avnu'l-Mâ'kûd*, XIII, 155-156

sakin olarak; (كِسْفا) diye okumuşlardır. Bu da aynı şekilde; (كسفة)'in çoğuludur. Nitekim tekil olarak; "(سِدْرة): Arabistan kirazı ağacı" şeklinde tekil kullanılırken, (سِدْر) diye çoğulu da yapılır.

Bu kıraate göre bundan sonra gelen zamir (ki "arasından" anlamındaki kelimede yer almaktadır) buna ait olmaktadır. Yani sen yağmurun bu parça parça bulutların arasından çıktığını görürsün. Çünkü kendisi ile ona ait tekil lafzı arasında sadece "he: o" zamiri var ise o zamirin müzekker olarak gelmesi uygundur.

"(كِسَفاً): Parça parça" diye (çoğul) okuyanların kıraatine göre ise zamir buluta ait olur.

ed-Dahhak, Ebu'l-Âliye ve İbn Abbas; "(فَتَرَى الْوَدْقَ يَخْرُجُ مِنْ خَلَلِهِ): Yağmurun onun arasındaki boşluklardan çıktığını görürsün" şeklinde okumuşlardır. Buradaki; "(خَلَل): Aradaki boşluklar" kelimesinin (خِلال)'in çoğulu olması da mümkündür.

"Onu" yani yağmuru **"dilediği kullarına isabet ettirince onlar hemen"** üzerlerine yağmurun inmesi sebebiyle **"seviniverirler."**

"Halbuki onlar bundan önce üzerlerine yağmur indirilmeden önce, gerçekten ümit kesmişlerdi." Yani ümitsiz kalmışlar ve kederlenmişlerdi. Kendilerine yağmur yağdırılmadığı için üzüntüleri açıkça görülmekte idi.

"(مِنْ قَبْلِهِ): **Bundan önce"** el-Ahfeş'e göre te'kid anlamını ifade eden bir tekrarlama (tekrir)dır. Nahivcilerin çoğunluğu da bu görüştedir. Bu açıklamayı en-Nehhas yapmıştır.

Kutrub dedi ki: Birinci "önce" indirmek ile ikincisi ise yağmur ile alakalıdır. Yani halbuki onlar yağmurdan önce, onun indirilmesinden önce... demektir. Anlamın şöyle olduğu da söylenmiştir: Üzerlerine yağmurun indirilmesinden önce, ekinden önce... "Ekin"e delâlet eden ise "yağmur" lafzıdır. Çünkü ekin yağmur sebebiyle ortaya çıkar. Yine ileride geleceği üzere ***"onu sararmış görürlerse"*** (er-Rum, 30/51) buyruğu da buna delâlet etmektedir. "Buluttan önce" yani onu görmelerinden önce... demek olduğu da söylenmiştir. Bu açıklamayı da en-Nehhas tercih etmiştir. Yani onlar bulutu görmelerinden önce hiç şüphesiz ümitsiz idiler. Buluta dair açıklamalar daha önceden (el-Bakara, 2/164. âyet, 12. başlıkta) geçmiş bulunmaktadır.

فَانْظُرْ إِلَىٰ آثَارِ رَحْمَتِ اللَّهِ كَيْفَ يُحْيِي الْأَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا ۚ
إِنَّ ذَٰلِكَ لَمُحْيِي الْمَوْتَىٰ ۖ وَهُوَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ﴿٥٠﴾

50. Allah'ın rahmet eserlerine bir bak! O, ölümünden sonra arzı nasıl diriltiyor? İşte bunu yapan -hiç şüphesiz- ölüleri diriltecektir. O, herşeye gücü yetendir.

"Allah'ın rahmet eserlerine" yani yağmurun eserlerine **"bir bak!"** Yani sizler basiret ve istidlâl maksadı ile buna bir bakınız. Bunu, buna güç ve kudret yetirenin ölüleri tekrar diriltmeye kadir olduğuna delil olarak görünüz.

İbn Âmir, Hafs, Hamza ve el-Kisaî **"eserler"** anlamındaki; (آثَارِ) lafzını çoğul olarak okumuşlardır. Diğerleri ise tekil okumuşlardır, çünkü bu, tekil olan bir kelimeye izafe edilmiştir. **"Nasıl diriltiyor?"** fiilinin faili **"eserler"**dir. Failin aziz ve celil olan Allah'ın adı olması da mümkündür. Çoğul olarak **"eserler"** diye okuyanların bu okuyuşu Allah'ın rahmeti ile çokluğun kastedilmesinin caiz oluşundan dolayıdır. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmaktadır: "(وَإِنْ تَعُدُّوا نِعْمَةَ اللهِ لَا تُحْصُوهَا): *Eğer Allah'ın nimetini topluca saymak isteseniz dahi onları sayamazsınız."* (İbrahim, 14/34)

el-Cahderî, Ebu Hayve ve başkaları **"arzı nasıl diriltiyor"** anlamındaki buyrukta **"diriltiyor"** anlamındaki fiili "ya" harfi yerine "te" ile; "(تُحْيِي) diye okumuşlardır. Bu okuyuşlarında fiilin müennes alâmeti ile gelmesi, rahmet lafzından ötürüdür. Çünkü rahmetin eseri de rahmetin yerini tutmakta, rahmet sanki o olmaktadır. Rahmetin, yahut eserlerin yeri nasıl dirilttiğine bir bak, demek olur.

"(يُحْيِي): **Diriltiyor"** şeklinde "ya" ile okuyanların kıraatine göre diriltme işini yapan yüce Allah, yahut yağmur ya da eserlerdir.

"Arzı nasıl diriltiyor" anlamındaki buyrukta manaya hamledilmek suretiyle hal olarak nasb konumundadır. Çünkü lafız istifham lafzı olup, hal de haber durumundadır. İfadenin takdiri de: Sen yeri ölümünden sonra diriltici olan Allah'ın rahmetinin eserine bir bak, şeklindedir.

"İşte bunu yapan hiç şüphesiz O, herşeye gücü yetendir." Bu da müşahede olunanın gaib olana delil olarak görülmesi ve gösterilmesidir.

وَلَئِنْ أَرْسَلْنَا رِيحًا فَرَأَوْهُ مُصْفَرًّا لَظَلُّوا مِنْ بَعْدِهِ يَكْفُرُونَ ﴿٥١﴾

51. Eğer Biz, bir rüzgar göndersek, onlar da ardından onu (ekini) **sararmış görürlerse, bundan sonra onlar muhakkak inkâra saparlar.**

"Eğer Biz, bir rüzgar göndersek, onlar da ardından onu (ekini) **sarmış görürlerse"** buyruğunda **"onu"** zamiri ile rüzgarı kastetmektedir. Rüzgar anlamındaki; (الريح)'in ise müzekker olarak gelmesi caizdir.(1) Muhammed b. Yezid der ki: Hakiki olmayan herbir müennesin müzekker kabul edilmesi kural dışı değildir. Mesela (اعجبني الدار): Ev hoşuma gitti" ve benzerleri gibi.(2)

Onu yani bulutu sararmış görürlerse diye de açıklanmıştır. İbn Abbas da ekini... demiştir. Eserden kasıt da odur. Onlar eseri sararmış görürlerse demek olur. Ekinin yeşermesinden sonra sararması kurumuşluğuna delâlet eder. Bulutun sararması ise onun yağmur yağdırmayacağına delildir. Rüzgarın sararması ise onun (bulutları) aşılayıcı olmadığını gösterir.

"Bundan sonra onlar muhakkak inkâra saparlar." Burada **"saparlar"** anlamı verilen; (لَظَلُّوا) mazi fiili muzari olarak; (لَيَظَلُّنَّ) demektir. Mazi fiilin müstakbel (müzari)'nin yerinde kullanılmasının uygun düşmesi, ifadedeki mücazat anlamı dolayısıyladır. Mücazat ise, ancak müstakbel fiil ile olur. Bu açıklamayı el-Halil ve başkaları yapmıştır.

فَإِنَّكَ لَا تُسْمِعُ الْمَوْتَىٰ وَلَا تُسْمِعُ الصُّمَّ الدُّعَاءَ إِذَا وَلَّوْا
مُدْبِرِينَ ﴿٥٢﴾ وَمَا أَنْتَ بِهَادِ الْعُمْيِ عَنْ ضَلَالَتِهِمْ ۖ إِنْ تُسْمِعُ
إِلَّا مَنْ يُؤْمِنُ بِآيَاتِنَا فَهُمْ مُسْلِمُونَ ﴿٥٣﴾

52. Bu yüzden sen yüz çevirip geri gittiklerinde ölmüşlere ve sağırlara daveti işittiremezsin.
53. Sen kör olanları sapıklıklarından hidayete iletecek de değilsin. Sen ancak âyetlerimize iman edip teslim olanlara işittirirsin.

"Bu yüzden sen yüz çevirip geri gittiklerinde ölmüşlere ve sağırlara daveti işittiremezsin." Yani ey Muhammed, artık deliller büsbütün açıklığa kavuşmuştur. Fakat onlar küfürde geçmişleri taklide alışageldiklerinden dolayı akılları ölmüş, basiretleri körelmiştir. Senin onlara işittirebilmene ve onları hidayete iletmene imkânın yoktur.

Bu ifadeler Kaderiye'nin kanaatlerini reddetmektedir.

(1) Çünkü buradaki o zamiri müzekker bir zamirdir.
(2) Ancak burada zamirin rüzgara ait kabul edilmesi mana bakımından pek uygun görülmemektedir. Çünkü rüzgarın sararmış olarak görülmesi bir anlam ifade etmez.

"Sen ancak âyetlerimize iman edip teslim olanlara işittirirsin." Yani sen yüce Allah'ın bu öğütlerini ancak tevhidin delillerine kulak veren ve kendileri için hidayeti halketmiş olduğum iman edenlere işittirebilirsin. Bu husus daha önceden en-Neml Sûresi'nde (27/81. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır. Burada yüce Allah'ın: "(بِهَادِ الْعُمْيِ): **Kör olanları... hidayete iletecek"** buyruğu ("dal" harfinden sonra) "ye"siz olarak gelmiştir.

اَللّٰهُ الَّذِى خَلَقَكُمْ مِنْ ضَعْفٍ ثُمَّ جَعَلَ مِنْ بَعْدِ ضَعْفٍ قُوَّةً ثُمَّ جَعَلَ مِنْ بَعْدِ قُوَّةٍ ضَعْفًا وَشَيْبَةً ۚ يَخْلُقُ مَا يَشَآءُ ۚ وَهُوَ الْعَلِيمُ الْقَدِيرُ ﴿٥٤﴾

54. Allah sizi (önce) **bir zaaftan yaratan, sonra zayıflığın ardından kuvvet, sonra kuvvetin ardından zayıflık ve ihtiyarlık verendir. Dilediğini yaratır. O çok iyi bilendir, gücü yetendir.**

"Allah sizi (önce) **bir zaaftan yaratan...dır."** Yüce Allah, kudretine dair bizzat insanın kendi nefsinden bir başka istidlâli sözkonusu etmektedir ki, insan ibret alsın. **"Bir zaaftan"** buyruğu, zayıf, güçsüz bir nutfeden demektir. **"Bir zaaftan"** buyruğunun zayıflık halinde, anlamında olduğu da söylenmiştir. Bu da insanların başta bebeklik ve küçük yaştaki hallerini ifade eder.

"Sonra zayıflığın ardından bir kuvvet" yani gençlik **"sonra kuvvetin ardından zayıflık"** yani ihtiyarlık **"...verendir."** Âsım ve Hamza her iki **"zaaf"** kelimesindeki **"dat"** harfini üstün ile, diğerleri ise ötre ile okumuşlardır ki; iki ayrı söyleyiştir. Ötreli okuyuş Peygamber (sav)'ın şivesidir. el-Cahderî de; **"bir zaaftan yaratan, sonra zayıflığın ardından..."** de "dat" harflerini üstün ile okurken, sonraki "kuvvetin ardından zayıflık" buyruğundaki; (ضُعْفًا)'ı ise -sadece bunu- ötreli okumuştur. O böylelikle her iki şiveyi bir arada kullanmak istemiştir.

el-Ferra dedi ki: Ötreli okuyuş Kureyş'in, üstün ile okuyuş Temim'in şivesidir. el-Cevherî der ki: (Hem ötreli, hem üstün olmak üzere) "(الضَّعْف والضُّعْف): Kuvvetin zıddı, aksi" demektir.)

Bir açıklamaya göre üstün ile okuyuş görüşteki zayıflık, ötreli okuyuş bedendeki zayıflık demektir. Alış-verişlerde aldanan kişi ile ilgili hadiste yer alan: "(أنه يبتاع وفي عُقدته ضعف): O alış-veriş yapar, ancak değerlendirip ölçmesinde bir

parça zayıflık vardır."[1] ifadesi de bu kabildendir.

"(وَشَيْبَةٌ): **Ve ihtiyarlık"** buyruğu da; (لَشْيب) gibi bir mastardır. Mastar da her türlü kip yerine kullanılmaya elverişlidir. **"Zayıflık ve kuvvet"** anlamındaki kelimeler hakkında da aynı şey söylenebilir.

"Dilediğini" ister kuvvet, ister zayıflığı **"yaratır. O"** tedbir ve idaresini **"çok iyi bilendir."** İrade ettiği şeyi gerçekleştirmeye de **"gücü yetendir."**

Kûfeli nahivciler **"zaaftan"** anlamındaki kelimenin "ayn" harfinin; (من ضَعَف) şeklinde üstün ile okunmasını uygun kabul ederler. Aynı şekilde ikinci ya da üçüncü harfi boğaz harflerinden olan bütün kelimeler de böyledir.

وَيَوْمَ تَقُومُ السَّاعَةُ يُقْسِمُ الْمُجْرِمُونَ ۙ مَا لَبِثُوا غَيْرَ سَاعَةٍ ۚ كَذَٰلِكَ كَانُوا يُؤْفَكُونَ ﴿٥٥﴾

55. Kıyametin kopacağı gün günahkârlar bir saatten başka eğlenmediklerine yemin edeceklerdir. Onlar işte böyle döndürülüyorlardı.

"Kıyametin kopacağı gün günahkârlar" müşrikler **"bir saatten başka eğlenmediklerine yemin edeceklerdir."** Bu ifadeler kabir azabını reddetmez. Zira Peygamber (sav)'dan birçok yoldan gelen rivayetlerle kabir azabından Allah'a sığındığı, ondan Allah'a sığınmayı emrettiği sahih olarak rivayet edilmiştir. Bunlardan birisi Abdullah b. Mes'ud'un yaptığı şu rivayettir: O dedi ki: Peygamber (sav) Um Habibe'nin dua ederken şöyle dediğini duydu: Allah'ım kocam Rasûlullah'ı, babam Ebu Sufyan'ı ve kardeşim Muaviye'yi hayatta bırakarak onlarla gözümü aydınlat. Bunun üzerine Peygamber (sav) ona şöyle demiş: "Sen yüce Allah'tan belirlenmiş eceller, paylaştırılmış rızıklara rağmen istekte bulundun. Ama bunun yerine sen ondan seni cehennem azabından ve kabir azabından korumasını dile."[2] Bu hususta Müslim'in, Buharî'nin ve başkalarının rivayet ettiği meşhur daha pekçok hadis-i şerif vardır. Bunların bir bölümünü *"et-Tezkire"* adlı eserimizde zikretmiş bulunuyoruz.

(1) İbn Hibbân, ***Sahih,*** XI, 430, 431; Hakim, ***el-Müstedrek,*** IV, 113; ***Tirmizî,*** III, 552; ***Ebû Dâvûd,*** III, 282; ***Nesâî,*** VII, 252; ***İbn Mâce,*** II, 788; ***Müsned,*** III, 217.

(2) ***Müslim,*** IV, 2051; İbn Hibbân, ***Sahih,*** VII, 235; ***Müsned,*** I, 390, 413, 433, 466...

"Bir saatten başka eğlenmediklerine" buyruğunun anlamı ile ilgili iki görüş vardır. Bunlardan birisine göre; kıyamet gününden önce mutlaka bir durgunluk, bir dinlenme olacaktır. İşte buna binaen onlar: **"Bir saatten başka eğlenmedik"** diyeceklerdir.

İkinci görüşe göre; onlar dünyada ancak bu kadar süre eğlendiklerini söyleyeceklerdir. Buna sebeb ise dünyanın zevali ve sonunun gelmesidir. Yüce Allah'ın şu buyruğunda olduğu gibi: *"Onların onu görecekleri gün (günün) bir akşamından veya kuşluğundan başka durmamışlar gibi gelecek onlara."* (en-Naziat, 79/46) Sanki günün ancak kısa bir anı kadar kalmış gibi gelecek onlara. Her ne kadar onlar kendileri için gaybî olan ve bilmedikleri bir hususa dair yemin etseler dahi.

Yüce Allah daha sonra şöyle buyurmaktadır: **"Onlar işte böyle döndürülüyorlardı."** Yani dünyada iken yalanlıyorlardı.

"(أفك الرجل): Adam doğruluktan ve hayırdan döndürüldü" denilir. "(أرض مأفوكة): Yağmurdan alıkonulmuş yer" demektir.

Akılcılardan bir topluluğun iddiasına göre; kıyamet gününde insanların içinde bulundukları hal dolayısıyla yalan söylemek düşünülemez. Oysa Kur'ân bunun aksine delâlet etmektedir. Yüce Allah, şöyle buyurmaktadır: **"Onlar işte böyle döndürülüyorlardı."** Yani onlar bir andan başka eğlenmediklerine dair yemin ettiklerinde haktan döndürüldükleri gibi; dünyada iken de haktan böylece döndürülüyorlardı. Yine yüce Allah, başka yerlerde şöyle buyurmaktadır: *"Allah onların hepsini dirilteceği o günde size yemin ettikleri gibi, ona da yemin edecekler ve kendilerinin gerçekten bir şey üzere olduklarını sanacaklar. Haberiniz olsun, gerçekten onlar yalancıların ta kendileridir."* (el-Mücadele, 58/18); *"Bundan sonra: Rabbimiz olan Allah hakkı için biz müşriklerden olmadık, demelerinden başka bir mazeretleri olmayacak. Kendi aleyhlerine nasıl yalan söylediklerine... bir bak!"* (el-En'âm, 6/23-24)

وَقَالَ الَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ وَالْإِيمَانَ لَقَدْ لَبِثْتُمْ فِي كِتَابِ اللَّهِ إِلَىٰ
يَوْمِ الْبَعْثِ فَهَٰذَا يَوْمُ الْبَعْثِ وَلَٰكِنَّكُمْ كُنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ ﴿٥٦﴾

56. Kendilerine ilimle iman verilmiş olanlar diyeceklerdir ki: "Andolsun ki, Allah'ın kitabından diriliş gününe kadar eğlendiniz. İşte bu yeniden diriliş günüdür. Fakat siz bilmiyordunuz."

"Kendilerine ilimle iman verilmiş olanlar diyeceklerdir ki: Andolsun ki Allah'ın kitabında diriliş gününe kadar eğlendiniz" buyruğunda sözü edilen, kendilerine ilim verilmiş olanların kim oldukları hususunda farklı görüşler vardır. Bunların melekler oldukları söylendiği gibi, peygamberler oldukları, ümmetlerin âlimleri oldukları, bu ümmetin mü'minleri oldukları ve bütün mü'minler oldukları söylenmiştir. Yani mü'minler kâfirlere cevab olmak üzere: Andolsun ki, siz diriliş gününe kadar kabirlerinizde kaldınız, diyeceklerdir.

Yüce Allah'ın: "(فَهَٰذَا يَوْمُ الْبَعْثِ): **İşte bu, diriliş günüdür"** buyruğu ifadenin kendisine delâlet ettiği hazfedilmiş bir şartın cevabıdır. Bunun takdiri de şudur: "(إن كنتم منكرين البعث فهذا يوم البعث): Eğer siz öldükten sonra dirilişi inkâr edenler iseniz, işte bu yeniden diriliş günüdür."

Ya'kub kıraat alimlerinden birisinin -ki aynı zamanda el-Hasen'in de kıraatidir- bu **"diriliş gününe kadar"** anlamındaki buyruğu harekeli olarak; (إلى يوم البَعَث) şeklinde ("ayn" harfini üstün olarak) okuduğunu nakletmektedir. Çünkü bu kelime boğaz harflerinden bir harfin bulunduğu kelimedir.

"Allah'ın kitabında" buyruğunun Allah'ın hükmünde anlamında olduğu söylendiği gibi, ifadede takdim ve te'hir olduğu da söylenmiştir. Yani Allah'ın kitabı hakkında kendilerine bilgi verilmiş olanlar ile iman sahibi olanlar: Andolsun ki diriliş gününe kadar eğlendiniz, diyeceklerdir. Bu açıklamayı Mukatil, Katade ve es-Süddî yapmıştır.

el-Kuşeyrî der ki: Buna göre **"ilim verilmiş olanlar"** Allah'ın kitabının bilgisi kendilerine verilmiş olanlar anlamındadır. Lehlerinde kitabta ilim sahibi olmak hükmü verilmiş olanlar diye de açıklanmıştır.

"İşte bu, yeniden diriliş günüdür." Yani sizin (dünyada iken) inkâr ettiğiniz gündür.

فَيَوْمَئِذٍ لَا يَنْفَعُ الَّذِينَ ظَلَمُوا مَعْذِرَتُهُمْ وَلَا هُمْ يُسْتَعْتَبُونَ ﴿٥٧﴾

57. O günde zulmedenlere mazeret bildirmeleri fayda vermez ve onlardan Rabblerini razı etmeleri de istenmez.

"O günde zulmedenlere mazeret bildirmeleri fayda vermez." Onların o gün kıyameti bilmelerinin de, mazeret bildirmelerinin de kendilerine faydası olmaz, demektir. Şöyle de açıklanmıştır: Mü'minler onlara cevab verince, bu sefer dünyaya geri döndürülmeyi isteyecekler ve özür beyan edecekler, ancak özürleri kabul edilmeyecektir.

"Rabblerini razı etmeleri de istenmez." Yani onların halleri de Rabbini razı etmek isteyip, geri dönmek isteyenin hali gibi olmayacaktır.

"(استعتبته فاعتبني): Ben onun beni razı etmesini istedim, o de beni razı etti" demektir. Bu tabir bir kimsenin karşısındakine haksızlık etmiş olması, ona karşı suç işlemiş olması halinde söylenir. (أعتبته)'in gerçek anlamı, onun zorluğunu, sıkıntısını ortadan kaldırdım, demektir. İleride Fussilet Sûresi'nde (41/24. âyetin tefsirinde) buna dair açıklamalar gelecektir.

Âsım, Hamza ve el-Kisaî **"o günde... fayda vermez"** buyruğunda fiili "ye" harfi ile (فَيَوْمَئِذٍ لَا يَنْفَعُ) şeklinde okumuşlar, diğerleri ise "te" harfi ile okumuşlardır.

وَلَقَدْ ضَرَبْنَا لِلنَّاسِ فِي هٰذَا الْقُرْاٰنِ مِنْ كُلِّ مَثَلٍ ۭ وَلَئِنْ
جِئْتَهُمْ بِاٰيَةٍ لَيَقُولَنَّ الَّذِينَ كَفَرُوٓا اِنْ اَنْتُمْ اِلَّا مُبْطِلُونَ ﴿٥٨﴾
كَذٰلِكَ يَطْبَعُ اللّٰهُ عَلٰى قُلُوبِ الَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٥٩﴾
فَاصْبِرْ اِنَّ وَعْدَ اللّٰهِ حَقٌّ وَّلَا يَسْتَخِفَّنَّكَ الَّذِينَ لَا يُوقِنُونَ ﴿٦٠﴾

58. Andolsun ki Biz, bu Kur'ân'da insanlara her çeşit misalden örnek verdik. Andolsun eğer onlara bir âyet getirsen, o kâfirler elbette şöyle diyeceklerdir: "Siz ancak bâtıl şeyler uyduranlarsınız."

59. İşte bilmeyenlerin kalbleri üzerine Allah böyle mühür vurur.

60. O halde sabret! Muhakkak ki; Allah'ın vaadi haktır. İnanmayanlar asla seni aceleciliğe sürüklemesin.

"Andolsun ki Biz, bu Kur'ân'da insanlara her çeşit misalden örnek verdik." Onları gerek duydukları şeylere ileten, tevhide, rasûllerin doğru söylediklerine dikkatlerini çeken her türlü örneği onlara gösterdik.

"Andolsun eğer onlara bir âyet" denizi yarmak, asa ve daha başka türden bir mucize **"getirsen, o kâfirler elbette şöyle diyeceklerdir. Siz"** ey mü'minler topluluğu, **"ancak batıl şeyler uyduranlarsınız."** Batıla ve büyüye uyuyorsunuz.

"İşte" tevhidin delillerini **"bilmeyenlerin kalbleri üzerine Allah böyle mühür vurur."** Yani yüce Allah, Allah'tan gelen âyetleri anlayamasınlar diye kalb-

lerini mühürlediği gibi, bilmeyenlerin kalblerini de böylece mühürler.

"O halde sabret! Muhakkak ki Allah'ın vaadi haktır." Yani onların eziyetlerine sabret. Şüphesiz Allah sana yardım edecektir, zafere kavuşturacaktır.

"İnanmayanlar asla seni aceleciliğe sürüklemesin." Seni dininden, yolundan uzaklaştıramasın.

Denildiğine göre burada inanmayanlardan kasıt, en-Nadr b. el-Haris'tir. Hitab Peygamber (sav)'a olmakla birlikte maksat onun ümmetidir.

"Filan kişi filanı hafife aldı" tabiri onu cahil belledi ve sapıklıkta kendisine tabi olmasını sağladı, demektir. Buyruk nehy dolayısıyla cezm konumundadır. Şeddeli "nûn" ile te'kid edilmiş ve iki şeyden biri diğerine katıldığı takdirde bina edildiği üzere bu şeddeli "nûn", feth üzere bina edilmiştir.

"İnanmayanlar" buyruğu ref mahallindedir. Araplar arasında; "(الَّذِينَ): ...lar" ismi mevsul'ünü ref mahallinde; (اللذون) diye kullananlar da vardır. Buna dair açıklamalar daha önceden el-Fatiha Sûresi'nde (1/7. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

Lukmân Sûresi

1-34. ÂYETLERİN TEFSİRİ

بسم الله الرحمن الرحيم

Rahman ve Rahim Allah'ın Adı İle

İki âyet dışında Mekke'de inmiştir. Katade dedi ki: Bu iki âyetin başı: "***Eğer yerde olan bütün ağaçlar kalem olsa...***" buyruğundan itibaren bir sonraki âyetin sonuna kadardır. İbn Abbas ise üç âyet müstesnâdır demiştir. Bunların ilki de: ***"Eğer yerde olan bütün ağaçlar..."*** âyetidir.

Otuzdört âyet-i kerîmedir.

الٓمٓ ﴿١﴾ تِلْكَ اٰيَاتُ الْكِتٰبِ الْحَكِيمِ ﴿٢﴾ هُدًى وَرَحْمَةً
لِلْمُحْسِنِينَ ﴿٣﴾ الَّذِينَ يُقِيمُونَ الصَّلٰوةَ وَيُؤْتُونَ الزَّكٰوةَ وَهُمْ
بِالْاٰخِرَةِ هُمْ يُوقِنُونَ ﴿٤﴾ اُولٰٓئِكَ عَلٰى هُدًى مِنْ رَبِّهِمْ وَاُولٰٓئِكَ
هُمُ الْمُفْلِحُونَ ﴿٥﴾

1. **Elif, Lâm, Mîm.**
2. **Bunlar pek hikmetli Kitab'ın âyetleridir.**
3. **İhsan edenler için hidayet ve bir rahmettir.**
4. **Onlar ki; namazı dosdoğru kılarlar, zekâtı verirler ve onlar âhirete kesin olarak iman edenlerdir.**
5. **İşte onlar, Rablerinden bir hidayet üzeredirler ve onlar felâh bulanların tâ kendileridir.**

"Elif, Lâm, Mîm. Bunlar pek hikmetli Kitab'ın âyetleridir." Sûrenin başlangıçlarına dair açıklamalar daha önceden geçmiş bulunmaktadır.

"(تلك): **Bunlar"** mübtedâ takdiri ile ref' mahallindedir.

"**Bunlar"**ın yerine; "(تِيكَ آيَاتُ الْكِتَابِ الْحَكِيمِ): Bunlar pek hikmetli Kitab'ın âyetleridir" de denilir.

Kitab'tan kasıt, Kur'ân-ı Kerîm'dir. "Hakîm" ise son derece sağlam ve muhkem demektir. Herhangi bir gediği ve çelişkisi bulunmayan, tutarsızlığı olmayan demektir. Hikmetli diye açıklandığı gibi, hâkim (hükmeden) diye de açıklanmıştır.

"İhsan edenler için hidâyet ve bir rahmettir" anlamındaki buyruklar hal olarak nasb ile gelmişlerdir. Bu da "(هَذِهِ نَاقَةُ اللهِ لَكُمْ آيَةً): *İşte size bir mucize olmak üzere Allah'ın dişi devesi"* (elA'raf, 7/73) buyruğunda olduğu gibidir. Medineliler, Ebu Amr, Âsım ve el-Kisaî'nin kıraati bu şekildedir. Hamza ise; "(هُدىً وَرَحْمَةً): Bir hidayet ve bir rahmettir" diye merfû' okumuştur. Bu da iki şekilde açıklanır. Birincisine göre, mübtedâ takdir edilir, çünkü bu, bir âyetin başıdır. İkinci açıklamaya göre, bu; "(تِلْكَ): **Bunlar"**ın haberidir.

"İhsan eden" ise: Yüce Allah'ı görüyormuşçasına Allah'a ibadet eden, kendisi: Onu görmese dahi Allah'ın kendisini gördüğünü bilen kişi demektir. İhsan edici kimselerin, İslâm dininde ihsan edicilik durumunda olan kimseler olduğu da söylenmiştir. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmaktadır: *"İhsan edici olarak kendisini Allah'a teslim eden... kimseden daha güzel din sahibi kim olabilir?"* (en-Nisâ, 4/125)

"Onlar ki, namazı dosdoğru kılarlar" buyruğu sıfat konumundadır. Bununla birlikte kat' üzere (önceki buyruklarla ilişkili kabul etmeyerek) ve: "(هم الذين): Onlar o kimselerdir ki..." anlamında merfû' kabul edilmesi de mümkündür. "(أعني): Yani" takdiri ile nasb halinde olması da mümkündür. Bu âyet-i kerîme ile ondan sonraki âyete dair açıklamalar daha önceden el-Bakara Sûresi'nde (2/3 ile 5. âyetlerin tefsirinde) ve başka yerlerde (mesela el-Mâide, 5/55. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَشْتَرِي لَهْوَ الْحَدِيثِ لِيُضِلَّ عَنْ سَبِيلِ اللهِ
بِغَيْرِ عِلْمٍ ۖ وَيَتَّخِذَهَا هُزُوًا ۚ أُولَٰئِكَ لَهُمْ عَذَابٌ مُهِينٌ ﴿٦﴾

6. **İnsanlardan kimisi** (insanları) **bilgisizce Allah'ın yolundan saptırmak ve onları bir eğlence edinmek için boş sözleri satın alırlar. İşte onlar için horlayıcı bir azab vardır.**

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı beş başlık halinde sunacağız:

1- Boş Sözleri Satın Alanlar:

"İnsanlardan kimisi... boş sözleri satın alırlar" buyruğundaki; "(مَنْ): **Kimisi**" mübtedâ olarak ref' mahallindedir. **"Boş sözler"**den kasıt ise, İbn Mes'ud, İbn Abbas ve diğerlerinin görüşlerine göre şarkı demektir. en-Nehhas dedi ki: O kitab ve sünnet ile yasaklanmıştır. İfadenin takdiri: "(من يشتري ذا لهو أو ذات لهو): Oyalayıcı olanı kim satın alır?" şeklindedir. Yüce Allah'ın: *"(O) Kasabaya sor"* (Yusuf, 12/82) gibi. Ya da ifadenin takdiri şöyle olabilir: Böyle bir kimse boş sözleri ancak satın alıp da bunlara çokça bedel verdiğinden dolayı sanki bunları lehv için (boşu boşuna oyalanmak için) satın almış gibidir.(1)

Derim ki: İlim adamlarının şarkının mekruh oluşuna ve yasaklandığına dair delil gösterdikleri üç âyet-i kerîmeden birisi budur.

İkinci âyet-i kerîme yüce Allah'ın: *"(Üstelik) oynayıp, eğlenirsiniz."* (en-Necm, 53/61) buyruğudur. İbn Abbas dedi ki: Burada Himyerlilerin lehçesinde şarkı demektir. Mesela; "(اسمدي لنا): Bize şarkı söyle" demektir. (Ki âyet-i kerîmedeki lafız ile aynı köktendir).

Üçüncü âyet-i kerîme ise yüce Allah'ın: *"Onlardan gücünün yettiği kimseleri sesinle yerinden oynat"* (el-İsra, 17/64) buyruğudur. Mücahid dedi ki: Bunlar şarkı ve çalgı aletleridir. Buna dair açıklamalar daha önceden el-İsra Sûresi'nde (17/64. âyet, 2. başlıkta) geçmiş bulunmaktadır.

Tirmizî'nin rivayetine göre Ebu Umame, Rasûlullah (sav)'ın şöyle buyurduğunu rivayet etmektedir: "Şarkıcı cariyeleri satmayınız, satın almayınız. Onlara (bu işi) öğretmeyiniz. Böylelerinin ticaretinde de hayır yoktur, onların karşılığında alınacak olan para da haramdır. İşte şu: **"İnsanlardan kimisi bilgisizce Allah'ın yolundan saptırmak için boş sözleri satın alırlar"** âyeti benzeri hususlar için nâzil olmuştur." Ebu İsa (et-Tirmizî) dedi ki: Bu hadis garibtir. Sadece el-Kasım, Ebu Umame yoluyla rivayet edilmiştir. el-Kasım, sika (güvenilir) bir ravidir. Ali b. Yezid ise hadis noktasında zayıf kabul edilmektedir. Bu açıklamayı da Muhammed b. İsmail (el-Buhârî) yapmıştır.(2)

İbn Atiyye dedi ki: İbn Mes'ud, İbn Abbas ve Cabir b. Abdullah da böy-

(1) İfadenin takdirine dair bu açıklamalar, gerek merhum müfessirin ifadesinde gerek en-Nehhâs'ın ibaresinde -Arapça baskıya hazırlayanın da belirttiği gibi- bir parça kapalılık vardır. Arapça baskıya hazırlayanın, anlaşılan mananın olması gereken şekle dair notu da gözönünde bulunduralarak; tercüme yapıldı.

(2) *Tirmizi*, III, 579; ancak hadisin sonundaki *Tirmizi*'nin ta'lik *Buhârî*'den söz edilmeden, "Kimi ilim adamı Ali b. Yezid'in hadis (rivayetin)de zayıf olduğu belirtilmektedir" şeklindedir.

lece (bu âyeti) tefsir etmişlerdir. Bu açıklamayı ayrıca Ebu'l-Ferec el-Cevzî, el-Hasen'den, Said b. Cübeyr'den, Katade ve en-Nehaî'den de nakletmiştir.

Derim ki: Bu, bu âyet-i kerîme hakkında yapılmış en üstün açıklamalardır. Hatta bu hususta İbn Mes'ud üç defa kendisinden başka ilah olmayan Allah adına yemin ederek bunun şarkı hakkında olduğunu söylemiştir.

Said b. Cübeyr, Ebu's-Sahbâ el-Bekrî'den şöyle dediğini rivayet etmektedir: Abdullah b. Mes'ud yüce Allah'ın: **"İnsanlardan kimisi... boş sözleri satın alırlar"** âyeti hakkında soru sorulunca şöyle demiş: Bu boş sözler, kendisinden başka hiçbir ilah olmayan Allah adına yemin ederim ki şarkıdır deyip, bu sözlerini üç defa tekrarlamıştır.(1)

Yine İbn Ömer'den bunun şarkı olduğunu söylediği rivayet edilmiştir. İkrime, Meymun b. Mihran ve Mekhul de böyle demişlerdir.

Şu'be ve Süfyan'ın, el-Hakem ile Hammad'dan bu ikisi İbrahim'den şöyle dediğini rivayet etmişlerdir: Abdullah b. Mes'ud dedi ki: Şarkı kalbte münafıklığın yeşermesine sebebtir, Mücahid de böyle demiş ve şunları eklemiştir: Âyet-i kerîmede geçen boş söz şarkı ve buna benzer batıl şeyleri dinlemektir.

el-Hasen dedi ki: Boş söz çalgı ve şarkıdır. el-Kasım b. Muhammed de dedi ki: Şarkı batıldır, batıl da ateştedir.

İbnu'l-Kasım dedi ki: Ben Malik'e şarkı hakkında soru sordum da şöyle dedi: Yüce Allah: ***"Artık haktan sonra sapıklıktan başka ne var?"*** (Yunus, 10/32) diye buyurmaktadır. Peki, o bir hak mıdır?

Buhârî şöyle bir bab başlığı açmıştır: "Herbir lehvin (boş işin) yüce Allah'a itaatten alıkoyduğu takdirde batıl olduğu ve: Arkadaşına gel seninle kumar oynayayım, diyen kimse ile yüce Allah'ın: **"İnsanlardan kimisi bilgisizce Allah'ın yolundan saptırmak ve onu bir eğlence edinmek için boş sözleri satın alırlar"** buyruğuna dair bir bab.(2)

Buhârî'nin (Allah'a itaatten alıkoyduğu takdirde) kaydı yüce Allah'ın: **"Allah'ın yolundan saptırmak için"** buyruğundan ilham alınarak belirtilmiştir.

Yine el-Hasen'den nakledildiğine göre **"boş söz** (lehvu'l-hadis)" küfür ve şirk demektir. Bazıları ise, batıl ehli ve oyun peşinde olanların kendisiyle oyalanıp, vakit geçirdiği sözler diye yorumlamışlardır.

Denildiğine göre; âyet-i kerîme en-Nadr b. el-Hâris hakkında nâzil olmuştur. Çünkü o Rüstem ve İsfendiyar gibi kimselere ait Acem (İranlı)ların kitablarını satın almıştı. en-Nadr, Mekke'de oturur, Kureyşliler: Muhammed böy-

(1) Hâkim, ***el-Müstedrek,*** II, 445
(2) ***Buhârî,*** V, 2321

le dedi, dediler mi, o da buna güler ve kendilerine Pers hükümdarlarının başından geçen olayları anlatır ve şöyle dermiş: Benim bu anlattıklarım Muhammed'in sözlerinden daha güzeldir. Bunları el-Ferra, el-Kelbî ve başkaları nakletmiştir.

Bir diğer açıklamaya göre; en-Nadr şarkıcı cariyeler satın alır ve müslüman olmak isteyen bir kişiyi buldu mu mutlaka bu şarkıcı cariye ile birlikte o kimsenin yanına gider ve ona: Yedir, içir ve şarkı söyle derdi. Sonra da şunları söylerdi: İşte bu Muhammed'in seni kendisine davet ettiği namazdan, oruçtan ve onun önünde fedakarlık edip çarpışmandan daha iyidir. Bu ve birinci görüşe göre satın almanın mahiyeti açıkça anlaşılmaktadır.

Bir başka kesim de şöyle demektedir: Bu âyet-i kerîmede satın almak bir istiâredir. Kureyşlilerin sohbetlerindeki konuşmaları İslâm ile oyalanmaları, söze dalmaları ve kendilerini batıla kaptırıp, gitmeleridir.

İbn Atiyye dedi ki: Buna göre yapılması gereken işi terkedip, bu münkerleri işlemek, onları satın almak demek olur. Yüce Allah'ın: ***"İşte onlar hidayet karşılığında sapıklığı satın almış olanlardır"*** (el-Bakara, 2/16) buyruğunda olduğu gibi. Yani onlar imanı verip, karşılığında küfrü satın almışlar. Bu da onların imanı küfre değiştirmelerini ve küfre tercih etmelerini ifade eder. Mutarrif dedi ki: Boş sözün satın alınması, onun çağrısının kabul edilmesi demektir. Katade: Belki de bu hususta herhangi bir mal harcamaz; fakat onu dinlemek, onu satın almak demektir, diye açıklamıştır.

Derim ki: Birinci görüş bu hususta yapılmış açıklamaların en uygun olanıdır. Çünkü bu hususta hem merfu bir hadis vardır, hem de aynı konuda ashab ile tabiinden gelmiş görüşler bulunmaktadır.

es-Salebî ile el-Vahidî az önce zikrettiğimiz Ebu Umame hadisinde şunları da kaydetmektedirler: "...Bir adam yüksek sesle şarkı söyleyecek oldu mu, mutlaka Allah onun üzerine iki şeytan gönderir. Bunlardan birisi bu omuzu üzerinde, diğeri de öteki omuzu üzerinde (oturur) ve kendisi susuncaya kadar bu iki şeytan ayaklarını vurmaya devam eder dururlar."(1)

Tirmizî ve başkaları da Enes ve başkalarının rivayetine göre Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: "İki ses vardır ki, lanete uğramıştır ve günahkârdırlar. Ben o iki sesi de yasaklıyorum: Biri zurna ile nağme ve sevinç esnasında şeytanın sesi ve musibet esnasındaki bir sarsıntı ile yanaklara vurup yakaları yırtmak halinde (feryad, ağıt) sesi."(2)

Cafer b. Muhammed babasından, o dedesinden, o Ali (selam ona)'dan şöyle dediğini rivayet etmektedir: Rasûlullah (sav) buyurdu ki: "Ben zurnaları (çal-

(1) el-Heysemî, *Mecmau'z-Zevâid,* VIII, 119; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebîr,* VIII, 180.
(2) Tayâlisi, *el-Müsned,* I, 235; Deylemî, *el-Firdevs,* II, 400.

gı âletlerini) kırmakla gönderildim." Bu hadisi Ebu Talib el-Gaylanî rivayet etmiştir.(1)

İbn Buşra'nın, İkrime'den, onun İbn Abbas'tan rivayet ettiğine göre Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: "Ben zurna ve davulları kırıp dökmek ile gönderildim."(2)

Tirmizî'nin de rivayet ettiğine göre Ali (r.a) şöyle demiştir: Rasûlullah (sav) buyurdu ki: "Ümmetim onbeş hasleti işleyecek oldu mu artık bela gelip, onları bulur... Ümmetim şarkıcı cariyeler ve çalgı aletleri edindiği vakit..."(3)

Ebu Hureyre yoluyla gelen hadiste de: "Çalgıcı cariyeler ile çalgı aletleri ortaya çıktığı vakit"(4) denilmektedir.

İbnu'l-Mübarek, Malik b. Enes'ten, o Muhammed b. el-Münkedir'den, o Enes b. Malik'ten şöyle dediğini rivayet etmektedir: Rasûlullah (sav) buyurdu ki: "Kim bir şarkıcı kadını dinlemek için oturacak olursa, kıyamet gününde kulaklarına kurşun dökülecektir."(5)

Esed b. Musa, Abdu'l-Aziz b. Ebi Seleme'den, o Muhammed b. el-Münkedir'den şöyle dediğini rivayet etmektedir: Bize ulaştığına göre yüce Allah kıyamet gününde şöyle buyuracaktır: " Nerede kendilerini ve kulaklarını boş sözlerden ve şeytanların zurnalarından uzak tutan kullarım? Onları misk bahçelerine yerleştirin ve kendilerine Benim rızamı onların üzerine yağdırdığım, haber verin."(6)

İbn Vehb, Malik'ten, o Muhammed b. el-Münkedir'den bunun bir benzerini rivayet etmektedir. Ayrıca "miskten bahçeler" ifadesinden sonra şöyle demektedir: Sonra da meleklere şöyle der: "Onlara Bana hamdi, şükrü ve senayı işittiriniz. Kendilerine, kendileri için herhangi bir korku bulunmadığını ve onların üzülmeyeceklerini haber veriniz."(7)

Bu mana Ebu Musa el-Eş'arî'den merfu olarak da rivayet edilmiş ve buna göre Rasûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: "Kim bir şarkı sesine kulak verip dinleyecek olursa, ona ruhanilerin sesini işitmeye izin verilmez." Ruhaniler kimlerdir, ey Allah'ın Rasûlü? denilince, şöyle buyurdu: "Bunlar cennet

(1) el-Heysemî, ***Zevâidu Müsnedi'l-Hâris,*** II, 770; Taberânî, ***el-Mu'cemu'l-Kebîr,*** VIII, 197; ***el-Mu'cemu'l-Evsât,*** I, 151; el-Münzirî, ***et-Tergib ve't-Terhib,*** III, 181.

(2) ed-Deylemî, ***el-Firdevs,*** I, 398

(3) ***Tirmizî,*** IV, 494.

(4) Ebu Hureyre'den bu lafızla tespit edemedik; ancak aynı mananın dile getirildiği bazı rivâyetler için bk: ***Müsnedu Abd b. Humeyd,*** I, 167; Ebû Amr ed-Dânî, ***es-Sünenü'l-Vâride fi'l-Fiten,*** III, 684; el-Münziri, ***et-Tergîb ve't-Terhîb,*** III, 182 vs.

(5) İbnu'l-Cevzi, ***el-İlelu'l-Mutenâhiye,*** II, 786; "Ahmed b. Hanbel, bu hadis bâtıldır, demiştir" kaydıyla.

(6) İbnu'l-Mübarek, ***ez-Zühd,*** s. 12; Ebû Nuaym, ***Hilyetu'l-Evliyâ,*** III, 151

(7) İbnu'l-Mübarek ve İbn Nuaym, aynı yerler.

ehlinin okuyucularıdır." Bu hadisi Tirmizi el-Hakim Ebu Abdillah, *Nevâdiru'l-Usul* adlı eserinde rivayet etmiştir.(1) Biz *"et-Tezkire"* adlı eserimizde bunun benzerleri ile birlikte şunu da zikrettik: "Kim dünyada şarab içecek olursa, âhirette onu içmeyecektir.(2) Kim dünyada ipek giyerse, âhirette onu giymeyecektir" ve buna benzer daha başka rivayetler. Bütün bunlar orada açıkladığımız üzere mana itibariyle sahih rivayetlerdir.

Mekhul'ün rivayetine göre Âişe (r.anha) şöyle demiştir: Rasûlullah (sav) buyurdu ki: "Her kim öldüğünde yanında şarkıcı bir cariye bulunuyor ise, onun cenaze namazını kılmayınız."(3)

İşte bu ve daha başka rivayetler sebebiyle ilim adamları, şarkının haram olduğunu söylemişlerdir ki; bu da bir sonraki başlığımızın konusunu teşkil etmektedir.

2- Şarkının Hükmü:

İlim adamlarının haram olduğunu söyledikleri şarkı bu hususta meşhur olanların alışageldikleri, nefisleri harekete getiren, hevâ ve kadınlara şevk arzularını uyandıran, yerinde duranı harekete getirip, saklı olanı ortaya çıkartan hayasızca ifadelerdir. Bu tür ifadeler eğer kadınları sözkonusu eden, güzelliklerini anlatan şiirler halinde olup şarabtan söz ediyor, haramları sözkonusu ediyorsa, bunun haram olduğunda görüş ayrılığı yoktur. Çünkü boş söz ve yerilmiş olan şarkıcılığın bu olduğu hususunda ittifak vardır.

Sözü geçen bu sakıncalardan uzak ifadelerin yer aldığı nağmelere gelince, sevinç zamanlarında bunun az miktarda olanı caizdir. Düğün, bayram, zor işlere karşı gayrete getirmek gibi haller böyledir. Hendeğin kazılması esnasında söylenen ezgilerle, Enceşe ile Seleme b. el-Ekva'ın ezgileri bu kabildendir. Günümüzde sufilerin bid'at olarak ortaya çıkardıkları kaval, tef, vurmalı sazlar ve telli sazlardan oluşan çeşitli şarkı ve çalgı aletlerini dinleme tiryakiliğine gelince; bu haram bir şeydir.

İbnu'l-Arabî der ki: Savaş davulu çalmakta bir mahzur yoktur. Çünkü bu nefislere sebat, düşmanlara korku verir. Çoban kavalları (yaraa) hususunda ise görüş ayrılığı vardır. Zilsiz tef ise mübahtır. el-Cevherî dedi ki: Çobanın çaldığı kamıştan kavala Araplar heyraa da derler, yaraa da derler. el-Kuşeyrî dedi ki: Peygamber (sav)'ın Medine'ye girdiği gün önünde tef vurulmuş. Ebubekir bunu önlemek isteyince, Rasûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: "Onları bırak ey Ebubekir! Ta ki yahudiler bizim dinimizin geniş olduğunu bil-

(1) et-Tirmizî, el-Hakîm, *Nevâdiru'l-Usûl,* II, 87
(2) *Müslim,* III, 1588; İbn Hibbân, *Sahîh,* XII, 188, Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ,* VIII, 288...
(3) *Buhârî,* V, 2194; *Müslim,* III, 1641, 1645, 1646; *İbn Mâce,* II, 1187; *Müsned,* I, 37

sinler." Bu kızlar teflere vuruyor ve bu arada:

"Biz kızlarıyız Neccaroğullarının,

Muhammed en güzelidir komşuların" diyorlardı.

Nikâh (düğün) de davulun def gibi olduğu söylenmiştir. Nikâhın ilanını yaygınlaştıran sair aletlerin de güzel sözlerle ve çirkin ifadeler taşımayan güftelerle birlikte kullanılması da caizdir.

3- Şarkı İle Uğraşmak Sebebiyle Şahitliğin Reddolunacağı ve Olmayacağı Haller:

Sürekli olarak şarkı ile uğraşmak, şahitliğin reddolunmasına sebep teşkil eden bir sefihliktir. Eğer bu devamlı surette değil ise, şahitliğin reddolunmasına sebep değildir. İshak b. İsa et-Tabba' dedi ki: Ben Malik b. Enes'e Medinelilerin şarkıcılığa ne kadar ruhsat verdiklerine dair soru sordum. O da: Bizim bulunduğumuz yerde bu işi ancak fasıklar yapar, diye cevap verdi.

Ebu't-Tayyib Tahir b. Abdullah et-Taberî de şöyle demektedir: Malik b. Enes'e gelince, o şarkı söylemeyi ve onu dinlemeyi yasaklamış ve şöyle demiştir: Bir kimse bir cariye satın alır da onun şarkıcı olduğunu görürse, ayb (kusur) dolayısıyla onu geri çevirmek hakkına sahiptir. Diğer Medineli ilim adamlarının görüşü de budur. Ancak Zekeriya es-Sacî'nin İbrahim b. Sa'd'dan, naklettiğine göre o, bu hususta bir sakınca görmüyormuş.

İbn Huveyzîmendad dedi ki: İmam Malik'e gelince, ondan nakledildiğine göre o bu işi bilen birisi idi ve onun kabul ettiği görüş, bu işin haram olduğu doğrultusundaydı. Ondan şöyle dediği rivayet edilmiştir: Ben genç bir delikanlı iken bu sanatı öğrendim. Annem bana: Oğulcağızım dedi. Bu sanata yüzü güzel olanlar uygun düşer, sen ise böyle değilsin. Bunun yerine git, dini ilimleri tahsil etmeye bak. Ben de Rabia'nın sohbetinde bulundum ve yüce Allah bunda büyük bir hayır takdir etti.

Ebu't-Tayyib et-Taberî dedi ki: Ebu Hanife'nin mezhebinde ise o, nebiz içmeyi mübah kılmakla birlikte, şarkıcılığı mekruh görür ve şarkı dinlemeyi günahlardan sayardı. Diğer Kufelilerin görüşü de böyledir. İbrahim, eş-Şa'bî, Hammad, es-Sevrî ve diğerleri gibi. Bu hususta onlar arasında herhangi bir görüş ayrılığı yoktur. Aynı şekilde bu işin mekruh olup bunun men olunacağı hususunda Basralı ilim adamları arasında da görüş ayrılığı bulunmamaktadır. Ancak Ubeydullah b. Hasen el-Anberî'den rivayet edildiğine göre o, bunda bir sakınca görmezmiş.

(Ebu't-Tayyib devamla) dedi ki: Şafi'nin bu hususta ki görüşüne gelince, o şöyle demiştir: Şarkı batıla benzer bir mekruhtur. Kim bu işi çokça yapar-

sa, o kimse sefihtir ve bundan dolayı şahitliği reddedilir.

Ebu'l-Ferac el-Cevzî mezhebinin imamı Ahmed b. Hambel'den üç rivayet zikretmektedir: Mezhebimize mensub ilim adamları Ebubekir el-Hallal ile arkadaşı Abdu'l-Aziz'den şarkının mübah olduğunu zikretmişler ve onlar bununla kendi dönemlerinde bulunan kasideler ve zühde teşvik edici şiirlere işaret etmişlerdir. İmam Ahmed'in mekruh görmediğine dair rivayetler bu şekilde yorumlanır. Kendisine ölen bir adamın geriye bir çocuk ve şarkı söyleyen bir cariye bırakarak bu çocuğun şarkıcı cariyenin satılmasına ihtiyaç duyması halinde durumun ne olacağına dair sorulan soruya verdiği şu cevap delil teşkil etmektedir: Böyle bir cariye şarkıcı diye değil, vasıfsız diye satılır. Ona: Ama o (bu haliyle) otuzbin eder fakat vasıfsız diye satılacak olursa ancak yirmibin eder denilince o da: Ancak vasıfsız diye satılabilir demiştir. Ebu'l-Ferac dedi ki: Ahmed'in bunu söylemesinin sebebi şudur: Çünkü böyle bir şarkıcı cariye zühd kasidelerini nağmeli söylemiyordu. Aksine o aşk duygularını harekete getiren, neşelendirici güfteleri şarkı olarak söylüyordu.

İşte bu, şarkının sakıncalı olduğuna bir delildir. Zira sakıncalı olmasaydı, yetimin aleyhine bir mali zararın kabulü caiz olamazdı. İşte bu da Ebu Talha'nın Peygamber (sav)'a: Benim yanımda yetimlere ait bir şarap vardır, demesine; Peygamber'in de ona: "O şarabı dök" diye cevab vermesine benzemektedir. Şâyet bu şarabın yetimlerin menfaatine kullanılması caiz olsaydı, elbetteki yetimlerin mallarının boşa dökülmesi emrini vermezdi.

et-Taberî dedi ki: Çeşitli bölgelerdeki ilim adamlarının icmaı ile şarkı mekruhtur ve ondan alıkonulur. Bu hususta İbrahim b. Sa'd ve Ubeydullah el-Anberî cemaate muhalefet etmişlerdir. Rasûlullah (sav) ise şöyle buyurmuştur: "Sizler en büyük kalabalığa uymaya bakınız."(1) "Her kim cemaatten ayrılacak olursa bir cahiliye ölümüyle ölür."(2)

Ebu'l-Ferac dedi ki: Bizim mezhebimize mensub el-Kaffal: Şarkıcı ve rakkasın şahitliği kabul olunmaz, demiştir.

Derim ki: Bu hususun caiz olmadığı böylelikle sabit olduğuna göre; bunun için ücret almak da caiz değildir. Ebu Ömer b. Abdi'l-Berr ise şarkıcılık karşılığında ücret almanın haram olduğu hususunda icma bulunduğunu iddia etmektedir. Buna dair açıklamalar daha önce el-En'âm Sûresi'nde: ***"Gaybın anahtarları O'nun yanındadır"*** buyruğu açıklanırken (el-En'am, 56/59. âyet, 3. başlıkta) geçmiş bulunmaktadır. Bu kadar açıklama da yeterlidir.

(1) *Müsned,* IV, 278; el-Hâkim, *el-Müstedrek,* I, 199, 201

(2) *Buhârî,* VI, 2588, 2612; *Müslim,* III, 1477, 1478; *Nesâî,* VII, 123; *Müsned,* I, 297, III, 445, 446

4- Şarkıcı Cariyelerin Şarkılarını Dinlemenin Hükmü:

Kadı Ebubekr b. el-Arabî dedi ki: Şarkıcı cariyeleri dinlemeye gelince, kişinin kendi öz cariyesinin şarkılarını dinlemesi caizdir. Çünkü böyle bir cariyenin ne zahirinden, ne batınından ona haram olan bir tarafı yoktur. Onun sesinden lezzet alması nasıl yasaklanabilir? Ancak kadınların erkeklerin önünde açılması, mahremiyet perdelerinin kaldırılması ve kötü sözlerin işitilmesi ise caiz değildir. Şâyet bu sınırlar çiğnenip helal olmayacak işler yapılırsa, caiz olmayan şeyler işlenirse, o takdirde böyle bir iş başından beri yasaklanır ve kökünden sökülüp atılır.

Ebu't-Tayyib et-Taberî der ki: Mahrem olmayan bir kadından şarkı dinlemeye gelince; Şafiî mezhebine mensub ilim adamları caiz değildir, demişlerdir. Bu kadın ister hür olsun, isterse köle farketmez. Şafiî de şöyle demektedir: Cariyesi bulunan bir kimse şarkı dinletmek için başkalarını toplayacak olursa, bu kimse bir sefihtir, onun şahitliği reddedilir. Daha sonra böyle birisi hakkındaki sözlerini daha da ağırlaştırarak: Böyle bir iş deyyusluktur, demiştir. Böyle bir cariyeye sahip olan kimseyi sefih kabul etmesi, insanları batıla davet etmiş olmasından ötürüdür. İnsanları batıla davet eden bir kimse ise sefih demektir.

5- Boş İşleri Satın Alanların Gayeleri:

"Allah'ın yolundan saptırmak... için" buyruğunda yer alan: "(لِيُضِلَّ): **Saptırmak için"** lafzı genellikle "ye" ötreli olarak okunmuştur. Başkalarını hidayete giden yoldan saptırmak için, demektir. Bir kimse başkasını da saptıracak olursa, kendisi de sapmış olur.

İbn Kesir, İbn Muhaysın, Humeyd, Ebu Amr, Ruveys ve İbn Ebi İshak ise lazım fiil olarak "ye" harfini üstün okumuşlardır ki, "bizzat kendisi sapsın diye" anlamına gelir.

"Ve onları bir eğlence edinmek için" anlamındaki buyruğun; "(وَيَتَّخِذَهَا): **Onları edinmek için"** lafzını Medineliler, Ebu Amr ve Âsım "(مَنْ يَشْتَرِي) **... kimisi... satın alır"** buyruğuna atfederek ref' ile okumuşlardır. Bununla birlikte böyle bir okuyuşa göre bu fiil, müste'nef (yeni bir cümle) de olabilir.

el-A'meş, Hamza ve el-Kisaî ise bunu: "(لِيُضِلَّ): **Saptırmak... için"** lafzına atfederek nasb ile okumuştur. Her iki şekle göre de: "(بِغَيْرِ عِلْمٍ): **Bilgisizce"** buyruğu üzerinde vakıf güzel olmaz. Vakıf: "(هُزُوًا): **eğlence edinmek"** lafzı üzerinde yapılır.

"Onları edinmek için" buyruğunda zamir âyetlere aittir. Bu zamirin **"Allah'ın yolu"**na ait olması da mümkündür. Çünkü "yol (anlamındaki; sebil)" kelimesi müennes de, müzekker de kullanılabilir.

"İşte onlar için horlayıcı" yani onları küçültücü, son derece çetin**"bir azab vardır."** Şair şöyle demektedir:

ولقد جزعت إلى النصارى بعدما لَقِيَ الصليبُ من العذاب مهينا

"Sen gidip hristiyanlara korku ile sığındın,
Salib (hac) son derece hor kılıcı azab ile karşılaştıktan sonra."

وَإِذَا تُتْلَىٰ عَلَيْهِ آيَاتُنَا وَلَّىٰ مُسْتَكْبِرًا كَأَنْ لَمْ يَسْمَعْهَا كَأَنَّ
فِي أُذُنَيْهِ وَقْرًا ۖ فَبَشِّرْهُ بِعَذَابٍ أَلِيمٍ ﴿٧﴾

7. O kimseye âyetlerimiz okunduğu zaman güya iki kulağı sağırmış da bunları işitmemiş gibi büyüklenerek yüz çevirir. Sen ona çok acıklı bir azabı müjdele!

"O kimseye âyetlerimiz" yani Kur'ân-ı kerîm**"okunduğu zaman güya iki kulağı sağırmış da"** sanki kulakları ağır ve sağır imiş de **"bunları işitmemiş gibi büyüklenerek yüz çevirir."** Buna dair açıklamalar daha önceden (el-En'âm, 6/25. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

"Sen ona çok acıklı bir azabı müjdele!" Bu buyruğa dair açıklamalar daha önceden geçmiş bulunmaktadır.(1)

إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَهُمْ جَنَّاتُ النَّعِيمِ ﴿٨﴾
خَالِدِينَ فِيهَا ۖ وَعْدَ اللَّهِ حَقًّا ۚ وَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ ﴿٩﴾

8. Muhakkak iman edip salih ameller işleyenler için Naîm cennetleri vardır.
9. Onlar orada ebedi kalıcıdırlar. Bu, Allah'ın hak vaadidir. O, Azizdir, Hakîmdir.

(1) Mesela, müjdelemenin manası ile ilgili: el-Bakara, 2/25. âyet, 1. başlık, acıklı azab ile ilgili: el-Bakara, 2/10. âyetlerin tefsirinde açıklamalar geçmiş bulunmaktadır.

"Muhakkak iman edip salih ameller işleyenler için Naîm cennetleri vardır." Yüce Allah kâfirlerin azabını sözkonusu ettikten sonra mü'minlerin mazhar olacakları nimetleri sözkonusu etmektedir.

"Onlar orada ebedi" devamlı, temelli **"kalıcıdırlar. Bu Allah'ın hak vaadidir."** Yüce Allah onlara bunu hak olarak vaadetmiştir ve bu vaadinden cayması sözkonusu değildir.

"O, Azizdir, Hakimdir." Buna dair açıklamalar da daha önceden (el-Bakara, 2/32. âyet ve 129. âyetlerin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

خَلَقَ السَّمٰوٰتِ بِغَيْرِ عَمَدٍ تَرَوْنَهَا وَاَلْقٰى فِى الْاَرْضِ رَوَاسِىَ اَنْ تَمِيدَ
بِكُمْ وَبَثَّ فِيهَا مِنْ كُلِّ دَآبَّةٍ ۟ وَاَنْزَلْنَا مِنَ السَّمَآءِ مَآءً فَاَنْۢبَتْنَا
فِيهَا مِنْ كُلِّ زَوْجٍ كَرِيمٍ ﴿١٠﴾ هٰذَا خَلْقُ اللّٰهِ فَاَرُونِى مَاذَا
خَلَقَ الَّذِينَ مِنْ دُونِهِ ۟ بَلِ الظّٰلِمُونَ فِى ضَلٰلٍ مُبِينٍ ﴿١١﴾

10. O, gökleri, onları gördüğünüz şekilde, direksiz yarattı. Sizi sallamasın diye yere de yüksek ve sabit dağlar koydu. Orada her canlıdan yaydı. Gökten de bir su indirip orada her türden güzel bitkiler bitirdik.

11. Bunlar Allah'ın yarattığıdır. Haydi O'ndan başkasının ne yarattığını gösterin bana. Hayır, zalimler apaçık bir sapıklık içindedir.

"O, gökleri, onları gördüğünüz şekilde, direksiz yarattı" buyruğunda yer alan: "(تَرَوْنَهَا): **Onları gördüğünüz"** buyruğu **"direk"** lafzına sıfat olmak üzere cer mahallindedir. Buna göre görülmemekle birlikte direklerin var olması mümkündür. Diğer taraftan **"gökler"**den hal olarak nasb mahallinde de olması mümkündür. O takdirde hiçbir şekilde direklerin varlığından sözedilemez.

en-Nehhâs dedi ki: Ben Ali b. Süleyman'ı şöyle derken dinledim: Evla olan **"gördüğünüz"** anlamındaki lafzın müste'nef (yeni bir başlangıç) olması ve ortada herhangi bir direğin bulunmamasıdır. Bu açıklamayı Mekkî yapmıştır. Bu durumda **"direksiz"** anlamındaki lafızda ifade tamam olmaktadır. Bu âyet-i kerîmeye dair açıklamalar daha önceden er-Ra'd Sûresi'nde (13/2. âye-

tin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

"Sizi sallamasın diye yere de yüksek ve sabit dağlar koydu" buyruğundaki: "(أَنْ تَمِيدَ): **Sallamasın diye"** buyruğu nasb mahallindedir. Sizi sallamasını istemediğimizden ötürü, demektir. Kufeliler ise bunu; "(لئلا تميد): Sallamasın diye" takdiriyle kabul etmektedirler.(1)

"Orada her canlıdan yaydı. Gökten de yağmur indirip orada her türden güzel bitkiler bitirdik" buyruğu ile ilgili olarak İbn Abbas'ın, güzel olan herbir renkten bitirdik, diye açıklaması nakledilmiştir. eş-Şa'bî maksadın, insanlar olduğu kanaatine sahip olup böylece yorumlamıştır. Çünkü insanlar yerden yaratılmışlardır. O şöyle demiştir: İnsanlar arasından cennete giden kimse, güzel bitki demektir. Onlardan cehennem ateşine gidecek olan kimse de adi ve bayağı kimse demektir. Bir başkası ise bunu nutfenin topraktan yaratılmış olduğu şeklinde yorumlamıştır. Kur'ân'ın zahiri de buna delâlet etmektedir.

"Bunlar Allah'ın yarattığıdır" buyruğu mübtedâ ve haberdir. Burada: "(الخلق): Yaratık" anlamındadır. Yani sizin görmekte olduğunuz şeylerden olup sözünü ettiğimiz bütün bunlar; **"Allah'ın yarattığı"** yani Allah tarafından herhangi bir ortağı bulunmaksızın yaratılmıştır. O halde ey müşrikler topluluğu **"haydi, O'ndan başkasının"** putların, heykellerin **"ne yarattığını gösterin bana! Hayır, zalimler"** yani müşrikler **"apaçık bir sapıklık"** apaçık bir hüsran **"içindedir."**

"Ne yarattığını" anlamındaki buyrukta yer alan: "(ما): **Ne"** soru anlamında olup, mübtedâ olarak ref' mahallindedir. (ذا) ise (الذي) anlamında olup onun haberidir. "(خلق): **Yarattı"** lafzı ise hazfedilmiş bir "he" zamiri üzerinde (zamiri mef'ul kılmak suretiyle) amel etmiştir.

Bunun da takdiri: (فأروني أي شيء خلق الذين من دونه): O'ndan başkalarının neyi yaratmış olduklarını bana gösterin" şeklindedir. Cümle **"bana gösterin"** anlamındaki fiil ile nasb mahallindedir. **"Yarattı"** anlamındaki fiil ile birlikte "he" zamiri gizli olup; (الذين)'e aittir. "(فأروني الأشياء التي خلقها الذين من دونه): O halde O'nun dışındaki kimselerin yaratmış oldukları şeyleri bana gösterin" demektir. İşte bu görüşü kabul edenlere göre: "(ماذا تعلمت، أنحوٌ أم شعر): Sen ne öğrendin? Nahiv mi yoksa şiir mi?" denilir. Bununla birlikte: (ما)'ın **"Bana gösterin"** ile nasb mahallinde ve; (ذا)'in zaid olması da mümkündür. Bu görüşe göre ise (merfu olarak değil de) nasb ile: "(ماذا تعلمت): Ne öğrendin? Nahvi mi, yoksa şiiri mi?" denilir.

(1) Âyette lafzî anlam: "Sallasın diye" şeklindedir. Ancak bu anlamın kastedilmediği açıktır. Bu bakımdan hazfedildiği kabul edilen lafızlar takdir edilmiştir. Her iki takdire aynı meâlî verişimizin sebebi, anlam itibariyle arada fark bulunmadığındandır.

وَلَقَدْ اٰتَيْنَا لُقْمٰنَ الْحِكْمَةَ اَنِ اشْكُرْ لِلّٰهِ ۭ وَمَنْ يَّشْكُرْ فَاِنَّمَا يَشْكُرُ لِنَفْسِهٖ ۚ وَمَنْ كَفَرَ فَاِنَّ اللّٰهَ غَنِيٌّ حَمِيْدٌ ﴿١٢﴾

12. Andolsun Biz, Lukman'a hikmeti verdik; "Allah'a şükret" diye (emrettik). **Kim şükrederse ancak kendisi için şükreder. Kim de nankörlük ederse, muhakkak Allah muhtaç değildir, hamde layık olandır.**

"Andolsun Biz, Lukman'a hikmeti verdik" buyruğunda (biri Lukman, diğeri hikmet olmak üzere) iki mef'ul vardır. "Lukman" kelimesinin munsarıf olmayışının sebebi, sonunda zaid "elif" ve "nun" bulunmasıdır. O bakımdan müennesi fu'lâ vezninde gelen "fu'lân" veznindeki kelimelere benzemektedir. Bu gibi kelimeler ise marife (belirtili) oldukları takdirde munsarıf olmazlar. Çünkü bu, ikinci bir ağırlık olur. Nekre olmaları halinde munsarıf olmaları ise iki ağırlıktan birisinin ortadan kalkmış olmasıdır. Bu açıklamayı en-Nehhâs yapmıştır.

Lukman'ın babasının adı Bâûrâ, onun Nâhûr, onun Tareh'dir ki, bu da İbrahim'in babası Âzer'dir. Nesebini Muhammed b. İshak böylece vermektedir.

Nesebinin Lukman babası Anka, babası Serûr olduğu da söylenmiştir. O Eyle ahalisinden Nuyalıdır. Bunu da es-Süheylî zikretmiştir.

Vehb dedi ki: Lukman, Eyyub'un kızkardeşinin oğlu idi. Mukatil de şöyle demektedir: Lukman'ın, Eyyub'un teyzesinin oğlu olduğu zikredilir.

ez-Zemahşerî de şöyle demiştir: Lukman'ın babasının adı Bâûrâ olup Eyyub'un kızkardeşinin oğlu ya da teyzesinin oğludur. Âzer'in çocuklarından olduğu da söylenmiştir. Bin yıl bir süre kadar yaşamış, Dâvûd (a.s) ona yetişmiş ve ondan ilim öğrenmiştir. Dâvûd (a.s)'ın peygamber olarak gönderilmesinden önce fetva verirdi. Ancak ona peygamberlik verilince, fetva vermeyi kesti. Kendisine bu husus hatırlatılınca bu sefer: Bu konuda benim fetvama ihtiyaç kalmayıp yükümlülükten kurtarılmış olduğuma göre; ben böyle bir şeyi nasıl kabul etmem, demiştir.

el-Vakıdî der ki: Lukman, İsrailoğulları arasında hakimlik yapardı. Said b. el-Müseyyeb de şöyle demiştir: Lukman, Mısır siyahilerinden, kalın dudaklı, siyahi bir kişi idi. Yüce Allah ona hikmeti vermiş, ancak peygamberlik vermemişti. Te'vil alimlerinin çoğunluğu onun Allah'ın veli bir kulu olup peygamber olmadığı şeklindeki bu görüşü benimsemişlerdir.

İkrime ve eş-Şa'bî onun peygamber olduğunu söylemişlerdir. Bu görüşe göre burada "hikmet"ten kasıt, peygamberlik olur. Doğrusu ise onun yüce Allah'ın öğrettiği hikmet dolayısıyla hakîm bir adam olduğudur.

Hikmet ise itikadi konularda dinde fakihlikte (bilgi sahibi olmakta) ve aklî hususlarda doğruluk demektir. İsrailoğulları arasında hakimlik yapardı. Siyah tenli, ayakları çatlak ve kalın dudaklı yani dudakları büyük bir kişi idi. Bu açıklamayı da İbn Abbas ve başkaları yapmışlardır.

İbn Ömer yoluyla gelen hadiste o şöyle demiştir: Ben Rasûlullah (sav)'ı şöyle buyururken dinledim: "Lukman bir peygamber değildi. Fakat o çokça tefekkür eden, oldukça güzel bir yakîn (kesin inanç) sahibi bir kimse idi. Yüce Allah'ı sevmişti, Allah da onu sevmiş, bu bakımdan ona hikmeti lutfetmişti. Onu hak ile hükmeden bir halife olmak hususunda da muhayyer bırakmıştı. O da şöyle demişti: Rabbim, eğer sen beni muhayyer bırakıyor isen, ben esenlikte olmayı kabul eder ve belayı terkederim. Eğer benden kat'î olarak halife olmamı istiyor isen, bunu da dinleyip itaat ederim. Çünkü Sen beni o zaman koruyacaksın." Bunu İbn Atiyye zikretmektedir.

es-Sa'lebî ayrıca şunu ilave etmektedir: Melekler ona kendilerini görmeksizin şu şekilde seslendiler: Neden (kabul etmedin) ey Lukman? Şu cevabı verdi: Çünkü hakim (yönetici) olan kimse en zorlu ve en bulanık bir konumdadır. Her yerden zalim onun yanına gelir. Eğer Allah tarafından ona yardım olunursa, kurtulması muhakkak ki umulur. Fakat hata edecek olursa, bu sefer cennet yolunu şaşırmış olur. Dünyada zelil olan bir kimsenin bu hali, şerefli bir kimse olmasından hayırlıdır. Dünyayı âhirete tercih eden bir kimseyi dünya kabul etmeyeceği gibi, âhiretten de bir nasib almaz. Melekler onun bu mantıkının güzelliğinden hoşlandılar. Derken bir uykuya daldı, ona hikmet verildi. O uyandığında bu hikmet ile konuşuyor idi.

Ondan sonra Dâvûd'a seslenildi. Dâvûd bu işi yani halifeliği kabul etti ve Lukman'ın koştuğu şartları o koşmadı. O bakımdan Dâvûd birden çok hata yaptı. Bütün bunları da yüce Allah affediyordu.

Lukman sahib olduğu hikmetiyle Dâvûd'a vezirlik yapıyordu. Dâvûd ona: Ne mutlu sana ey Lukman! Sana hikmet verildi ve senden bela uzaklaştırıldı., dedi.

Dâvûd'a ise halifelik verilmiş, fakat belâ ve fitnelerle sınanmıştı.

Katade dedi ki: Yüce Allah Lukman'ı peygamberlik ile hikmet arasında muhayyer bıraktı, o hikmeti peygamberliğe tercih etti. Cebrail (a.s) kendisine uykuda olduğu bir sırada geldi ve üzerine hikmeti saçtı. Sabahı ettiğinde o hikmet gereği konuşuyor idi. Kendisine: Rabbin seni muhayyer bırakmışken, sen nasıl olur da hikmeti peygamberliğe tercih ettin, diye soruldu. Bunun üze-

rine o şöyle dedi: Eğer kat'î bir hüküm olarak bana peygamberlik gönderilmiş olsaydı, bu hususta Allah'tan bana yardımcı olmasını ümit ederdim, fakat o beni muhayyer bırakınca peygamberliği yerine getirememekten, zaafa düşmekten korkardım. Bundan dolayı hikmet benim için daha sevimli bir şey göründü.

Mesleğinin ne olduğu hususunda farklı görüşler vardır. Onun terzi olduğu söylenmiştir. Bu Said b. el-Müseyyeb'in görüşüdür. Said siyah bir adama şöyle demiş: Siyah olduğun için üzülme. Çünkü insanların hayırlılarından olan üç kişi de siyahtı. Bilal, Ömer'in azadlısı Mihca' ve Lukman.

Hergün efendisi için bir demet odun topladığı da söylenmiştir. Kendisine bakan bir adama şöyle demiş: Benim dudakları kalın birisi olduğumu görüyorsan dahi şunu bil ki, o iki dudağımın arasından ince sözler çıkar. Benim siyah olduğuma bakma, kalbim beyazdır.

Çoban olduğu da söylenmiştir. Çobanlıktan önce tanımış olduğu bir adam kendisini görmüş ve ona şöyle demiş: Sen filanoğullarının kölesi değil misin? Evet demiş. Peki, seni gördüğüm bu seviyeye ulaştıran ne oldu? diye sorunca, o da: Allah'ın kaderi, emaneti eda edişim, doğru söz söyleyişim ve bana fayda vermeyen şeyleri terkedişimdir, diye cevab vermiştir. Bunu da Abdu'r-Rahman b. Zeyd b. Cabir söylemiştir.

Halid er-Rabaî dedi ki: Lukman marangoz idi. Efendisi ona: Bana bir koyun kes ve o koyunun en hoş olan iki lokmasını getir, demiş. Ona dil ve kalbini götürmüş. Ona: Peki bu koyunda bu ikisinden daha hoş bir şey yok muydu? diye sormuş. Lukman cevab vermeyip susmuş. Daha sonra efendisi ona bir koyun daha kesmesini emretmiş ve bu sefer ona: Bu koyunun en kötü iki lokmacık yerini getir, demiş. Bu sefer yine dil ile kalbini getirince, efendisi ona şöyle demiş: Sana en hoş iki lokmalık etlerini getirmeni istedim, sen bana dilini ve kalbini getirdin. Yine ben sana bu koyundaki en kötü şeyleri getirmeni istedim, dilini ve kalbini getirdin. Lukman şu cevabı vermiş: Bunlar iyi ve güzel oldukları takdirde bu ikisinden daha hoş bir şey olmaz. Kötü oldukları takdirde de bu ikisinden kötüsü olmaz.

Derim ki: Bu anlamda birden çok merfu hadis varid olmuştur. Bunlardan birisi Peygamber (sav)'ın şu hadisidir: "Şunu biliniz ki; gerçekten vücudda bir çiğnemlik et vardır. O düzeldi mi bütün vücud düzelir, o bozuldu mu vücudun tamamı bozulur. Şunu bilin ki o kalbtir."(1)

Dil ile ilgili pek çok sahih ve meşhur rivayet gelmiştir ki, bunlardan birisi Peygamber (sav)'ın şu hadisidir: "Her kimi yüce Allah iki şeyin şerrinden

(1) *Buhârî*, I, 28; *Müslim*, III, 1219; *Dârimi*, II, 319; Tayâlisi, *Müsned*, I, 106.

korursa, cennete girer. Bunlar iki çenesinin arasındaki ile iki bacağının arasındakidir..."(1)

Lukman'ın hikmetleri pek çoktur. İşte bunlar ondan rivayet edilmiş olanların bir kısmıdır. Yine ona: En kötü insan hangisidir? diye sorulmuş, şöyle demiş: İnsanların kötülük işlerken kendisini görmelerine aldırış etmeyen kişidir.

Derim ki: Bu da mana itibariyle merfu bir hadistir. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: "Ümmetimin tümü esenliktedir. Açık seçik yapanlar müstesnâ. Hiç şüphesiz kişinin geceleyin bir iş yapıp da sabah olduğunda Allah kendisini setretmiş iken: Ey filan ben dün şu şu işi yaptım, demesi de açık açık iş yapmak türündendir. Halbuki geceleyin Rabbi onu setretmişken, o sabah olunca Allah'ın üzerindeki örtüsünü açmış olur."(2) Bu hadisi Ebu Hureyre rivayet etmiş olup Buhârî kaydetmiştir.

Vehb b. Münebbih dedi ki: Ben Lukman'ın hikmetlerinden onbin konudan daha ağır basacak şeyler okudum. Rivayet edildiğine göre Dâvûd (a.s)'ın huzuruna girmiş. O sırada Dâvûd zırh örüyormuş. Yüce Allah demiri onun için çamur gibi yumuşatmıştı. Ona soru sormak istemiş, fakat hikmet ona yetişerek susmuş. Dâvûd zırhı bitirince giyinmiş ve: Sen ne güzel bir savaş elbisesisin! demiş. Lukman da: Susmak bir hikmettir, fakat bunun gereğini yerine getiren pek azdır. Bunun üzerine Dâvûd ona: Sana hakîm denilmesi gerçekten yerinde imiş, diye cevap vermiş.

"Allah'a şükret diye" buyruğu ile ilgili iki takdir söz konusudur. Bunlardan birincisine göre: "(أن): **Diye"**nin "yani" anlamında tefsir edici olduğudur. Bu da biz ona şükret dedik, demek olur. İkinci görüşe göre ise nasb mahallinde olup, fiil onun sılasına dahildir. Sibeveyh'in: "(كتبت إليه أن قم): Ben ona kalk diye yazdım" şeklindeki naklinde olduğu gibi. Ancak ona göre böyle bir açıklamanın doğruluğu uzak bir ihtimaldir.

ez-Zeccâc da şöyle demektedir: Buyruğun anlamı şöyledir: Andolsun Biz Lukman'a yüce Allah'a şükretmesi için hikmeti verdik.

Bir diğer açıklamaya göre; "(أي بأن أشكر لله تعالى فشكر؛ فكان حكيماً بشكره لنا): Yüce Allah'a şükret diye (hikmeti verdik) o da şükretti. Bundan dolayı o bize şükretmek suretiyle hakîm bir kimse oldu" takdirindedir.

Yüce Allah'a şükretmek; vermiş olduğu emirlerde O'na itaat etmektir. Şükrün gerek sözlük, gerek mana itibariyle gerçek mahiyetine dair açıklamalar daha önceden el-Bakara Sûresi'nde (2/52. âyetin tefsirinde) ve başka yerlerde geçmiş bulunmaktadır.

---

(1) *Buhârî*, V, 2376, VI, 2497; *Tirmizî*, IV, 606; *Muvatta*, II, 987; *Müsned*, V, 333, 362
(2) *Buhârî*, V, 2254.

"Kim şükrederse ancak kendisi için şükreder." Yani kim yüce Allah'a itaat ederse, ancak kendisi için amelde bulunmuş olur. Çünkü mükâfatın faydası ona döner.

"Kim de nankörlük ederse" Allah'ın nimetlerine karşı nankörlük edip, yüce Allah'ı tevhid etmezse **"muhakkak Allah"** yarattıklarının kendisine ibadet etmesine **"muhtaç değildir."** Mahlukatı nezdinde **"hamde layık olandır"** yani kendisine hamdedilendir.

Yahya b. Sellam dedi ki: Yarattıklarına **"muhtaç değildir"** yaptığı işlerinde **"hamde layık olandır."**

وَإِذْ قَالَ لُقْمَٰنُ لِٱبْنِهِۦ وَهُوَ يَعِظُهُۥ يَٰبُنَىَّ لَا تُشْرِكْ بِٱللَّهِ ۖ إِنَّ ٱلشِّرْكَ لَظُلْمٌ عَظِيمٌ ﴿١٣﴾

13. Hani Lukman oğluna öğüt verirken şöyle demişti: "Oğulcuğum! Allah'a şirk koşma. Muhakkak şirk büyük bir zulümdür."

"Hani Lukman oğluna öğüt verirken şöyle demişti" buyruğu ile ilgili olarak es-Süheylî şöyle demiştir: et-Taberî ve el-Kutebî'nin söylediklerine göre oğlunun adı Saran idi. el-Kelbî de Mişkem olduğunu söylemiştir. en-Nekkaş'ın naklettiğine göre En'um olduğu da söylenmiştir. el-Kuşeyrî'nin naklettiğine göre ise Lukman'ın oğlu da, hanımı da kâfir idiler. Müslüman oluncaya kadar onlara öğüt verip durdu.

Derim ki: Bu görüşe; **"Allah'a şirk koşma! Muhakkak şirk büyük bir zulümdür"** buyruğu delil teşkil etmektedir. Müslim'in, *Sahih*'inde ve başka yerlerde Abdullah (b. Mes'ud)'ın şöyle dediği kaydedilmektedir: *"İman edenler ve imanlarına da zulüm karıştırmayanlara gelince..."* (el-En'âm, 6/82) buyruğu nazil olunca bu Rasûlullah (sav)'ın ashabına çok ağır geldi ve: Aramızda nefsine zulmetmeyen kim vardır ki? dediler. Bunun üzerine Rasûlullah (sav) şöyle buyurdu: "O (durum) sizin anladığınız gibi değildir. O Lukman'ın oğluna: **"Oğulcuğum! Allah'a şirk koşma! Muhakkak şirk büyük bir zulümdür"** dediği gibidir."(1)

Yüce Allah'ın: **"Muhakkak şirk büyük bir zulümdür"** sözlerinin kime ait olduğu hususunda görüş ayrılığı vardır. Bunun Lukman'ın sözlerinden oldu-

(1) *Buhârî*, VI, 2542; *Müslim*, I, 114; *Müsned*, I, 444.

ğu söylendiği gibi Lukman'ın sözü ile mana itibariyle alakası bulunmayan, fakat onun sözlerinin anlamını te'kid etmek maksadıyla Lukman'ın sözü ile bitişik olarak gelmiş, yüce Allah'ın vermiş olduğu bir haber olduğu da söylenmiştir. Bunu da bu hususta rivayet edilen (yukarıdaki) hadis desteklemektedir. Yüce Allah'ın: ***"İman edenler ve imanlarına zulüm karıştırmayanlara gelince"*** (el-En'âm, 6/82) buyruğu nâzil olunca, Rasûlullah (sav)'ın ashabı bu işten korktular ve: Kendi nefsine kim zulmetmez ki? dediler. Bunun üzerine yüce Allah da: "**Muhakkak şirk, büyük bir zulümdür"** buyruğunu indirdi. Bunun üzerine de onların bu korkuları son buldu. Hiç şüphesiz onların bu korkularının son bulması, ancak bunun yüce Allah tarafından verilmiş bir haber olması halinde sözkonusudur. Bununla birlikte yüce Allah'ın hikmetli ve doğru olmak ile nitelendirmiş olduğu bir kulundan böyle bir sözü nakletmiş olmakla korkunun sona ermiş olma ihtimali de vardır.

Âyet-i kerîmede geçen: "(إذ): **Hani"** lafzı "hatırla" anlamında nasb mahallindedir. ez-Zeccac Kur'ân'a dair kitabında (*Meani'l-Kur'ân*[1] adlı eserinde) şöyle demektedir: "(إذ): **Hani"** buyruğu **"verdik"** fiili dolayısıyla nasb mahallindedir. Yani: Andolsun Biz, Lukman'a... dediği zaman da hikmeti vermiştik, demektir. en-Nehhas ise şöyle demektedir: Bunun bir yanlışlık olduğunu zannediyorum. Çünkü ifadeler arasında böyle olmasını engelleyen "vav" bulunmaktadır. "Oğulcuğum" anlamındaki; (يَا بُنَيَّ) şeklinde "ya" harfini esreli olarak okuyanların bu okuyuşu hazfedilmiş "ya"ya delâlet etmesi dolayısıyladır. Bunu üstün okuyanların okuyuşu ise üstünü hafif kabul ettiklerinden ötürüdür. Bundan önce Hud Sûresi'nde (11/42. âyetin tefsirinde) buna dair açıklamalar geçmiş bulunmaktadır.

Lukman'ın söylediği nakledilen **"oğulcuğum"** ifadesi, her ne kadar küçültme şeklinde ise, hakiki olarak küçültmek manasına değildir. O bu hususta rikkati, inceliği ifade etmek için kullanılmıştır. Bir adama: Kardeşcağızım, küçük çocuğa da: Güzelceğiz... demeye benzer.

وَوَصَّيْنَا الْإِنْسَانَ بِوَالِدَيْهِ ۚ حَمَلَتْهُ أُمُّهُ وَهْنًا عَلَىٰ وَهْنٍ
وَفِصَالُهُ فِي عَامَيْنِ أَنِ اشْكُرْ لِي وَلِوَالِدَيْكَ ۖ إِلَيَّ الْمَصِيرُ ﴿١٤﴾
وَإِنْ جَاهَدَاكَ عَلَىٰ أَنْ تُشْرِكَ بِي مَا لَيْسَ لَكَ بِهِ عِلْمٌ فَلَا

(1) Bk. en-Nehhâs, *İ'râbu'l-Kur'ân*, II, 602

تُطِعْهُمَا وَصَاحِبْهُمَا فِي الدُّنْيَا مَعْرُوفًا ۖ وَاتَّبِعْ سَبِيلَ مَنْ
أَنَابَ إِلَيَّ ۚ ثُمَّ إِلَيَّ مَرْجِعُكُمْ فَأُنَبِّئُكُمْ بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ ﴿١٥﴾

14. Biz, insana ana babasını tavsiye ettik. Annesi onu güçsüzlük üstüne güçsüzlükle taşımıştır. Onun sütten kesilmesi de iki yılda olur. "Bana ve ana-babana şükret! Dönüş yalnız Bana'dır." dedik.

15. "Eğer onlar bilmediğin şeyi Bana ortak koşman için seni zorlarlarsa, sen onlara itaat etme! Bununla beraber dünyada onlarla iyi geçin ve sen Bana dönenlerin yoluna uy! Sonra dönüşünüz Bana olacaktır. Ben de sizlere neler yapmakta olduğunuzu haber veririm."

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı sekiz başlık halinde sunacağız:

1- Bu Tavsiyelerde Bulunan Kimdir ve Ebeveyne İtaatin Sınırı:

"Biz insana ana-babasını tavsiye ettik..." diye başlayan bu iki âyet-i kerîme, Lukman'ın vasiyetleri arasında dile getirilmiş (ama onun tarafından yapılmamış) buyrukları ihtiva etmektedir. Bunların Lukman'ın oğluna yaptığı vasiyetler olup yüce Allah'ın da ondan bize haber verdiği tavsiyelerden olduğu da söylenmiştir. Yani Lukman oğluna şöyle demişti: Sen Allah'a ortak koşma! Allah'a ortak koşmak hususunda da anne-babana dahi itaat etme! Çünkü şüphesiz Allah onlara Allah'a şirk ve masiyeti ihtiva etmeyen hususlarda itaat etmeyi tavsiye buyurmuştur.

Bir diğer açıklamaya göre anlam şudur: Hani Lukman oğluna... demişti de, Biz de Lukman'a vermiş olduğumuz hikmetler arasında şunları da söylemiştik: Biz, insana anne-babasını tavsiye ettik. Yani ona Allah'a şükret dediğimiz gibi yine ona: İnsana da... tavsiye ettik, demiştik.

Bir diğer açıklama da şöyledir: Hani Lukman oğluna şirk koşma, demişti. Biz de insana anne-babasına iyilik yapmasını tavsiye ettik ve insanlara bunu emrettik. Lukman da bunu oğluna emretmiş idi. Bütün bu görüşleri el-Kuşeyrî zikretmektedir.

Ancak sahih olan bu iki âyet-i Kerîmenin daha önce el-Ankebut Sûresi'nde (29/8-9 âyetlerin tefsirinde) geçtiği üzere; Sa'd b. Ebi Vakkas hakkında nâzil olduklarıdır. Müfessirlerden bir topluluk da bu kanaattedir.

Bu hususlaki görüşlerin özeti şudur: Büyük bir günah işlemek hususunda da, farz-ı ayn olan bir emri terketmek hususunda da anne-babaya itaat söz konusu değildir. Mübah olan hususlarda onlara itaat etmek gerekir. Terkedilecek itaatler hususunda, hükümlerinin mendub olmasının gözönünde bulundurulması güzeldir. Farz-ı kifaye olan cihad emri, iade etme imkanı bulunması şartıyla namazda annenin çağrısını kabul etme hususu bu kabildendir. Üstelik bu, mendub amellerin en güçlü olanlarındandır. Şu kadar var ki, böyle bir çağrıyı kabul etmek için onun telef olacağından korkulması gerekçe gösterilmiştir. Namazı kesmeyi mübah kılan diğer hususların da hükümleri mendubluktan daha güçlü olamaz. Ancak el-Hasen bu hususlaki tafsilata muhalefet etmiş ve şöyle demiştir: Şâyet anne, ona olan şefkati dolayısıyla yatsı namazında cemaate katılmasını engelleyecek olursa, ona itaat etmez.

2- Evladı Üzerindeki Hakları Bakımından Anne ile Baba Arasındaki Fark:

Şanı yüce Allah, anneyi çocuğunu taşıması ve ona süt emzirmesi gibi mertebeleri dolayısıyla özellikle sözkonusu ettiğinden ötürü, annenin üç mertebesi, babanın ise tek bir mertebesi olduğu ortaya çıkmaktadır. Peygamber (sav)'ın kendisine: Ben kime iyilik edeyim, diye soran kişiye önce: "Annene" diye cevap vermesi, tekrar: Sonra kime, diye sorunca, Peygamberin: "Annene" diye cevap vermesi, yine: Sonra kime diye sorunca, Peygamberin tekrar: "Annene" cevap vermesi üzerine, sonra kime diye sorunca, bu sefer: "Babana" demesi[1] ve böylelikle bu âyet-i kerîmede görüldüğü gibi; babaya anne-babaya yapılacak iyilik toplamının dörtte birini tahsis etmesi de; bu anlamı ihtiva etmektedir. Bütün bunlara dair açıklamalar daha önceden el-İsra Sûresi'nde (17/23-24. âyetlerin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

3- Annenin Zorlukları:

"Annesi onu güçsüzlük üstüne güçsüzlükle taşımıştır." Yani her gün güçsüzlüğü daha bir artarak, annesi onu karnında taşımıştır. Bir diğer açıklamaya göre kadın esasen yaratılışı itibariyle zayıftır. Hamilelik onun zayıflığını daha da arttırmaktadır.

İsa es-Sakafî; **"güçsüzlük üstüne güçsüzlükle"** anlamındaki buyruğu her iki "he" harfini de üstün olarak; (وَهْنًا على وَهْنٍ) diye okumuştur. Bu kıraat Ebu Amr'dan da rivayet edilmiştir. Her ikisi de (yani bu kıraat ile "he" harflerinin sakin okunması kıraati) aynı anlamdadır. Ka'neb b. Um Sahib şöyle demiştir:

(1) Taberânî, *el-Evsat*, IV, 378.

هـل للعواذل من نـاءٍ فَيزْجُـرَهـا إن العـواذل فيهـا الأَيْن والـوَهَـن

"Şu kınayıcıları alıkoyan ve onları vazgeçiren olmaz mı?
Çünkü bu kınayıcılar da yorgunluk, bitkinlik ve zayıflık vardır."

Bu fiil; "(وَهَن يَهِن، ووَهُن يَوْهُنُ ووَهِن، يَهِن): Zayıfladı, güçsüzleşti, zayıflar, güçsüzleşir" şekillerinde kullanılır. (Bu son şekil, kullanım itibariyle) tıpkı: "(وَدِم يَدِم): Şişti, şişer" fiili gibidir.

"(وَهْناً): **Güçsüzlük"** mastar (mef'ul-i mutlak) olarak nasb ile gelmiştir. Bunu el-Kuşeyrî nakletmektedir. en-Nehhas'ın görüşüne göre ise harf-i cerrin düşürülmesi suretiyle ikinci mef'ul olmak üzere nasbedilmiştir. "(حملته بضعف على ضعف): Annesi zayıflık üstüne zayıflık ile taşımıştır" demektir.

Cumhur "(وَفِصَالُهُ): Onun sütten kesilmesi" diye okumuştur. Ya'kub ise; (وفِصْله) diye okumuştur. Her ikisi de iki ayrı söyleyiştir. Yani onun sütten kesilmesi ise iki yılın bitimindedir. Böylelikle onun son bulacağı vakit ifade edilmektedir. "(انفصل عن كذا): Filan şeyden ayrıldı" demektir. Sütten kesilen deve yavrusuna "el-fasîl" denilmesi de buradan gelmektedir.

4- Süt Emzirme Süresi Olan İki Yılın Gözönünde Bulundurulacağı Yerler:

İnsanlar süt emzirme süresinin iki yıl olduğu hususunun, çeşitli ahkam ve nafakalar bahsinde gözönünde bulundurulacağını icma ile kabul etmişlerdir.

Süt emmenin (süt kardeşliği dolayısıyla) evliliği haram kılması hususuna gelince, bazıları eksiksiz ve fazlasız olarak sadece bir yıl diye sınırlandırmıştır.

Bir başka kesim ise iki yıl ve -süt emmenin fasılasız olması halinde- bunların ardından gelen bir ay ya da buna benzer bir sürenin sözkonusu olacağını kabul etmiştir.

Diğer bir kesim ise şöyle demektedir: Eğer küçük çocuk iki yıldan önce sütten kesilecek, süt emmeyi de terkedecek olursa, artık bundan sonra iki yıllık süre içerisinde süt emmesi dolayısıyla (evliliği) haram kılan süt akrabalığı sözkonusu olmaz. Buna dair yeterli açıklamalar daha önceden el-Bakara Sûresi'nde (2/233. âyet, 5. başlık ve devamında) geçmiş bulunmaktadır.

5- Allah'a ve Anne-Babaya Şükretmek:

Yüce Allah'ın: "(أَنِ اشْكُرْ لِي): **Bana... şükret dedik.** buyruğunda yer alan;

"(أن): **Dedik"** ez-Zeccâc'ın görüşüne göre nasb mahallindedir ve anlam: Biz insana anne-babasını tavsiye ettik ve bana şükret, dedik şeklindedir. en-Nehhas ise şöyle demektedir: Bundan daha da güzeli bu edatın tefsir edici (açıklayıcı) bir edat olmasıdır ve mananın: Biz ona bana ve anne-babana şükret dedik, şeklinde olmasıdır.

Denildiğine göre; sen Allah'a iman nimeti dolayısıyla, anne-babaya da terbiye etmeleri nimeti dolayısıyla şükret, demektir.

Süfyan b. Uyeyne dedi ki: Beş vakit namaz kılan bir kimse yüce Allah'a şükretmiş olur. Anne-babasına namazın sonlarında dua eden bir kimse de onlara da teşekkür etmiş olur.

6- Anne-Babaya İtaatin Sözkonusu Olmayacağı Yerler:

"Eğer onlar bilmediğin şeyi Bana ortak koşman için seni zorlarlarsa, sen onlara itaat etme! Bununla beraber dünyada onlarla iyi geçin ve sen Bana dönenlerin yoluna uy! Sonra dönüşünüz Bana olacaktır, Ben de sizlere yapmakta olduğunuzu haber veririm." Bu âyet-i kerîme ile bundan önceki âyet-i kerîmenin müslüman olması üzerine Sa'd b. Ebi Vakkas hakkında indiklerini açıklamıştık. Yine belirttiğimiz üzere onun annesi Ebu Süfyan b. Umeyye'nin kızı Hamne idi ve yemek yemeyeceğine dair yemin etmişti. Bundan önceki âyet-i kerîmede bu hususu belirtmiş idik.

7- Dünyada Anne-Baba ile İyi Geçinmek:

Yüce Allah'ın: **"Bununla beraber dünyada onlarla iyi geçin"** buyruğundaki **"iyi"** anlamı verilen; (مَعْرُوفاً) lafzı hazfedilmiş bir masdarın sıfatı olup; (مصاحباً معروفاً): İyi bir geçim ile..." demektir. "(صاحبته مصاحبة ومصاحَباً): Onunla geçindim, geçinmek" denilir. "(مَعْرُوفاً): **İyi"** ise iyi görülen şey demektir.

Âyet-i kerîme kâfir olan anne ve babaya fakir olmaları halinde mümkün olduğu kadar mali yardımlarda bulunmak suretiyle onların haklarının gözetileceğine delil teşkil etmektedir. Yine onlara yumuşak söz söylenip uygun ve yumuşak bir üslûbla İslâm'a çağrılacaklarına da delildir.

Ebubekr es-Sıddîk'ın kızı Esma (r.anha), Peygamber (sav)'a teyzesinin, bir görüşe göre de sütannesinin yanına geldiği sırada şöyle demişti: Ey Allah'ın Rasûlü annem benden bir şeyler ümid ederek yanıma geldi. Ben onun hakkını gözeteyim mi? diye sorunca, Peygamber: "Evet" diye buyurmuştur.(1)

(1) *Buhârî,* II, 924, III, 1162, V, 2230; *Müslim,* II, 696; *Ebû Dâvûd,* II, 127; *Müsned,* VI, 344, 347, 355

Buradaki (hadis tercümesinde): "Benden bir şeyler umarak" diye manası verilen: (راغبة) lafzının, İslâm'ı kabul etmeyerek, İslâm'dan yüz çevirerek anlamında olduğu da söylenmiştir. İbn Atiyye ise şöyle demiştir: Bana göre kuvvetli olan, bu lafzın hakkını gözetmeyi arzu eden şekilde... anlamında olduğudur. Zaten ihtiyacı bulunmasaydı, Esma'nın yanına gelecek değildi. Esma'nın asıl annesi ise Abdu'l-Uzza b. Abdi Esed'in kızı Kuteyle'dir. Âişe ile Abdu'r-Rahman'ın anneleri ise Um Ruman olup çok erken dönemlerde İslâm'a girmiştir.

8- Allah'a Dönenlerin Yoluna Uymak:

Yüce Allah'ın: **"Ve sen Bana dönenlerin yoluna uy"** buyruğu bütün insanlara yönelik bir tavsiye (emir)dır. Sanki bu konuda emre muhatab olan insandır.

"(أَنَابَ): **Bir şeye meyletmek ve dönmek"** anlamındadır. İşte peygamberlerin ve salihlerin izledikleri yol budur.

en-Nekkaş'ın naklettiğine göre burada kendisine emir verilen kişi Sa'd (ra)dır. Dönen kimse ise Ebubekir (ra)'dir. en-Nekkaş şöyle demiştir: Ebubekir, İslâm'a girince Sa'd, Abdu'r-Rahman b. Avf, Osman, Talha, Said ve ez-Zübeyr yanına gelmişler ve ona: İman mı ettin? diye sormuşlar, o da: Evet diye cevab vermişti. Bunun üzerine onun hakkında: ***"(O mu) yoksa âhiretten korkarak, Rabbinin rahmetini umarak, gece saatlerinde kıyamda durarak, secde ederek itaatte bulunan kimse mi (hayırlıdır)?"*** (ez-Zümer, 39/9) âyeti nazil oldu.

Sözü geçen altı kişi bu âyeti işitince iman ettiler. Yüce Allah da onlar hakkında: ***"Tağuta ibadet etmekten sakının. Allah'a dönenlere, işte onlara müjde vardır... İşte onlar Allah'ın kendilerini doğru yola ilettiği kimselerdir"*** (ez-Zümer, 39/17-18) buyruklarını indirdi.

Bir başka açıklamaya göre **"dönen"** Peygamber (sav)'dır. İbn Abbas da şöyle demiştir: Sa'd müslüman olunca, kardeşleri Âmir ile Uveymir de onunla birlikte İslâm'a girdiler. Aralarından Utbe'den başka kimse müşrik kalmadı. Buyruğun sonunda yüce Allah, kabirlerde bulunanları diriltmek, amellerinin karşılığını vermek için kendisine dönmek ve küçüğüyle büyüğüyle bütün amellerden haberdar edeceği günü hatırlatmak suretiyle uyarı ve tehditte bulunmaktadır.

يَابُنَيَّ إِنَّهَآ إِنْ تَكُ مِثْقَالَ حَبَّةٍ مِنْ خَرْدَلٍ فَتَكُنْ فِي صَخْرَةٍ
أَوْ فِي السَّمٰوَاتِ أَوْ فِي الْأَرْضِ يَأْتِ بِهَا اللّٰهُ ۗ إِنَّ اللّٰهَ لَطِيفٌ
خَبِيرٌ ﴿١٦﴾

16. "Oğulcuğum! Eğer sen bir kaya içinde yahut göklerde veya yerde olsan ve o hardal tanesi ağırlığınca dahi olsa, Allah onu getirir. Muhakkak Allah Latiftir, herşeyden haberdardır."

Yani Lukman oğluna: Oğulcuğum... demişti. Lukman'ın söylediği bu sözlerden kastı, oğluna şanı yüce Allah'ın kudretinin boyutlarını bildirmekti. İşte bu ona bu hususu anlatabilmek için kullanabildiği en ileri ifadedir. Çünkü denildiğine göre hardal tanesinin ağırlığının farkına varılamaz. Zira hiçbir terazi onunla ağır basmış olmaz. Yani bir insanın sözü edilen bu yerlerde hardal tanesi ağırlığınca kendisine ulaşması mukadder bir rızkı varsa, mutlaka yüce Allah, bu taneyi rızık sahibine götürüp ulaştırır. Yani sen farzları eda etmekten seni alıkoyacak, bana dönenlerin yolunu izlemeni önleyecek şekilde rızık endişesini taşıma.

Derim ki: Peygamber (sav)'ın Abdullah b. Mesud'a hitaben söylediği şu sözlerde de bu mana dile getirilmektedir: " Fazla endişelenmene gerek yok. Çünkü (yüce Allah'ın) takdir ettiği mutlak olur ve sana verilen rızık mutlaka sana gelir."(1)

Bu âyet-i kerîme yüce Allah'ın bilgisiyle herşeyi kuşatmış olduğunu, herşeyi sayı ve miktarı ile tesbit etmiş olduğunu göstermektedir. O her türlü eksiklikten münezzehtir, O'nun hiçbir ortağı yoktur.

Rivayet edildiğine göre Lukman'ın oğlu, babasına denizin dibine düşen bir taneyi yüce Allah bilir mi? diye sormuş, Lukman da ona bu âyet-i kerîmedeki sözlerle karşılık vermiştir.

Yine denildiğine göre anlam şudur: O bu sözleriyle masiyet ve itaat türünden olan amelleri kastetmiştir. Yani eğer yapılan iyilik yahut kötülük bir (hardal) tane(si) ağırlığında olsa dahi mutlaka Allah onu meydana getirecektir. Bu da insanın yapması mukadder olan şeyleri yapmasının kaçınılmaz olduğu anlamına gelir. İşte anlamın böyle olması halinde hem umutlandırma,

(1) Ebu Bekr eş-Şeybânî, *el-Âhâd ve'l-Mesânî*, V, 280; Beyhakî, *Şuabu'l-İman*, II, 70; el-Lâlekâî, *İ'tikadu Ehli's-Sunne*, IV, 605.

hem de korkutma mahiyetindeki öğüt vermek gerçekleşmiş olmaktadır. Buna ek olarak da yüce Allah'ın kudreti de böylelikle açıklanmış olur. Fakat birinci görüşte herhangi bir umutlandırma ya da korkutma sözkonusu değildir.

"... tanesi ağırlığınca" ifadesi cevherler için kullanılabilen bir ifadedir. Yani bir tane miktarı demektir. Bu ifade aynı şekilde ameller hakkında da kullanılabilir. Bu da tartısı itibariyle bir tane miktarına benzese dahi... anlamındadır. Bu ağırlığın cevherler hakkında olduğunu söyleyenlerin görüşünü destekleyen hususlardan birisi de Abdu'l-Kerîm el-Cezerî'nin "olsan" anlamındaki lafzı: "(فتكنّ): Sen gizlersen" anlamında "kaf" harfi esreli, "nun" harfi şeddeli olarak, "örtülü şey olan" anlamında (الكنّ)'den gelmiş bir fiil olarak okumuş olmasıdır.

Kıraat alimlerinin cumhuru: "(إن تك): **Olsa"** şeklinde "te" harfi ile okumuşlardır. "(مثقال): **Ağırlığınca"** lafzını da; (كان)'in haberi olarak nasb ile okumuşlardır. İsmi ise bu hususta (az önce kaydedilen rivayete uygun olarak): Senin sorduğun husus" şeklinde olur. İkinci görüşe göre takdiri masiyet ya da taat şeklindedir. Bunun doğruluğuna da Lukman'ın oğlunun babasına söylediği şu sözleri delil teşkil etmektedir: Babacığım, eğer ben günahı hiç bir kimsenin görmeyeceği bir yerde işleyecek olursam, Allah onu nasıl bilebilir? Bunun üzerine Lukman kendisine: **"Oğulcuğum! Eğer sen bir kaya içinde... olsan ve o hardal tanesi ağırlığınca olsa dahi..."** âyeti ile cevab vermiştir. Bunun üzerine oğlu ölünceye kadar titreyip durdu. Bu açıklamayı Mukatil yapmıştır.

"(إنّها): **O"** lafzındaki zamir kıssa zamiridir. Bu da bir kimsenin: (إنها هند قائمة): O Hint'tir, ayaktadır" demesine benzer. Yani olay şudur: Eğer o bir tane ağırlığınca olsa dahi... Basralılar ise; "(إنها زيد ضربته): O Zeyd'dir, ben onu dövdüm" ifadesinin, "(إن القصة): O olay şudur" anlamında kullanılmasını caiz kabul ederler. Kûfeliler ise bunu belirttiğimiz şekilde ancak müenneslerde uygun kabul etmektedirler.

Nafî', "ağırlığınca" anlamındaki; (مثقالٌ) kelimesini ref' ile okumuştur. Buna göre "(تكُ): **Olsa"**nın anlamı hardal tanesi ile alakalı olur. O, bir hardal tanesi dahi olsa, demek olur.

Şöyle de açıklanmıştır: Burada **"ağırlığınca"** kelimesine müenneslik alameti bulunan bir fiil isnad etmiştir ki; bu da onun kendi cinsinden olan bir müennese izafe edilmesi bakımındandır. Çünkü hardal tanesinin ağırlığı ya bir seyyiedir, yahut ta hasenedir. Nitekim yüce Allah: "(فَلَهُ عَشْرُ أَمْثَالِهَا): *Ona bunun on misli vardır"* (el-En'âm, 6/160) diye buyurmuştur ve burada "misl" her ne kadar müzekker ise de ona ait müennes bir zamir kullanılmıştır. Çünkü burada haseneler (el-hasenat) kastedilmiştir. Bu da şairin şu beyitindeki ifadelerine benzemektedir:

مَشْيَ كما اهتزت رِماحٌ تسفّهَتْ أعاليهَا مَرُّ الرياح النَّواسِم

"Yavaş esen rüzgarların üst taraflarını,
Salladığı (yere dikilmiş) mızrakların sallanması gibi yürüyüp gittiler."

Buna göre "(تَكُ): Olsa"; (تقع): Meydana gelse" anlamında olur ve haberinin gelmesi de gerekmez.

"Sen bir kaya içinde... olsan" buyruğunun anlamı ile ilgili olarak şöyle denilmiştir: İfade meseleyi anlatmak için en ileri dereceye gitmek kastı ile kullanılmıştır. Yani yüce Allah'ın kudreti bir kayanın içindekilere ve gökte ve yerde olanlara dahi ulaşır.

İbn Abbas dedi ki: (Sözü edilen) kaya yedi arzın altındadır, yer de onun üstündedir. Bunun balığın sırtı üzerindeki kaya olduğu da söylenmiştir. es-Süddî ise şöyle demektedir: Bu göklerde de, yerde de olmayan bir kayadır. Bilakis bu yedi yerin ötesinde üzerinde ayakta bir meleğin bulunduğu bir kayadır. Çünkü yüce Allah: **"Yahut göklerde veya yerde olsan"** diye buyurmaktadır. Halbuki bu tabir ayrıca "bir kaya içinde... olsan" demeye gerek bırakmamaktadır.

es-Süddî'nin bu söyledikleri mümkün olmakla birlikte şöyle de denilebilir: Yüce Allah'ın: **"Sen bir kaya içinde olsan"** buyruğu bir te'kiddir. Yüce Allah'ın: *"Yaratan Rabbinin adı ile oku. O insanı (sülük gibi yapışan) bir kan pıhtısından yarattı"* (el-Alak, 96/1-2) buyruğu ile: *"Kulunu geceleyin Mescid-i Haram'dan... götüren (Allah) münezzehtir"* (el-İsra, 17/1) buyruğu gibidir.

يَابُنَيَّ اَقِمِ الصَّلٰوةَ وَاْمُرْ بِالْمَعْرُوفِ وَانْهَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَاصْبِرْ
عَلٰى مَآ اَصَابَكَ ۖ اِنَّ ذٰلِكَ مِنْ عَزْمِ الْاُمُورِ ﴿١٧﴾

17. "Oğulcuğum! Namazı dosdoğru kıl. Maruf'u emret, münkerden alıkoy. Sana isabet edene de sabret. Çünkü bunlar kesin olarak emredilen işlerdendir."

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı üç başlık halinde sunacağız:

1- Namazı Dosdoğru Kıl:

"Oğulcuğum! Namazı dosdoğru kıl" sözleri ile oğluna itaatlerin en büyüğü olan namaz kılmayı, iyiliği emredip kötülükten alıkoymayı emretmektedir. O, bu sözleri ile, elbetteki öncelikle bizzat kendisinin bu emirleri yerine getirip münkerden uzak kalmayı kastetmiş olmaktadır. İşte bu sözlerde bütün itaatler ve bütün faziletler bulunmaktadır. Daha önce el-Bakara'da (2/44. âyet, 3. başlıkta) geçmiş olan beyitler kapsamı içerisinde yer alan şu beyiti söyleyen ne güzel söylemiştir:

وابدأ بنفسك فانهها عن غيّها فإذا انتهت عنه فأنت حكيم

"Sen işe kendinden başla, onu sapıklığından alıkoy,
Eğer nefsin o sapıklıktan vazgeçerse, şüphesiz ki sen hakîm bir kimsesin."

2- Musibetlere Sabretmek:

"Sana isabet edene de sabret" buyruğu, sana bir zarar gelecek dahi olsa, münkeri değiştirmeye teşvikte bulunmayı gerektirmektedir. Bu buyruk ayrıca münkeri değiştirmeye kalkışan kimsenin bazan eziyetlere maruz kalabileceğini de hissettirmektedir. Bu derece bir işe kalkışmak mendubluktur ve Allah'ın dinine bağlılık noktasındaki bir kuvveti ifade eder. Ancak bunun bağlayıcı bir hüküm olduğu söylenemez. Buna dair yeterli açıklamalar daha önceden Âl-i İmran Sûresi (3/21-22. âyetler, 2. başlık ve devamında) ile el-Maide Sûresi'nde (5/67. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

Bir açıklamaya göre ona hastalık ve buna benzer dünya zorluklarına karşı sabretmesini ve sabırsızlık göstererek yüce Allah'a masiyet edecek noktaya gelmemesini emretmiştir. Bu da kapsamlı bir görüş olduğundan dolayı güzel bir açıklamadır.

3- Kesin Emirler:

"Çünkü bunlar kesin olarak emredilen işlerdendir." İbn Abbas dedi ki: Hoşlanılmayan şeylere karşı sabırlı olmak imanın hakikatindendir. Şöyle de açıklanmıştır: Namaz kılmak, iyiliği emredip kötülükten alıkoymak, üzerinde kararlılıkla durulmaya değer işlerdendir. Yani bunlar yüce Allah'ın kesin olarak emredip yerine getirilmesini istediği hususlardandır. Bu açıklamayı İbn Cüreyc yapmıştır.

Bununla birlikte bu hususların üstün ahlâkî değerlerden ve kurtuluş yolunu izleyen kararlı kimselerin azimle yerine getirdikleri işlerden olduklarını ifade etme ihtimali de vardır. Ancak İbn Cüreyc'in görüşü daha doğrudur.

وَلَا تُصَعِّرْ خَدَّكَ لِلنَّاسِ وَلَا تَمْشِ فِي الْأَرْضِ مَرَحًا ۖ إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ كُلَّ مُخْتَالٍ فَخُورٍ ﴿١٨﴾

18. "İnsanlardan yüzünü çevirme! Yeryüzünde şımarıklıkla yürüme! Çünkü Allah büyüklük taslayan ve böbürlenen kimseleri sevmez."

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı üç başlık halinde sunacağız:

1- İnsanlardan Yüz Çevirmek:

"...Çevirme" anlamındaki buyruğu Nâfî', Ebu Amr, Hamza el-Kisaî ve İbn Muhaysın "sad" harfinden sonra "elif" ile birlikte; (تصاعر) diye okumuşlardır. Ancak İbn Kesir, Âsım, İbn Âmir, el-Hasen ve Mücahid ise; (تُصَعِّر) diye okumuşlardır. el-Cahderî ise "sad" harfini sakin olarak; (تُصْعِر) diye okumuştur. Anlamlar birbirlerine yakındır. "(الصَّعَر): Meyletmek (çevirmek)" demektir. Bedevinin: "(وقد أقام الدهر صعري، بعد أن أقمت صعره): Daha önce ben onun (zamanın) meylini (eğilmesini, yüz çevirmesini) doğrultmuş iken artık şimdi zaman benim meylimi doğrultmuş bulunuyor" ifadesi de buradan gelmektedir. Amr b. Huneyy et-Tağlibî'nin şu beyitinde de bu tabir kullanılmıştır:

وكنا إذا الجبّار صَعّر خدّه أقمنا له من ميْله فتقوّما

"Zorba bir kimse büyüklenerek yüzünü çevirdi mi,
Biz onun meyletmesini (yüz çevirmesini) düzeltirdik, o halde sen de düzel."

Taberî bu beyitin son kelimesini; (فتقوّما) diye nakletmiştir. İbn Atiyye, bu bir hatadır, demiştir, çünkü şiirin kafiyesi esrelidir. Bir başka beyitte de (beyitin son mısraı) şu şekildedir:

أقمنا له من خدّه المتصعر

"Biz onun çevrilmiş olan yanağını (yüzünü) düzeltirdik (kibrine son verirdik.)"

el-Herevî der ki: (لا تصاعر) okuyuşu: "Onlara karşı büyüklenerek onlardan yüz çevirme!" anlamındadır. Mesela; (أصاب البعيرَ صَعَرٌ وصَيَد): tabiri, deveye boynunu büken bir hastalık isabet etmesini anlatmak için kullanılır. Diğer taraftan büyüklük taslayan kimse hakkında; "(فيه صَعَر وصَيَد): Onda bir büyüklenme vardır" denilir. Buna göre; "(لاَ تُصَعِّر): (Büyüklenerek) **çevirme**" buyruğu senin yanağın büyüklükle çevrilmesin, demek olur. Hadis-i şerifte de şöyle buyurulmuştur: "(يأتي على الناس زمان ليس فيهم إلا أصْعَرُ أو أبتر): İnsanlar öyle bir döneme rastlayacaklardır ki aralarında ya mütekebbir ya da ebter'den başka kimse bulunmayacaktır."[1]

(Mütekebbir anlamı verilen): (الأصعر) ise; büyüklenerek yüzünü öbür tarafa çeviren kimse demektir. Hadis-i şerif dine bağlılıkları sözkonusu olmayan bayağı ve ayak takımı insanların varlığını kastetmiştir. Yine hadis-i şerifte: "(كلّ صعّار ملعونٌ): Her büyüklük taslayan kişi mel'undur."[2] Yani büyüklenen ve kendisini beğenen herkes bu şekildedir, demektir.

2- İnsanlara Karşı Büyüklenmek:

Âyetin anlamı şudur: Sen insanlara karşı büyüklenerek, kendini beğenerek ve onları hakir görerek onlardan yüz çevirme! İbn Abbas ve bir topluluğun te'vili budur. Şöyle de açıklanmıştır: Bir kimse senin yanında sözkonusu edildiğinde onu hakir görüyormuşsun gibi ağzını eğip bükme, yani sen insanlara alçak gönüllülükle, onlara neşe veren ve onlardan neşelenen bir şekilde yönel. Onların en küçükleri seninle konuşacak olursa, sen de sözünü tamamlayıncaya kadar onu dinle. İşte Peygamber (sav) da böyle yapıyordu.

Derim ki: Malik'in, İbn Şihab'dan kaydettiği şu rivayet de bu kabildendir. İbn Şihab'ın Enes b. Malik'ten rivayet ettiğine göre Rasûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: "Birbirinize buğzetmeyiniz, birbirinize sırt çevirmeyiniz, birbirinizi kıskanmayınız. Ey Allah'ın kulları, kardeş olunuz. Müslüman bir kimsenin üç günden fazla kardeşinden dargın durması helâl değildir."[3]

Buna göre sırt çevirmek, yüz çevirmek, konuşmayı, selam vermeyi ve benzeri şeyleri terketmek demektir. Yüz çevirmeye, sırt çevirmek denilmesi şundan dolayıdır: Bir kimseye buğzettiğin takdirde sen ondan yüz çevirirsin ve ona arkanı dönersin. İşte o da sana aynısını yapar. Buna karşılık sevdiğin kimseye yönelirsin, yüzünü çevirirsin. Senin onu sevindirmen, onun da seni sevindirmesi için yüzyüze oturursunuz. O halde sırt çevirmenin anlamı

(1) İbnu'l-Esîr, *en-Nihâye fî Ğaribi'l-Hadîs*, III, 31
(2) *Buhârî*, V, 2256; *Müslim*, IV, 1983; *Tirmizî*, IV, 329; *Muvatta*, II, 907; *Müsned*, III, 110, 165, 199, v.s.
(3) *Buhârî*, Nikah, 45; Edeb, 57, 58, 63; Feraiz, 2

yüzünü çeviren kimsenin tavrında da mevcuttur. Mücahid de âyet-i kerîmeyi böylece tefsir etmiştir.

İbn Huveyzîmendad dedi ki: Yüce Allah'ın: **"İnsanlardan yüzünü çevirme!"** buyruğu sanki insanın gereksiz yere kendisini zelil etmesini yasaklamayı ihtiva ediyor gibidir. Nitekim buna yakın bir anlamda olmak üzere Peygamber (sav)'ın şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir: "İnsanın kendisini zelil etme hakkı yoktur."(1)

3- Yeryüzünde Şımarıklıkla ve Büyüklenerek Yürümemek:

"Yeryüzünde şımarıklıkla yürüme!" Böbürlenerek, büyüklenerek yürüme, demektir.

"(مَرَحًا): **Şımarıklıkla"** hal konumunda bir mastardır. Bu hususa dair açıklamalar daha önceden el-İsra Sûresi'nde (17/37-38. âyet, 1. başlıkta) geçmiş bulunmaktadır. İş, güç olmaksızın, ihtiyaç duymaksızın, neşe ile ve sevinçle yürümek demektir. Bu huya sahip olanlar daima başkalarına karşı öğünür ve büyüklenirler. Buna göre böyle bir kimse yürüyüşünde büyüklenen ve böbürlenen bir kimsedir. Yahya b. Cabir et-Taî'nin rivayetine göre İbn Âiz el-Ezdî, Gudayf b. el-Haris'ten şöyle dediğini nakletmektedir: Abdullah b. Ubeyd b. Umeyr ile birlikte Beytu'l-Makdis'e gittik. Abdullah b. Amr b. el-Âs'ın yakınında oturduk. Onu şöyle derken dinledim: Şüphesiz ki kul kabre konulduğu vakit onunla konuşarak şöyle der: Ey Ademoğlu! Bana karşı seni ne aldattı? Benim yalnızlık evi olduğumu, benim karanlık yurdu olduğumu, benim hakkın yuvası olduğumu bilmiyor muydun? Ey Ademoğlu! Bana karşı seni ne aldattı? Sen benim çevremde çalımlı çalımlı yürümüyor muydun?

İbn Âiz dedi ki: Ben Gudayf'e: Ey Esma'nın babası! Çalımlı çalımlı yürümek de ne demek? diye sordum. O: Kardeşimin oğlu! Bazan senin yürüyüşün gibi, dedi.

Ebu Ubeyd dedi ki: Bu, çokça mal sahibi ve pek böbürlenen bir şekilde... demektir. Peygamber (sav) da şöyle buyurmuştur: "Her kim büyüklenerek elbisesini yukarı doğru çekecek olursa, Allah kıyamet günü ona (rahmet nazarıyla) bakmaz."(2)

"(الفخور): **Böbürlenen"** ise; kendisine verilen şeyleri sayıp dökmekle birlikte yüce Allah'a şükretmeyen kimse demektir. Bu açıklamayı Mücahid yapmıştır. Kelime, soylarla öğünmeyi ve başka öğünmeleri de kapsamına alır.

(1) *Tirmizî*, IV, 522, "hasen-garib bir hadistir" kaydıyla; *İbn Mâce*, II, 1332; el-Heysemî, *Mecmau'z-Zevâid*, VII, 275; *Müsned*, V, 405.

(2) *Buhârî*, III, 1340; *Müslim*, III, 1651; *Tirmizî*, IV, 223; *Ebû Dâvûd*, IV, 56; *Müsned*, II, 67, 104, 128, 131, 136

وَاقْصِدْ فِي مَشْيِكَ وَاغْضُضْ مِنْ صَوْتِكَ ۚ إِنَّ أَنْكَرَ الْأَصْوَاتِ لَصَوْتُ الْحَمِيرِ ﴿١٩﴾

19. "Yürüyüşünde mutedil ol! Sesini alçalt! Çünkü seslerin en çirkini eşeklerin sesidir."

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı altı başlık halinde sunacağız:

1- Mutedil Yürümek:

Oğluna kötü huyları yasakladıktan sonra riâyet etmesi gereken güzel huyları ve erdemli ahlâkı göstererek ona: "**Yürüyüşünde mutedil ol,**" dedi. Yani orta yollu yürü.

"(القصد): Mutedil yürüyüş"; hızlı yürümek ile ağır yürümek arasındadır. Yani sen yeryüzünde ölüler gibi hareket etme, haddi aşan günahkârlar gibi de hızlıca gitme. Rasûlullah (sav) da şöyle buyurmuştur: "Hızlıca yürümek mü'minin gözalıcı vasıflarını giderir."(1)

Peygamber (sav)'ın hızlı yürüdüğüne dair gelen rivayetler ile Âişe (r.anha)'ın Ömer (r.a) hakkında kullandığı: "O yürüdü mü hızlı yürürdü" ifadesine gelince, bundan kastı ölürcesine hareket edenden daha hızlı yürüdüğünü anlatmaktır. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

Şanı yüce Allah daha önceden el-Furkan Sûresi'nde (21/63. âyetin tefsirinde) geçtiği gibi, bu niteliklere sahip olan kişiyi öğmektedir.

2- Sesi Kısmak:

"(Konuşurken) **sesini alçalt.**" Yani sesini yükseltme, yüksekliğini kıs. Bu da sesini yükseltmek için kendini zorlama ve ihtiyacın kadar sesini yükselt, demektir. Çünkü yüksek sesle konuşmak ihtiyaçtan fazla sesini yükseltmektir ve rahatsız edici bir zorlanmadır.

Bütün bunlardan maksat, alçakgönüllülüktür. Ömer (r.a), takatinden daha fazla yüksek sesle ezan okumaya çalışan bir müezzine: Ben senin kasıklarının çatlayacağından korktum, demiştir. Sözü geçen bu müezzin Ebu Mahzura Semura b. Mi'yar'dır.

(1) ed-Deylemî, *el-Firdevs*, II, 334.

3- En Kötü Ses:

"Çünkü seslerin en çirkini eşeklerin sesidir." En hoşa gitmeyeni, en kötüsü eşeklerin sesidir, demektir. "(أتانا بوجه منكر): O çirkin ve hoşlanılmayan bir yüzle bize geldi" tabiri de buradan gelmektedir. Eşek ileri derecede yermek ve hakaret maksadı ile kullanılan bir örnektir. Onun anırması da bu şekildedir. Sadece adını anmayı bile Araplar çok çirkin gördüklerinden dolayı, ondan kinaye yoluyla sözederler ve açıktan açığa ismini zikretmekten hoşlanmazlardı. Mesela, "uzun kulaklı" derlerdi. Tıpkı pis ve hoş olmayan şeylerden sözettikleri gibi ondan sözederlerdi. Saygın insanların bulunduğu bir mecliste eşek adının kullanılması da huylar arasında kötü sayılmıştır. Araplar arasında yayan yürümek kendisini çokça yormuş dahi olsa büyüklüğüne yedirmediği için eşeğe binmeyenler dahi vardır. Ancak, Peygamber (sav) yüce Allah'ın huzurunda tevazu ve zillet izharı için merkebe binerdi.

4- Kötü Bir Sesin Tanıtılması:

Âyet-i kerîmede konuşma ve tartışma esnasında sesi yükseltmenin çirkinliğinin, eşeklerin seslerinin çirkinliğine benzetilerek tanıtılabileceğine delil vardır. Çünkü bu gibi sesler de yüksek tonludur. Sahih'ten Peygamber (sav)'ın şöyle buyurduğu kaydedilmektedir: "Eşeğin anırmasını işittiğiniz vakit şeytandan Allah'a sığınınız. Çünkü o bir şeytan görmüştür."(1)

Rivayet edildiğine göre şeytanı görmedikçe ne eşek anırır, ne de bir köpek havlar. Süfyan es-Sevrî dedi ki: Herbir şeyin (hayvanın) sesini yükseltmesi bir tesbihtir, eşeklerin anırması müstesnâ. Atâ ise şöyle demektedir: eşeklerin anırması karanlığa bir bedduadır.

5- Yüksek Sesle Konuşup Bağırmayı Terketmek:

Bu âyet-i kerîme ile yüce Allah insanları küçümseyerek yüzlerine karşı bağırmayı terketmek yahut ta yüksek sesle bağırmayı büsbütün terketmek edebini öğretmektedir. Araplar yüksek sesle bağırmakla ve benzeri hususlarla iftihar eder, öğünürlerdi. Onlara göre en güçlü sesi en yüksek olan kimse idi. Sesi en kısık ve alçak kimse de en zelil idi. Öyle ki bir Arap şair şöyle demiştir:

جَهِيرُ الكَلامِ جهيرُ العُطاسِ ... جهيرُ الرُّواءِ جهيرُ النِّعَمِ
ويَعْلُدُ على الأيْنَ عَدْوَى الظَّلِيمِ ... ويعلو الرجالَ بخَلْقٍ عَمَمِ

(1) *Buhârî*, III, 1202; *Müslim*, IV, 2092; *Ebû Dâvûd*, IV, 327; *Tirmizî*, V, 508.

"Konuşması yüksek sesli, hapşırması yüksek sesli,
Görünüşü güzel ve develerinin de sesi yüksektir.
Zorlukların üzerine deve yavrusu gibi koşar,
Ve herkesin üzerinde tam olan hilkati ile üstünlük sağlar."

Ancak şanı yüce Allah bu cahilî ahlâkı: **"Çünkü seslerin en çirkini eşeklerin sesidir"** sözleri ile yasaklamış olmaktadır. Yani eğer sesi dolayısıyla bir kimseden korkulması gerekseydi, eşekten korkmak gerekirdi. Böylelikle sesini yükselten kimse ile eşeğin aynı seviyede olduğunu belirtmektedir.

6- Eşeğin Sesi:

"(لَصَوْتُ الْحَمِيرِ): **Eşeklerin sesidir"** lafzındaki "lam", te'kid içindir. **"Ses"** topluluğa izafe edilmiş olmakla birlikte tekil gelmiş bulunmaktadır. Çünkü burada "ses" anlamındaki kelime mastardır, mastar da çokluğa delildir. Bu: "(صات يَصُوت صَوْتاً): Seslendi, seslenir, seslenmek"in mastarıdır. İsm-i faili; -ki "yüksek sesli" (صائت) demektir- gelir. "(صوّت تصويتاً): Yüksek sesle bağırdı, bağırmak" denilir. "(مصوّت): Yüksek sesle seslenen, bağıran" demektir. (رجل ضاتٌ) da "yüksek sesli adam" anlamındadır. Tıpkı; "(رجل مالٌ ونالٌ): Malı çok, ikramı çok, ihsanı çok adam" demek gibi.

أَلَمْ تَرَوْا أَنَّ اللَّهَ سَخَّرَ لَكُمْ مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ
وَأَسْبَغَ عَلَيْكُمْ نِعَمَهُ ظَاهِرَةً وَبَاطِنَةً ۗ وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يُجَادِلُ
فِي اللَّهِ بِغَيْرِ عِلْمٍ وَلَا هُدًى وَلَا كِتَابٍ مُنِيرٍ ﴿٢٠﴾ وَإِذَا قِيلَ لَهُمُ
اتَّبِعُوا مَا أَنْزَلَ اللَّهُ قَالُوا بَلْ نَتَّبِعُ مَا وَجَدْنَا عَلَيْهِ آبَاءَنَا ۗ أَوَلَوْ
كَانَ الشَّيْطَانُ يَدْعُوهُمْ إِلَىٰ عَذَابِ السَّعِيرِ ﴿٢١﴾

20. Göklerde olanları da, yerde olanları da Allah'ın emrinize verdiğini, açık ve gizli olarak nimetlerini üzerinize bol bol tamamlamış olduğunu görmediniz mi? İnsanlar arasında Allah hakkında bilgisiz, kılavuzsuz ve aydınlatıcı bir kitab olmaksızın tartışan kimseler vardır.

21. Onlara: "Allah'ın indirdiğine uyun" denildiğinde onlar: "Hayır, biz atalarımızı üzerinde bulduğumuz yola uyarız" derler. Ya şeytan onları alevli ateş azabına çağırıyorsa da mı?

"Göklerde olanları da, yerde olanları da Allah'ın emrinize verdiğini... görmediniz mi?" buyruğu ile yüce Allah, Âdemoğulları üzerindeki nimetlerini sözkonusu etmekte ve kendilerine **"göklerde olan"** güneş, ay, yıldız ve melek gibi varlıkları müsahhar kılıp bunların kendilerini koruyup, himaye ettiğini, onların faydasına olan şeyleri elde etmelerine sebeb teşkil ettiklerini bildirmektedir. **"Yerde olanlar"** buyruğu da dağlar, ağaçlar, meyveler ve sayıya sığmayacak bütün şeyler hakkında umumidir.

"Açık ve gizli olarak nimetlerini üzerinize bol bol tamamlamış olduğunu" bu nimetlerinde herhangi bir eksik bırakmaksızın mükemmellik derecesine ulaştırdığını... **"görmediniz mi?"**

İbn Abbas ile Yahya b. Umare **"bol bol tamamlamış olduğunu"** anlamındaki buyruğu "sin" yerine "sad" harfi ile; (وَأَصْبَغَ) diye okumuşlardır. Çünkü isti'la harfleri "sin" harfini alt mahrecinden alıp onu üstteki mahrecine doğru çekerken, "sad" harfine dönüştürür.

"(النِّعَم): **Nimetler"** kelimesi "nimet" kelimesinin çoğuludur. "(سِدْرة): Sedir ağacı" lafzının çoğulunun; (سِدَر) diye gelmesi gibi. Bu Nâfi', Ebu Amr ve Hafs'ın kıraatidir. Diğerleri ise tekil olmak üzere **"nimet"** diye okumuşlardır. Tekil okumak da çokluğa delildir.

Yüce Allah'ın: "(وَإِنْ تَعُدُّوا نِعْمَةَ اللَّهِ لَا تُحْصُوهَا): *Eğer Allah'ın nimetini topluca saymak isteseniz dahi, siz onları sayamazsınız."* (İbrahim, 14/34) buyruğunda olduğu gibi. Bu, aynı zamanda sahih yollardan gelmiş İbn Abbas'ın da kıraatidir.

Nimetten kastın İslâm olduğu söylenmiştir. Peygamber (sav) bu âyet-i kerîme hakkında kendisine soru soran İbn Abbas'a şöyle demiştir: "Açık nimet İslâm'dır ve senin güzel olan yaratılışındır. Gizli nimet ise, yüce Allah'ın gizlemiş olduğu kötü amelindir."(1)

en-Nehhas dedi ki: Bunun açıklaması şöyledir: Said b. Cübeyr yüce Allah'ın: *"Ama sizi iyice temizlemeyi ve üzerinizdeki nimetini tamamlamak ister."* (el-Mâide, 5/6) buyruğunu sizi cennete girdirmek ister, diye açıklamıştır. Yüce Allah'ın kulun üzerindeki nimetinin tamamlanması, onu cennete koymasıdır. Aynı şekilde İslâm nihayette kişiyi cennete ulaştırdığı için ona nimet adı verilmiştir.

(1) Daha önce el-Mâide, 5/61-63. âyetlerin tefsiri yapılırken geçen bu hadis ile ilgili değerlendirmeler için oraya bakılabilir.

Bir açıklamaya göre açık nimet, sağlık ve mükemmel bir yaratılıştır. Gizli nimet ise marifet ve akıldır.

el-Muhasibî dedi ki: Açık nimet dünya nimetleri, gizli nimet ise âhiret nimetleridir.

Bir başka açıklamaya göre; açık nimet gözle görülen mal, mevki, güzellik itaatlere muvaffakiyettir. Gizli nimet ise, kişinin kendi içinde duyduğu Allah'ı bilmek, güzel bir yakîn ve yüce Allah'ın kuldan uzaklaştırdığı afetlerdir.

el-Maverdî bu hususta dokuz ayrı görüş nakletmektedir ki; hepsi de mana itibariyle bunun çerçevesi içerisindedir.

"İnsanlar arasında Allah hakkında bilgisiz... tartışan kimseler vardır" buyruğunun anlamı daha önceden el-Hac Sûresi'nde (22/3-4. âyetler ile 8-10. âyetlerin tefsirinde) ve başka yerlerde geçmiş bulunmaktadır. Âyet-i kerîme, Peygamber (sav)'a gelip, ona şöyle diyen bir yahudi hakkında inmiştir: Ey Muhammed! Bana Rabbin hakkında haber ver. O, nedendir? Bunun üzerine bir yıldırım gelip onu çarpıp alıvermişti. Bu açıklamayı Mücahid yapmıştır. Daha önce er-Ra'd Sûresi'nde (13/12-13. âyetlerin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

Âyetin en-Nadr b. el-Haris hakkında indiği de söylenmiştir. O, melekler Allah'ın kızlarıdır, diyordu. Bunu da İbn Abbas söylemiştir.

"İnsanlar arasında... bilgisiz" herhangi bir delili bulunmaksızın **"kılavuzsuz ve aydınlatıcı"** apaçık ve önünü aydınlatan **"bir kitap olmaksızın tartışan"** mücadele eden, karşı çıkan, karşıt iddialarda bulunan **"kimseler vardır."** Böylelerinin bütün delilleri şeytanın kendilerine yaptığı telkinattan ibarettir. *"Gerçekten şeytanlar sizinle mücadele etmeleri için kendi dostlarına telkinde bulunurlar."* (el-En'âm, 6/121) Bunların bir diğer delilleri ise, bir sonraki âyet-i kerîmede sözü edildiği gibi sadece geçmişlerini taklid etmekten ibarettir. Peki **"ya şeytan onları alevli ateş azabına çağırıyorsa da"** onlara uymaya devam edecekler **"mi?"**

وَمَنْ يُسْلِمْ وَجْهَهُۥٓ إِلَى ٱللَّهِ وَهُوَ مُحْسِنٌ فَقَدِ ٱسْتَمْسَكَ
بِٱلْعُرْوَةِ ٱلْوُثْقَىٰ ۗ وَإِلَى ٱللَّهِ عَٰقِبَةُ ٱلْأُمُورِ ﴿٢٢﴾

22. Kim ihsan edici olduğu halde nefsini Allah'a teslim ederse, muhakkak sapasağlam olan kulpa tutunmuş olur. İşlerin âkıbeti Allah'ındır.

"Kim ihsan edici olduğu halde nefsini Allah'a teslim ederse" O'na ihlâsla ibadet edip ihlâsla O'na yönelirse, demektir. **"İhsan edici"** kaydının söz konusu edilmesi ise ihsansız ve kalbinde marifet bulunmaksızın yapılan ibadetin fayda vermeyeceğinden dolayıdır. Bunun bir benzeri de yüce Allah'ın: ***"Kim mü'min olduğu halde salih ameller işlerse"*** (Tâ-Hâ, 20/112) buyruğudur. Cibril hadisinde de şöyle denilmektedir: (Cebrail) Dedi ki: O hal de bana ihsandan haber ver. Şöyle buyurdu: "Allah'a O'nu görüyormuşsun gibi ibadet etmendir. Sen O'nu görmüyorsan dahi, O seni görür."(1)

"Muhakkak sapasağlam olan kulpa tutunmuş olur." İbn Abbas dedi ki: Bu lâ ilâhe illallahtır. Buna dair açıklamalar daha önceden el-Bakara Sûresi'nde (2/256. âyet, 2. başlıkta) geçmiş bulunmaktadır.

Ali b. Ebi Talib (r.a), es-Sülemî ile Abdullah b. Müslim b. Yesar: "(وَمَنْ يُسْلِمْ): Kim... teslim ederse" diye okumuşlardır. en-Nehhas; buyrukta bu şekildeki bir okuyuş daha çok bilinen bir okuyuştur, der. Nitekim yüce Allah bir başka yerde: "(قُلْ أَسْلَمْتُ وَجْهِيَ لِلّٰهِ): ***De ki: Ben kendimi Allah'a teslim etmişimdir."*** (Âl-i İmran, 3/20) diye buyurmaktadır. ***"Kendimi Allah'a teslim etmişimdir"*** buyruğu, ben ibadetimle yüce Allah'ı kastediyorum demektir. Bu durumda bu okuyuşun anlamı çokluk ifade eder. Şu kadar var ki; böyle bir kullanım "verdim" anlamındadır. Mesela; "(سلمت في الحنطة): Buğday için verdim, teslim ettim" denilir. Bununla birlikte; (أسلمت) diye de kullanılır. ez-Zemahşerî dedi ki: Ali b. Ebi Talib (r.a) şeddeli olarak okumuştur. Mesela; "(أسلم أمرك وسلم أمرك إلى الله تعالى): İşini Allah'a teslim et" denilir. Eğer: Bu o halde ne diye: (الى) cer edatı ile teaddi etmiştir (geçiş yapmıştır)? Halbuki yüce Allah'ın: "(بَلَى مَنْ أَسْلَمَ وَجْهَهُ لِلّٰهِ): ***Hayır kim... yüzünü Allah'a teslim ederse"*** (el-Bakara, 2/112) buyruğunda "lam" ile teaddi yapmıştır? diye sorarsan, şu şekilde cevab veririm: Bunun "lam" ile birlikte taşıdığı mana şudur: O bizzat kendisi demek olan yüzünü yüce Allah'a salimen tahsis etmiştir. Yani yalnızca O'na ihlasla yönelmiştir. Bunun: "(الى) cer harfi ile anlamı, bir kimsenin, bir eşyayı birisine teslim etmesinde olduğu gibi, nefsini de ona teslim etmesi anlamına racidir. Maksat, yalnızca O'na tevekkül etmek, işleri O'na havale etmektir.

"İşlerin âkıbeti" sonucu **"Allah'ındır."**

(1) ***Buhârî***, I, 27, IV, 1793; ***Müslim***, I, 37, 39, 40; ***Ebû Dâvûd***, IV, 223; ***Tirmizî***, V, 6; ***Nesâî***, VIII, 99, 102; ***İbn Mâce***, I, 24, 25; ***Müsned***, I, 27, 51, 52, 319

وَمَنْ كَفَرَ فَلَا يَحْزُنْكَ كُفْرُهُ ۚ إِلَيْنَا مَرْجِعُهُمْ فَنُنَبِّئُهُمْ بِمَا عَمِلُوا ۚ إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ ﴿٢٣﴾ نُمَتِّعُهُمْ قَلِيلًا ثُمَّ نَضْطَرُّهُمْ إِلَىٰ عَذَابٍ غَلِيظٍ ﴿٢٤﴾

23. Kim de inkâr ederse, onun küfre sapması seni üzmesin. Dönüşleri Bizedir, neler yaptıklarını Biz kendilerine bildireceğiz. Muhakkak Allah kalblerin özünde olanı çok iyi bilir.
24. Biz, onları azıcık faydalandırırız. Sonra onları oldukça ağır bir azaba mahkûm ederiz.

"Kim de inkâr ederse, onun küfre sapması seni üzmesin. Dönüşleri Bizedir, neler yaptıklarını Biz, kendilerine bildireceğiz" yani amellerinin karşılıklarını vereceğiz. **"Muhakkak Allah, kalblerin özünde olanı çok iyi bilir."**

"Biz, onları azıcık faydalandırırız." Dünyada onları kısa bir süre bırakırız, onunla faydalanırlar. **"Sonra onları oldukça ağır bir azaba"** ki o da cehennem azabıdır **"mahkûm ederiz."** Onları oraya atarız ve o azaba sürükleriz.

Âyetin başındaki; "(مَن): **Kim**" lafzı hem tekil, hem çoğul için kullanılır. İşte bundan dolayı **"onun küfrü"** diye buyurulduktan sonra **"dönüşleri"** diye çoğul olarak geldiği gibi; daha sonra da böyle gelmiştir. Bu da **"kim"** lafzının çoğul anlamını da ihtiva etmesi dolayısıyladır.

وَلَئِنْ سَأَلْتَهُمْ مَنْ خَلَقَ السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضَ لَيَقُولُنَّ اللَّهُ ۚ قُلِ الْحَمْدُ لِلَّهِ ۚ بَلْ أَكْثَرُهُمْ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٢٥﴾ لِلَّهِ مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضِ ۚ إِنَّ اللَّهَ هُوَ الْغَنِيُّ الْحَمِيدُ ﴿٢٦﴾

25. Andolsun onlara: "Göklerle yeri kim yarattı?" diye sorsan, onlar elbette: "Allah" diyeceklerdir. "Allah'a hamdolsun" de. Hayır, onların çoğu bilmezler.

26. Göklerle yerde olanlar Allah'ındır. Muhakkak Allah, Ganîdir, Hamîddir.

"Andolsun onlara: Göklerle yeri kim yarattı? diye sorsan, onlar elbette: Allah diyeceklerdir." Yani onlar Allah'ın kendilerinin yaratıcısı olduğunu itiraf edeceklerdir. O halde ne diye O'ndan başkasına ibadet ediyorlar?

"Allah'a hamdolsun de." Yani bizi kendi dinine hidayet ettiğinden ötürü O'na hamdolsun. Hamd O'ndan başkasına layık değildir.

"Hayır, onların çoğu bilmezler." İbretle bakmaz ve iyiden iyiye düşünmezler.

"Göklerle yerde olanlar" hem mülkiyetleri, hem de yaratılmaları itibariyle **"Allah'ındır. Muhakkak Allah, Ganidir."** Yani yaratıklarına, onların kendisine ibadet etmelerine muhtaç değildir. Onlara bu emirleri vermiş olmasının sebebi bu yolla kendilerinin istifade etmeleridir. **"Hamîd'dir."** Yaptıkları dolayısıyla kendisine hamd edilendir, öğülendir.

وَلَوْ اَنَّ مَا فِى الْاَرْضِ مِنْ شَجَرَةٍ اَقْلَامٌ وَالْبَحْرُ يَمُدُّهُ
مِنْ بَعْدِهِ سَبْعَةُ اَبْحُرٍ مَا نَفِدَتْ كَلِمٰتُ اللّٰهِ ۗ اِنَّ اللّٰهَ
عَزِيزٌ حَكِيمٌ ﴿٢٧﴾

27. Eğer yerde olan bütün ağaçlar, kalem olsa ve deniz de, ardından yedi deniz daha ona katılsa, yine de Allah'ın sözleri tükenmezdi. Muhakkak Allah Azîzdir, Hakîmdir.

Yüce Allah müşriklere karşı görüldüğü gibi delil getirdikten sonra, Onun kelâmının anlamlarının bitip tükenmeyeceğini, sonunun asla gelmeyeceğini beyan etmektedir. el-Kaffal dedi ki: Yüce Allah göklerde ve yerde bulunan herşeyi onların emrine vermiş olduğunu, nimetler ile onları donatmış olduğunu sözkonusu ettikten sonra, ağaçlar kalem olsa, denizler mürekkeb olsa ve bunlarla kudretine ve vahdaniyetine delâlet teşkil eden sanatının akıllara durgunluk veren yönlerini yazacak olsa, bu hayret verici hususların sonunun asla gelmeyeceğine dikkat çekmektedir.

el-Kuşeyrî dedi ki: Yüce Allah, bu kelimelerin anlamlarını kudreti dahilin-

de olan hususlara havale etmekte ise de, âyet-i kerîmenin yüce Allah'ın kelâm-ı kadimine hamledilmesi daha uygundur. Çünkü yaratılmış olanın sonunun gelmesi kaçınılmaz bir şeydir. Onun kudretinin çerçevesi içerisinde olanların sonlarının gelmesi nefyedildiğine göre; bu aynı zamanda gelecekte de varetmeye muktedir olduğu şeylerin sonlarının gelmesini de nefyetmek demektir. Varlık aleminin hasrettiği ve saydığı hususların ise son bulmaları kaçınılmaz bir şeydir. Kadim olanın sonunun olmadığı ise muhakkak bir şeydir.

"Allah'ın sözleri" nin anlamına dair açıklamalar daha önce el-Kehf Sûresi'nin sonlarında (18/109. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

Ebu Âli dedi ki: Allah'ın sözlerinden kasıt -doğrusunu en iyi bilen Allah'tır ya- varlık âlemine çıkan şeylerin dışında, O'nun kudreti çerçevesi içerisinde olan şeylerdir. Bu da el-Kaffal'in söylediklerine yakın açıklamalardır. Bu buyruktan asıl maksat, yüce Allah'ın sözlerinin -aynı zamanda bunlar bizatihi de sonsuzdurlar- anlamlarının çokluğunu bildirmektir. Sonlu hususlar örnek verilmek suretiyle insanların bu konuyu daha iyi kavramalarına yardımcı olunmuştur. Çünkü bu örnek insanoğlunun alışkın olduğu çokluk anlatımının en ileri derecesidir. Yoksa bu kalem ve denizlerden daha fazlası olacak olursa, Allah'ın sözleri tükenir, manası anlaşılamaz.

Âyetin nüzulü ile ilgili anlatılan hususlar da, Allah'ın sözleri ile kastedilenin Allah'ın ezeli kelâmı olduğunu göstermektedir. Çünkü İbn Abbas şöyle demektedir: Bu âyet-i kerîmenin nüzul sebebi şudur: Yahudiler ey Muhammed! ***"Size bilgiden ancak pek az bir şey verilmiştir"*** (el-İsra, 17/85) buyruğu ile bize Allah'ın kelamı ve hükümlerini ihtiva eden Tevrat verilmiş iken, nasıl bizler kastedilmiş olabiliriz ve yine sendeki bilgiye göre O, herşeyin açıklayıcısıdır. Rasûlullah (sav) onlara: "Tevrat pekçoğun az bir bölümüdür." demiş ve bunun üzerine bu âyet-i kerîme nazil olmuştur. Âyet-i kerîme Medine'de inmiştir.

Ebu Ca'fer en-Nehhas dedi ki: Açıkça ortaya çıktığı gibi buradaki **"sözler"**den maksat ilim ve eşyanın hakikatleridir. Çünkü şanı yüce Allah, varlıkları yaratmadan önce göklerde ve yerde yaratacağı herbir şeyi ve zerre ağırlıklarını biliyordu. Bütün türleri ve bunların herbirisindeki tüyleri ve organları, herbir ağaçtaki yaprağı ve bunlarda bulunan çeşitli mahlukatı, bunlardaki çeşitli tat ve renkleri hep biliyordu. Eğer herbir canlıyı tek başına ismiyle zikredip onların parçalarını da, ona dair az ve çok bütün bilgisi ile adlandıracak, bunların geçirdikleri halleri her zaman itibariyle bunlarda meydana gelen artışları ismen zikredecek, herbir ağacı ayrı ayrı açıklayıp onun dallarını, budaklarını gösterecek, bütün zamanlar boyunca kurumalarını takdir ettiklerini belirleyip bunlara dair herbir açıklamayı onları kuşatıcı bilgisine göre yazmış olsaydı, sonra da yüce Allah'ın bu eşyaya dair açıklamaları için

deniz mürekkeb olup da onun dışında buna yedi deniz daha katılacak olsa, hiç şüphesiz bu hususlaki açıklamalar bu mürekkeb olan denizlerden daha fazla olacak, denizler buna yetmeyecekti.

Derim ki: Bu el-Kaffal'ın açıklaması ile aynı manayı dile getirmektedir. Yüce Allah'ın izniyle bu, güzel bir görüştür.

Bir topluluk da şöyle demiştir: Kureyş, Muhammed'in bu sözleri bitecek ve sonu gelecektir deyince, bu âyet-i kerîme nazil olmuştur. es-Süddî de şöyle demiştir: Kureyş, Muhammed'in sözleri ne kadar da çoktur! deyince, bu âyet-i kerîme nazil olmuştur.

"Ve ardından yedi deniz daha ona katılsa..." buyruğundaki: (وَالْبَحْرُ): **Deniz"** lafzını cumhur mübtedâ olarak ref' ile okumuştur. Haberi ise ondan sonraki cümlede yer almaktadır. Cümle hal konumundadır. Sanki: Denize gelince, onun hali de budur, denilmiş gibidir. Sibeveyh'in takdiri bu şekildedir.

Kimi nahivci de bu buyruğun (âyetin başında yer alan): (أَنَّ)'e atfedildiğini söylemiştir. Çünkü o da mübtedâ olarak ref' mahallindedir.

Ebu Amr ve İbn Ebi İshak **"deniz"** anlamındaki kelimeyi baştaki; (ما)'e atf ile nasb okumuşlardır. Bu ise baştaki; (أنّ)'in ismidir.

Şöyle de denilmiştir: Eğer denize yedi deniz daha katılsa, yani ona yedi deniz daha ilave edilip, arttırılsa, demektir.

İbn Hurmuz ile el-Hasen **"ona katılsa"** anlamındaki buyruğu; (يمدّه) şeklinde (yani ye harfi ötreli, mim harfi de esreli olarak) ve; (أمدّ)'den müzari bir fiil suretinde okumuşlardır. Bir kesim her iki okuyuşun aynı anlamda olduğunu söylemiştir. Bir kesim de; (مدّ الشيء بعضه بعضاً): Bir şeyin kendinden olan bir şeye katılması" demektir, der. Mesela: "(مدّ النيل الخليج): Nil, Halic'e katıldı yani onu arttırdı" denilir. "(امدّ الشيء) ise bir şey kendi türünden olmayan bir şeye katıldı, anlamını verir. Buna dair açıklamalar ise daha önceden el-Bakara (2/15. âyetin tefsiri) ile Âl-i İmran sûrelerinde (3/123-125. âyetler, 1. başlıkta) geçmiş bulunmaktadır.

"Ona (o denize) **katılsa"** anlamındaki buyruğu Cafer b. Muhammed: "(والبحر مداده): Denizin mürekkebi..." diye okumuştur.

"Allah'ın sözleri tükenmezdi" buyruğuna dair açıklamalar da daha önceden (el-Kehf, 18/109. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

"Muhakkak, Allah Azîzdir, Hakîmdir" buyruğuna dair açıklamalar daha önceden (el-Bakara, 2/129. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

Ebu Ubeyde dedi ki: Burada **"deniz"**den kasıt, (kıyılarında) kalemlerin yetişmesini sağlayan tatlı sudur. Tuzlu su kıyılarında ise, bu kalemler yetişmez.

مَا خَلْقُكُمْ وَلَا بَعْثُكُمْ إِلَّا كَنَفْسٍ وَاحِدَةٍ ۗ إِنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ بَصِيرٌ ﴿٢٨﴾

28. Sizin yaratılmanız ve öldükten sonra diriltilmeniz ancak bir can gibidir. Muhakkak Allah, herşeyi işitendir, herşeyi görendir.

"Sizin yaratılmanız ve öldükten sonra diriltilmeniz ancak bir can gibidir" buyruğu ile ilgili olarak ed-Dahhak şu açıklamayı yapmıştır: Yani hepinizin yeniden yaratılmanız ancak tek bir canı yaratmak gibidir. Kıyamet gününde de, öldükten sonra diriltilmeniz sadece tek bir canı diriltmek gibidir.

en-Nehhas dedi ki: Nahivciler de bunu: "(إلا كخلق نفس واحدة): Ancak tek bir canı yaratmak gibidir" anlamında takdir etmişlerdir. Tıpkı: *"O kasabaya sor"* (Yusuf, 12/82) buyruğunda... kasaba halkına sor, takdirinde olduğu) gibidir.

Mücahid dedi ki: Çünkü O, az olan şeye de, çok olana da: "ol" der, o da derhal oluverir.

Âyet-i kerîme Ubeyy b. Halef, Ebu'l-Esedeyn ile el-Haccac b. es-Sebbak'ın oğulları Munebbih ile Nubeyh hakkında inmiştir. Bunlar Peygamber (sav)'a şöyle demişlerdi: Yüce Allah bizleri halden hale geçirerek yarattı. Önce bir nutfe, sonra sülük gibi bir kan pıhtısı, sonra bir çiğnem et, sonra bir kemik olduk. Bu sefer sen kalkmış hep birlikte ve bir anda yeniden diriltilip yaratılacağımızı söylüyorsun. Bunun üzerine yüce Allah: **"Sizin yaratılmanız ve öldükten sonra diriltilmeniz ancak bir can gibidir"** buyruğunu indirdi. Çünkü kullar için zor gelen herhangi bir şey, yüce Allah'a zor gelmez. Onun bütün kâinatı yaratması tıpkı bir tek canı yaratması gibidir. **"Muhakkak Allah"** söyledikleri **"herşeyi işitendir"** yaptıkları **"herşeyi görendir."**

أَلَمْ تَرَ أَنَّ اللَّهَ يُولِجُ اللَّيْلَ فِي النَّهَارِ وَيُولِجُ النَّهَارَ فِي اللَّيْلِ وَسَخَّرَ الشَّمْسَ وَالْقَمَرَ ۖ كُلٌّ يَجْرِي إِلَىٰ أَجَلٍ مُسَمًّى وَأَنَّ اللَّهَ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ ﴿٢٩﴾ ذَٰلِكَ بِأَنَّ اللَّهَ هُوَ الْحَقُّ وَأَنَّ مَا يَدْعُونَ مِنْ دُونِهِ الْبَاطِلُ ۙ وَأَنَّ اللَّهَ هُوَ الْعَلِيُّ الْكَبِيرُ ﴿٣٠﴾

29. Görmedin mi ki Allah, geceyi gündüze bitiştirir, gündüzü geceye bitiştirir, güneşi ve ayı da musahhar kılmıştır? Herbiri belirli bir süreye kadar akıp gider. Muhakkak Allah yaptığınızdan haberdardır.

30. Bunun sebebi şudur: Çünkü Allah, hakkın tâ kendisidir. Ondan başka olanların çağırdıkları ise bâtıldır ve muhakkak Allah çok yücedir, çok büyüktür.

"Görmedin mi ki Allah, geceyi gündüze bitiştirir, gündüzü geceye bitiştirir." buyruğu (ve buna dair açıklamalar) daha önceden el-Hac Sûresi (22/61. âyet-i kerîmenin tefsirinde) ve Al-i İmran Sûresi'nde (3/27. âyet-i kerîmenin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

"Güneşi ve ayı da musahhar kılmıştır?" Doğmak ve kaybolmak emirlerine boyun eğer kılmıştır. Böylece ecelleri takdir etmiş ve menfaatleri tamamlamış olmaktadır.

"Herbiri belirli bir süreye kadar akıp gider." el-Hasen dedi ki: Bu süre kıyamet günüdür. Katade ise doğuşunda ve batışında daha ileri geçmeyip, geri de kalmadığı belirli bir süreye kadar akıp gider, diye açıklamıştır.

"Muhakkak ki Allah, yaptığınızdan haberdardır." Yani bütün bunları gerçekleştirmeye kadir olanın, bunları bilen olması kaçınılmaz bir şeydir. Bunları bilen ise sizin amellerinizi de bilir.

"Yaptığınız" anlamındaki buyruk genel olarak; (تَعْمَلُونَ) "te" ile ve muhatab kipiyle okunmuştur. Ancak es-Sülemî, Nasr b. Âsım ve Ebu Amr'dan, ed-Durî, haber olmak üzere "ye" ile (yaptıklarından anlamında) okumuşlardır.

"Bunun" yani yüce Allah'ın bunları yapmasının **"sebebi şudur: Çünkü Allah, hakkın tâ kendisidir. Ondan başka onların çağırdıkları ise batıldır."** Yani bu, gerçeği bilmeniz ve bunu ikrar ve itiraf etmeniz içindir. Batıldan kasıt Mücahid'in açıklamasına göre şeytandır. Yüce Allah'a ortak koştukları putlar ve heykeller oldukları da söylenmiştir.

"Ve muhakkak Allah" konumu itibariyle **"çok yücedir"** saltanat ve egemenliği itibariyle **"çok büyüktür."**

أَلَمْ تَرَ أَنَّ الْفُلْكَ تَجْرِي فِي الْبَحْرِ بِنِعْمَتِ اللَّهِ لِيُرِيَكُمْ مِنْ آيَاتِهِ ۚ
إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَآيَاتٍ لِكُلِّ صَبَّارٍ شَكُورٍ ﴿٣١﴾

31. Size âyetlerinden bir kısmını göstermek için Allah'ın nimeti ile gemilerin denizde akıp gittiğini görmez misin? İşte bunda çok sabreden ve çok şükreden herkes için muhakkak âyetler vardır.

"Size âyetlerinden bir kısmını göstermek için Allah'ın nimeti" size olan lutfu ve denizdeki tehlikelerden sizleri kurtarması suretiyle rahmeti **"ile gemilerin denizde akıp gittiğini görmez misin?"** Bu buyrukta yer alan: "(تَجْرِي): **Akıp gittiği"** haber konumundadır.

"Allah'ın nimeti ile" anlamındaki; (بِنِعْمَةِ اللَّهِ) buyruğunu İbn Hurmüz "nimet"in müennes-i salim çoğulu olmak üzere; "(بنعمات الله): Allah'ın nimetleri" diye okumuştur. Bu kelimenin (tekilinin) aslı "ayn" harfinin harekeli olmasıdır, ancak sakin okunmuştur.

"Size âyetlerinden bir kısmını göstermek için" buyruğundaki; "(مِنْ): ...den bir kısmını" teb'ız (kısmilik bildirmek) içindir. Yani o sizlere gemilerin aktığını göstermek için böyle yapmaktadır. Bu açıklamayı da Yahya b. Sellâm yapmıştır. İbn Şecere de şöyle demektedir: **"Âyetlerinden bir kısmı"** buyruğu sizin kendilerinde yüce Allah'ın kudretinin bir bölümünü gördüğünüz, bir bölümüne tanık olduğunuz... demektir. en-Nekkaş da: Kasıt yüce Allah'ın denizden kendilerine rızık olarak verdiği şeylerdir. el-Hasen de şöyle demiştir: Denizlerin anahtarı gemiler, yerin anahtarı yollar, semanın anahtarı ise duadır.

"İşte bunda" yüce Allah'ın kaza ve hükümlerine **"çok sabreden ve"** nimetlerine de **"çok şükreden herkes için muhakkak âyetler vardır."**

Meanî alimleri şöyle demişlerdir: Maksat, bu niteliklere sahip olan her mü'min için âyetler olduğunu anlatmaktadır. Çünkü sabır ve şükür imanın en üstün özelliklerindendir. Âyet, kıyamet demektir, alamet ise her mü'minin kalbinde açıklık kazanmaz. Ancak belâlara karşı sabreden ve bollukta da şükreden kimseler için açıkça ortaya çıkar ve görünür. eş-Şa'bî dedi ki: Sabır imanın yarısı, şükür imanın yarısı, yakîn ise imanın tamamıdır. Yüce Allah'ın şu buyrukları bunu göstermektedir: ***"İşte bunda çok sabreden ve çok şükreden herkes için muhakkak âyetler vardır."*** ; ***"Yakînleri olanlar için yeryüzünde âyetler vardır."*** (ez-Zariyat, 51/20) Peygamber (sav) da şöyle buyurmuştur: "İman iki yarımdır. Yarısı sabır, yarısı da şükürdür."(1)

(1) el-Hakîm et-Tirmizî, ***Nevâdiru'l-Usûl***, I, 201 ("ruviye; rivâyet edildi" şeklinde tamrid sigası ile); III, 110, 221 aynı manada, az lafzi farklarla; ed-Deylemî, ***el-Firdevs***, I, 111; el-Munâvî, ***Feydu'l-Kadir***, III, 188, (ravilerinden "Yezid er-Rukâşi'nin metrûk rivâyeti alınmayan kişi" olduğu - III, 189 - kaydıyla).

وَإِذَا غَشِيَهُمْ مَوْجٌ كَالظُّلَلِ دَعَوُا اللَّهَ مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ ۚ فَلَمَّا نَجَّيٰهُمْ إِلَى الْبَرِّ فَمِنْهُمْ مُقْتَصِدٌ ۚ وَمَا يَجْحَدُ بِآيَاتِنَا إِلَّا كُلُّ خَتَّارٍ كَفُورٍ ﴿٣٢﴾

32. Onları dağlar gibi bir dalga kapladığında dinlerini yalnız Allah'a halis kılanlar olarak O'na dua ederler. Onları kurtarıp karaya çıkarınca onlardan kimileri orta yolu tutar. Âyetlerimizi ise çok gaddar ve çokça nankörlük edenden başkası bile bile inkâr etmez.

"Onları dağlar gibi bir dalga kapladığında" buyruğu da ("**dağlar gibi** anlamı verilen): (كَالظُّلَلِ) lafzını Mukatil "dağlar gibi". el-Kelbî ise "bulut gibi" diye açıklamıştır. Katade der ki: Bu kelime; "(ظُلَّة): Bulut"un çoğuludur. Büyüklüğü ve yüksekliği dolayısıyla dalgayı ona benzetmiştir. Şair en-Nâbiğa da bir denizin niteliklerini anlatırken şöyle demektedir:

يمـاشيهن أخـضـر ذو ظـلال عـلى حـافـاتـه فِلَق الـدِّنـان

"Dalgalı yeşil (deniz) onlarla birlikte yürür,
Kıyısında büyük büyük küp parçaları olduğu halde."

Âyet-i kerîmede tekil olan **"dalga"**nın, çoğul olan "dağlar"a benzetilmesinin sebebi dalganın peyderpey gelip tıpkı bulutlar (ya da denizler) gibi birinin diğerinin üstüne binmesinden dolayıdır. **"Dalga"** anlamındaki kelimenin çoğul anlamında olduğu da söylenmiştir. Çoğul olarak ayrıca yapılmayışı mastar oluşundan dolayıdır. Asıl anlamı da hareket ve izdiham ile alakalıdır. "(ماج البحر): Deniz dalgalandı" ile; "(الناس يموجون): İnsanlar dalgalar gibi birbirine girdi" tabirleri de buradan gelmektedir.

Kâb da şöyle demiştir:

فجئنا إلى مـوج من البحـر وسـطه أحـابيش منـهم حـاسـر ومـقنـع

"Sonunda denizden dalgaya geldik ki ortasında,
Kimisi elbisesini toplayıp (bacaklarını) açmış, kimisinin yüzü örtülü idi."

Muhammed b. el-Hanefiye de: "(مَوْجٌ كالظُّلَل): Bulutlar, gölgeler gibi bir dalga" diye; "(ظُلَلٌ): Bulut, gölge"nin çoğulu olarak okumuştur.

"Dinlerini yalnız Allah'a halis kılanlar olarak" kendilerini kurtarmak için O'ndan başkasına dua etmeyip sadece O'nu tevhid edenler olarak **"O'na dua ederler."** Buna dair açıklamalar daha önceden (el-En'âm, 6/22-23. âyetlerin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

"Onları" denizden **"kurtarıp karaya çıkarınca, onlardan kimileri orta yolu tutar."** İbn Abbas: Denizdeyken yüce Allah'a vermiş olduğu sözü yerine getirir, diye açıklamıştır. en-Nekkaş da: Yani o verdiği sözde sebat gösterir, karada da denizde iken yüce Allah'a vermiş olduğu sözü eksiksiz yerine getirir.

el-Hasen dedi ki: **"Orta yolu tutar"**dan kasıt, tevhid ve itaate sımsıkı sarılan mü'mindir. Mücahid de: Söylediği sözde **"orta yolu tutar"** fakat içinde küfrü gizler.

İfadede hazf bulunduğu da söylenmiştir ki; anlam şöyledir: Onlardan kimileri orta yolu tutar, kimileri de kâfir olur. Hazfedilen bu ifadelere yüce Allah'ın: **"Âyetlerimizi ise çok gaddar ve çokça nankörlük edenden başkası bile bile inkâr etmez"** buyruğu delil teşkil etmektedir.

"(الختار): Gaddar" demektir, "(الخَتْر): En kötü şekilde gadretmek, sözünde durmamak" demektir. Amr b. Madîkerîb şöyle demiştir:

فإنك لو رأيت أبا عمير ملأت يديك من غدر وختر

"Şâyet sen Ebu Umeyr'i görmüş olsaydın,
Ellerini sözde durmayıştan ve gaddarlıktan doldururdun."

el-A'şâ da şöyle demektedir:

بالأبلقِ الفَرْدِ من تَيْماء منزِلُهُ حِصنٌ حَصينٌ وجارٌ غيرُ خَتّار

"Teyma'daki evi çok sağlam bir kale olan,
Ve hiç de gadredici olmayan komşusu bulunan, o eşsiz esmer kişi."

el-Cevherî dedi ki: "(الخَتْر): Gadretmek, sözünde durmamak" demektir. (ختره): Ona gadretti" denilir, ism-i faili: "(ختار): "Gadredici, gaddar sözünde durmayan kişi" demektir. el-Maverdî'nin dediğine göre cumhurun görüşü

budur. Atiyye ise; bu kelime inkâr eden anlamındadır, demiştir. Bu fiil (muzarideki) aynu'l-fiili ötreli ve esreli olmak üzere; (ختر يختِر ويختُر) diye gelir, mastarı (خَتْراً)'dır. Bunu da el-Kuşeyrî zikretmektedir.

(جحد الآيات) Âyetlerin inkâr edilmesi" bizzat âyetlerin inkârı demektir. "(الجحد بالآيات): Âyetleri inkâr etmek" ise onların delâlet ettikleri hususları inkâr etmek demektir.

يَآ اَيُّهَا النَّاسُ اتَّقُوا رَبَّكُمْ وَاخْشَوْا يَوْمًا لَا يَجْزِى وَالِدٌ
عَنْ وَلَدِهٖ ۫ وَلَا مَوْلُودٌ هُوَ جَازٍ عَنْ وَالِدِهٖ شَيْـًٔا ۭ اِنَّ وَعْدَ اللّٰهِ
حَقٌّ فَلَا تَغُرَّنَّكُمُ الْحَيٰوةُ الدُّنْيَا ۪ وَلَا يَغُرَّنَّكُمْ بِاللّٰهِ الْغَرُوْرُ ﴿٣٣﴾

33. Ey insanlar! Rabbinizden sakının ve babanın oğluna, oğulun babasına hiçbir fayda sağlayamayacağı o günden de korkun. Muhakkak ki Allah'ın vaadi haktır. O halde dünya hayatı sakın sizi aldatmasın. O çok aldatıcı da sakın sizi Allah ile aldatmasın.

"Ey insanlar" yani hem kâfirler, hem mü'minler **"Rabbinizden sakının."** O'ndan korkun ve O'nu tevhid edin.

"Ve babanın oğluna, oğulun babasına hiçbir fayda sağlamayacağı o günden de korkun" buyruğunda geçen **"fayda sağlama"**nın anlamına dair açıklamalar daha önceden el-Bakara Sûresi'nde (2/48. âyetin tefsirinde) ve başka yerlerde geçmiş bulunmaktadır.

Peygamber (sav): "Her kimin üç evladı ergenlik çağına erişmeden önce ölürse, -yemin gereği olan kadarı müstesnâ- ona ateş asla dokunmayacaktır."(1) ve: "Her kim bu kız çocuklarından bazıları ile (kız çocuğu olmakla) sınanacak olup da onlara güzellikle muamele edecek olursa, o kızlar onun için cehennem ateşine karşı bir perde teşkil ederler"(2) diye buyurmuştur. (Buna ne dersiniz?) diye sorulacak olursa, ona cevabımız şu olur: Bu âyet-i kerîme ile kastedilen şudur: Hiçbir zaman baba oğlunun günahını yüklenmeyeceği gibi hiçbir evlat da babasının günahını yüklenmeyecektir. Biri

(1) *Buhârî*, I, 421, VI, 2452; *Müslim*, IV, 2028; *Tirmizî*, III, 374; *Nesâî*, IV, 25; *Muvatta*, I, 235; *Müsned*, II, 239, 276, 473.

(2) *Tirmizî*, IV, 319; *İbn Mâce*, II, 1210; *Müsned*, IV, 154, VI, 27, 29. (Bazılarında az lafız farkıyla).

diğerinin yerine sorgulanmayacaktır, demektir. Hadis-i şerîflerle kastedilen ise çocukların ölümüne karşı sabır ile kız çocuklarına güzel davranmanın kulu ateş azabından koruduğunu ve çocuğun onu daha erken cennete girmesine sebeb teşkil edeceğini bildirmektedir.

"Muhakkak ki Allah'ın vaadi" öldükten sonra diriliş **"haktır. O halde dünya hayatı"** ziyneti ile ve dünyanın kendisine davet ettiği şeyler ile **"sakın sizi aldatmasın."** Ona bel bağlayarak, ona meyledip, âhiret için amelde bulunmayı terketmenize sebeb olmasın.

"O çok aldatıcı da sakın sizi Allah ile aldatmasın" buyruğunda geçen **"el-ğarûr: Çok aldatıcı"** lafzını kıraat âlimleri genel olarak gerek burada, gerekse de Melâike (Fatır) Sûresi'nde (35/5. âyetler) ve gerekse el-Hadid Sûresi'nde (57/14. âyette) "ğayn" harfini üstün olarak okumuşlardır. Mücahid ve başkalarının görüşüne göre bundan kasıt şeytandır. İnsanları aldatan dünya ile ilgili vaadlerle onları kandırıp, âhireti unutturarak oyalayan odur. en-Nisa Sûresi'nde de: *"Onlara vaadlerde bulunur, olmayacak kuruntulara düşürür"* (en-Nisa, 4/120) diye buyurulmaktadır.

Simâk b. Harb, Ebu Hayve ve İbn es-Sümeyka ise "ğayn" harfini ötreli okumuştur. Bu da "siz aldanmayınız" demektir. Sanki: "(غرّ یغر غُرورا): Aldandı, aldanır, aldanmak"tan masdarı gibidir.

Said b. Cübeyr der ki: Bu, kişinin masiyet işlemekle birlikte günahlarının bağışlanmasını temenni etmesidir.

إِنَّ اللَّهَ عِنْدَهُ عِلْمُ السَّاعَةِ ۚ وَيُنَزِّلُ الْغَيْثَ ۚ وَيَعْلَمُ مَا فِي
الْأَرْحَامِ ۖ وَمَا تَدْرِي نَفْسٌ مَاذَا تَكْسِبُ غَدًا ۖ وَمَا تَدْرِي
نَفْسٌ بِأَيِّ أَرْضٍ تَمُوتُ ۖ إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ خَبِيرٌ ﴿٣٤﴾

34. Sâatin ilmi muhakkak Allah'ın nezdindedir. Yağmuru O indirir, rahimlerde olanı O bilir. Hiçbir kimse yarın ne kazanacağını bilemez. Hiçbir nefis de hangi yerde öleceğini bilmez. Muhakkak Allah herşeyi bilendir, herşeyden haberdardır.

el-Ferra'nın iddiasına göre bunun anlamı nefydir. Yüce Allah'tan başka hiçbir kimse bunları bilmez demektir. Ebu Ca'fer en-Nehhas ise şöyle demek-

tedir: Bunda nefy ve icab (olumluluk) anlamının bulunması Rasûlullah (sav)'ın bu hususta verdiği bilgi iledir. Zira o yüce Allah'ın: ***"Gaybın anahtarları O'nun yanındadır. O'ndan başkası bunları bilmez."*** (el-En'am, 6/59) buyruğu hakkında "burada sözü edilenler (Lukman Sûresi'nin bu âyetinde geçen) bu hususlardır" diye buyurmuştur.(1)

Derim ki: Biz el-En'âm Sûresi'nde (6/59. âyetin tefsirinde) bu hususta İbn Ömer'in yoluyla gelen ve Buhârî'nin kaydettiği hadisi zikretmiş bulunuyoruz. Cibril hadisinde de Cebrail'in: "Bana kıyametten haber ver" demesi üzerine, Rasûlullah (sav) şu cevabı vermiştir: "Kendisine hakkında soru sorulan kişi, soru sorandan daha bilgili değildir. Bunlar yüce Allah'tan başka hiçbir kimsenin bilmediği beş hususdur: Sâatin ilmi muhakkak Allah'ın indindedir. Yağmuru O indirir, rahimlerde olanı O bilir. Hiçbir kimse yarın ne kazanacağını bilemez." deyince, Cebrail: Doğru söyledin, diye cevap vermiştir. Ebû Dâvûd et-Tayalisî'nin lafzı ile hadis bu şekildedir.(2)

Abdullah b. Mes'ud da şöyle demiştir: Beş husus müstesnâ sizin peygamberinize herbir şey verilmiştir. (Bu beş husus): **"Sâatin ilmi muhakkak Allah'ın indindedir"** buyruğu ile başlayıp âyetin sonuna kadar dile getirilen hususlardır.

İbn Abbas dedi ki: Bu beş hususu yüce Allah'tan başka hiçbir kimse bilemez. Bunları ne mukarreb bir melek ne de mürsel bir nebi bilebilir. Her kim bunların herhangi birisini bildiği iddiasında bulunacak olursa, Kur'ân-ı Kerîm'i inkâr etmiş olur. Çünkü o Kur'ân-ı Kerîm'e muhalefet eder. Diğer taraftan peygamberler yüce Allah'ın kendilerine bildirmesi sonucunda gayba dair bir çok şey bilebilirler. Bundan kasıt, kâhinlerin müneccimlerin, yıldızların doğup batması ile yağmur yağdırılmasını isteyenlerin iddialarını çürütmek, asılsızlıklarını ortaya koymaktır. Bununla birlikte uzun tecrübelerin sonucu olarak annesinin karnındaki yavrunun erkek mi dişi mi olduğu ve daha başka hususlar bilinebilir. Nitekim bu türden açıklamalar daha önceden el-En'âm Sûresi'nde (6/59. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

Bazan tecrübenin dışına çıkılır ve alışılagelenden farklı sonuçlar ortaya çıkar. Buna göre geriye nihai ilim, sadece yüce Allah'a ait demektir.

Rivayet edildiğine göre; bir yahudi yıldızlara göre hesap yapardı. İbn Abbas'a: Arzu ettiğin takdirde sana oğlunun yıldızı ile ilgili haber vereyim, o on gün sonra ölecektir. Sen ise gözlerin kör olmadan ölmeyeceksin, ben de bir sene dolmadan öleceğim. Bunun üzerine İbn Abbas ona: Ey yahudi! Nerede

(1) *Buhârî*, I, 351, IV, 1693, 1733, 1793; *Müslim*, I, 39, 40; *Nesâî*, VIII, 102; *İbn Mâce*, I, 25; *Müsned*, II, 24, 58, 122.

(2) *Buhârî*, I, 27, IV, 1793...; et-Tayâlisî, *Müsned*, I, 5; *Müslim*, I, 39, 40.

öleceksin? diye sorunca, yahudi: Bilemiyorum diye cevab vermiştir. Bunun üzerine İbn Abbas: Yüce Allah doğru söylemiştir: **"Hiçbir nefis de hangi yerde öleceğini bilmez"** buyruğunu okudu. İbn Abbas geri döndüğünde oğlunun sıtmaya yakalanmış olduğunu gördü ve on gün sonra vefat etti. Yahudi de sene dolmadan önce öldü, İbn Abbas ta âmâ olarak vefat etti.

Bu hadisin ravisi Ali b. el-Huseyn dedi ki: Bu, anlatılanların en hayret verici olanıdır.

Mukatil de şöyle demiştir: Bu âyet-i kerîme adı el-Vâris b. Amr b. Harise olan, çölde yaşayan bir kişi hakkında nazil olmuştur. Bu Peygamber (sav)'ın yanına gelerek şöyle dedi: Benim hanımım hamiledir, ne doğuracağını bana haber ver. Yaşadığımız yerler kuraktır, ne zaman yağmur yağacağını bana bildir. Ne zaman doğduğumu biliyorum, fakat ne zaman öleceğimi sen bana söyle. Bugün neler yaptığımı biliyorum fakat yarın ne yapacağımı bana sen bildir. Bir de kıyametin ne zaman kopacağını bana bildir. Bunun üzerine yüce Allah bu âyet-i kerîmeyi indirmiştir. Bu rivayeti el-Kuşeyrî ve el-Maverdî zikretmişlerdir.

Ebu'l-Melih, Ebu Azze el-Huzlî'den şöyle dediğini rivayet etmektedir: Rasûlullah (sav) buyurdu ki: "Yüce Allah bir kulun bir yerde ruhunu kabzetmeyi murad ettiği takdirde, o kimseye orada bir ihtiyaç takdir eder. O da oraya gitmekten başka bir yol bulamaz. Daha sonra Rasûlullah (sav): **"Saatin ilmi muhakkak Allah'ın indindedir... Hiçbir nefis de hangi yerde öleceğini bilmez."** buyruğunu okudu. Bunu da el-Maverdî zikretmiş olup, İbn Mace de bunu, İbn Mes'ud yoluyla bu manada zikretmiş bulunmaktadır. *et-Tezkire* adlı eserimizde tamamiyle kaydetmiş bulunuyoruz.

"İndirir" anlamındaki buyruğu kıraat alimleri genel olarak şeddeli olarak; (وَيُنَزِّلُ) diye okumuşlardır. İbn Kesir, Ebu Amr, Hamza ve el-Kisaî ise şeddesiz okumuşlardır.

Ubeyy b. Kâb: "Hangi yerde" anlamındaki buyruğu (بِأَيَّةِ أَرْضٍ) diye okurken diğerleri (بِأَيِّ أَرْضٍ) diye okumuşlardır. el-Ferra dedi ki: Burada **"yer"**in müennes olması ile yetinilmiş, ayrıca; (أيّ)'in müennes getirilmesine gerek görülmemiştir. **"Yer** (arz)" ile mekân kastedildiğinden müzekker gelmiştir, diye de söylenmiştir. Nitekim şair şöyle demiştir:

فَلا مُزْنَةٌ وَدَقَتْ وَدْقَهَا ولا أَرْضَ أَبْقَلَ إِبْقَالَهَا

"Hiçbir bulut onun gibi yağmur yağdırmadı,
Hiçbir yer de onun gibi bitki bitirmedi."

el-Ahfeş de dedi ki: "Yolum bir cariyeye, hem nasıl cariyeye uğradı" anlamında: hem; (أيّ جارية) denilebilir, hem de; (أيّة جارية) denilebilir.

Sibeveyh ise; "(أيّ): Hangi" kelimesinin müennes getirilmesini Arapların: "(كُلّتُهُنّ): Onların hepsi" şeklindeki kullanımlarında "hepsi" anlamındaki kelimeyi müennes kullanmalarına benzetmiştir.

"Muhakkak Allah herşeyi bilendir. Herşeyden haberdardır" buyruğundaki: "(خَبِيرٌ): **Herşeyden haberdardır"** buyruğu **"herşeyi bilendir"** buyruğunun sıfatıdır[1] yahut ta (mealde olduğu gibi) haberden sonra gelen ikinci bir haberdir. Doğrusunu en iyi bilen yüce Allah'tır.

(1) Buna göre anlam: Herşeyden haberdar olup, herşeyi bilendir şeklinde olur)

Secde Sûresi

1-30. ÂYETLERİN TEFSİRİ

بسم الله الرحمن الرحيم

Rahman ve Rahim Allah'ın Adı İle

Mekke'de inmiştir. Ancak Medine'de inmiş üç âyet müstesnâ. Bunlar da yüce Allah'ın: *"Mü'min kimse fâsık kimse gibi midir?"* (32/18) buyruğundan itibaren üç âyetin sonuna kadardır. Bu el-Kelbî ve Mukatil'in görüşüdür.

Başkaları ise: Beş âyet müstesnâ, demişlerdir. Bunlar da yüce Allah'ın: *"Yanları yataklarından uzak kalır... ve onlara: Yalanladığınız o ateşin azabını tadın, denilir"* (es-Secde, 32/15-20) âyetleridir.

Bu sûre otuz âyet-i kerîmedir. Yirmidokuz âyet olduğu da söylenmiştir. *Sahih(-i Müslim)'de*, İbn Abbas'tan rivayete göre Peygamber (sav) cuma günü sabah namazında: *"Elif, Lâm, Mim. Kitabın indirilmesi"* diye başlayan es-Secde Sûresi'ni ve: *"İnsan üzerinden öyle bir uzun süre geçti ki, o anılmaya değer bir şey değildi"* (el-İnsan, 76/1) sûrelerini okurdu.(1)

Ebu Muhammed ed-Darimî de *Müsned*'inde Cabir b. Abdullah'ın şöyle dediğine dair rivayeti kaydetmektedir: Peygamber (sav): *"Elif, Lâm, Mim. Kitabın indirilmesi..."* diye başlayan es-Secde suresi ile: *"Bütün mülk elinde bulunanın şanı ne yücedir!"* (el-Mülk, 67/1) sûrelerini okumadan uyumazdı. ed-Darimî dedi ki: Bize Ebu'l-Muğire haber verdi, bize Abde, Halid b. Madan'dan anlattı, dedi ki: Siz el-Munciye (kurtarıcı, koruyucu) sûresini okuyun. O: *"Elif, Lâm, Mim. Kitabın indirilmesi"* diye başlayan (es-Secde Sûresi)'dir. Bana ulaştığına göre bir adam bu sûreyi okur, ondan başka bir şey okumazmış, günahları da pek çokmuş. Bu sûre kanatlarını onun üzerine yaymış ve şöyle demiş: Rabbim, sen ona mağfiret buyur, çünkü o beni çokça okurdu. Şanı yüce Rabbimiz de sûrenin o adam hakkındaki şefaatini kabul edip, şöyle buyurmuş: "Siz o kimsenin lehine herbir günahı karşılığında bir hasene yazınız ve bir derecesini yükseltiniz."(2)

---

(1) *Müslim*, II, 599; İbn Hibbân, *Sahih*, V, 129; *Ebû Dâvûd*, I, 282; *Tirmizî*, II, 398; *Dârimî*, I, 435 (Ebu Hureyre'den); *Nesâî*, II, 159; *İbn Mâce*, I, 269; *Müsned*, I, 334, 340, 354.
(2) *Dârimî*, II, 546.

الٓمٓ ﴿١﴾ تَنزِيلُ الْكِتَابِ لَا رَيْبَ فِيهِ مِنْ رَبِّ الْعَالَمِينَ ﴿٢﴾

1. **Elif, Lâm, Mim.**
2. **Kitabın indirilmesi -ki onda şüphe yoktur- âlemlerin Rabbindendir.**

"Elif, Lâm, Mim. Kitabın indirilmesi" buyruğundaki: "(تَنْزِيلُ الْكِتَابِ): **Kitabın indirilmesi"** buyruğunun merfu okunacağı icma ile kabul edilmiştir. Mastar olarak mansûb gelseydi yine caiz olurdu. Nitekim Kûfeliler şu âyetlerde böyle okumuşlardır: "(إِنَّكَ لَمِنَ الْمُرْسَلِينَ. عَلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ تَنْزِيلَ الْعَزِيزِ الرَّحِيمِ): *Muhakkak sen gönderilmiş peygamberlerdensin. Doğru bir yol üzerindesin. Güçlü ve intikam alıcı, çok rahmet edici tarafından indirilmedir."* (Yâsîn, 36/3-5)

Burada **"indirilmesi"** buyruğu mübtedâ olarak ref' ile gelmiştir. Haberi ise; **"onda şüphe yoktur"** anlamındaki buyruktur. Yahut ta bu bir mübteda takdiri ile haberdir. Yani; (هذا تنزيل): Bu (kitabın) indirilmesidir" yahut ta: "(المتلوّ تنزيل): Okunan... indirilmiş...dir" ya da: "(هذه الحروف تنزيل): Bu harfler indirilmiştir" takdirinde olur. Nitekim **"Elif, Lâm, Mim"** de harflerin söz konusu edildiğine delildir. Diğer taraftan **"onda şüphe yoktur"** anlamındaki buyruğun **"kitab"**dan hal konumunda olması da mümkündür.

"Âlemlerin Rabbindendir" buyruğu da haber olur.

Mekkî dedi ki: En güzel açıklama budur.

"Ki onda şüphe yoktur, âlemlerin Rabbindendir" buyruğu, onun Allah tarafından indirildiğinde şüphe yoktur, anlamındadır. O ne bir büyüdür, ne bir şiir, ne bir kâhinlik, ne de öncekilerin efsaneleri.

أَمْ يَقُولُونَ افْتَرَىٰهُ ۚ بَلْ هُوَ الْحَقُّ مِنْ رَبِّكَ لِتُنذِرَ قَوْمًا مَّا أَتَاهُم مِّن نَّذِيرٍ مِّن قَبْلِكَ لَعَلَّهُمْ يَهْتَدُونَ ﴿٣﴾

3. **Yoksa onlar: "Onu kendiliğinden uydurdu" mu derler? Hayır o, senden önce kendilerine bir korkutucu gelmemiş olan bir kavmi kendisi ile uyarasın diye Rabbinden gelen haktır. Olur ki hidayet bulurlar.**

"Yoksa onlar: Onu kendiliğinden uydurdu mu derler?" buyruğunda yer alan: "(أَمْ): Yoksa"; "(بل): Hayır, bilakis" ve istifham elifi ile birlikte takdiri yapılan, munkatı' olandır. Yani; "(بل أيقولون): Aksine onlar... mı diyorlar?" demektir. Bu da bir sözden bir başka söze geçildiğini gösterir. Şanı yüce Allah âlemlerin Rabbinden indirildiğini ifade ettikten ve bu hususta herhangi bir şüphe olmadığını belirttikten sonra, bu sözü bir kenara bırakarak: **"Yoksa onlar onu kendiliğinden uydurdu mu? derler."** Yani onu kendisi düzüp kendi kendisi meydana getirdi mi, derler sözlerine geçiş yaptı.

"Hayır, o... uyarasın diye Rabbinden gelen haktır" buyruğu ile yüce Allah onların uydurma iddialarını yalanlamaktadır. Katade der ki: Yüce Allah bu buyruğuyla Kureyşlileri kastetmektedir. Onlar ümmi bir ümmet idiler. Muhammed (sav)'dan önce onlara Allah'ın azabı ile korkutan hiçbir kimse gelmemiştir.

"(لِتُنْذِرَ): **Uyarasın diye"** buyruğu mâkabline taalluk ettiğinden dolayı; "(مِنْ رَبِّكَ): **Rabbinden"** buyruğu üzerinde vakıf yapılmaz. Bununla birlikte bunun mahzuf olan bir lafza taalluk etmesi de caizdir. İfadenin takdiri: "(أنزله لتنذر قوماً): Bir kavmi uyarasın diye onu indirmiştir" şeklinde olur, o takdirde; **"Rabbinden"** lafzı üzerinde vakıf yapmak caiz olur.

"Kendilerine bir korkutucu gelmemiş" anlamındaki buyrukta yer alan: (ما) nefy edatıdır. "(مِنْ نَذِيرٍ): **Bir korkutucu"** (lafzındaki "min" harf-i cerri) sıla (fazladan, ulama için gelmiş)dır. **"Bir korkutucu"** ise ref' mahallindedir.

Korkutucu (nezir) bildirip, korkutan kimse demektir.

Bir açıklamaya göre **"bir kavim"**den kasıt İsa ile Muhammed (ikisine de selam olsun) arasındaki fetret ehlidir. Bu İbn Abbas ve Mukatil'in görüşüdür. Bir diğer açıklamaya göre; yüce Allah'ın onlara karşı hücceti kendilerinden önce gelmiş olan peygamberlerin uyarıp korkutması ile -ayrıca (onlara) bir peygamber görmemiş olsaydı dahi- sabit idi.

Bu anlamdaki açıklamalar daha önceden (el-Maide, 5/19. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

اَللّٰهُ الَّذِى خَلَقَ السَّمٰوٰتِ وَالْاَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا فِى سِتَّةِ اَيَّامٍ
ثُمَّ اسْتَوٰى عَلَى الْعَرْشِ ۭ مَا لَكُمْ مِنْ دُوْنِهٖ مِنْ وَّلِيٍّ وَّلَا
شَفِيْعٍ ۭ اَفَلَا تَتَذَكَّرُوْنَ ﴿٤﴾

4. Allah, göklerle yeri ve onların arasında olanları altı günde yaratandır. Sonra Arş'a istivâ edendir. Ondan başka sizin için bir veli de yoktur, bir şefaat edici de. Artık öğüt almaz mısınız?

"Allah, göklerle yeri ve onların arasında olanları altı günde yaratandır" buyruğu ile yüce Allah, Kur'ân'ı dinlemeleri ve onun üzerinde dikkatle düşünmeleri için kudretinin kemalini onlara öğretmektedir.

"Yaratan" buyruğu yoktan vareden, yokken icad eden, hiçbir şey değilken meydana getiren demektir.

"Altı günde" de pazardan, cuma gününün sonuna kadar olan süre içerisinde... demektir. el-Hasen dedi ki: Bu günler dünya günlerinden altı gündür. İbn Abbas da şöyle demektedir: Yüce Allah'ın gökleri ve yeri yaratmış olduğu altı gün bir günün süresi, dünya senelerinden bin seneye karşılıktır. ed-Dahhak da: Altıbin sene diye açıklamıştır. Yani âhiret günlerinden altı günlük bir süre içerisinde demektir.

"Sonra Arş'a istivâ edendir." Buna dair açıklamalar daha önceden el-Bakara suresi (2/29. âyet, 5. başlık) ile el-A'raf Sûresi'nde (7/54. âyetin tefsirinde) ve başkalarında geçmiş bulunmaktadır. Bu hususta ilim adamlarının görüşlerini de yeterli şekliyle *"el-Kitabu'l-Esnâ fi Şerhi Esmâi'llahi'l-Hüsnâ"* adlı eserimizde açıklamış bulunuyoruz.

Buradaki; "(ثُمَّ): **Sonra"** ifadesi bir tertib ve sıralamayı ifade etmek için değildir. Burada "vav: ve" anlamındadır.

"O'ndan başka sizin için bir veli de yoktur. Bir şefaat edici de." Yani kâfir olanların azablarını engelleyecek herhangi bir dostları, herhangi bir şefaatçileri olmayacaktır. (Cümlenin) mahalli itibariyle merfû olması caizdir.

"Artık" O'nun kudreti ve mahlukatı hakkında **"öğüt almaz mısınız?"**

يُدَبِّرُ الْأَمْرَ مِنَ السَّمَاءِ إِلَى الْأَرْضِ ثُمَّ يَعْرُجُ إِلَيْهِ فِي يَوْمٍ كَانَ مِقْدَارُهُ أَلْفَ سَنَةٍ مِمَّا تَعُدُّونَ ﴿٥﴾

5. O, herşeyi gökten yere tedbir eder. Sonra miktarı sizin saymanıza göre bin yıl olan bir günde O'na yükselir.

"O, herşeyi gökten yere tedbir eder" buyruğu ile ilgili olarak İbn Abbas şöyle demiştir: Yani kaza ve kaderi indirir. Vahyi Cebrail ile indirir diye de açıklanmıştır.

Amr b. Murre'nin rivayetine göre Abdurrahman b. Sâbât şöyle demiştir: Dünya işlerini dört kişi idare eder: Cibril, Mikâil, ölüm meleği ve İsrafil. Hepsine Allah'ın salat ve selamları olsun. Cibril rüzgarlarla ve (Allah'ın) ordularıyla görevlidir. Mikâil ise yağmur ve su ile görevlidir. Ölüm meleği ruhları almakla görevlidir. İsrafil ise bunlara emirleri indirir.

Arş'ın işlerin tedbir yeri olduğu da söylenmiştir. Nitekim Arşın altındaki yerlerde tafsilâtın yeridir. Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: *"Sonra Arş üzerinde istivâ etmiştir. Güneşe de, ay'a da emrine boyun eğdirmiştir. Herbiri belirli bir süreye kadar akıp gider. Her işi yerli yerince düzenler. Âyetleri uzun uzadıya açıklar."* (er-Rad, 13/2) Semavatın altındaki yerler ise tasrif (işlerin yerine getirilmesi)nin yeridir. Yüce Allah da şöyle buyurmaktadır: *"Andolsun ki Biz onu onların arasında öğüt alsınlar diye evirip çevirdik."* (el-Furkan, 25/50)

"Sonra... ona yükselir" buyruğu ile ilgili olarak Yahya b. Sellâm şöyle demektedir: Kastedilen kişi Cebrail'dir. O vahyi indirdikten sonra semaya çıkar. en-Nekkaş da şöyle demiştir: Kastedilen kişi işleri semadan yere doğru tedbir eden melektir.

Bunların yeryüzünde bulunanlara dair haberler olduğu da söylenmiştir. Bu haberler onları taşıyan meleklerle birlikte O'na yükselirler. Bu açıklamayı da İbn Şecere yapmıştır.

"Miktarı sizin saymanıza göre bin yıl olan bir günde" buyruğuna gelince, denildiğine göre **"sonra... ona yükselir"** yani bu emir ve tedbir dünyanın sona erişinden sonra ona; **"miktarı sizin saymanıza göre bin yıl olan bir günde"** yükselir ki, bu gün Kıyamet günüdür.

Az önce geçen bu görüşlere göre **"yükselir"** lafzındaki zamir daha önce kendisinden sözedilmemiş olmakla birlikte melek hakkındadır. Çünkü manadan o zaten anlaşılmaktadır. Diğer taraftan yüce Allah'ın: *"İsteyen biri... istedi"* diye başlayan sûrede yer alan: *"melekler de, ruh da oraya miktarı elli bin yıl olan bir günde yükselir"* (el-Mearic, 70/4) buyruğunda açıkça ondan sözedilmiş bulunmaktadır.

"Ona" buyruğundaki zamir, "sema"yı müzekker kabul edenlere göre göğe yahut meleğin döndüğü yere ya da yüce Allah'ın isim-i celâline aittir. Maksat, yüce Allah'ın onun için tesbit ettiği yerdir. Emirler yüce Allah'a döndüğü takdirde semaya dönmüş demektir. Yani Sidre-i Münteha'ya ulaşır. Çünkü yerden göğe yükselenler oraya kadar yükselir, yere indirilenler de oradan iner. Bu anlamdaki ifadeler Müslim'in *Sahih*'inde sabit olmuştur.[1]

(1) *Müslim*, I, 157

"Miktarı" anlamındaki buyrukta yer alan zamir ise tedbire racidir. Yani: Bu tedbirin miktarı dünya yıllarından bin yıldır. Bu da şu demektir: Herbir işin bin yıllık işleri, tek bir günde hükme bağlanır. Sonra bunu meleklerine ulaştırır. Bu bin yıl geçti mi bin yıllık süre için bir daha hüküm verilir ve bu böylece ebediyyen devam eder. Bu açıklamayı da Mücahid yapmıştır.

Buradaki zamirin, urûc'a (yükselişe) ait olduğu da söylenmiştir. Bir diğer görüşe göre anlam şöyledir: O dünya işlerini kıyametin kopacağı vakte kadar tedbir ve idare eder. Sonra bu emir ona yükselir ve süresi bin yıl olan bir günde onun hakkında hüküm verir.

Bir diğer görüşe göre anlam şöyledir: O güneşin doğuşu, batışı, doğuş yerine tekrar geri dönüşü ile ilgili işleri, mesafe itirabiyle miktarı bin yıl olan bir günde idare eder.

İbn Abbas şöyle demiştir: Yani melekten başkası o mesafeyi katedecek olsa bin yıl yol alır. Çünkü iniş beşyüz, yükseliş beşyüz yıldır. Bu açıklama müfessirlerden bir topluluktan da rivayet edilmiş olup, Taberî'nin tercih ettiği açıklama da budur ve bunu el-Mehdevî zikretmiştir. Birinci görüşün ifade ettiği anlamın aynısıdır. Yani Cibril hızlı bir şekilde yol alışı dolayısıyla bin yıllık bir süreyi sizin bir gününüzde alır. Bunu da ez-Zemahşerî zikretmiştir.

el-Maverdî'nin, İbn Abbas ve ed-Dahhak'tan naklettiğine göre melek, bin yıllık bir süreye denk olan bir günde yükselir. Katade'den gelen rivayete göre de melek miktarı bin yıl olan bir günde iner ve yükselir. Buna göre onun inişinin miktarı beşyüz, yükselişinin miktarı da beşyüz yıl olur. Katade ile es-Süddî'nin görüşüne göre bu böyledir. İbn Abbas'ın ve ed-Dahhak'ın görüşüne göre ise iniş bin yıl, yükseliş de bin yıldır.

"Sizin saymanıza göre" buyruğu, sizin dünya günlerinden hesab edip saymanıza göre demektir. Bu gün ise dünya yıllarından bin yıl ile takdir edilen bir zaman süresinden ibarettir. Yoksa iki gece arası bir gündüzü de bulunan bir gün değildir. Çünkü Allah nezdinde böyle bir şey yoktur. Araplar kimi zaman ikindi vakti hakkında da "yevm (gün)" tabirini kullanırlar. Şairin şu beyitinde olduğu gibi:

يـومان يـومُ مُقـامـات وأنـديـة ويـومُ سيـر إلى الأعـداء تـأويـب

"Birisi arkadaşlarla beraber kalınan ve meclislerde bulunulan bir gün,
Diğeri ise gün boyunca düşmanların üzerine yürüyüşten ibaret olan
bir gün olmak üzere iki gün(den ibarettir, hayat):"

Şair burada özel iki günü kastetmiyor. O, zamanlarının iki kısma ayrıldığı-

nı anlatmak istemekte ve bunların herbir kısmından "gün" diye sözetmektedir. İbn Ebi Able **"yükselir"** anlamındaki fiili: "(يُعْرَجُ): Yükselinilir" şeklinde meçhul kip olarak okumuştur. Ayrıca **"sizin saymanıza"** anlamındaki buyruk da "ye" harfiyle; "(يَعُدُّونَ): Onların saymalarına göre" diye okunmuştur.

Yüce Allah'ın ***"miktarı ellibin yıl olan bir günde yükselirler"*** (el-Meâric, 70/4) buyruğu ile bu âyet-i kerîmenin birlikte anlaşılması müşkil (içinden çıkılması zor) bir anlam ifade etmektedir.

Abdullah b. Feyruz ed-Deylemî bu âyet-i kerîme ile yüce Allah'ın: ***"Miktarı ellibin yıl olan bir günde"*** âyeti hakkında sormuş, Abdullah b. Abbas ta şu cevabı vermiştir: Bu yüce Allah'ın **"günler"** diye adlandırdığı bir süredir, mahiyetinin ne olduğunu da bilmiyorum. Bundan dolayı hakkında bilmediğim bir şey söylemekten de hoşlanmıyorum. Daha sonra Said b. el-Müseyyeb'e de bu âyet hakkında soruldu, o da: Bilmiyorum diye cevap verdi. Ben ona İbn Abbas'ın söylediğini bildirince, bu sefer İbnu'l-Müseyyeb soru sorana şöyle dedi: İşte İbn Abbas bunun hakkında bir şey söylemekten çekindi. Halbuki o benden daha bilgilidir.

Ancak daha sonra ilim adamları bu hususta konuşmuşlardır. "Seele sâilun" (el-Mearic) Sûresi'ndeki âyet, -bu âyetten farklı olarak- kıyamet gününe işaret etmektedir. Yani yüce Allah bu günü kâfirler için öyle bir zorlaştırmış olacaktır ki; onlara elli bin yıl gibi gelecektir. İbn Abbas'tan da bu görüş nakledilmiştir. Araplar hoşlanılmayan günleri uzun olmakla, sevinç günlerini de kısalıkla nitelendirirler. Şair şöyle demiştir:

ويوم كظل الرمح قصّر طولَه دَمُ الزّق عنّا واصطفاقُ المزاهر

"Ve mızrak gölgesi gibi bir gün ki, kısalttı uzunluğunu,
Bizim için tulumun kanı (şarap) ile udların çalınması."

Bir diğer açıklamaya göre kıyamet günü bünyesinde bir çok günler bulunan bir gündür. Bu günlerin kimisi bin yıl, kimisinin miktarı ellibin yıldır. Bir diğer açıklama da şöyledir: Kıyamet vakitleri farklı farklıdır. Kâfirler bin yıl kadar uzun süren bir azab türü ile azablandırılırlar. Sonra süresi ellibin yıl olan bir başka tür azaba geçirilirler.

Bir başka açıklama da şöyledir: Kıyametin ellibin konumu vardır ve herbir konum bin yıldır. İşte ***"melekler süresi ellibin yıl olan bir günde ona yükselirler"*** (el-Meâric, 70/4) buyruğunun anlamı budur ki, günden kasıt vakittir. Yani kıyamet günündeki konumlardan bir konumun vakti, bu kadar olacaktır.

en-Nehhas dedi ki: **Gün** (yevm) sözlükte vakit anlamındadır. Buna göre: Melekler ve ruh ona miktarı bin yıl olan bir sürede yükselirler. Bir başka vakitte ise miktarı ellibin yıl olan bir sürede yükselirler. Vehb b. Münebbih'ten nakledildiğine göre o: **"Miktarı ellibin yıl olan bir günde"** buyruğu hakkında şöyle demiştir: Yerin en aşağısı ile Arş arasındaki mesafe bu kadardır.

es-Sa'lebî'nin, Mücahid, Katade ve ed-Dahhak'tan naklettiğine göre yüce Allah'ın: ***"Melekler de, ruh da oraya miktarı ellibin yıl olan bir günde yükselir"*** (el-Mearic, 70/4) buyruğunda yerden, Cebrail'in bulunduğu Sidre-i Münteha'ya kadar olan mesafeyi kastetmiştir. Yani yüce Allah şöyle buyurmaktadır: Cebrail ile onunla beraber aynı makamda bulunan diğer melekler dünya günlerinden ellibin yıllık bir sürelik bir mesafeyi bir günde alırlar. **"Ona"** buyruğundan kasıt da, yüce Allah'ın kendisine yükselmelerini emretmiş olduğu mekândır. Bu da İbrahim (a.s)'ın: ***"Ben Rabbime gidiciyim, pek yakında beni doğru yola iletecektir"*** (es-Saffat, 37/99) buyruğuna benzemektedir ki, o bununla Şam topraklarını kastetmiştir. Yine yüce Allah'ın ***"Kim Allah'a ve Rasûlüne hicret maksadıyla evinden çıkarsa..."*** (en-Nisa, 4/100) buyruğunda kastedilen Medine'dir. Ebu Hureyre dedi ki: Peygamber (sav) şöyle buyurdu: "Aziz ve celil olan Rabbimden melek bana bir risalet getirdi. Sonra bir ayağını kaldırıp semanın üzerine koydu, diğerini ise yere koydu ve bir daha da kaldırmadı."(1)

ذٰلِكَ عَالِمُ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ الْعَزِيزُ الرَّحِيمُ ﴿٦﴾

6. İşte gizliyi de, açığı da bilen o Galib, Rahim olan budur.

"İşte gizliyi de, açığı da bilen" insanların görmediklerini ve onlar için gaib olanı da, onların huzurlarında olup bildiklerini de bilendir.

Buradaki: "(ذٰلِكَ): **İşte"** Ben anlamındadır. Nitekim bu türden açıklamalar daha önceden el-Bakara Sûresi'nin baş taraflarında (2/2. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

Bu ifadede tehdit anlamı vardır. Yani siz fiillerinizi ve sözlerinizi ihlasla yapınız, çünkü Ben bütün bunların karşılıklarını size vereceğim.

(1) Taberânî, *el-Evsat,* V, 6; Abdullah b. Muhammed el-Asbahânî, *el-Azame,* II, 730; ed-Deylemî, *el-Firdevs,* I, 405

الَّذِي أَحْسَنَ كُلَّ شَيْءٍ خَلَقَهُ وَبَدَأَ خَلْقَ الْإِنسَانِ مِن طِينٍ ﴿٧﴾ ثُمَّ جَعَلَ نَسْلَهُ مِن سُلَالَةٍ مِّن مَّاءٍ مَّهِينٍ ﴿٨﴾ ثُمَّ سَوَّاهُ وَنَفَخَ فِيهِ مِن رُّوحِهِ وَجَعَلَ لَكُمُ السَّمْعَ وَالْأَبْصَارَ وَالْأَفْئِدَةَ ۖ قَلِيلًا مَّا تَشْكُرُونَ ﴿٩﴾

7. **O ki, yarattığı herşeyi güzel yapmıştır. İnsanı yaratmaya da çamurdan başlamıştır.**
8. **Sonra O, onun soyunu bayağı bir sudan meydana gelen bir süzmeden kılmıştır.**
9. **Sonra O, onu düzeltip tamamlamış, ona ruhundan üfürmüştür. Sizin için kulaklar, gözler ve kalbler yaratmıştır. Ne kadar az şükredersiniz!**

"O ki, yarattığı herşeyi güzel yapmıştır" buyruğundaki: "(خَلْقَهُ): **Yarattığı"** anlamındaki buyruğu İbn Kesir, Ebu Amr ve İbn Âmir "lam" harfini sakin olarak; (خَلْقَهُ) diye, diğerleri ise üstün okumuşlardır. Bu okuyuşu Ebu Ubeyd ve Ebu Hâtim kolay olduğundan dolayı tercih etmişlerdir. Bu da **"şey"**in sıfatı olarak cer mahallinde mazi bir fiildir. İbn Abbas'tan gelen rivayete göre anlamı, yarattığı herşeyin yaratılışını son derece sağlam kılmıştır. Yani onu murad ettiği şekilde yaratmış ve O'nun iradesinden başka bir şekilde var olamamıştır. Bir başka görüşe göre O'nun yaratmış olduğu herbir şey güzeldir. Zira hiçbir kimse benzerini meydana getiremez ve yarattığı herbir şey de kendi yaratıcısının varlığına delâlet etmektedir.

"Lâm" harfini sakin okuyanların bu okuyuşu Sibeveyh'e göre mastardır. Çünkü bu okuyuş; "(خَلَقَ كلّ شيء خَلْقاً): Herşeyi özel bir şekilde yaratmıştır" anlamına delâlet etmektedir. Bu yüce Allah'ın: "(صُنْعَ اللّٰهِ): ***Allah'ın yaratması"*** (en-Nisa, 27/88) buyruğu ile "(كِتَابَ اللّٰهِ عَلَيْكُمْ): ***(Bunlar) Allah'ın size yazdıklarıdır"*** (en-Nisa, 4/24) buyruklarına benzemektedir. Sibeveyh'ten başkalarına göre ise **"herşey"** lafzından bedel olmak üzere nasb ile gelmiştir. O ki, herşeyin yaratılışını güzel yapmıştır, demek olur. Bazı nahivcilere göre de; "(أَحْسَنَ): Güzel yapmıştır" buyruğu belletmiş ve bildirmiştir anlamında olmak üzere bir mef'uldür. Çünkü bu anlamıyla bu fiil, iki mef'ule geçiş yapar ki herbir şeye yaratmasını kavratmıştır, belletmiştir demek olur.

Tefsir (temyiz) olmak üzere nasb edildiği de söylenmiştir. Yaratılış itibariyle herşeyi güzel yapmıştır demek olur. Cer harfinin düşürülmesiyle nasb edilmiş olduğu da söylenmiştir ki; (أحسن كل شيء في خلقه): Yaratmasında herşeyi güzel yapmıştır" demek olur. Bu anlamdaki bir açıklama İbn Abbas'tan da rivayet edilmiştir.

"Güzel yapmıştır" buyruğu sağlam ve muhkem kılmıştır, demektir. Yaratılan herbir şeyin yaratılmasından murad ne ise yaratılış maksadı itibariyle en güzel şekildedir. İşte bu anlam dolayısıyla İbn Abbas ve İkrime şöyle demişlerdir: Maymunun kıçı belki güzel değildir, fakat son derece sağlam ve muhkemdir.

İbn Ebi Necîh'in, Mücahid'den rivayetine göre; **"yarattığı herşeyi güzel yapmıştır"** sağlam kılmıştır demektir. Bu da yüce Allah'ın: ***"Rabbimiz, bütün herşeye hilkatini verip sonra da doğru yolu gösterendir"*** (Tâ-Hâ, 20/50) buyruğuna benzemektedir. Yani yüce Allah insanı hayvan gibi yaratmamıştır. Hayvanı da insan gibi yaratmamıştır.

"(خلقه): **Yarattığı"** lafzı; "(ذلك خلقه): İşte O'nun yaratması budur" takdirine göre ref' ile de okunabilir.

Bunun lafız itibariyle umumi olmakla birlikte anlamı itibariyle özel olduğu da söylenmiştir. O, güzel olan herşeyin yaratılışını güzel kılmıştır, demek olur. Hem lafız, hem mana itibariyle umumi olduğu da söylenmiştir. Yani O, yarattığı herşeyi güzel yaratmıştır. Hatta yaratılışı itibariyle köpek dahi güzeldir. Bu açıklamayı da İbn Abbas yapmıştır. Katade de: Maymunun kıçı hakkında: O güzeldir, demiştir.

"İnsanı" yani Âdem'i **"yaratmaya da çamurdan başlamıştır. Sonra onun soyunu bayağı bir sudan meydana gelen bir süzmeden kılmıştır"** buyruğu (ve buna dair açıklamalar) daha önceden el-Mu'minun Sûresi'nde (23/12-14. âyetlerin tefsirinde) ve başka yerlerde geçmiş bulunmaktadır.

ez-Zeccac: **"Bayağı bir sudan"** buyruğunu zayıf ve güçsüz diye açıklamıştır. Başkası ise, insanlar nezdinde önemsenmeyen diye açıklamışlardır.

"Sonra onu düzeltip tamamlamış" ifadeleri tekrar Âdem (a.s)'a aittir. Yani onun hilkatini düzenli kılmış **"ona ruhundan üfürmüştür."** Bundan sonra yine Adem'in zürriyetini sözkonusu ederek şöyle buyurmaktadır: **"Sizin için kulaklar, gözler ve kalbler yaratmıştır."**

Şöyle de açıklanmıştır: Sonra bu bayağı ve değersiz suyu dengeli, ölçülü bir yaratık haline getirmiş, ona ruh üflemiştir. Onun şerefine dikkat çekmek üzere de kendi nefsine izafe etmiştir. Bu da aynı zamanda O'nun fiili ve yaratmasının bir neticesidir. Yüce Allah'ın **"kulum"** buyruğu ile kulu kendisine izafe etmesi gibidir. **"Üfürmek"** tabirini kullanması ise ruhun

(rüzgar anlamına gelen) riyh cinsinden oluşundan dolayıdır. Bu husus geniş açıklamalarıyla daha önce en-Nisa Sûresi'nde (4/171. âyet, 3. başlıkta) ve başka yerlerde geçmiş bulunmaktadır.

"Ne kadar az şükredersiniz!" Yani buna rağmen sizler şükretmiyor, hatta nankörlük bile ediyorsunuz.

وَقَالُوٓا۟ ءَإِذَا ضَلَلْنَا فِى ٱلْأَرْضِ ءَإِنَّا لَفِى خَلْقٍ جَدِيدٍۭ ۚ بَلْ هُم بِلِقَآئِ رَبِّهِمْ كَٰفِرُونَ ﴿١٠﴾

10. Dediler ki: "Biz yerde kaybolduğumuz vakit, gerçekten biz yeni bir yaratılışta mı olacağız?" Evet, onlar Rabblerine kavuşmayı inkâr ederler.

"Dediler ki: Biz yerde kaybolduğumuz vakit..." buyruğu ile öldükten sonra inkâr edenlerin sözleri dile getirilmektedir. Helâk olduğumuz, çürüdüğümüz ve toprak olduğumuz vakit... demektir.

"Kaybolmak" anlamındaki fiil, Arapça: "(ضل الماء في اللبن): Su, sütün içerisinde kayboldu" tabirinden alınmıştır. Araplar bir şey azınlık olup başka bir şey ona daha baskın gelir de azın izi görünmeyecek hale geldiği takdirde; "(قد ضلّ): Kayboldu" derler. Şair el-Ahtal şöyle demektedir:

كنتَ القَذَى في موجِ أكدر مُزْبِد قذف الأتيّ بـه فضـلّ ضـلالا

"Herşeyi önüne katıp gelen köpüklü bir sel dalgasında bir çöp gibiydin, sen Selin beraberinde getirdiği ve onda kaybolup giden."

Kutrub dedi ki: "(ضلّلنا): **Kaybolduğumuz"** yerde kaybolup gittiğimiz anlamındadır. Sonra da en-Nâbiğa ez-Zübyanî'nin şu beyitini nakletmektedir:

فـآبَ مُـضِـلّوه بـعـيـن جَـلِيّـة وغُـودِر بـالجَـوْلانِ حَـزْمٌ ونـائِـلُ

"Onu (toprağa gömerek) kaybedenler (ölümüne dair) kesin bir haberle geldiler, Cevlan (denilen yerde); bir kararlılık ve bir bağış(ta bulunan kişi) bırakılmış oldu."

İbn Muhaysın ve Yahya b. Ya'mer "lam" harfini esreli olarak: "(ضِلِلْنَا): Kayboldüğumuz" diye okumuşlardır ki; bu da bir söyleyiştir. el-Cevherî dedi ki: Bu fiil: "(وقدضللت أضِل): Kayboldum, kaybolurum" diye kullanılır. Yüce Allah da şöyle buyurmaktadır: "(قُلْ إِنْ ضَلَلْتُ فَإِنَّمَا أَضِلُّ عَلَى نَفْسِي): ***Deki: Eğer ben sapmışsam ancak kendi aleyhime sapmış olurum."*** (Sebe', 34/50) Bu, Necidlilerin şivesi olup fasih olan da budur. el-Aliye taraflarında bulunanlar ise "lam" harfini esreli olarak; "(ضِلْتُ): Kayboldum" diye mazisini, (أَضِلّ): Kaybolurum" diyerek "te" müzariini kullanırlar. İsm-i faili de; (ضالّ) diye gelir. "(أضلّه): Onu kaybetti ve telef etti" demek olur. "(أُضِلّ الميّت): Ölü defnedildi" anlamındadır. Nitekim şair de: "Onu kaybedenler (toprağa gömenler)..." demiştir.

İbnu's-Sikkit der ki: Deven elinden kaçıp gittiğinde: (أضللت بعيري) dersin. Nerede olduklarını bilmediğin takdirde ise; "(ضللت المسجد والدار): Mescidin ve evin nerede olduğunu bilmiyorum (yollarını kaybettim)" denilir. Aynı şekilde yerinde durup ta nerede olduğu, ona nasıl ulaşılacağı bilinemeyen herşey hakkında da böylece kullanılır. Hadis-i şerifte geçen: (لعلّي أضِل الله) ise "belki onun için gizli saklı kalırım" anlamındadır. Bu da yüce Allah'ın: **"Biz yerde kaybolduğumuz vakit... mı"** buyruğundan gelmektedir ki, orada gizli saklı olduğumuz vakit mi, anlamındadır. "(أضله الله فضَلّ): Allah onu saptırdı, o da saptı" demek olur. "(إنك تهدي الضالّ): Sen kaybolmuş olana doğru yolu gösterirsin" denilir; ancak (aynı manada): (تهدي المتضال) denilmez.

el-A'meş ve el-Hasen ise "sad" harfi (صَلَلْنَا) diye okumuşlardır ki; kokuştuğumuz... demek olur. Aynı zamanda bu, Ali b. Ebi Talib (r.a)'ın da kıraatidir.

en-Nehhas der ki: Sözlükte bu fiil bilinen bir şey değildir. Ancak; "(صلّ اللحمُ): Et koktu" denilir. Yine aynı anlamda olmak üzere; (أصلّ) denilir. el-Cevherî der ki: "(صلّ اللحم): Et koktu, kokar" denilir ve muzari fiilinde "sad" harfi esreli kullanılır, mastarı da; (صلولاً) diye gelir. Et ister pişmiş olsun, ister çiğ olsun kullanımda değişiklik olmaz. Şair el-Hutay'a şöyle demiştir:

ذاك فتىً يَبذُل ذا قِدرِه لا يُفسِدُ اللحمَ لديه الصُلولُ

"O öyle bir delikanlıdır ki; tenceresinde ne varsa cömertçe verir,
Onun yanında kokuşmuşluk eti, asla bozmaz."

(أصَلّ) da onun gibi aynı anlama gelir.

"Gerçekten biz yeni bir yaratılışta mı olacağız?" Yani biz bundan sonra bir daha yeniden mi yaratılacağız?

"(إنّا): Gerçekten biz" (şeklinde, soru edatsız), okuyuşu da vardır. "(أإنّا): Gerçekten biz... mi" diye de okunur.

en-Nehhas der ki: Burada Arapça açısından oldukça zor bir mesele vardır. Âyet-i kerîmedeki: "(إذا): vakit" lafzındaki amil hangisidir? Çünkü: "(إنّ): Gerçekten" edatından sonra gelen, ondan önce gelen lafızlarda amel edemez. Bu soru halinde ise mesele daha da zordur. Çünkü sorudan sonraki ifadelerin böyle olması ve: "(إنّ): Gerçekten" edatından öncesinde amel etmemesi öncelikle sözkonusudur. Hele bunlar bir araya gelmişse durum ne olacaktır?

Bu buyruğu: "(إنّا): Gerçekten" diye okuyanların kıraatine göre âmil: "(ضَلَلْنَا): **Kaybolduğumuz"** buyruğudur. "(أئنّا): **Gerçekten biz mi"** diye okuyanların okuyuşuna göre ise amil gizli olup, takdiri: "(أنبعث إذا متنا): Öldüğünüz takdirde (ölümden sonra) mı diriltileceğiz?" şeklinde olur. Ancak yine bu hususta bir başka soru daha vardır. O da şudur: Birinci okuyuşa göre: "(إذا): Vakit" (anlamındaki) lafzının cevabı nerededir. Çünkü bunda şart manası vardır. Bu hususta kabul edilen görüş, ondan sonra mazi bir fiil olduğu şeklindedir. Bundan dolayı bunun da kullanılması caiz olmuştur.

"Evet, onlar Rabblerine kavuşmayı inkâr ederler." Yani onlar yüce Allah'ın öldükten sonra diriliş kudretini inkâr edemezler, çünkü O'nun kudretini itiraf ve kabul etmektedirler. Fakat onlar kendilerinin hesaba çekilmeyeceklerine ve yüce Allah'ın huzuruna çıkmayacaklarına inanmışlardır.

قُلْ يَتَوَفّٰىكُمْ مَلَكُ الْمَوْتِ الَّذِى وُكِّلَ بِكُمْ ثُمَّ اِلٰى رَبِّكُمْ تُرْجَعُونَ ﴿١١﴾

11. De ki: "Size vekil kılınan ölüm meleği sizin ruhunuzu alır. Sonra da Rabbinize döndürüleceksiniz."

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı iki başlık halinde sunacağız:

1- Ölüm Meleği:

"De ki: Size vekil kılınan ölüm meleği sizin ruhunuzu alır" buyruğu ile yüce Allah, onların öldükten sonra dirilişi uzak gördüklerini sözkonusu ettikten sonra, canlarının alınmasını ve onları tekrar yaratacak olanın kendisi olduğunu haber vermektedir.

"(يَتَوَفَّاكُمْ): **Ruhunuzu alır"** buyruğundaki "ruh almak" birşeyi bütün sayı ve birimleriyle almak, tamamen kabzetmek halini anlatmak üzere kullanılan; (توفى العدد والشيء)'den gelmektedir. Mesela; "(توفاه الله): Allah onun hayatını tamamladıktan sonra ruhunu kabzetti" demektir. "(توفيت مالي من فلان): Filandan malımı eksiksiz aldım" anlamındadır.

"Ölüm meleği"nin adı Azrail'in anlamı daha önceden el-Bakara Sûresi'nde de (2/98. âyetin tefsirinde) geçtiği üzere- Abdullah'tır. Onun bütün tasarrufları yüce Allah'ın emriyle, yaratmasıyla ve yoktan varetmesiyledir. Hadis-i şerifte rivayet edildiğine göre bütün hayvanların canlarını -ölüm meleği değil- Allah alır. Sanki yüce Allah böylelikle onların hayatlarını tümden yokediyor gibidir. Bunu İbn Atiyye zikretmektedir.

Derim ki: Bundan farklı bir şekilde de rivayet gelmiş ve ölüm meleğinin pire ve sivrisineğe varıncaya kadar bütün canlıların ruhlarını aldığı belirtilmiştir. Ca'fer b. Muhammed babasından şöyle dediğini rivayet etmektedir: Rasûlullah (sav) ensardan bir adamın başı ucunda duran ölüm meleğine baktı, Peygamber (sav) ona şöyle dedi: "Benim bu arkadaşıma yumuşak davran, çünkü o bir mü'mindir." Bunun üzerine ölüm meleği şöyle dedi: "Ey Muhammed! Gönlün rahat olsun, gözün aydın olsun. Ben bütün mü'minlere yumuşak davranırım. Şunu da bil ki, ister şehirde kalsınlar, ister çölde yaşasınlar, isterse de denizde bulunsunlar ne kadar ev halkı varsa hepsini ben günde beş defa tek tek gözden geçiririm. Öyle ki ben onların küçüklerini de, büyüklerini de bizzat kendilerinden daha çok tanırım. Allah'a yemin ederim ey Muhammed, eğer ben bir sivrisineğin canını almak istesem, onu almamı emreden yüce Allah olmadığı sürece buna gücüm yetmez."(1)

Ca'fer b. Ali dedi ki: Bana ulaştığına göre Cebrail onları namaz vakitleri esnasında sahifelerde gözden geçirir. Bunu da el-Maverdî zikretmektedir.

el-Hatib Ebubekr Ahmed b. Ali b. Sabit el-Bağdadî dedi ki: Bana Ebu Muhammed el-Hasen b. Muhammed el-Hallac anlattı, dedi ki: Bize Ebu Muhammed Abdullah b. Osman es-Saffar anlattı, dedi ki: Bize Ebubekir Hamid el-Mısrî anlattı, dedi ki: Bize Yahya b. Eyyub el-Allâf anlattı, dedi ki: Bize Süleyman b. Muheyr el-Küllabî anlattı, dedi ki: Ben Malik b. Enes (r.a)'ın meclisinde hazır bulundum. Bir adam yanına gelip ona: Ey Abdullah'ın babası! Pirelerin de canını ölüm meleği mi alır? diye sorunca, Malik uzun bir süre sesini çıkarmadı, sonra: Pirelerin canı var mı? diye sordu. Adam: Evet deyince, şu cevabı verdi: Onların da canlarını ölüm meleği alır. *"Allah*

(1) el-Heysemî, ***Mecmau'z-Zevâid,*** II, 326, ravileri arasında meçhul kimselerin bulunduğu kaydıyla; Ahmed b. Amr eş-Şeybânî, ***el-Âhâd ve'l-Mesânî,*** IV, 252; Taberânî, ***el-Mu'cemu'l-Kebîr,*** IV, 220; Abdullah b. Muhammed el-Asbahânî, ***el-Azame,*** III, 939.

ölümleri vaktinde ruhları alır" (ez-Zumer, 39/42) âyetini okudu.

İbn Atiyye (az önce kaydedilen) hadisi zikrettikten sonra, şöyle demektedir: İşte Âdemoğullarında da durum böyledir. Ancak Âdemoğlu ayrıca ölüm meleği ile onunla birlikte diğer meleklerin ruhlarının kabzedilmesi için görevlendirilmesiyle müşerref kılınmıştır. Yüce Allah ölüm meleğini yarattığı gibi, onun eli vasıtasıyla da ruhların kabzedilmesini, cisimlerden çekilip çıkartılmasını da yaratmıştır. Şanı yüce Allah, ayrıca ölüm meleğinin emri ile çalışacak, onunla birlikte bulunacak bir ordu da yaratmıştır. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmaktadır: *"Meleklerin o kâfirlerin yüzlerine ve arkalarına vura vura... canlarını alırken bir görseydin."* (el-Enfal, 8/50); *"Elçilerimiz onun ruhunu alırlar."* (el-En'am, 6/61) Bu anlamdaki açıklamalar daha önceden el-En'âm Sûresi'nde (6/61. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

el-Bâri herşeyin yaratıcısıdır ve herbir fiilin hakiki failidir. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmaktadır: *"Allah ölümleri vaktinde ruhları alır. Ölmeyeninkini de uykusunda (alır)"* (ez-Zümer, 39/42); *"O ölümü ve hayatı yaratandır."* (el-Mülk, 67/2);"O öldüren ve diriltendir. Ölüm meleği ruhları kabzeder, yardımcıları da görevlerini yaparken canı çıkartan yüce Allah'tır. İşte bu hususla ilgili âyet ve hadislerin birlikte anlaşılma şekli böyledir. Ancak ölüm meleği vasıta olarak ve bu işi gerçekleştirme aracı olarak üstlenen olduğundan dolayı tıpkı yaratmanın meleğe izafe edildiği hallerde olduğu gibi, canı almak ta ona izafe edilmiştir. Daha önceden el-Hac Sûresi'nde (22/5. âyet, 3. başlıkta) geçtiği üzere.

Mücahid'den rivayet edildiğine göre, dünya, insanın önünde duran ve dilediği yerden istediğini alabildiği bir leğen gibi, ölüm meleğinin önündedir. Bu anlamda merfu bir rivayet te gelmiştir ve biz bunu *"et-Tezkire"* adlı eserimizde kaydetmiş bulunuyoruz.

Yine rivayet edildiğine göre yüce Allah kendisini ruhları kabzetmek üzere görevlendirdiğinde ölüm meleği şöyle demiş: Rabbim, Sen kötü bir şekilde benden sözedilmesine ve Ademoğullarının bana sövüp saymalarına sebeb teşkil edecek bir işle görevlendirdin. Yüce Allah ona şöyle dedi: "Ben ölüm için hastalık, çaresizlik gibi ölümü kendilerine nisbet edecekleri birtakım sebepler ve gerekçeler yaratacağım. Hiç kimse senden hayırdan başka bir şekilde sözetmeyecek." Biz bunu tamamıyla *"et-Tezkire"* adlı eserimizde zikretmiş bulunuyoruz. Ayrıca O'nun ruhları çağırmasıyla birlikte, ruhların kendisine geldiğini ve onları kabzettiğini sonra da rahmet yahut azab meleklerine teslim ettiğini de zikretmiş idik ki, oradaki açıklamalarımız bu hususlara vakıf olmak isteyenleri tatmin edecek kadardır.

2- Vekâlet Akdinin Dayanağı:

Bazı alimler vekâletin caiz oluşuna yüce Allah'ın: **"Size vekil kılınan"** yani ruhlarınızı kabzetmekle görevlendirilen ifadesini delil göstermişlerdir.

İbnu'l-Arabî dedi ki: Böyle bir delil çıkartma ifadenin lafzındandır, manasından değildir. Eğer biz bunu delil kabul edecek olursak, buna kıyasen yüce Allah'ın: *"De ki: Ey insanlar, şüphesiz ben... Allah'ın size, hepinize gönderdiği bir peygamberiyim"* (el-A'raf, 7/158) buyruğunda sözü edilen risaletin şanı yüce Allah'ın nâibliği ve risaletinin tebliği hususunda O'nun vekilliği olduğunu söyleyebilmeliydik. Aynı şekilde yüce Allah'ın: *"Zekâtı verin"* (en-Nur, 24/56) buyruğunda da sözü edilen husus bir vekalettir, diyebilmeliydik. Şüphesiz yüce Allah, bütün canlıların rızkını teminat altına almış olmakla özellikle zenginlere gıda sahibi olma imkanlarını vermekle birlikte, fakirlerin rızkını yanlarında kılmak suretiyle de fakirleri onlara muhtaç etmiş, ayrıca bu malın belli bir zamanda ve belli bir miktarı ile onlara teslim edilmesini de emretmiştir. O bunu ilmiyle tedbir etmiş, hükmü ile yerine getirilmesini istemiş, hikmetiyle de bunu takdir etmiştir. Hükümler ise ancak istenilen maksatları hakkında ve asli konuları ile ilgili varid oldukları takdirde lafızlara taalluk eder. Eğer maksatlarının dışında ortaya çıkacak olurlarsa, hükümlerin onlara taalluku olmaz. Nitekim alış-veriş lafız ve mana itibariyle bilinen bir şeydir. Yüce Allah ise şöyle buyurmaktadır: *"Şüphesiz Allah mü'minlerden canlarını ve mallarını -onlara cenneti vermek karşılığında- satın almıştır."* (et-Tevbe, 9/111) Bu âyet-i kerîme efendinin kölesi ile alış-veriş yapmasının caiz oluşuna delildir, denilemez. Çünkü her ikisinden de gözetilen maksat farklıdır. Ancak birtakım manaların çıkartılması kaçınılmaz bir şey olursa, şöyle denilebilir: Bu âyet-i kerîme Hakim'in borçlu olan kimsedeki hakkı zorla almak üzere -kendisinin bu hususta herhangi bir fiili olmaksızın yahut ta sözkonusu olduğu takdirde onun bir rızasının etkisi de mevzubahis olmaksızın- bir başkasını nâib (vekil) olarak tayin etme hakkına sahiptir.

وَلَوْ تَرَىٰٓ إِذِ ٱلْمُجْرِمُونَ نَاكِسُوا رُءُوسِهِمْ عِندَ رَبِّهِمْ ۖ
رَبَّنَآ أَبْصَرْنَا وَسَمِعْنَا فَٱرْجِعْنَا نَعْمَلْ صَٰلِحًا إِنَّا مُوقِنُونَ ﴿١٢﴾

12. Günahkârları, Rabblerinin huzurunda başlarını eğip: "Rabbimiz gördük, işittik. Artık bizi geri döndür, salih amel işleyelim. Gerçekten biz inandık" diyecekleri vakit, bir görsen.

"Günahkârları, Rabblerinin huzurunda başlarını eğip... bir görsen" buyruğu mübtedâ ve haberdir. ez-Zeccâc dedi ki: Peygamber (sav)'a hitab ümmetine hitabdır, anlamı da şudur: Ey Muhammed! Sen kıyamet gününde ölümden sonra dirilişi inkâr edenleri görsen, hayret verecek şeyler göreceksin. Ancak Ebu'l-Abbas'ın benimsediği görüş başka türlü olup onun görüşüne göre mana şöyle olur: Ey Muhammed! Günahkâr kimseye şunu de ki: Şâyet sen günahkârları Rabblerinin huzurunda başlarını önlerine eğmiş olarak görecek olursan, yaptıkların dolayısıyla hiç şüphesiz pişman olacaksın.

"Rabblerinin huzurunda" Rabblerinin kendilerini hesaba çekip amellerinin karşılıklarının verileceği esnada **"başlarını"** pişmanlıktan, horluktan, üzüntüden, zilletten ve kederden dolayı **"eğip: Rabbimiz"** daha önce yalanladıklarımızın doğruluğunu **"gördük"**, inkâr ettiğimiz şeyleri **"işittik"** diyeceklerdir.

Şöyle de açıklanmıştır: Senin tehdidinin doğruluğunu **"işittik"** rasûllerinin söyledikleriyle tasdik edildiklerini **"işittik"** demektir. Ancak onlar görmenin kendilerine fayda sağlamayacağı bir zamanda görmüş olacaklar, duymanın kendilerine fayda sağlayamayacağı bir zamanda işitmiş olacaklardır.

"Artık bizi" dünyaya **"geri döndür, salih amel işleyelim. Gerçekten biz"** öldükten sonra dirilişe **"inandık"** ve tasdik ettik. Bu açıklamayı da en-Nekkaş yapmıştır.

Bir başka açıklama da şöyledir: Bizler Muhammed (sav)'ın getirdiğinin doğruluğunu tasdik edenleriz. Bu açıklamayı da Yahya b. Sellam yapmıştır.

Süfyan es-Sevrî dedi ki: Yüce Allah onların bu sözlerini yalanlayarak şöyle buyurmaktadır: *"Eğer geri döndürülürlerse yine kendilerine yasaklanan şeylere geri dönerler."* (el-En'âm, 6/28)

"Gerçekten biz inandık" buyruğunun şu anlama geldiği de söylenmiştir: İşte şimdi bizim bütün şüphe ve tereddütlerimiz ortadan kalkmıştır. Halbuki onlar dünyada iken de işitiyor ve görüyorlardı, fakat düşünmüyorlardı. Görmeyen ve işitmeyen kimse gibi idiler. Âhirette akılları başlarına gelip uyanacakları vakit ancak o zaman işitmiş ve görmüş gibi olacaklardır.

Bir diğer açıklamaya göre: Rabbimiz gerçek delil Senin delillerindir. Biz Senin rasûllerini gördük, dünyada Senin hayret verici yaratıklarını da gördük. Onların söylediklerini de işittik. İleri sürecek hiçbir delilimiz yoktur. İşte bu onların bir itirafı olacaktır ve bunun akabinde de iman etsinler diye dünyaya geri döndürülmeyi isteyeceklerdir.

وَلَوْ شِئْنَا لَآتَيْنَا كُلَّ نَفْسٍ هُدٰيهَا وَلٰكِنْ حَقَّ الْقَوْلُ مِنِّى
لَأَمْلَئَنَّ جَهَنَّمَ مِنَ الْجِنَّةِ وَالنَّاسِ أَجْمَعِينَ ﴿١٣﴾

13. Eğer Biz dileseydik, her nefse elbette hidayetini verirdik. Fakat Benden sâdır olan: "Cehennemi bütünü ile cinlerden ve insanlardan elbette dolduracağım" sözü hak olmuştur.

Muhammed b. Ka'b el-Kurazî dedi ki: Cehennemlikler: *"Rabbimiz gördük, işittik. Artık bizi geri döndür, salih amel işleyelim. Gerçekten biz inandık."* (Secde, 32/12) diyecekleri vakit yüce Allah da onlara: **"Eğer Biz dileseydik, her nefse elbette hidayetini verirdik"** buyruğu ile onlara cevap verip sözlerini reddetmiş olacaktır. Yani: Eğer Ben dilemiş olsaydım, bütün insanları hidayete iletirdim. Onlardan hiçbir kimse ayrılığa düşmezdi. **"Fakat Benden sadır olan... sözü hak olmuştur"** buyruğu ile onlara cevab verecektir. Bu açıklamayı İbnu'l-Mubarek *"er-Rakaik"* adlı eserinde uzunca bir hadisin sözleri arasında zikretmektedir. Biz de bunu *"et-Tezkire"*de zikretmiş bulunuyoruz.

en-Nehhas dedi ki: **"Eğer Biz dileseydik, her nefse elbette hidayetini verirdik"** buyruğunun anlamı hakkında iki görüş vardır. Bir görüşe göre bu dünyada olurdu, diğer görüşe göre ifadelerin akışı bunun âhirette gerçekleşeceğine delâlet ettiği şeklindedir. Yani Biz dilemiş olsaydık, onların istedikleri gibi tekrar onları dünyaya ve imtihana geri döndürürdük. **"Fakat Benden sadır olan: Cehennemi bütünü ile cinlerden ve insanlardan elbette dolduracağım sözü hak olmuştur."** Yani Bana isyan eden kimseleri cehennem ateşiyle mutlaka azablandıracağıma dair sözüm haktır. Şanı yüce Allah da tekrar onları geri döndürecek olursa, aynı hallerine döneceklerini bilmiştir. Nitekim yüce Allah: *"Eğer geri döndürülürlerse, yine kendilerine yasaklanan şeylere geri dönerler"* (el-En'am, 6/28) diye buyurmaktadır.

Buradaki hidayetin anlamı, kalbte marifetin yaratılmasıdır. Mutezile'nin te'vili ise şu şekildedir: Eğer dileseydik Biz dehşet verici muazzam belgeleri açığa çıkartmak suretiyle hidayete onları zorlardık. Fakat O'nun böyle bir şey yapması güzel değildir. Çünkü o takdirde insana verilen mükellefiyet dolayısıyla cereyan edecek olan maksada aykırıdır. Sözkonusu bu maksat, ancak mükellefin kendi tercihi ile yapmış olduğu şeylere hak kazanılan sevabı vermektir.

İmamiyye bu âyetin te'vilinde şöyle demişlerdir: Bu buyruk ile âhirette cennet yoluna iletip hiçbir kimseyi cezalandırmaması manasını kastetmiş olması mümkündür. Fakat cehennemi dolduracağına dair sözü hak olmuştur.

Bize (Ehl-i Sünnete) göre yüce Allah'ın herkesi cennete iletmesi vacib değildir. Aksine vacib olan masum olanları hidayete iletmektir. Günah işleyen kimseleri ise yaptıkları işlerin karşılığı olmak üzere cehennem ateşine iletmesi mümkündür. Ancak böyle bir şeyin mümkün olması, onların görüşlerine göre imkansız olmalıdır. Çünkü onlar hidayetten kastın imana hidayet verilmesi olduğunu kat'î olarak söylemişlerdir.

Bu iki te'villeri dolayısıyla ilim adamlarınca onlara karşı "usulu'd-din" bahislerinde yeteri kadar tenkit yapılmıştır. Bu hususta onlara verilen en uygun cevap şöyle denilmesidir: Bizim görüşümüze göre de, sizin görüşünüze göre de yüce Allah'ın çaresizlik, mecbur bırakmak ve zorlamak yolu ile onları hidayete iletmesi batıldır. Çünkü böyle bir şey, Cebriye mezhebini kabul etmeye götürür. Bu ise bize göre de, size göre de çok bayağı bir görüştür. O halde geriye sadece hidayet bulan mü'minlere yüce Allah'ın iman ve itaate kendi tercihleri dolayısı ile hidayete iletmiş olduğu tezi kalmaktadır. Böyle olmalı ki, teklif sahih olabilsin ve buna bağlı olarak cebren ve zor ile değil de ihtiyar ve tercih ile dileyen iman ve itaat etsin. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmaktadır: *"Aranızdan dosdoğru yolda gitmek isteyenlere"* (et-Tekvir, 81/28); *"Artık kim dilerse, Rabbine doğru bir yol alır."* (el-İnsan, 71/29) Daha sonra bu her iki âyetin akabinde de yüce Allah: *"Ama Allah dilemedikçe siz dileyemezsiniz"* (el-İnsan, 76/30 ve et-Tekvir, 81/29) diye buyurmaktadır. Buna göre mü'minlerin imanı kendi meşîetleri ile meydana gelmekte, bununla birlikte; yüce Allah dilemedikçe onların dilemelerinin sözkonusu olmadığını da bildirmektedir.

İşte bundan dolayıdır ki Cebriye'ciler hidayetlerinin yüce Allah'ın meşietine bağlı olduğunu gördüklerinden şöyle demişlerdir: Bütün insanlar, bütün itaatlerinde mecburdurlar. Onlar bunu söylerken yüce Allah'ın: *"Âlemlerin Rabbi olan Allah dilemedikçe de siz dileyemezsiniz"* (el-İnsan, 76/30) buyruğunu gözönünde bulundurmuşlardır.

Kaderiye ise imana yol bulup hidayete ermenin, kulların meşietine bağlı olduğunu gördüklerinden: İnsanlar kendi fiillerinin yaratıcılarıdırlar, demişlerdir. Bunu söylerken de yüce Allah'ın: *"Aranızdan dosdoğru yolda gitmek isteyenlere"* (et-Tekvir, 81/28) buyruğunu gözönünde bulundurmuşlardır.

Bizim mezhebimiz (tutturduğumuz yol) ise itikatta iktisad (orta yol)dır. Bu da Cebriye ile Kaderiye mezhebleri arasında bir mezhebtir ve esasen işlerin en hayırlıları orta yollu olanlarıdır. Çünkü hak ehli şöyle demektedirler: Bizler mecburen yaptığımız işler ile kendi seçimimiz ile yaptığımız işler arasın-

da fark görmekteyiz. Şöyle ki: Bizler insanın kendi çabası ve iradesi ile olmaksızın kudretine de bağlı bulunmaksızın elinin titremesi şeklinde ortaya çıkan hareket ile insanın titreme hareketine benzer bir hareketle ve kendi tercih ve iradesiyle elini hareket ettirmesi arasında bir fark olduğunu idrak ediyoruz. Titreme hareketi ile irade ile yapılan hareket arasında fark gözetmeyen -ki bu iki hareket de onun zatında bulunmakta müşahedesi ile elinde hissedilmekte, bunun böyle olduğunu duyularıyla da hissetmektedir- böyle bir kimse, aklen bunaktır, duyuları itibariyle sağlam değildir, akıllı kesimin dışındadır. İşte apaçık gerçek budur: İfrat ile tefrit yolları arasındaki orta yol budur. Şair de şöyle demiştir:

كِلا طَرَفَيْ قصـــد الأمور ذَمِيـمُ

"İşlerin orta yollu olanının iki ucu da yerilmiştir."

İşte bu itibar ile ilim adamlarından nazar ehli olanlar bu anlayışa kesb itibariyle "iki konum arasındaki konum" adını vermişler ve onlar bu adlandırmayı yüce Allah'ın aziz Kitabından almışlardır ki; o da: *"Herkesin kazandığı (iyilik) kendisine, yaptığı (kötülük) de onun aleyhinedir"* (el-Bakara, 2/286) buyruğudur.

فَذُوقُوا بِمَا نَسِيتُمْ لِقَآءَ يَوْمِكُمْ هَٰذَآ ۖ إِنَّا نَسِينَاكُمْ وَذُوقُوا
عَذَابَ الْخُلْدِ بِمَا كُنتُمْ تَعْمَلُونَ ﴿١٤﴾

14. O halde siz bu gününüze kavuşmayı unuttuğunuz için (azabı) **tadın. Gerçekten Biz de sizi unuttuk. Şimdi işleyegeldiklerinize karşılık olarak ebedilik azabını tadın.**

"O halde siz bu gününüze kavuşmayı unuttuğunuz için (azabı) **tadın"** buyruğu ile ilgili olarak iki görüş vardır. Birincisine göre buradaki "unutmak-"tan kasıt, hatırlamanın sözkonusu olmadığı haldir. Yani onlar bu gün için hiç amelde bulunmadıklarından, onu unutmuş olan kimseler gibi olacaklardır.

İkinci görüşe göre **"unuttuğunuz için"** terkettiğiniz için anlamındadır. Aynı şekilde **"Biz de sizi unuttuk"** buyruğunda da bu anlama gelmektedir.

Muhammed b. Yezid yüce Allah'ın: *"Andolsun Biz daha önce Âdem'e vahyetmiştik. Fakat o unuttu"* (Tâ-Hâ, 20/115) buyruğunu delil göstererek şöy-

le demektedir: Burada "unutma"nın terketmek anlamına geldiğinin delili yüce Allah'ın İblis'in söylediğini haber verdiği şu sözleridir: ***"Rabbiniz size bu ağacı ancak iki melek yahut ebedi kalanlardan olmayasanız diye yasakladı."*** (Tâ-Hâ, 20/115) Eğer Âdem "unutan" birisi olsaydı, şüphesiz ki ona hatırlatmış olurdu. Daha sonra da delil olarak şu beyiti zikretmektedir:

كـأنه خـارجاً من جَنْب صَفْحَتـه سَفُـودُ شَـرْبٍ نَسُـوهُ عنـد مُفْتـأدِ

"Sanki onun böğründen çıkan (ve fışkıran kan)
İçki içenlerin ateş kenarında unuttukları bir şiş idi."

Burada **"unuttukları"** lafzı, terkettikleri demektir. Eğer bu "unutmak" demek olsaydı, bu işi sadece bir defa yapmış olmaları gerekirdi.

ed-Dahhak dedi ki: **"Unuttuğunuz"** emrimi terkettiğiniz demektir. Yahya b. Sellam da: Bugünde öldükten sonra dirilişe imanı terkettiğiniz için anlamındadır.

"Biz de sizi unuttuk." Hayırdan yana terkettik. (Hayırsız bıraktık) demektir. Bu açıklamayı es-Süddî yapmıştır.

Mücahid dedi ki: Sizi azabta terkettik demektir. Şanı yüce Allah'ın: "(إِنَّا نَسِينَاكُمْ): **Gerçekten Biz de sizi unuttuk"** buyruğunun yeni bir ifade olarak başlaması ve fiilden önce; "(إِنَّ): **Gerçekten"** ile onun isminin gelmesi, onlardan alınacak intikamın şiddetli olacağını ifade etmektedir. Bunu tadınız, anlamındadır. Yani sizin bu başlarınızı önünüze eğmeniz, bu rüsvaylığınız ve bu gamınız, kederiniz Allah'ın sizi unutmasından dolayıdır. Ya da anlamı şudur: Sizler ebedi azabı tadınız. Bu ise cehennemde hiçbir şekilde kesintisi olmayan daimi azab demektir.

"İşleyegeldiklerinize karşılık olarak" buyruğu, dünyada işlediğiniz masiyetler karşılığında demektir.

Bazan "tatmak" tabiri ruhun karşı karşıya kaldığı haller hakkında da -tadılan şey olmasa dahi- kullanılabilir. Buna sebep ise tadılan şeyin tadını ruhun hissettiği gibi, bu şeyi de hissetmesinden ötürüdür. Ömer b. Ebi Rebia dedi ki:

فـذُقْ هجرهـا إن كنت تـزعم أنهـا فسـادٌ ألا يـا رُبَّمـا كـذب الـزعم

"Onun bir fesad olduğunu iddia ediyorsan eğer, tat onun hicranını,
Evet, şunu bil ki; kimi zaman iddia ve kanaatler yalandır."

el-Cevherî dedi ki: "(وذُقْت ما عند فلان): Ben filanın yanında bulunanı tattım" demek, onu denedim demektir. "(ذقت القَوْس): Yayın tadına baktım" demek, yayın sertliğini anlamak maksadıyla kirişini çektim, demektir. (أذاقه الله وبال أمره): Allah ona yaptıklarının vebalini tattırdı, demektir. Şair Tufeyl şöyle demektedir:

فـذوقـوا كمـا ذُقنـا غَـدَاة مُحَجِّـرٍ من الغيظ في أكبـادِنـا والتَّحَـوُّبِ

"Muhaccir (günü) sabahı tattığımız gibisini siz de tadınız,
Ciğerlerimizdeki öfke ve ızdırabın benzerini."

(تذوقته); Peyderpey onun tadını aldım, demektir. (أمر مستذاق) Denenmiş ve bilinen iş, demektir. Şair de şöyle demektedir:

وعهـدُ الغـانيـات كعهـد قَيْـنٍ وَنَـتْ عنـه الـجمـائـل مُـسْتـذاقِ

"Süslenmeye ihtiyacı olmayacak kadar güzel olanların
kalbi şarkı söyleyen kimsenin,
Verilmesi gereken ikramiyelerinin gecikmesi gibi;
bilinen ve denenmiş bir husustur."

(الذوّاق); Usanmış, melul kimse, demektir.

إِنَّـمَا يُؤْمِنُ بِاٰيَـاتِنَا الَّذِينَ إِذَا ذُكِّـرُوا بِـهَا خَـرُّوا سُـجَّدًا
وَسَبَّحُوا بِحَـمْدِ رَبِّـهِمْ وَهُمْ لَا يَسْتَكْبِرُونَ ﴿١٥﴾

15. Bizim âyetlerimize ancak kendilerine âyetlerle öğüt verildiğinde secdeye kapanan ve Rabblerini hamd ile tesbih edenler iman eder. Hem onlar büyüklük de taslamazlar.

Bu buyruk, Peygamber (sav)'a bir tesellidir. Yani onlar küfre çokça alışmış olduklarından dolayı sana iman etmezler. Sana ve Kur'ân-ı Kerîm'e, onun üzerinde iyiden iyiye düşünen ve ondan öğüt alan kimseler iman ederler. Bunlar ise Kur'ân-ı Kerîm kendilerine okunduğu takdirde **"secdeye kapanan..."** kim-

selerdir. İbn Abbas dedi ki: Rükûa varan kimseler diye açıklamıştır. el Mehdevî dedi ki: Bu açıklama secde âyetinin okunması esnasında rükûa varmayı da gerekli görenlerin mezhebine uygun bir açıklamadır. Bu açıklamayı yapanlar şanı yüce Allah'ın: ***"Hemen.... rükû ederek, yere kapanıp (Allah'a) döndü"*** (Sâd, 38/24) buyruğunu delil gösterirler. Bir diğer açıklamaya göre bundan kasıt da, secdeye varmaktır. İlim adamlarının çoğunluğu da bu kanaattedir. Yani bunlar Allah'ın âyetlerini ta'zim etmek, O'nun satvetinden ve azabından korkmak suretiyle yüzleri üzere Allah için secdeye kapanırlar.

"Rabblerini hamd ile tesbih edenler"; hamd ile tesbihi birlikte yapanlar demek olup, bu da O'nu hem tenzih (noksanlıklardan uzak olduğunu söyleyen), hem de ona hamd eden kimseler demektir. Bu bakımdan onlar secde ettiklerinde: "Subhanallahi ve bi hamdihi, subhane Rabbiye'l-a'lâ ve bi hamdihi" derler. Yani yüce Allah'ı müşriklerin söylediklerinden tenzih ederek secdeye kapanırlar. Süfyan dedi ki: **"Hamd ile tesbih edenler"** Rabblerine hamdederek namaz kılanlar demektir.

"Hem onlar" Yahya b. Sellâm'ın açıklamasına göre, O'na ibadete karşı **"büyüklük de taslamazlar."** en-Nekkaş da: Mekkeliler secde etmeyerek büyüklük tasladıkları gibi, **"büyüklük taslamazlar"** diye açıklamıştır.

تَتَجَافَىٰ جُنُوبُهُمْ عَنِ الْمَضَاجِعِ يَدْعُونَ رَبَّهُمْ خَوْفًا وَطَمَعًا ۖ
وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنفِقُونَ ﴿١٦﴾

16. Yanları yataklarından uzak kalır. Rablerine korkarak ve ümit ederek dua ederler. Onlara verdiğimiz rızıktan infak da ederler.

"Yanları yataklarından uzak kalır." Yani yattıkları yerlerden yanları uzak durur ve onlara doğru yanaşmaz. Bu ifade, hal olarak nasb mahallindedir ki: "(متجافية جنوبهم): Yanları uzaklaşmış haldedir" anlamındadır.

"(المضاجع): Yatılacak yerler, yataklar" kelimesi, (مضجع)'in çoğuludur. Bu da "uyku uyumak üzere yatılan yerler" demektir.

Yatma vakitlerinde (yataktan) uzak kalırlar, anlamına gelme ihtimali de vardır. Ancak böyle bir açıklama mecazdır. Hakikat anlamı ise daha uygundur. Abdullah b. Revâha'nın şu beyitleri de bu anlamdadır:

وفينا رسول الله يتلو كتابه إذا انشق معروف من الصبح ساطع
يبيت بجافي جنبه عن فراشه إذا استثقلت بالمشركين المضاجع

"Ve aramızda Allah Rasûlü vardır, Allah'ın Kitabını okuyan,
Sabah vaktinde fecr yarılıp (aydınlık) yukarı doğru yükseldiğinde,
Geceyi geçirir yatağından yanını uzak tutmuş haliyle,
Yataklar müşriklere ağırlık verdiğinde."

ez-Zeccâc ve er-Rummânî şöyle demişlerdir: "(التّجافي): Uzak durmak; yukarı doğru çekilmek" anlamındadır. Hakaret ederken ve benzeri sözler söyleyip, hataya düşen kimseyi affetmek hakkında da bu anlamı ifade eder.

"(الجُنوب): Yanlar" ise (جنب)'in çoğuludur.

Yanlarının yataktan uzak kalış sebebleri hususunda da iki görüş vardır. Birinci görüşe göre ya namazda oldukları için, ya namazın dışında yüce Allah'ı zikrettiklerinden dolayı yataklarından uzak kalırlar. Bu açıklamayı İbn Abbas ve ed-Dahhak yapmıştır. İkinci görüşe göre, bunun sebebi namaz kılmalarıdır.

Kendisi sebebiyle yanlarının yataktan uzaklaştığı namazın mahiyeti hususunda da dört görüş vardır. Birinci görüşe göre geceleyin nafile namaz kılmalarıdır. Müfessirlerin cumhurunun kabul ettiği görüş budur, çoğunluk da bu kanaattedir. Öğülmeye sebeb olan nokta da budur. Aynı zamanda bu Mücahid, el-Evzaî, Malik b. Enes, el-Hasen b. Ebi'l-Hasen, Ebu'l-Âliye ve başkalarının da görüşüdür. Yüce Allah'ın: "*... Gözleri aydınlatan ne nimetler gizlendiğini hiçbir kimse bilmez*" (es-Secde, 32/17) buyruğu buna delil teşkil etmektedir. Çünkü onlar başkalarından gizleyip sakladıklarının karşılığında gizlenip saklanan mükâfatlar ile karşılık görmüş olacaklardır. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır. İleride buna dair açıklamalar gelecektir.

Gece ve Evvâbin Namazları:

Gece namazı kılmaya dair pekçok hadis-i şerîf vardır. Bunlardan birisi de Muâz b. Cebel'in rivayet ettiği şu hadis-i şerîftir. Buna göre Peygamber (sav) ona şöyle demiştir: "Sana hayrın kapılarını göstereyim mi?: Oruç bir kalkandır, sadaka suyun ateşi söndürdüğü gibi günahı söndürür ve bir de kişinin geceleyin namaz kılması. Sonra da yüce Allah'ın: "*Yanları yataklarından uzak kalır... ne nimetler gizlendiğini hiçbir kimse bilmez.*" (es-Secde, 32/16-17) âyetini okudu."[1] Bu hadisi Ebû Dâvûd et-Tayalisî *Müsned*'inde,

(1) *Tirmizi*, V, 11; *İbn Mâce*, II, 1314; *Müsned*, V, 231, 248; et-Tayalisi, *Müsned*, I, 76

Kadı İsmail b. İshak ile Ebu İsa et-Tirmizî rivayet etmişlerdir. Tirmizî hadis hakkında hasen, sahih bir hadistir, demiştir.

İkinci görüş kendisine "el-ateme" adı da verilen yatsı namazıdır. Bu açıklama el-Hasen ve Ata'ya aittir. Tirmizî'de yer alan rivayete göre Enes b. Malik bu: **"Yanları yataklarından uzak kalır"** âyetinin "el-ateme (yatsı)" diye bilinen namazı beklemek hakkında inmiştir, demiştir. Tirmizî dedi ki: Bu hasen, garib bir hadistir.(1)

Üçüncü görüş akşam ile yatsı arasında nafile namaz kılmaktır. Bu da Katade ve İkrime'nin görüşüdür. Ebu Dâvûd'un rivayet ettiğine göre Enes b. Malik'ten şu: **"Yanları yataklarından uzak kalır, Rabblerine korkarak ve ümit ederek dua ederler. Onlara verdiğimiz rızıktan infak da ederler"** âyeti hakkında: Sahabe akşam ile yatsı arasında nafile namaz kılarlardı, demiştir.(2)

Dördüncü görüş, ed-Dahhak dedi ki: Yanların yataklardan uzak kalması, kişinin yatsı ile sabah namazlarını cemaatle birlikte kılması demektir. Ebu'd-Derdâ ve Ubâde (b. es-Sâmit) da böyle demişlerdir.

Derim ki: Bu güzel bir görüştür ve manası itibariyle bu hususta diğer görüşleri de kapsamına almaktadır. Çünkü yatsı namazını kılıncaya kadar bekleyen bir kimse namazdaymışcasına ve yüce Allah'ı zikretmeye devam ediyormuş gibi değerlendirilir. Nitekim Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: "Kişi namazı beklemeye devam ettiği sürece namaz kılıyor demektir."(3)

Enes de şöyle demektedir: Âyetten maksat yatsı namazını beklemektir. Çünkü Rasûlullah (sav) yatsı namazını yaklaşık gecenin ilk üçte birine kadar geciktirirdi.

İbn Atiyye dedi ki: Cahiliye döneminde insanlar güneş battığı andan itibaren ve kişi ne zaman dilerse, o zaman uykuya yatarlardı. Yatsı namazına kadar beklemek onların alışmadıkları bir şeydi ve onlara zor bir iş geldi. Sabah namazını cemaatle özellikle de Peygamber (sav)'ın kıldığı şekilde vaktinin ilk girdiği sıralarda kılan bir kimse de bu durumdadır. Çünkü adeten bu namazı ilk vaktinde kılan bir kimse, seher vaktinde uyanır, abdest alır, namaz kılar ve tan yeri ağarıncaya kadar yüce Allah'ı zikretmeye koyulur. Böylelikle hem vaktin başında, hem de sonunda yataklardan uzak kalmak hasıl olmuş olur. Müslim'in kaydetmiş olduğu Osman b. Affan yoluyla gelen hadis de bu kanaati pekiştirmektedir. Osman b. Affan dedi ki: Ben Rasûlullah (sav)'ı şöyle buyururken dinledim: "Kim yatsı namazını cemaatle kılacak olur-

(1) *Tirmizî*, V, 346
(2) *Ebû Dâvûd*, II, 35
(3) *Buhârî*, I, 232; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, IV, 208; *Müsned*, V, 451.

sa, gecenin yarısını namaz kılmakla geçirmiş gibi olur. Sabah namazını da cemaatle kılan, gecenin tamamını namazla geçirmiş gibi olur."(1)

Tirmizî ile Ebû Dâvûd'un bu hadisi kaydederken kullandıkları lafızları şöyledir: "Kim yatsı namazında cemaatle birlikte bulunursa, bu onun için gecenin yarısını namaz kılmakla geçirmek demektir. Kim de yatsı ile sabah namazını cemaatle kılarsa, bu da onun için bir geceyi namazla geçirmiş gibi olur."(2)

en-Nur Sûresi'nde (24/58. âyet, 8. başlıkta) Ka'b'dan yatsı namazından sonra dört rek'at kılan kimsenin bu dört rek'atinin Kadir gecesi mesabesinde olacağına dair rivayeti de geçmiş bulunmaktadır.

Akşam ile yatsı arasında namaz kılmanın ve gece namazı kılmanın faziletine dair hasen derecesinde pekçok rivayet gelmiştir. İbnu'l-Mübarek şöyle demektedir: Bize Yahya b. Eyyub haber verdi, dedi ki: Bana Muhammed b. el-Haccac yahut İbn Ebi'l-Haccac anlattığına göre o, Abdulkerim'in şöylece rivayet ettiğini duymuştur: Rasûlullah (sav) buyurdu ki: "Kim akşam ile yatsı arasında on rekat namaz kılacak olursa, onun için cennette bir köşk bina edilir." Bunun üzerine Ömer b. el-Hattab ona şöyle dedi: O vakit bizim köşklerimiz, evlerimiz çok olur ey Allah'ın Rasûlü. Bu sefer Rasûlullah (sav): "Allah en büyüktür, lütfu en çok olandır -ya da: en hoş olandır-" diye buyurdu.(3)

Abdullah b. Amr b. el-Âs'dan dedi ki: Evvâbîn (Rabblerine dönenler) namazı akşam ile yatsı arasında insanlar tekrar namaza dönünceye kadarki halvet (yalnızlık)dır.

Abdullah b. Mes'ud da bu vakitlerde namaz kılar ve şöyle dermiş: Akşam ile yatsı arasında namaz gaflete karşı bir namazdır. Bunu da İbnu'l-Mübarek zikretmiştir.

es-Sa'lebî de İbn Ömer'den merfu bir rivayet olarak şunu kaydetmektedir: Peygamber (sav) buyurdu ki: "İki yanı akşam ile yatsı arasında yataklardan uzak kalan bir kimse için cennette bir yıllık mesafede iki köşk bina edilir. Bunlarda öyle ağaçlar vardır ki, eğer doğu ve batıdaki insanlar bunlara konaklayacak olursa meyveleri onların hepsine yetecektir." İşte bu Evvâbîn namazıdır, gafillerin gafleti -gaflette olduğu vakit-dır. Şüphesiz ki kabul olunup da geri reddolunmayacak dualardan birisi de akşam ile yatsı arasında yapılacak duadır.

(1) *Müslim*, I, 154; *Müsned*, I, 58, 68.
(2) *Tirmizî*, I, 433; *Ebû Dâvûd*, I, 152
(3) İbnu'l-Mübarek, *Zühd*, s. 446, el-Münâvî, *Feydu'l-Kadir*, VI, 138.

Yataklardan Uzak Kalmanın Faziletine Dair:

İbnu'l-Mübarek'in naklettiğine göre İbn Abbas şöyle demiştir: Kıyamet gününde bir münadi şöyle seslenir: Bugün kimlerin kerem sahibi olduklarını bileceksiniz. Haydi her durumları için yüce Allah'a hamdedenler ayağa kalksınlar. Bunlar ayağa kalkar ve cennete doğru gönderilirler. Daha sonra münadi ikinci bir defa seslenir: Bugün kimlerin kerem sahibi olduklarını bileceksiniz. Haydi yanları yataklardan uzak kalan **"Rabblerine korkarak ve ümit ederek dua eden, kendilerine verdiğimiz rızıktan da infak ederler"** kimseler ayağa kalksınlar. Onlar da kalkarlar ve cennete doğru giderler. Münadi üçüncü bir defa seslenir: Bugün kerem sahibi kimselerin kimler olduğunu bileceksiniz. Haydi ***"kendilerini ticaretin de, alışverişin de, Allah'ı anmaktan, namazdan, zekâtı vermekten alıkoymadığı"*** (en-Nur, 24/37) kimseler ayağa kalksınlar. Bunlar da ayağa kalkar ve cennete doğru giderler.(1)

Bunu es-Sa'lebî Esma binti Yezid yoluyla merfu olarak zikretmiş bulunmaktadır. Buna göre Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: "Yüce Allah kıyamet gününde öncekileri de, sonrakileri de biraraya getirip topladığında bir münadi bütün insanların duyacağı yüksek bir sesle şöylece seslenir: Bugün burada bulunanlar kimlerin ilahi lütuf ve kereme lâyık olduklarını bileceklerdir. Haydi dünyada iken yanları yataklardan uzak kalanlar ayağa kalksınlar. Bunlar az sayıda olmakla birlikte ayağa kalkacaklardır. Daha sonra ikinci defa şöylece seslenir: Bugün kimlerin ilahi lütuf ve kereme layık olduklarını bileceksiniz. Haydi hiçbir ticaretin ve alışverişin kendilerini Allah'ı anmaktan alıkoymadığı kimseler ayağa kalksınlar. Bunlar da ayağa kalkarlar. Sonra üçüncü bir defa seslenir: Bugün kimlerin lütf u kereme daha layık olduklarını bileceksiniz. Haydi sevinçli ve rahat zamanlarında da, zorlu ve sıkıntılı zamanlarında da her durumda Allah'a hamdeden kimseler ayağa kalksınlar. Bunlar da az olmakla birlikte ayağa kalkacaklar, hep birlikte cennete girecekler, sonra da diğer insanlar hesaba çekileceklerdir."(2)

İbnu'l-Mübarek dedi ki: Bize Ma'mer bir adamdan rivayetle haber verdi. Bu kişi Ebu'l-Alâ b. eş-Şifrî'den, o Ebu Zerr'den şöyle dediğini rivayet etmektedir: Üç kişi vardır ki, yüce Allah onlara güler ve onlara müjdeler verir. Geceleyin namaz kılmak üzere kalkıp sıcak yatağını terkettikten sonra güzel bir şekilde abdest alan, sonra da namaza duran kimse. Bunun üzerine yüce Allah meleklerine şöyle der: "Kulumu bu işleri yapmaya iten nedir?" Onlar derler ki: Rabbimiz, onun halini sen bizden daha iyi bilirsin. Bunun üzerine şöyle buyurur: "Evet, ben onun halini daha iyi bilirim. Fakat siz de bana söyle-

(1) İbnu'l-Mübarek, *Zühd, s. 102;* el-Heysemi, *Zevâidu Müsnedi'l-Hâris,* II, 1002; Ebû Nuaym, *Hilyetu'l-Evliyâ,* VI, 62

(2) Bir önceki nota bakınız.

yin." Şöyle derler: Sen, ona bir şeyleri ümit etmesini söyledin, o da onları ümit etti. Bir şeylerden de korkuttun, o da korktu. Bunun üzerine yüce Allah şöyle buyurur: "Sizi şahit tutuyorum ki, korktuklarından ben onu emin kılacağım ve umduğu şeyleri de kendisine vereceğim." Diğer bir adam ise bir askeri müfreze ile birlikte bulunup, düşman ile karşılaşan, arkadaşları bozguna uğrayıp geri gittikleri halde, kendisi öldürülünceye yahut ta yüce Allah kendilerine zafer verinceye kadar, sebat gösteren kimsedir. Yüce Allah meleklerine yukarıda sözü edilen benzer sözleri söyler. Diğeri ise gece boyunca yol alıp nihayet gecenin sonuna doğru arkadaşlarıyla birlikte konaklayan, arkadaşları uyudukları halde kendisi kalkıp namaz kılan kimsedir. Yüce Allah bunun üzerine meleklerine şöyle der..."[1] diyerek olayı nakleder.

* * *

"(يَدْعُونَ رَبَّهُمْ): **Rabblerine... dua ederler"** buyruğu hal olarak nasb mahallindedir. "(داعين): Dua edenler olarak" anlamındadır. Yeni bir cümle başı olarak (isti'nâf) sıfat olması da mümkündür. Yani onların yanları yataklardan ayrılır. Onlar aynı zamanda her hallerinde gece ve gündüz Rabblerine dua ederler. **"Korkarak"** lafzı ise mef'ulün leh (korktukları için anlamında)'dir. Mastar (mef'ul-i mutlak) olması da mümkündür. **"Ümit ederek"** buyruğu da onun gibidir, yani azabtan korktukları, mükâfatı da umdukları için Rabblerine dua ederler.

"Onlara verdiğimiz rızıktan infak da ederler" buyruğundaki; (ما) edatı, (الذي) anlamındadır. Mastar da olabilir. Her iki şekilde de onun; "(من) ...tan, dan" edatından ayrı yazılması gerekmektedir.

"İnfak da ederler" buyruğu farz olan zekâtı verirler anlamındadır, diye açıklandığı gibi; nafile tasaddukta bulunurlar diye de açıklanmıştır. Bu görüşe göre övülmeleri daha ileri derecede olur.

فَلَا تَعْلَمُ نَفْسٌ مَّآ أُخْفِيَ لَهُم مِّن قُرَّةِ أَعْيُنٍ ۚ جَزَآءًۢ بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿١٧﴾

17. Onlara o işlediklerine mükâfat olmak üzere yüzleri aydınlatan ne nimetler gizlendiğini hiçbir kimse bilmez.

(1) İbnu'l-Mübârek, *Zühd*, 426

"Onlara... ne nimetler gizlendiğini" anlamındaki buyruğu Hamza: "(مَا أُخْفِي لَهُمْ): **Onlara ne nimetler gizlediğini"** şeklinde "ye" harfini sakin olarak (harf-i med olarak) okumuştur. Diğerleri ise üstün ile okumuşlardır. Abdullah'ın kıraatinde ise: "(مَا نُخْفِي): Ne nimetler gizlediğimizi" şeklinde "nûn"u ötreli olarak okumuştur. el-Mufaddal ise el-A'meş'ten: "(ما يُخْفَى لَهُمْ): Ne nimetler gizlendiğini" şeklinde ötreli "ye" ve üstün "fa" ile okumuştur. ("Gözleri aydınlatan" anlamındaki buyruğu) İbn Mes'ud ile Ebu Hureyre: "(من قرّات أعين): Gözleri aydınlatanlardan" diye okumuşlardır.

"Ne nimetler gizlediğimi" anlamında "ya" harfini sakin okuyanların okuyuşu muzari bir fiil olup başlaki hemze mütekellim hemzesidir. "(ما): Ne" (anlamındaki edat) "gizlediğim" anlamındaki fiil ile nasb mahallindedir ve istifham (soru) anlamındadır. Cümle de iki mef'ulün yerini tuttuğundan dolayı nasb konumundadır. "(ما): Ne"ye ait olan zamir ise hazfedilmiştir.

"Ye" harfini üstün okuyanların okuyuşuna göre, bu meçhul ve mazi bir fiildir. "Ne" anlamındaki edat ta mübtedâ olarak ref mahallindedir, haberi ise "gizlendiğini" anlamındaki fiil ve sonraki ifadeler teşkil etmektedir. "Gizlendiği" lafzındaki zamir de "ne" anlamındaki edata aittir.

ez-Zeccac der ki: Bu buyruk "(مَا أُخْفِيَ لَهُمْ): O'nun onlar için ne nimetler gizlediğini" yani Allah'ın onlar için ne nimetler gizlediğini, anlamında da okunmuştur ki, bu da Muhammed b. Ka'b'ın kıraatidir. Bu durumda "ne" anlamındaki edat nasb mahallindedir.

el-Mehdevî dedi ki: (İbn Mes'ud ve Ebu Hureyre gibi): "(قرّات أعين): Gözleri aydınlatan şeyler" diye okuyanların kıraatinde çoğul olan "aydınlatıcı şeyler; (قُرَّة)'in çoğuludur. Burada bu lafzın çoğul gelmesi, çoğula (gözler)e izafe edilmesinden dolayıdır. Tekil okunması ise mastar oluşundan ötürüdür ve bu, cins isimdir.

Ebubekr el-Enbarî de şöyle demektedir: Bu Mushaf'a aykırı değildir. Çünkü "(قُرَّة): Aydınlatıcı" lafzının "te"si vakıf halinde de vaslı kabul edenlerin anlayışına göre; "(رحمت الله): Allah'ın rahmeti" lafzının, (açık) "te" ile yazdıkları gibi yazanların kullanılışına göre yazılmıştır. Bu durumda yazıda "(قرات): Aydınlatanlar" lafzından, telaffuzda var olmakla birlikte "te" harfinin düşmesi karşı çıkılacak bir husus değildir. Nitekim hem dilde, hem söyleyişte sabit olduğu halde "semavât"den de (mim harfinden sonraki) "elif"in yazılmayışına da karşı çıkılmamaktadır.

Anlatılmak istenen de şudur: Şanı yüce Allah insan olsun, melek olsun hiçbir kimsenin bilemediği ve onlar için hazırlamış bulunduğu nimetleri haber vermektir. Bu âyet-i kerîmenin anlamını Peygamber (sav)'ın şu hadis-i şerifi de dile getirmektedir: "Aziz ve celil olan Allah buyurdu ki: Ben salih kulla-

rıma hiçbir gözün görmediği, hiçbir kulağın işitmediği ve hiçbir insanın hatırından geçmemiş olan şeyler hazırladım. Daha sonra şu: **"Yanları yataklarından uzak kalır... Onlara işlediklerine mükafat olmak üzere..."** âyetlerini okudu." Bu hadisi Sahih(-i Müslim) de Sehl b. Sa'd es-Sâidî'den rivayetle kaydetmiş bulunmaktadır.(1)

İbn Mes'ud da şöyle demiştir: Tevrat'ta şu yazılıdır: Yanları yataklardan uzak kalanlara hiçbir gözün görmediğini, hiçbir kulağın işitmediğini ve hiçbir insanın hatırından geçmeyen şeyleri vermek, Allah'ın bir ahdidir. İbn Abbas da şöyle demektedir: Bu hususta durum, tefsiri bilinemeyecek kadar yüce ve büyüktür.

Derim ki: Bu büyük lütuf cennette mevkileri itibariyle en yüksek mertebede olanlar hakkındadır. Nitekim bu Müslim'in *Sahih*'inde şöylece açıklanmaktadır: el-Muğire b. Şu'be'den rivayete göre Rasûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: "Musa (a.s) Rabbinden dilekte bulunarak şöyle dedi: Rabbim, cennetlikler arasında en aşağı mertebede olan kişi kim olacaktır? Yüce Allah, şöyle buyurdu: Bu, cennetlikler cennete girdikten sonra gelecek olan bir adamdır. Ona cennete gir denilir, o: Rabbim herkes kendi yerine yerleşmiş bulunup da alacaklarını aldıktan sonra nasıl (girebilirim), der. Ona: Dünya hükümdarlarından birisinin mülkünün benzerinin senin olmasına razı mısın? denilir, o: Razı oldum Rabbim, der. Bunun üzerine Allah: Sana bunu, bir o kadarı, onunla beraber bir o kadarı daha, bir o kadarı, bir o kadarı, bir o kadarı daha veriyorum der. Beşincisinde ise kişi: Rabbim razı oldum, der. Bu sefer yine: Sana bunlar ve onların on misli daha var. Ayrıca canının çektiği, gözünün zevk aldığı şeyler de sana verilecektir. Adam: Razı oldum Rabbim, der. Bu sefer (Musa): Peki Rabbim konumu en yüksek olanları deyince, yüce Allah şöyle buyurdu: Bunlar Benim murad ettiğim kimselerdir. Onların lütuf ve ihsanlarını Ben ellerimle diktim ve onların üzerini mühürledim. Hiçbir göz (benzerini) görmemiş, hiçbir kulak işitmemiş ve hiçbir insanın kalbinden (bunlar) geçmemiştir. (Peygamber) buyurdu ki: Bunun yüce Allah'ın Kitabından tasdikini de şu buyruk yapmaktadır: **"Onlara o işledikleri ne mükafat olmak üzere gözleri aydınlatan ne nimetler gizlendiğini hiçbir kimse bilmez."**(2) Bu Muğire'nin kendi sözü olarak mevkuf bir rivayet halinde de zikredilmiştir.

Yine Müslim'in kaydettiğine göre Ebu Hureyre şöyle demiştir: Rasûlullah (sav) buyurdu ki: "Şanı yüce ve mübarek olan Allah şöyle buyurmaktadır: Ben salih kullarıma hiçbir gözün görmediği, hiçbir kulağın işitmediği ve hiçbir in-

(1) *Müslim*, IV, 2175
(2) *Müslim*, 105; *Tirmizî*, V, 347;

sanın kalbinden geçmediği şeyleri onlara saklamak üzere hazırlamış bulunu yorum. Allah'ın bu hususta sizleri haberdar kıldığı hususlar ise ayrıdır. Da ha sonra yüce Allah'ın: **"Onlara o işlediklerine mükâfat olmak üzere gözleri aydınlatan ne nimetler gizlendiğini hiçbir kimse bilmez"** âyetini okudu."(1)

İbn Sîrîn dedi ki: Bundan maksat yüce Allah'a bakmaktır. el-Hasen dedi ki: Sözü edilen bu kimseler birtakım amellerini başkalarından gizlediler. Yüce Allah da onlar için hiçbir gözün görmediği ve hiçbir kulağın işitmediği hususları (mükâfat olarak) gizledi.

أَفَمَنْ كَانَ مُؤْمِنًا كَمَنْ كَانَ فَاسِقًا ۚ لَا يَسْتَوُونَ ﴿١٨﴾

18. Mü'min kimse fâsık kimse gibi midir? Bunlar eşit olmazlar.

Bu buyruğa dair açıklamalarımızı üç başlık halinde sunacağız:

1- Mü'min Fâsık Gibi Değildir:

"Mü'min kimse fasık kimse gibi midir? Bunlar eşit olmazlar" buyruğu mü'min fâsık gibi değildir, demektir. İşte bundan dolayı Biz bu mü'minlere pek büyük mükâfatları vereceğiz.

İbn Abbas ve Ata b. Yesâr şöyle demişlerdir: Âyet-i kerîme Ali b. Ebi Talib ile el-Velid b. Ukbe b. Ebi Muayt hakkında inmiştir. Buna sebeb, onların birbirlerine karşı söz söylemeleri ve atışmalarıdır. el-Velid: Ben senden daha iyi konuşurum, silahım seninkinden daha keskin, bünye itibariyle birliğime daha çok fayda sağlar, -birlik arasında daha çok yer doldururum, diye de rivayet edilmiştir.- deyince, Ali (r.a) ona: Sus, sen bir fasıksın, diye cevap vermişti. Bunun üzerine bu âyet-i kerîme nazil oldu.

ez-Zeccac ile en-Nehhas âyet-i kerîmenin Ali ile Ukbe b. Ebi Muayt hakkında indiğini zikretmektedirler.

İbn Atiyye dedi ki: Buna göre bu âyet-i kerîmenin Mekke'de inmiş olması gerekir. Çünkü Ukbe Medine'de bulunmuş değildir. O, Rasûlullah (sav)'ın Bedir'den dönüşü esnasında Mekke'ye giderken yolda ölmüştü. Diğer görüşe de el-Velid'e fâsık isminin verilmesi sözkonusu edilerek itiraz edilir. Çünkü el-Velid'in müslüman olduğu ilk sıralarda, içinde bulunan birtakım ra-

(1) *Buhârî*, IV, 1794; *Müslim*, IV, 2174, 2175; *Müsned*, II, 466, 495.

hatsızlıklar dolayısıyla bu sözleri söylemiş olması yahut ta onun Mustalık oğulları hakkında olmadık şeyleri nakletmesi ile ilgili şeyler söylemesi dolayısıyla inmiş olma ihtimali vardır. Öyle ki onun hakkında: ***"Eğer bir fasık size bir haber getirirse..."*** (el-Hucurat, 49/6) âyeti nazil olmuştu. Nitekim ileride el-Hucurat Sûresi'nde (49/6. âyet, 1. başlıkta) buna dair açıklamalar gelecektir. Şeriatın onun hakkında böyle bir tabiri kullanmış olma ihtimali de vardır. Çünkü o haksızlık eden kimseler tarafında bulunuyordu. Osman (r.a) döneminde içki içen ve insanlara sabah namazını kıldırdıktan sonra geri dönüp de: Size daha fazla kıldırmamı ister misiniz? diye soran da kendisidir ve buna benzer kaydedilmesi epey uzun sürecek başka işleri yapan kişi de odur.

2- Mü'min ile Kâfir Eşit Olamazlar:

Şanı yüce Allah, mü'minleri ve âyetin sonundaki tekzib (yani eşit olmayacaklarının bildirilmesi) bunu gerektirdiğinden ötürü, küfürleri sebebiyle fâsık olduklarını belirttiği fasıklar kısmına ayırması, mü'min ile kâfir arasında eşitliğin olmamasını gerektirmektedir. Bundan dolayı mü'min ile kâfir arasında kısas sözkonusu değildir. Zira kısasın vacib olmasının şartlarından birisi de katil ile maktul arasındaki eşitliktir. İşte ilim adamları zımmî kimse karşılığında müslümanın öldürülebileceğini söyleyen ve yüce Allah, buradaki buyruğu ile âhiretteki mükâfat açısından eşitliklerinin sözkonusu olmayacağını kastetmiştir yoksa dünyada adaletin uygulanmayacağını kastetmemiştir, diyen Ebu Hanife'ye karşı ilim adamlarımız, bunu delil gösterirler. Ancak bizler (ona karşı) bu âyetin umumi olduğunu kabul ediyoruz. Daha sahih olan da budur, zira bunu tahsis edecek bir delil de bulunmamaktadır. Bu açıklamayı İbnu'l-Arabî yapmıştır.

3- "Eşit Olmazlar":

"Eşit olmazlar" buyruğu(nun çoğul gelmesi) ile ilgili olarak ez-Zeccac ve başkaları şöyle demişlerdir: "(مَنْ): **Kimse"** hem tekil, hem de çoğul için kullanılabilir. en-Nehhas da şöyle demiştir: Bu lafız anlam itibariyle çoğulun yerini de tutar. Bundan dolayı yüce Allah: **"Eşit olmazlar"** diye buyurmuştur. Nahivcilerin pek çoğunun görüşü de budur. Bazıları da: **"Eşit olmazlar"** çoğul kipi, iki kişi hakkında da kullanılır. Çünkü iki kişi de çoğuldur. Zira bir kişi diğeri ile birlikte bulunmaktadır, derler. ez-Zeccac da bu görüşü benimsemiştir. Hadis de bu görüşe delil teşkil etmektedir. Çünkü İbn Abbas'tan böyle rivayet edilmiştir. Başkası ise şöyle demektedir: **"Mü'min kimse... gibi midir?"** buyruğu Ali b. Ebi Talib (r.a) hakkında, **"fâsık kimse gibi midir"** de el-Velid b. Ukbe b. Ebi Muayt hakkında inmiştir. Şair de şöyle demektedir:

أليس الموت بينهما سواء إذا ماتوا وصاروا في القبور

"Ölüm her ikisi arasında eşit değil midir?
Ölüp de kabirlere gömüldüklerinde."(1)

أَمَّا الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ فَلَهُمْ جَنَّاتُ الْمَأْوَىٰ نُزُلًا بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿١٩﴾ وَأَمَّا الَّذِينَ فَسَقُوا فَمَأْوَاهُمُ النَّارُ كُلَّمَا أَرَادُوا أَنْ يَخْرُجُوا مِنْهَا أُعِيدُوا فِيهَا وَقِيلَ لَهُمْ ذُوقُوا عَذَابَ النَّارِ الَّذِي كُنْتُمْ بِهِ تُكَذِّبُونَ ﴿٢٠﴾

19. İman edip salih amel işleyenlere gelince, onlar için amelleri sebebi ile ağırlanmak üzere Me'vâ cennetleri vardır.
20. Ama fâsık olanların karargâhı ateştir. Ondan her çıkmak istediklerinde tekrar oraya geri çevirilirler ve onlara: "Yalanladığınız o ateşin azabını tadın" denilir.

"İman edip salih amel işleyenlere gelince, onlar için... Me'vâ cennetleri vardır" buyruğuyla yüce Allah, her iki kesimin de yarın kalmak üzere gidecekleri yeri haber vermektedir. Mü'minler için Me'vâ cennetleri vardır. Yani onlar kalmak üzere cennetlere gideceklerdir. Burada cennetlerin "(kalınacak yer anlamına gelen) el-Me'vâ"ya izafe edilmesi, bu yerin birçok cennetler ihtiva eden bir yer olmasından dolayıdır.

"(نُزُلًا): **Ağırlanmak üzere"** yani onlara ziyafet ve ikram olmak üzere... (bunlar verilecektir). "(النُّزُلُ): Gelen misafir için yapılan ve hazırlanan şeyler" demektir. Bu daha önce Âl-i İmran Sûresi'nin sonlarında (3/190-200. âyetler, 20. başlıkta) geçmiş bulunmaktadır. Bu lafız **"cennetler"**den hal olmak üzere nasb ile gelmiştir. Yani onlar için hazırlanmış haliyle cennetler vardır. Bununla birlikte mef'ulün leh olması da mümkündür.

"Ama fâsık olanların" imandan çıkıp küfre girenlerin **"karargahı ateştir."** Onlar orada kalacaklardır.

"Ondan her çıkmak istediklerinde tekrar oraya geri çevirilirler." Ya-

(1) Burada beyitin birinci mısraında zamir tesniye -ikil- kullanılmakla birlikte, ikinci mısrada iki kişi hakkında olmak üzere çoğul zamirleri kullanılmıştır.

ni ateşin alevleri onları yukarı doğru ittikçe, ateşteki yerlerine geri gönderilirler. Çünkü onlar cehennemden çıkmayı ümit ederler. Buna dair açıklamalar daha önceden el-Hac Sûresi'nde (22/22. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

"Ve onlara" cehennem bekçileri yahut ta yüce Allah: **"Yalanladığınız o ateşin azabını tadın, denilir."**

Tatmak (zevk; tadı alınan) hem maddi, hem manevi şeyler hakkında kullanılır. Yine bu sûrede buna dair açıklamalar daha önceden (32/14. âyetin tefsirinde) geçmiş bulunmaktadır.

وَلَنُذِيقَنَّهُمْ مِنَ الْعَذَابِ الْأَدْنَىٰ دُونَ الْعَذَابِ الْأَكْبَرِ لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ ﴿٢١﴾

21. Andolsun ki Biz, onlara -belki dönerler diye- en büyük azaptan önce, yakın azaptan mutlaka tattıracağız.

"Andolsun ki Biz onlara... yakın azaptan mutlaka tattıracağız" buyruğu ile ilgili olarak el-Hasen, Ebu'l-Âliye, ed-Dahhak, Ubeyy b. Ka'b ve İbrahim en-Nehaî şöyle demişlerdir: Yakın azabtan kasıt kulların tevbe etmeleri için karşı karşıya kaldıkları dünya musibetleri ve hastalıklarıdır. İbn Abbas da böyle açıklamıştır. Ondan gelen bir başka rivayete göre maksat, suçlara verilen hadler (cezalar)dır.

İbn Mes'ud, el-Huseyn b. Ali ve Abdullah b. el-Haris de şöyle demişlerdir: Maksat Bedir günü kılıçla öldürülmektir.

Mukatil de şöyle açıklamıştır: Mekke'de leşleri yiyecek hale gelinceye kadar, çektikleri yedi yıllık açlıktır. Mücahid de böyle demiştir.

Yine Mücahid'den gelen rivayete göre **"yakın azab"** kabir azabıdır. el-Berâ b. Âzib de böyle demiştir.

(Hepsi birlikte) şöyle demişlerdir: En büyük azab da kıyamet gününün azabıdır. el-Kuşeyrî de şöyle demektedir: Kabir azabı olduğu dahi söylenmiştir, ancak bu tartışılır. Çünkü yüce Allah: **"Belki dönerler diye"** diye buyurmaktadır. (el-Kuşeyrî) dedi ki: Azabı öldürülmek diye yorumlayanlar **"belki dönerler diye"** buyruğunu, onlardan geri kalanlar dönerler, diye açıklarlar. En büyük azabın cehennem azabı olduğu hususunda görüş ayrılığı yoktur. Ca'fer b. Muhammed'den gelen ve bunun Mehdi'nin kılıç ile çıkmasıdır, şek-

lindeki rivayeti bundan müstesnâdır. En yakın azab ise fiatların yükselmesi demektir.

Şöyle de açıklanmıştır: Yüce Allah'ın: **"Belki dönerler diye"** buyruğu Mücahid ile el-Berâ'ya göre belki dönmek isterler ve bunu taleb ederler diye, demektir. Bu da yüce Allah'ın: ***"Artık bizi geri döndür, salih amel işleyelim"*** (es-Secde, 32/12) buyruğunu andırmaktadır.

Burada "dönme isteği"ne "dönüş" adının verilmesi tıpkı "namaza kalkmak isteme"nin yüce Allah'ın: ***"Namaza kalktığınızda"*** (el-Maide, 5/6) buyruğunda "namaza kalkmak" diye adlandırılmasına benzer. Ayrıca bu görüşün lehine; "(يُرْجَعُونَ): Döndürülürler" diye meçhul olarak okuyanların kıraati de delil teşkil etmektedir. Bunu da ez-Zemahşerî zikretmiştir.

وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنْ ذُكِّرَ بِآيَاتِ رَبِّهِ ثُمَّ أَعْرَضَ عَنْهَا ۚ إِنَّا
مِنَ الْمُجْرِمِينَ مُنْتَقِمُونَ ﴿٢٢﴾

22. Rabbinin âyetleri ile kendisine öğüt verildikten sonra onlardan yüz çeviren kimseden daha zalim kimdir? Muhakkak ki Biz günahkârlardan intikam alanlarız.

"Rabbinin âyetleri" delil, belge ve alâmetleri **"ile kendisine öğüt verildikten sonra"** onları kabul etmeyerek **"yüz çeviren kimseden daha zalim kimdir?"** Hiç kimse böylesi bir kişiden daha fazla kendisine zulmedemez.

"Muhakkak ki Biz günahkârlardan" yalanlamaları ve yüz çevirmeleri dolayısıyla**"intikam alanlarız."**

وَلَقَدْ آتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ فَلَا تَكُنْ فِي مِرْيَةٍ مِنْ لِقَائِهِ وَجَعَلْنَاهُ
هُدًى لِبَنِي إِسْرَائِيلَ ﴿٢٣﴾ وَجَعَلْنَا مِنْهُمْ أَئِمَّةً يَهْدُونَ
بِأَمْرِنَا لَمَّا صَبَرُوا ۖ وَكَانُوا بِآيَاتِنَا يُوقِنُونَ ﴿٢٤﴾ إِنَّ رَبَّكَ
هُوَ يَفْصِلُ بَيْنَهُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ فِيمَا كَانُوا فِيهِ يَخْتَلِفُونَ ﴿٢٥﴾

23. Andolsun ki Biz, Musa'ya da kitabı verdik. Sen ona kavuşmaktan şüphe etme ve Biz onu İsrailoğullarına hidayet (önderi) **kıldık.**

24. Ve onlardan sabrettikleri zaman Bizim emrimizle hidayete ileten önderler kıldık. Onlar âyetlerimize iyiden iyiye inanıyorlardı.

25. Şüphesiz Rabbin anlaşmazlığa düştükleri şeyler hakkında kıyamet gününde aralarında bizzat hüküm verecektir.

"Andolsun ki Biz Musa'ya da kitabı verdik. Sen ona kavuşmaktan şüphe etme." Yani ey Muhammed, Musa ile kavuşmaktan yana şüphen olmasın. Bu açıklamayı İbn Abbas yapmıştır. Peygamber (sav) Musa (a.s) ile İsra gecesinde karşılaşmıştır. Katade dedi ki: Mana, sen İsra gecesinde onunla karşılaşmış olduğundan yana şüphe içinde olma, şeklindedir. Her ikisinin de anlamı birdir.

Anlamın şöyle olduğu da söylenmiştir: Sen kıyamette Musa ile karşılaşmaktan yana şüphe içinde olma. O günde sen onunla karşılaşacaksın.

Bir başka açıklama şöyledir: Musa'nın Kitabı kabul ile karşılamış olduğundan yana şüphen olmasın. Bu açıklamayı Mücahid ve ez-Zeccac yapmışlardır. el-Hasen'den rivayete göre o, buyruğun anlamı hakkında şöyle demiştir: **"Andolsun ki Biz Musa'ya da kitabı verdik."** Ona eziyet edildi ve yalanlandı. O bakımdan sen de onun karşılaşmış olduğu yalanlama ve eziyetlerin benzeri ile karşılaşmaktan yana şüphe içerisinde olma. Bu açıklamaya göre; "(لِقَائِهِ): Ona kavuşmak" lafzındaki "he (o)" zamiri hazfedilmiş bir ifadeye ait olur ve onun karşılaştığı şeylerle karşılaşmaktan... anlamında olur.

en-Nehhas dedi ki: Bu, garib bir görüştür. Şu kadar var ki bu görüş Amr b. Ubeyd'in rivayetlerindendir.

İfadede bir takdim ve tehir olduğu da söylenmiştir. Buna göre anlam şöyledir: De ki: Sizin canınızı almakla görevli olan ölüm meleği sizin canınızı alır. O bakımdan sen ona kavuşmaktan şüphe etme. Buna göre bu ifade; "Andolsun ki Biz Musa'ya da kitabı verdik" buyruğu ile "Ve Biz onu İsrailoğullarına hidayet kıldık" buyruğu arasında bir mu'teriza (ara) cümlesi olarak gelmiş olmaktadır.

"Biz onu... kıldık" buyruğundaki zamirin kime ait olduğu hususunda iki görüş vardır. Birincisine göre "Biz Musa'yı kıldık" anlamındadır ve bu görüş Katade'ye aittir. İkincisine göre ise Biz kitabı kıldık anlamındadır. Bu da el-Hasen'in görüşüdür. **"Ve onlardan... önderler"** din hususunda kendilerine uyulacak liderler **"kıldık."**

Kûfeliler: "(أَئِمَّة): Önderler" diye okumaktadırlar. en-Nehhas ise şöyle demektedir: Bu bütün nahivcilere göre bir lahindir. Çünkü bu aynı kelimede iki hemzenin arka arkaya kullanılması demektir ve bu nahvin incelikli konularından birisidir.

Bunun açıklaması şöyledir: Bu kelimenin aslı: (أَأْمِمَة) şeklindedir. Sonra "mim"in harekesi "hemze"ye verildikten sonra (ilk mim ikinci) "mim"e idgam edilmiş, ikinci "hemze" de iki "hemze" arka arkaya gelmesin diye hafifletilmiştir. (Çünkü) iki ayrı harf halinde arka arkaya iki hemzenin gelmesi uzak (pek doğru olmayan) bir iştir. Tek bir harfte ise; (آدم وآخر): Adem, diğer" kelimelerinde ve benzerlerinde olduğu gibi, ikincisi hafifletilmedikçe caiz olmaz. "(هذا أوَمّ من هذا وأيمّ): Bu, bundan daha önderdir" denilirken "vav"lı da "ye"li de kullanılabilir. Bu açıklamalar daha önceden et-Tevbe Sûresi'nde (9/12. âyet, 7. başlıkta) geçmiş bulunmaktadır. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

"Bizim" bu hususta onlara verdiğimiz **"emrimizle"** bu emre binaen **"hidâyete"** insanları bize itaat etmeye "ileten önderler kıldık." Buradaki **"bizim emrimizle"** buyruğunun "Bizim emrimize" anlamında olduğu da söylenmiştir. Yani insanları Bizim dinimize ileten önderler kıldık.

Denildiğine göre kasıt peygamberlerdir. Bu görüş Katade'ye aittir. Bir diğer açıklamaya göre kasıt fukahâ ve ilim adamlarıdır.

"Sabrettikleri zaman" buyruğundaki: "(لَمّا): **Zaman"** kelimesi umumiyetle "lâm" harfi üstün, "mim" harfi de üstün ve şeddeli olarak okunmuştur. "Sabrettikleri zaman" demektir. Ancak Yahya, Hamza, el-Kisaî, Halef ve Yakub'dan rivayetle Ruveys; "(لِما صَبَرُوا): Sabrettikleri için" diye okumuşlardır. Yani onlar sabrettikleri için Biz de onları önderler kıldık. Ebu Ubeyd de bu okuyuşu İbn Mes'ud'un; "(بِمَا صَبَرُوا): Sabrettikleri için" şeklindeki "be" ile okuyuşunu gözönünde bulundurarak tercihe değer bulmuştur.

Burada sözü edilen **"sabır"** din üzere ve sıkıntılara karşı bir sabırdır. Dünyadan uzak kalmakta sabır, diye de açıklanmıştır.

"Şüphesiz Rabbin... kıyamet gününde aralarında bizzat hüküm verecektir." Yani mü'minler ile kâfirler arasında hüküm verecek ve herkese haketti̇ği karşılığı verecektir. Peygamberler ile kavimleri arasında hüküm verecektir, diye de açıklanmıştır. Bunu da en-Nekkaş nakletmiştir.

أَوَلَمْ يَهْدِ لَهُمْ كَمْ أَهْلَكْنَا مِنْ قَبْلِهِمْ مِنَ الْقُرُونِ يَمْشُونَ
فِي مَسَاكِنِهِمْ ۚ إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَآيَاتٍ ۖ أَفَلَا يَسْمَعُونَ ﴿٢٦﴾

26. Meskenlerinde gezip dolaştıkları kendilerinden önceki nice nesilleri helâk etmemiz artık onları doğru yola iletmedi mi? Muhakkak bunda âyetler vardır. Hâlâ dinlemeyecekler mi?

"(أَوَلَمْ يَهْدِ لَهُمْ) **Artık onları doğru yola iletmedi mi?"** buyruğunu Ebu Abdurrahman es-Sülemî, Katade ve Yakub'dan Ebu Zeyd "nun" ile: "(نَهْدِ لَهُمْ): Onlara hidayet vermedik mi?" (anlamında) okumuşlardır. Bu (anlaşılması) açık bir kıraattir. en-Nehhas şöyle demektedir: "Ya" ile (iletmedi mi, anlamındaki kıraat) okuyuşun açıklanması zordur. Çünkü şöyle denilir: Fiilin mutlaka bir failinin olması gerekir. **"İletmedi"** fiilinin faili nerede? Nahivciler bu hususta birtakım açıklamalar yapmışlardır. el-Ferrâ der ki: Buradaki: "(كَمْ): **Nice"** lafzı **"iletmedi"** anlamındaki fiil ile ref' mahallindedir. Ancak bu nahivcilerin: İstifham (soru edatların)da da: "(كَمْ): **Nice"** edatında da önceki lafızlar hiçbir şekilde amel etmezler, şeklindeki kanaatlerine aykırıdır.

Ebu'l-Abbas'ın görüşüne göre ise: "(يَهْدِ): İletti" buyruğu: "(الْهُدَى): Hidayet"e delalet etmekte olup: "(أو لم يَهْد لهم الهدى): Hidayet onları hidayete iletmedi mi?" demektir. Anlamın: "(أو لم يهد الله لهم): Allah onları hidayete iletmedi mi" şeklinde olduğu da söylenmiştir. Bu durumda ister "ya" ile okunsun, ister "nun" ile okunsun anlam birdir. Biz onlara kendilerinden önceki kâfir nesilleri helâk ettiğimizi açıklamadık mı, demek olur. ez-Zeccac da şöyle demektedir: "(كَمْ): Nice" lafzı, **"Helâk ettik"** fiili ile nasb mahallindedir.

"Meskenlerinde gezip dolaştıkları" buyruğunda yer alan **"gezip dolaştıkları"** lafzındaki zamirin helâk edilenlerin meskenlerinde yürüyenlere ait olma ihtimali vardır. İşte bunlar onların meskenlerinde yürümekte ve ibret almamaktadırlar, demek olur. Bu zamirin helâk edilenlere ait olma ihtimali de vardır, o takdirde hal olur. Anlamı da: Onlar meskenlerinde yürümekte iken Biz onları helâk ettik, şeklinde olur.

"Muhakkak bunda âyetler vardır. Hâlâ" Allah'ın âyetlerini **"dinlemeyecekler"** ve öğüt almayacaklar **"mı?"**

أَوَلَمْ يَرَوْا أَنَّا نَسُوقُ الْمَاءَ إِلَى الْأَرْضِ الْجُرُزِ فَنُخْرِجُ بِهِ
زَرْعًا تَأْكُلُ مِنْهُ أَنْعَامُهُمْ وَأَنْفُسُهُمْ ۖ أَفَلَا يُبْصِرُونَ ﴿٢٧﴾

27. Görmezler mi ki Biz suyu kupkuru yere süreriz de onunla hayvanlarının ve kendilerinin yedikleri ekini bitiririz? Hâlâ görmezler mi?

"Görmezler mi ki Biz suyu kupkuru yere süreriz?" Yani bitkisi bulunmayan kupkuru yere orayı canlandıralım diye suyu sürmemizdeki kudretimizin kemalini bilmezler mi?

ez-Zemahşerî dedi ki: "(الجرز): **Kupkuru"** bitkisi kesilip koparılmış yer demektir. Bu ise ya suyu bulunmadığından dolayı olur yahut ta orası otlanılarak bitkisinin sonu getirildiğinden dolayı olur. Bitki bitirmeyen çorak araziye böyle denilmez. Burada yüce Allah'ın: **"Onunla... ekini bitiririz"** buyruğu delil teşkil etmektedir. İbn Abbas der ki: Bu, Yemen'deki bir yerdir. Mücahid dedi ki: Orası (Yemen'deki yerin adı) Ebyen'dir.

İkrime de: Sözkonusu edilen, yağmur yağmamış, kuraklaşmış yerdir. ed-Dahhak ise: Kurak ve susuzluktan ölmüş yerdir. el-Ferrâ der ki: Bitkisi bulunmayan yerdir, demişlerdir. el-Esmaî de: Hiçbir şey bitirmeyen yer demektir, demiştir.

Muhammed b. Yezid dedi ki: "el-Curuz: **Kupkuru"** lafzının başına elif lam gelmiş olduğundan ötürü muayyen bir yerin adı olma ihtimali uzaktır. Bununla birlikte "Abbas ve Dahhak" özel isimlerinin başına elif lam getirerek, el-Abbas ve ed-Dahhak diyenlerin görüşlerine göre özel bir yer adı olması da mümkündür. Üstelik İbn Abbas'tan gelen rivayet sahihtir ve tenkid edilecek bir tarafı yoktur. Diğer taraftan bu lafız bir sıfattır. Marifenin sıfatı ise elif ve lam ile gelir. Bu kelime, "önüne gelen herşeyi yiyip bitiren, geriye bir şey bırakmayan adam" anlamındaki; (رجل جَروز)den alınmıştır. Recez veznin-de şair de şöyle demiştir:

خِبٌّ جَروز وإذا جاع بكى ويأكل التمر ولا يُلقي النَّوَى

"Aldatıcıdır, önüne geleni yer, acıktı mı da ağlar,
Hurmayı yer, çekirdeğini atmaz."

"(ناقةٌ جروز): Bulduğu herşeyi yiyen dişi deve" demektir. "(سيف جُراز): Son derece kesici keskin kılıç"; (وَجَرَزَتِ الجراد الزرع): Çekirgeler ekini toptan imha etti" anlamına gelmektedir. el-Ferrâ ve başkalarının naklettiklerine göre; "(أرض جُرْز وجُرُز وجَرِز وجَرَز): Kupkuru yer" denilir. "(بخل ورغب ورهب): Cimrilik etti, arzu etti, korktu" üç fiili ile birlikte, bu dört fiilde de dört türlü söyleyiş vardır.

Rivayet edildiğine göre bu yerde nehir yoktur. Denizden de uzaktır. Her yıl nemli bir hava gelir ve yılda üç defa ekin ekerler. Yine Mücahid'den nakledildiğine göre burası Nil arazisidir.

"Onunla" o su ile **"hayvanlarının"** ot ve yonca gibi **"ve kendilerinin"**

tane, sebze ve meyve türünden"**yedikleri ekini bitiririz.**"

"**Hâlâ görmezler mi?**" Bunu görüp bizim tekrar onları ölümden sonra diriltmeye kadir olduğumuzu bilmezler mi?

"**Bitiririz**" buyruğu "**süreriz**" buyruğu üzerine atfedilmiş de olabilir. Makabli (önceki) ile bağlantısı olmayan (munkatı') bir ifade de olabilir. "**Hayvanlarının... yedikleri**" sıfat olmak üzere nasb mahallindedir.

وَيَقُولُونَ مَتَىٰ هَٰذَا الْفَتْحُ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ ﴿٢٨﴾
قُلْ يَوْمَ الْفَتْحِ لَا يَنْفَعُ الَّذِينَ كَفَرُوا إِيمَانُهُمْ وَلَا هُمْ
يُنْظَرُونَ ﴿٢٩﴾

28. Derler ki: "Bu fetih ne zaman olur? Eğer doğru söyleyenler iseniz..."
29. De ki: "Fetih gününde kâfirlere imanları fayda vermez. Onlara mühlet de verilmez."

"**Derler ki: Bu fetih ne zaman olur? Eğer doğru söyleyenler iseniz**" buyruğundaki: "(مَتَىٰ): **Ne zaman?**" ref konumundadır. Bununla birlikte zarf olarak nasb konumunda olması da mümkündür.

Katade dedi ki: **Fetih,** hüküm vermek demektir. el-Ferrâ ve el-Kutebî Mekke'nin fethini kastetmektedir, demişlerdir. Ancak, Mücahid'in yaptığı: Maksat kıyamet günüdür, şeklindeki açıklama, bundan daha uygundur.

Rivayet olunduğuna göre mü'minler: Yüce Allah kıyamet gününde aramızda hüküm verecektir. İyilik yapana mükafat verecek, kötülük işleyeni de cezalandıracaktır, demişlerdi. Bunun üzerine kâfirler alay olmak üzere: Fetih günü ne zaman olacak? Yani bu hüküm verme ne zaman olacak? dediler.

Hakim'e "fâtih ve fettâh" da denilir. Çünkü eşyalar onun vasıtası ile feth olur (açılır ve biri diğerinden ayrılır). Kur'ân-ı Kerîm'de de: "***Rabbimiz bizimle kavmimiz arasında sen hak ile fethet (hüküm ver)***" (el-A'raf, 7/89) diye buyurulmaktadır. Bu husus daha önceden el-Bakara Sûresi'nde (2/76. âyetin tefsirinde) ve başka yerlerde geçmiş bulunmaktadır.

"**De ki: Fetih gününde**" buyruğunda ("gün" anlamındaki: "yevm" kelimesinin) üstün gelmesi zarf olduğundan dolayıdır. el-Ferrâ merfu okunmasını da caiz görmüştür.

"Kâfirlere imanları fayda vermez, onlara mühlet de verilmez." Eğer fetih gününden kasıt, Bedir günü yahut Mekke'nin fethedildiği gün ise, tevbe için onlara süre tanınmaz ve ertelenmezler. Çünkü Bedir'de öldürüldüler, Mekke'nin fethedildiği gün de kaçtılar. Halid b. el-Velid onlara yetişti ve yetiştiklerini öldürdü.

فَأَعْرِضْ عَنْهُمْ وَانْتَظِرْ إِنَّهُمْ مُنْتَظِرُونَ ﴿٣٠﴾

30. Artık onlardan yüz çevir ve bekle! Çünkü onlar da beklemekte olanlardır.

"Artık onlardan yüz çevir" buyruğunun şu anlama geldiği söylenmiştir: Sen onların cahilliklerinden yüz çevir ve emrolunduğun şekilden başkası ile onlara cevap verme!

"Ve bekle! Çünkü onlar da beklemekte olanlardır." Yani Fetih gününü, Allah'ın senin lehine, onların aleyhine hüküm vereceği günü bekle.

İbn Abbas dedi ki: **"Artık onlardan"** yani Mekke'deki Kureyş müşriklerinden **"yüz çevir."** Bu buyruk et-Tevbe Sûresi'nde yer alan ve kılıç kullanmayı emreden: *"Artık o müşrikleri nerede bulursanız öldürün"* (et-Tevbe, 9/5) buyruğu ile nesholmuştur. **"Ve bekle"** yani Benim sana verdiğim sözü bekle! Bedir gününü bekle, anlamında olduğu da söylenmiştir.

"Çünkü onlar da beklemekte olanlardır." Zamanın başınıza getireceği musibetleri gözetlemektedirler.

Âyetin neshedilmemiş olduğu da söylenmiştir. Zira ateşkes ve buna benzer hususlar dolayısıyla savaşma emri bulunmakla birlikte yüz çevirmek sözkonusu olabilir. Buyruk, sen delili onlara açıkladıktan sonra onlardan yüz çevir ve bekle, çünkü onlar da beklemektedirler, diye de açıklamıştır. Şâyet: Onlar kıyamet gününe iman etmedikleri halde, kıyamet gününü nasıl beklesinler? diye sorulacak olursa, buna iki şekilde cevab verilebilir:

1- Anlam şöyle olur: Onlar ölümü beklemektedirler. Ölüm ise kıyametin sebebleri arasındadır. O takdirde bu ifade bir mecaz olur.

2- Aralarında kıyamet hakkında şüphe eden olduğu gibi, iman edenleri de vardır. O takdirde bu buyruk, bu iki sınıfa da verilen bir cevab olur. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

İbn es-Sümeykâ **"Çünkü onlar da beklemekte olanlardır"** anlamındaki buyrukta yer alan "zı" harfini (esreli değil de) üstün olarak: "(إِنَّهُمْ مُنْتَظِرُونَ): On-

lar beklenmektedirler" diye okumuştur. Bu okuyuş, Mücahid ve İbn Muhaysın'dan da rivayet edilmiştir. el-Ferrâ dedi ki: Böyle bir okuyuş takdiri ve hazfedilmiş bir ifade kabul edilmedikçe sahih olamaz. İfadenin takdiri de (إنهم منتظرون بهم): Onlar gözetlenmektedirler" şeklindedir. Ebu Hatim dedi ki: Sahih olan bu harfin esreli olduğudur, yani sen onların azablarını bekle, onlar da senin helâk oluşunu beklemektedirler.

Şöyle de denilmiştir: İbn es-Sümeyka'nın "zı" harfinin üstün ile doğru kabul ettiği kıraatin anlamı şudur: Sen onların helâk edilmelerini bekle, çünkü onlar helâk edilişleri beklenilmesine layık olan kimselerdir. Yani onlar kaçınılmaz olarak helâk olacaklardır ve sen bunu gözetle, çünkü semadaki melekler de onu beklemektedirler. Bu açıklamayı ez-Zemahşerî zikretmiştir ki, el-Ferrâ'nın açıklamasının anlamı da budur. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

SECDE SÛRESİ'NİN VE ONÜÇÜNCÜ CİLDİN SONU

İÇİNDEKİLER

ŞUARA SÛRESİ
(26)

1-9. Âyetler **8**
10-15. Âyetler **14**
16-22. Âyetler **17**
23-51. Âyetler **24**
52-68. Âyetler **28**
69-77. Âyetler **40**
78-82. Âyetler **43**
83-89. Âyetler **46**
90-104. Âyetler **51**
105-122. Âyetler **56**
1- Buyruğun Anlamı: 57
2- Nuh (a.s)'a İman Edenler: 58
123-140. Âyetler **61**
141-159. Âyetler **69**
160-175. Âyetler **77**
176-191. Âyetler **81**
192-196. Âyetler **86**
197-203. Âyetler **87**
204-209. Âyetler **90**
210-213. Âyetler **92**
214-220. Âyetler **94**
1- Yakın Akrabayı Uyarmak: 95
2- Akrabalık Bağı İle İlgili Bazı Hükümler: 95
221-223. Âyetler **97**
224-227. Âyetler **97**
1- Şiirin Hükmü Mahiyetine Göredir: 98
2- Dinlenmesi Helal Olmayan, Söylenmesi Uygun Görülmeyen Şiir ve Bu Tür Şairlerin Hükmü: 103
3- Olumsuz Şiire Karşı Tavır: 106
4- Şiirin Hükmü Muhtevası İle İlgilidir: 108
5- Şairlerin İzleyicileri: 108
6- Şiirleriyle Öç Alanlar: 109

NEML SÛRESİ
(27)

1-6. Âyetler **115**
7-14. Âyetler **118**
15-16. Âyetler **129**
17. Âyet **134**
1- Hz. Süleyman'ın Orduları: 134
2- Yönetici ve Hakimlerin Disiplini Sağlamakla Görevli Memurlar Görevlendirmeleri: 136

18-19. Âyetler **137**
1- Seslenen Karınca ve Bu Karıncanın Söyledikleri: 137
2- "Farkedemeyenler"in Kimlikleri: 142
3- Hayvanları Cezalandırmanın Hükmü: 142
4- Canlı Varlıkların Tesbihi Nasıldır: 144
5- Gülümsemek ve Gülmek: 145
6- Hayvanların Akılları ve Kavrayışları: 146
20-28. Âyetler **148**
1- Hz. Süleyman'ın Hüdhüd Kuşunu Araştırmasının Sebebi: 149
2- Yöneticinin Yönettiklerinin İşleri İle İlgilenmesi: 150
3- "Hüdhüdü Neden Göremiyorum" 151
4- Verilecek Cezaların Takdirinde Ölçü: 152
5- Çok Geçmeden Gelen Hüdhüd: 153
6- Hüdhüdün Getirdiği Haber: 154
7- Sebe' İle İlgili Gelen Haber: 154
8- Küçüğün Büyüğe, Öğrencinin Hocaya:
Ben Senin Bilmediğini Biliyorum, Demesi Uygun mu? 156
9- Hz. Süleyman'ın, Sebe' Ülkesinden Haberdar Olmayışı ve
Cinlerle İlgili Bazı Hükümler: 156
10- Kadının Yöneticiliği ve Hakimliği: 158
11- Sebe' Hükümdarının Sahip Olduğu İmkânlar: 159
12- Allah'tan Başkasına Tapmak ve Şeytan'ın Hakimiyetine Girmek: 159
13- Niye Allah'a Secde Etmiyorlar? 160
14- Verilen Haberi Tetkik Etmek: 165
15- Yöneticilerin ve Sair İnsanların Mazeret Kabul Etmeleri: 166
16- Hz. Süleyman'ın Mektubu: 167
17- Müşriklere Mektup Yazarak Davet Tebliğ Etmek: 168
18- Hazreti Süleyman'ın Talimatı: 168
29-31. Âyetler **169**
1- Süleyman (a.s)'ın Değerli Mektubu: 169
2- Mektubun Niteliği: 170
3- Mektubun Başında Zikredilecek İsim: 171
4- Mektupta Verilen Selamı Almak: 171
5- Mektuplara "Bismillahirrahmanirrahim" Yazmak: 171
6- Davetin Özü: İslâm'a Girmek: 172
32-34. Âyetler **173**
1- Belkıs'ın Danışması: 173
2- Danışma (Müşavere): 174
3- Belkıs'ın İstişaresi ve Hükümdarların Tabiatı: 174
35. Âyet **176**
1- Belkıs'ın Gönderdiği Hediye ve Elçi: 176
2- Hediyenin Mahiyeti ve Hediyeyi Kabul Etmek Sünneti: 179
3- Müşrikin Hediyesinin Hükmü: 179
4- Hediyeleşmenin Hükmü: 180
5- Aynı Mecliste Bulunanların Hediyedeki Hakları: 181
6- Hediyenin Etkisi: 181
36-40. Âyetler **182**
41-43. Âyetler **191**

44. Âyet **193**
45-47. Âyetler **200**
48-49. Âyetler **202**
50-53. Âyetler **205**
54-58. Âyetler **207**
59-61. Âyetler **209**
Suret Yapmanın Hükmü: 211
62-64. Âyetler **213**
1- Bunalmış Olanın Duasını Kabul Eden: 214
2- Bunalmış Olanın Yapacağı Dua: 214
3- Bunalmış Olanın Duasının Kabulü: 215
65-66. Âyetler **218**
67-68. Âyetler **222**
69-71. Âyetler **224**
72-75. Âyetler **225**
76-81. Âyetler **227**
Hz. Âişe'nin Bedir'de Öldürülen Müşriklerin Peygamber Efendimizin Seslenmesini İşittiğini Kabul Etmemesi ve Dayanağı: 228
82-86. Âyetler **230**
87-90. Âyetler **238**
91-93. Âyetler **248**

KASAS SÛRESİ
(28)

1-6. Âyetler **254**
7-9. Âyetler **257**
10-14. Âyetler **264**
15-19. Âyetler **270**
1- Yüce Allah'ın Nimetlerine Karşı Şükrün Belirtileri: 274
2- Zalimlere Yardımcı Olmaktan Kaçınmak: 276
20-22. Âyetler **280**
23-28. Âyetler **283**
1- Medyen Suyunun Başında: 283
2- Bir Peygamber Kızlarının Koyun Sulamasına Nasıl İzin Verebilir? 286
3- Allah'a Muhtaç Oluş: 286
4- Hayalı Kadın ve Emin Erkek: 287
5- İcare Akdi Toplumsal Hayatın Bir Zorunluluğudur: 288
6- Velinin, Kızı İle Evlenilmesini Teklif Etmesi: 288
7- Velayet Altındaki Kızı Evlendirme Hakkı Velisine Aittir: 289
8- Babanın Bakire Kızını Evlendirme Yetkisi: 289
9- Nikâh Akdinde Kullanılabilecek Lafızlar: 289
10- Şuayb (a.s)'ın Yaptığı Teklif miydi? Yoksa Akit miydi?: 290
11- Nikâh İle İlgili Dört Husus: 291
Birinci Husus: Zevcenin Tayin Edilmesi: 291
İkinci Husus: Sürenin Başlangıcının Belirtilmesi: 291
Üçüncü Husus: İcare Karşılığında Nikâh: 292
Dördüncü Husus: Mehir Olarak Nakit Verilmeden Gerdeğe Girilirse: 293

12- İcare ve Nikâh Akitleri Bir Arada Yapılabilir mi?: 293
13- Akitlerde Zikredilmesi Gereken Hususlar İle Zikredilmesi Zorunlu Olmayan Hususlar: 294
14- Çobanlık İçin İcare Akdinde Belirtilmesi Gereken Hususlar: 295
15- Sürüden Telef Olursa, Çoban Tazminat Öder mi?: 295
16- Çoban Sürüdeki Koyunlara Koç Katarsa: 296
17- Mûsa (a.s)'ın Aldığı Ücret: 296
18- Bilinmeyen Bedel Karşılığında İcare: 298
19- Nikâhta Kefâet (Denklik): 298
20- Veli Mehirden Ayrı Olarak Kendisi Adına Malî Bir Ödeme İsteyebilir mi?: 299
21- Akitte İttifakla Kabul Edilen Şartlarla İsteğe Bağlı Şartlar: 299
22- Hz. Mûsa'nın Şartları Kabulü ve Yüce Allah'ın Şahit Tutulması: 300
23- Nikâhta Şahit Tutmanın Hükmü: 301
29. Âyet 301
1- Mûsa (a.s) İki Süreden Hangisini Tamamladı: 301
2- Erkek Hanımını Dilediği Yere Götürebilir: 302
3- Tûr'un Yan Tarafından Görülen Ateş: 302
30. Âyet 303
31. Âyet 305
32-35. Âyetler 306
36-42. Âyetler 313
43. Âyet 316
44-45. Âyetler 317
46. Âyet 319
47-48. Âyetler 320
49-51. Âyetler 323
52-53. Âyetler 325
54-55. Âyetler 327
1- İki Defa Ecir Alanlar: 327
2- Sabrın Karşılığı: 328
3- İyilikle Kötülüğü Uzaklaştırmak: 328
4- Rızıklarından İnfak Edenler: 329
56. Âyet 330
57-58. Âyetler 331
59-61. Âyetler 334
62-67. Âyetler 336
68-70. Âyetler 338
İstihare Namazı: 341
71-73. Âyetler 344
74-75. Âyetler 345
76-77. Âyetler 346
78. Âyet 355
79-80. Âyetler 357
81-82. Âyetler 358
83-84. Âyetler 361
85-88. Âyetler 363

ANKEBUT SÛRESİ
(29)

1-3. Âyetler **369**
4-7. Âyetler **374**
8-9. Âyetler **376**
10-11. Âyetler **378**
12-13. Âyetler **380**
14-15. Âyetler **382**
16-19. Âyetler **386**
20-25. Âyetler **389**
26-27. Âyetler **393**
28-35. Âyetler **396**
36-37. Âyetler **399**
38. Âyet **400**
39-40. Âyetler **401**
41-43. Âyetler **403**
44. Âyet **405**
45. Âyet **406**
1- Kur'ân Okuma Emri 406
2- "Namaz Kıl" Emri: 406
3- Namazın Müslümanın Hayatı Üzerindeki Etkisi: 406
4- Kulun Allah'ı Anması ve Allah'ın Kulunu Anması: 409
46-47. Âyetler **410**
1- Kitab Ehli ile Mücadele Şekli: 411
2- Bize ve Bizden Öncekilere İndirilenlere İman Etmek: 412
48. Âyet **412**
1- Peygamber (sav)'ın Ümmiliği 412
2- Peygamber Efendimiz Daha Sonraları Okuma-Yazma Öğrendi mi?: 413
3- Peygamber Efendimiz Yazı Yazdı mı? 415
49. Âyet **416**
50-52. Âyetler **417**
53-55. Âyetler **419**
56-60. Âyetler **422**
61-62. Âyetler **426**
63-64. Âyetler **427**
65-66. Âyetler **429**
67-68. Âyetler **431**
69. Âyet **432**

RUM SÛRESİ
(30)

1-5. Âyetler **437**
6-7. Âyetler **446**
8. Âyet **447**

9. Âyet **448**
10. Âyet **449**
11-13. Âyetler **450**
14-15. Âyetler **451**
16. Âyet **455**
17-18. Âyetler **455**
1- "Allah'ı Tesbih Edin" 456
2- Hamd Allah'ındır: 456
3- Akşam ve Gündüzün Sonu: 457
19. Âyet **458**
20-26. Âyetler **459**
27. Âyet **465**
28. Âyet **469**
1- Bu Buyrukta Müşriklere Dair Verilen Misal: 469
2- Allah'a Ortak Koşmanın Tutarsızlığı: 470
29. Âyet **470**
30. Âyet **471**
1- Fıtrat: 471
2- İslâm Fıtratı: 472
3- Kitab ve Sünnette Geçen "Fıtrat"ın Anlamı İle İlgili İlim Adamlarının Görüşleri: 473
31-32. Âyetler **481**
33. Âyet **483**
34. Âyet **484**
35. Âyet **484**
36. Âyet **485**
37. Âyet **486**
38. Âyet **487**
1- Âyetin Önceki Buyruklarla İlişkisi ve Sadakanın Faziletlisi: 487
2- Âyet-i Kerimenin Hükmü Nesh Edilmiş midir?: 487
3- Allah'ın Rızasını İsteyenler: 488
39. Âyet **488**
1- Bu Âyet-i Kerimede Sözü Edilen Faiz ile Yasak Kılınan Faiz: 489
2- Daha Fazlasıyla Mükâfat Görmek Ümidiyle Hibe Vermek: 490
3- Hibenin Kısımları: 491
4- Allah Rızası İçin ve Başka Maksatla Amelde Bulunmak: 492
40. Âyet **494**
41. Âyet **494**
42. Âyet **496**
43. Âyet **496**
44. Âyet **497**
45. Âyet **498**
46. Âyet **498**
47. Âyet **499**
48-49. Âyetler **500**
50. Âyet **502**
51. Âyet **502**
52-53. Âyetler **503**

54. Âyet **504**
55. Âyet **505**
56. Âyet **506**
57. Âyet **507**
58-60. Âyetler **508**

LUKMAN SÛRESİ
(31)

1-5. Âyetler **513**
6. Âyet **514**
1- Boş Sözleri Satın Alanlar: 515
2- Şarkının Hükmü: 519
3- Şarkı İle Uğraşmak Sebebiyle Şahitliğin Reddolunacağı ve Olmayacağı Haller: 520
4- Şarkıcı Cariyelerin Şarkılarını Dinlemenin Hükmü: 522
5- Boş İşleri Satın Alanların Gayeleri: 522
7. Âyet **523**
8-9. Âyetler **523**
10-11. Âyetler **524**
12. Âyet **526**
13. Âyet **530**
14-15. Âyetler **532**
1- Bu Tavsiyelerde Bulunan Kimdir ve Ebeveyne İtaatin Sınırı: 532
2- Evladı Üzerindeki Hakları Bakımından Anne ile Baba Arasındaki Fark: 533
3- Annenin Zorlukları: 533
4- Süt Emzirme Süresi Olan İki Yılın Gözönünde Bulundurulacağı Yerler: 534
5- Allah'a ve Anne-Babaya Şükretmek: 534
6- Anne-Babaya İtaatin Sözkonusu Olmayacağı Yerler: 535
7- Dünyada Anne-Baba ile İyi Geçinmek: 535
8- Allah'a Dönenlerin Yoluna Uymak: 536
16. Âyet **537**
17. Âyet **539**
1- Namazı Dosdoğru Kıl: 540
2- Musibetlere Sabretmek: 540
3- Kesin Emirler: 540
18. Âyet **541**
1- İnsanlardan Yüz Çevirmek: 541
2- İnsanlara Karşı Büyüklenmek: 542
3- Yeryüzünde Şımarıklıkla ve Büyüklenerek Yürümemek: 543
19. Âyet **544**
1- Mutedil Yürümek: 544
2- Sesi Kısmak: 544
3- En Kötü Ses: 545
4- Kötü Bir Sesin Tanıtılması: 545
5- Yüksek Sesle Konuşup Bağırmayı Terketmek: 545

6- Eşeğin Sesi: 546
20-21. Âyetler **546**
22. Âyet **548**
23-24. Âyetler **550**
25-26. Âyetler **550**
27. Âyet **551**
28. Âyet **554**
29-30. Âyetler **555**
31. Âyet **556**
32. Âyet **557**
33. Âyet **559**
34. Âyet **560**

SECDE SÛRESİ
(32)

1-2. Âyetler **568**
3. Âyet **568**
4. Âyet **570**
5. Âyet **570**
6. Âyet **574**
7-9. Âyetler **575**
10. Âyet **577**
11. Âyet **579**
1- Ölüm Meleği 579
2- Vekâlet Akdinin Dayanağı: 582
12. Âyet **582**
13. Âyet **584**
14. Âyet **586**
15. Âyet **588**
16. Âyet **589**
Gece ve Evvâbin Namazları: 590
Yataklardan Uzak Kalmanın Faziletine Dair: 593
17. Âyet **594**
18. Âyet **597**
1- Mü'min Fâsık Gibi Değildir: 597
2- Mü'min ile Kâfir Eşit Olamazlar: 598
3- "Eşit Olmazlar": 598
19-20. Âyetler **599**
21. Âyet **600**
22. Âyet **601**
23-25. Âyetler **602**
26. Âyet **604**
27. Âyet **604**
28-29. Âyetler **606**
30. Âyet **607**
İçindekiler **609**

الجامع لأحكام القرآن

